IN HET LAND VAN DE OVERHEERSER I

VERHANDELINGEN
VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT
VOOR TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

100

IN HET LAND VAN DE OVERHEERSER
I INDONESIËRS IN NEDERLAND 1600-1950

HARRY A. POEZE
met bijdragen van
CEES VAN DIJK en INGE VAN DER MEULEN

1986
FORIS PUBLICATIONS
Dordrecht-Holland/Cinnaminson-U.S.A.

Published by:
Foris Publications Holland
P.O. Box 509
3300 AM Dordrecht, The Netherlands

Sole distributor for the U.S.A. and Canada:
Foris Publications U.S.A.
P.O. Box C-50
Cinnaminson N.J. 08077
U.S.A.

ISBN 90 6765 201 6

Printed in the Netherlands.

Voorwoord

Dit honderdste deel in de serie Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde draagt een bijzonder karakter. Waren de eerste negenennegentig Verhandelingen wetenschappelijke werkstukken van Nederlanders en buitenlanders, voornamelijk over de talen, de geschiedenis en de cultuur van de gebieden, die vroeger tot het Nederlandse koloniale bezit behoorden, *In het land van de overheerser* beschrijft de lotgevallen van Oost- en Westindiërs in Nederland in de koloniale periode. De twee delen bevatten het verhaal, vaak in eigen woorden verteld, van de Indonesiërs, Surinamers en Antillianen die in de koloniale tijd in Nederland belandden. Hùn activiteiten en ervaringen staan in de honderdste Verhandeling centraal.

Het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde werd op 4 juni 1851 als een genootschap, genaamd het "Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Neêrlandsch Indië" opgericht. Het was daarmee in Nederland de eerste instelling die zich zelfstandig met de wetenschappelijke bestudering van de koloniale gebieden in Oost-Indië bezighield. In 1865 werden de statuten van de Vereniging gewijzigd en werd het aandachtsveld uitgebreid tot alle overzeese bezittingen en koloniën van Nederland. Naar buiten toe toonde het KITLV zijn bestaan in 1852 toen de eerste publikatie verscheen en het eerste nummer van het tijdschrift uitkwam. Dit tijdschrift, "Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde", is inmiddels in 1986 aan zijn 142ste deel begonnen.

De Tweede Wereldoorlog en de gebeurtenissen daarna noodzaakten het Instituut tot een herbezinning op zijn functioneren. De vanzelfsprekende relatie met en toegang tot de koloniën hield op te bestaan en de belangstelling in Nederland nam af. In de jaren zestig tekende zich echter een nieuwe, verheugende ontwikkeling af. In binnen- en buitenland groeide de belangstelling voor deze gebieden opmerkelijk en in Indonesië en het Caraïbische gebied zelf kwam wetenschappelijk onderzoek op gang: het traditionele koloniale "eenrichtingsverkeer" werd vervangen door een zinvolle dialoog op basis van "tweerichtingsverkeer".

Het KITLV groeide in allerlei opzichten mee. Waren er in 1851 bij de oprichting 129 leden, begin 1986 telde het Instituut 748 leden in Nederland en 725 leden in het buitenland, van wie 350 in Indonesië. De bibliotheek bevat een nauwelijks te overtreffen collectie aan boeken en tijdschriften en het Instituut heeft een unieke verzameling kaarten, oude foto's, prenten en handschriften. De documentatie en ontsluiting van al dit materiaal zijn belangrijke taken.

Het publiceren van wetenschappelijk werk is altijd een van de hoofdtaken van het Instituut gebleven. In 1938 verscheen het eerste deel van de Verhandelingen, in welke serie van toen af de monografieën een plaats zouden krijgen.

De omstreeks tweehonderd Instituutspublikaties vóór 1938 verschenen niet in

een algemene serie. De Tweede Wereldoorlog belette een voorspoedige groei van de serie Verhandelingen, maar na deel vijf in 1946 nam het aantal in hoog tempo toe. Aanvankelijk waren zij uitsluitend in het Nederlands geschreven, maar sinds de jaren vijftig ook, en in toenemende mate, in het Engels en vaak door buitenlanders - Engelsen, Amerikanen, Australiërs en ook Indonesiërs, zoals bijvoorbeeld in 1966 de als deel vijftig gepubliceerde dissertatie van de huidige nestor van de Indonesische historici, prof.dr. Sartono Kartodirdjo. De Verhandelingen zijn in grote meerderheid studies over onderwerpen van taalkundige, historische en cultureel-antropologische aard, soms ook betreffende de prehistorie, de religie of het recht. Zij hebben merendeels betrekking op Indonesië, of delen daarvan, en, in mindere mate, op Suriname en de Nederlandse Antillen.

De thans gepubliceerde Verhandeling sluit op een bijzondere wijze de eerste honderd delen af. Verheugend is dat juist deze honderdste Verhandeling het resultaat is van wetenschappelijk onderzoek van eigen medewerkers van het Instituut.

Prof. dr. J.W. Schoorl,
Voorzitter van het Bestuur
van het Koninklijk Instituut
voor Taal-, Land- en Volkenkunde

Inleiding

In 1982 werd besloten het aanstaande honderdste deel van de Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde een bijzonder karakter te geven. Het boek zou de activiteiten en ervaringen van Oost- en Westindiërs in Nederland in de koloniale tijd moeten beschrijven.
Bij een eerste vluchtige verkenning van de thema's die aan de orde zouden kunnen komen leek er ruimschoots voldoende materiaal aanwezig te zijn om een boeiend en afwisselend geheel te doen ontstaan. Een juist inzicht in de omvang hiervan ontbrak echter omdat slechts één recente publikatie systematisch en verantwoord verslag doet van onderzoek op dit gebied, namelijk die van de Australische historicus John Ingleson over de groep Indonesische studenten, verenigd in de Perhimpoenan Indonesia in de jaren twintig van deze eeuw. Maar de geschiedenis van al die andere Indonesiërs, Surinamers en Antillianen die sinds 1600 in Nederland belandden lag grotendeels verscholen in oude verslagen en was verspreid in allerlei periodieken uit de betreffende periode. Het onderzoek op dit pioniersterrein maakte al spoedig duidelijk dat door de grote hoeveelheid materiaal een uitgave in twee aparte delen onvermijdelijk was en dat het onderzoek voor het Caraïbische deel over twee en voor het Indonesische deel over meerdere personen moest worden verdeeld.
Toch is hier geen sprake van het verslag van een uitputtend onderzoek naar de activiteiten en ervaringen van Indonesiërs in Nederland. De onverwacht grote hoeveelheid materiaal leidde er dan ook toe dat de schrijvers, in gezamenlijk overleg, een grens trokken in hun speurtocht naar relevant materiaal. Systematisch onderzoek in overheidsarchieven en in de dagbladen is niet gedaan. Slechts archiefmateriaal waarvan bekend was dat het veel relevante gegevens bevatte en dat gemakkelijk toegankelijk was is benut. De archivalia van het ministerie van koloniën, waarin geduldig zoekwerk ongetwijfeld het nodige moet opleveren, zijn nauwelijks gebruikt. Ook de dagbladen, een te vaak door historici veronachtzaamde bron, zijn slechts beperkt geraadpleegd. Slechts waar na verwijzingen elders sprake was van aanwijsbare vindplaatsen en met enkele uitzonderingen - "Het Volk", 1913-1918, "De Tribune", 1930-1939 - waar onontbeerlijke gegevens moesten worden opgespoord, zijn dagbladen benut. Voor de periode na 1945 is in eerste instantie gekozen voor het systematisch doornemen van één dagblad, omdat andere bronnen weinig gegevens opleverden. De keuze voor de "Nieuwe Rotterdamsche Courant" was achteraf gezien wellicht niet de meest aangewezene; mogelijk hadden "Het Parool" en "De Waarheid" meer opgeleverd.
Voor het hoofdstuk over de lotgevallen van de Indonesiërs tijdens de Tweede Wereldoorlog bleken zo weinig gegevens te achterhalen dat "noodgedwongen" archiefonderzoek en interviews met zoveel mogelijk betrokkenen het beeld van de periode moesten opleveren. Er zal, in tegenstelling tot de in andere hoofdstukken beschreven zaken, ook niet zoveel méér materiaal over deze periode zijn te achterhalen.
Uit de achter in het boek opgenomen verantwoording blijkt dat het verhaal tot stand is gekomen op basis van talloze verspreide gegevens uit vooral eigentijdse periodieken. Om de gang van het verhaal niet voortdurend te onderbreken en ter vermijding van talloze nootverwijzingen zijn geen specifieke verwijzingen opgenomen, maar is volstaan met een algemene verantwoording.
Het verhaal over al die Indonesiërs, van allerlei rang en stand, die voor velerlei doeleinden naar Nederland kwamen is dan ook niet compleet en uitputtend verteld. De overvloed aan beschikbaar materiaal vereiste beknoptheid; daarom zijn een aantal gebeurtenissen en ontwikkelingen alleen maar genoemd. Het verhaal over vele in dit boek genoemde personen, periodieken, organisaties en ontwikkelingen kan zeker nog worden uitgediept.
Het overzichtskarakter van het boek maakt het noodzakelijk soms met opsommingen te volstaan. Anderzijds is geprobeerd het boek een aantrekkelijk, verhalend karakter te geven door gebruik te maken van citaten en facsimilés.

Met uitzondering van de geschiedenis van de Perhimpoenan Indonesia in de jaren twintig, die zoals vermeld al is beschreven, worden in dit boek personen en zaken behandeld die niet eerder onderwerp van uitgebreid onderzoek waren. Voor de onderzoekers zelf leverde dat fascinerende ontdekkingen op: voor het eerst vindt men hier het verhaal van Abdul Rivai's baanbrekende blad "Bintang Hindia"; het aanvankelijke succesverhaal van de gevierde dichter-politicus Noto Soeroto, dat eindigt in een tragedie; en de opmerkelijke geschiedenis van de vereniging van Indonesische studenten, die sinds 1908 in een bonte volgorde allerlei politieke schakeringen vertoonde. Naast deze studenten komen ook de bezoekers aan de orde: aristocraten maar ook zeelieden. Tenslotte is er ruimschoots aandacht voor de bedienden: de baboe en de djongos. Hun getal in Nederland was aanzienlijk, maar de gegevens over hen zijn zeer spaarzaam.

De titel "In het land van de overheerser" is op verrassende wijze van toepassing voor het gehele boek. Aan de huidige negatieve en geladen betekenis van het begrip "overheerser" ging tot het begin van de twintigste eeuw een andere vooraf. Toen beschreef de term op neutrale wijze de bestaande koloniale verhouding en werd hij als zodanig ook door de Indonesiërs gebruikt, zoals op meerdere plaatsen in dit boek aangehaald.

De indeling van de hoofdstukken is chronologisch. Na het eerste hoofdstuk over de periode 1600-1898 is gekozen voor een indeling in perioden die tevens het begin en/of einde markeerden van ontwikkelingen, voornamelijk in de spraakmakende studentengroep. Een oorlogshoofdstuk ligt daarna voor de hand, alsmede een slothoofdstuk dat eindigt met de formele Nederlandse erkenning van de Indonesische onafhankelijkheid.
In tegenstelling tot de schrijvers van het Caraïbische deel hadden wij niet te maken met het probleem wie als autochtone inwoner van Nederlands-Indië moest worden aangemerkt. De Nederlandse wetgeving in Indië legde dat duidelijk vast. Tot hen beperkt zich dit verhaal in hoofdzaak. De Chinezen in Indonesië wordt hiermee onrecht aangedaan. Zij maakten, vaak al generaties lang, deel uit van de Indonesische maatschappij. De in getal zeker aanzienlijke groep Chinese studenten in Nederland koos echter voor het overgrote deel voor andere verbanden - formeel en informeel - om de studiejaren door te brengen. Daarbij speelden de eigen taal en de relatie tot het Chinese moederland een grote rol. Het wettelijke onderscheid tussen Indonesiërs en Chinezen in Indië gaf een grens aan die ook in Nederland grotendeels intact bleef. Er waren wel contacten over en weer - van personen en organisaties - en daarvan wordt hier verslag gedaan. De lotgevallen van de Chinezen in Nederland rechtvaardigen een aparte studie. Daarbij zouden de relaties met hun Chinese moederland en de Chinezen uit China zelf, die als student, arbeider of in een andere hoedanigheid in Nederland belandden tevens een grote rol moeten spelen.
Het eerste hoofdstuk van dit boek over de periode 1600-1898 is van de hand van Cees van Dijk; het laatste hoofdstuk (1945-1949) is geschreven door Inge van der Meulen. De overige vijf hoofdstukken zijn van Harry A. Poeze. Twee paragrafen hierin zijn het werk van Madelon Djajadiningrat-Nieuwenhuis: de biografische verhalen over Soeriosoeparto, de later Mangkoenegoro VII (p. 99-103), en Maria Ullfah Achmad (p. 224-5).

Dit boek had niet tot stand kunnen komen zonder de hulp van vele mensen die op allerlei gebied ruimhartig hun medewerking verleenden. In het bijzonder moeten daarbij de Indonesiërs worden genoemd die hun ervaringen *in het land van de overheerser* vertelden. Hen allen geldt onze dank.

Inhoud

1600 - 1898
Gezanten, slaven, een schilder en enkele scholieren

Wie verre reizen doet kan veel vertellen. Groot is dan ook het aantal reisverslagen en rapporten van Nederlandse schepelingen, ontdekkingsreizigers, kooplieden, missionarissen, zendelingen en ambtenaren die van het begin van de zeventiende eeuw tot het eind van de negentiende eeuw de Indonesische archipel bezochten. In geschrift, prent en plaat deed men verslag van wat men zag, de avonturen die men beleefde en de verhalen die men hoorde.

Fabelachtige voorstellingen, door vooroordelen en onwetendheid gekleurde beschrijvingen, maar ook nauwgezette en gedetailleerde weergaven van de volkeren die men ontmoette en het landschap waar men doorheen trok, geven een aardige indruk van hoe de Nederlanders de eerste aanraking met vreemde streken en inheemse rijken ervoeren en hoe langzaam maar zeker de contacten toenamen en het onbekende bekend werd. In de loop der tijd werd het begrip voor "het vreemde" groter, begon men dit soms zelfs te romantiseren en kwam de wetenschappelijke studie van taal, land en volk op gang.

Tussen de eerste reisverslagen van de Nederlandse zeevaarders op zoek naar Indië en de meest recente onderzoeksverslagen van antropologen en taalkundigen ligt een wereld van verschil. Toch bleef de inspiratiebron hetzelfde. In beide gevallen zoekt de schrijver naar het onbekende en wil hij anderen van zijn ontdekkingen en van de andere wereld op de hoogte stellen. Een tweede overeenkomst is dat het steeds de bewoners van de Indonesische eilanden zijn die het onderwerp zijn en wier handel en wandel wordt beschreven.

Wat de Nederlanders in "De Oost" deden en hoe zij haar bewoners zagen is met enige moeite wel te achterhalen en al lang een onderwerp van studie. Het is zelfs een apart vakgebied: de koloniale geschiedenis.

Omgekeerd ligt de zaak echter anders. Hoe men daar over Nederland en Nederlanders dacht blijft in het vage. Het komt hoogstens in bepaalde passages of in een naschrift naar voren. Er was duidelijk sprake van eenrichtingverkeer. Het was de Nederlander, die, om welke reden dan ook, naar de Oost trok om daar met vreemde culturen en volkeren in contact te komen. Een reis in omgekeerde richting, door de Indonesiër ondernomen om de vreemde culturen en rijken van Europa te ervaren, laat staan te beschrijven, werd nauwelijks ondernomen. Het beeld dat de bewoners van de Indonesische eilanden van de Nederlanders hadden werd in de allereerste plaats, en wellicht alleen maar, bepaald door de Nederlanders die hun landstreek bezochten, door de bonte reeks van schepeling tot ambtenaar, waarbij men ook de soldaten niet mag vergeten.

Tegenbezoeken waren er niet zo veel. Europese afbeeldingen van de "reede van Bantam", om de bekende schoolplaat maar tot voorbeeld te nemen, zijn er genoeg; Indonesische schetsen van de haven van Veere of het IJ te Amsterdam ontbreken. Wat bestaat is het dikwijls niet vleiende beeld van de Nederlander op Java, op Sumatra of anderszins.

Slechts een enkele keer werd deze eenzijdigheid doorbroken. Eenmaal, in het allereerste begin, als Nederland zich nog niet tot die grote maritieme macht heeft ontwikkeld, waartoe het in de zeventiende eeuw zou uitgroeien, en sporadisch nog daarna.

Toen de eerste Hollandse en Zeeuwse schepen de kusten van Java en Sumatra bereikten werd men daar geconfronteerd met concurrenten, Aziatische en Europese, die in dat deel van de wereld machtiger waren dan de Nederlanders. Voor de Aziaten was Nederland in die tijd niet een supermacht, maar een klein, ver en onbetekenend landje. Portugal, al veel langer in Azië aanwezig, was, leek het, nog steeds een welhaast oppermachtige rivaal. Ook van superioriteit ten opzichte van de Aziatische rijken was nog geen sprake. De Portugezen bewaakten angstvallig de handelspositie die ze hadden opgebouwd en probeerden elke Europese rivaal te weren. Voor de Aziatische rijken was Nederland niets meer dan een extra factor in de internationale politiek van die dagen; mogelijk te gebruiken als bondgenoot in de strijd met de Portugezen of een andere binnenlandse of buitenlandse concurrent.

De Gesanten van de Koninck van Achyn

Een van de Aziatische rijken waar de eerste Nederlandse kooplieden in Azië mee te maken kregen was Atjeh, gelegen in het noorden van Sumatra, een Islamitisch rijk dat in die jaren al handels- en politieke relaties onderhield met India, Perzië en Turkije. De allereerste contacten met Atjeh verliepen voor de Nederlanders allesbehalve gunstig. Men was afhankelijk van de goedwillendheid van de "koninck van Achyn", waarbij de Portugezen, om hun eigen positie in het gebied te beschermen, niet nalieten om de Atjehers tegen de Nederlanders op te stoken. Of, zoals J. de Vries dat in "Eigen Haard" van 1896 beschrijft: "Het was een concurrentiestrijd daar ginds in het Peperland en de Portugeezen deden al hun best, onze schippers te weren en hen aan de Oostersche sultans en vorsten voor te stellen als een gevaarlijk, onbetrouwbaar volkje [...] en zoo stonden de zeelieden van de vaderlandsche compagnieëen in 't begin van hare verwonderlijke ondernemingen o.a. bij den Sultan van Atjeh bekend als een geducht soort zeeroovers, mannen zonder vaderland, levend op hunne schepen, zwervend van kust tot kust, overal een vastigheid zoekend om er zich neer te zetten en te plunderen, terwijl er buiten Portugeezen en Spanjaarden geen blanke menschen in Europa heetten te bestaan".

Als in 1599 de gebroeders Cornelis en Frederick de Houtman met de schepen de Leeuw en de Leeuwin Atjeh aandoen worden ze aanvankelijk vriendelijk ontvangen. Snel echter slaat de stemming om. Men raakt met elkaar slaags en tijdens de schermutselingen komt Cornelis de Houtman om het leven. Zijn broer Frederick wordt met een aantal anderen gevangen genomen en zou pas twee jaar later weer worden vrijgelaten. Aan deze gevangenschap danken we overigens het eerste "Indonesisch-Nederlandse woordenboek": het "Spraeck ende woord-boeck" dat in 1603 in Amsterdam werd uitgegeven.

Ook de twee volgende reizen naar Atjeh verliepen niet voorspoedig. Maar in 1601 veranderde het tij. In januari van dat jaar hadden vier schepen, de Zeelandia, de Middelborgh, de Sonne en de Langhe Barcke, Zeeland met bestemming Atjeh verlaten. Aan boord was ook een brief van prins Maurits, in het Spaans gesteld, en gericht aan de sultan van Atjeh alsmede een aantal geschenken die de vorst gunstig moesten stemmen. In zijn brief vooronderstelt prins Maurits dat de sultan zich heeft laten misleiden door de leugens van de Portugezen, immers onderdanen van Spanje, die beweerden dat De Houtman een zeerover was, en biedt hij hulp aan tegen de vijanden van Atjeh. Als acht maanden later, in augustus, de Zeelandia en de Langhe Barcke als eerste Atjeh bereiken staat de sultan een audiëntie toe en neemt hij, zoals wordt bericht, gezeten op een witte olifant en ten overstaan van de voornaamsten van zijn rijk, de brief van Maurits in ontvangst. De brief, maar zeker ook de geschenken - duizend gouden "Realen van achten, eenige vergulde wapenen, speigels enzo" - en de aanmatigende houding van de Portugezen, die aandringen op de bouw van een Portugees fort, hadden zijn omslag tot gevolg.

Frederick de Houtman werd vrijgelaten en de vorst besloot een gezantschap naar Nederland te sturen om een aantal tegengeschenken aan te bieden en zich over de situatie in de Nederlanden te laten informeren. De gezanten moesten nagaan wat er waar was van de opvatting, zoals een tijdgenoot, Emanuel van Meteren, dat neerschreef in zijn "Historie der Nederlandscher ende haerder Naburen Oorlogen ende Geschiedenissen": "datter geen witte menschen sijn, dan alleen de Ondersaten van den Coningh van Spaengiën ende Portugael, waeromme sy de onsen voor zeeroovers geacht hadden, totdat se straks beter dienaengaende werden onderricht".

Het Atjehse gezantschap - het enige in zijn soort - bestond uit drie man: de eigenlijke ambassadeur Abdul Zamat, Seri Mahomat, de admiraal van de vorst, en een van zijn neven, Meras San; of zoals men dat tegenwoordig zou schrijven Abdul Hamid, Sri Muhammad en Mir Hasan. Ze scheepten zich in op de Zeelandia en de Langhe Barcke vergezeld van vijf bediendes, een tolk - de Luxemburger Leonard Werner (door hen Pusque Camis genoemd), een van de met De Houtman gevangen genomen opvarenden van de Leeuw en de Leeuwin, en een aantal Arabische kooplieden.

Welke indrukken ze aan hun reis overhielden en of ze de Nederlanders inderdaad een beschaafd volkje vonden vertelt de geschiedenis niet; wel hoe hun reis verliep en hoe ze in Nederland werden ontvangen. Het gezelschap kwam eind juli 1602 in Zeeland aan. Onderweg hadden ze nog een staaltje westerse beschaving kunnen meemaken en zich een inzicht kunnen vormen in de Europese verhoudingen van die tijd. De Kaap al ruimschoots gerond hebbende, raakten de schepen in de buurt van Sint Helena in gevecht met een vijandelijk galjoen, dat na een achtervolging van twee dagen werd buitgemaakt.

De Atjehse ambassadeur overleefde de reis maar juist. Op 9 augustus 1602 overleed hij in Middelburg op eenenzeventigjarige leeftijd, waar hij zoals een gezant betaamt "in alle staatsie begraven werd met de Heeren Staten van Zeeland achter het lijk". De teraardebestelling, waarbij de Islamitische regels in acht genomen werden vond plaats in

de Sint Pieters Kerk, bij welke plechtigheid "Middelburg zowel als Vlissingen leeg liep, om getuige te zijn van het hier nooit aldus vertoonde". Op het graf plaatsten de bewindvoerders van de pas opgerichte VOC een steen met de volgende tekst:

HIC SITUS EST
ABDUL ZAMAT PRINCEPS LEGATIONIS
A REGE TAPROBANÆ SEU SUMATRÆ
SOLTAN ALCIDEN RAIETZA LILLO LAHE FELALAM
AD ILLUSTRISS. PRINCIP. MAURITIUM
MISSÆ
CUM DUAB. NAVIB. ZELAND QUÆ IN DEDIT. ACCEPER.
LIBURNICAM LUSITANAM
VIXIT AN. LXXI OBIIT ANNO CI Ↄ I Ↄ C II
MAGISTRI SOCIETATIS INDICÆ
H. M. P. C.

[Vertaald: Hier ligt Abdul Zamat, de leider van het gezantschap dat door de vorst van Taprobana of Sumatra, Sultan Alciden Raietza Lillo Lahe Felalam, naar de doorluchtige prins Maurits gezonden was, naar Zeeland, met twee schepen die een Lusitanisch [Portugees] galjoen hadden veroverd. Hij leefde 71 jaar en stierf in het jaar 1602. De directie van de Indische Compagnie heeft er zorg voor gedragen dat dit gedenkteken werd opgericht.]

Hadden de Atjehers tijdens hun reis al een voorproefje gehad van de Europese oorlogen en de opstand van de Nederlanden tegen de Spaanse heerschappij, eenmaal aan wal werden ze hier nog eens extra mee geconfronteerd. De Republiek bevond zich midden in de Tachtigjarige Oorlog en de krijgshandelingen werden uiteraard niet onderbroken voor het bezoek van het buitenlandse gezantschap. Prins Maurits belegerde op dat moment het stadje Grave, en het was naar deze plaats dat het gezantschap uit Middelburg afreisde.

Hier werden ze met alle egards behandeld. Prins Maurits zond hen zijn persoonlijke koets, geëscorteerd door een compagnie ruiters, tegemoet. En, na een maaltijd genoten te hebben werden ze in audiëntie ontvangen. Om de audiëntie extra gewicht te geven had de prins een groot aantal hoogwaardigheidsbekleders om zich verzameld zoals de markgraaf van Brandenburg-Anspach, de landgraaf Philips van Hessen en Lodewijk Gunther van Nassau.

Een van de aanwezigen, jonkheer Fredrich Vervou beschrijft de verschijning van de gezanten als volgt: "Dese mannen waeren van coleur als gele moren, dragende lange rocken tot onder die knye, met ene witte sijden rock boven over d'ander, ende ene poniaert op te sijdt; het hoofd had geen ander decksel als ene cattoenen doeck omme gewonden, ende alsoo gelijck eene krants om 't hooft geleyt, soo dat mint hayr boven daeruyt sien kunde. Dese doeck nemen sij niet vant hooft, gelijck wij die hoeden doen; maar wanneerse yemant eere bewijsen, soo voudense haere handen, leggende die duymen over elcks anderen, stekende alsoo die handen om hooch, ende hoese die hoger opheven, hoe oyck die reverentie groter geachtet wert."

Vervou spreekt overigens van "drye Indiaensche Gesanten", een aantal dat ook staat afgebeeld op een schilderij van Mari ten Kate, waarvan een gravure van W. Steelink hier is afgebeeld. Misschien is dit het moment waarop Seri Mahomat, die na het overlijden van

Ontvangst van het Atjehse gezantschap door prins Maurits.

Abdul Zamat de woordvoerder van het gezantschap was geworden zijn opwachting bij prins Maurits maakte: ''als hem 's Princen Persoon int ghesichte quam, tastede hy al buckende naer diens voeten, hetwelk de Prins afweerde, hem opnemende by sijnen arm''.
Seri Mahomat overhandigde de Prins twee brieven van zijn vorst en een aantal geschenken: ''eenen Kreys ofte Poignaert, omtrent een halve elle lanck, met eenen septentynen ofte ghevlamden lemmer, den hecht ghegarnisseert synde met een mixture van goud ende koper (Sowassa), - die daer te lande grootelijcx wort geëstimeert, - ende met robijn; de scheede was van deselfde mixture als de hecht. Hiernaer langhde hy een houten bol, pyramijtsche wijse op d'een zijde open gaende, houdende omtrent drie potten vocht, waer dat inne was een gouden schotel, daarop stont een Cop op Beker van gout. Hierin bevond sich omtrent twee pont Camphora van Borneo, (zijnde een Eyland daer omtrent), wesende het pont gheëstimeert honderd Ducaten daer te lande.'' Een ander geschenk, in deze opsomming niet vermeld, was een rode papegaai, die, zo gaat het verhaal, luid in het Arabisch krijste.
De Atjehers werden ook in de gelegenheid gesteld om het krijgsgebeuren van nabij mee te maken. Ze werden door de kampementen rondgeleid. Seri Mahomat mocht twee ''cartouwen los op de stadt'' schieten. Ook werd een gevecht geënsceneerd: ''Den 6. Septembris werde ghemaeckt een slaghordene van 16 cornetten Ruyteren, omme, t'synder eeren, int gesicht des Leghers, met pistolen ende cort gheweer te scharmutseren, d'een teghen den anderen, datwelcke seer heftigh, al ofte het ernst gheweest ware, toeginck, malcanderen dat harnasch ontnaghelende, waerinne de Indianen groot vermaeck namen''.
Na een verblijf van enkele dagen in het kamp en even groots uitgeleide gedaan als ze waren ingehaald vertrokken de gezanten naar Amsterdam. Ze bleven uiteindelijk vijftien maanden in Nederland waar ze op kosten van de verschillende Kamers van de VOC een groot aantal steden bezochten; een reis waarbij ''de Atjehers telkens hun verwondering uitten over de zindelijkheid, orde en goeden staat der door hen bezochte plaatsen''. In december 1603 aanvaardden ze aan boord van de Delft de terugreis naar Atjeh. Een jaar later waren ze weer terug op Atjehse bodem.

Kinderen uit Ambon

Het Atjehse bezoek was typerend voor de overgangsfase waarin de Nederlandse Republiek zich bevond. In Azië had zij nog geen machtsbasis opgebouwd en ook in Europa vocht ze nog voor haar bestaan. Een welwillende behandeling door andere landen kon ze goed gebruiken. Met instemming haalt de Indonesische schrijver H. Mohammad Said in zijn in 1981 verschenen boek, ''Aceh, Sepanjang abad'' (Atjeh door de eeuwen heen), Multatuli aan, die in 1872, toen voor hem de Atjehoorlog onafwendbaar was geworden, er op wees dat Atjeh het eerste land was dat Nederland als onafhankelijke natie had erkend.
In de laatste jaren van de zestiende eeuw kon Nederland om zich een plaats op de Aziatische specerijenmarkt te veroveren nog niet louter op de macht van haar geschut vertrouwen en diende men de Atjehse sultan nog deemoedig tegemoet te treden om zich van pepers en andere produkten te verzekeren. Binnen een paar jaar veranderde dit radicaal. In 1605 veroverde een VOC-vloot Ambon op de Portugezen en in 1619 werd Jacatra verwoest: het begin van Batavia. Nederland was een geduchte macht in Azië geworden, had de handel van specerijen zo goed als onder controle en hoefde geen Aziatische gezantschappen meer met pracht en praal in het vaderland te onthalen.
Wel werden in het begin van de zeventiende eeuw nog een aantal malen om politieke redenen Indonesiërs mee naar Nederland genomen, wederom om te laten zien dat er van de ''Portugese leugens'', niets waar was, maar deze kregen niet de schitterende ontvangst van een officiële gezant. Eerder poogde men hen te kerstenen, en dan nog in het juiste geloof, in de hoop dat ze bij terugkeer in hun woonplaats in Protestantse stijl de belangen der Nederlanders zouden behartigen.
Zij waren vooral afkomstig van Ambon, het eiland dat zo'n belangrijke plaats innam in de handelsstrategie van de VOC. Schepen van de VOC hadden Ambon dan wel veroverd, maar men was er nog niet gerust op dat de bevolking geen geloof meer hechtte aan de Portugese verhalen dat Nederland slechts een onbetekenend volkje van zeerovers was. Eerst, in 1607 door Cornelis Matelieff, een van de bekende vlootaanvoerders uit die tijd, en daarna in 1611 door Frederick de Houtman werden kinderen van vooraanstaande Ambonezen op naar Nederland terugkerende schepen meegenomen.
Zelfs binnen die paar jaar wijzigden zich de redenen waarom men de Ambonezen een bezoek aan Nederland liet brengen. Matelieffs doeleinden waren nog zuiver politiek: de jonge Ambonezen dienden met eigen ogen te aanschouwen dat het beeld dat de Portugezen hadden geschetst volstrekt in strijd was met de werkelijkheid; bij De Houtman was dit doel al naar de achtergrond gedrongen.
Met Matelieff vertrokken zoals Valentijn ons meedeelt ''drie Amboineesche jonge Princen van 10 a 12 jaaren''. Een, ''was de zoon van een onzer beste vrienden, en hij nam die mede, om hem niet alleen ons Land te toonen,

maar om hem, namaals tot de Regeering in zyn vaders plaats komende, gelegenheid te geven, om zucht voor onzen Godsdienst, en wyze van Regeering, te krygen. [...] De twee andere waren zoonen van twee onzer geveinsde vrienden, die den Portugees in hun hert nog aanhingen, en veel lasteringen, door hen tegen ons uitgebraakt, noch geloofden, om van 't welke hen een ander denkbeeld te geven (alzoo zy ons maar voor Zee-roovers, zonder Land en zonder wyze van Regeering, menigmaal by hen hadden uitgescholden) hy nut oordeelde de kinderen dezer OrangKaja's het tegendeel in ons Land te doen zien [...]".
In 1610 keerden ze met de eerste "Opperlandvoogd" Pieter Both weer terug.
De Ambonezen die daarop in 1611 met De Houtman waren meegereisd vertrokken misschien wel met hetzelfde doel, maar kregen later op Ambon in ieder geval een meer nederige taak. De Houtman reisde naar Nederland "verscheidene Amboineesche jongelingen met zig nemende, die na hun wederkering tot schoolmeesters gebruikt zyn".
Weer een paar jaar later, rond 1620, was het stichtelijke geheel op de voorgrond gekomen. Evenals de vorige keren ging het weer om Ambonezen, en wel vier kinderen, die, zo meldt alweer Valentijn, naar het vaderland werden gezonden "om aldaar de Nederduitsche taal te leeren, zich te oeffenen, en aldaar bekwaam gemaakt te werden, om, by verloop van tyd, te meer genegenheid, zoo voor ons, als voor onzer Godsdienst, te krygen, en die met al hun vermogen voort te zetten".
We weten dat het initiatief tot deze studiereis, zoals men dat tegenwoordig zou noemen, uitging van Herman van Speult, luitenant-gouverneur op Ambon, die, zo zegt een besluit van de bewindhebbers der VOC van maart 1619, teneinde "de ware christelijke religie in de landen van Amboina en Ternate voort te planten" voorstelde om twee "bekwame aankomende jongelingen" uit die streken "alhier te lande te laten studeeren in de Theologie, ten einde hen namaals in Indië te kunnen gebruiken als predikant". Na goedkeuring toog Van Speult aan het werk om een aantal geschikte studenten te vinden. Geheel zonder moeilijkheden ging dit niet: "De Coningen van Kielang en Soya, onse onderdanen, hebbe gepersuadeert met veele beweechredenen, ende soo verre gebracht dat sij belooft hebben een yder een harer soonen met schepen te senden omme int vaderlant inde theologie geinstrueert te werden, [...]".
Niet alleen waren de Ambonese vaders niet direct genegen om hun zonen naar het verre Europa te zenden, ook hun echtgenotes maakten bezwaren, die, zo schijnt het, voor Van Speult bijna onoverkomelijk waren. Hij kon aanvankelijk niet aan het verzoek van de VOC voldoen om vier Ambonezen te zenden, omdat, zo verdedigde hij zich, "de vrouwen hier eenichsins de broeck aen hebben, soo willen sij ongaerne van hare kinderen scheyden".
Op het laatste moment slaagde hij er echter toch nog in om twee andere kinderen te vinden, zodat het uiteindelijke reisgezelschap uit vier bestond: Marcus de Roy, zoon van de "koning" van Kielang, Andrea de Castro, zoon van de "koning" van Soya, Laurens de Fretis uit Hative en Laurens Queljo uit Halong. Met hen mee reisde ook Jan Tak, "zoon van zekeren Jan Tak, die met een dochter uit Hative getrouwd was". De zonen van de "Coningen van Kielang en Soya" hadden bovendien een brief van hun vader aan prins Maurits bij zich, een brief die in 1621 in Den Haag in druk verscheen.
De vijf vertrokken in oktober 1620 met het schip de Walcheren via Batavia naar Nederland, en zouden uiteindelijk van 1621 tot 1629 hier te lande verblijven. Ze werden door prins Maurits ontvangen en in de gelegenheid gesteld de belangrijkste steden van Nederland te bezoeken. Op kosten van de VOC werden ze in Amersfoort ondergebracht, waar ze bij ds. Petrus Wassenburgius, die ook met hun opleiding werd belast, in huis woonden. De dominee onderrichtte hen in "de Christelijcke religie ende Latinsche tale".
Dit was ook het oorspronkelijke plan, maar even leek het er op dat de Ambonese kinderen naar Leiden zouden worden gebracht. Daar wilde men een speciaal seminarium oprichten, of, zoals ook werd gesuggereerd, "een huys onder 't opzicht van een regent ofte inspecteur", om niet alleen hen maar ook anderen uit Indië een opleiding te geven om het christelijke geloof daar te verspreiden. Inderdaad werd er, in 1623, te Leiden een Seminarium Indicum opgericht, een kweekschool onder leiding van Antonius Walaeus, maar in de korte tijd dat het bestond, studeerden er alleen Nederlandse kinderen.
Pas in 1630 zouden drie der Ambonezen - Marcus de Roy, Andrea de Castro en Laurens de Fretis - Ambon weer terugzien. Helaas toonden ze "gans geen yver tot de christelijke religie". Ze wilden iets anders en werden benoemd als "adelborst appoincté onder tractement van yeder 20 gl per maand". De vierde was volgens Valentijn op de terugreis overleden. Geheel gelijk had hij niet. Laurens Queljo was al in Amersfoort overleden. Aan boord was niet een van de mensen uit de Molukken omgekomen, maar een Javaan. Jan Tak keerde, eveneens als adelborst, ook terug maar bleef in Batavia. De thuisreis maakten ze met opperkoopman Aert Giesels, die hen ook op de heenreis had vergezeld en die ditmaal uit Nederland ook zijn echtgenote en twee ongetrouwde zusters in zijn gezelschap had, de eerste Nederlandse vrouwen op Ambon.

MISSIVE

Van Twee

Indiaensche Coninghen/

aenden Doorluchtigen ende Hoochgeboren Vorst MAVRITIVM, by der gratie Godes Prince van Orangien/ etc. by de welcke sy versoecken dat haere Soonen/ welcke sy mede overghesonden hebben/ inde Christelijcke Religie mochten opgetrocken worden.

IN s'GRAVEN-HAGHE.

By Aert Meuris Boeckvercooper inde Papestraet/ in den Bybel. Anno 1621. Met Consent.

SVPERSCRIPTIE.

Den Doorluchtigen Hoochgeboren Vorst ende Heere MAVRITZ, by der gratie Godes Prince van Orangien, Grave van Nassau, Catzenelleboghen, Vianden, Dietz, Moers, &c. Gouverneur ende Capiteyn Generael vande Nederlandtsche gheunieerde Provintien, Admirael vande Zee, &c. residerende in s'Graven-Haghe.

De namen vande twee Koninckx kinderen/ ende drie Vorsten kinderen uyt Oost-Indien hier te Lande aengheecomen zijn.

Don ANDREAS de Castano, Soone vanden Koninck van Soyen.

Don MARCVS, Soone vanden Koninck van Kielang.

LAVRENS Wellouw,
LAVRENS de Fretis,
IOHAN Tack.
} Vorsten kinderen.

COPYE

Doorluchtighe Hoochgeboren Vorst genadichste Heere/ etc.

WY verhopen door de genade Godts uwe Vorstel. Gen. welvaren ende ghesontheyt/ ende nevens presentatie onses ghewillighen dienst/ seynden uwe Ex^tie. onse jonstelijcke ghebiedenisse. D'oorsaecke die ons heeft verstoutet desen aen uwe Vorst. Gen. te schrijven/ is gheweest het ernstlijck versoeck ende de persuasie van den Ed. Heere Gouverneur Herman van Speul, (representerende alhier uwe Vorst. Gen. Persoon inde Gouvernie deser Landen/ die wy daeromme oock onderdanigheyt bewijsen) aen ons ghedaen/ om onse Soontgens naer de Nederlanden te stuyren/ ten fine aldaer inde fondamenten der Christelijcker Religie onderwesen/ ende inde Studie der H. Theologie souden opghetrocken worden/ daer ons ter plaetse alhier seer weynighe occasie toe wert gegeven. Wy en hebben hier gantsch niet teghen connen segghen/ maer sulcx met ghenougen aengenomen; welcke volgende/ beyde onse Soontgens derwaerts sijn seyndende/ die de Booden sijn van desen. Ende also deselve/ vermits de verre distancie der plaetsen/ nu gantsch uyt onser ooghen/ ende dien volgende buyten onser Vaderlijcke sorge ende opvoedinge/ onder protectie van trouwe Vooster Heeren sullen moeten schuylen: So hebben per desen/ ons confierende op uwer Vorst. Gen. goedertierende mildadicheyt (waer van d'onsterffelijcke Fama voor ons/ die ten respecte vā uwe Princelijcke Hoocheyt/ als in Bosschen ende Woestijnen verschoven woonen/ nochtans niet verborghen is ghebleven) dienstelijck willen versoecken uwer Gen. wijs/ ende verre-siende ooghe op onse kinderkens ghelieft te slaen ende onder uwe Princelijcke bescherminge te nemen/ ten fine inde deuchdelijcke ghelcertheyt ende Theologische kennisse wel opgetrocken zijnde te sijner tijdt d'eere ende name Godes groot maecken (voornamelijck onder de blinde menschen deser Landen) ende mede uwer Vorstl. Gen. grootdadighe Triumphante actien ende Princelijcke deuchden verbreyden moghen. Wy sullen altijts bereyt zijn sulcx aen uwer Vorst. Gen. met alle dienstbaerheyt te verschuldighen/ ende Godt den Almoghenden bidden.

Doorluchtighe Hoochghebooren Vorst/ genadichste Heere/ voor uwe Vorst. Gen. langh leven ende salighe prosperiteyt in d'uytvoeringhe van uwe Princelijcke Regieringhe ende Doorluchtighe daden. Datum inde Forteresse van Amboine/ desen 1. Augusti 1620.

Onderstont

Vwer Vorst. Gen. dienstschuldige Onderdanen ende trouwe Vrienden

Manuel Coninck van Kielang,

Ende

Laurenso de Sylva, Coninck van Soyen.

Gedrukte uitgave van de brief aan prins Maurits van de Ambonse hoofden.

De naam van de aan boord gestorven Javaan is niet bekend. Misschien was het Pieter Ducot. In 1621, hetzelfde jaar waarin de bovengenoemde Ambonezen in Nederland arriveerden, verscheen voor de bewindvoerders van de VOC ook ene Pieter Ducot, en nog wel met een persoonlijke aanbevelingsbrief van Jan Pieterszoon Coen in de hand. Ducot, "Seecker Javaens jonsken", zoals Coen schrijft, was de "broeders zoone van den Sabandar van Japara". Ook hij diende zich in de godsdienst te bekwamen, om "een goet instrument der kerkcke Goodts ter stichtinge te mogen zijn".

Na deze eerste pogingen is het incidenteel nog een paar maal voorgekomen dat mensen uit Indië naar Nederland vertrokken om daar een opleiding in de theologie te volgen, bijvoorbeeld in 1684 Louis de Mey, zoon van een luitenant der Mardijkers te Batavia, die op kosten van de Compagnie in Leiden ging studeren. Daarna verdwijnen de "studenten" een tijd lang uit het beeld, en is er sprake van een geheel andere figuur: de slaaf, al of niet door zijn meester vrijgelaten.

Vrije en onvrije swarte

Nederlanders die in Azië in dienst van de Compagnie woonden en werkten voerden daar soms een grote staat. Ze hielden verschillende slaven als bedienden, en ook als statussymbool. Sommigen waren daar zo gewend aan geraakt dat als ze naar het vaderland terugkeerden zij een of meerdere slaven met zich meenamen. Om grote aantallen is het waarschijnlijk niet gegaan, maar het waren er genoeg om de VOC hier te lande enige kopzorg te bezorgen, vooral als de VOC dreigde op te draaien voor de zorg voor slaven die hier door hun meesters in de steek waren gelaten. De bewindvoerders van de VOC vonden dit geen prettige situatie en hebben de overkomst van slaven eerst in het geheel willen verbieden en toen dit niet mogelijk bleek zo veel mogelijk willen beperken.

Al vroeg lieten kooplieden en ander VOC-personeel zich op hun reis naar Nederland door slaven vergezellen. De VOC bestond nauwelijks dertig jaar of het eerste verbod om slaven mee naar het vaderland te nemen moest reeds worden uitgevaardigd. Dit gebeurde in september 1636. De straf die op overtreding stond was verbeurdverklaring der slaaf. Niet alleen aan de komst van slaven, maar zo te zien van alle niet-blanken uit Indië wilde men paal en perk stellen. De bepaling uit 1636 verbiedt ook het heimelijk aan boord meereizen van Indonesiërs. Ook de mensen die op de hoogte waren dat het verbod werd overtreden en dit niet meldden werden met een straf bedreigd. Iedereen die wist dat een "swarte, vrije of onvrije" zich aan boord "was versteeckende" kon bestraft worden met intrekking van drie maanden traktement.

Waarschijnlijk trok niet iedereen zich het verbod aan. In 1644, 1646, 1647, 1648, 1649, 1650 en 1657 werd er nog eens met nadruk op gewezen dat men slaven niet als persoonlijke bedienden mocht meenemen naar Nederland. In 1646 werd op overtreding een straf in het vooruitzicht gesteld van 50 realen, een boete die in 1647 was opgelopen tot 100 "realen van achten". In 1657 werd gedreigd met verbeurdverklaring van de gage gedurende de reis indien de overtreders dienaren van de Compagnie waren. Anderen zouden worden beboet met 1000 Carolusguldens.

In het besluit van 1646 lezen we bovendien dat de slaven van wie de eigenaar probeerde hen illegaal mee naar Nederland te nemen en die zichzelf aangaven "datelyck voor vry verclaert" zouden worden. Het bevat tevens een aanwijzing waarom de Compagnie zich zo voorzichtig opstelde. Men wilde niet dat een grote groep Indonesiërs in Nederland zou verkeren. Men stelde zelfs dat de aanvoer van slaven schadelijk werd geacht voor de Republiek, gezien de "voortteelinge" dier mensen. Ook schijnt men er nogal last van te hebben gehad dat veel van de hier naar toe gevoerde slaven bij de VOC aanklopte om naar hun vaderland te worden teruggebracht, terwijl, zo wordt er aan toegevoegd, hun aanvoer al "groote oncosten voor de Comp na zich sleepte". Ook Lequin schrijft in zijn in 1982 verschenen dissertatie: "Het was kennelijk zo courant om ex-slaven naar Nederland mee te nemen dat Heren XVII in 1714 'dagelijks veel aanloop en incommoditeiten van swarte slaven en slavinnen om weder te mogen retourneren' hadden".

Om niet voor de kosten van verblijf en terugreis te hoeven opdraaien gaat de Compagnie als ze haar mensen toch toestaat, - of misschien is er wel sprake van moet toestaan - slaven mee naar Nederland te nemen, van de eigenaars eisen dat ze vooraf, reeds bij vertrek uit Batavia, niet alleen het "transport en kost-geld" van de heenreis afdroegen, maar ook tevoren een som geld stortten waarmee de terugreis kon worden gefinancierd.

In later jaren mochten Indonesiërs - soms is het niet duidelijk of het hier om slaven of om vrijen gaat - dan wel worden meegenomen naar Nederland, maar het aantal werd aan beperkende bepalingen onderworpen. Rang was een belangrijk criterium. In 1657 staat men toe dat met een zuigeling een Indische "minnemoer" meereist, mits bij vertrek uit Batavia dertig stuivers per dag voor een periode van een half jaar vooruit is betaald. De "minnemoer" in kwestie diende een tegen het afgedragen geld verstrekte kwitantie bij zich te hebben, die dan in Nederland tegen de terugreis kon worden ingewisseld. In 1700

stelde de VOC het aantal slaven dat men naar Nederland mocht meenemen op twee, terwijl in 1734 repatriërende leden van de Hoge Regering zich door vier "lijfeigenen (slaven of slavinnen)" mochten laten vergezellen, wederom als bij vertrek zowel voor de heen- als voor de terugreis was betaald. Nog gedetailleerder is een bepaling uit 1743: een ongehuwde "pennist" mocht één slaaf meenemen, een gehuwde twee; een ongehuwde onderkoopman eveneens twee en een gehuwde drie. Hetzelfde aantal gold voor een ongehuwde koopman. De meeste slaven mocht een gehuwde koopman met zich mee laten reizen, en wel vijf.

Weinig is bekend over het leven van de meegevoerde slaven. Uit de maatregelen en klachten van de VOC krijgt men de indruk dat een flink aantal van hen hier te lande door hun eigenaars in de steek werd gelaten en uiteindelijk bij de Compagnie moest aankloppen voor ondersteuning en financiering van de terugreis. Ook hier is het niet duidelijk of het om "echte" slaven gaat of om slaven die vrij waren verklaard. Dat vrij verklaren kon zowel voor het vertrek gebeuren als hier. In 1709, bijvoorbeeld, liet Aernhout Plempfonteijn, koopman te Amsterdam, twee slaven vrij: een, Jan Hendrik van Bengalen, die hij in 1703 uit Batavia had meegenomen, en een, Coridon, die in 1708 met zijn vrouw uit Indië was meegereisd en die haar al twintig jaar had gediend. Hoe het verder met Jan Hendrik van Bengalen en Coridon verging, is onbekend.

Op vrijlating volgde soms verwaarlozing. Soms ook trof de oud-eigenaar maatregelen opdat de vrijgelaten slaaf voor de rest van zijn leven materieel goed verzorgd was. Dit laatste was het geval met "Eva van de kust van Cormandel" een "gewezen slavin" van Catharina Vonck. Voor haar overlijden in 1709 vermaakte Catharina Vonck aan Eva zeshonderd gulden voor de reiskosten naar Batavia en haar verblijf aldaar. Eva had ook nog een gewezen slavenkind, Paris, die driehonderd gulden ontving.

De Indische slaven in Nederland in de zestiende en zeventiende eeuw blijven voor ons anoniem. Een enkele maal duikt er in archieven een naam op of worden we iets gewaar van hun levensomstandigheden. Zo kunnen we bijvoorbeeld lezen over Lucretia, met Belida Struys uit Indië gekomen, die in 1706 van de knecht in het huis van Belida Struys, Claes geheten en ook een slaaf, zo wordt vermeld, een kind verwacht. Een ander verhaal is dat van het slavinnetje van Aaltje Barnards. Aaltje Barnards maakte de overtocht aan boord van het schip Waarden, met als schipper Adriaan Geleijnsz. Dat eenmaal in Nederland Aaltje en de schipper van overspel werden beschuldigd, doet hier niets ter zake, wel dat Aaltje haar slavinnetje, een meisje van vier of vijf jaar, "alle vuijle bordeelliedjes" geleerd heeft waar de schipper en Aaltje dan hard om moesten lachen.

Over de behandeling van de Indische slaven daar, in Indië, is veel meer bekend dan over die hier, in Nederland. Men kan zelfs zeggen dat hoegenaamd niets bekend is over het leven der slaven in Nederland. Het lijkt wel alsof de Indische slaven niet alleen in de handel tot "den toten Effekten" gerekend worden, gelijkgeschakeld met zaken als meubilair en huizen, zoals Lequin, G.C. Klerk de Reus citerend, schrijft, maar ook dat ze in Nederland tot dat huisraad behoorden en het vermelden nauwelijks waard waren, behalve dan misschien bij een erfenis.

Als de slavernij wordt afgeschaft, verdwijnen Indonesiërs niet uit het straatbeeld. Bediendes en scheepspersoneel nemen hun plaats in. Een apart verhaal is dat van Dja-ogot, een Bataks jongetje, in zijn jeugd ontvoerd en door de Ermelose zendeling G. van Asselt vrijgekocht voor 96 gulden. Zijn levensverhaal, door A. Meyer opgetekend, is hier afgedrukt. Het is het droeve relaas van een jongetje dat in Nederland aankomt, gekleed in "Oostersch gewaad" en zonder enige kennis van het Nederlands, om een paar jaar later al te sterven nadat hij zo ernstig ziek was geworden dat "het bloed hem uit den mond vloeide gelijk het water uit eene opengezette pompkraan".

A. Meyer, "Dja-Ogot", Rotterdam, 1862.

DJA-OGOT.

Ik ben zwart, doch liefelijk.
Hoogl. I : 5.

Op aarde heeft eens een jongske geleefd, wiens naam de lezer reeds heeft vernomen. Het was welgebouwd en in zijne mate zoo sterk als de olifant, die zijns vaders rijstvelden vertrapte, en daarbij zoo vlug als de tijger, die het nagilde, wanneer het, op het ongetoomde en ongezadelde ros gezeten, de manen van den hengst had gegrepen en de bosschen van Sumatra doorvloog. De knaap had een edel voorhoofd, dat zich fier omhoog hief als de eeuwenheugende boomen van zijn eiland, en een oog, dat stralen schoot als de zon, die zijn aangezigt had geblakerd. Als de bloemen uit de vallei van Silindung zoo bloeide hij, en gelijk de wateren van het meer van Toba om zijne oevers spelen, zoo speelde immer een liefelijke glimlach om zijne lippen. Opende hij zijnen mond tot spreken, het waren natuurtooneelen, die hij schetste, werkzaamheden, die hij maalde, beelden, die hij schilderde, altijd vol gloed en leven en frischheid, en, mogt er iets aan de schilderij ontbreken, de houding van zijn ligchaam en de bewegingen zijner handen tooverden als in eenen oogenblik het geheel voor de aanschouwing. Zoo was alles, wat aan den jongen was, gansch liefelijk, en is hij al niet uit koninklijken bloede gesproten, hij was bestemd om een koning te zijn.

Eens wandelde dit jongske langs het reedsgenoemde meer, in de onafhankelijke Battalanden gelegen, toen er twee mannen met een schuitje kwamen aanroeijen, en vriendelijk de vraag tot hem rigtten, wat hij

toch daar aan den waterkant deed. Hij moet toen minstens acht jaar geweest zijn, daar hij, volgens zijn eigen verhaal, tot op dien leeftijd met de moedermelk gevoed werd. De argelooze knaap antwoordde dat hij op zijnen vader wachtte. »Op uwen vader?" zeiden de mannen, »hij weidt ginds in de verre verte de karbouwen, stap slechts in onze boot en wij zullen u tot hem brengen." De jongen deed gelijk hem gezegd was en werd nu niet tot, maar altijd verder van zijnen vader afgevoerd om noch hem, noch zijn volk, noch zijn vaderland ooit weder te zien. Die goddeloozen! zij hadden hem gestolen, en... wie beschrijft zijne droefheid toen hij dit bemerkte, zijnen angst toen hij meende dat hij straks tot eenen maal-

tijd dienen moest. Doch de Heer had betere dingen over hem voorzien. Wel werd hij zeven maal altijd verder weg, steeds voor hooger prijs verkocht, toch kwam er een einde aan dezen handel, toen de Ermelosche zendeling G. van Asselt hem voor ƒ 96 loste. Zegen over dezen trouwen dienstknecht Gods, zegen ook over de gemeente, die hem zond!

Al dadelijk was dit jongske van Asselt zeer nut tot den dienst des Evangelies, daar deze van hem onderwijs in het lezen der Battataal ontving, terwijl de knaap zich door zijne groote trouw en waarheidsliefde onderscheidde. Overal vergezelde hij den zendeling op diens togten, waakte over diens goederen, maakte immer den maaltijd voor hem gereed. Geen wonder dat de jongen op des zendelings ziel werd gebonden en deze reikhalzend naar eenen weg omzag, waarin de gaven, die hij bij den knaap opmerkte, beter tot ontwikkeling konden komen dan hij meende dat dit bij hem geschieden kon.

Op zekeren middag zou mijn huisgezin zich aan tafel zetten toen de zendeling Koster van Amsterdam mij uit »Licht en schaduw" eenen brief van van Asselt voorlas, waarin deze de vraag deed of er niemand in Nederland te vinden ware, die zich met de opvoeding van Dja-Ogot zou willen belasten. »Wel, zeide ik, »laat dien jongen bij mij komen; wat geeft mij dat of

er één persoon meer eet, voor kleederen zal ik ook wel zorgen, maar zijne reiskosten hierheen kan ik niet betalen." Als door eenen electrieken schok werd Koster aangedaan; en, toen hij het van blijdschap niet geloofde, zeide hij tot mij op eenen toon, waaruit verwondering sprak: »maar Mijn Heer! meent gij waarlijk, wat gij zegt?" »Ja zeker," antwoordde ik, »ik meen, wat ik zeg." Toen stond Koster op, vouwde de handen, sprak eene vurige dankzegging uit en bad hoogst ernstig om eenen zegen over den jongen en zijne verdere opvoeding. Zoo werd mijn ja verzegeld voor God. Oogenblikkelijk verliet hij de kamer, haalde papier, pen en inkt en berigtte van Asselt, wat hier was gesproken.

Jaar en dag verliepen evenwel eer het jongske de reis van Sipirok naar Padang, van Padang naar Batavia en van Batavia naar Nederland maakte. Het ging ook zoo gemakkelijk niet voor den eerwaarden van Asselt, de gelden voor den overtogt van den knaap bijeen te krijgen en den jongen een goed geleide hierheen te verzekeren. Eindelijk waren de hinderpalen uit den weg geruimd. In gezelschap van Dr. Nepf van Padang Sidempoeang vertrok hij naar Batavia. Op deze reis werd hij door eene hevige ziekte aangetast, die hem tot aan de poort des doods bragt. In de hoofdstad van Nederlandsch-Indië aangekomen nam de Heer Brouwer hem onder zijne hoede en

zorgde voor scheepsgelegenheid en de passagegelden. In 96 dagen baande de »Wilhelmina Klara" hem den weg door de groote wateren, en betrad hij in goeden welstand den hollandschen bodem.

Het was den 29 Junij 1860 des avonds ten 5 ure, juist nadat mijne scholieren huiswaarts gekeerd waren en ik mij naar mijne woning wilde begeven om mij tot mijne jaarlijksche vacantiereis gereed te maken, dat men mij de courant overhandigde. Ofschoon ik geenen tijd te verliezen had wilde ik toch even de Scheepstijdingen nazien en las daar tot mijne groote vreugde, dat de »Wilhelmina Klara" in den Helder was binnen gekomen.

Aanstonds maakte ik mij reisvaardig en vertrok nog dien avond per hollandschen spoortrein naar Amsterdam, waar ik, daar het reeds te laat was om den jongen op te zoeken, mijnen intrek nam in het logement het Haasje.

Ik begaf mij oogenblikkelijk ter ruste met het voornemen om des anderen morgens vroeg mijne nasporingen naar den knaap aan te vangen. Op het gewenschte uur werd ik wakker en, terwijl ik mij kleedde, bad ik den Heer mijnen weg voorspoedig te maken en mij te geven den jongen weldra te ontmoeten. Zoo verliet ik mijne slaapkamer; doch toen ik de trappen wilde afgaan werd mijne aandacht naar een jongske heen getrokken, in Oostersch gewaad

gekleed en dat over de leuning van den trap naar beneden keek. Oogenblikkelijk stond ik stil en zeide »Dja-Ogot?" Hij knikte. Ik noemde mijnen naam. Hij liep naar zijne kamer, pakte het zijne bijeen, nam afscheid van de zendingsweduwen Mulbuickel en Rott en den Dajakker Andreas, met wie hij de reis gemaakt had, en ging met mij. Het hart klopte mij van blijdschap. Hij weende. Hoe gaarne had ik een woord met hem gesproken; doch hij verstond evenmin mijne taal als ik de zijne, zoodat mij niets anders overbleef dan zijne hand in de mijne te leggen en haar vast te houden. Na eenig oponthoud te Amsterdam keerden wij beiden huiswaarts en zaten des avonds ten 8 ure aan de huistafel aan.

Weldra was het Oostersche kleed afgelegd en had hij het met dat van eenen hollandschen jongen verwisseld. Hoe vreemd was hem alles. Ter naauwernood was het hem mogelijk in schoenen voort te loopen, daar hij ze nog nooit aan zijne voeten gehad had. Doch dit verontrustte mij niet zeer. Meer bekommerde het mij, dat er eene zekere treurigheid over zijn aangezigt lag uitgespreid, die hem niet eigen scheen, en dat hij bij wijlen in de keuken op den vloer ging zitten weenen. Natuurlijk, dat ik alles aanwendde om hem vrolijker te maken. Niets mogt baten. Doch daar valt zijn oog op het portret van den zendeling Koster, dien hij reeds op Sumatra had leeren kennen.

Hij loopt er heen, neemt het in de hand, roept uit: »Koster," en zijne vrolijkheid is terug gekeerd. Si-Kitjil had hem vroeger verteld, dat hij in Holland zou opgegeten worden, maar naauwelijks had hij Kosters beeld gezien of de vrees daarvoor was bij hem geweken.

Niemand zal het gewis bevreemden, dat ik er ernstig voor God over had nagedacht op welke wijze ik met den jongen had om te gaan, niet om hem te bekeeren, want dat is buiten mij, maar om steenen uit den weg te ruimen, die hem verhinderen konden tot den Heere Jezus te komen. Ik was en ben er innig van overtuigd, dat men nooit te klein, wel te groot kan zijn om zich door den Heiland te laten zalig maken. Aan alles dus, wat den jongen eenigzins in den waan kon brengen dat hij iets bijzonders was, moest den oorlog worden aangedaan. Daarom besloot ik, dat hij zich des avonds ten 9 ure ter rust moest begeven, dat hij slechts hoogst zeldzaam en nooit zonder mijn verlof eene sigaar mogt rooken, waaraan hij zeer verslaafd was, en dat hij vooral niet ergens heen mogt gaan zonder dat ik bij hem was. Ik vreesde maar al te zeer de liefde der broeders. Ik kon vooruit berekenen, dat, zoo hij ergens kwam, men hem met vragen bestormen zou, dat hij het onderwerp der gesprekken zou worden en dat hij met snoeperijen en wat niet al zou worden overladen. En welk voordeel kon

de jongen hier van trekken, dan dat hij zich zelven zou leeren beschouwen als het middelpunt, waarom zich alles bewoog, terwijl hij zich mede moest leeren scharen om een ander middelpunt, Jezus Christus. Dja-Ogot is een kind gebleven en nooit een man, ja immer kinderlijker geworden. Na verloop van veertien dagen bragt ik hem in mijne school, waar ik hem onderwijs liet geven in het lezen en schrijven der hollandsche taal. Zeer spoedig openbaarde zich bij den jongen eene groote leerlust, zoodat hij weldra tamelijk las en zeer goed schreef en ook eene briefwisseling opende. Met het cijferen bragt ik het vooreerst niet verder dan tot het optellen, aftrekken, vermenigvuldigen en deelen met onbenoemde geheele getallen, daar hij de nederlandsche taal niet genoegzaam verstond om verder te komen. Onder leiding van den Heer Vijgeboom, die hem kosteloos onderwijs in het bespelen van het melodium gaf, ontwikkelden zich zijn muziekaal gehoor, geheugen en gevoel op verrassende wijze. Doch hoe zou ik hem nu bekend maken met den inhoud dier schriften, die *alleen* kunnen *wijsmaken ter zaligheid?* Ik las hem de Bijbelsche geschiedenis van Draper voor, in het Maleisch vertaald, dat ik niet verstond en hij niet kon lezen, en liet hem het Evangelie van Johannes, in het Tobasch overgezet, aan mij voorlezen, tot dat hij langzamerhand op de hoogte kwam om de lessen in de

Bijbelsche geschiedenissen, die in mijne school gegeven worden, te kunnen volgen. Alles boeide hem evenzeer. Hij verstond, wat ik hem en ook wat hij mij voorlas, en geen volzin was ten einde gebragt of hij begon ze op zijne overlevendige wijze in gebroken Hollandsch toe te lichten. Toen hij later Zahns Bijbelsche historiën in handen kreeg zou hij zich nooit naar school begeven hebben, zonder de les, die behandeld moest worden, te hebben gelezen. Ja zoo dierbaar werd hem het onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis, dat toen hij de trappen, die naar mijne woning geleiden, niet meer kon en ook niet meer mogt oploopen, ik hem die moest opdragen, alleen om dit onderwijs te kunnen bijwonen.

Omtrent drie maanden nadat dit knaapje in mijn huis opgenomen was gebeurde er iets, dat de Heer hem ten eeuwigen zegen heeft doen worden. Tot op dien oogenblik was hij beslist ongeloovig geweest. Wel had broeder van Asselt hem gezegd dat God de wereld geschapen had, doch hij zeide in zijn hart dat de wereld uit zich zelve was voortgekomen. Wel had ik hem over den Heere Jezus, over den hemel en de hel gesproken, doch hij hield bij zich zelven vol, dat niets van dat alles bestond. Op zekeren saturdag avond zat hij in mijne huiskamer het melodium te bespelen, dat zoodanig geplaatst was, dat men er voor zittende, met den rug naar de tafel was gekeerd.

Op deze tafel had mijne moeder een bakje met geld nedergezet. De dienstmaagd binnen komende en zich overtuigd houdende, dat niemand haar zag, nam eenig geld uit dit bakje weg; hoeveel is mij niet bekend. Doch zij had zich vergist. Naauwelijks was dit gebeurd of Dja-Ogot staat op, brengt haar hare misdaad onder het oog, zeggende dat hij mij dit mededeelen zou. De dienstmaagd zocht hem eerst met vriendelijke woorden van zijn voornemen af te brengen. Te vergeefs. Nu stuift zij in woede op, ontkent hare misdaad en wil hem te lijf. Op dit geweld kwam mijne moeder binnen, die alleen te huis was. Zij beval de meid in de keuken te gaan en Dja-Ogot zich naar zijne slaapkamer te begeven, den Heere Jezus aan te roepen en zich ter rust te leggen. Hij gehoorzaamde. Niet lang daarna verliet hij evenwel zijn ledekant en begaf hij zich in zijn nachtgoed naar de huiskamer. »Hoe," zeide mijne moeder tot hem, »zijt gij nog niet te bed Dja-Ogot?" »Neen Jufvrouw," antwoordde hij, »ik wil het Mijn Heer zeggen, morgen kon ik dood zijn en Dja-Ogot heeft het gezien en de Heere Jezus heeft het ook gezien." Toen de overige huisgenooten te huis gekomen waren nam hij de tafelbel en schelde. Allen kwamen binnen. Dja-Ogot nam nu de zendingsbus en zijne porte-monnaie en plaatste die voor zich op tafel, zette mij aan zijne eene en de dienstmaagd aan zijne andere zijde,

verzocht een ieder te gaan zitten, overtuigde toen de meid in aller tegenwoordigheid, dat zij ook uit de bus en uit zijn geldtasje iets weggenomen had, sprak haar op eene wijze toe dat ik oordeelde er niets aan te moeten toevoegen en begaf zich ter ruste. Dit alles kon door het menschelijk oog gezien en door het menschelijk oor gehoord worden. Doch, wat er binnen in de ziel van den jongen plaats greep, werd alleen door Gods oog waargenomen. »Gelijk het deze dienstmeid ten opzigte van mij gaat," zeide hij tot zich zelven, »zoo gaat het mij ten opzigte van den Heere Jezus. Die dienstbode meende dat ik haar niet zag, en toch heb ik haar gezien; en ik geloof dat de Heere Jezus niet bestaat en mij niet ziet, en toch bestaat Hij en ziet Hij mij." Van dezen oogenblik af aan geloofde hij alles, wat hem van Jezus gezegd werd, en heeft hij in kinderlijken eenvoud en met voorbeeldelooze blijmoedigheid des Heeren woord beleefd.

Drie stukken, zegt de Heidelberger Catechismus, zijn den mensch noodig te weten om zalig te leven en te sterven. Gewis dit is zoo. De bevinding van allen, die God ooit hebben gevreesd, heeft de waarheid van dit woord verzegeld, al hebben zij ook juist dezen Catechismus nimmer onder de oogen gehad. Het is Dja-Ogot ook zoo gegaan. »Hoe leelijk! niet waar, hoe leelijk?" zeide hij eens, »dat ik niet wilde gelooven dat God de wereld geschapen heeft," en op

eenen anderen tijd: »Wat was ik op Sumatra toch slecht! ik loog, ik stal, ik vloekte..... Foei, foei," zeide hij, »Mijn Heer van Asselt bad en ik deed ook net alsof ik bad en toch bad ik niet, want ik had eenen grooten afkeer van bidden." — Eens vraagde mijne moeder aan hem: »Dja-Ogot! hoe weet gij toch, dat de Heere Jezus u lief heeft?" Wel, antwoordde hij: »de Heere Jezus is voor mijne zonden aan het kruis gestorven, voor mij heeft Hij zijn bloed aan het kruis gestort. Nu heeft Hij mij de zonden vergeven, mij een ander hart geschonken en ik ga naar den hemel." »Goed zoo, mijn jongen," zeide ik, »maar hebt gij den Heere Jezus nu ook lief!" »Zeker," hernam hij. »Maar hoe weet gij dit nu Dja-Ogot? liet ik hier op volgen. »Wel" zeide hij, »dit gevoel ik aan mijn hart." Zou eene moeder ook een ander antwoord kunnen geven, wanneer men haar vraagde: Hoe weet gij dat gij uwe kinderen lief hebt?

Had Dja-Ogot vroeger eenen grooten afkeer van het bidden, het werd meer en meer zijne geliefkoosde bezigheid. O, wat verheugde ik mij daarin, dat de gemeenschapsoefening met God hem dierbaar was. »Zie hij bidt," was het van Saulus, en ik houd het hiervoor, dat een ieder die het liefst met God zijne zaken bespreekt, wel tot God gekeerd, dat is bekeerd moet zijn.

Eens had iemand een gesprek met Dja-Ogot gevoerd, en, daar hij het Hollandsch nog niet te best begreep, was hij in den waan gekomen, dat men hem gezegd had, dat hij een slaaf was. De arme jongen begon hierop zoo klagelijk te weenen, dat een steenen hart er onder zou verbroken zijn. Ik nam hem bij de hand, streek hem over zijn hoofd en trachtte hem te beduiden, dat hij mis verstaan had. Het mogt niet baten. Ik gaf hem eenige knikkers en legde zijn hoofd tegen mijne borst. Alles was te vergeefs. Ik beproefde het een na het ander, doch niets hielp. Toen ging ik naar mijne kamer. Wij bogen te zamen de knieën voor den Heere Jezus, en ik sprak toen een gebed uit, waarin ik met opzet den naam van den persoon, die, zonder het te willen, hem deze droefheid veroorzaakt had, wel twintigmaal noemde. Wij stonden op. Vriendelijk gaf hij mij de hand en zijne oude vrolijkheid was teruggekeerd.

Het was zondag, toen de postbode hem eens eenen brief van van Asselt bragt. Oogenblikkelijk opende hij dien en las en herlas hem. Het waren droevige tijdingen, die hij vernam. Tijdingen van aardbevingen. De aarde had zich zoo bewogen, dat men gemeend zou hebben in eene boot op eene onstuimige zee te zitten. De grond was opengebarsten. De huizen waren ingestort. De menschen waren naar het veld gevlugt en in vrees en verwachting der dingen, die het aardrijk

nog zouden overkomen. Van Asselt had zich naar het inlandsche opperhoofd van Sipirok begeven en hem verzocht zich met zijn volk voor God te verootmoedigen; doch deze had het laten blijven bij het woord: »ik zal er over denken." Zoodanig was de inhoud van dezen belangrijken brief. Het werd avond. De huisselijke bijbelbespreking had een einde genomen en wij maakten ons gereed eene boterham met een kopje thee te gebruiken. Toen verzocht Dja-Ogot mij of hij naar bed mogt gaan. Ik verwonderde mij. Hij was toch den ganschen dag vrolijk geweest en daarbij in het geheel niet slaperig. Daar hij evenwel zijn verzoek bleef aandringen stond ik het hem toe. Nogtans kon ik niet begrijpen, wat hem bewoog zijne boterham dit maal in den steek te laten. Spoedig was het raadsel opgelost. Nog lang nadat hij de huiskamer verlaten had, lag hij de belangen van zijn volk voor Gods troon te bepleiten. Des anderen daags schreef hij eenen brief aan het opperhoofd van Sipirok, waarin hij hem aanmaande den raad van van Asselt niet meer in den wind te slaan.

Later ontving hij eenen brief van Si-Labo. Deze deelde hem mede, dat hij met eene jonge dochter van Sipirok in het huwelijk getreden was. Het was Dja-Ogot duidelijk aan te zien, dat hij boos werd. Dit had ik nog nooit in hem opgemerkt. Ik vraagde hem derhalve, wat hem scheelde. »Ik wilde Si-

Labo wel een' klap geven," zeide hij. »Dan moet gij ten minste," hervatte ik, »uwen arm iets langer maken." Doch hij bleef even boos. »Kom," zeide ik toen, »vertel mij eens waarom gij zoo boos zijt. Mogt Si-Labo dan niet trouwen?" »Ja wel," hervatte hij, »maar ik ben toch boos op hem." Meer kon ik van hem niet verstaan. Ik bragt hem toen onder het oog, dat hij verkeerd handelde en beknorde hem eenigermate. Hij zweeg. Des avonds hoorde ik hem zeer ernstig en langdurig bidden, en hoewel ik gaarne weten wilde, wat hij met den Heer besprak, meende ik toch zoodanig gesprek niet te mogen afluisteren. Naauwelijks was hij des morgens opgestaan of hij begon mij te zeggen dat hij niet meer boos op Si-Labo was. Hij had den Heer gisteren avond gebeden zijne boosheid en de zonde van Si-Labo te vergeven en diens vrouw te bekeeren. »Maar" hernam ik, »zeg mij eens, waarom gij dan toch boos waart." Hij antwoordde: »de vrouw van Si-Labo is niet bekeerd en met eene onbekeerde vrouw mogt Si-Labo niet trouwen." Ik verwonderde mij zeer over dit antwoord, tot dat ik mij herinnerde, dat ik eens in mijne school over de afgoderij van Salomo sprekende als ter loops dit onderwerp had aangeroerd.

In de maand Mei des vorigen jaars werd Dja-Ogot plotseling ernstig ongesteld. Hij kreeg toen zulk eene pijn in eene der zijden dat de ademhaling hem

bijna geheel belet werd. Ik liet oogenblikkelijk den geneesheer halen. Deze diende hem de noodige geneesmiddelen toe, die zoodanig werkten, dat hij binnen een paar weken geheel hersteld scheen. Niet lang daarna gaf hij eenig bloed op; en weldra volgden verscheidene bloedspuwingen, die het mij duidelijk maakten, dat zijne longen aangedaan waren, hetgeen ook door een nader onderzoek van den geneesheer ten volle bevestigd werd. Hij knapte intusschen weder op. Drie maanden gingen voorbij. Toen hervatten zich de bloedspuwingen in veel heviger graad dan te voren; de tering ontwikkelde zich en het scheen als zou zijn leven binnen een paar dagen afgeloopen zijn. Eensklaps ging hij op zekeren zondag avond in zijn bed overeind zitten en verzocht hij mij het psalmvers, dat hij die week geleerd had, te mogen opzeggen. Ik schrikte, daar ik mij en geen mijner huisgenooten zich kon verklaren, hoe hij hiertoe in staat geweest was, gelijk mij dit ook nu nog niet regt duidelijk is. Ik stond hem zijn verzoek natuurlijk toe. Daarop zeide hij, na ieder woord diep ademhalende:

Zie op mij in gunst van boven;
Wees mij toch genadig, Heer:
Eenzaam ben ik en verschoven,
Ja d' ellende drukt mij neêr.

'k Roep U aan in angst en smart;
Duizend zorgen, duizend dooden,
Kwellen mijn angstvallig hart:
Voer mij uit mijn' angst en nooden.

Allen, die er bij tegenwoordig waren, stonden de tranen in de oogen. Niemand sprak een enkel woord. Intusschen ging Dja-Ogot weder liggen. Van dien oogenblik af aan werd hij op nieuw iets beter.

Even na nieuwjaarsdag van dit jaar kwam de geneesheer op zekeren morgen als naar gewoonte hem eene visite brengen, toen hij het volgende gesprek

met den doctor aanknoopte. Dja-Ogot. Heeft de doctor Dja-Ogot lief? — De doctor. Ja, zeker. — Dja-Ogot. Heeft de doctor den Heere Jezus ook lief? — De doctor. O ja. — Dja-Ogot. Dja-Ogot is van daag veel beter. — De doctor. Dit is ook zoo. — Dja-Ogot. De doctor heeft mij niet beter gemaakt. — De doctor. Niet Dja-Ogot? — Dja-Ogot. Neen, de doctor is wel goed, hij komt elken dag bij mij, hij geeft mij goede drankjes, hij past goed op mij, maar de Heere Jezus maakt mij beter. — De doctor. Dit is ook zoo Dja-Ogot. — Dja-Ogot. Zeker, doctor, maar daar moeten wij den Heer Jezus ook voor danken. — De doctor. Dit is waar, Dja-Ogot. — Dja-Ogot. Wil de doctor dit dan wel doen? — De doctor. Neen, dit moet Dja-Ogot doen. — Dja-Ogot. De Heere Jezus verstaat

20

mij wel, maar de doctor verstaat mij niet, maar ik versta den doctor wel. — Een paar dagen later dankten de doctor en Dja-Ogot den Heere Jezus bij monde van dezen lieven jongen op regt kinderlijke wijze.

Allen, die op eenigerlei wijze den knaap gekend hebben, zullen deze getuigenis, hij was een lieve jongen, gaarne willen bevestigen. De Heere Jezus had hem lief. Hiervan was hij zich bewust, en daardoor was ook zijn hart overvloeijend in liefde. Met groote vrijmoedigheid verhaalde hij eens in de school, dat de Heere Jezus hem zijne zonden vergeven had, dat hij nu den dood niet vreesde, en dat hij naar den hemel ging. Op eenen anderen tijd voerde hij in de school met zeker meisje een gesprek. Eindedelijk vraagde hij haar of zij ook naar den hemel ging, en toen zij hem hierop zeide, dat zij dit niet wist, kwam hij in allerijl naar mij toeloopen, roepende: „Verschrikkelijk, Mijn Heer, verschrikkelijk, zij weet niet of zij naar den hemel gaat en zij krijgt er, naar zijnen hals wijzende, zoo'n kleur van."

Den 18 Januarij 1862 is Dja-Ogot voor het laatst in de school geweest. Toen kreeg hij op nieuw eene bloedspuwing en daarna nog vele. Het werd hem thans meer dan vroeger duidelijk, dat zijn aardsche ligchaam afgebroken werd en dat de Heer hem een nieuw zou toebereiden. „O," zeide hij mij op zekeren

21

morgen, „wat ben ik gisteren avond bedroefd geweest, wat heb ik gehuild!" „Is het waar?" antwoordde ik, „en waarom hebt gij dan zoo gehuild en waarom zijt gij dan zoo bedroefd geweest?" „Wel," antwoordde hij, „ik dacht: Dja-Ogot gelooft in den Heere Jezus en hij gaat naar den hemel, maar ik dacht ook, mijn vader en mijne moeder en mijne zuster kennen den Heere Jezus niet, zij gelooven niet in Hem en kunnen dus in den hemel niet komen. Nu heb ik altijd gehoopt naar Sumatra te gaan om hun het Evangelie te brengen, maar Dja-Ogot zal wel hier blijven en daarom heb ik zoo gehuild; maar ik heb den Heere Jezus gebeden eenen zendeling naar Tobaland te zenden en ben nu niet meer bedroefd." „Dit is goed zoo, mijn jongen;" zeide ik. — Deze mededeeling is diep in mijne ziel gevallen. Hoe gaarne ging ik zelf naar de oevers van het Tobameer, zoo banden, die ik niet mag verbreken, mij niet weerhielden. Doch de Heer heeft het gebed van den jongen gehoord, en zal het, daar staan Zijne beloften mij borg voor, op Zijnen tijd, zeer heerlijk verhooren. Wist ik nu slechts nog de namen zijner ouders, dacht ik, ik zou uitzien naar hetgeen God met hen doen zal. Maar een en andermaal had ik er Dja-Ogot naar gevraagd en had hij mij geantwoord, dat het niet eerbiedig was, zoo kinderen de namen hunner ouders noemden. Intusschen meldde van Asselt mij, dat hij

22

het voornemen had opgevat Sipirok te verlaten en de vallei van Silindung in te gaan. Dja-Ogot was met deze tijding gansch niet te vreden, daar hij vreesde, dat de bewoners van Asselt zouden kwaad doen, zoo deze streek niet eerst aan het nederlandsch gezag onderworpen werd. Ik maakte hem de opmerking dat het genoeg was, zoo de Heere Jezus van Asselt ter zijde stond, en dat die geene soldaten behoefde om van Asselt te beschermen. Nu verdween de vreeze van Dja-Ogot en was hij welgetroost. Wat mij aangaat, ik zag en zie in de mededeeling van van Asselt niets anders dan de voorbereiding van God om het gebed van Dja-Ogot te verhooren. De vallei van Silindung scheidt het land van het Tobameer van dat van Sipirok.

Eenige dagen vóór zijnen dood deelde hij mij mede, dat, als hij in den hemel kwam, hij er slechts één' mensch zou kennen. Ik vraagde hem, wie dat zijn zou. „Dat zal de vader van Hendrik zijn," hervatte hij, hiermede mijnen overledenen broeder bedoelende. Inderdaad was mijn broeder de eenige christen, dien hij had zien sterven.

In den nacht tusschen den 28 Februarij en den 1 Maart was Dja-Ogot, naar het mij toescheen, vrij wel en buitengewoon helder van hoofd. Omstreeks twee ure ging hij overeind zitten, en vraagde hij mij, wat de Heer van Asselt mij vroeger over zijne geschie-

23

denis geschreven had. Ik deelde hem mede, wat de lezer reeds weet, waarop hij liet volgen: „precies." Toen zeide ik tot hem: „Dja-Ogot! het kon wel zijn, dat gij spoedig naar den hemel gingt, moet ik ook nog iets voor u naar Sumatra schrijven?" „O neen, antwoordde hij," „niets, alles is gedaan. Ik heb den Heer gedankt, dat gij mij zoo goed opgepast hebt." Daarop openbaarde hij mij het laatste geheim zijns harten. Spoultak was zijne geboorteplaats, Amanubuanka zijn vader, Naïbuanka zijne moeder en Sisindir zijne zuster. Ik zweeg en zal blijven zwijgen totdat ik de verhooring aanschouw van dat gebed, waarin hij zoo droevig klaagde: mijn vader, mijne moeder, mijne zuster, zij kennen den Heere Jezus niet.

De eerste Maart ging zonder iets bijzonders op te leveren voorbij. Daar ik des avonds bij het koffij drinken niet tegenwoordig was, deed mijne moeder het gebed en beval zij den jongen met meer dan gewonen aandrang aan de hoede des Heeren Jezus aan. Omstreeks negen ure kwam ik te huis. Naauwelijks was ik bij zijn ledekant gezeten en had ik hem gevraagd hoe het was, of hij kreeg eene bloedspuwing. Ik ondersteunde hem met mijnen linkerarm. Hij greep mijne regterhand en drukte haar innig hartelijk, en terwijl het bloed hem uit den mond vloeide gelijk het water uit eene opengezette pomp-

24

kraan, zeide hij, mij aanziende, „ik... dood!" Toen zeide ik: „dat is niets Dja-Ogot! de Heere Jezus is bij u en Hij heeft u lief." Daarna voelde hij met zijne linkerhand naar zijn hart en met zijne regterhand naar den slagader aan de regterzijde van zijnen hals, sloeg de oogen ten hemel, boog het hoofd en gaf, terwijl ik hem nog altijd in den arm had, den geest.

Zoo leefde en stierf de eersteling der Battakkers, die voor den troon des Lams zullen juichen: Hij heeft ons Gode gekocht met Zijn bloed. Dja-Ogot heeft zijn kruis gedragen. Het was zwaar. Maar nog was de jongen geen veertien jaren oud, of de Heiland nam het reeds van zijne schouders. Trouwens, wat rijp is voor den hemel deugt niet meer voor de aarde. Hij is uit het Oosten gekomen ook ter beschaming van de kinderen van het Westen. Weldra breekt de tijd aan, dat de Indianen, als zendboden herwaarts gezonden, aan de vervallen gemeenten het Evangelie zullen verkondigen. Vele laatsten zullen de eersten zijn. Als een bekwaam boogschutter zal de Heer zijn wit treffen. Hier ga ik zeker op. Amen.

ROTTERDAM. A. MEYER.
Maart 1862.

Schilder des Konings

Beslist niet als een anoniem figuur, zoals dat met de slaven het geval was geweest, verbleef de kunstschilder Raden Saleh in Nederland. We zijn dan wel een eeuw verder. De VOC was opgeheven en Indië had het Engelse tussenbewind gekend. Bovendien gaat het hier niet om een eenvoudig iemand, maar om een telg uit een redelijk voornaam, en in die tijd wat opstandig, Semarangs regentengeslacht. Een man bovendien die over uitzonderlijke talenten beschikte.

Wanneer Raden Saleh werd geboren is niet precies bekend. Sommigen houden het op 1814 of 1815, anderen op 1809 of 1810. Al jong gaf hij blijk van een artistieke aanleg en in de levensbeschrijvingen die er van Raden Saleh zijn, wordt vaak gewezen op een toevallige ontmoeting, een gelukkig toeval, bepalend voor de rest van zijn leven.

Gedoeld wordt op zijn kennismaking met de Belgische schilder A.A.J. Payen, die de eer toekomt Raden Saleh te hebben ontdekt. Payen was in die jaren als schilder toegevoegd aan professor Reinwardt, stichter van 's Lands Plantentuin te Buitenzorg, zoals Bogor in die jaren nog heette, en Directeur van den Landbouw, Kunsten en Wetenschappen op Java en de naburige eilanden. In deze

Raden Saleh.

functie doorkruiste Reinwardt Java, waarbij hij zich liet vergezellen door een team tekenaars en schilders waarvan behalve Payen ook de gebroeder A.J. en J.Th. Bik, tekenaars van professie, deel uitmaakten.
Op een van deze reizen deed men Tjiandjoer aan waar op dat moment Raden Saleh in het huis van de resident der Preanger regentschappen, jonkheer Robert L.S. van der Capellen verbleef en waar hij waarschijnlijk de kort tevoren door Van der Capellen opgerichte Hoofdenschool bezocht. Payen raakte onder de indruk van de artistieke kwaliteiten van Raden Saleh, toen nog maar een knaap van een jaar of twaalf, vijftien. Raden Saleh werd door hem als leerling geadopteerd, mocht soms met Payen mee op reis en kreeg zo zijn eerste teken- en schilderlessen. Raden Saleh vertoonde inderdaad een uitzonderlijk talent. Hij maakte naar voorbeelden van Payen treffende waterverfschilderijtjes van Javaanse volkstypen. Deze schilderijtjes staan in scherp contrast met de latere tamelijk pompeuze schilderijen die Raden Saleh in de Europese traditie van zijn tijd zou maken.
Payen, dus, om de woorden van Kalff te gebruiken "leerde hem omgaan met terpentijn en lijnolie, met palet en tempermes, hij leerde hem de hand dienares maken van het oog en gaf hem een begrip van westersche kunst". Er waren er echter meer die zich het lot van de schildersleerling aantrokken. Ook Reinwardt deed dit en jonkheer Van der Capellen. Deze laatste bood niet alleen onderdak aan Raden Saleh maar bracht hem ook in contact met zijn broer baron van der Capellen, gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië. Overigens, wordt van deze Van der Capellen in de "Indische Verlofganger" van april 1925 ook vermeld dat toen hij en zijn vrouw naar Nederland terugkeerden "zij onder de souvenirs aan de Oostelijke gewesten een klein Papoea'sch meisje mede naar het vaderland" namen.
Voor Raden Saleh, echter, toonde Van der Capellen, zoals Raden Saleh zelf schrijft, reeds als kind op Java een vaderlijke belangstelling. Het was onder meer ook aan Van der Capellen te danken dat Raden Saleh zijn opleiding in Europa kon voortzetten. In 1829 reisde Raden Saleh als klerk van de Inspecteur der Financiën, De Linge, mee naar Nederland. Hij mocht mee om De Linge "gedurende de overtogt inlichtingen omtrent de zeden, gebruiken en instellingen der Javanen te geven en hem in de Javaansche en Maleische talen te onderwijzen".
Aanvankelijk lag het niet in de bedoeling dat Raden Saleh lang in Nederland zou blijven. Hij zou direct weer met De Linge terugreizen. Als De Linge nog hetzelfde jaar weer naar Java vertrekt blijft Raden Saleh echter achter. Hij wilde, zo schrijft De Loos-Haaxman "nog eenige tijd blijven om beter rekenen te leren en beter Nederlands, en ook steendrukken". Dankzij een aanbevelingsbrief van Payen en dankzij de steun van

Reinwardt en Van der Capellen mag Raden Saleh voorlopig twee jaar in Nederland blijven. Van het Nederlands-Indische gouvernement ontvangt hij hiervoor een beurs van tweeduizend gulden.
Met de zorg van Raden Saleh belastte zich J.C. Baud, de latere gouverneur-generaal en minister van koloniën. Via Baud kwam Raden Saleh in contact met de schilder Cornelis Kruseman. Baud schrijft hierover: "ik heb tegenwoordig een Javaan, Raden Salih onder mijn opzigt die wonderen verrigt in het vak der teekenkunst. Ik heb hem in aanraking gebragt met Krüseman en hij brengt nu dagelijks 4 uren door in het atelier van dien smaakvolle schilder."
Niet lang daarna echter verliet Raden Saleh, die in Den Haag in de kost was gegaan, Kruseman en wendde zich tot de in die tijd ook bekende schilder Andreas Schelfhout. Om zich verder te bekwamen kopieerde hij ook schilderijen van Hollandse meesters. Vooral de Stier van Potter zou hem erg hebben aangetrokken.
Het beviel Raden Saleh kennelijk zo goed in Nederland dat hij veel langer dan twee jaar zou blijven. De keren dat zijn terugkeer naar Java ter sprake kwam verzette hij zich hier met kracht tegen. Hij ging op kamers wonen, "met een boekje voor de voorschotten en het middagmaal van de kok", kreeg zijn eigen atelier en hoefde zich financieel geen zorgen te maken. Het rijk betaalde. Ze deed dit trouwens, krijgt men de indruk, niet zo zeer uit bezorgdheid voor het welzijn van Raden Saleh, maar eerder omdat men niet meer wist wat men met hem aanmoest. De Nederlandse regering en in het bijzonder het Nederlands-Indische gouvernement zat een beetje met Raden Saleh in de maag. Raden Saleh mag dan wel een van de eerste Indonesiërs zijn geweest die een moderne opleiding in Nederland kreeg, en die in dit opzicht een voorloper was van de studenten die vanaf het einde van de eeuw naar Nederland zouden komen, dit was niet wat de overheid bij zijn overtocht voor ogen had gestaan.
Dankzij de voorspraak en protectie van een aantal invloedrijke ambtenaren had Raden Saleh zijn verblijf in Nederland kunnen verlengen; bij de consequenties daarvan had men niet stilgestaan. De opleiding van Raden Saleh was uit de hand gelopen. Hij was de banen die men in Indië aan Javanen ter beschikking wilde stellen ontgroeid. Bovendien was men bang geworden dat hij tijdens zijn verblijf in Nederland en door de extra opleiding die hij daar gekregen had, wel eens voor de Nederlanders in Indië ongunstige en onwelgevallige ideeën zou kunnen hebben opgedaan. Kortom, dat hij zich op Java ongehoorzaam en misschien zelfs opstandig zou opstellen. Vooral in het begin der dertiger jaren van de negentiende eeuw speelde dit sterk. Het was pas een paar jaar na de Java-oorlog waarin de Nederlanders pas na zeer veel moeite en ten koste van vele mensenlevens de opstand van Diponegoro hadden kunnen onderdrukken.
Treffend voor het wantrouwen zijn de gedachten van Baud over de toekomstige loopbaan van Raden Saleh: "landmeter in een of ander eenzaam gewest". Ver weg dus en niet bepaald een baan voor iemand die zich in de ogen van zijn tijdgenoten tot een verdienstelijk schilder ontwikkelde, en later zelfs als erkend schilder in heel Europa furore zou maken. Hetzelfde geldt voor de positie die wordt geopperd als in 1834 het Nederlands-Indische gouvernement zich over de terugkeer van Raden Saleh moet beraden. Een Raad van Indië concludeert dan: "Voor het binnenlandsche bestuur is Saleh mijns inziens bedorven". Wel is hij te plaatsen "als Javaansch ambtenaar ter Algemeene Secretarie, alwaar thans niemand is die een Javaansch geschrift behoorlijk vertalen of zamenstellen kan". Ook Baud voelt wel wat voor deze suggestie. Raden Saleh zou dan gelijk voor het Museum des Rijks wat schilderijen kunnen maken en in zijn vrije tijd portretten kunnen schilderen. Weer een ander, om advies gevraagd, geeft als zijn mening dat Raden Saleh inmiddels "te knap" is geworden en dat repatriëring naar Java zowel voor hemzelf als voor het gouvernement "bedenkelijk" is.
Uiteindelijk is het de minister van koloniën Van den Bosch die beslist dat Raden Saleh langer in Nederland mag blijven. Verwijzend naar een andere Javaan, die door de Engelsen in Bengalen was opgeleid, en die zich inderdaad daarna bij de opstandelingen van Diponegoro had aangesloten, doet het hem de terugkeer van Raden Saleh "bij nadere beschouwing niet zoo geheel vrije van bezorgdheid voorkomen" en stelt hij voor Raden Salehs verzoek in te willigen.
Raden Saleh krijgt twee jaar respijt. Als die twee jaar verstreken zijn - in 1837 - wordt men weer met hetzelfde probleem geconfronteerd. Ditmaal vindt men een oplossing door Raden Saleh een studiereis naar het buitenland in vooruitzicht te stellen. Er is echter één hinderpaal. Raden Saleh wil niet zo erg en bovendien spreekt hij geen Frans. Om deze taal te leren wordt zijn verblijf in Nederland wederom met twee jaar verlengd. Uiteindelijk vertrekt hij in mei 1839 naar het buitenland en wel naar Duitsland.
Over Raden Salehs tijd in Nederland, tussen 1830 en 1839, is niet zo veel bekend. Uit het archiefonderzoek van De Loos-Haaxman weten we wat hij in 1832 droeg: "een supra fijne Rus groene winterjas, een geblomd vest, een fijne olijfkleur laken jas en een fijn coleur de chèvre pantalon en dito vest" en "Engelsche hemden met batisten jabot, die

Boschbrand, schilderij van Raden Saleh.

in hun geplisseerde val een sierlijk onderdeel waren van de herenkleding van die tijd". Ook zou Raden Saleh blijk hebben gegeven van een "verbazingwekkende hovaardij". Portretten schilderde hij wel, bijvoorbeeld van de al overleden Daendels, en ook van Baud, Van den Bosch en van Martin, "directeur van 't beestenspul", maar voor deze laatste drie weigerde hij geld aan te nemen. Het waren blijken van dank voor de hulp die hij ontvangen had en in het geval van Martin vooral omdat hij diens leeuwen mocht schilderen. Opdrachten uitvoeren, en dus betaald worden, wees hij liever af. Dat was niet in overeenstemming met zijn stand. Hij wilde zelf uitmaken wie en wat hij schilderde. Zijn voorkeur ging hierbij niet uit naar portretten maar naar natuurgeweld en beesten, het liefst nog paarden en wilde dieren.
Raden Saleh leefde voor de schilderkunst. Een tijdgenoot, Verstege, noemt in een brief uit 1837 zijn levenswijze bepaald "gierig", maar voegt daar gelijk aan toe: "doch tot aanschaffen van hetgeen hij noodig acht tot voortzetting van zijn kunst, kent [hij] geen Palen". Hetzelfde blijkt in de beschrijving die in de brief van het atelier wordt gegeven: "Zoo een behoefte heeft hij ook, wat hij noodig heeft om zijn kunst voort te zetten, tot het aankopen van Prenten Boeken Beelden van Menschen (en) Beesten, zoo dat de eenigste Sieraad in zijn Attelier bestaat van beenderen en geraamtes: en men vind er nauwelijks een stoel, om op te zetten".
Meer aandacht kregen in het verleden de omzwervingen door Europa van Raden Saleh. Zeker heeft hier toe bijgedragen dat hij zich al snel ontwikkelde tot een societyfiguur, een welkome gast van prinsen en hertogen en een opvallende verschijning op feesten.
Raden Saleh verbleef bijna vijf jaar in Duitsland en woonde lange tijd in Dresden. Hij raakte bevriend met de groothertog van Saksen-Coburg-Gotha, broer van de echtgenoot van koningin Victoria, en kwam via de groothertog in contact met de hertogin van Kent. In 1844 wordt hij naar Nederland teruggeroepen. Hier wordt hij nu als een groot schilder erkend. Koning Willem II ontvangt hem en schenkt hem de Orde van den Eikenkroon, een Luxemburgse onderscheiding. Later, maar toen had Raden Saleh al weer enige tijd in het buitenland vertoefd, zou koning Willem III hem tot hofschilder, Schilder des Konings, benoemen.
Na in 1844 even in Nederland te zijn geweest vertrok Raden Saleh weer naar het buitenland, nu naar Parijs, waar hij door koning Louis Philippe in audiëntie zou worden ontvangen. Het was met name in Parijs dat Raden Saleh alleen al door zijn verschijning opviel. Hier kleedde hij zich soms in wat genoemd wordt een "opzichtig Javaansch fantasiepakje". Hij stond er bekend als de "prince Javanais" en ook wel als "Prince Djalma", naar een figuur uit de in die tijd populaire roman van Eugène Sue, "Le juif errant". In Parijs ontmoette hij ook de schilder Horace Vernet, met wie hij enige tijd in Algiers verbleef.
In 1851 keerde Raden Saleh uiteindelijk naar Java terug, getrouwd met een "vermogend

Europese dame": mejuffrouw Winkelman, die grond in Weltevreden bezat. Het huwelijk, overigens, hield niet lang stand. Raden Saleh liet zich scheiden en zou uiteindelijk met een Javaanse hertrouwen. Vlak voor zijn vertrek nog, werd Raden Saleh lid van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië. In 1866 werd hij wegens wanbetaling van de ledenlijst afgevoerd. Omdat het hier om een belangrijk man ging, besloot het Instituut uiteindelijk toch tot een schikking.
Op Java viel Raden Saleh eveneens op. Een Engelsman, Sir E.K. Laird schrijft hierover: "Hij was gekleed in een donkerblauw uniform met een staartrok, rood aangezet, dichtgeknoopt en de kraag tot aan de ooren. Op zijn borst schitterde menige ridderorde, zijn lang haar was in een smalle knoop in den nek gebonden en zoo het niet zijn donkerbruine huid ware geweest, zou ik zeggen dat hij was uitgedost als een generaal van voorheen, Nelson bijvoorbeeld."
De angst van de dertiger jaren dat Raden Saleh zich misschien opstandig zou gedragen na terugkeer uit Nederland, bleek in ieder geval na 1851 ongegrond. Wel werd hij er in 1868 van verdacht bij enige woelingen betrokken te zijn geweest, maar deze verdenking bleek ongegrond. Raden Saleh zou aan iets dergelijks zelfs niet denken en vroeg zich verbijsterd af hoe men op het idee was gekomen dat hij er iets mee te maken had. "Zou ik na 23 jaren lang in Europa in beschaafde kringen verkeerd te hebben mij hier verlagen om mij in gezelschap te mengen van bandieten en oproermakers en wat meer zegt, samen te spannen met zulks gespuis om mij op te werpen tegen het gouvernement dat mij tot den huidige dag nog steeds met weldaden overlaadt?"
In 1875, ten slotte, bracht Raden Saleh nog een keer een bezoek aan Europa, dit maal in het gezelschap van zijn Javaanse vrouw. Na wederom bij de koning te zijn ontvangen, reist hij direct door naar de zomerresidentie van de groothertog van Saksen-Coburg-Gotha. Na ook nog Italië bezocht te hebben keert hij in 1878 naar Java terug. Hij sterft twee jaar later. Zijn grafschrift luidt:

RADEN SALEH
DJOEROEGAMBAR DARI SRI
PADOEKA KANDJENG RADJA
WOLLANDA RIDDER DER
ORDE VAN DE EIKEN
KROON, KOM MET DE STER
DER FRANS JOSEPH ORDE,
RIDDER DER KROON ORDE
VAN PRUISSEN, RIDDER
VAN DEN WITTEN VALK.
Meninggal di Bogor 23 April 1880.

Kwekelingen

Langzaam begint in de loop van de vorige eeuw de in de zeventiende eeuw verlaten gedachte dat Indonesiërs voor bepaalde beroepen in Nederland moeten worden opgeleid weer veld te winnen. Nadat Raden Saleh in 1829 naar Nederland was gekomen, kwamen bezoeken van Indonesiërs voor studie of om andere redenen traag op gang. Indonesiërs in Nederland werden een zeldzaam maar niet geheel afwezig verschijnsel. Aanvankelijk ging het niet om een hogere opleiding. Men kwam hier om zich te bekwamen in ambachten - en misschien kunnen we schilderen hier ook toe rekenen - of om wat we tegenwoordig lagere beroepsopleidingen zouden noemen te volgen.
In 1835 was Raden Ngabehi Poespa Wi Làgà al met de afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap J.A. Palm mee naar Nederland gereisd. Hier moest hij toezicht houden op de aanmaak van nieuwe Javaanse karakters bij de lettergieterij Joh. Enschedé en Zoonen te Haarlem. Van dit bezoek maakte de Nederlandse taalkundige en voorloper van de Javanologie, professor Taco Roorda, gebruik om zijn kennis van het Javaans te verbeteren. Professor Roorda, die nooit een bezoek aan Java zou brengen was van dergelijke "informanten" afhankelijk voor zijn studie van het Javaans. Hij ontmoette meer "native speakers". In zijn voorwoord op zijn "Javaansche Grammatica, benevens een Leesboek tot oefening in de Javaansche Taal", gepubliceerd in 1855, dankt hij J.A. Wilkens, niet alleen voor zijn in tijdschriften gepubliceerde artikelen en mondelinge en schriftelijke opmerkingen, maar ook omdat hij toen hij in 1848 voor korte tijd naar Nederland kwam om met Roorda aan de Delftse Academie samen te werken een Javaan meebracht. Roorda is Wilkens erkentelijk voor het feit dat deze "bij zijn overkomst naar hier een niet geheel onbeschaafde Javaan meêbracht, een klerk in dienst van den Rijksbestierder van Soerakarta, Sastrå-tåmå genaamd, die, ofschoon overigens ongeletterd, zijn moedertaal goed sprak en schreef". Dezelfde dank is Roorda verschuldigd aan de filoloog en Javanicus C.F. Winter. Deze kwam dan wel niet persoonlijk, maar stuurde zijn zoon: van Javaanse afkomst en het Javaans goed beheersend.
Javanen reisden niet alleen naar Nederland. Ook in België kwam men ze tegen. In Brussel volgde Kadjo, zoon van een onderofficier van de Javaanse cavalerie van de soesoehoenan een opleiding tot horlogemaker. Dat het zover kwam was het gevolg van een klacht van ene C. Coenaes, landhuurder te Soerakarta. Deze had "den Keizer van Soerakarta meermalen opmerkzaam gemaakt op de on-

Willem Iskander.

bekwaamheid zijner werklieden; zijne pendules en horlogien werden aan ongeoefende handen toevertrouwd; zijne goudwerken slecht behandeld". Dit euvel zou te verhelpen zijn door een van de onderdanen van de soesoehoenan in Europa een opleiding te laten volgen.
Zo vertrok in juni 1856 Kadjo, 21 jaar oud, samen met de familie Coenaes naar Brussel. Reeds tijdens de overtocht toonde Kadjo zich een behulpzaam persoon en stond hij mevrouw Coenaes en haar kinderen trouw terzijde "gedurende 23 dagen stormweder". In Brussel zou hij zich door zijn ijver onderscheiden. Voor hij echter tot horlogemaker kon worden opgeleid moest hij eerst Frans leren. Na een jaar was hij zo ver dat hij in de leer kon gaan bij de horlogemaker Heckmann en ook lessen aan de tekenacademie kon volgen om zich in het ornamenttekenen te bekwamen.
Kadjo was, mede door zijn ijver, een voorbeeldig leerling. Hij was beter dan de anderen die - al langer - bij Heckmann het vak leerden. In oktober 1859 kreeg hij bij het uitreiken van de prijzen van de Akademie van Schoone Kunsten in Brussel de eerste prijs in het ornamenttekenen der tweede klasse. Coenaes was met zijn beschermeling ingenomen: "Ik mag zeggen dat het mij gelukt is van dezen Javaan een waar kunstenaar te maken", zo schreef hij.
Het pronkstuk van Kadjo's vakmanschap was een "duplex à balancier compensateur op tien steenen", bestemd voor de soesoehoenan. Het uurwerk had Javaanse cijfers op de wijzerplaat en bevatte de inscriptie "Kadjo, habdi dalem ponokawan djam hing Soerokarto moeridipoen toewan Higman Brussel", ofwel "Kadjo, vorstelijk dienaar, page voor de uurwerken te Soerakarta, leerling van den heer Heckmann te Brussel". Het werd alvorens naar Soerakarta te worden gestuurd eerst naar Den Haag gezonden. Daar werd het aan Van Wielik "horlogiemaker van H.M. de Koningin" en anderen waaronder de minister van koloniën Rochussen, getoond. Allen waren zeer onder de indruk van Kadjo's handwerk.
Bekender dan Kadjo en ongeveer ter zelfder tijd in Europa verblijvend is de Sumatraan Willem Iskander. Deze werd in 1840 in Zuid-Tapanoeli geboren. Zijn jongensnaam was Satie, later uitgebreid tot Satie gelar Soetan Iskandar. In zijn jeugd bezocht hij de inlandsche school te Pajaboengan waar hij al snel opviel bij de assistent-resident van het gebied, A.P. Godon. Deze bezorgt hem een baantje als adjunct-inlandsch schrijver op zijn kantoor.
Als Godon in 1857 met verlof naar Nederland afreist wil hij een Batakker meenemen. Satie biedt zich aan en vertrekt inderdaad samen met Godon naar Nederland. Na aankomst in Amsterdam wordt Satie eerst in "de plunje" gestoken. Na hem ook nog "het loopen met zijne voeten in schoenen te hebben doen oefenen" vertrekt Satie naar het dorp Vreeswijk waar een schoolmeester, Dapperen genaamd, zich met zijn opvoeding belast. Daarna, in 1858, na enigszins aan het leven in Nederland gewend te zijn, verhuist hij naar Arnhem, waar hij in de kost gaat. In Arnhem ook deed Satie zijn belijdenis en verandert hij zijn naam in Willem Iskander, de naam van de Nederlandse koning als voornaam kiezend.

Tevens geeft hij de wens te kennen in zijn geboortestreek in het Christelijke geloof te mogen onderwijzen. Iedereen is vol lof over hem. Hij was vlijtig, gehoorzaam en onberispelijk van gedrag. In hetzelfde jaar nog, 1858, bepleiten Godon en de hoogleraar Millies het lot van hun pupil bij de minister van koloniën, J.J. Rochussen. De staat zou een verdere opleiding van Willem Iskander moeten bekostigen. Het toekomstige onderwijzersschap van Willem Iskander was nog niet het hoofddoel. De nadruk lag op het verspreiden van het christelijke geloof door hem in de Bataklanden. De regering stemt toe en in 1859 verhuist Willem Iskander wederom, nu naar Amsterdam. Hier bezoekt hij de Oefenschool en krijgt hoofdonderwijzer D. Hekker Jr. als zijn mentor, met wie hij zijn leven lang een bijzondere band zou houden. In 1860 haalt Willem Iskander de akte voor hulponderwijzer.
Zonder problemen was de financiële steun van de Nederlandse regering niet gegaan. Net een maand voordat Willem Iskander zijn akte haalde, werd er een kort debat in de Tweede Kamer over gevoerd. Bij de behandeling van de troonrede merkte Van Hoëvell op dat hij vernomen had dat een "Battaasch jongeling op kosten van den Staat worde opgeleid

om het Christendom te gaan verkondigen op Sumatra". Hij juicht dit in principe toe maar vindt niet dat het op staatskosten dient te gebeuren. Het is, naar zijn oordeel, een politieke fout en strijdig met de onpartijdigheid die de staat op godsdienstig gebied in Indië dient in te nemen. Ook Duymaer van Twist is van mening dat het op staatskosten opleiden tot zendeling onder de Bataks een gevaarlijke zaak is. Hij vraagt zich bovendien af of het hier om een Protestant of een Katholiek gaat. Hij dringt aan op "onzijdigheid in den meest strikten zin". In zijn antwoord toont Rochussen zich verbaasd over de opschudding. Hij had Willem Iskander juist als voorbeeld genoemd om de beschuldiging te ontkrachten dat de regering het Christendom in Indië zou tegenwerken. Opleiding op kosten van de staat, daarenboven, betekent nog geen uitzending van regeringswege, besluit hij.

Hoe het ook zij, na het behalen van zijn akte mag Willem Iskander zijn opleiding in Nederland voortzetten. Veel komt hier niet van. Hij wordt ziek en moet om gezondheidsredenen in 1861 naar Sumatra terugkeren. Dankzij zijn inspanningen en met steun van het Nederlands-Indische gouvernement wordt in zijn geboortestreek, in Tanobato, het volgende jaar al een kweekschool geopend. Het was de derde kweekschool in Indonesië en zou dankzij de inzet van Willem Iskander de enige van de vroege kweekscholen zijn die goed functioneerde.

Persoonlijk ging het bij zijn terugkomst aanvankelijk niet zo goed met Willem Iskander. Hij was van zijn eigen maatschappij vervreemd en zijn familie beschouwde hem door zijn overgang tot het Christendom als een vreemde. Zijn aandeel in de erfenis van zijn inmiddels overleden ouders was hem afgenomen en pas na een proces kon hij het weer in zijn bezit krijgen. Als hij eindelijk over zijn erfdeel kan beschikken laat hij de slaven die hij had geërfd vrij.

Met de kweekschool ging het beter. Zijn onderwijskwaliteiten waren onmiskenbaar. Men acht hem dan ook de meest geschikte man om acht leraren die men rond 1870 naar Nederland wil zenden om daar een verdere opleiding te volgen te begeleiden. Hij zelf zou dan de akte van hoofdonderwijzer kunnen halen.

In april 1874 vertrekt Willem Iskander weer naar Nederland. In zijn gezelschap bevinden zich slechts drie en niet acht Indonesiërs: Raden Mas Soerono, van de kweekschool te Soerakarta, Mas Ardi Sasmita, een leraar uit Madjalengka, en Banas Loebis van zijn eigen kweekschool te Tanobato.

Gelukkig is het weerzien met Nederland allerminst. In 1875 overlijden Ardi Sasmita en Banas Loebis. Ook Raden Mas Soerono kan niet tegen het Nederlandse klimaat. Ziek moet hij naar zijn vaderland terugkeren en sterft tijdens de overtocht. Willem Iskander blijft achter en bezwijkt voor het uitgaansleven. Kalff merkt hierover op: "in plaats van Christelijk jongeling te blijven, sloot 's konings naamgenoot zich aan bij verkeerd gezelschap dat hem, in plaats van den weg ter zaligheid, den weg naar dans- en speelhuis wees". Ook Godon maakt zich zorgen en zou na de dood van Willem Iskander schrijven: "hij had een welvoorziene beurs, bezocht plaatsen waar men hem niet had behooren te zien [...] en toen ik hem daar [in zijn huis] laatst bezocht was ik verplicht hem over zijn gedrag te onderhouden".

Begin 1876 huwt Willem Iskander met een Nederlandse, Maria Christina Jacoba Winter. Tot overmaat van ramp bleek dit al dadelijk geen gelukkig huwelijk te zijn. Het was een "onuitputtelijke bron van hartzeer en verdriet". Het wordt Willem Iskander allemaal te veel. Op 8 mei 1876 pleegt hij zelfmoord. Hij schiet zich, zoals Kalff dat plastisch uitdrukt, in het Vondelpark voor den kop. Even daarvoor had hij een afscheidsbrief aan Hekker geschreven: "het leven is mij te zwaar, het verdriet dat ik den laatste tijd had maakte mij het langer leven onmogelijk [...] bij het trekken van de veer des vuurwapens zal ik mijn ziel in naam van Jezus Christus Gode aanbevelen".

Nog twee Indonesiërs moeten worden vermeld. De een, Raden Mas Ismangoen Danoe Winoto, omdat hij de eerste was die in Nederland een hogere opleiding genoot, de ander Raden Moentajib Moeda omdat hij het eerste reisverhaal over Nederland schreef.

Ismangoen Danoe Winoto, werd in 1850 te Djokjakarta geboren. Evenals dat bij de an-

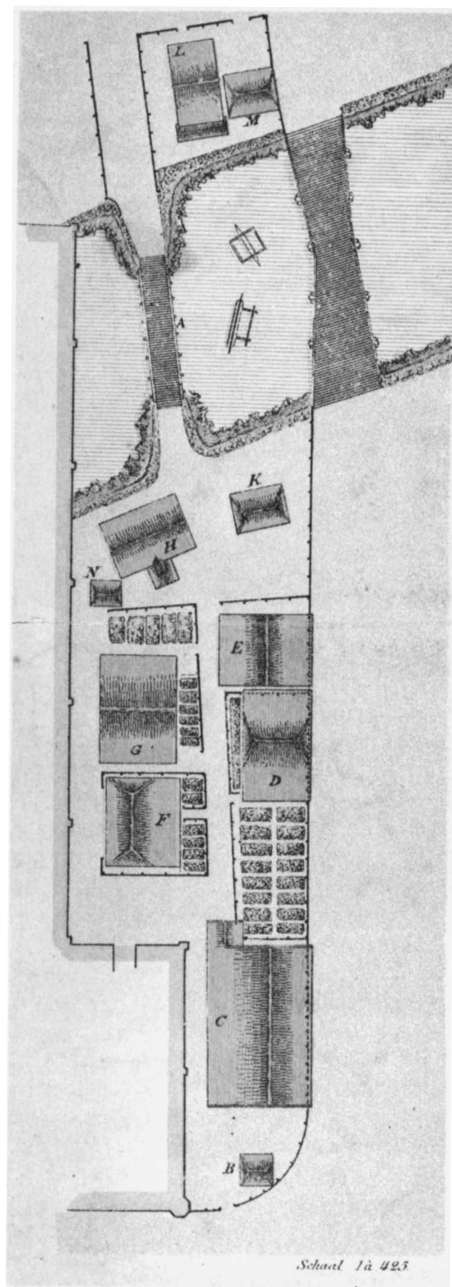
Ismangoen Danoe Winoto.

dere Indonesiërs uit die tijd die in Nederland een opleiding volgden het geval was trok hij de aandacht van een ambtenaar van het Binnenlandsch Bestuur, in dit geval resident Nieuwenhuyzen. Deze nam in 1864 Ismangoen Danoe Winoto mee op verlof naar Nederland waar Ismangoen te Borculo bij de predikant Van Steeden in huis werd opgenomen. Hij doorloopt dan de H.B.S. en wordt toegelaten tot de Instelling voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië te Delft, waar hij in 1875 slaagde voor het groot-ambtenaars-examen. Graag had hij hierop een post bij het Binnenlandsch Bestuur gekregen, waar hij gezien zijn opleiding ook recht op had, maar dit korps was in de praktijk voor Nederlanders gereserveerd, hoewel de wet opname van Indonesiërs toestond. Ismangoen was de eerste, maar zeker niet de laatste, die met de juiste kwalificaties toch niet tot het bestuurskorps werd toegelaten. Men heeft nog wel overwogen hem een positie bij het Binnenlandsch Bestuur buiten Java te geven - daar kon een Javaan minder kwaad - maar ook dat mocht niet doorgaan. Hij werd op de afdeling Inlandsche Zaken van de Algemeene Secretarie geplaatst, waar hij het tot hoofdcommies bracht. Zijn werk daar beviel hem echter in het geheel niet; hij was voor een andere functie opgeleid. Na een ziekteverlof in Nederland, tussen 1878 en 1881, werd hij adjunct-inspecteur bij het Inlandsch onderwijs, maar ook voor deze baan voelde hij eigenlijk niet veel.
Hoe onrechtvaardig Ismangoen zich behandeld voelde blijkt uit een brief die hij in 1889 aan zijn vriend Abendanon stuurde. Hij was bang dat hij voor de post van inspecteur bij het inlands onderwijs gepasseerd zou worden. Hij schrijft dan: "Het was mij in de gegeven omstandigheden niet te doen om een hoogere betrekking of om meer inkomsten; maar ik wilde onverdiend niet vernederd worden ten aanschouwe van geheel Nederlandsch-Indië. Ik ben in Indië meer bekend en aller ogen zijn meer op mij gevestigd dan men oppervlakkig wel denkt [...]. Mijn vernedering laat bij mijn landgenoten een onaangenamen indruk achter, dieper dan men wel vermoedt."
In zijn privé-leven had Ismangoen ook al een aantal klappen te verwerken gehad. Tijdens zijn verlof in Nederland waren zijn Nederlandse vrouw, een dochter van predikant Van Steeden, en zijn zoontje overleden.
Ismangoen kreeg de baan niet. Hij zou pas tot inspecteur benoemd worden als het aantal wordt uitgebreid. Dit gebeurde in 1894, het jaar waarin hij sterft. Zijn hele loopbaan was er een geweest van ergernis. De banen die hij wilde kreeg hij niet, promoties bleven uit. In april 1892 schrijft hij hierover: "Wie had 20 jaar geleden gedacht dat ik 11 jaren zou moeten sukkelen als adjudant, wegens eenmaal voorbeschikte ongeschiktheid voor iets anders". "Hulpfrik" zijn, zoals hij het bij een andere gelegenheid noemde, strookte niet met zijn opleiding.
Ismangoen probeerde tevergeefs het "Europese" Binnenlandsch Bestuur binnen te komen. Bij het andere bestuur, dat van de traditionele Javaanse aristocratie, lag de zaak anders. De Javanen die hiervoor in aanmerking kwamen, en die in Nederland gingen studeren, werd niets in de weg gelegd. Dit geldt bijvoorbeeld voor drie bekende familieleden van Kartini: Pangeran Ario Hadiningrat, haar oom, Raden Mas Sosrokartono, haar broer en Raden Mas Adipati Ario Djojo Adiningrat, haar echtgenoot.
Raden Moentajib Moeda was, zoals gezegd de eerste Indonesiër die een reisverslag publiceerde van zijn verblijf in Nederland. Het boek, in het Javaans geschreven en 333 bladzijden dik, had ook een Nederlandse titel: Reis naar Nederland van Raden Abdoellah ibnoe Sabar bin Arkebah, door hem zelf beschreven. Het werd in 1876 te Batavia uitgegeven. Het behelst een verslag van een reis die in 1868 werd ondernomen en waarbij Moentajib Moeda zich voornamelijk te Leiden bij "de heer B" ophield. Hijzelf of zijn reis baarde niet zoveel opzien. Misschien alleen bij de directeur van het Museum voor Natuurlijke Historie in Leiden aan wie Moentajib Moeda vroeg hoeveel beesten daar, groot en klein, waren opgezet. Het antwoord "ongeveer driehonderd duizend" moet hem hogelijkst verbaasd hebben.
Het boek bevat, als we de uitgebreide bespreking in het "Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië" volgen, een gedetailleerd verslag van het bezoek aan Leiden en omgeving. Voor het eerst worden we iets gewaar van de bevreemding waarmee een Aziaat zijn eerste confrontatie met Nederland ervaart. De kachels maken indruk, de afwezigheid van wachthuisjes langs de kant van de weg, de grote gebouwen in Den Haag, het livrei der bedienden, enz. Ook professor Roorda ontmoet hij die hem verzoekt toehoorder te zijn bij het mondeling examen Javaans der aspirant-bestuursambtenaren.

De koloniale wereldtentoonstelling

In de tweede helft van de vorige eeuw, het einde van de hier behandelde periode, bereikte het Europese imperialisme een hoogtepunt. De industriële ontwikkeling, de koloniale expansie en een zich uitbreidende wereldhandel leidden tot een optimisme en een zelfvertrouwen die hun weerslag vonden in de vele wereldtentoonstellingen die in die tijd werden georganiseerd. De eerste, georganiseerd in Londen in 1851 werd door vele ande-

re gevolgd. Ook Amsterdam kwam aan de beurt. In 1883 werd daar een wereldtentoonstelling gehouden, officieel geheten Exposition Universelle Coloniale et d'Exportation Générale of, in het Nederlands, Internationale, Koloniale en Uitvoerhandel-Tentoonstelling.
Er was een speciaal Koloniaal Gebouw waar allerlei objecten en produkten uit de Nederlandse koloniën werden geëxposeerd. Hier ook hingen maar liefst negentien werken van Raden Saleh, deels uit het bezit van koning Willem III en van de groothertog van Saksen-Coburg-Gotha. Men kon er zijn schilderijen van buffeljachten, van gevechten met leeuwen en van tijgers bewonderen en ook zijn grote doek: de gevangenname van Diponegoro. Zelfs een wassenbeeld, Raden Saleh voorstellende, ontbrak niet. Op het tentoonstellingsterrein, vlak bij een zij-ingang, was een apart paviljoentje voor een gamelanorkest dat op haar repertoire ook het "Wien Neêrlandsch Bloed door den Aâdren vloeit" en het "Wilhelmus" had gezet. Ook het "God save the Queen" was ingestudeerd. Dit laatste zou het gamelanorkest ten gehore moeten brengen als koningin Victoria van Engeland de tentoonstelling met een bezoek zou vereren. Enige moeite met het uit elkaar houden van deze liederen had het orkest wel. Toen op 26 augustus 1883 koning Willem III en zijn gemalin koningin Emma de wereldtentoonstelling bezochten werd niet het "Wilhelmus" of het "Wien Neêrlandsch Bloed" gespeeld, maar het "God save the Queen". Iets verder op stond een Atjeh-monument. Een ander pronkstuk, tegen de zijgevel van het Koloniaal Gebouw aangebouwd, was de kampong. Een erg juist beeld van hoe een kampong er in werkelijkheid uitzag gaf het niet. Men had huizen uit verschillende delen van de archipel bijeengebracht. Echte huizen waren het wel. De bezoeker kon naar binnen stappen en kijken hoe ze waren ingericht. Te bewonderen waren een Boeginees, Soendaas, Alfoers, Padangs en Tegals huis, alsmede een "arbeiderswoning van particuliere ondernemingen in West Java", een "kamponghuis van Batavia", een wachthuisje en een paarden- en geitenstal. Zelfs een watertje overspannen door een bamboe hangbrug ontbrak niet.
Speciaal voor het bezoek aan deze kampong schreef H.J. Eerlich van Gogh een handleiding met Nederlandse en Engelse tekst. Naast een beschrijving van wat men kon zien, gaf hij ook informatie over de streek waar men de huizen kon vinden en soms een typering van de "landaard". Geheel zonder vooroordelen is zijn beschrijving niet. De Javanen zijn, zo merkt hij op, "meer ontwikkeld dan de Soendaneezen en ook ijveriger. Jammer dat zoo velen onder hen verslaafd zijn aan het gebruik van opium."

PLATTE GROND VAN DE KAMPONG.

A. Javaansche Hangbrug.
B. Gardoe Wachthuis
C. Makassar Boegineezen.
D. Arbeiders Woning van Particuliere Ondernemingen in West Java, Inzender H.J.E. van Goch.
E. Atjeh
F. Preanger Regentschappen.
G. Amboina Alfoeren.
H. Padangsche Bovenlanden.
K. Paardenstal.
L. Kamponghuis van Batavia.
M. Paardenstal
N. Geitenstal.

Gamelanuitvoering tijdens de Amsterdamse tentoonstelling, in geïdealiseerde versie.

Zeer bijzonder was dat er niet alleen huizen op de kampong stonden, maar dat zij ook bewoond waren. Gelijk op een moderne braderie vertoonden de Indonesiërs er hun ambachten. Wie voor de komst van de Indonesiërs verantwoordelijk was is niet geheel duidelijk. Een deel der huizen was een inzending van het Nederlandsch Zendelinggenootschap. Of de bewoners ook door het genootschap waren meegestuurd is niet te achterhalen.

Het publiek was enthousiast. Buitenlandse correspondenten van de "Times" en de "London and China Telegraph" prezen de koloniale expositie. Een uur rondwandelen op de tentoonstelling gaf een beter beeld dan alle reisverhalen, zo schrijft de "Times".

Ook voor de samenstellers was het duidelijk een succes. Als in 1889 in Parijs weer een wereldtentoonstelling wordt georganiseerd richt Nederland wederom een kampong in. Dit maal een "village javanais", gesitueerd op de Esplanade des Invalides. Het Amsterdamse idee had bovendien navolging gevonden. Er was een Arabisch kamp en men kon "jonge Algerijnsche vrouwen met amandel oogen" zien dansen.

J. de Meester die de Parijse wereldtentoonstelling bezocht en daar in "Eigen Haard" van 1889 verslag van deed vermeldt dat de Javaanse kampong bijzonder in de smaak viel. Hij had 60 "inwoners", 40 mannen en 20 vrouwen. "Ook is er nog een aap, de lieveling der inlanders". Midden in het dorp stond overigens ook een Minangkabaus huis, geëxploiteerd door de firma Van Houten. Hier werd men volgens De Meester bediend door "drie chocoladekleurige schoonen met mooie sarongs". Verder hadden de Erven Bols er een gebouwtje waar men een likeur kon drinken. Ook hier bestond de bediening uit Indonesiërs. Alleen in het theehuis stond een Française. Als men honger kreeg kon men rijsttafelen in het restaurant van het dorp. Het eten werd klaargemaakt door een "kokki" en volgens De Meester werd het zelfs mode bij de "Parijsche high life om eens te gaan rijsttafelen". Kokki mocht het volgens De Meester dan wel erg druk hebben, er was voor gezorgd dat de gasten niet met een al te uitheemse maaltijd werden geconfronteerd. Het eten was aan de Europese smaak aangepast: "Chevet, de beroemde kok uit het Palais Royal, die de eetgelegenheid exploiteert, zorgt er voor, dat op de rijst, de kerri, de bollen geroosterd vleesch, nog enige meer Europeesche gerechten volgen".

Andere attracties waren Oehoen, een Javaans meisje - "zij lacht den ganschen dag"

De Javaanse kampong op de Parijse wereldtentoonstelling.

-, een gamelan- en dit maal ook angkloeng-orkest en het optreden "der dames Tamina, Wakiam, Gia en Si-ria, danseressen van Z.H. prins Mangko Negoro, onafhankelijk vorst in Djogjakarta".
Het "tentoonstellen van inlanders" dreigde een mode te worden. Ook bij de wereldtentoonstelling in Chicago in 1893 gebeurde het weer. In het zelfde jaar echter was voor de Nederlands-Indische regering de maat vol. Als men hoort dat door het bestuur van de Jardin d'acclimation te Parijs "pogingen zijn of zullen worden aangewend, om ook inboorlingen van onzen Indischen Archipel aan te werven, ten einde ze in dien tuin ten toon te stellen" stuurt de directeur van het Binnenlandsch Bestuur een circulaire aan de hoofden van het gewestelijk bestuur waarin hij hun vraagt hiertegen "ten strengste te waken of te doen waken". In de circulaire wordt er op gewezen dat "de behandeling van naar dien tuin overgebrachte inboorlingen uit andere streken veel te wenschen schijnt te hebben overgelaten, en in een dergelijke expositie bovendien weinig wenschelijks is gelegen".
De redactie van de "Indische Gids" is duidelijk ingenomen met het besluit. Gezien de ervaringen te Amsterdam en Parijs had men eigenlijk al een verbod voor de wereldtentoonstelling in Chicago moeten uitvaardigen stelt men. "De inlanders te kijk te laten zetten in den vreemde, hen uit hun omgeving te laten rukken om als curiositeiten aangegaapt te worden en ten slotte nog veel slechter dan ze reeds waren naar hun land terug te keeren -

De vier danseressen op de Parijse wereldtentoonstelling.

dat is zeker geen feit waarop een verlichte en gemoedelijke Regering zich ooit beroemen zal.''

Overigens werden ook, buiten de tentoonstellingen, Indonesiërs een vertrouwder verschijning in de Nederlandse samenleving. De verbeterde verbindingen maakten het doorbrengen van het verlof in Nederland mogelijk. Eens per ongeveer zes jaar mocht de ambtenaar of employé een half jaar verlof genieten. Het vertrouwde bedienend personeel ging vaak mee of voor reis en verblijf werd speciaal een baboe of djongos aangenomen. Zo verschenen in het straatbeeld van vooral Den Haag, de verlofstad bij uitstek, steeds meer gekleurde gedienstigen.

Ook de scheepvaartmaatschappijen benutten voor hun steeds grotere schepen die met steeds hogere frequentie op Indië voeren graag de goedkope en gewillige Indonesiërs. De zeelieden werden tijdens hun Nederlands verblijf ondergebracht in loodsen van de scheepvaartmaatschappijen. Dat verliep niet altijd in harmonie. ''Insulinde'' maakte in augustus 1896 melding van ''Amok te Rotterdam'':

''In een loods op het terrein van de Rotterdamsche Lloyd aan de Wilhelminakade te Rotterdam zijn ongeregeldheden voorgevallen. Een dertigtal Javanen en Madureezen, behoorende tot de equipage van een drietal aan de Rott. Lloyd toebehoorende en aan de genoemde kade liggende schepen, waren in die loods bezig, toen er tusschen hen twist ontstond en de Javaansche hofmeestersbediende Soliman dreigde met een koffieketel te zullen slaan. Onmiddellijk werd hij door een der anderen met een mes in den rug gestoken, hetgeen allen onder het geroep van amok! amok! uiteen deed stuiven. Als verdacht de verwonding te hebben toegebracht, is aangehouden de 34-jarige Madurees Ali. De aangehoudene ontkent alle schuld, en de verwonde, wiens toestand niet levensgevaarlijk is, zegt geen inlichtingen te kunnen geven.''

Een maand later had de steekpartij een vervolg voor de rechtbank. Het verslag van deze unieke rechtszaak, die ook toonde hoe de Nederlandse justitie worstelde met de wijze waarop de Islamitische rechtsvoorschriften moesten worden gehanteerd, is eveneens aan ''Insulinde'' ontleend.

''Dat de Nederlandsche Rechtbanken er niet op gericht zijn, om onze Indische onderdanen te berechten, bleek deze dagen te Rotterdam.

De Javaansche bediende Ali, oud ongeveer 38 jaren, van het s.s. 'Browo' stond voor de Arrondissements Rechtsbank terecht in zake een verwonding die door hem zou zijn toegebracht aan zijn collega Soliman.

Als tolk diende de heer A.A. Hoos, oud-resident van Bali en Lombok. Na verhoor van den beklaagde, die het ten laste gelegde ontkende, moest ook de verwonde Soliman verklaring afleggen, waarvoor het noodig was hem den eed af te nemen. Te dien einde hield de heer Hoos den getuige den geschreven Koran boven het hoofd en zeide hem de Mohamedaansche eedsformule voor, die daarop door getuige werd nagezegd. Over deze wijze van eedsaflegging ontstond reeds dadelijk verschil tusschen het Openbaar Ministerie en den verdediger Mr. Fruin. Eerstgenoemde achtte haar alleszins voldoend en herinnerde er o.a. aan, dat men ten tijde der tentoonstelling te Amsterdam met dergelijke moeilijkheden had te kampen gehad, en zelfs Chineezen waren gehoord als getuigen, zonder gebruikmaking van de daartoe in China voorgeschreven onthoofde kip. Mr. Fruin daarentegen was van andere meening. Zich beroepende op het oordeel van Prof. Mr. L.W.C. van den Berg uit Delft, merkte hij op dat het Mohammedaansche recht den eed bij de strafzaken niet kent, wel in civiele zaken. Op Java echter werd in afwijking van het orthodox Islamisme de eed ook in strafzaken afgenomen, maar dan alleen door een priester of hadji. Hier is dit geschied door een ongeloovige en heeft dus geen bindende kracht.

De verdediger vergastte het publiek op een zeer eigenaardige vertooning. Pleiter haalde n.l. een groote kris te voorschijn en deelde mede dat hij met zijn vriend Mr. Knottenbelt had beproefd, of er mogelijkheid bestond, dat Soliman zichzelf in den rug had gewond bij het zwaaien met zijn kris. Deze proefneming werd voor de rechtbank herhaald. De heer Knottenbelt in het karakter van Soliman nam een gebukt aanvallende houding aan en zwaaide een groot vouwbeen met de rechterhand boven het hoofd. Mr. Fruin (alias Ali) greep daarop zijn tegenpartij zoodanig bij den rechterarm, dat het vouwbeen met vrij wat kracht tusschen de schouderbladen van zijn vriend Knottenbelt terecht kwam. Aldus verklaarde hij de verwonding, onder verwijzing naar de lenigheid van den Maleier.

Het meest eigenaardige echter was, dat de heer Hoos, na re- en dupliek als getuige gehoord wordende na beëdigd te zijn, verklaarde de opvatting van Prof. Van den Berg omtrent de eedsquaestie volkomen te deelen.

Het O.M. vorderde één jaar gevangenisstraf. De verdediger vroeg een lichtere straf daar één jaar cel in Nederland, voor een inlander, vrijwel gelijk staat met de doodstraf.

De uitspraak werd bepaald over een week.''

Wat die uitspraak inhield heb ik niet kunnen achterhalen.

1898 - 1913
Van enkelingen tot groep

Ethische Politiek

Hoewel de inhuldiging van koningin Wilhelmina natuurlijk niet een omslag betekende in het koloniale bestuur, viel haar troonsbestijging toevalligerwijze toch in een periode waarin grote veranderingen plaatsvonden. In de literatuur wordt in deze jaren het begin van de "Ethische Politiek" gesitueerd. Dit vage begrip werd met verschillende betekenissen ingevuld, zodat het tenslotte vrijwel inhoudsloos werd. Een recente ruime omschrijving luidt: beleid gericht op het onder reëel Nederlands gezag brengen van de gehele Indonesische archipel én op de ontwikkeling van land en volk van dit gebied in de richting van zelfbestuur onder Nederlandse leiding en naar westers model. In deze definitie zijn vele aspecten van de Ethische Politiek te vatten. In willekeurige volgorde zijn te noemen: het besef van de zedelijke roeping de Javaan tot welvaart te brengen en te ontwikkelen; de taak de buitengewesten onder effectief Nederlands gezag te brengen om ook hier heilzaam te kunnen optreden; het beëindigen van de overheveling van het "batig saldo" van de Indische begroting naar de Nederlandse schatkist en daarmee ook van de uitbuiting van de Indiërs; het brengen van Indonesiërs in contact met de Westerse cultuur en onderwijs (de "associatie"-gedachte).
In een tijdsbestek van enkele jaren werd uitvoering gegeven aan deze kenmerkende onderdelen van de "Ethische Politiek". In 1894 begon met de expeditie tegen Lombok het uitbreiden van het effectieve koloniale gezag. In ruim tien jaar werden de zelfstandige vorsten in de buitengewesten, goedschiks of kwaadschiks, ondergeschikt gemaakt aan het Nederlandse gezag. Het bekende artikel "Eereschuld" van C.Th. van Deventer in "De Gids" van 1899 versnelde de discussie over de scheiding van de financiën van Nederland en Indië. In het verlengde lagen grotere bevoegdheden voor het Nederlands-Indische bestuur, die werden tot stand gebracht via een decentralisatiewetgeving. Hierdoor kregen in eerste instantie de Europeanen in Indië een veel grotere zeggenschap in Indische zaken. De pleidooien voor welvaartszorg voor de Indonesiërs, al voorzichtig ingevuld in de negentiger jaren van de vorige eeuw en in praktijk gebracht door geïnspireerde ambtenaren en particulieren als Van Deventer, Brooshooft, Snouck Hurgronje en Abendanon kregen krachtig steun bij het optreden van een confessioneel kabinet in 1901. In de Troonrede van dat jaar liet het kabinet de koningin uitspreken dat Nederland een ethische plicht en morele taak had ten opzichte van de volken van Indië. Abraham Kuyper, die al tientallen jaren eerder op Nederlands zedelijke plicht had gewezen, kreeg nu de kans zijn ideeën in de praktijk te brengen. Kuypers zedelijke plicht betekende overigens in de praktijk vooral een kerstening van de Indonesische bevolking. De zorg voor de Indonesiër betekende dat in een korte periode talloze maatregelen werden genomen op economisch, onderwijs- en bestuurlijk gebied. Naast de bestuursambtenaren begonnen een groot aantal gespecialiseerde overheidsdiensten zich te bemoeien met de tot dan toe vrijwel onberoerde plattelandssamenleving. Een hele rij voorbeelden is hier te noemen: medische zorg, landbouwvoorlichting, kredietwezen, pandhuizen, opiumregie, spoor- en tramwegen, belastingdienst en ook onderwijs, hoewel het oprichten van scholen in alle dessa's de financiën van het gouvernement te boven ging.
Hoewel de Ethische Politiek gericht was op de vermeende belangen van de Indonesiër profiteerden ook de Europeanen ervan. Het betrekken van de dessa's bij het staatsbestel betekende ook het brengen van de dorpelingen in de geldeconomie en dientengevolge meer afzetmogelijkheden voor het bedrijfsleven. De Europeanen in de kolonie profiteerden van de grotere mogelijkheden voor Indië om de eigen zaken te regelen en van de toegenomen werkgelegenheid bij overheid en bedrijfsleven.
Vóór de ontplooiing van de Ethische Politiek kwamen het Nederlandse bestuur en de Nederlanders slechts in contact met een klein gedeelte van de Indonesische bevolking. De

massa van het volk leefde vrijwel onberoerd in de dessagemeenschap. In de steden vestigden zich Indonesiërs die de lagere functies in bedrijfsleven of bij het bestuur vulden. Voor de in de stad wonende Europeanen waren zij ook de bron voor het huispersoneel. Bij vertrek naar het moederland voor verlof of pensioen gingen baboe of djongos vaak mee. In Den Haag, de traditionele vestigingsplaats voor de "Indiëgasten", vormden zij al heel vroeg een groep die qua aantal van betekenis was. Op een ander niveau had het Europese bestuur contact met de traditionele elite, de prijaji. In het Nederlandse systeem van indirect bestuur vormden zij de schakel tussen Nederlands bestuur en het volk. Om de prijaji beter geschikt te maken voor hun taak werd vanaf ongeveer 1850 hun scholing ter hand genomen. In 1879 werden de eerste Hoofdenscholen opgericht om Indonesische bestuursambtenaren op te leiden. Rond de eeuwwisseling werden de onderwijsmogelijkheden sterk uitgebreid. De prominente voorstanders van de Ethische Politiek werden niet moe om op uitbreiding van de scholingsmogelijkheden voor Indonesiërs aan te dringen. De basis voor de verdere ontwikkeling langs de door hun gedachte lijnen lag in de uitbreiding van het onderwijs. Maar ook kon zo worden voldaan aan de eisen van gespecialiseerd opgeleide krachten voor bestuur en bedrijfsleven. De Hoofdenscholen werden omgevormd en het lesprogramma uitgebreid; datzelfde gold voor de opleidingsschool voor inlandse artsen (Stovia). De kwijnende kweekscholen kregen impulsen; er kwam een rechts-, veeartsen- en hogere landbouwschool. Hierbij werd gepoogd het lesprogramma nauw aan te laten sluiten bij soortgelijke Nederlandse opleidingen. Goede kennis van de Nederlandse taal was hierbij in alle gevallen een vereiste. De abituriënten konden probleemloos worden ingezet bij staat of bedrijfsleven en spaarden vaak dure Europese krachten uit. Ook het middelbaar onderwijs werd uitgebreid en ruimer opengesteld voor Indonesische leerlingen. Naast de hogere prijaji, door geboorte tot de elite behorend, kwam via deze scholen ook een groep prijaji door opleiding tot deze elite te behoren. Qua afkomst hoorden zij thuis bij de lagere prijaji. In de nieuwe scholen kwam slechts een zeer enkele volksjongen terecht. Bij de prijaji bestond aanvankelijk de nodige huiver om de kinderen te laten opleiden in de Europese scholen. Zij vreesden de vervreemding van de traditionele waarden en keurden de Europese cultuur af. Deze terughoudendheid verdween slechts geleidelijk. Daarna moesten de prijaji noodgedwongen een manier vinden waarop westerse en Javaanse scholing en cultuur in de Indonesische maatschappij en in de eigen persoonlijkheid konden worden verenigd of in ieder geval gecombineerd.

De inhuldiging van Koningin Wilhelmina

Het tijdstip van de troonsbestijging van koningin Wilhelmina was een voorzienbare taak. Dat maakte het ook mogelijk al enkele jaren tevoren voorbereidingen te treffen voor de organisatie en de feestelijkheden er omheen. Het behoeft niet te verbazen dat het idee van een vertegenwoordiging uit Indië ook opkwam. Het "Soerabaiasch Handelsblad" kwam als eerste met het idee, dat gewijzigd werd overgenomen door het in Nederland verschijnende "Insulinde, Weekblad gewijd aan koloniale zaken", dat van 1896 tot 1898 verscheen. Het afgedrukte knipsel laat zien wat het blad ervan dacht. Het idee kreeg steun in andere periodieken die van oordeel waren dat "de inlandsche vorstelijke bondgenooten en vazallen" hun eerbiedige hulde aan het "jeugdige vorstinnetje" moesten kunnen brengen, zoals de "Indische Gids" schreef.
In december 1897 kwam deze zelfde zaak in de Tweede Kamer aan de orde. Tweeëntwintig Kamerleden dienden een amendement in om *f* 75.000 ter beschikking te stellen voor de ontvangst van "inlandsche grooten en andere personen uit Nederlandsch-Indië bij gelegenheid der inhuldiging van Hare Majesteit de Koningin". De minister van koloniën Cremer nam het amendement over. Zijn antwoord aan de indieners van het amendement maakt duidelijk wat er met de ideeën uit 1896 is gebeurd. "Ter zake van die komst is reeds eenig overleg gepleegd met de Indische Regeering. Het is de bedoeling nòch van de Indische Regeering nòch van het Kabinet om inlandsche vorsten of hoofden uit te noodigen hierheen te komen, of om in dit opzicht eenigen aandrang op hen uit te oefenen. Wanneer zij hier komen, doen zij dit eigener beweging en, dit stond bij de Indische Regeering op den voorgrond, ook voor eigen rekening. Ware dit laatste niet het geval, dan zou zelfs deze door de voorstellers van het amendement uitgetrokken post niet voldoende zijn, want het spreekt vanzelf, dat dergelijke vorsten gewoon zijn met eenigen praal en met eenig gevolg te reizen, hetgeen onkosten zoude veroorzaken, onmogelijk uit dezen post te bestrijden."
Slechts 10 Kamerleden stemden tegen het amendement. De hele zaak en de gehanteerde argumenten tonen een fraaie mengeling van "ethische" overwegingen, imperiale trots en spreekwoordelijke Hollandse zuinigheid. Onder deze omstandigheden was de uiteindelijke delegatie een magere en nauwelijks representatieve. De soesoehoenan van Solo stuurde zijn broer Pangeran Ario Mataram die met zijn jeugdige zonen naar Nederland ging. De sultan van Siak (Deli) kwam, alsook

VERTEGENWOORDIGING DER KOLONIËN BIJ DE KRONING VAN KONINGIN WILHELMINA.

Twee jaren scheiden ons nog van den dag, waarop Koningin Wilhelmina den troon zal bestijgen, en het spreekt van zelf dat onze gedachten zich thans reeds bezig houden met den 31n Augustus 1898. Ook in Indië is dat het geval. In de Nederlandsche dagbladen heeft ieder kunnen lezen, dat het *Soerabaiasch Handelsblad* het denkbeeld opperde om bij het kroningsfeest Indië te doen vertegenwoordigen door een deputatie uit de inlandsche bevolking.

„Wij Europeanen," zegt het blad, „zijn hier gering in aantal, een hulde enkel uitgaand van ons zelven zou geen nationaal karakter dragen. De inlandsche bevolking heeft hier de meerderheid, het eerbewijs door haar en ons gebracht, moet haar cachet dragen. Dit zou het best kunnen geschieden door de zending eener deputatie uit het volk, een deputatie van vertegenwoordigers der hoofdrassen, van de hoofden tot de minderen. Van Java bijv. een regent, een wedono, een adsistent-wedono, een volledig dorpsbestuur; van Makassar een regent, een glarang en eenige mindere hoofden; van de christenbevolking Minahassa en van Ambon een eerste en een tweede hoofd met hunne volgelingen; verder een Chineesch hoofd enz. Die deputatie brengt aan de Koningin de hulde van Indië over en vertegenwoordigt de gansche bevolking der koloniën op haar kroningsfeest."

Wij vinden het denkbeeld, zooals het hierboven is uitgewerkt, vrij belachelijk. Een dergelijke staalkaart van Inlandsche ambtenaren en petinggi's zou doen denken aan de collecties, die men bij Hagenbeck te Hamburg of in Castan's Panopticum te Berlijn aantreft.

Wanneer Indië deel zal nemen aan het plechtige feest der kroning, dan zal dit op waardiger wijze moeten geschieden.

Wie herinnert zich niet de beschrijving der Russische kroningsfeesten, toen Ruslands vazallen, Aziatische vorsten, die de opperheerschappij van den machtigen Czaar erkennen, hun hulde neerlegden aan de voeten van den troon? Ook Koningin Wilhelmina heeft vorstelijke bondgenooten en vazallen in Insulinde, misschien zelfs meer nog in aantal dan de Keizer van Rusland. Of beschouwen zich de Soesoehoenan van Soerakarta en de Sultan van Djokjakarta zich niet als vazallen van Koningin Wilhelmina?

Zouden Pangeran Adipati Mangkoe Negoro V of Pangeran Adipati Ario Pakoe Alam, beide ridders van den Ned. Leeuw, misplaatst zijn bij het kroningsfeest?

Wij geven dit plan in ernstige overweging. Als er een deputatie uit Indië zal komen, dan niet uitsluitend een assortiment van regent tot loerah, maar laten dan onze getrouwe bondgenooten, de Sultans van Riouw, Deli, Sambas, Pontianak, Koetei, de Vorstin van Tanette, de regeerder van Goa, enz. enz. naar Nederland opgaan en de kroningsplechtigheid opluisteren.

Velen van hen zullen vurig wenschen de Koningin van Nederland persoonlijk geluk te wenschen. De Indische regeering zal geen zware pressie behoeven uit te oefenen, om keuze genoeg te hebben. De lijst der *voornaamste* inlandsche vorsten van Insulinde beslaat immers in den Regeeringsalmanak dertien bladzijden! Van hen hopen wij eenigen in Nederland te zien. En zeker mogen daar ook niet ontbreken sommigen van onze regenten op Java, trouwe vrienden en dienaren van het gouvernement. Dan zal de plechtigheid der kroning ook voor Insulinde een plechtige dag zijn. En dat moet toch ook, niet waar, omdat Koningin Wilhelmina toch ook Koningin, neen Keizerin is van Insulinde.

v. S.

Insulinde, 4-8-1896.

twee zonen van de Borneose sultan van Koetei. Deze laatsten hadden ook al in 1897 een aantal maanden in Nederland vertoefd en hadden kennelijk daarvan zodanig genoten dat zij dit fraaie motief voor een herhaald bezoek aangrepen. Niettemin kreeg het Indische gezelschap de nodige aandacht. Een voorbeeld van ongewenste aandacht laat een knipsel uit "Insulinde" van 7-6-1898 zien.

Kranten en tijdschriften meldden de aanwezigheid van de inlandse vorsten uitvoerig en gaven verslag van een aantal niet zo diepgaande vraaggesprekken. De delegaties maakten van de gelegenheid gebruik omliggende landen te bezoeken en zich daar te verwonderen over de vele "bijzonderheden" van Europa. Zij werden in audiëntie ontvangen bij de aanstaande koningin en haar moeder koningin Emma en werkten een programma af met bezoeken aan allerlei bezienswaardigheden. Elk liet zich begeleiden door een Nederlandse gids en tolk en het nodige Indonesische personeel. De Nederlandse regering wees een ambtenaar, Van Senden, aan die speciaal werd belast met de zorg voor de inlandse vorsten. Een uitvoerig programma werd door hem vastgesteld. Het programma, van dag tot dag, voor de maand september, de maand van de kroningsfeesten, verscheen in druk als "Agenda voor het verblijf gedurende de maand September van de Vorsten en grooten uit Nederlandsch-Indië ter gelegenheid van de plechtige inhuldiging van H.M. de Koningin". De agenda voor 9 september uit dit boekje geeft een indruk van programma en protocol.

Wilhelmina's troonsbestijging werd begeleid door talloze evenementen. Een van de belangrijkste daarvan was de "Nationale Tentoonstelling van vrouwenarbeid" in Den Haag waar de resultaten van vrouwelijke huisvlijt en fabrieksarbeid werden getoond, en ook andere vrouwelijk geachte bezigheden en liefhebberijen aan de orde kwamen. In de grote Indische Afdeling toonden ook enkele batiksters uit Solo hun werkwijze. Het grote succes op de Tentoonstelling bleek de "Javaanse kampong" te zijn. Een groep Javanen, die als "kermisattractie" rondtrok door Europa streek neer in Den Haag en kon worden ingepast in de Tentoonstelling. Zoals al beschreven vormden exotische, "wilde" aardbewoners een ware bezienswaardigheid en handige exploitanten reisden met hen door Europa langs kermissen en feestelijkheden en stelden ze tentoon, zoals de overbekende "dikke dame". Met een dun vernisje van "verspreiding van kennis" werden zij opgevoerd op de vele grote wereldtentoonstellingen of ingelijfd in een gezelschap als van de hieronder genoemde Bernard. Een artikel in "Insulinde" geeft een beeld van de wederwaardigheden en omstandigheden van het gezelschap. De "Javaanse kampong" was een enorm succes. Bernard slaagde erin een deel van het al geleden verlies in te lopen. Maar zijn zaken liepen na sluiting van de tentoonstelling stuk op zijn contractanten. Het volgende stukje, weer uit "Insulinde", maakt dat duidelijk. De laatste regels van hoofdredacteur R.A. van Sandick zullen wel bewaarheid zijn geworden. Uit Den Haag

Een bezoek aan Pangeran Ario Mataram.

Woensdag 18 Mei vertrok het Solosche gezantschap uit Den Haag, vergezeld door dr. Van de Roemer. Het was een heel gure dag. Met de gewone onbeschoftheid, onzen landgenooten bij soortgelijke gelegenheden eigen, werden onze Javaansche gasten aangegaapt door het publiek, dat zich op het stampvolle perron, richting Amsterdam, van het station te 's Gravenhage verdrong, en toen zij ingestapt waren, de eersten van het gezantschap in een coupé 1e klasse en het gevolg in een coupé 2e klasse, drongen de nieuwsgierigen op om een blik te kunnen werpen door het raampje naar binnen. Natuurlijk werd door de aangapenden gediscussieerd naar wie zij stonden te kijken.

– „'t Binne Japanneezen", beweerde met overtuiging een juffrouw. Men viel haar algemeen bij en de algemeene opinie was reeds op dit punt vastgesteld, toen een sergeant van de koloniale reserve op minachtenden toon zei: „Jelui bent allemaal kaffers; zie je dan niet dat het de Solosche prinsen zijn."

Aan het station te Amsterdam dreigde, toen de heeren waren uitgestapt en de contrôle gepasseerd waren, een dergelijke vertooning. Tot ons genoegen zagen wij echter, dat dadelijk een paar politieagenten toeschoten, die, terwijl dr. van de Roemer twee rijtuigen aanriep, het publiek uiterst kalm, doch nadrukkelijk verhinderden op te dringen. „Westeinde 31", zeide dr. van de Roemer, en zoo deden dan 's middags om 4 uur onze gasten hun intocht in Amsterdam.

Wij kunnen niet nalaten onze verontwaardiging uit te spreken over de houding van een deel van het publiek. Wij zouden die nog kunnen begrijpen, wanneer onze gasten op zijn Javaansch gekleed waren, maar, wanneer zij zich in publiek of in hun woning aan ons, Nederlanders vertoonen, zijn zij volkomen gekleed als gij en ik, met dit eenig onderscheid, dat zij een hoofddoek dragen.

Is het dan niet misselijk, wanneer zij aangegaapt worden, zooals alleen Hollanders dit doen kunnen. Zeker, zij hebben geen blanke huidskleur, maar zijn wij dan nog niet gewend aan menschen, die iets donkerder zijn dan het gros, terwijl er in zoo groote hoeveelheid in onze straten Staatsblad-Europeanen rondwandelen, die zeker niet lichter van kleur zijn dan echte Javanen.

* * *

De controleur 1e klasse, A. van Senden, was zoo vriendelijk ons zijn tusschenkomst aan te bieden, om voor ons belet te vragen bij den pangeran.

Van dr. van de Roemer ontvingen wij bericht, dat de pangeran ons 2 Juni, te 3 uur, gaarne zou ontvangen.

Toen wij binnenkwamen, zagen wij een paar vroolijke, snaaksche knapen met heldere, ondeugende, zwarte kijkers, die zich vermaakten met de leuning van de trap af te glijden, en die een verbazenden schik hadden. Beleefd kwamen zij naar den bezoeker toe en gaven hem een handje. Het waren Raden Mas van Son en Raden Mas Matthes, 's pangerans zoontjes, zoo genoemd naar een bevriend hoofdofficier en een bevriend resident op Solo.

Dr. van de Roemer werd van onze komst verwittigd. Bij hem was de heer Van Senden, die juist te Amsterdam was aangekomen. Met ons drieën werden wij bij pangeran Ario Mataram toegelaten.

* * *

Wanneer een Javaansche prins luitenant-kolonel is van het Nederlandsch-Indische leger, dan rijst al dadelijk de vraag, of wij hem aan moeten spreken met „overste", dan wel met den titel, dien hij het recht heeft te voeren als lid der zoo vormelijke Javaansche aristocratie.

Daar Zijn Hoogheid echter niet in uniform was, lag het voor de hand, de titulatuur „pangeran" te gebruiken. Dit bleek dan ook volkomen in den haak te zijn, want niet alleen Dr. van de Roemer, maar ook de controleur Van Senden spraken den afgevaardigde van Solo's keizer met pangeran aan.

Wij hebben in *„Eigen Haard"* van 28 Mei een verslag gelezen van een bezoek door Dr. A. A. Fokker aan den pangeran gebracht. Daarin trof ons de volgende dialoog:

Dr. Fokker: „Er zijn er zeker niet veel, die Javaansch met u gesproken hebben?"

Pangeran Ario Mataram: „Niet veel? Geen één. U is de eerste. 't Verheugt me bepaald. 't Is mijn eigen taal, niet waar?"

Wij willen dit gaarne gelooven! Er zijn zeker niet veel Europeanen, zelfs onder de ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur op Java, die er op gesteld zouden zijn Javaansch te spreken tegen een Soloschen Prins. Men moet al een taalgeleerde zijn als Fokker — doctor in de talen van den Indischen Archipel — om zoo iets aan te durven. Toch blijft het, zelfs van Dr. Fokker, een sterk stukje. Dat daarenboven volkomen overbodig was.

Want èn Dr. de Roemer èn de controleur van Senden spreken den Pangeran aan niet in het Javaansch, maar . . . . in het Maleisch, zal men allicht veronderstellen? Niets is minder juist: zij spreken met hem Hollandsch. Dit maakt dat een interview met hem in dat opzicht ligt binnen het bereik van elk Nederlandsch journalist.

De Koeteische sultanzonen, die een jaar geleden ook door ons bezocht werden, moesten in het Maleisch worden aangesproken en antwoordden in die taal. Pangeran Ario Mataram daarentegen sprak ons onmiddellijk in onze eigen taal aan en het zou dus in hooge mate onbeleefd geweest zijn, iets wat ieder begrijpt die ooit op Java was, om hem in het Maleisch te antwoorden. Men krijgt daartoe trouwens geen oogenblik aanvechting, omdat hij zich in onze taal zeer beschaafd en zeer vloeiend uitdrukt.

Wij leidden het gesprek natuurlijk in met de vraag of de pangeran het in dit land niet koud vond. Een vraag, die hij, hoewel hij te hoffelijk was om het te toonen, wel zeer onhandig zal hebben gevonden, omdat, zooals wij later vernamen, tot nu toe ieder Nederlander, dien hij ontving, hem dat gevraagd heeft.

De pangeran was erg vervuld met zijn aanstaande reis naar Brussel, die Zaterdag 4 Juni zou geschieden. Het geheele reisgezelschap bestaat uit tien personen, waarbij wij dan ook den heer Van Senden rekenen, die door den minister van koloniën daaraan is toegevoegd.

Het gesprek kwam op de nieuwe portretten. Raden van Son, die in den tusschentijd met zijn broertje Raden Matthes zich steeds onledig hield met van den trap te glijden in den gang, werd binnen geroepen en zijn vader gelastte hem, ditmaal in zijn moedertaal, de proeven te halen. Het waren photografiën van den pangeran in uniform en van de beide jongens. Een exemplaar werd bestemd voor een Nederlandsch geïllustreerd blad, dat er om gevraagd had.

Wij spraken vervolgens over de overige gezantschappen, hoeveel gevolg de sultan van Siak wel bij zich had en welke van de drie sultanszonen van Koetei, die het vorige jaar hier waren, thans weder zou komen.

— „Ik ken hen persoonlijk niet," zeide de pangeran, maar een van hen is getrouwd met de dochter van den regent van Soerabaja, mijn bloedverwant."

Wij vroegen of er van Java ook nog hoofden verwacht werden. Men deelde ons daarop mede, dat er niet één regent, niet één inlandsch hoofd zal komen; dat de deputatie van het Indisch leger, waarvan als chef kolonel Stemfoort zou hebben gefungeerd, is afgelast en dat ook de Compagnie Amboneezen, waarover gesproken is geworden, niet zal komen.

— „Gaat U nog verder dan Brussel?" vroegen wij aan den pangeran.

— „Wij hebben nog drie maanden tot de kroningsfeesten; ik hoop voor dien tijd, behalve Brussel, nog Berlijn en Londen te bezoeken en verder eenigen tijd rustig in Holland door te brengen."

Toen wij weggingen, ontmoetten wij den heer Vrolijk, van Vrolijk en Timperley, in den gang. Hij bleek al op even goeden voet te staan met de Solosche jongelui als vroeger met hun Koeteische collega's. Deze laatsten moesten het fietsrijden nog leeren, toen zij in Holland kwamen. De radens Matthes en van Son hadden het op Solo al geleerd; dit is ten minste wel aan te nemen, als men weet, dat van Son den eersten keer, dat hij te Amsterdam op een fiets ging zitten, onmiddellijk naar Ouderkerk aan den Amstel reed.

* * *

Ten slotte nog een enkele opmerking.

Het doet ons leed, dat niet één van onze, tegenwoordig meestal zoo beschaafde regenten, zooals die van Soerabaja, Demak, Koedoes, Brebes, Semarang, Cheribon, Lebak, enz. naar Holland komt. In den vertegenwoordiger, dien de keizer van Solo gezonden heeft in den persoon van pangeran Ario Mataram, is een zeer gelukkige keuze gedaan. Wij zien in hem het type van die hoffelijke, vormelijke, aan ons land verknochte, beschaafde Javaansche aristocratie, wier bestaan de hoeksteen is van ons gezag.

Insulinde brengt hem bij dezen dank voor de welwillendheid, waarmede hij ons heeft ontvangen. v. S.

Insulinde, 7-6-1898.

De Indische gasten bij de inhuldiging van koningin Wilhelmina.

1. Sjarif Hasjim Abdoel Djalil Saifoeddin, sultan van Siak. 2. Pangeran Ario Mataram. 3. Amidin, zoon van sultan Koetei. 4. Hassanoedin, zoon van sultan Koetei. 5. Raden Mas Koesoemowinoto. 6. Raden Mas Pandji Poespo Atmodjo. 7. Raden Mas Matthes. 8. Raden Mas van Son. 9. A. van Senden. 10. G.A. Schouten. 11. H. Doeff. 12. G.A. van de Roemer.

VRIJDAG 9 SEPTEMBER.

9.45 stadstijd vertrek uit het Victoria-hôtel naar het Centraal-Station, van waar ten 10 uur 10 een extra-trein vertrekt naar het station van den Staatsspoor te 's Gravenhage.

Bij aankomst in den Haag neemt het gevolg onder leiding van de heeren Schouten en Doeff plaats in drie rijtuigen en rijdt daarmede naar de tribune in de Koekamp, waar men de bestemde plaatsen inneemt. De rijtuigen wachten in de nabijheid.

Zoodra de stoet de tribune is gepasseerd rijdt men langs den Wassenaarschenweg en het Kanaal naar het Parkhôtel, waar de komst van de hoofdpersonen wordt afgewacht.

Kleeding voor het gevolg, als bij den intocht te Amsterdam.

De vier bedienden, bestemd om de paarden der Vorsten bij den staatsieteugel te voeren, voegen zich na aankomst in den stoet.

De Indische Vorsten nemen met den heer van Senden plaats op het perron, links van de leden der hofhouding. Zoodra H. M. de Koninklijke ontvangkamer zal zijn binnen gegaan, begeven zich de Indische Vorsten naar de stadzijde van het stationsgebouw, waar de voor hen bestemde paarden gereed staan. Bij het paleis aangekomen stijgen de Indische Vorsten van hunne paarden en begeven zich in het paleis, waar hun een plaats wordt aangewezen in de balconzaal of in de kleine danszaal.

Zoodra Hare Majesteit de Koningin het balcon zal hebben verlaten, gaan de Indische Vorsten in rijtuigen, door den heer van Senden van het station meegebracht, naar het hôtel terug. De Inlandsche bedienden, die de paarden hebben geleid, wachten in het paleis, tot zij met een rijtuig van het hôtel worden afgehaald.

4 uur rijtoer door de stad.
1e rijtuig: Sultan van Siak,
Heer Schouten;
2e rijtuig: Pangeran Ario Mataram,
Heer van Senden;
3e rijtuig: Pangerans Koetei,
Heer Doeff;
4e rijtuig: Overste Raden Mas Koesoemo Winoto,
Raden Mas Pandji,
Heer van de Roemer;
5e rijtuig: Raden Mas Matthes,
Raden Mas van Son,
Wedono Raden Djojo Adiningrat en Raden Mas Ario Koesoemo,

Kleeding: gekleede jas en zwarte das.

"Agenda voor het verblijf van de Vorsten en grooten".

Insulinde op Insulinde.

De *clou* van de Tentoonstelling van Vrouwenarbeid is ongetwijfeld de kampong Insulinde en van deze kampong zijn het de bewoners, die ons het meest belang inboezemen. Er zijn in het geheel niet minder dan 37 Javanen, waarvan 15 vrouwen en 22 mannen. Wanneer wij hierbij voegen, dat die 15 vrouwen allen getrouwd zijn, dan zijn er dus nog 7 ongetrouwde mannen over.

Er is op uitmuntende wijze voor logies gezorgd. Van het voor het publiek bestemde terrein afgescheiden en door een flinke houten schutting aan alle onbescheiden blikken onttogen, hebben de Javanen een eigen houten loods, die vrij smal en heel lang is. Naast elkaar, op de manier als de hokjes in de ark van Noach uit de prentenbijbel, zijn slaapplaatsen, zoowat 1/2 M. boven den grond, van elkaar afgescheiden door touwtjes, waaraan sarongs hangen. Twee complete en geheel afgescheiden kamertjes liggen in het verlengde op het eene einde van de loods; dit zijn de zit- en slaapkamer van Mijnheer en Mevrouw Bernard, die dit zaakje op touw gezet hebben en die goed de orde weten te bewaren onder hun contractanten, voor wie zij als een vader en een moeder zorgen.

Reeds zestien maanden reizen deze Javanen onder hunne leiding door Europa. Achtereenvolgens werd Genua, Turijn, Milaan en Venetië bezocht. Maar in Italië zijn heele slechte zaken gemaakt. De Italianen leven van de vreemdelingen, maar zij zijn niet geneigd, geld uit te geven, om de beurs van vreemdelingen te spekken.

Toen ging het over Triëst naar Weenen, waar zij in den dierentuin woonden. En vervolgens naar Stokholm en Christiania over Kopenhagen, Stettin, Maagdenburg naar Berlijn.

Berlijn was een ware financieele débacle. „Alles schon dagewesen" zeiden de bewoners der Keizerstad. En het verbroken evenwicht tusscheu uitgaven en inkomsten kon niet meer worden goedgemaakt door het groote succes, te Keulen behaald. Het afschuwelijke koude weer van de laatste maanden verslechterde nog de financieele uitkomsten. Want in Londen hadden onze Javanen wel een moreel succes, zij konden er zich zelfs op beroemen, dat leden van de koninklijke familie naar hen kwamen kijken, maar het groote publiek bleef weg.

De onderneming is voor den heer Bernard een ware ruïne; de uitgaven overtroffen de inkomsten reeds met *f* 30.000.

Wij drukken van harte de hoop uit, dat de tentoonstelling ten minste iets goeds zal kunnen maken, al was het maar alleen om de terugreis naar hun geboorteland in gunstige conditiën mogelijk te maken.

Een tweede hoop, die wij uitspreken, is, dat het weer wat warmer zal worden. De kampong ligt op een zeer guur punt in de duinstreek en hoewel zij het 's nachts lekker warm hebben in hun huisje, lijden zij overdag bittere koude. Daartegen beschermen zij zich met omslagdoeken, jassen en dekens, die hen, als zij niet in functie zijn, op leden der expeditie-Nansen doen lijken. De ronggengs (dansmeisjes) hebben, tegen allen Javaanschen adat in, het geheele bovenlijf en de armen bedekt, ook als zij tandakken (dansen). Gelukkig dat het bestuur intelligent genoeg is, aan haar die afwijking der klassieken te vergunnen!

Wat de *wajang orang* of Javaansche tooneelvoorstellingen betreft, zoo zal een Javaansch purist zich herhaaldelijk ergeren aan zeer belangrijke afwijkingen van den adat, die een gebiedende noodzakelijkheid waren, om de voorstellingen eenige aantrekkelijkheid te geven voor het groote, misschien zeer beschaafde maar in alle geval, niet het minste begrip van Javaansche beeldspraak, mime en dans bezittende Europeesche publiek.

De krissendansen, zwaardendansen, pijlendansen en spiegelgevechten, hetzij tusschen twee mannen, hetzij tusschen mannen en vrouwen, zijn dan ook speciaal met het oog op onze Westersche beschaving bedacht. Dezelfde Westersche beschaving heeft zooals ons uit de gesprekken der toeschouwers bleek, slechts weinig begrip van het wonderschoone tandakken, dat wij van de Javaansche meisjes zagen, vooral in den maskerdans, en niet minder in haar tegenspel tegenover den *boeta*, het Javaansche populaire mannelijke monster, dat om haar liefde te vergeefs werft, en door den prins wordt doodgestoken.

Eigenaardig is het, dat de Hollandsche menschen zich natuurlijk tot den een of anderen Indisch-gast wenden onder de medetoeschouwers met verzoek hun de dialoog te vertalen, en even natuurlijk is het, dat de Indisch-gast, die gewoonlijk de zoo rijk geschakeerde Javaansche tooneeltaal niet voldoende machtig is, slechts hier en daar een woord opvangt als *koelo noewoen inggih* of *koerang adjar*, doch den draad niet kan volgen.

De *gamelan pelog* heeft een mooien klank, en als men rijstttafel zit te eten in de restauratie, waar in het achterhuis een paar dames van het land aan het kokerellen zijn, terwijl op zijde een inlandsche vrouw aan het batikken is, dan brengen die gamelantoonen den oudgast in een prettige Indische stemming, behoorende bij de rijst met sambals.

Men zoeke hier dus geen ethnographische getrouwheid van costuum, tooneelvoorstelling of tandak, maar men geniete zonder critiek van het exotische.

Een enkele opmerking: het afdakje vóór de Javaansche tooneelvertooning is te laag; waarom het niet geheel of ten minste gedeeltelijk afgebroken?

Men zou de vraag kunnen stellen of het mooie Javaansche vrouwen zijn, die ons hier een vertooning geven. Dit is een zeer gevaarlijk gebied, daar de smaken zeer verschillen. Laten wij dus alleen zeggen, dat zij jong zijn en reeds daardoor alleen een geheel anderen indruk maken op den onvervalschten Hollander dan de baboe's, vrij van zeeziekte, en de echtgenooten der Indisch-gasten, die huwden met de moeders hunner kinderen, wat de vertegenwoordigers der Javaansche schoone sekse zijn, die wij gewoonlijk in Holland zien. v. S.

Insulinde, 19-7-1898.

De quaestie der Javanen van kampong Insulinde.

Het is reeds eenige weken geleden, dat wij op zekeren dag een gesprek aanknoopten met een der Javaansche vrouwen van kampong Insulinde. Zij vertelde, dat zij en haar lotgenooten het hier goed hadden, beter dan vroeger in het buitenland, maar dat ze nu al anderhalf jaar uit hun land waren en vreeslijk naar Java terug verlangden.

— „Als de tentoonstelling is afgeloopen — zoo zeide zij verder — willen wij niet langer blijven. *Saja minta poelang, tetapi toean Bernard tida kassi.*" (Ik heb gevraagd dan dadelijk te mogen vertrekken, maar de heer Bernard stemt daarin niet toe).

* * *

En toen de tentoonstelling was afgeloopen maakte niet slechts de door ons geïnterviewde Javaansche, maar het geheele gezelschap, sterk 37 personen, oogenblikkelijk op 21 September strike. De heer Bernard deelde hun mede dat zij nog een half jaar contractueel aan hem verbonden waren en dat ze nu naar Dortmund en München hadden te gaan. Maar ze verklaarden eenstemmig dat zij er de brui van gaven, dat ze dadelijk naar Java terug wilden.

De heer Bernard, de reeds genoemde impressario, snapt daardoor een vreeslijk koopje; want de geheele onderneming, die hem reeds een groot verlies gaf, begon, door het reusachtige succes van kampong Insulinde, weer een betere financieele kleur te krijgen.

Maar de Javaantjes willen niet nog een winter in Europa blijven, zij beweren zich niet voor twee jaar, doch voor een jaar verbonden te hebben. En met de souvereine minachting voor het slijk der aarde, die hen karakteriseert als ze eenmaal iets in hun hoofd hebben, trekken zij er zich niets van aan dat ze hoegenaamd geen geld hebben zelfs niet voor hun overtocht.

Ingezonden stukken, die op den heer Bernard, anderen die op de Javaantjes afgeven, verschijnen in de Haagsche bladen. Wij willen daarin geen partij kiezen. Overtuigd zijn we dat de heer Bernard zijn best gedaan heeft, dat het hem tegen is geloopen en dat hij voor zijn gecontracteerden gedaan heeft wat hij kon. Aan de andere zijde is juist de ondervinding, die de Javaansche Kolonie heeft opgedaan, vóór zij het paradijs in de Stadhouderslaan zoo uitmuntend gehuisd, gevoed en behandeld is geworden, bij hun droeven tocht buiten Nederland van dien aard geweest, dat het te begrijpen is, dat zij, onder geen voorwaarden weder naar het Europeesche buitenland willen vertrekken om nog eens weer — en dat tegen den winter — zich bloot te stellen aan kwade kansen.

Nu de zaken zoo staan, zit er o. i. niets anders op dan hen met den meesten spoed terug te doen keeren naar hun land.

Een woord van medelijden met den heer Bernard, die ten slotte de dupe is van de geheele zaak, moet ons echter van het hart. v. S

Insulinde, 27-9-1898.

Aan de Lezers!

Waar de behoefte aan tekstboekjes in de Hollandsche taal zeer sterk gevoeld wordt en de begeerte om het Javaansche tooneelspel te begrijpen onder het publiek vrij algemeen is, gevoel ik mij gedrongen te trachten aan een algemeen verlangen te voldoen en eenige tooneelstukken in het Hollandsch te vertalen. Aan den regisseur Radèn Karto Soetaknjo, die mij welwillend de Javaansche stukken in bruikleen heeft afgestaan en van wien ik bij de overzetting en bewerking menig nuttigen wenk heb ontvangen, betuig ik mijn welgemeenden dank.

Het is mijn doel niet om hier een letterkundig voortbrengsel te leveren; daartoe is mijne pen te onbedreven. Kunstgenot moet men niet zoeken in de lectuur van dit boekje, doch, naar ik hoop, in het spel, dat men vóór zich ziet. Ik heb hier in den meest beknopten en eenvoudigen vorm den inhoud van het stuk trachten terug te geven. De vorm, dien ik gekozen heb, lijkt mij de meest geschikte om een gemakkelijk en duidelijk overzicht te geven. Wat de spelling der namen betreft, ik heb, voor het gemak der lezers, mij niet willen bedienen van de talrijke in gebruik zijnde teekens om de klanken juist weer te geven,

Moge dit boekje, dat de reeks opent van een paar tientallen van deze vertalingen, bij het geacht publiek welkom zijn en er het zijne toe bijdragen om, zoo niet de kennis van het Javaansche tooneel te vermeerderen, dan toch om aan velen eenig denkbeeld er van te geven. Hiermede zal ik mijne moeite ruimschoots beloond en mijn doel bereikt achten.

's Gravenhage, Augustus 1898.

RADÈN BAGONG.

Inleiding van "De Schaking van Soerti Kanti door Soerjo Poetro".

gingen de stakende Javanen, die hiermee de primeur hadden van een officiële Indonesische werkstaking, naar de villa in Laren van een dame die zich hun lot aantrok. Hoewel gegevens ontbreken zal de thuisreis toen wel spoedig zijn gevolgd.
De Javanen traden tijdens de Tentoonstelling ook regelmatig op en gaven "wajang orang"-voorstellingen; wajangvoorstellingen waarin mensen de rollen speelden. Men kan zich voorstellen dat de betekenis van die opvoeringen de meeste toeschouwers ontging. Op die behoefte speelde Raden Mas Pandji Sosrokartono, die sinds 1896 in Nederland was en studeerde aan de Polytechnische School te Delft in. Na overleg met de "regisseur" van de voorstellingen schreef hij onder het pseudoniem Radèn Bagong een boekje van 14 bladzijden waarin hij een korte toelichting gaf op de gebeurtenissen tijdens het toneelstuk "De schaking van Soerti Kanti door Soerjo Poetro". De inleiding van het boekje is hier afgedrukt. Van de ambitieuze plannen om een "paar tientallen" van deze boekjes te publiceren kwam weinig terecht. In dezelfde maand als het eerste boekje, augustus 1898, verscheen nog een soortgelijk deeltje "Perdiwo en Perdiwati", maar bij deze twee bleef het, volgens mijn gegevens.

Sosrokartono

Sosrokartono was de eerste van een regelmatige, toenemende stroom Indonesiërs die voor studie naar Nederland kwam. Zijn al vermelde voorgangers waren uitzonderingen. Al jarenlang kwamen wel andere Indonesiërs naar Nederland; de mannelijke en vrouwelijke bedienden, de baboe en djongos, van Nederlandse verlofgangers uit Indië. Over hun levensomstandigheden is weinig bekend; slechts in enkele artikelen en boeken en hier en daar in "Indische romans" wordt ook hun aanwezigheid vermeld. Hierop wordt elders nog ingegaan.
Sosrokartono dus was een wegbereider. Hij was een zoon van de regent van Japara. Hij was een broer van de beroemde Raden Adjeng Kartini, in 1904 in het kraambed overleden, van wie de vaak ontroerende brieven aan Nederlandse vrienden en bekenden in 1911 werden verzameld door J.H. Abendanon onder de titel "Door duisternis tot licht, gedachten over en voor het Javaansche volk van wijlen Raden Adjeng Kartini". Hieruit blijkt het milieu waaruit het idee van een Europese studie kon voortkomen. Met ware hartstocht verlangde ook Kartini ernaar naar Europa te gaan om voor onderwijzeres te studeren; haar twee zusjes zouden ook daar moeten schoolgaan opdat het drietal zich daarna zou kunnen inzetten voor de ontwikkeling van Java. Op talloze plaatsen schrijft

zij over haar plannen:
"Ik verlang met hart en ziel naar Holland om zoovele redenen; ten eerste, omdat ik mij daar beter zou kunnen voorbereiden voor de taak, die ik zoo graag op mij wil nemen; ten tweede, ik wil Europeesche lucht inademen om de restantjes vooroordeel, die mij nog aankleven, geheel eruit te krijgen; veel is 't niet, maar het werkt toch *remmend.* Holland moet en zal van mij in waarheid maken eene *vrije* vrouw", en: "Mijn gezichtskring zou verruimd worden, mijn geest verrijkt, en dit alles zou ongetwijfeld ten goede komen aan de vervulling van mijn taak. Europa zal mij zooveel leeren en geven, dat mijn eigen land mij niet geven en leeren kan."
Na veel discussie kregen Kartini en haar zusje toestemming van haar vader om naar Nederland te gaan. Ze deed een verzoek om steun voor haar studieplannen aan het gouvernement. De plannen stuitten op veel weerstand, waren hun tijd te ver vooruit en Kartini zelf trok ze na een half jaar in. Kort daarna werd ze verloofd met de regent van Rembang, Raden Adipati Djojo Adiningrat, dezelfde die in het gevolg van Pangeran Ario Mataram de kroningsfeesten had bezocht.
Uit Kartini's overgeleverde brieven wordt de gedachtenwereld duidelijk, waaruit de wens om naar Europa te gaan voortvloeit. Kartini's opvattingen gelden ongetwijfeld ook voor de Indonesische jonge mannen, die wel in staat waren de vele obstakels die studie in Nederland in de weg stonden te overwinnen.
Sosrokartono werd geboren in 1877, twee jaar vóór Kartini. Hij volgde de H.B.S. in Semarang, waar hij in de kost was bij een Hollandse familie. Zijn studie aan de Polytechnische School in Delft duurde slechts kort. Hij veranderde van studierichting en ging, na het noodzakelijke staatsexamen, Oosterse talen studeren aan de Universiteit van Leiden. Hier kwam hij in contact met de gezaghebbende hoogleraar H. Kern. Als jeugdige student werd hij, wellicht door toedoen van Kern, uitgenodigd lid te worden van het KITLV. Zijn kennis van het Javaans hielp G.P. Rouffaer en H.H. Juynboll bij de samenstelling van hun standaardwerk over "De batik-kunst in Nederlandsch-Indië en haar geschiedenis"; in 1899 geschreven, maar pas in 1914 verschenen. Ook zorgde Kern voor de uitnodiging aan Sosrokartono om op het jaarlijkse congres van het "Algemeen Nederlandsch Verbond, Vereeniging tot handhaving en verbreiding van de Nederlandsche taal" (A.N.V.) een spreekbeurt te houden. Het A.N.V. was in 1897 opgericht en stelde zich tot doel in "één Bond alle krachten [te] vereenigen, welke de Nederlandsche stam over de wereld beschikbaar heeft voor den strijd tot handhaving van zijn zelfstandigheid en zijn taal". Zijn bemoeiingen strekten zich uit tot Nederland, België, Zuid-Afrika, Oost- en West-Indië en volksplantingen in Noord-Amerika. Het A.N.V. wilde deze "stamgenooten" in contact met elkaar brengen, "het bewustzijn van staméénheid wekken en het gevoel van stamsolidariteit doen ontstaan". De belangrijkste gemeenschappelijke noemer was de Nederlandse taal. In het maandblad "Neerlandia" werden de ontwikkelingen in het Nederlandse taalgebied uitvoerig gesignaleerd, naast algemene artikelen over de Nederlandse taal. Wat betreft Nederlands-Indië was er van het begin af aan sprake van een sterk streven de Nederlandse taal ingang te doen vinden in de Indonesische maatschappij. Dat was in een tijd dat uitvoerig werd gediscussieerd over vóór- en nadelen van invoering en gebruik van het Nederlands in het onderwijs van en maatschappelijk verkeer met Indonesiërs. Het A.N.V., waarin een aantal invloedrijke Nederlanders actief was, heeft zeker stimulerend gewerkt bij de vergroting van de onderwijsmogelijkheden voor Indonesiërs in Nederlands-Indië en in Nederland, waar morele steun en adviezen werden verstrekt aan Indonesische studenten.
Sosrokartono sprak op 29 augustus 1899 op het "XXVste Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres". Zijn rede werd in zijn geheel opgenomen in "Neerlandia" van oktober 1899. In het congresverslag werd vermeld dat "een Javaansch prins [...] lid van ons Verbond [...] in eene zeer zuivere taal eenige inlichtingen over den toestand onzer taal op Java [geeft]. Deze voordracht boeide ten zeerste en werd op daverende toejuichingen onthaald!" Sosrokartono stak inderdaad een helder en goed opgebouwd betoog af. Hij wees op de toenmalige situatie waarin slechts enkele honderden Javanen het Nederlands beheersten. Hun kennis konden ze echter niet onderhouden en uitbreiden omdat de Nederlanders in Indië de hen ondergeschikte Indonesiër niet wensten aan te spreken in het Nederlands noch zelf zo wilden worden aangesproken. Hij wees op de ontaarding van het Nederlands tot het in Indië algemeen gebruikte "Indisch Hollands". In een Hollands kosthuis of bij een Hollandse familie in de kost zijn voor de leergierige Javaan de beste resultaten te behalen. "De methode", zegt hij, "die mijn vader steeds heeft gevolgd". Goede onderwijsmogelijkheden als op een H.B.S. zijn duur en moeilijk toegankelijk. Tot dan toe hadden slechts drie Javanen het tot het H.B.S.-diploma gebracht. Sosrokartono noemt ook nog de mogelijkheid van een verblijf in Nederland om de taal goed te leren. Hij signaleert dat drie zoons van Pangeran Ario Mataram in Den Haag en twee zoons van de sultan van Koetei in een Voorburgse kostschool, klaarblijkelijk na de kroningsfeesten in Nederland gebleven, tot dit doel in Nederland zijn. Een zoon van de

Sosrokartono.

Djokjase vorst Pakoe Alam volgde de Nijmeegse H.B.S.
Sosrokartono wijst vervolgens op het belang en het nut van de kennis van het Nederlands voor de Indonesiërs. Via de taalkennis kan inzicht en begrip ontstaan voor het Nederlandse bestuur. Het bestuur zou vergemakkelijkt worden, de wetenschap over Indonesië zou er zijn voordeel mee doen. De taal kan wederzijds liefde en sympathie kweken als tussen "leidsman en kind". En als een waardige broer van Kartini roept hij de "zonen van Java" op: "En gij, zonen van Java, in wier belang ik mij verstout heb te spreken; hoort, de ure slaat, dat gij opstaat uit uwen bedwelmenden slaap om uwen rechten te verdedigen: het recht om met uwe meerderen in beschaving en ontwikkeling te wedijveren in kennis, doorzicht en volharding: zoo zult gij een zegen worden voor uw land! Ontdoet u van de boeien van vooroordeel, die U nog knellen, ontwikkelt U vrij overeenkomstig uwen aanleg en laat uw karakter in fierheid toenemen! Streeft onverpoosd naar de bereiking van het ideaal: *ontwikkeling;* ontwikkelt al uwe energie om ons volk te helpen vormen van kind tot man."
Hij tekent hierbij wel aan dat deze ontwikkeling niet ten koste moet of behoeft te gaan van de eigen Javaanse identiteit. Om tot een verbetering in de situatie te komen acht hij het in de eerste plaats nodig dat de Nederlanders in Indië zich openstellen voor de Nederlands sprekende Javaan en hem in vrije en ongedwongen omgang stimuleren. Op een haast lyrische toon besluit Sosrokartono zijn betoog; een slot dat te fraai een tijdsgewricht typeert om hier niet letterlijk af te drukken.
"En nog eens een krachtig beroep. Geeft gij, opvoeders en leiders, ons het geestelijk voedsel, waarop wij recht hebben; onthoudt ons dit niet. Let op de aspiraties van het tegenwoordige Indië; vervult zijne wenschen en behoeften. Geeft den Javaan ruimschoots de gelegenheid om zich de Westersche wetenschappen eigen te maken. - Richt hem op uit den poel van onkunde; licht hem voor in de duisternis der onwetendheid. Gij vervult hier slechts een' plicht dien gij vrijwillig op u hebt genomen; en maakt slechts een verzuim goed. Opent vooral en zooveel mogelijk de gelegenheid voor den naar kennis dorstenden Javaan om zijn' dorst te lesschen en uwe voogdijschap zal een zegen zijn voor millioenen. - Breidt uit dan het Nederlandsch voor Java's zonen, opdat niet nutteloos krachten verloren gaan, die het volk een' dienst had kunnen bewijzen. - Wij voelen het, wij beseffen het, wij hebben behalve rijst en gedroogd vleesch ook voedsel noodig voor den denkenden mensch. - Wij zien wagens zonder paarden voortrollen over ijzeren banen; wij zien booten zich door den oceaan een' weg vrij banen zonder zeilen; wij zien licht, dat niet ontstoken wordt; wij zien vele dingen, die voor ons slechts wonder en mysterie zijn. - Of zouden wij het kunnen aanzien, dat de Japanner zich vrij en fier ontwikkelt, dat de Amerikaan wonderen verricht, waarvan wij als sprookjes en fabelen hoorden, zonder dat in ons eenige begeerte, eenige drang opkomt om meer te willen weten. - Let op onze aspiraties; aan goeden wil ontbreekt het ons niet; het ontbreekt ons slechts aan gelegenheid.
Ernstig smeek ik u Insulinde die sympathie en die liefde te schenken waarop ze aanspraak heeft. En gij, overheerschers, die in de eene hand het evangelie des vredes en in de andere den schepter der beschaving houdt, helpt broederzin kweeken tusschen u en uwe onderdanen.
Als volgeling, leerling en broeder kom ik tot u; en als gij mijne bede verhoort, zal de man,

die hier gekomen is om uwe sympathie af te smeeken, zich ruimschoots beloond achten. Komt dan, mijne vrienden en broeders, reiken wij elkaar de hand en laten wij onverpoosd arbeiden aan gemeenschappelijke belangen.
Laten wij den band van vriendschap en broederschap nauwer aanhalen, opdat nog onder de regeering van onze geliefde koningin het ideaal van geheel een volk wordt bereikt.
En ik zie het ochtendgloren van eene toekomst, waarin op de koele avonden in den maneschijn de Javaan, begeleid door de liefelijke tonen van den gamelan, lofliederen en liederen van dank ten hemel zal zenden ter eere van zijn blanken broeder."
Sosrokartono's rede is, voorzover na te gaan, het eerste openbare optreden als zodanig van een Indonesiër in Europa. Over Sosrokartono's wederwaardigheden in Nederland is verder weinig bekend. Hij schijnt de eerste jaren nogal uitvoerig zijn studentenbestaan te hebben gevierd en daarbij als "Javaanse prins" flink de aandacht te hebben getrokken. In Leiden, in een vak dat hem meer bekoorde, schijnt dat anders te zijn geworden. Hij correspondeerde uitvoerig met zijn zuster Kartini, met wie een bijzondere band hem verbond. Hij steunde haar Europese plannen en trof ook daartoe de nodige voorbereidingen. Hun brieven zijn echter verloren gegaan. In Leiden bleek Sosrokartono een briljant student en hij beheerste na enige tijd meer dan twintig oosterse en westerse talen. Zijn studie voltooide hij, maar tot de geplande promotie over "De Middel-Javaansche taal" kwam het niet.

Abdul Rivai, arts en journalist

In 1899 kwam in Nederland ook Abdul Rivai aan, geboren in 1877, afkomstig van West-Sumatra. Hij volgde de opleiding tot inlands arts en behaalde zijn diploma in 1894. Hij werd in Deli geplaatst als gouvernementsarts. Hij probeerde hier naast zijn salaris bij te verdienen om in staat te zijn naar Nederland toe te gaan voor verdere studie. Al in zijn studietijd had hij cursussen gevolgd in de moderne talen en als vertaler en als journalist gewerkt. Hij trouwde een jonge Nederlandse weduwe. Zijn ouders braken met hem en meenden dat hij een "ongelovige" was geworden. In Deli kreeg hij ruzie en nam hij ontslag. Hij vertrok naar Nederland, zonder betaling van de door het gouvernement opgeëiste schadevergoeding, omdat hij zijn contract als arts, afgesloten toen hij naar de Stovia ging, niet uitdiende. Zijn huwelijk was toen al stukgelopen. Rivai was van plan bij prof. Eykman, hoogleraar in Utrecht en eerder docent aan de Stovia, te gaan studeren. Deze liet hem toe, maar een later besluit van het ministerie stelde het gymnasiumdiploma als toelatingseis. Rivai was toen gedwongen zich via privélessen in zijn woonplaats Amsterdam voor te bereiden op het staatsexamen.
Daarnaast vatte Rivai zijn journalistieke activiteiten weer op, was leraar Maleis bij de Berlitz-taalcursussen, vertaalde een roman van Zola in het Maleis en startte een eigen blad, de "Pewarta Wolanda" (Hollandse Berichten). Al in juli 1899 maakte hij zijn voornemen hiertoe openbaar. Van het blad heb ik geen exemplaren kunnen achterhalen, dus exacte informatie ontbreekt. Rivai zegt zelf dat zijn blad verscheen ondanks het gebrek aan (betalende) abonnés en tot doel had kennis over Nederland in Indië te verspreiden en bij te dragen tot het vergroten van de genegenheid van het inheemse volk voor hun "overheersers" (bangsa toewannja). Zijn doel achtte hij bereikt omdat vrijwel al zijn artikelen werden overgenomen door de Maleise pers in Indonesië. Het blad moet een hachelijk bestaan hebben geleid op de wankele basis van een éénmansredactie en -administratie, met slecht betalende en verre abonnés en Maleise bladen die ruimschoots, maar zonder te betalen, de artikelen overnamen. In de loop van 1901 moest hij daarom besluiten het blad te beëindigen.
Rivai beperkte zich niet tot zijn eigen blad. Ook in Nederlandse bladen verschenen bijdragen van zijn hand. In het "Algemeen Handelsblad" schreef hij een serie van vier artikelen over "Het geloof der Inlanders in Indië". De "Indische Gids" die de serie besprak was niet zo lovend: "wijdloopige beschouwing", "veel te breed opgevat", "compilatie arbeid" zijn enkele gebruikte termen. De kern van zijn betoog was dat niet Islam of Christendom, maar onderwijs het volk tot ontwikkeling kon brengen. Daartoe waren nuttige en leerzame boeken nodig die de "Inlander tot denken en opmerken drijven", geschreven in zijn dagelijkse taal. Het artikel leidde tot een felle polemiek met de Indonesische-talenspecialist dr. A.A. Fokker over het soort Maleis dat in de publikaties voor het volk zou moeten worden gebruikt. Deze discussie zou met enige regelmaat in de komende jaren weer opflakkeren.
Artikelen van Abdul Rivai zijn ook te vinden in het orgaan van de "Vereeniging Oost en West", dat in maart 1901 voor het eerst verscheen en vanaf september "Koloniaal Weekblad" heette. De vereniging was in mei 1899 opgericht en vloeide voort uit een initiatief van mevrouw N. van Zuylen-Tromp, die ook de eerste voorzitter werd. Zij was actief bij het opzetten van de Indische afdeling van de Tentoonstelling van Vrouwenarbeid en wilde de éénmalige activiteit van toen duurzamer laten zijn. Blijkens het blad van "Oost

Abdul Rivai.

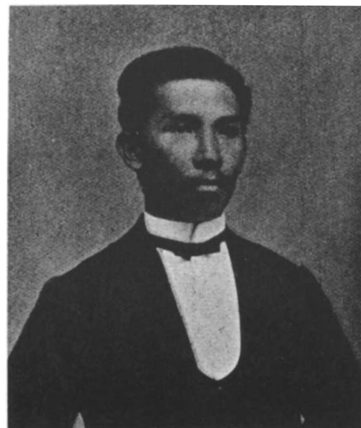

en West" was het hoofddoel: "Het verspreiden van populaire kennis omtrent onze Indiën onder gansch het volk en het bevorderen der welvaart in die gewesten, om zoodoende en ook door het verleenen van onderlinge hulp, ware belangstelling en liefde te kweken tusschen Nederland hier en ginds". Een "ethische" doelstelling die zich wat betreft zijn activiteiten in eerste instantie richtte op de (Indo-)Nederlanders in Indië en Nederland en daarna pas, op de paternalistische wijze die bij de tijd paste, op de Indonesiërs. Abdul Rivai, het enige Indonesische lid van "Oost en West", was voor de vereniging een voorbeeld van de resultaten van de associatiepolitiek en dan ook een welkome schrijver in het blad, waaraan hij het eerste jaar een aantal artikelen leverde. Hij werd op 16 mei 1901 geïntroduceerd als "maleiër van geboorte, geruimen tijd 'doctor djawa' (Javaansch dokter) en thans studeerende in de medicijnen aan de Hoogeschool te Amsterdam". Zijn lange artikel "Demoralisatie van de Javaan" neemt als aanleiding de berichten over hongersnood onder de Javanen, waarover ongeruste krantenberichten waren verschenen. Naar Rivai's oordeel lag de oorzaak daarvan in de demoralisatie van de Javaan. Zijn armoede was een gevolg van het gebrek aan kennis en oefening ten opzichte van Nederlanders, Chinezen en Arabieren, waardoor hij geen weerstand kon bieden, maar werd uitgebuit als goedkope werkkracht. Het besef van zijn tekortkomingen, de ondervonden minachting en geringschatting, het geringe resultaat van de eigen inspanning leidden tot demoralisatie, die tot de morele en fysieke ondergang van de Javanen kon leiden. De inlandse ambtenaren waren slechts uit op het verkrijgen van de "ideale pet en pajong", slaafs onderdanig aan hun Nederlandse superieuren en ongeïnteresseerd in het lot van het volk. De enige remedie hiertegen was goed onderricht, maar dit leidde pas tot resultaat als de demoralisatie uit het hart van de Javaan zou zijn verdwenen. Ook het euvel van de inlandse ambtenaren was zo niet te bestrijden. Rivai heeft een andere suggestie: "Mijne eigen ondervindingen en goede indrukken hier in Holland tot richtsnoer houdende, neem ik hierbij de vrijheid den overheerscher in overweging te geven, om het oog op Japan te richten, dat zijne tegenwoordige vooruitgang te danken heeft aan de opleiding van vele Japansche jongelieden in Europa. Stel daarom vele inlanders, die reeds eenige jaren in de inlandsche maatschappij hebben meegeleefd en aanleg en vlijt voor de studie getoond hebben, in de gelegenheid, om hun kennis hier in Holland te vermeerderen.
Laat hen voorloopig hier zich alleen ontwikkelen in het vak, dat zij in Indië reeds machinaal in de practijk hebben toegepast; de onderwijzer in het onderwijs, de Djaksa in de rechtswetenschappen, handelaren in den handel, landbouwers in den landbouw, inlandsche journalisten in de journalistiek enz. Hunne weinige kennis van de Hollandsche taal - zij moeten natuurlijk allen een weinig Hollandsch kunnen lezen - kan hier in Holland door privaatlessen en degelijken omgang vermeerderd worden. Het laatste draagt tegelijkertijd bij tot bevordering van de algemene practische ontwikkeling.
Het verblijf hier te lande zal hem doen zien, dat ijdelheidsvertoon totaal gemist kan worden, om in de maatschappelijke positie geëerd en geteld te zijn, dat 'spaarzaamheid' en 'vlijt' de brug moeten vormen, om tot welvaart te komen en dat het kortstondig bestaan van den mensch een hooger en schooner doel moet en kan hebben.
Kan het verblijf alhier voor de inlanders met ervaring veel nut stichten, voor jongelieden moet het echter een noodlottig gevolg hebben, daar hier naast de vele goedheden der Hollandsche samenleving, ook vele, zeer vele slechtheden staan. Voor verleiding is een inlandsche jongeling 't allermindst bestand."
Bij terugkeer kunnen zij het goede voorbeeld geven en zal de demoralisatie geleidelijk verdwijnen. Belangrijk hierbij is ook - en Rivai bespeelt een hem bekend thema - dat de Javaanse en Maleise taal worden gecultiveerd en dat de taal van het volk als voertuig voor de verspreiding van de ontwikkeling wordt gebruikt. Het vele geld nodig voor deze politiek wil Rivai allereerst halen via belastingen

bij de Vreemde Oosterlingen, die de opbrengst van het land en de arbeid van de Javaan hebben gebruikt ter eigen verrijking. Dit artikel verscheen ook apart als brochure van zestien bladzijden.
"Oost en West" organiseerde inzamelingsacties voor de hongerende Javaan, maar zij leverden tot september 1901 slechts honderd gulden op. Rivai deed toen een dramatische oproep om steun aan de hongerlijders. In oktober plaatste hij een brief van een Javaan, die vrouw en kinderen verloor, met een oproep om hulp. Rivai antwoordde bitter dat de Hollanders hoewel "goed en braaf" slechts oren hebben voor de "klaagliederen der lijdende Boerenvrouwen en kinderen. De Boeren zijn Christenen, hun rasgenooten, spreken Hollandsch."
Zijn laatste bijdrage was een lang artikel op 10 oktober 1901, waarin hij gedocumenteerd aantoonde hoe zeer het gouvernement tekort schoot in de medische zorg voor de eigen Indonesische ambtenaren. Dit was tevens Rivai's laatste artikel in het "Koloniaal Weekblad". Zijn journalistieke pennevruchten kon hij op een andere plaats kwijt. De opheffing van "Pewarta Wolanda" viel in dezelfde periode als zijn kennismaking met H.C.C. Clockener Brousson, die eerste luitenant in het KNIL was en met verlof in Nederland vertoefde. Clockener Brousson was een opmerkelijke figuur die zich, toen hij in Indonesië vertoefde, actief inzette voor betere contacten tussen Indonesiërs en Nederlanders. Hij had vele vrienden onder de Indonesiërs. Zijn onevenwichtigheid en eenzijdige kijk op personen en zaken verwikkelden hem in de nodige conflicten en deden een aantal van zijn ondernemingen stuklopen. Niettemin leidde zijn inzet voor verbreiding van de Nederlandse taal en cultuur onder de Indonesiërs tot een aantal opmerkelijke successen.
In "Neerlandia" van juli 1899 deed hij een oproep tot verbreiding van de Nederlandse taal onder de Indonesiërs. In het bijzonder de KNIL-soldaten en hun gezinnen zouden de kans moeten krijgen Nederlands te leren. De "Soldatenkrant", in Nederland verschijnend, maar met Clockener Brousson als Indisch correspondent, zou hieraan, ook met hulp van het A.N.V., aandacht moeten besteden.
Een paar maanden later gingen Clockener Broussons plannen al verder. Hij meldde in een circulaire, afgedrukt in "Neerlandia" van december 1899, dat aangemoedigd door het succes van de "Soldatenkrant" een dergelijk weekblad voor de Maleis sprekende soldaten was opgezet, de "Soerat Chabar Soldadoe" (Soldatenkrant), waarvan op 31 augustus 1899 het eerste proefnummer in Batavia was verschenen. Het plan was in februari 1900 met de wekelijkse uitgave te beginnen. De redactie was al gevormd en telde

H.C.C. Clockener Brousson.

twee Nederlanders, drie Ambonezen en een Pangeran van het huis Pakoe Alam uit Djokja. Bij de Ambonezen was Johan E. Tehupeiory, een briljant student aan de Stovia, die grote liefhebberij had in journalistiek werk. Clockener Brousson, toen tegen de dertig jaar, en de jonge student werden zeer goede vrienden. Later schreef Clockener Brousson dat het idee tot de uitgave van de "Soerat Chabar Soldadoe" afkomstig was van Tehupeiory. In "Neerlandia" van 1899 al staat een stukje van hem waarin hij de voordelen opsomt van het vervangen van het Maleis door het Nederlands als omgangstaal in Indië. Bij kennis van die taal wordt de lectuur en de geschiedenis van Nederland toegankelijk tot voordeel van de beschaving en de liefde voor Nederland en het Oranjehuis. De nauwe band tussen de KNIL-luitenant en de Stovia-student blijkt ook uit de vertaling door Tehupeiory van een deel van Clockener Broussons "Liederenbundel voor Janmaat en Soldaat; 66 Nationale en Soldatenliederen voor den Europeeschen Militair" dat in 1899 als "Kitab Njanjian goena Soldadoe Kompenie" verscheen.
Later dan gepland, op 18 april 1900, verscheen het eerste nummer van "Soerat Chabar Soldadoe", dat met een tweewekelijkse frequentie uitkwam. Het blad bevatte het eerste jaar algemene artikelen die militaire

J.E. Tehupeiory.

raakvlakken vertoonden, lijsten van militaire mutaties en artikelen over de toestand in de wereld en over geschiedkundige onderwerpen. Tehupeiory vulde het grootste deel van het blad. In nr. 13 van oktober 1900 wordt voor het eerst een stuk van Rivai geplaatst: een overzicht van de recente politieke ontwikkelingen in China. In diezelfde jaargang schreef hij nog enkele, soortgelijke overzichten van het wereldnieuws en zeer uitgebreid over Koninginnedag in Amsterdam en de verloving van koningin Wilhelmina. Het is niet onwaarschijnlijk dat deze artikelen werden "geleend" van de "Pewarta Wolanda".
In november 1900 vertrok Clockener Brousson dus, zoals vermeld, met verlof naar Nederland. In zijn afscheidsartikel beloofde hij

Louis Petit, Abdul Rivai en Abdullah (1900).

zich te blijven inzetten voor het blad en riep hij op tot activiteit om abonnés te werven; ook buiten de militaire kring. In dat geval wilde hij zijn blad herdopen tot "Bandera Wolanda" (Nederlandse Vlag). De oproep had zeker succes. Na één jaar telde de "Soerat Chabar Soldadoe" 6000 abonnés, van wie 5500 niet-militairen.
De ontmoeting tussen Rivai en Clockener Brousson bracht twee verwante geesten bijeen en het zal niet veel tijd hebben gekost om samen een plan te ontwerpen. De "Soerat Chabar Soldadoe" publiceerde in april 1901 een verklaring dat de "Pewarta Wolanda" en de "Soerat Chabar Soldadoe" fuseerden en voortaan elke veertien dagen in Batavia zouden verschijnen als "Bandera Wolanda", dat zich tot doel stelde wetenswaardige artikelen te publiceren. De redactie, medewerkers en twee Nederlandse correspondenten werden aangetrokken. Rivai zelf trad natuurlijk als zodanig op, maar ook Sosrokartono, "bekend in Amerika, Engeland, Frankrijk en Duitsland vanwege zijn vele artikelen in kranten van die landen".
Mas Abdullah, een zoon van de inlandse arts Wahidin Soedirohoesodo, die samenwoonde met Abdul Rivai in Amsterdam en tekenlessen volgde, zegde toe elke aflevering met een tekening te illustreren. Abdullah was in 1898 in Nederland beland; hij kwam terecht in het gezin van conservator Petit van de Leidse Universiteitsbibliotheek. Diens zoon Louis deed in de dagelijkse omgang met Abdullah een levenslange belangstelling op voor Indonesië. Toen hij naar Amsterdam verhuisde zocht hij contact met de Indonesiërs daar en geleidelijk werd hij een vraagbaak en vertrouwensman voor de Indonesische studenten en werd zijn woning een trefpunt. In financiële, organisatorische en amoureuze perikelen moest hij vaak uitkomst brengen. Abdullah genoot van het leven in Holland, maar geldgebrek plaagde hem continu, waarin Louis Petit dan uitkomst moest brengen. Met geleend geld ging hij naar de Leidse kermis en kocht hij cadeautjes voor zijn Nederlandse vriendin Betje, dochter van een Leidse politie-agent. Betje was dolverliefd en wilde maar al te graag trouwen met de Javaan, zoals uit een overgeleverde brief van april 1900 blijkt. Haar vader was minder gecharmeerd van Abdullah, maar toen hij met enig geweld voor de eer van zijn dochter wilde opkomen, droop hij af toen Abdullah, niet geïntimideerd, een gevechtshouding aannam. Tot een huwelijk kwam het niet; en onbekend is wanneer Abdullah terugkeerde. De Indonesiërs waren ook overigens begerenswaardige partners voor de Nederlandse meisjes. Petit vertelde later in een interview dat hij "heel wat Javaantjes [had] moeten beschermen tegen trouwlustige Amsterdamsche meisjes. [...] Er zijn er die met Hollandsche meisjes zijn getrouwd. [...] Het gaat met die huwelijken maar zelden goed. En dan hooren we sinistere en droeve verhalen, van jonge, Hollandsche vrouwtjes, die naar Indië vertrokken en nooit meer terugkwamen, van trouwhartige Javanen, die sluw gevangen werden en smartelijk ontgoocheld."
De hier overgenomen kop van "Bandera Wolanda" toont alle medewerkers en de orangistische gezindheid van in ieder geval de hoofdredacteur. In het eerste nummer zetten Rivai en Clockener Brousson hun plannen uiteen met "Bandera Wolanda". Het doel was "lering en kennis", niet polemiek en strijd. Rivai zou politieke overzichten en diepgaande, bespiegelende stukken, Clocke-

BANDERA WOLANDA

SOERAT TJERITA
goena boemi poetera, bala tantara
dan
moerid sekola
DIKALOEWARKAN EMPAT BELAS HARI SEKALI

Kekallah Karadja an Wolanda
Masjhoerlah tanah Hindia

Dider kan oleh
H.C.C. CLOCKENER BROUSSON
1ste Luitenant Infanterie.

Sampei mati satya kapada
Sri Baginda Maharadja

Redacteur[2]:
H. C. C. CLOCKENER BROUSSON.
J. E. TEHUPEIORY, dan
F. WIGGERS.

Correspondent[2] *di Nederland:*
ABDUL RIVAI, dokter djawa, di Amsterdam dan RADHEN MAS PANDJI SASRA KARTANA, di 's-Gravenhage.

DENGAN PEMBANTOEWAN
Padoeka PANGERAN HARIJO SASRANINGRAT, Kapitein Legioen Pakoe Alam Djocjakarta; padoeka NAWAWI GAFAR SOETAN MA-AMOER, onderwijzer Kweekschool *Fort de Kock;* padoeka DATOE SOETAN MAHARADJA, *Padang;* J. THENU dan F. J. MARUNAJA, *Koeta Radja;* M. A. SAHULEKA, *Magelang;* dan LIM SOEN HWAT, *Sboga.*

digambari oleh MAS ABDULLAH di Amsterdam.

Tertjitak di Kantoor:
ALBRECHT & Co. — Betawi.

ABONNEMENT:

Boewat 3 boelan	. . . .	f 0.50
„ 6 „	. . . .	„ 0.90
„ 12 „	. . . .	„ 1.50

Bajaran diminta lebih doeloe, boleh djoega kirim Kepala-Radja kapada toewan ALBRECHT & Co.

ner Brousson over de Islam en Sosrokartono over het Boeddhisme schrijven. Rivai hield zich aan zijn belofte; aan vrijwel elk nummer leverde hij twee bijdragen. Maar al na acht nummers stopte deze stroom en in het volgende nummer verdween de vermelding als correspondent van Abdul Rivai; hetzelfde gold voor Mas Abdullah. Uit een polemiek in het "Koloniaal Weekblad" tussen A.A. Fokker en Clockener Brousson over, natuurlijk, het door "Bandera Wolanda" gebruikte Maleis zou kunnen worden afgeleid dat het blad geen geld had om Rivai en Abdullah genoegzaam te belonen. Het blad ging verder en Tehupeiory hernam zijn vooraanstaande plaats als vuller van de kolommen van het blad. Algemene wetenswaardigheden en veel "royalty"-nieuws vulden het blad. Sosrokartono bleef tot augustus 1902 vermeld als correspondent maar bijdragen van zijn hand zijn niet aan te wijzen.

Een incident speelde zich nog af rond Clockener Brousson. In één van de eerste nummers verscheen een artikeltje met zijn naam eronder dat een fel anti-katholieke toon had. Protestanten inclusief het koningshuis stonden wel heel ver af van leer en vorm van het katholicisme en in feite zonder het goed te beseffen heel dicht bij de Islam.

Clockener Brousson liet vele maanden later in "Bandera Wolanda" opnemen dat hij het artikel niet had geschreven en iemand onder valse naam dit had ingestuurd. Maar het kwaad was geschied. Clockener Brousson voelde zich gedwongen ontslag te vragen uit het KNIL. Het enthousiasme voor het verre "Bandera Wolanda" kan zo ook zijn bekoeld en de rusteloze ex-officier zocht nieuwe mogelijkheden. Zijn plannen slaagden opnieuw. Op het stramien van "Bandera Wolanda" wilde hij in Nederland een blad uitgeven dat in nog fraaiere vorm uitdrukking zou geven aan zijn bedoelingen. Met ingang van het tweede jaar van "Bandera Wolanda" (april 1902) vroeg hij daarom ontslag als redacteur. In zijn brief aan Tehupeiory vroeg hij deze zich ook bij het nieuwe blad "Bintang Hindia" (Ster van Indië) aan te sluiten. Na de nodige aarzeling weigerde Tehupeiory. Naar diens oordeel konden beide bladen naast elkaar bestaan om samen kennis in de Insulinde te verspreiden. Met veel dank en de wens tot succes voor "Bintang Hindia" besloot Tehupeiory zijn redactionele commentaar in het eerste nummer van de tweede jaargang. In het tweede nummer schreef de uitgever Albrecht over deze zaak en niet zo vriendelijk en afstandelijk als Tehupeiory. Clockener Brousson had in zijn aankondigingen aan de Maleise pers een aantal zaken verkeerd voorgesteld. In tegenstelling tot zijn verklaring kon "Bandera Wolanda" ook zonder hem voortbestaan, en ook dan met de nodige illustraties. In feite, zei de uitgever, had Clockener Brousson geen enkele bemoeienis meer met het blad en was zijn kopij ook gering. In hetzelfde nummer zette Tehupeiory ook nog eens uiteen waarom hij bij "Bandera Wolanda" bleef, en niet met Clockener Brousson, Abdul Rivai en Raden Mas Ario Koesoema Joedha "Bintang Hindia" ging redigeren. Hij vond dat hij trouwe lezers van "Bandera Wolanda" niet in de steek mocht laten, met het gevaar van opheffing ten gunste van een duur blad als "Bintang Hindia", dat omdat het in Amsterdam ver-

Bintang Hindia

Soerat Tjerita
Terbit empat belas hari sekali

Kekallah Keradjaan Wolanda
Masjhoerlah tanah Hindia

Administrateur
N. J. BOON — AMSTERDAM
Negeri Olanda

Sampai mati satia kepada
Sri Baginda Maharadja

Pengarang:

Lt. W. van Bakel, Breda.
Radhen Mas Ario Koesoema Joedha, Amsterdam.
Raden Badaroeddin, Poetera Radja Koetei, Voorschoten.
Radhen Mas Sajogo, Delft. Mas Saman, Amsterdam.
Pangeran Harijo Sasraningrat, kapitein Legioen Pakoe Alam, Djokdjakerta.
Nawawi gl. St. Ma-amoer, Inl. hulponderwijzer van den 1e rang, Fort de Kock.
Oei Sian Thai, Berlijn. Datoe Soetan Maharadja, Padang.
Ibrahim gl. Marah Soetan, onderwijzer, Edi, Atjeh.
Abd. Samad gl. St. Pemoentjak, onderwijzer, Padang Pandjang
Moh. Lengah gl. St. Maharadja, onderwijzer, Lais, (Benkoelen).
Soetan Sinaro, onderwijzer, Bondjol.
Baginda Djamaloedin, onderwijzer, Padang.
Mas Adiwidjaja, onderwijzer, Betawi.
Radhen Adi Koesoemo, wedhono, Bawean.
Jur. Mattheus, Inl. onderwijzer b/d Zendingsschool, Soerabaja.
Radhen Notoamidjojo, Djaksa, Patjitan.
Radhen Karto Soedirdjo, hoofdonderwijzer, Sitoebondo

PENGARANG-KAPALA:

Lt. H. C. C. CLOCKENER BROUSSON.
ABDUL RIVAI.

Harega langganan setahoen *f* 3.-
Bolih dibajar dengan postzegel, (Kapala-radja).
BAJARAN LEBIH DOELOE.
POSTQUITANTIE TIDAK DIKIRIM.
Alamat soerat kepada Hoofd-Redactie dan Administratie:
N. J. BOON, Blauwburgwal 6, Amsterdam.

Correspondent di Tanah Olanda:

H. A. N. Catenius, Lt.-Kolonel pensioen, 's-Gravenhage.
G. H. v. d. Beeke, Kapitein pensioen, Breda.
E. von Bose, Kapitein pensioen, Nijmegen.
J. C. Mollema, Adelborst 2e kl., 1e Afd. Kon. Instituut voor de Marine, Willemsoord.
J P. K. Scheuer, Cadet Inf. O. I. L. Kon. Mil. Academie, Breda.
F. H. Ilgen, Sergeant-leerling a/d Hoofdcursus, Kampen.
Nona J. v. d. Velde, Bloemendaal.

scheen niet snel op Indische ontwikkelingen kon reageren. Na het verschijnen van het tweede proefnummer van "Bintang Hindia" trok uitgever Albrecht nog een keer zeer fel van leer tegen Clockener Brousson. Hij zou in financieel opzicht onbetrouwbaar zijn, hij zou een aantal (niet geplaatste) scheldstukken tegen Rivai hebben ingestuurd - een pikante beschuldiging gelet op de samenwerking van beiden in het nieuwe blad - en het artikel over de godsdienst dat hij ontkende te hebben geschreven was wel van hem ontvangen.
Omdat de beide bladen zich op dezelfde lezersgroep richtten was concurrentie onvermijdelijk met de aanprijzing van de eigen en het afbreken van andermans kwaliteiten. Zoals nog zal blijken verloor "Bandera Wolanda" de concurrentieslag. In september 1902 nam Tehupeiory ontslag als redacteur. "Bandera Wolanda" hield het tot november 1903 vol, het laatste jaar zelfs als weekblad, maar werd minder interessant. Wetenswaardigheden, sport, geschiedenis en feuilletons vulden het blad.

"Bintang Hindia"

Al in maart 1902 had Clockener Brousson zijn plannen rond met "Bintang Hindia". In de pers wordt dan melding gemaakt van de verschijning van een prospectus. De tekst daarvan spreekt voor zichzelf. Van zijn mederedacteuren is O-Siaudhai van Chinese afkomst. Hij woonde al zeven jaar in Nederland en studeerde medicijnen in Amsterdam na het Rotterdamse gymnasium te hebben doorlopen. Over Raden Mas Ario Koesoema Joedha is nog meer te vertellen. Hij was op achtjarige leeftijd, in 1890, naar Nederland gekomen. Koesoema Joedha was de zoon van de Pakoe Alam V van Djokja, een zeer verlicht vorst. Hij was zijn tijd ver vooruit en zorgde ervoor dat zijn zonen een westerse, Nederlandse opvoeding kregen. Vrijmetselaarsdenkbeelden fungeerden hierbij deels als inspiratiebron. Zijn zoon doorliep lagere school en H.B.S. in Nijmegen en schreef zich in 1900 in als medicijnenstudent in Amsterdam. In Nijmegen volgde ook Raden Mas

Een woord vooraf aan alle belangstellende Nederlanders hier te lande en in Indië.

"Hl weêr een nieuw Maleisch blad!" hoor ik U roepen. „Heeft BROUSSON dan nog geen leergeld genoeg betaald, wordt hij dan nooit wijs?"

Wat zal ik U hierop antwoorden?

Zeker! „de Bandera Wolanda" heeft mij veel onaangenaams op den hals gehaald. Het blad werd indirect zelfs oorzaak, dat ik ontslag nam uit eene betrekking, die ik met roeping vervulde. Intusschen heb ik veel, heel veel door die onverkwikkelijke kwestie geleerd en hoop ik dus daarom zoo langzamerhand nog wel eens „wijs" te zullen worden. Een van de eerste resultaten van die meerdere wijsheid nu is wel geweest, dat ik mijn ontslag nam als Hoofdredacteur van de veelbesproken „Bandera Wolanda" en daarna hier te lande uitkeek naar een ondernemend Uitgever om een nieuw orgaan de

„BINTANG HINDIA"

(Ster van Indië)

te kunnen oprichten.

Op den duur werd mij het samenwerken met een Uitgeversfirma te Batavia toch onhoudbaar. De afstand was veel te groot en ik als Hoofdleider (?) had feitelijk niets over mijn blad te zeggen, ja werd moreel als financiëel de „hoofdlijder" van de affaire.

Ik besloot daarom nu, bij het eindigen van den tweeden jaargang der B. W., den knoop eenvoudig weg door te hakken en als gevolg van een en ander, gaat heden het prospectus van de „Bintang Hindia" in zee!

De Heer N. J. BOON werd mijn man en met zijn hulp en met die der heeren RADHEN MAS ARIO KOESOEMA JOEDHA, O-SIAUDHAI en ABDUL RIVAI te Amsterdam hoop ik dan ten slotte toch iets goeds tot stand te zullen brengen.

Ik roep daartoe echter uw aller moreelen steun in.

Doel en strekking van de „Bintang Hindia" zijn nog steeds dezelfde als die welke voorzaten bij de oprichting van de „Bandera Wolanda".

Wij willen onze inlandsche en andere Oostersche medeburgers veel vertellen van het Moederrijk in Europa en daardoor hunne belangstelling wekken voor verschillende zaken, die tot nog toe buiten veler gedachtenkring lagen.

Wij willen trouw aan Vlag en Koningin versterken, doch die trouw niet doen baseeren op domme, schuwe vrees, doch op waarachtige overtuiging, op liefde.

Wij willen de militairen hun plichten voorhouden, ware soldatengevoelens bij hen helpen aankweeken.

Wij willen op populaire wijze natuurverschijnselen verklaren enz. en daardoor dom bijgeloof helpen bestrijden.

Wij willen schrijven over hygiëne en andere nuttige zaken.

Kortom, wij willen de nog te veel als plantlevende Insulaners helpen opheffen, ontwikkelen en logisch leeren denken.

Door woord en beeld zullen wij spreken tot het voor indrukken zoo vatbare kinderlijke gemoed van onzen bruinen broeder.

Nu ik helaas niet langer de Koningin als officier kan dienen, wil ik mijn verder leven wijden aan de belangen van Haar bruine onderdanen in het verre Zonneland. Schenkt gij H.H. Ambtenaren bij het B. B., Inspecteurs v. h. Inlandsch onderwijs, Officieren van het Indische Leger en gij ook H.H. particulieren, schenkt gij allen mij daarbij uw moreelen steun, — want zonder dien zal ik moeilijk slagen, dat weet ik.

De voetangels en klemmen, die er liggen op 't gebied van den godsdienst, zullen wij voortaan voorzichtig uit den weg gaan, dat verzeker ik U.

De Heer N. J. BOON zendt voorloopig tot 1 Januari 1903 geregeld **10000 proefexemplaren** over geheel Indië en in October a. s. vertrek ik naar Insulinde om in het belang van het blad geheel Sumatra en Java en de voornaamste plaatsen van Malakka, Borneo en Celebes en de kleinere eilanden te bereizen.

Ik ga dan overal agentschappen stichten en abonné's werven. Ik denk daartoe 2½ jaar weg te blijven en hoop vurig, dat wanneer ik in 't moederland terugkom, de „Bintang Hindia" als een ster zal lichten over geheel Insulinde „van Atjeh's stranden tot de Koraalrotsen van Nieuw-Guinea."

„Wat een dweper!" hoor ik daar weêr. Goed! noem mij een dweper. Ik houd nu eenmaal veel van Indië en zijn bevolking en ik doe daarom, wat ik meen dat goed is. Ik ben heusch niet blind voor de vele gebreken der Inlanders (welk volk heeft ze trouwens niet?) doch juist die gebreken zijn veelal slechts het gevolg van onwetendheid. Die onwetendheid meê te helpen bestrijden, beschouw ik van af heden als mijn levenstaak.

Gij allen in Indië kunt mij daarbij krachtig steunen, moreel en financiëel.

Primo kunt ge U op ons blad abonneeren en 't dan een magang, huisbediende, crani, klerk, mandoor of dergelijk persoon in handen geven. Verder kunnen H.H. Ambtenaren van het Binnenl. Bestuur er de Inlandsche aristocratie op wijzen hoe nuttig het is door veel lezen den blik te verruimen en de „Bintang Hindia" daartoe aanbevelen.

H.H. Inspecteurs en Adjunct-Inspecteurs, ja allen die met het Inl. onderwijs in betrekking staan, kunnen het blad weder bij onderwijzers en leerlingen ingang doen vinden.

H.H. Officieren en Commissarissen der Militaire cantines ten slotte kunnen ieder troependeel b.v. een aantal exemplaren doen toezenden. 't Zal mij, die bijna vijf jaar de eer genoot in de gelederen van het Indische Leger te dienen, een groot genoegen zijn om een speciale rubriek voor de Inl. en Amb. militairen te redigeeren, om zoo als Oud-officier toch nog te kunnen meêarbeiden aan de militaire opvoeding van den bruinen soldaat.

. . . .

Wij hopen dat onze stem weerklank zal vinden bij allen, die in dezen steun verleenen kunnen.

H. C. C. CLOCKENER BROUSSON.

Bij het bovenstaande wenscht de redactie nog het volgende te voegen:

Het Maleisch, dat wij in dit Tijdschrift zullen gebruiken, is de taal, die door „meer ontwikkelde" Maleiers onder elkander gesproken wordt; dezelfde taal, waarin zij hunne eenvoudige poëzie de „pantoen" en „sjair" schrijven.

Het zoogenaamde „classieke Maleisch" van de door de wetenschap uitverkorene boeken, zooals „Abdoellah bin Abdoelkadir", „Sedjarah Melajoe", „Mahkota segala Radja²" etc, etc., is voor het hedendaagsche Maleische geslacht blijkbaar minder exquis.

De voor het gros der Inlanders niet begrijpelijke woorden, als: *arkian, kelakian, sjahdan, amaba'adoe* e. a., waardoor het „classieke Maleisch" zich vooral onderscheidt, geraken al meer en meer in het vergeetboek.

Men behoeft slechts een blik te slaan in de Mal. courantenartikelen en in brieven, die inlanders met elkaar wisselen, om dit taalverschijnsel te constateeren.

Ook de echte Maleische woorden, als *sebermoela, maka* e. a. worden thans meer en meer genegeerd. Bij de vroegere schrijvers waren ze de geliefkoosde woorden, vooral „maka" scheen niet gemist te kunnen worden, zoodat men het zelfs in bijna iederen zin vinden kon. Er zijn zelfs phrasen, waarin het tot 2, ja 3 maal herhaald wordt. Al te dikwijls paradeert het daar, waar het niet alleen volgens het taalgevoel misplaatst is, maar ook oorzaak wordt, dat de zin voor gewone lezers slecht en zeer moeilijk te begrijpen is.

De vergelijkende studie met andere Oostersche, niet Maleisch-Polynesische talen, kan wellicht verklaren, hoe vroegere Maleische schrijvers er toe gekomen zijn, om bovengenoemde woorden in de schrijftaal in te voeren, want het gesproken Maleisch kent ze *niet* uitgezonderd het woord „maka" hetwelk, waar het gebruikt wordt, een voelbare beteekenis heeft.

Noch in het gesproken Riouwsche Maleisch, noch in het dialect van de Oostkust van Sumatra, Palembang, Batavia, Bengkoelen en Sumatra's Westkust, dat wij meenen te kennen, komen die woorden voor. Evenmin vindt men ze in de beschaafde en goede poëzie.

Kunnen de Maleiers hunne goede redenaars met genot aanhooren en hunne poëzie zeer mooi vinden, de zoogenaamde „classieke taal" der bestaande boeken, kan echter, hoe men haar ook leest, gehoor noch gevoel streelen; daar zij te zeer gewrongen en moeilijk te verstaan is.

Terecht zegt de heer SPAT in zijn boek „Maleische taal":

„De gesproken taal is kort, bondig, beknopt; zij gebruikt weinig woorden om veel te zeggen".

Aan de geschreven taal kunnen deze goede eigenschappen niet worden toegekend. Van haar kon men eerder getuigen „veel woorden weinig zins". De taal der Maleische litteratuur — die van enkele werken uitgezonderd [1]) — is omslachtig en breedsprakig; hier en daar zelfs bombastisch".

Deze gesproken taal in een gecultiveerden en grammaticalen vorm, is het, die wij in dit tijdschrift zullen trachten te schrijven, overtuigd zijnde, dat dit het Maleisch is, dat door alle „meer ontwikkelde" bewoners van Insulinde, ook van Java, verstaan en begrepen wordt.

Alleen artikelen voor de Inl. militairen worden in de speciaal in het Leger gesproken taal, geschreven, die wij evenwel zoo veel mogelijk aan de Mal. grammatica en het taalgevoel der Maleiers zullen doen beantwoorden.

Wat de transcriptie aangaat, zij hier medegedeeld, dat wij ten gerieve der lezers, zooveel mogelijk de spelling zullen trachten te volgen, die onlangs op de Inl. scholen op Sumatra aanbevolen is en door de Maleiers meer en meer wordt aangenomen.

De opgegeven regels komen ons echter niet voldoende voor, zoodat onze transcriptie van enkele woorden wellicht niet gelijk zal zijn met die, welke de invoerder der spelling beoogde. Een woordenlijst der Maleische taal voor de Inl. bevolking moet nog worden samengesteld.

Wij zullen evenwel consequentie in de transcriptie betrachten.

DE REDACTIE.

---

[1]) Met die enkele werken bedoelt schrijver wellicht de goede sjairs.

Koesoema Joedha.

Ario Soortio, de oudste zoon van de latere Pakoe Alam VI, het gymnasium. Maar deze overleed al voor zijn vader de troon besteeg. Toen Pakoe Alam VI, Koesoema Joedha's broer die in 1900 zijn vader was opgevolgd, al in 1902 aan keelkanker overleed, moest Koesoema Joedha snel terugkomen. Hij gaf zijn artsenstudie op en slaagde erin in de gestelde twee jaar het "Grootambtenaarsexamen", dat toegang gaf tot het "Europese" Binnenlandsch Bestuur, af te leggen. In tegenstelling tot Ismangoen Danoe Winoto werd hij wel in het "blanke" korps toegelaten als aspirant-controleur, onder sterke druk van gouverneur-generaal Van Heutsz, maar al na zeven maanden werd hij overgeplaatst naar het volkskredietwezen. Er volgde een schitterende carrière, lidmaatschap van de Volksraad en tenslotte in 1930 het lidmaatschap van de Raad van Indië, de directe raadgevers van de gouverneur-generaal en het dichtst onder hem in de bestuurlijke hiërarchie. In 1933 ging hij met pensioen en vestigde hij zich weer in Nederland waar hij in de jaren vijftig overleed. Als redacteur van "Bintang Hindia" was zijn activiteit niet groot. Hij schreef een enkel artikel, maar vermoedelijk slorpte de studie al zijn tijd op.

Prospectus Bintang Hindia.

Uit de prospectus blijkt de grootse opzet van de onderneming. De uitgever was blijkbaar bereid heel wat geld in het blad te investeren. Abdul Rivai mocht nog eens zijn ideeën over de Maleise taal uiteenzetten.

De "Indische Gids" wees terecht op enkele zinsneden in Clockener Broussons aanprijzingen die niet direct geschikt leken om de Indonesiërs ervan te overtuigen dat zij als medeburgers en broeders werden benaderd. Zulke mensen als "plantlevende Insulaners" of bezitter van een "kinderlijk gemoed" aanmerken duidde nog te veel op geringschatting van de Javaanse cultuur en westerse begripstoepassing. Maar deze zinsneden konden niets afdoen aan de uiterst fraaie uitvoering van het blad dat in groot-formaat met talloze volmaakt afgedrukte foto's werd uitgegeven in een omvang van 12 bladzijden per aflevering. Niet tien-, maar twintigduizend exemplaren van het blad werden verspreid. Clockener Broussons enthousiasme over de

Leest dit vooral!

Het **derde** proefnummer gaat thans in zee.

Dat ons Maleisch Tijdschrift al dadelijk in den smaak viel, bewijst zeker wel het verblijdende feit, dat reeds bijna **6000** abonnementsaanvragen inkwamen, terwijl iedere mail dit aantal nog vermeerdert.

In de eerste plaats dan ook een

hartelijk dank

aan de velen, die ons zoo krachtig hebben gesteund, door het opgeven van betrouwbare **Agenten** of het doen circuleeren van **Inteekenlijsten.**

Tot onze groote voldoening zagen wij, overal waar maar **gelegenheid** tot **abonneeren** geboden werd, hiervan een **ruim** gebruik maken.

Vooral op verschillende plaatsen van Madoera is kranig gewerkt.

Dit belooft veel, wanneer onze mede-redacteur Lt. CLOCKENER BROUSSON over eenige maanden persoonlijk in Indië komt om in alle hoekjes en gaatjes van den Archipel door te dringen, er Agenten aan te stellen en met Inteekenlijsten te werken. Wij rekenen er bijna vast op, na zijn terugkeer, een oplage te hebben van minstens **honderd vijftig duizend** exemplaren.

1 Januari 1903 begint feitelijk pas de **eerste** jaargang en dan zal het blad **geregeld elke veertien dagen** verschijnen. Tot dien datum verspreidt de ondernemende Uitgever N. J. BOON te Amsterdam, maandelijks ongeveer **10000** proefnummers over geheel Indië en Malakka.

De „BINTANG HINDIA" is het eerste **goed geïllustreerde** orgaan, dat voor onze Inlandsche, Chineesche en Arabische medeburgers werd opgericht en 't heeft daarbij eene bepaalde ethische strekking.

Wij willen onze bruine en gele broeders veel vertellen van het **Moederrijk** hier in Europa en daardoor hunne **belangstelling** wekken voor verschillende zaken, tot nog toe buiten hun gedachtenkring gelegen.

Wij willen de **trouw** aan **Vlag** en **Koningin** versterken, die vooral doen baseeren op meerdere bekendheid, op liefde, op overtuiging!

Wij willen ook de Inlandsche en Amboineesche militairen nuttig en aangenaam bezig houden, in den geest zooals de Hollandsche „Soldatenkrant" reeds vijf jaar voor de Europeanen werkt.

Wij willen op populaire wijze **natuurverschijnselen** verklaren en dom **bijgeloof** bestrijden.

Wij willen schrijven over **hygiëne** en andere nuttige zaken.

Kortom door woord en beeld zullen wij spreken tot het **voor indrukken** zoo **vatbare kinderlijke** gemoed van den Oosterling.

Wij hebben besloten **geen** artikelen te schrijven over den **godsdienst,** omdat de ondervinding ons leerde, dat bij een lezerskring van Mohammedanen, Christenen en Heidenen dit al zeer moeielijk is. Noch voor den Islam, noch voor het Christendom zullen wij dus propaganda maken. Er liggen te veel voetangels en klemmen op dat gebied en zelfs een ezel stoot zich nooit tweemaal aan denzelfden steen.

Wij vleien ons, dat de overgroote meerderheid der Nederlanders in Indië bovenstaand programma zal toejuichen.

Krachtiger bolwerk nog tegen den B. V. dan onze nieuwe strandbatterijen en fortificaties, die reeds bespionneerd werden, zou kunnen blijken de **ziel** van het bruine volk te zijn. Snelvuurkanonnen, reservetroepen zijn zeker veel waard, doch de **liefde** en **trouw** van **millioenen** zouden in de ure des gevaars nog meer te stade komen.

De Heer L. SIMONS schreef dezer dagen terecht (zie Alg. Handelsblad van Vrijdag 15 Aug. 2de blad):

> **„Onze Oost zou ik willen zeggen, is voor ons onverliesbaar van het oogenblik waarop we den ingeborenen zullen hebben doen zien, dat hun belang het onze is, en waarop we, met inspanning van onze hoogste krachten, met opofferingen die hier ons niet zullen verarmen, maar verrijken, land en volk zullen hebben opgewekt tot de welvaart, die zij allereerst behoeven.**
>
> **Java alleen heeft meer dan 28 millioen inwoners. Als die één gevoelen met óns; als die weten dat geen andere vreemde macht ze eerlijker, rechtvaardiger en bekwamer zou kunnen leiden dan wij. Als die tot zooveel beschaving (geen Europeesche, noodzakelijk, maar Indische door onze taal en onze beschaving met die van heel de wereld in verband) zijn gebracht èn zooveel welvaart genieten, dat dit alles te behouden, hun zelf een strijd waard is. Als dan de inboorlingen met en onder leiding van Nederlanders strijdvaardig bleken tegen elke andere macht, denkt men dan dat waarlijk zulk een andere macht een onderwerping van deze millioenen zoo lichtelijk zou gaan beproeven?"**

En wat schreef de correspondent van de Locomotief aan 't slot van zijn verslag der bekende volksvergadering in de Minahassa?

> **„Hoe hecht zou ons gezag in den Indischen Archipel gevestigd zijn, wanneer alom gedacht en gesproken werd als te Tondano, — wanneer overal de overtuiging was gevestigd dat geen andere mogendheid beter de belangen van de bevolking wenscht te behartigen dan Nederland. En dat het geen onbereikbaar ideaal is, de gehechtheid der inlanders te winnen, — dat heeft de Minahassa sinds lang, en nu opnieuw bewezen."**

Nog is het tijd, geachte Lezer, nog is het tijd om de **intellectuels,** de **voormannen** van dat groote Indische volk, te winnen. Worden die direct door ons Tijdschrift bezield, dan volgt de massa vanzelf, als bij inductie. Nog is het tijd!

Ieder warm vriend van Indië en het Indische volk, ieder trouw onderdaan van Hare Majesteit de Koningin **kan** en **moet** ons daarbij helpen.

En daarom thans

een vriendelijk verzoek

1ste. **aan alle Europeanen in Indië en oud-gasten in Nederland,** om ons door hun abonnement moreel en financieel te steunen. Men bestemme zijn exemplaar na lezing voor een geschoold, doch onbemiddeld Inlander of Chinees, voor een bediende, mandoor, crani, djoeroe toelis enz. of wel voor de leerlingen eener Inlandsche school.

2de. **aan alle Chefs van handels- of andere kantoren, alle Administrateurs van Cultuurondernemingen enz.,** die Inlandsch of Chineesch personeel in dienst hebben om het toegezonden exemplaar met een Inteekenlijst onder bedoeld personeel te willen doen circuleeren. Mocht het vooruitbetalen, in eens, van den abonnementsprijs **(drie gulden)** wat zwaar vallen, dan verzoeken wij de heeren in 't belang der goede zaak, 't abonnementsgeld voor te willen schieten en bij gedeelten maandelijks van 't salaris in te willen houden. Zij zouden daarmee èn hun personeel èn ons een grooten dienst bewijzen.

3de. **aan alle Ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur,** om ons, voorzoover zulks niet reeds geschiedde, nog wel behulpzaam te willen zijn bij het aanstellen van vertrouwbare Agenten.

Dit is voor ons van buitengewoon veel waarde.

Overal waar Agenten werkzaam waren, stroomden de abonnées toe.

Goede Inl. of Chineesche Agenten zijn bij een tijdschrift, dat in Nederland wordt uitgegeven, als 't ware een levenskwestie en daarom nogmaals dit beleefd doch dringend verzoek.

4de. **aan alle Officieren-Commissarissen van militaire cantines,** die zich nog niet abonneerden, om alsnog ook hun Amb. of Inl. militairen in kampementen en hospitalen wel in de gelegenheid te willen stellen ons jonge tijdschrift te lezen.

5de. **aan alle heeren, die in eenige betrekking staan tot het Inlandsche Onderwijs,** om ons tijdschrift zooveel mogelijk onder het bereik te willen brengen van de Inlandsche en Chineesche jeugd.

Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst en vooral doen wij daarom een beroep op de directeuren en onderwijzers van Hoofdenscholen, Kweekscholen voor Inlandsche onderwijzers en dergelijke inrichtingen, terwijl wij hopen, dat op de verschillende plaatsen in Indië particulieren ons nuttig blad aan de leerlingen der gewone Inlandsche scholen in handen geven zullen.

6de. **aan allen, die dit tijdschrift ontvangen** om het aan vrienden en bekenden te doen zien, opdat velen, die wij om de kosten, niet met proefnummers bereiken kunnen, toch in de gelegenheid komen er kennis meê te maken.

Ten slotte

aan alle Hooge Autoriteiten om ons bij onzen arbeid, tot heil van Indië en Nederland beiden, krachtig te willen steunen.

Moge ons **vriendelijk verzoek overal** in het schoone Insulinde weerklank vinden!

De reeds zoo ruimschoots ondervonden sympathie en steun doen ons ook voor de toekomst het beste hopen.

De Redactie.

Circulaire bij derde proefnummer Bintang Hindia.

ontvangst van zijn blad vond zijn uitdrukking in de circulaire die hij bij het derde proefnummer voegde. De lof was terecht en de schrijvers over het blad vroegen zich af hoe "voor *f* 3,— 's jaar zooveel goeds te leveren zal zijn". Vanaf augustus 1902 verschenen nog drie proefnummers. A.A. Fokker, Rivai's tegenstander van weleer, gaf zich geheel gewonnen. In een artikel over zes kolommen van het "Algemeen Handelsblad" (12 februari 1903) stortte hij zijn lof overvloedig uit. "De goede taal, de beschaafde toon, de leerzame inhoud en, zeker niet 't allerminst de fraai uitgevoerde illustraties maken de Bintang-Hindia tot een blad, dat gerust op iedere inlandsche school in Nederlandsch-Indië mag gelezen worden, omdat het daartoe bij uitnemendheid geschikt is."
En nadat Fokker had uitgelegd dat de redactie van een Maleis blad bij voorkeur een gecombineerde Nederlands-Maleise redactie moet hebben, stak hij uitvoerig de loftrompet over Rivai, zijn oude opponent.
"De heer Abdoel Rivai is een levend voorbeeld van 't zoo vaak beweerde, maar ook zoo vaak betwijfelde woord: de Maleier of Javaan, laten we liever zeggen iemand van 't Maleische ras - is even vatbaar voor ontwikkeling en beschaving als de Europeaan. Zooals bekend spreekt en schrijft genoemde heer onze taal vloeiend. Vooral op dit schrijven dient nadruk gelegd te worden, want tot nu toe komt dit nog niet veel voor."
"Op een belangrijk feit moeten wij hier ook de aandacht vestigen. [...] Wij bedoelen: dat deze heer de eerste geboren Maleier is, die warm voelt voor onze Westersche beschaving. Als zoodanig is hij een eenling en hierom alleen reeds is hij een merkwaardige persoonlijkheid te noemen, wiens invloed als baanbreker groot moet wezen, als hem de gelegenheid maar gegeven wordt en hij zegen op zijn streven heeft.
Zelfs onder de Indo-Nederlanders van inlandsch ras is hij in vele opzichten eenig. Wie toch vóór hem kwam geheel zelfstandig naar Nederland, had zich zóó tot het peil van een beschaafd Europeaan opgewerkt en wist van hier uit zulk een voorbeeld te geven aan de millioenen rasgenooten daar in 't Oosten? Zulk een voorbeeld, zeggen wij. En wij denken hier aan zijn onvermoeide inspanning om vooruit te komen en zijn rasbroederen vooruit te helpen door beschaving, en aan zijn onwrikbaar geloof aan Holland's goede bedoelingen, zijn oprechte trouw aan onze Regeering, zijn solidariteitsgevoel met ons, als behoorende tot eene groote natie: 't Nederland van hier en ginds."
In de kop van "Bintang Hindia" is de verwantschap met "Bandera Wolanda" te ontdekken. De twee zinsneden "Kekallah. . ." en "Sampai mati. . ." zijn gelijk. Onder de medewerkers staan twee nog ongenoemde Indonesiërs vermeld. Raden Badaroeddin, de zoon van de sultan van Koetei, werd al in Sosrokartono's rede genoemd. Radhen Mas Sajogo zou een jaar na Koesoema Joedha zijn grootambtenaarsexamen succesvol afleggen. Hij ging naar Indonesië terug en bleef steken in de lagere Indische rangen van het bestuur. Van zijn achtergrond en levensloop is verder niets bekend. Mas Saman is mij onbekend of is hij dezelfde als "Bandera Wolanda" 's illustrator Mas Abdullah? Begin 1903 verscheen het enige artikeltje van zijn hand, dat in Parijs was geschreven waar hij woonde of op bezoek was.
Naast de twaalf bladzijden redactionale tekst werden ook vier bladzijden advertenties per aflevering opgenomen. Een portret met onderschrift sierde het begin van de redactionele inhoud. Een bladzijde was in het Nederlands geschreven bestemd "voor inlanders, die de Nederlandsche Taal hebben leeren lezen en verstaan". "Bintang Hindia" was gebaseerd op het voorbeeld van Nederlandse geïllustreerde bladen als "De Prins" en "Eigen Haard" en bevatte artikelen over uiteenlopende onderwerpen met een didactische ondertoon. De vele foto's stonden vaak los van de inhoud van de artikelen. De bijdragen van de redacteuren verschenen in het algemeen anoniem; de flinke hoeveelheid kopij uit Indië zelf met schrijversnaam. Om een indruk te verschaffen volgt hier een overzicht van de inhoud van het willekeurig gekozen zevende nummer. De opening vormde een portret van en artikel over prof. H. Kern ter gelegenheid van diens zeventigste verjaardag. Artikelen volgden over de lesstof voor de Indische middelbare scholen, de verkoop van fotostempels, Scheveningen, de Nijl en Egypte, de Nederlandse spoorwegstaking, een deel van een "KNIL-verhaal" van Clockener Brousson en een vervolgserie over de Padrioorlog. In het Nederlandse deel stond een oproep van een Javaan om zelf de ontwikkeling aan te pakken en een artikel over het nut van kennis der Nederlandse taal van Radhen Soeparta, de latere Mangkoenegoro VII, vorst in Solo. Zeventien passende foto's verluchtten het geheel.
In februari 1903 vertrok Clockener Brousson weer naar Indonesië. Het betekende dat Abdul Rivai zelfstandig de redactie van het blad ging voeren en zelf, meestal anoniem, vele artikelen leverde. Het verbaast niet dat onderwijs, de spelling van het Maleis, de rol van de Nederlandse taal bij de ontwikkeling van Indonesië en de volkswelvaart onderwerpen van Rivai's bijdragen waren.
Clockener Brousson ging voortvarend aan het werk. Op 1 juni 1903 opende hij een kantoor van "Bintang Hindia" in Bogor dat alle administratieve zaken in Indië voor het blad behartigde. Tehupeiory verklaarde zich nu ook bereid mee te werken aan het blad. In

augustus 1903 legde hij in het blad nog eens uit waarom hij eerst bij ''Bandera Wolanda'' was gebleven. Maar ''Bintang Hindia'' had zijn levensvatbaarheid al volop bewezen, zoals ook bleek uit de duizenden abonnés.
''Bandera Wolanda'' zakte steeds verder terug. Tehupeiory was daarom blij zich aan te kunnen sluiten bij Clockener Brousson en Rivai. Vanaf 1 juli verscheen zijn naam als mede-hoofdredacteur in de kop. Deze medewerking duurde echter maar kort. Tehupeiory werd aangewezen om als arts een officiële expeditie door Borneo te begeleiden; een expeditie die in september 1903 vertrok en 11 maanden bleek te duren. Hij schreef begin 1904 enkele artikelen over zijn ervaringen in ''Bintang Hindia''. Met de titel ''Onder de Dajaks in Centraal Borneo'' verscheen in Batavia in 1906 zijn reisverslag, dat zeer gunstig werd beoordeeld.
Na het eerste jaar had ''Bintang Hindia'' ruim 14.000 abonnés, een gezien de omstandigheden enorm succes. Het blad moet tot vrijwel de gehele bovenlaag van de Indonesische maatschappij zijn doorgedrongen en zo de kans hebben gekregen daar grote invloed uit te oefenen. De Maleise bladen in Indonesië, zonder sterke redactionele en financiële achtergrond, konden de naam concurrent nauwelijks waarmaken. De Nederlandse afkomst van het blad, uit het land dat de bron was van de begeerde westerse ontwikkeling en wetenschap, vormde nog een extra aanbeveling. Uit de vele brieven die Abdul Rivai ontving met vragen over allerlei onderwerpen blijkt dat ook duidelijk. Veel vragen richtten zich op de mogelijkheid in Nederland te studeren. Daarover schreef Rivai een artikel vol praktische raadgevingen. In november 1904 herhaalde hij zijn waarschuwingen. Delen uit beide artikelen zijn hieronder vertaald opgenomen.

RAADGEVINGEN VAN ABDUL RIVAI

[''Bintang Hindia'', 22 augustus 1903]

Ik heb al diverse brieven ontvangen van Indiërs die naar Nederland willen komen. Hoe langer hoe meer inheemsen hebben, naar het schijnt, het voornemen hun kennis en wetenschap in Europa te vergroten. Dat is een zeer goed voornemen. Hoe meer Indiërs de toestanden in Europa kennen, het groter onze hoop dat ons land zal worden zoals het zou moeten.
Die reis kan de gezondheid vergroten, de kennis vergroten en tot nadenken leiden. Hij opent ook de ogen, zodat het blikveld ruimer wordt en de gedachten verder reiken. Die reis is ook een zeer goede school voor hen, die al ontwikkeld zijn. Dan zal alles wat wordt gezien niet licht worden vergeten en helder voor ogen blijven!
[...]
Aan hen beloof ik graag dat zij mogen hopen hulp van mij te krijgen. Ik zal alles doen opdat zij het gewenste en verhoopte doel bereiken. Maar het is de plicht van hen, die naar Nederland komen om eerst te bedenken wat zij *wensen te bereiken.* In het bijzonder moeten zij weten, dat zij *voldoende* doorzettingsvermogen hebben om hun doel te bereiken. Zij moeten dus weten, *wat* hun eigen eigenschappen zijn.
Zij moeten weten dat Nederland veel, zeer veel verschilt van Indië en . . . zeer ver weg is. Daarom moeten zij die willen komen *vastbesloten* zijn over de bezigheden die zij willen zoeken in Europa.
De lezers dienen te weten dat deze woorden *niet* gelden voor rijke mensen die naar Europa willen komen. Wie geld kan uitgeven zoals hij dat wenst zal ongetwijfeld niet licht in de problemen komen, waar dan ook. Met geld is er geen hoge berg of brede oceaan. Geld kan zacht maken wat hard is, en hard maken wat zacht is.
Mijn woorden zijn dus niet voor rijke mensen, maar voor inheemsen die hun geld eerst moeten natellen, twee of drie maal natellen als zij het willen uitgeven. De Indiër die slechts een bepaald bedrag bezit maar zijn gezichtsveld wil vergroten, zijn kennis in Nederland wil uitbreiden, moet er op kunnen vertrouwen dat hij steun van ons krijgt als hij straks in onze woonplaats arriveert; maar hij moet goed acht slaan op wat hieronder volgt.

Voor hij uit Indië vertrekt moet hij weten *wat* zijn nagestreefde doel is, aldus onze woorden hierboven. Kom nooit naar Nederland met het doel een aangename tijd door te brengen; om onbehoorlijke hartstochten na te streven. Dat is niet slechts onfatsoenlijk en men zal zich daarmee niet alleen in de problemen brengen - omdat zulk gedrag niet zonder ''verkwisting'' van geld kan worden gedaan. Maar het schaadt de naam van ons volk ook. De Nederlanders zien zulke mensen niet gaarne.
De komst naar Nederland mag slechts geschieden met een verheven doel, dat zij die er van horen vreugde bereidt! Bijvoorbeeld met het doel te studeren.
Verschillende Indiërs willen de Nederlandse taal goed leren beheersen. Voor wie dat wil en over voldoende geld beschikt is het goed naar Nederland te komen. Als hij die taal al enigszins heeft bestudeerd, zodat hij deze kan lezen, dan is twee jaar verblijf in Europa voldoende om de taal te kennen, vooral als hij *gemakkelijk* leert, dus intelligent is.

Omdat hij hierbij geld moet uitgeven moet hij vooraf weten wat het nut van de kennis van het Nederlands voor hemzelf is als hij straks terugkeert naar zijn vaderland.
Zoals ik al meedeelde is het *voor Indië* van groot nut indien vele Indiërs Nederlands kennen. Niettemin *moeten* zij die geld willen uitgeven om die taal te leren het nut van deze kennis voor zichzelf kennen opdat hun inspanning hen in de toekomst niet een spijtig gevoel oplevert.
Het onderstaande moet hierbij ook worden overwogen. Wie twijfelt of de kennis van het Nederlands hem *zeker* naar een zetel zal promoveren, de positie van een hoge prijaji, met hoog salaris en veel macht . . . wie daaraan twijfelt zal zeker in de toekomst spijt hebben, omdat hij dan zal weten dat zijn moeite geen resultaat had.
De lezers weten wel dat het verkrijgen van een hoge positie in ons land nog niet afhankelijk is van de grootte van de bekwaamheid of de veelheid van kennis. Die bekwaamheid en kennis kunnen nog niet bepalen, dat mensen die hiervan voldoende bezitten, zeker op de plaats terechtkomen die passend voor hen is in de wereld van de Indische ambtenaren.
Hieronder zal ik uiteenzetten hoe mensen die in Nederland *slechts willen studeren* zo weinig mogelijk geld per jaar uitgeven. *Slechts willen studeren;* dit betekent alleen geld uitgeven aan voor de gewenste studie noodzakelijke zaken. Allereerst maken we hierbij duidelijk dat zo'n leven, vooral als het twee jaar duurt, *niet* door iedereen kan worden geleid. Slechts een gezond persoon, die natuurlijk alleen maar wil studeren, is in staat dat te leiden.
Wie in staat is zes dagen per week te studeren; iedere dag 8 à 10 uur, en intelligent is, kan er op vertrouwen dat de kennis van het Nederlands, in Nederland in twee jaar verkregen, voldoende is om deel te nemen aan de handelswereld in Indië. Dat betekent dus dat zijn kennis kan worden gebruikt om handel te drijven of een functie te vervullen bij de handel van anderen. Een gouvernementsambt kan ongetwijfeld zonder moeite worden vervuld.
Het geld dat *moet* worden besteed tijdens één jaar verblijf in Nederland is het volgende:

kleding	± *f* 70
kamerhuur, kleding en wassen	± *f* 480
boeken en studiegeld voor 4 lesuren per week	± *f* 220
totaal	± *f* 770

In twee jaar dus *f* 1540. Met een reisbiljet tweede klasse retour en andere uitgaven dus ± *f* 2400. Ongetwijfeld kan men in Nederland leven en studeren met minder kosten dan *f* 770 per jaar, maar Indiërs die nog nooit daar waren kunnen dat niet zonder in gezondheids- en gemoedsproblemen te komen, waardoor zij daarna niet in staat zijn tot de studie zoals zij die wensen.
Het belangrijkste is dat men *niet* moet hopen werk in Holland te vinden als er geld tekort is. Die hoop moet men *nooit* koesteren. En hoop ook niet dat er financiële steun van Nederlanders komt indien men in de problemen raakt. In Nederland houdt men er in het geheel niet van in zo'n geval geld te verstrekken. De hoop om geld te lenen moet men ook uit de gedachten wegbannen.
Maar de Indiërs kunnen er op vertrouwen hulp van Nederlanders te krijgen als die hulp geen financiële uitgaven inhoudt. Bijvoorbeeld: men mag hulp vragen bij het zoeken van een onderwijzer, die goed en niet duur is, bij het krijgen van een huurkamer bij "goede mensen". En als men weet dat de student zich serieus inzet voor zijn doel dan mag hij hopen - als hij later terugkeert naar Indië - een aanbevelingsbrief van de Nederlanders mee te krijgen voor zijn vrienden in ons land, die hem hulp kunnen verschaffen.
Koester nooit verdere verwachtingen. Indien in de toekomst *hulp* wordt verkregen, dan is dat een gelukkig toeval voor de Indiër; en als er niemand bereid is te helpen dan is er duidelijk geen reden tot spijt en ergernis.
Wie komt studeren in Nederland zal zorgvuldig moeten zijn met zijn geld. Alle handelingen vereisen overdenking. Slechts de noodzakelijke dingen moeten worden gekocht en . . . die dingen moeten goed zijn.
[...]
Men moet weten dat Indiërs in Nederland moeten proberen niemand reden te geven hen uit te lachen of te bespotten.
Kleren die uit de toon vallen leiden er voortdurend toe dat achter iemand van donkere huidskleur tientallen kinderen te vinden zijn, wanneer hij op een hoofdweg loopt. Wie fatsoenlijk en netjes is gekleed wordt door niemand lastiggevallen.
Indiërs die in Amsterdam komen kunnen onze hulp krijgen bij de kledingaanschaf. Dat ook in alles, mits wij weten wanneer hij zal komen.
[...]

["Bintang Hindia", november 1904]

In de twee jaar dat Bintang Hindia verschijnt zijn al elf Indische jongeren naar Nederland gekomen: twee zonen van de vorst van Asahan, twee zonen van de vorst van Solo, een zoon van de regent van Magelang, een broer van de regent van Serang, een Indisch arts, twee onderwijzers en een Chinees. Al deze jongeren hebben hun woonplaats verlaten om in Nederland te gaan studeren.
De moed van deze jongeren doet ons veel goed omdat kennis en bekwaamheid, indrukken van oog en oor, opvattingen en gedachten die in Europa worden opgedaan on-

getwijfeld ook tot voordeel van hun volk zullen strekken als zij naar hun vaderland terugkeren. Daarom is het op zijn plaats ja zelfs onze plicht verheugd te zijn over de ondernemingszin van deze jongeren. Maar aan elke schoonheid kleeft wel een smet. Dat geldt ook voor onze vreugde over deze jongeren.
Velen van hen weten blijkbaar nog niet, hoe moeilijk het leven in Europa is. Twee van de Indiërs die nu in Nederland zijn, die hun woonplaats verlieten, de grote oceaan overstaken en aankwamen in een land waar de mensen en het klimaat anders zijn en alle omstandigheden vreemd . . . beschikken niet over middelen die zij in dit land nodig hebben. De twee jongelui kwamen naar Nederland, de één in de verwachting dat zijn vader hem zou helpen en de tweede omdat hij meende dat zijn Nederlandse contactpersoon hem zeker zou helpen als hij geld tekort zou hebben. De twee jongelui weten nu dat het vergeefse moeite is in een boot te varen waarvan zeilen, touwen en roer niet in orde zijn. Opdat dit andere jongeren niet overkomt vraag ik om goede notitie te nemen van wat hieronder volgt.
Wie naar Nederland wil gaan moet heel goed weten *wat* zijn doel is; en weet hij zeker dat hij in staat is dat doel te bereiken?
Onder de prijaji van Indië zijn het slechts de dokter-djawa en de inlandse arts die met een vast doel naar Nederland zouden kunnen gaan. Dit jaar is een besluit gepubliceerd dat inhoudt dat de dokter-djawa en de inlandse arts toestemming wordt verleend aan de universiteit te studeren en het recht hebben het artsexamen af te leggen.
[...]
Behalve de dokter-djawa en inlandse arts zijn er ook andere prijaji die met een vast doel naar Nederland komen: de onderwijzers. De onderwijzer kan komen om het hulpakte-examen af te leggen, zodat hij bij terugkeer de rang van Inlandsche onderwijzer van den eersten rang bezit en later kan hij bij gebleken bekwaamheid examen voor de hoofdakte doen zodat hij een functie krijgt in het inlands onderwijs die nu nog slechts door Nederlanders wordt bezet. Indien de onderwijzer al voldoende Nederlands kent, bijvoorbeeld wat betreft het lezen, kan hij zijn doel in drie jaar bereiken.
Studiekosten bedragen samen met kamerhuur, maaltijden en dagelijkse uitgaven *f* 1000 per jaar.
[...]
Denk er om dat dit bedrag door de dokter-djawa of onderwijzer zelf moet worden opgebracht. Vertrouw niet op de beloften van de naaste bloedverwanten die elke maand geld zullen zenden. De Indiërs begrijpen niet dat in Nederland de mensen niet gemakkelijk geld lenen aan Indiërs. Voor de Nederlanders geldt dat "als er geld is ben je mijn vriend; als er geen geld is ben je alleen".
En ook moeten de Indiërs die naar Nederland willen komen gezond zijn en *houden* van studeren, dus niet slechts willen pronken met het Nederlandse verblijf. Hij moet ook weten dat hij zijn driften moet beheersen. Als hij zich laat gek maken door de vrouwen in Nederland zal hij zeker uit het spoor raken en zeker ten onder gaan. Tientallen voorbeelden kunnen dit bevestigen.
Volgens de brieven die ik dit jaar ontving, willen heel veel jongeren alleen maar naar Nederland komen *om de Nederlandse taal te leren*. Het is pas zinvol voor deze kennis van het Nederlands honderden guldens uit te geven als die kennis straks ook goedbetaald werk oplevert. Zij die bij een grote handelsmaatschappij in Indië werken weten dat kennis van het Nederlands van belang is bij een functie daar . . . Voor deze jongelui is het ongetwijfeld goed om voor één of twee jaar naar Nederland te komen. Zolang zij hier zijn kunnen zij hun kennis van de handel vergroten.
Voor kinderen van rijke ouders is het zeker goed om in Nederland te studeren, hoewel zij niet studeren met het doel dit of dat te worden. Mensen met veel algemene ontwikkeling zijn ook belangrijk voor ons volk.
Dus samenvattend:
Iedereen die naar Nederland wil komen moet geld bezitten dat voldoende is voor zijn uitgaven, zolang hij daar blijft en zo nodig . . . moet hij een vast doel hebben.

Het succes inspireerde tot nieuwe plannen. Met ingang van de tweede jaargang werd het formaat vergroot en was het plan een bladzijde in het Javaans, Soendaas, Minangkabaus en eventueel Bataks toe te voegen. Daarvoor waren al in Indonesië wonende redacteuren aangezocht. Jie Koeitiang, woonachtig in Amsterdam, werd als redacteur benoemd en begon een cursus handelskennis in het blad. Ook een cursus Nederlands vulde één bladzijde. De pagina's in de al genoemde Indonesische talen verschenen onregelmatig. Verder veranderde het blad weinig. Indonesische abonnés leverden vele stukken en na het uitbreken van de Japans-Russische oorlog werden in elk nummer uitvoerige verslagen daarover opgenomen, verlucht met vele foto's en tekeningen. Daarnaast was het Nederlandse koningshuis een dankbaar object, alsook andere gekroonde hoofden en hoge adel, vooral wat betreft de illustraties.
Aan het einde van 1904 telde het blad 27.000 abonnés. Clockener Broussons activiteiten in Indonesië waren dus succesvol. Hij was van

Hoofdkantoor Bintang Hindia, Bandoeng.

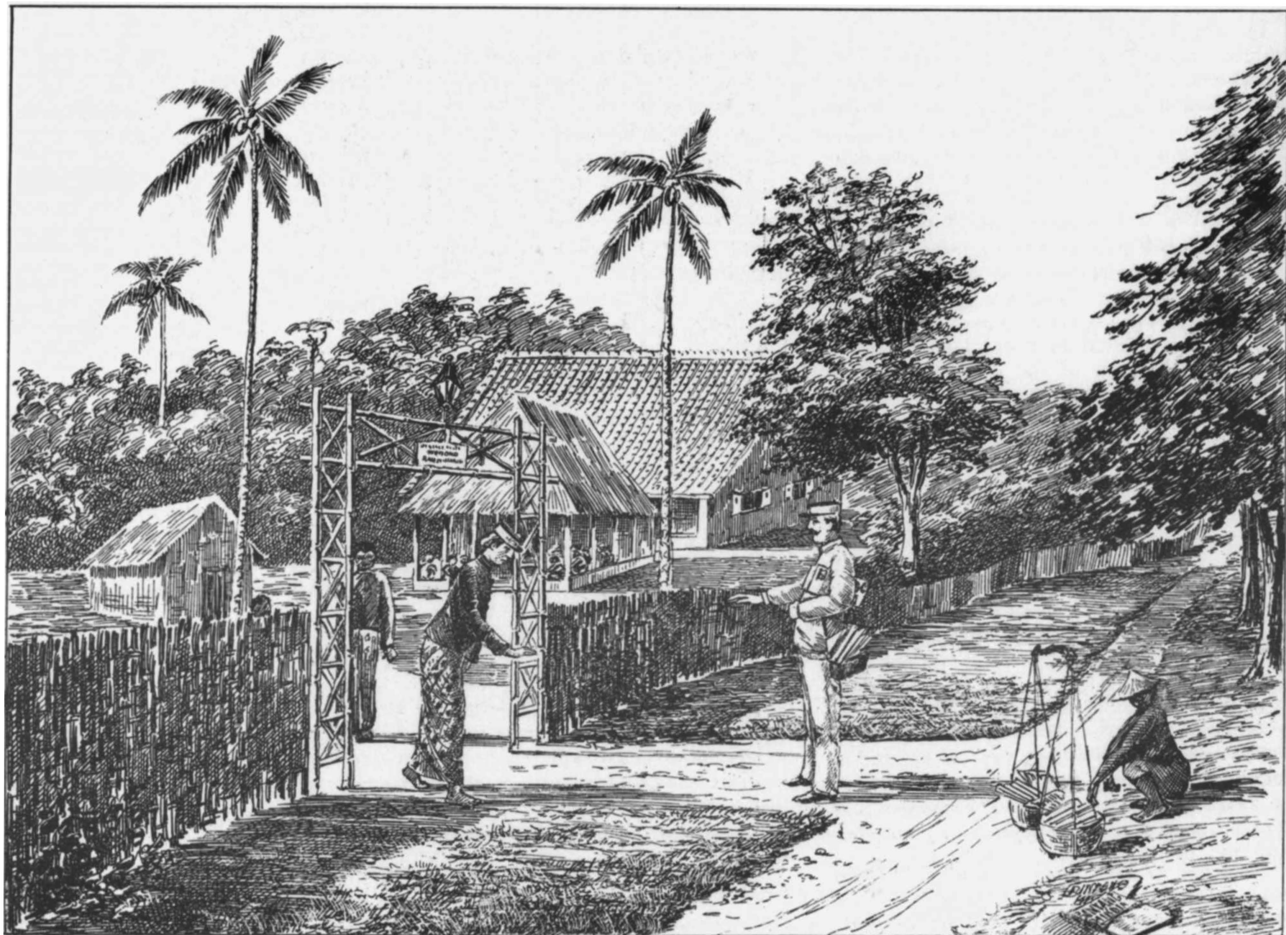
plan bijkantoren te openen in Menado, Medan, Padang en Batavia; het hoofdkantoor was naar Bandoeng verplaatst. Clockener Brousson zelf was vrijwel voortdurend op propagandatournee voor zijn blad. De teruggekeerde Tehupeiory was weer aan de redactie toegevoegd. De nieuwe jaargang schafte officieel de bladzijden in andere dan de Maleise taal af. Tevens werd de op Java gebruikelijke "eenvoudige" variant van het Maleis ingevoerd. Meer dan voorheen, werden op verzoek van de lezers, vertaalde verhalen en zelfs een feuilleton (Sherlock Holmes) opgenomen. De overvloedige aandacht voor de Japans-Russische oorlog hield aan. Rivai voerde de besluiten van Clockener Brousson wat betreft de taal en inhoud getrouw uit. Wel deed het hem veel pijn zoals hij in midden-1905 schreef. Naar Rivai's oordeel was het Maleis zoals dat als spreektaal op Java werd gebruikt niet geschikt om als schrijftaal te gebruiken. Zijn eigen voorkeur, tot dan toe in de kolommen van het blad gebruikt, gold het Sumatraanse Maleis zoals zich dat nog steeds ontwikkelde. Het Javaanse Maleis was onvolkomen en het gebruik ervan kwam ten onrechte tegemoet aan de menselijke gemakzucht. Maar Rivai had zich bij het besluit neergelegd omdat zo het bereik zou worden vergroot. In april schreef Clockener Brousson dat Rivai voorzichtig moest zijn met zijn woordkeus in politieke artikelen of commentaren, omdat daaraan aanstoot werd genomen. Rivai verweerde zich tegen het eerste verwijt. Hij had slechts duidelijk zijn opvattingen verwoord, zoals in een opinieblad paste, en iedereen die het met hem oneens was kon een ingezonden stuk schrijven. Artikelen over godsdienst werden slechts opgenomen als "ingezonden stuk", buiten redactionele verantwoordelijkheid. Maar Clockener Brousson kon ook in dat opzicht zijn zin krijgen. In dit artikel valt de ietwat verongelijkte toon op van Rivai, die zich node schikt naar Clockener Broussons redactionele aanwijzingen. Aan het slot van het artikel verwijst hij alle lezers met opmerkingen over het redactionele beleid naar de oud-officier.

Korte tijd later schreef Rivai in zijn blad, dat de gehele Indonesische elite bereikte, een artikel onder de titel "Kaoem Moeda". Daarmee bedoelde Rivai de groep mensen die niet vastzat aan oude gedachten en gewoonten, maar die openstond voor westerse kennis en wetenschap, zonder de eigen achtergrond te verloochenen. Zij wilden zich inzetten voor het volkswelzijn, zich ontplooien in handel en nijverheid en dat alles in eendrachtige samenwerking. Voor het verwezenlijken van die doeleinden moest de "Perhimpoenan Kaoem Moeda" (Vereniging van jongeren) worden opgericht, als coördinerend lichaam. Een bestuur moest zich hieraan zetten, waarin Rivai Clockener Brousson, Tehupeiory en Darma Koesoema, al rond 1880 enige tijd in Nederland, als geschikte leden zag, zonder ze overigens vooraf te vragen. Deze zouden de vereniging verder kunnen opzetten. Als één van de gewichtigste taken zag Rivai de onderwijsbevordering via aandrang op het gouvernement, uitgave van schoolboeken en oprichting van studiefondsen (ook voor Europa). Met veel leden zou er voor deze doeleinden geld genoeg zijn. Tot slot riep hij de lezer op een bewijs van instemming naar Clockener

Reclamefoto Bintang Hindia.

Brousson te sturen. Aan het einde van de jaargang drukte Rivai de reactie van zijn mederedacteuren af en zijn commentaar. Rivai schreef terecht dat zij het plan niet wilden afwijzen, maar duidelijk toonden geen vertrouwen te hebben in het succes van de onderneming. Dat omdat de Indonesiërs nog niet beseften dat het nodig was zich in te zetten niet voor de individuele, maar voor de algehele ontwikkeling van het gehele land en volk. Rivai vervolgde: ''Ik. . . ik. . . ik alleen, daar denk ik aan en ik. . . ik. . . ik alleen, moet voordeel trekken uit mijn werk. Het is beter dat ik. . . ik. . . ik magang word en provisie krijg van mijn baas dan dat ik mij druk maak over eenheid van streven en gevoel bij het vooruitbrengen van het Indische volk en Indische land.''
Deze mentaliteit is vrijwel algemeen en de ''kaoem moeda'' worden uitgelachen en tegengewerkt. Maar toch zijn ze, in vergelijking met vijf jaar geleden, al vooruitgegaan en ze zullen overwinnen, als ze maar volhouden, tegen alle tegenwerking in. Rivai gaat uitgebreid in op de argumenten van zijn mederedacteuren en constateert dat toch alles in het werk moet worden gesteld om de ''Perhimpoenan Kaoem Moeda'' op te richten. En voor de lezers die zich verwonderden over deze onderlinge discussie schreef hij dat, ook tussen vrienden, discussie zinvol was en dat zijn artikel niet voortkwam uit zijn verlangen zijn gelijk te halen.
Deze polemiek heeft waarschijnlijk bijgedragen tot een verkoeling in de verhouding tussen Rivai en Clockener Brousson. Daarnaast is Rivai's artikel interessant als voorloper van en aanzet tot de oprichting van politieke partijen in Indonesië. De vorming hiervan zou nog enkele jaren op zich laten wachten en dan niet de vorm van een vooruitstrevende, algemene vereniging aannemen als Rivai voorstond. In zijn woonplaats was Rivai na zijn vele jaren afwezigheid niet in staat goed te beoordelen hoe de omstandigheden in Indonesië waren. Clockener Brousson en Tehupeiory konden dat beter en hun versluierde afwijzing was dan ook begrijpelijk.
Clockener Brousson was inmiddels in Indonesië uiterst actief. In 1905 werd voor het eerst een in Indonesië gedrukte aanvulling toegevoegd, die actueler en gerichter op de Indonesische zaken kon ingaan. Van deze aanvullingen heb ik geen enkele kunnen achterhalen. Hierbij eindigde Clockener Broussons dadendrang echter niet. In februari 1905 ging hij op audiëntie bij gouverneur-generaal Van Heutsz. Deze stelde toen voor in het blad ook regeringsartikelen op te nemen van algemeen voorlichtende aard. Langdurige besprekingen volgden en tenslotte werd besloten dat acht extra bladzijden aan het blad werden toegevoegd, waarvoor dan de regering portovrijdom aan het blad zou schenken. Bovendien kreeg het blad een renteloze lening van *f* 20.000,— om de kosten van de uitbreiding te financieren. In november 1905 verscheen een uitgebreide circulaire van het

CONTROLEUR (TOT WEDONO): En, Wedono, moet je geen abonnement op de „Bintang Hindia"?

Bijvoegsel Weekblad voor Indië, 26-11-1905.

gouvernement, waarbij de ambtenaren van het binnenlands bestuur werden opgedragen om voor het blad propaganda te maken onder het Indonesische publiek door het uitdelen van proefnummers, het rondzenden van intekenlijsten en het zoeken van agenten. Een storm van kritiek stak op. De Nederlandse en Nederlands-Indische pers schreef over ongerechtvaardigde bevoordeling en oneerlijke concurrentie ten opzichte van andere Maleise bladen. De nodige denigrerende opmerkingen over de kwaliteit van "Bintang Hindia" en zijn controversiële hoofdredacteur werden gemaakt. De artikelen in het blad werden extra nauwkeurig gelezen en de "socialistische strekkings-artikelen, de reproductie van oorlogsprentjes" van de Japans-Russische oorlog konden dan de toets der kritiek niet doorstaan, zoals ook Clockener Broussons heftig verweer tegen al deze aantijgingen de status van een officieus regeringsorgaan niet zou passen. Een deel van de B.B.-ambtenaren achtte het beneden zijn waardigheid aan de uitvoering van de circulaire mee te werken en saboteerde zijn taak in stilte. De oppositie uit deze kring leidde tot intrekking van de circulaire omstreeks augustus 1906, onder het motief dat de redactie inmiddels zelf in staat was zonder tussenkomst van het bestuur de verspreiding te verzorgen. Maar ook, hoewel gering in aantal, positieve geluiden werden over de overeenkomst gehoord. Het belang van de verspreiding van goede, goedkope lectuur voor de volksontwikkeling werd gediend door "Bintang Hindia" bij het schromelijk gebrek aan andere lectuur. Ook Rivai kwam in het "Koloniaal Weekblad" voor zijn blad op, terwijl Clockener Brousson zelf, die voorjaar 1906 was teruggekeerd in Nederland, zich in een uitgebreide verklaring uitvoerig verantwoordde. Hij zette uiteen dat de steun van de regering in geld uitgedrukt nauwelijks opwoog tegen de extra druk- en verspreidingskosten. Het gouvernement bespaarde aan geld voor populaire brochures en bereikte een veel groter publiek. Er was dus eerder van morele dan financiële steun sprake. Een verdiende morele steun, aldus Clockener Brousson, gezien de verspreiding van nuttige

Homogeen.

In het Indische bijvoegsel van no. 23, vorigen jaargang, hebben de heeren J. E. Tehupeiory, Abdul Moeis, Samsoedin Rassat en ondergeteekende een zeer boos artikel geschreven, een artikel, waarin de heeren N. J. Boon en Abdul Rivaï werden aangevallen over hun beleid in Holland.

Wij waren toen heftig, Indisch heftig van toon, 'n gevolg van het dagelijksch lezen der Indisch-Europeesche couranten, wier onderlinge polemiek maar al te dikwijls ontaardt in schelden en kijven. Wij voor ons hebben daarvan spijt en gelooven, dat het ook den redactiestaf in Indië leed zal doen zóó op z'n Indisch te zijn opgetreden.

Bovendien was ons oordeel wel wat te streng, in aanmerking nemende, dat de heer Abdul Rivaï in Holland alleen voor de zware taak stond en wij in Indië werkten met twee hoofdredacteuren, twee hulpredacteuren en een corrector. Er zijn dagen geweest, dat onze vriend Abdul Rivaï, hoewel ernstig ongesteld, tòch maar te zorgen had, dat hij zonder eenige hulp, een nummer van ons tijdschrift gereed kreeg. Tusschen de bedrijven door, moest hij dan nog de correspondenties vertalen, die er ontstonden tusschen onze Hollandsche adverteerders en hun niet-Europeesche klanten in Indië. Een arbeid, geheel gratis door hem verricht in het belang van de Bintang!

Nu ik de zaak in Europa persoonlijk onderzocht heb en eenig begrip heb gekregen van de zware taak, die op Rivaï's schouders rustte, verwondert het mij eigenlijk, dat er nog zóóveel van terecht kwam.

Ik maak daarom openlijk mijn excuus aan mijn vriend en medestrijder Abdul Rivaï. Hij is zeer dankbaar, dat Samsoedin Rassat en ondergeteekende naar Holland kwamen, om hem te helpen. Een corrector, Mas Soengkono, zond ik hem reeds vroeger en naar mij uit Indië geseind werd, zal ook de candidaat onderwijzer Amaroellah van Idi (Atjeh) weldra hier zijn. Waarschijnlijk komt nòg een hulpredacteur, M. Ismail Sahib, leeraar in de Engelsche taal aan de Rafflesschool te Singapore, een zeer bekwaam jonkman, die behalve Engelsch en Duitsch, zeer vloeiend Maleisch, Hindoesch, Sanscriet en Arabisch spreekt en schrijft.

Heden ontving ik een brief van hem. Hij neemt lessen in de Hollandsche taal en hoopt binnen twee maanden haar voldoende machtig te zijn en dan naar Nederland te vertrekken om, voorloopig als hulpredacteur, een deel der redactie te helpen voeren.

Ik zelf treed van af heden op als Directeur-Hoofdredacteur, neem de algemeene leiding der redactie op mij en stel mij geheel verantwoordelijk voor den inhoud, zoowel van de B. H. hier gedrukt, als van het Indische gedeelte.

Ik twijfel er niet aan, of deze maatregelen zullen de B. H. zeer ten goede komen. Er is een nieuwe rubriek geopend *„Politiek Negeri"*, die de niet-Europeesche lezers moet leiden in de richting, welke het Opperbestuur koos en „langs lijnen van geleidelijkheid" zal wakker roepen het politieke leven ook bij den bruinen en gelen man. Eenmaal toch ook zullen de Aziatische bewoners van ons tropenrijk mede stem in het kapittel krijgen en dùs moeten zij daartoe worden opgevoed. Alleen Jan Salie's en Droogstoppels kunnen er iets tegen hebben en over hùn oordeel bekommeren wij ons niet.

De *Lessen in de Ned. Taal* laat ik voorloopig vervallen, daar ik niet geloof, dat men ze bestudeert. Zij, die de Ned. taal goed machtig zijn, hebben die lessen niet noodig en de anderen kunnen in iederen boekwinkel geschikte taalboekjes koopen. Om den niet-Europeanen nù reeds een denkbeeld van „stemmen" te geven, wil ik de lezers zelf over deze rubriek laten beslissen. Ik noodig allen, die van bedoelde „lessen" gebruik maken en door gezette studie hun kennis van de Nederlandsche taal willen vermeerderen, vriendelijk uit om aan het Kantoor B. H. te Bandoeng een briefkaart te zenden, waarop alleen de woorden:

„Lessen in de Nederl. Taal".

Met opgave verder van naam, betrekking en woonplaats.

Onze Hoofdvertegenwoordiger in Nederl. Indië, de Majoor F. W. H. Tuinenburg zal ons twee maanden na verzending van het tijdschrift uit Batavia telegrafisch het aantal niet-Europeesche lezers opgeven, die *vóór* de *heropening* van deze rubriek hebben gestemd. Wanneer dit aantal meer dan 500 bedraagt, heb ik ongelijk gehad en zal zij weder worden vervolgd.

Verder is door mij bepaald, dat àlle polemiek met de Europeesche Redacteuren in Indië moet worden nagelaten, accoord als ik ga met mijn vriend Tehupeiory te Meester-Cornelis (zie Indische bijlagen B. H. n°. 1). Wij streven een goed doel na en worden dáárom door de Regeering gesteund. — Of nu die Redacteuren, dit niet kunnende verkroppen, stelselmatig ons beleedigen en beschimpen willen, moeten zij zelf weten. Ons laat het koud!

Wanneer het Europeesche publiek in Indië nu nòg niet begrijpt, dat àl wat de kranten dáár, over de B. H. en mijn persoon den volke hebben wijs gemaakt, slechts door broodnijd en afgunst werd ingegeven, dan is het boter aan de galg gesmeerd! Per slot van rekening hebben wij allèèn te maken met de Indische Regeering, de Autoriteiten en òns publiek van Inlanders en Vreemde Oosterlingen. En die waardeeren onzen arbeid. *Ça suffit!*

Ook zij hier nog meêgedeeld, dat het verblijf van ondergeteekende in Holland slechts tijdelijk is en dat hij, zóódra alles hier naar wensch marcheert, weder naar Indië terug zal keeren, *n'en déplaise* den berichtgever van het *Soerabajasch Handelsblad!*

De Directeur-Hoofdredacteur:
CLOCKENER BROUSSON.

Bintang Hindia, 1905.

kennis, "het versterken der loyale gevoelens, het vormen van karakter, het opwekken van maatschappelijke deugden en de bestrijding van àl wat er verkeerd is in de Niet-Europeesche samenleving", die "Bintang Hindia" beoogde. Met ingang van de jaargang 1906 trad de overeenkomst met het gouvernement in werking. Als gevolg daarvan werd, ongetwijfeld tot Rivai's genoegen, weer overgegaan op het gebruik van het "gecultiveerde Maleis" zoals op de scholen onderwezen. In het eerste nummer zette Rivai nog eens zijn credo uiteen, bestreed hij enkele tegenstanders en loofde hij de regering die het blad als brug ging gebruiken tussen haar kantoren en de inheemse woningen. Clockener Brousson droeg Rivai op zich in de nieuwe situatie te onthouden van politieke artikelen. Rivai volgde dit getrouw op en verwees artikelenschrijvers naar het kantoor in Bandoeng. Op 4 mei keerde Clockener Brousson terug in Nederland vergezeld van een redacteur van het Indonesische gedeelte, Samsoedin Rassat. Hij vertelde dat een aantal van Rivai's artikelen minder goed waren begrepen. Dat was gemakkelijk te verklaren, aldus Rivai:
"Over enkele maanden is het al acht jaar geleden dat ik Indië verliet, scheidde van de Indiërs en sindsdien heb ik zelden een Indiër ontmoet. Daardoor denk ik en voel ik niet meer als een Indiër - naar het schijnt." Met hulp van Rassat hoopte Rivai dat contact te

hervinden, verklaarde hij deemoedig.
Maar de deemoed behoefde niet alleen van Rivai te komen. Ook Clockener Brousson was in staat tot een grootmoedig gebaar. Het hier overgenomen artikel laat dat zien en vertelt tevens iets van de redactionele gang van zaken bij het blad. In de jaargang 1906 is duidelijk de invloed te bespeuren van de overeenkomst met het gouvernement. De oorlogsfoto's en de politieke artikelen verdwenen. Het aantal foto's nam toe: Europese royalty, plaatjes van Nederland en allerlei onderwerpen in Indonesië. Betaz Endijrie begon een lange serie over zijn indrukken van Nederland. Rivai ving hem direct na aankomst op en leidde hem rond. Betaz Endijrie was afkomstig van de Riouw-eilanden, zoals hij zelf schrijft. Verdere gegevens over hem zijn mij onbekend. Rivai zelf schreef algemene artikelen over onderwijs, zijn indrukken van Parijs en begon een overzicht van het wereldnieuws die na enkele afleveringen weer werd gestaakt. Bij aankomst in Indië was het allemaal "oud nieuws". Na aankomst werd Samsoedin Rassat ook meteen actief. Hij schreef een uiterst lovend artikel over Rivai. Clockener Brousson en Rassat samen schreven een lange serie artikelen met eigen foto's over hun reis naar Nederland. Rivai startte een serie waarin hij de Nederlandse staatsinrichting uiteenzette; dit naar aanleiding van een verzoek van het gouvernement aan Clockener Brousson, en een artikelenreeks over de "ontwaking" van het Chinese volk. Dit was in opdracht van de directeur die hiermee en door opname van een flink aantal "Chinese" foto's Chinese abonnés wilde behouden en winnen. Zesduizend Chinezen waren in 1906 abonné. Een extra-dik nummer vierde 31 augustus 1906 de verjaardag van de koningin. Tientallen foto's van Indische vorsten, naast een aantal van de koninklijke familie vulden dit "royalty"-nummer. De series vulden in deze periode vrijwel het gehele blad. Geleidelijk echter kwam de stroom ingezonden artikelen uit Indonesië weer op gang. In zulke artikelen slopen wel eens passages die voor een semi-officieel regeringsorgaan opmerkelijk zijn. Bijvoorbeeld deze in een nabeschouwing over de Japans-Russische oorlog van "een Jong Javaan":
"Tot dusver hadden de volken van het blanke ras, de verwende kinderen der geschiedenis, zich als de eenige heeren en meesters van den aardbodem beschouwd. Het scheen hun bijna als een aanmatiging, dat plotseling ook een tot een ander ras behoorend volk het tooneel betrad en met de aan hen ontleende, maar zelfstandig tot volkomenheid gebracht hulpmiddelen een der machtigste rijken van het Westen het hoofd bood. Zij waren daaraan niet gewoon. Het feit bleef desniettemin. Zij zullen of ze willen of niet, eraan moeten gewennen Japan als een grootmacht te eerbiedigen." En verder in het artikel:
"Het is dringend noodig, dat de witte rassen zich eindelijk er aan gewennen zonder vooroordeel en zonder zelfverheffing der volken van andere rassen tegemoet te treden, en dat ze het eindelijk opgeven hun politiek, zoo dikwijls beïnvloed door den groothandelaar en den mijnbezitter, eene richting te geven, welke bepaald wordt door zuiver materieele belangen. *Rechtvaardigheid en billijkheid in de beoordeling van den vreemde,* dat is het, wat de toekomst van Europa eischt." Deze citaten zijn kenmerkend voor het artikel, dat door Clockener Brousson werd toegelaten in zijn kolommen.
In het januarinummer van 1907 somde Rivai trots de verdiensten van "Bintang Hindia" op: het uitbreiden van het Nederlands onderwijs, betere onderwijzerssalarissen, opening van B.B. en KNIL-officiersrangen voor Indonesiërs, bevordering van de komst van Indonesiërs naar Nederland. Aan ál die zaken had het blad, in ieder geval indirect, bijgedragen. Rivai vulde hierna vrijwel het gehele blad met algemene artikelen over geschiedenis, landen en volken.
De vijfde jaargang begon op 15 april 1907 en het blad veranderde niet van karakter. Op 15 juni verscheen het vijfde nummer en dit zou het laatste nummer worden. Hierin was nog een nieuwe serie begonnen en uit de tekst is niet af te leiden dat het blad zou worden beëindigd. De juiste aanleiding voor de opheffing is onduidelijk, maar de oorzaak was ongetwijfeld het verschil van mening tussen Clockener Brousson en Rivai over de koers van het blad. Clockener Brousson schreef later dat hij na aankomst in Nederland een jaar lang conflicten en problemen had gehad met Rivai, die tenslotte wegging bij het blad. En omdat Rivai vrijwel het gehele blad vulde, betekende dat het einde. Het ligt voor de hand dat Rivai ruimte wilde hebben om zijn politieke denkbeelden, in de lijn van zijn "Kaoem Moeda"-artikel, uiteen te zetten. Clockener Brousson meende dat dat tot abonnéverlies en wenkbrauw-fronsen bij het gouvernement zou leiden. Hij wilde dat Rivai zich beperkte tot zijn didactische opstellen. Het is mij overigens onbekend of bij de opheffing van het blad de gouvernementsbijlage nog verscheen of dat die ook was beëindigd toen de circulaire was ingetrokken.
"Bintang Hindia" is daarna geleidelijk vergeten. In de literatuur over deze periode wordt het hoogstens nog in enkele regels genoemd. Dat lijkt ten onrechte, omdat hier sprake is van een blad dat op een zeer vroeg tijdstip een enorm bereik had in de Indonesische maatschappij. Nooit meer zou een blad een zelfde monopoliepositie bereiken. De invloed van het blad moet zeer groot zijn geweest. In een overgangstijdperk, waarin de oude elite zijn nieuwe plaats zocht en de

SOERI IHSANI.

Sembah didjoendjoeng soedjoedlah kami,
Seroe memgoendjoeng berami-rami,
Ke-arasj Allah, Toehan jang sami
Tehampar oetjap do'a 'alami.

Menghampir b'laka poedji insani,
Membebar sjoekoer: „Allah rahmani
Banjak memberi rahmat ningsani
Kepada Soeri, Iboe noerani.

„'Ala èddawam!" oetjap melata
Di-Insoelinda semata-mata;
Bani ra'iat bersoeka-tjita
Mengakoe Soeri: „MAH'RADJA KITA."

Koningin EMMA, Baginda Soeri
Sep'rampat abad'tachta di-Poeri,
'Wangi-haroemi bagai kastoeri
Bani ihatat asoeh-atoeri.

Mafhoem ra'iat disab'rang sana:
Ichlas Baginda oedjoed Maulana.
Rahmat dan ihsan achbar rantjana,
Njata terloekis peta laksana.

Bani ihtisjam akan Anânda
Asoehan Soeri: Radja B'landa.
Djika idzikar bakti Radjânda,
Terkenang akan Boenda-ajânda.

Ramadja-poet'ra Anânda Radja,
Tatkala Siti berboenda sadja.
Tjinta-ajânda beloem memandja.
Laksana pajoeng beloem ber-andja.

Oesaha Soeri, Poet'ri Maulana,
Tjinta-ajânda koenoen poen grana:
Tjoekoep asoehan, siap jang-mana
Wadjib terhias disinggasana.

Soeri hadlirkan MOESTIKA-BANI,
'Kan djadi Radja Nagra Insani.
Di-Insoelinda bagai disini
Satoe oetjapan:
SOERI IHSANI!

Atas nama sekalian pembatja s.tj. „Bintang Hindia",
Amsterdam, December 1903.

DE GOEDE VORSTIN.

Wij knielen neer en roepen uit,
Eerbiedig om U geschaard,
Tot Allah's zetel klinkt de beê,
Een beê der volkren voor U.

De lof der menschen klinkt alom
Met dank aan den goeden God,
Die zooveel roem en zegen schonk
Der luisterrijke vorstin.

„In eeuwigheid!" zoo breidt de roep
Zich blij over Insulind,
En al de volkren zijn verheugd,
Te erkennen HUN GROOTVORSTIN.

Koningin Emma, de Moedervorstin
Een kwart eeuw reeds op den troon,
Spreidt zoete geuren om zich heen,
Op ieder die haar omringt.

De volkren eeren 't Koningskind,
Gekweekt tot Hollandsch Vorstin,
En ieder die bidt voor de Koningin
Denkt dan aan de Moeder ook.

De Koningsdochter, nog jonge maagd
Had nog een moeder alleen,
Genoot geen vaderliefde meer,
Als een *pajoeng* nog zonder stut.

Haar Majesteit zorgde voor de Prinses,
En rijk was haar oudermin,
Zij werd vertroeteld en getooid
Met sieraden voor den troon.

De Koningin-Moeder bracht het Volkskleinood
Te voorschijn als Heerscheres,
In Insulinde klinkt en hier
De kreet: de goede Vorstin!

Namens al de lezers van het Maleische Tijdschrift
Bintang-Hindia.

Abdul Rivai

Gedicht Rivai in het huldealbum "Aan Koningin Emma" (1904).

nieuwe elite ontstond was er honger naar en ontvankelijkheid voor nieuwe denkbeelden en ontwikkelingen. In een onovertrefbare vormgeving verschafte "Bintang Hindia" de informatie daarover. Rivai schreef voor een zeer groot publiek voor wie zijn denkbeelden, onder invloed van zijn Nederlandse ervaringen, nog te ver gingen. Clockener Brousson, hoe impulsief ook, bleek de grenzen van het mogelijke beter te kennen: wèl het uitdragen van vooruitstrevende ideeën, nièt nog de formele organisatie daarvoor. Men kan betwijfelen of "Bintang Hindia" zich terecht mag beroepen op de concrete verdiensten zoals Rivai die in januari 1907 opsomde. Aan geen twijfel onderhevig is de bijdrage van het blad aan de versnelde emancipatie van de inheemse elite. De bevordering van de emancipatie en het versterken van het zelfbewustzijn typeren het blad. Artikelen over onderwijs, over de Indonesiërs in Nederland en de vele verslagen van de Japans-Russische oorlog waarbij een gekleurd volk het blanke ras versloeg, droegen daar alle toe bij. De rol van Rivai daarbij was, ondanks het feit dat hij te voortvarend en te polemisch van toon werd geacht, nauwelijks te overschatten, maar is ook met de "Bintang Hindia" vrijwel vergeten.
Buiten zijn activiteiten voor "Bintang Hindia" was Rivai nog druk bezig zijn studie te voltooien. Slechts enkele andere activiteiten

kon hij zich verder veroorloven. In het verlengde van zijn redacteurschap van "Bintang Hindia" droeg hij een gedicht bij aan een feestalbum van "Oost en West" voor koningin Emma, bij de herdenking van haar vijfentwintigjarige jubileum als vorstin. In 1904 schreef Rivai in "Bintang Hindia" een serie artikelen over de verzorging van het oog. In 1905 liet hij de serie als boekje drukken onder de titel "Nasihat Dokter; Memiara Mata". Voor een groot publiek werd een aantal praktische raadgevingen opgesomd; raadgevingen die overigens ook de algemene hygiëne en gezondheid raakten, want Rivai waarschuwde onder andere tegen de gevaren voor kinderen van roken en bier drinken en wees op het nut van het dragen van schoeisel. In 1906 woonde Rivai voor een groot deel van het jaar in Parijs. Rivai studeerde daar aan het Institut Pasteur, terwijl hij tevens Maleise les gaf aan een taleninstituut, "l'Ecole des langues orientales vivantes". Ook zou hij een Maleis leerboekje voor Franstaligen hebben gepubliceerd; dat alles naast zijn redacteurschap. Na de breuk met Clockener Brousson had Rivai zijn handen vrij voor ander werk. Journalistieke activiteiten werden op een laag pitje gezet ten behoeve van de afronding van zijn studie. In juni 1907 deed hij zijn doctoraal examen en volgde zijn semi-artsperiode. Rivai wilde waarschijnlijk graag een doctorsgraad behalen, maar omdat hij van plan was snel terug te keren naar zijn moederland had hij geen tijd een proefschrift te vervaardigen. In België echter was zo'n doctorsgraad te behalen door een openbaar examen. Rivai wendde zich daarom tot de Universiteit van Gent en vroeg toestemming daar te mogen promoveren. De faculteit had geen bezwaar en evenmin de minister, die toestemming gaf voor de promotie tot doctor in de medicijnen, chirurgie en verloskunde. De zitting van de faculteit was op 23 juli 1908. Het verslag ervan is zeer kort: "Mr. Abdul Rivai a été interrogé en public conformement aux dispositions de la loi. La faculté décide que le recipiendaire a subi les épreuves d'une manière satisfaisante. La séance étant rendue publique, ces résultats sont proclamés".
Daarmee was Rivai de eerste Indonesiër die zich "doctor" mocht noemen, hoewel de wijze waarop de titel was verkregen wel iets aan de glans afdeed.
Rivai's plannen om naar Indonesië terug te keren leden hierna toch verder uitstel. Hij publiceerde een verhandeling over microbenonderzoek in het vakblad "Geneeskundige Bladen" en gaf les in het Maleis aan een handelsschool. Pas in juli 1910 ging hij terug met een aanstelling als officier van gezondheid van het KNIL en vergezeld van zijn Engelse echtgenote. Van eventuele journalistieke of organisatorische activiteiten in deze periode heb ik niets kunnen ontdekken. Hij was in ieder geval ook voor een deel van de tijd in het buitenland. In Londen verdiepte hij zich in oogziekten in een speciale kliniek.

Meer Indonesische studenten komen

Rivai noemt als één van de verdiensten van "Bintang Hindia" de bevordering van de komst van Indonesiërs naar Nederland. Dat aantal nam inderdaad toe hoewel twijfelachtig is of dat op rekening van "Bintang Hindia" moet worden geschreven. In deze eerste jaren van de eeuw waren dat voor ongeveer de helft nog kinderen van vermogende vorsten of Javaanse adel. Zij stuurden hun kinderen naar Nederland om goed Nederlands te leren, hun algemene ontwikkeling te vergroten en ze een algemene oriëntatie op Nederland te laten verkrijgen. Zoals vermeld

Tjokroadikoesoemo met zijn leraar A.A. Fokker.

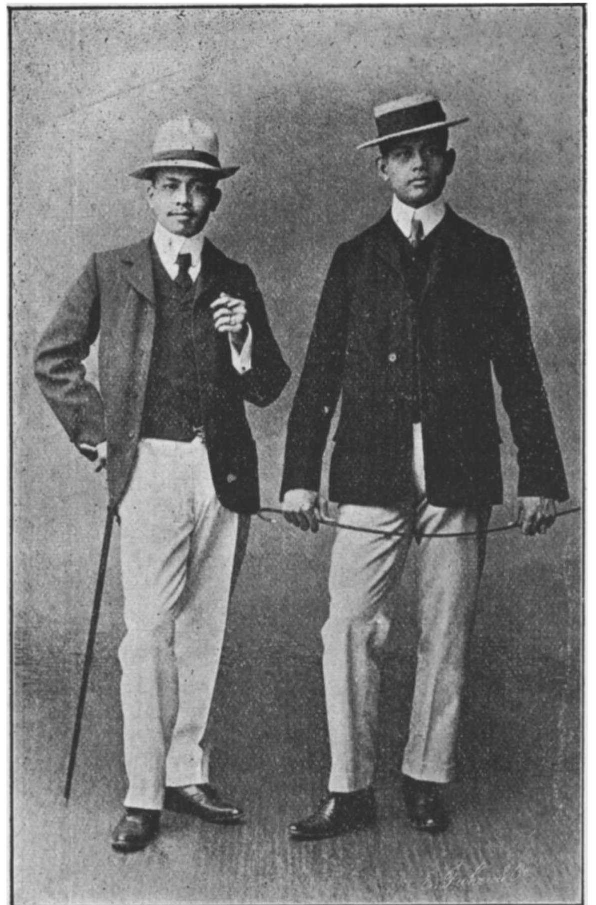
Een gevolg van des sultans streven naar vooruitgang voor zijn land is ook geweest het zenden van zijn oudsten zoon en van zijn jongsten broeder naar Europa. De resident Van den Steenstraten nam hen onder zijn geleide mede, doch daar hij niet getrouwd was en dus geen eigenlijk *home* bezat, achtte hij het raadzaam de zorg voor de beide inlandsche prinsen over te dragen aan een ter goeder naam bekend staande familie, die lang in Indië was geweest. Het bleek dat de resident een goede keuze gedaan had in het gezin van den heer H. Volten, den vroegeren directeur van het te Batavia bestaande instituut „Beck & Volten." Hoewel de kroonprins apart woont op vorstelijk gemeubileerde kamers waar hij altijd twee inlandsche lijfbedienden bij zich heeft, oefent de heer Volten toch een soort voogdijschap over hem uit. De andere prins heeft zijn intrek bij den heer Volten genomen.

Amir ontving te Medan het eerste onderricht van een Hollandsch onderwijzer gedurende twee jaren, daarna kreeg hij een gouverneur in het paleis van zijn vader te Tandjoeng Balei en van dien genoot ook Moesa de elementaire lessen. Niettemin spraken beiden toch nog zeer gebrekkig hollandsch, toen ze in Europa kwamen; thans evenwel, dank zij de bijzondere moeite die de heer Volten zich geeft, kunnen zij zich correct in beschaafd Nederlandsch uitdrukken. Uitteraard spreken zij bovendien zoowel battaksch als menangkabouwsch.

Het Engelsch leeren zij van een Haagsch onderwijzer. Hun dagverdeeling is zoodanig, dat zij 's morgens van $8^1/_2$ — $12^1/_2$ uur werken, soms 's avonds nog een uurtje, hoofdzakelijk gewijd aan de studie van de Fransche taal. Voorts wordt deze wetenschappelijke vorming aangevuld door veel reizen in het buitenland en veel bezoeken aan bepaalde industrieele inrichtingen, scholen en tentoonstellingen. Op die fabrieken worden zij dan theoretisch en practisch in kennis gesteld met allerlei wetenswaardigheden. Zoo hebben zij ooren en oogen den kost gegeven in de gist- en spiritusfabriek te Delft, in de spiegel- en lijstenfabriek te Dordrecht, in glasblazerijen, zuivelbereiding, strafgevangenissen, op landbouw- en sporttentoonstellingen. Zij zijn in Duitschland langs den Rijn en verder tot Berlijn, in België, in Engeland, in noordelijk Frankrijk en bijna overal in Nederland, behalve in Groningen en Friesland geweest.

Het spreekt vanzelf, dat ze zich in Europa voortdurend vergaapt hebben aan al de enormiteiten, mondaine en grootsche dingen die er te zien zijn. Heel verstandig was het ook van hun Mentor, dat hij hen ook de schaduwzijden van dat groote Europeesche wereldleven heeft laten kijken. Daartoe bood Parijs hun de beste gelegenheid en ze hebben dan ook de keerzijde der medalje aanschouwd. Wellicht zal menigeen, die een blik slaat op de photo, waar beide Tengkoe 's in een up to date- zomercostuum zoo zwierig afgebeeld staan, denken aan dat aardige hoofdstuk uit Daum 's laatsten roman waarin verteld wordt van een paar pseudo- prinsen van Java doch „pseudo" zijn de prinsen van Asahan allerminst. Zij zijn geboren gentlemen.

En het gedeelte van het Hollandsch publiek, dat wel eens in aanraking komt met de beide oostersche prinsen, staat verbaasd over de uitstekende wijze, waarop zij zich weten voor te doen in deze zuiver Europeesche samenleving. Vooral Tengkoe Moesa, de jongste, schijnt uiterlijk althans, geheel

in het westersche leven te kunnen opgaan. Op mijn vraag of hij niet terug verlangde naar Asahan, antwoordde hij:

— Nu nog niet. Later, als ik genoeg gezien en genoten heb.

En toen ik hem vroeg wat hem wel het meest frappeerde bij aankomst in Europa, zei hij:

— De ontzettende bedrijvigheid in Marseille. Ook de dicht aaneen staande huizen en gebouwen van acht, tien verdiepingen, En de werkende stand. . . .

Ik begreep hem en informeerde:

— Welken indruk maakten die zwoegende blanke werklui op u?

— Ik weet niet te zeggen of die indruk een kwade of een goede was. Ik vond 't wel vreemd, zeer vreemd.

De graad van algemeene ontwikkeling dezer vorstentelgen komt nagenoeg overeen met die van een leerling H. B. S. eerste studiejaar. Van muziek begrijpen zij alleen de satzen, waarin de melodie geheel bloot ligt en een min of meer oostersch karakter draagt, het best. Maar de kracht en de schoonheid der westersche schilderkunst dringen niet tot hun bevatting door.

Daarentegen bezitten zij een critisch onderscheidingsvermogen ten opzichte van portretten in het algemeen, van hun eigen portretten in het bijzonder. Zij zullen een uiterst kleine afwijking in de lijn van een neus, een oor of een wang ontdekken en een gering verschil in de expressie der oogen, schijnbare nietigheden die aan de aandacht van veel anderen ontsnappen.

stuurde de sultan van Koetei twee zonen naar Nederland, de sultan van Asahan zond een zoon en een broer. Ook Tjokroadikoesoemo, zoon van de regent van Magelang, viel in deze categorie. Zij volgden lessen op een privé-instituut of kregen privaatlessen. In zijn advertentie uit "Bintang Hindia" laat het Instituut Wullings zich voorstaan op zijn Indonesische studenten. In het "Weekblad voor Indië" vertelde J.H.F. van de Wall iets over het dagelijkse leven van de prinsen van Asahan. De soesoehoenan van Solo stuurde twee en later nog drie jeugdige zonen naar Nederland. Daarnaast kwamen er ook "echte" studenten naar Nederland. Baginda Djamaloedin bin Moh. Rasad arriveerde in 1903 en schreef zich in als student aan de Hoogere Landbouwschool te Wageningen. Raden Hoesein Djajadiningrat kwam het volgende jaar en ging na een staatsexamen gymnasium in Leiden oosterse talen studeren. Ook vestigden zich enkele Indonesiërs met "inlandse" onderwijsakten in Nederland om hier de Nederlandse akten te behalen. Eén van hen was Maharadja Soetan Casajangan Soripada, die in de komende jaren een belangrijke rol zou spelen in de groep Indonesiërs. Casajangan was een in 1876 in Tapanoeli geboren Batak. Zijn vader was "het eenige hoofd in de Bataklanden van dien tijd, dat op eenige ontwikkeling mocht bogen en dat door omgang met Europeanen veel had geleerd". Casajangan bezocht een kweekschool voor inlandse onderwijzers en was al op zeventienjarige leeftijd terug in zijn geboortestreek als onderwijzer. Hij nam privaatlessen in het Nederlands en hij begon zelf hierna ook Nederlandse les te geven. Hierdoor en geïnspireerd door het voorbeeld van Ismangoen Danoe Winoto kwam de wens op zijn Nederlands door een verblijf in Europa te vervolmaken. Hij vroeg en kreeg een jaar verlof en kwam op 30 juli 1905 in Rotterdam aan. Zijn eerste weken in Nederland beschrijft hij in een opstel in "Bintang Hindia".

Casajangan slaagde niet voor het toelatingsexamen tot een Nederlandse kweekschool door zijn gebrek aan taalkennis. Door bemiddeling van de directeur van de Haarlemse kweekschool werd hij daar als toehoorder toegelaten. Na anderhalf jaar slaagde hij voor zijn onderwijzersakte. Zoals gebruikelijk bereidde hij zich daarna voor op het hoofdakte-examen, waarvoor hij een aantal malen zakte en dat hij pas in 1912 behaalde. Tevens gaf hij les aan handelsscholen in Haarlem en Rotterdam in de Maleise taal. Casajangan, ouder dan de meeste Indonesiërs in Nederland, was een gedistingeerde verschijning waaraan een gouden lorgnet mede bijdroeg. Bij representatieve gelegenheden was hij de aangewezen persoon om op te treden, namens zichzelf of namens de groep Indonesische studenten in Nederland, zoals nog zal blijken. Rivai die in deze periode met Casajangan in nauw contact stond vond dat hij leed aan zelfoverschatting en een gebrek aan zelfkritiek. Hij miskende de koloniale verhouding en achtte zichzelf een groot volksleider. Maar in alle opzichten, aldus Rivai, schoten kennis en bekwaamheden tekort. Zijn latere loopbaan zou hem dan ook de nodige teleurstellingen bereiden.

Hun omgang bepaalt zich uitsluitend tot een paar Haagsche jongelui, zonen van oud-collega's van den heer Volten en eenige studenten uit Delft. De Oranje-sociëteit in den Haag is hun plaats van koempoelan.

Tengkoe Amir is een zwijgzamer natuur dan Tengkoe Moesa; hij voelt zich in eenzelvigheid het gelukkigst en het is alsof deze rumoerige, nooit rustende Europeesche maatschappij hem tegenstaat. Het bevalt den kroonprins dan ook onder de westerlingen niet zoo goed; dit gepaard met vrees voor noodlottige gevolgen van het verraderlijke Hollandsche klimaat heeft hem doen besluiten naar zijn vaderland terug te keeren, terwijl Tengkoe Moesa nog een poos bij den heer Volten achterblijft. Waarschijnlijk staat deze vrij spoedige repatrieering van den kroonprins in verband met den dood van Hadji Mohamed, een priester, die den beide prinsen als godsdienstleeraar en raadsman was medegegeven en waaraan vooral Tengkoe Amir zeer gehecht was. Hadji Mohamed maakte bepaald een uitzondering op het gros der hadji's, die bij ons bekend staan als onbetrouwbaar en listig. Hij was humaan, bescheiden en intellectueel vrij goed ontwikkeld.

Hij had een hartkwaal en toen hij in de laatste week van December tot en met de eerste week van Januari (1903-1904) streng *poeasah* gehouden had in zoo'n guur jaargetijde, bleek het dat zijn oostersch lichaam daartegen niet bestand was. Hij werd ziek, verzwakte totaal en stierf.

Men heeft den braven muzelman, die in het koude, nevelige Noorden zijn dood moest vinden — een klein drama op zichzelf — zooveel mogelijk volgens de voorschriften van den Qoran begraven. Tot dat doel heeft de Rotterdamsche Lloyd eenige harer javaansche bedienden afgestaan die het lijk aflegden en gebeden opzegden en nu rust Hadji Mohamed in een verloren hoekje van *Nieuw Eik en Duinen*, de éénige geloovige te midden van zooveel door zijn Qoran vervloekte kafirs. Vlijmender ironie van het Noodlot is niet denkbaar.

Het verlies van den priester heeft de kroonprins zich zeer aangetrokken en het schijnt, dat zonder Hadji Mohamed een langer verblijf in Europa hem niet toelacht. In ieder geval kan het den regeerenden sultan misschien een voldoening geven, als Z. H. uit dit blad verneemt, dat zijn zoon en zijn broeder in het land van zijn koninklijke souvereine een uitmuntenden indruk hebben gemaakt en dat zelfs H. M. Koningin Wilhelmina en Z. E. de Gouverneur Generaal van Heutsz Tengkoe Amir met genoegen op audiëntie hebben ontvangen.

J. H. F. van de Wall.

Mijn verblijf in Nederland.

Den 30en Juli te 10 uur lieten wij te Rotterdam het anker vallen. De heer Djamaloedin was zoo vriendelijk mij naar Den Haag te geleiden. 's Avonds kwamen twee vrienden, nl. R. Tjokro Adi Koesoemo en Soedarman ons een bezoek brengen.

Van af 30 Juli tot 1 Augustus vertoefde ik in een hotel.

31 Juli bracht ik een bezoek aan mijn gewezen onderwijzer Professor Ch. A. van Ophuysen te Leiden.

Met behulp van mijn vrienden R. Tjokro A.K. en B. Djamaloedin zochten wij samen een kamer voor mij in de Perponcherstraat. Elken dag ging ik nu met een van mijn vrienden uit, om de wetenswaardigheden van Den Haag te bezien.

2 Augustus, den verjaardag van H. M. Koningin Emma, ging ik naar de parade kijken.

Den avond van denzelfden dag ging ik met mijn vrienden naar 't Malieveld om 't prachtige vuurwerk te zien.

10 Augustus woonde ik 's avonds een concert bij.

11 Augustus bezocht ik mijn vrienden te Amsterdam.

Tusschen 1 Augustus en 20 September maakte ik verder kennis met de heeren R. Soemijoedo, R. S. Kartono, R. Sajogo, H. van Ophuysen en nog veel studenten.

12 Augustus bezocht ik in gezelschap van mijn vriend C. van der Pol de vergaderzaal van de Eerste en Tweede Kamer, de Koninklijke Bibliotheek, 't Mauritshuis en 't Gemeentemuseum.

15 Augustus bezocht ik 't circus Schuman te Schevingen. Alles wat ik daar zag, wekte mijn hoogste verbazing.

31 Augustus, den verjaardag van H. M. Koningin Wilhelmina, gingen wij 's middags naar de parade en 's avonds naar de illuminatie en de muziek in 't Haagsche Bosch.

Met behulp van de vele goede kennissen, die ik in dien korten tijd had verworven, kreeg ik een onderwijzer in Amsterdam. Deze kwam mij 21 September uit Den Haag halen en tot nu toe woon ik onafgebroken bij dien onderwijzer in. Om mijne vrienden-collega's, die van plan mochten zijn ook hierheen te komen, een dienst te bewijzen, vermeld ik hierbij tevens, dat ik daar voor den prijs van 80 gulden per maand alles kan krijgen wat ik noodig heb: kost, inwoning, bewassching en minstens 2 uren per dag les in de Hollandsche taal.

Hier ben ik meer geregeld begonnen met studeeren. Maar ik heb daarbij niet verzuimd, tevens in gezelschap van mijn onderwijzer de voornaamste merkwaardigheden van Amsterdam te gaan bezien.

Eerst heb ik de inrichting van eene Openbare Lagere School gezien. Behalve dat de school veel grooter is dan de onze en uit twee verdiepingen bestaat met gymnastieklokaal, badlokaal, schooltuin en speelplaats, is daar ook veel ruimer keuze van leermiddelen.

Er waren kasten vol voorwerpen voor 't aanschouwingsonderwijs, opgezette dieren en natuurkundige instrumenten voor 't onderwijs in de kennis der natuur.

24 September ging ik met mijn onderwijzer naar de diergaarde, door de Amsterdammers „Artis" genoemd. Hier kon ik mijne kennis verrijken door de aanschouwing van vele dieren, die ik van te voren nog nooit gezien had, van af den grooten olifant tot het kleinste insect.

5 October gingen wij samen naar 't Paleis van de Koningin.

H. M. had juist kort te voren Amsterdam bezocht, zoodat ik het Paleis van binnen op zijn mooist zag. De verschillende zalen waren versierd met prachtige schilderijen en beeldhouwwerk. In de troonzaal zag ik de twee zetels voor de Koningin en den Prins.

Op verschillende dagen heb ik in gezelschap van mijn onderwijzer het Rijksmuseum bezocht. Behalve vele prachtige schilderijen, waaronder de beroemde „Nachtwacht" van Rembrandt zag ik daar allerlei wapens, wapenrustingen, veroverde vaandels en vlaggen, militaire costuums van de Oranjevorsten en alles, wat op den oorlog te land en ter zee betrekking heeft. Op een andere plaats worden in glazen kasten de kostbaarheden bewaard, die in den oorlog met Lombok zijn buit gemaakt.

Ook heb ik in gezelschap van mijn onderwijzer drie tooneelstukken gezien: „Madame sans gêne" of „de waschvrouw van Napoleon," „Op hoop van zegen" en „de Max Havelaar van Multatuli," voor het tooneel bewerkt.

3 November hebben wij een concert gehoord.

2 December zijn we naar het „Circus Carré" geweest, waar van alles te zien was en gisteren, 28 December heb ik in gezelschap van mijn vriend R. S. Tjokro A. K. voor 't eerst de Italiaansche Opera gehoord. Dit is tooneelspel met muziek. Zeer mooi. Bovendien maak ik vaak met mijn onderwijzer eene wandeling, om mij te oefenen in het spreken. Op die wandelingen blijven we bij alle bezienswaardigheden stilstaan. Zoo hebben wij laatst eens goed de werking van eene schutsluis waargenomen.

En nu mijne vrienden en allen, die naar Nederland willen gaan, om Uwe studie voort te zetten, ik spoor U allen aan, hierheen te komen. Volgaarne ben ik bereid U alle inlichtingen te verschaffen, die Ge wenscht.

Mijn adres is tot einde Mei
R. Soetan Casajangan Sp.
Frederik Hendrik-plantsoen. 15.
Amsterdam.

Advertentie die het Instituut Wullings in elk nummer van Bintang Hindia liet afdrukken.

Instituut WULLINGS.

HUIZE „BERESTEIJN".

Voorschoten, dekat Kota 's-Gravenhage.

Opleiding voor Eindexamen H. B. S. 5-jarige Cursus, Staatsexamen, Kon. Mil. Academie, Cadettenschool, Adelborst, enz. Mercuur Code 2e editie in gebruik.

Sekola ini bediri diloear kota dan sihat sekali tempatnja. Kamar-tidoer, kamar-makan dan kamar-mainnja besar semoea; demikian djoega kamar sekola. Ada kamar-mandi d. s. b. Di koelling sekola ini didapati hoetan, tempat berdjalan-djalan, dengan tempat bermain-main.

Tersedia klas, tempat anak² beladjar Ilmoe dan Kepandaian, jang hanja wadjib diketahoei olih sekalian orang jang bepeladjaran (algemeene ontwikkeling), sadja.

Dipoedji olih banjak Orang² olanda, jang lagi tinggal dan telah tinggal di Tanah Hindia dan olih toean CLOCKENER BROUSSON, Hoofd-Redacteur „Bintang Hindia", jang soedah melihat sekola ini.

Di sekola ini beladjar sekarang Raden Badaroeddin dan Raden Mahamoeddin, kedoeanja poetera J. m. m. Toeankoe Sulthan Koetei.

Sekola ini baik sekali bagi anak-anak, jang hendak mendapat pengadjaran-eropa.

Njonja WULLINGS anak Pedoeka toean Assistent Resident Van Merkesteyn.

Anak-anak, jang datang dari Tanah Hindia mendapat makanan-hindia setiap hari.

Bintang Hindia, 1905.

De groep Indonesiërs die op eigen gelegenheid naar Nederland kwam nam steeds toe. In 1907 waren dat er al twintig, die op universiteiten, hoge-, kweek- en andere scholen onderwijs volgden. "Bintang Hindia" verschafte werk aan vier Indonesiërs. Naast Rivai waren dat Samsoedin Rassat, Amaroellah gelar Soetan Mangkoeto die in maart 1906 arriveerde en de corrector Mas Soengkono. Een zeer belangrijk aandeel in het contingent Indonesiërs in Nederland leverde het huis Pakoe Alam uit Djokja. Al eerder zijn in dit verband Koesoemo Joedho en Raden Mas Ario Soortio genoemd. Sinds 1906 studeerden vier zonen van Pangeran Notodirodjo, broer van Pakoe Alam VI en de belangrijkste en zeer bekwame bestuurder van het vorstendom, in Delft en Leiden. Het waren Notokworo, Notodiningrat, Gondowinoto en, als meest bekende, Noto Soeroto die 25 jaar lang een grote rol in het politieke en culturele milieu van Indonesiërs in Nederland zou spelen. Daarnaast was er nog Soorjopoetro, ook een broer van Pakoe Alam VI, die in Delft studeerde. Het is begrijpelijk dat de kleine groep Indonesiërs elkaar vaak opzocht. In Leiden was het huis van de leraar Javaans van de Solose prinsen, Sastropradoto, het centrum van, zoals Noto Soeroto schreef, "gezellige bijeenkomsten, waar natuurlijk Indië en zijn vooruitgang meestal het hoofdonderwerp onzer gesprekken was [...]. De toen ook in Holland vertoevende Pangeran Hadiwidjojo VI van Soerakarta kwam het eerst op het denkbeeld om eene vereeniging op te richten, zich ten doel stellende in de eerste plaats den omgang tusschen de Indiërs in Nederland te bevorderen. Immers wij wisten wel, dat er zich in andere steden dan Leiden landgenooten ophielden, maar we kenden hen niet persoonlijk, van velen zelfs niet den naam. In de tweede plaats, zoo betoogde de Pangeran, zou die vereeniging inlichtingen moeten verstrekken aan Inlanders, die het plan hadden naar Holland te komen. Wij juichten reeds in gedachte bij het denkbeeld, om onze broeders bij hun aankomst aan een grensplaats of aan de boot te kunnen verwelkomen, en hen in den eersten tijd een gastvrije ontvangst ten onzent te kunnen bereiden, tot tijd en wijle zij zich in hun studiestad een vaste woning zouden hebben uitgekozen. Eenigen van ons

Soetan Casajangan Soripada.

Bij het vertrek van Sastropradoto op 30 november 1907. V.l.n.r. Sosrokartono, "Henri" (zoon van de soesoehoenan), Hoesein Djajadiningrat, Sastropradoto, Noto Soeroto, Notokworo, Gondowinoto, F.H. Nieuwenhuyzen, H.C.C. Clockener Brousson, Soemitro, Casajangan.

wisten immers maar al te goed bij ondervinding hoe verdrietig het is, zònder kennissen in een geheel vreemd land aan te komen en er zèlf den weg te moeten zoeken, tot het toeval met landgenooten in aanraking brengt en dàn pas op hulp kan gerekend worden.
Er werd dan ook eene vereeniging opgericht, doch met het bedroevend kleine aantal leden van zes. Door verschillende omstandigheden kwam zij nimmer naar buiten tot uiting en met het vertrek van den heer Sastropradoto en kort daarop van den prins, was die officieuse vereeniging weliswaar niet formeel, doch feitelijk [...] ontbonden." Pangeran Hadiwidjojo vertoefde sinds 1905 in Nederland, waar hij privaatlessen kreeg en als toehoorder colleges volgde in Indologische studiën en Aziatische godsdiensten.
Hoewel de groep Indonesiërs toenam bleven er ouderlijke bezwaren bestaan tegen het sturen van de kinderen naar Nederland. De al bekende dr. Fokker boog zich in "Weekblad voor Indië" over dat probleem: "Welnu, het groote bezwaar van Mohammedaansche ouders, om hun kinderen naar Nederland te zenden, is, dat ze door zulk een jarenlang verblijf te veel *vereuropeezen*. Betrof het alleen zuiver godsdienstige overtuigingen, dan ware dit wellicht nog anders, maar 't is meer: zulke jongelieden gaan zich verbeelden, in al-

Hadiwidjojo.

le opzichten de meerderen geworden te zijn van hun vroegere omgeving. En teruggekeerd in hun land, zijn ze vervreemd van die omgeving. De laag uiterlijke beschaving in Europa opgedaan maakt hen tot vrij zonderlinge wezens, tot mengprodukten zonder solide grondstof."

Zijn remedie was: "de jongelieden algemeene ontwikkeling te geven op nationalen grondslag". Een internaat, liefst in Amsterdam, met een vijftigtal inwoners zou waarborgen dat het eigene behouden bleef. Behoorlijk toezicht zou ontsporingen kunnen verhoeden van de bij voorkeur wat oudere studenten. Dan kan de "machtigen invloed van dagelijks, neen, ieder ogenblik terugkeerende indrukken, [...] de overstelpende macht van 't intiem verkeer in een Hollandsch gezin, of [...] de verhollandsching bij 't studentenkamer-leven" worden tegengegaan. Fokker pleitte in dit verband ook voor aanpassing van de studieprogramma's en -eisen voor Indonesiërs. Fokker had al enkele jaren eerder aanbevolen een moskee te bouwen voor de Indonesische studenten in Nederland, een idee dat in diverse persorganen steun kreeg, maar niet tot uitvoering kwam.

De bevordering van de komst van Indonesiërs naar Nederland werd mede gepropageerd als tegenwicht tegen de gratis scholing die Indonesiërs in Constantinopel konden krijgen. In 1907 zouden daar 24 Indonesiërs studeren en bij terugkeer gevaarlijke Islamitische denkbeelden kunnen meebrengen. Ook werd het nuttig geacht als tegenwicht van de indrukken van bedevaartsgangers naar Mekka de indrukken uit een ander buitenland te gebruiken. Daartoe werd dan de steun van de Nederlandse regering nodig geacht, mede gerechtvaardigd door het feit dat vrijwel iedere Indonesiër die terugkeerde in dienst van de overheid terechtkwam. Bovendien was het bij gebrek aan hogere opleidingen in Indonesië en bij de gevoelde behoefte aan hoger Indonesisch personeel nodig de hogere opleidingen in Nederland te benutten.

Wat betreft de artsenopleiding nam de minister in 1904 eindelijk de maatregel de studie voor Stovia-abituriënten open te stellen, waarbij de nodige vrijstellingen automatisch werden verleend. Rivai kon toen zijn studie hervatten en de eersten van een steeds groeiende stroom medici meldden zich. De eerste twee waren Mas Boenjamin en Mas Asmaoen. Beiden waren voortreffelijke studenten en studeerden in 1908 af aan de Amsterdamse Universiteit. Boenjamin volgde Rivai's voorbeeld en behaalde een doctorsgraad in de medicijnen aan de Universiteit van Gent op 9 oktober 1909. Hij werd aldus de tweede Indonesiër, en eerste Javaan, met zo'n onderscheiding. Asmaoen werd kort na zijn artsexamen benoemd tot officier van gezondheid bij het KNIL, de eerste Indonesiër in die

hoedanigheid, en keerde meteen terug. Zijn enige doel en interesse was het afronden van zijn studie geweest. Zijn carrière in het leger liep vast op de weigering van de Hollandse officieren hem op gelijke voet te behandelen. Hij werd overgeplaatst naar Nieuw-Guinea, werd ziek en ging voorgoed naar Nederland als een verbitterd man. Hij overleed hier in 1916. De moeilijke aanpassing in Indonesië na een Nederlandse periode behoeft niet te verbazen. In Indonesië bestond een kleurbarrière die elk individu indeelde aan deze of gene zijde. Onderlinge verhoudingen werden in het algemeen door de huidskleur bepaald. In Nederland was dat niet het geval: de Indonesiër werd als individu benaderd en behandeld en de studenten kregen wellicht zelfs een voorkeursbehandeling, gekoesterd als zij werden door de "Ethici". Abdul Rivai brengt hiervan iets onder woorden in een ar-

Asmaoen.

tikel in 1906 in "Koloniaal Weekblad":
"Eenige jaren geleden hebben wij ergens medegedeeld, dat wij, kort nadat wij in Holland waren aangekomen, de ervaring opdeden, dat de Hollanders in Holland meer sympathie ons inboezemden, dan zij, die in Indië waren. Deze indruk ontvingen ook al onze landgenooten, die nog hier zijn of hier geweest zijn. Wij herinneren ons nog levendig de met blijdschap geuite woorden van de prinsen van Asahan, toen zij pas in Holland kwamen:
'Inderdaad, wat ge gezegd hebt, (nl. dat de Hollanders in Holland beschaafder zijn dan vele hunner landgenooten in Indië) is waar. Groot, zéér groot is het verschil tusschen de menschen hier en ginds. Je hebt medegedeeld, dat de zeden en gewoonten van de Hollanders in Holland zeer verfijnd zijn, fijner dan onze adat en kebiasaan. Deze woorden willen wij thans onderstreepen.'
En wat deelde de heer Baädella, hoofd der vreemde Oosterlingen te Banda ons mee, toen hij hier was, en wat schreef hij ons later nog eens, toen hij te Banda was teruggekomen:
'Ik heb altijd respect voor de Hollanders gehad; maar als de Hollanders in Indië waren, zooals zij in Holland zijn, dan zou ik voor hen desnoods water van de maan willen gaan halen'. (Letterlijke vertaling.)
Een ander Inlander, die pas uit Indië gekomen was en op onze kamer in de Beerenstraat een Hollandsch officier ontmoette, zeide ons na diens vertrek: 'Als de Hollanders in Indie allen als je vriend waren, welk een achting en genegenheid zouden wij hen dan niet toedragen'.
Nog andere dergelijke, veelzeggende, spontaan uitgesproken meningen, onder den invloed van de beschaafde en beschavende omgeving zouden wij hier neder kunnen schrijven, maar dit zij voldoende, om te bewijzen, dat *ook bij de Inlanders de waardeering het beter leeren kennen op den voet zal volgen.*"

De gebroeders Tehupeiory

Het abrupte einde van "Bintang Hindia" betekende een harde klap voor Clockener Brousson. Alle problemen rond het blad maakten hem ziek en hij vertrok voor herstel naar Duitsland. De Indonesische medewerkers van het blad zaten zonder inkomsten. "Oost en West" trok zich met goed gevolg het lot aan van Mas Soengkono, de corrector van "Bintang Hindia". Op 31 augustus 1907 overleed hij echter, 19 jaar oud. Het "In memoriam" uit het "Koloniaal Weekblad" vertelt daarover meer.
Inmiddels was J.E. Tehupeiory met zijn broer W.K. Tehupeiory en zijn zuster in juli 1907 in Nederland aangekomen. In juni 1905 was Johan een eigen praktijk begonnen mede om te sparen voor een artsenstudie in Nederland. Zijn broer, gelijk met hem afgestudeerd aan de Stovia, kwam voor hetzelfde doel, terwijl zijn zuster een apothekersstudie wilde volgen. Voor Clockener Brousson was hun komst onverwacht. Als hij dat had geweten, schreef hij later, zou hij zeker "Bintang Hindia" niet hebben opgeheven.
De beide vrienden hadden niet veel tijd nodig om tot de oprichting van een nieuw blad te komen. Op 1 januari 1908 herleefde de "Bandera Wolanda" met als ondertitel "Maleisch Exportblad". In de kop van het blad komen de namen van de betrokkenen en de opzet duidelijk naar voren. Amaroellah was als redacteur voor de volledige werktijd aan "Bandera Wolanda" verbonden. Het blad was qua opzet verwant aan al eerder in Nederland verschenen bladen in de Maleise taal als "Pewarta Boemi" (Wereldnieuws) en "Bintang Perniagaan" (Ster van de handel). Onder Nederlandse redactie, met waarschijnlijk Indonesische medewerkers richtten deze bladen zich vooral op de Indonesische en Chinese handelswereld. De advertenties waren in zulke bladen het belangrijkste; algemene artikelen van wetenswaardige en verstrooiende aard begeleidden de reclame. "Pewarta Boemi" verscheen op die basis al sinds 1893 en bestond in 1911 nog steeds. Aan "Bintang

MAS SOENGKONO.

Mas Soengkono, een der jeugdige, sedert kort hier in het land vertoevende Javanen, voor wien wij onlangs in dit weekblad om hulp en steun vroegen, is den 31sten Augustus in het Roomsch-Katholieke ziekenhuis te 's-Gravenhage gestorven, aan een hartkwaal, die hij reeds lang onder de leden moet hebben gehad en die nu, vrij plotseling, op doodelijke wijze uitbrak.

Bij den heer H. E. Prins, oud-resident der Padangsche Bovenlanden, die op verzoek van de presidente van „Oost en West", Mas Soengkono, toen hij in Amsterdam buiten betrekking was geraakt, liefderijk in zijn gezin opnam, zal hij zeker de laatste maanden van zijn leven een goed tehuis gehad hebben. Hij was dan ook vol illusies voor de toekomst en maakte goede vorderingen in het aanleeren der Nederlandsche taal.

Het lang verwachte bescheid van het Dep. van Koloniën: dat Mas Soengkono, na daartoe geschiktbevinding, als leerling der Rijkslandbouwschool te Wageningen, een subsidie van *f* 600 zou te beurt vallen, kwam nu helaas te laat.

Hoe droef moet het den jongen man te moede zijn geweest, hier in den vreemde, ver van bloedverwanten en vrienden, zoo ziek te liggen en te sterven. Innig hadden wij met hem te doen!

Dit zal zeker ook het gevoel zijn geweest van het negental kameraden-landgenooten, die hem met de heeren Prins en Rambaldo di Colalto, Controleur B.B. m. v., uitgeleide deden naar zijn laatste rustplaats in Nieuw Eik en Duinen.

Hij ruste in vrede!

Koloniaal Weekblad, 13-9-1907.

Hindia" herinnerden in "Bandera Wolanda" de vele, fraai afgedrukte foto's. Feuilletons ("Sprookjes van 1001 nacht"), verhalen over exotische volken en landen en handelsinformatie vulden het blad. Actualiteit en ook Indonesisch nieuws kwam in de eerste jaargang van het tweewekelijkse blad nauwelijks aan de orde.

De broers Tehupeiory zaten inmiddels niet stil. W.K. Tehupeiory genoot als eerste Indonesiër de eer op 28 januari 1908 een voordracht te mogen houden voor het Indisch Genootschap. Deze vereniging bundelde een select gezelschap prominente deskundigen op Indonesisch gebied. De belangrijkste openbare activiteit vormden de ledenvergaderingen waar over actuele politieke of sociaaleconomische koloniale problemen werd gesproken. De "Ethici" waren sterk vertegenwoordigd in het Genootschap, maar ook conservatieve geluiden werden daar regelmatig gehoord. W.K. Tehupeiory's voordracht had als titel: "Iets over Inlandsche geneeskundigen". Over dit onderwerp waren al eerder twee lezingen gehouden, waarbij alle medische studenten uit Indonesië, Asmaoen, Rivai, Boenjamin en de broers Tehupeiory aanwezig waren. In het begin vatte Tehupeiory de inhoud van zijn rede samen: "Het is mijn bedoeling door eene zoo getrouw mogelijke weergave der omstandigheden, waaronder de Inlandsche geneeskundige werkt, verder door eene beschrijving der eigenaardige verhoudingen der Inlandsche geneeskundigen tot de Europeesche maatschappij, het u mogelijk te maken op een gezonder basis, dan die door genoemde voordrachten is ontstaan, een oordeel te vellen over ons corps. Daarna zal ik trachten de moeilijkheden te schetsen, die de Inlandsche geneeskundige in de praktijk ontmoet, te spreken over de zedelijke gevolgen van den strijd om het bestaan, en eindelijk de wijze aangeven, waarop, naar het mij en de collega's, die ik gesproken heb, voorkomt, verbetering in den toestand is te brengen."

Dit liet hij voorafgaan door een schets van het leven op de Stovia. Het grootste probleem wat betreft de inlandse artsen was zoals Tehupeiory overtuigend aangeeft hun lage beloning. Hun zware, verantwoordelijke werk werd slecht betaald, in vergelijking met andere overheidsfuncties voor Indonesiërs. Secundaire voorzieningen waren nauwelijks aanwezig. Het karige loon stelde hen niet in staat de noodzakelijke omgang met Europeanen te bekostigen. Voor vakliteratuur was geen geld. Een particuliere praktijk moest het traktement aanvullen. Geen wonder was het, aldus Tehupeiory, dat de artsen ontslag namen of afgestompt en gedesillusioneerd raakten. Actieve leden van het Genootschap als Van Deventer en Abendanon prezen in het debat deze eerste Indonesische bijdrage.

Een hoofdartikel in de "Nieuwe Courant" vond aanleiding in deze rede over de "Geestelijke ontwikkeling van de inlander" te schrijven: "Het was toch de eerste maal, dat een Inlander, in Indië geboren en opgevoed, in eene openbare vergadering van Nederlanders, kloekweg het woord voerde, om een eigen meening over een onderwerp van algemeen belang, voor te dragen, toe te lichten, en te verdedigen; het daarbij doende op zulk een wijze, dat zijn geestelijke gelijkwaardigheid met het gemiddelde van zijn gehoor, duidelijk aan het licht kwam.

De rede van den heer Tehupeiory zou ook in den mond van een ander, in de gegeven omstandigheden, minder interessante persoonlijkheid de aandacht van dat gehoor waard zijn geweest, en dat wel om de verdienste van den degelijken inhoud, terwijl zij om de sobere wijze van inkleeding, om den onberispelijken vorm, in het kader lezingen van het Genootschap, een goed figuur heeft gemaakt.

Het bewijs is hier geleverd - om zoo te zeggen officiëel en in 't openbaar - van wat velen, die

Bandera Wolanda

Directeur-Uitgever: N. J. Boon
Amsteldijk 13 - - - Amsterdam

Hoofdredacteurs H. C. C. Clockener Brousson en J. E. Tehupeiory

DIDIRIKAN PADA TAHOEN 1900

Maleisch Exportblad

Grootste Publiciteit

ANNONCETARIEF
20 ct. per regel gewone annoncepagina
25 „ „ „ voorpag. en tusschen tekst
15 gulden randannonces tusschen tekst
Alles bij minstens 24 plaatsingen

Dit Maleische Exportblad wordt gezonden aan alle tokohouders in Indië, aan de leestafels der Societeiten, Stationswachtkamers en Hotels, aan alle Inlandsche Vorsten, Regenten, Chineesche officieren en aan alle overige voorname en gegoede Inlanders en vreemde Oosterlingen. Ook de repatrieerende stoombooten der Maatschappij „Nederland" en „Rott. Lloyd" ontvangen gratis voor de passagiers telkens 25 exempl. Voor publiciteit der landen Frankrijk, Engeland, Zwitserland, België en Italië: Office de Publicité H. Vinju, 41 Rue de Trévise, Paris.

met Indië bekend zijn, 'officieus' al wel wisten, n.l. van de geschiktheid van den individueelen Inlander, om zich de geestelijke beschaving van den Europeaan, eigen te maken.
Een zaak van beteekenis, niet enkel uit een louter academisch, maar ook en vooral uit een oogpunt van practische, zeer actueele politiek.
Men bedenke, welk een rol het vraagstuk van het tot ontwikkeling brengen van den Inlander in onze tegenwoordige koloniale politiek, speelt.
Een vingerwijzing zien wij er tevens in, om voort te gaan, op den reeds ingeslagen weg, den inlander ruime gelegenheid te geven, zijn gaven te ontwikkelen - onder vermijding van hetgeen reeds tot zooveel teleurstelling, bij de wederzijds betrokken partijen, heeft geleid, en tot nog veel grooter ongerief, ook voor de publieke zaak, zou kunnen leiden."
Daarna liet het blad weten dat de inschakeling in Indonesië van inlanders in hogere rangen toch met veel reserves moest worden bezien. In het moederland zullen de invloeden van ras, familie en maatschappij hen weer van de hoge geleerde beginselen afleiden. Slechts een algehele opheffing van het beschavingspeil - een werk van eeuwen - kan deze situatie veranderen. Slechts een enkeling zou van voldoende formaat zijn om zich staande te houden tegen deze formidabele druk. Een man als Tehupeiory, zo met lof overladen in dit artikel, zal zich toch zeer gekwetst kunnen hebben gevoeld door de laatste alinea's. Broer Johan liet ook op dit medisch gebied van zich horen. Hij ging op audiëntie bij de minister van koloniën om voor de inlandse artsen traktementsverhoging te bepleiten.
Naast studie en journalistiek was Johan ook actief in besturen van enkele studentenverenigingen en hield hij op het dertigste Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres te Leiden op 27 augustus 1908 een voordracht getiteld "De Inlander vóór en na de Stichting van het Algemeen Nederlandsch Verbond". In zijn verhaal gaf hij een overzicht van de mogelijkheden voor de inlander om op lagere, middelbare en vakscholen de Nederlandse taal te leren. In dat opzicht zag Tehupeiory een gunstige tendens. Terecht bleef nog dit onderwijs beperkt "tot de beschaafde klasse der samenleving". De overgrote meerderheid van de bevolking heeft voldoende aan uitbreiding van het lager onderwijs in de volkstalen. Hij zwaait het A.N.V. lof toe voor de bemoeiingen die direct en indirect leidden tot de vergroting van de onderwijsmogelijkheden. Er blijft echter nog veel te doen "tot meerdere verbreiding der Nederlandsche taal, met daaraan onmiddellijk verbonden verbreiding der beschaving over ons groot eilandenrijk". In vergelijking met zijn al aangehaalde artikel in "Neerlandia" van 1899 over hetzelfde onderwerp stelt Tehupeiory zich iets voorzichtiger op. De toen algemene gedachte dat kennis van de Nederlandse taal tevens gelijk stond aan beschaving komt wel diverse malen naar voren. In ieder geval opende deze taal de poort tot kennis van de snelle ontwikkeling van de westerse wetenschap, waarvan de Indonesische jongeren zo graag kennis wilden nemen.
Zijn toch niet zo opmerkelijke rede werd uitermate gunstig ontvangen. In de congresverslagen werd hij uitbundig geprezen. Enkele maanden later getuigde een aanvankelijk sceptisch schrijver in het "Koloniaal Weekblad" dat Tehupeiory's optreden echt veel lof verdiende: "Wij zijn aartsvijanden van al wat naar affectatie zweemt, op elk gebied, - behalve, als men wil, in het circus of in het balleit. Zoo hebben wij nooit kunnen instemmen in het koor van hen, die tot huldiging van Nederland aanhieven: Aap, wat heb je mooie jongen! telkens wanneer een inboorling van onze overzeesche bezittingen zich

voordeed te zijn van gelijke beweging als wij, of een smetteloozen Hollandschen volzin wist uit te spreken. Wij zijn eerder geneigd, het een schande te noemen voor Nederland, dat men daarbij nog in geestdrift ontvlamt als bij de aanschouwing van een ongewoon natuurverschijnsel.
Daardoor zijn wij misschien meermalen onrechtvaardig geweest tegenover degenen uit de Inlanders, die met gezonden zin zich op de wetenschap toeleggen, streven naar breedere ontwikkeling en meer zelfstandigheid - een streven, dat, wanneer het ernstig gemeend is, onze volle sympathie heeft. Zoo waren wij het ook tegenover den jongen man, Tehupeiory, voordat wij het voorrecht hadden, in persoon met hem kennis te maken.
Toen wij op het programma van het jongste Nederlandsche taalcongres te Leiden lazen, dat Dr. Djawa J.E. Tehupeiory zou spreken over: *'De Inlander voor en na de stichting van het Algemeen Nederlandsch Verbond'* dachten wij bij ons zelven: zeker weer een zoogenaamd ontwikkelde Inlander, die door valsche vrienden of door gewichtig doende belangstellenden zich laat verleiden tot een kermisvertooning! En toen hij bij zijn eerste optreden, nog voordat hij één woord geuit had, daverend werd toegejuicht, scheen onze meening bevestigd te zijn. Doch hoe anders werd alras onze indruk, toen Tehupeiory in den grootsten eenvoud, op bescheiden toon zijne rede hield, waarin hij wees op het nut van de verbreiding van de studie van de Nederlandsche taal onder de Inlanders als grondslag voor verdere kennis. Toen behoorden wij niet tot de laatsten, die uit dolle hart toejuichingen deden weerklinken." Deze citaten bevestigen overigens de al eerder neergeschreven "koestering" die de Indonesiërs in Nederland zich door de "Ethici" moesten laten geworden.
In november 1908 sprak Tehupeiory weer; nu voor het Koloniaal Museum in Haarlem. Hij sprak voor een "stampvolle zaal" over "Centraal-Borneo en zijne bevolking" en gaf een boeiend verslag van zijn ervaringen onder de Dajaks tijdens zijn Borneo-expeditie. Zijn faam als spreker leverde hem de uitnodiging op begin 1909 een aantal lezingen in België te houden. Hij werkte ook nog aan een boek "Holland en de Hollanders door een Indiër". Ondanks al deze activiteiten legde hij op 18 december 1908, tegelijk met zijn broer, zijn artsexamen af. Het doel was in ruim anderhalf jaar bereikt. Er werd uitgebreid gefeest. De dag na zijn examen vergat hij in zijn vanwege de kou hermetisch afgesloten hotelkamer in Utrecht de gaskraan van de verlichting uit te draaien. De volgende ochtend werd hij gevonden, al in coma en een dag later overleed Johan Tehupeiory. Van al de plannen van deze "ongemeen begaafden Indiër" kon dus niets komen: zijn boek, de uitbouw van "Bandera Wolanda", de specialisatie tot oogarts om in Indië later een kliniek te openen samen met zijn Nederlandse verloofde, ook arts, en zijn zuster.
In dagbladen en periodieken werd uitgebreid over het tragische overlijden van Tehupeiory geschreven. Zijn levensloop en de zo veelbelovend lijkende toekomst werden geschetst. Zijn begrafenis verenigde de Indonesische gemeenschap en prominente "Ethici" aan de groeve. Het verslag uit de "Nieuwe Rotterdamsche Courant" spreekt verder voor zichzelf. In oktober 1909 onthulde Van Deventer op Tehupeiory's graf een speciaal ontworpen gedenkteken.
Uit het begrafenisverslag valt op te maken dat er een "Indische Vereeniging" bestond. Na het al aangehaalde mislukte initiatief van 1906 kwam het einde 1908 tot de succesvolle oprichting van een vereniging. Noto Soeroto gaf in "Bandera Wolanda" een verslag van de oprichting. Over hetzelfde onderwerp schreef ook Casajangan een brief aan het "Koloniaal Weekblad", die behalve nadere informatie over de oprichting ook een verhelderend inzicht verschaft in Casajangans zelfbewustzijn. De twintig eerste leden van de I.V. staan vermeld op een hier opgenomen lijstje dat het artikel van Noto Soeroto begeleidde. De I.V. was in de eerste jaren vooral een gezelligheidsvereniging; een ontmoetingsplaats van Indonesische studenten en gestudeerden.
Kort voor zijn dood besprak Tehupeiory met Clockener Brousson plannen om "Bandera Wolanda" een ander karakter te geven. In hetzelfde eerste nummer van de jaargang 1909 waarin de dood van Tehupeiory werd gemeld was een bijvoegsel opgenomen waarin Clockener Brousson de koersverandering van het blad uiteenzette, die terug moest leiden naar het succes van "Bintang Hindia". Als redacteuren traden toe Casajangan en Noto Soeroto, terwijl Amaroellah ook die status kreeg. Casajangans activiteiten als redacteur blijken niet uit vele artikelen. Slechts een paar bijdragen van zijn hand verschenen in het blad. Anders was dat met Noto Soeroto. Zijn vruchtbare pen vulde vooral in de jaargang 1910 vele kolommen.

Begrafenis van J. E. Tehupeiory.

Hetgeen de *N. Rott. Crt.* hierover zegt laten wij hier volgen:

Het stoffelijk overschot van den plotseling overleden arts J. E. Tehupeiory werd te Utrecht onder groote belangstelling op de nieuwe algemeene begraafplaats ter aarde besteld.

Mr. C. Th. van Deventer, lid van de Tweede Kamer, der Staten-Generaal, trad bij de geopende groeve het eerst naar voren en bracht namens alle Nederlanders, die Indië beschouwen en liefhebben als hun tweede vaderland, namens hen, die gelooven in de toekomst van Insulinde, een diepe en eerbiedige hulde aan de nagedachtenis van Tehupeiory, zoon van het groene Ambon, vertegenwoordiger van het intelligente, levenslustige volk, dat aan Nederland tal van bewijzen heeft gegeven van liefde en onwankelbare trouw. In den korten tijd van zijn leven, 26 jaar, heeft de overledene meer tot stand gebracht dan iemand, die de volle levensmaat heeft gehad.

Een troostrijke gedachte laat hij ons echter achter, zeide spreker, de gedachte aan hetgeen hij tot stand gebracht heeft, aan het voorbeeld door hem gegeven, aan het bewijs door hem geleverd van des inlanders willen en kunnen. Nederlanders en Insulindiërs, die eigenlijk ook Nederlanders zijn, laat ons den bond vernieuwen, die stilzwijgend tusschen ons gesloten is. Laten wij hen steunen, de zonen van ons Insulinde, die van verre naar hier komen, al is het dan ook met onze zwakke kracht, doch des te meer met onze groote liefde, zoo kunnen wij eenmaal het ideaal verwezenlijken van hem, die is weggegaan.

De heer Giesbers sprak namens het studentengezelschap N. O. V. A. Spr. schetste allereerst het groote verlies, dat de stamgenooten en de wetenschap lijden, hoe de overledene naar hier kwam, niet alleen om zich voor arts te bekwamen, doch ook om meer belangstelling voor Indië te wekken. De twijfel maakt zich van ons meester, zeide spr., of wij zijn liefde voor ons land en volk ten volle begrepen hebben. Zijn geestkrachtig woord zullen we niet meer hooren; hij is weggegaan, hij dien we slechts één jaar kenden en toch reeds 'n groote plaats in ons hart veroverd had.

Mr. Abendanon, gewezen hoofd van het departement van onderwijs in Indië, schilderde de schrille tegenstelling van het koude land, waar Tehupeiory thans begraven wordt, en het zonnige land, vanwaar hij 1½ jaar geleden kwam. Zijn groote illusie*) was vervuld en toen kwam de dood.

In sympathieke bewoordingen gewaagde spr. van de eervolle opdracht der regeering in 1903 aan Tehupeiory om zich te begeven naar de Boven-Mahakam. Hij is toen gegaan naar een bevolking die wij, ging spr. voort, in onze bekrompenheid als onbeschaafd beschouwen, hij is teruggekeerd als aller vriend dier bevolking; in het hartje van Borneo had hij een schoone overwinning behaald.

Toen Tehupeiory op het Leidsche congres het woord voerde, was dat geen stem die sprak, maar

*) Naar we uit goede bron vernamen, was de grootste illusie van den overledene om, getrouwd zijnde — zijn aanstaande studeerde ook in de medicijnen en zijne zuster als apothekeres — , in Indië een kliniek te openen. Door een niet zorgvuldig gesloten gaskraantje werd helaas aan al deze schoone illusies opeens een einde gemaakt. De mensch wikt...... Red.-Comm.

een ziel, die zijn volle liefde voor Nederland uitstortte. Zijn naam zal steeds in eere blijven, hier en in Indië; in Indië zal deze herinnering den weg aanwijzen aan alle inlanders, die vooruit willen.

De heer Graanboom, aanstaande zwager van den overledene, sprak van de ontzettende smart voor de in Indië achtergeblevene moeder, hoopte, dat God deze zwaarbeproefde vrouw zou troosten en merkte op, dat toen Tehupeiory opgenomen werd in sprekers familiekring, men hem heeft leeren kennen als een braaf en edel mensch.

De heer R. Soetan Casajangan Soripada, de te Leiden studeerende Batak, voorzitter der Indische vereeniging in Nederland, sprak vervolgens 'n hartelijk woord van waardeering namens alle leden zijner vereeniging en naar spr. durft te zeggen, namens allen, die ons schoone Insulinde liefhebben. Wij hadden zooveel verwachtingen van hem, omdat hij met zulke groote gaven begiftigd was, zeide spr. Wij waren trotsch op onzen Tehupeiory, die niet alleen als aanstaand geneesheer, maar ook als beoefenaar der Nederlandsche taal, en niet minder als kenner der Indische toestanden, zoo'n heerlijke toekomst voor zich had. Hij was een voorbeeld hoe de Indiër, als hem maar de gelegenheid wordt geschonken, tot dezelfde hoogte van ontwikkeling kan komen als de Europeaan. Wij vragen ons af, waartoe dit alles, waartoe dit korte zonnige leven, zoo spoedig en onverwacht, eindigend in den duisteren dood? Dit antwoord weet God alleen.

Hij was gehecht aan zijn land en volk in overzeesche gewesten, maar hij had de Koningin en het Nederlandsche volk lief.

En zoo als hij was, zijn er zoovelen in Indië, die, tot verdere ontwikkeling gekomen, hun land

en volk met hunne meerdere beschaving zouden kunnen dienen en tot steun strekken voor de regeering des lands. Laten wij, Indiërs, die hier aan zijn groeve staan, het leven van onzen vriend en broeder Tehupeiory tot een voorbeeld nemen. Zijn naam zal onder ons blijven leven en wanneer wij later in Indië terugkomen en men ons vraagt, of wij Tehupeiory gekend hebben, dan zullen wij zeggen met een traan in het oog: Wij hebben hem niet alleen gekend, maar ook liefgehad; want hij was een groot en een goed man, en hij was de roem van Insulinde's zonen op den Hollandschen bodem.

Een lid van den Senaat van het Amsterd. Studentencorps legde daarna als stille hulde van het corps een bloemstuk op de groeve.

De heer Victor, student aan de Amsterdamsche universiteit, sprak woorden van waardeering en vriendschap jegens den overledene. Spr. schetste hem als een voorbeeld voor de millioenen Indiërs, voor diegenen van hen, die naar hier komen om wetenschap en Westersche beschaving op te doen, als een van degenen, die Insulinde nader brengen tot Nederland — twee rijken die feitelijk één rijk zijn —, als een flinke strijder voor dat ideaal.

De broer van den overledene, de heer W. Tehupeiory, was de laatste spreker. Hij wees op het zware verlies, dat zijn land Ambon en zijn moeder lijdt; als troost zal ons echter overblijven, zeide spr., de groote belangstelling en deelneming van het geheele Nederlandsche volk. Spr. zeide verder een woord van dank voor de goede verpleging in het ziekenhuis, zoowel van de zijde der verpleegsters als van de geneesheeren. Hij dankte ten slotte alle aanwezigen voor de betoonde belangstelling.

Nadat zusters, familieleden en kennissen bloemen op de kist gestrooid hadden, verlieten de aanwezigen den doodenakker.

Nadien werd nog een krans van de Utrechtsche studentenafdeeling van het Algemeen Ned. Verbond op de groeve neergelegd.

Koloniaal Weekblad, 7-1-1909.

De „Indische Vereeniging".

Reeds lang wisten wij, dat er een bond der hier te lande studeerende Indiërs in den maak was. Toen wij nu dezer dagen daarover berichten in de groote dagbladen lazen, vroegen wij den heer R. Soetan Casajangan er naar en mochten het volgende antwoord ontvangen:

Leiden, 22 December 1908.

„In antwoord op uw schrijven ddo gisteren, deel ik U beleefd het volgende mede:

Drie jaar geleden was ik reeds van plan, om eene vereeniging voor de Indiërs hier te lande op te richten. Daar ik 't toen te druk had, kon ik mijn plan niet ten uitvoer brengen.

In de maand Juni van dit jaar kwam de heer Mr. J. H. Abendanon mij opzoeken en vroeg, of ik er wel eens over gedacht had eene vereeniging voor de Indiërs te stichten. Ik beantwoordde deze vraag bevestigend en daarna moedigde hij mij aan om dit nuttige plan door te zetten. Hierop koos ik een van de Indiërs als mijn medewerker, n.l. den heer R. M. Soemitro. Nu zonden wij aan alle Indiërs, die in Nederland studeeren, eene uitnoodiging tot bijwoning der stichtingsvergadering.

Op den 25sten October l.l. te 2 uur kwamen wij, 15 Indiërs, bijeen ten mijnent, op de Hoogewoerd 49 Leiden, en werd de 1e vergadering gehouden. Ik droeg den heer Soemitro op, de vergadering te leiden; de heer R. Hoesein Djajadiningrat was voorloopig secretaris.

Na de openingsrede van den voorloopigen voorzitter werd het concept der statuten en van het huish. reglement voorgelezen.

Met algemeene stemmen werden de voorloopige statuten in beginsel goedgekeurd en tot de oprichting der „I n d i s c h e V e r e e n i g i n g" besloten.

Daarna gingen wij over tot het kiezen van het bestuur.

a. Tot voorzitter der vereeniging werd gekozen: R. Soetan Casajangan Soripada.

b. Tot secretaris en penningmeester werd R. M. Soemitro benoemd.

Namens de vereeniging dankte de voorloopige voorzitter den heer Soetan C. S. voor zijn initiatief en wenschte den beiden heeren geluk met hunne benoeming.

Eene commissie, bestaande uit R. Soetan C. S., R. M. Soemitro, R. M. P. Sosro Kartono en R. Hoesain Djajadiningrat, werd benoemd tot nadere samenstelling van de statuten en reglementen.

Op den 15den November l.l. werd de 2e vergadering in den Haag gehouden.

De voorzitter opende de vergadering, de commissie gaf de statuten en het reglement in bespreking; de artikelen werden een voor een nagegaan en vastgesteld en daarna met algemeene stemmen aangenomen.

De voorzitter dankte de commissie, de leden der vereeniging enz., en sloot de vergadering.

Dit is de geschiedenis van de „I n d i s c h e V e r e e n i g i n g."

Mocht U voornemens zijn dit in ons weekblad mede te deelen, ook als opwekking om toe te treden als donateurs enz., dan heeft dit mijne volle sympathie.

Tegelijkertijd zend ik U ook een exemplaar der statuten en van 't reglement."

Koloniaal Weekblad, 24-12-1908.

Toen wij in het najaar van 1908 eens nagingen, hoeveel Indiërs er eigenlijk wel in Holland waren, verspreid over de steden Amsterdam, Haarlem, Wageningen, 's-Gravenhage, Leiden en Delft, kwamen we tot het verrassend groote getal van drie en twintig. Ik noem dit getal verrassend groot, want wij hadden er zelfs geen flauw vermoeden van gehad. Wanneer het nu over een jaar of drie vijftig wordt, wat te hopen is, of zelfs tachtig, dan is het wel groot maar voor ons niet meer zoo verrassend. We betreurden het toen zeer, dat er in het geheel geen band tusschen hen bestond, zoodat b.v. de Indiërs te Leiden totaal vreemd waren aan die te Amsterdam.

Voornamelijk aan de bemoeiingen van de heeren R. Soetan Casajangan Soripada en Rn. Ms. Soemitro, beiden studenten te Leiden, hebben wij het toen te danken, dat onze „Indische Vereeniging" tot stand is gekomen, eene vereeniging waarvan doel en werkwijze straks in korte woorden zal worden vermeld. Het is misschien niet te onpas hier te zeggen, dat wij ook grooten dank zijn verschuldigd aan den heer Mr. J. H. Abendanon, den oud-Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid in Nederl. Indië, door wiens aansporen en bijzondere medewerking onze vereeniging werd opgericht. Overal en wanneer het maar te pas kwam, heeft Zijnhoogedelgestrenge blijken gegeven van ware belangstelling en sympathie voor ons Indiërs. Zoo bracht hij in zijn gastvrij huis zijn Indische vrienden uit verschillende plaatsen bij elkaar met het doel onderlinge kennismaking te bevorderen en gedachtenwrijving op te wekken.

25 October 1908 vond ten huize van den heer R. Soetan Casajangan Soripada te Leiden, onder voorzitterschap van den gastheer, een bijeenkomst plaats, waar plannen zouden worden besproken tot de oprichting eener vereeniging. Er werden verscheidene voorstellen gedaan; eenigen wilden aan de op te richten vereeniging een verstrekkend doel geven en stelden voor den stoot te geven aan een Algemeen Indisch Verbond in den geest van het Algemeen Nederlandsch Verbond, anderen weer wilden haar een onderafdeeling laten vormen van de algem. Javaansche vereeniging „Boedi Oetomo", welk voorstel echter, bestreden door den Inlandschen Arts Apituly, een Amboinees van geboorte, onmiddellijk verworpen werd, en terecht, daar de op te richten vereeniging niet uitsluitend Javanen tot leden zou hebben, maar personen van allerlei landaard uit Nederl. Indië, als Sumatranen, Amboineezen, Menadoneezen enz. Van de vereeniging een gezelligheidsvereeniging met een exclusief karakter te maken, werd niet wenschelijk geacht, daar men vooral ook als tweede hoofddoel wilde vaststellen: „het aanmoedigen der Indiërs om in Nederland te komen studeeren." Rationeel werd het daarom geacht om, voeling houdende met Indië, geheel onafhankelijk te blijven van eene vereeniging als „Boedi Oetomo", al kon zoo goed als aan andere bestaande vereenigingen in Indië, aan die vereeniging hulp geboden en gevraagd worden.

Daar er met het bespreken van al de verschillende voorstellen veel tijd verloren zou

De „Indische Vereeniging".

zijn gegaan en we misschien nog onverrichter zake huiswaarts zouden zijn gekeerd, besloot men gelukkig, onder den verschen indruk van het eerste Javanencongres te Djocjakarta, waarover wij binnenkort de eerste berichten hoopten te ontvangen, tot de oprichting van een voorloopige vereeniging met één bepaald doel, nl. „de bevordering van den omgang der Indiërs in Nederland". Tegelijk werd door stemming een commissie van vier leden gevormd, belast met het opmaken van het concept Statuten en Reglement, voor de nog op te richten officieele vereeniging. Gekozen werden de heeren R. Soetan Casajangan Soripada, R. M. Soemitro, R. M. P. Sosro Kartono en R. M. Hoesain Djajadiningrat.

Den 15^den^ Nov. 1908 werd in het lokaal van het restaurant „Oost en West" te 's-Gravenhage, wederom een vergadering onder het presidium van den heer Soetan Casajangan belegd en daar werd toen na lange discussiën onze vereeniging definitief opgericht, en gedoopt

„INDISCHE VEREENIGING".

Ik zal niet wijdloopig zijn met hier de verschillende bepalingen en reglementen weer te geven, zooals die door de vergadering zijn vastgesteld, in hoofdzaak zijn ze dezelfde als die van alle andere vereenigingen.

Het hoofddoel echter is vervat in ART. 2 der Statuten, en luidt: **„Het doel der vereeniging is het bevorderen der gemeenschappelijke belangen van de Indiërs in Nederland, en voeling te houden met Nederlandsch Oost-Indië. Onder Indiërs verstaan we de inheemsche bewoners van Ned. Oost-Indië."** ART. 3 zegt op welke wijze de vereeniging dit doel tracht te bereiken en wel:

a. **door 't bevorderen van den omgang tusschen de Indiërs in Nederland.**

b. **door het aanmoedigen van de Indiërs om in Nederland te komen studeeren.**

ART. 5. De vereeniging bestaat uit:

a. gewone leden.

b. eereleden.

c. donateurs.

ART. 6. **Gewone leden kunnen alleen zijn de in Nederland verblijf houdende Indiërs.**

ART. 8. **Donateurs zijn zij, die een jaarlijksche contributie betalen van minstens *f* 3.— of een bedrag ineens storten van minstens *f* 15.—** Zij mogen ook in Indië woonachtig zijn natuurlijk.

ART. 1 van het Huishoudelijk Reglement bevat de wijzen waarop de vereeniging den omgang tusschen de leden tracht te bevorderen nl. door;

a. *'t houden van vergaderingen, waar onderwerpen van allerlei aard worden behandeld;*

b. *het organiseeren van lezingen;*

c. *het houden van gezellige bijeenkomsten;*

d. *de herdenking van nationale feesten.*

ART. 2 in het bijzonder breng ik hierbij onder de aandacht van **ouders** en **voogden** in Ned. Indië, die eventueel zonen en pupillen naar Holland zullen sturen. Zij luidt:

De vereeniging tracht het aanmoedigen van de Indiërs om in Nederland te komen studeeren, aldus te doen:

a. **door inlichtingen te geven omtrent studie en het verblijf in Nederland;**

b. **door het helpen van de pas aangekomen Indiërs;**

Adreslijst van de Leden der Indische Vereeniging in Nederland.

Kandjĕng Pangĕran Hario Noto Broto (Soedianto)	Willemsparkweg 190, Amsterdam.
M. Boenjamin	Weteringschans 43, Amsterdam.
W. K. Tehupeiory	Leidschegracht 92, Amsterdam.
J. D. Apituly	Leidschegracht 92, Amsterdam.
Tembalaka	Leidschegracht 92, Amsterdam.
Amaroellah gl. Soetan Mangkoeta	Van der Helststraat 40, Amsterdam.
St. Mahmoed Latif	Duvenvoordestraat 7, Haarlem.
Leatémia	Duvenvoordestraat 7, Haarlem.
R. Soetan Casajangan Soripada	Oude Vest 77, Leiden.
R. M. P. Sosro Kartono	Oude Vest 77, Leiden.
R. M. Soemitro	Witterozenlaan 24, Leiden.
R. M. Hoesain Djajadiningrat	Papegracht , Leiden.
R. M. Noto Kworo	Daguerrestraat 136, Den Haag.
R. M. Noto Soeroto	Daguerrestraat 136, Den Haag.
R. M. Notodiningrat	Daguerrestraat 136, Den Haag.
R. M. Gondowinoto	Daguerrestraat 136, Den Haag.
R. M. Oetarjo	Bergweg 235, Wageningen.
Baginda Djamaloedin	Markt, Wageningen.
R. M. Ambia Poerbo Soedibjo	Haverstraat 37*a*, Delft.
R. M. Soerjo Winoto	Haverstraat 36*a*, Delft.

c. **door desgevraagd alle mogelijke inlichtingen over Nederland te geven.**

Moge het in Indië een troostende en geruststellende gedachte worden dat, wanneer een zoon of bloedverwant naar Holland vertrekt om aldaar zijn studiën voort te zetten, hij in dat verre land het eerst door landgenooten begroet en in de eerste tijden wegwijs gemaakt zal worden.

Aanvragen om inlichtingen adresseere men aan den secretaris, den heer R. M. Soemitro, Witterozenlaan 24, Leiden.

Ik eindig met de hoop uit te spreken, dat onze jonge vereeniging het hare moge bijdragen tot de wedergeboorte van Java in 't bijzonder en tot de verheffing van Insulinde in 't algemeen.

R. M. Noto Soeroto.

's-Gravenhage, 25 Februari 1909.

Bandera Wolanda, 1909.

Aan de Jong-Indiërs en Jong-Chineezen in Nederlandsch Oost-Indië.

EENIGE weken voor den zoo plotselingen en tragischen dood van onzen onvergetelijken vriend en hoofdredacteur J. E. TEHUPEIORY, hadden wij eene belangrijke bespreking over ons blad.

Er waren brieven binnengekomen van abonné's, leden van Boedi Oetomo en ook van Tiong Hoa Hwe Koan, waarin geklaagd werd over de Bandera Wolanda. De Bintang Hindia, schreef men ongeveer, had zeer veel bijgedragen tot het wakker roepen van den zoo verblijdenden geest, thans in Indië heerschende, en daarom begreep men ginds volstrekt niet waarom de Bandera Wolanda, in uiterlijk zooveel gelijkende op de Bintang Hindia, en geredigeerd nog wel door twee van haar hoofdredacteuren, zoo akelig kleurloos geworden was en uitsluitend verhaaltjes gaf en plaatjes. „Wij willen niet altijd groote kinderen blijven", zoo drukte zich o. a. een Maleier van Sumatra's Westkust uit; en een Chineesch briefschrijver uit Soerabaia vroeg zelfs schamper, of wij daar ginds in Holland waren ingeslapen en niets meer voelden voor dàt, wat in Indië hoofden en harten warm maakt.

Wij, die met steeds klimmende belangstelling in de Indische en ook Hollandsche bladen gelezen hadden van de ons zoo sympathieke beweging der Kaoem-Moeda, moesten maar àl te zeer erkennen, dat de klagers gelijk hadden. Wij zagen nu in, dat wij een fout begaan hadden, door de in Bandera Wolanda herdoopte Bintang Hindia, tot een „verhaaltjesblad" te degradeeren, juist op het oogenblik, dat het zaad door de Bintang Hindia uitgestrooid, welig in de Maleische bladen begon te ontkiemen, een fout des te grooter, omdat wij hier in Nederland volkomen vrijheid van drukpers genietende, zooveel gemakkelijker dan de redacteuren in Indië, baanbrekers kunnen zijn.

Er werd dan ook door ons besloten om de verschillende verhalen af te werken en dàn, met No. 31 te beginnen, van de Bandera Wolanda te maken een politiek orgaan voor vooruitstrevende Inlanders en Chineezen.

Reeds in No. 25 zouden, evenals in de Bintang Hindia, weder Hollandsche artikelen worden opgenomen, ook al op verzoek van velen. Het blad zou verder geïllustreerd blijven en bij wijze van feuilleton, zouden alleen de verhalen uit de 1001 nacht ook later in No. 31 worden voortgezet. Overigens zou de Bandera Wolanda geheel dienstbaar worden gemaakt aan het propageeren der nieuwere denkbeelden.

Wij zouden ons blad noemen „Politiek Orgaan voor loyale Jong-Indiërs en Jong-Chineezen", omdat wij strikt loyaal willende blijven, trouw aan de Regeering van Hare Majesteit Koningin Wilhelmina, tevens strijden willen voor meerdere rechten en ontwikkeling Harer niet-Europeesche onderdanen.

Toen wij deze onze plannen bespraken met verschillende hier in Nederland studeerende Indiërs, vonden zij dadelijk groote toejuiching en verklaarden velen hunner zich bereid, aan ons tijdschrift mede te werken.

In No. 25, als de jaargang 1908 was afgeloopen, zou een en ander bekend worden gemaakt, terwijl wij van plan waren van dit nummer een groot aantal exemplaren in Indië te doen verspreiden.

Weinig hadden wij kunnen vermoeden, dat aan dit nummer onze diepbetreurde vriend TEHUPEIORY niet meer mede zou arbeiden. Zonder waarschuwing als het ware, werd hij plotseling opgeroepen voor een hoogeren werkkring, en zóó verpletterend was voor ons deze slag, dat wij werkelijk een oogenblik er aan gedacht hebben, de Bandera Wolanda te doen ophouden, huiverig als wij waren, om alleen, zonder TEHUPEIORY, het werk voort te zetten. Intusschen, de aarzeling duurde slechts kort. Wij begrepen onzen plicht. Het tijdschrift, in 1900 door wijlen onzen vriend opgericht, moest blijven voortbestaan en zijn naam er aan verbonden blijven, dat zijn wij hem als uitvoerders van zijn geestelijk testament verschuldigd. Het is ons of wij hem dankbaar en goedkeurend zien knikken, als deze woorden geschreven worden aan dezelfde schrijftafel, waaraan hij steeds werkte voor de Bandera Wolanda en die als een „poesaka" voor ons steeds heilig zal zijn!

Jong-Indiërs en Jong-Chineezen, ons Insulinde heeft een groot verlies geleden door den dood van dezen jongen, begaafden man, met zijn groote kennis en warm gemoed. Hij was een Amboinees van geboorte, maar voelde zich in de eerste plaats Indiër en solidair met de vooruitstrevenden van alle rassen.

Aan zijn groeve hebben wij niet gesproken, waren te diep ontroerd toen hij daar wegzonk in de koele aarde, en alleen een krans legden wij neder, ook namens de lezers van de Bandera Wolanda, dankbaar luisterende naar de vele sprekers, die in die droeve stonde onzen vriend huldigden. Doch nu, nu de arbeid weer roept en het leven ons opeischt, nu kunnen wij niet nalaten, nog even de groote verdiensten van den te vroeg ontslapene te herdenken, verdiensten, die den bruinen zoon van Insulinde, na anderhalf jaar verblijf binnen onze grenzen, populair ook maakten bij het volk in Nederland.

Al marhoem J. E. Tehupeiory, tatkala tinggal di-Amsterdam.

Bandera Wolanda, 1909.

Noto Soeroto

Noto Soeroto was in 1888 geboren; zijn vader liet hem zowel westers als Javaans onderwijs volgen. In 1906, na het H.B.S.-examen in Semarang, kwam hij naar Nederland, waar zijn oudste broer al een jaar vertoefde. In 1909 deed hij het staatsexamen dat het mogelijk maakte aan de Leidse universiteit rechten te gaan studeren. In juni 1911 deed hij als eerste Indonesiër het kandidaatsexamen rechten. In 1909 begon hij met een aantal ingezonden krantestukken zijn publicitaire carrière. Vanaf midden 1909 schreef hij regelmatig lange artikelen in de "Nieuwe Rotterdamsche Courant" over Indische onderwerpen. Deze verschenen daarna in "Bandera Wolanda"; van oorspronkelijke bijdragen is hierin nauwelijks sprake. Hoewel Noto Soeroto in deze jaren over een bonte verzameling onderwerpen schrijft zijn er daarin wel een aantal hoofdonderwerpen en bepalende thema's te onderscheiden. Noto Soeroto was van oordeel dat voorshands het in het belang van zowel Nederland als Indië was de band tussen de twee landen te handhaven. Nederland moest Indië als een voogd leiding geven. In een artikel in de "Indische Gids" in 1911 laat Noto Soeroto een discussie voeren tussen een "weldenkende" Javaan, waarmee hij een aanhanger van zijn eigen denkbeelden bedoelt en een Javaan die een einde wil aan de Nederlandse heerschappij. Zijn toenmalige denkbeelden komen zo helder voor het voetlicht:

"Laat ons eens het betoog afluisteren, waarmee een 'weldenkende' Javaan, in onze verbeelding, een landgenoot met 'nationalistische' neigingen tracht te overtuigen, dat binnen een nog onafzienbare tijdruimte Indië en Nederland in beider belang met elkaar moeten samengaan en dat het de plicht van Nederlander en Javaan is samen te werken om de koloniale verhouding tot een idealen toestand te brengen.

'Gij wilt', zoo hooren wij onzen Javaan ongeveer zeggen, 'nu reeds afscheiding van de Nederlanders en vergeet, dat ons volk nog in de verste verte niet bekwaam is zichzelf te regeeren; gij verliest uit het oog, dat wij daartoe eigenlijk nooit in staat zijn geweest. Uwe grieven, zegt gij, komen alle voort uit het feit, dat, ofschoon 'de ethische koers' in de banier der koloniale staatkunde staat geschreven, ofschoon het onrecht in het beginsel is beseft, niettemin dat ethische karakter tot dusverre nog maar zeer weinig, of erger, in 't geheel niet is uitgekomen. "Waar zijn de tastbare zegeningen van die opgehemelde ethische politiek; wat is er gedaan voor de nooden van ons volk? Wat is er van mijn landgenooten geworden, die blijken hebben gegeven in ontwikkeling niet bij Europeanen achter te staan? In hoeverre is men ons tegemoet getreden in ons streven naar vooruitgang? In hoeverre blijkt uit zijn optreden in maatschappij en samenleving, dat men ons als mènschen beschouwt, gelijkwaardig aan alle andere?" vraagt gij. Ik wil al uwe vragen met wedervragen beantwoorden, en indien gij hierop redelijke antwoorden kunt geven, dan verklaar ik me geheel en al vóór uwe gevoelens. Kunt gij ontkennen, dat Indië zich nu verheugt in zegeningen, welke het Nederlandsche bestuur heeft gebracht: de spoorwegen, de waterwerken, het post- en telegraphiewezen, de rechtsorde, de openbare veiligheid, kortom: de invoering der materiëele beschaving, waarvan wij nu de goede vruchten plukken? Zoudt gij, wanneer gij een plaats aan de regeeringstafel innaamt en mede de volle verantwoordelijkheid droegt, te allen tijde en dadelijk gereed zijn om aan de wenschen van lieden, zooals gij zijt, te voldoen? Zoudt gij ervoor durven instaan, dat, indien *Si dadap, si waroe* (een Javaansche uitdrukking voor "Jan, Piet of Klaas"), hoe dan ook, werden ontwikkeld en op voet van gelijkheid met de boven hen staanden beschouwd, die lieden voldoend sterke beenen zouden hebben om de weelde te kunnen dragen? Denkt u voor een oogenblik in de plaats van den Nederlander. Het was niet voor niet, dat hij deze landen in bezit heeft genomen. Daarom moet gij het apprecieeren, dat hij die zienswijze van lieverlede laat varen en nu doende is om het onrecht te herstellen door maatregelen te treffen teneinde het materieel en geestelijk peil van ons volk te verhoogen, maar alles is niet het werk van een oogenblik. En bovendien, de Hollander denkt lang na, voordat hij iets doet!

Ik geef wel toe, dat in het een en ander veel meer had kunnen gedaan worden, maar een onherstelbare breuk mag, gewild of niet gewild, het gevolg daarvan niet zijn. Gij moet wel in het oog houden, dat niet nagelaten zal worden door meer daden en feiten het volk van den ethischen geest te doordringen. De Nederlanders zelf zijn ervan overtuigd, dat *alleen door daden van genegenheid en van waardering voor het goede* de droom van een "Grooter Nederland" éénmaal verwezenlijkt kan worden. Want, nuchter zijnde van alle bedwelmende nationaliteitsgevoel en zelfoverschatting, zal Nederland moeten inzien, dat er een tijd zal komen, waarin het zwaartepunt van de Nederlandsche staatkunde in Indië zal vallen. De weg naar dezen toestand is nog onafzienbaar ver, maar bij een natuurlijken, geleidelijken gang van zaken zàl die toestand komen, wanneer alsdan het verschil tusschen Nederlanders en Javanen slechts bestaat in ethnologischen zin, niet met betrekking tot den staat. Nederlandsch-Indië moet *Nederlandsch-Indië* blijven; het is noodzakelijkheid èn voor Nederland èn voor Indië;

Noto Soeroto.

want aan beide dringt zich de vraag op: "wat zullen wij zijn zonder elkander?" Het is niet noodig u de beteekenis van het koloniaal bezit voor Nederland te schetsen. Gij, behoorende tot een partij, welke *India irredenta* tot leus voert, zult ze wel beter en welsprekender kunnen betoogen dan ik. Maar stelt u eens Indië voor zonder Nederland, overgegeven aan ons kindsch geworden volk! De dagen van één machtig en groot Mådjåpaït zijn nu lang voorbij; het monster van onwetendheid en tweedracht zal zijn kop opsteken en heel Indië met zijn adem van onderlinge twisten, burgeroorlogen en opstanden verpesten; en als het allerwegen zijn gif heeft uitgespuwd, dan zal het, als machtelooze prooi, het jammerlijk lot ondergaan van in stukken te worden gereten door andere op hun buit beluste staten. Gesteld dan, dat Indië onder een anderen meester kwam, dan toch zou allicht waar kunnen blijken het oude spreekwoord, dat verandering nog niet altijd verbetering is.' "

Op het belang van dit samengaan ten behoeve van de emancipatie van Java, dat voor Noto Soeroto synoniem was aan Indië, kwam hij herhaaldelijk terug. Eerste voorwaarde hierbij was dat de traditionele Javaanse tweedracht zou worden vervangen door samenwerking op basis van een nationaal besef. Voor de ontwikkeling van Java achtte hij vooral de groei van een eigen Javaanse handel en nijverheid noodzakelijk. Op die wijze kon het kapitaal worden verdiend dat kon leiden tot volkswelvaart. Herhaalde malen schreef hij over onderwerpen als bevordering van handelsverenigingen, de noodzaak van oprichting van ambachtsscholen en de ontwikkeling van zeevisserij en scheepvaart. Een synthese van "stoffelijk en geestelijk vermogen" zou de beste waarborg zijn voor de groei van de welvaart. Noto Soeroto hecht veel belang aan dit "geestelijk vermogen", de eigen waarden van de Javaanse cultuur.

De emancipatie van Java moet zorgvuldig de Javaanse cultuur bewaren. De westerse kennis en waarden moeten worden aangepast aan en ingevoegd in de eigen beschaving. Daarom dient de ontwikkelingspolitiek ook "van bovenaf" te geschieden. "De Javaan van goeden huize weet beter, dan de gewone Inlander wàt hij van het vreemde aan het nationale kan aanpassen." Deze ook beseft dat van assimilatie geen sprake kan zijn bij twee zo verschillende culturen; slechts van "ontplooiing van eigen aanleg en geleidelijken vooruitgang in overeenstemming met de eigene behoeften. [...] Ik stel me op het standpunt van hen, die karakter en verstand willen vormen op den grondslag van de Javaansche beschaving zelve, teneinde deze mettertijd onder de invloed der Europeesche beschaving een verjongd en verfrischt aanzien te doen krijgen." Hij verzette zich tegen de "vereuropesing" van de Javaan en tegen de eenzijdige westerse nadruk in het onderwijs. Een "nationalisatie van het onderwijs" was nodig, met meer nadruk op de kennis van Javaanse taal, cultuur en geschiedenis.

Noto Soeroto betreurde de crisis waarin de Javaanse maatschappij volgens hem verkeerde. Als middelen ter bestrijding hiervan zag hij de al genoemde economische impuls en de actieve aandacht van gouvernement en Javaanse elite voor scholing en vorming in Javaanse zin. Zo mengde hij zich in de "Indische Gids" in de discussie over een Indische Universiteit met het voorstel, gezien de vele gesignaleerde problemen, geen volwaardige universiteit te stichten maar de bestaande hogere opleidingen voor artsen, ingenieurs en juristen tot hogescholen te doen uitgroeien en daaraan een faculteit voor Javaanse taal en letteren, waarvoor op geheel Java geen hogere opleiding aanwezig was, toe te voegen. Via een studiefonds konden jaarlijks een flink aantal Javaanse studenten naar Nederland worden gestuurd. In artikelen over Javaanse kunst gaf hij blijk van zijn toenemende belangstelling hiervoor en zijn pogen bij het Nederlandse publiek hiervoor interesse te wekken. Zo ook was hij onvermoeibaar in het bestrijden van misverstanden en foute opvattingen over de Javaan en zijn cultuur zoals die in de Nederlandse pers tot uiting kwamen.

Noto Soeroto mengde zich ook in de discussie die in brede kring werd gevoerd over de verdediging van Java tegen een "buitenlandse vijand" waarmee, onuitgesproken, Japan

werd bedoeld; het agressieve Japan na de zege op Rusland. In de "Nieuwe Rotterdamsche Courant" schreef hij een artikel waarin hij pleitte voor het actief betrekken van de Javanen bij de verdediging van Java. In de eerste plaats zouden discriminerende bepalingen ten aanzien van de Javaanse soldaat (vergeleken met bijvoorbeeld Ambonezen) moeten verdwijnen. Aan de betrouwbaarheid van deze soldaten hoeft men niet te twijfelen als de Javaan beseft "dat het *Nederlandsche belang* in Indië identiek is aan het *Javaansche belang*. . . De koloniale staatkunde [wordt] om zijn bestwil gevoerd, dat [hij] zichzelf tot ondergang zou doemen, indien [hij] het in den zin had zich van de Nederlanders los te maken." In dat opzicht is hierbij niet alleen sprake van een militair, maar ook van een politiek belang. Van een evenwichtige maatschappij is de militaire stand een deel en een "legermacht, waar het Javaansche element sterk vertegenwoordigd is, toegerust met een diep nationaal bewustzijn, zal met beter kans op succes aan den vijand van buiten het hoofd kunnen bieden". Het artikel van Noto Soeroto leidde tot uitgebreide bespreking en commentaren in dagbladen en militaire tijdschriften. Diverse polemisten twijfelden aan de trouw van de Javanen als de situatie kritiek zou zijn. Als bewijs daarvoor werd de gang van zaken bij de Engelse inval op Java van 1811 aangehaald. Van uit andere, linkse hoek achtte men het fundamenteel onmogelijk dat overheersers en overheersten samen zouden kunnen gaan. Een pleidooi als van Noto Soeroto daarvóór werd immoreel geacht. Met een artikel in de "Indische Gids" getiteld "Java's weerbaarheid is Java's behoud" besloot Noto Soeroto de polemiek. Hij nam de gelegenheid te baat zijn principes uiteen te zetten. Het citaat waarmee dit overzicht van Noto Soeroto's denkbeelden opent is uit dit artikel afkomstig.

Noto Soeroto toonde ook in de praktijk dat hij de consequenties van zijn denkbeelden aanvaardde. In december 1910 meldde hij zich met zijn broers Notodiningrat en Gondowinoto vrijwillig aan voor de opleiding tot reserve-officier in het Nederlandse leger. Het duurde geruime tijd voor Noto Soeroto werd ingedeeld. Van maart tot november 1912 onderbrak hij zijn studie voor zijn militaire opleiding bij de huzaren, waar hij als kornet diende.

Noto Soeroto was de enige die artikelen van politieke inhoud leverde aan "Bandera Wolanda". Amaroellah zorgde voor algemene artikelen; de Wageningen-studenten R.M. Oetarjo en Djamaloedin schreven over landbouw en verhalen en feuilletons vulden het blad verder. De overvloed aan foto's bleef, maar deze toonden vooral Europese royalty en allerlei rampen en slechts weinig Indische onderwerpen.

De unieke positie van "Bintang Hindia" was onherhaalbaar. Dat blad genoot de voorsprong van het nieuwe en eerste; "Bandera Wolanda" was een kopie die de kwaliteit van het origineel niet haalde. Bovendien had "Bintang Hindia" de weg geopend voor haar lezerskring naar andere bladen en had Boedi Oetomo, de in 1908, onder impuls van Wahidin Soedirohoesodo, opgerichte "politieke" vereniging, politieke scheidslijnen getrokken in de Javaanse elite. Een oplaag en bereik als "Bintang Hindia" kon "Bandera Wolanda" niet evenaren. In de jaargang 1912 keerde "Bandera Wolanda" terug naar het stramien van de jaargang 1908. In december 1913 ging het blad ter ziele. Amaroellah was voor een bepaald niet ruim bemeten bedrag van vijftig gulden tot het laatste toe redacteur. Hij maakte plannen om in 1914 een maandblad "Kaoem Moeda" uit te geven, maar dit blad waarvan geen nummers waren te achterhalen is waarschijnlijk maar een kort leven beschoren geweest.

Medische studenten nemen het voortouw

In juni 1909 verscheen het eerste nummer van het blad "Oedyånå Pårå Prajitnå, Tijdschrift voor den vooruitstrevenden Javaan", onder redactie van de pas als arts afgestudeerde Boenjamin, die in zijn redactionele voorwoord zijn blad trots het "eerste nationaal tijdschrift, voor en door *Javanen* geschreven" noemde. Het blad stelde zich ten doel de liefde voor en de ontwikkeling van het Javaans te bevorderen. De Javaanse taal moest geschikt worden gemaakt om in het moderne leven te functioneren. Bovendien kon het blad ruimte bieden aan Javaanse schrijvers en kennis over Nederland aan de Javanen bekend maken. Administratie en exploitatie vielen onder verantwoordelijkheid van Louis Petit. Het blad werd oorspronkelijk alleen in Indië verspreid. Duizend exemplaren van het eerste nummer gingen er heen. Tot september 1910 verschenen vijf nummers van het blad. De opzet als maandblad was dus duidelijk mislukt. Het lukte Petit niet Boenjamin in een strak redactioneel schema te persen. In januari 1910 schreef Petit aan Boenjamin: "Wil echter het volgende overwegen, dat toen ik je verzekerde dat een uitgave als die van Para succes zou hebben, ik als basis genomen heb een uitgave welke geregeld verschijnt en niet zoo te hooi en te gras. Zooals het nu met de Para is gegaan kan ik je verzekeren dat het een doodgeboren kind is, een finantieele strop en voor mij een bron van veel werk en vergeefse moeite. Het is aan jou om hieraan verandering te brengen, geloof mij de door mij gemaakte diagnose is volmaakt juist en getoetst aan de

Omslag Oedyånå Pårå Prajitnå.

practijk.'' De brief had geen resultaat. Na enkele maanden vertrok Boenjamin als officier van gezondheid naar Indië. Boenjamin overleed in december 1921 in Nederland tijdens zijn verlofperiode. De scheiding van redactie en administratie zal niet hebben bijgedragen tot het floreren van het blad. Pas het vijfde en laatste nummer voerde een nieuwe redactie op, waarin de in Nederland studerende Raden Mas Soemitro was opgenomen. Het blad bevatte voor ongeveer de helft artikelen in het Javaans op allerlei gebied. Algemene informatie over politieke en maatschappelijke zaken overheerste. In de laatste nummers kon ook Noto Soeroto zijn kopij kwijt. Enige eerder verschenen artikelen en een bijdrage over het belang van een eigen Javaanse handel en scheepvaart, langs al bekende redeneerlijnen, vulden een groot deel van het blad, dat, niet ten onrechte, de vergetelheid ingleed.
In ditzelfde jaar begon ook ''Pintoe Perniagaan, tot bevordering van de Export naar Ned. Indië'' in Den Haag te verschijnen. Dit blad past in de al eerder opgenoemde reeks soortgelijke bladen en volgde ook getrouw de opzet van zijn voorgangers. De redactie werd vermoedelijk door Nederlanders gevoerd, met Indonesische assistentie. De onvermijdelijke Noto Soeroto schreef ook in dit blad. Zijn ''middenstands''-artikelen waren hier natuurlijk uitstekend op zijn plaats. Maar niet alleen Noto Soeroto was publicitair actief. Baginda Djamaloedin bin Moh. Rasad, die van 1903 tot 1910 aan de Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool te Wageningen studeerde bundelde in ''Boeah Pikiran'' (Gedachten) in 1910 in bijna honderd bladzijden een aantal elders verschenen artikelen, zowel in Nederland als in Indonesië. Zij handelden voor een groot deel over landbouwzaken, waarbij hij vooral pleitte voor meer voorlichting aan de inheemse landbouw (eerder in het ''Koloniaal Weekblad'' en het Wageningse studentenblad ''Ceres'' verschenen). Ook over de Maleise taal schreef deze Minangkabauer enkele stukken; daarbij dankbaar verwijzend naar zijn streekgenoot Abdul Rivai. De lezing van W.K. Tehupeiory over de inlandse artsen kreeg een vervolg in de discussie die ontstond toen het omvangrijke rapport werd uitgebracht ''der commissie tot voorbereiding eener reorganisatie van den burgerlijken geneeskundigen dienst'' dat ook op vele plaatsen de positie der inlandse artsen aan de orde stelde. Aan de slechte arbeidsomstandigheden moest volgens de commissie het nodige worden verbeterd, waarmee het jarenlang gevoelde onrecht werd weggenomen. De commissie stelde echter ook voor het niveau van de Stovia te verlagen en het niet meer mogelijk te maken voor Stovia-artsen aan Nederlandse universiteiten te studeren. De commissie achtte de opleiding mislukt en de abituriënten ''over het paardje getild'' en last hebbend van ''half of niet begrepen wetenschappelijke theorieën'' en door het volk ''als dissendent, zoo niet als renegaat'' beschouwd.
Het rapport vroeg natuurlijk om reacties en de oud-Stovia-studenten lieten zich daarbij niet onbetuigd. W.K. Tehupeiory schreef een artikel in de ''Indische Gids'' in 1909 en alle acht ''Stovianen'' in Nederland publiceerden gezamenlijk een brochure in februari 1910. W.K. Tehupeiory behoorde niet tot deze acht en was blijkbaar al teruggekeerd naar Indië. De argumentatie in beide schrifturen is dezelfde: voor de gesignaleerde gebreken is, als ze al juist zijn, niet minder onderwijs de remedie, maar juist meer onderwijs.
Nu in alle delen van Indië de drang tot ontwikkeling toeneemt is het onverstandig de enige bestaande inrichting van hoger onderwijs voor inlanders in te perken. Dat zou geheel tegen de algemene tendens ingaan. Ook de beperking van de mogelijkheden in Nederland te studeren, noodzakelijk omdat volgens de commissie de ''Stovianen'' kennis en algemene ontwikkeling misten om als volwaardig arts te functioneren, alsook dat bij de gang naar Nederland voor de Indonesiërs egoïstische drijfveren het belangrijkst waren, werd bestreden: ''De toeloop van vele Inlandsche artsen naar Europa is niet het gevolg van een verlangen naar mooiere titel, maatschappelijk betere positie etc., doch de dorst naar meerdere kennis is de beweegreden er toe. Velen verlaten huis en haard, velen laten hunnen goede betrekkingen aan anderen over, alleen met het doel om in Europa hunnen kennis te verrijken.''
Ook de bij zijn studenten zeer geliefde Stovia-directeur Roll wierp zich met een uitgebreide brochure in de strijd. Het hier afgedrukte slot van de brochure van de Indonesiërs bewijs de hoge dunk voor Roll van zijn oud-leerlingen.
Het collectief dat de brochure over de Stovia ondertekende gaf in juni 1910 een nieuwe brochure uit: ''Nog iets over het verloskundig vraagstuk in Ned. O. Indië''. Alleen de inmiddels vertrokken Abdul Rivai tekende niet. In het rapport over de burgerlijke ge-

Wij meenen door het bovenstaande op enkele onjuistheden in het Rapport te wijzen, onjuistheden, die naar onze meening voortgesproten zijn, uit onbekendheid met vele toestanden van het Inlandsche volk.

En wij hebben verder aangetoond, dat het tegenwoordige peil van het onderwijs aan de S. t. o. v. i. a. niet te hoog is eer te laag en wij hopen daarom van ganscher harte, dat de Regeering niet ingaat op de voorstellen der Commissie en dat een Reorganisatie van het onderwijs aan de S. t. o. v. i. a. in dien zin moet worden opgevat, dat nog meer theoretische en practische kennis den a.s. Inlandsche artsen mogen worden bijgebracht; hiertoe achten wij ook voor de evolutie van de S. t. o. v. i. a. de leiding van één man, niet van een veelhoofdig commisoriaal bestuur, noodig. In Inlandsche oogen is de tot nog toe aan de S. t. o. v. i. a. gevolgde richting er een, die vertrouwen wekt.

„Het daghet in het Oosten", de Schoone Slaapster ontwaakt"; leest men ergens; moge dit ook zijn voor de S. t. o. v. i. a.!

Hier past ten slotte een woord van grooten dank aan den man, die met hart en ziel gewerkt heeft en nog werkt aan den vooruitgang van de S. t. o. v. i. a. en die nog onlangs met klem is opgekomen voor de rechten van jong Indië. Alle ontwikkelde inlanders kennen den Heer ROLL; moge zijn streven in Nederland steun vinden en van Nederland uit zoo rustige pressie op de Indische Regeering worden uitgeoefend!

H. J. D. APITULEY, *Arts.*
R. TUMBELAKA, *Arts.*
H. F. LUMENTUT, *Semi Arts.*
RADJIMAN, }
R. M. BRENTHEL, } *Med. Candid.*
MOH. SALIH, }
PH. LAOH, *Semi Arts*
DR. ABDUL RIVAI, *Arts.*

A'dam 25 Februari 1910.

Slot van de brochure van de acht Stovia-artsen.

neeskundige dienst was ook ingegaan op de reeds langs gevoerde discussie over de aanpak van de verloskunde voor de inheemse bevolking. Gelet op de behoefte en de kosten zag de commissie geen noodzaak tot opleiding op grote schaal van vroedvrouwen, in tegenstelling tot een groep artsen die vroedvrouwenscholen wenste en de Europese verloskunde ingang wilde doen vinden bij de bevolking. Met enige reserve stelden de zeven "Stovianen" zich achter het laatste standpunt: "geleidelijke ontwikkeling van het verloskundig vraagstuk in Nederlandsch Oost-Indië [...] met vermijding van dwang van overheidswege". Tot de ondertekenaren behoorde beide malen Radjiman Wediopoero (of Wediodiningrat). De in 1879 geboren Radjiman was van eenvoudige komaf en verloor al jong zijn ouders. Wahidin Soedirohoesodo trok zich zijn lot aan en liet de begaafde en ambitieuze jongeman goed onderwijs volgen. In 1898 verliet hij de Stovia als inlands arts. Hij werkte als zodanig onder andere als assistent op de Stovia en werd in 1906 assistent-hofarts bij de soesoehoenan in Solo. Radjiman had veelzijdige interessen en hield zich vooral bezig met de relatie tussen Westerse en Oosterse cultuur en filosofie. Theosofische denkbeelden spraken hem in dat verband zeer aan. In Boedi Oetomo speelde hij een belangrijke rol.
In oktober 1909 kwam hij in Nederland aan om een artsenstudie te volgen en om de besnijdenis van de zonen van de soesoehoenan te verzorgen. In december 1910 legde hij "met schitterend resultaat" zijn artsexamen af. Hij specialiseerde zich vervolgens enkele maanden in Berlijn in de gynaecologie. Midden 1911 keerde hij terug naar Indië om eerste hofarts in Solo te worden. Voor zijn vertrek verloor hij twee kinderen, toen hij pas in Nederland was stierf ook zijn vrouw. Toen hem in een vraaggesprek werd gewezen op zijn succes kon hij dan ook terecht zeggen: "Ik heb ook zeer veel geboet; zij, ook in wier belang ik mijn studies in Nederland heb voleindigd, hebben niet mèt mij het geluk mogen deelen, dat mij thans te beurt valt".
Radjiman was na W.K. Tehupeiory de tweede Indonesiër die een voordracht, in februari 1911, hield voor het eerbiedwaardige Indisch Genootschap, over "Het psychisch leven van het Javaanse volk". Radjiman wilde een antwoord geven op de vraag "of de Javaan al dan niet vatbaar is voor verdere ontwikkeling". Bij gebrek aan antropologische gegevens kon volgens hem een analyse van de "kunst" van de Javaan - de uitdrukking van de ideeën - een antwoord verschaffen op die vraag. Uit een analyse van de Javaanse taal en het gebruik van hoog- en laag-Javaans, de

Radjiman.

Soemitro.

W. A. Snell.
mijnwerker
(5 Aug. – 2 Sept. 1908.)
alias.
Soemitro.

W. A. Snell was de pseudonym, waaronder de energieke student Rn. Ms. Soemitro als mijnarbeider in Duitschland werkte om in de vacanties geld te verdienen ten einde de studiekosten gedurende de wintermaanden te kunnen bestrijden.

oude literatuur en de wajang concludeerde hij dat het vermogen tot onderscheiden en vergelijken, kenmerken van intellect, zeker aanwezig was. Dat intellect was een andere weg gegaan dan in het westen. Bij het contact met westerse denkbeelden en de Nederlandse pogingen tot intellectuele en morele verheffing moet met deze eigen psychologie rekening worden gehouden. Vermeden moet worden dat de Javaan door het loochenen van de eigen ontwikkeling noch Javaan blijft noch Hollander wordt. Dan zal het volk degenereren en te gronde gaan. Het behoud van de eigen volkspsychologie, de eigen cultuur moet vooropstaan in het ontwikkelingsproces. Op basis van zelfkennis over verleden en heden moet de Javaan zijn toekomst kiezen. "Geleidelijke wederopheffing" en "bezadigd critisch" zijn Radjimans woorden ter kenschetsing van dit proces.
Radjiman blijkt qua opvattingen verwant aan Noto Soeroto, waarbij de uitwerking bij Radjiman terughoudender was ten aanzien van het toelaten of overnemen van westerse invloeden. Radjimans met citaten uit psychologieboeken gelardeerde speech werd zeer lovend ontvangen. Eén aanwezige sprak zelfs van "de eerste origineele poging tot eene bijdrage voor de rassen-psychologie" die door zijn niet-westerse uitgangspunt dwong tot bezinning op de grondbeginselen van de psychologie. Abendanon en Van Deventer, trouwe leden van het Genootschap, sloten zich aan bij deze uitbundige lof. In Indië ging Radjiman nog een lange succesrijke carrière, op het eigen vakgebied en in bestuur en politiek, tegemoet.

Indische Vereeniging

Over de in 1908 onder impuls van Abendanon en Casajangan opgerichte Indische Vereeniging zijn voor de eerste jaren van zijn bestaan weinig gegevens te achterhalen. Na de hier ook opgenomen verslagen van Casajangan en Noto Soeroto trad de I.V. nog maar enkele keren naar buiten. De bijeenkomsten stonden vooral in het teken van het onderling contact. De I.V. was gematigd en gezagsgetrouw. Dat droeg er zeker toe bij dat een flink aantal Nederlandse donateurs toestroomde. Met de toename van het aantal Indonesische studenten nam ook het aantal leden toe. De eerste twee jaar vormden Casajangan, Soemitro en Ph. Laoh het bestuur. Over de levensloop van Soemitro, telg uit een oud regentengeslacht, is het nodig iets te vertellen. Tegen de wil van zijn vader in volgde hij de H.B.S. in Batavia. Hierna wilde de negentienjarige jongeman zo graag naar Europa dat hij als vierde-klasse-passagier met *f* 15,— op zak naar Antwerpen vertrok. In zijn levensonderhoud voorzag hij eerst als schaapsknecht in Leiden, tegen een dagloon van *f* 1,50 met vrije kost en inwoning. Om geld te sparen ging hij tijdelijk als mijnwerker naar Duitsland. Hij studeerde eerst voor B.B.-ambtenaar, maar had geen tijd voor geregelde studie en moest afhaken. Op een tuinbouwschool en bij de Heide-Maatschappij leerde hij het landbouwvak. Hij keerde daarna, na zeven jaar in Nederland, terug en werd in 1927 als regent van Bandjarnegara geïnstalleerd, waarbij hij als naam Soemitro Kolopaking aannam.
Vlak na de oprichting van de I.V. werd Soemitro uitgenodigd bij de kantonrechter in Leiden te komen om informatie te verschaffen over de statuten. Hij moest onder andere uitleggen waarom de term "Indiërs" in plaats van "inlanders" werd gebruikt. Ongerust over de koers van de I.V. behoefde deze magistraat niet te zijn. Dat bleek bij de geboorte van prinses Juliana op 30 april 1909. In "Bandera Wolanda" dichtte Casajangan

Aan Hare Majesteit
de Koningin der Nederlanden.

Majesteit!

Met den meest onderdanige eerbied veroorloven zich de onderge-teekenden, leden der „Indische Vereeniging", bestaande uit Indiërs, die in Nederland verblijf houden ter voltooiing hunner studiën, naar aanleiding van de blijde gebeurtenis der geboorte van Hare Koninklijke Hoogheid Prinses Juliana aan Uwe Majesteit hunne heilwenschen aan te bieden en uiting te geven aan hunne innige bede, dat de jonge Prinses voorspoedig moge opgroeien tot geluk en vreugde van het Koninklijk Huis en tot heil en zegen van Nederland en de Koloniën.

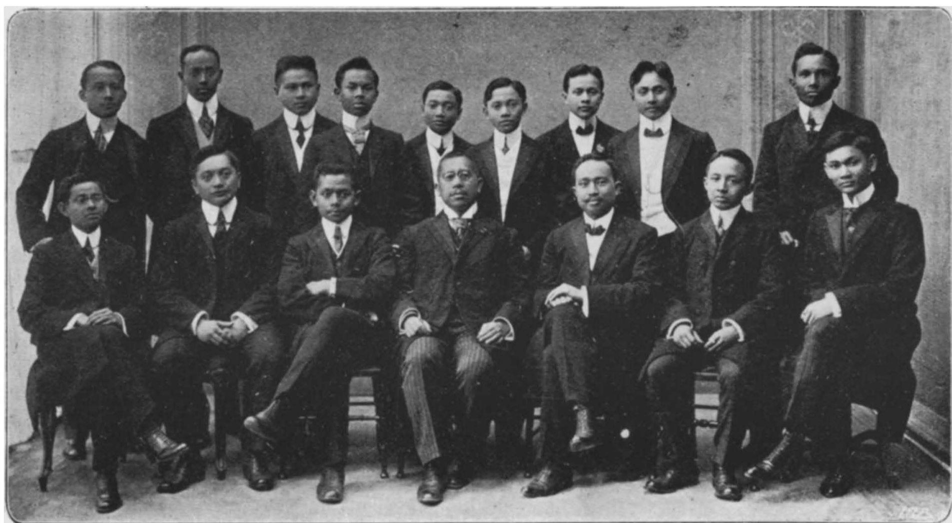
Wij gevoelen zich bij deze gelegenheid gedrongen om niet alleen uitdrukking te geven aan hunne groote dankbaarheid voor het geluk, aan Uwe Majesteit en aan alle Uwe onderdanen te beurt gevallen, doch tevens om getuigenis af te leggen van de gevoelens van trouw en aanhankelijkheid van Insulinde's zonen, die steeds wenschen te blijven

Uwer Majesteits
meest getrouwe onderdanen

Voorzitter:
R. Soetan Casajangan Soripada – Padang Sidimpoean, Tapanoeli.

Secretaris:
Raden Mas Soemitro – Banjarnegara, Banjoemas.

Penningmeester:
Ph. Laoh — Menado.
J. Wenupeiory (?) — Amboina — Amsterdam, Leidsche gracht 92.
E. F. Lumentut. — Menado
H. J. D. Apituley — Amboina
R. Tumbelaka — Menado.
A. Boenjamin (?). — Banjoemas.
K. J. Leatemia (?) — Amboina
Dr. Abdul Rivai – Benkoelen (Sumatra)

Leden I.V. bijeen op 22 mei 1909 in Den Haag. Zittend v.l.n.r. Notokworo, Ambia Soedibio, Soemitro, Casajangan, Laoh, Hoesein Djajadiningrat, Notodiningrat; staand: Soerjowinoto, Tumbelaka, Latif, Gondowinoto, Noto Soeroto, Amaroellah, Lumentut, Apituley.

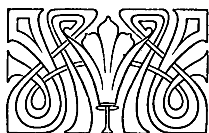
Huldeblijk I.V. bij de geboorte van prinses Juliana.

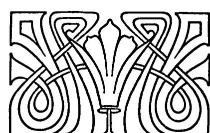
honderd Maleise regels; Noto Soeroto schreef twee feestpoëmen in het Nederlands en de I.V. wijdde op 22 mei 1909 een feestelijke bijeenkomst in Den Haag aan de gebeurtenis. Op initiatief van Sosrokartono werd een fraai gekalligrafeerd huldeblijk opgesteld, dat werd getekend door alle 23 leden. De bijeenkomst werd uitgebreid in de Nederlandse pers verslagen. Daaruit blijkt dat vele autoriteiten de receptie met hun bezoek vereerden. Speeches en toasts van Casajangan, Abendanon, Soemitro en Van Deventer en vaderlandse liederen droegen bij tot de algemene feestvreugde. De geschiedenis hield aan deze bijeenkomst een zeldzame foto over van de zestien aanwezige leden. Bij zulke gelegenheden was Casajangan in zijn element. Voor een speech met enige bombast of enkele schriftelijke gelukwensfrasen leek hij zijn hand niet om te draaien. Verder dateren uit zijn voorzitterschap een artikel met wijze raad aan ouders in Indië die hun kinderen naar Nederland wilden zenden en zijn voorstel een fonds op te richten waaruit renteloze voorschotten zouden kunnen worden verstrekt aan Indonesische onderwijzers ter voltooiing van hun opleiding aan een Nederlandse kweekschool.

In 1910 nam de arts Ph. Laoh het voorzitterschap van de I.V. over en met zijn collega Moh. Salih en de medisch student R. Brenthel was het bestuur een Amsterdamse aangelegenheid geworden. Het volgende jaar trad een geheel nieuw, in Leiden gehuisvest bestuur aan onder leiding van Hoesein Djajadiningrat, bijgestaan door de broers Gondowinoto en Noto Soeroto. De lezingen van een donateur of een lid en bijeenkomsten vonden meestal plaats in Den Haag en soms in Amsterdam of Leiden.

Uit deze periode was slechts één kort verslagje van een I.V.-vergadering te achterhalen. De hele zondag 6 februari 1910 werd voor een vergadering uitgetrokken. Huishoudelijke zaken, een lezing van Van Deventer over zijn plannen voor een Indonesisch studiefonds en een voordracht, twee uur lang, van Hoesein Djajadiningrat over godsdienst in het oude Java vulden de dag.

Hoesein Djajadiningrat was de in 1886 geboren zoon van de in 1899 overleden regent van Serang, broer van de fungerende regent Achmad Djajadiningrat, en in augustus 1904 in Nederland aangekomen. In Batavia stond hij onder toezicht van Snouck Hurgronje, die de regent van Serang schreef dat "het wel de moeite waard zou zijn om Hoesein na zijn eind-examen H.B.S. in Nederland in de een of andere faculteit te laten studeeren". Snouck zorgde ervoor dat Hoesein bijlessen in de klassieke talen kreeg. Na zijn staatsexamen gymnasium ving Hoesein in 1905 zijn studie Oosterse talen aan de Leidse universiteit aan. Zijn studie verliep voorspoedig en in oktober 1910 deed hij cum laude zijn doctoraal examen. Kort hierna publiceerde hij in het blad "Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië", uitgave van het KITLV, een artikel van 130 bladzijden lang: "Critisch overzicht van de in Maleische werken vervatte gegevens over de geschiedenis van het Soeltanaat van Atjeh". Dit was de bekroonde inzending voor een prijsvraag in 1908 van de Leidse Universiteit. Vóór zijn artikel stond een bijdrage van Noto Soeroto, drie bladzijden lang, over een wajangterm. Dit waren de eerste twee publikaties van Indonesiërs in Nederland in dit gerenommeerde streng-wetenschappelijke tijdschrift. Vele jaren eerder, in 1899, was Kartini onder de naam van haar vader, de eerste Indonesiër die in de "Bijdragen" publiceerde. Hoesein bekroonde op 3 mei 1913 zijn studie met een promotie, wederom met lof, op "Critische beschouwing van de Sadjarah Bantěn. Bijdrage ter kenschetsing van de Javaansche geschiedschrijving". Hiermee

WELKOMSTGROET

aan de Prinses van Oranje-Nassau Mecklenburg.

Jongste telg van 't Huis Oranje-Nassau!
Een zoon van warmer Zuiderstranden,
Brengt U, Kind van de allerhoogste Vrouw
Van Nederland en al die schoone landen,
Die zoo lieflijk opduiken uit den zilten vloed,
Een door Allah gezegenden welkomstgroet.

Toekomstig Maharadja van 'n machtig Rijk,
Waar de zonne nooit ten onder gaat,
Dat liefde zweert in jublend vreugdeblijk
Der lang verbeide, afgesmeekte nazaat
Van Oranje, eindlijk dan gevonden,
Wiens roem met Neerlands grootheid zij verbonden!

Toekomstig Keizerin van Insulinden,
Heerschter van ontelb're onderdanen!
Waar ter wereld een vorstin te vinden,
Voor wie millioenen van Javanen
Allah's zegen biddend afsmeeken,
Opdat haar glans nooit moog' verbleeken?

Moog' men U eens als de Groote loven,
Aan Uw heerschappij zij smet noch blaam;
Als Gij, regeerend volkren van vele gelooven,
Beschermster zijt van Christendom, zoowel Islaam.
Dan zal vervuld zijn mijn vurige bede
„Dat Uw Rijk moge bloeien in rust en in vrede!"

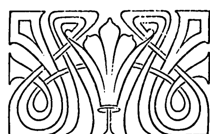
Ja, Allah wake over Uw' geheiligden troon,
Omdat aan Nederland zijn geregen,
Als diamanten aan de gouden koningskroon,
Dierbre landen, rijk aan schatten en aan zegen,
Waar het zonlicht, dat over d'aarde speelt
Uit Java het schoonste land ter wereld teelt.

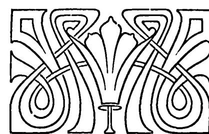
Evenals Gij nu die kroon zult bewondren
Lang vóór Gij ze op 't hoofd U drukt,
Zoo moog't Gij ook het land der wondren
Met eigen oogen aanschouwen, en verrukt
Terugkeeren naar Uw Hollandsch strand
Met liefde in 't hart voor 't Javaland!

's Hage, 30 April 1909.

U, die in Lente zijt geboren,
In tijden van ontwakend leven,
Ik wensch: „Moge 't U zijn beschoren,
Dat Gij ook lang nog zult beleven
De lente van het heerlijk kind zijn,
Van niet te derven moedervreugd en moederpijn."

R. M. Noto Soeroto.

Bandera Wolanda, 1909.

was Hoesein de eerste Indonesiër die op een volwaardig proefschrift en in Nederland promoveerde. Zijn boek werd zeer goed besproken. De oude, zeer gezaghebbende prof. H. Kern loofde de "doorwrochte studie", de "uitnemend critische wijze" van analyse en het "zoo voortreffelijke werk van Dr. Djajadiningrat". Korte tijd hierna ging Hoesein naar Indonesië terug om aan een glanzende wetenschappelijke en bestuurlijke carrière te beginnen.

Toen Hoesein Djajadiningrat in oktober 1911 terugtrad werd Noto Soeroto zijn opvolger als voorzitter van de I.V. met steun van een andere broer, Notodiningrat, en van Soerjowinoto. Onder Noto Soeroto's bewind begon de I.V. met de uitgave van een serie "Voordrachten en Mededeelingen" en bleek voor het eerst ook buiten de kring van leden en donateurs regelmatig iets van de activiteiten van de I.V. De eerste uitgave in de serie was een rede van Noto Soeroto gehouden op 24 december 1911, "De gedachten van Raden Adjeng Kartini als richtsnoer voor de Indische Vereeniging". Van Deventer en Abendanon (met Casajangan erelid van de I.V.) schreven inleidende woorden. Noto Soeroto herkende in de pas uitgegeven brieven van Kartini een verwante geest. Hij las lange citaten uit haar brieven voor, die moesten illustreren dat Kartini streefde naar een harmonieuze vereniging van Oosterse en Westerse beschavingselementen. "Geen bekrompen nationalisme, geen zelf-geringschattende nabootsing van het vreemde, maar *voortbouwen op de eigen goede basis in de richting van algemeen-menschelijke idealen."*

En Noto Soeroto besloot: "Gij weet, dat haar hartewensch om een tijd in Europa te verblijven nooit is vervuld geworden. Hoe zou zij ons benijd hebben, wien 't de omstandigheden veroorloofd hebben om hier te midden der groote levensstroomingen de mooiste en ontvankelijkste periode van ons leven door te brengen! Ziet, welk een groot voorrecht Gij geniet; want laat ons dit bedenken, dat velen onder onze landgenooten, die in zedelijke kracht en intellectualiteit en in het besef van onze plichten jegens land en volk wellicht onze meerderen zijn, door verschillende

DE GEDACHTEN VAN RADEN ADJENG KARTINI ALS RICHTSNOER VOOR DE INDISCHE VEREENIGING.

REDE,

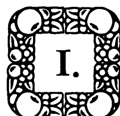
VOOR DE INDISCHE VEREENIGING OP DE VERGADERING VAN 24 DECEMBER 1911 TE 'S-GRAVENHAGE GEHOUDEN

DOOR

Rn. Ms. NOTO SOEROTO,

PRESIDENT DER VEREENIGING.

(MET INLEIDENDE BRIEVEN VAN Mr. C. Th. VAN DEVENTER en Mr. J. H. ABENDANON.)

UITGAVE VAN DE INDISCHE VEREENIGING.

Omslag eerste deel "Voordrachten en Mededeelingen".

omstandigheden niet de zegeningen kunnen ontvangen van dezen, voor de ontwikkeling van geest en hart, bij uitstek vruchtbaren bodem. Laat ons daarom deze schoone gelegenheid om het pionierswerk met kracht en bezieling voort te zetten, met beide handen aangrijpen. Met bezieling door het voorbeeld van Kartini! Hoe zou haar hart van vreugde opgesprongen hebben, indien wij ons de roeping, die zij zoo krachtig gevoelde, indien wij ons die roeping helder bewust zijn en haar met denzelfden moed als zij aanvaarden. [...] Helaas! dat is niet meer mogelijk, want wien de goden liefhebben, nemen ze jong tot zich."

Een rede van Abendanon in februari 1912 vulde de tweede brochure. Hij gaf hierin een verslag van het "Rassencongres" in Londen van juli 1911. 1200 Afgevaardigden uit alle werelddelen kwamen hier bijeen om door kennismaking en gedachtenwisseling Oost en West nader bij elkaar te brengen. Zo kon wereldvrede worden bevorderd en vooroordelen konden verdwijnen. Op wereldniveau vonden de "Ethici" hier hun ideeën terug en het

Nama-nama anggota.

Eerelid.

Mr. J. H. Abendanon, Jan van Nassaustraat 43, 's Hage.

Bestuur.

R. M. Noto Soeroto, *Voorzitter.*
Raden Mas Notodiningrat, *Secretaris-Penningmeester.*
Raden Mas Soorjowinoto, *Commissaris.*

Amaroellah galar Soetan Mangkoeta, Van Woustr. 2, A'dam.
Raden Ambia Poerbo Soedibio, Havenstraat 7a, Delft.
H. J. D. Apituley, Malang.
Raden Brenthel, 2e Helmerstraat 12, Amsterdam.
P. J. L. Cleintuar, Indië.
B. A. S. Gerungan, 1e Helmerstraat 165, Amsterdam.
Raden Mas Gondowinoto, Nieuwsteeg 5, Leiden.
Raden Hoesein Djajadiningrat, Papengracht 17, Leiden.
Kahar Masjhoer, Pothoofd 25, Deventer.
J. A. J. Kawilarang, Bosboom Toussaintstraat 42, Amsterdam.
W. Laoh, Nieuwe Rijn 28, Leiden.
K. J. Leatemia, Spoorsingel 2, Delft.
Soetan Mahmoed Latif, Benningstraat 166, Wageningen.
Kandjeng Pangeran Ario Notobroto, Willemsparkweg 190, Amsterdam.
Raden Mas Notodiningrat, Havenstraat 7a, Delft.
Raden Mas Notokworo, Schelpenkade 2, Leiden.
Raden Mas Notosoeroto, Weimarstraat 336, 's-Gravenhage.
Raden Mas Ario Notowirojo, Plantage Middenlaan 40, A'dam.
Raden Mas Oetarjo, Lawicksche allée 85, Wageningen.
Dr. Raden Ngabehi Radjiman Wediodipoero, Soerakarta.
J. Riedijk, 2e Helmerstraat 12, Amsterdam.
Roestam, Pothoofd 25, Deventer.
Mohamad Salih, 2e Const. Huygenstraat 49, Amsterdam.
Abdul Firman galar Maharadja Soangkoepoen, Nieuwe Rijn 28, Leiden.
Raden Mas Soemitro, Schelpenkade, Leiden.
Raden Soerjowinoto, Havenstraat 7, Delft.
Raden Mas Pandji Sosrokartono, De Carpentierstraat 86, 's-Gravenhage.
R. Soetan Casajangan Soripada, Columbusstraat 93, 's Hage.
R. Tumbelaka, Gesticht Wolfshezen nabij Arnhem.
Baginda Zaïnoedin bin Mohamad Rasad, Nieuwe Rijn 28, Leiden.
R. Lockman Djajadiningrat, Hugoplein 5, Delft.
A. H. Masoko, 3e Helmerstraat 3, Amsterdam.
R. Sarengat, Hugoplein 20, Delft.
R. M. Soediardjo, Van Leuwenhoeksingel 36, Delft.
R. M. A. Soorjopoetro, Hugo de Grootstraat 56, Delft.
Doktor Mahulete, 3e Helmerstraat 3, Amsterdam.
Todoeng, Nieuwe Rijn 28, Leiden.

Pemimpin.

J. M. van Aaken, Van Breestraat 118, Amsterdam.
C. J. Batenburg, 2e Sweelinckstraat 78, 's-Gravenhage.
J. G. Becking, Langebrug 18a, Leiden.
S. Bouman Fzn., Hoogewoerd 41a, Leiden.
H. C. C. Clockener Brousson, Weimarstraat 336, 's-Gravenhage.
T. J. Cremer, Heerengracht 502, Amsterdam.
Mr. C. Th. van Deventer. Surinamesfraat 20, 's-Gravenhage.
J. A. Dezentjé Gzn., Daguerrestraat 88, 's-Gravenhage.
M. H. Doornik, Zoutmanstraat 68, 's-Gravenhage.
H. W. Fischer, Hooge Rijndijk 32, Leiden.
J. A. Hardeman, Groot-Hertoginnelaan 139, 's-Gravenhage.
J. Hardeman, Groot-Hertoginnelaan 173, 's-Gravenhage.
H. P. Hesselaar, Haagweg 67b, Leiden.
L. J. Husselman, Pieterskerkgracht 3a, Leiden.
J. E. Jasper, Verhulststraat 46, 's-Gravenhage.
E. J. Jellesma, Adriaan Pauwstraat 43, 's-Gravenhage.
J. J. Meyer, Conradstraat 49, 's-Gravenhage.
J. J. Munniks de Jongh, Beestenmarkt 50, Leiden.
F. H. Nieuwenhuyzen, Pieterskerkhof 22, Leiden.
L. Petit Jr., Saxenburgstraat 28, Amsterdam.
J. M. Pijnacker Hordijk, Nassauplein 30, 's-Gravenhage.
J. Postma, Buys Ballotstraat 59, 's-Gravenhage.
G. A. Ch. Wechuyzen, Wijnhaven 24, Delft.
Jhr. C. H. A. van der Wijck, Amaliastraat 15, 's-Gravenhage.
Mevrouw N. van Zuylen—Tromp, Heerengracht 7a, 's Hage.
J. Jongejans, Hooigracht 86, Leiden.
P. W. Schendel. Soesterweg 23, Amersfoort.
J. Tideman, Ambt. B. B. Ned.-Indië.
Ch. Meyll, Villa Plato, Scheveningen.
Dr. Boenjamin, Semarang.
Hairoel Ali bin K. Bodan, Bandjermasin.
D. van Hinloopen Labberton, Weltevreden.

Lijst van leden en donateurs van de Indische Vereeniging, Bandera Wolanda, 1911.

D. L. H!

Er is in het leven van de Indische Vereeniging een nieuwe phase getreden door de propaganda langs schriftelijken weg, welke voortaan een wezenlijk bestanddeel van onze werkzaamheden zal uitmaken. In afwachting dat een afzonderlijk tijdschrift der Vereeniging voldoende levensvatbaarheid krijgt, zullen publicaties plaats hebben van zoodanige „Voordrachten en Mededeelingen", als krachtens sanctie van de Algemeene Vergadering voor bijzondere verspreiding in aanmerking zullen komen. Door afzonderlijke uitgave van die voordrachten, welke diverse sprekers in den loop van het vereenigingsjaar zullen houden, wordt gedeeltelijk in bedoelde schriftelijke propaganda voorzien. Met deze serie is reeds een begin gemaakt, hetwelk tot nu toe uit een oogpunt van propaganda succesvol is gebleken.

Ditmaal heeft Mr. J. H. Abendanon, eere-lid onzer Vereeniging, aan wiens bemoeienissen voor een niet gering deel onze Vereeniging haar ontstaan heeft te danken, van zijn liefde voor de Indische Vereeniging blijk gegeven door in ons midden beschouwingen te hebben gehouden over het rassencongres te Londen in Juli 1911. Het gansche idee van dit congres, waar vertegenwoordigers van verschillende volkeren der aarde te samen kwamen, is, om door onderlinge kennismaking en waardeering, door het afleggen van rasvooroordeelen en door het zich rekenschap geven van verschil in gewoonten, zeden en opvattingen als gevolg van klimaat en geographische ligging, te streven naar een universeele beschaving met behoud van de verschillende volksindividualiteiten, naar een volkerenharmonie, waarvan de band moet zijn „dezelfde ontwikkelingsgraad en hetzelfde gevoel voor het edele en goede".

In het godsdienstig leven vindt het idee uitdrukking bij den Pers Baha Oellah en zijn volgelingen, die wenschen, dat de groote beginselen der verschillende godsdiensten tot uiting komen in een gemeenschappelijk streven tot heil der gansche menschheid: „a religion that would unite, not divide" en de roepstem luidt „O, people of the world, ye are the fruit of one tree, and the leaves of one branch."

Het Bestuur is van meening, dat deze beschouwingen geheel in den geest vallen van de Indische Vereeniging. Het brengt hierbij in herinnering het volgende fragment uit de artikelsgewijze geschreven toelichtingen bij het ontwerp tot wijziging van statuten en reglementen. „Beschouwt men in groote lijnen de ontwikkelingsvelden, die het Oosten en het Westen aanbieden, dan is het niet overdreven te zeggen, dat globaal gesproken, het Oosten de sfeer van het hart beheerscht, terwijl het Westen het intellect, de zakelijke gedachte heeft kunnen vermeesteren. Het ligt dus voor de hand, dat voor elk de toekomst slechts dàn wezenlijk vruchtbaar zal zijn, wanneer wederzijds de ontbrekende eigenschappen worden nagestreefd. Dit laatste nu, gebeurt niet, zoolang elke grootheid uitsluitend binnen eigen sfeer blijft leven of zich moedwillig met zichzelf tevreden blijft stellen. De moderne geschiedenis toont echter duidelijk aan, dat universeele dooréénmenging van het volkerenverkeer vanzelf op niet te stuiten wijze bijdraagt tot een synthese van bovengenoemde wereldbeschouwingen. Voor de Indische Vereeniging in het bijzonder geldt het merkwaardige feit, dat zij een in het Westen bewust levende groep van Oosterlingen omvat, wier streven het dus vanzelf moet zijn, den eigen aard zooveel mogelijk aan hun tijdelijke omgeving te doen aanpassen. Zoo ergens, dan zal in ons midden de ware ontwikkeling alleen gevonden kunnen worden door een gepaste combinatie van rede- en gevoelselementen. Voor ons beteekent *ware ontwikkeling* dus vanzelf de zuivering van hoofd en hart. Beter dan onze zustervereenigingen in Indië kunnen wij beoordeelen, wat wij voor de toekomst noodig hebben. Dat danken wij aan het feit, dat thans de Europeesche cultuur over ons gaat en ons de oogen opent.....

Daarom stelle de I. V. hare „algemeen-menschelijke idealen" op het peil van een hoogere, d. i menschwaardiger samenleving voor Insulinde; zij passe zich in deze Westersche omgeving niettemin zooveel mogelijk aan bij het land, dat hare leden voortbracht en hun allen lief is. Zij make zich in beginsel tot baanbreekster voor *alle* groepen van de veelsoortige Indische samenleving van Insulinde. Niet minder dan dit zij de kern van ons doelbewust vereenigingsleven, van het „schoone streven", dat wij ons in beginsel als „Boedi Oetomo" hebben gedacht. Zoo heeft o. i. Kartini het óók gewild.....

Verdraagzaamheid en *vrije gedachte* zijn de machten waarnaar wij ons voelen en denken in den ruimsten zin hebben te richten.

Verdraagzaamheid, onderlinge waardeering zij de lafenis aan Insulinde's hart toegebracht.

Vrijheid van denken omstrale de glans van haar hoofd!

Verdraagzaamheid, het sieraad van elk goed menschenhart, stelt het zuiver gevoel naar alle zijden op den proef; ontwapent alle zelfzucht en kweekt harmonie. Het is de moeder aller deugden, waar menschen samenwonen, de immer wellende bron van grootheid.... jegens anderen.

Vrij en onbevangen denken verheldert het bewustzijn, verdrijft den waan. Het is de beste waker tegen zelfoverschatting of -misleiding, de zekerste — wijl niet te stuiten — weg naar een zuiver oordeel. Vrijdenkers zijn o. i. bewuste, vrijheid beheerschende denkers; geen onverantwoordelijke vrijbuiters in de machtige, onbetwistbare sfeer van het denken!"

Wat er op het rassencongres gebeurde in het groot, heeft in den kring der Indische Vereeniging in het klein plaats: de onderlinge kennismaking en waardeering tusschen, het streven naar een wederzijdsch begrijpen en naar een samenwerking van vertegenwoordigers der Oost-Indische Nederlandsche volkeren, als de eenig juiste wijze, laat ons hopen, om te geraken tot den heilstaat van een gelukkige harmonie tusschen beide landen, die, ofschoon in vele opzichten ver van elkaar gelegen zijnde, door den samenloop van omstandigheden aangewezen zijn om tot in de verste toekomst met elkander samen te gaan

Het Bestuur:

Noto Soeroto, *voorzitter.*
Notodiningrat, *secretaris.*
Soorjowinoto, *penningmeester.*

Inleiding "Voordrachten en Mededeelingen", tweede deel.

behoeft niet te verwonderen dat Abendanon en Noto Soeroto's I.V. zich enthousiast betoonden over de conferentie, waarop ook de arts Salih sprak en pleitte voor een uitwisseling van kennis tussen Oost en West.
Uit de inleiding bij deze brochure blijkt dat de I.V. toen sprak over een herziening van statuten en reglementen. Een deel van de toelichting, duidelijk Noto Soeroto's inspiratie ademend, is hier opgenomen. De combinatie Oost (de sfeer van het hart) en West (intellect, zakelijkheid) moest worden nagestreefd. Voor het tot stand brengen van die synthese was vooral de I.V. geschikt die gelet op haar plaats van vestiging het beste, beter dan de zusterverenigingen in Indië als Boedi Oetomo, kon beoordelen wat voor Indië's toekomst nodig was. Het leek erop dat Noto Soeroto vond dat de I.V. een leidende rol in het Indische verenigingsleven moest vervullen.
De voorstellen tot wijziging werden aanvaard; ook die, maar met grote moeite, waarin stond dat het gemeenschapsgevoel van de in Nederland studerende Indiërs moest worden aangekweekt. Dit betekende dat het besef tot één land te behoren, een nationalistisch besef, de regionale verschillen oversteeg.
Na de twee genoemde brochures duurde het een jaar voor de derde aflevering verscheen. Deze pauze wordt verklaard in het eerste overgeleverde jaarverslag 1912-1913, waarin over de uiterst geringe opkomst op vergaderingen werd geklaagd en werd vermeld dat vijf aangezochte sprekers verstek moesten laten gaan. Door het ontbreken van het statutair vereiste quorum moet zelfs de bestuursverkiezing worden uitgesteld. Notodiningrat trad hierbij af en werd opgevolgd door Loekman Djajadiningrat, een jongere broer van Hoesein. Er kwamen ook afdelingen tot stand in Amsterdam, Delft en Leiden. Met wisselend succes ontplooiden deze eigen activiteiten, waarbij een actieve voorman, zoals Soorjopoetro in Delft, in grote mate tot de bloei bijdroeg. Met de toename van de Indonesische studenten groeide de I.V. in ledental; van eind 1912 tot eind 1913 steeg het van 39 tot 47, terwijl het donateursaantal toénam van 60 tot 74.
Naar buiten toe was de I.V. in deze periode niet bijzonder actief. Uit vrees voor mislukking beperkte het bestuur zich hierin. In de zomer van 1913 maakten 17 leden een succesvolle excursie naar de marine in Den Helder. Een vorm van deelname aan de viering van het "jubeljaar" 1913 - honderd jaar onafhankelijkheid van Nederland - werd uitvoerig besproken. De leden werden opgeroepen een ontwerp te maken voor de Indische wagen in de allegorische optocht, waarop slechts Soorjopoetro een voorstel indiende.
In de viering zag ook Casajangan gelegenheid een oud idee nieuw leven in te blazen. Het idee van opleiding van Indische onderwijzers in Nederland, om het slechte en onvoldoende volksonderwijs te verbeteren en de kennis van de Nederlandse taal, de sleutel tot de algemene ontwikkeling, te vergroten zette Casajangan begin 1911 nog eens uiteen in lezingen voor de vereniging "Moederland en Koloniën" en de Indologen-Vereeniging te Leiden.
In 1912 verscheen van Casajangans hand de brochure "Indische toestanden gezien door een Inlander" in een serie populaire, korte brochures over koloniale vraagstukken. Zijn loyale opstelling ten opzichte van de kolonisator komt hier ook weer duidelijk naar voren maar nu aangevuld met een aantal kritische geluiden. Als principiële eis stelde hij dat gelijkstelling voor de wet van Inlanders en Nederlanders onmiddellijk moest plaatsvinden. Dit "met een verwijzing naar *hooger recht: de menschenrechten.* Zijn in Nederland alle menschen gelijk in aard, in karakter, in deugd, in ontwikkeling? Neen toch? Maar gelden in Nederland niet *de wetten voor allen* gelijk?" Casajangan ontleende aan de geschiedenis en zijn kennis van de Bataklanden de nodige voorbeelden die het rechtvaardige van deze eis moesten aantonen. De gelijkheid moest ook inhouden dat het gouvernement op ruime schaal voor onderwijs zou zorgen, waarbij hij zijn studie-

Omslag brochure Casajangan.

beurzenplan weer opvoerde. Ook bij landbouwvoorlichting en handelsbevordering lag een taak voor de koloniale heerser. Door de Inlanders gelijken in rechten te maken en, door onderwijs, gelijken in ontwikkeling zouden zij ook "gelijken in trouw en aanhankelijkheid en vereering van de Nederlandsche vlag" worden, schreef Casajangan tot slot.

In december 1912 herhaalde hij deze denkbeelden in een lezing voor "Oost en West" in Amsterdam. Maar succes had het nog niet. Dat kwam pas toen hij begin 1913 de oproep hieronder als ingezonden stuk naar de Nederlandse dagbladen zond. De oproep had groot succes. Casajangan kreeg sympathie-betuigingen van koningin, prins Hendrik en koningin Emma, twee ex-gouverneurs-generaals en vele anderen. Geldelijke toezeggingen stroomden ook binnen.

Met reden kon dus op 30 april de door Casajangan voorgestelde oprichting plaatsvinden. In het "Indologenblad" verscheen een kort verslag van deze vergadering die weer Abendanon in een hoofdrol laat zien. In de volgende uitgave van het "Indologenblad" kwam Soemitro aan het woord, die enige zaken wenste te rectificeren. De discussie over deze zaak leidde tot meningsverschillen in de I.V. Twee Sumatraanse leden, Soangkoepon en Goenoeng Moelia, bedankten als lid.

Uit deze verslagen blijkt dat hoewel de I.V. nog een bastion van gezagsgetrouwheid was toch de eerste tekenen van een meer kritische opstelling waren te constateren. Een ontwikkeling die ook leidde tot politieke verschillen van mening in de I.V. Onder invloed van de gebeurtenissen in Indië zou deze tendens zich vanaf 1913 steeds sterker manifesteren. Naast de I.V. werd eind 1912 in Amsterdam de vereniging "Setia Tanah Hindia" (Trouw aan Indië) opgericht, waarvan een aantal Indonesiërs lid werd, naast Nederlanders en Chinezen, afkomstig uit Indië. De vereniging wilde alle inwoners van Indië op voet van gelijkheid bijeenbrengen. Eerste voorzitter was

Van de Nederlanders! Voor het Indische volk!

(Nadruk aanbevelend).

Daar gaat een verlangen naar meer ontwikkeling, naar beter onderwijs door de duizend en duizenden Inlanders, die in ons Insulinde eeuwenlang mede hebben gewerkt om Nederland en de Nederlanders in materieel opzicht te bevoordeelen.

Bij geen enkele andere koloniale mogendheid is iets dergelijks waar te nemen. Hier toch vragen de overheerschten kennis van de taal der overheerschers, hier willen de overwonnenen èn ontwikkeling èn opvoeding van de overwinnaars, en als hun overwinnaars.

Wat een schoon perspectief opent dat voor het klein Nederland om het groote Insulinde te behouden en te bewaren — de dierbaarste en onschatbaarste erfenis van de voorvaderen — tegen ieder andere naijverige nabuur. Met de millioenen Inlanders als vrienden is het bezit van Insulinde voor Nederland gewaarborgd; met de millioenen Inlanders als onverschilligen of erger als ontevreden tegenstanders zal het 't klein Nederland op den duur onmogelijk blijken 't bezit te handhaven tegen machtige buitenlandsche of binnenlandsche vijanden.

Te rechter tijd die strooming onder de Inlanders zich ten nutte te maken en daaraan leiding te geven is op het oogenblik een groote en waarachtige historische taak voor Nederland weggelegd.

Terecht sprak de heer A. J. N. ENGELENBERG, Resident met verlof, de volgende ware woorden:

»Laten Nederlanders het in acht nemen, dat ook »dit offer ter wille van Indië *een goede geldbelegging* »is, omdat daarmede de band tusschen Nederland en »Indië kan worden versterkt . . . .

»Het Rijk worde één waar thuis voor alle natiën »en alle godsdiensten, die het omvat, opdat in de »ure der beproeving allen schouder aan schouder »staan tot wering van het gevaar «

(N. Rott. van Maart 1913 no. . . . .)

En de heer *D. Soesman* schreef in een ingezonden stuk: »Wat is verder de beste verdediging onzer schoone bezittingen«?

»Algemeen onderwijs en goede verstandige opvoe-»ding der Indische onderdanen.

»Laten de hoogst ontwikkelden en weldenkende »Hollanders toonen, dat zij best weten, wat in het »belang is van hun land en wat er noodzakelijk voor »de koloniën gedaan moet worden.«

('t Kolon. Weekblad 6 Maart 1913.)

En als geboren Batak zou ik hier gaarne die woorden van zulke gezaghebbende Europeeërs, kenners van Indië en Indische toestanden schragen door mijne overtuiging en mijne ervaring door jarenlang verblijf temidden van uitsluitend Inlanders opgedaan. *dat de Inlanders op het oogenblik verwachten van Nederland morele opheffing, die hun in staat zal stellen overal kennis en wetenschap op te doen, die hun practisch meer welvaart zal geven en in ideëelen zin »meer mensch« doet zijn.* Die belangstelling en onwillekeurige opmerkzaamheid der Inlanders zijn de beste factoren, die men ooit denken kan, om Insulinde voor ons te verzekeren. Op school ondervindt men immers, dat de resultaten van het onderwijs zeer groot zijn, als de belangstelling en onwillekeurige opmerkzaamheid der leerlingen aanwezig zijn. Zoo zorge men alleen, dat de methode en de leermiddelen goed zijn. Men zorge dus alleen, dat er van die belangstelling en opmerkzaamheid gebruik moet gemaakt worden. Verder: Als de Inlander die ontwikkeling heeft, zal hij zelf overwegen, welken godsdienst hij en de zijnen zullen belijden;

Wat »*groote*« taak voor een «*klein volk*«!

»Laat Nederland nu toonen groot te zijn, in alles, »waarin een klein land *groot* kan zijn!«

(Gez. v. H. M. Kon. Emma.)

Het aantal Inlanders, dat nu reeds, bezwaren trotseerend, zijne ontwikkeling in Nederland op Nederlandsche scholen komt volmaken, is stijgend; en veel grooter zou dit zeker worden als zware financieele offers daartegen niet dikwijls een beletsel waren. Het verlangen van de Inlanders naar meer scholen, naar meer en beter onderwijs, neemt met den dag toe. Als de lagere scholen eerst goed geregeld zijn — gescheoid als Europeesche scholen — dan zullen de middelbare- en hoogescholen van zelf komen.

Zou het Nederlandsche volk niet met de daad de Inlanders de hand willen reiken?

Laat 1913 — het komend jubeljaar — ook een jubeljaar worden voor Nederlands bruine onderdanen in Insulinde, waarin die onderdanen kunnen getuigen van den steun uit Nederland geboden om hen door hooge ontwikkeling op te heffen, tot een staat van geestelijke *vrijheid!*

In Indië verschillende onderwijsinrichtingen in- en openstellen kan slechts in verloop van jaren geschieden; maar Nederland telt vele en goede scholen, waar voor het onderwijs, voor den landbouw, en voor den handel gelegenheid te over is om volledige opleiding te ontvangen.

Welnu, Nederlanders! Bij de Inlanders is behoefte en groot verlangen naar meer onderwijs — vooral in de Nederlandsche taal — naar kennis van landbouw en veeteelt en naar handelskennis.

Stelt Gij, Nederlanders! nu door financieele hulp den Inlander in staat die kennis en ontwikkeling in Nederland op te doen!

Men denke alleen, dat, als ieder zich bereid mocht voelen, om *een klein gedeelte* van de belasting, die hier te lande betaald moet worden, meer te betalen, beschouwende als *vrijwillige bijdrage*, ter verheffing van onze broeders in Insulinde door meer en beter onderwijs, mede tevens als *blijk van de alom bekende mildheid der Nederlanders* of wellicht door sommigen *als erkentenis van de bekende eereschuld*, wij een grondkapitaal zouden kunnen hebben voor het stichten van:

„Een eeuwig instituut voor de eenheid en vooruitgang"

(als renteloos voorschot te verleenen a. d. studeerenden onder waarb. v. Levensverz.), dan zouden die Inlanders — in Indië teruggekomen — de opgedane kennis onder de bevolking verspreiden en het loon zou honderdvoudig ook door U, Nederland! geoogst worden door innige waardeering, hoogachting, dankbaarheid en toewijding van de Inlanders voor het Nederlandsche Rijk, dan zou dat genoemd worden in waarheid: »Groot-Nederland« en bestaande uit provinciën in Europa en in Indië, slechts *één Rijk* zou het zijn.

Waar zoo hier als elders meer ontwikkeling, meer welvaart, meer behoefte en meer koopkracht met zich brengt, zal ook die begeleiding indirect ten goede komen aan Nederland en Ned. ondernemingen.

Geldbelegging bij het onderwijs brengt n.l. *onschatbare rente* op.

In de Indische bladen plaatste ik in Febr. l.l. een art. van gelijke strekking om steun daarvoor uit Indië.

Thans doe ik een beroep op de offervaardigheid van U, Nederlandsche natie!

Gij, Nederlanders en rechtspersoonlijkheid bezittende vereeniginn, zijt zeker bereid, gelden voor het doel:

»Inlanders in de gelegenheid te stellen in Nederland ontwikkeling op te doen — 't aller noodzakelijkste: — het onderwijs, den handel en den landbouw«,

bijeen te brengen in bovengenoemd fonds, waaruit de kosten kunnen bestreden worden, om telken jare eenige inlanders in Nederland een hoogere ontwikkeling te geven en tevens dienende voor de verbetering en uitbreiding van scholen in Insulinde.

Op den steun van de dames en heeren als:

Mr. C. Th. van Deventer, Mr J. H. Abendanon, Dr. H. P. N. Muller, Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, Prof. Ch. A. v. Ophuysen, K. H. H. v. Bennekom, H. E. Prins, E. v. Assen, J H. Dijkman, D. Vooren, Dr. C. W. Janssen, Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis, H. W. Fischer, J. J. Meyer, M. Joustra, G. Nijpels, Ph. v. d. Ley, J. Schaap, Dr. J. G. Scheurer, de Visscher Smidt, J. A. Gratama, H. van Kol, P. J. Kooreman, J. E. Meyier, J. W Tamson, Mevr. N. v. Zuylen-Tromp, Mevr. ten Bosch-Bosscher, S. A. Bartstra, J. Postma, Th. J. A. Hilgers en nog tal van andere dames en heeren, die ik heb leeren kennen kennen als ***vriendinnen*** en ***vrienden*** van ontwikkeling der Inlanders, durf ik al bij voorbaat rekenen, vooral ook wat de technische kwestie — het beheeren van zulk een fonds — betreft.

Wij — Nederlanders — vieren dit jaar het eeuwfeest van Nederlands onafhankelijkheid; moge dan datzelfde jaar 1913 het begin worden van een geestelijke opleving van de sluimerende talenten van duizenden Nederlandsche onderdanen in Nederlandsch Indië!

Wie der lezers van dit artikel — geplaatst in de meest gelezen Nederlandsche bladen sympathie gevoelt voor dit streven —

Men bedenke zich: »Ieder Nederlander heeft belangen in Nederland en de Nederlandsche hegemonie ligt in Indië, dus . . . . geve daarvan blijk door het zenden van hun naamkaartjes, aan *R. Soetan Casajangan S. p.* Copernicusstraat 131 's Gravenhage, opdat de eerste vergadering voor de vorming van *de commissie* en *het Bestuur* z. g. m. belegd kan worden.

Indologenblad, 15-4-1913.

't Eeuwig instituut voor de eenheid en vooruitgang van Groot-Nederland.

L. l. 30 April had te 's-Gravenhage in het gebouw Diligentia de vergadering plaats, die op initiatief van Raden Soetan Casajangan was uitgeschreven.

R. S. Casajangan opende de vergadering met een woord van welkom aan de aanwezigen en lichtte daarna nogmaals zijn plan toe (zie Indologenblad no. 11). Verder deelde hij mede, dat de gelden voor het te stichten fonds bijeen waren, waarop de vergadering bij acclamatie besloot tot oprichting van het bovengenoemde instituut. R. S. Casajangan zeide daarop, dat hij met opzet den dag van 30 April voor deze gelegenheid had gekozen. Gansch Nederland viert feest ter eere van ons prinsesje, welke naam zou beter passen voor het instituut dan de naam van ons geliefd prinsesje. Spreker stelde daarom voor aan H. M. de Koningin verlof te vragen den naam »Juliana« aan het instituut te mogen geven. Dit

werd met geestdrift aangenomen waarop de geheele vergadering een drievoudig hoera uitbracht voor ons vorstenhuis.

Op voorstel van R. S. CASAJANGAN werd daarna het bestuur van het fonds als volgt samengesteld: Mr. J. H. ABENDANON, voorzitter en verder de heeren PRINS, MEIJER, BOISSEVAIN en BLOK. Deze heeren namen de benoeming aan en Mr. ABENDANON nam de voorzittershamer over van R. S. CASAJANGAN.

De heer R. M. NOTO SOEROTO verkreeg daarna het woord en deelde mede zich verongelijkt te gevoelen. Waarom wordt er niets gedaan voor middelbaar en hooger onderwijs, dit is toch ook hoog noodig.

De heeren R. S. CASAJANGAN, ABENDANON, doch vooral R. SOANKOEPON, bestrijden dit geestdriftig. »Men bouwt toch niet eerst het dak en dan het huis!« aldus R. S. CASAGANJAN. »Leert ons u liefhebben en wij zullen alles, alles voor u doen!« was het geestdriftig gezegde van R. SOANKOEPON.

RADEN MAS SOEMITRO licht dan de houding van de Indische vereeniging nader toe.

De oppositie bestond echter alleen bij Javanen en wel bij den adel van Java. Laten die heeren toch inzien, dat zij veel voor zijn bij de Buitenbezittingen, de vergevorderde Javaan moge een universiteit van noode hebben, duizenden smachten nog naar eerste grondbeginselen. Goed beschouwd leek mij een weinig naijver bij de »Indische Vereeniging« aanwezig.

Mr. ABENDANON legde de kleine twist bij. »Alle onderdanen onder de Nederlandsche vlag moeten gelijk zijn, allen moeten zij gelijke rechten en plichten hebben, aller harten moeten voor hetzelfde doel kloppen.«

Mr. DIEMER vraagt in welke banen de inlander hier geleid zal moeten worden. Hij toch staat hier bloot aan allerlei voor hem vreemde invloeden, hij kan zich revolutionaire denkbeelden eigen maken etc. Dat zou niet uitloopen op het behoud van Indië voor Nederland.

Mr. ABENDANON repliceert. 't Karakter van den Inlander zal hier juist sterk gemaakt worden en de Inlander zal van ons standpunt af leeren meevoelen.

De heer R. M. NOTO SOEROTO licht de actie der Indische Vereeniging nog nader toe. De vergadering heeft hem verkeerd begrepen, hij wilde aan het plan van R. S. CASAJANGAN ruimere strekking geven.

Mr. ABENDANON antwoordt dan nog. Indien de leden der »Indische Vereeniging« goed nadenken, zullen zij hun vooroordeel opgeven, de basis van het plan CASAJANGAN is ruim genoeg. Spreker brengt daarna hulde aan R. S. CASAJANGAN voor alles, wat hij verricht heeft, wanneer deze binnenkort naar Indië vertrekt, wenscht hij hem alle goeds. »Dat hij zijn hier opgedane kennis in zijn geboorteland anderen zal doen deelachtig worden, dat zijn komst aldaar een keerpunt zal worden in de geschiedenis van zijn volk«.

»*Blank*« en »*Bruin* eens saâm vereenigd
Door een hechten *broederband*,
Associatie en eendracht wijzen
Hoopvol naar *Groot Nederland!*

Dat geve God.

W. J. BECK.

Indologenblad, 15-5-1913.

't Eeuwig Instituut voor de eenheid en vooruitgang van Groot-Nederland.

In het verslag der vergadering op 30 April in het laatste nummer van het Indologenblad staan eenige onjuistheden, die ik gaarne wensch te rectificeeren. De heer BECK schrijft in de zevende alinea o. a.: »*De oppositie bestond echter alleen bij Javanen en wel bij den adel van Java*«. Ik stel er prijs op te verklaren, dat dit *niet* het geval is: ook landgenooten niet-Javanen waren en zijn het in deze volkomen met ons eens, zoowel buitenbezittingers te Leiden als te Amsterdam.

Verder staat in dezelfde alinea:

»*Goed beschouwd leek mij een weinig naijver bij de Indische Vereeniging aanwezig*«

Laat ik dadelijk zeggen (op 30 April heb ik het ook uitdrukkelijk vermeld, dat van eenige actie van den kant der Indische Vereeniging niet het minst sprake is. Zoo hier van oppositie gesproken kan worden, dan gaat deze uit van een groep Indiërs, in Holland studeerende. De *Indische Vereeniging* als zoodanig staat er *geheel buiten.*

Hoe de heer BECK van naijver kan spreken, is mij ook een raadsel: het zou onzerzijds immers te kinderachtig zijn.

Om misverstand te voorkomen, is het misschien wenschelijk, in het kort ons standpunt (van ons vijftienen of achttienen, niet van de Indische Vereeniging, wel te verstaan) ten opzichte van het plan R. S. CASAJANGAN SP. uiteen te zetten.

Met het doel, dat het Instituut beoogt, zijn wij het eenstemmig eens, dit zij voorop gesteld: Onze bezwaren zijn gericht tegen den opzet, en zijn tweeledig.

1e. In een tijd, dat in Indië de Inlanders er naar streven hun mondigheid te toonen, wordt *door één van ons* een beroep gedaan op de offervaardigheid der Nederlanders, en wel ten onzen eigen bate. Dit is minder prettig voor ons gevoel, omdat we dusdoende als het ware onszelf een brevet van onmacht uitreiken. Was de hulp ons ongevraagd aangeboden, hetzij door Nederlanders, of door Nederlanders en Indiërs samen, dan hadden wij die hulp met liefde en dankbaarheid aanvaard. (Tjandi-fonds en Max-Havelaarfonds). Dit is ons, zoo ge noemen wilt, ethisch bezwaar. Het is echter eene zuivere gevoelskwestie; er valt dus niet over te discussieeren.

2e. Onze meer practische bezwaren zijn o. a. de volgende: Uit de circulaire, door onzen landgenoot SOETAN rondgezonden, blijkt, dat hij het te vormen kapitaal zoo niet heelemaal dan toch hoofdzakelijk wil besteden aan de opleiding in Holland van Inlanders tot Europeesche onderwijzers (akte L.O.) Echter is deze opleiding *in Indië* zelf mogelijk; waarom zouden wij deze candidaat-onderwijzers dan in Holland laten studeeren! Het is immers noodelooze aderlating van het fondskapitaal. Laat liever de uitstekendsten onder hen naar Europa komen, gesubsidieerd door het Juliana-instituut. BOEDI OETOMO b.v. heeft een paar jaar geleden iemand hierheen gezonden om de akte L.O. te halen. Nu is echter B. O. van opinie veranderd, en zal voortaan die menschen naar Holland sturen, die een studie willen beginnen, welke in Indië niet mogelijk is.

Zoo zijn wij ook van meening, dat het Juliana-instituut vruchtbaarder zal werken, wanneer het hoofdzakelijk die jongelui steunt, door BOEDI OETOMO bedoeld, die menschen dus, die naar de landbouwschool, veeartsenijschool, handelsschool, technische hoogeschool willen gaan, voor een akte M.O. studeeren, of een universitaire opleiding wenschen te genieten, eene opleiding dus, in Indië niet bestaande.

Ook het plan van den heer SOETAN, niet de rente, maar het *kapitaal zelf* van het Juliana-instituut aan te spreken, lijkt den meesten onzer gevaarlijk toe. Ik heb den heer SOETAN een paar dagen voor de vergadering aangeraden, betreffende deze kwestie een bekwaam financier te raadplegen.

Dit is ons standpunt ten opzichte van het plan-SOETAN, en wij wenschen tegen de insinuatie, als zou een Javanenkliek door zulk een belachelijke drijfveer als naijver daartoe aangezet, zijn gaan tegenwerken, ernstig en uitdrukkelijk te protesteeren.

SOEMITRO.

Indologenblad, juni 1913.

Ratulangie. De vereniging met afdelingen in Amsterdam en Utrecht ging na korte tijd aan onderlinge geschillen ten onder.

Casajangan vertrok kort na de oprichting van het Juliana-Instituut, waarvan verder weinig werd vernomen. Van zijn in Indië achtergelaten vrouw scheidde hij; in 1910 trouwde hij een Nederlandse vrouw. Zijn zoon liet hij overkomen en werd door de nieuwe echtgenote opgevoed. Van de grootse loopbaan die Casajangan zich voorstelde in Indië kwam weinig terecht. De ambitieuze plannen om een grote im- en exportmaatschappij, die hij in 1912 met de Heerenveense ondernemer S.A. Bartstra had opgericht, van de grond te tillen, mislukten. Verder dan onderwijzer en klein handelaar heeft hij het niet gebracht. Hij overleed al in 1927.

Na zijn vertrek schreef C. van der Pol in "Het Volk", het dagblad van de Sociaal-Democratische Arbeiders-Partij (S.D.A.P.) een vernietigend commentaar op Casajangans Nederlandse periode onder de titel "Gangmakers".

Casajangans ideeën over studiebeurzen waren overigens niet uniek. Verschillende personen en organisaties koesterden dezelfde denkbeelden of hadden deze al in praktijk gebracht.

Het Volk, 10-10-1913.

„Gangmakers."

Zooals een strootje wijst hoe de wind waait, leert het volgende — trouwens een enkel slechts van vele dergelijke staaltjes — wat koloniaal hervormingswerk, ethisch en christelijk, eigenlijk in heeft.

De „Java-Bode" meldde onlangs, dat de Indische landvoogd audiëntie verleende aan den befaamden Batakker Soetan Casajangan Soripada, een naief-brutaal en kluchtig-dom individu („Zwei Seelen wohnen, ach! in meiner Brust", klaagt Faust), die in 1903 op de bonnefooi van Tapian-na-Oeli naar Nederland kwam in gezelschap van een Padangschen Maleier, handiger dan Soetan; die dan ook veel vroeger dan hij zijn doel bereikte, zekeren Djamaloedin. Beiden kwamen hun geluk beproeven onder de leus van „Werken voor ons volk", maar het ideaal lag niet hooger dan een beter baantje te krijgen dan dat van goeroe (inlandsch onderwijzer), wat zij tot dusver waren. Allerlei rijke en ingebeelde lieden wisten zij voor hun karretje te spannen. Djamaloedin kwam, zonder een enkel radikaal te hebben kunnen halen, bij de inspektie van de volkskultures; Soetan Casajangan bleef „studeeren", — lees: knoeien en konkelen om Nederlandsche onderwijzersakten te bekomen. Na telkens zakken slaagde hij er dan toch in — hoe, mogen zijn examinatoren verantwoorden! — in negen jaren de akten A en B lager onderwijs machtig te worden.

Minister De Waal Malefijt moest er verleden jaar zonder dralen telegrafisch van in kennis worden gesteld, toen Soetan voor de hoofdakte eindelijk slaagde. Wat dan ook merkwaardig genoeg was, gezien hoe de examinandus den dag te voren nog hoegenaamd geen benul had van gesproken of geschreven Nederlandsch en op 't stuk van de andere hoofd- en bijvakken al niet beter onderlegd was.

Begin 1913 is dit wondermensch ter beschikking gesteld van de Indische regeering, om te worden benoemd bij het inlandsch onderwijs en in Juni j.l. vertrok Soetan als een glanzende mijnheer naar Indië, om zich, nauwelijks de loopplank af, bij den gouverneur-generaal te laten aandienen en het verzoek te doen benoemd te worden tot... inspekteur bij het inlandsch onderwijs. Of toen de heer Idenburg soms geschaterd heeft, is niet bekend.

Terecht teekende „Het Schoolblad" aan, dat „deze in Nederland op alle mogelijke manieren over 't paard getilde Sumatraan (hij liet zich grifweg Maharadja en Raden noemen, prins, vorst, er mankeerde nog maar aan, dat persridders het heerschap bombardeerden tot Keizer van Papoea of zoo iets!) op nog geen enkele wijze zijn bekwaamheid als onderwijzer heeft getoond." Hij had een paar lesuren in 't Maleisch aan de H. B. S. te Haarlem en aan de Handelskursus te Rotterdam; doch aangezien hij de punaises (zooals hij zelf de finesses noemde) van het Maleisch niet kende en de Nederlandsche taal meer áf- dan bijleerde, kan men zich denken wat het voor lessen moeten geweest zijn, die hij aan genoemde middelbare scholen gaf! Overigens heeft Soetan in Nederland vóór noch na het behalen van zijn onderwijzersakten vijf minuten klassikaal onderwijs gegeven, niettegenstaande de wet van een examinandus voor akte B minstens twee jaar praktisch werken eischt, en een bewijs daarvan moet worden overgelegd, geteekend door een schoolhoofd. Maar enkel om aan deze moeilijkheid te kunnen ontkomen, ging hij te Leiden lessen aan den gemeentelijken hoofdkursus volgen.

Heeft Soetan dus geen schijn van ervaring op Nederlandsch onderwijsgebied opgedaan, des te beter heeft hij geleerd, — en daarvoor ook school gemaakt onder land-luidjes! — hoe zich in allerlei bochten te wringen om door protektie van koloniaal politieke ethici en idem klerikalen (welke beide kategorieën het wonderwel samen kunnen vinden!) iets te worden.

Soetan zag er zijn voordeel in den Islam te verzaken en de Leer des Kruises te omhelzen. Aangezien een bekeerling met de oude zonden radikaal dient te breken, liet de nieuwe christen tegelijkertijd zijn zeer achtenswaardige Mohammedaansche familie, vrouw en kinderen, aan hun lot over om met groote ostentatie te Leiden stadhuiselijk en kerkelijk te trouwen met een totoksche juffrouw. Ontzaggelijke ophakkerij in 't orgaan van Oost en West over dit, goed beschouwd: schandelijke feit. Als een aap in een kijkspul heeft Soetan zich, op voor elken inlander met eergevoel stootende wijze, laten gebruiken door aanstellerige oudgasten (haast even onbenullig als hun beschermeling, maar die door zoo'n geval in de krant komen, hetgeen hun hoogste zaligheid is). Allerlei onzin werd Soetan gedikteerd voor redevoeringen over Iendieh en zijn Koeniengien (want dat hij 't van de roodheid niet hebben moest had Soetan al héél spoedig begrepen!), over het inlandsch onderwijs, waarvan hij het eerste ernstige woord, stel dat hij 't verstaan kon, nog moet lezen. Voor 25 gulden per avond liet men hem optreden, om hakkelend en bronzend de voorgedreunde liedjes af te draaien. Het waren pretnummers voor jongelui, want om dezen redenaar geheel van zijn stuk ken af te helpen, behoefde iemand maar te doen alsof er aanteekeningen werden gemaakt. Als elke rechtgeaarde gramafoon bleef hij toch op de simpelste vraag ten eenenmale het antwoord schuldig. Het is gebeurd dat de voorzitter van zoo'n Indische „propaganda"-vergadering den Batakschen spreker met veel chauvinistisch pathos inleidde, terstond wegliep en tegen het afloopen van de rol terug kwam, om dan geestdriftig een pioempie op Soetan's borst te steken.

Onbarmhartige grappenmakers (Soetan vond er velen om zich heen, want als automaat van Abendanon c.s. heeft hij een Indische Vereeniging opgericht) wisten hem ertoe te brengen een Soetan-Casajangan-fonds op te richten, tot steun van in Nederland studeerende inlandsche onderwijzers. (Men heeft indertijd de onbeholpen, niet eens heelemaal door hem gestelde oproep kunnen lezen, waarbij ook de naam van onzen partijgenoot Van Kol, die bij afwezigheid natuurlijk dupe was, ter aanbeveling is misbruikt.) Men is er zelfs in geslaagd Soetan zich te laten beklagen, dat hij nog achter professor Van Vollenhoven werd gesteld. Toen liep 't te erg in de kijkers en Abendanon c. s. redden intijds Soetan's, tegelijk eigen figuur, door konversie van het plan in een Julianafondsje.

Misleid door de malle opkammerij van Soetan in de bladen — ook door hem zelf, wijl hij 't deed voorkomen de onderwijzersakten in een paar jaren te hebben behaald — koos Boedi-Oetomo („Het Schoone Streven", d. i. een Javaansche ontwikkelingsvereeniging waarin tal van intellektueele, zij 't dan soms wat te konservatieve krachten) dezen Batakker als haar raadsman. Den eersten Javaan die in Nederland aan zijn hoede werd toevertrouwd, leverde Soetan over aan de christelijke kweekschool in Den Haag met de boodschap, dat men moest trachten van dezen Mohammedaan een christen te maken. Waartoe 't dan ook niet aan pogingen heeft ontbroken, daar de leerlingen niet met den Javaanschen makker wilden omgaan, als hij niet meeging naar de gereformeerde kerk.

Dezelfde grappenmakers en imbecielen die Soetan tot al deze kwasterijen brachten, hebben den eigenlijk beklagenswaardigen kerel (want hij is dan toch te onbenullig om te gevoelen, dat hij speelpop was!) ter audiëntie te Buitenzorg gestuurd om zich te melden voor een betrekking, die bekwame onderwijzers pas na zeer vele dienstjaren en bij gebleken speciale geschiktheid kunnen bereiken. Raden Kamil, te Semarang, een hoogst bekwaam Javaan, heeft het, na zeer ernstige opleiding in Nederland en dertig jaren dienst bij het inlandsch onderwijs, gebracht tot adjunkt-inspekteur. Soetan wil nu, na nog niets te hebben gepresteerd, inspekteur worden. Desnoods — zoo heeft hij den landvoogd medegedeeld — wil hij zich wel tevreden stellen met de betrekking van opziener bij de volksscholen. Nota bene: die kamponsscholen, waarvoor is gestreden en geploeterd om tenminste hun bescheiden onderwijs van het hart van de regeering te scheuren, heeft Soetan, zij 't dan op onbeholpen en dus ongevaarlijke wijze, in zijn hortend en stootend gramafonische voordrachten en jammerlijk nog grootendeels door anderen gesteld, geschrift altijd voor ondingen uitgekreten. Maar deze onderwijsspecialiteit gaf den gouverneur-generaal te kennen minder lust in plaatsing bij een inlandsche school te gevoelen.

Anderen, men herinnere zich slechts Schotman, worden geknepen en uitgekleed, wanneer zij, plichtshalve in anderer belang durven uitkomen voor van de officieele afwijkende meeningen; Soetan mag den onderkoning even komen vertellen waartoe hij wel en niet lust gevoelt! Zoekt toch eerst het rijk Gods, en de rest loopt als van een leien dakje.

Het schijnt, dat de heer Idenburg in Soetan's optreden niets onbescheidens heeft gevonden. Is althans de korrespondent te Batavia van de Semarangsche „Locomotief" goed ingelicht, dan wil de regeering dezen ambitieusen kerel laten beginnen als onderwijzer bij de Kweekschool te Fort-de-Kock. Daar zal hij dan zijn medestrever terug vinden, die hem in Nederland tot aanmoedigend voorbeeld diende. Soetan en Djamaloedin kunnen zich dan terecht verkneukelen over de „goede mijnheeren" en moederlijke mevrouwtjes, die zij zoo aardig bij den neus gehad hebben. Het spelletje zal volmaakt zijn als Soetan straks bij de inlandsch-onderwijs-inspektie komt. Want daartoe moet in beginsel reeds besloten zijn.

Het is niet om te spotten met een verdwaasd man, met een Hans, die door zijn domheid vooruit komt, dat al het voorgaande is opgehaald. Maar hier komen zeer groote belangen in het gedrang. Soetan zelf heeft nooit kunnen bevroeden hoe hij de opleiding in Nederland van eenvoudige inlanders tot een aanfluiting heeft gemaakt. Werkelijk intelligente jongelui worden nu met hem over dezelfde kam geschoren en aan hun lot overgelaten. Dit is een ernstig gevolg van zulke gelukzoekerij. De protekteurs voelen wel, hoe zij zich hebben vastgewerkt en zullen, in hun vrees voor nog zoo'n geval, ieder inlander zooveel mogelijk tegenwerken.

Doch erger: aan zulke menschen wordt het nu pas zich ontwikkelende inlandsch onderwijs gewaagd; dus gespeeld met een van de grootste volksbelangen en een millioenen schats eischenden dienst. Dit ten voordeele van een onbeduidend man, die, hoe dan ook, vooruit geschopt moet worden; — niet om Soetan's mooie oogen, maar omdat men zelf niet te pronk wil komen te staan.

't Is trouwens nog maar een heel bescheiden klucht, de tragi-komedie hier geteekend. Er wordt, onder den schijn alsof alles ter hervorming overhoop moet, in zooveel andere gevallen een schat van geld vermorst en de dienst tot een pereboom, tot een mast met hoog hangende prijzen gemaakt. Men denke slechts aan de decentralisatie, arbeidsinspektie, reorganisatie van binnenlandsch bestuur en politie, enz., enz., alles in de eerste plaats voor baantjesjagers. Men staat hier voor rebussen, waarvoor geen oplossing is te vinden, zonder intieme kennis van christelijke proselietenmakerij, ethische reklame, smeer, echtbreuken ja.... van homo-sexueele sympathieën.

Bruine Sijmen is nog onnoozel genoeg en betaalt en duldt!, Indië is uitgestrekt en Den Haag zoo ver weg! Officieel hoet alles dus uitstekend in orde.

Den Haag, 7 Oktober. C. v. d. POL.

Studiefondsen

Van Deventer hield in februari 1910 een voordracht in het Indisch Genootschap over hoger onderwijs in Indië waar hij voor de beste studenten uit Indië een systeem van renteloze voorschotten aanbeval en tevens wijzigingen in de wet op het hoger onderwijs voorstelde die de toegang voor Indische studenten moest vergemakkelijken. Volgens Van Deventer moest worden toegestaan dat zij met een H.B.S.-diploma tot alle studies werden toegelaten. Voor hen achtte hij een gymnasiumdiploma of een staatsexamen klassieke talen overbodig en te veel gevraagd. In de vergadering pleitten anderen voor de oprichting van een volwaardig gymnasium in Indië.

"Oost en West" richtte in 1909 een studiecommissie op, waarin een rij klinkende namen als lid figureerden. Hazeu, door het gouvernement in Batavia aangewezen om toezicht te houden op en raad te geven bij de opvoeding van kinderen van aanzienlijke Indonesiërs, was correspondent van deze commissie. Voorshands beperkte de commissie zich tot advies en het ontvangen van studenten in de huiselijke kring. Bij toestemming van de ouders zou de commissie zich bezighouden met toezicht op opvoeding en studie.

In datzelfde jaar liet ook de Vereeniging tot het houden van toezicht op de verzorging en opvoeding van Indische kinderen te Amersfoort weten zich het lot van Indische en Chinese studenten in Nederland te willen aantrekken. Dat zou belangeloos gebeuren, alleen moesten gemaakte kosten worden vergoed.

Koloniaal Weekblad, 16-8-1906 en 11-1-1906.

Een Baboe
vrij van zeeziekte wenscht zoo spoedig mogelijk met een familie naar Java terug te keeren.
Adres Mevrouw A. G. OLIEMANS, Willemstraat 10 RIJSWIJK.

GEVRAAGD eene fatsoenlijke
Baboe
voor eenige maanden in Holland en daarna voor de reis naar **Indië**.
Franco brieven onder no. 14412 aan het Algem. Zuid-Holl. Adv. Bur. C. BROUWER, 's-Gravenhage.

Ook in Indonesië zelf werden op dit gebied initiatieven ontplooid, waarbij de Nederlands-Indische afdeling van het A.N.V. actief was. In 1909 werd een verzoek gedaan tot subsidie voor studie in Nederland. Het verzoek werd afgewezen; "het zou een ongelukkige stap in staatssocialistische richting zijn" en het particulier initiatief voorzag voldoende in de behoefte. Daaraan was overigens gerede twijfel mogelijk.

Het studiefonds van het Minangkabause Kota Gedang, op initiatief van de eigen inwoners opgericht, stuurde in juni 1910 twee onderwijzers naar Nederland onder geleide van de assistent-resident L.C. Westenenk. Zij werden op de kweekschool in Deventer geplaatst. Kahar Masjhoer behaalde in 1912 zijn diploma; Roestam lukte dat, door ziekte, niet. Beiden keerden in 1912 terug om hun kennis uit te dragen in hun leergierige plaats van herkomst. Iets later stuurde ook Boedi Oetomo twee personen naar Nederland, de hulponderwijzer Samsi en de inlandse arts Soewarno. Op aandrang van de I.V. mocht Samsi na het behalen van de hulpakte blijven om de hoofdakte te behalen.

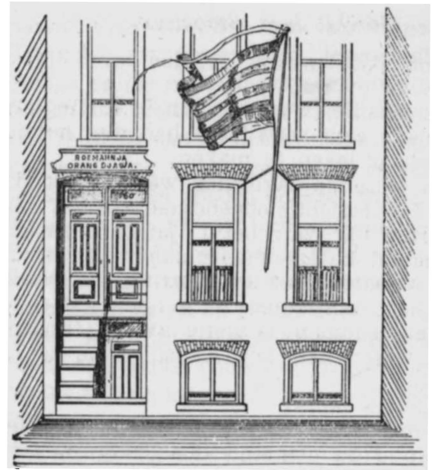
W.K. Tehupeiory richtte na zijn terugkeer in 1909 het Ambonsch-Studiefonds op, dat zich ten doel stelde "Ambonsche jongelieden van goeden aanleg [...] hoogere scholen" in Indië en Holland te laten bezoeken. Zes studenten in Nederland vormden in november 1912 een afdeling in Nederland van deze florerende vereniging, die echter tot 1917 geen studenten naar Nederland stuurde.

Als spiegelbeeld van de komst naar Nederland van Indonesische studenten is het op zijn plaats hier te vermelden dat er einde 1910 ook ideeën leefden om twee Indonesiërs voor twee jaar naar Nederland te sturen om Nederlandse studenten conversatieles in het Javaans en Maleis te geven. Tot uitvoering kwamen deze ideeën niet. Concreter nog was de melding, eind 1912, dat Soetan Mohammad Zain als assistent zou worden toegevoegd aan de Leidse hoogleraar voor het Maleis. Maar ook dit plan ging, om mij onbekende redenen, niet door.

Huisbedienden

Aan het slot van dit hoofdstuk dat voor een groot deel handelde over de lotgevallen van de vertegenwoordigers van de Indonesische elite die naar Nederland voor studie of oriëntatie kwamen is het nodig ook aan de numeriek veel grotere groep Indonesiërs aandacht te schenken die als huisbediende naar Nederland kwam. Slechts bij uitzondering komen zij in de publiciteit. Alleen uit vaak opgenomen kleine advertenties in het "Koloniaal Weekblad" en andere bladen blijkt dat deze groep Indonesiërs ook in Nederland vertoef-

de. Slechts een enkele maal komen zij verder in de publiciteit.
In 1898 drong een bestuurslid van de in Amsterdam gevestigde Vereeniging De Zendingzaak in woord en geschrift aan op de stichting van een tehuis voor de Javaanse zeelieden van de Maatschappij Nederland. Hij constateerde dat de zeelieden tijdens hun Nederlandse oponthoud "dan juist niet altijd de Christenen van de beste zijde leeren kennen. Zelf in hooge mate ondeugend, komen die Javanen dikwijls op plaatsen, hier niet te noemen, waarvan het beter was dat zij wegbleven. En nu wordt er voor Zeelieden en Militairen veel gedaan, maar wie bekommert zich om die vreemde Oosterlingen?"
Nadat een gift van vijfhonderd gulden was ontvangen richtte De Zendingzaak in januari 1899 een afdeling "Tehuis voor Javanen" op. De afdeling deed een voorshands grotendeels vergeefs beroep op de offervaardigheid van de geloofsgenoten. Op een enkele uitzondering na mislukten ook alle pogingen om met de Javanen contact te leggen. Het werd iets beter toen een gereformeerd predikant met Indische ervaring als "agent van de afdeeling" werd aangesteld. In december 1899 betekende een schenking van duizend gulden de doorbraak.
Op 31 augustus 1900 opende de vereniging haar tehuis "Roemahnja Orang Djawa" (Javaans tehuis) aan het Amsterdamse Mariniersplein. De bedoeling was om via het tehuis de Javaanse zeelieden en zeebaboes in aanraking te brengen met het Christendom, zodat "zij niet alleen kennis maken met de wrange vruchten van een van God vervreemd Christenvolk in de openbaring van alle uitspattingen en uitgietingen van boosheid". Het tehuis, beheerd door een "conciergehuisvader" was slechts voor een klein deel beschikbaar voor de Javanen. In een "gezelschapskamer" konden spelletjes worden gedaan of werden gesprekken gevoerd bij een gratis kopje koffie of chocolademelk. Voor enkele baboes was er logeerruimte. Slechts de zeelieden van de Maatschappij Nederland kwamen met enige regelmaat, maar meer dan drie- à vierhonderd bezoekers per jaar trok het tehuis niet. Het christelijke karakter en de - hoe voorzichtig ook bedreven - bekeringspogingen schrikten af. In 1904 en 1905 werden met enig succes de Javaanse contractarbeiders die Amsterdam aandeden op doorreis van Java naar Suriname benaderd. Het tehuis verstrekte hulp in een aantal prakti-

TEHUIS VOOR JAVANEN TE AMSTERDAM.

Zeebaboe en djongos aan boord.

Geachte heer Redacteur,

Een paar weken geleden werd in de dagbladen melding gemaakt, dat een jonge baboe, in dienst bij eene familie, wonende aan de Koninginnegracht of het Kanaal, zich verwijderd had met het plan een einde aan haar leven te maken.

In diezelfde dagbladen werd l. l. Donderdag 16 October een berichtje opgenomen van den volgende inhoud:

„Het lijk van het 17 jarige Indische dienstmeisje, genaamd Datem, dat eenige weken geleden haar dienst had verlaten met achterlating van een briefje, waarin zij het voornemen te kennen gaf zich het leven te zullen benemen, is gister avond (Dindsdag avond) uit het water aan het Kanaal nabij de Javabrug opgehaald".

Anders niets!

Tengevolge van dit hoogst treurige feit, zij het mij vergund nu niemand zich dat geval schijnt aantetrekken, in ons Orgaan 't een en ander in 't midden te brengen, in de hoop, dat spoedig in de toekomst in Nederland eenige oud-gasten zich willen vereenigen, om de belangen van hier vertoevende Javaansche of Maleische bedienden, waar noodig, te kunnen verdedigen.

Ieder, die bekend is met het Inlandsche Volkskarakter, waarin n. l. lijdzaamheid en fatalisme als aangeboren schijnen, zal evenals ik, bij het lezen van de geschiedenis van Datem, zeker wel het idée hebben gekregen, dat die zelfmoord 't slot zal zijn geweest van lang gedragen en stille smart.

In dit vreemde land geen vrienden, hebbende „takoet" (1) om zich mogelijk te wenden tot Politie en Justitie. die zich haar lot hadden kunnen aantrekken, wist zij, na zeker langen en zwaren strijd, geen andere uitkomst uit een ondragelijk lijden, dan haar jong en jeudig leven met moedwil te vernietigen.

Of dat idée in dit geval van Datem geheel juist is, laat ik geheel in 't midden: Noch Datem noch de familie bij wie ze gediend heeft, ken ik. Mijn gedachtengang is, nu zich zoo'n feit heeft voorgedaan, te trachten, dat zoodanige daden, getuigende van vertwijfeling en „geen andere uitkomst meer zien", geheel worden voorkomen.

Ligt de bescherming en hulp van Inlanders ook niet op den weg van onze Vereeniging „Oost en West"?

In haar kortstondig leven heeft „Oost en West" getoond, dat zij bepaald hart bezit voor ware menschlievendheid, en hare liefde voor den Inlander geen praatjes zijn. Zou 't haar met een weinig goeden wil niet mogelijk zijn nog een commissie bij elkâar te krijgen, bestaande uit oud-ambtenaren Bin: Bestuur en Rechterlijke macht, die bekend zijn met de vigeerende bepalingen en wetten, die zich 't slot van die dikwijls hulpelooze, onwetende, somtijds slecht behandelde en zoo zeer geëxploiteerde menschen kunnen aantrekken.

Mijn idée van den werkkring van die commissie is:

Bij de Indische autoriteiten aan te dringen op de strenge toepassing van de bepalingen, dat meerderjarige baboes en mannelijke bedienden naar Holland gaande met respectieve werkgevers onderhandsche gezegelde contracten in tegenwoordigheid van een ambtenaar Binnenlandsch Bestuur moeten sluiten, waarin beide partijen over en weer zich verbinden tot. . .

Eene vaste clausule moet worden opgenomen, dat de werkgever, zoo gewenscht, verplicht is zijn baboe of jongen voor zijn rekening naar zijn woonplaats op Java of elders in den archipel terug te zenden, direct na expiratie van 't werkcontract of indien ziekte een onverwijld terugkeeren noodzakelijk maakt.

Tot zekerheid van de nakoming van deze bepaling moet een bedrag van ± *f* 125 gedeponeerd worden bij 't gewestelijk, bureau van de plaats van afscheep.

De waterschouten, dan wel de havanmeesters, streng te doen toezien, dat inlanders *zonder* contrakten en behoorlijke passen, de reis naar Europa *niet* mogen meemaken.

Minderjarige kunnen en mogen alleen „uitgeklaard", indien er ook wettige gezegelde vergunning van de ouders, of bij overlijden van dezer die der naaste bloedverwante, vertoond kunen worden.

Bij deze categorie moet de vaste clausule vermeerderd worden met de verplichting, dat indien zij of hij niet „krasan" is (heimwee hebben) de werkgever verplicht is haar of hem direct naar Indië terug te zenden.

Op de booten van de Hollandsch maatschappijen circulaires aan de commandanten deponeeren, ter afgifte — met uitleg van 't doel — aan de Inlandsche belanghebbenden, die zich aan boord van den mailstoomer bevinden.

In die circulaire moet duidelijk in gewoon spreekmaleisch den menschen worden bekend gemaakt om zich met reclames etc. te wenden tot 't adres van de commissie van „Oost en West".

Den commandanten of administrateurs beleefd te verzoeken de commissie, van uit Genua en Marseille te berichten de medekomende Inlandsche bedienden, naam en woonplaats van de Inlanders, naam beroep en eventueele woonplaats van de familie, bij wie zij in dienst zijn.

Zoo doenlijk af en toe door een landgenoot bij de verschiliende Javaantjes doen informeeren, of zij reclames hebben en zoo ja welke?

Te trachten langs minnelijken weg die reclames uit den weg te ruimen, en zoo men met onwilligen te doen heeft, de zwakke partij te steunen met de hulp van de Sterke macht.

Ziedaar in 't kort mijn idee, dat in details nog uitgewerkt moet worden.

Om nogmaals op 't noodlottig einde van Datem terug te komen.

Heeft de Justitie zich die zaak aangetrokken?

Zooja! dankan ze haar voordeel doen met een Maleische verklaring van de ouders van een Inlandsch meisje, dat in 1897 met mij naar Holland is gegaan, in dat geval geef ik de toestemming mijn naam bij haar bekend te maken.

Er bestaat dus in Indië zoodanige bepaling, want anders begrijp ik niet, dat ik zoodanige verklaring noodig had.

Dát weet ik ook wel, dat t' door ons meegenomen meisje in persoon voor een pas ten kantore van den Asst.-Resident voor de politie is geweest en dat ik toen de verklaring van de ouders heb moeten vertoonen.

Dat, aangezien ik te Semarang voldoende bekend was, een borgstelling niet noodig geacht werd.

Dat medio Mei hier in Holland aankomende, reeds met ult°. Juli onze jonge baboe ons mededeelde, dat zij heimwee gevoelde naar haar land en familie en dientengevolge dan ook half Augustus van 't zelfde jaar te Amsterdam voor de terugreis aan boord ging

Dat ieder wel zal kunnen begrijpen, dat het meenemen van dat kind, in 't vertrouwen van gemakkelijk acclinateeren en inburgeren voor ons inderdaad was een „verkeerde speculatie". Maar, dat wij uit een oogpunt van menschelijkheid en billijkheid niet anders hadden kunnen en mogen handelen, dan zooals wij gedaan hebben.

Met aanbieding van mijn beleefden dank voor de opname van 't bovenstaande.

Hoogachtend,

Uw Dw. Dr.

'sGravenhage 27 Oct. 1902. WONG TANIE.

(1) bang, verlegen.

Koloniaal Weekblad, 23-10-1902.

sche zaken en toonde de dankbare groep, naar eigen zeggen, dat er ook nog "blanda's" waren die belang in hun lot stelden en hun welzijn beoogden. In 1901 voerde het tehuis nog een inzamelingsactie, die de verhuizing naar een groter pand mogelijk moest maken. Enkele jaren later echter constateerden de initiatiefnemers ietwat moedeloos het gebrek aan toeloop. In 1906 is het tehuis waarschijnlijk gesloten.
Een ingezonden brief van Wong Tanie (pseudoniem voor "boer") leidde in 1902 tot een discussie in de kolommen van het "Koloniaal Weekblad". Uit zijn brief blijkt voldoende dat van de onwetende Indonesiërs misbruik werd gemaakt, ondanks het feit dat voor minderjarige Indonesiërs bij de paspoortverstrekking de nodige formaliteiten moesten worden verricht die tot doel hadden de zwakke partij te beschermen. "Oost en West" toonde zich overigens bereid op dit gebied actief te worden, hoe moeilijk het wellicht ook zou zijn de geschikte personen te vinden voor zulk delicaat werk. Een week later reageerde Tiang Alit (pseudoniem voor "iemand uit het volk") op het eerste ingezonden stuk. Drie weken later besloot Wong Tanie de discussie. Hij twijfelde aan de optimistische beweringen van Tiang Alit die zeker voor een flinke minderheid niet zouden opgaan. In dat opzicht meende hij dat een commissie van "Oost en West" voldoende goed werk zou kunnen doen. Van zo'n commissie en belangenbehartiging op dit gebied door "Oost en West" wordt tot 1913 niets meer vermeld.
Maar ook zonder commissie trok "Oost en West" zich het lot van het "gewone" volk in Indonesië aan. Met min of meer succes werden inzamelingsacties georganiseerd en met groot succes opende "Oost en West" een winkel in Den Haag waar kunstnijverheidsprodukten werden verkocht. Ook op exposities of bazaars was "Boeatan" zoals de winkel heette vaak aanwezig. Daarnaast kende "Oost en West" ook een ontmoetingscentrum in Den Haag met een restauratie, "Soe-

Koloniaal Weekblad, 30-10-1902.

Mijnheer de Redacteur.

Beleefd verzoek ik een plaatsje in Uw geacht blad naar aanleiding van het ingezonden stuk van „*Wong Tanie*" en het onderschrift van Uwe Redactie in Uw nummer van 23 October j. l.

Het voorstel van „*Wong Tanie*" voor zoover dit Indië betreft, wil ik onbesproken laten, daar wordt genoeg de hand gehouden aan de bepalingen op het buiten Indië voeren van Inlanders, vooral na het gebeurde met de Javanen op de Tentoonstelling voor Vrouwenarbeid in 1898.

Nu het „commissie ideé" hier te lande.

Hoewel gaarne de goede bedoeling van „*Wong Tanie*" erkennende, meen ik met bescheidenheid, dat het geval „*Datem*" een betreurenswaardige uitzondering is, waaruit de behoefte aan de voorgestelde commissie geenszins blijkt.

Datem toch was, ben ik goed ingelicht, geen volbloed Javaansche en meer „anak mas" dan baboe, de omstandigheden waren naar verluidt van zeer bijzonderen aard.

Maar dit daargelaten, een Commissie zooals „*Wong Tanie*" deze voorstelt, acht ik niet noodig, en verwacht er ook geen practische resultaten van.

1°. omdat de meeste *jongens* en *baboes* reeds meermalen in Nederland zijn geweest, waaruit mag afgeleid worden, dat zij zich niet hebben te beklagen gehad.

2°. dat als zij voor de eerste maal medegaan, dit altijd is met de families, waarbij zij in Indië korter of langer tijd hebben gediend, en dus de ondervinding hun een goede behandeling waarborgt.

3°. dat de talrijke advertentiën in de Hollandsche bladen, waarbij zich *baboes* en *jongens* aanbieden om naar Indie terug te keeren, en die in de Indische, waarin zij vragen om met families naar Nederland te vertrekken, genoeg bewijzen, dat zij niet in hun vrijheid van beweging belemmerd worden.

4°. dat ik uit persoonlijke ondervinding weet, dat wat de Haagsche *jongens* en *baboes* aangaat, zij „kraus" of „krason" zijn, uitstekend door de families, waarbij zij dienen worden behandeld, daar dikwijls meer „potjes mogen breken", dan van hun Hollandsche collega's zou worden geduld.

5°. dat zelfs de graven spreken; op „Eik en Duinen" alhier, op „Arnichem", buiten van den heer Tobias te Zwollerkerspel en andere begraafplaatsen kan men zerken of grafteekenen zien, door Europeanen daar voor hun trouwe bedienden geplaatst.

Met een enkel woord rest mij nu nog aan te toonen, dat *Wong Tanie's* denkbeeld zeer moeielijk, zoo niet geheel onuitvoerbaar in de praktijk zal zijn.

„*Wong Tanie*" heeft dit trouwens reeds zelf eenigszins gevoeld, waar hij zegt, dat de Javanen „*takoet*" zijn, om zich tot politie of justitie te wenden.

Zouden zij zich nu wel richten tot de leden eener Commissie? Stel, dat hun de namen en adressen bij aankomst worden opgegeven. Zij zouden ze niet onthouden, niet kunnen lezen, en mochten zij hulp behoeven, dan zijn de adressen vergeten, de papiertjes verloren.

Mochten er bij groote uitzondering ernstige klachten zijn, dan zullen zij daarvoor zeker met hun talrijke *kenalans* (*) hier ter stede spreken, welke dan de gelegenheid wel zullen weten te vinden, het „*kassian*" hunner meesters op te wekken.

Als deze dan hun goed hart laten spreken en met tact handelen, tien tegen één dat er op de een of andere wijze verbetering in de positie van den klager komt.

En al ware dit alles onjuist, wat zou een commissie kunnen uitrichten zonder zich in het privé leven in de verhouding tusschen meesters en bedienden te mengen?

Mijnheer de Redacteur, ik wil het bij deze enkele opmerkingen laten en teeken, U beleefd voor de plaatsing dankend,

Hoogachtend Uw dw. dr.
TIANG-ALIT.

(*) Kennissen, landgenooten.

Indische delegatie naar de wereldtentoonstelling in Brussel. In het midden zitten Raden Brata di Widjaja en J.H. François, leiders van het gezelschap. Achter hen staand, v.l.n.r. Karto (houtsnijder, Java), Gondoprawiro (batikster, Java), Baènsah (weefster, Sumatra), Karman (kok, Java), Sawyah (weefster, Sumatra), Mas Badjoeri (houtsnijder, Java), Tomosoewito (batikster, Java), Raden Siti en Kiai Mahmoed (mattenvlechtsters, Bawean). Vooraan zittend Atjoel en Lèos (hoedenvlechters, Java).

dikampir'', belangeloos geleid door mevrouw Ten Bosch, tevens bestuurslid van ''Oost en West''. De Indische keuken werd zeer geroemd en serveerde voor een zeer billijke prijs. Het ''Weekblad voor Indië'' schreef in april 1909:

''Het eten wordt bereid door ervaren *kokki's*. Dat deze de kookkunst zéér goed verstaan, kan menigeen getuigen, die van hare schotels heeft genoten. Het feit, dat Soedikampir zich verheugt in een vrij druk bezoek en dat tal van Indische familiën van daar gerechten bestellen, pleit wèl voor de kunde der kooksters.

Tot voor kort was er werkzaam Roosminah (of door personen die nimmer in Indië zijn geweest, op zijn Haagsch uitgesproken ''Roosmien''), een Javaansche uit Salatiga.

Zij gaf zich uit voor iemand van hoogadellijke afkomst en vertelde, dat *si Gondo, si Noto en si Kworo* (respectievelijk Raden Mas Gondo Windjo, Raden Mas Notosoeroto en Raden Mas Notokworo) - nota bene drie aan de Leidsche Universiteit studeerende zoons van Pangeran Notodirodjo, oom van het tegenwoordig hoofd van het Pakoealamsche huis - hare soedara's waren.

De voorkomendheid, waarmede men haar hier behandelde, maakte haar zóó overmoedig, dat menige oud-Indische zich aan hare aan brutaliteit grenzende familiariteit ergerde.

Ik ontdekte, dat de zich *dèn adjeng* noemende *si* Roosminah net zoo min van adel is als een gewone desavrouw. Het valt echter niet te ontkennen, dat zij een *poetri* (prinses) is, maar een *poetri tangsi* (kazerne-prinses).

Men herkent in een Javaansche dadelijk de gewezen *montje (moentji)*, de ex-concubine van den Europeeschen militair, aan hare manieren. [...]

Vier jaren is zij aan Soedikampir verbonden geweest. Ten laatste dacht ze, dat ze onmisbaar was en verliet op een dag de restauratie, omdat mevrouw Ten Bosch haar over laakbare handelingen door haar gepleegd, onder handen durfde nemen!

De tegenwoordige kokki is Moenah, een Soerabajaasche, die met een familie als zeebaboe is medegekomen en, niet dadelijk naar Indië kunnende terugkeeren, door mevrouw Ten Bosch, als kenek kokki, tot hulp van Roosminah in dienst is genomen.

Zij is geen poetri tangsi geweest, heeft steeds bij nette families gediend en is hier gebleven wat ze in Indië was: de bescheidene, nederige Javaansche dienstbode.

Spreekt ge haar in het Javaansch aan, zij zal u, zooals de adat het voorschrijft, in het Kromo antwoorden. Nooit zal zij uit het oog verliezen, dat gij tot de *bongso bendoro* behoort.''

Op de zolder van het gebouw logeerden regelmatig zeebaboes die een betrekking zochten en in de keuken voor weinig of geen geld een bord rijst meeaten.

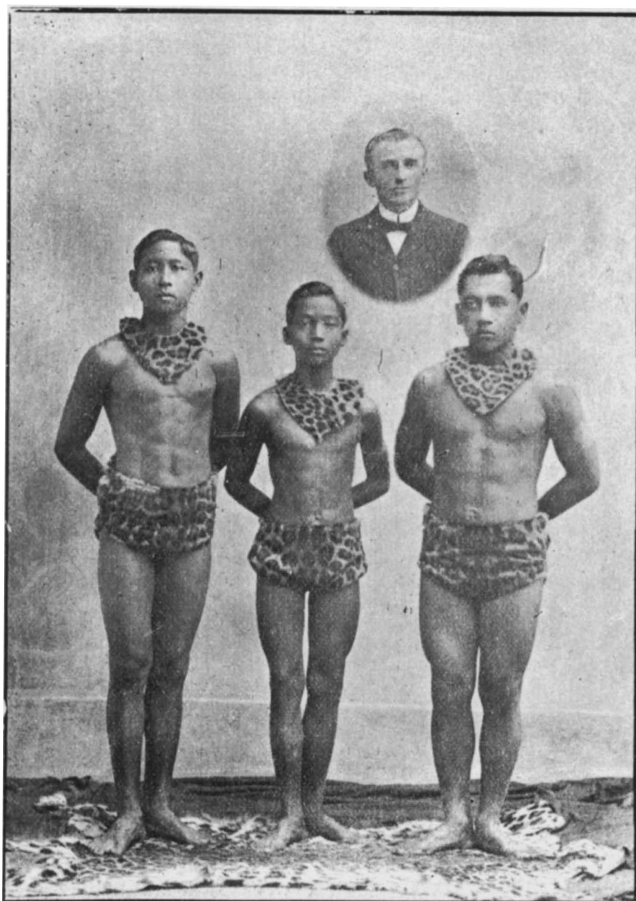
Den Haag was het centrum waar de Indische verlofgangers zich tijdelijk vestigden; het spreekt vanzelf dat vele winkels en bedrijven zich speciaal op deze groep richtten. De advertenties in het "Koloniaal Weekblad" laten de grote verscheidenheid op dit gebied zien. Wat de Indonesiërs betreft verschenen vooral kleine advertenties waarin baboes of kokki's zich aanboden. Daarnaast bleek "de Maleier" J. Saritjan een kunsthandel in Den Haag te leiden, blijkens de berichten die verschenen toen hij in zijn "kunstzalen" in 1912 een expositie van aquarellen van een Indonesische schilder organiseerde. Saritjan vestigde zich omstreeks 1898 met een zaak in spiegel- en schilderijlijsten in de Obrechtstraat. Twee jaar later noemde hij zijn bedrijf een kunsthandel. Tot in de Tweede Wereldoorlog was hij actief als kunsthandelaar en lijstenmaker, waarbij hij enkele malen zijn bedrijf verplaatste. Nadere gegevens over Saritjan ontbreken mij.

Buiten de grote steden was een Indonesiër een zeldzame verschijning. Een onderwijzer die zijn verlof op het platteland doorbracht gaf een verslag in zijn vakblad van de reacties op de komst van een baboe.

Na de slechte ervaringen met Indonesiërs op tentoonstellingen aan het einde van de negentiende eeuw moesten de regelmatig georganiseerde wereldtentoonstellingen het voorlopig zonder Indonesische deelnemers doen. Bij de voorbereiding voor de Nederlandse inzending naar de Brusselse tentoonstelling van 1910 werd in de onvermijdelijke commissies besloten een belangrijke plaats toe te kennen aan het tonen van inheemse kunstnijverheid, waarbij ook vijf groepen van handwerkslieden zouden worden uitgezonden. Deze kwamen uit verschillende delen van de archipel en werden vergezeld door een leider en een eigen kok. Het gezelschap werd in een speciaal gehuurd huis ondergebracht waar ze van juni tot oktober 1910 woonden. Het bezoek aan het paviljoen waar de handwerkslieden hun bedrijf vertoonden bleek elke verwachting te overtreffen. Het zorgvuldig begeleide verblijf en optreden van de Indonesische handwerkslieden werd door geen wanklank ontsierd, zodat algemeen commissievoorzitter Van Deventer in zijn verslag uitvoerig de loftrompet kon steken. Het grote succes van de Indische delegatie bracht de "Nieuwe Courant" ertoe de suggestie te doen elk jaar een groep "beschaafde Inlanders" een bezoek aan Nederland te laten brengen. Hun

Baboe op de tentoonstelling "De Vrouw 1813-1913".

De Javaanse acrobaten Sandi, Siwil en Amat (v.l.n.r.); inzet: Frits van Haarlem.

uitgedragen ervaringen zullen eerder dan opgedrongen lectuur een juist beeld verschaffen van de kolonisator en de nodige goodwill kunnen verspreiden.
Een opmerkelijk bezoek, overgeleverd via "Bintang Hindia", was dat van de drie Javanen Sandi, Siwil en Amat, die begin 1904 met veel succes optraden als acrobaten in de "Specialiteiten-Voorstelling" van Frits van Haarlem.
In het kader van de viering van een eeuw Nederlandse onafhankelijkheid werd ook de tentoonstelling "De Vrouw 1813-1913" georganiseerd, met daarbij "Het Indische Huis", een model van een Indische woning, volledig naar Indische normen ingericht. Uit het Haagse bestand waren "Javaansche jongens" aangetrokken voor het restaurantgedeelte en een baboe moest de bijgebouwen een authentiek kleurtje verschaffen.
Uit krantenberichten bleek enkele malen dat de Nederlandse wetgeving geen raad wist met de voorschriften waaraan Indonesiërs zich ingevolge adat en Islam moesten houden. Het huwelijk dat een baboe met een landgenoot in 1911 wilde sluiten kon niet in overeenstemming met de Nederlandse wettelijke vereisten geschieden, terwijl bij gebrek aan een penghoeloe geen volgens de Islam geldig huwelijk kon worden voltrokken. In 1912 bleken voor de rechtbank, toen een Madoerese bediende bij de Stoomvaartmaatschappij Nederland werd beschuldigd van moord op een landgenoot, dezelfde problemen als in 1897 te gelden. De beëdiging van de Islamitische getuigen leverde weer problemen op. De student Soangkoepon die als hadji bevoegd was de eed af te nemen werd hierbij ingeschakeld. A.A. Fokker en Snouck Hurgronje waren tevoren om advies gevraagd.

"De School van Nederlands-Indië", 19-8-1911.

ONZE BABOE.

Sinds een paar weken zijn wij uit Indië in Holland aangekomen: Kersverse verlofgangers. Wanneer ik onmiddellik na m'n komst in 't moederland de pen opneem, dan is 't niet om uit te weiden over de reis. Ik zou 'n variatie leveren op voor Indiesgasten algemeen bekende gewaarwordingen en gevoelens. De grondtoon blijft 't zelfde, de melodie klinkt nu eens droeviger, dan weer wat opgewekter al naar de zee zich gelieft te gedragen. We liepen 'n fikse gang, hadden 'n over 't geheel genomen voorspoedige reis, verloren in Marseille 't grootste deel der passagiers, namen daar weer 'n ander faktuurtje reizigers in en kwamen op Hemelvaartsdag 25 Mei behouden in Rotterdam aan. Toen begon voor ons 'n klein stukje landreis. Maar 'n landreis vol ongekende gewaarwordingen, want o grote Goden ik had er mij geen rekenschap van gegeven, dat wij met 'n baboe reisden, en dat wij met die baboe ons gingen bewegen onder plattelanders. Uitgenomen de verplichte offeranden aan Neptunus geen verdrietelikheden gedurende 't grote trajekt en zouden die nu 'n aanvang nemen? 't Leek er zeker op en 't feit, dat wij: man, vrouw, kinderen en dienstbode in 'n herberg moesten schuilen om gevrijwaard te wezen voor de opdringende mensenmassa, was voor ons 'n geweldige openbaring, die mij ideeën insinueerde om mij te wapenen tegen 'n nieuwe opkomende vijand.

In Rotterdam werd 't preludium ingezet van wat ons in kleinere gemeenten te wachten stond, in Rotterdam, dat ik mij altijd gedroomd had als 'n steeds in omvang toenemende kosmopoliet.

'n Hollander heeft neigingen, die de wrijving van 'n eeuwenlang verkeer met vreemdelingen tarten, onverwoestbare neigingen. Hij gaat o zo node van

huis en als hij weer thuis is, is hij liefst zo gauw mogelik weer in 't oude gedachtenkringetje en noemt al wat naar 't wereldburgerlike zweemt uit den boze. Geen verruiming van gezichtskring, geen praktiese zin om zich eigen te maken en later over te planten wat er goeds schuilt in den vreemde. Buiten de sfeer der grote handelsplaatsen schijnt alle vruchtdragende aanraking met vreemdelingen af te stuiten op kleinsteeds vooroordeel.

Het oordeel van 't buitenland te dezen opzichte is bedroevend waar.

Op de boot naar G. stonden we bloot aan de nieuwsgierige blikken van reizigers als van personeel en een meisje van elf à twaalf jaar opperde tegenover haar mama de bewering: »Dat zijn allemaal negers, is 't niet ma? Aan die ene kun je 't heel goed zien".

En ik, die dacht, dat wij zo weinig geleden hadden door 't indiese zonnetje! Na nauweliks twee uur gedebarkeerd te zijn de opmerking te horen, dat ik 'n neger was met m'n hele lieve familie incluis! Wat 'n openbaring! Wat moet die baboe suggestief gewerkt hebben, dat ondanks ons gewoon hollands gepraat en gedoe, wij niet meer of minder gerangschikt werden dan onder 'n heel ander mensenras! Er zat 'n verpletterende logika in de opmerking van die twaalfjarige.

We stapten af in G., we liepen 'n eind langs de ka om op 'n andere boot over te gaan, die ons dieper 't binnenland zou invoeren. Voor 'n verre toeschouwer, die oordelen moest niet naar de oorzaak, maar naar 't effekt van de belangstelling, die ons te beurt viel op onze tocht van de ene boot naar de andere, voor wie de opmerkingen tijdens ons voorbijgaan verloren gingen, moet 't geweest zijn of de een of andere ovatie in voorbereiding was betreffende iemand, die zich op hoogst eervolle wijze onderscheiden had in 's lands dienst. En terwijl in z'n hart iets ontvonkte van jalouzie over zo'n warme ontvangst, die 'n ander, niet hem, betrof, welden in mij hartgrondige verwensingen omhoog over die lastige, opdringere nieuwsgierigheid. Dieper 't binnenland in zou 't ons nog erger vergaan. In 'n volgend vlek gearriveerd werden we alras omstuwd door zo'n mensenmassa, dat wij ons heil moesten zoeken in 'n herberg.

»Kom toch is kèken, Jans, wat 'n raor mins, hedde gij ooit zo iets gezien, ik laach m'n eigen, 'n bult en gij?"

»En ziede wel op t'r blote bièn".

Een van de meest drieste vrouwen aan wier opgestroopte mouwen men zien kon, dat ze zo van de was kwam, naderde m'n vrouw en vroeg: »Juffrouw, waar hedde dat roare mins vandoan?"

Juffrouw! Nieuwe zwenking, maar nu gelukkig in ons voordeel: we waren weer tot 't blanke ras teruggebracht.

»We komen zo uit Indië".

»Wel, wel, wat 'n roar volk, vajnde ók niet Koos?"

Dit laatste tot een naast haar nieuwsgierigblikkende man.

»Baboe!" hoorden ze ons tot de vreemde zeggen.

»Nou wèt ik 't, nou wèt ik 't", kwam 'n opgeschoten slungel, in wiens brein bij 't horen van de woorden: uit Indië komen en baboe, plots 'n licht ontvlamde, als gevolg van 'n verrassend assimilatie proses:

»'t Is 'n bamboe".

De stellige verzekerdheid, waarmee 't jongmens z'n wijsheid uitkraamde, scheen de brave lieden verlost te hebben van iets, wat hen drukte. wat hun misschien bij langere onzekerheid angst zou hebben aangejaagd. De slungel rees merkbaar in de algemene achting.

„Is 't 'n bamboe? Wel, wel, ge zou zeggen. En woar kom ze vandoan?"

»Wel uit den Oost, " explikeerde de jongen, „daar binnen allemaal zulke minsen, die hèten doar allemoal bamboe's."

»Hoe wette gy dà?"

»Dà heurde wel," en lachend voegde hij erbij: „Ik wèt nog veul meer."

Zoals ik zei, we werden zodanig in onze bewegingen belemmerd, dat we 'n herberg ingingen en daar 'n rijtuig bestelden. In de straat groeide de volksmenigte; 't jongere deel drukte zo innig hun neuzen tegen de ruiten, dat de herbergier bang werd en de veldwachter ontbood, die tot drie maal toe de bengels van de ramen wegjoeg. Toen kwam hij binnen en terwijl hij »'n glaske bier pakte," heel wijsgerig opmerkte, „dat ie 't er maar bij loaten zou, want dat 't toch niets holp."

„En is dà nou zoveul als 'n sloavin, meneer," informeerde hij.

Ik legde hem de zaak uit; 't was geen slavin 'n gewone kindermeid.

„Meske! en hoe vajnde 't nou hier?"

Waarachtig, de veldwachter zich door z'n uniform gerechtigd voelend om nader in kennis te komen met de „vremde," sprak de baboe aan.

Die lachte.

„Ze verstaat geen hollands," legde m'n vrouw uit.

„Joa, dà 's woar ok, nou herinner ik 't mij," en zich tot de boeren omstanders wendend, diepte hij 'n verhaal op van 'n „indies militèr, die hij goed gekeunen had, joaren geleden en die zo'n roare toal tegen hem had gesproken, doar hij niks niemendal van had verstoan. Dà was maleis, joa maleis. Loa 's kijken, wat zee ie ok altijd weer, asde iemes naor de passer stuurde, dat is zoveul als de mert: piki de passer; 'n vrémde toal."

„'t Bennen ók vrémde minsen," kwam 'n toehoorder.

„Maar nou ik over die militèr proat, meneer, mot ik oe ies vroagen, dà he 'k nooit goed geleufd. Hij zee: as de door 't kanoal van Suez voart, dan kunde op de toren van Jeruzalem zien, hoe loat 't is."

„Ge zou zeggen," kwam 't koor van boeren.

„Jao maor, hij malde moar zo'n bietje, dà hè 'k loater begrepen, want hij vertelde ok, dat hij als sergeant met acht honderd onderoffisieren op één kamer sliep. En dà kos nie, dat was verdomd n leugen, want ik ben zelf ook sergeant gewist."

Het rijtuig kwam voor. Het gelaat van de koetsier straalde van trots, nu hij vrémde mensen zou rijen, hij en allemaal, die er om stonden konden toe kijken. „'t Is 'n kind van Cham," galmde 'n stem, toen wij, buitengekomen in 't rijtuig zouden stappen, „en vervloekt zij diens nakomelingschap."

Ik keek om; 't was 'n stugge boer, die die uitspraak deed, een van dat ras, zoals de schrijver van de Pastorie van Mastland ons laat zien in de

kleermaker; een, die met 'n alleszeggend afdoend gebaár de hemel voor zich zelf opeist en z'n me deschepselen ter verdoemenis wijdt.

't Werd 'n ogenblik stil onder de joelende, duwende, dringende menigte, we reden weg Na 'n rit van 'n uur waren we in bekende streken, op de plaats, waar we wezen moesten.

Voor de dorpelingen kwamen we onverwachts en dat was 'n geluk. Wie weet wat 'n ovatie ons te wachten had gestaan, als ze geweten hadden 't uur, waarop we zouden binnenrijden.

Maar de mare had zich ter nauwernood verspreid, dat wij gekomen waren en dat wij in ons gevolg, „'n schrikkelik roar mins, die motte zien jò," hadden meegevoerd, of ons huis werd belegerd.

Alsof de baboe begreep, dat ze 't best deed ter wille van haar rust zich openlik enige ogenblikken ten toon te stellen, kwam ze naar voren, ging ze 'n eind de weg op. Eerbiedig, — schuwheid, vrees was 't, zoals men aan de dag legt, wanneer iets ons nadert, dat zoals de volksmond zegt, 'n lot op ons kan werpen,·eerbiedig week de menigte op zij. Er lag iets onbeschrijfeliks grappigs in dat toneeltje. Glimlachend schreed onze getrouwe door de rijen gapende bewonderaars, die eerst losbraken toen de oorzaak van hun nieuwsgierigheid was verdwenen.

Ik ben ervan overtuigd, dat er stille jalouzie was in de harten dergenen, die te laat kwamen om 't grote wonder te zien en trotse verrukking bij hen, die getuige geweest waren — ik kon ze mit m'n haand aanroaken, zo vlak stond ik er bij mins, moar 'n allemachtig roare was 't, ge zou zeggen.

Ik heb de omtrek eens rondgefietst; die mij kenden kwamen naar me toe en vroegen, of ik 's kwam oplopen maar met »den bamboe"

Wat 'n ontvangst na 'n 10 jarige afwezigheid!

Wat 'n belangstelling, o Goden!

Wat 'n relief krijgt zo'n thuiskomst door 'n baboe!

Sinds onze vestiging alhier — we hebben hier altans voor de eerste maanden ons bivak opgeslagen, grotendeels met 't oog op 't buitenleven — sinds onze vestiging alhier verzamelen zich elke avond dorpsgezellen voor 't huis in de hoop, dat „den bamboe" te voorschijn zal komen.

„Ik zeg oe, ge kunt er nie genòg nà kèken, ik hè ze ens gezien, gullie nog nie, war? Nou misschien komp ze doalik, wacht nog moar effekes."

„Is 't woar, dà ze zomoar op de grond sloapt? Da's gemein, 't is toch òk 'n mins, niewoar, en om ze nou zo moar op de grond te laten leggen, dà 's slecht en gij?"

„Wèt 't zeker?"

„Wel werechtig, as 'n huis".

„Nou, dan vajn ik 't òk niet goed, helemoal nie, da mos nie maggen". De laatste spreker duwt eens met z'n duim in z'n pepke, trekt en trekt, totdat hij rook in de mond krijgt, blaast 'n wolk uit en gaat verder.

M'n vrouws reputatie heeft 'n knak gekregen.

S.

1913 - 1920
Emancipatie in samenwerking

De drie bannelingen

De kleine groep vertegenwoordigers van de Indonesische elite in Nederland werd in oktober 1913 versterkt met de komst van Tjipto Mangoenkoesoemo en Soewardi Soerjaningrat. Hun komst naar Nederland was onvrijwillig. Met E.F.E. Douwes Dekker waren zij actief geweest in de Indische Partij (I.P.). Die activiteiten en die van Tjipto en Soewardi in het Comité Boemipoetra (Inheems Comité) gaven de gouverneur-generaal aanleiding gebruik te maken van zijn "Exorbitante Rechten". Buiten een juridische procedure om kon, in het belang van de openbare rust en orde, een persoon een bepaalde plaats of streek tot verblijfplaats worden aangewezen. Het drietal dat ingevolge deze bevoegdheid een afgelegen verbanningsoord was toegedacht, mocht echter ook kiezen voor vertrek uit Nederlands-Indië voor onbeperkte duur. Zij verkozen dit laatste en vertrokken naar Nederland.
De Indische Partij was in 1912 opgericht door de Indo-Europeaan Douwes Dekker, een radicale, kleurrijke journalist. Hij wenste een samengaan van Indo-Europeanen en Indonesiërs dat aan de uitbuiting door Nederland en het Nederlandse kapitalisme een eind moest maken. Zijn partij - de eerste organisatie op nationalistische grondslag - had groot succes. Hoewel de meeste leden van Indo-Europese afkomst waren, was een aanzienlijk aantal Indonesiërs lid geworden. Onder hen waren Tjipto (1886-1943), radicaal Stovia-arts, en Soewardi (1889-1959), uit het Pakoe Alamse huis, en na enkele jaren Stoviastudie actief als journalist. De propaganda tegen de raciale discriminatie en voor een zelfstandig Indië, los van Nederland, ging het gouvernement veel te ver. De Indische Partij werd in maart 1913 verboden. Douwes Dekker bleef echter actief en agressief zijn ideeën en kritiek openbaar maken. De beide Indonesiërs richtten een Comité Boemipoetra op dat aan de koningin verzocht een parlement in Indië in te stellen en de tot dan toe verboden vorming van politieke partijen toe te staan. Toen het comité een pamflet uitgaf van Soewardi "Als ik eens Nederlander was. . ." waarin hij de komende onafhankelijkheidsfeesten (1813-1913) hekelde was de maat vol en trad het gouvernement op. Daarbij speelde een belangrijke rol dat werd gevreesd dat het comité zich ook zou richten op de massa van de Indonesische bevolking die in deze zelfde periode ook al in onrustbarend grote mate gevoelig bleek te zijn voor de leuzen van de Islamitische, algemene emancipatiebeweging Sarekat Islam (S.I.).
De bannelingen werden door de Sociaal-Democratische Arbeiders-Partij (S.D.A.P.) met het nodige eerbetoon ontvangen. Douwes Dekker had tijdens eerdere bezoeken aan Nederland met de S.D.A.P. al contacten gelegd. De dag na aankomst liet het S.D.A.P.-dagblad "Het Volk" het drietal een bladzijde lang aan het woord over hun ervaringen en behandeling. De socialisten hadden zich, met enige reserve, ook achter de Indische Partij gesteld. Tegen de toepassing der exorbitante rechten kantten zij zich ronduit, zoals in "Het Volk" menigmaal bleek.
Het drietal sprak op zeven openbare S.D.A.P.-vergaderingen; op 26 oktober te Amsterdam zelfs voor drieduizend toehoorders. Uitgebreid overleg met de S.D.A.P.-Kamerleden diende ter voorbereiding van de parlementaire discussie over de verbanning. Hier was het echter alleen de S.D.A.P. die voor het drietal opkwam. De minister van koloniën verdedigde de genomen maatregelen maar liet blijken dat bij verandering van inzicht van het drietal een vrije terugkeer naar Indië zou kunnen worden toegestaan.
Met andere geestverwanten vormden zij het Indiërs Comité, dat zich ten doel stelde informatie over Indië en de idealen van de Indische Partij te verspreiden. Uit deze kring kwamen de nodige financiën om het blad "De Indiër, Weekblad gewijd aan het geestelijk en maatschappelijk leven van Indië en Oost-Azië" uit te geven. De redactie werd gevormd door Frans Berding en Tjipto Mangoenkoesoemo. Het eerste nummer verscheen op 23 oktober 1913. In een omvang van 12 bladzijden werd vooral de actualiteit

Eerste Jaargang

DE INDIËR

No. 31.
21 Mei 1914

Weekblad gewijd aan het geestelijk en maatschappelijk leven van Indië en Oost-Azië.

VERSCHIJNT ELKEN DONDERDAG

ABONNEMENT voor Nederland per drie maanden f 1.50. Voor Indië en het buitenland f 2.— per 3 maanden. Losse nummers f 0.12⁵.
ADVERTENTIËN: 20 cent per regel. Bij herhaalde plaatsing, groot aantal regels of abonnement belangrijke reductie.

REDACTIE: **FRANS BERDING, TJIPTO MANGOENKOESOEMO.**

Alles wat den inhoud betreft te adresseeren aan: REDACTIE „DE INDIËR" GALILEÏSTRAAT 38, DEN HAAG. Voor Abonnementen, Proefnummers, Advertentiën en al wat de Administratie betreft aan Drukkerij „DE TOEKOMST", LANGE HAVEN, SCHIEDAM. Tel. 358.

Een Oproep.

Aan de indische Studenten der medische faculteit in Holland.

Ik kom tot u, waarde studiegenooten! niet om U te inviteeren tot de een of andere genoeglijke bijeenkomst, niet om medewerking te verzoeken voor een avond, gewijd aan scherts en luim, neen, een ernstiger onderwerp houdt mij nu bezig, en wel wetende, dat u een vaderland-lievend hart hebt, dat bloedt hij de gedachte, hoe duizenden onzer landgenooten daar in het Malangsche en elders der besmettelijke ziekte ten offer vallen, wil ik bij u aankloppen om hulp.

Trouw aan de plichten, welke zij zelf met breed gebaar verkondigd heeft, riep de regeering met een zelfde gebaar een halt toe aan de rond zich grijpende volkskwaal. Maar van de twintig artsen, die opgeroepen werden tot den strijd, meldden zich elf, onder wie Raden Koesman, de Javaan, die niet aarzelde zijn studies af te breken, toen hij zag, dat zijn vaderland zijn krachten behoefde.

Ik zal hier niet spreken over het gemis aan onbetaalde — en onbetaalbare — offergezindheid van hollandsche artsen, of kritiek oefenen op de prijsbepaling van 400 zilverlingen 's maands, noch de vraag te beantwoorden trachten hoe te zamen kan worden gerijmd, dat de regeering de buitenlandsche hulp weigert waar de hollandsche ontbreekt, en toch meent de lof te mogen dragen, dat zij deed wat zij kon. Want allicht zouden dergelijke beschouwingen scherpe gedachten in mij wekken, die als hakerige woorden — ook hatelijke? — konden geboren worden.

Het ligt thans meer op mijn weg, om U op te wekken tot deelname aan den bevrijdingsarbeid in ons vaderland van de vreeselijkste aller geesels. Dat vaderland heeft uw krachten noodig. Ofschoon ik geen „officieel" mandaat in den zak heb, meen ik toch namens ons Indië bij u een beroep te mogen doen op die krachten. Wie zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht. Laten geen booze woorden ten uwen opzichte worden uitgesproken, gelijk die zijn gehoord aan het adres der hollandsche medici.

Ik weet wel, dat u zulks zwaar moet vallen. Het onderbreken van de studie is nog wel het minste. Maar u zult door een jaar werken in het pestgebied geheel geraken uit het medisch theoretisch denken, hetgeen later schade doet aan den uitslag van uwe examens. Bovendien, wij schrijven nu Mei, en reeds over een maand worden die examens afgenomen. Begrijpelijk dus, wanneer gij met u aan te melden wacht tot na die examens.

Edoch, er bestaat periculum in mora. Wie spoedig helpt, helpt dubbel. Rekent het u een voorrecht een vaderland te bezitten, dat, hoe gezegend overigens ook, in deze tijden zoo gegeeseld is. Voor een indisch hart moet of mag er niets heerlijker zijn, dan in het gewoel van het gevecht te vergeten, dat wij niet hier op aarde zijn gekomen voor ons gemak en ons genot.

Mijn waarde collega's, ik weet, dat het niet in uw bedoeling ligt roem te vergaren, noch geld op de allereerste plaats. Ware het u om roem te doen, dan zou ik u kunnen spreken van wat onder dat opzicht in de peststreek te verdienen valt, — u zelfs kunnen spreken van de mogelijkheid dat een ridderkruis uw borst kon sieren. Maar roem verlangt gij niet, vooral niet zulken roem. U zoudt misschien in den practischen arbeid het wetenschappelijk probleem der pestbestrijding een stap nader tot oplossing kunnen brengen, en zulk een roem ware alleszins meer waard, wijl hij niet alleen u zou sieren, maar de lijdenden tot nut zou zijn.

Toch is roem niet datgene wat gij wenscht, en ook niet geld. Och, om geld te garen, zou ik u niet aanraden naar de peststreek te gaan.

Niet tot roem- en winzuchtigen wend ik mij thans,

gevolgd, in het bijzonder voor zover deze was gericht op de Indische Partij. Berding, die zelf nooit in Indië was geweest, voerde de feitelijke redactie en vulde ook de meeste kolommen van het blad. Douwes Dekker, die al spoedig vertrok en in Zwitserland en Duitsland verbleef, droeg enkele series artikelen bij, onder andere over de Philippijnse onafhankelijkheidsstrijd (in zestien afleveringen). Tjipto was minder produktief, Soewardi nog minder. Wel droegen beiden zeer regelmatig bij aan de rubriek "Uit de Pers", waar Indische berichten meestal op ironische toon werden becommentarieerd. De Indische Partij en de nog vele maanden na de verbanning doorgaande berichten over de verbanning van het drietal leverden veel stof tot beschouwing. De steun van de S.D.A.P. werd in dit verband geroemd. Met Van Kol, S.D.A.P.-Eerste-Kamerlid en koloniale deskundige sinds jaren, die duidelijk van zijn negatief oordeel over de Indische Partij liet blijken, werd heftig gepolemiseerd. Soewardi trok in "Het Volk" in februari 1914 drie lange artikelen er voor uit onder de titel "Een noodgedwongen aanklacht" om Van Kol te bestrijden. Hij speelde hierbij handig in op de verschillen van mening die in de S.D.A.P. bestonden en toonde overtuigend aan dat Van Kols redenering en bewijsvoering ondeugdelijk waren. Ook intern in de S.D.A.P. werd driftig overlegd om tot één standpunt te komen. Partijleider Troelstra mengde zich zelfs in het debat en sprak zijn steun aan de bannelingen uit. Hij baseerde zijn steun op een adres van het drietal aan de minister van koloniën waarin zij zich uitspraken voor een gematigd, evolutionair regeringsbeleid in Indië, met ruimte voor ontwikkeling van onderwijs, economie en Indische emancipatie in een koloniale raad. Met nadruk keerden zij zich tegen geweld en zij distantieerden zich van de eigen artikelen die "in tegenspraak zijn of schijnen" met het adres. Troelstra meende dat op grond van deze verklaring terugkeer naar Indië moest worden toegestaan. Op zijn voorspraak werd het drietal in audiëntie ontvangen door de minister van koloniën, die echter vooralsnog geen aanleiding zag terugkeer naar Indië mogelijk te maken.

V.l.n.r. Soewardi Soerjaningrat, E.F.E. Douwes Dekker, Tjipto Mangoenkoesoemo.

— ik wend mij tot u, medische studenten in ons Indië geboren, en naar Holland gekomen om er de wetenschap te leeren, die in ons eigen vaderland niet te leeren valt. Ware dit laatste mogelijk, stonden ons, Indiërs, in het eigen land ruimer en gemakkelijker wegen open naar de wetenschappelijke bevoegdheden op medisch gebied, er zouden voldoende geneeskundigen gevonden worden in ons eigen land, bereid om in volle bewustheid en volkomen vrijwillig zelfs het leven te offeren op het altaar des vaderlands, nu dat Vaderland offers, — zij het dan niet zulk een offer — vraagt.

Nu het niet kan, wend ik mij tot u, Indiers in Holland, — ik vraag u, om Indië, geen geld noch goede woorden, — ik vraag goede daden van u, en het offer van uw persoon en uw kunnen, — een offer, dat geen offer meer is, wanneer het in volkomen vrijwilligheid uit vaderlandslievenden zin en blijde vragenloosheid gebracht wordt.

Moge mijn stem niet zijn die eens roependen in de woestijn, maar dat velen van u, — mocht ik toch zeggen: van ons! — weldra den dapperen Koesman volgen.

Niet voor mij vraag ik dat, maar voor het geteisterde volk van ons hulpbehoevend, en van voldoende hulp verstoken Vaderland.

Met collegialen groet TJIPTO MANGOENKOESOEMO.
Amsterdam, 15 Mei 1914.

In "De Indiër" werd verder vaak over de Sarekat Islam geschreven (onder andere door Soewardi), terwijl Tjipto regelmatig delen uit brieven van kennissen uit Indië publiceerde en van commentaar voorzag. Tjipto, die zich als arts verdienstelijk had gemaakt tijdens de bestrijding van een pestepidemie, schreef ook diverse malen over een nieuwe pestuitbarsting. Uit de hier afgedrukte oproep blijkt Tjipto's deernis met de pestslachtoffers.
Tjipto zelf had de minister al in maart gevraagd ingezet te worden in de pestbestrijding, waarbij hij beloofde zich te onthouden van politieke actie. De minister zond de brief door naar de gouverneur-generaal. De beslissing werd achterhaald door andere gebeurtenissen.
De uit de in "De Indiër" gepubliceerde brieven blijkende contacten met Indië werden bevestigd door het toenemende aantal artikelen van in Indië gevestigde auteurs. Deze verscholen zich voor een groot deel achter pseudoniemen, hetgeen eveneens voor Nederlandse auteurs gold.
Tjipto leverde ook twee artikelen aan de "Indische Gids", beide eind 1913 geschreven. In "De Indische Beweging" hield hij een pleidooi voor een "heusche" volksvertegenwoordiging, gekozen door kiezers die aan het

criterium van schoolbezoek hadden voldaan. De I.P. stelde "losscheuring" slechts als einddoel van de beweging over "een halve of een heele eeuw". Nu gold de strijd het stelsel waarbij buiten de Indiërs om de zaken werden geregeld. Het tweede artikel gaf algemene informatie over de wajang.
De omstandigheden waaronder de bannelingen in Nederland vertoefden waren niet florissant. Zij woonden bij elkaar op de bovenste verdieping van een Haagse woning. Hun dagelijkse bestaan werd betaald uit de snel slinkende, in Indië bij hun vertrek ingezamelde gelden. Hun eigen journalistieke activiteiten leverden te weinig op. De karige inkomsten werden aangevuld met het salaris van Soewardi's echtgenote, die als kleuterleidster actief was. Steun van Nederlandse ethici en partijen werd om principiële redenen afgewezen. Tjipto ging studeren voor arts, terwijl Soewardi een onderwijzersopleiding volgde.
In begin 1914 reisden Tjipto en Soewardi naar Berlijn op uitnodiging van Douwes Dekker, die daar studeerde. Zij woonden een lezing van hem bij. Op het station van Berlijn werden beide Indonesiërs gearresteerd. Aanwezige politieke politie had hen Javaans horen spreken en ze voor spionnen uit Japan, waarmee Duitsland in oorlog was, versleten. Uitleg baatte niet tot de inmiddels ingelichte echtgenote van Soewardi met officiële brieven uit Den Haag arriveerde.
Voor Tjipto was de medische studie de aanleiding om in juni 1914 uit de redactie van "De Indiër" te treden. Ook ziekte noopte hem daartoe. Astma en zenuwaanvallen hadden Tjipto zelfs deels verlamd. Soewardi vroeg toen de minister, begin juli 1914, Tjipto toe te staan terug te keren naar Indië. Na medisch onderzoek en telegramwisselingen met Indië werd dit toegestaan; een overlijden van Tjipto zou politiek onaangename gevolgen kunnen hebben. Op 22 augustus 1914 vertrok Tjipto met zijn vrouw naar zijn moederland. Hij zou zijn gezondheid spoedig hervinden en daarmee ook de kracht zijn radicale denkbeelden uit te dragen.
Met "De Indiër" ging het niet voorspoedig. De enige redacteur Berding werd gemobiliseerd. Geldgebrek en de eis van de drukkerij tot contante betaling in de heersende crisissfeer noodzaakten in augustus 1914 tot tijdelijke staking van de uitgave. Door onverwachte financiële steun lukte het na twee weken "De Indiër" weer te laten verschijnen, nu als tweewekelijkse uitgave. Maar het was uitstel van executie; het nummer van 24 december 1914 bleek het laatste te zijn. Het enthousiasme voor de Indische Partij was in Indië zelf ook weggeëbd; Douwes Dekker en Tjipto hadden Nederland verlaten en Soewardi hield zich op de achtergrond. In Nederland was voor een politiek blad als "De Indiër" op de smalle basis van de idealen van de Indische Partij geen duurzame plaats.
De Indische Vereeniging had al voor de verbanning van het drietal via Noto Soeroto haar plaats bepaald ten opzichte van de Indische Partij. Een artikel van hem in de "Nieuwe Courant" werd als brochure uitgegeven. Met de beginselen van Douwes Dekkers partij kon hij volledig instemmen, maar uitwerking en methode stonden ver af van de Indische Vereeniging. Voor een onafhankelijk Indië, door de I.P. gewenst, was Indië "de eerste eeuw nog niet rijp". De I.V. wenste "associatie met den z.g. 'overheerscher'". Kortom aldus Noto Soeroto "de Indische Partij is anti-Nederlandsch-nationaal, de Indische Vereeniging is loyaal; de eerste bevat bedenkelijke kiemen van tweedracht en onrust, waar juist in deze tijden ingespannen samenwerking gewenscht is, de laatste tracht de associatiegedachte van zoovele voortreffelijke mannen te benaderen." Noto Soeroto hoopte overigens dat de toen pas bekend geworden toetreding van Tjipto een gunstige uitwerking zou hebben op de I.P.-actie.
Noto Soeroto's kritiek sloot overigens niet uit dat een artikel van zijn hand over Javaanse geschiedenis verscheen in "Het Tijdschrift", een door Douwes Dekker in Indië uitgegeven blad.
Tot een rechtstreekse confrontatie tussen Noto Soeroto en de bannelingen kwam het in november 1913. Noto Soeroto hield hier op een bijeenkomst ter gelegenheid van de vijfde verjaardag van de I.V. een rede "De eendracht van Indië en Nederland". Zoals hij ook zelf in het begin van zijn toespraak aankondigde bevatte die geen nieuwe denkbeelden. Het vatte de ideeën nogmaals samen, die al eerder in dit boek zijn geanalyseerd. Na Noto Soeroto's voordracht opende Douwes Dekker de discussie. Hij verklaarde "meermalen een Nederlander te hooren spreken, in plaats van een Javaan. Zoo had inleider de verdediging van Ned. Indië bepleit, hetgeen spreker allerminst van een Javaan had verwacht, daar het Javaansche volk op dit ogenblik in de eerste plaats meer onderwijs behoeft, waarin de regeering, in verhouding met de uitgave voor de verdediging z.i. te spaarzaam is. [...]
Verzoenende woorden en associatiegedachten, die nooit tot practisch resultaat kunnen leiden acht spreker verkeerd. Daar, waar men onrijp geacht wordt, is tegenkanting het eenige middel om te toonen, dat men niet minderwaardig is."
Ook Tjipto distancieerde zich van Noto Soeroto, minder direct dan Douwes Dekker, maar wel zeer breedvoerig. Soorjopoetro en Abendanon schoten Noto Soeroto te hulp, terwijl hij ook zelf, in alle vriendelijkheid, zijn repliek benutte om zijn standpunten te herhalen.

tuley over "Onderwijs in de Hygiëne voor Ned. Indië", kort voor diens terugkeer, hield Tjipto zelf in maart 1914 een strikt-medische lezing over "De pest op Java en hare bestrijding". Ook Soewardi was op deze vergaderingen aanwezig, maar onthield zich van politiek-getinte uitspraken.

Noto Soeroto.

Noto Soeroto als dichter

In het huishoudelijke gedeelte van deze vergadering roerde Tjipto zich ook. Hij meende dat de I.V. verplicht moest worden met de volksbeweging in Indië contact te onderhouden. Met B.O. bestonden contacten, maar volgens Tjipto diende de I.V. zich ook in te zetten voor de S.I. Besloten werd contact op te nemen met de S.I., waarvoor veel sympathie bestond.

Voorzitter Noto Soeroto werd in december 1913 voor de tweede maal herkozen. Hij aanvaardde de benoeming mede om de kans te hebben de I.V. "in haar overgangsstadium van gezelligheidsvereeniging tot een bond van, zeker, in de eerste plaats studeerenden, maar daartevens ook een bond van toekomstige behartigers der belangen van het Indische vaderland, nog een tijd in die richting te sturen". In dit werkprogram omschreef Noto Soeroto de taak van het I.V.: "het lidmaatschap [legt] ons de moreele plicht [op] om *naast de intensieve beoefening onzer beroepsstudie* belang te stellen in de groote vraagstukken van den dag, zonder ons echter te werpen midden in den strijd in de groote maatschappij".

Vooral Tjipto liet zich tot zijn vertrek horen in enkele vergaderingen, waarbij hij steun poogde te krijgen voor zijn radicaal-politieke denkbeelden. Na een lezing van de arts Api-

Noto Soeroto, de voorzitter van de I.V. in deze jaren, had zich, zoals al vermeld, als reserve-officier gemeld. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en de Duitse agressie tegen België leidden ook tot een crisissfeer in Nederland. De algemene mobilisatie trof ook Noto Soeroto, die op een aantal plaatsen in Nederland werd ingekwartierd. Op dezelfde wijze diende ook Soeriosoeparto, uit het Solose Mangkoenegoro-vorstenhuis, in het leger. Beide jonge aristocraten waren nauw bevriend, waarbij hun gemeenschappelijke culturele belangstelling, vooral voor het Javaanse erfgoed, een nauwe band schiep. Aan deze Soeriosoeparto, de latere Mangkoenegoro VII, van wie veel materiaal in het vorstelijk archief is overgeleverd, wordt apart aandacht gewijd.

Noto Soeroto's culturele belangstelling vond in deze periode op een bijzondere wijze uitdrukking in het schrijven van poëzie. Bij het verschijnen van de tweede druk van zijn poëziedebuut in 1919 beschreef hij in de inleiding hoe hij tot het schrijven van poëzie was gekomen. In een creatieve explosie schreef hij vervolgens in de tweede helft van 1914 een groot aantal gedichten. "De Gids" weigerde opname, maar een ander algemeen cultureel maandblad "De Tijdspiegel" was gaarne bereid de gedichten te plaatsen. De leider van dit blad, prof. dr. J.H. Valckenier Kips, was zeer enthousiast over Noto Soeroto's "Melatiknoppen, Gedichten in proza". Hij schreef aan de dichter dat "zij even poëtisch van vorm als diep van inhoud zijn". Noto Soeroto had de gedichten ongetiteld opgestuurd en het was Valckenier Kips die voor de eerste vierentwintig de titel "Melatiknoppen" suggereerde. In de laatste nummers van "De Indiër" verschenen deze gedichten ook. De eerste nog onder pseudoniem en met een Javaanse vertaling, waarvoor Soeriosoeparto zorgde. Soewardi, verwant aan Noto Soeroto, en, op de achtergrond, actief in de redactie van "De Indiër" had weinig moeite Noto Soeroto over te halen zijn gedichten ook hier te publiceren. Meer dan de felle Tjipto en Douwes Dekker, beiden inmiddels vertrokken, was Soewardi in staat de kloof tussen de radicale I.P.-aanhang in Nederland en de veel gematigder I.V.-leiding te overbruggen. Begin 1915 werden de "Melatiknoppen" gebundeld. Valckenier Kips werd vereerd met

Noto Soeroto's inleiding bij de tweede druk van "Mĕlati-knoppen".

Bij de tweede, omgewerkte uitgave van „Mĕlati-Knoppen" is het mij een voorrecht in het openbaar mijn dank te kunnen uitspreken aan Prof. Dr. J. H. Valckenier Kips. Toen ik zelf nog twijfelde aan de letterkundige waarde mijner schetsen, heeft Zijn Hooggeleerde mij daarvan overtuigd door mijn allereerste proeven als literaire bijdrage in *De Tijdspiegel* te publiceeren. Dat spoorde mij aan tot het schrijven van meerdere stukjes, vooral toen deze reeds bij de verschijning in een tijdschrift een gunstig oordeel mochten ontvangen van den heer Anton Zelling in zijn weekblad *De Hofstad*. Ook aan dezen heer spreek ik mijn dank uit voor de mooie inleiding, waarvan hij mijn schetsen vergezeld deed gaan bij haar uitkomen in boekvorm in 1915.

Ten slotte betuig ik mijn erkentelijkheid aan Raden Mas Ario Soerjo Soeparto, thans den wijzen en kunstlievenden Prins Prangwadono (Mangkoe Nĕgoro VII), en aan den Zeer Eerwaarden heer G. Jonckbloet S. J., die beiden, ieder op zijn eigen wijze, mij steeds hebben aangemoedigd in mijn letterkundigen arbeid.

Nu ik met mijn boekjes een zekeren lezerskring heb mogen bereiken, lijkt het mij niet ondienstig te vertellen, hoe ik er toe gekomen ben mijn krachten te beproeven aan een arbeid, die mij tevoren geheel en al vreemd was.

In het najaar van 1913 stelde mijn hoogvereerde vriend Raden Mas Ario Soerjo Soeparto mij een klein boekske ter hand, waarop tot dan toe nog nimmer mijn aandacht was gevallen. De lezing van Tagore's „Gitanjali" in de Nederlandsche vertaling door Dr. Frederik van Eeden was voor mij één verrukking. Zij bracht in mij een diep ontzag teweeg voor den teederen en verhevenen Hindoe-dichter. De kennismaking met het boekje was mij tevens een openbaring. Ik wist niet, dat gedachten en gevoelens van den innerlijken, waarachtigen mensch zóó prachtig vertolkt konden worden in proza. Maar dit proza was voor mij poëzie in den hoogsten zin; het riep aandoeningen in mij wakker, die ik immer voor de schoonste en hoogste heb gehouden, wijl den geest verheffend boven de dagelijksche noodzakelijkheden van het leven.

Poëzie in proza — een vorm der Nederlandsche taal, die aan een Javaan het meest vertrouwd is! Dat bracht mij op het denkbeeld op dergelijke wijze vast te leggen wat er sinds lang aan sterks en waars in mij leefde, maar tot dusverre geen uiting had kunnen vinden. Zoo ontstond het bundeltje „Mĕlati-Knoppen", gevolgd door andere boekjes.

Door sommige critici wordt aan mijn werk alle kunstwaarde ontzegd. Zij kunnen gelijk hebben. Intusschen verheug ik mij erin geen weerstand te hebben geboden aan dien innerlijken drang, welken ik als iets zuivers gevoelde. Daardoor toch heb ik den Westerschen lezer een blik kunnen gunnen in het leven van éene, enkele, simpele ziel, die echter behoort tot de ziel van een millioenen-volk, dat niet meetelt in de wereld van uiterlijke praal en stoffelijke macht, maar dat in zich verbergt de kiemen van vele mogelijkheden, van veel goeds en van veel schoons.

Indien de levensomstandigheden voor het Javaansche volk beter worden, zullen zij bij tientallen komen en met sprekender argumenten mijn bewering staven: de meesters in schilderkunst, die in muziek, die in poëzie, die in bouwkunst — met grooter scheppingsmacht en sterker kunnen dan deze mijn zwakke krachten.

O zeker, ons volk heeft natuurlijk het werk noodig van ingenieurs, van doktoren, van economen, van politici, — hàrd noodig zelfs om onze bestaansvoorwaarden gunstiger te maken. Maar ook diè zullen komen, moèten komen, want van intelligentie is ons volk evenmin verstoken.

Als echter in de wereld der noodzakelijke, en dus verzadigbare, behoeften de materieele mensch gezond, welgesteld en tevreden is, dan blijft het geestelijk element in dienzelfden mensch nog steeds verlangen naar zijn eigen voedsel, dat niet kan worden toegediend bij hoeveelheden, noch voortgebracht door intellectueele en physieke krachten. Niet achter te stellen bij de gift der nuttige werkers is daarom de niet minder moeizame arbeid van de maatschappelijk veelal zoo misdeelden: het offer der kunstenaars. Want in Kunst is het, dat de ziel — het hoogste in mensch of in volk — haar levensvoorwaarden vindt om te groeien tot een persoonlijkheid, welke bij den hoogsten graad van levensintensiteit wederom ten volle zich uitspreekt in Kunst. Dan gebeurt het, dat deze wereld van glanslooze feiten plotseling haar diepere beteekenis krijgt in de vreugde, welke ons innigst wezen vervult bij het aanschouwen der Hoogste Persoonlijkheid, zich aan ons openbarend in een wereld van eindelooze schoonheid.

Hoe men nu eindelijk over mijn bescheiden pogingen moge oordeelen, twee dingen staan vast: mijn werk is in de eerste plaats een uiting van den levensdrang van een geest, die zijn meerderen voorvoelt in de gemeenschap, waaruit hij is voortgekomen; en in de tweede plaats legt het getuigenis af van mijn diepe veneratie voor dien vertegenwoordiger van het oude en hooge volk, dat ons, Javanen, in vroeger tijden reeds zooveel onvergankelijks heeft gegeven, voor den Indischen wijze en dichtervorst: Babu Rabindranath Tagore.

Augustus 1919 NOTO SOEROTO.

een opdracht en één der eerste recensenten van de tijdschrifpublikatie mocht een voorwoord schrijven, vol naturalistisch proza: ''Zijn gedichten in proza hebben de drijvende verdroomdheid en vrome bedeesdheid waarmede de Oosterling het mysterie van het leven bewondert. Zucht-zachte uitzeggingen van diepe ontroering met woorden als kinderzieltjes zoo wit, en die zoo lief streelen en koesteren de dingen hunner liefde als het warme vleigrage dankbare kinderhandje. [...] In den verhaaltrant uit zich de verbeelding van des dichters innig natuur- en cultuur-beleven. Het warme leven luwt nog om de in knop gebleven verzen. Zij bezitten de zoete charme van het eerste ontluiken. Een roerend vol groeiverlangen dringt achter deze simpele dichterlijkheid aan - en toch zijn deze op duive-voeten wiegende gedichten van den beginne aan rijp, rijp van volinnig natuurbeschouwen. Dit voel ik heel zeker: het naïeve dichterschap van Raden Mas Noto Soeroto stelt voor een wondere mogelijkheid van den geest en van de taal.'' De kritiek ontving de bundel uitermate welwillend. De persoon van de dichter, de exotische onderwerpen, de afwijkende woordkeus trokken wellicht meer de aandacht dan de waarde van de poëzie zelf. Noto Soeroto's poëzie was zeer verwant

---

Gedicht uit ''Mělatiknoppen''.

Waarom ik jou mijn troetelzuster noem?
Zonder te weten heb ik moeder je komst reeds voorspeld
in de zachtheid van mijn spelen als kind.
Als moeder elken ochtend het morgenrood
met klimmende vreugde begroette;
als elken avond zij het zilverlicht des hemels
op zich deed afstralen,
nam ik geen deel aan het luidruchtige spel
van mijn speelgenooten.
Ik plantte bloemen op de heuveltjes van zand
en maakte suikergoed van klei in vele vormen.
''Gewis'', sprak moeder, ''je spelen voorspellen me vast,
dat het een zusje zal zijn''.

Waarom ik jou mijn troetelzuster noem?
Zonder te weten heb ik moeder voorspeld
de verhooring van haar bede in mijn fluisterend verlangen.
Toen nog God jou verborgen hield voor moeder in haar schoot,
zoo liet me moeder stil naar je luisteren
met mijn hoofd zacht tegen je aangedrukt.
Vol spanning boog zij zich over mijn luisterende oogen.
Toen ik fluisterend ''een zusje'' zei,
glimlachte moeder, als had zij
een heerlijke geheimenis ontdekt.
''Gewis'', sprak ze, ''je oogen! ze zeggen me vast, dat het een zusje zal zijn''.

---

aan en beïnvloed door de poëzie van Rabindranath Tagore, de Indische dichter-filosoof aan wie in 1913 de Nobelprijs voor literatuur was toegekend. De opbouw, motieven en woordkeus van Tagore's poëzie keren terug bij Noto Soeroto. Noto Soeroto koos echter zijn onderwerpen minder abstract, dichter bij leven en natuur dan Tagore. Vaak richtten de ''Melatiknoppen'' zich vol heimwee naar de jeugd in Indië en de liefde tot zijn moeder, die voor hem ook zijn moederland personifieerde. Een kenmerkend gedicht is hier afgedrukt.

Het behoeft niet te verbazen dat Frederik van Eeden, de gevierde en gezaghebbende literator en groot bewonderaar van Tagore, van wie hij diverse gedichtenbundels vertaalde, in Noto Soeroto een verwante geest ontdekte. Van Eeden nodigde Noto Soeroto uit enkele gedichten af te staan voor plaatsing in het linkse weekblad ''De Amsterdammer'' waarvan hij redacteur was. Noto Soeroto was vanzelfsprekend zeer ingenomen met het verzoek: ''Indien mijn dicht-werk goed genoeg is, dat Uw meesters-oog het belangstellend gade slaat, bedenk ik me natuurlijk geen ogenblik om U een paar mijner versjes toe te zenden''. Noto Soeroto verschafte Van Eeden op diens verzoek ook biografische informatie en een foto, die Van Eeden bewerkte tot een inleiding bij de ingezonden gedichten. Op 13 december 1914 schreef Van Eeden aldus: ''Wanneer de jonge Javaan, wiens portret wij hier geven, met een paar van zijn gedichten - niet zulk een bescheiden mensch ware, dan zou men het gevaarlijk kunnen noemen voor zijn karakter, hem nu reeds in het licht der oopenbaarheid te stellen. Maar wij doen dat om de bizondere beteekenis die zijn persoon en werk voor ons heeft. Hij behoort toch tot dat groote volk van dertig millioen, dat met ons Nederland één rijk vormt, en dat door Nederland tot nog toe te zeer als een ondergeschikt en inferieur volk is behandeld. Daarom wenschen wij te doen uitkomen dat een persoon van zuiver Javaansch bloed, al is het dan eedel bloed, niet alleen vatbaar is voor de fijnste en hoogste beschaving van het Westen, maar ook onze taal heeft leeren liefhebben en gebruiken tot het uitdrukken van zijn innigst ziele-leeven. Zijn verzen waarvan enkelen reeds in Nederlandsche tijdschriften verscheenen, en waarvan wij twee onuitgegeevenen hier afdrukken zijn niet volmaakt, maar echt en zuiver, en kunnen naast het beste staan wat onze jonge Nederlandsche dichters leeveren.'' Deze gedichten waren het begin van een regelmatige medewerking van Noto Soeroto aan het blad, die tot 1917 duurde; vooral gedichten, enkele beschouwingen en een kort verhaal op het schrijven waarvan Van Eeden bij een sceptische Noto Soeroto had aangedrongen.

In het katholieke blad ''Studiën'' trok pater

Gedicht uit "De geur van moeders haarwrong".

Jonckbloet niet minder dan 23 bladzijden uit voor een bespreking van "Mělatiknoppen", waarbij hij tevens de gelegenheid te baat nam voorbeelden van gedichten in proza in de gehele wereldliteratuur aan te halen. Jonckbloets lof was overvloedig: "Gerustelijk immers durf ik verklaren, dat *Melatiknoppen* 't bewijs leveren dat Noto Soeroto, hoewel hij gezegd moet worden meer aanleg te bezitten voor het intiem-teedere dan voor het grandioos-majestueuse, een hoedanigheid, die niemand verwonderen zal in een spruit van het Javaansche volk, welks gedachte ten kenmerk draagt afkeer van de werkelijkheid, - een dichter is van meer dan buitengewoon talent. Zijn gevoel is in ongemeene mate diep en teeder; zijn verbeelding echt Oostersch rijk en toch door het verstand uitnemend beheerscht; zijn natuur-sentiment bewonderenswaardig; zijne kennis, en meer nog zijn besef der Nederlandsche taal, dwingen eerbied af. Daarbij bezit hij éene eigenschap, hem onder al onze dichters gehéél bijzonder eigen en die een oorspronkelijken stempel drukt op al de uitstortingen zijns harten: hij is een Javaansch-Nederlandsch dichter."

Noto Soeroto kon dan ook verbaasd aan Soeriosoeparto schrijven: "Ik vraag mezelven, hoe kom ik ineens aan al dien eer en lof? Begrijpt U er iets van?" Jonckbloet waarschuwde, in navolging van Carel Scharten in "De Gids", Noto Soeroto voor het schrijven van rijmende verzen; daarvoor ontbrak hem, naar hun oordeel, de noodzakelijke dieper-gaande, verinnerlijkte kennis van de Nederlandse taal. Maar aan die raad hield Noto Soeroto zich niet. Bij "De Tijdspiegel" lag al een serie gedichten die wel een rijm volgde. Begin 1915 begon het blad ook deze af te drukken. Voor deze verzen wilde Valckenier Kips graag een nieuwe titel. Noto Soeroto schreef Soeriosoeparto: "Hoe vindt U den titel 'de geur van moeders haarwrong'? In dit gedicht komt immers de zin voor: ' 'k Wil bloemen rijgen aan een draad van zijde, die ge in uw haren kunt verborgen dragen enz.'. Daar die serie meest kindergedichten bevat en als zoodanig dus ontsproten zijn uit jeugdherinnering, uit het verblijf in moeders armen of aan de zijde van mijn moeder, wilde ik die serie zoo noemen."

Op die wijze kwam de titel, even opmerkelijk als onvergetelijk, van Noto Soeroto's tweede bundel tot stand, die in 1916 verscheen. Hij verzamelde hierin zijn in diverse bladen in 1915 verschenen poëzie. Het grootste gedeelte was eerder in "De Tijdspiegel" verschenen, maar "Mělatiknoppen" had voor hem ook de toegang geopend tot een groot aantal andere periodieken. Literaire bladen als "Groot-Nederland" en "Het Getij" en algemene bladen als "De Amsterdammer" en "Eigen Haard" waren graag bereid zijn poëzie te plaatsen. Van "Het Getij", dat in 1916

De naakte herdersknapen drijven
den stoet karbouwen voor zich heen.
Het zonlicht glanst op bruine lijven
als tooi van goud en edelsteen.

Geen vader houdt het waakzaam oog
zoo liefdrijk op hun spel gericht,
gelijk de hemel van omhoog
de knapen liefkoost met zijn licht.

Zij slapen op de vruchtbare aarde
in boomschaduw op vochtig mos;
geen moederschoot, die 't kindje baarde,
is veilger dan het koele bosch.

Zij dekken niet hun kale kruinen,
hoe ook de hitte aan kracht gewon;
zij zijn, als bloemen in de tuinen,
ook àlle kindren van de Zon.

Natuur is zelf hun ouderpaar
en speelt voor hen met wind en wolken;
en hoe zij spreekt, zoo licht zoo klaar,
kan tóch geen menschentaal vertolken.

De beesten dragen als een schat
de knapen op hun ruggen fier;
dan gaan zij samen naar hun bad,
want 't water zegent mensch en dier.

Het reinigt niet alleen hun lijven,
maar doet hun harte' elkander vinden:
zooals zij daar al stoeiend drijven
zijn dier en mensch getrouwe vrinden.

In harmonie met de natuur
zoo leeft dit kroost van Java-land
en voelt zich innig uur aan uur
met àl wat leeft en bloeit verwant.

Gedenk die knapen, o mijn broeder,
in àl uw hoop en àl uw strijd;
wel bloeit uw hof, uw geest wordt vroeder:
toch dort uw hart in eenzaamheid.

Die naakte kindren zijn mij heilig,
zij zijn mijn gidsen in mijn nood:
hen voedt en laaft en koestert veilig
de Wereld-moeder in haar schoot.

---

voor het eerst verscheen als "Maandschrift voor Jongeren", en dat zich een vaste plaats heeft veroverd in de literatuurgeschiedenis, was Noto Soeroto vanaf de aanvang medewerker. Hij werd als zodanig ook op de omslag vermeld. "De Amsterdammer" plaatste een serie aan Frederik van Eeden opgedragen sonnetten "Een tuiltje offerbloemen".

"De geur van moeders haarwrong" telde 90 bladzijden. Van de titelserie van 24 gedichten, die van zeer verschillende toon is, is er één afgedrukt, waarin de woordkunst de in-

Gedicht uit "De geur van moeders haarwrong".

VOOR MIJN NEDERLANDSCHE VRIENDEN

Dit laag gelegen land, waar 'k thans nog toef,
heeft kostbre schoonheên, die mijn hart bekoren.
't Verzacht den laaien brand van mijn behoef
naar 't schoon der bergen, waar ik ben geboren.

Aan berg en woud van sombre schoonheid stroef
doet denken mij dit land bij zomergloren;
der vrienden troostwoord klinkt me in smarten droef
als één der oudren stem in kinderooren.

En tóch, ook daar, waar 'k schreed aan vaders hand,
brandt onbluschbaar dit groote smartverlangen,
dat steeds maar smelten gaat in heimweezangen
naar 't verre, en tòch nabije Vaderland:

het licht-schoon Rijk in 's harten innigheid,
waar Gij, mijn God, Koning en Vader zijt.

houd zo weinig mogelijk bedreigt. Andere delen van de bundel waren getiteld "Het Wajang-spel", "De Boro-boedoor" en "Voor mijn Vaderland". Ook gedichten geschreven over de wereldoorlog en de dood van mr. Van Deventer vonden een plaats. "Voor mijn Nederlandsche vrienden" was het sonnet waarin heimwee en religieus gevoel, twee grondmotieven van zijn poëzie, tezamenkwamen.
In "Aan een vereerden Dichter" beleed hij nederig zijn bewondering voor Tagore, de "zanger, wiens goudner liedren toover-melodie als 'n huivrend blad mijn harte beven deed!" en voor Van Eeden "een oudre broeder, machtig-groot ter tale". De laatste regels luidden in kenmerkende Tagore-symboliek:

In bloemen-letters heb 'k uw naam geplant;
schoon gij niet weet, wat vreugd mijn tuin vervulde,
dezelfde Zon, die bove' uw bloemhof brandt,
getuig' nochtans van dees mijn stille hulde.

In zijn recensie in "Studiën" hield Jonckbloet zich aan zijn eerdere opmerking over de rijmvorm: "Aangrijpend immers zijn de heerlijke gedachten, aan welke hij lucht geeft; aangrijpend is het diepe gevoel, 't welk die gedachten doet opspatten uit zijn dichterlijk binnenst; teleurstellend alleen is de literarisch gebrekkige Europeesche vorm, waarin hij, te onzaliger ure, die gedachten en die gevoelens heeft gegoten. Onze Rabindranath Tagore behoort de meening op zij te zetten, dat Europeesche dichtvorm het Land van Belofte is, tot welk bereiking hij zijn poëtische levensbaan moet bewandelen. . ." Maar in de andere recensies ontbrak dit voorbehoud. Op detailkritiek na en hier en daar een paternalistisch-neerbuigende passage, was de lof weer overvloedig. "Naïviteit", het "dichterlijke-als-wijsheid", "feillooze intuïtie", "innigheid" en "Oostersche geheimzinnigheid" zijn kenmerkende omschrijvingen voor zijn poëzie, die "in onze letterkunde wel een heel bijzondere plaats in[neemt]".
Enkele van de gebundelde gedichten waren eerder verschenen in "Het Nederlandsch-Indische Huis Oud en Nieuw". Dit blad, verwant aan "Het Huis Oud en Nieuw" van de bekende architect Cuypers, werd in 1913 opgericht door Cuypers en L.D. Petit, al vele jaren steun en toeverlaat van de Indonesische studenten. In een schitterende vormgeving op kunstdrukpapier presenteerde het twee keer per jaar zeer gedegen artikelen over bouwkunst, archeologie en etnografie. Vanaf het begin was Noto Soeroto medewerker. Hij schreef over de inlandse kunstnijverheid, waarbij hij ook zijn bekende ideeën over zedelijke en economische opheffing van het Javaanse volk nog eens uiteenzette, in dit geval om tot hernieuwde bloei van in verval geraakte kunst en kunstnijverheid te komen. Artikelen over Javaanse boekversieringskunst en Raden Saleh getuigden van ijverig onderzoek naar en belangstelling voor Java's erfgoed.
Het blad kreeg veel waardering en daardoor aangemoedigd werd in december 1915 besloten tot maandelijke uitgave en uitbreiding van behandelde onderwerpen. Het blad zou "Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw" (NION) gaan heten, "populair-wetenschappelijk tijdschrift, gewijd aan Bouwkunst, Kunstnijverheid, Archaeologie, Land- en Volkenkunde, Handel en Verkeer, Mijnbouw, Cultures en Hygiëne". Erkende deskundigen op deze gebieden verplichtten zich tot medewerking onder algemene leiding van Petit. Onder de in de prospectus genoemde namen waren die van Noto Soeroto en zijn leeftijdgenoot en oom Soorjopoetro, die zich had verdiept in de Javaanse muziek. Noto Soeroto werd tevens lid van de redactie.

Soeriosoeparto

In juli 1913 komt Soeriosoeparto in Nederland aan. Hij is de derde zoon van Mangkoenegoro V, die in 1896, toen Soeriosoeparto elf jaar was, overleed. De leergierige en ondernemende jongeman nam zijn lot in eigen hand, toen zijn plannen om een westerse opleiding te volgen werden gedwarsboomd. Hij verlaat, zestien jaar oud, het hof in Soerakarta en treedt na enige omzwervingen als

№ ....

adres: Weimarstr. 336
Haag

Indische Vereeniging.
Opgericht 1908.

Bewijs van ~~Donateur~~schap. (Lidmaat)

voor den Heer R. M. A. Soerjosoeparto

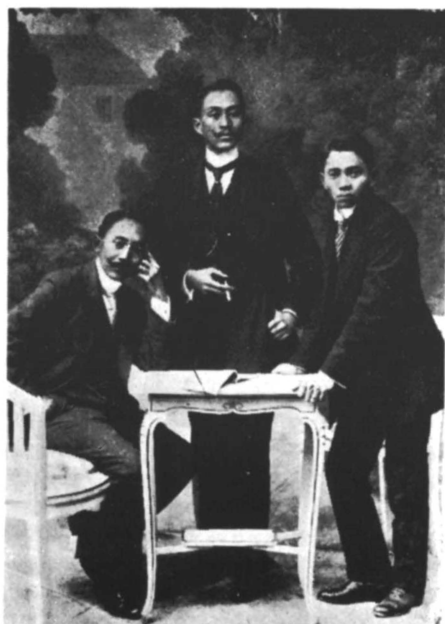
Vereenigingsjaar 19 14 – 19 15.

Contributie 1e termijn . . f 2.—
Statuten en Reglementen f ....
Inningskosten . . . . . . f ....
totaal f 2.—

twee gulden

Zegge f 2.— De Thesaurier:

hulpschrijver in dienst bij de regent van Demak. Hij leert zichzelf Frans, leest Multatuli en correspondeert met diverse mensen in Leiden. Zijn ambtelijke carrière verloopt voorspoedig tot een conflict hem ontslag doet nemen. Na enige tijd treedt hij in 1909 als translateur in dienst bij de resident van Solo, G.F. van Wijk. Soeriosoeparto wil graag naar Nederland en Van Wijk steunt hem hierbij. Ook Van Deventer, die hem in 1912 ontmoet, wendt daartoe zijn invloed aan. Zij krijgen gedaan dat hij met behoud van traktement verlof krijgt om in Nederland te studeren.
In de vier jaren dat hij in dienst was bij de resident, was Soeparto actief in Boedi Oetomo en medewerker van het Javaanse dagblad "Darma Kanda", nauw gelieerd aan Boedi Oetomo.
Op 13 Juni 1913 vertrok hij naar Nederland. Samen met hem reisde prins Hangabehi, de latere soesoehoenan Pakoeboewono XI. Voor zijn vertrek gaf dr. Rinkes, adviseur inlandsche zaken, hem allerlei raadgevingen en introducties. Dit gold zowel de studie - Soeparto meldde zich als toehoorder aan de Leidse Universiteit voor Javaanse taal- en letterkunde - als praktische zaken:
"Prof. Snouck Hurgronje is inderdaad een buitengewoon man [...]. [H]oe het met mij en Dr. Hoesein gegaan is, wij dorsten nooit een kik te geven en hoewel dat in algemeenen zin wel nuttig is geweest, kan het geen kwaad in enkele dingen ook eens zijn eigen wil te volgen. [...] U moet geen boekenwurm worden, trouwens daar is Uwe natuur niet naar, en ook flink tijd tot uitgaan (op fatsoenlijke wijze natuurlijk, ik bedoel opera, schouwburg etc.) nemen, want anders verslapt de belangstelling.
Het klimaat in Holland is niet steeds prettig, vooral November en begin December, en dan Februari, Maart en dikwijls April ook nog, doch de eigenlijke wintermaanden kunnen verrukkelijk zijn: dan heeft men veel minder last van de koude, hoe streng ook, dan met die mistige, vochtige dagen. Vooral warm kleeden, flanel op de borst en wollen sokken, en in het voorjaar bij de eerste warme dagen *vooral niet* dadelijk de winterkleren afleggen [...]."
Van zijn reis maakte Soeparto een verslag dat ook werd uitgegeven. Het is één van de eerste proeven van moderne Javaanse literatuurbeoefening. Helaas werd het niet gevolgd door een verslag van de ervaringen in Nederland.
In Nederland wordt Soeparto door verschillende Nederlandse families opgevangen, met wie reeds in Solo, vooral door zijn Nederlandse kennissen, relaties zijn gelegd. Hij neemt voorlopig zijn intrek in Den Haag in hetzelfde huis, waar ook Noto Soeroto woonde. Tussen beiden groeit een langdurige vriendschap, die van groot belang is geweest voor hun verdere ontwikkeling.
Soeparto hield een dagboek bij en de aantekeningen uit die dagen vermelden een veelvoud aan contacten, die niet alleen een beeld geven van de kringen, waarin de jongelui van Javaanse adel, die in Nederland studeerden, verkeerden, maar tevens een netwerk tonen

V.l.n.r. Noto Soeroto, Soeriosoeparto, Hangabehi.

Een uitstapje van Javaanse aristocraten. V.l.n.r. Ischaq, Tjokropangarso (begeleider Hangabehi), Soeriosoeparto, Noto Soeroto, Hangabehi.

van relaties tussen Nederland en Nederlands-Indië op verschillend gebied: wetenschappelijk, bestuurlijk, militair maar ook op het gebied van zending en handel. De namen uit de hoogste kringen doen vermoeden dat voor Indonesische jongelui van goeden huize het bedje in Nederland was gespreid. De sfeer, waarin de meeste van deze mensen Soeparto tegemoet traden, werd gekenmerkt door hun streven om mee te werken aan hun vorming, opdat deze Javanen later ''Voorlichter zouden zijn van hun volk, een eerlijk man die hun wijst op hunne gebreken, die het goede bij andere volken zoo weet voor te stellen, dat de Javanen het aanvaarden zonder meteen ook het leelijke en verkeerde over te nemen'', zoals Rinkes schreef.

Dankzij brieven en aantekeningen krijgen we ook een idee waar Soeparto met zijn Indonesische vrienden die eerste weken na zijn aankomst zo al naar toeging. Zij ontmoetten elkaar in het Kurhaus, maar ook in een melkinrichting in Den Haag of in het Indische restaurant Waroeng Djawa, bezochten musea in Amsterdam, een landbouwtentoonstelling, de opening van de Staten-Generaal en zagen elkaar natuurlijk bij de Indische Vereeniging.

Hij verhuist dan naar Leiden. Op zijn eerste college komt hij in contact met B.J.O. Schrieke, die Sanskriet met hem zal repeteren, met wie een vriendschap voor het leven groeit. Zijn studieprogramma omvat behalve Sanskriet en Oud-Javaans colleges over de Islam bij Snouck Hurgronje en Staatsinstellingen bij Van Vollenhoven.

In de vakantie is Soeparto van plan om evenals Noto Soeroto als reserve-officier te dienen. Als Soeparto hierover aan Rinkes schrijft, antwoordt deze hem: ''Het lijkt me een aardig idee toe van U om reservist te worden. U is jong en stevig gebouwd en die enkele maanden in dienst zullen U geen kwaad doen. Men leert dan een massa mensen kennen waarvan men anders het bestaan niet eens zou vermoeden. Wat hebt U toch veel beter en mooier de gelegenheid het Hollandsch en het Hollandsche leven te bestuderen dan wij ten opzichte van het Javaansche. Wat zou men opkijken als ik eens vroeg bij de pradja te mogen worden ingelijfd om de tandak-exercities mee te houden. U behoeft zich geen zorgen te maken dat Prof. Snouck dat niet zoo goed vindt, die denkt alleen aan studie, doch er komt voor iemand als u veel meer belangrijks kijken.''

Soeparto wordt ingedeeld bij de grenadiers. Bij de mobilisatie na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog wordt hij opgeroepen. Zijn studie in Leiden moet hij dan opgeven. Soeparto heeft nog een gelegenheid om het Hollandse leven te bestuderen. Dankzij het feit dat telefoon nog zeldzaam was in die dagen, kunnen wij Soeparto's relaties met vrouwen via wederzijdse briefjes op de voet volgen. Er is een groot verschil in milieu en afkomst tussen deze dames en de ''Ethische'' kennissen. Hier liet Soeparto zich George en Noto Soeroto John noemen. Uit de correspondentie blijkt dat er een vaste kring vriendinnen is, die met deze ''Indische jongens'' uitgaat.

De correspondentie met de vriendinnen vormt een verademing tegenover alle verheven idealistische brieven in welwillende en paternalistische toonaard, die Soeparto van Hollandse zijde bereikten. Weinigen waren in staat om op normaal vriendschappelijke

wijze of, indien nodig, zakelijke wijze te communiceren, althans met een Javaan als Soeparto. De brieven van Schrieke vormen een gunstige uitzondering, evenals die van Mühlenfeld, hoewel in die correspondentie de ethische gedachtengang altijd net wel weer om de hoek komt kijken.

In een brief uit Indië van 1913 schrijft Mühlenfeld: ''Alvorens verder te gaan, zou ik U een voorstel willen doen, dat naar ik hoop uw instemming zal hebben, nl: waar onze levensopvattingen en hele denkwijze in zoo menig opzicht met elkaar in overeenstemming zijn, waar wij voorts zeer stellig nog heel wat met elkaar in aanraking zullen komen en naar ik hoop nog zullen mogen samenwerken ter bereiking of benadering van hetzelfde doel: de opheffing van het Javaanse volk in het algemeen en de bloei van het Mangkoenegarase rijk in het bijzonder, elkaar voortaan op zeer vertrouwelijke voet te behandelen en het officieele U door het meer gemeenzame 'je' te vervangen''.

Soeparto's relatie met Noto Soeroto is al enkele malen genoemd. Noto Soeroto, die reeds vanaf 1906 in Nederland was, heeft Soeparto in het Nederlandse leven ingeleid. Zij waren niet alleen de enige Javanen, die in Nederland een officiersopleiding kregen, maar behoorden ook tot de weinigen, die contact hadden met Nederlandse kunstenaars - in het bijzonder schrijvers. Beiden zijn geïnspireerd door Rabindranath Tagore, die later als Soeparto tot vorst is verheven, ook Solo zal bezoeken. Beiden bewonderen zij Frederik van Eeden, met wie ook contact is geweest. Soeparto heeft tijdens zijn verblijf in Nederland werk van Van Eeden, van Tagore en van Noto Soeroto in het Javaans vertaald. Als Rinkes hiervan een proeve krijgt toegestuurd, schrijft hij uit Weltevreden op 9 januari 1915: ''Ik wist niet dat er zoveel poëtisch talent in U schuilde, doch: bon sang ne peut mentir en iemand uit hetzelfde geslacht als Pangeran Mangkoenegoro IV heeft allicht litteraire aanleg al van huis uit''.

Soeparto en Noto Soeroto krijgen een sergeantsopleiding in Amersfoort en vervullen velddienst op het platteland. Een verhaal van zijn instructeur A.P. Prinsen bewijst dat Rinkes gelijk had met zijn opmerking dat Soeparto door het leger een goede kans zou krijgen het Nederlandse leven te leren kennen.

''Het was April 1914. Een detachement Grenadiers, waarbij waren ingedeeld de korporaal Soeparto en zijn toegewezen instructeur, was, na een vermoeiende oefening in het Hollandsche polderland, op een boerderij aangekomen om den nacht op een hooizolder dor te brengen. 't Was een zeer gure en koude

Soeriosoeparto temidden van zijn manschappen.

V.l.n.r. Gondowinoto, Soeriosoeparto, Soemitro.

Uitnodiging voor de audiëntie.

's Gravenhage, den 12 Mei 1915

Ingevolge de bevelen van Hare Majesteit de Koningin, heb ik de eer U Weledelgeb. te berichten, dat Hare Majesteit U in audientie zal ontvangen: Vrijdag 14 Mei 1915 des voormiddags ten half twaalf uur (11½) op het paleis t. 's Hage. Kleeding: veld tenue

De Adjudant van dienst,

[illegible]

Aan Weledelgeb. den Heer Soejo. Soeparto. Reserve 2e Luitenant bij 't Regiment Grenadiers

avond en de korporaal Soeparto was blij, dat de boer op verzoek bereid gevonden werd hem een plaatsje in te ruimen bij het behaaglijk brandende fornuis in de groote keuken. De boer stelde daarbij echter de voorwaarde, dat de korporaal dan het een en ander moest vertellen over zijn geboorteland en vooral iets over de landbouw! De voorwaarde werd geaccepteerd en daarop noodigde de boer in allerijl vrienden en buren uit, om te komen luisteren.

Wat korporaal Soeparto verteld heeft weet ik niet, maar wel kan ik mij levendig herinneren dat, toen het tijd werd om den hooizolder op te zoeken en ik eens in de keuken gluurde, ik eerst niets kon onderscheiden vanwege den geweldigen tabaksrook! Langzaam echter doemden de figuren van de luisteraars uit dien rook op en ontdekte ik ook den korporaal Soeparto, met zijn bivakmuts op, zittende naast het brandende fornuis! Een dikke paardendeken voor den nacht was de beloning voor den blijkbaar genotvollen avond, dien de korporaal aan de boer en de zijnen had bezorgd en - wel een bewijs dat zij goed geluisterd had - als een extraatje offreerde de dochter van den boer den volgenden morgen aan den korporaal Soeparto een pannetje rijstebrij met ... boter en suiker!"

Op 7 mei 1915 wordt Soeparto als tweede luitenant beëdigd. Hierna moet hij zo vlug mogelijk terug naar Java. Toestemming tot verlenging van het verlof wordt niet gegeven. Voor zijn vertrek krijgt Soeparto nog de kans om door bemiddeling van de minister van koloniën Pleyte en Van Deventer op audiëntie te gaan bij koningin Wilhelmina.

De plannen van Mangkoenegoro VI om af te treden namen steeds vastere vormen aan en men zocht een opvolger. De prominente Ethici hadden het oog al enige jaren eerder op Soeparto laten vallen. Bij Mühlenfeld was het plan hiertoe het eerst gerijpt. Het verleden van Soeparto en zijn bemoeienissen met de Boedi Oetomo deden de Nederlands-Indische regering aarzelen. Een audiëntie bij de koningin en een rang als tweede luitenant konden de zaak slechts goed doen, meenden zijn beschermheren.

Op 15 mei 1915 gaat Soeparto terug en wordt benoemd als adjunct-controleur voor agrarische zaken. Hij aanvaardt ook het voorzitterschap van de Boedi Oetomo, wat hem in behoudende kringen niet in dank wordt afgenomen. Als de Nederlands-Indische regering tenslotte akkoord gaat met zijn benoeming tot vorst van het Mangkoenegarase rijk, geschiedt dat onder voorwaarde dat hij het voorzitterschap van de Boedi Oetomo neerlegt. Op 3 maart 1916 wordt Soeparto geïnstalleerd als Prang Wedono, zoals een vorst van het Mangkoenegarase rijk tot zijn veertigste levensjaar heet.

Indische Vereeniging onder Ratulangie

Aan Noto Soeroto's voorzitterschap van de Indische Vereeniging kwam eind 1914 een einde. Het verslag over zijn laatste periode (1913-1914) herhaalde de bekende klachten: een gering bezoek van vergaderingen en de zorgelijke situatie van de afdelingen. Het ledental liep, mede door een aantal opzeggingen, terug tot 34 leden en 77 donateurs. Tot opvolger van Noto Soeroto werd Gerungan S.S.J. Ratulangie gekozen. Dit was - niet in het minst voor hemzelf - een verrassing. Ratulangie had zich om persoonlijke redenen een jaar lang buiten de zaken van de I.V. gehouden. Bij de verkiezing behaalde hij geen absolute meerderheid van stemmen, maar toen de tegenkandidaten zich terugtrokken was Ratulangie benoemd.

Ratulangie was in 1890 in Tondano, Noord-Celebes geboren. Na een technische opleiding in Batavia ging hij naar Nederland ter verdere studie, die hij financierde uit zijn erfdeel. Hij behaalde een onderwijzersakte en een middelbare akte wiskunde, waartoe hij colleges wis- en natuurkunde volgde aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn vooropleiding liet geen toegang tot de academische examens toe. Hij deed in Nederland al spoedig van zich spreken. Eind 1913 verscheen in de serie "Onze koloniën", waarin eerder Casajangan had gepubliceerd, zijn brochure "Serikat Islam". Ratulangie neemt een goed gedocumenteerde behandeling van de stormachtig groeiende Sarekat Islam te baat om een politieke analyse van de inheemse emancipatiebeweging te geven, waarbij hij zijn eigen uitgesproken denkbeelden duidelijk etaleert. Hij veroordeelt de houding van inheemse adel, Nederlands bestuur en Europese pers die de emancipatiebeweging als oprechte uiting van het volksgevoel miskennen. Kwetsende discriminatie droeg bij tot het scheppen van een kloof tussen volk en regering. Ratulangie had prijzende woorden voor Boedi Oetomo, tot deze in handen raakte van de Javaanse adel, en de Indische Partij. Tjipto en Soewardi "hoogstaande menschen, met grooten critischen aanleg, moesten [...] in opstand komen tegen de heerschende wanbegrippen en wanverhoudingen in hun land". Voor Ratulangie stond vast: "Het is thans niet de vraag meer of Indië rijp is voor zelfregeering, het is slechts de vraag of Indië op zelfregeering recht heeft. En het antwoord kan niet anders dan bevestigend zijn." En aan het slot: "De geschiedenis kan geen enkel volk aanwijzen, dat eeuwig overheerscht is. Moge dan de onvermijdelijke scheiding een vriendschappelijke zijn, opdat hierna toch steeds de weldadige wisselwerking van cultuurelementen blijven bestaan tusschen Indië en Nederland, die zooveel eeuwen door de historie met elkander vereenigd zijn geweest."

Dit waren opmerkelijke geluiden voor een Christelijke Minahasser, afkomstig van wat wel Nederlands Twaalfde Provincie werd genoemd. De "Indische Gids" was in negen regels klaar met deze brochure: "Zij is geschreven in den vijandigen toon van een propagandist, die wat al te veel wil bewijzen". "De Indiër" was, niet onbegrijpelijk, vol lof: "een prachtig tegenwicht tegen de onverantwoordelijke poging der indisch-europeesche pers om het indische en hollandsche publiek diets te maken, dat de S.I. zou zijn gevaarlijk en ontoelaatbaar".

Ratulangie schreef regelmatig in "De Indiër", vooral in de laatste nummers. Zijn literaire ambities leefde hij uit in een allegorie, waarin hij het in naam van de religie geplengde bloed kritiseerde.

Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en de Duitse inval in het neutrale België maakten ook de neutrale positie van Nederland onzeker. Ratulangie achtte de kans op een inval groot. En: "hoe hebben wij ons dan te houden. Wij die zooveel grieven hebben tegen de Nederlandsche overheersching. Is voor ons niet 't oogenblik gekomen om Nederland te laten wat 't is, en te zorgen voor eigen lijfsbehoud. [...]

In Godsnaam, laten wij de hoofden koel houden! Laten wij in deze kritische tijden niet bitter gestemd zijn! Bitterheid verblindt. Vergeten wij de onderlinge grieven, en laten wij slechts het goede van elkander onthouden. Het mag van ons later niet gezegd worden, dat het Indische volk in troebel water heeft gevischt. Wees fier, en strijd met open vizier! Doch ook om practische redenen, moeten wij kalm zijn en wachten. Ik twijfel er geen moment aan of het zal ons lukken om in korten tijd het juk van den heerscher van ons af te schudden. De Javaansche en Amboneesche soldaten, vormende ruim ¾ gedeelte van de heele macht in Indië, zullen tot den laatsten man naar de insurgenten overloopen, er zijn onomstootelijke gronden om dit aan te nemen. Maar wat dan nog? In korten tijd staat een andere vijand voor de haven van Priock. En dien zullen wij *nu* niet kunnen weerstaan."

Deze voor Nederland weinig vleiende analyse liet Ratulangie volgen door de oproep aan de Indiërs uit eergevoel en welbegrepen eigenbelang Nederland de steun niet te onthouden. "Nog voel ik dat wij blind zullen zijn op de nieuwe banen die wij hebben te bewandelen, als wij ons van Nederland afscheiden. Nog is de indische vrijheidsdag niet daar, en zelfs het ochtendgloren breekt nog niet door. 't Is nog donker om ons heen."

Uit samenwerking tegenover een gemeenschappelijke vijand kon wellicht de sympa-

thie groeien die een oplossing van het Indische vraagstuk zou vergemakkelijken. En hierbij dacht Ratulangie ongetwijfeld aan de aangehaalde passages uit zijn brochure. En anders zou het toch tot afscheiding moeten komen.
Naast dit nuchtere, opmerkelijke artikel "De hoofden koel!" schreef Ratulangie een feuilleton over "De vrouw in de Minahassa", samengesteld uit eerdere literatuur en, zoals te verwachten, vol gunstige kwalificaties. Over zijn geboortestreek hield Ratulangie ook lezingen in den lande, waarschijnlijk mede om zich enig inkomen te verschaffen.
De verkiezing van Ratulangie tot voorzitter van de I.V. was verrassend. Koos men hem vanwege de naam die hij had gemaakt door zijn publikaties? Of was het de uitdrukking van de wens tot meer politieke betrokkenheid in "revolutionaire" zin?
In zijn intreerede schiep Ratulangie duidelijkheid over zijn koers. Hij wees op de meningsverschillen die in het afgelopen jaar in de I.V. tot uiting waren gekomen en die zouden kunnen leiden tot verdeeldheid. Politieke keuzen, vaak op basis van jeugdig enthousiasme, zouden moeten wijken voor het belang van eendracht van de kleine groep Indonesiërs in Nederland. Ten behoeve van één groot doel: de opheffing van Indië, moesten de gelederen worden gesloten. De keuze voor een positie buiten het politieke gewoel hield overigens niet in dat de I.V. terugkeerde naar de status van gezelligheidsvereniging. De "groote ommekeer in het gemoedsleven van 't Ind. volk" zou met belangstelling worden gevolgd. Daarmee zou de I.V. het karakter van een studieclub krijgen.
Met deze beginselverklaring hield Ratulangie de I.V. open voor alle Indonesische studenten, maar ook tevens voor eigen mogelijkheden tot het uitdragen van radicale denkbeelden. Iedereen kon tevreden zijn, zelfs de massa van Nederlandse donateurs.
Ratulangie's bestuursperiode was gemeten aan de ontplooide activiteiten geen groot succes. Het bleek moeilijk sprekers voor lezingen te vinden. Soemitro hield kort voor zijn vertrek een lezing over de Nederlandse industriële ontwikkeling, terwijl Ratulangie zelf in mei 1915 sprak over "Het Minahassisch Ideaal". Na informatie over de Minahassa, waarschijnlijk zoals ook verstrekt in zijn lezingen in den lande, deed hij voorstellen over het onderwijs in het gebied, waarvan het hoge peil niet mocht worden aangetast, en over de inschakeling van de goed geschoolde Minahassers bij de "civilisatie" van overig Celebes, om zo de funeste aderlating van volksenergie door emigratie tegen te gaan. Van radicale denkbeelden was zijn voordracht geheel gespeend; Nederlandse leiding in velerlei opzicht was nodig. Waren zijn opvattingen, in juni 1915, milder geworden of was hier sprake van aanpassing van zijn betoog aan zijn gehoor?
In de volgende vergadering werd een onderwerp besproken, waar vele leden zich nauw bij betrokken voelden: de gemengde huwelijken. Een flink aantal studenten vertrok na de studie naar Indië met een Nederlandse vrouw. In Indië gaf dit op velerlei niveau begrijpelijkerwijs aanleiding tot moeilijkheden, waartegen menig huwelijk niet bestand bleek. Over die huwelijken bestonden uitgesproken opvattingen. De hoofdredacteur van de "Indische Gids" noemde het "tegennatuurlijk": "Het komt ons zonderling voor, dat zooiets, waartegen, uit instinct, alle koloniseerende volkeren zich tot dusver steeds zoo heftig hebben verzet, thans met gemoedelijke overwegingen wordt goedgepraat."
De Studiecommissie van "Oost en West" formuleerde het voorzichtiger in een rondschrijven van september 1914: "Elke jongeman, die zich na voltooiing zijner studie in den echt verbinden kan met een vrouw van zijn eigen volk, doet zijn vorming in grootere mate ten goede komen aan dat volk, dan dat hij door het huwelijk met een Europeesche vrouw zich min of meer van zijn volk vervreemdt".
Ratulangie reageerde in een brief hierop. Er van uitgaande dat voor de Indonesische student de liefde voor zijn volk een integrerend bestanddeel van zijn wezen uitmaakte, zou hij zich alleen aangetrokken voelen door een Europese vrouw die dezelfde idealen deelde. Zo'n verbintenis kon dan slechts gunstig zijn en borg niet het gevaar van vervreemding in zich. Op basis van een gelijke intellectuele hoogte zou van een harmonische verhouding sprake zijn.
Abendanon leidde de discussie en verdedigde ook de opinie van de Studiecommissie, die hij in positieve zin herformuleerde: "Het doel [...] kan het niet zijn om de Europeesche meisjes te onttrekken aan een huwelijk met zonen van Insulinde, maar om deze laatsten beschikbaar te houden voor de dochters van hun eigen land, die recht hebben op hunne medewerking bij het vooruitgaan op den nieuwen weg".
Een zeer levendig debat volgde, waaraan een tiental Indonesiërs deelnam. Abendanon kreeg veel instemming. De Europese vrouw zou een vreemde blijven voor volk en familie; het verschillend zieleleven maakte een verbintenis moeilijk, terwijl een Europese vrouw ook de nationale idealen van de Indonesiër niet zou kunnen delen. Het algemene vraagstuk van gemengde huwelijken kwam zelfs aan de orde met voor- en tegenstanders. Soorjopoetro pleitte voor het zuiver houden van het Indische bloed; Ratulangie voor de gunstige uitwerking van zo'n huwelijk op de wederzijdse waardering van blank en bruin.

Slechts de aanwezige Christelijke Minahassers bleken tenslotte het advies van de Studiecommissie af te wijzen; een advies dat overigens, zoals allen benadrukten, niets afdeed aan de persoonlijke keuzevrijheid van iedere Indonesische student in Nederland.
Niet alleen ten aanzien van de lezingen was het voor de I.V. een moeilijk jaar. Het gelukte niet de contacten met Indonesische organisaties te leggen; brieven van de I.V. bleven onbeantwoord. Er verscheen slechts één aflevering van de "Voordrachten en Mededeelingen". Het bestuur functioneerde moeizaam; het ledental daalde licht. Ratulangie zal dan ook niet treurig zijn geweest toen hij einde 1915 de voorzittershamer overdroeg aan Loekman Djajadiningrat, jongere broer van Hoesein, die al eerder twee jaar secretaris was geweest. Pas na enige aandrang gaf deze toe "daar ik er niet trotsch op kan zijn aan het hoofd te staan van een Vereeniging van onverschillige, voor alle smeekbeden en verwijten stokdoove leden". Slechts "uit liefde voor de Vereeniging en omdat ik gekozen ben door de meest toonaangevende leden" aanvaardde Loekman het voorzitterschap. In zijn al geciteerde eerste rede, op 8 januari 1916, zette hij ook zijn werkprogramma uiteen. Dat bevatte geen nieuwe plannen "daar de onuitgevoerde plannen van vorige Besturen ons reeds genoeg werk zullen verschaffen voor minstens één jaar". Herziening van de statuten, excursies, lezingen somde hij op.

"Hindia Poetra"

Veel aandacht gaf Loekman aan het plan een orgaan uit te geven. De "Voordrachten en Mededeelingen", waarvan begin 1915 de tiende aflevering verscheen, waren ondoelmatig gebleken. Dat orgaan zou "in de eerste plaats een telefoonnet zijn, dat leden en donateurs met elkaar verbindt en in de tweede plaats een periscoop, waarmee we alle gebeurlijkheden aan den Indischen horizon kunnen waarnemen". Soewardi Soerjaningrat was bereid belangeloos redactie en administratie van het blad te voeren en Loekman stelde voor Soewardi, nadat deze zijn plannen had uiteengezet, tot voorzitter van de redactiecommissie te benoemen. Het plan werd aanvaard. In een circulaire werd het karakter van het nieuwe blad door Soewardi uit-

HINDIA POETRA.

Wij ontvingen van de redactie en administratie van het eerstdaags uitkomende maandblad de volgende circulaire:

Aan onze Landgenooten en aan allen, die belangstelling hebben voor Indië en het Indische volk.

Heil zij U allen!

Na bespreking met terzake deskundige menschen en nadat wij ons ter beschikking van de „Indische Vereeniging" hadden gesteld om voorloopig belangeloos de redactie en administratie van het orgaan te voeren, stelde het Bestuur voor, vanwege de „Indische Vereeniging" een maandschrift uit te geven, dat een algemeen Indisch karakter zou hebben. Dit voorstel werd door de Algemeene Vergadering van 8 Januari j.l. bij acclamatie aangenomen, terwijl de ter vergadering aanwezige donateur, de heer J. W. Macdonald, zijn financieelen steun toezegde, wat zeer door de vergadering werd gewaardeerd.

H i n d i a P o e t r a zal de naam zijn van het maandelijks verschijnend orgaan, dat een algemeen tijdschrift zal wezen voor de „zonen van Indië" — vandaar de naam — en verder voor allen, die belangstelling hebben voor Indië en het Indische Volk.

Het doel is kort gezegd: leden, donateurs en alle belangstellenden in de gelegenheid te stellen hunne denkbeelden omtrent Indië in het algemeen weer te geven, en tevens kennis te doen nemen van verschillende uitingen van anderen. Niet in de laatste plaats zal „Hindia Poetra" den lezer op de hoogte houden van den geest,die onder Indië's bevolking heerscht, door geregeld een „Overzicht uit de Inlandsche Pers", rechtstreeks uit de inlandsche persorganen vertaald, te geven.

Wat de richting van ons blad zal wezen, zij hier medegedeeld, dat „Hindia Poetra", los van alle politieke richtingen, zijn eigen weg zal gaan, ter behartiging van de algemeene belang van Indië. Ons blad hoopt op vooruitstrevende wijze het zijne bij te dragen ten bate van ons land en volk.

In verband met het doel en de richting van „Hindia Poetra" zal ons maandschrift als volgt worden ingericht:

Voorloopig, zoolang wij nog niet bij machte zijn iets beters te geven, zal het blad slechts 16 pagina's binnenwerk, octavo-royaal formaat, verschijnen. Zoodra evenwel de uitgave zichzelf bedruipen kan, denken we dadelijk tot uitbreiding over te gaan.

De tekst zal uitsluitend in de Nederlandsche taal worden gegeven.

De volgende rubrieken komen er in voor:

1. Bijdragen van algemeenen aard voor Indiërs van belang;
2. Overzicht uit de inlandsche pers in Indië;
3. Mededeelingen van het Bestuur der „Indische Vereeniging";
4. Belangrijke nieuwsberichten in verband met Indië;
5. Varia, (gedichten, oostersche en westersche spreuken, Indische anekdoten, Indische feestdagen, uitspraken van bekende personen, enz).
6. Uit de andere Aziatische landen.
7. Literatuur Overzicht.

Met genoegen kunnen we mededeelen, dat eenige deskundige personen bereid gevonden werden, de redactie bij te staan door geregelde toezending van bijdragen op verschillend gebied. Ook zijn er enkelen, die genegen zijn een der bovengenoemde rubrieken te verzorgen. Die allen zij onze dank, ook namens de Vereeniging! Bovendien heeft zoowel het bestuur der „Indische Vereeniging" als de redactie bereids brieven in zee gezonden, waarin aan eenige bekende landgenooten in Indië om medewerking werd verzocht. Wij hopen op deze wijze het noodige contact te kunnen verkrijgen, niet alleen met Indisch gezinde Nederlanders, maar ook met onze landgenooten in Indië. Ook hopen wij daarmede ons blad te kunnen maken tot een frisch ademend algemeen Indisch orgaan.

Overigens staat de „Hindia Poetra" onder onze redactie en administratie, terwijl de heer Baginda Dahlan Abdoellah ons daarbij zijne gewaardeerde hulp zal verleenen.

In Indië wordt ons blad vertegenwoordigd door R. M. Soerjopranoto, Uitgever te Jogjakarta.

Ter vergemakkelijking der administratie hebben we besloten slechts die aanvragen om een abonnement te noteeren, welke vergezeld gaan van het bedrag van het abonnementsgeld voor een jaar ,d.i. *f* 2.50 voor Indië en Nederland, en *f* 3.— voor het Buitenland. Losse nummers zijn, zoolang de voorraad strekt, à *f* 0.30 bij de administratie te verkrijgen. Tot het plaatsen van advertentiën is uitsluitend gerechtigd de heer S. de Vries, Joan Maetsuyckerstraat 67, Den Haag.

Red. en Adm. van „Hindia Poetra".

Koloniaal Weekblad, 10-2-1916.

No. 1 — 1 MAART 1916 — Ie JAARGANG

Ma'moerlah Tanah Hindia! — Kekallah Anak-Ra'iatnja!

HINDIA POETRA

ALGEMEEN INDISCH MAANDBLAD MET UITSLUITEND HOLLANDSCHEN TEKST
BESTEMD VOOR INDIËRS EN ALLE INDISCH-GEZINDE BELANGSTELLENDEN

Uitgave der Indische Vereeniging.
Onder redactie van: S. SURYA NINGRAT.
Adres van Red. en Adm.: Copernicuslaan 17, Den Haag.
Agent voor Indië: R. M. SOERJO PRANOTO, Uitgever te Jogjakarta.

ABONNEMENTSPRIJS:
(bij vooruitbetaling per jaar)
Voor Indië en Nederland (Naar verkiezing) f 2.50
Voor 't Buitenland . . (m. een minim. van) „ 3.—
Losse nummers, ook b/d.Boekh. verkrijgbaar à „ 0.30
Gratis toezending aan leden en donateurs der I. V.

ADVERTENTIETARIEF op aanvraag uitsluitend te verkrijgen bij den Heer S. DE VRIES, Joan Maetsuyckerstraat 67, Den Haag

eengezet. Op 1 maart 1916 verscheen het eerste nummer van "Hindia Poetra". Soewardi werd vermeld als enige redacteur. Deze opende het blad met een verklaring over zijn redactionele positie, vooral nodig omdat hijzelf "iemand met geprononceerde beginselen" was. "Hindia Poetra" zou een algemeen Indisch karakter krijgen, en geen politiek strijdorgaan worden. Het was de bedoeling ook bijdragen uit Indonesië op te nemen opdat het blad ook in Nederlandse kring aantrekkingskracht zou hebben. Soewardi's broer, Soerjopranoto, actief in S.I. en vakbondsactie, werd hiertoe als agent aangesteld.

Het blad werd gunstig ontvangen, op een enkele reactie na die op het spanningsveld van Soewardi's "geprononceerde beginselen" en het algemene karakter van "Hindia Poetra" wees. Van een andere kant kwam kritiek van Frans Berding, die een artikel "Waarom geen strijd?" inzond. Hij riep het blad op om als "De Indiër" te strijden voor het ideaal van politieke vrijheid. Als er geen inzet was voor zo'n doel had noch I.V. noch "Hindia Poetra" zinvol reden van bestaan. Soewardi antwoordde zijn strijdmakker: strijd in Nederland was ondoelmatig; de studie in Nederland moest dienen om de wapens te verschaffen voor de strijd in het vaderland. Bovendien zou de I.V. uiteenvallen als het zich één politiek doel stelde. Ook Noto Soeroto reageerde en wees, zich baserend op Tagore's filosofie, op de voor het oosten kenmerkende innerlijke strijd. Ratulangie tenslotte benadrukte in zijn ingezonden stuk zo zeer de noodzaak van vakstudie, dat redacteur Soewardi zich gedwongen voelde te wijzen op "het nut van veelzijdige belangstelling".

Het karakter van "vrije tribune" had "Hindia Poetra" zeker. Over zeer uiteenlopende onderwerpen werd geschreven door Indonesiërs en bekende Ethici. Ratulangie schreef over meisjesonderwijs in de Minahassa, terwijl Noto Soeroto een aantal gedichten bijdroeg. Berichten uit Indië en een overzicht uit de inlandse pers werden door Soewardi samengesteld. Nederlandse actualiteit en verenigingsberichten vormden een vast bestanddeel. De Javaanse cultuur, vooral de muziek, werd in het bijzonder door Soorjopoetro gepropageerd. Grote gebeurtenissen als het nog te behandelen Koloniaal Onderwijscongres en de "Indië-Weerbaar"-kwestie vulden vele bladzijden. Maar meer dan één jaargang beleefde "Hindia Poetra" niet. Van maart tot december 1916 verschenen zeven nummers; een half jaar later volgde het laatste nummer. Loekman Djajadiningrat, nog steeds voorzitter, deelde het stopzetten mee, gedwongen door de financiële lasten. Van een door hem beloofde verdere ongeregelde verschijning kwam niets terecht. Soewardi voegde aan de opgegeven reden tot stopzetting nog één toe. "Vele Nederlandsche lezers struikelen al gauw over enkele uitingen in het orgaan, welke te scherp werden geoordeeld. Edoch. . . voor velen onzer landgenooten was H.P. . . . niet heftig genoeg!" Uit Indië was aandrang uitgeoefend om in het gunstige klimaat van de Hollandse vrijheid van drukpers en meningsuiting een Maleis orgaan uit te geven dat ook in de politieke strijd in Indië van nut zou zijn. Soewardi wees weer op de onmogelijkheid een politiek orgaan namens de I.V. uit te geven, gelet op de verscheidenheid van politieke opvattingen in de I.V. Maar hij riep op te luisteren naar de landgenoten in Indië, die "ons allen vèr achter zich hebben gelaten en van ons verwachten dat wij naar ons kunnen onze medewerking verleenen in den strijd voor ons aller nationaal ideaal". In dat verband riep hij de I.V. op "zonder schroom eene eereplaats (te gaan) veroveren in den kamp voor ons politiek ideaal". Voor een Maleis politiek tijdschrift, met financiële steun uit Indië, zag Soewardi in die situatie ook wel toekomst.

Muziek en dans

Buiten de uitgave van "Hindia Poetra" ontplooide de I.V. nog een aantal activiteiten. Het aantal lezingen was gering, maar in cultureel opzicht trad de I.V. veel meer naar buiten als voorheen.

Al in december 1913 had Soemitro in een I.V.-vergadering een lezing gehouden over de gamelan en een gamelanvoorstelling gegeven. Soerjowinoto had al eerder in de Delftse afdeling van de I.V. daarover gesproken en bespeelde met enkele landgenoten daar ook de gamelan. Noto Soeroto, toen nog voorzitter, sprak vol lof over deze voorbeelden, die navolging verdienden. Soemitro en Soerjowinoto wilden er toe bijdragen de Javaanse muziekbeoefening uit het verval te halen, waartoe naar hun oordeel studie, scholing, onderling contact en het ontwerpen van een notenschrift konden dienen. Een muziekgroep van Javanen in Nederland zou de belangstelling moeten bevorderen door regelmatig uitvoe-

De Indische Avonden.

Onder enorme belangstelling hadden niet alleen het eerste Indische Liefdadigheidsfeest op Woensdag 15 dezer, maar de herhaling daarvan op Vrijdag 17 dezer plaats. De Haagsche Schouwburg was beide keeren tot aan den nok gevuld en er heerschte in de zaal een bijzonder sympathieke en dankbare stemming voor hetgeen de jongemannen uit Insulinde aan het Moederland te aanschouwen gaven.

„Meer zulke avonden, met breeder toelichting, en de klachten over en weer, dat Nederland en Insulinde elkaar zoo weinig kennen en begrijpen, zullen verstommen", zoo schrijft „H e t V a d e r l a n d", en vervolgt:

„Dat fijne, teere, mystieke, laat het zijn soms wat eentonige, maar toch zoo echt-aristocratische in Indië, zal door lijn en gebaar veel meer het Westen kunnen bevruchten en van eerbied vervullen, dan hoeveel degelijke artikelen ook.

Zoo leek het er op, alsof Nederland bij Indië te gast was en het moest Indië wel voorgekomen zijn, dat het dankbare, waardeerende gasten had.

Het rijke, weelderige Insulinde bleek ook in het programma mateloos vrijgevig. Het was te overladen, maar voor zijn waarde pleit, schier ontzaggelijk, dat om half twaalf het programma nog lang niet afgewerkt en toch de zaal nog vol was".

Vrijdagavond was het programma aanmerkelijk bekort.

De beleggers van den avond — „Oost en West", afdeeling Den Haag, de „Indische Vereeniging" en de „Indologenvereeniging" — hebben alle eer van hun werk. Hulde en dank zij hun gebracht.

H. M. de Koningin, vergezeld van de hofdame jonkvr. Six, van den adjudant, generaal-majoor graaf Schimmelpenninck, en van den kamerheer F. M. L. baron Van Geen, particulier secretaris van H. M., en Z. K. H. de Prins, vergezeld van zijn adjudant, den 1e luit. jhr. Backer, woonde de uitvoering tot de pauze bij. Het vorstelijk echtpaar, dat te 8 uur aankwam, werd ontvangen door het lid der Algemeene Rekenkamer, den heer R. Zuijderhoff, voorzitter der regelingscommissie en voorzitter der afdeeling 's-Gravenhage van „Oost en West", den heer Radhen Loekman Djajadingrat, voorzitter der Indische Vereeniging, en den heer J. J. ten Siethoff, voorzitter der Indologenvereeniging.

Het onder de technische leiding van de heeren Kloppers en Chr. Lebeau met veel zorg samengestelde programma werd geopend met de gamelanmuziek, gegeven door inlandsche jongelui en wel eerst de M o u g g a n g (welkom aan het Hof) en daarna de R i t j i k R i t j i k (welkom aan het publiek), welke beide zéér in den smaak vielen. Met groote aandacht werd gevolgd de Javaansche muziek- en dansidylle. De prachtige decors, de ensceneering, welke in de puntjes was afgewerkt, droegen er niet weinig toe bij om het effect der kleurige Indische tooneeltjes te verhoogen. Belangwekkende kleederdrachten der Indische bevolking werden weergegeven, o.a. der Dajaks, Atjehers etc. Verder de B o n d o B o j o, een Javaansche dans en de zeer op de vroolijkheid werkende Krontjongan-liedjes. Dat ook het Koninklijk echtpaar met welgevallen alles volgde, bleek uit het applaus, waarbij de Koningin en de Prins telkenmale voorgingen.

In de pauze werden de heeren Radhen Mas Ario Soorjo Poetro, Rahden Mas Soorjo Winoto, Rahden Mas Noto Soeroto, R. M. Noto Sewojo en luit. Borgesius aan het Koninklijk echtpaar voorgesteld. H. M. zoowel als de Prins betuigden hun groote ingenomenheid over de uitvoering.

Het programma na de pauze bevatte een Hindoesche legende, voorgedragen door mej. H. van der Harst, K e l o n o d a n s, Oostersche liederen, gezongen door madame Sorga, en een plastische allegorie, waarin in eenvoudige beelden eenige hoofdmomenten der cultuur-evolutie bij de bewoners van Insulinde waren aangeduid, welke nummers ook alle zeer in den smaak vielen.

Het batig slot der beide voorstellingen, inclusief de verkoop der artistieke program-omslagen, bedraagt ruim *f*4600.

Koloniaal Weekblad, 23-3-1916.

Noto Soeroto en Soewardi als dansers in Den Haag, maart 1916.

Het gamelanorkest in Den Haag, maart 1916. V.l.n.r. Soewardi, Samoed, Soorjopoetro, Jodjana, Soerjowinoto, Noto Soeroto, Samsi Sastrowidagdo, Loekman Djajadiningrat, Sosro Sawarno.

ringen te geven. Soemitro hield zijn lezing ''in een stampvolle zaal onder een buitengewone belangstelling''. Op geleende instrumenten uit een particuliere collectie speelde een amateur-orkest in onvolledige samenstelling, acht studenten onder leiding van Soerjowinoto, een aantal stukken. Het succes was zo groot dat de voorstelling in maart 1914 werd herhaald voor de Leidse afdeling van ''Oost en West''. Het was voor het eerst sinds de Vrouwententoonstelling van 1898 dat gamelanklanken in Nederland te horen waren.

Ondanks diverse pogingen kwam het niet tot de vorming van een vast ensemble. Een watersnood in Indië begin 1916 leidde tot de oprichting van een weldadigheidscomité in Nederland. De I.V. sloot zich aan bij de plannen ''soiré's artistique'' te organiseren waarvan de opbrengst naar Indië zou gaan. Uit de annonce uit het ''Koloniaal Weekblad'' blijkt dat een groot aantal hoge autoriteiten de plannen steunde. Op de eerste van de twee avonden waren koningin en prins aanwezig; een bewijs van het elitegebeuren dat de voorstelling vormde en zeker ook een bijzondere waardering voor de Indische uitvoerenden. Een artikel uit weer het ''Koloniaal Weekblad'' geeft een verslag van de voorstellingen.

De hierin uitgesproken lof was algemeen. Een gezaghebbend criticus als Henri Borel schreef: ''nooit heb ik in Europa zulk een zuiver, geestelijk kunstgenot van muziek, dans en tooneel ondergaan''. En anderen bleven niet achter in lyrische ontboezemingen. De uitvoering zelf stond onder algemene leiding van Soorjopoetro, terwijl Soerjowinoto het orkest leidde.

Jodjana was de meest bedreven danser, maar ook Noto Soeroto, Notosewojo, nog een broer van Noto Soeroto die enkele jaren met weinig succes in Nederland studeerde, en Soewardi traden als zodanig op. Jodjana studeerde sinds 1915 aan de Landbouwhogeschool, maar zou zich al spoedig geheel wijden aan de danskunst. In het orkest speelden verder Sosro Sawarno, Samoed, Samsi Sastrowidagdo, Sarengat en Ambia Soedibio. Voor de algehele organisatie was de Sumatraan Dahlan Abdoellah verantwoordelijk. Samoed en Samsi waren door het Studiefonds van Boedi Oetomo voor opleiding tot onderwijzer naar Nederland gestuurd. Toen de financiën uitbleven namen andere fondsen hun levensonderhoud op zich. Sosro Sawarno, Sarengat en Ambia Soedibio studeerden met weinig succes in Delft.

Enkele maanden later volgde een even succesvol optreden op de lustrumfeesten van de Utrechtse Universiteit, daartoe uitgenodigd door de rector van het studentencorps, J.A. Jonkman. Soorjopoetro organiseerde dit optreden weer. Daartoe had Loekman hem

SPOEDIG VERSCHIJNT:

KINANTHIE SANDOONG

JAVAANSCHE ROMANCE IN PÉLOK COMPOSITIE

VOOR ZANG EN PIANO

GETOONZET DOOR

SUARDHY SURYA NINGRAT

Tekst uit „MANOEHÒRÒ" van Prins MANGKOENEGÒRÒ IV, met dichterlijke Hollandsche Vertaling van R. M. NOTO SOEROTO.

Met groot succes op het Eerste Koloniaal Onderwijs Congres gezongen door Mejuffrouw N. ROELOFSWAARD.

Pianiste: Mejuffrouw C. KLEUTE.

Beiden van het Koninklijk Conservatorium te 's-Gravenhage.

Zal door den heer RIENT VAN SANTEN op een zijner kunst-tournée's worden gezongen.

„KINANTHIE SANDOONG", zooals door den auteur naar de Gèndèr-partijen bewerkt, is het eerste Javaansche lied, dat door een Javaan voor Europeesche kunstminnenden op noten is gezet.

Prijs *f* 0.75.

Voor houders van deze Inteekenbiljetten bij rechtstreeksche bestelling *f* 0.60.

Redactie-Bureau „HINDIA POETRA", Copernicuslaan 17, Den Haag.

zelfs tijdelijk het I.V.-voorzitterschap overgedragen.

Soorjopoetro deed in september 1916 het voorstel aan de I.V. tot oprichting van een fonds ter bevordering van de Javaanse toonkunst. Daarmee zouden onder andere gamelanuitvoeringen kunnen worden betaald. Als rechtvaardiging daarvoor zag hij de belangstelling voor deze toonkunst in Nederland, de versterking van de band tussen Nederland en Indië en de functie als "geestelijk bindmiddel" tussen de I.V.-leden. Zijn voorstel werd aanvaard, maar het fonds werd losgekoppeld van de I.V. als een aparte vereniging "Oost-Indische toonkunst-fonds". Van velerlei zijde werd om optredens gevraagd.

Het waren Soorjopoetro, Soewardi en Noto Soeroto die op dit gebied het meest actief waren. Soewardi was de eerste die een Javaans lied in Europees notenschrift overzette. Met een tekst van Noto Soeroto werd het bij diverse gelegenheden uitgevoerd. Van het genoemde drietal, allen uit het Pakoe Alamse huis, had Soorjopoetro de meest behoudende opvattingen. Als zoon van een Pakoe Alam was hij ook het hoogst in adellijke hiërarchie van het drietal. In zijn, niet zo helder geformuleerde, politieke denkbeelden was een grote rol weggelegd voor de traditionele Javaanse elite, in overeenstemming met de Javaanse culturele traditie. Die culturele traditie was in verval en werd ook door de Javanen zelf geringschat. Pas sinds kort, "Op de puinhoopen van Oud-Java", zoals een artikel van hem in "Hindia Poetra" was getiteld, was sprake van een opleving. De Boedi Oetomo, als belichaming van dit Javaans-nationaal streven, in een verdraagzame vorm en onder aristocratische leiding, kon op Soorjopoetro's steun rekenen.

Maar al spoedig concentreerde Soorjopoetro zich vrijwel geheel op de muziek. In de eerste jaargang van "Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw" begonnen Noto Soeroto en hij een serie "Causerieën over Javaansche Muziek". Op basis van de veronderstelling dat "de ziel van een volk [...] het dichtst te benaderen valt door kennis te maken met de voortbrengselen van zijn nationale toonkunst" was het de bedoeling "in den geest het Oosten en het Westen nader tot elkaar te brengen door de uitingen van het schoonste zelf in den mensch wederkeerig te leeren begrijpen en waardeeren". De verschillende Javaanse liedvormen werden behandeld, telkens geïllustreerd door een door Soorjopoetro in Europees notenschrift overgezet lied. Daarna schreef Soorjopoetro alleen met grote regelmaat over muziektheorie, waarbij vooral het omzetten van Javaanse muziek in een muziekschrift zijn belangstelling had. In de eerste vijf jaargangen van NION deed Soorjopoetro regelmatig verslag van zijn ideeën over deze muzieknotatie en van de

Kandau (links) en Siti Soendari.

Hindia Poetra, 1916-1917, no. 7-8.

evolutie van zijn denkbeelden daarover, mede onder invloed van de bruikbaarheid bij toepassing in de gamelanvoorstellingen van de Indische studenten. Zijn specialistische artikelen getuigen van diepgaande studie en kennis van oosterse en westerse muziek. Muziekdeskundigen reageerden welwillend op Soorjopoetro's ideeën, hoewel deze deels moeilijk uitvoerbaar en onjuist waren, volgens Linda Bandara in "De Taak". Positiever over Soorjopoetro's notatie was Brandts Buys (in een overzichtsartikel in "Koloniale Studiën" 1920), die echter vreesde dat hij bij zijn hervormingsdenkbeelden te veel westerse elementen in de Javaanse muziek wilde opnemen.

Het eerste onderwijscongres

De Eerste Wereldoorlog en de stormachtige politieke ontwikkeling in Indië buiten de evolutionaire weg om van Nederlands-Indonesische samenwerking deden de optimistische Ethische idealen geen goed. In Nederland echter werden deze idealen nog hooggehouden door de invloedrijke groep uit Indië gerepatrieerde Nederlanders. De Indische Vereeniging werd gekoesterd als een bevestiging voor hun ideeën. Dat bleek weer bij het eerste Koloniaal Onderwijscongres, dat van 28-30 augustus 1916 in Den Haag werd gehouden. De onvermoeibare Abendanon was voorzitter, terwijl prins Hendrik beschermheer en de minister van koloniën ere-voorzitter waren. Op verzoek nam de I.V. ruimschoots deel aan het congres. Ratulangie werd afgevaardigd namens de I.V. en Soewardi en Dahlan Abdoellah werd gevraagd een pre-advies in te leveren. Ook in de organisatie van het congres werden I.V.-leden betrokken, waarvan het drietal Soewardi, Noto Soeroto en Soorjopoetro aan het slot een voorstelling met zang en declamatie verzorgde. Hier blijkt hoe zeer Soewardi, nog pas enkele jaren geleden als gevaar voor rust en orde verbannen, volledig werd geaccepteerd in Nederlandse kring.

Soorjopoetro.

Het hoofdonderwerp van het congres was het onderwijs in Indië aan de niet-Europeaan; hét middel dat volgens de Ethici tot het gewenste samengaan van kolonisator en gekoloniseerde moest leiden. Een aantal toen actuele kwesties kwam hierbij aan de orde. Zeven discussie-onderwerpen waren uitgezocht en werden behandeld door telkens een aantal inleiders, van wie de pre-adviezen al tevoren waren gedrukt. In de discussies was het vooral Soewardi die zich roerde. Over vrijwel elke vraag liet hij zijn mening horen. De eerste keer dat hij het woord nam werd hij met applaus begroet. Dit gaf Abendanon aanleiding het congres te verzoeken "niet bijzonder toe te juichen de Inlandsche heeren of dames, die het woord voeren, maar dit te beschouwen als een heel natuurlijk, een heel gewoon iets". Soewardi leverde een lang pre-advies over de plaats van de inheemse talen en het Nederlands in het onderwijs. Om het onderwijs aan de Indische behoeften aan te passen en een besef van saamhorigheid te kweken diende volgens Soewardi het Maleis als omgangstaal, en dientengevolge als onderwijstaal, te worden aangewezen. De Nederlandse taal was voorlopig onmisbaar in het voortgezet onderwijs. De hier gevormde kern

van intellectuelen zouden later via hun moedertaal hun kennis in brede kring moeten verbreiden. Soewardi benadrukte dat op het niveau van het lager onderwijs de inheemse taal niet mocht worden verdrongen door het Nederlands, terwijl ook in het voortgezet onderwijs aan de eigen taal veel tijd moest worden besteed. Voor het middelbaar en hoger onderwijs diende "unificatie" plaats te vinden, waarbij voor alle rassen gelijke rechten gelden. Aan de voorkeursbehandeling van Europese kinderen moest een einde komen. Zijn pre-advies was eerder besproken in de I.V. en zijn conclusies kon hij presenteren als onderschreven door de I.V. Ook in de congresdiscussie werd geen bezwaar tegen Soewardi's gedachtengang ingebracht.
Een "uiterst teer onderwerp [...], dat dus ook met groote voorzichtigheid moet worden besproken", aldus Abendanon, was het zendingsonderwijs en de verhouding regeringzending. Soewardi benadrukte de plicht van de overheid openbare scholen te stichten, daar waar die wens, vooral van Islamitische zijde, bestond, ook al waren er zendingsscholen. Hij protesteerde ook tegen negatieve uitlatingen over de Islam, ook al was hij zelf "iemand zonder bepaalde belijdenis, maar toch met zoodanige opvattingen, dat ik het woord Islam niet in de eerste plaats beschouw als 'Mohammedaansche godsdienst', maar gewoonweg als 'het zijn van Inlander'."
Aan de discussie over het meisjesonderwijs namen velen deel, niet in het minst omdat de inleider zich daarover negatief had uitgelaten. Ratulangie en Soewardi vielen hem fel aan. Bij deze gelegenheid traden voor het eerst in het openbaar twee Indonesische vrouwen op. Mevrouw Kandau hield een pleidooi voor voortgezet meisjesonderwijs in de Minahassa, Siti Soendari Darmabrata, in het Maleis en vertaald door Soewardi, deed hetzelfde voor Java. Mevrouw Kandau had enkele maanden eerder, als eerste Indonesische, haar onderwijsakte in Amsterdam behaald. Over Siti Soendari, die kort na het congres weer vertrok, ontbreken verdere gegevens over het verblijf in Nederland.
Baginda Dahlan Abdoellah schreef een preadvies voor het laatste onderwerp: de rol van de inlandse onderwijzers bij het onderwijs in het Nederlands. Hij zag voor deze groep in dat opzicht een grote rol, waaraan een adequate opleiding, ook in Nederland, moest voorafgaan. Tegen opleiding in Nederland voerde een andere inleider een aantal argumenten aan, die door Soewardi werden onderschreven.
Soewardi was van de Indische deelnemers degene die zich zowel naar aantal als naar niveau van zijn bijdragen onderscheidde. Ratulangie's opmerkingen waren veel meer technisch en getuigden van zijn goede voorbereiding op het congres. De Minahassische arts Ph. Laoh mengde zich in de discussies over zijn geboortestreek, terwijl Soorjopoetro in de geest van Soewardi, maar minder helder geformuleerd, sprak.
In de pers kreeg het congres zeer veel aandacht; dagbladen en tijdschriften vulden vele kolommen met samenvattingen van de discussie. In de commentaren werd hier en daar enig voorbehoud gemaakt ten aanzien van de voorgestelde "unificatie", omdat dat nadelen voor de Europese leerlingen zou kunnen opleveren. De Ethische dominantie van het congres had het zicht hierop verdrongen, zoals ook zending en missie, ten koste van het neutraal onderwijs, in de knel kwamen. Ruimschoots lof werd toegezwaaid aan de Indische deelnemers, die zich in "vlot, soms zelfs sierlijk" Nederlands uitdrukten en getuigden van een "ontwaakt zelfbewustzijn".

"Indië weerbaar"

De Eerste Wereldoorlog gaf in Indië nieuwe impulsen aan de discussie over een inlandse militie. Boedi Oetomo, die in het Indonesische verenigingsleven de leidende positie had verloren, zag in een campagne voor een inlandse militie een onderwerp waarmee het voortouw kon worden genomen. Het Nederlandse koloniale bewind verdiende steun, ook omdat een alternatieve overheersing een verslechtering zou betekenen. Andere politieke organisaties reageerden gereserveerd. De Sarekat Islam was verdeeld, maar gaf steun aan de campagne mits deze vergezeld zou gaan van een uitbreiding van de politieke rechten van de bevolking. De Indische Sociaal-Democratische Vereeniging (I.S.D.V.), door Henk Sneevliet in 1914 opgericht, waarin een aantal jeugdige Indonesische Sneevliet-adepten actief was, voerde ook binnen de amorfe S.I.-organisatie heftige actie tegen de "Indië-weerbaar"-campagne.
De campagne van Boedi Oetomo vond een pendant in de door de KNIL-officier Rhemrev in juni 1916 opgezette actie om duidelijk te maken dat Indië's weerbaarheid moest worden versterkt. Op 31 augustus 1916 werden op vele plaatsen in Indië moties aanvaard waarin een oproep hiertoe werd gedaan en werd besloten een deputatie naar Nederland te zenden om de motie te overhandigen en toe te lichten aan koningin, minister en Staten-Generaal. De deputatie werd door zes leden gevormd. Pangeran Ario Koesoemodiningrat namens de Prinsenbond, de regent van Magelang Raden Toemenggoeng Danoesoegondo (Regentenbond), Mas Ngabehi Dwidjosewojo (Boedi Oetomo), Abdoel Moeis (Sarekat Islam), F. Laoh (Perserikatan Minahassa) en Rhemrev zelf. D. van Hinloopen Labberton, een prominent ethicus,

De Indische delegatie te Genève met enige leden der Nederlandse kolonie daar. Zittend v.l.n.r. D. van Hinloopen Labberton, de Nederlandse consul, Mej. Van Wijk, Koesoemodiningrat, mevrouw Goenawan Mangoenkoesoemo, G.F. van Wijk; staand: Sajogo, Soendijo, Abdoel Moeis, Mej. Heyneman, Goenawan Mangoenkoesoemo, Dwidjosewojo, Waloejo, Reso Witjeko.

ging mee als begeleider. Het gezelschap vertrok pas in januari 1917, nadat de gouverneur-generaal in Den Haag had gepeild hoe de delegatie zou worden ontvangen. Een schipbreuk en de oorlogsomstandigheden vereisten dat het laatste deel van de reis door Spanje, Frankrijk, Zwitserland en Duitsland verliep. De eerste taak van de delegatie was de vage motie te presenteren waarin geen bepaald defensiesysteem werd aanbevolen, dus ook geen inlandse militie, en waarin ook geen verdere politieke eisen waren neergelegd. Begin maart arriveerde de delegatie en werd spoedig officieel ontvangen bij koningin, minister en parlement. Ex-gouverneur-generaal Idenburg werd in deze eerste weken aan de delegatie toegevoegd, wat niet moest worden verstaan, zoals werd beweerd, maar officieel ontkend, als "censuur of toezicht". De officiële ontvangst was welwillend, maar concrete toezeggingen bleven uit. De koningin mocht zeggen dat "de regeering hier te lande [zal] niets nalaten van hetgeen geschieden kan om zoo spoedig mogelijk, door verhooging van het peil dier weerkracht, te waarborgen, dat onder het opperbestuur der kroon en de medewerking van het Moederland, ongestoord kan worden voortgearbeid aan de maatschappelijke en staatkundige verheffing van ons koloniaal gebied, welks welzijn mij zoo zeer ter harte gaat en voor welks bloei ik zulke warme wenschen koester".

Maar bij deze officiële aanbieding van de motie hield voor de individuele deputatieleden de activiteit niet op. De B.O.-afgevaardigde Dwidjosewojo had tot opdracht te pleiten voor een "Inlandsch militie-leger" dat echter slechts zou mogen worden ingesteld door "een lichaam, dat men de Volksvertegenwoordiging van Nederlandsch Oost-Indië zou kunnen noemen met wetgevende macht". Zo'n wetgevend lichaam werd gezien als "in ieder geval zeer noodzakelijk als een gebiedende eisch des tijds".

Abdoel Moeis' instructie, notarieel vastgelegd, was nog veel uitgebreider, maar kwam in de kern met de opvatting van de B.O. overeen. Moeis kreeg bovendien tot opdracht wensen en bezwaren op een groot aantal gebieden naar voren te brengen.

Soewardi schreef voor de komst van de deputatie in "Hindia Poetra" twee artikelen, waarin hij onverholen aan zijn negatieve opvatting over het Comité-Indië Weerbaar uiting gaf. Hij benadrukte de bezwaren van de tegenstanders van deelneming aan de deputatie, die het resultaat zou zijn van "kapitalistische agitatie". In "Het Volk" sprak hij in maart 1917 van een "geforceerd bondgenootschap". Het was hem een raadsel waarom "ondanks de tegenstrijdigheden in de principes van het Komitee en de inlandsche deputaten, deze landgenooten nochtans eene rol wilden spelen in deze ongelukkige komedie [...]". Met die opvatting vertolkte hij ook de mening van de S.D.A.P. over de "Indië-Weerbaar"-actie.

Dat er sprake was van een "geforceerd bondgenootschap" bleek duidelijk tijdens het verblijf van twee maanden in Nederland. Al voor aankomst in Nederland, tijdens een gedwongen oponthoud in Genève, lieten Van Hinloopen Labberton en Moeis zich in lezingen voor de Nederlandse kolonie over andere zaken dan louter de weerbaarmaking uit. Het proces naar zelfstandigheid van Indië zou, onder leiding van Nederland, moeten worden versneld, waartoe weerbaarheid, niet alleen

De Indische deputatie. Voor v.l.n.r. Van Hinloopen Labberton, Rhemrev, Dwidjosewojo; achter: Moeis, Danoesoegondo, Koesoemodiningrat, Laoh.

in militair, maar ook in intellectueel en economisch opzicht noodzakelijk was. Met Dwidjosewojo bleef Moeis ook in Nederland de relatie benadrukken tussen een inheemse militie en een Indisch parlement. In een voordracht voor "Moederland en Koloniën" gaf Dwidjosewojo onder de titel "De noodzakelijkheid van de instelling eener Indische volksvertegenwoordiging met wetgevende macht" een toelichting op zijn ideeën. De inlandse militie was onontbeerlijk ten behoeve van een goede defensie en zou tevens het vertrouwen van Nederland in Indië tonen. Zo'n ingrijpende maatregel echter zou moeten worden geregeld door een eigen parlement, "de eenige en tevens de beste wijze [...] om den band tusschen Nederland en Indië nauwer toe te halen en om Indië zoodanig weerbaar te maken, dat zijn welvaart en rustige, geleidelijke ontwikkeling niet worden verstoord door wien ook."
De beide aristocraten in de delegatie onthielden zich, zoals te verwachten, van radicale uitspraken, terwijl Laoh niet afliet zijn trouw, en die van de Minahassa, aan Nederland te belijden. Deze delegatieleden trokken echter wel gezamenlijk op en vielen elkaar niet af. Dat gold niet voor Rhemrev, die zich hevig ergerde aan het optreden van Moeis, Dwidjosewojo en Van Hinloopen Labberton. In woord en geschrift kwam het dan ook een aantal keren tot onderlinge verwijten. Rhemrev ook vervulde alleen een aantal spreekbeurten, waar hij benadrukte dat de motie los van politieke eisen stond. Aan de bestrijding van de denkbeelden van zijn mede-afgezanten besteedde hij een groot deel van zijn rede. Rhemrev sprak voor een aantal afdelingen van de vereniging "Onze Vloot", op de Koninklijke Militaire Academie en op een aantal hogescholen. Hij vond een hem welgezind gehoor, dat het liefst zou zien dat een speciale regeringsgevolmachtigde, waarbij Van Heutsz regelmatig werd genoemd, naar Indië werd gezonden om de defensie te organiseren.
Niet alleen Rhemrev was actief bij het uitdragen van zijn denkbeelden. De gehele delegatie werkte een overladen programma af, met spreekbeurten, interviews, ontvangsten en excursies. Zij werden met veel eerbetoon gefêteerd, waarbij kosten noch moeite werden gespaard. Moeis en Dwidjosewojo schroomden niet hierbij hun kritiek te spuien, die echter geen afbreuk deed aan de hartelijkheid waarmee de oud-autoriteiten uit Indië hen bejegenden. Een deel van een ironisch commentaar van "Ofoei" uit het "Weekblad voor Indië" (19-8-1917) handelt hierover.
Naast contact met organisaties als "Onze Vloot", de Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap, "Moederland en Koloniën", excursies naar marine en leger en het bezoek aan militaire oefeningen, bood generaal Van Heutsz de delegatie een banket aan waarbij een groot aantal leidende figuren uit bestuur en bedrijfsleven aanzat. Kort voor het vertrek kwam het tot een bijeenkomst waarbij het bedrijfsleven zijn steun beloofde aan de oprichting van een polytechnische school in Indië. Delegatieleden spraken ook met de Vrijzinnig-Democratische Bond en poogden begrip te wekken op een bijeenkomst met de S.D.A.P., waar Moeis de sociaal-democraten verweet partijpolitiek te voeren die strijdig was met de Indische belangen.
Zelfs op de 1 mei-viering van de revolutionaire socialisten vertoonden Moeis en Dwidjosewojo zich. Zij verdedigden de delegatie tegen opmerkingen van Domela Nieuwenhuis en Henriette Roland Holst. Op 14 april bezocht de deputatie, zonder Rhemrev, de Indische Vereeniging. Moeis zette doel en streven van de S.I. uiteen en riep de studenten op aan de "strijd voor de nationale belangen" mee te werken. In de drukbezochte vergadering, ook door vele Nederlandse donateurs, kon Moeis op "uitbundig applaus" rekenen toen hij zei: "wij willen ons voorbereiden voor een zelfstandig Indië".
Soewardi kon toen hij terugkeek op het bezoek dan ook tevreden constateren dat B.O. en S.I. nu zelfstandigheid en een parlement eisten, voor het stellen van welke eisen hij maar drieënhalf jaar eerder werd verbannen. Aan zijn principiële bezwaren tegen de actie deed dat echter niet af. In een correspondentie voor het blad "De Indiër" in Indië schreef hij zijn opvatting over de uitlatingen van Moeis en Dwidjosewojo neer: "[...] welke

veelal onvoorwaardelijk door mij konden worden onderschreven. De voortdurende, principieele strijd tusschen hen beiden en den heer Rhemrev was voor mij een goed teeken en gaf mij de hoop, dat de B.O.-en S.I.-afgevaardigden tot inkeer zouden komen en het bondgenootschap met pure imperialisten zouden opzeggen. Tot mijn groot genoegen kon ik constateeren, dat de B.O.-en S.I.-afgevaardigden zich beter hielden dan ik oorspronkelijk had gedacht. Waren zij, vóór hunne komst in Holland, voor mij de loyale 'strooplikkers', hun optreden in dit land heeft mij dikwijls verbluft. Niet, dat ik me dadelijk homogeen met hen verklaar, integendeel hunne actie inzake 'Indië Weerbaar' vind ik zeer onzuiver en zal ik ook steeds bestrijden, maar buiten de agitatie voor 'Indië-Weerbaar' vinden we hen gelukkig aan onze zijde."

Ook in de overige persorganen die overweldigende aandacht aan het bezoek hadden besteed overheerste de positieve indruk na het vertrek van de delegatie: de wederzijdse kennismaking had tot beter begrip bijgedragen.

Aan concreet resultaat had het bezoek echter weinig opgeleverd. De weerbaarmaking werd in vage bewoordingen beloofd, maar een inheemse militie werd afgewezen. Een parlement met wetgevende bevoegdheid was ook niet in zicht. Los van de actie van het Comité-Indië Weerbaar was in december 1916, na jarenlange voorbereiding, een wet aanvaard die leidde tot de instelling van de Volksraad in mei 1918. Een Volksraad echter, met geringe bevoegdheden, deels benoemd en deels met een zeer beperkt kiesrecht gekozen, die geen schaduw was van het door S.I. en B.O. verlangde.

Tijdens zijn verblijf was Dwidjosewojo, onderwijzer aan de kweekschool voor inlandse onderwijzers te Djokjakarta, ook nog anderszins actief. Hij voerde actie voor verbetering van het inlands onderwijs op verzoek van de vakbond van inlandse onderwijzers. Hiertoe hield hij redevoeringen en publiceerde hij een brochure. In een lezing voor de

Weekblad voor Indië, 19-8-1917.

Indische Penkrassen.

Ik begin respect te krijgen voor het weerstandsvermogen aan het Comité „Indië Weerbaar", dat in Patria niet alleen met de ethische, maar ook met de etische politiek heeft kennis gemaakt. In vele Hollandsche restaurants en hôtels liggen avond aan avond etische fragmenten te getuigen van de wijze, waarop de „Indië Weerbaar-mannen lichamelijk alvast weerbaar worden gemaakt Men heeft ze — ik heb er de bewijzen van, ondanks officieele ministerieele ontkenning — eerst door geheime rechercheurs op den voet doen volgen, en nù tracht men ze tam te krijgen met overladen magen. Het is verschrikkelijk, zooals men de vertegenwoordigers van het sobere Javaansche en Maleische volk aan 't over-voeden is. Zij kwamen om recht en economische verheffing, zij boden adressen aan vol klachten over „rechtsonzekerheid" en „rechteloosheid", over Grondhuur en Heerendiensten, over wàt al niet, en men heeft ze „Hors d'Oeuvres à la Russe" gegeven, „Salmi de Volaille" en „Glace à la Nesselrode", besproeid met Chablis en Pommard en American Flag.

Over eenigen tijd zullen er in de dessa van Java legenden van gaan. Hoe de Vice-President van de „S I." heeft aangezeten met gewezen Kandjengs Toewan Besar Sekali, hoe er „slametans" voor de orang djawa zijn aangericht, met geurige gerechten uit het Paradijs, hoe de geweldigste Toewans Besar met hen gegeten en gedronken hebben, hoe blanke handen bruine hebben gedrukt, en hoe verschrikkelijk veel de orang blanda in „negrie Olanda" toch wel van den bruinen broeder houden. Wah! Orang blanda banjak tjirita sama orang djawa!

Ja, het is wel heel aandoenlijk mooi, al is het de wereld op éénmaal omgekeerd. Het lijkt vooral „bagoes sekali" voor Hollanders, *die nooit in Indië zijn geweest.*

Is het niet magnifiek een volk van tientallen millioenen, dat „bewust" wordt, en „ontwaakt" en door ons zal worden „opgeheven"? Van „overheerschten" opeens „soedaras" geworden! Is het niet om hardop *Wien Neerland's Bloed* aan te heffen, dat in Brabant twaalfduizend man infanterie, cavalerie en artillerie voor de bruine broeders geparadeerd hebben, en in Gelderland zóóveel duizend, en in Holland idem zooveel duizend. Is het niet verheffend, dat we hun een pantserkoepel-kanon in Den Helder hebben getoond, dat één schot in de vijf minuten kan lossen, dat we hun hebben doen zien, hoe munitie gemaakt wordt, dat we hun geleerd hebben, hoever de Europeesche beschaving is gevorderd in 't vernietigen en moorden, is het niet edel, dat we hun het voorbeeld hebben getoond, dat het Oosten vooral moet opvolgen, wil het ook eenmaal voor vol en „beschaafd" worden aangezien?

Op vaderlandsche Kunst en Literatuur heeft men hun niet gewezen. Wat doen die er ook toe? Geweren, sabels, kanonnen, pantserforten, mitrailleurs hebben ze gezien, en 's avonds hebben ze Bouchées à la Reise gegeten, Aspic de Saumon er Coupe Jacques leeren savoureeren.

En wat heeft men ze laten spreken en spreken! In „Moederland en Koloniën", in „Onze Vloot", in „De Industrieele Club", in „De Indische Vereeniging!" en waar nu eigenlijk niet, de kranten drukten hun redeneringen in extenso af, en telkens, met nieuwen moed, hieven ze het glas op en begonnen opnieuw te vertellen wat nu toch iedereen zoo langzamerhand, al weten kon. Het zonderlinge er van begint te worden, dat het eigenlijk al niet meer heelemaal hetzelfde is. Ik heb de relazen alle uitgeknipt en naast elkaar gelegd. Zou de inhoud ten leste omgekeerd evenredig worden aan de menu's? Of hoe zit het?

Of wel, zou de wereld op haar kop gaan staan. De S. I.-man is uitgevaren tegen de particuliere industrie, tegen misbruiken van de grondhuur, en de vertegenwoordiger van het Suiker-syndicaat stoot als „Sobat kras met hem aan, en wenscht hem heil. De „Boedi Oetomo"-man slaakt hartstochtelijke kreten over onvoldoend onderwijs aan den inlander, en een gewezen Directeur van Onderwijs — dezelfde, die vroeger met hand en tand zich keerde tegen het spreken van Hollandsch door inlandsche ambtenaren — omhelst hem bijna.

De S. I.-man verklaart met klem, dat de Tweede Kamer onbevoegd is, over Indische zaken te oordeelen, want alleen een volksvertegenwoorging in Indië zelf kan dit, en onmiddellijk drukken Indische specialiteiten van 't Binnenhof hem diep geroerd de bruine hand. En als hij hevig uitvaart tegen de hooghartige vernederende bejegening van Inlanders door Europeesche ambtenaren, heft een gewezen resident het glas champagne op — dezelfde resident, wel te verstaan, die vroeger in Indië alleen aan diep hurkende, slaafsch kruipende Javaansche „ondergeschikten toestond hem, den Kandjeng Toewan Besar, bibberend te naderen! — en drinkt met door tranen verstikte stem op zijn broeders uit het Javaansche volk.

De klachten, die de afgevaardigden uiten, zijn feitelijk één aanklacht tegen de successievelijke N. I. regeerders, die immers tijdens hun bestuur al de „rechtsonzekerheid" en „rechteloosheid" langs hun kant lieten gaan, maar oud-Gouverneurs-Generaal en Raden van Indië, en Ministers van Koloniën bedanken met omfloerste oogen de aanklagers uit de koloniën, en klinken broederschap met hen

Is dit komedie, of tragedie of kluchtspel?

Menschen, die Indië kennen, en die dus ook al de verschillende Indische hooge toewans besar in Indië werkzaam hebben gezien, die thans opeens zoo verschrikkelijk dierbaar van den bruinen broeder houden, vragen zich nuchter af: Hoe komt het, dat ze daar, *toen ze in Indië waren*, nooit eens iets van lieten bemerken? Van waar op eens die liefde, die als een „coup de foudre" blijkt te zijn ingeslagen? Waarom moet de liefde tusschen Blank en Bruin plotseling op diners in Holland gemanifesteerd worden, en, is er vroeger, *bij precies dezelfde menschen*, nooit iets van gebleken *in Indië?* . . . . . .

Delftse studentenvereniging "Onze koloniën" gaf hij een overzicht van doel en geschiedenis van Boedi Oetomo.
Voor Boedi Oetomo was hij ook aanwezig op de vergadering van het Indisch Genootschap van 26 mei 1917 waar namens vijf Indische verenigingen, waaronder de B.O., een gedenkplaat met de beeltenis van de in september 1915 overleden mr. Van Deventer werd aangeboden. W.K. Tehupeiory, met verlof en voor nadere studie in Nederland, hield de rede die aan de overhandiging voorafging en waarin Van Deventers verdiensten uitgebreid werden uitgemeten.
Laoh hield enkele malen een lezing over de Minahassa, die door Ratulangie bewerkt, in het "Koloniaal Tijdschrift" werd afgedrukt. Gezamenlijk schreven zij in ditzelfde blad een overzicht van het verenigingswezen in de Minahassa. Laoh presenteerde namens de Perserikatan Minahassa een memorie aan de minister van koloniën met een aantal grieven over de situatie in de Minahassa. Ratulangie bewerkte deze voor het "Koloniaal Weekblad". Hier bleek dus de gemeenschappelijke afkomst sterker dan de verschillen in politieke opvatting.

Soewardi Soerjaningrat

Na dit verslag van twee gebeurtenissen die grote aandacht trokken is het op zijn plaats terug te keren naar de activiteiten van de drie Indonesiërs die het meest van zich deden spreken: Soewardi, Noto Soeroto en Ratulangie.
Soewardi is al vele malen genoemd, wat aanduidt welk een centrale, gezaghebbende positie hij innam in de kleine kring van Indonesische studenten. Zonder zijn politieke denkbeelden te verloochenen wist hij toch de presentatie daarvan in een zodanige vorm te gieten dat hij niemand afstootte. In brede kring werd hij geaccepteerd en gewaardeerd. Zijn inspanningen op cultuur- en onderwijsgebied waren in overeenstemming met die van progressieve Ethici. Als hij zich over politiek uitliet in lezingen en in algemene periodieken hield hij zijn eigen mening op de achtergrond en legde de nadruk op een feitelijk verslag. Zijn eigen mening kwam veel meer tot uiting in artikelen in linkse Nederlandse bladen en in zijn bijdragen aan Indonesische bladen. Journalistieke arbeid verschafte Soewardi zijn karige hoofdinkomsten. Hij leverde kopij aan een groot aantal bladen in Indië, vooral Maleistalige S.I.-verwante periodieken en Nederlandstalige door de Indische Partij en zijn opvolger Insulinde uitgegeven bladen. In Nederland werd hij in dat opzicht vooral actief in 1916. Hij voerde redactie en administratie van "Hindia Poetra", gaf enkele Javaanse liederen uit en verkocht brochures van de Indische Partij. Maar het leverde niet veel op; het gezin leefde in "moeilijke en kommervolle omstandigheden". Daarbij kwam dat zijn gezin in augustus 1915 was uitgebreid met de geboorte van een dochter, voor wie Noto Soeroto in "Hindia Poetra" een gedicht schreef. In 1917 werd Soewardi medewerker aan "Het Volk". Hij schreef lange beschouwingen, versloeg vergaderingen en leverde kort commentaar op persberichten; alles vanzelfsprekend over Indische zaken.
In een van zijn artikelen legde hij hier op 16 augustus 1917 een "Beginselverklaring van een Indischen Nationalist" af. Soewardi gaf hier een uitleg over zijn houding ten opzichte van de socialisten. Als nationalist, als lid van Insulinde streed hij voor de "geleidelijke, maar algeheele bevrijding van onzen geboortegrond. [...] Het nationalisme en de nationale vrijwording van ons land zijn voor ons evenwel geen doel, maar middel, om te geraken tot een menschwaardig bestaan. Een hooger ideaal dan de systematische verdrijving van een vreemd bestuur d.i. de verove-

---

Gedicht Noto Soeroto in Hindia Poetra.

EEN VERDWAALDE BLOEM

Voor mijn nichtje Asti Surya Ningrat,
geboren te 's-Gravenhage 24 Aug. 1915

Hoe komt het, dat Asti in dit koude Noorden geboren werd, terwijl zij als een donkere tĕlĕngbloem had moeten ontluiken in het land van warmte en licht?

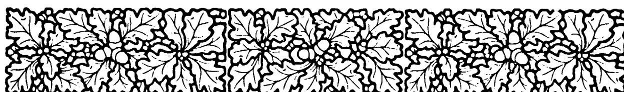
Zij kwam als vreemdelinge in dit land van beperkte ruimten en kende de grenzen niet, waarmee de menschen deze wereld in stukjes verdeelen; daarom is deze donkere exotische bloem verdwaald in het land van winter en mist.

Hoe komt het, dat haar tandeloos mondje zoo zoete geluiden maakt, terwijl haar ouders nog droomend toeven in den zonnigen middag van haar toekomstleven?

Zij kwam uit een land, waar geen tijd wordt gekend, en waar geen onderscheid is tusschen nacht en dag; daarom vergist zij zich en zijn haar oogjes waakzaam als alle anderen in diepen sluimer gedompeld zijn.

Wat vertelt zij ons, wanneer haar geheimzinnig glanzende oogjes en haar bloemknopvormig mondjen ons toelachen, en wanneer zij plotseling haar hoofdjen omwendt om dit te nestelen in de armen van haar moeder?

Hetzelfde geheim, dat de bloem ons toefluistert: zij brengt tot ons hart het bericht der Schoonheid en kent zelve haar eigen schoonheid niet.

DE STEM VAN EEN INDIËR.

Het zij mij vergund, de S. D. A. P. met haar jubileum geluk te wenschen. Veel zijn wij, Indische nationalisten, deze partij verschuldigd. Zijn het niet de sociaal-democraten geweest, die onder aanvoering van Van Kol in Neerland's parlement steeds klaar stonden, tegen de Nederlandsche bourgeoisie onze belangen te verdedigen?!

Had de S. D. A. P. eertijds het contrôle-werk te onzen bate te verrichten, thans zijn ze onze bondgenooten in den strijd tegen het Nederlandsch imperialisme. Dit bondgenootschap ligt geheel in de lijn van hún streven, zoowel als in die van ónzen strijd.

Het socialisme leert ons, dat de huidige wereldorde geen orde is. Al staat menigeen hier sceptisch tegenover, de intuïtie van den mensch beaamt de leer, dat alle menschen gelijkberechtigd moesten zijn. Maar het kapitalisme, dat thans de wereld beheerscht, verderft onze gedachten.

Ook wij, Indonesiërs, staan bloot aan kapitalistische invloeden. Niet alleen vormt het vreemde kapitalisme met het imperialisme een volmaakte twee-éénheid, maar ook onze eigen samenleving is een verdorven staartstuk van een middeleeuwsch kapitalistisch stelsel. Naast den strijd om de nationale vrijheid, behoort een krachtige actie tegen het buitenlandsche kapitalisme en de omvorming onzer feodale toestanden tot een nieuwe, frissche maatschappij.

Bij de vaststelling van het feit, dat het economisch besef voorloopig slechts als tendenz de politiek-nationale beweging van het Indonesische volk begeleidt, mag niet worden vergeten, dat de gedwongen terugtreding onzer blanke overheerschers gaandeweg plaats grijpt. Thans reeds worden de nationalisten geroepen om de sociale organisatie mede te regelen. Dat mogen zij niet weigeren. Integendeel, een goede gelegenheid opent zich voor hen, om nu reeds het voorbereidingswerk ter hand te nemen.

Laten wij ons allen bondgenooten weten van de Nederlandsche sociaal-democraten. Wij willen geen kapitalistische maatschappij; ook zij bestrijden het kapitalistische stelsel. Wij willen den systematischen strijd: ook zij willen orde scheppen. Doch boven alles: ook zij zijn vijanden van het Nederlandsch imperialisme.

(Soewardi Suryaningrat.)

Gedenkboek ter gelegenheid van het vijf en twintig-jarig bestaan van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij in Nederland (1919).

ring der nationale vrijheid, ligt aan onzen strijd ten grondslag."

Het doel is niet "de ééne overheersching te bestrijden ten bate van een andere, misschien van een slechter soort, maar wij dienen *het belang van de massa,* van het volk. Zooals wij de uitwassen van het huidige vermolmde en vastgeroeste stelsel uit den weg trachten te ruimen, zoo zullen wij ook in de toekomst eventueel den strijd aanbinden tegen al, wat de samenleving en de menschheid bevuilt."

Het was te betreuren dat een minderheid van de socialisten in Indië onder leiding van Sneevliet zich afzette tegen het nationalisme. Maar "wij Indiërs voelen allen zeer, dat het nationalisme in onzen strijd slechts wapen is, geen doel. Dat wapen zullen wij in de eersten tijden nog niet kunnen missen, omdat de strijd hier gaat tegen het imperialisme van Nederland. Doch ook de *demokratie* vindt ge volop in ons arsenaal; en dit wapen zal ons voldoende behoeden tegen groote misstappen op onzen moeilijken weg naar de vrijheid." En Soewardi besloot: "Laten socialisten en Indiërs thans schouder aan schouder staan, ze dienen voorshands dezelfde belangen. Wanneer het gemeenschappelijk doel zal zijn bereikt, weest overtuigd, dat velen der huidige *nationaal*-demokraten ook *sociaal*-demokraten zullen worden. In massa's zullen ze achter het roode vaandel een plaatsje veroveren."

Zijn socialistische sympathieën beleed Soewardi nogmaals in "Het Volk" van 12 juli 1918 toen hij de S.D.A.P. gelukwenste met het behaalde verkiezingssucces, mede namens Insulinde die hij in Nederland vertegenwoordigde. In de verkiezingscampagne had hij al diverse malen in openbare bijeenkomsten van zijn socialistische voorkeur laten blijken. Soewardi was er van overtuigd dat "slechts socialisten in staat zijn, het Indische belang te verdedigen tegen de belagers, zoo in als buiten het moederlandsche parlement". De afgelopen jaren hadden bewezen dat "wij niet tevergeefs bij haar om steun hebben aangeklopt in onzen strijd tegen de Nederlandsche bourgeoisie, die hier de arbeidersklasse, *daar* het millioenenvolk van Indië op eene wijze uitbuit, die elken tegenstand noodig en geoorloofd maakt".

Ook in zijn andere bijdragen aan "Het Volk" uitte Soewardi zich fel en radicaal en verborg hij nooit zijn eigen mening, hoewel omdat het hier over specifiek Indische zaken ging de uitleg aan een oningewijde lezerskring veel plaats innam. Hoe dicht Soewardi bij de S.D.A.P. stond blijkt uit het feit dat hij als enig niet-S.D.A.P.-lid een bijdrage, "De stem van een Indiër", leverde aan het gedenkboek ter gelegenheid van het vijfentwintigjarig bestaan van de S.D.A.P.

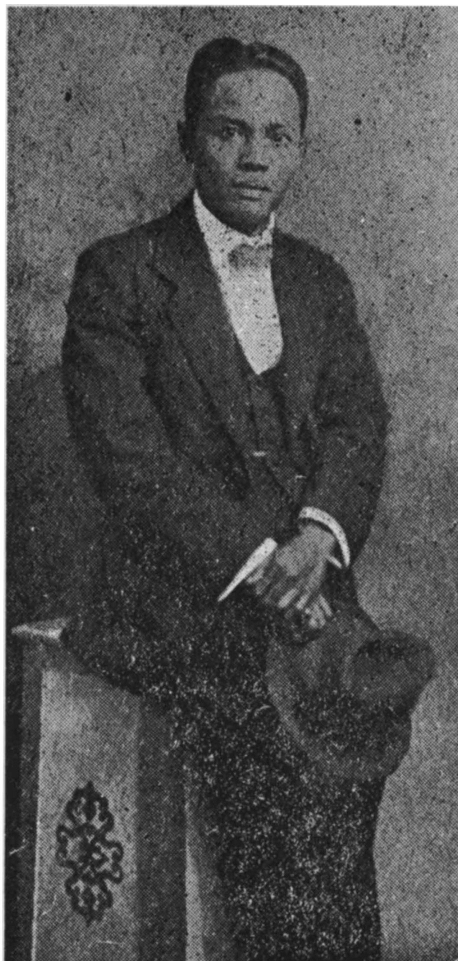
In het linkse weekblad "De Nieuwe Amsterdammer" schreef Soewardi in 1917 en 1918 een achttal artikelen. In "Stroomingen en partijen in Oost-Indië" van mei/juni 1917 gaf hij een kenschets van Boedi Oetomo, Sarekat Islam en Indische Partij/Insulinde respectievelijk als vertegenwoordigers van de vrijzinnige, Islamitisch-democratische en radicaal-nationalistische stroming, alle gericht op de onafhankelijkheid van Indië. Zonder zijn eigen visie achterwege te laten, gaf hij hier een op een groot publiek gericht overzicht. Soewardi benadrukte het algemene nationalistische karakter van de S.I. die naar zijn oordeel ten onrechte een exclusief-Islamitisch stempel droeg. Boedi Oetomo had een lange malaise doorgemaakt, maar blijkens de uitlatingen van Dwidjosewojo was die nu overwonnen. Dat zijn voorkeur bij de Indische Partij lag stak hij niet onder stoelen of banken.

De inhoud van dit artikel was een bewerking van een lezing waarmee Soewardi einde 1916 door het land trok om zijn financiën bij te spijkeren. Een eerdere versie was ook toen al in het gematigder weekblad "De Amsterdammer" verschenen.

Soewardi, zijn echtgenote Soetartinah en hun tweede dochter Wandansari.

Soewardi's andere bijdragen waren van uitgesprokener aard. Hij reageerde op actuele gebeurtenissen als de "Indië-Weerbaar"-actie, de Japanse invloed op Java, de Volksraad en de Nederlandse parlementsverkiezingen. Over de Volksraad (6 juli 1918) had Soewardi een zeer negatief oordeel: "een schip dat onder eene valsche vlag [de naam Volksraad] zee koos". Maar de laaggestelde verwachtingen werden overtroffen door de eerste daden van de Volksraad, die progressieve, anti-koloniale geluiden liet horen. "Inderdaad", concludeerde Soewardi, "de Volksraad toont ruggegraat. Wij staan aan den vooravond van groote gebeurtenissen, van staatkundige conflicten tusschen het moederland en de kolonie. Eenmaal zal Indië voor Nederland verloren zijn. Laat het dan zijn voor de Indiërs en zoo spoedig mogelijk, opdat de scheiding op vriendschappelijke wijze plaats grijpt!"
De hoofdredacteur van "De Nieuwe Amsterdammer", H. Wiessing, had nogal wat bezwaren tegen de zijns inziens te gematigde koers van de S.D.A.P. In een brief aan Soewardi sprak hij deze aan op zijn publieke sympathiebetuigingen voor de S.D.A.P. In zijn antwoord op 9 juli 1918 gaf Soewardi duidelijk zijn opvatting prijs: "Ik moet U dadelijk toegeven, dat de S.D.A.P. in konsekwentie voor de S.D.P. [Sociaal-Democratische Partij, de partij van de revolutionair-socialisten, later Communistische Partij] onderdoet. Toch mag niet worden vergeten, dat de Indiërs met 't bondgenootschap met de S.D.A.P. veel meer kunnen bereiken, omdat het ook bij ons gaat, om politieke macht en invloed in 't parlement te krijgen.
Voor ons zijn alle socialisten, van welke schakeering ook, in de eerste plaats *socialisten;* ik voor mij (en veele landgenooten) beschouw de S.D.A.P. als de practische hervormerspartij, terwijl de S.D.P. heel vaak dogmatisch is, evenals de Christen socialisten. 't Is best mogelijk, dat de mannen van Troelstra eens lauw zullen zijn ten aanzien van het 'Indië los van Holland' en dat ze misschien 'Hollandsch-patriottisch' (een verscherpte uitdrukking) zijn, maar dan zal 't ook ons werk zijn, om ze tot daden aan te sporen. Bovendien, nu Wijnkoop, v. Ravestijn en ds. Kruyt in de Kamer zijn, zullen de S.D.A.P.ërs toonen, dat ze socialisten zijn.
Van heden af prent ik de S.D.A.P.-mannen in: 'Indië los van Holland!' Dat werkt *suggereerend.* Thans houd ik me aan 't getal *26.* Al deze 26 socialisten hebben onze sympathie. Bij 't beoordeelen van hun daden i/d Kamer zal ik event. geen onderscheid maken tusschen S.D.A.P., S.D.P., S.P. [Socialistische Partij] of B.[ond] v.[an] Chr.[isten]-Soc.[ialisten]."
In deze zelfde periode viel ook de opheffing van Soewardi's interneringsbesluit. Op 18 augustus 1913 was dat besluit gevallen; op 17 augustus 1917 werd het zonder verdere toelichting ingetrokken. De intrekking werd algemeen instemmend begroet. In vier jaar had de politieke actie in Indië zodanige vormen aangenomen dat de overwegingen voor de interneringen van het drietal volstrekt waren achterhaald. Meer dan de actie van de S.D.A.P.-Kamerleden en rekesten uit Indië van Insulinde gaf dit de doorslag bij het besluit. Aan Soewardi's opstelling was niets veranderd. In "De Nieuwe Amsterdammer" kon hij dan ook trots schrijven: "Wel wilde ik op den voorgrond stellen, dat ik thans de vrijheid heb teruggekregen, zonder dat mijnerzijds eenige belofte of verklaring is afgelegd, welke ook maar in een verwijderd verband met dit succes staat. De vrede is me niet gedicteerd; wel bracht ze mij zegepraal". Omdat geld voor de terugreis ontbrak, was Soewardi gedwongen zijn verblijf in Nederland te verlengen.
In het licht van Soewardi's radicale uitspraken is het opmerkelijk dat hij op zulk een brede schaal op goodwill kon rekenen. Als de "bourgeoisie" zelf dan geen linkse bladen

Mas Marco.

las, waren het wel "Indische Gids" en "Koloniaal Weekblad" die ze in hun persoverzichten onder de aandacht brachten. Maar Soewardi's beminnelijke persoonlijkheid en zijn diplomatieke gaven bleven hem toegang geven tot andere dan linkse media.

Met een nieuwe lezing, "Een en ander uit het Javaansche volksleven", trok hij in 1918 door het land. Met veel succes trad hij op voor onder meer een aantal afdelingen van "Oost en West". Aan het succes droeg ook het programma bij. Hij begon met een uiteenzetting over de godsdienst van de Javaan: een tolerant mengsel van animisme, Boeddhisme, Hindoeïsme en Islam. Na de pauze besprak hij de Javaanse toonkunst, met eigen zang en vertoonde hij tevens lichtbeelden over Java. Een nieuw populair-wetenschappelijk, geïllustreerd weekblad "Indië" drukte zijn uiteenzetting af. Hierin verzorgde hij ook korte artikelen bij portretten van Javaanse vorsten. Ook in "Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw" schreef hij artikelen, waarin hij de overleden oprichter van Boedi Oetomo, Wahidin Soedirohoesodo, en de overleden vader van Noto Soeroto herdacht. In de gewenste gematigde toon besprak hij de "Indië-Weerbaar"-actie.

Naast het redacteurschap van "Hindia Poetra", waar Soewardi zich moest beperken in zijn uitlatingen, zocht hij nog steeds naar een mogelijkheid een eigen blad uit te geven. De kans hiertoe te komen deed zich voor toen de journalist Mas Marco in september 1916 in Nederland aankwam. Marco was in 1915 in Batavia na een geruchtmakend proces tot zeven maanden celstraf veroordeeld wegens de inhoud van een aantal artikelen van zijn hand. Een actiecomité zette zich in voor zijn vrijlating en zamelde gelden in, terwijl ook in de Tweede Kamer de zaak aan de orde werd gesteld. Na drie maanden, in februari 1916, werd hij vrijgelaten. Weer enkele maanden later vertrok hij als reizend redacteur van het blad "Pantjaran Warta" naar Nederland; de eerste Indonesiër die specifiek voor dit doel zich hier vestigde. Mas Marco, wiens proces zijn naam had gevestigd, werd hartelijk ingehaald; vooral Soewardi vond in hem een verwante geest. Zij besloten gezamenlijk een blad op te zetten, voor Indië bestemd en in de Maleise taal, gericht op een groot publiek.

De ten gevolge van de oorlogssituatie sterk gestegen drukkosten en moeizame verbindingen dwongen tot uitstel. Voorlopig volstond Marco met de oprichting, in november 1916, van de "Javaansche Brochuren-handel 'Tri-Moerti' ", die boeken en brochures zou uitgeven. In zijn "Boekoe Sebaran jang Pertama" (Eerste Rondzendbrochure) die gratis werd verspreid maakte hij de oprichting bekend. Hij plaatste daarin advertenties voor een aantal boeken en brochures waaronder ook een eigen verslag over zijn celervaringen, alsmede de reis naar en aankomst in Nederland, dat ik niet heb kunnen achterhalen. Verder werden hierin een aantal korte artikelen gebundeld over de Volksraad, een opstand in Djambi en "Indië Weerbaar". Marco vertelt hierin onder andere over de Tweede-Kamer-discussie over de Volksraad, die hij met Soewardi bijwoonde, in een speciale loge op uitnodiging van de S.D.A.P. De socialistische leider Troelstra overlegde tijdens en na de discussies met Soewardi over een aantal Indische zaken. In een huishoudelijke vergadering van de I.V. moest Marco de actuele situatie in Indië uiteenzetten, vooral met betrekking tot "Indië Weerbaar".

Volgens Soewardi was Marco "zeer getroffen door de groote vrijheid van meeningsuiting hier te lande. Tevens bewonderde hij de organisatie der overheerschte groepen van Europa, zijnde de socialisten, met wie hij dadelijk verwantschap gevoelde."

In zijn artikelen werd Marco inderdaad niet moe te hameren op de noodzaak van gelijkstelling van de inheemse bevolking met de Europeanen. In felle bewoordingen, met de nodige demagogie, trok hij van leer tegen het koloniale onrecht en riep op tot "Pertjaja dan Berani" (Vertrouwen en Moed).

Van Marco's plannen kwam niets terecht. Hij werd ziek "van de winterkou" en keerde omstreeks de jaarwisseling 1916-1917 terug naar Indië. Na zijn terugkeer matigde hij zich niet; in een serie artikelen in "Pantjaran Warta" zette hij zijn strijd voor gelijkberechtiging voort. De koloniale wetgeving verschilde echter nogal van die in het moederland; Marco werd in hechtenis genomen en tot twee jaar, in hoger beroep één jaar cel veroordeeld. Het eerdere comité herleefde als Comité voor Drukpersvrijheid, maar boekte nu geen succes. Marco zat zijn gehele straf uit. De tijd benutte hij voor het schrijven van gedichten, romans (onder andere "Student Hidjo" over een student in Nederland) en een voor mij onvindbaar verslag van zijn ervaringen in Europa.

Noto Soeroto's succes

Noto Soeroto's levensverhaal in de periode 1916-1920 is voor wat betreft zijn literaire activiteiten een succesverhaal. Zijn eerste twee bundels hadden zijn naam gevestigd. Nieuwe vruchten van zijn pen verschenen in een groot aantal bladen. Daaronder waren ook twee verhalen, waarvan één "De held van mijn kinderleven" in literaire vorm de bewonderende herinneringen weergaf aan zijn oom, de regerende Pakoe Alam in Noto Soeroto's jeugd. Deze korte verhalen in "De Tijdspiegel" en "De Amsterdammer" sloten qua toon en thema nauw aan bij zijn poëzie. Als aparte uitgave verscheen eind 1916 "Rabindranath Tagore, een biografische schets". Dit was oorspronkelijk bedoeld als lezing voor de Indische Vereeniging maar dijde uit tot een te grote omvang daarvoor. Het boekje is opgedragen "Aan Z.H. prins Mangkoe Negoro VII uit innigen eerbied", omdat deze als eerste Tagore's gedichten in het Javaans vertaalde. Het boekje is - het zal niet verbazen - in zeer bewonderende toon geschreven. Na een aantal biografische gegevens, aan andere bronnen ontleend, analyseert Noto Soeroto Tagore's werk. Zonder moeite kan hierbij voor de naam Tagore die van Noto Soeroto zelf worden ingevuld. Dat duidt op de nauwe verwantschap tussen beide dichters of op Noto Soeroto's persoonlijke selectie van Tagore's kernthema's, nauw aansluitend bij die van zijn eigen poëzie. De waarheid zal hier wel tussenin liggen. Voor Noto Soeroto is Tagore voor alles "dichter der liefde". "Liefde vloeit hem uit zijn hart, uit zijn zinnen en uit zijn ziel, gelijk een onafgebroken stroom, die in zijn windingen alle mogelijke vormen aanneemt, van af het grove tot het geestelijke, van het bekende tot het onbekende en van het eindige tot het oneindige." De liefde overheerst ook de religieuze poëzie, waarin naar een Oosterse, mystieke, eenheid wordt gestreefd tussen het oneindige heelal en het "diepste diep" van de ziel. Ook past hierin de liefde voor het moederland, geïdealiseerd in fraaie beelden. Maar dit laatste ontaardt niet in eng-nationalisme; hij gelooft in een universalisme, "een éénheid in den rijkdom [...] van verscheidenheid" van de wereld. Van het boekje waren na tweeënhalf jaar 1500 exemplaren verkocht.

In "Nederlandsch Indië Oud en Nieuw" was Noto Soeroto behalve met een aantal gedichten en een serie artikelen over muziek (met Soorjopoetro) niet bijzonder produktief. Hij schreef over hanengevechten op Java, de schilder Van Lelyveld, die exposeerde met op Java gemaakt werk en over de wajangfiguur als mogelijke basis voor een eigen Javaanse schilderkunst.

Over politieke onderwerpen uitte hij zich slechts enkele malen. In Haarlem sprak hij in november 1916 voor "Oost en West" en het Algemeen Nederlandsch Verbond samen met Soewardi en Ratulangie. Nederland had tot plicht het Javaanse volk "de behulpzame hand te bieden bij zijn streven naar hooger en menschwaardiger bestaan". Maar om dat doel ongestoord te verwezenlijken was "weerbaarheid" nodig "voor beveiliging van een mooie en edele taak".

De "Indië-Weerbaar"-actie kon rekenen op zijn steun. Over de voorwaarden die S.I. en B.O. stelden aan de instelling van een inheemse militie liet Noto Soeroto zich in het openbaar niet uit, maar het ligt in de lijn te veronderstellen dat hij deze niet onderschreef.

In het schrijven van poëzie of poëtisch proza was Noto Soeroto het meest actief. In 1917 verscheen "Fluisteringen van den avondwind", 160 korte, aforistische spreuken, mijmeringen en vergelijkingen over de liefde. Hierin beleed hij zijn intuïtief geloof in de liefde als beweegkracht van alles. In vergelijking met "Mělatiknoppen" is er bij deze liefdespoëzie sprake van minder woordkunst en meer eenvoud. Vaak is fraai en treffend een gevoel of gedachte uitgedrukt. In kenmerkende bescheidenheid presenteerde Noto Soeroto zijn gedachten. De laatste, nummer 160, luidde:

"Lezer, het geeft niets of gij mijn fluisteringen niet ten volle verstaat.

Wellicht wekt de zwakke geur der melati bij u de herinnering op aan de aromen van uw eigen lievelingsbloemen.

Wellicht klinkt een nauw hoorbaar gefluisterd woord in uw ooren als de klank van een welbekenden naam.

En misschien verneemt gij achter de vaagheid mijner aarzelende fluisteringen de heerlijkst-zekere bevestigingen van het schoone geheimenis van uw eigen leven."

Het volgende jaar verscheen "Bloeme-Ketenen", opgedragen aan zijn overleden ouders

als "bloeisels mijns harten, als een in-achtneming van onze schoone adat om den grafsteen van geliefde dooden te omhangen met [...] ketenen van bloemen".
Zestig gedichten, voor het grootste deel in proza, vulden de zestig tekstpagina's. De meeste waren al eerder elders verschenen. De liefde voor moeder en moederland vormde het overheersende thema, terwijl daarnaast een aantal gedichten, "Van Oud Java", waren gewijd aan figuren uit de Hindoemythologie. Uit de serie "Gedachten aan mijn moederland" is de eerste opgenomen, waarin de liefde voor het moederland en de ouders wordt bijeengebracht.

Gedicht uit "Bloeme-ketenen".

Mijn moederland! De verbeelding der dichters heeft u tallooze namen geweven.
Zij tooit u daarmede als een bruid met heerlijke juweelen.
Gij zijt de kostbaarste steen in den gordel van flonkerend smaragd.
Gij zijt de feeënprinses, ontwaakt door het gefluister der eeuwen.
Gij zijt het onvolprezen land, vermaard om zijn wonderen luister;
de Tuin, nog meer, het paradijs van het Oosten in hemelsche pracht.

Maar wat zijt gij voor mij, o mijn goed Javaland?
Mij zijt ge niet meer dan moeders handpalmen, nietig en klein, doch heilig, dewijl door haar ik het eerst in de wereld ben gedragen.
Mij zijt ge dierbaar als vaders voetzolen, die ik met kussen van grooten eerbied en liefde vereer.

Op beide bundels was de kritiek weer bijna onverdeeld gunstig. Noto Soeroto schreef zelf aan Mangkoenegoro VII: "Ik vind het zelf nog steeds vreemd, dat ik zoo'n korten tijd en geheel zonder daartoe de aspiratie's te hebben gekoesterd een naam als dichter heb gemaakt". Pater Jonckbloet zorgde voor een Engelse vertaling van "Mĕlatiknoppen", die overigens nooit werd uitgegeven. Ook van een Duitse vertaling zou sprake zijn, terwijl Deense en Italiaanse tijdschriften vertaalde gedichten afdrukten. Van "Mĕlatiknoppen" verscheen in 1919 een tweede druk, een opmerkelijk feit voor een poëziebundel. Noto Soeroto herzag de bundel tevens drastisch. Van de 24 ongetitelde gedichten uit de eerste druk bleven er 20 over, nu alle van een titel voorzien en slechts op ondergeschikte punten gewijzigd. Daarnaast nam hij 10 nieuwe gedichten op, eerder verspreid verschenen, waaronder ook het gedicht in proza voor zijn nichtje Asti, hier al eerder afgedrukt.
Het succes van poëzie en kunstavonden hield echter niet in dat Noto Soeroto geen zorgen had. Financiële zorgen plaagden hem in deze periode voortdurend. Zijn geringe soldij tijdens de mobilisatieperiode had hij al moeten aanvullen met leningen van Soeriosoeparto. Toen deze verheven was tot Mangkoenegoro werd hij in toenemende mate afhankelijk van de vermogende vorst. Noto Soeroto functioneerde als Nederlands vertegenwoordiger van de vorst en deed aankopen voor hem en regelde de verzending hiervan. Hij beschikte daartoe over een doorlopend krediet. Ook voerde hij de besprekingen met het architectenbureau Cuypers over de restauratie van het Solose vorstenverblijf, dat een vermogen zou moeten kosten. Ten opzichte van deze bedragen stak zijn eigen financiële situatie schril af.
Noto Soeroto ontving een beurs van duizend gulden per jaar die hem in staat moest stellen zijn rechtenstudie te voltooien. In december 1915 had hij hiertoe studieverlof gekregen van zijn militaire superieuren. Hij moest zich verbinden om daarna als rechterlijk ambtenaar in gouvernementsdienst te treden. Veel lust in de studie had Noto Soeroto echter niet meer. Poëzie, kunstuitvoeringen, het bezoek van de delegatie "Indië Weerbaar" leidden hem af van de studie. Datzelfde deed waarschijnlijk ook de liefde. In 1918 trouwde Noto Soeroto met Jo Meyer, dezelfde die hem had geïnspireerd tot het schrijven van "Fluisteringen van den avondwind". Het gezin leefde van de beurs en geldelijke ondersteuning van de ouders van Jo Meyer. Noto Soeroto was daarnaast actief als verzekeringsagent. Het was onvoldoende en de schulden hoopten zich op. Hij leende geld van de Mangkoenegoro. In oktober 1919 werd de beurs ingetrokken. In wanhoop wendde Noto Soeroto zich tot zijn vermogende vriend. Hij vroeg hem om een maandelijkse steun van *f* 250 en de betaling van *f* 4000 als afkoopsom van de vier jaar lang genoten beurs. Met de toelage zou hij zijn rechtenstudie voltooien en zich daarna ter beschikking stellen van de Mangkoenegoro. Hij hoopte dan op "een prettigen werkkring in een milieu, dat mij sympathiek is en waar ik mij kan wijden aan het streven naar de cultuuridealen, die nog levend zijn in de besten van mijn volk". Mangkoenegoro VII hielp en voldeed aan de smeekbede. Noto Soeroto zette de studie nog een jaar voort, maar hield er toen mee op. Elke lust en ambitie op dit gebied ontbrak hem.
Ook in Indië werd Noto Soeroto's poëzie goed ontvangen. Lovende kritieken en plaatsing van zijn gedichten in bladen als "De Taak" en "Weekblad voor Indië" getuigen daarvan. Zelfs gaf een dame met een lezing over en voordracht van Noto Soeroto's gedichten regelmatig culturele avonden.
Vast medewerker werd hij van "Wederopbouw, Maandschrift gewijd aan de Jong-Javanen-beweging en het Javaansch geestesle-

ven", dat begin 1918 voor het eerst verscheen en dat nauwkeurig aansloot bij zijn politieke en culturele opvattingen. Zelfs de toon van het blad was als die van Noto Soeroto. Het publiceerde veelvuldig poëzie van Noto Soeroto. De leiders van het blad zagen in hem hun voorman en navolgenswaardige voorbeeld. Toch veroordeelden zij het huwelijk van Noto Soeroto met een Nederlandse vrouw. "Als voorman gaf hij geen goed voorbeeld. Gezien de tijdsomstandigheden en de ontwikkelingstrap van ons nationaliteitsbegrip brengt het verwarring en is het onvergeeflijk en te veroordeelen; de daad op zich zelf getuigt van moed." In de tweede jaargang schreef Noto Soeroto ook een aantal artikelen over diverse onderwerpen: Tagore, zijn poëziedebuut, toneel, Hindoemythologie en een anti-Japans-artikel over het Japanse "chauvinistisch imperialisme" in Korea. Het blad overgoot Noto Soeroto met overmatige lof, terwijl het ook een Javaanse en Soendanese vertaling van zijn poëzie verzorgde.

Ratulangie

Ratulangie was in deze zelfde periode ook actief. Na zijn voorzitterschap van de Indische Vereeniging gingen zijn openbare activiteiten verder. Van radicale uitlatingen als kort na aankomst in Nederland was geen sprake meer. Hij schreef veel over zijn geboortestreek de Minahassa, voor een deel samen met Laoh, het lid van de "Indië-Weerbaar"-delegatie, zoals al vermeld. Het waren informatieve, gematigde artikelen, waaruit zijn nauwe gebondenheid aan de geboortestreek bleek.
Uit een lezing in Wageningen eind 1916 "Onderwijs en weerbaarheid voor Indië" bleek ook overigens zijn gematigdheid. Tegen de bedreiging van Japan en China was eenheid van Indië noodzakelijk "een eenheid, die gebaseerd is op de liefde voor het gemeenschappelijk geboorteland. Hoe moeten wij die saamhorigheid bevorderen? Door 'onderwijs'. Hoe die eenheid verzekeren? Door de 'volksweerbaarheid'." Ratulangie achtte een inheemse militie nodig. Over de politieke eisen die werden gesteld bij instelling hiervan zei hij: "Enkele doordrijvers mogen misschien met de militie tegelijk meerdere rechten voor den Inlander ingevoerd willen zien. Maar dat is billijk." De toekomst voor Indië lag in aaneensluiting met Nederland dat met een rechtvaardig bestuur Indië tot "de bereikbare hoogte van civilisatie" moest brengen en daarmee een "onverbreekbare band" zou hebben gelegd.
Na het bezoek van de delegatie uitte hij zich iets vergaander; op voorzichtige wijze steunde hij de eisen van B.O. en S.I. voor meer politieke rechten.
Ratulangie publiceerde ook een aantal literaire pennevruchten. Hij schreef, zeer leesbaar, voor "De Amsterdammer" een aantal Minahassische legenden op, een droevig verhaal over de liefde tussen "bruine jongen en blank meisje" en een aantal impressies die leden aan teveel woordkraam. Een krijgshaftig verhaal in het weekblad "Indië" vertelde over de acties van Minahassische KNIL-militairen.
In Nederland was een universitaire studie voor Ratulangie uitgesloten. Zoals Rivai vóór hem zocht hij mogelijkheden in het buitenland. Eind 1917 begon zijn studie aan de Universiteit van Zürich. Een jaar later kon hij zich tooien met de titel doctor in de wis- en natuurkunde, verleend na verdediging van zijn proefschrift "Kurven-systeme in vollständigen Figuren". In zijn jaar in Zürich was hij ook actief betrokken bij de vorming van de Société d'Etudiants Asiatiques of Asiatic Students Society die in juni 1918 in Zürich werd opgericht. Ratulangie werd zelfs de eerste voorzitter. Zürich telde vele Aziatische studenten van verschillende afkomst. De gemeenschappelijke Aziatische achtergrond alsmede een nieuwe zelfbewuste mentaliteit bracht ze bijeen, aldus Ratulangie. Zij zetten zich niet af tegen het westen, maar wensten met behoud van het eigen culturele erfdeel westerse verworvenheden over te nemen. Uit die "paring van de Westersche en Oostersche beschaving" moest het "Nieuw-Aziatisme" ontstaan. De vereniging telde bij oprichting leden uit China, Japan, Korea, Indië, Siam, de Philippijnen en Indonesië en had plannen tot uitgave van een blad en organisatie van congressen. In Nederland sloten de Indische Vereeniging en de Chinezen-organisatie Chung Hwa Hui zich aan als lid. Gezamenlijk zouden zij een Nederlandse afdeling vormen.
In lezingen en artikelen droeg Ratulangie de ideeën van de pan-aziatische organisatie met enthousiasme uit. Hij analyseerde de ontwikkelingen in Brits-Indië, China en Japan, daarbij zwaar leunend op, alweer, Tagore's gematigde, verdraagzame nationalisme, zoals hij die in een toen pas verschenen boek had uiteengezet.

Culturele tournees

Het succes van de Javaanse kunstavonden is al eerder aangeduid. De pogingen van vooral Soorjopoetro om een organisatie te vormen die in staat zou zijn regelmatig zulke voorstellingen te verzorgen hadden voorshands geen succes. In samenwerking met "Nederlands-Indië Oud en Nieuw", in feite met L.D. Petit als een soort impresario, werd op 24 november 1917 in Leeuwarden weer een

voorstelling gegeven, gevolgd door soortgelijke avonden in Haarlem (22 februari 1918) en Deventer (21 maart 1918). Het verslag uit het "Koloniaal Weekblad" geeft een overzicht van de voorstelling, waarin ook Noto Soeroto's aanstaande vrouw optrad. In Haarlem en Deventer verliep de voorstelling even succesvol. Het gezelschap werd met evenveel egards ontvangen. Het programma was minder overladen dan in Leeuwarden, terwijl nu als decor de voorgalerij van een Javaanse regentswoning fungeerde, die als plaats van handeling voor alle programmaonderdelen functioneerde.
In het kader van de viering van het tienjarig bestaan van Boedi Oetomo werd in Den Haag op 20 mei 1918 een opvoering gegeven. Deze viering komt nog nader aan de orde.
In februari 1918 werd de Vereeniging tot bestudeering van de muziek, de dans- en tooneelkunst van Oost- en Westindië "Mudato" opgericht. De vereniging stelde zich ten doel deze kunstuitingen op te sporen, vast te leggen en openbaar te maken in een uit te geven tijdschrift. Hiertoe zou als eerste een kapitaal moeten worden gevormd, onder andere om film- en opnameapparatuur aan te schaffen. Het 14 leden tellende bestuur telde niet minder dan 6 Indonesiërs: Soorjopoetro, Dahlan Abdoellah, Noto Soeroto, Soewardi, W.K. Tehupeiory en Tumbelaka. Soorjopoetro was secretaris en kon in "Mudato" de opvolger zien van zijn in stilte overleden Toonkunstfonds. Voorzitter was dr. Scheurleer, wiens gamelan werd bespeeld tijdens de kunstavonden, terwijl ook Abendanon in het bestuur zat. De oprichtingscirculaire leverde vele blijken van instemming en leden op. Klinkende namen, de minister van koloniën voorop, toonden hun sympathie. Op 9 juni 1918 presenteerde "Mudato" zich met een voorstelling van Indonesische zang en dans, onder leiding van Soorjopoetro.
In april en december 1919 en september 1920 verschenen afleveringen van het tijdschrift. Na ruim een jaar, in februari 1922, kwam nog een vierde nummer uit dat het laatste bleek te zijn. Het fraaie blad kende dezelfde uitgever en lay-out als "Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw". Soorjopoetro droeg de meeste kopij aan - over muziek en wajang - terwijl ook Noto Soeroto en Soerjowinoto een artikel afstonden. Van activiteiten bij opsporing en vastlegging van kunstuitingen zal weinig terecht zijn gekomen, gezien het ontbreken van berichten daarover.
Begin 1919 werden in het bestek van een maand zeker vijf Javaanse kunstavonden gegeven. Er bleek een Indonesische kunstkring "Langen-Driyo" te bestaan, die deze avonden verzorgde. Op het titelblad van een programmaboekje staan alle bekende gegevens over deze kunstkring. Het doel werd omschreven als "de beoefening en de bevordering van de Indonesische muziek en dramatische kunst". Slechts Indonesiërs konden gewoon en werkend lid zijn; iedereen kon en mocht zich als "kunstlievend" lid laten inschrijven. Het bestuur bestond uit voorzitter Soorjopoetro, secretaris Soenarjo en penningmeester Gondowinoto. Artistiek leider was Soerjowinoto. De structuur van de voorstelling bleef grotendeels dezelfde: een bijeenkomst op de voorgalerij waar kunst werd

Leeuwarder Courant, 22-11-1917.

INDISCHE KUNSTAVOND

op Zaterdag 24 November, te 8 uur, in „DE HARMONIE"

door eenige Javaansche Prinsen,

uit waardeering voor het in Leeuwarden gestichte „Indische Museum".

Beschermheer: Mr. J. A. N. PATIJN, Burgemeester van Leeuwarden.

Eere-Comité, als Propaganda-Comité te Leeuwarden van het Kartinifonds:

Mevrouw PATIJN—van Doorn.
Jonkvrouwe C. van WELDEREN RENGERS.
Mevrouw BOELES—Zeverijn.
Mevrouw BUISMAN—Blok Wijbrandi.
Mevrouw FOCKEMA—van Sijtzama.
Mevrouw MEERDINK—Birnie.
Mevrouw SPRENGER—Baart de la Faille.
De Heer G. DIJKSTRA.
Mr. R. A. FOCKEMA.
De Heer W. F. M. van SCHAIK.

PROGRAMMA:

Causerieën met Lichtbeelden, Zang- en Dansdemonstraties,

o. a. met begeleiding op de „Soeling", Javaansche fluit.

Prijzen der plaatsen: LOGE f 2, STALLES f1.50, PARTERRE f1, BOVEN f0.50, alles verhoogd met 10 % sted. belasting.

Plaatsbewijzen en geïll. programma's met tekst der liederen (prijs f 0.25) zijn te bekomen bij MEIJER & SCHAAFSMA, boekhandel, en 's avonds aan de ZAAL.

Aangifte voor plaatsbespreking op Zaterdag 24 November, voor leden der „Harmonie" vóór 11 uur, voor niet-leden vóór 12 uur.

De baten worden afgedragen aan „Het Kartini-fonds".

De plaatsen gereserveerd voor de leden van „KUNST AAN ALLEN" zijn alle geplaatst.

De zaal zal verwarmd zijn.

Javaansche Kunstavond in Leeuwarden.

Door de Redactie van het Tijdschrift „*Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw*" werd Zaterdag j.l. in den schouwburg te Leeuwarden een kunstavond gegeven uit waardeering voor de te Leeuwarden geopende „*Verzameling van Indonesische en Chineesche Kunst*". De opbrengst kwam ten bate van het *Kartini-fonds*.

De *burgemeester* van Leeuwarden, mr. J. A. N. Patijn, opende als beschermheer den avond met een opgewekte en waardeerende toespraak. Hij wees op het bekende maar treurige feit, dat het Nederlandsche volk veel te weinig weet van het mooie land, daar ver in het Oosten, dat zoo nauw aan Nederland is verbonden. Elke poging om Indië en Nederland nader tot elkander te brengen, behoort krachtig te worden ondersteund en vandaar dan ook, dat spr. dadelijk bereid gevonden was, om den avond officieel te openen. Dan sprak de burgemeester zijn dank uit aan den man, die de prachtige verzameling van Bergum aan de stad Leeuwarden ten geschenke heeft gegeven, m.n. den heer *Nanne Ottema*, die de verzameling van den heer Van der Meulen had aangekocht, gelijk bekend is. Aan het

slot van zijn rede dankte de burgemeester de dames en heeren uit Amsterdam en Den Haag, die zich de moeite hadden willen getroosten Leeuwarden met hun praestaties te verrassen.

Het eigenlijke programma werd toen aangevangen met een lezing van den heer *Raden Mas Noto Soeroto* over de oude literatuur der Javanen. Hij las o.a. een episode voor (in vertaling) uit het oud-Javaansche epos *Mahabharata* (Joedisthira met zijn hond), welk motief ook gebruikt is door *Frederik v. Eeden* in de 9de zang van *Het Lied van Schijn en Wezen*. Daarna las hij een proeve voor uit de *Ardjoena-Wiwaha*. Ten slotte vergeleek hij de oude met de nieuwe literatuur van het Javaansche volk en kwam tot de conclusie, dat de stilstand en het verval der hedendaagsche literatuur-beoefening voornamelijk te wijten is aan de *economische zwakte* van het Javaansche volk. Een beroep deed hij op de Nederlanders, aan wie de zorg voor het volk van Indonesië is toevertrouwd, dat zij de heilige taak mogen beseffen: den bloei van de cultuur te bevorderen door het scheppen van gunstiger levensvoorwaarden voor het volk, waartoe hij behoort.

Met het tweede nummer van het programma, volgde een zang met pianobegeleiding, resp. door de dames *Mej. M. Holdtgrefe* en *Mej. Jo. Meyer*, die beiden zich prachtig van haar taak kweten en daarom ook hartelijk werden toegejuicht. Gezongen werd *„Moeder's Nachtwake"*, gedicht van R. M. Noto Soeroto en compositie — een vrije bewerking van het maleische sluimerliedje *„Nina-Bobo"* van R. M. A. Soorjo Poetro.

Daarop volgde de lezing van den heer *Mr. J. G. Huyser*, die een zeer interessante uiteenzetting gaf van den oorsprong en de beteekenis der oudheden van Java. Na in korte trekken de literatuur over die oudheden te hebben behandeld, vertoonde spr. een aantal lichtbeelden van den Boro-Boedoer, van de Diëngtempels, van die van Prambanan, van de Tjandi Sewoe enz. Ook verschillende mooie bas-reliefs van Prambanan en Panataran, zoomede de voornaamste godheden van het Hindoe-pantheon werden op het doek geprojecteerd.

Aan de beurt kwam toen *Raden Mas Surya Ningrat*, die over het huiselijk en maatschappelijk leven der Javanen zou spreken. Deze spreker was echter met het oog op den tijd genoodzaakt zich zeer te bekorten. In plaats van zijn lezing te houden, wilde hij daarom liever dadelijk de lichtbeelden vertoonen, aan de hand waarvan hij het Javaansche volk in zijn dagelijksch doen en laten voor het Nederlandsch publiek zou uitteekenen.

In gedachte begeleidde spr. zijn toehoorders op een excursie, ergens in Midden-Java en toonde hij daarbij verscheidene zeden en gewoonten, uitingen van kunst en religie, maatschappelijke verschijnselen enz., die alle op het doek werden geprojecteerd. Vele malen werd er in de zaal hartelijk gelachen en geapplaudiseerd vanwege de geestige manier, waarop de spr. zijn voordracht improviseerde. Vooral als hier en daar zijne opmerkingen ten beste gaf aan het adres der Nederlanders, scheen het publiek groot plezier te hebben.

Hierna werd gepauzeerd. Het eere-comité, bestaande uit eenige aanzienlijke dames en heeren uit Leeuwarden, ontving met den burgemeester in de Directiekamer de leden van het Javaansch-Hollandsch gezelschap.

Na de pauze trad *Raden Mas Ario Soorjo Poetro* op met een lezing over de Javaansche muziek en haar plaats in de kunst. Na een kleine inleiding toonde spr. aan, dat de Javaansche absolute muziek nog niet voldoende ontwikkeld is en dat daarentegen de programma-muziek op Java reeds een stevige basis heeft. Daarna demonstreerde hij op de viool een compositie in een door hem uitgedacht nieuw-Javaansch muziekschrift, getiteld Rarjwo Sarojo (= van kleine makkers), welk lied hij daarna ook zong. De heele zaal was door zijn zeer gevoelvolle en daardoor indrukwekkende voordracht blijkbaar niet weinig getroffen.

Daarna zong de heer *Soorjo Poetro* met zijn volle, maar zachtklinkende stem het populaire lied van Prins Mangkoe Negoro IV, waarvan een bewerking naar de gamelan-bespeling, speciaal voor zang en piano, indertijd door R. M. Surya Ningrat was geleverd, terwijl de dichter Noto Soeroto daarbij de vrije Hollandsche vertaling van het minnedicht had geschreven. De zangdemonstratie van den heer Soorjo Poetro werd begeleid door den heer *Surya Ningrat*, die op de „soeling" (Javaansche fluit) speelde.

Nadat het slotnummer — de Kelono-dans, uitgevoerd door *Raden Mas Harsaja* — door den heer Soorjo Poetro was aangekondigd en ingeleid, begon de piano-muziek (geschreven door R. M. Surya Ningrat en op uitstekende wijze gespeeld door *Mej. Jo Meyer)*: eerst krachtig en vlug, daarna heel zacht en langzaam, om ten slotte over te gaan tot een maatvaste, nog steeds krachtige dans-begeleiding. Toen verscheen de danser, *Praboe Kelono* voorstellende. De dans zelf is een plastische uitbeelding van trots en ijdelheid, welke menschelijke eigenschappen op schoone wijze door den danser werden weergegeven. Wanneer dit slotnummer voor de meesten der aanwezigen „de clou" van den avond werd gevonden, behoefde zulks niemand te verbazen. Niet alleen was het een genot om naar die fijne, van groote lenigheid getuigende bewegingen (vooral van de vingers en van het hoofd) te kijken, maar evenals altijd was ook dien avond het *kijken* veel gemakkelijker dan het *luisteren*.

Een ware ovatie beloonde de leden van het gezelschap. Twee groote kransen werden op het podium gebracht; één daarvan, voorzien van de kleuren van Leeuwarden, was afkomstig van het Gemeentebestuur, terwijl de andere door den heer Nanne Ottema werd aangeboden.

Nog werd aan het slot een photo gemaakt van het gezelschap met den burgemeester en de leden van het comité.

Den volgenden dag werd den gasten door den *Burgemeester* in het Hotel Doelen een lunch aangeboden, waarbij de gastheer nogmaals zijn dank, ook namens het bestuur der plaatselijke Kartini-vereeniging, uitte voor de schoone en nuttige praestatie in het belang van Indië en ten bate van het Kartini-fonds. De heer *Noto Soeroto* dankte den gastheer hartelijk namens het gezelschap. Ook den heer *Ottema* en den heer *Cuypers*, (de laatstgenoemde is de oprichter van het Tijdschrift „Ned. Indië Oud en Nieuw") werd hulde gebracht.

Naar wij hopen zullen ook andere plaatsen van Nederland in de gelegenheid worden gesteld hetzelfde moois van Indië te hooren en te zien te krijgen.

Koloniaal Weekblad, 29-11-1917.

beoefend: zang, gamelan, dans en wajang. Het succes was groot, ook in financieel opzicht. Aan de eerste voorstelling in Amsterdam hield de kunstkring niet alleen het fraaie decor, dat *f* 1100 had gekost, over, maar ook nog een batig saldo van *f* 500. Bij de, ook uitverkochte, volgende voorstellingen zal zo een aardig bedrag ten goede zijn gekomen aan de bepaald niet vermogende studenten. Met de samenstelling en verkoop van programma's belastte Soewardi zich.

De pers wijdde vele kolommen aan de voorstellingen, vrijwel zonder een woord van kritiek. "Amsterdammer" en "Nieuwe Amsterdammer" vulden een bladzijde van hun blad met verslag en tekeningen van de voorstelling in Amsterdam. Voor het eerste weekblad gaf Ratulangie zijn indrukken, voor het tweede, linkse blad schreef Van den Eeckhout enkele opmerkelijke zinsneden neer:

"Is hij dan niet ontroerend, deze eenvoud van Javanen, waarmede zij hun huiselijk zijn in ons midden brengen, ons nog meer brengend na al wat wij namen, ons brengend wat wij niet konden nemen, - opdat wij een levende ervaring zouden hebben, dat Javanen menschen zijn, dat zij menschen zijn met een eigen taak, eigen hooge vormen, eigen schoonheid in hun bewegen en met een verwachting in hun oogen? Wat doen wij Nederlanders ginds, tusschen hen, en hun de wet stellend? [...] Maar in de zaal schaamt men zich weinig. Wie in de wereld schaamt zich, die vreemden overheerscht? [...]

Hoe durven wij Hollanders in Indië zijn als overheerschers? Hoe zal Indonesië ons eens uitleiden uit die wereld, die nooit - dan wat haar producten betreft - de onze werd? Ik denk, dat het zeer beleefd en gestyleerd zal geschieden. Ik denk, dat het rythme en de lijnenbeweging volmaakt zullen zijn. Ik herinner mij te hebben hooren verhalen, hoe een Javaan, die bij een braven Hollander in dienst was, op een avond, dat tot den massadood der overheerschers besloten was, den goeden meester naderde, met een lang en fijn dolkmes, hetwelk hij hem zachtjes in het hart duwde, innig-gemeend tot hem zeggend: Tida mara, toean: Niet boos zijn, mijnheer.

Zoo zullen wij, overdrachtelijk mag ik hopen, de groene eilanden verlaten. Het nieuwe Indonesië zal ons Gezag den dolk zachtkens in het hart steken, en het zal schoon gestyleerd en in die hoogste beleefdheid van nederigheid en voornaamheid die als een geurende bloem is van het eilandenrijk, tot ons zeggen: Tida mara!

Dat hebben mij ook, onder veel meer, deze kunstavonden gezegd."

Uit het programmaboekje van de Javaanse kunstavond ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van Boedi Oetomo.

FEESTWIJZER.

's Morgens van 10—12 uur.
BIJEENKOMST in de Benedenzalen van het Gebouw der Theosof. Vereeniging, De Ruijterstraat 67, Den Haag.
Feestrede van den Voorzitter der Herdenkingscommissie R. M. A. SOORJO POETRO.
Aanbieding van het Gedenkboek aan één der stichters van „Boedi-Oetomo", M. GOENAWAN MANGOENKOESOEMO.
Het woord zal vervolgens gegeven worden aan den wnd. Voorzitter der Indische Vereeniging B. DAHLAN ABDOELLAH;
aan den Vertegenwoordiger der Vereen. „Insulinde", R. M. S SURYA NINGRAT en aan hen, die daartoe het verlangen te kennen geven.
Deze bijeenkomst wordt opgeluisterd door gamelan-muziek.

Van 1—3½ uur n.m.
INTIEM NOENMAAL
voor Indonesiërs in het Indische Restaurant „Waroong Djawa", Kortenaerkade 10, Den Haag.

De Avond van 8—10½ uur,
gewijd aan JAVAANSCHE KUNST, in het Gebouw „Diligentia", Lange Voorhout 5, Den Haag

De Feestcommissie maakt de bezoekers van den Kunstavond attent op den volgenden treinenloop:
's avonds vertrek uit Den Haag:
11.26 naar Leiden, Haarlem en Amsterdam;
11.51 naar Rotterdam; 11.18 naar Delft.

***

De eenvoudige decoratie van de zalen in 't Gebouw De Ruijterstraat 67 en „Diligentia" is aangebracht met belangelooze medewerking van den heer FR. TER GAST, Decorateur te 's-Gravenhage.

***

De gamelan-instrumenten zijn welwillend afgestaan door den heer Dr. D. F. SCHEURLEER.

***

Voor eventueele inlichtingen betreffende dit Herdenkingsfeest wende men zich tot de leden van de Herdenkingscommissie, die te herkennen zijn aan een rood-wit lint.

Het lustrumfeest van Boedi Oetomo

Een kunstuitvoering maakte ook deel uit van de viering in Nederland van het tienjarig bestaan van Boedi Oetomo op 20 mei 1918. Bij deze gelegenheid sloegen alle in Nederland vertoevende Javanen de handen ineen. Op voorstel van Goenawan Mangoenkoesoemo, broer van Tjipto en in 1908 één der oprichters van B.O., werd besloten een gedenkboek uit te geven. Goenawan, inlands arts, was met de delegatie-Indië Weerbaar naar Nederland gereisd om een Nederlands artsdiploma te behalen. In korte tijd werd zijn idee verwezenlijkt en kwam het boek "Soembangsih" (Liefdesgave) tot stand onder redactie van Sosrokartono, Noto Soeroto en Soewardi Soerjaningrat. In de bundel werd niet gestreefd naar "eenheid van geest, richting of inzicht", maar ieder der medewerkers mocht "in overeenstemming met zijn eigen geaardheid en persoonlijke inzichten zijn eigen, subjectieve gevoelens betreffende land en volk van Java uitspreken".

Het werd een fraai uitgegeven werk, dat op de wijze van "Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw", met een overvloed aan illustraties,

verscheen. De inhoudsopgave, waarin bekende namen prijken, toont de gevarieerde inhoud van "Soembangsih". Noto Soeroto opende en sloot met een gedicht en droeg twee artikelen bij. Het artikel over wajang is al genoemd; het werd later opgenomen in "Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw" en in "Mudato". In zijn bijdrage over de Javaanse letteren hoopt hij op een herleving van de Javaanse taalbeoefening in het kader van de nationale emancipatie en de Javanisering van het onderwijs. Bovendien zou ook de traditionele strakke vorm moeten worden losgelaten voor het schrijven van spreektaal, zoals Mangkoenegoro VII en Poerbatjaraka hadden gedaan met vertalingen van zijn gedichten. Goenawan Mangoenkoesoemo schreef informatieve maar weinig opmerkelijke historische overzichten. Voor hem lag de verdienste van B.O. niet in de geleverde daadwerkelijke bijdrage tot verandering maar in het scheppen van de geestelijke sfeer daarvoor. Er was reden tot dankbaarheid en "niet in het minst", aldus besloot Goenawan, "dat straks, bij het einde van 20 Mei 1918 als de haan het verstrijken van den nacht aankondigt met zijn gekraai, als de ochtend van den 21sten van deze maand door den wolkensluier breekt, wordt geopend DE VOLKSRAAD".

De langste bijdrage gebruikte Soewardi om zijn eigen positie te bepalen ten opzichte van de B.O. Langs bekende lijnen karakteriseerde hij Boedi Oetomo, Sarekat Islam en Indische Partij. Veel aandacht besteedde hij aan het scheiden van het Javaans-nationale streven, zoals belichaamd in B.O., in een culturele en politieke component. Het culturele part gericht op herleving van de Javaanse beschaving was niet gericht tegen soortgelijke stromingen in andere gebieden van Indië, maar liep daaraan parallel. In politiek opzicht was er intuïtief sprake van een deelgenootschap in het Indisch-nationale streven naar een einde van de vreemde overheersing. Slechts een kleine minderheid in B.O. behoorde tot de voorstanders van een exclusief Javaans nationalisme. Overigens achtte hij het verstandig om culturele en politieke activiteiten te scheiden, om vooral de culturele actie te kunnen versterken. Soewardi liet blijken tegenover de B.O. als culturele organisatie zeer sympathiek te staan: voor de politieke organisatie gold dat veel minder.

De echtgenote van Goenawan schreef over de verwarrende keuze waarvoor de moderne Javaanse vrouw werd gesteld: de traditioneel bepaalde positie of de overname van de ideeën van de westerse vrouw. "Met hetgeen wij van onze blanke zusters hebben geleerd, moeten we onderzoeken ons hart; het onkruid zullen we meedogenloos uittrekken en het goede zaad gelegenheid geven tot schoonen bloei. Wij moeten hebben zelfkennis en den schat delven, dien onze voorouders in den tuin van bloemen begraven hebben." Haar conclusie was dat de Javaanse vrouw "niet willoos het speeltuig van 's mans luimen" mag zijn, maar dat zij moest "bewust dienen en daardoor heerschen".

De overige bijdragen zijn van minder belang; zij zijn van meer samenvattende aard of poneren beknopt ideeën over economische of culturele ontwikkeling. Het hoofdstuk "Tjampoer-Bawoer" (Varia) bevatte korte opmerkingen, ideeën en gelukwensen van andere Javanen in Nederland, onder wie zelfs twee priesterstudenten.

Op 20 mei 1918 werd dan het B.O.-lustrum in Den Haag gevierd. De "Feestwijzer" uit het programma staat hier afgedrukt. De ochtendbijeenkomst, onder begeleiding van gamelanklanken, trok een groot, select publiek. De meeste Indonesiërs waren aanwezig, voor de gelegenheid zelfs in nationaal kostuum. Zo vertoonden ze zich ook op straat en "in die vreemde en kleurige kleeding [trokken zij] de aandacht der Hagenaars in bijzondere mate. [...] Het absoluut vreemde was zelfs voor de straatjongens zoo verbluffend, dat ze tijd noch gelegenheid vonden, hunne beruchte baldadigheid in toepassing te brengen", zoals Soewardi het in een verslag beschreef. Soorjopoetro overhandigde "Soembangsih" aan Goenawan. Deze bedankte met een "gloedvolle" rede, waarin hij de regering opriep te sturen tussen "de oplaaiende jonge, wilde kracht en baatzuchtige behoudzucht" om zijn ethische rol te vervullen. In dat verband wees hij erop dat op raciaal onderscheid gebaseerde verschillen in behandeling moesten verdwijnen. Beide sprekers benadrukten de eensgezindheid tussen de Javanen en de andere volkeren van de archipel.

Een lange rij feestredenaars volgde: een officiële vertegenwoordiger van het ministerie van koloniën, natuurlijk ook Abendanon, op wiens voorstel een telegram naar de de volgende dag in te stellen Volksraad werd gezonden, en andere Nederlanders van diverse achtergrond. Namens de I.V. sprak de voorzitter Dahlan Abdoellah, namens de Minahassa Tumbelaka en namens Insulinde Soewardi. Alle drie spraken over de banden tussen B.O., Javanen en andere Indonesiërs, waarbij Soewardi tot slot "met een variant op een gevleugeld woord [...] den landgenooten [toeriep]: 'Indonesiërs aller eilanden van de Archipel, vereenigt u!' " Soewardi zette zich af tegen Goenawans steun aan de Ethische Politiek, hij kon "het ethisch programma niet aanvaarden, omdat het nog inhoudt erkenning van Indië's minderwaardigheid, waardoor de koloniale ethiek afstootend hooghartig is in plaats van grootmoedig".

Het noenmaal, speciaal aangericht voor de niet-Javaanse Indonesiërs, stond in het teken van de Indonesische solidariteit. De afslui-

tende kunstavond was een "goed geslaagde demonstratie" van de kunstzin van de Javaan.
Met voldoening kon worden teruggezien op de feestdag, die in plaats van een exclusief-Javaans gebeuren een feestdag voor alle Indonesiërs bleek te zijn geworden.
In de redactie van het gedenkboek zat ook Sosrokartono, van wie verder in de openbaarheid bijzonder weinig is overgeleverd. Een van de oorzaken daarvoor wordt aangegeven in het weinig vleiende stukje dat G.J. Oudemans, die officieel was belast met het toezicht op de studenten, over hem schreef in 1917: "reeds nagenoeg 20 jaren in Nederland, die met zijn dissertatie vermoedelijk nooit gereed zal komen. De Heeren Snouck Hurgronje, Van Deventer, Brandes en vele anderen hebben hem meermalen geholpen, doch zij zijn allen door hem bedrogen en hebben ten slotte allen de handen van hem afgetrokken. Een door en door onbetrouwbaar persoon, een ware schipbreukeling! Hij woont in Den Haag, doch zit zóó diep in de schulden, dat slechts enkele zeer vertrouwde vrienden zijn adres weten, uit vrees voor beslaglegging op zijne goederen door de schuldeischers."
Sosrokartono voorzag in zijn levensonderhoud door journalistiek werk, waarbij zijn talenkennis hem van groot nut was. Na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog werd hij correspondent van Amerikaanse bladen waaronder de "New York Herald (Tribune)". "De Telegraaf" voorzag hij van een periodiek overzicht van wat de Russische pers schreef over de oorlog aan het oostfront.
Begin 1915 benaderde Sosrokartono Van Eeden met een plan om tussen "De Amsterdammer" en de Indonesische pers tot een uitwisseling te komen. Op basis van de ontvangen bladen zou Sosrokartono dan geregeld een overzicht van de inlandse pers samenstellen. De uitwerking van het geheel duurde lang. Pas op 9 januari 1916 verscheen Sosrokartono's stuk als "Een Nieuwjaarswensch voor Indië. Ruimte voor Indië in de Belangstelling van het Nederlandsche Publiek" in "De Amsterdammer".
Sosrokartono ondertekende met het pseudoniem "Raden Bonang". Dit om particuliere redenen zoals hij Van Eeden schreef; wellicht vormden zijn schuldeisers de verklaring hiervoor. Zijn artikel was een pleidooi voor meer aandacht voor Indië in de Nederlandse pers, en dan vooral voor de "onvervalschte inlandsche stem" zoals deze in de eigen pers te horen was. De zo ontstane wederzijdse belangstelling kon een basis leggen voor de "politiek van associatie, dat is de associatie van steeds breeder wordende kringen, en dat is tevens de interraciale consolidatie, het kronende werk".
Een maand later schreef Raden Bonang nogmaals: nu over het nut van een persbureau dat een selectie van waardevolle artikelen uit de Nederlandse pers in vertaling zou aanbieden aan de Indonesische bladen. Van Sosrokartono's plannen werd verder niets gehoord. Ook zijn voorstellen aan "De Amsterdammer" om te bemiddelen voor artikelen over Rusland, waarvoor Russische vrienden in Den Haag konden zorgen, bleven in het eerste stadium steken.
Sosrokartono genoot veel gezag bij zijn landgenoten; zijn lange verblijf in Nederland en zijn kennis en bereidsheid droegen daartoe bij. Hij was vaak een vraagbaak en raadgever in studiezaken en andere aangelegenheden.
Na de oorlog werkte Sosrokartono als tolk/vertaler in Wenen, Den Haag en bij de Volkenbond in Genève. Pas in 1925, 29 jaar na zijn aankomst in Nederland, keerde hij terug naar Indonesië. Hier kreeg hij grote naam als Javaans mystiek filosoof.

Het Indonesisch Verbond van Studeerenden

Einde 1917 kwam het tot een concrete uitwerking van al eerder gelanceerde plannen om een samenwerking tot stand te brengen tussen Nederlandse studenten, die een opleiding gericht op Indië volgden, en Chinese en Indonesische studenten. Jonkman had daar tijdens de lustrumfeesten van de Utrechtse Universiteit in 1916 al op gedoeld, terwijl de Leidse Indologen Vereeniging zich daarvan in april 1917 voorstander betoonde. Onder impuls van de voorzitter van deze vereniging, H.J. van Mook, kwam een "Indische Studentencongres" tot stand, dat op 23 en 24 november in Leiden werd gehouden. Het was bedoeld als "twee dagen van propaganda voor de aansluiting der Indische Studenten in den ruimsten zin". In Nederland en onder de jeugd lag de kans om wederzijds begrip te kweken opdat in Indië straks een harmonieuze samenwerking ontstond. Wat betreft de opkomst was het een groot succes; de Indische Vereeniging en de Chinezenvereeniging Chung Hwa Hui leverden een inleider, terwijl studentenverenigingen uit Utrecht, Delft, Leiden en Wageningen vertegenwoordigd waren. Van Mook opende het congres, waar 200 belangstellenden aanwezig waren met een oproep tot samenwerking bij de opbouw van Indië. Baginda Dahlan Abdoellah, namens de I.V., verdedigde in een gematigd betoog de stelling dat de Indonesiërs een groter aandeel moesten hebben in het landsbestuur. Hij stelde zich achter de eisen van B.O. en S.I. tijdens het "Indië-Weerbaar"-bezoek tot instelling van een echt parlement. De Volksraad leek daar niet op. Veel discussie volgde niet op zijn betoog; enkele Nederlanders we-

zen op de onrijpheid van de massa van het volk. Soewardi vulde Dahlan Abdoellah nog aan en gaf een fasering van het koloniaal bestuur. Deze was nu aangeland in de ''ethische'' fase, die oorspronkelijk slechts een leuze was om de bewustwording van het overheerste volk af te leiden. In de toekomst was er de keuze tussen botsing of schikking, waarbij in gelijkwaardigheid Indonesiërs, Chinezen en Nederlanders in Indië zouden samenwonen. In de Chinese bijdrage werd gesteld dat de functie van de Chinezen onmisbaar was in de ontwikkeling van Indië. Hiertegen kwamen Goenawan Mangoenkoesoemo, Laoh, Loekman Djajadiningrat en Moh. Iljas op. Zij lieten zich weinig vriendelijk uit over het Chinese optreden dat ten koste van de inlandse ontwikkeling zou zijn gegaan. Van Mook zelf hield de laatste inleiding. Hij gaf, na afweging van alle factoren, een positief oordeel over de vestiging van het koloniale gezag, een oordeel dat over de laatste decennia, nu een zelfstandig Indië in uitzicht was gesteld, onverdeeld gunstig mocht luiden. Echter voor een parlement achtte hij het tijdstip nog niet gekomen, daarvoor was de elite te klein en verschilden de gebiedsdelen te zeer. Daarom lag een geleidelijke ontwikkeling op basis van de instelling van democratische organen op lokaal, en dan regionaal niveau meer voor de hand. De federale denkbeelden die Van Mook na 1945 poogde te verwezenlijken zijn hier dus in ruwe aanleg al aanwezig. Goenawan en Loekman keerden zich fel tegen de gunstige waardering van de gezagsvestiging. Goenawan: ''Inleider heeft zich op het standpunt van den overheerscher gesteld; zijn pleidooi is er een voor een kwade zaak. Als een feit neemt inleider aan, wat hij *meent* dat waar is. De onderwerping van Indië wordt beschouwd als een weldaad; de onderdrukte als minderwaardig aan den overheerscher.''

De harde woorden werden later weer wat afgezwakt en Van Mook sloot het congres, volgens het verslag, af met: ''Ondanks de klappen, die zijn uitgedeeld is de vrede en vriendschap versterkt door dit Congres. Hij hoopt dat telkens deze bijeenkomsten herhaald zullen worden. De eerste keer bereikt men niet dadelijk het doel. Toch heeft het zaad meer wortel geschoten dan hij kon vermoeden.''

In een vergadering op 23 november van de afgevaardigden der diverse verenigingen

Het Indische Studentencongres, november 1917.

BESTUREN DER DEELNEMENDE STUDENTENVEREENIGINGEN.
Zittend van links naar rechts: S. H. Teng, J. A. Jonkman, B. D. Abdoellah, H. J. van Mook, T. T. Han, L. E. v. Hecking Colenbrander, Mej. C. Ochtman, C. Vroon van Gestel.
Staande van links naar rechts: T. H. Tan, P. I. Tan, T. T. Tan, W. Hoven, J. W. de Stoppelaar, R. Soerjomihardjo, R. M. Pandji Tjokro adi Soerio, R. M. Notodhiningrat, Thung, Van der Meulen, M. P. E. de Man, Boschman, Monod de Froideville.

Ledenlijst Indonesisch Verbond van Studeerenden, uit Hindia Poetra.

LEDEN VAN HET INDONESISCH VERBOND VAN STUDEERENDEN

1. Afd. Hoofdcursus te Kampen (24 leden),
2. Afdeeling van den Nederlandschen Bond van Zendeling-Kweekelingen (27 leden),
3. Afdeeling Wageningen (136 leden),
4. Aspir. Plantersvereeniging te Deventer (50 leden),
5. Chung Hwa Hui (56 leden),
6. Holl. Ind. Kring te Delft (10 leden),
7. Indische Vereeniging (36 leden),
8. Indische Vereeniging in het L.S.C. (49 leden),
9. Indologenvereeniging (94 leden),
10. Onderafd. v.d. Holl. Ind. Studenten Kring te Rotterdam (40 leden),
11. Veterinaire Ind. Vereeniging (17 leden),
12. Vereeniging van Cand. Aspir. Verificateurs b. d. in- en uitv. en acc. in Ned. Indië "Je Maintiendrai" (20 leden),
13. Vereeniging van Indische Cadetten (69 leden),
14. Van Verre, Ind. Vereen. v. h. U.S.C. (40 leden), terwijl een afdeeling van de N.C.S.V. en een tweede vereeniging te Delft nog zullen toetreden.

werd gesproken over de oprichting van een bond of federatie. Men werd het eens over een bond van verenigingen, waarvan de leden Indonesiërs, Indo-Chinezen en Nederlanders, die zich voorbereidden op een werkkring in Nederlands-Indië, waren. Congressen, een orgaan, onderling contact werd als doel omschreven; men zou voorzichtig beginnen en uitgroeien bij gebleken levensvatbaarheid. Op 12 januari werden de statuten vastgesteld van het Indonesisch Verbond van Studeerenden. De eigen zelfstandigheid van de aangesloten verenigingen bleef onaangetast; de bond wilde slechts een ontmoetingsplaats zijn. Aan het hoofd van het verbond stond een Raad waar elk lid-vereniging in was vertegenwoordigd. Voorlopig werden Jonkman tot voorzitter en Van Mook tot secretaris-penningmeester gekozen. Als lid in aanmerking komende verenigingen werden met succes benaderd. In april werd besloten een orgaan uit te geven en een congres te organiseren, dat van 29 tot 31 augustus 1918 in Wageningen plaatsvond.
Kort voor dit congres was verschenen "Hindia Poetra, Congresnummer van het Indonesisch Verbond van Studeerenden", waarmee na ruim een jaar de naam van het blad van de I.V. terugkeerde. In de speciale redactie zat ook weer Soewardi, samen met Jonkman en Yap Hong Tjoen. In zijn openingswoord richtte Soewardi zich tot alle leden van het Verbond, die eens in politieke zin burger van de komende Indonesische staat zouden zijn. En dan was daarmee een ideaal van de eens verguisde Indische Partij verwezenlijkt. In "Hindia Poetra" konden de heterogene elementen van het toekomstige Indonesië elkaar ontmoeten en samenwerken. De geest van deze laatste woorden ademden de meeste artikelen, ook die van Goenawan Mangoenkoesoemo en Ratulangie. Ratulangie gaf een verslag van enkele eerdere, mislukte pogingen om een multiraciaal verbond op te richten, zoals Setia Tanah Hindia.
Het congres te Wageningen trok 125 deelnemers; een teleurstellend geacht getal gelet op de inmiddels 700 leden van het Verbond. De eerste dag werd besteed aan kennismaking, opening door Jonkman en aanbieding van "Hindia Poetra". "Kiemen van tegenstellingen" werden toen al gesignaleerd door de Nederlandse echtgenote van Ratulangie, de arts Suze Houtman:
"Ik heb dit het eerst gevoeld toen op verlangen van een groep kadetten het 'Wilhelmus van Nassauen' werd aangeheven.
De nationale hymne, die dreunend, machtig opzwol in de groote zaal, was me als een sombere dreiging voor het handjevol Oosterlingen, die aan het ondereinde der tafel bijéén zaten.
Ik zag ze elkander vragend aankijken en daarop weifelend en traag opstaan.
De laatste toonen stierven weg; de piano eindigde met eenige forsche slotaccoorden, maar de tevoren opgewekte discussie tusschen blank en bruin vlotte niet meer: de eerste wig is ingeschoven." De volgende dag stonden serieuze zaken op de agenda. Kiplings uitspraak "East is East and West is West and never the twain shall meet" was als thema gekozen. Soorjopoetro trad op namens de I.V. Hij wees in een filosofisch betoog de uitspraak van Kipling af; de onderlinge contacten hebben al een geestelijke band geschapen, die ondanks verschil in aard en ontwikkeling steeds sterker zou worden. In de discussie wezen Goenawan en Dahlan Abdoellah op de noodzaak van een andere Nederlandse houding ten opzichte van de Indonesiërs als voorwaarde voor samenwerking.
Een voorgestelde motie van het Verbond waarin werd gevraagd om aanpassing van het Nederlands hoger onderwijs aan de behoeften van Indonesiërs en Chinezen die in Indië voorbereidend hoger onderwijs hadden gevolgd kreeg onverwachte felle bestrijding van Indonesische zijde. Goenawan, Dahlan Abdoellah en Soewardi vroegen om hoger onderwijs in Indië zelf. Jonkman besloot toen maar een uitspraak hierover op te schorten. Ratulangie vertelde vervolgens iets over de Société Asiatique. Aan het slot van zijn bijdrage richtte hij zich zelfbewust tot de Nederlandse congressisten:
" 'Gij gaat naar *mijn* vaderland en draagt in U schoone idealen van gelijkheid en broederschap.

De deelnemers aan het Verbondscongres te Wageningen, augustus 1918.

Behoudt ze, bewaart ze als een dierbaar kleinood. Gedenkt ze ook in kleinigheden van 't dagelijksche leven, als gij in aanraking komt met *mijn* landgenooten.
Bedenkt, mijne heeren, dat de fascinatie van Europa gebroken is, dat Indonesië niet voor U staat als een bedelaar, maar in zijn innerste innerlijk steunend op zijn recht, trotsch zich verheft tot Uwe eigen hoogten. Indonesië accepteert dankbaar goedgemeende hulp en medewerking van buiten, maar vertrouwt alleen op *eigen* kracht.'
Spreker eindigt met de woorden: 'Onze toekomst staat en valt *niet* met die medewerking'."
's Avonds verzorgde Soorjopoetro een wajangvoorstelling. De derde dag, 31 augustus, begon Jonkman met te herinneren aan de verjaardag van de koningin. Hij wilde geen voorstel doen een huldetelegram te verzenden, "omdat het congres ook Indonesische nationalisten omvat, die meenen onrecht te hebben geleden namens de koningin". Ratulangie verklaarde toen namens de Indonesiërs geen bezwaar te hebben tegen verzending van een telegram aan "de Koningin van Nederland en vorstin van onze Nederlandsche vrienden". Aldus werd besloten.
Soewardi sprak vervolgens over "De opleiding voor Indië en Holland". Hij hield één lang pleidooi voor overheveling van die opleiding naar Indië zelf. Dan zouden ook de Indiërs kansen krijgen op een hogere opleiding, vooral ook als discriminerende toelatingsbepalingen zouden worden afgeschaft. Goenawan sloot in de discussie hierop aan door een motie in te dienen waarin stond dat de regering slechts een Europeaan in enigerlei functie mocht benoemen, als er geen geschikte Indonesische of Chinese kandidaat beschikbaar was. Jonkman moest de discussie afbreken, gelet op de tijd en kon, wellicht tot zijn opluchting, de behandeling van de moties verwijzen naar een volgend congres.
Het congres werd uitvoerig verslagen in de dagbladen en in vele organen verschenen commentaren. Algemeen werd hierbij de radicale eensgezindheid van de Indonesiërs opgemerkt tegenover een verdeelde, weifelende groep Nederlanders, die geneigd was de Indonesiërs hun zin te geven.
Soewardi gaf zijn verslag van het congres, dat werd afgedrukt in het "Koloniaal Weekblad" ook als aparte brochure "Indië in de Nederlandsche studentenwereld" uit. In zijn inleiding hierbij schreef hij onder andere over de Nederlandse studenten: "Hun mentaliteit zoo te beïnvloeden, dat ze in overeen-

stemming zij met onze Indisch-nationale gedachte is de plicht van al degenen, die het aansturen op een vriendschappelijke, uit wederzijdsche dankbaarheid geboren bondgenootschap tusschen Holland en het toekomstige Indonesische rijk". Tegen deze zinsnede richtte de Leidse Indoloog Leyds zich in "Indologenblad" en "Hindia Poetra". Bij die opstelling, vond hij, werd het Verbond dienstbaar gemaakt aan politieke propaganda en kon van wederzijdse toenadering geen sprake zijn. Hij vroeg zich af of Soewardi in zijn mening alleen stond. Soewardi en zijn aanhangers zouden zich van die uitspraken moeten distantiëren op het aanstaande Haagse congres.

Na het op het Wageningse congres gepresenteerde "Hindia Poetra"-nummer duurde het tot november 1918 voor het volgende nummer verscheen. Daaruit bleek dat nog honderd abonnés ontbraken om regelmatige verschijning te verzekeren. De redactie riep de Verbondsleden op abonnés te werven. Dat lukte en vanaf januari 1919 verscheen "Hindia Poetra" als maandblad. Goenawan Mangoenkoesoemo nam de plaats van Soewardi als redacteur over. De afleveringen hadden in het algemeen een gevarieerde inhoud. Indonesiërs, Chinezen en Nederlanders droegen allen bij. Verslagen van congressen en Verbondszaken namen veel plaats in. Polemiek was ook een voornaam bestanddeel van de inhoud, waarbij vooral Indonesiërs en Nederlanders botsten.

Het Verbondsbestuur stelde een vervolgcongres vast voor 31 januari en 1 februari 1919. Als thema's werden aangegeven "1. Wat wil, kan en mag Indonesië thans van Nederland verwachten?" en "2. Is hooger onderwijs in Indonesië thans wenschelijk en mogelijk?" Jonkman hield het eerste referaat, waarin hij begripvol en bescheiden hoopte dat Indonesië de voogdij van Nederland wilde behouden, die Nederland overigens zo spoedig mogelijk overbodig moest maken. Goenawan hield een betoog over het ontoereikende onderwijs, waarbij Nederland nooit in staat zou zijn te voldoen aan de vraag. In de discussie bleek dat de Indonesiërs en Chinezen wensten "het" Nederlandse geluid te horen, zoals ook hun inleiders namens de gehele groep spraken. In het verlengde hiervan trok Dahlan Abdoellah ten strijde tegen Leyds' uitlatingen en diende hij een motie van afkeuring in. Het laatste deel van de tweede congresdag werd deels aan de motie en de achterliggende problemen gewijd. Lange discussie bracht de tegenstanders toch bijeen op de erkenning van het recht van vrije woord voor èn Soewardi èn Leyds. Over de fundamentele kwestie van het spreken namens een organisatie of persoon werd men het niet eens. Indonesiërs en Chinezen verweten de Nederlanders en de Nederlandse verenigingen zich achter hun meningloosheid te verschuilen. Op die manier leerden ze nooit "de" mening van de Hollanders kennen. En hoorde de zo ontoegankelijke overheerser in het Verbond niet de overheersten uit? Ook de Nederlanders reageerden nu fel en wezen de tegenstelling overheersers-overheersten af. Zij achtten het onmogelijk tot één Nederlandse mening te komen en vroegen daarentegen Chinezen en Indonesiërs ook als individuelen op te treden in het Verbond. Zo sprak ieder zich uit en bleek tenslotte na een "heftig enerveerend debat", een "Haagsche Furie", de gevaarlijke crisis overwonnen, het wederzijds begrip toegenomen, maar de problemen nog niet opgelost. De impressie van het "Koloniaal Weekblad" van het debat is hier opgenomen.

In de commentaren kreeg de botsing aan het einde van het congres veel aandacht. Het slotoordeel daarover bleek positief: "de inzichten zijn verhelderd en de onderlinge verhouding is bepaald [...] de Indonesiërs en Chinezen kunnen vertrouwen, dat de geest dezelfde is als de woorden en de Hollanders weten, dat hunne Oostersche vrienden mee zullen werken opbouwend en zonder de oude antithese". Die "antithese" werd meermalen genoemd. In het "Indologenblad" stond: "Die 'antithese' treedt al meer op den voorgrond, de nationalisten zijn langzamerhand in een stadium gekomen, waarin ze geen goeds meer willen zien in al wat Hollandsch is".

Het Verbond had het congres overleefd en zette zich aan het opzetten van andere activiteiten. Er werden twee secties gevormd: een politiek-sociaal-economische en een letterkundig-kunstzinnige die als een soort studie- en discussiegroepen zouden moeten gaan functioneren. De culturele sectie kwam in maart 1919 voor het eerst bijeen; de politieke sectie in april 1919. Meer dan enkele bijeenkomsten haalden de secties in 1919 niet. Voor de culturele sectie gaf Soorjopoetro een wajang- en gamelanuitvoering. Het Verbond groeide nog door toetreding van enkele verenigingen.

In "Hindia Poetra" sudderde het Haagse congres nog lang na. Goenawan stelde naar aanleiding van Leyds' vragen een wedervraag aan de Verbondsleden: "Is het gewenscht dat het vrije woord wordt gehandhaafd in de congressen of gaat gij met Leyds mee en wenscht gij dat wij Indonesiërs ophouden lid te zijn". Van het bestuur kreeg Goenawan ten antwoord dat het vrije woord "een der zuilen" was en dat het I.V.-lidmaatschap "de voornaamste aantrekkelijkheid" van het Verbond was. Enkele artikelen van aspirant-Indologen leverden kritiek op de Indonesiërs als "incarnatie van het groepsegoïsme", en lokten een reactie uit van Ibrahim, alias Tan Malaka, die de gehele koloniale

De tweede dag bracht de uitbarsting!

Het vraagstuk van onmiddellijk Hooger Onderwijs in Indonesië werd ingeleid door den heer Sim Ki Ay met een welverzorgde en gloedvol uitgesproken rede. Daarna wierp de heer Adriaanse met een zwaar gedocumenteerd en door het snelle tempo moeilijk te volgen betoog, waarin herhaaldelijk de klank „Westersche superioriteit" naar voren trad, petroleum in den fellen Indonesisch-nationalen gloed. Om opgevolgd te worden door Dahlan Abdoellah, die op even welsprekende als hartstochtelijke wijze de noodzakelijkheid, de dringende noodzakelijkheid, van de onmiddellijke oprichting van eene Indonesische universiteit bepleitte om Indonesisch-nationale redenen.

En van af dit oogenblik sprongen de sprekers om beurten op en af het spreekgestoelte (ik meen vier en twintig debaters) om elkander de waarheid naar het hoofd te slingeren. Om elkander te overtuigen van hetgeen zij als waarheid voelden en dachten! Een ware bandjir van beschuldigingen. en verwijten.

Hulde aan den cadet-sergeant Teerink, die op even kalme als waardige wijze de partij opnam voor de 97 millioen-post op de Indische begrooting voor defensie-doeleinden, welke post door ettelijke sprekers, onafhankelijk van elkander, was aangevallen.

Wij — aldus deze jeugdige idealist — zullen zorgen, dat Indonesië geen andere voogd krijgt... dat Indië en Holland één blijven!

Het stormachtige applaus, ingezet door een Indonesiër, bewees, hoe de geheele vergadering, ook de Indonesiërs, dit fiere, eerlijke en idealistische antwoord op juiste waarde wisten te stellen.

Indologen en militairen hadden het op dezen tweeden dag hard te verantwoorden. Hoe kon dit ook anders, waar zij vertegenwoordigen het Nederlandsche bestuur en het Nederlandsche gezag!

Den heer Adriaanse vlogen de spaanders om de ooren. De geest van wijlen M. van Geuns werd er bij gehaald en ontlokte woorden van bitterheid.

Tillema met zijn monster-advertentie en zijne standaard-werken werd herhaaldelijk gehuldigd. Deze wakkere strijder voor Indonesië's gezondheid mag tevreden zijn. Zijne denkbeelden vreten door!......

Samsi, de kalme en stille Samsi...... hij knetterde het uit...... „wij moeten een hoogeschool hebben als bolwerk voor ons nationalisme"...... „dàarmee en met niets anders zult gij thans onze harten stelen!"

Een tweetal Chineesche spreeksters werd warm gehuldigd voor hare verzoenende woorden, waaruit niettemin Aziatische trots sprak.

Tergast — als in Indië geboren Europeaan — verklaarde zich solidair met de Indonesiërs.

Eenige Hollanders namen de partij van Adriaanse.

„Oost is Oost en West is West, en God behoede dat 't anders worde"! gilde een Chinees.

De voorzitter, vuurrood van opwinding en inspanning, voelde zich de leiding ontglippen... Dr. Yap, een der ouderen, die zich tot nog toe van deelname aan de besprekingen had onthouden, zag de hamer reeds opgelicht om het congres te sluiten.

Met zijn eigenaardig explosief stemgeluid opperde hij het denkbeeld van een „motie", waarin het congres, neen...... waarin de Hollandsche leden van het congres...... zich zouden uitspreken over die Indonesische universiteit...... neen...... wat dan?

De aanwezigen verlieten hunne zetels en drongen op rondom de bestuurstafel. De leiding ontglipte een korte wijle aan de handen van den voorzitter, die een schier bovenmenschelijke taak had te vervullen. Het woord werd niet meer gegeven, maar het werd genomen door een ieder, die wat te zeggen had.

De gezichten waren door hartstocht verwrongen. Korte en scherpe bliksemflitsen schoten door de zaal, onderbroken door donderend gerommel van applaussalvo's.

Jong-Indië wilde Jong-Holland overdonderen! Jong-Indië wilde Jong-Holland dwingen oud-Nederland te diskwalificeeren.

Gij, aanwezigen, die nog niet wisten wat de woorden „een Poolsche Landdag" beteekenen...... gij wéét het nu!

De onweersbui had zich in enkele minuten ontlast. De Hollandsche studenten, die het verst afstaan van oud-Nederland, verzetten zich het krachtigst tegen het stellen van moties. „Het is niet nóódig...... wij zullen door daden toonen, wat jong-Holland wil"...... aldus Mr. Jonkman, ondersteund door een orkaan van enthousiasme.

Het congres, dat een oogenblik — één oogenblik slechts — dreigde uit elkaar te spatten, dreigde beneveld te worden door hartstochten...... eindigde met te antwoorden op de vraag, bij de inleiding gesteld:

„Wat wil, kan en mag Indonesië thans van Nederland verwachten?"

En dat antwoord, dat eerst bij het einde van het congres werd gegeven, niet werd uitgesproken, maar werd gegeven door daden...... luidde:

„Jong-Indië verwacht van jong-Nederland, dat het vertrouwen, thans door Indonesië aan Nederland en in Nederland geschonken, niet zal blijken misplaatst te zijn geweest!"

Immers, de voorzitter hernam de leiding! Moties werden niet gesteld! De stemming werd niet verstoord. De band tusschen Hollanders en Indonesiërs werd gesterkt. De lucht was gezuiverd!

De Indonesiërs keerden bevredigd en voldaan rustig huiswaarts.

Jong-Indië heeft jong-Holland gevonden!

En de Hollandsche studenten benijd ik om den geweldigen voorsprong, die zij hebben boven oud-Nederland in Indonesië. De colleges, die ter congresse zijn gegeven, zullen hen — wanneer zij straks te Priok voet aan wal zetten — voor een hoop dwaasheden behoeden!

H. J. VERMEER.

Den Haag, 2 Februari 1919.

De Antithese te Deventer.

Uit de dagbladverslagen van het jongste congres van het Indonesisch Verbond van Studeerenden trof mij, bijzonder in het debat, dat aan beide zijden het nationalistische sentiment weer zoo splijtend doordrong. Ik kreeg den indruk, dat ondanks de volkomen omkeering van het onderwerp, dat het vorige congres te behandelen kreeg, de debatten van de Haagsche en Deventer samenkomsten zich in eenzelfde onvruchtbaar resultaat vastlegden. Het Haagsche congres stelde de vraag: „Wat wil, kan en mag

Koloniaal Weekblad, 6-2-1919.

verhouding aanviel. Ook een polemiek tussen I.V.-leden vulde in 1919 vele bladzijden. Een lezersklacht hierover dwong de redactie zich te verantwoorden; het Verbond was geen "noodlottige verbintenis van elkaar vijandig gezinde eenheden". Via afstand en verre verwijdering hadden de Verbondsleden nu leren zien wat elkaar scheidde. En de onderlinge strijd diende slechts om die op te ruimen om tot "aaneensluiting in vrede" te komen. Maar de inhoud van het blad weersprak de redactie. Een gemeenschappelijke noemer viel moeilijk te ontdekken. De politieke opvattingen liepen ver uiteen. Goenawan kreeg de gelegenheid een lang artikel te schrijven over politieke gelijkwaardigheid van Indonesië, met een echt parlement en zonder rasdiscriminatie; een idee dat ver af lag van de ideeën van de overgrote meerderheid der Verbondsleden. Daarnaast verschenen er Nederlandse oproepen tot matiging, samenwerking en synthese.

Koloniaal Weekblad, 18-9-1919.

Het derde congres zou de hechtheid van het Verbond op de proef moeten stellen. Het werd van 3 tot 6 september 1919 in Deventer gehouden. De programmering was minder politiek gevoelig. Lezingen over kunst en cultuur, lichtbeelden, een film en samenzijn, en op één dag lezingen over "Wat wil, kan en mag Nederland thans van Indonesië verwachten?" De opkomst hier viel tegen; slechts 75 deelnemers. De politieke lezing werd verzorgd door Tan Malaka, op persoonlijke titel, die de stelling verdedigde dat Indië zich langs culturele, economische en politieke weg naar een onafhankelijk volksbestaan zou ontwikkelen. Hij kreeg op zijn stelling enige kritiek te verduren, maar in vergelijking met het Haagse congres had dit weinig te betekenen. Dahlan Abdoellah trok ten strijde tegen de voorzitter die in zijn openingswoord de Indonesiërs had opgeroepen "zich waardig te gedragen, niet al te agressief te zijn en niet denzelfden toon aan te slaan als in Indië gewoonte is. 'Weest niet altijd afbrekend in uw kritiek.' " Dahlan Abdoellah vond dat voorzitter Einthoven de Indonesiërs het vrije woord ontnam. "De Indonesiërs moeten critiek uitoefenen op regeering en regeerenden. Het gaat niet om de critiek, maar

Indonesië thans van Nederland verwachten?", te Deventer werd in geheel gelijke formuleering Nederland in verwachting ten opzichte van Indonesië geplaatst, maar ten slotte was het jongste congres veeleer een voortzetting, dan een omzetting, van het Haagsche debat.

De westerlingen, hoe oprecht ook in hun toedering, stelden weer hun Nederlandsche idealen — de oosterlingen, zij mogen dan al voor waardeering en voor kameraadschappelijkheid zijn te vinden, gingen op in hun nationale ideaal. De kostelijke frankheid der jeugd verscherpte natuurlijk nog de tegenstelling. De Nederlandsche nationalistische student vindt bovenal zijn kolonialen trots in het bezit van Indië — van welke tijdelijkheid dan ook — terwijl de waarachtige oosterling het bezit van *zijn* land door een ander juist als een diepe nationale krenking gevoelt. Hoe zou trouwens de Nederlander er voor staan, indien hij met evenveel klem als welwillendheid telkens weer moest hooren, op hoe hoogen prijs hij het heeft te stellen, dat anderen over hem bazen?. Het nationale leed zou ook hem immers naar de keel stijgen.

Er is meer. Onze Nederlandsche studenten staan er zoo mooi en gelukkig voor. Zij staan gereed om als kinderen van een vrij volk, als heerschers, naar Indië te trekken, toegerust met volle rechten, welke daar vaak tot voorrechten ontaarden. De Indische studenten daarentegen kwamen hier na een reeds bittere ervaring van nationale en raciale achteruitzetting, welke van kind-af hun deel was. Juist hun verkeer hier onder de vrije, nationaal en geestelijk goed verzorgde Nederlandsche makkers moet hun dieper nog doen gevoelen, wat zij in het eigen land ontbeerden en ondergingen, moet bij hen de nationale wrok te dieper zetten. Als er dan een gelegenheid komt tot luchting des gemoeds, dan wordt deze natuurlijk gretig gebruikt. De Nederlandsche student blijft, even natuurlijk, het nationale antwoord niet schuldig — en het koloniale conflict staat in alle scherpte en onomwondenheid.

Dat is niet verwonderlijk, zeer vergeeflijk en volkomen zuiver. Bezien uit elker toestand en standpunt, is aan de eene noch de andere partij in redelijkheid veel te verwijten; zij vertegenwoordigen slechts schrijnende tegenstellingen in de tragedie van het koloniale vraagstuk — dat overigens met wat vinnige redekaveling op een studentencongres geen stap nader tot zijn afwikkeling komt.

Een andere vraag is: of het Indonesisch studentenverbond juist doet, in eigen kring deze tegenstellingen bij herhaling voorop te plaatsen? Zeker *formeel* doet men het niet; het bestaan van een niet op te heffen tegenstelling wordt door velen in het Verbond zelfs gaarne ontkend. Het komt mij echter voor, dat juist door zich aan deze illusie te bedwelmen, de werkelijkheid te scherper doorbreekt en de congressen dat beklemmende, dat onbevredigde, die gemelijke verstoordheid laten, welke eer vroeg dan laat met scheiding dreigen. Toch behoeft het niet hiertoe te komen, als de verhouding maar nuchter wordt beseft en aanvaard. Dan zullen Oost en West in dit Verbond zich vanzelf fijner rekenschap geven van wat aan beide zijden zoo licht krenkbaar is. De bijzonder in de studentenwereld bestaande ruimte voor samengang en onderling verstand wordt dan tot iets bruikbaarders dan de politieke hindernisbaan, als welke zij thans veelal dienst doet. Indien eens begonnen werd, de volle en tegelijk ledige overheerschingsdebatten te staken en de congressen meer te wijden aan de vraagstukken, welke de *opheffing* van die overheersching bestrijken, dan zouden de noodzakelijke partijen in het Verbond elkaar vinden in wat vereent en niet bij voorkeur in hetgeen de scheiding bevordert.

Tegen vrije politieke debatten, als waaraan men zich thans overgeeft, bestaat op zichzelf natuurlijk geen bezwaar, maar dan werkt men op elk congres aan de afbraak van het Verbond. Want waarom immers zou men bijeen blijven, om zich stelselmatig steeds verder van elkaar te verwijderen?

Zoo komt het mij, belangstellend buitenstaander, althans voor.

J. E. STOKVIS.

het doel is het juk af te breken." Maar Dahlan werd gekalmeerd, vooral door Samsi Sastrowidagdo, die al eerder in "Hindia Poetra" zijn afkeer van "steken en prikken" en zijn keuze voor samenwerking had beleden. Maar Einthovens opmerkingen waren hiermee niet afgedaan. De voorzitters van I.V., Goenawan, en Chung Hwa Hui schreven een kritische ingezonden brief naar "Hindia Poetra". Einthoven weerlegde deze uitgebreid. Hij betreurde de blijvende aanvallen uit de Indonesische en Chinese hoek. Zo wordt "voortwerken onmogelijk" doordat "de afstand die ons scheidt steeds grooter en grooter wordt". En Einthoven vroeg tenslotte: "tracht met ons Hollanders eene oplossing te vinden, die ons Verbond een lang voortbestaan verzekert. De zaak is die moeite wèl waard."

Een repliek van Goenawan besloot de discussie. De kern hiervan luidde:

"De groote vergissing in het Verbond is, dat wij verschillend beginnen. Gij wilt aan elkaar voegen, wat nù nog niet gevoegd kan worden. Gij wilt 'samenwerken' nù, direkt; wij zien de groote verschillen, de tegenstrijdigheden, die niet vaak genoeg onder de oogen gezien kunnen worden. Een resultaat moogt gij daarom uit dien hoofde al van het Verbond niet verwachten - althans niet een resultaat, dat af te meten zou zijn in moties e.d. Zelfs indien Chineezen en Indonesiërs niet in het Verbond zaten, zou een dergelijk resultaat een moeilijk te omschrijven formule zijn, gezien de diverse kleuren, die de Europeesche Verbondsleden vertoonen. *Het Verbond moet blijven een veld van studie, waar ieder lid kan voorbrengen wat en hoe hij wil. Vindt de meerderheid hierin geen bevrediging, welaan, dat zij de minderheid, die anders wil, uitstoote - uit welbegrepen bondsbelang.*"

Een artikel van J.E. Stokvis in het "Koloniaal Weekblad" beschreef heel helder de dilemma's van het Verbond.

Een andere opzet van het Verbond werd door voorzitter Einthoven in een bestuursvergadering in november 1919 aan de orde gesteld. De congressen waren tot nu toe "een gelegenheid, waar de Indonesiërs volop de gelegenheid hadden om hun rechtmatige grieven uit te brengen, en de Hollanders hebben er als schapen bij gezeten en nooit hunnerzijds een mond opengedaan". In Deventer waren de eerste twee dagen van "gezellig samenzijn, nauwere aaneensluiting, kennismaking" maar de derde dag "een onvruchtbare debating-dag". Hij stelde daarom voor politieke onderwerpen te weren van de congresagenda's. Dahlan Abdoellah en de Chinese vertegenwoordiger protesteerden en dreigden zelfs met een onaanvaardbaar. Tenslotte werd besloten dat iedere aangesloten vereniging zich zou beraden op een nieuwe koers voor het Verbond.

Deze bezinning vond ook in de Indische Vereeniging plaats. Met overgrote meerderheid werd besloten lid te blijven van het Verbond. Het ook door Dahlan Abdoellah en Goenawan Mangoenkoesoemo onderschreven motief was dat de geestelijke isolatie, gevolg van het uittreden, de (politieke) groei zou belemmeren. Verzoenende woorden en compromisvoorstellen beheersten de bestuursvergadering van het Verbond van januari 1920. Binnen de grondslagen van het Verbond pasten ook politieke discussies, waarbij de "antithese" als gegeven moest worden aanvaard. Alleen op die wijze kon men elkaar echt leren kennen; dat ging niet via sociëteitsbijeenkomsten. Er werd besloten de "debatdag" meer in het programma te integreren, terwijl wellicht de pers zou moeten worden geweerd van de discussies. In de praktijk bleken de discussies en afspraken het beoogde doel te bereiken.

De Indische Vereeniging

Met het staken van de uitgave van "Hindia Poetra" als orgaan van de Indische Vereeniging verdween een belangrijke bron van informatie over de I.V. Gegevens over activiteiten, buiten die in het Indonesisch Verbond, van de I.V. in de jaren 1917-1918 zijn schaars. Dahlan Abdoellah volgde eind 1917 Loekman Djajadiningrat als voorzitter op, terwijl Goenawan Mangoenkoesoemo en Soerjomihardjo, student in Delft, respectievelijk vice-voorzitter en secretaris werden. De maandelijke bijeenkomsten met lezingen of huishoudelijke onderwerpen vonden in 1918 weer regelmatig plaats, met "eigen" (Soorjopoetro, Soewardi) en Nederlandse sprekers. Soewardi sprak eind juni over de aanstaande Tweede-Kamerverkiezingen. Hij sprak zich daarin uit voor steun aan de S.D.A.P. en riep de Indonesiërs in Nederland, die stemrecht bezaten, op om te stemmen op "de partij, die Indië niet beschouwt als een bezitting, geen belang bij Indië heeft en de wenschen des Indischen volks zal verwezenlijken. Daarom raadt spr[eker]: 'Stemt rood!' " Zijn oproep vond weerklank en begin juli werd een opmerkelijk manifest verspreid. Het artikel uit het "Koloniaal Weekblad" met de tekst ervan staat hier afgedrukt. Het lokte uit tot de nodige discussie in en buiten de I.V. Uit onmin over de politieke opstelling wendde een aantal donateurs zich, na de rede van Soewardi en de oproep van Soorjopoetro, af van de I.V.

In de roerige novembermaand van 1918, met Troelstra's "mislukte poging tot revolutie" kwam het I.V.-bestuur zelf met een politieke verklaring naar buiten. De verklaring paart een bescheiden, gematigd begin aan een radicaal slot.

Inl. Strooibiljet in Ned. Verleden week werd het volgende strooibiljet hier te lande, voornamelijk te 's-Gravenhage verspreid: ,,*Manifest* naar aanleiding van de Verkiezingsrede, gehouden door *R. M. Soewardi Surya Ningrat* op de Algemeene Vergadering der ,,Indische Vereeniging" op 29 Juni 1918 te 's-Gravenhage, en de daarop gevolgde gedachtenwisseling, voornamelijk met vertegenwoordigers van Nederlandsche politieke partijen.

,,'s-Gravenhage, 1 Juli 1918.

De omstandigheid, dat men ons, Indonesiërs hier te lande, heeft *verplicht* om te stemmen ten behoeve van den naar zekere beginselen te besturen Nederlandschen Staat, noopt mij te verklaren, dat die Nederlandsche Staat zich beperken moet tot het grondbezit van het Rijk Nederland in Europa, terwijl het grondbezit Indonesië weder terug moet worden gegeven aan de Indonesische bevolking, die zich concentreeren gaat in den wordenden Indonesischen Staat.

Bij het verlies van dat Indonesische grondbezit zal de *zichzelf beperkende Nederlandsche Natie* de voldoening hebben van te hebben gehandeld volgens het beginsel van het *zelfbeschikkingsrecht der volkeren*. Het Indonesische volk toone, dat het over zijne geestelijke en stoffelijke eigendommen naar waarde zelf beschikken kan.

De leuze: ,,Indonesië los van Holand! dàn kan eerst van een *vrijwillig bondgenootschap* tusschen deze twee landen sprake zijn!" ligt geheel in de lijn van dat zelfbeschikkingsrecht en is psychisch zeer juist.

Het vrijwillige bondgenootschap tusschen Nederland en Indonesië zal geen waandenkbeeld blijven, zoo ernstig aangestuurd wordt op een volkerenbond.

Volkerenvrijheid en vreugde is gelegen in *vrijwilligen arbeid in den dienst van het Algemeen*.

Soort over soort, dus eigen wetgeving en eigen rechtspraak! Hiermede is het nationaliteitsbeginsel voor de practijk voldoende geformuleerd. *Indonesisch nationalisme* zij het doel van hen, die zich *Hindia Poetra* (kinderen van Indonesië) noemen en de *republiek* zij de vorm van Staatseenheid der Hindia Poetra's.

Stemgerechtigde Landgenooten! De wordende Indonesissche Staat behoeft het allernoodzakelijkste: het Zelfbeschikkingsrecht. Dit is ten duidelijkste gebleken uit de Taalkwestie, die onlangs door de inlandsche leden van den Volksraad is opgeworpen.

Stemt de partij, die de losmaking van Indonesië van Nederland voorstaat.

Stemt *Rood*!

SOORJO POETRO."

Koloniaal Weekblad, 11-7-1918.

„Verklaring der Indische Vereeniging".

Met aandacht en belangstelling hebben de in Nederland vertoevende Indonesiërs de groote gebeurtenissen in Europa gevolgd, die zonder twijfel ook voor hun vaderland van bijzondere beteekenis zijn.

Algemeen is onder hen de sympathie en de bewondering voor de kalme en waardige houding van regeering en volk in Nederland, in deze tijden van ingrijpende hervormingen.

Zelf levende te midden van de verhoogde belangstelling voor politieke vraagstukken, welke uit den aard der zaak slechts de Nederlandsche belangen raken, achten de hier vertoevende Indonesiërs het van groot gewicht, dat regeering en volk van Nederland hun volle aandacht blijven schenken aan Indë.

Waar de toekomst der koloniën ten nauwste samenhangt met de hervormingen in Europa in 't algemeen, met die in Nederland in het bijzonder, stelt de ,,Indische Vereeniging" er hoogen prijs op, in volkomen overeenstemming met de wenschen der groote vereenigingen in Indië, bij monde van haar bestuur, het volgende te verklaren:

Voor de ongestoorde en rustige ontwikkeling van Indië tot een zelfstandigen Staat is noodzakelijk:

1. instelling eener volksvertegenwoordiging met wetgevende bevoegdheid en opheffing der wetgevende bevoegdheid van den Raad van Indië;
2. hervorming van de positie der directeuren van algemeen bestuur in dien zin, dat zij verantwoordelijk worden aan de onder 1 bedoelde volksvertegenwoordiging.

Namens de Indische Vereeniging,

G. MANGOENKOESOEMO, *Voorzitter.*
SOERJOMIHARDJO, *Secretaris.*
DAHLAN ABDOELLAH, *Commissaris.*

Delft, (Havenstraat 7a), 22 Nov. 1918.

Koloniaal Weekblad, 28-11-1919.

De verklaring kwam aan de vooravond van de viering van het tienjarig bestaan van de I.V. De nieuwe voorzitter Goenawan sprak hier de openingsrede, waarin hij de twee eisen uit de verklaring van de vorige dag herhaalde en vriendelijke woorden richtte tot het Indonesisch Verbond. Noto Soeroto had de eer een historische terugblik op de I.V. te mogen geven. Hij gaf een verslag van de oprichting en signaleerde een aantal ontwikkelingen. Een daarvan hield een toenemende politieke bemoeienis in. Noto Soeroto had zich daartegen vroeger wel eens verzet. "Doch de tijden zijn veranderd en als de I.V. buiten de politiek staat, zal zij de verbinding met Indië verliezen en haar leden zullen later vreemden zijn in eigen milieu. Men zij evenwel ook voorzichtig: alleen wanneer de I.V. meent de steun van de meerderheid in Indië te mogen en kunnen vertegenwoordigen, uite zij zich naar buiten."

Soewardi sprak over "De I.V. en de nieuwe geest". De liberale geest van de eerste jaren van de I.V., waarbij het Nederlandse bezit van Indië niet ter discussie stond, was geleidelijk overwonnen. Nu sloot de I.V. aan op de stromingen in Indië zelf, was de "ouden, slappen geest" verdwenen, blijkens uitlatingen op de Verbondscongressen, het recente manifest en de keuze tot voorzitter van de radicale Goenawan.

In de daarna volgende discussiebijdragen stemden Sorip Tagor, student-veearts in Utrecht, Loekman Djajadiningrat, kwekeling Goenoeng Moelia en Dahlan Abdoellah van harte in met de politieke bemoeienis van

de I.V. Politieke activiteiten en studie konden, naar hun oordeel, elkaar verrijken. Dahlan Abdoellah loofde Soewardi als degene die de radicale omzetting der I.V. tot stand had gebracht.

Abendanon constateerde "tot zijn spijt en teleurstelling, dat de geest in de I.V. inderdaad is veranderd. Laten de leden der I.V. zich toch niet al te veel meeslepen door leuzen, die meestal zonder verder onderzoek worden gehuldigd." Maar zijn woorden kregen geen weerklank.

Tagor, een Batak, schreef in "Hindia Poetra" van januari 1919 een artikel met harde woorden over de I.V. Deze had niets gepresteerd "wat van eenig en direct nut kon zijn voor de Indische maatschappij, zoowel voor het heden als voor de toekomst", door politieke activiteiten uit de weg te gaan. Hij verweet dit een aantal Javanen van hoge afkomst, die geen oog hadden voor de Indische toestanden en de levensomstandigheden van de kleine man. Zij waren bang voor verlies van donateurs en weldoeners. Maar door kennis van de politiek kon het besef groeien, dat de studie moest worden aangewend tot heil van de toekomstige Indische staat.

Tagors opmerkelijke artikel, dat evenwel door de interne ontwikkeling van de I.V. al achterhaald leek, riep fel verweer op van Darma Brata. Een lange discussie volgde, maar deze verwarde zich snel in haarkloverijen. Niettemin wijst hij op een tegenstelling in I.V. en de Indische studentengemeen-

Koloniaal Weekblad, 24-4-1919.

INDISCHE VEREENIGING.

(Afscheidsbijeenkomst).

De Indische Vereeniging heeft voor de vertrekkende Indonesiërs een afscheidsvergadering gehouden, welke ook door genoodigden werd bijgewoond. De heer *Goenawan Mangoenkoesoemo*, voorzitter, sprak allereerst den heer *Dr. Ratu Langie* toe en wees er op, dat deze Indonesiër de eer van het vaderland op uitnemende wijze hoog heeft weten te houden. In Holland gekomen met middelbaar vakkennis, liet hij zich voor de universitaire studie inschrijven. Holland, dat aan een Britsch-Indiër gelegenheid bood naar den doctoralen graad te dingen, verbood den Indonesiër aan een zijner universiteiten te promoveeren. En zoo moest Ratu Langie naar het gastvrije Zwitserland vertrekken, om daar na korten tijd den graad van doctor in de Wis- en Natuurkunde *cum laude* te behalen. Niet zonder strijd heeft hij het nu kunnen verkrijgen, dat hij als leeraar wordt uitgezonden. Spr. dankte dr. Ratu Langie voor de wijze, waarop hij in het Buitenland den naam *Indonesië* onder de in Europa studeerende Aziaten bekend heeft gemaakt. Als oprichter van de *Société Asiatique* heeft hij zijn landgenooten een grooten dienst bewezen.

Verder wijdde spr. ook hartelijke woorden aan de echtgenoote van den heer Ratu Langie, de arts, *dr. Suze Ratu Langie—Houtman*, die, kort na haar echtgenoot, in Holland is gepromoveerd. Spr. hoopte, dat het echtpaar Ratu Langie welbehouden den vaderlandschen bodem terug zal zien en aldaar nuttig voor het Indonesische volk werkzaam zal zijn.

Aan de beurt kwam toen de heer *mr. Gondowinoto*, de eerste Indonesiër, die in de rechten is gepromoveerd. Daarna sprak de voorzitter ook den heer *ir. Notodiningrat* toe, den eersten Indonesischen ingenieur; die beiden hebben bewezen, dat de Indonesiërs rijp zijn voor een unversitaire studie.

Ten slotte sprak de voorzitter tot den heer *Soewardi Surya Ningrat* en diens echtgenoote, die beiden zeer veel hebben gedaan voor de Indonesische kolonie in Nederland. „Eerst na jouw vertrek, Soewardi," — aldus spr. — „zullen wij beseffen, hoeveel wij allen jou en je vrouw zijn verschuldigd."

Spr. vond daarbij gelegenheid in het kort den levensloop van den heer Surya Ningrat in herinnering te brengen en besprak meteen de Indisch-nationale beweging, waarin Soewardi een belangrijke rol heeft gespeeld. Als politieke propagandist heeft Soewardi in Holland niet stil gezeten. Niet alleen in de Indische Vereeniging, maar ook daarbuiten was hij steeds klaar om voor de belangen van den Indischnationalen strijd op te komen. Aanvankelijk miskend, werd hij later door de professoren uitgenoodigd, om de Nederlandsche studenten in het universiteitsgebouw toe te spreken en duidelijk te maken, wat de Indische nationalisten in hun hart verbergen.

Buiten de politiek is Soewardi met zijn vrouw het echtpaar, dat steeds er op uit is, het eentonige leven der Indonesiërs hier te veraangenamen. Hun kleine woning is in den waren zin des woords een *sociëteit*, ondanks het gebrek dat het echtpaar Soewardi in den crisistijd in Holland heeft moeten lijden. Namens alle landgenooten dankte spr. Soewardi en diens vrouw voor alles, wat ze hebben gedaan.

Na de pauze hebben eenige der aanwezigen hartelijke woorden tot de vertrekkenden gesproken, zoo o.a. de heer *Bakhuizen van den Brink* namens de vereeniging „Oost en West"; de heer *Hietink*, de voorzitter van „Chung Hwa Hui", eenige Indonesiërs en een Indoloog. Daarna spraken nog de vertrekkenden zelf, die voor de bewezen eer dankten.

Ten slotte sprak weer de heer *Goenawan Mangoenkoesoemo*, voorzitter, maar nu om den heer Soewardi *als banneling* te herdenken. De geheele geschiedenis dier verbanning werd gememoreerd. „Het Geval-Soewardi" van mr. Fromberg werd ter sprake gebracht, evenals het feit, dat Soewardi — in tegenstelling met dr. Tjipto in 1914 — met zijn gezin thans als passagier der 3e klasse, als „behoeftige", naar het vaderland wordt teruggezonden en nu juist, terwijl de Regeering de ambtenaren vrij laat, hetzij over Amerika dan wel via Suez te reizen.

Spr. eindigde met de voorlezing van een motie van het bestuur der „Indische Vereeniging", die als volgt luidt:

„Het Bestuur der „Indische Vereeniging",

betreurt het feit, dat de Regeering Soewardi heeft gemaakt tot een behoeftig man;

acht het billijk en meer in overeenstemming met menschelijkheid en recht, indien zij hem en zijn gezin voor den overtocht een meer passende passage had aangeboden;

verklaart zijn sympathie te betuigen met hetgeen Soewardi in Nederland in het belang van de Indische beweging heeft verricht."

Een hartelijk applaus volgde, waarop de vergadering officieel werd gesloten en de aanwezigen tot een gezellig samenzijn overgingen.

schap, waarbij in grote lijnen Javanen tegenover bewoners van andere eilanden stonden. Op deze tegenstelling wijst ook de oprichting in 1919 van een vereniging van Sumatranen, Soematra Sepakat. Oprichter en voorzitter werd Tagor, secretaris Dahlan Abdoellah. Verder zaten in het bestuur de onderwijzer Soetan Goenoeng Moelia, de Wageningse student Zaid Rasad, de Alkmaarse kadet Achmad Salim, Moh. Iljas, student in Delft, Tan Malaka en Amaroellah, nog steeds in Nederland en leraar Maleis aan marinescholen in Den Helder en Willemsoord. Het leek erop dat het aantal bestuursleden groter was dan dat van de normale leden in Nederland. De vereniging had een zeer ambitieus programma, gebaseerd op Sumatraanse eensgezindheid. Daartoe zouden de leden in Nederland regelmatig artikelen op allerlei gebied naar Sumatra zenden. Opgeroepen werd tot vorming van afdelingen over geheel Sumatra, en oprichting van bibliotheken en studiefondsen. In Sumatra waren de reacties sceptisch maar schijnen niettemin afdelingen te zijn opgericht. Van Soematra Sepakat werd na de oprichtingscirculaire niets meer gehoord.
In 1919 lijkt de I.V. weinig actief te zijn geweest. In een speciale bijeenkomst werd in april afscheid genomen van Ratulangie, Soewardi en anderen. Het eind 1919 verkozen bestuur met als voorzitter Soebardjo en secretaris Darma Brata toonde zich in zijn eerste ambtsmaanden weer actiever. Op brede schaal werd in Indië een brief verspreid waarin studenten die naar Nederland wilden vertrekken werden opgeroepen vooraf contact op te nemen met de I.V. Zij konden dan worden afgehaald en opgevangen. Verder werd gewaarschuwd over genoeg financiën te beschikken voor het dure Hollandse leven. Aan een rekest van Chung Hwa Hui om inheemse abituriënten van H.B.S. en Rechtsschool toegang te geven tot de Nederlandse rechtenstudie werd adhesie betuigd. Begin 1920 blijken ook weer lezingen te worden gehouden.

Het vertrek van de ''oude garde''

Uit het verslag van de bijeenkomst van de I.V., waar afscheid werd genomen van Soewardi, blijkt dat hij eindelijk, door steun van het ministerie van koloniën, kon terugkeren naar Indië. Die toezegging en het vertrek kwamen onverwacht en op een ogenblik dat Soewardi's autoriteit als Indiëdeskundige op zijn hoogtepunt stond. Ook was hij er in geslaagd na het mislukken van het tijdschriftplan met Marco een nieuw plan op dit gebied ten uitvoer te brengen. In november 1918, na ongetwijfeld geruime tijd van voorbereiding, trad hij als directeur van het Indonesisch Persbureau naar buiten. De ambitieuze opzet van het bureau blijkt uit de prospectus. Tezelfdertijd verscheen de eerste uitgave: het al vermelde verslag van het Verbondscongres van augustus 1918 ''Indië in de Nederlandsche studentenwereld''. Korte tijd later verscheen van mr. P.H. Fromberg ''Het geval Soewardi''. Fromberg was een gezaghebbend man, oud-lid van het Indische Hooggerechtshof. Hij bestreed het recht van de gouverneur-generaal om zijn exorbitante rechten in het geval-Soewardi te gebruiken, omdat toen deze ingreep de zaak reeds onder de rechter was. De gouverneur-generaal had dus inbreuk gemaakt op de scheiding tussen rechterlijke en uitvoerende macht. Dat was onwettig, terwijl de zaak, zoals Fromberg ook uiteenzette, ook politiek onnodig en de vrucht van overhaast handelen was geweest. De brochure werd uitgebreid besproken; over de juridische argumenten ontstond een polemiek. Het S.D.A.P.-Kamerlid Albarda vroeg de minister Soewardi vrije overtocht toe te staan; ook anderen drongen hierop in de pers aan.
Naast de uitgave van brochures was het Persbureau ook actief bij de organisatie van lezingen en kunstavonden. Voor de opvoeringen van de kunstkring ''Langen-Driyo'' gaf Soewardi de programmaboekjes uit; een zekere en lucratieve bron van inkomsten. De lezingen verzorgde Soewardi zelf. Hij sprak over ''De Indische Beweging'' en ''Het toneel en de dans der Javanen'' voor afdelingen van ''Oost en West'' en tijdens ''Academisch-Indische Weken''. Dit laatste, nieuwe fenomeen hield in dat aan diverse Nederlandse universiteiten en hogescholen lezingen over Indië werden gehouden. Tussen de meestal hooggeleerde sprekers verschafte Soewardi een geaccepteerd, gewaardeerd geluid uit Indië zelf. Het tekent de snelle ontwikkeling: van verguisd banneling tot gezaghebbend voorlichter van de jeugd.
Van de veelbelovende serie ''Monografieën'' verschenen er slechts twee. ''Het Indisch-Nationaal Streven I'', een schriftelijk antwoord van H. van Kol op een aantal vragen van Soewardi, en ''Vrije arbeid in Nederl.-Indië'' van dr. P. Endt. Soewardi's vertrek onthield het levenslicht aan een aantal, naar titel en schrijver te oordelen, zeer interessante uitgaven. Na de afscheidsbijeenkomst bij de I.V. trad Soewardi nog één keer op. In een door Chung Hwa Hui georganiseerde bijeenkomst ging hij in debat met de uit Indië gezette Sneevliet. Zij werden het niet eens. Sneevliet zag slechts heil in een revolutionaire klassenstrijd; volgens Soewardi was Indië daarvoor nog niet rijp. Een impressie uit ''De Nieuwe Amsterdammer'' van Van den Eeckhout geeft een beeld van het debat, en de vurige interventie van Goenawan.

Indonesisch Persbureau (annex Brochurehandel).

DIRECTEUR: S. SURYA NINGRAT, Journalist.
Fahrenheitstraat 473, 's-Gravenhage.

Gaarne geven wij meerdere bekendheid aan deze onlangs opgerichte instelling. Het ons toegezonden prospectus luidt:

Het „Indonesisch Persbureau' stelt zich ten doel, het Nederlandsche publiek voor te lichten in al die zaken, waar het van Indonesische zijde voorlichting behoeft.

In het bijzonder bedoelt het Bureau een schakel te vormen, welke eenerzijds in rechtstreeksche verbinding staat met de Nederlandsche pers *hier te lande* en anderzijds met de *inheemsche* pers in Indië.

Zijn doel tracht het I. P.-bureau te bereiken door berichten en communiqué's aan de Nederlandsche pers te verstrekken, door bulletins te verspreiden en verder door het uitgeven van geschriften (monografieën, mengelwerken e. a.) over belangrijke onderwerpen op algemeen Indisch gebied (politiek, wetenschap, kunst, etc.)

Daartoe heeft het „Indonesisch Persbureau" zich in verbinding gesteld met verschillende deskundigen op Indisch terrein, die door hun arbeid het vertrouwen der Indonesiërs hebben en desgevraagd alle gewenschte inlichtingen aan het Bureau zullen geven.

Bovendien zal het Bureau in rechtstreeksche relatie staan met de bestaande inlandsche vereenigingen en inlandsche persorganisatie in Indië en mede met alle op den voorgrond tredende personen in de Indische en vooral in de inheemsche maatschappij.

Al dadelijk begint het „Indonesisch Persbureau" met de uitgifte van brochures, welke tegen matigen prijs in den handel zullen worden gebracht. Behalve de gewone, afzonderlijk verschijnende brochures, publiceert het Bureau een bijzondere reeks **„Indische Monografieën"**, welke *genummerd* zijn en *maandelijks* uitkomen op dezelfde wijze als een tijdschrift. Elke monografie zal 1 tot 3 vel octavo-royal (16 tot 48 pag.) beslaan en kost *f* 0.50 per exemplaar afzonderlijk gekocht. Daarentegen bedraagt het abonnement op mintens 6 achtereenvolgende afleveringen slechts *f* 2.50, op 12 afleveringen *f* 5.—.

Als regel geldt, dat elke monografie door een Indonesiër of een Chinees wordt geschreven, terwijl daarbij tevens de meeningen van een deskundig Nederlander worden gegeven, hetzij in den vorm van een gewoon opstel dan wel van een interview, wanneer de behandeling van het onderwerp dit noodig mocht maken.

In afwachting van de aankomst der bijdragen uit Indië (van de hand van verscheidene vooraanstaande leiders op elk gebied der Indische beweging: politiek, kunst, wetenschap etc.) hebben de volgende personen zich bereid verklaard, de eerste monografieën te schrijven. Het zijn de Heeren:

BAGINDA DAHLAN ABDOELLAH, HAN TIAUW TJONG, GOENAWAN MANGOENKOESOEMO, R. M. NOTO SOEROTO, Ger. S. RATU LANGIE, G. SOEWARNO, R. M. A. SOORJO POETRO, S. SURYA NINGRAT, W. K. TEHUPEIORY, R. TUMBELAKA en YAP HONG TJOEN.

Voorts zullen in de afleveringen worden opgenomen *interviews* met of *bijdragen* van de Heeren:

Mr. J. H. ABENDANON, Dr. N. ADRIANI, Prof. Dr. J. BOEKE, H. COLIJN, Prof. Dr. J. C. VAN EERDE, Mr. D. FOCK, Mr. P. H. FROMBERG, G. L. GONGGRIJP, Z.Exc. J. B. VAN HEUTSZ, Prof. Mr. J. C. G. JONKER, Dr. Z. KAMERLING, Prof. Dr. J. H. F. KOHLBRUGGE, Dr. E. B. KIELSTRA, H. VAN KOL, C. LEKKERKERKER, Prof. Dr. J. J. VAN LOGHEM, Dr. H. LOVINK, Mr. TH. B. PLEIJTE. Prof. Dr. C. SNOUCK HURGRONJE, H. F. TILLEMA, Mr. G. VISSERING, Prof. Mr. Dr. C. VAN VOLLENHOVEN, e. a,

De eerste aflevering, getiteld *„Het Indisch-nationaal Streven"* verschijnt spoedig van de hand van SOEWARDI SURYA NINGRAT en wordt voorafgegaan door een *interview* met het Lid der Eerste Kamer, den heer H. v. KOL.

De volgende afleveringen zullen o.a. bevatten:

1. *Het Christendom in Nederlandsch-Indië*, door R. TUMBELAKA en Dr. N. ADRIANI.
2. *De Chinees in de Indische maatschappij*, door YAP HONG TJOEN en Mr. P. H. FROMBERG.
3. *Bevordering der Javaansche letterkunde*, door R. M. NOTO SOEROTO en Mr. J. H. ABENDANON.

Verder zullen verschijnen:

4. *De Leuze „Indië los van Holland"*, door W. LUBBERINK.
5. *De Poenale Sanctie*, door Dr. P. ENDT.
6. *De Inlandsche Pers, zooals ze is en zooals ze wezen moet*, door S. SURYA NINGRAT.

Nog zijn toegezegd:

7. *De Amboineezen in en buiten het leger*, door W. K. TEHUPEIORY en . . . .
8. *Bestrijding der Oogziekten een voornaam Indisch belang*, door G. SOEWARNO en . . . .
9. *Kritische opmerkingen in verband met de Associatie-politiek*, door Ger. S. RATU LANGIE en . . . .
10. *De plaats van den Nederlander in de inheemsche beweging*, door GOENAWAN MANGOENKOESOEMO en. . . . .
11. *Het Wajangspel in eere*, door R. M. A. SOORJO POETRO en . . . . . .
12. *Javaansche emigratie op Sumatra en het Sumatraansch belang*, door BAGINDA DAHLAN ABDOELLAH en . . . . . .
13. *Nationalisatie van het Indisch Onderwijs*, door S. SURYA NINGRAT en . . . .
14. *De Indische Universiteit*, door VERSCHILLENDE MEDEWERKERS.

De volgorde der verschijning zal nader worden bekend gemaakt. In elke aflevering wordt althans medegedeeld, welk onderwerp in het daarop volgende nummer zal worden behandeld.

Indien de omvang zulks noodig maakt, kunnen enkele der bovengenoemde onderwerpen als afzonderlijke brochures worden uitgegeven *(bijv. no. 14)*. Overigens zullen o. a. verschijnen:

1. *De jaren 1908 t/m 1918, een Critisch-chronologisch Resumé*, door S. SURYA NINGRAT.
2. *Stenografisch Verslag der Redevoeringen bij de herdenking van „Boedi Oetomo"*, door het I. P.-bureau.
3. *Levensbeschrijving van de meest bekende personen op elk gebied der Indische Beweging* (met portretten), Idem.

Wie op onze „Indische Monografieën" is geabonneerd, geniet 20 % korting op a l l e uitgaven.

Voor Indië zijn de prijzen met 20 % verhoogd.

Koloniaal Weekblad, 14-11-1918.

"[E]en debat-avond tusschen Soewardi Surya Ningrat en H. Sneevliet over nationalisme en socialisme in den Indischen archipel, een debat-avond, door de Chineesche Ver. Chung Hwa Hui georganiseerd. In dit milieu van jonge Indo-Chineezen, meerendeels welgekleede zonen van den Chineeschen handel op Java, waartusschen mannelijke en vrouwelijke leden van de Communistische Partij met rood vlammend haar, en ook weer in zichzelf vertrouwende aanstaande ambtenaren van Binnenlandsch Bestuur in Ned. Indië, plus de oud-Testamentische verschijning der teekenares Marie de Roode-Heijermans en Javaansche dames, in dit gemengde milieu debatteerde de door Troelstra uit Nederland en door graaf van Limburg Stirum uit Java weggewerkte Sneevliet met den banneling Soewardi.
Uit de langzame gedachten-ontwikkeling van den Oosterling kwam bij voorzichtige zinnen, als passen die men zet op een moeilijk terrein, het beeld naar voren van 't geen deze van binnen zoo felle nationalist en hater van zijn overheerschers als toekomst zich voorstelde: de spoedige maar georganiseerde en weloverdachte bevrijding van zijn rasgenooten, niet de bevrijding die door lichtontvlamden opstand gemakkelijk, zei hij, zou zijn te verkrijgen, doch die terstond een gebrek zou toonen aan eigen bestuurders en bedrijfsleiders en ook reeds daarom kort van duur zou wezen, omdat de Japanner of de Amerikaan zou grijpen wat Nederland verloren had. Zonder liefde voor de ethici, was hij toch niet zonder waardeering voor de instituten, als de Volksraad, die de nieuwe tijd aan Indië heeft gebracht, en hij had blijkbaar met de S.D.A.P. verbinding gezocht, omdat deze partij de sterkste parlementaire macht is, die Indië van Nederland zegt te willen bevrijden. Aldus was hij de nationalist met socialistische sympathie.
Sneevliet, als socialist met nationalistische sympathie ried aan, naar Rusland te zien. Rusland en Indië hebben gelijke feodale verhoudingen, zeide hij, met een ongeveer gelijke jonge industrie; de politieke bewegingen, met uitzondering der Sarekat Islam, achtte hij intellectueelen- en adels-bewegingen, die onherroepelijk moesten uitloopen op verstandhouding met een overheerschersregeering, waarvan intellectueelen en Indische adel de bescherming konden verwachten van hun voorkeurspositie.
Toen, in het spectacle coupé van het vijf-minuten-debat dat vrij was, kwam de heer Goenawan Mangoenkoesoemo op den katheder en toonde in enkele kortafgebeten zinnetjes het geheele program van den puren nationalist. Daar waren geen weifelingen meer, maar een buitengewone zelfverzekerdheid. Wij hebben een Nederland gekend, zei hij, van de Compagnie, die ons overheerscht heeft, een Nederland van Cultuurstelsel en een van Vrijen Arbeid, die ons overheerscht hebben, daarna een Nederland van ethici, die ons overheerschen, en de heer Sneevliet vraagt: wat deden die Nederlanders in Indië en wat hebben ze er te maken, maar ik zeg, zeide Goenawan, wat doet de heer Sneevliet er? Verdeeldheid brengen tusschen Javanen en Javanen; wij zijn nu te lang overheerscht om nog te wenschen een nieuwe overheersching, n.l. door u, bolsjewistische Nederlanders. Gij zegt: vrijheid en zelfstandigheid, - maar, als de vos de passie preekt, boer pas op je kippen. [...]
Deze zachte figuur [Sneevliet] schoot witte verontwaardigingsstralen tegen Goenawan: 'Wat doet de heer Sneevliet in Indië?' had die gezegd. Het is bar, men moet 't erkennen, dit te hooren, nadat ge verbannen zijt als de meest gevaarlijke der anti-Nederlandsche elementen in Indië en als ge voor de vrijheid der Javanen opsluiting en men mag wel zeggen levensgevaar getrotseerd hebt! Maar hier was dan ook de haat, waarvan ik boven sprak, de leidster van den Javaan, die zich hem tegenover had gesteld, de haat en het eeuwenoude wantrouwen! Mangoenkoesoemo rekende niet meer met den eisch van zijn vriend Surya Ningrat: dat Java rijp moest wezen voor overneming der groote bestuurstaak, eer men daartoe besluiten mocht, hij gaf enkel de cri de coeur van het Indonesische ras: regeer ons niet langer.
Het is mijn wensch niet, repliceerde Sneevliet. Indien gij, Javaansche intellectueelen, als ik en Baars en de Javaan Semaoen deden, gaat tot de 95 pCt. Javanen, die kleine boeren zijn en proletariërs, en gij mobiliseert ze tegen de Nederlandsche overheersching, zoo zullen wij uw leiderschap gaarne erkennen, en gij hebt 't pleit gewonnen, dat gij als organisatie van prijaji's, intellectueelen en adelsmenschen, nimmer winnen zult. . .
En toch, hoe begrijpelijk deze uiting van Goenawan, den nationalist tout pur!"

De betekenis van Soewardi voor de Indonesiërs in Nederland blijkt alleen al uit de vele malen dat hij in dit hoofdstuk wordt vermeld. Bij vrijwel alle activiteiten was hij betrokken, vaak als initiatiefnemer of woordvoerder. Hij verlegde de koers van de I.V. van gezelligheidsvereniging naar politieke betrokkenheid en steun aan een onafhankelijk Indië. Zijn tact, rust en overredingskracht maakten hem bemind en geaccepteerd in wijde kring. In een aantal artikelen en uitlatingen brak echter de felheid en bezetenheid door als sprake was van een belediging van het Indonesische volk. In materieel opzicht waren het voor Soewardi, zijn vrouw en inmiddels twee kinderen moeilijke jaren. Maar hij stelde zijn onafhankelijkheid zo hoog dat hij weigerde financiële steun uit Nederlandse hoek te aanvaarden. Hij was hier trots op;

zijn principes had hij onverkort hooggehouden. In deze opstelling paste dat hij terugging zoals hij was gekomen: op kosten van het gouvernement.
In de geleidelijke koersverandering van de I.V. speelde Soewardi de grootste rol, maar, zoals uit het verslag van de activiteiten van de I.V. al is gebleken, waren Dahlan Abdoellah en Goenawan Mangoenkoesoemo, in hun prominente posities in de I.V., ook zeer actief daarbij.
Goenawan, jongere broer van Tjipto en Indisch arts, genoot al het nodige prestige als mede-oprichter van Boedi Oetomo. Hij was één van de weinige studenten die in de oorlogsperiode met zijn vrouw de moeilijke reis van Indië naar Nederland maakte, in het gezelschap van de "Indië-Weerbaar"-delegatie. Hij voltooide zijn artsenstudie en nam ruimschoots de tijd om in en namens de I.V. actief te zijn. Hij was bestuurslid en voorzitter van de I.V. en redacteur van "Hindia Poetra" van januari 1919 tot februari 1920; het jaar waarin het Indonesisch Verbond van Studeerenden zijn woeligste periode doormaakte. Goenawan mengde zich in woord en geschrift volop in de discussie, waarbij bleek dat zijn opvattingen zoals kort na aankomst neergeschreven in "Soembangsih" flink radicaler waren geworden. In februari 1920 vertrok Goenawan weer naar Indië.
Dahlan Abdoellah is eveneens te noemen als radicale woordvoerder van de Indonesiërs in Nederland. Hij was waarschijnlijk al geruime tijd in Nederland, waar hij voor onderwijzer studeerde. In 1918 werd hij benoemd tot hulpleraar voor het Maleis aan de Universiteit van Leiden voor een salaris van *f* 3000 per jaar, tegelijkertijd met Mas Samsi Sastrowidagdo, eveneens onderwijzer, voor de Javaanse taal. Dit sloot niet uit dat hij radicale geluiden liet horen op de Verbondscongressen; radicaler nog dan die van Goenawan. Hij onderhield ook contacten met Nederlandse revolutionair-socialisten. Hij schreef daarnaast, in veel gematigder toon maar zonder zijn beginselen te verloochenen in het geïllustreerde weekblad "Indië", dat op een breed Nederlands publiek was gericht, over het Verbond en de Indische Vereeniging.
In juni 1920 ging hij uit Nederland ter bedevaart in Mekka. Zijn ervaringen hier waren weinig opwekkend, maar wel zeer avontuurlijk, waarvan zijn reisverslagen in "De Telegraaf" getuigden. Na terugkeer in Nederland bleek van openbare activiteiten verder niets. Hij repatrieerde in 1924.
Het herstel van de geregelde verbindingen met Indië betekende een vrijwel gehele vernieuwing van de groep Indonesische studenten in Nederland. Behalve de al genoemden vertrok ook Loekman Djajadiningrat, die zijn Indologische studie begin 1920 afsloot. Hij had zich al enkele jaren geheel op de studie geconcentreerd en was daarom minder actief in de I.V. In maart 1920 hield hij een afscheidslezing voor de I.V., waarin hij een overzicht gaf van de ontwikkeling van de I.V. Hij constateerde hierbij dat in al die jaren de groeiende nationale gevoelens steeds sterker tot uitdrukking kwamen. Ook het Verbond werd door Loekman besproken. Over de felle discussies op de congressen zei hij dat de Nederlander er maar aan moest wennen dat de inlander opkwam voor zijn eigen goed recht.
Andere pioniers van het eerste uur vertrokken ook. De drie broers van Noto Soeroto voltooiden hun studie in 1918 en keerden huiswaarts. Notokworo was de eerste Indonesiër, die zijn Nederlandse artsexamen behaalde langs de Nederlandse weg, zonder Stovia-opleiding. Gondowinoto was de eerste Indonesiër die de meestertitel behaalde, terwijl Notodiningrat de eerste Indonesische ingenieur werd. In het openbaar, in de I.V. of anderszins, waren ze niet actief. Zij droegen allen een artikel bij aan "Soembangsih", terwijl Notodiningrat ook in andere bladen enkele malen over Javaanse bouwkunst schreef.
Bij de vertrekkers was ook dr. Mas Soewarno, die na zijn Stovia-opleiding zich specialiseerde in oogziekten. In 1913 ging hij naar Nederland en behaalde in Utrecht zijn artsdiploma. Hij specialiseerde zich verder en promoveerde in februari 1919 in Amsterdam op het proefschrift "Over eenige vormen van irisdepigmentatie". In Nederland leerde hij zijn vrouw kennen, de arts J.C. van der Kaaden. Zij keerden in 1919 terug, waarna beiden zich in Soerabaja vestigden. Mevr. Soewarno maakte later naam als schrijfster.
Een andere medische promovendus was Roland Tumbelaka. Hij behoorde tot de eerste medische studenten met Radjiman en Laoh, maar bleef na zijn artsexamen in 1909 in Nederland. Hij studeerde verder in psychiatrische richting en werkte bij diverse instituten en instellingen in binnen- en buitenland. Hij publiceerde in vakbladen en was in 1914 onderdirecteur van een krankzinnigengesticht in Bergen op Zoom. Hij meldde zich toen vrijwillig als militair en werd officier van gezondheid. Deze functie combineerde hij met werk aan de Utrechtse Universiteitskliniek. Hij bekroonde zijn werk op 9 december 1919 met een promotie cum laude op "Ziekte van Redlich-Alzheimer". In tegenstelling tot dr. Soewarno liet Tumbelaka zich ook zien bij de Indische Vereeniging en hield hij populaire lezingen over de medische zorg in Indië. Kort na zijn promotie keerde hij naar Indië terug.
Ook de al terloops genoemde Ibrahim gelar Datoek Tan Malaka keerde in 1919 terug.
Voorzover bij de eerste groep studenten in Nederland geen sprake was van vermogende Javaanse adel, waren het vaak Nederlandse

Tan Malaka.

leraren of ambtenaren die er voor zorgden dat intelligente jongeren hun opleiding in Nederland konden vervolgen. Zo viel Tan Malaka op als leerling aan de kweekschool in Fort de Kock. Eén van de leraren nam hem in 1913 op zijn verlof mee naar Nederland, organiseerde een studiebeurs en verkreeg op zijn voorspraak voor Tan Malaka toegang tot de Haarlemse kweekschool. Ondanks lange ziekteperioden in het laatste leerjaar behaalde hij zijn onderwijzersakte. Zoals gebruikelijk volgde daarop een jaar van zelfstudie en hospitantschap om de begeerde hoofdakte te behalen. Ziekte en dalende motivatie leidden hierbij tweemaal tot mislukking. De opgelopen schuld aan het studiefonds, dat hem in Sumatra steunde, en aan zijn leraar, maakten in feite een verder verblijf in Nederland onmogelijk. Door een gelukkig toeval kon hij in 1919 in dienst treden als onderwijzer voor de kinderen van de arbeiders op een tabaksonderneming in Oost-Sumatra.

In Nederland werd zijn politieke interesse gewekt en gevormd. Na een periode van twijfel en zoeken, van "Sturm und Drang" werd hij behalve een vurig nationalist ook een sympathisant van het communisme. De omwenteling in Rusland maakte diepe indruk. Hij trad ook naar buiten op, zoals al vermeld. Hij sprak op het Deventer Verbondscongres, hield lezingen over de Minangkabau en schreef enkele artikelen. Daaruit viel zijn communistische sympathie overigens niet af te leiden. Die ideeën werden gevormd onder andere in een discussiegroep met als dominerende figuur Sneevliet, enkele andere Nederlanders en Chinezen en als enige andere Indonesiër Dahlan Abdoellah. Ook was Malaka lid van Sneevliets "Indische Inlichtingendienst" die communistische bladen en parlementsleden over de situatie in Indië informeerde.

Van deze Tan Malaka zijn vele gegevens over zijn Nederlandse verblijf overgeleverd. De brieven aan zijn mentor, waarin hij van zijn vorderingen verslag deed, en aan een schoolvriend zijn bewaard gebleven. Op basis van deze brieven, aangevuld met andere archivalia en zijn eigen autobiografie heb ik in mijn in 1976 verschenen biografie van Tan Malaka een uitvoerige beschrijving van zijn Hollandse studiejaren gegeven.

Van het Soenanse vorstenhuis uit Solo waren al sinds 1906 twee jeugdige zoons van de soesoehoenan in Nederland. Deze kregen hun gehele opleiding in Nederland zoals de volgende citaten uit een artikel in "De Amsterdammer" van 1 juli 1916 leren.

"In 1906 kwam de Indische kolonel Linck uit Indië terug met twee zoons van Z.H. Pakoe Boewono X, Soesoehoenan van Soerakarta. Deze waren toen omstreeks 10 jaar oud en kenden nog maar zeer weinig van het Hollandsch. De broeders, Bendoro Raden Mas Hirawan en B.R.M. Soemèh kwamen beide op de school der 1e klasse van den heer Japikse te Leiden en werden voor het Nederlandsch verder met privaatlessen bijgespijkerd. Hirawan, wist zich door de groote moeilijkheden van het Nederlandsch heen te worstelen en liep in 4 jaar de lagere school en daarna in 5 jaar de H.B.S. af, zoodat hij in 1915 het eindexamen aflegde. Dat is zeker een zeer bijzondere prestatie voor een Javaan, die negen jaar tevoren nog alles, zelfs van de Nederlandsche taal, moest leeren. Zijn broer Soemèh bracht het niet tot zóó gunstige uitkomsten; hij verliet de H.B.S. als toehoorder uit de 5e klasse.

In Augustus 1915 ging kolonel Linck met B.R.M. Hirawan en B.R.M. Soemèh naar Solo. De laatste werd daar verheven tot Pangéran en trad in het rijk zijns vaders in dienst. De eerste keerde mee terug naar Nederland om zijn studie voort te zetten, vergezeld van drie jongere zoons en een neef van Z.H. den Soesoehoenan.

Hirawan, in de wandeling Tonny genoemd,

woont nu te Leiden op kamers, doch beschouwt de gezellige woning van den gemoedelijken kolonel Linck nog steeds als zijn tehuis; de andere jongelieden zijn sedert hun komst alhier in November l.l. geheel aan de zorgen van den heer en mevr. Linck toevertrouwd. [...]
Van de vier jongeren, thans bij de familie Linck gehuisvest, zijn Bendero Raden Mas Rohkialoen (Louis) en B.R.M. Soebèkti (Willem) elk 14 jaar en leerlingen van het tweede studiejaar der H.B.S. te Leiden. Tevoren hadden zij de Europeesche School te Semarang afgeloopen en waren zij tot de H.B.S. aldaar toegelaten. Bij hun vertrek uit Indië zaten zij in de 2de klas.
Rohkialoen moet de landbouwkundige van het Solosche rijk worden en hoopt dus op de Rijks Hoogere Landbouwschool te komen. Soebèkti, aldus vaders droom, zal de financie-man zijn en aan de Handels-Hoogeschool te Rotterdam worden opgeleid.
Een jaar jonger is B.R.M. Soedjono (John). Hij bezocht te Semarang de school voor M.U.L.O. en slaagde te Leiden voor de 1e klasse der H.B.S. De vader denkt zijn toekomst als Indisch officier en zijne bestemming als reorganisator van de antieke Kraton-troepen.
De vierde, Raden Mas Kaharkoesman (Karel), is geen zoon, doch een broederszoon van den Soesoehoenan en thans 16 jaar oud. Ook hij heeft de Europeesche school te Semarang afgeloopen en is nu leerling van de 1e klasse der Leidsche H.B.S. Hij wil later in technische richting studeeren en den Waterstaatsdienst in het Solosche rijk leiden.
Het bevalt den jongelui blijkbaar in Nederland goed, ondanks het geweldige verschil van levenswijze als vorstenzoon in den Soloschen kraton en als pupillen van eene Europeesche familie in de Oegstgeester woning. Zij hebben zelfs geen enkelen bediende of volgeling bij zich. Zij worden niet anders behandeld dan elke Hollandsche jongen uit den beschaafden stand.''
Hirawan wilde rechten studeren, maar moest daartoe eerst het staatsexamen klassieke talen afleggen. Dat lukte blijkbaar niet, want van rechtenstudie kwam niets. Hij volgde daarna enkele jaren colleges Indologie in Leiden, zonder echter de opleiding te voltooien.
Het overwicht aan telgen van hoge vorstelijke families in Nederland verdween geleidelijk. De mogelijkheden in Indië werden op het gebied van de middelbare opleidingen groter en de ervaringen waren wellicht ook niet onverdeeld gunstig. Veel belangrijker was natuurlijk de toestroom van begaafde Indische jongeren, die met steun van studiefondsen en regering naar Nederland kwamen.

Studiefondsen en studiebegeleiding

Tan Malaka en ook de andere studenten uit Indonesië, een tijdens de oorlogsjaren relatief stabiele groep van omstreeks vijftig studenten, konden gebruik maken van de bemiddeling van een aantal studiefondsen. Deze studiefondsen, de Nederlandsch-Indische Onderwijs- en Studiekas, het Max Havelaarfonds, het Julianafonds en de Tjandistichting waren sinds 1916 alle vertegenwoordigd in de Studie-Commissie van ''Oost en West'', dat als overkoepeling en coördinatieorgaan voor de zorg van de Indische studenten functioneerde. In het bestuur van de Studie-Commissie waren klinkende namen vertegenwoordigd; metterdaad toonden een aantal gezaghebbende Ethici hier hoe een groot belang zij aan onderwijs voor Indonesiërs hechtten. De commissie hield zich met algemene problemen bezig, gaf adviezen aan de diverse studiefondsen en wilde ook de individuele studenten van raad dienen. Daartoe werd ook contact gezocht met de studenten, maar veel succes bij zijn raadgevende arbeid had de commissie niet. De aangeboden hulp bleek niet op prijs te worden gesteld. In het jaarverslag 1916 waarin dit werd opgemerkt werd nog daaraan toegevoegd: ''Het is niet de bedoeling om - zooals door de meesten dezer gemeend schijnt te worden - de jongelieden aan een soort van voogdij te onderwerpen, maar wel ieder hunner een ervaren raadsman ter zijde te stellen, die hun - die zoo ver van ouders en familie verwijderd zijn - in de eerste moeilijke jaren iets van den hartelijken steun zal kunnen bieden, die Nederlandsche jongelieden van zelve bij hunne ouders vinden.''
Om de studenten ontvankelijker te maken voor ''den toegewijden raad en de belangelooze leiding van de Commissieleden'' werd besloten de hulp in te roepen van de Indische regering, die de ouders op het werk van de commissie zou moeten wijzen. Dit gebeurde inderdaad. Er werd in 1917 zelfs een subcommissie in Indië ingesteld, onder voorzitterschap van dr. Hazeu, mede op aandringen van Pangeran Ario Koesoemodiningrat, lid van de ''Indië-Weerbaar''-delegatie, die op zijn verzoek door de Studie-Commissie werd ontvangen. Daar drong hij aan op de oprichting van een internaat voor Indische studenten in Nederland. Dit idee werd door de commissie afgewezen om praktische en principiele redenen. Een geschikte inlander die het tehuis zou moeten leiden leek niet te vinden, terwijl gelet op de diverse studies in diverse plaatsen met één tehuis niet zou kunnen worden volstaan. Principieel wees de commissie het plan af omdat het ''niet zoo aanbevelenswaardig [mag] heeten, dat de Indische jonge-

lieden te veel in eigen kring verkeeren, omdat juist de aanraking met de Hollandsche jongelieden zoo veel tot bevordering van hunnen algemeene ontwikkeling zal kunnen bijdragen". De commissie zag meer heil in "een onderkomen [...] bij daarvoor speciaal uitgezochte families, waar zij op tactvolle wijze worden ingeleid in eene beschaafde samenleving".
Losgeslagen van de traditionele bindingen werd een aantal studenten gewonnen voor een Christelijke mystieke secte "De Orde van Zeven". De Studie-Commissie van "Oost en West" wijdde hieraan zelfs een aantal regels in het korte jaarverslag over 1916: "Op de werkzaamheid van een soort godsdienstige vereeniging 'De Orde van Zeven', die proselieten tracht te winnen oòk onder de hier te lande studeerende Indische jongelieden, werd uit dien hoofde de aandacht der Studie-commissie gevestigd.
De Commissie vond het niet op haren weg gelegen, tegen die vereeniging op te treden, daargelaten of zij dit met eenig succes zou kunnen, maar constateert hier alleen als een haar bedroevend feit, dat belangstelling voor die vereeniging en nakoming van studieplichten voor Indische jongelieden onvereenigbaar schijnen."
Brieven van Noto Soeroto en Gondowinoto beschrijven het werk van de secte ook, waar Notodiningrat, Ambia Soedibio en Indologiestudent Sosro Sawarno tijdelijk geheel in opgingen.
In mei 1916 begon ook de oud-resident G.J. Oudemans zijn arbeid namens de minister van koloniën wat betreft "het toezicht op studeerenden voor den Indischen dienst en de zorg voor tijdelijk in Nederland verblijf houdende personen van Indische afkomst". Hij hield toezicht op de met financiële steun van de Indische regering in Nederland studerende Europese jongelieden, een groep van vele honderden. Het tweede deel van zijn taak betrof hulp en bijstand aan inlandse bedienden, zorg voor inlandse studenten en meer algemene zaken op dit gebied, zoals het opzetten van een registratie van de inlanders en Chinezen in Nederland. Aan de zorg voor de inlandse studenten kwam Oudemans bij een zo omvangrijke opdracht nauwelijk toe. Dat betreurde hij omdat het met de Indische studenten niet in alle opzichten goed ging: "Er zijn eenige oudere Inlandsche studenten hier te lande, die in het gevaar verkeeren, het doel te missen waarvoor zij herwaarts kwamen en zichzelven zoo goed als maag en vriend een blijvende teleurstelling te berokkenen; anderen, wien dat gevaar nog wel niet rechtstreeks bedreigt, maar wier studietijd toch te lang gerekt wordt; en dan heeft men de jongeren en de aankomelingen, in wier belang het is, wanneer zij niet bepaaldelijk aan iemand of aan eene vereeniging hier te lande zijn toebetrouwd, dat zij hier verstandige raad, leiding of steun vinden."
Om de "zorg" meer inhoud te geven werd in 1918 aan de Studie-Commissie van "Oost en West" een door de overheid gesubsidieerde functionaris toegevoegd die tot taak kreeg als contactpersoon met de studenten op te treden. Oudemans zelf werd officieel benoemd tot "Raadsman voor Studeerenden". Die toevoeging aan "Oost en West" werd waarschijnlijk vergemakkelijkt door het feit dat Oudemans inmiddels voorzitter van de Studie-Commissie was geworden.
De studiefondsen waren qua aantal leerlingen dat werd ondersteund van weinig betekenis. Het Julianafonds, waarvoor Casajangan zich had ingezet, beschikte over te weinig kapitaal om op enige schaal activiteiten te ontplooien. Het Max Havelaarfonds had ook te weinig kapitaal; meer dan voor enkele studenten per jaar reikte het niet. Hetzelfde gold voor de Tjandistichting. Van iets andere opzet was de Nederlandsch-Indische Onderwijs- en Studiekas. Een aantal politici, bestuurders en zakenlieden met Indische achtergrond, bij wie generaal Van Heutsz, richtte de studiekas begin 1914 op om "de studie te bevorderen en te vergemakkelijken van jongelieden, zonder onderscheid van landaard of kunne, die zich van uit Nederlandsch-Indië binnen Nederland tot eenigen werkkring bekwamen, of aldaar eenigerlei opvoeding genieten". Dat hield in het verstrekken van informatie, het beheer van gelden voor de opleiding en het toezicht op "de verpleging, het onderwijs, alsmede het gedrag van de jongelieden". Het studiefonds kende zelf geen studiebeurzen toe; het assisteerde bij het verkrijgen hiervan en administreerde ze. Tot het geven van voorschotten was het fonds wel in staat. De martiale oud-generaal Fabius werd met dit toezicht belast. Het fonds zorgde er voor dat de studenten bij enkele geselecteerde gezinnen werden ondergebracht, wat het toezicht vergemakkelijkte. De opvolger van Fabius nam zelfs een aantal jongelui zelf in huis. Het aantal inlandse pupillen kwam tot 1920 niet hoger als een vijftal. Het toezicht werd met militaire gestrengheid uitgeoefend; Tan Malaka, door zijn mentor onder toezicht van het studiefonds gesteld, botste menigmaal met de oud-generaal, vooral toen de discussies de politiek raakten. Dit leidde tenslotte tot een breuk tussen studiefonds en Tan Malaka.
In de zorg die Oudemans uitsprak over het studieverloop van de Indische studenten stond hij niet alleen. De H.B.S.-leraar in Semarang, D.J.A. Westerveld, kraakte tijdens zijn verlof in Nederland begin 1915 in een artikel in de "Indische Gids" harde noten: "Ik moet nu een oogenblik van mijn onderwerp afdwalen, want het is me een behoefte, met de Inlandsche studenten aan de Nederlandsche universiteiten een ernstig woord te spre-

Hieronder volgt een fragment uit een door den heer Z. Stokvis, Inspecteur van Middelbaar Onderwijs, in de *Loc.* gepubliceerden open brief aan de Indiërs, in Nederland studeerende:

Reeds tal van jaren zijn er jonge Indiërs naar Holland getrokken om daar de kennis op te doen, die later hun land te nutte zal moeten komen, om de Hollanders te helpen en eindelijk te vervangen in het beheer van Insulinde.

Indië hunkert naar wetenschappelijk gevormde, beschaafde, karaktervolle landskinderen, die naast ons en later in onze plaats er toe moeten medewerken, hun vaderland den rang te laten innemen onder de Oost-Aziatische volkeren, die het toekomt. Ieder uwer zou zich moeten voelen als een pionier daarvoor, met al de bezwaarlijkheden van dien, maar ook met uitzicht op de eindelijke bevrediging, die de belooning kan zijn van elken baanbreker.

Maar hoe schamel is de oogst van het uitgestrooide zaad:

Verwanten en vrienden (ook de vrienden in Holland) wachten jarenlang op de gunstige berichten van de jonge mannen, wier vertrek naar het verre land hun zooveel zorgen gebaard heeft, geestelijk en stoffelijk, maar welke zorgen vreugdevol aanvaard werden om de schoone verwachtingen, die er aan gepaard gingen.

Voor welk een klein deel hebt Gij daaraan voldaan!

Ik weet wel, er zijn verontschuldigingen aan te voeren, wier betrekkelijke waarde ik de eerste zal zijn te erkennen. Indien Indië reeds de gelegenheid bood voor hoogere studie, zou alles wellicht anders zijn. Verleidingen van allerlei aard omgeven u. Velen Hollandsche jongen mannen, studeerende in ver van hun vaderland gelegen landen, zou het allicht niet beter vergaan dan u. Maar wat u onderscheidt van hen is, dat Gij, ik herhaal het, u pioniers moet voelen. Van uw kleine schaar mag er niet één mislukken. Elk uwer mislukkingen is een stap achteruit in de ontwikkeling van uw land, behalve nog dat het een verheugenis is voor hen, die geen vertrouwen hebben in de toekomst van uw volk: zulken zijn er!

Wat geeft het of Gij wajangvoorstellingen geeft voor half- of niet begrijpende Hollanders ten bate van de slachtoffers eener bandjir. Het brengt enkele guldens op, die ook ánderen hadden kunnen geven. Een irrigatie-ingenieur, uit uw midden voortgekomen, ware beter gave geweest.

Uw land heeft gebrek aan krachten van allerlei aard. Hollanders verrichten werkzaamheden, die voor U als aangewezen zijn Maar Gij, de goeden onder U niet te na gesproken — ik denk hier aan de Inlandsche artsen, die ter voltooiïng hunner studie naar Holland gingen — blijft jaren langer, dan voor Uw studie en ontwikkeling noodig is, in een vreemd land, dat U ten slotte zal kunnen vervreemden van het eigene. Geeft Uw kunst en Uw kennen aan Uw eigen volk, dat beide noodig heeft

De Taak, 10-5-1919.

ken. Het recht daartoe ontleen ik aan mijn betrekking in Indië; velen van hen waren mijn leerlingen, ik heb elk jaar na afloop van het eindexamen een paar Javanen naar Holland zien gaan, maar. . . geen van hen kwam nog afgestudeerd terug. 'Jongelui', zoo vraag ik hun daarom, 'ge wilt straks in uw vaderland de intellektueele leiders van Uw volk worden, acht ge het niet noodzakelijk U daarmee wat te haasten?' " En hij voegde hier even verder aan toe: "Moest dat woord aan de Javaansche studenten me van 't hart, een niet minder ernstig woord richt ik tot hun z.g. vrienden, die elken in Holland studeerenden Javaanschen jongeling als een redder en a.s. leider van zijn volk beschouwen, vooral als die student daarbij het ongeluk heeft van hoogen adel te zijn. Bij feestelijke gelegenheden wordt dan het jonge mensch officieel uitgenoodigd als de zoon van Pangeran zus of zoo en met de noodige onderscheiding behandeld. Wij hebben ons in Indië vaak in hooge mate geërgerd aan de wijze waarop onze oud-leerlingen in Nederland worden vertroeteld en bedorven en dat ze zoo slecht studeeren, schrijven we niet in de laatste plaats toe aan die vertroeteling. Beschouwt deze jongemannen toch als gewone menschen, spoort hen aan vlijtig te studeeren en behandel ze, zooals ge uw eigen kinderen zoudt behandelen."

Ook in de Europese pers werd deze kritiek geuit en vaak heel wat ongenuanceerder. De studenten werden beschuldigd voor het grootste deel "aanbidders van godin Trijntje" te zijn; het gros zou als mislukt student terugkeren. In december 1914 hield de pas teruggekeerde arts Ischaq in Batavia een lezing over zijn Nederlandse ervaringen waarin hij zijn landgenoten verdedigde. Zo'n beeld deed de meerderheid geen recht en ging voorbij aan dezelfde misstanden onder de Europese studenten. Hij wees ook op de ongunstige situatie waarin de studenten verkeerden: "ver van familie, in een vreemd land, met telkens treurige ondervindingen in pensions, daar de beschaafde en gegoede Nederlandsche families niet zoo makkelijk hen in hun kring opnemen". En vaker dan het zich laten aanleunen van de titel "prins" kregen zij scheldwoorden te horen als "baviaan" en veel erger.

In 1916 herleefde de discussie hierover toen in een lang artikel in het "Koloniaal Weekblad" werd geargumenteerd dat de oprichting van een tehuis voor inlandse studenten een goede eerste opvang zou waarborgen voor pas aangekomen studenten. Van daaruit zouden zij kunnen overgaan naar een geschikt gezin, alles afgestemd op karakter en persoonlijkheid van de student. Het tehuis zou ook verder kunnen functioneren als opvangoord en trefpunt. Aangevuld met een pedagogisch ambtenaar van het ministerie van koloniën die in alle opzichten de studenten met raad en daad bijstond zou zeker verbetering ontstaan in de huidige situatie. "Los van hun wortels", "overstelpt [...] door allerlei vreemde indrukken, die op hen aanstormen en hen overweldigen" komen ze op kamers. Het geld vliegt hen door de vingers. "Ze genieten van hun vrijheid, dompelen zich in den stroom van vermaken, doch komen niet weer boven."

Het bepleite tehuis bestond al in Londen, waar het blijkens enthousiaste berichten goed functioneerde. Zoals al vermeld bracht ook Pangeran Ario Koesoemodiningrat dit idee naar voren bij een gesprek met de Studie-Commissie van "Oost en West", die het idee afwees. De commissie zag meer in opvang bij geschikte Nederlandse gezinnen, waarvoor Fabius, lid van de commissie, een welsprekend pleidooi hield in de "Indische Gids". Ook op het Eerste Koloniaal Onderwijscongres kwam de studie in Nederland aan de orde. De Nederlandse inleider Koelewijn wees opleiding van inlandse onderwijzers voor Indië in Nederland af: de studenten vervreemdden van eigen land en volk; de vreemde omgeving leverde veel gevaren op; het onderwijs

De Taak, 20-9-1919.

Het is geheel als tot een vaderlijken vriend, als ik de pen opneem om te rechtvaardigen hen, die een rechtvaardiging noodig hebben. Niet allen toch — de Inlandsche artsen zonderdat gij reeds uit — verdienen een terechtwijzing, indien al van een terechtwijzing sprake is. Bij de oudere medici zou ik willen voegen de Inlandsche onderwijzers, die een schitterende figuur hebben gemaakt. Allen zonder uitzondering hebben hun doel bereikt.

In Uw brief past dan ook geheel die groep Indonesiërs, die een H. B. S. hebben bezocht. Op deze wensch ik thans het licht te doen vallen om nader te ontleden Uw zucht: Hoe schamel is de oogst van het uitgestrooide zaad! Want bedenkt, o mijn vaderlijken vriend, dat indien gij een oogst verwacht, tien — en meervoudig als thans, het zaad in overvloediger mate worde gestrooid en dat indien gij djagoengkolven hoopt binnen te halen, gij geen padi zult werpen op den kweekbodem.

Ik wensch twee stadia te zien in de „emigratie" van Indonesiërs naar Nederland voor studiedoeleinden. Om praktische redenen zou ik de scheidingslijn willen trekken in het oorlogsjaar 1914. Het ancien regime, wordt de eerste periode door ons gemeenlijk genoemd. Na 1914 is tijdens den oorlog de „emigratie" stop gezet. Enkele, die in het laatst van 1918 of begin 1919 zijn gekomen, hebben hun heil gezocht in Breda, Alkmaar of Kampen. In den zomer van dit jaar mag verwacht worden, dat de toevloed sterker wordt. Over deze categorie van jongelieden kan voorhands niets gezegd worden, aangezien hun verblijf in Holland nog te kort is.

Wat onze landgenooten v. h. ancien regime betreft, hun aantal is niet groot. Enkelen zijn hier overleden, anderen zijn wegens ziekte weer naar huis gegaan, zoodat er om en bij de 20 jongelieden overblijven. Onder deze zijn reeds klaar en in patria terug één dokter in de Oostersche talen, twee die den cursus voor Indologen achter den rug hebben, één ingenieur, één jurist, één dokter, twee landbouwkundigen. Eén heeft de Amsterdamsche middelbare handelsschool met vrucht doorloopen en hoopt dit jaar naar huis te gaan. Vier hebben in Delft hun candidaatsexamen achter den rug, zoodat niet zonder reden van hen verwacht kan worden, dat zij spoedig klaar zullen zijn; twee studeeren nog in Leiden.

Van de overigen is een paar, — ik meen een tweetal — onverrichter zake teruggegaan. Eén bekwaamt zich verder voor architect, een ander is doctorandus in de Oostersche letteren. Een derde heeft zich een ware pionier betoond, al wordt hij vaak verkeerd beoordeeld. Hij heeft door zijn schitterende gaven op dichterlijk gebied de Javaansche poëzie een nieuwe richting gegeven; terwijl een vierde met energie en niet zonder vrucht de Javaansche muziek bestudeert. Gezien het bovenstaande is er weinig reden tot vermanen, allerminst tot wanhopen.

O, denk niet, dat wij ons weten vrij van schuld. Meen niet, dat ook in ons dood is het besef, dat wij aan gene zijde van den Indischen Oceaan er moeten zijn, dat wij te lang reeds hier vertoeven. Maar is het de schuld van de padi, dat zij geen djagoengkorrels voortbrengt; is het de schuld van sommigen onzer, dat er verwachtingen worden gekoesterd, die zij niet vervullen kunnen? Het bloed kruipt, waar het niet gaan kan. Verwacht dan ook niet, dat uit geboren kunstenaars juristen en medici en ingenieurs gevormd worden. Laat hen Gods gave ontplooien — ons land zal ook daarvan profiteeren.

Meen niet, mijn vaderlijken vriend, dat wij toornen tegen U. Dankbaar zijn wij U voor de belangstelling in de nooden van ons land Indien ginds onze plaatsen zijn ingenomen door anderen, die ons eerstgeboorterecht missen, verwijt *ons* niet; indien moeder Indië zucht en weent over de wijze waarop vreemden haar de levenssappen ontnemen, verwijt *ons* niet. Hoeveel leed zou niet voorkomen zijn indien wij ginds onze alma mater vonden; hoeveel ouders zouden dan nu nog hun geliefde kinderen hebben, die thans begraven zijn in vreemden grond. De Indonesiërs in Holland zijn te gering in aantal en te eenzijdig van origine, om Uwe vermanende open brief te rechtvaardigen. Eerst als het zaad in ruime mate is gestrooid, het zaad uit velerlei soort, en eerst als de zaaier heeft gezorgd dat hij werpe op den akker en niet langs den weg, zoodat musschen en ander gevogelte dit wegpikken, eerst als de landman zal hebben geleerd, dat uit een zaad een boom groeit van deszelfs soort — en de oogst van het uitgestrooide zaad is schamel, eerst dan zou ook ik met U roepen: „Indonesiërs voor welk een klein deel hebt gij voldaan. Ik heb gezaaid met volle handen en geen korrel is langs den weg gevallen, zoodat geen musch of ander gevogelte dien wegpikt. Nochtans is mijn oogst gering. Gij zijt het zaad niet, dat ik noodig heb". Doch voor we zoover zijn, past 't ons vol moed te blijven en te zwijgen.

in Nederland was niet gericht op de Indische behoeften en de opleiding in Nederland schiep onvervulbare verwachtingen. Hij verwees in zijn verhaal ook naar het artikel van Westerveld.

Soewardi reageerde op dit preadvies. Hij onderschreef Koelewijns bezwaren en voegde er nog aan toe dat op die wijze ook het tot stand komen van hoger onderwijs in Indië zelf werd belemmerd. Voor zijn in een kwaad daglicht gestelde landgenoten kwam Soewardi op: "Maar ik wil alleen dit zeggen, Mijnheer de Voorzitter, geloof mij, dat er waarlijk oorzaken bestaan, waar geen buitenstaander precies achter kan komen, waarom de resultaten der studie zoo bedroevend zijn. Ik wil daarover niet verder uitweiden, omdat ik delicate kwesties zou moeten aanvoeren. Men moet het gemoed van die jongelui kunnen doorgronden, om te weten wat het is."

Met een zekere regelmaat bleven goedwillende raadgevers hun licht laten schijnen over het lot van de inlandse studenten. Tot nieuwe ideeën kwamen zij niet; zij herhaalden al eerder gelanceerde voorstellen.

In 1919 schreef Z. Stokvis, inspecteur van het middelbaar onderwijs in Indië een open brief aan de Indische studenten in Nederland. De kern ervan is hier afgedrukt. Zijn brief kreeg veel publiciteit. Goenawan Mangoenkoesoemo nam de handschoen op en schreef in "Hindia Poetra" een weerwoord, dat ook hier is opgenomen.

Militaire en religieuze studenten

Het verslag over de periode 1913-1920 moet worden aangevuld met de vermelding van de lotgevallen van een aantal studenten, die in het algemeen buiten de kring van de Indische Vereeniging bleven. Dat betreft allereerst de militaire opleidingen in Breda, Alkmaar en Kampen. In 1915 werd bij de Koninklijke Militaire Academie (K.M.A.) te Breda L.E. Lanjouw ingeschreven. Als dit een Molukker was, zoals de naam doet vermoeden was hij de eerste Indonesische student op de officiersschool. In 1918 werd hij tot officier bevorderd. In 1918 ook werd de eerste Javaanse student op de K.M.A. toegelaten: Raden Sardjono Soerio Santoso, terwijl ook op de kadettenschool in Alkmaar, die voorbereidend onderwijs voor de K.M.A. verschafte, een Javaanse kadet werd toegelaten. In 1919 werden op deze instituten nog twee Javanen en een Molukker ingeschreven. In 1920 liet de onderofficiersopleiding in Kampen de eerste twee Molukse studenten toe.

Verder betreft dit de religieuze scholing, waaraan in deze periode van Rooms-katholieke zijde veel aandacht werd geschonken.

NAWOORD.

Athanasius' ziekte, dood en begrafenis.

Sinds enkele weken was Athanasius ernstig ziek, en de verontrustende teekenen vermeerderden ondanks de moederlijke zorgen der Zusters, die hem verpleegden en het als een apostolisch werk beschouwden, den veelbelovenden jongeling voor de Missie te behouden. De geneesheer oordeelde het noodzakelijk, hem de laatste HH. Sacramenten toe te dienen. 't Kostte zijn biechtvader niet veel moeite, den zieke tot het laatste offer voor te bereiden. Blijmoedig droeg onze dierbare Javaan zijn jong leven op voor de bekeering zijner landgenooten. Was 't niet het kostbaarste en het beste wat hij geven kon? En had God niet, wellicht met het oog op dit offer, aan zijn moeder voor eenige maanden het ware geloof geschonken? Maar zijn leeraren, mede-studenten en verpleegsters schikten zich niet zoo gemakkelijk in het gevreesde afscheid; de goede «Athan» zooals ze hem noemden — had aller symphatie gewonnen.

Den 4en Maart deden ze zamen een novene ter eere van O. L. Vr. van Uden en den H. Franciscus Xaverius om zijne genezing te verkrijgen. Alleen de zieke kon zich daarmee niet vereenigen. «Ik bid niet om mijn genezing», zei hij: «maar alleen dat Gods wil vervuld worde.» En in zijn ijlen hoorde men hem zeggen: «Als O. L. H. Athan naar den Hemel roept, dan zal hij gehoorzamen.»

's Nachts voor zijn dood zat zijn trouwe zielsbestuurder aan zijn ziekbed. Tegen den middag was hij er weer; het einde scheen nog niet daar, de zieke was helder van geest en opgewekt als in gezonde dagen. Nauwelijks had de priester het huis verlaten of een ander volgde hem achterop en voegde hem toe: «Athanasius is overleden, ik heb hem nog juist de absolutie kunnen geven.»

Er ligt volstrekt geen overdrijving in de verzekering dat dit afsterven in geheel Athanasius' omgeving diep werd gevoeld. Men besefte welk een heerlijk levens-ideaal met hem ten grave daalde.

Tot troost der achterblijvende familie-leden en vrienden in Holland en op Java (twee zijner broeders zijn leerlingen van Moentilan) werd besloten, hem een laatste rustplaats te schenken op het kerkhof in het Noviciaat te Mariëndaal. De uitvaart evenwel moest te Uden gehouden worden, dat vorderden leeraren en leerlingen. In aller tegenwoordigheid droeg de Z.E. Prior de plechtige Requiem-mis op. Na het H. Misoffer sprak de Z.E. Pater Rector van Mariëndaal, die met eenige paters-novicen voor die plechtigheid was overgekomen, een diep gevoeld woord, en verklaarde, hoe God, ondanks al de verwachtingen, die teleurgesteld, al de toekomstdroomen, die vervlogen schenen bij deze lijkbaar, — toch trouw zou blijken in zijn wondervolle beschikkingen.

Het Udensch Gymnasium wilde Athanasius' lijk niet zonder eergeleide laten vertrekken. Mede-leerlingen droegen het stoffelijk overschot tot op de grens van het dorp; de harmonie speelde treurmarschen, het zangkoor bracht bij het afscheid een treffend *Pie Jesu* ten gehoore. Daarop dankte de Z.E. Pater Rector.

Diep waren allen onder den indruk der plechtigheid: Men zag tranen in menig oog blinken. Onder de gebeden der achterblijvenden ging de lijkstoet naar Mariëndaal, waar bij het luiden der klokken de geheele communauteit voor de ontvangst van den doode gereed stond. Na de Absoute had de bijzetting op het kerkhof plaats in tegenwoordigheid van Athanasius' Javaansche medestudenten.

Geen grooter troost kon hun geschonken worden, dan hun landgenoot een rustplaats te zien geven naast degenen, wier leven en arbeid hij zoo gaarne zou gedeeld hebben.

St. Claverbond, 1918, p. 68-69.

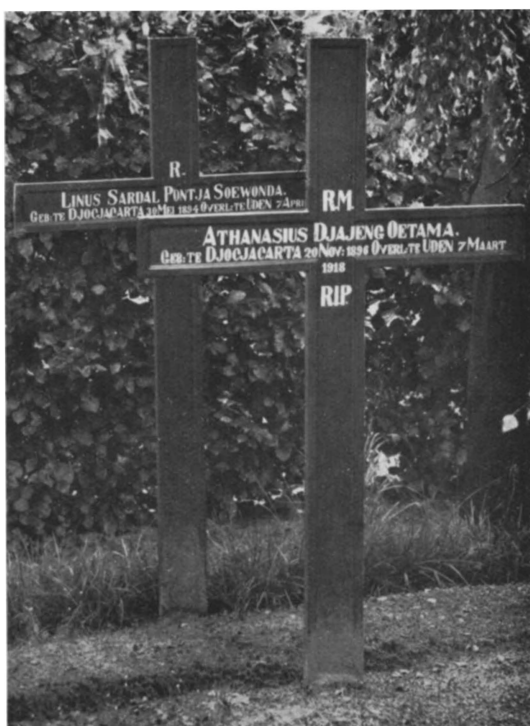
Begin 1914 vertrokken de eerste twee Javanen, Pieter Darmasepoetra en Franciscus-Xaverius Satiman, naar Europa, waar ze aan de Apostolische School te Turnhout (België) een priesteropleiding gingen volgen. Zij werden uitgezonden door de paters Jezuïeten die in Moentilan (Midden-Java) een aantal scholen stichtten door middel waarvan het katholieke geloof werd verspreid. Uit de kweekschoolleerlingen kwamen ook de priesterroepingen voort.

In de missiebladen werd deze ontwikkeling breedvoerig beschreven en toegejuicht. De vorming van een inheemse clerus was een verklaarde doelstelling van de katholieke kerk en het succes van de Java-missie, ooit wel eens onmogelijk geacht, overtrof alle verwachtingen. De opleiding van Javaanse priesters werd ook begeleid door inzamelacties, gecoördineerd door de Sint-Claverbond, in 1889 opgericht om het missiewerk op Java van de Jezuïeten te steunen. In 1918 werd daartoe het Jonckbloetfonds gevormd, ingesteld ter gelegenheid van het gouden priesterjubileum van de Jezuïet, die jaren in Indië had gewerkt en eerder als vurig bewonderaar van Noto Soeroto is genoemd.

De eerste twee studenten bleven slechts een jaar in Turnhout. Ze verhuisden naar een klooster in Mariëndaal, terwijl ze in Nijmegen hun gymnasiumopleiding nog twee jaar vervolgden. Hierna werd de studie voltooid met een religieus-filosofische scholing gedurende twee of drie jaar aan een instituut in Oudenbosch. In 1920 keerden beiden als de eerste Javaanse Jezuïeten terug naar Indië.

De latere aspirant-Jezuïeten zouden allen ook deze opleidingsweg volgen. In de periode 1916-1920 kwam een tiental Javanen naar Nederland. Op de eerste groep van vier rustte weinig zegen. Van hen overleed in maart 1918 Athanasius Djajeng-Oetama en in april 1920 Linus Sardal Pontja-Soevonda. In "St. Claverbond", het orgaan van de gelijknamige bond, verschenen lange, roerende herdenkingsartikelen. Zij zijn helaas te lang om in hun geheel hier op te nemen. Omdat zij zo volmaakt een tijd en een groep kenmerken is hier het verslag van Athanasius' begrafenis en een deel van het artikel van S.D.G. over de aan tuberculose overleden Linus opgenomen. Deze laatste was al in het begin van 1919 vrijwel bezweken aan de gevreesde ziekte, maar hij overleefde een zware aanval. Het hier opgenomen deel vertelt over het laatste jaar van Linus Sardal.

Linus' dood had nog heel bijzondere gevolgen. Zijn moeder, een trouwe Islamiet, bekeerde zich op wonderbaarlijke wijze tot het katholicisme. Een ontmoeting met de moeder van Athanasius, die door de "barmhartige Voorzienigheid" naar de getroffen moeder was gebracht verschafte haar de "balsem der christelijke verzachting". Een week na de

ontmoeting van de beide getroffen moeders werd zij gedoopt. Zo had Linus uit de hemel zijn eerste bekering gemaakt, schreef "St. Claverbond".

Tot het eerste viertal behoorden verder Adrianus Djajasepoetra en Aloysius Soekiman. Tot de daaropvolgende groepjes behoorde ook Albertus Soegijapranata, later de eerste Indonesische bisschop.

Het overlijden van de twee Javaanse studenten had een grote schok veroorzaakt, versterkt door de dood van een derde kort na terugkeer. Het Nederlandse klimaat werd voor een groot deel als schuldige aangemerkt. Na lang overleg met Rome werd in 1922 daarom besloten in Moentilan zelf de nodige opleiding te verschaffen. Er werd een klein-seminarie gesticht; vier novices van de orde werden na hun eerste opleidingsjaren in Holland teruggeroepen om verder in Indië te worden gevormd.

Na een geslaagde opleiding en intrede in de orde volgde meestal een periode als hulppriester. Daarna kon verdere opleiding aan een groot-seminarie plaatsvinden, waarvoor opleiding in Nederland en België een vereiste

Lezer, wat ik U tot hiertoe verteld heb, is ruim een jaar geleden gebeurd. Wij dachten Linus stervende — driemaal waren wij op het punt de laatste gebeden te beginnen.

Maar God beschikte het anders: Linus moest zijn lijden-leven nog een vol jaar rekken!

Zaterdag 22 Maart 1919 werd onder zijn hoofdkussen een reliek geschoven van den H. Ignatius. Zondag ontwaakte Linus uit zijn verdooving: hij was de crisis te boven. Vanaf dat oogenblik leefde het bruine ventje weer wat op — de glinstering kwam terug in z'n dof-matte oogen en Linus lachte weer z'n vroolijk blijen lach, den lach van het onschuldige zonnekind.

Toen hij weer zoover beter was, dat hij vervoerd kon worden, kwam Linus terug in Uden bij z'n bruine broertjes, kinderen van hetzelfde land, bezield met hetzelfde ideaal.

Wij spreken zoo graag van een offerleven in jarenlange, blijmoedige liefde geleefd. Maar zijn wij dan wel geheel bij de waarheid?

Ook Linus heeft in de laatste maanden uren van mistroostigheid gekend, uren, dat hij gebukt ging onder zijn offer, zonder ook maar te morren tegen God — neen, zijn droefheid was het klagend vragen: „Kon ik teruggaan naar mijn warm land, dan zou ik beter worden en kunnen werken voor U." En als het heimwee over Linus kwam — heimwee naar zijn land, naar zijn moeder vooral, dan was het niet zoozeer de natuurlijke genegenheid, maar vooral: „Als ik vijf minuten met Moeder kon spreken, ik weet zeker, dat zij Christen werd."

Is Linus' offerleven minder mooi geweest, omdat hij den strijd heeft gekend? O neen! Zooals de smettelooze reinheid van den jongeling heerlijker is dan die van het kind, omdat op het voorhoofd — die lippen, in die oogen te lezen staat de karaktertrek „ik wil", omdat er strijd noodig was om boven de verleiding uit te blijven — zoo is ook Linus' offerbrengen voor mij mooier, aantrekkelijker geworden door zijn strijd, door zijn oproeien tegen de mistroostigheid in, een strijd en tobben gevolgd door de overwinning.

Want overwinnaar bleef Linus! De zomer van 1919 had aan dat kind uit het zonneland wat verademing gegeven — maar toen het klamme najaar kwam en de grillige winter, toen verloor hij weer zienderoogen. Totdat Februari en Maart 1920 op een plotselinge wending scheen te wijzen. Linus knapte op — er werden al plannen gefluisterd omtrent een overtocht naar Java. Op 19 Maart, feestdag van den grooten St. Joseph, was hij zoover, dat hij met de andere Javaantjes weer aan tafel kwam.

Juist een jaar geleden dachten we allen dat Linus stervende was. Met zijn guitigen lach memoreerde hij het — en vierde feest.

En toch, 't was eigenlijk een laatste opflikkering geweest.

Begin April kwam een groote inzinking. Het uitgeteerde lichaampje verloor ook het laatste weerstandsvermogen tegenover een nieuwe zware longontsteking. Dinsdag 6 April werd Linus bediend, om hem te sterken voor zijn groote reis naar de eeuwigheid. 's Anderendaags om tien minuten vóór negen begon de doodstrijd. Om 9 uur gaf Linus zijn blanke ziel den Schepper weer en ging het eeuwige Paaschfeest vieren met den verrezen Zaligmaker, in zijn wonder-schoonen hemel.

Een tweede kruis staat geplant op het werk der Javaansche Priesters!

Wij zijn God dankbaar, Linus nog een jaar in ons midden gehad te hebben, nadat God hem van ons dreigde weg te nemen. De heilige jongeling had gelegenheid te over in zijn pijnlijke lijdensdagen om te verdienen voor zichzelf en zijn volk — en wij om ons te stichten in zijn geduld en overgave aan Gods H. Wil.

Toen wij hem ten grave droegen op 't kerkhof van 't Noviciaat der Societeit van Jezus, en de lange stoet zich in beweging zette, waartusschen vier zijner landgenooten stonden als koorknaap, toen viel een wildekersbloem in duizenden witte blaadjes af. Zij vielen op degenen, die het lijk voorafgingen; zij vielen als witte vlinders op Linus' zwart befloerste lijkkist — en wie dacht niet aan de gelijkenis met Linus?

Het lichaam was afgevallen als de witte bloem, maar de vrucht had zich gezet, nú voor Linus' ziel in den hemel, waar hij het loon ontvangt voor zijn liefde en offermoed; later voor het vólk, waarvoor hij een martelaar is geweest en voortgaat te bidden bij 's Vaders troon: „Als Linus in den hemel is" — had hij gezegd — „zal Linus heel Java bekeeren."

St. Claverbond, 1920, p. 103-105.

·DE·STRIJD·IN·NEDERLAND·

Rotterdam.

Zendingsdienst in het „Nut."

(Alle korpsen vereenigd.)

Rotterdam... een groote stad, en toch ook weer klein.... Dit bleek, toen enkele leden der Java-groep zich door de straten bewogen; steeds waren zij vergezeld van een groote schare nieuwsgierigen, grooten en kleinen. Alsof men in Rotterdam nooit een Javaan te zien krijgt! Ik had een goeden Zondag met onze makkers uit Java gehad en verlangde er naar, ze Maandag-avond weer te ontmoeten.

Tegen acht uur liep het „Nut" reeds aardig vol. Wij hebben toch niet te klagen over deze zaal, want als wij daar vereenigd zijn, hebben we er meestal „den stroom."

Stafkapitein Gorter opende de meeting. Respectievelijk Adjudants Nak en Kleijze vroegen een zegen over het samenzijn, waarna Brigadier Brouwer de groep aan het publiek voorstelde. Wilt ge hun namen weten? Ensign Nilsson, een Zweedsch Officier, Ensigne Liem Giok Nio, een Chineesche, Kapitein Soediro, Kapiteine Moehirah, Luitenante Rahmat allen Javanen, Luitenante Pontororing, een Indo en Luitenant Pattiwael, een Amboinees.

Brigadier Brouwer deelde mede, dat het dezen makkers een vreugde was Nederland te bezoeken. Zij waren als vertegenwoordigers van Ned.-O.-Indië op het Internationale Congres te Londen geweest en maken nu een reis door ons land.

Nadat Brigadier Vlas nog een lied had laten zingen, kreeg Ensign Nilsson het woord; hij deelde een en ander mede over den strijd en de moeilijkheden, maar ook vooral over de overwinningen, op Java behaald.

Daarop volgde Luitenante Rahmat, die het voorrecht roemde van de Hollanders om in den Christelijken godsdienst opgevoed te kunnen worden. De arme Javaan is daarvan lang verstoken gebleven. Zij zijn nog groote kinderen, in de dingen aangaande Gods koninkrijk.

Luitenant Pattiwael vertelde, hoe hij als onderwijzer met het Leger in aanraking kwam, en een aanstelling aan een onzer scholen kreeg. Later kwam hij tot bekeering en wenschte Officier te worden; maar voorzichtigheidshalve vroeg hij aan den Bevelvoerenden Officier „welk loon" het gaf. Later gaf hij zich geheel voor het welzijn van zijn volk, zonder contract voor zijn bezoldiging!

Daarna kregen wij een schimmenspel te zien. Op de maat van „hamermuziek" werd dit spel door eenige vrouwelijke leden van de groep uitgevoerd.

Brigadier Vlas bepaalde het gehoor bij een Schriftgedeelte en riep met ernst en gloed de herinnering aan de ramp van de „Empress" in ons wakker. „Vele eersten zullen de laatsten zijn, en vele laatsten de eersten." — Zullen de heidenen u voorgaan in Gods koninkrijk, Nederlandsche Christenen?

Daarna kregen wij nog een woordje van onze Chineesche Ensigne. Zij vertelde, hoe zij met het Leger in aanraking was gekomen en later als Officier met Brigadier Brouwer had samengewerkt in het Tehuis voor behoeftige inlanders; vervolgens van haar aanstelling op de Lepra-kolonie te Pelantoengan. Zij is vol medelijden en liefde voor die arme verstootenen, en tracht hen te winnen voor Jezus. Door haar arbeid kon op genoemde Kolonie een korps geopend worden. Nog eens zong de groep een Javaansch koor op de melodie van een Mohammedaansch gezang. Het werd reeds aardig laat, maar toch mocht Kapiteine Moehirah nog even vertellen, wat vroeger in haar jonge hart omging. Zij wenschte gaarne een „hadji" te worden, en geëerd te zijn door haar volk. Maar gelukkig kwam zij reeds vroeg onder de hoede van ons Leger, werd bekeerd en wenscht nu te dienen om Jezus' wil. Wat toch ook maar het beste is! „God zij met u tot ons wederzien!" Wij zongen het, ieder in zijn eigen taal, elkander toe. De Heer zegene hen! Ik dacht nog eens aan het gezang-versje, dat Brigadier Vlas in mijn herinnering riep:

„Och, brak de dag toch spoedig aan,
Dat Kaffer, Moor en Indiaan
De knie voor U, o Jezus, bogen!
O, Geest! o, Geest! breek door, breek door,
Dat *alle* volk zijn heilleer hoor!"

Jedeb.

was. In het volgende hoofdstuk komt dit aan de orde.
Ook van andere ordes zijn waarschijnlijk incidenteel Indonesische kandidaat-geestelijken naar Nederland gestuurd. Op een schaal als van de Jezuïeten heeft dat zeker niet plaatsgevonden. Ik heb slechts vermeld gevonden dat een Javaans meisje die bij de Zusters Franciscanessen wilde intreden in 1919 voor haar noviciaat naar Nederland werd gestuurd.
De missie richtte zich niet alleen op de Indonesiërs in Indië, maar ook op de Indonesiërs in Nederland. Aan de Amsterdamse Universiteit bestond een studentenmissieclub die tot zijn verklaarde doel had onder de Indonesische studenten, van wie niet één katholiek was, bekeringen te maken. Informatie over activiteiten op dit gebied onbreekt verder.
De versnipperde Protestantse zending kon niets gelijkwaardigs stellen tegenover de inspanningen van de Jezuïeten. Rond 1915 kwam een hiernieuwde discussie op gang over de eisen die aan Javaanse predikanten zouden moeten worden gesteld. Aan de ene kant stond de groep die de eis van een aan de Nederlandse predikant gelijke scholing stelde. Die opleiding kon dan ook alleen maar in Nederland geschieden. Anderzijds was er de groeiende groep die om principiële en praktische redenen pleitte voor een eigen aangepast ambt van "pandita-djawa" naar analogie van bijvoorbeeld de "dokter-djawa".
In Nederland was het in 1916 de uit de Minahassa afkomstige S.A. Tumbelaka die met succes en als eerste Indonesiër het examen voor hulpprediker aflegde. De onderwijzer Tumbelaka, een broer van de eerder genoemde arts-psychiater R. Tumbelaka, was door het gouvernement in 1915 naar Nederland uitgezonden. Als hulpprediker stond hij in de Protestantse Indische hiërarchie onder de academisch gevormde predikanten, maar had hij gelijke rang als de in Europa opgeleide zendelingen. Onder hem stonden de op inlandse scholen gevormde inlandse hulppredikers. In januari 1917 werd hij door de Commissie tot de zaken der Protestantsche Kerk in Indië in het ministerie van koloniën als zodanig bevestigd. Kort daarna keerde hij terug en nam zijn ambt op in Oost-Celebes. De Protestantse Kerk in Indië was een staatskerk; vandaar dat Tumbelaka's aanstelling en uitzending werden geregeld door het gouvernement. De zendingsorganisaties, overigens, waren geheel zelfstandig.

De Java-groep van het Leger des Heils; in het midden kolonel en mevrouw De Groot.

Een zeldzame gebeurtenis in de Protestantse sector was het bezoek van een groep Leger des Heilsleden aan een Legerconferentie in Londen in 1914. Deze "Javagroep" telde ook enkele inheemse Legerleden en had groot succes bij een rondreis door Nederland, na het congres. In een twintigtal plaatsen werden bijeenkomsten georganiseerd waarop een vast programma werd afgewerkt. Een foto van de groep en een verslag uit "De Strijdkreet" van zo'n bijeenkomst in Rotterdam geven een beeld van deze bijzondere gebeurtenis.

De bedienden

De ervaringen en omstandigheden van de Indische bedienden in Nederland speelden zich ook in deze periode op een geheel ander niveau af dan die van de studerende elite. Contacten en zelfs belangstelling over en weer ontbraken vrijwel. Een zeldzaam geval van het tegendeel vormde een "Javaansche intellectueel, die door eene 'bevriende' familie was 'medegenomen' [...] om te studeeren [...] en door de familie werd gebruikt als bediende [...] met verwaarloozing van zijn studie! Toevalligerwijze pikte mr. Abendanon hem op straat in Den Haag op en maakte aan dat schandaal een einde. De persoon 'studeert' thans en is bij zijne eigen land- en rasgenooten - de Indische Vereeniging - op zijn pootjes terecht gekomen."

De incidentele zorg voor hun lot, zoals in een eerdere periode uitgesproken en gepraktizeerd, werd eindelijk omgezet in concrete, blijvende maatregelen. De inleiding hiertoe vormde een nota van de Indische ambtenaar met verlof A. Mühlenfeld van maart 1916,

Delen uit Mühlenfelds artikel in Koloniale Studiën.

Het lot der in Nederland verblijvende Inlandsche bedienden.

Mijn aandacht werd weder op deze kwestie gevestigd door een brief van een mijner familieleden, die zich om hulp en raad tot mij wendde, betreffende een geval van voortdurend zeer slechte bejegening, door een Inlandsch meisje van omstreeks tienjarigen leeftijd ondergaan.

Het arme kind moest den geheelen dag hard werken, werd geschopt en geslagen en kreeg daarbij droog brood, nooit melk, koffie of thee, doch altoos koud water, terwijl het, ook in den winter, geen andere kleeding had dan een sarong en kabaja, niet eens kousen of schoenen.

Medelijdende menschen, die zich haar lot wilden aantrekken en verder voor haar zorgen, zagen hun daartoe aangewende pogingen falen en kregen zelfs van de hardvochtige meesteres te hooren, dat ze de overtocht van het kind bekostigd had en Pinah, zoo heette 't meisje, maar moest voelen dat ze eigenlijk slechts een slavinnetje was.

Dadelijk na ontvangst van dit schrijven wendde ik me tot nu wijlen Mr. C. Th. van Deventer, om zijn advies in te winnen, wat in dezen te doen stond.

De heer Van Deventer deelde me mede, dat dit niet het eerste, hem bekende, geval van dien aard was, en dat o.a. een dergelijke zaak door den heer Jasper onder zijn aandacht gebracht was, doch de betrokken dame, onraad bemerkend, met haar slavinnetje de wijk naar het buitenland genomen had.

Intusschen zegde de heer Van Deventer mij toe nader te zullen overleggen, wat in dezen te doen stond.

Mijn berichtgeefster, die heel wat verwijten te hooren had gekregen van eenige harer familieleden over haar bemoeienissen ten gunste van Pinah, deelde me evenwel kort daarna mede dat het slachtoffer niet meer bij haar hardvochtige meesteres was en het nu veel beter had. De zaak bleef dientengevolge rusten. Eerst eenigen tijd later, Mr. Van Deventer was toen reeds heengegaan, bleek me, dat dit ongelukkige kind weder door haar meesteres teruggehaald was van de familie, die het liefderijk opgenomen had, en mishandelingen spoedig weder aan de orde van den dag waren, totdat eindelijk de Officier van Justitie zich met de zaak bemoeide, als gevolg waarvan het arme schepseltje, dat in 't bezit werd gevonden van een Katholiek doopbewijs, door den Voogdijraad Amsterdam II in het R.K. Gesticht St. Joseph- Nazareth te Venlo geplaatst werd. Hoezeer het ook betreurende, dat het meisje niet naar haar land teruggezonden kan worden en in een haar zoo geheel vreemde omgeving grootgebracht worden zal, bleek me toch uit eenige brieven van de moeder-overste van het gesticht en ook van haar zelf, dat ze het thans goed maakt. Het blijft intusschen vreemd, dat, zonder dat gebleken is of er behoorlijk onderzoek naar de verblijfplaats harer ouders gedaan is en of deze, indien nog in leven, hun toestemming daartoe gaven, de toekomst van Pinah thans zoo geregeld is, dat ze voor Hollandsche dienstbode of winkeljuffrouw opgeleid wordt.

„Over het algemeen gaan kinderen bij het verlaten van ons gesticht in betrekking, als dienstbode of winkeljuffrouw, of naar de strijkinrichting" schreef mij de moeder-overste in haar laatsten brief en dat zal dus ook wel voor Pinah weggelegd zijn.

Gedurende het jaar 1915 kwamen mij intusschen nog verschillende gevallen ter oore van mishandeling of minderwaardige bejegening, waarvan Inlanders, in Nederland verblijvend, het slachtoffer werden, welker omstandige uiteenzetting intusschen beter achterwege kan blijven, ook omdat ik bij geen dier gevallen zelf betrokken was en slechts op gezag van derden, wier betrouwbaarheid overigens boven verdenking verheven is, zou kunnen spreken, terwijl de benoodigde bewijzen voorts niet altijd gemakkelijk bij te brengen zijn.

De aard der gevallen kan echter ter kenschetsing wel vermeld worden.

Zij betroffen:

- een geval van zelfmoord (echter reeds een paar jaar geleden voorgevallen, eerst in 1915 vernomen);
- een geval van niet-betaling van loon gedurende verschillende maanden, onder voorgeven, dat er vanwege de buitengewone tijdsomstandigheden geen geld beschikbaar was;
- een geval van het niet verstrekken van Europ. kleeding aan de baboe, die dientengevolge in de ruwe wintermaanden een long-aandoening opliep en daaraan bezweken is;
- een geval van het op straat zetten van een baboe, die zich aan diefstal zou hebben schuldig gemaakt;
- een geval van zonder betaling exploiteeren der werkkrachten van twee Jav. jongens (in dit laatste geval werd intusschen bevrijding der slachtoffers verkregen en is ook verder in hun belang opgetreden);
- een geval van het zich toeëigenen van een spaarduitje der betrokken baboe, uit haar vorigen dienst, onder voorwendsel het geld voor haar te willen bewaren;
- twee gevallen van het op reis van Indië naar Holland in een buitenlandsche plaats aan haar lot overlaten van de uit Indië meegenomen bedienden.

opgesteld voor de minister van koloniën. In een artikel in "Koloniale Studiën", "Het lot der in Nederland verblijvende Inlandsche bedienden", gaf Mühlenfeld een verslag van zijn bevindingen: "Daar leven in Nederland eenige honderden personen van Inlandschen landaard, wier positie in vele gevallen niet zoo heel veel van lijfeigenschap verschilt. Rechteloosheid is in elk geval vaak hun deel. Al kan onmiddellijk toegegeven worden, dat het meerendeel der zich daar te lande bevindende *baboes* en *djongos* geen reden tòt klagen over de door hen ondervonden behandeling heeft, het staat tevens vast, dat in verschillende gevallen inlanders er bejegend worden op een wijze, die doet denken aan de Middeleeuwen, toen de heeren zich met hun lijfeigenen alles konden veroorlooven wat hun in den zin kwam."

Het juiste aantal kon Mühlenfeld niet vermelden omdat meestal geen inschrijving in het bevolkingsregister plaatsvond. Hun werkgevers lieten dat vaak achterwege, mede omdat het verblijf maar tijdelijk zou zijn, terwijl de bevolkingsbureaus zich daar gaarne bij neerlegden "vanwege de groote moeilijkheden, verbonden aan inschrijving van personen, die geen familienaam bezitten en niet hun geboortedatum kennen". Mühlenfeld vond in de volkstellinggegevens voor 1910 slechts 54 Mohammedanen in Nederland vermeld; dat moesten 30 à 40 studenten uit Indië zijn, enkele Perzen en Turken en een paar Nederlandse Islamieten. De baboes en djongos waren aldus vergeten.
In zijn artikel nam Mühlenfeld een aantal voorbeelden van misstanden op; zij staan hier afgedrukt.

Indië, 1917.

ZEEBABOE.

In 't late najaar zouden we naar Indië vertrekken.

Ik weet niet hoe 't komt, maar zulk een bericht is altijd op 't nippertje en verwekt dan een panischen schrik; niet alleen in 't gezin zelf, maar de geheele familie geraakt in rep en roer.

Zoo ging het ons.

Drie weken restten voor afwikkeling van zaken en gereed maken der uitrusting, waarbij onnoemelijk veel kleeren gepast moeten worden en de leveranciers onbeschrijfelijk gul zijn met beloften, tot 't te laat is, om bij een ander te gaan.

Bovendien blijkt, dat in de meest afgelegen oorden ooms en tantes wonen, die 't nooit zouden vergeven, als ze niet persoonlijk werden goeden dag gezegd, terwijl ieder onverstoorbaar afscheid neemt met de betuiging, dat hij zeker rekent op nog een bezoekje voor 't vertrek.

En van alle kanten stroomden raadgevingen, van bekenden en onbekenden, onder wie velen van Indië alleen wisten te vertellen, dat 't door zwartjes werd bewoond en dat er veel tijgers en vooral slangen waren, slangen langs de wegen en in de tuinen, slangen, die zich geregeld verstopten in je schoenen of kurketrekkerden onder de hoofdkussens. En met stillen eerbied werd ons gevraagd: „hoe durf je 't met al die beesten?"

We kwamen gereed ondanks alle hulp en raad en bivakkeerden reeds een week vóór ons vertrek in holle leege kamers en besteedden de laatste dagen aan 't pakken van onze uitrusting in de koffers en aan 't weder uitpakken van alles, wat we nog noodig hadden.

Toen, drie dagen vóór ons vertrek, kwamen we tot de ontdekking, dat we nog een zeebaboe noodig hadden voor hulp bij ons kindje, vijf maanden oud, dat besloten had mèt ons de gevaren van de tropen te deelen. Goede raad was duur.

Zeebaboes vormen een zeer besloten kring, een aparte kaste en slechts weinig banden binden haar aan de Europeesche samenleving.

Eén van die banden op te sporen en er aan te trekken, tot we een zeebaboe naar ons toegehaald hadden, werd het doel van ons streven.

En 't lukte! Wandelend in een der drukste straten zag ik, verloren in de volte, een kleine, onaanzienlijke gedaante in een wonderlijk kleurloos stel kleeren, alles toebehoorend aan zulk een arme, half bevroren Javaansche, als ooit in Holland strandde.

Spoedig was ik haar ter zijde, groette beleefd en vroeg, het gevaar trotseerend een volksoploop om ons te verwekken, een oogenblik gehoor om een adres van zeebaboes machtig te worden. Twee minuten later was ik in 't bezit van een allerkostbaarst adres en dien avond heerschte er vreugde in ons huis.

Den volgenden morgen er op uit; niet te vroeg, om geen al te groot verlangen te doen blijken, niet te laat om den vogel niet gevlogen te vinden, en zoo bevond ik mij te elf uur in een bescheiden, stemmig hofje in het midden der stad en haalde de bel over aan 't opgegeven adres.

Een Javaansche opende de deur, en binnentredend bevond ik mij in een laaggezolderd vertrekje, groote tafel in 't midden met ontzaglijk veel gebruikte glaasjes en kopjes en een drietal inlandsche pensionnaires er om heen, blijkbaar allerminst bezield met de schoonmaakwoede, die de Hollandsche vrouw in zoo ruime mate is toebedeeld.

Een krachtige stem noodigde tot zitten, welke stem bleek te komen uit een alkoof, die een korte doch forsche dame in nachtgewaad bleek te bevatten, welke door ongesteldheid hare aanwezigheid daarin op dit uur verklaarde en door luid en heesch gekuch met bewijzen staafde. Het onderhoud was kort en krachtig als de dame zelve en weldra vertrok ik in de gelukkige zekerheid een zeepensionnaire tot reisgezellin te zullen hebben.

Dien avond rustig thuis, werd er gebeld en kondigde een luid gegichel der meiden baboe's komst aan, lang voordat een bescheiden klop haar zelve aandiende in vol Europeesch kostuum; afgetrapte bottines, vaal fletse mantel, die Liberty tot nieuwe kleurschakeering zou kunnen inspireeren, dan een heel klein, verschrompeld gezichtje met twee listige oogen en 't geheel toegedicht met platten, koffiekleurig fluweelen hoed, als een flensje, dat in den modder gevallen is.

„Noue Mefrouw dit isse baboe Itjah" was hare vrijwel overbodige mededeeling, die mijne vrouw als muziek in de ooren klonk, daar zij allerminst had durven hopen op iemand, die Hollandsch verstond. Spoedig was de vriendschap gesloten, al bleek weldra, dat baboe, als eenigste uitzondering op den regel, geheel den zachten deemoed van haar ras miste en „haar man stond" ook in werkelijken zin, want in weinig tijds vernamen wij, dat een tweetal niet al te gelukkige huwlijken door scheiding gevolgd waren.

Nog zie ik 't vertrek, tragicomisch in grienzerig winterweer aan de boot te Rotterdam. Snijdende Oostenwind, die den fijnen motregen voortzweepte, welke langzamerhand in natte dooisneeuw overging. Haveloos morsige dekken, waar zich een groote kring familie en kennissen had verzameld, die de ontroering van het afscheid en de ellenden van het weer met kwinkslagen poogden te verzachten; daarbij bleven praten tot de valreepstrap reeds lang weg was en allen over een smal plankje naar de kade geheschen moesten worden en daar verdwenen in de vlassige sneeuw en de schemering van den vallenden avond.

Ach, welk een nacht in het tochtige schip, waar de wind door gierde, en de koude hut, waar geen dekens warmte brachten. Om twee uur ratelden de kettingen en klonk de stoomfluit en piepte en steunde de machine, nijdig gewekt te worden na wekenlange rust.

Langzaam daagde het, heel langzaam in huiverige schemering, onwillig overgaand in bleek, onwezenlijk daglicht, dagend over wit gekuifde golven en het schip danste den alouden zwierigen dans, waartoe de golven noodden.

Lissabon bracht rust en verkwikking voor lichaam en ziel en herstelde de betrekkingen tusschen die twee, sinds meer dan een week jammerlijk verbroken.

Zoo langzamerhand zagen we elkaar allen weder en op den eersten zonnigen morgen vond ik ook baboe terug.

„Wel baboe! blij je te zien, hoe gaat het?"

„Sakit toean (ziek mijnheer), wah!" en baboe's gezicht drukt zoo'n grenzenlooze ellende uit, dat ik, hoewel noode, nalaat een paar cynische opmerkingen te plaatsen over hare langdurige verdwijning.

'T Weer blijft goed, 't wordt zelfs warm en de stemming rijst met 't kwik in den thermometer.

De betrekkingen tusschen baboe en kind zijn zeer hartelijk, tusschen baboe en de Moeder vormelijk, de oude geschiedenis van de twee kapiteins op één schip.

„Als ik niet oppas wordt zij mij de baas" zegt mijn vrouw en baboe denkt hetzelfde.

We voeren door de Roode Zee, aanschouwden een heerlijken zonsondergang; genoten het luchtige spel der vluchtig wisselende tinten op Afrika's bergen; zijn nog ontroerd, als de scheepsdokter verschijnt en ons geheimzinnig ter zijde neemt en fluistert:

„Ik kom u raden, wees voorzichtig met uw baboe; overspannen en in tranen kwam zij zich bij mij beklagen, maar ik begreep haar niet en zond haar naar den administrateur. Inlandschen wreken zich altijd, 't zij op u, 't zij op uw kind."

In angstige spanning wachten wij nadere tijding, die weldra komt in de welgedane gestalte van den administrateur, die... schudt van den lach.

„Mevrouw! baboe beklaagt zich, dat u een zeker kleedingstuk van de baby anders vouwt dan zij. Ze heeft het mij uitgelegd, maar ik ben geen bevoegd rechter; 'k zal 't den kapitein vragen." Ha! ha! ha! en de joviale dikkert buldert van pleizier.

Dien avond boudeert baboe, maar den volgenden dag brengt zij mijn vrouw een sinaasappel ter verzoening.

„Zie je wel, ze wil mij vergeven," zegt deze.

„Nu probeer 't maar en geef haar de helft" antwoord ik en goddank beiden blijven gezond.

Zooals na een onweer de lucht is gezuiverd, de spanning is ontladen en de natuur herademt, zoo is ook thans klaarheid en weldadige ontspanning in de verstandhouding ingetreden.

Baboe schikt zich in 't onvermijdelijke met Oostersche gelatenheid.

Als we in Indië aankomen, vergezelt ze ons naar onze eerste standplaats en als na maanden de trein haar wegvoert naar een nieuwe „permilie", die de zeereis gaat wagen, dan vloeien de waterlanders bij baboe en kind en wij wuiven... wuiven! X.

Zijn aanbevelingen ter bescherming van de inlandse bedienden hielden allereerst een afdoende registratie in en de instelling van een commissie die zich moest belasten met toezicht op hun omstandigheden. Voor werkeloze bedienden zou een doorgangshuis moeten worden gesticht dat in plaats zou moeten komen van het zoeken van een "toevlucht, onder voor hen vrij bezwarende voorwaarden [...] in een obscuur krotje in het Alexanderhofje (Bankastraat), terwijl zich ook ergens in de omgeving van de Wagenstraat een soort 'pension' voor baboes schijnt te bevinden."
De hier opgenomen schets uit het weekblad "Indië" geeft enig inzicht in de Indonesische gemeenschap. Het gaat hier om een "zeebaboe", een baboe die slechts voor de reis naar of van Indië werd aangenomen om kind(eren) te verzorgen. Een aantal van hen reisde zo regelmatig heen en weer. Daarnaast waren er de baboes die met de hun al in Indië vertrouwde familie meereisden en het gehele Europese verlof hun diensten bleven verlenen.
In concrete zin werd er voor de baboes tot dan toe weinig gedaan; in Den Haag was er een cursus voor lezen en schrijven, maar daarmee en met individuele bemoeiingen hield het op. Maar Mühlenfelds aanbevelingen, door de gezaghebbende Ethici warm ondersteund, werden snel opgevolgd. In mei 1916 begon Oudemans, zoals vermeld, zijn werkzaamheden, waarbij expliciet de zorg voor de "tijdelijk in Nederland verblijf houdende personen van Indische afkomst" werd genoemd.
Oudemans zette zelf een registratie op en op zijn instigatie wees de minister van binnen-

Koloniaal Weekblad, 22-7-1920.

Van „Persinggahan".

(Advies-Bureau en Tehuis voor Nederl.-Indische Bedienden van de Vereeniging „Oost en West", v. Boetzelaerlaan 2, Den Haag, Tel. Schev. 248).

—o—

VERSLAG OVER 1919.

Persinggahan is het eerste officieele Tehuis voor hier te lande vertoevende Ned.-Ind. bedienden. Ofschoon het meerendeel hunner een goede behandeling van de zijde van hunne meesters ondervond, en hulpvaardige menschen, zooals mevr. M. ten Bosch-Bosscher te 's-Gravenhage, steeds klaar stonden om zich het lot van aan zich zelf overgelaten Indische bedienden aan te trekken, bleek meer en meer dat een officieele inrichting, waar deze — ver van hun land verblijvende — personen met raad en daad zouden kunnen worden bijgestaan, geen overbodige weelde genoemd zou kunnen worden. Verwondering behoeft het daarom niet te baren, dat de Vereeniging Oost en West reeds sedert jaren de oprichting van een zoodanig Tehuis beoogde. Daar hare geldmiddelen echter niet toelieten het plan ten uitvoer te leggen, wendde zij zich ten slotte voor deze aangelegenheid tot den Minister van Koloniën, die haar in overweging gaf ter zake overleg te plegen met den heer G. J. Oudemans, aan wien van Regeeringswege de behartiging van de belangen der Inlanders in Nederland was opgedragen.

Bij het overleg, dat daarop den 25sten Juni 1917 plaats had en waaraan van de zijde van Oost en West werd deelgenomen door mevr. ten Bosch-Bosscher, en de heeren Ch. R. Bakhuizen van den Brink, R. Zuijderhoff, E. F. Groosz en Prof. C. W. Weijs, deelde de heer Oudemans mede, dat hij reeds, voor dat hij van het plan van de vereeniging Oost en West had kennis genomen, aan den Minister van Koloniën had voorgesteld voor de inrichting van een Tehuis voor Ned.-Ind. bedienden gelden op de Indische begrooting voor 1918 aan te vragen, en stelde hij, in verband daarmede de vraag, of de vereeniging Oost en West eventueel bereid was het beheer over die instelling op zich te nemen. Op deze vraag werd een bevestigend antwoord gegeven. Bij die gelegenheid deelde de heer Oudemans tevens mede, dat het hem gelukt was in den heer F. de Munnik, gewezen zendeling, een geschikt persoon te vinden, die bereid was de directie van het Tehuis te aanvaarden, daarin bijgestaan door zijn echtgenoote.

Bij de Indische begrooting voor 1918 werden daarop door den Minister van Koloniën de voor de inrichting en exploitatie van de instelling benoodigde gelden aangevraagd. Nadat deze waren toegestaan, werd door de vereeniging Oost en West eene commissie in het leven geroepen, waaraan het algemeen beheer van het Tehuis werd opgedragen. In deze commissie, welke den 23sten Juli 1918 werd geïnstalleerd, werden benoemd de heeren R. Zuijderhoff, H. V. Baron Bentinck en G. Hennus, onderscheidenlijk tot voorzitter,, ondervoorzitter en penningmeester, en mevr. D. Raedt van Oldenbarnevelt-van Maarseveen en Dr. G. A. Rademaker tot gewone leden, terwijl als vertegenwoordiger van de Regeering met adviseerende stem daarin zitting nam de heer G. J. Oudemans.

Op voorstel van de commissie werd door de vereeniging Oost en West aan mevrouw M. ten Bosch-Bosscher het eere-voorzitsterschap van de commissie aangeboden en zulks als blijk van waardeering voor alles wat zij gedurende een lange reeks van jaren had gedaan in het belang van de in Nederland vertoevende Ned.-Ind. bedienden. Voorts werd op voorstel van de commissie de heer F. de Munnik tot Directeur van het Tehuis benoemd. Beide benoemingen werden aangenomen.

In de eerste plaats had de commissie uit te zien naar een behoorlijke woning voor het Tehuis, hetgeen geen gemakkelijke taak bleek te zijn. Na veel zoeken viel haar keuze op het perceel van Boetzelaerlaan 2, dat met eenige verbouwing en verbetering wel geschikt was te maken, zoodat het ruimte zou bieden, behalve voor een kantoor van den Directeur en een recreatiezaal, om 15 bedienden te herbergen en den Directeur met zijn gezin te huisvesten. Dit huis moest worden gekocht.

Aangezien daarvoor geen gelden waren uitgetrokken, stond de commissie voor een moeilijk vraagstuk, dat op de volgende wijze tot oplossing is gebracht. Het perceel is aangekocht door het Weduwen- en Weezenfonds voor Europeesche burgerlijke ambtenaren in Ned.-Indië en zal in eigendom overgaan aan Ned.-Indië tegen vergoeding van de betaalde koopsom met inbegrip van de bijkomende verbouwingskosten en een rente van 5 pCt. 's jaars gedurende de afbetaling, welke in 20 gelijke jaarlijksche termijnen van ƒ 2300.— zal geschieden.

Ten einde de verbouwing en inrichting vlot te doen verloopen, werd door de Commissie van Beheer benoemd een sub-commissie voor de verbouwing en inrichting, bestaande uit mevrouw Raedt van Oldenbarnevelt, Dr. Rademaker en den Directeur.

Ofschoon het geheele werk op 28 Januari 1919 nog lang niet was voltooid, kon de Directeur toch reeds op dien datum het voor hem bestemde gedeelte van het perceel betrekken.

Het mag zeker wel als een bijzonderheid vermeld worden, dat reeds op den 2den dag van het verblijf van den Directeur in het Tehuis een dringende aanvraag kwam om een baboe op te nemen.

landse zaken de gemeenten op de noodzaak alle inlanders en Chinezen in te schrijven. Ook hield hij zich bezig met directe belangenbehartiging. In zijn verslag van werkzaamheden noemde hij soortgelijke gevallen als door Mühlenfeld gesignaleerd.
Hierbij noemt hij ook de problemen van de Soendanese man Soekantadisastra en vrouw Itji, die zich in september 1916 contractueel voor een jaar verbonden aan het variétégezelschap van Oscar Coppée. De contractbepalingen wat betreft logies en kleding werden niet strikt nageleefd, maar ernstiger was dat Coppée weigerde de dure terugpassage via het Panamakanaal te betalen. Het echtpaar verliet het gezelschap toen. Oudemans spande namens hen een rechtzaak aan. De afloop hiervan heb ik niet kunnen achterhalen. Met de man liep het overigens slecht af. Hij liep t.b.c. op, werd een jaar lang in een Haags ziekenhuis verpleegd, ging in februari 1920 terug, maar overleed een week na aankomst. Zijn partner had meer geluk; zij trad in dienst bij een Hollandse familie in Nice.
De nota-Mühlenfeld was voor "Oost en West" aanleiding het al langer bestaande plan voor een tehuis aan de orde te stellen bij de minister. In overleg met Oudemans werd in augustus 1917 een uitgewerkt voorstel ingediend. Het was de bedoeling "tegemoet te komen in de verlatenheid, de hulpeloosheid, het gevaar door onkunde in handen te geraken van onvertrouwbare raadgevers, waarin allicht de Oosterlingen hier te lande komen te verkeeren, wanneer zij vrij geraakt zijn van het dienstverband, waarop zij naar hier gekomen zijn, of tijdelijk werkeloos zijn".
De functie van het tehuis zou duidelijk moe-

Daarop was niet gerekend. Dit was echter geen verhindering haar dadelijk op te nemen; ja, het was een reden tot blijdschap, dat al zoo spoedig van het Tehuis gebruik werd gemaakt. Sedert de komst van die eerste baboe is het Tehuis geen dag zonder inlandsche logé's geweest.

In April kon de sub-commissie voor de verbouwing en inrichting mededeelen, dat het Tehuis gereed was om officieel geopend te worden. In de beneden slaapkamers waren 2 bedden voor mannelijke bedienden, en boven, op de kamers voor baboe's bestemd, stonden 3 bedden. Voorloopig dacht men daaraan genoeg te hebben.

Op de commissievergadering van 5 April 1919 werd de sub-commissie voor verbouwing en inrichting door den voorzitter dank gezegd voor den ijver en de toewijding waarmede zij zich van de haar toevertrouwde taak gekweten had. Op die vergadering werd ook de naam voor het Tehuis vastgesteld, n.l. „Persinggahan", het zuiver Maleische woord voor het in Ned.-Indië, onder Europeanen meer bekende woord „Pasanggrahan".

De officieele feestelijke opening had, onder veel belangstelling, plaats op Zaterdag 3 Mei daaraanvolgende. Onder de aanwezigen werden opgemerkt de heeren Dr. E. Moresco, vertegenwoordiger van den Minister van Koloniën, Mr. D. Fock, voorzitter van de Tweede Kamer der Staten Generaal, en Mr. J. A. N. Patijn, burgemeester van 's-Gravenhage.

Nadat de voorzitter van de vereeniging „Oost en West", de heer Bakhuizen van den Brink, de openingsrede had uitgesproken, vertolkte de heer Moresco de wenschen van den Minister van Koloniën, waarna de heer Zuyderhoff, voorzitter van de Commissie van Beheer, dank betuigde voor de moedgevende wenschen en beloften voor het nieuwe Tehuis geuit.

Bij de opening waren 3 baboe's in het Tehuis gehuisvest en op 30 December werd No. 46 in het register van opgenomen bedienden ingeschreven. 38 hadden er op 31 December het Tehuis reeds weder verlaten, zoodat op het einde van het jaar 8 bedienden huisvesting genoten.

Het aantal inwonenden was aan groote afwisseling onderhevig. Het kleinste aantal, sedert de opening, dat tegelijk een onderkomen vond, was 3 en het grootste 12.

Er moesten daarom al spoedig na de opening meer bedden worden aangeschaft.

Verreweg het grootste gedeelte van de bedienden werd in het Tehuis opgenomen op verzoek en voor rekening (ƒ 2.— per dag) van de familie, waarmede de reis naar Holland was gemaakt. De overigen waren dakloozen. Voor hen vooral was het Tehuis een groote uitkomst.

Van de gelegenheid om in de recreatiezaal den vrijen tijd door te brengen werd door in 's-Gravenhage in dienst zijnde bedienden ruim gebruik gemaakt. De eerste weken liep het niet druk, maar het duurde niet lang of er waren 's avonds een 15 tot 20 gasten aanwezig. Koffie en thee werd kosteloos verstrekt en de gasten, die 's middags aanwezig waren, wat vooral des Zondags nog al eens voorkwam, aten vanzelf „een bordje rijst" mee. Zoo leerden de inlandsche bedienden Persinggahan beschouwen als hun Tehuis, waar zij altijd welkom waren. En wanneer zij hun wenschen of bezwaren wilden kenbaar maken, wisten zij, dat bij den Directeur of zijne echtgenoote ten allen tijde een open oor te vinden was.

Behalve ter mededeeling van meer intieme aangelegenheden, kwamen de bedienden ook naar het Tehuis om zich bij den Directeur aan te melden voor de terugreis naar Indië. Zoo werkte Persinggahan óók als arbeidsbeurs. Het aantal aanbiedingen, zoowel persoonlijke als schriftelijke, bedroeg van af de opening tot ult. Dec. 137; terwijl er in dien tijd 194 aanvragen om een bediende binnen kwamen. De aanbiedingen waren, op een enkele uitzondering na, alleen voor de reis naar Indië; de aanvragen daarentegen kwamen veelal van dames, die gaarne een baboe wilde huren om hier te lande dienst te doen als dienstbode. De vraag naar zeebaboe's was, vooral in het laatst van het jaar, veel geringer dan het aanbod en het duurde daarom soms eenigen tijd voordat een familie voor de terugreis gevonden was. De baboe's, die bereid en in staat waren in Nederland als „noodhulp" dienst te doen, vonden echter spoedig een tijdelijke betrekking. Aanbiedingen en aanvragen werden in den regel naar volgorde behandeld. In dringende gevallen moest echter wel eens een uitzondering worden gemaakt.

Voor ziekten, enkele lichte ongesteldheden niet medegerekend, bleef Persinggahan gelukkig gespaard.

De Commissie van Beheer hield in dit eerste tijdperk 6 vergaderingen en het Dagelijksch Bestuur, dat uitgeoefend wordt door den Voorzitter der Commissie en twee harer leden, was elke maand 1 maal in vergadering bijeen ter controleering der administratie en afdoening van loopende zaken.

Uit dit overzicht moge blijken, dat „Persinggahan" beantwoordt aan het doel waarmede het is opgericht. En daar de ontwikkeling in dit korte tijdperk van 8 maanden grooter is geweest dan waarop bij de tot stand koming gerekend werd, mag zeker de conclusie worden getrokken, dat het Tehuis voorziet in een behoefte, die grooter was dan zelfs door de oprichters werd vermoed.

R. ZUYDERHOFF, Voorzitter.
F. DE MUNNIK, Secretaris.

Ceres, 1-10-1915.

ten zijn: een doorgangshuis waar tegen een laag tarief kon worden verbleven; een recreatiezaal zou een ontmoetingspunt voor alle oosterlingen moeten vormen, terwijl ook bemiddeling zou moeten worden verleend bij het tewerkstellen van de bedienden.
Het voorstel werd aanvaard en een jaar later was alles geregeld: beheerder, commissie van toezicht, regeringssubsidie, opzet, slechts een geschikt pand ontbrak. Pas op 3 mei 1919 werd tenslotte het tehuis officieel geopend, "Persinggahan" (Pleisterplaats) geheten.
Uit het eerste jaarverslag, over 1919, van de directeur, zoals hier afgedrukt, wordt een duidelijke indruk verkregen van totstandkoming en functie van het tehuis. In elk nummer van het "Koloniaal Weekblad" stond een advertentie waarin Indisch personeel werd aangeboden.
Een andere grote groep Indonesiërs, die regelmatig tijdelijk in Nederland vertoefde, waren de zeelieden en bedienden op de grote schepen tussen Nederland en Indië. Ook hun omstandigheden lieten veel te wensen over. H.J. Vermeer schreef hierover een artikel in "De Taak" van 17 mei 1919. Hij beschreef uitvoerig de verstrekte ontoereikende kleding en voeding, de schandelijke huisvesting aan boord en de veel te lage beloning.
In de periode tussen de reizen in werden de Indonesiërs gehuisvest op de terreinen, de emplacementen, van de scheepvaartmaatschappijen. Over hun omstandigheden daar schreef Vermeer: "Eenige malen in Amsterdam en Rotterdam in de buurt van de emplacementen der stoomvaartmaatschappijen geweest zijnde, zag ik met eigen oogen, hoe inlanders, onvoldoende gekleed in de barre koude over de straat liepen te bibberen om boodschappen te doen; zag ik, hoe de duurte der normale kleeding oorzaak was, dat velen hunner in lompen gehuld gingen; en hoorde ik - zoo terloops een paar hunner aansprekende - hoe er in Rotterdam, gedurende de oorlogsjaren, in welke een aantal daar op wachtgeld rondliep, verscheidenen (men noemde mij tien à vijftien) van ellende *gestorven* zijn."
Tijdens hun verblijf in Nederland waar ze op de kade of de schepen werden ingezet dienden ze zelf van hun karige loon zich toereikende kleding aan te schaffen. De maatschappijen stonden het dragen van de door hen zelf bij aanmonstering uitgereikte warme trui en broek alleen maar toe op schepen in de vaart: "O ja, ik vergat één uitzondering te noemen! Op het bureau bij de directie werken *vier* Javaansche bedienden. Aangezien de directie-leden liever niet bediend worden door hoestende, door longontsteking en andere ziekte aangetaste bedienden hebben deze vier menschen toestemming om aan den wal die kleedingstukken van de maatschappij wel te dragen!
Maar de 'nieuwelingen' lijden, mede door gebrek aan ervaring, welk gebrek zich zelfs bij repatrieerende Nederlanders demonstreert [...] verschrikkelijke ellende en, bij grondig onderzoek op de emplacementen zal men tot de ontdekking komen, dat een groot gedeelte der bedienden door gebrek aan kleeding *nimmer* de loods uitkomt, althans niet in herfst, winter en eerste voorjaar!
Dáár, in die loods, hokken ze dan bij elkander in een onzalige hitte van kachels of stoomverwarming en loopen, tijdens hun werk buiten, driedubbele kans een doodelijke ziekte op te doen!"
Deze feiten waren niet onbekend. In diverse dagbladen was al eerder opgeroepen tot verbeteringen. Maar de maatschappijen hielden zich doof. De remedie was volgens Vermeer de organisatie van een "flinke vakvereeniging". Vakbondsactie zou de maatschappijen kunnen dwingen tot betere arbeidsvoorwaarden. Vermeer riep ook zijn landgenoten op zich voor de zeevarenden in te zetten: "Het *kan* en *mag* niet onverschillig zijn, hoe een talrijk inlandsch proletariaat, dat periodiek ons vaderland bezoekt en daarvan indrukken medeneemt en *verspreidt* [...] over ons denkt!
En afgescheiden van de *politieke* overwegingen zijn wij als *mensch* verplicht er voor te zorgen, dat onze inlandsche *medemensch* een menschwaardige behandeling ondervindt! Zelfs van onze eigen landgenooten. . ."
Vermeer was een actief donateur van de Indische Vereeniging. Het was wellicht op zijn initiatief dat de I.V., nadat Vermeer desgevraagd op een vergadering in maart 1920 nog eens de omstandigheden aan boord had uiteengezet, op voorstel van Soorjopoetro beloofde een onderzoek hiernaar in te stellen. Enige leden bezochten schepen en spraken met hun landgenoten. Tot daaropvolgende actie is het overigens niet gekomen.
Ook in het "Koloniaal Weekblad" gaf Vermeer lucht aan zijn verontwaardiging. Daar bleek dat niet alleen het scheepvaartpersoneel maar ook de inlandse bedienden van de Europese verlofgangers slecht behandeld werden. De baboes en djongos sliepen op de gangen voor de deuren van hun Europese meesters en werden vaak ziek, "hetgeen weer gevaar opleverde voor hunne eigen kinderen!"

IN MEMORIAM.

RADEN BAZOEKI.

† 15 Sept. 1915.

Toen ik bij hem kwam, dien wonderschoonen zonnigen zomernamiddag, en hem daar liggen zag met snel hijgende borst en koortsige wangen, toen voelde ik dat hij sterven ging. Ik wilde iets tot hem zeggen, maar mijn stem hokte in mijn keel. Hij keek me aan met zijn groote zwarte, zuidelijke oogen, waarin steeds lag zoo'n wereld van mystiek, zoo'n droomerige, tooverachtige glans. Eindelijk trachtte ik hem iets te zeggen; het klonk me zoo banaal in de ooren. Hij glimlachte flauwtjes, want hij kon me niet meer verstaan. En in zijn oogen las ik een hevig verlangen naar zijn zonnig, zuidelijk geboorteland; hij had alleen kunnen genezen onder de palmen en waringins van zijn heerlijk, altijd groene vaderland.

Hij wist niet dat hij sterven ging, want eens vroeg hem zijn Hollandsche moeder, die altijd bij hem was en hem verzorgde en lief had als haar eigen kind: „Zeg, Bas, toe vertel me nu eens wat je hebben wilt?" Hij lachte, wierp zijn hoofd met een ruk om en zeide met stralende oogen: „Mooie boeken voor het volgend studiejaar." Wij die om hem stonden wisten dat hij nooit meer studeeren zou en dat vervulde ons met een nameloos wee.

Het sterven leek me zoo verschrikkelijk voor hem, ver, ver van zijn land, van zijn ouders, van zijn vrienden. Vaak klaagde mij de zuster haar nood, dat ze hem niet begreep, niet voor hem zijn kon wat ze wilde.

Hij leed zwijgend en fier, zooals de mannen van zijn ras Geen klacht kwam over zijn lippen, maar zooals hij daar lag, met zijn gitzwarte haren, lokkig gespreid over het witte kussen, sprak uit zijn oogen zoo'n hevig lijden, zoo'n onuitsprekelijk verlangen. Wij spraken nooit tegen elkaar; hij kon het niet verstaan. Maar aldoor waren zijn groote donkere oogen op mij gevestigd en soms was het alsof hij iets zeggen wilde, maar het niet kon.

Toen ik weer wegging uit Ede, en hem dus niet meer kon opzoeken in Wageningen, toen wist ik, dat ik weldra zijn doodsbericht zou ontvangen.

Er zijn dingen in ons leven, die een onvergetelijken indruk op ons maken. Zoo zullen we nooit vergeten onzen zuidelijken broeder, die bij ons kwam om te arbeiden en te werken, en wiens levensdoel was, zijn hier verworven kennis deelachtig te maken aan zijn landgenooten, die hij zoo lief had.

Rust zacht, BAZOEKI. Wel zul je niet hooren in je laatste rustplaats de melancholieke tonen van de gamelan, of het ruischen der groote waaierpalmen, maar ook hier zul je rusten, zacht en goed en velen zullen er zijn, die aan je denken, als aan een vriend, die is heengegaan voor een verre, verre reis."

Oudemans kwam overigens tot andere conclusies. Hij bezocht in de winter van 1916-1917 de emplacementen en vond deze aan redelijke eisen voldoen. Het personeel werd "goed en royaal" behandeld en de slaaplokalen waren centraal verwarmd. De slachtoffers aan longontsteking of tuberculose hadden dit, volgens de toezichthoudende geneesheer, vooral te wijten aan hun eigen roekeloosheid. Wel vond deze dat de voorafgaande keuring van het scheepspersoneel te kort schoot.

Gegevens die inzicht verschaffen in het totaal aantal leden van de groepen zijn er niet, maar een getal van enkele honderden lijkt een redelijke schatting.

Slachtoffers

Voor de Indonesiërs werd het Nederlandse klimaat ongezond geacht. Aangevuld met de ongewone omstandigheden wat betreft voeding en huisvesting was er sprake van veel ziekte en een aantal sterfgevallen. Het aangehaalde artikel van Vermeer vermeldt een aantal slachtoffers bij de zeevarenden. Verdere gegevens ontbreken.

De overleden studenten zijn bekend. Over hen verschenen verspreide herdenkingsartikelen. In de periode 1913-1920 zijn er zo vijf sterfgevallen te noteren. Op zo'n gering aantal studenten, in een jeugdige leeftijdscategorie, is dat een zorgwekkend getal. De toen een aantal malen gemaakte opmerkingen over de nadelen uit medisch oogpunt voor Indonesiërs van een Europese opleiding en de noodzaak van een medische keuring vooraf zijn dan ook begrijpelijk. Het overlijden van deze jonge mensen, ver van hun vaderland, was van een bijzondere tragiek. Dat kwam dan ook heel duidelijk tot uiting.

In april 1913 overleed, 22 jaar oud, Raden Mas Ario Notowirojo, zoon van de Pakoe Alam, in Zwitserland. In 1910 kwam hij naar Amsterdam voor opleiding op een handelsschool. Tuberculose tastte hem aan, een operatie noch verblijf in het hooggebergte hielpen. In de "Voordrachten en Mededeelingen van de Indische Vereeniging" schreef Abendanon een in memoriam:

"Vol geestdrift kwam Notowirojo in Nederland om kennis te vergaren ten einde later zijn volk voor te gaan op een der wegen, die voeren moeten tot economische ontwikkeling. Hij was doordrongen van de gedachte, dat geen werkelijke vooruitgang mogelijk is zonder grondige kennis van handel en nijverheid, zonder juist begrip van het wereldverkeer.

Hij heeft zijn doel niet mogen bereiken, maar hij heeft een voorbeeld gegeven, dat zal worden nagevolgd door anderen. Zij zullen moed en volharding putten uit dat voorbeeld, en

Raden Mas Ario Soerjo Soebandrio.

met allen die belangstellen in Insulinde's lot, den jong gestorven wegbereider blijven gedenken.
Maar ook om eene andere reden zullen allen, die Notowirojo hebben gekend, zijn nagedachtenis eeren en zijn vroegtijdig heengaan van harte betreuren. Het is om zijne zachtheid, om zijne innemende inborst, om de kracht van wil en de bezieling, die uit zijne oogen straalden. Deze bezieling, het innigst verlangen om voor zijn volk te leven en te arbeiden, is niet verloren gegaan; zij leeft voort in de harten van duizenden."
Abendanons mooie woorden werden nogal gerelativeerd door Westerveld in zijn al aangehaalde artikel. "Het was een beste jongen, rustig en bedaard als de meeste Javanen zijn, maar. . . geen hoogvlieger. Hij deed bij ons [de H.B.S. in Semarang] twee jaar over de 4de klas, maar kon wederom niet tot de 5de klas worden bevorderd. Toen begreep hij, dat de universiteitsstudie, waaraan zoovelen van zijn naaste familie zich hadden gewaagd, voor hem te zwaar zou zijn en daar hij nu eenmaal naar Holland wilde, koos hij de handelsschool." Westerveld zette tegenover Abendanons woorden "de ietwat nuchtere werkelijkheid" en was van oordeel "dat de biograaf de doode meer geëerd had door anders over hem te schrijven".
Het volgende slachtoffer van Raden Basoeki, student aan de Hogere Landbouwschool te Wageningen, die in september 1915, 21 jaar oud, overleed, eveneens aan tuberculose. Zijn vader was Atmodirono, de eerste inlandse architect bij het Indische gouvernement. Hij was voorzitter en bestuurslid van Boedi Oetomo en mede-oprichter van de Regentenbond.
In het Wageningse studentenblad verscheen het hier geplaatste in memoriam. Abendanon gaf in het "Koloniaal Weekblad" een verslag van de begrafenis. Van Deventer, die zelf negen dagen later plotseling zou overlijden, sprak aan de groeve als voorzitter van de Tjandistichting, die toezicht op de "voortreffelijke" student hield. Vele Indische studenten waren naar Wageningen gekomen. Namens hen sprak I.V.-voorzitter Ratulangie, terwijl Sarengat een dankwoord sprak.
Een derde slachtoffer dat de Javaanse elite moest betreuren was Raden Mas Ario Soerjo Soebandrio, een jongere broer van Mangkoenegoro VII. Deze woonde in bij Noto Soeroto en kreeg daar privélessen in de westerse talen. De dood, tenslotte, van de twee Javaanse priesterstudenten heb ik al vermeld.

1920 - 1930
Nationalisme in isolement

De neergang van het Indonesisch Verbond

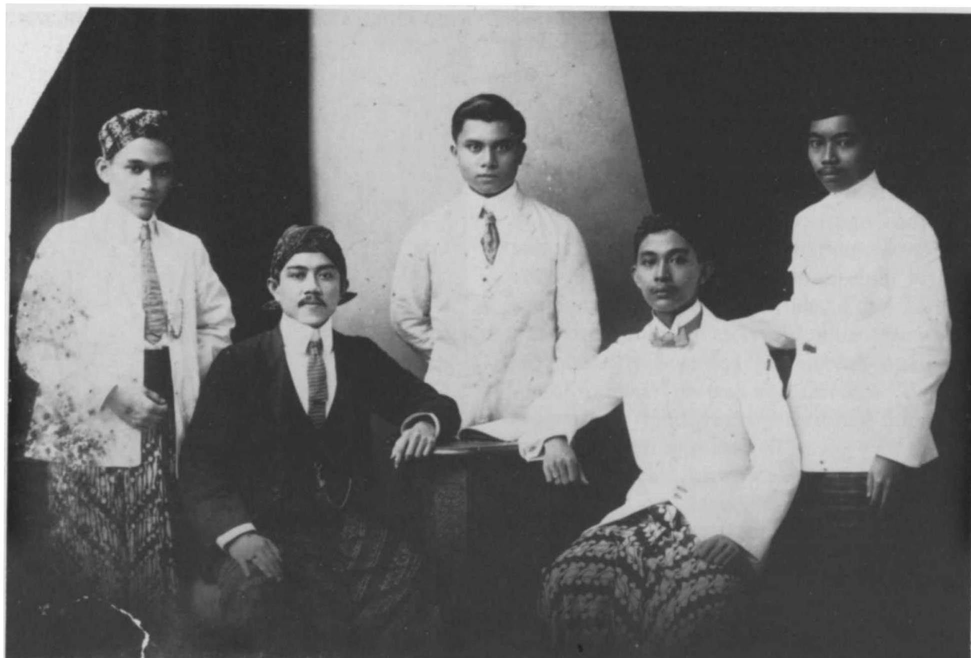
In het vorige hoofdstuk is al opgemerkt dat de afloop van de Eerste Wereldoorlog en het herstel van de regelmatige en veilige verbinding met Indië leidden tot vrijwel gehele vernieuwing van het Indonesische studentenbestand. Het getal aan studenten nam daarbij ook toe, door de geboden mogelijkheiden om de Indische studie aan Stovia of Rechtsschool in Nederland zonder belemmerende toelatingseisen te bekronen met een academische graad in medicijnen of rechten. Het aandeel van studenten uit andere dan de hoogste aristocratische milieus nam toe, mede omdat het Indische gouvernement op ruime schaal beurzen verstrekte voor academische studie, onder voorwaarde dat de aanstaande arts of jurist na de studie een aantal jaren in gouvernementsdienst trad. Vaak ook werden kandidaten uitgezocht die zich na hun Stovia- of Rechtsschoolopleiding al een aantal jaren in de praktijk van de overheidsdienst hadden onderscheiden. Zij kregen dan een studieopdracht om in Nederland een academische graad te behalen.

De nieuwe lichting studenten bracht naar Nederland ook de ervaringen mee uit het Indische politieke leven, dat na het voorzichtige begin van Boedi Oetomo en de kortstondige radicale actie van de Indische Partij zich had ontplooid en gevestigd in velerlei organisatievormen. De Sarekat Islam ontwikkelde zich tot een massabeweging, waarbij op centraal niveau strikt-Islamitische, nationalistische en socialistische stromingen binnen en buiten de amorfe partij poogden de koers van de partij te bepalen. De pas opgerichte Volksraad legitimeerde het bestaan en werk van de politieke partijen. Vakverenigingen en vakactie breidden zich uit. Jeugdverenigingen, meestal op regionale basis, verschaften jongeren eerste politieke scholing en ervaring.

Het bestuur van de Indische Vereeniging van eind 1919 tot begin 1921 stond onder leiding van zo'n nieuweling, Soebardjo, ondersteund door een oudgediende, Darma Brata, als secretaris. Penningmeester was Pandoe Soeradhiningrat, die de I.V. ook in het bestuur van het Indonesisch Verbond en in de redactie van ''Hindia Poetra'' vertegenwoordigde. Pandoe was met een gouvernementsbeurs student in Leiden om opgeleid te worden tot Japans tolk. Hij arriveerde in november 1919 en vertrok anderhalf jaar later naar Japan. Soebardjo behoorde in juni 1919, met Maramis en Pamontjak, tot de eerste drie studenten die na de wereldoorlog in Nederland aankwamen. Het drietal wilde rechten studeren en bereidde zich door klassieke-talenstudie voor op het staatsexamen dat de poort van de Leidse Universiteit voor hen zou openen. Hen was, na hun H.B.S.-diploma, voor zes jaar een beurs toegekend door de Indische regering. Goenawan Mangoenkoesoemo maakte Soebardjo in 1919 voorzitter van de I.V. en Maramis en Pamontjak bestuurslid. Goenawans motivering was dat het drietal de nieuwe ideeën uit het vaderland moest overbrengen, en dat hun afkomst van Java, Celebes en Sumatra en hun activiteit in jeugdverenigingen hen bij uitstek voor het bestuur kwalificeerde. Soebardjo en zijn vrienden protesteerden vergeefs tegen de benoeming; Sosro Sawarno en Samsi beloofden hun praktische steun in het bestuurswerk.

Met hun aantreden werd een voor de I.V. qua activiteiten stil jaar afgesloten. Een circulaire aan Indonesische studenten met Nederlandse studieplannen werd verzonden, als ook werden de lezingen in eigen verband hervat. Zo spraken begin 1920 onder andere J.E. Stokvis over ''Vreemd bewind op eigen bodem'', Z. Stokvis over onderwijs, en Loekman Djajadiningrat in zijn al aangehaalde afscheidsrede. J.E. Stokvis hield, als sociaal-democraat, een pleidooi voor een zo spoedig mogelijke overdracht van het bestuur in Indië aan de Indonesiërs. Goed onderwijs vooral moest er toe bijdragen dat de Indonesiërs in staat zouden zijn hun politieke rechten te gebruiken ''om zich te ontworstelen aan de vreemde overheersching''.

Bestuur Indische Vereeniging 1919. V.l.n.r. Soebardjo, Darma Brata, Maramis, Pandoe Soeradhiningrat, Pamontjak.

Dahlan Abdoellah gingen Stokvis' woorden nog niet ver genoeg, zoals hij in het debat na de lezing uiteenzette.

In november 1920 hield Casajangan Soripada, mede-oprichter en erelid van de I.V., een lezing "Indië Weerbaar en de Ambonsche deputatie". Casajangan had lof voor de "Indië-Weerbaar"-beweging, die Indiës rustige ontwikkeling zou waarborgen onder leiding van Nederland als "vorst, leermeester en vader" en Indië als "onderdaan, leerling en kind". Zijn verdere betoog ging in op allerlei verwikkelingen rond het ontbreken van de Ambonse afgevaardigde in de deputatie van "Indië Weerbaar". Voor de verslaggever was het "een eenigszins verwarde lezing", die niettemin aanleiding gaf tot fel debat. Casajangans opvattingen waren bij de studenten achterhaald. Dahlan Abdoellah wond zich op, Singgih wees op onjuistheden en Stokvis beleed zijn socialistische beginselen. Casajangans weerwoord was zwak. Maar Casajangan kreeg steun voor zijn ideeën uit Nederlandse hoek die de associatiepolitiek ondersteunde; een associatiepolitiek die, naar één van de sprekers, op de vergadering in de praktijk werd gebracht: "hier zaten 'blank en bruin' dooreen; hier spraken 'blank en bruin' even vrijmoedig; hier was de daadwerkelijke associatie van 'blank en bruin' ."

Het Indonesisch Verbond van Studeerenden dat begin 1920 800 leden telde, was na de roerige congresdiscussies tot een aantal afspraken gekomen die het verbondsleven in rustiger vaarwater moest brengen. Daartoe moesten ook de "sociëteitsavonden" bijdragen, waarvan de eerste in maart 1920 plaatsvond. Lezingen, discussie, muziek en voordracht vulden deze avonden. Soorjopoetro toonde zich hierin en als discussiant en als uitvoerend kunstenaar actief.

De informele, welwillende sfeer van deze bijeenkomsten heerste ook op de conferentie van de Indische afdeling van de Nederlandsche Christen Studenten Vereniging (N.C.S.V.) op kasteel Hardenbroek (bij Utrecht) in april 1920. Naar deelnemerssamenstelling verschilde deze conferentie niet veel van een Verbondscongres; niet minder dan tien Indonesische studenten waren aanwezig. Onder anderen spraken Z. Stokvis over onderwijs, en mr. A.M. Joekes over de staatkundige ontwikkeling van Indië. Ook de I.V.-voorzitter Soebardjo hield een voordracht, waarin hij de Jong-Javanenbeweging behandelde, die uit de oude Hindoe-Javaanse cultuur met toevoeging van westerse elementen een nationale cultuur wilde doen groeien, en waar Boedi Oetomo de georganiseerde vorm van belichaamde. In de discussies mengde zich ook Raden Soetomo, inlands arts en medeoprichter van Boedi Oetomo, die voor aanvullende studie in Nederland vertoefde.

In het "Indologenblad" werd vermeld dat Soetomo ook gezegd zou hebben dat "Indonesiërs nog niet rijp zijn voor zelfbestuur". Dat ging deze te ver. In een ingezonden stuk zette hij de zaak recht, maar bleef daarbij voorzichtig en gematigd. In "Hindia Poetra" liet Soetomo zijn waardering blijken voor de conferentie; evenals zijn collega-inlands-arts Marsadi die "bovenmate" was getroffen door de "zeer joviale, amicale, ja broederlijke houding der Europeesche bondgenooten; dat ben ik in Indië niet gewend. Indonesiërs, Chinezen en Hollanders leefden in volkomen harmonie en broederschap met elkaar, een ideaal-toestand. Als die goede

verstandhouding eens overgeënt werd in Insulinde? Ach! Hoe menig ontevreden Indonesiër zou veranderen in een vurig patriot van een werkelijk Groot-Nederland. De harmonie en broederschap zouden een zegen zijn voor Holland en Indië beiden, een hechte grondslag wezen voor een groot en machtig Imperium Hollandicum". In april 1922 vond nog zo'n conferentie plaats, waarop Soetomo een voordracht hield.

In dezelfde harmonieuze sfeer vond ook het vierde Verbondscongres plaats in Lunteren (23-26 augustus 1920) met 80 deelnemers. De gang van zaken hier onderscheidde zich duidelijk van voorgaande congressen.

Een verslag van dit congres is hier afgedrukt. De hier aangedragen oorzaken voor de andere sfeer lijken zeker te gelden. Op het congres zelf werden vijf voordrachten gehouden door Nederlandse deskundigen: over Hindoekunst en -cultuur, het wezen van de Chinees, de Volksraad, de economische minderwaardigheid van de Indonesiër, en de Straits Settlements. Over "religie en cultuur" spraken een Nederlander, Chinees en Indonesiër. Soorjopoetro verzorgde de Indonesische bijdrage, waarover de verslaggever neerschreef: "M.i. is de heer Soorjo Poetro te veel gevoelsmensch en kunstenaar om een streng-logische redevoering te kunnen houden. Hij gevoelt bij ingeving wat voor hem het ware is, doch hij mist de gave van scherp formuleeren, zoals we dit veelal bij kunstenaars zien. Bij zijn verdediging liet hij zich ook weer door zijn gevoel medesleepen en gaf hij ons een stukje woordkunst te hooren, dat zeer zeker velen zal hebben ontroerd."

Als een eregast was op dit congres de kroonprins van Djokjakarta aanwezig, die na de opening in het Maleis een lovende toespraak hield over het Verbond. Noto Soeroto vertaalde zijn rede. De discussies tijdens het congres liepen niet hoog op; de zo gespaarde energie kon men kwijt tijdens de zakloop- en touwtrekwedstrijden. Nazir Datoek Pamontjak kon dan ook namens de I.V. het Verbondsbestuur prijzen voor het vlekkeloze congresverloop.

De sociëteitsbijeenkomsten in Utrecht en Leiden werden in het najaar van 1920 hervat. Soorjopoetro en Noto Soeroto spraken over culturele zaken, Dahlan Abdoellah over de bedevaart naar Mekka.

Ook het Verbondsorgaan "Hindia Poetra" leek in rustiger vaarwater beland. Verslagen van congressen en bijeenkomsten vulden de meeste plaatsruimte. Polemieken waren schaarser dan voorheen. Toen echter redacteur Pandoe Soeradhiningrat een lang artikel over het idealisme van de uit te zenden bestuursambtenaren van een kort onderschrift voorzag: "Zoolang de moordenaars van Toli-toli tot den strop veroordeeld en die van Garoet gedecoreerd worden, zoolang een koelie die doodgetrapt is, geconstateerd wordt te zijn overleden aan miltvergrooting, zoolang hebben wij geen vertrouwen in U, 'Vertegenwoordigers van het Gezag' " volgden boze en bedroefde reacties. Hierbij was ook Soebardjo, die schreef dat Pandoe "een oogenblik zijn objectiviteit heeft laten varen om uiting te geven aan gevoelens, welke de praktijk van het leven bij hem heeft wakker geroepen". En ook Pandoe zelf haastte zich

Indologenblad, 1920.

INGEZONDEN.

(*Buiten verantwoordelijkheid der redactie*).

Geachte Redactie.

Door de vriendelijke tusschenkomst van mijn vriend, den Voorzitter der Indische-Vereeniging, kwam ik in 't bezit van 't Indologenblad, waarin uw correspondent een kort verslag heeft uitgebracht over de Hardenbroeksche Conferentie. In die bijeenkomst nu, zou ik beweerd hebben, dat Indië nog niet rijp is voor Zelfbestuur.

Mijnheer de Redacteur, ik zou aan de waarheid te kort doen en getuigen van gebrek aan kennis van de geschiedenis van mijn land in het bijzonder en van de historie van andere volkeren en rijken in 't algemeen, wanneer ik 't bovenstaande gezegd zou hebben.

Evenals ieder land op zijn tijd buitenlanders noodig heeft voor zijne ontwikkeling, zoo hebben we ook voor onze evolutie buitenlanders noodig, waarom ik dan ook in Hardenbroek durfde verkondigen, dat wij de Hollanders niet missen kunnen.

Haast ieder volk, dat een bepaalde phase van ontwikkeling heeft doorgemaakt, kan in zijn geschiedenis wijzen op een tijdperk van opkomst, bloei en verval. 't Spreekt wel van zelf, dat de bloei van een land gekenmerkt wordt door een goed bestuur en een geordende welvarende maatschappij en dat een teruggang, een verval van een volk gepaard gaat met een slecht of wanbestuur.

Die tijdperken nu heeft 't Javaansche volk doorgemaakt en juist in den tijd van ons verval kwamen de Hollanders, die toen in opkomst waren; gestaald en gelouterd door den oorlog met Spanje, kwamen zij in ons land en mengden zich in onze binnenlandsche aangelegenheden, welke tot onze volledige overheersching hebben geleid.

Met onze zelfstandige groei was 't en is 't uit. Ten overvloede wilde ik U opmerkzaam maken, dat in dien middeleeuwschen tijd ook in West-Europa 't volk weinig te zeggen had niet alleen, maar, dat 't ook geen rooskleurige positie bezat, bewees wel de groote Fransche revolutie, die een wereldomwenteling heeft gebracht in 't menschelijk denken en voelen.

Naar mijn bescheiden meening was 't in Harderbroek niet de plaats om over zuiver „specifiek Indische belangen" en aspiraties te spreken. Wij waren gasten, gasten van met ons welmeenende studenten, die in de naaste toekomst in ons land een leidende rol zullen vervullen en 't was zaak, plicht van ons om hen, ook van onze zijde, zooveel als 't in ons vermogen lag, over Indische aangelegenheden en toestanden in te lichten, opdat zij beter toegerust, hun taak in den vreemde met meer uitzicht op een gunstig resultaat kunnen vervullen. In 't belang van deze a.s. werkers in Indië nu, pleitte ik voor meerdere medezeggingschap voor de Indonesiërs, want zonder ons, zou hun werk in de naaste toekomst slechts teleurstellingen baren. En wanneer ik mijn Hollandsche vrienden in het bijzonder en de Hollandsche intellectueelen in 't algemeen uitnoodigde om in Indië een bestaan te zoeken was 't weer mijn plicht als gast, die mij er toe dreef om die uitnoodiging te doen. want Indië's evolutie is niet te stuiten en mochten wij in Uw land geen voldoende steun krijgen, Indië aarzelt niet om buitenlanders uit te noodigen om mede te werken voor hare harmonische groei. Reeds hebben wij talrijke Duitschers en Denen in onzen dienst. En nogmaals noodig ik U uit, in Uw belang en in dat voor Uw land en volk, om naar Indië te gaan.

R. SOETOMO.

LUNTEREN.

Tijdens eenige mooie zomersche dagen, die de Veluwe op zijn schoonst lieten zien en deden genieten van de bekoorlijke omgeving van dennenbosschen en bloeiende hei, kwam het vierde congres van het Indonesisch Verbond, ditmaal in het kamp van den Zendings-Studie-Raad te Lunteren, bijeen.

De opkomst mag, hoewel bij tijdiger kennisgeving zij grooter zou zijn geweest, bevredigend genoemd worden. Wel werden niet als in Wageningen een 125 leden geteld, maar het aantal was ongeveer gelijk aan dat in Deventer, zoodat hierover niet te klagen valt. De Indologenvereeniging maakte door de tegenwoordigheid van een twintigtal c. I. a.'s, wat op een vierde deel van het aantal aanwezige Verbondsleden neerkwam, geen slecht figuur.

De stemming onder de leden, de geest van dit congres was er een ten goede. Zou een heftige strijd in deze omgeving reeds een zondigen zijn tegen de rustige, vredige natuur, ook de verhouding in het Verbond was niet meer die scherpe tegenstelling, die antithese van vroeger, maar juist het omgekeerde van wat vorige congressen te zien gaven. In Lunteren werd de zoo lang gewenschte samenwerking eindelijk verkregen, na lang zoeken »vond« men hier elkander. Door deze geest van eensgezindheid, van vertrouwen en van elkaar te willen begrijpen, door dit ontbreken van alle politiek, werd Lunteren tot een keerpunt in de ontwikkelingsgang van het Verbond, wat zich het duidelijkst laat demonstreeren door een terugblik op de vorige congressen en hun verhouding tot dat in Lunteren.

Leiden, Wageningen en den Haag hadden dit gemeen dat zij allen in het teeken van den politieken strijd stonden. In den Haag nog politiek voor en politiek na, inleidingen en debatten over onderwerpen die of als politieke bestemd waren of zich alleszins hiertoe leenden. De heftige, vlammende strijd deed een antithese en een verwijdering voelen welke geen voldoende tegenwicht vonden in een intensieve, persoonlijke kennismaking, die den weg tot toenadering baande. Verbittering en onbevredigdheid beheerschten maar al te zeer het geheele congres.

Deventer leverde reeds een geheel ander aspect hoewel ook aan dit congres de strijd niet vreemd was. Van de drie dagen waren twee bestemd voor lezingen over niet-politieke onderwerpen, waartoe sprekers van buiten werden uitgenoodigd. Deze beide dagen heerschte reeds een geheel andere stemming dan in den Haag, men maakte kennis, was vriendschappelijker en gemoedelijker. De vooravond van den derden, de »debatdag«, waar doelbewust de politiek ter tafel zou komen bij het beantwoorden van de vraag: »wat kan, mag en wil Nederland thans van Indonesië verwachten«, bracht met een gespannen stemming weer verwijdering. Men school weer in kliekjes samen en stak de koppen bij elkaar. En, gelijk te verwachten was, kwam de derde dag de strijd die niet dan na een gevaarlijke crisis kon worden overwonnen. Toch bleef als totaalindruk de antithese maar al te scherp gevoeld en was de stemming der eerste dagen door een andere verdrongen. Het is dan ook de vraag in hoeverre de aanvankelijke vriendschap waarachtig was dan wel te danken aan — gewaagde vergelijking — een omzeilen van den twistappel. De heer J. E. Stokvis kon onweersproken in het Koloniaal Weekblad van 18 September '19 waarschuwen tegen »de antithese te Deventer« en constateeren dat »de congressen dat beklemmende, dat onbevredigde, die gemelijke verstoordheid laten, welke eer vroeg dan laat met scheiding dreigen«. In Deventer werd uitgesproken dat de Hollanders zoozeer het *vertrouwen* der Indonesiërs misten. De verhouding in het Verbond was er nog een van wantrouwen, een in den grond vijandige.

Het congres was evenwel leerzaam, vooral voor de leiding, door de toenadering de beide eerste dagen betoond. Men voelde — en aan den heer Enthoven komt de eer toe dit reeds begrepen en aan den heer van Asch van Wijk het Verbond in deze richting geleid te hebben — dat de zoo gewenschte samenwerking slechts door persoonlijke kennismaking was te bereiken. De nieuwe, als de juist te nemen koers teekende zich duidelijk af. De onderlinge band, in Deventer in den kiem ontstaan, werd door de sociteitsavonden aangekweekt en voor de volgende congressen voorbeid.

De andere stemming, voornamelijk gevolg van de isolatie van de buitenwereld, waardoor persoonlijke kennismaking wel moest plaats hebben, kwam tot uiting in de — zij het niet van het Verbond uitgaande — Conferentie te Hardenbroek in April 1920. Opgetogen waren de verhalen van hen die hier geweest zijn, de geest die er heerschte, scheen een idyllische. Van Lunteren kan men hetzelfde zeggen. De beste typeering van dit congres mag men symbolisch zoeken in het feit dat bij een reageeren van een Indonesiër op een verkeerd verstaan gezegde van een der Hollanders, waarbij de delinquent een kijkje had gegeven in zijn schijnbaar zoo zwart gemoed, deze later opheldering van zijn woorden gaf en zich hiermede boetvaardig toonde. De goede stemming eischte genezing van deze onnoodig geslagen wonde.

In Lunteren heerschte een sfeer van vriendschap, de politiek was verre van het Verbond. Wij gelooven niet, dat dit zuiver is te danken aan eerbied voor de sprekers die verhoede dat men hun lezingen gebruikte als aanleiding tot straattooneelen, noch ook als in Deventer aan een vermijden van de moeilijkheid. Hoewel »Religie en Cultuur« door de leden zelf behandeld, zich niet leende voor politiek, de lezingen van de heeren Koningsberger en Gonggrijp deden dit ten volle. Politiek en strijd pasten nu eenmaal niet in het kader van dit congres. Het Verbond had een verjonging ondergaan. De gezichten van de hier aanwezigen toonden allen eenige jaren jonger dan bij de vorige congressen, wat met zich bracht een jongere, minder bevooroordeelde en meer ontvankelijke geest, die zijn stempel op de geheele samenkomst drukte. In het Verbond was minder overtuiging en meer het zoekende. Vandaar, dat in Lunteren de uitwisseling van gedachten minder levendig en minder spontaan was dan in den Haag en Deventer. Een op elkaar botsen van meeningen ontbrak hier. In Lunteren vormde niet de gedachtenwisseling, maar het onderlinge samenzijn, de kennismaking de hoofdschotel. Is het wonder, dat de eensgezindheid, het vertrouwen, tot nu toe in het Verbond zoo noode gemist, in Lunteren als een vanzelfsprekend iets tegenwoordig waren?

Een positief voordeel was het ontbreken van bevooroordeelde elementen die de debatten beheerschten. Wij doelen op de oudere Indonesische generatie in wie het besef van de achterstelling en afhankelijkheid van hun land te krachtig was gerijpt om dit het zwijgen op te kunnen leggen en ook in de debatten toenadering te toonen. »Zwijgen« zou voor hen beteekend hebben eigen overtuiging geweld aandoen en opkroppen van wat ook wij als hun edelste gevoelens willen beschouwen. Het zou op den duur niet tot gezonde toestanden geleid hebben. Deze ouderen zijn thans naar het vaderland teruggekeerd, hun afwezigheid kwam het Verbond ten goede. Zij hebben hun louterende werking in het Verbond volbracht en lieten aan jongere stroomingen de gelegenheid open naar boven te komen. De opmerking dient gemaakt worden en roept een tragisch sentiment wakker, welke wel de voornaamste oorzaak zal zijn geweest die den Indonesischen afgevaardigden deden protesteeren tegen de woorden van den voorzitter, die in zijn sluitingsrede eveneens dit feit constateerde.

Wij zien de toekomst van het Verbond met vertrouwen tegemoet. Zijn evolutie is een natuurlijke en gezonde. De eerste congressen brachten de stemming welke in Indië heerscht: de antithese, zoo niet de haat. Langzamerhand werd deze overwonnen: Deventer had reeds iets halfslachtigs, Lunteren bracht het evenwicht. Al verliest het Verbond het schokkende, het sensationeele, al misten wij de spontane vitaliteit van weleer, er is hier een innerlijke band ontstaan, het Verbond is kalmer, niet bezadigder geworden, maar juist daardoor krachtiger en hechter.

Nimmer zullen Indonesiërs, Chineezen en Hollanders elkaar geheel kunnen begrijpen, nimmer zullen zij geheel zich in elkaar kunnen verplaatsen. De heer de Bruyn wist hier zoo treffend de kern te raken. Waar dit niet mogelijk is tusschen twee personen van denzelfden landaard en hetzelfde karakter, hoeveel te minder indien men tot volken behoort die temidden van een zoo geheel andere cultuur zijn opgegroeid. Nimmer zal een Westerling een andere Westerling geheel kunnen doorgronden, hoeveel te moeilijker een Oosterling. Is dit wel een verschil in principe of slechts in graad? De kloof die scheidt, de antithese, is nooit geheel te overbruggen, maar zij behoeft niet uit te sluiten dat wij zooveel mogelijk in het wezen van den ander trachten door te dringen en dat bij onderling vertrouwen en goede wil tot wederzijdsch begrijpen samenwerking plaats kan vinden.

D. H. B.

De deelnemers aan het Verbondscongres te Lunteren. Zittend v.l.n.r. F.H.A. van der Brugh (namens Oost en West), P.A.J. Moojen, mevrouw Moojen, Pandoe Soeradhiningrat, Noto Soeroto, de kroonprins van Djokja, J.M.M. van Asch van Wijk, Blok (secretaris kroonprins), J.J. Meyer, A.G. de Bruin. Achter Van Asch van Wijk: Pamontjak.

te verklaren dat hij niemand van zijn Verbondsgenoten had willen kwetsen. Maar zulke controversiële uitlatingen werden steeds meer uitzondering. Mededelingen en verslagen overheersten steeds meer in het door "somtijds schrikbarende copienood" geplaagde blad. Pandoe Soeradhiningrat vertrok naar Indonesië en beëindigde zijn redacteurschap in mei 1921. Zijn opvolger werd Darmawan Mangoenkoesoemo, het derde lid uit het gezin dat, na Tjipto en Goenawan, naar Nederland trok. Hij studeerde met een beurs te Delft voor scheikundig ingenieur, een studie die hij in vier jaar voltooide. In het Verbondsbestuur werd Pandoe opgevolgd door R. Soeratmo, broer van Soetomo en Indisch veearts, die in Utrecht zijn Europese graad wilde behalen.

In maart 1921 organiseerde het Verbond zijn vijfde congres te Oegstgeest, met een recorddeelname van tweehonderd leden. Het werd geopend op vrijdagavond met een dansvoorstelling in de Leidse schouwburg met Jodjana, Soerjowinoto en Soenarjo. Het ledenonderwerp "Associatie" werd behandeld door R.P. Singgih, die na Rechtsschool en een aantal jaren overheidsdienst in Indië zijn meestertitel wilde behalen. De Indonesiërs moesten om "associatie" te bereiken nog een "nationaal voelen" ontwikkelen; de Nederlanders hun superioriteitswaan afleggen. Dan pas kon sprake zijn van associatie - "een samenwerking van twee zelfstandige eenheden tot een gemeenschappelijk doel". In Nederland zag Singgih kiemen van de "associatie"-gedachte in de Nederlandse houding; in Indië nauwelijks. De Nederlandse inleider sprak in dezelfde geest. Mr. A.M. Joekes sprak over het rassenonderscheid in Indië, terwijl een filosofische lezing het serieuze gedeelte van het congres verder vulde. Daarnaast stonden muziek, voordracht, gezamenlijke maaltijden, een excursie naar zee en een lichtbeeldenvertoning door Petit op het programma. Mevrouw Petit droeg verzen van Noto Soeroto voor, onder begeleiding van Soebardjo's vioolspel. Alle verslagen spreken van een groot succes, ook dat van het I.V.-bestuurslid en Indologiestudent Hermen Kartowisastro.

In aansluiting op dit succes werd het zesde congres vastgesteld op vier dagen in september in Soesterberg. Het programma richtte zich vooral op sociaal-economische vraagstukken met als Indonesische inleider het I.V.-bestuurslid R.M. Sardjito, medisch student in Amsterdam. Het congres werd echter op het laatste moment afgelast wegens het gering aantal aangemelde deelnemers. Naar de redenen werd gegist: de I.V.-afgevaardigde wees op de voorkeur voor een grote stad als plaats van handeling; anderen op de vakantieperiode en de vele andere Verbonds- en eigen verenigingsactiviteiten. In een vergadering van deelnemende verenigingen werd in oktober 1921 ook de algemene toestand van het Verbond besproken. Van Chinese zijde werd opgemerkt dat men om de harmonie niet te verstoren de dingen niet meer bij de naam durfde te noemen en direct tot "gezellige sociëteitsomgang" overging. Van het vroegere "strijdkamp" was niets overgebleven. Soetomo, inmiddels voorzitter van de I.V., onderschreef dit. Het Verbond moest zijn een "pracht-gelegenheid [...] om zich vrij te spreken, waar dit later in Indië zooveel moeilijker is". Alle sprekers waren het hiermee wel in grote lijnen eens. De financiële situatie van het Verbond bleek zorgelijk te zijn. Die van "Hindia Poetra" nog meer. Gevoegd bij de matheid die het blad uitstraalde, werd het plan het blad samen te voegen met het "Indologenblad" gunstig ontvangen. Het nieuwe blad zou een gezamenlijk orgaan worden, redactioneel en financieel sterker dan de oude bladen. Het fusieplan stuitte tenslotte af op het verzet van de Indologen Vereeniging en "Hindia Poetra" moest zijn precair financieel bestaan nog een tijd rekken.

Hermen Kartowisastro.

Indologenblad, 1920.

De voorzitter van het Verbond, C.L. van Doorn, formuleerde in december 1921 in "Hindia Poetra" nog eens het doel van het Verbond: voorbereiding op "het gemeenschappelijk werken in dienst van Indië, voor de opbouw en ontvoogding van Indië". Daartoe volstonden sociëteitsavonden en politiek steekspel op congressen niet. Hij pleitte voor het intensiveren van het Verbondsleven "door studie en dieper indringen in elkaars geestelijken inhoud" via studiebijeenkomsten over fundamentele vragen als ontvoogding, kolonisatierecht en verhouding tussen Oost en West.

Op het zesde congres van het Verbond in februari 1922 in Den Haag hield Van Doorn in zijn openingswoord tot de slechts 60 deelne-

mers wederom een pleidooi voor het voortbestaan van het Verbond, in de ''moeilijke dagen [...] nu wij de draagkracht moeten wegen van onze ideeën''. En aan het slot voegde hij hier aan toe, tevreden over het congresverloop, dat ''voor 't Verbond een schoone taak is weggelegd. De groote moeilijkheid van 't Verbond, allen te omvatten en toch niet slap te zijn, kan niet beter overwonnen worden, dan door, door de systemen heen, de menschen te zien''. Tijdens het congres werd ook Van Doorns idee van studiebijeenkomsten opgevat en werd besloten tot de vorming van studiekringen.
Het congresprogramma was grotendeels dat van het afgelaste congres in Soesterberg. Raden Sardjito sprak over de komende maatschappelijke verhoudingen in Indië en verder ook J.E. Stokvis over de sociaal-democratie in Indië. De discussies waren levendig; Soetomo, Samsi, Maramis, Gondokoesoemo, Pamontjak en Dahlan Abdoellah roerden zich hierin volop. In de congresverslagen werd benadrukt hoe belangrijk het was dat de Indonesiërs gelegenheid kregen zich te uiten en de Hollanders leerden begrijpen hoe diep hun verlangen was om het beheer van de archipel in eigen handen te nemen.
''Hindia Poetra'' was 1922 ingegaan met een grote schuld. De driehonderd abonnés vormden een te gering draagvlak en betaalden deels slechts. Kopij kwam nauwelijks binnen en vele geleende artikelen vulden het nu dunne en onregelmatig verschijnende blad.
In mei 1922 beraadde het Verbond zich op de positie van ''Hindia Poetra''. Het algemeen studentenweekblad ''Minerva'' had aangeboden ''Hindia Poetra'' in zijn geheel over te nemen. De redactie zou zelfstandig een rubriek ''Indonesië'' in het blad mogen verzorgen. Na raadpleging van de bij het Verbond aangesloten verenigingen werd hiertoe besloten. Ook de Indonesische Vereeniging had geen bezwaar, onder voorwaarde dat de naam ''Hindia Poetra'' niet werd gebruikt. In augustus 1922 verscheen het laatste nummer van het blad. Darmawan Mangoenkoesoemo trad toen tevens af als redacteur; hij wilde niet door mee te werken aan ''Minerva'' de indruk vestigen achter de ''Groot-Nederlandse'' gedachte, die het blad uitdroeg, te staan. Voor Darmawan eindigde Indonesiës ontwikkeling niet binnen het Nederlands verband. De Chinese redacteur stond op hetzelfde standpunt.
In het Verbondsbestuur was inmiddels, begin 1922, R. Soeratmo als bestuurslid vervangen door Gondokoesoemo. Het geheel vernieuwde bestuur zette zich aan de vorming van lokale studiekringen en bereidde het eerste lustrumcongres voor. In Leiden werd met succes een studiekring gevormd, waarvan mede Soebardjo, namens de I.V., het bestuur vormde. Het lustrumcongres, dat zou samenvallen met dat van de Indologenvereniging, zou in oktober plaats vinden, maar ging niet door.
Het Verbond ging in 1923 in stilte ter ziele. De ethische associatie-idealen werden achterhaald door de actuele ontwikelingen. De politieke bewustwording van de Indonesiërs, in een nieuwe lichting studenten, leidde tot oriëntatie op Indonesische zelfstandigheid, waarbij de noodzaak van ''opvoeding door een koloniaal bestuur'' steeds minder werd gezien. De democratische Europese omgeving droeg in ruime mate bij tot dit radicaliseringsproces. Daarnaast zagen de Indonesische studenten dat de beleden schone idealen

Wederopbouw, 1921.

TEHUIS VOOR INDONESISCHE STUDENTEN.

Amsterdam, 12 Februari 1921.

L. S.

Het Bestuur van de Indische Vereeniging heeft het plan opgevat om een „Nationaal Tehuis" voor de in Holland studeerende Indonesiërs op te richten.

Het doel hiervan is tweeledig: ideëel en practisch.

Practisch om de nieuw aangekomenen, of degenen, die voorloopig geen tehuis hebben, een tijdelijk, goed en goedkoop onderkomen te verschaffen.

Ideëel om de Indonesiërs de gelegenheid te geven hun nationale kunst te beoefenen, de noodige literatuur over Indonesië en de Indonesiërs te kunnen krijgen en verder al wat noodig en gewenscht is voor hun geestelijke vorming tot waardige patriotten in hun bereik te stellen.

Het Bestuur der Indische Vereeniging, wetende dat in de naaste toekomst deze studenten in ons Vaderland ieder op zijn eigen gebied een leidende rol te vervullen zullen hebben niet alleen, maar ook geroepen zullen worden om in 's Lands vergaderzalen verschillende heterogene bevolkingsgroepen van Indonesië te vertegenwoordigen, acht het in het hoogste belang, dat deze a.s. voormannen van ons land in hun tijd van studie, van voorbereiding tot het vervullen van hun sociale taak in onze Maatschappij, elkaar grondig verstaan, opdat zij in de toekomst in onderlinge harmonie kunnen samenwerken voor den vooruitgang van ons land en volk. Daartoe is noodig een tehuis, waar zij vaak met elkaar in contact kunnen komen en elkaar vrijuit hun meeningen en idealen kunnen mededeelen.

Daar zoo'n blijvende stichting, zijnde symbool van Indonesische eenheid en eendracht, veel geld zal kosten, roept het Bestuur der Indische Vereeniging uwen moreelen en financieelen steun in, om dat grootsche plan te kunnen realiseeren. Moreel door onze gedachten in ruimer kring te verspreiden, financieel door naar uw inzicht en beleid gelden voor dit doel te verzamelen en naar het adres van onzen penningmeester te verzenden of aan onzen vertegenwoordiger in Indië Dr. Abd. Rivai, te Bandoeng.

Het Bestuur:

R. SOETOMO, Voorzitter, Admiraal de Ruyterweg 175, Amsterdam.
MOH. SJAAF, Secretaris, V. Const. Huygensstraat 69, Amsterdam.
J. A. KALIGIS, Penningmeester, Van Speykstraat 1, Utrecht.
R. SARDJITO, Archivaris, Admiraal de Ruyterweg 175, Amsterdam.
M. HERMEN KARTOWISASTRO, commissaris, Valkenboschlaan 25, Den Haag.

van de Nederlandse Verbondsleden bij aankomst in Indonesië in de harde realiteit van de Indische maatschappij meestal snel verdampten. Het Verbond straalde de laatste jaren matheid uit. De congressen wisten de fundamentele tegenstellingen niet te overbruggen; de vriendelijkheden, die men elkaar toevoegde om de lieve vrede te handhaven, waren deel van de wederzijdse struisvogelpolitiek. In dat opzicht verbaast het dat de Indische Vereeniging nog zo lang en actief aan het Verbondswerk deelnam. Pas in juni 1923 besloot de I.V. het lidmaatschap op te zeggen.
De Indische Vereeniging zelf timmerde in deze jaren niet bijzonder aan de weg. Er werden nog een aantal lezingen gehouden. Behalve op de Verbondscongressen was van weinig activiteiten naar buiten toe sprake. In februari 1921 nam het nieuw gekozen bestuur met Soetomo als voorzitter het initiatief om tot een tehuis voor Indische studenten in Nederland te komen. De woordkeus van de oproep liep al vooruit op de politieke stroomversnelling waarin de I.V. zou geraken. Anderszins echter verleende de I.V. enkele maanden later actief steun aan het plan van Noto Soeroto om oud-gouverneur-generaal Van Limburg Stirum een huldeblijk aan te bieden. Als algemene vereniging telde de I.V. in 1921 zestig leden; vrijwel de gehele groep Indische studenten.
Begin 1922 trad een nieuw bestuur op. Hermen Kartowisastro werd voorzitter en Moh. Hatta penningmeester. De naam werd van Indische in Indonesische Vereeniging gewijzigd; het eerste openlijke teken van de grote veranderingen die de studentenorganisatie zou doormaken.

De groep studerenden in 1921

De uitvoerige jaarverslagen van de Raadsman voor Studeerenden, G.J. Oudemans, verschaffen een overvloed aan feitelijke informatie over de Indonesische studenten in Nederland. Hier worden de gegevens over 1921 iets uitgebreider vermeld opdat een indruk ontstaat van de samenstelling van deze groep. Het verslag, dat vrijwel alle studenten registreerde, vermeldt 72 personen, naar afkomst verdeeld in 48 Javanen, 7 Ambonezen, 5 Minangkabauers, 4 Bataks, 4 Menadonezen, 3 Soendanezen en 1 Palembanger.
Naar studie of opleiding verdeeld is de volgende indeling te maken:

Universitaire studie	
jurist	14
arts	9
ingenieur	5
veearts	4
indoloog	3
landbouwkundige	1
letterenfaculteit	3
handelswetenschappen	3
wis- en natuurkunde	1
Beroepsonderwijs	
officier/militair	8
middelbare aktes	3
boekhouden etc.	3
technisch	1
landbouwkundig	2
onderwijzer	5
muziekstudie	1
Overige	
H.B.S.	2
ambachtsschool	1
Engelse taalcursus	2
lagere school	1

De 14 juristen studeerden allen in Leiden. Hun grote getal werd veroorzaakt door de verruimde mogelijkheden die aan Indonesiërs werden geboden om de rechtenstudie te volgen. Aandrang van de Leidse universiteit, onder impuls van de gezaghebbende adatrechtdeskundige prof. Van Vollenhoven, en een rekest van Chung Hwa Hui, ondersteund door de I.V., hadden in 1919 tot aanpassing van de regels geleid. Afgestudeerden aan de Rechtsschool konden in Leiden hun meestertitel behalen met vrijstelling van het kandidaatsexamen. In Leiden kon bovendien een studierichting Indisch recht worden gevolgd, die aldus nauw aansloot bij de al bestaande kennis. Zo werd een aantrekkelijke mogelijkheid geopend om in een paar jaren een academische titel te verkrijgen. Het met gunstig resultaat afleggen van het staatsexamen, voorwaarde voor toelating tot de rechtenstudie voor niet-gymnasiasten, en een obstakel voor Indonesische studenten, die na hun middelbare school in Indië rechten wilden studeren, werd niet meer als harde eis gesteld.
De eerste maatregel, vastgelegd in nieuwe onderwijswetgeving, werd eind 1920 van kracht. Niet overal werd daarop gunstig gereageerd. Reacties van Europese zijde in Indië toonden een zekere afgunst op de vermeende bevoordeling.
Voor het al genoemde drietal Soebardjo, Maramis en Pamontjak kwamen deze maatregelen te laat. Zij deden na één of twee jaar staatsexamen. Na de versoepeling van de regels kwam een gestage stroom Indische rechtskundigen naar Nederland. Zij hadden in het algemeen al enkele jaren ervaring in gouvernementsdienst. In de regel werd na anderhalf à twee jaar het doctoraalexamen afgelegd. De elf rechtskundigen die in 1921 in Leiden studeerden waren allen op eigen kosten naar Nederland gekomen nadat zij

EEN JAVAANSCHE PROMOTIE.

Langs Leidens stille grachten ratelt een landauer, met dubbel span in vlotten draf.
De paarden dragen de roode pluimen, de koetsier is in promotie-livrei.
Wie is de jonge doctor?
Vanuit mijn raam op de eerste verdieping zie ik in het rijtuig de twee paranymfen, achteruitrijdend, in Javaansch costuum en, vooruitrijdend, de jonge doctor, ook in nationale dracht.
Het is Raden Dr. Mr. Gondo Koesoemo.

***

Er promoveeren vaak Indonesiërs aan de Leidsche Universiteit. Van de juristen was Mr. Gondo Winoto, broeder van Noto Soeroto, de eerste. Wat dan ditmaal het vermeldenswaarde is?
Dr. Gondo is de *eerste* Inlandsch Rechtskundige de eerste abituriënt van de Rechtsschool te Weltevreden, die na een paar jaar praktijk in Holland afstudeerde en op een proefschrift promoveerde,— zooals bekend vrijgesteld van het candidaatsexamen.
En niet alleen dit, maar hij voleindigde deze studie in een termijn die wel langen tijd als een record op zijn naam zal blijven staan. Zeven maanden na aankomst deed hij zijn doctoraal, en in nog korter tijd daarna verscheen zijn dissertatie over „Vernietiging van Dorpsbesluiten in Indië", terwijl hij ongeveer te zelfder tijd het z.g. faculteitsexamen aflegt. Persoonlijk hoop ik dat dit record nimmer verbeterd zal worden, want al te haastige studie mist wel eens vormende waarde, — wat hier evenwel geenszins kan worden gezegd. — en een verblijf aan een Hollandsche academie biedt ook buiten de boeken ontwikkelingsmogelijkheid.
Maar 't blijft niettemin kranig.

***

In de statieuse Senaatskamer waar, alle wanden langs, vier rijen boven elkaar, uniform-sober omlijst, de geschilderde portretten hangen van hen die drie en een halve eeuw de lichtdragers der wetenschap waren aan Nederlands beroemdste en oudste universiteit, — in die kamer zat voor de lange groene tafel, — waarachter de hoogleeraren met zwarte toga en baret, — voor eenige uren nog de áánstaande jonge doctor, van wien wij alleen den rug zagen achter de sierlijke kris in den gordel.
Achter hem stonden, in echt-Javaansche houding, de paranymfen.
Vele vrienden en belangstellenden waren er, waaronder ook de pas herstelde Mr. Abendanon. En, – gij jongelui van de Rechtsschool, ik hoop dat het U ook eenmaal ten deel vallen zal, — vele, zeer vele *meisjes-studenten*!
Het proefschrift en de stellingen waren verdedigd, en met succes, (dit geschiedt niet publiek). De ceremonie der promotie ving aan.
Gewoonlijk loopt die af met het uitspreken der traditioneele formules en een kort woord van den promotor.
Kort was dit woord ditmaal niet, treffend evenwel zeer.
Prof. Mr. Van Vollenhoven's woorden weer te geven waag ik niet. Bloemen moet men niet drogen om er een ander van te overtuigen hoe frisch ze waren.
In het kort, heel sober, en volstrekt niet uitsluitend verheerlijkend, wees de promotor op het scherp juridisch inzicht, op de voortreflijke behandeling der stof en beheersching der Hollandsche rechtstaal, op het vermogen tot zelfstandig werken van den promotus. Vrijwel niets was er aan de copij van zijn boekje gewijzigd, een boekje „dat degenen die de betreffende artikelen ontwierpen nog wel eens een pijnlijk moment bezorgen kan."
Over één ding alleen waren promotor en promovendus 't oneens geweest: over de dikte. Kon men met een honderdtal bladzijden volstaan?
In een geestige vergelijking met Hanoman, die, een bepaald kruid op een berg moetende zoeken, den naam ervan vergeten was en daarom den geheelen berg maar meebracht, wees Mr. Van Vollenhoven er op hoe de jonge doctor de kunst had verstaan, alleen het kruid aan te dragen, het essentieele.
Toen namen de gedachten van den spreker even een breedere vlucht, boven persoon en boekje uit, en wees hij er op hoe de Leidsche hoogeschool „zelf geworden uit den vrijheidsstrijd van een volk" aan hen die hare gaven naar Indië medenemen ook iets moge schenken van die kracht waaruit Leiden groot geworden is.
Rector Magnificus is dit jaar Prof. Snouck Hurgronje. Streng en rechtaf in denken en doen was hij, naar ik later vernam, weerzinnig om, buiten het formeele, nog een woord te spreken.
Maar toch deed hij het. Herdenkend o.m. zijn medewerking, bij het scheiden van Indië, nu zestien jaar geleden, aan de oprichting der rechtsschool, waarvan nu de resultaten zoo duidelijk zichtbaar zijn. Want de leerlingen dier school staan in Leiden zeer goed aangeschreven.
Alleen hoopte de rector, dat spoedig Leiden overbodig worden zou door de oprichting van een juridische faculteit in Indië zelf.
Toen luidde de bel. De pedel kwam binnen, met mantel en staf, opende de deur, de jonge doctor ging voor, achter hem de paranymfen, daarachter de dames, toen de heeren, allemaal naar een andere zaal om den promotus geluk te wenschen, wiens gedachten, — Prof. Van Vollenhoven had er fijn op gezinspeeld, — toen wel even in Blora, het land van zijn familie, zullen hebben vertoefd.
En buiten wachtte de promotiekoets met de paarden met roode pluimen en de koetsier in promotie-livrei.

K. d. J.

Op de grond v.l.n.r. Sartono, Singgih, Boediarto; zittend: Zainal Abidin, Iskaq Tjokroadisoerjo, Gondokoesoemo, Hadi, Achmad, Moekiman; staand voorste rij: Iwa Koesoema Soemantri, Koesnoen, Soedibjo Dwidjosewojo, Noto Soebagijo, Soewono, Oerip Kartodirdjo, Soebroto, Alinoeddin Enda Boemi; staand achterste rij: Soejoedi, Soetikno, Soesanto Tirtoprodjo, Gatot Taroenomihardjo, Koesoemah Atmadja, Soedirman, Sastromoeljono. Op de foto ontbreken Besar, Soemardi en Soedjono.

De Taak, 9-8-1922.

De Indonesische rechtenstudenten in Leiden, abituriënten van de Rechtsschool, bij de promotie van Gondokoesoemo.

ontslag hadden genomen uit hun functie bij het gouvernement. Dit wijst wel op de grote aantrekkingskracht van de academische graad.

Bij de eersten die in Leiden gingen studeren behoorde Gondokoesoemo. Aangekomen in september 1920 legde hij in recordtijd het doctoraalexamen af (juni 1921) en promoveerde nog weer een jaar later, in juni 1922, als eerste Indonesiër tot doctor in de rechtswetenschappen op het proefschrift "Vernietiging van dorpsbesluiten in Indië". "De Taak" gaf een verslag van deze promotie.

De welwillende opstelling van de Leidse universiteit bleek ook uit het feit dat voor Indonesische rechtskundigen door het Leidsch Universiteits-Fonds twee geldprijzen werden uitgeloofd die jaarlijks zouden worden uitgereikt aan de studenten die het beste doctoraalexamen hadden afgelegd. De gelukkige winnaars kregen het zeer aanzienlijke bedrag van *f* 750 of *f* 500 uitgekeerd. De Kanakaprijs werd vrijwel elk jaar toegekend. De Gadjah-Madaprijs werd pas in 1928 voor het eerst uitgereikt, aan Soepomo.

Voor de Indische artsen, abituriënten van de Stovia, gold aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam al veel langer dan voor de juristen een speciale toelatingsregeling. Van de negen artsstudenten waren er acht van de Stovia afkomstig. Vier van hen hadden een studieopdracht van het gouvernement gekregen om het artsexamen af te leggen. Tot hen behoorden Soetomo, Sjaäf en Sardjito; alle drie leden van het I.V.-bestuur in 1921. De al wat oudere Soetomo genoot groot gezag onder de Indonesische studenten. Zijn huis was een trefpunt van Indonesische studenten en ook in de periode na zijn voorzitterschap van de I.V. werd zijn raad nog regelmatig gevraagd door de groep steeds radicaler wordende Indonesische studenten. Na zijn artsexamen specialiseerde Soetomo zich verder op het gebied van huid- en geslachtsziekten, onder andere in Hamburg. Ook Sjaäf en Sardjito specialiseerden zich na hun artsexamen. Sjaäf promoveerde in 1923 in Amsterdam op het proefschrift "Vezelverloop in netvlies en oogzenuw" en Sardjito deed hetzelfde in Leiden, na een specialisatie in de tropische geneeskunde, op een studie over bacillaire dysenterie.

Twee Indische artsen, werkzaam bij het bedrijfsleven, gebruikten hun Europese verlof, waarop zij als met Europeaan gelijkgestelde employé recht hadden, om het artsdiploma te verwerven. Twee anderen hadden hiertoe ontslag genomen uit hun Indische betrekking. Onder hen was Mahulete, één van de eerste Indonesische studenten in Nederland, die in 1913 na zijn semi-artsexamen zich vrijwillig had gemeld om bij de pestbestrijding te worden ingezet en pas in 1920 was teruggekeerd om zijn studie te voltooien. Tenslotte was hierbij de Ambonees Carol van Joost, zoon van een overleden Ambonese Stovia-arts en een Nederlandse vrouw. Deze laatste was naar Nederland teruggekeerd, waar de zoon met een Indische beurs de medicijnenstudie had aangevangen.

Van de vier veeartsen waren er drie, J.A. Kaligis, F.C. Waworoentoe en Raden Soeratmo, inlands veearts. Na een aantal jaren praktijk hadden zij ontslag genomen en waren in 1920 in Utrecht aangekomen. Bij speciaal Koninklijk Besluit werden zij vrijgesteld van het afleggen van het kandidaatsexamen, terwijl zij tevens achteraf een studieopdracht en toelage kregen. Kaligis promoveerde in october 1922, Soeratmo in 1923 en Waworoentoe in februari 1924. Deze laatste hield zich in tegenstelling tot Kaligis en Soeratmo verre van politieke en sociale activiteiten in Indonesisch verband. De vierde veearts in spé was Mas Soetisno, die in 1919 met een kersvers H.B.S.-diploma en een beurs voor zes jaar naar de veeartsenopleiding in Utrecht vertrok.

Van de vijf Delftse studenten bevonden zich drie in dezelfde omstandigheden als Mas Soetisno. Onder hen was Mas Darmawan Mangoenkoesoemo, die scheikundig ingenieur wilde worden. Ook een zoon van de soesoehoenan, al in een vorig hoofdstuk genoemd, studeerde in Delft na in Nederland zijn H.B.S.-diploma te hebben verkregen. Een van de weinige studenten uit een vorige lichting was Soerjomihardjo, die zijn studie toch nog succesvol afsloot in 1922 en naar Indië terugkeerde.

In Leiden studeerden aan de letterenfaculteit Poerbatjaraka, over wie verder nog wordt geschreven, de met een beurs naar Nederland gestuurde Mas Soeleiman, die een akte m.o. Javaans en Maleis wilde behalen, en Pandoe Soeradhiningrat, die voor Japanse tolk studeerde.

De indologiestudenten Mas Hermen Kartowisastro, in 1921 tot het eerste Indonesische bestuurslid van de Indologenvereniging gekozen, en R.M. Djoenaedi waren in Indië aangewezen als kandidaat-Indisch ambtenaar en als zodanig uitgezonden. De derde student was Raden Mas Sosro Sawarno, die van 1913 tot 1918 zonder succes in Delft studeerde. Hij meldde zich vervolgens aan als aspirant-indoloog. Hij had hier meer succes; in de gestelde termijn behaalde hij zijn diploma en vertrok hij naar zijn Indische werkkring.

Van de drie studenten in Rotterdam genoot Mohammad Hatta een beurs. De regentenzoon Raden Mas Ario Hidajat studeerde op eigen kosten evenals Suzanna van Joost, zuster van de al genoemde medicijnenstudent. Van al de 43 studenten in het hoger onderwijs genoten er 21 een beurs van de Indische regering. Van de overigen waren er 11 Indisch jurist, die in het algemeen van plan waren hun

carrière in gouvernementsdienst te vervolgen. De mogelijkheden voor het gouvernement om enige invloed op doen en laten van deze studenten uit te oefenen leken dus potentieel zeker aanwezig.
De groep van 23 die beroepsonderwijs volgde was van een veel heterogener karakter dan de al behandelde eerste groep. De militaire studenten vormden de grootste groep. De K.M.A. telde inmiddels vijf studenten. Onder hen was één van de zonen van de soesoehoenan die al langer in Nederland vertoefde: Raden Mas Ario Soedjono. De anderen waren uitgezonden. Van één van hen, Achmad Salim werd vermeld dat hij "revolutionaire neigingen" koesterde. Van het vijftal was hij (dan ook?) de enige die zijn officiersopleiding niet met succes bekroonde. Eén Molukker werd in Kampen opgeleid, terwijl twee Javanen, Mas Soemitro en Mas Soepardji, als sergeant in het leger waren ingedeeld. Oudemans schrijft over hen ter toelichting: "Is met een assistent-resident in 1914 naar Nederland gekomen, die zich in Utrecht vestigde. Hij was daar samen met No. 71 [van Oudemans' lijst], die al een jaar eerder met de vrouw van de assistent-resident gearriveerd was. Beide knapen, aan wier ouders door den assistent-resident beloofd was, hen in Nederland voor opzichter bij den Waterstaat op te leiden, werden dusdanig als huisbedienden geëxploiteerd, dat de voogdijraad er aan te pas kwam en beiden op hun verzoek naar Kampen gestuurd werden. Hun illusie was officier te worden, doch hun vooropleiding was te gebrekkig, zoodat zij 2 keeren voor den cursus afgewezen werden."
In de rest van deze groep, die vrijwel geheel zonder overheidssteun in het levensonderhoud moest voorzien, waren een aantal aanwezig die al veel langer in Nederland waren. Moh. Iljas, die van 1913 tot 1920 in Delft studeerde, was daarna overgezwaaid naar een studie voor de middelbare akte wiskunde. Katamsi mislukte op de kweekschool (1915-1919), maar bleek grote aanleg voor tekenen te bezitten en ging over naar de Academie voor Beeldende Kunsten in Den Haag. Hij haalde hier zijn middelbare akte en keerde in 1923 terug. Raden Aliman, ook al sinds 1915 in Nederland, zakte in 1918 voor zijn H.B.S.-diploma en hield zich bezig met het behalen van diploma's boekhouden en handelscorrespondentie.
Op de middelbare koloniale landbouwschool deed de regentenzoon Raden Singgih pogingen zijn in 1915 in Nederland aangevangen studie te bekronen met een diploma. Het was een lijdensweg en hij repatrieerde in 1923 zonder diploma.
In de sfeer van boekhouden/handelscorrespondentie studeerden nog enkele Indonesiërs. Zij waren zelf naar Nederland gekomen na in het bedrijfsleven te hebben gewerkt. Onder hen waren Mas Aboetari, over wiens vooruitzichten Oudemans pessimistisch was: "zeer ijverig, doch studeert zonder systeem. Gaat zijn eigen gang en luistert niet naar goeden raad", en R.P. Notonindito. Deze was van plan accountant te worden, maar Oudemans voorzag dat zijn gebrekkige (MULO-) vooropleiding dit in de weg zou staan. Oudemans bleek in dat opzicht te pessimistisch. Notonindito werd accountant en zelfs promoveerde hij in Berlijn in 1923 op een dissertatie "Kurze Geschichtskunde des Handels auf Java". Een andere boekhoudstudent nam zijn jongere broertje mee, die op een lagere school werd geplaatst.
Tot de kweekschoolstudenten behoorde een drietal inlandse onderwijzers dat gezamenlijk in augustus 1921 aankwam, drie maanden privaatles nam en toen slaagde voor het Europese onderwijzersdiploma. Kort daarop vertrokken ze weer.
Tenslotte valt in deze categorie het Ambonese meisje Jenny Latuperisa, dat zich in 1921 inschreef aan het Haagse Conservatorium. Zij was op eigen initiatief naar Nederland gegaan, overigens met steun van een Indisch studiefonds. In december 1923 behaalde ze het diploma muzieklerares en keerde een maand later terug.

Siti Sarirah.

De restcategorie kent nog twee meisjesstudenten. De dochter van de Pakoe Alam, Raden Adjeng Mirjam, die van plan was een middelbare akte Engels te halen, bleek de vereiste vooropleiding te missen. In plaats daarvan nam ze Engelse conversatielessen. Zij bleef tot 1924 in Nederland. Aan het Nederlandse hof was zij "een geziene figuur" en ook aan het Engelse hof werd ze ontvangen, toen zij in Engeland een taalcursus volgde. Siti Sarirah, nauwe familie van de Sarekat-Islamleider Tjokroaminoto, had onvoldoende opleiding voor een onderwijzeresstudie en volgde Engelse en stenografielessen. Volgens Oudemans was zij "een geheel 'verpolitiekt' meisje. Is langen tijd aan huis geweest bij [de communistische voorman] Baars te Semarang; ook eenigen tijd bij Sneevliet".

rele voorstellingen. Dahlan Abdoellah, Samsi Sastrowidagdo en Amaroellah gaven Maleise of Javaanse les. Verder waren er in 1921 een aantal artsen met verlof in Nederland, onder wie Boenjamin die hier in dat jaar overleed.
In een vorig hoofdstuk is de arts Ischaq al genoemd. Deze was in 1917 in Nederland teruggekeerd, nadat hij in Indië was ontslagen na aanvallen van krankzinnigheid. In Nederland nam hij eerst praktijken waar, tot hij zich in Amsterdam als arts vestigde. In 1921 kreeg hij opnieuw "een vlaag van waanzin". Hij werd verpleegd en vervolgens op regeringskosten als "behoeftige" naar Indië vervoerd. Na zijn herstel bleek hij weer als arts bij het gouvernement in dienst te zijn getreden.
Dit overzicht geeft een beeld van de grote verscheidenheid aan achtergrond en Nederlandse activiteiten van de Indonesiërs in Nederland. Slechts bij de universiteitsstudenten is het mogelijk groepen van enige omvang van in gelijke omstandigheden verkerende Indonesiërs te onderscheiden.

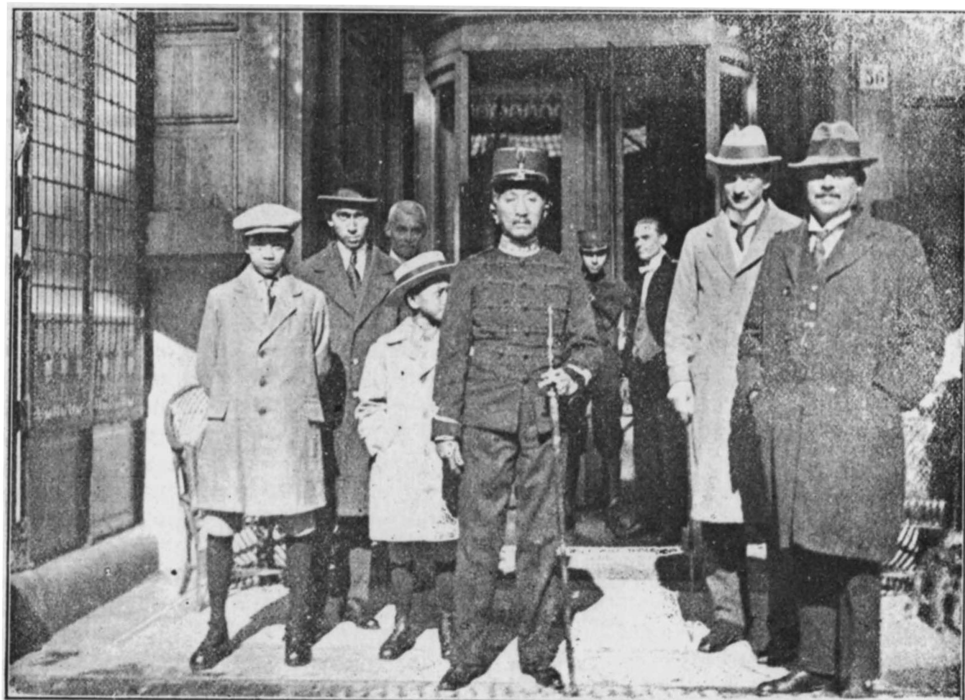

Raden Adjeng Mirjam.

De zoon van de sultan van Djokja en zijn neef waren in 1919 door de sultan (toen nog kroonprins) naar Haarlem gebracht. Zij waren inmiddels tot de H.B.S. gevorderd en ondergebracht bij directeur Van Mourik Broekman van de Haarlemse H.B.S. De sultanszoon, Raden Mas Eddy Soengamgo Samsi, bleek een voortreffelijk leerling. Hij was meerdere malen de eerste van zijn klas. In 1925 ving hij een studie voor civiel ingenieur in Delft aan. Zijn neef, Raden Mas van Sloot-Basoeki, in de omgang Bas genaamd, bleef ver bij hem achter. Hij ploeterde door de H.B.S., doubleerde de meeste klassen en deed pas in 1928 eindexamen. Wel blonk hij als voetballer uit; hij speelde in het eerste elftal van de Koninklijke HFC.
Een ondernemende Minangkabauer tenslotte was als bediende van een Deense ingenieur meegereisd naar Nederland en daar, met een beurs, op een ambachtsschool geplaatst.
Naast de studenten en studerenden registreerde Oudemans dertien Indonesiërs met een betrekking in Nederland. Hun namen zijn grotendeels al vele malen genoemd. Een aantal van hen vertoefde al zeer lang in Nederland, met als recordhouder Sosrokartono. Door het huwelijk met een Nederlandse vrouw was de band met Nederland vaak ook sterker. Noto Soeroto, Soerjowinoto en Jodjana behoorden tot deze groep, die, behalve uit Indische steun, zijn inkomsten verkreeg uit cultu-

Hoge bezoekers

De activiteiten van een aantal prominente Indonesiërs in Nederland in het begin van de jaren twintig behoeven nog aandacht, alsmede die van een aantal hoge Indonesische bezoekers. Deze laatsten verschenen in de personen van de Volksraadleden Rivai en Radjiman en de kroonprins van Djokja op het Tweede Koloniaal Onderwijscongres dat eind oktober 1919 in Den Haag plaatsvond.
Het succes van het eerste congres in 1916 had geleid tot plannen voor vervolgcongressen, maar de oorlog, de slechte verbindingen en de kosten leidden bijna tot afstel. Het onvermoeibaar drijven van voorzitter Abendanon bracht het congres tenslotte toch bijeen. Het erecomité telde tientallen autoriteiten, terwijl prins Hendrik als beschermheer en twee ministers als erevoorzitters optraden. De Indische Vereeniging hield zich deze keer afzijdig van de organisatie. Van de ruim twintig inleidingen en pre-adviezen kwam er maar één van Indonesische zijde. W.K. Tehupeiory, met verlof in Nederland, hield in het kader van het thema "Hooger Onderwijs in Nederlandsch-Indië en de voorbereiding daartoe" een pleidooi voor een geneeskundige faculteit in Indië, door uitbouw van de Stovia-opleiding. Daarnaast moest door uitbreiding van het middelbaar onderwijs een toekomstige studentenbevolking worden gevormd. Ook de andere inleiders stemden in met de oprichting van een Indische universiteit; enkele van hen waarschuwden echter wel tegen overijling. In de discussie stak Rivai een uitgebreid betoog af. Hij verwees naar de aandrang in de Volksraad tot uitbreiding van het

De kroonprins van Djokja, met links van hem Raden Mas Eddy Soengamgo Samsi en Raden Mas van Sloot-Basoeki.

onderwijs, waarop de regering positief had gereageerd. Uitvoerig weerlegde hij de tegenargumenten, die vooral van praktische aard waren en, aldus Rivai, alle oplosbaar. Tehupeiory achtte de oprichting op korte termijn een noodzakelijke plicht van de regering ter vervulling van de nationale aspiraties van het intellectueel deel van de Indische bevolking. Dahlan Abdoellah zei hetzelfde na een inleiding waarin hij zijn radicale aard niet verloochende. Hij wees de Japanse zege op Rusland aan als de reden dat het oosten "zich eens en voor al [heeft] losgeworsteld van de verlammende omknelling van den inferioriteitswaan". "Aspiraties en verlangens van allerlei aard ontwaakten en werden geuit", waaronder die wat betreft westers onderwijs zich zeer luid deed horen. Het congres besloot unaniem een commissie in te stellen die een voorstel voor inrichting van een Indische universiteit zou ontwerpen. In de commissie werden ook Rivai en Tehupeiory benoemd.

Het hoger onderwijs leidde tot de meeste discussie; de overige onderwerpen vergden veel minder tijd. De discussiebijdragen van Rivai, Radjiman, Samsi en Tehupeiory waren kort en op detailonderdelen gericht. De ethische idealen zegevierden weer op dit congres. Over de uitgangspunten verschilde men niet van oordeel; slechts over de uitwerking gingen de meningen uiteen. Rivai was hier de gematigde gezaghebbende Indonesische woordvoerder. Felle meningsverschillen als op het eerste congres ontbraken hier.

De beide Volksraadleden waren ook verder in de openbaarheid actief. Radjiman hield kort voor zijn vertrek een voordracht in het Indisch Genootschap: "De maatschappelijke loop van de Javaansche (Indonesische) bevolking". Hij gaf daarin een rooskleurig beeld van de oude Hindoe-Javaanse maatschappij voor de komst van de Islam en de Europeanen. De laatsten achtte hij de oorzaak van het verval en de demoralisatie van de Javaanse maatschappij; vooral door de dwang en de macht in te grijpen in grondbezit en grondverhoudingen.

Radjiman zag tendensen, weliswaar nog vaag, die wezen op een verlangen naar verandering in de toestand van stagnatie. Voorzichtig en met veel omhaal van woorden liet hij blijken dat hij daarbij weinig steun van Nederland verwachtte, omdat de Nederlandse belangen zouden worden geschaad door een zich zelfstandig ontwikkelende Indonesische maatschappij. Niettemin meende hij toch een door de historie gerechtvaardigd beroep op Nederland tot medewerking hiertoe te mogen doen. In vergelijking met zijn lezing in 1911 in hetzelfde Genootschap is Radjimans opvatting over de Javaanse cultuur dezelfde gebleven; er bijgekomen is een voorzichtige verwijzing naar een zelfstandig Indonesië.

Rivai gaf onder andere een interview aan "De Telegraaf" waarin hij pleitte voor meer zelfstandigheid voor Indië, vooral in de vorm van meer bevoegdheden voor de Volksraad. Hij zette zich scherp af tegen de voorstanders van onafhankelijkheid. Hij had lof voor de Nederlandse politiek en achtte Indië in nog geen honderd jaar rijp voor eigen staatsbestuur. Radjiman nam op zijn terugreis twee zonen van de soesoehoenan mee, Hirawan en Soebèkti.

De hoogste gast in Nederland was ongetwijfeld de veertigjarige kroonprins van Djokja, die van september 1919 tot december 1920 in Nederland vertoefde. Hij bracht zijn zoon en een ander familielid mee voor verdere opleiding. Bij belangrijke gelegenheden vertoonde hij zich. Hij werd ontvangen door koningin en ministers en bezocht vele instellingen op allerlei gebied. Toen zijn hoogbejaarde vader definitief te kennen gaf te willen aftreden, werd hij teruggeroepen en volgde hij zijn vader als sultan op. Zijn lange verblijf was vooral bedoeld om kennis te maken met de westerse samenleving en denkbeelden. Zijn vaste begeleider in deze periode was Noto Soeroto.

Een andere ''oudgediende'' die Nederland bezocht was Casajangan Soripada. Zijn niet zo succesvolle optreden in de Indische Vereeniging is al vermeld. Een maand eerder, in oktober 1920, sprak hij voor de Vereeniging ''Moederland en Koloniën'', bij welke gelegenheid hij tevens tot het eerste Indonesische bestuurslid van de vereniging werd benoemd. Het Indisch Genootschap volgde dit voorbeeld een maand later door Samsi Sastrowidagdo te benoemen.

Casajangans rede was getiteld ''De associatie-gedachte in de Nederlandsche koloniale politiek''. In het licht van de ''droefgeestige geschiedenis'' wees hij op de plicht van Nederland Indonesië te helpen in het streven naar een meer zelfstandig bestaan. Associatiepolitiek achtte hij daarvoor een beter begrip dan het beladen ''Ethische streven''. Die politiek moest ook inhouden het inschakelen van meer Indonesische krachten en het beëindigen van discriminatie naar ras. Nederland ''als opvoeder en leider'' moest ''Insulinde en haar bewoners [opheffen] tot de gelijke van Nederland, opdat gevormd kan worden een 'Grooter-Nederland', dat bestaan zal uit Nederland, Insulinde en Suriname, onder den scepter van Oranje, dus onder een personele unie''. Tenslotte pleitte hij er voor dat ''Moederland en Koloniën'' zich speciaal zou richten op de vraagstukken van de associatiepolitiek. Casajangans soms nogal oubollige verhaal viel in goede aarde bij het Nederlandse gehoor van gematigde hervormers. Hun eigen denkbeelden werden hier vertolkt door een Indonesiër. In bewerkte vorm drukte ook ''Hindia Poetra'' Casajangans pleidooi af.

Het precieze doel van Casajangans bezoek aan Nederland is onduidelijk. Wellicht bracht het mislukken in Indië van grootscheepse plannen op handelsgebied hem op het denkbeeld hetzelfde idee, en dan hopelijk succesvol, in Nederland uit te proberen. Aan de dagbladen zond hij eind 1920 een circulaire waarin hij aankondigde een Nederlandsch-Indonesische Handelsmaatschappij te willen oprichten. Deze zou rechtstreeks contact onderhouden met Indische producenten en handelaren. Aan het einde van zijn eerste verblijf had hij soortgelijke plannen, zoals al vermeld. Een deel van de winst zou worden besteed aan de opleiding van Indonesiërs in Nederland. Om de eerste kosten te dekken had Casajangan zijn verspreide artikelen in boekvorm gebundeld onder de titel ''Associatie Nederland-Insulinde''. Een aandeelhoudersvergadering was op korte termijn voorzien. Maar zoals vaker bij Casajangan, het bleef bij plannen.

Aan de Leidse Universiteit werden Dahlan Abdoellah en Samsi Sastrowidagdo in 1922 opgevolgd door Raden Ngabèhi Poerbatjaraka en Soetan Mohamad Zain. Dahlan Abdoellah repatrieerde in 1924 en Samsi concentreerde zich op zijn studie in de handelswetenschappen in Rotterdam. In 1923 deed hij doctoraal examen; in november 1925 pro-

RADEN NGABÈHI POERBATJARAKA.

De Leidsche correspondent van de *N. R. Ct.* meldt:

Wanneer in September of October a.s. Prof. Krom van een kort verblijf in Nederlandsch-Indië te Leiden zal terugkeeren, zal hij waarschijnlijk vergezeld worden door een jongen Javaanschen geleerde, die hier zijn studie onder leiding van prof. Krom en prof. Hazeu komt voortzetten.

Omtrent dezen Javaanschen geleerde deelde prof. Hazeu ons het volgende mede:

Raden Ngabèhi Poerbatjaraka, in zijn jeugd Raden Lésja geheeten, is gesproten uit een prijaji (ambtenaars) familie van Solo, waar hij de Europeesche lagere school bezocht, doch tevens bij een Javaanschen leermeester goed literair Javaansch leerde. Reeds vroeg toonde hij buitengewone belangstelling voor de Javaansche taal en literatuur. Uit eigen aandrang begon hij, daartoe in staat gesteld door zijn kennis van het Nederlandsch, de geschriften van Nederlandsch-Javanici als Cohen-Stuart, Kern en Brandes te bestudeeren; vooral het oud-Javaansch (Kawi) trok hem aan, en weldra ontstond bij hem de wensch, onder deskundige Europeesche leiding zich verder in die richting te bekwamen.

De toenmalige resident van Soerakarta, de heer Van Wijk — zelf een man van veelzijdige belangstelling — vond het geval van Raden Lésja belangrijk genoeg om er over te beraadslagen met dr. Hazeu, toen juist opgetreden als directeur van onderwijs in Ned. Indië, en toen ook deze, na een proeve van Lésja's werk te hebben gezien, van oordeel bleek te zijn dat deze jeugdige Javaan meer dan gewoon begaafd was, werd ten slotte — met medewerking ook van Z. H. den Soenan van Soerakarta — een regeling getroffen, welke dien jongen man in staat stelde een paar jaren te Batavia zich aan de taalstudie te wijden, onder leiding van dr. Krom, toen chef van den Oudheidkundigen Dienst aldaar, die welwillend op zich nam hem in de geheimen van het Sanskrit — onmisbaar voor een waarlijk vruchtbare studie van het oud-Javaansch — in te wijden.

Zoo geschiedde, en Lésja's vorderingen waren van dien aard, dat dr. Krom in ruime mate voldoening beleefde van de moeite, welke hij zich gaf om iemand, die noch Engelsch noch Duitsch kende, les te geven in het Sanskrit, voor welks bestudeering slechts in het Engelsch en Duitsch geschreven leerboeken beschikbaar zijn.

Eenmaal de elementaire moeilijkheden van het Sanskrit en de oud-Javaansche grammatica doorworsteld hebbend, kwam Lésja — sedert Raden Ngabèhi Poerbatjaraka geheeten — bij verdere studie zijn practische kennis van het Javaansch — immers zijn moedertaal — uitstekend te stade, en zoo kon hij binnen weinige jaren, véél eerder dan het een niet—Javaan van gelijken aanleg mogelijk zou zijn, gaan „produceeren" en nu en dan een artikel publiceeren, waarvoor zelfs wijlen prof. Kern meer dan eens groote bewondering toonde. Intusschen was Poerbatjaraka werkzaam gesteld op het bureau van den Archaeologischen Dienst te Batavia, waar hij nuttig werk verrichtte. De in den loop der laatste jaren van zijn hand verschenen publicaties op het gebied der Javaansche archaeologie en literatuur bevatten tal van suggestieve opmerkingen en scherpzinnige conjectures, waarmede de wetenschap haar voordeel kon doen.

Reeds sedert lang koesterde de heer Poerbatjaraka het verlangen om eenigen tijd in Nederland te studeeren, zoowel in 't belang van zijn verdere wetenschappelijke vorming als om kennis te maken met den kostbaren schat van oud-Javaansche handschriften, welke te Leiden wordt bewaard. Thans heeft een gunstige beschikking van de Indische regeering het hem mogelijk gemaakt, twee jaren hier te lande te vertoeven. Wij meenen wel te mogen voorspellen, dat deze vrijgevigheid aan Raden Ngabèhi Poerbatjaraka allerminst vruchteloos zal blijken besteed te zijn, en tevens zal zij een aansporing zijn voor andere begaafde Javanen, om zich met kracht toe te leggen op de studie van de eigen oudheid een taak welke bij de toenemende ontwikkeling van hun volk in de eerste plaats op hèn komt te rusten.

Indische Gids, 1921.

Samsi Sastrowidagdo.

moveerde hij als eerste Indonesiër in Rotterdam op het proefschrift ''De ontwikkeling der handelspolitiek van Japan''. Poerbatjaraka's komst was al vele maanden eerder aangekondigd door een artikel in de ''Nieuwe Rotterdamsche Courant'', dat, zoals overgenomen in de ''Indische Gids'' hier is opgenomen. Zain, de nieuwe hulpleraar Maleis, werkte als hoofdredacteur Maleis bij het Bureau voor Volkslectuur en was tevens actief als voorzitter van de Indonesische onderwijzersbond. Hij werd lid van de Bataviase gemeenteraad en de Volksraad, waar hij zich duidelijk liet gelden. Kort na aankomst hield hij een lezing voor de Indologenvereniging, waarin hij een neutraal, uitvoerig en gedegen overzicht verschafte van de ''Inlandsche beweging in de laatste jaren'', die naar Zains oordeel ''gedragen werd door een belangrijk deel der bevolking''.

Noto Soeroto

In cultureel opzicht was Noto Soeroto het meest actief, een aantal malen in samenwerking met Soorjopoetro, Soerjowinoto en Jodjana. Na het afbreken van de studie zocht Noto Soeroto een bron van inkomsten waarmee hij in het levensonderhoud van zijn gezin kon voorzien. Hij richtte in mei 1920 de ''Boekhandel en Uitgevers-Mij. Hadi Poestaka'', Javaans voor ''schone geschriften'', op. Zijn oude vriend, Louis Petit, sloot zich aan bij de onderneming als firmant en te zijnen huize was de firma ook officieel gevestigd. In de eerste circulaire werd vooral een beroep gedaan op de Indonesiërs in Nederland - in ''Hindia Poetra'' op de leden van het Indonesisch Verbond - om bij Hadi Poestaka, ''een nationale onderneming'', hun boeken en schrijfwaren te bestellen. De onderneming werd met een heel beperkt kapitaal opgezet en was in het begin een eenmanszaak waarin Noto Soeroto alles zelf verzorgde. Het bedrijfje groeide langzaam, mede doordat de Indonesische studenten hun boeken bij Hadi Poestaka bestelden, maar het gebrek aan kapitaal belemmerde de mogelijke ontplooiing.

In deze zelfde periode trad Noto Soeroto ook steeds meer op als begeleider en tolk van de kroonprins van Djokja, wiens grote vertrouwen hij genoot. Deze was dan ook bereid Hadi Poestaka toe te staan te vermelden dat de firma ''Leverancier van Z.H. de Kroonprins van Jogjakarta'' was. In deze zelfde periode wendden Noto Soeroto en Petit zich ook tot de kroonprins om een lening voor het grootscheepser opzetten van de uitgeverij. Bij die gelegenheid gaf de kroonprins enige gouden oorknoppen aan Noto Soeroto om bij een juwelier te laten bewerken. Onder compromitterende omstandigheden raakte hij deze diezelfde avond kwijt. De knoppen bleven weg en, diep beschaamd, moest Noto Soeroto zijn onvoorzichtigheid bekennen. Om die reden besloot hij ook de eerste jaren niet naar Indië terug te keren. Het plan de uitgeverij naar Indië te verplaatsen werd op deze wijze al weer zeer spoedig begraven.

De eerste eigen uitgave was een nieuwe bundel van Noto Soeroto ''Lotos en Morgendauw'', waarvan de band door Soerjowinoto was ontworpen en waarin drie tekeningen van Jodjana waren opgenomen. Het bundeltje bevatte 21 gedichten in proza, opgedragen aan de twee kinderen van de dichter: lofzangen op het onschuldige kind, het moederschap en de band tussen moeder en kind, vaak in natuurlyriek uitgedrukt. Het titelgedicht is hier afgedrukt. Het onderwerp van de bundel leende zich gemakkelijk voor sentimentaliteit en overdrijving. Hieraan vielen ook een aantal van deze gedichten ten offer.

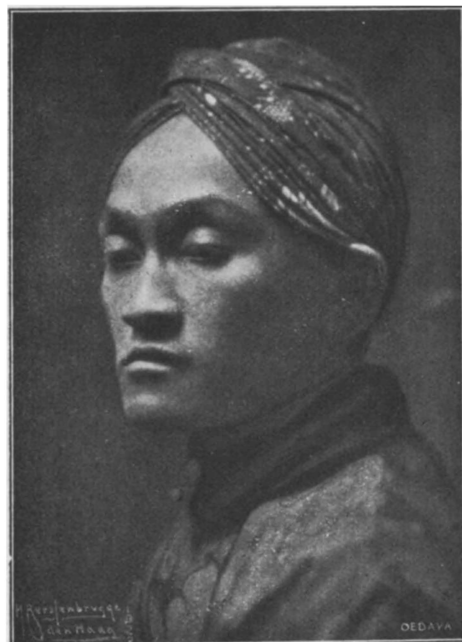
Titelgedicht ''Lotos en Morgendauw''.

LOTOS EN MORGENDAUW

Een jonge moeder - een lotosbloem, die statig uit het water stijgt - zij bloeit zoo stil, zoo rein in kuische majesteit en kent haar eigen schoonheid niet.
Een kindeke - een droppel dauw in morgenzonneschijn - het is het grootste geheimenis hier op aarde en kent zijn eigen wonder niet.
Klein kindeke en moeder beiden zijn méér dan dauw en lotosbloem; zij kennen echter 't sprookje van hun eigen levens niet.

Maar de lotosbloem zingt tot de morgendauw: ''Kleine waterdrop, je kuste den boezem der aarde, je zwierf door de zeeën, je voer op de wolken en toefde bij de sterren.
O mysterie! Jij, die alle leven bloeien doet en tot de gansche wereld hoort - jij daalde uit den hemel en hebt mijn broze armen tot je woôn gekozen''.

In de recensies waren dan ook meer kritische geluiden dan voorheen te horen. Enkele onthielden zich van oordeel; dat zouden alleen jonge vaders kunnen hebben. "De Tijdspiegel", ooit de grote stimulans voor Noto Soeroto's dichterschap, had aan enkele regels genoeg: "Wat veel beminnelijke zoetheid en wat te veel mystiek à la Tagore en wat zuivere aanvoeling. . . Oostersche lyriek, die voor West-Europa pas-klaar gemaakt wordt en die aller bewondering trekt, is voor de eerlijke, oprechte kunst van het land gevaarlijk. Noto Soeroto werke voortaan voor en in de taal van Zijn Volk."
In het eerste jaar van de uitgeverij verschenen nog twee andere eigen uitgaven: een drama in verzen van de econoom G. Gonggrijp over de Voor-Indische Boeddhistische vorst Açoka, met een heel duidelijke pacifistische tendens, en Noto Soeroto's "Rabindranath Tagore's opvoedingsidealen". De fondslijst bevatte verder een aantal uitgaven van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, enkele brochures die Soewardi had gepubliceerd en een flink aantal boekuitgaven van eerder in "Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw" verschenen bijdragen, zonder twijfel het resultaat van Petits inbreng.
Door obligaties uit te geven slaagde Noto Soeroto er in de onderneming financieel te versterken; hij opende in 1922 een eigen winkel en kantoor aan de Haagse Laan van Meerdervoort en kon enige assistentie betalen. Petit trok zich terug en de uitgeverij werd in 1923 definitief in Den Haag gevestigd. In 1921 stelde Noto Soeroto nog een dagkalender met spreuken van Tagore samen, die hij met Tagore's uitgever uitgaf. In het "Koloniaal Weekblad" stonden nu ook elke week advertenties van Hadi Poestaka. Buiten heruitgaven van artikelen uit "Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw" gaf Hadi Poestaka een bundeltje "Levensschetsen van vooraanstaande Indonesiërs" uit dat drie eerder verschenen biografieën bevatte. Twee waren geschreven door Soewardi Soerjaningrat.
Nieuwe poëzie verscheen er in deze jaren niet meer van Noto Soeroto. Zijn "Fluisteringen van den avondwind" werd in 1920 herdrukt, en in flink herziene versie, "De geur van moeders haarwrong". Hij hield zich bezig met de eervolle opdracht een opstel te schrijven over "De Javanen" in het ambitieus opgezette, tweedelige "De Volken van Nederlandsch-Indië in monographieën". Deskundigen van naam waren aangetrokken om de diverse volkeren te beschrijven. Naast Noto Soeroto was ook Amaroellah aangezocht. De inhoudsopgave vermeldde dat de door hem verzamelde gegevens voor een artikel over de Minangkabauers waren bewerkt.
De opdracht om in dertig bladzijden "De Javanen" te beschrijven was niet gemakkelijk. Noto Soeroto koos voor het vermelden van zoveel mogelijk bijzonderheden op allerlei gebied. Het opsommend karakter en de niet altijd logische verbindingen tussen de onderdelen van het opstel dragen niet bij tot de leesbaarheid van het geheel. Noto Soeroto toont zich trots op zijn landgenoten, van wie hij beschaving en intellectuele aanleg roemt. Het culturele erfgoed krijgt veel aandacht. Noto Soeroto besluit zijn bijdrage met een waarschuwing tegen de kritiekloze overname van westerse nieuwigheden en de roekeloze afschaffing van oude zaken. De verhouding van Javanen en Nederlanders achtte hij "de laatste jaren veel verbeterd". Van de samenwerking tussen beide volkeren verwachtte hij veel.
"Al is het oorspronkelijk motief van de Nederlandsche overheersching zedelijk niet goed te praten, de practische gevolgen behooren wij op redelijke wijze te aanvaarden en naar waarde te schatten. Naar mijn bescheiden meening zal de inwerking van de Nederlandsche beschaving op ons volksleven een groote factor blijken in de evolutie van het Javaansche volk tot een natie, die toegerust zal zijn met alle geschiktheid voor de nieuwere tijden van wereldverkeer en wereldeenheid. Dat moeten wij eerlijk en met dankbaarheid erkennen, zonder dat wij daarom onzen heerschers behoeven naar den mond te praten en zonder onze natuurlijke rechten prijs te geven of onze hoogste aspiraties te verloochenen. Wij moeten trachten te worden zelfbewust, vrijmoedig en onversaagd, maar zonder de zedelijke rem der zelfcritiek ontaardt zelfbewustheid in zelfoverschatting, vrijmoedigheid in de lichtgeraaktheid van het kruidje-roer-me-niet en onversaagdheid in roekeloosheid."
In "Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw" was Noto Soeroto in 1920 niet zeer actief. Hij leverde slechts een aantal bijschriften bij foto's van Indonesische vorsten. In drie afleveringen publiceerde het blad eind 1921-begin 1922 een "Beknopt geschiedkundig overzicht van het Sultanaat Jogjokarto". In bijna vijftig bladzijden gaf Noto Soeroto een gedegen overzicht van de politieke historie van het sultanaat, waarbij hij enigermate afstand nam van de traditionele Nederlandse geschiedschrijving, zonder overigens zijn kritiek te sparen op het "tijdperk van splitsing en verval". Voor de vorsten nu zag hij een "schone rol" liggen in de culturele beweging. Hadi Poestaka verzorgde een aparte uitgave van deze verhandeling zoals ook van een ander stuk van tien bladzijden over "De Indische zaal in het Koninklijk Paleis te 's-Gravenhage".
Van de biografie van Tagore verscheen in 1921 een tweede druk, in hetzelfde jaar als "Rabindranath Tagore's opvoedingsidealen". In dit boek wil Noto Soeroto Tagore

Jodjana.

"fragmentarisch navertellen" aan de hand van enkele van zijn geschriften. In zijn inleiding geeft hij een verantwoording van het schrijven van het boekje, dat in het bijzonder werd gestimuleerd door zijn eigen gelukkige jeugd. Zijn vader had er voor zorggedragen dat zowel westerse kennis als oosterse levenswijsheid aan zijn kinderen werd onderwezen en dat zij niet vervreemdden van de natuur in al haar vormen om hen heen. Het verschijnsel van "dénationalisatie, waarvan ik zelf wellicht min of meer het slachtoffer ben" was Noto Soeroto in volle omvang duidelijk geworden door Tagore. Deze pleitte om dit tegen te gaan vooral voor een ander pedagogisch systeem, "een nieuw samengaan van oostersche en westersche wijsheid, die leiden zal tot de volheid des levens en waarbij de kern van alle kennis zal zijn de liefde". Die vorming zou moeten plaatsvinden in een internaat, zoals Tagore dat in Shanti Niketan bij Calcutta had gesticht. Hier leerden de leerlingen harmonieus omgaan met hun omgeving, werd de band met de natuur bevorderd, leefden zij sober in een sfeer van geestelijke wijding.
Noto Soeroto geeft in dit boekje een lovend, kritiekloos beeld van Tagore's theorieën en de uitwerking ervan zoals vormgegeven in Shanti Niketan.

Soerjopoetro, naar een houtsnede van Jodjana.

De kritieken op dit boekje waren welwillend tot lovend; twijfel aan de toepasbaarheid in de praktijk klonk een aantal malen door. In het jaar daarop, 1922, verzorgde Noto Soeroto de uitgave van Tagore's "De leerschool van den papegaai". In een fraaie, groot-formaat uitgave bewerkte hij daarin een parabel van Tagore over het door hem bestreden dwangmatige opvoedingssysteem en een aantal wijsgerige redevoeringen van de dichter.
Zijn goede contacten met de Indonesische studenten leidden tot de uitgave van de proefschriften van Gondokoesoemo en Koesoemah Atmadja in 1922. Deze laatste promoveerde in december 1922 op "De Mohammedaansche vrome stichtingen in Indië". In één van de stellingen bestreed hij de toepassing van de exorbitante rechten van de gouverneur-generaal, die door de "onvoldoende waarborgen, waarmede zij omkleed zijn, tot ernstige willekeur leidt" en die vanwege dit "despotiek karakter" dienden te worden afgeschaft. Hadi Poestaka werd in dit jaar ook herdoopt tot het meer correcte Adi Poestaka.
Noto Soeroto schreef geen nieuwe poëzie na zijn "Lotos en morgendauw". Er wordt slechts melding gemaakt van enkele lezingen en kunstvoorstellingen. Ook in "Wederopbouw", het zo zeer in Noto Soeroto's geest geschreven Javaanse maandblad, dat overigens in 1923 ter ziele ging, werd veel minder vaak dan voorheen door en over hem geschreven. Blijkbaar slorpten de uitgeverij en boekhandel al zijn energie op.
Wat betreft de kunstvoorstellingen waren het Soorjopoetro, Jodjana en Soerjowinoto die het meest op de voorgrond traden. Soorjopoetro hield in een aantal plaatsen in 1920 lezingen over de Javaanse muziek, waarbij hij ook zelf zong. Hij sprak onder andere tijdens de "Indische Week" van de Leidse Universi-

Indonesische Avond.

Pulchri Studio.

Zaterdagavond 10 Juli werd in Pulchri Studio in Den Haag een Indonesische avond gegeven ter demonstratie van nieuw werk voor het Javaansche orchest. Het geldt hier niet het Javaansche orchest als zoodanig uit zijn verband te rukken of de bestaande instrumenten door Europeesche te vervangen, integendeel, het doel is het Javaansche orchest zijn eigenaardig karakter te doen behouden, doch het een grooter veld van uitdrukkingsvermogen te scheppen.

Het was inzonderheid [illegible]e bestaande rebab, die als eenige vertegenwoordige[illegible]er strijkinstrumenten, de plaats van den éénling i[illegible] orchest innam en was door den kleinen toon slechts in staat bij zeer aanzienlijke pianissimi zich te doen hooren. Bovendien is het geluid niet altijd even nobel en daar het instrument slechts 2 snaren bezit, de speelruimte zeer beperkt.

Het was daarom, dat Raden Mas Ario Soorjo Poetro, de man, die voor het Indische orchest een nieuw notenschrift samenstelde, zich wendde tot Dr. van Leeuwen, den vioolbouwer, uit den Haag, bekend door de oplossing die hij reeds voor een 10-tal jaren gaf, aan de tot dien tijd onbekende methode, waardoor de oude Italiaansche meesters in staat waren hun volle, weeke en goeddragende tooninstrumenten te vervaardigen (17de en 18de eeuw).

De vraag was of van Leeuwen in staat zou zijn instrumenten te vervaardigen, die het klanktimbre hadden van de rebab, doch de Europeesche besnaring en Europeesche speelwijze bezaten.

Dit nu was geen gemakkelijke opgave, daar in de eerste plaats het Indisch orchest haar klanktimbre moest behouden.

Ten slotte bouwde van Leeuwen voor het Indisch orchest een nieuw rebab-quartet, hetwelk dezen avond zoowel met de gamelan te saam als solo, ten gehoore gebracht werd.

Het gaat hier dus niet om de gamelan te ver-Europiseeren, integendeel juist zorg te dragen, dat het Europeesche orchest niet verder in Indië de origineele volksmuziek verdringt, doch aan deze laatste gelegenheid te bieden met de evolutie in de kunst mede te gaan in haar typische klank, doch in verfijnden vorm.

Hiertegen is ook het streven van R. M. A. Soorjo Poetro, ten einde met het notenschrift in staat te zijn het gemoedsleven der Oosterlingen in ruimeren zin tot uitdrukking te brengen.

Is met het voorgaande het voornaamste doel van den avond aangegeven — des Pudels Kern — de bijeenkomst zelve kenmerkte zich als eene zeer geslaagde poging tot kennisneming, c.q. hernieuwing, van oude en nieuwe Javaansche muziek, zooals deze vocaal en instrumentaal, en ook in aanschouwelijke voordracht door Dr. van Leeuwen vertolkt werd. Het was een succesvolle avond en dat in weerwil van een tropische hitte in de met Indische kunstattributen kwistig versierde zalen van Pulchri. Groot was het aantal belangstellenden, dat na ieder nummer van het program den executanten met luid applaus bijval schonk. Een Javaansche dans, zeer in stijl, besloot dezen, voor het gemengd publiek van blank en bruin, geanimeerden en leerrijken avond.

Koloniaal Weekblad, 29-7-1920.

teit, waar hij ook ter afsluiting een wajangvoorstelling verzorgde. Soorjopoetro ontwikkelde ook voor het gamelanorkest nieuwe soorten rebab, het enige strijkinstrument in het orkest. Op 10 juli 1920 beleefde Den Haag de primeur, zoals beschreven in het "Koloniaal Weekblad" van 19 juli 1920. In 1921 keerde hij terug naar Java, waar hij muziekles ging geven aan de door Soewardi Soerjaningrat opgerichte Taman Siswoscholen, die zich in hun lesprogramma lieten inspireren door het Indonesische, vooral Javaanse culturele erfgoed. Ook werd hij de ziel van de redactie van "Wederopbouw". Hij overleed in december 1927, pas 35 jaar oud.

Jodjana trok met de uitvoeringen van zijn "exotische" dansen volle zalen. Op deze wijze voorzag hij in zijn levensonderhoud. Soerjowinoto trad ook als zodanig op, maar beperkte zijn optredens tot bijzondere gelegenheden, waaraan ook, als voorheen, de Indische Vereeniging meewerkte door te zorgen voor decor en orkest. Dat gold voor diverse weldadigheidsgala's ten behoeve van "Oost en West". Soerjowinoto publiceerde ook over gamelan en leerde een groepje Nederlandse jongeren Javaanse dansen. Hij werkte bij diverse architectenbureaus en noemde zich zelf ook architect.

Communisten

Buiten het kleine wereldje van de Indonesische studenten en ex-studenten verscheen in november 1921 Darsono in Groningen op het congres van de Communistische Partij Holland (C.P.H.). Darsono was één van de jeugdige voormannen van de Partai Kommunist Indonesia (P.K.I.). Hij had in Moskou een congres van de Communistische Internationale bezocht. In Nederland zag hij vele Nederlandse communisten terug die door de Indische regering vanwege hun activiteiten waren uitgewezen. Deze Nederlanders ook zorgden er voor dat de C.P.H. veel aandacht aan Indonesië besteedde; de partij die zich als enige uitspraak voor Indonesische onafhankelijkheid op korte termijn. Darsono's plotselinge komst veroorzaakte de nodige verwarring bij de autoriteiten. Hij werd zelfs tijdens het congres korte tijd in hechtenis genomen. Dit vergrootte alleen maar de publicitaire munt die uit de aanwezigheid van Darsono werd geslagen. Darsono vertrok spoedig en ging naar Berlijn, van waar hij eind 1922 weer naar Indië vertrok.

Begin 1922 trad de Indische regering opnieuw op tegen enkele P.K.I.-leiders. De directe aanleiding was de betrokkenheid van Tan Malaka en de Nederlander Bergsma bij een staking van pandhuisbeambten. Indirect was het de zorg over de groeiende invloed van de

communisten. Tan Malaka, in 1919 als onderwijzer uit Nederland naar Deli vertrokken, was in 1921 in Semarang beland. Hij had zich in de communistische beweging gestort en in korte tijd een bliksemcarrière gemaakt. In december 1921 werd hij tot P.K.I.-voorzitter gekozen. Tot zijn snelle bevordering droeg, behalve de afwezigheid van het leidersduo Darsono-Semaoen, ook bij zijn succes bij het opzetten van proletarische scholen. Deze ontstonden in korte tijd in vele plaatsen onder de onvermoeibare impuls van Tan Malaka. Het spreekt vanzelf dat de beïnvloeding van de licht ontvankelijke kinderzieltjes zorgelijk door het koloniale bestuur werd aangezien. De pandhuisstaking was dan ook een welkome aanleiding Tan Malaka en Bergsma, een bekwaam organisator op de achtergrond, uit te schakelen. De gouverneur-generaal maakte van zijn exorbitante rechten gebruik. Bergsma werd uit Indië verbannen en Malaka werd Timor als verblijfplaats aangewezen. Op zijn verzoek Indië te mogen verlaten werd positief gereageerd.

Het droevig lot van Bergsma en Malaka was in het C.P.H.-dagblad "De Tribune" al breed uitgemeten. Eind april kwam Malaka in Nederland aan. De 1-mei-bijeenkomst vormde natuurlijk een unieke gelegenheid om Tan Malaka aan de Nederlandse communisten voor te stellen. Het uitgebreide verslag uit "De Tribune" brengt iets over van de "overweldigende" ontvangst.

Ruim twee maanden na Malaka's komst waren Tweede-Kamerverkiezingen vastgesteld. De geestdrift die Malaka blijkbaar kon opwekken wilde de partijleiding ook benutten in de stembusstrijd. Om die reden werd Malaka alsnog toegevoegd, op de derde plaats, aan de kandidatenlijst. Bij deze verkiezingen was het voor het eerst mogelijk dat Indonesiërs, in Nederland ingeschreven, kandidaat stonden voor het parlement. Darsono had hier al op gewezen tijdens zijn bezoek. Ook de S.D.A.P. besefte de mogelijkheid en er werd een pril tot niets leidend contact met Rivai gelegd hierover.

Tan Malaka was aldus het eerste Indonesische kandidaat-parlementslid. In de campagne namen Tan Malaka en Indonesië een grote, steeds toenemende plaats in. Vanaf eind mei tot 5 juli, de verkiezingsdag sprak hij met veel succes in 28 zalen, verspreid over geheel Nederland. Een speciaal verkiezingspamflet waarin zijn martelaarsrol werd uiteengezet werd op grote schaal verspreid. Tot grote ergernis van de C.P.H. werd Malaka's kandidatuur in de pers vrijwel genegeerd. Enkele dagen voor de verkiezingen publiceerde de S.D.A.P.-pers echter het bericht dat Malaka nog geen dertig jaar was en aldus niet verkiesbaar was. Het succes van Malaka's campagne blijkt uit het grove geschut dat de S.D.A.P. in stelling bracht: "een fopkandi-

I Meiviering in Amsterdam

Overweldigende ontvangst van den verbannen Indonesischen communist Malaka.

Voor Holland buitengewone tooneelen in de „Diamantbeurs"

De meeting in de Diamantbeurs

Stamp-, stampvol was de reusachtige zaal van de Diamantbeurs en velen moesten naar Handwerkers Vriendenkring, wijl er in de Diamantbeurs geen plaats meer was.

En een heerlijke vergadering is het geweest, de revolutionaire arbeiders van Amsterdam zijn bij de begroeting van onzen verbannen Indonesischen kameraad Malaka eens overeind gevlogen in een uitbarsting van geestdrift als in langen tijd niet is gezien. Alle Hollandsche nuchterheid is dezen avond eens afgelegd, de ontzaglijke Diamantbeurs heeft eens gedreund van een hartstochtelijke Internationale uit drieduizend kelen en gezongen met een vervoering dat de gezichten erbij verbleekten en de oogen vol schoten. Gebleken is, dat Hollandsche proletariërs nog niet onaandoenlijk en onontvankelijk zijn voor enthousiasme, als er maar een redelijk motief voor is.

Voorzitter ANGENENT opent in de versierde, stampvolle zaal, de vergadering, en wijst op de groote inzinking en de algemeene reactie, zich openbarende in het offensief tegen het levenspeil der arbeiders. Spr. memoreert dat op dezen dag op eenige bouwvakken de roode vlag gewapperd heeft en noemt dit niet genoeg, daarmee komt men er niet. Hierna geeft het muziekkorps „Forzando" eenige nummers, waarna Spanjer het woord krijgt.

Kam. SPANJER wijst op het feit, dat het proletariaat is gekomen tot een toestand van maatschappelijke en geestelijke armoe en bespreekt op de verschillende oorzaken: de oorlog, afname van productie, de ontzaglijke schuldenlasten aller kapitalistische staten. En toch wil dit kapitalisme steeds meer winst. Daarom is er werkloosheid in de landen der overwinnaars, en een pariabestaan voor hard werken in de centrale rijken. Spr. gaat de cijfers der werkloosheid in diverse landen na, eenvoudig ontzettend — het ergst in de Ver. Staten, waarvan op elke 15 inwoners er 1 werkloos is! Hoe moeten de arbeiders hierin een uitweg vinden? Het kapitalisme kan de werkloosheid niet oplossen. Alleen de werkloozen zelf kunnen dit, door te gaan werken — productief, socialistisch werk — niet munitie-arbeid of graanverspilling, terwijl Rusland honger en ellende lijdt, maar nuttige arbeid, b.v. voor deze Russ. kameraden.

Het kapitalisme beduidt thans onvermijdelijk ondergang. Daar helpen geen conferenties aan, die de kern der problemen niet raken. Op de conferentie van Genua komen, b.v. de ontwapening en het verdrag van Versailles niet in behandeling. Integendeel er wordt bewapend, voor milliarden. Al ondergaande bevechten de kapital. groepen elkaar nog als in de tegenstelling Engeland—Frankrijk. Maar allen willen de uitbuiting van het proletariaat.

Er rest dus voor de arbeiders slechts strijd.

En er is strijd, maar niet in West-Europa, integendeel, de Oostersche volken komen onder den druk der Russ. Revolutie in opstand tegen het Imperialisme, ook tegen Nederland. In West-Europa is het verzet in vergelijking daarmee klein. Spr. moet eindigen, maar wil nog iets zeggen tegen de aanwezige bouwvakarbeiders. Spr. is in het bezit van stukken, waaruit blijkt, dat de voorzitter van den modernen Bouwarbeidersbond, Van der Wal, aan de R.-K. bouwvakpatroons verklaarde, persoonlijk niet tegen de verlenging van den arbeidstijd met 3 uren te zijn. *(gefluit)*. Spreker eindigt met een opwekking de dikwerf ontbrekende eenheid te versterken, ook in eigen gelederen *(applaus)*.

Na declamatie van Van Collem's „Slagveld", Adama v. Scheltema's „De daad" enz., door De Windt, en eenige muzieknummers van „Forzando", deelt de voorzitter mede dat ter vergadering aanwezig is de vervolgde Indische leider Malaka, en dat deze vóór Wijnkoop tot de vergadering zal spreken.

Als hij opstaat, Malaka, de jonge, vriendelijke, sympathieke verschijning, komt er iets ongewoons over de duizenden rustig-rustige, tot gapen toe kalme gezichten. Bij het zien van dien jongen strijder, den vertegenwoordiger van door het Hollandsche kapitalisme mishandelde Indonesische millioenenvolk, de jonge man voor wie de bende koloniale roovers die zijn land uitplunderen zoo bang is dat ze hem uit den weg trachten te ruimen en weer een nieuwe gewelddaad begingen door hem van zijn eigen geboortegrond te verbannen, op het zien van dezen jongen man die tegen de imperialistische machten metterdaad gestreden heeft en dien de nog overmachtige belagers van zijn land probeeren willen daarvoor te doen lijden, barst spontaan een onstuimige minutenlange welkomstjubel los, deze heele reuzenzaal vol menschen ondergaat een plotselinge verandering, een geweldig enthousiasme slaat op uit die menigte, niemand kon blijven zitten, alles is op de been en men stort in dit heerlijk oogenblik zijn levende geestdrift uit in een ontroerend felle Internationale.

REDE VAN MALAKA.

Als het weer stil is begint Malaka tot u mee bewogen over deze ontzaglijke ontvangst te spreken, en het is geen gewone, welvoorbereide Mei-rede, maar een Oostersch-kleurige, nu eens hartelijke, dan hartstochtelijke, steeds levendige ontboezeming, een roerende aanklacht tegen de gemeene, beestachtige geweldheerschappij van het blanke ongedierte van ambtenaren en kolonialen, die het rijkste land der aarde bedekken en uitputten als een schurft. Hij spreekt met sympathiek stemgeluid en in levendig, zeer zuiver Hollandsch.

Zijn rede, waarvan in een kort verslag het kleurige, levendige en treffende helaas grootendeels moet verloren gaan, zullen wij trachten zoo goed mogelijk weer te geven.

Kameraden, zoo begint Malaka, ik begroet u in naam van de Indische arbeiders. Wat zou het heerlijk voor hen zijn als zij hier aanwezig konden zijn en zagen hoe een der hunnen hier spreekt tot Europeesche arbeiders. Ach, zij kennen de Europeanen, de blanken, de Hollanders nagenoeg alleen als heerschers, als ambtenaren die hen onderdrukken en hen alles, alles ontnemen, en als soldaten, die hen het leven benemen als zij in verzet durven komen. Ik breng u mijn dank voor de geestdriftige ontvangst. Na hier te lande te hebben gestudeerd ben ik twee jaar geleden naar Indië teruggegaan om mijn volk te dienen. Mijn werken was echter niet naar den zin van de Europeesche overheerschers van mijn land. Zij vonden het noodig mij onschadelijk te maken, ik werd geïnterneerd; er werd mij in Indië een verblijfplaats aangewezen, waar ik niet vandaan mocht. Maar ik kreeg vergunning om op eigen kosten naar Holland te gaan en mij daar op te houden, en zoo heb ik dan uw land tot mijn wijkplaats gekozen.

Waarom vervolgt men mij, op welke gronden? Men wilde zich van mij ontdoen en als men zooiets wil, dan is men in Indië wel zoo pienter om redenen bij elkaar te krijgen. Dat is wel gebleken bij de zaken van Sneevliet, Brandsteder en zoovele anderen, en nu weer met Bergsma en mij. Men heeft een heel stelletje beschuldigingen bij elkaar gezocht en daaruit „bewezen" dat ik voor de Communistische denkbeelden niet alleen propaganda maakte, maar zou zijn overgegaan tot daadwerkelijke tenuitvoerlegging daarvan, tot omverwerping van het „wettig gezag".

Dat zou gebleken zijn door mijn werken als voorzitter der Indische C. P.. Speciaal was dat gebleken in een geheime vergadering. Men wist dat van een rechercheur van politie — lui, die in geheel Indië bekend staan als het uitvaagsel der maatschappij (geroep: Hier ook!) Wat had ik in werkelijkheid gedaan? Niets dan sympathie en instemming betuigd met de Russische revolutie. Dat was mijn poging tot omverwerping van het gezag! Ik had dat trouwens al gedaan in een dikke brochure: „Sowjet of Parlement", waarin ik o.a. de proletarische dictatuur heb verdedigd en tal van dingen geconstateerd, o.a. dat de onderdrukte massa eenmaal zal moeten overgaan tot de gewapende revolutie (geroep: zeer juist!) Een opruiend woord staat er echter in die heele brochure niet. Evenwel sluw heeft de Indische regeering eruit „bewezen", dat ik bezig was met het gezag omver te werpen en het Communisme in te voeren!

Blijkbaar leek dat echter haar zelf niet overtuigend genoeg en daarom heeft zij er meteen mijn optreden in de pandhuisstaking bijgedaan.

Deze staking van de ambtenaren in de lommerden, een der voornaamste Hollandsche instellingen in Indië! (gelach) was noodzakelijk; de regeering gaf het voorbeeld aan de particulieren met willekeurig ontslag van duizenden inlandsche crisisbeambten bij die pandhuizen. Daarin lag een groot gevaar voor de inlandsche vakbeweging, wat ik graag, als de tijd het toeliet, nader zou uiteenzetten. Daar moest wat tegen worden gedaan. En de regeering wreekt zich nu op degenen die bij die staking naar voren kwamen. En tegen mij werd het aangevoerd als een nieuw bewijs van mijn streven om onrust te verwekken.

Dan was er nog mijn telegram van sympathie aan den Engelsch-Indischen leider Gandhi. Ik gevoelde behoefte de strijders in dat land, voorheen een rijk land, onder de Europeesche heerschappij vervallen tot een land van waterdragers en houthakkers, te begroeten en gelijk ten wenschen door middel van een telegram, namens de Indische C. P. De regeering besloot dat te beschouwen als een poging om de „onrust te vergrooten".

De laatste groote beschuldiging tegen mij was mijn werken onder de jeugd van de Sarekat Islamschool, te Semarang, in welke school ik werkzaam was. Ik zou de kinderen hebben opgevoed tot verzet en geprobeerd hebben er propagandistjes te kweeken voor de revolutie, om die over heel Indië te verspreiden. En bij een gelegenheid hadden de kinderen van bedoelde school met roode broekjes aan de Internationale gezongen! Hoe zit het nu met dat onderwijs? De blanke overheerschers willen geen onderwijs voor de inlanders, dan alleen zooveel als noodig is om de beschikking te krijgen over een kern van een beetje ontwikkelde slaven, die bruikbaar zijn in de lagere ambten en betrekkingen. Hollandsch is 't voertuig op de gouvernementsscholen. Hun eigen taal leeren de inlanders er niet, en blijven daardoor behalve stoffelijk ook geestelijk overheerscht. Ook dreigen er te veel geleerde proleten te komen op die manier, daarom is men meer van zins het onderwijs nog te beperken dan het uit te breiden, te meer wijl men het geld, dat er is liever besteedt aan bewapening en militarisme. De Sarekat Islamschool berust op heel andere gronden. Wij ijveren voor meer en beter onderwijs en nemen het waar dit mogelijk is zelf ter hand, wekken bij de inlandsche jeugd belangstelling voor onderwijs, en verbinden daaraan dan onze propaganda als overheerscht volk.

Zulk een school hebben wij in Semarang en van over heel Java krijgt die blijken van belangstelling, van zeer verre afstand komen aanvragen voor plaatsing op die school. Er zijn groote plannen, zoo b.v. om die scholen te verbinden met vakscholen en met de coöperatie.

Daaruit is gebleken, dat, wat de Europeanen zeiden niet te kunnen, wij zelf wel kunnen: voldoend onderwijs te geven aan de inlandsche bevolking. Hartroerend is het te zien hoe de S.-I.-kinderen werken voor hun school. Voor mij is het een bewijs, dat de Javaan niet eeuwig een getrapte, mishandelde slaaf zal blijven. Toen ik als banneling het land verliet, was ik omringd door een groote schare schreiende S.-I.-kinderen en hunne ouders, die beloofden met alle kracht voor mijn terugkeer te zullen werken. En nog op zee heb ik radiografisch een afscheidsgroet namens 3000 inlandsche arbeiders ontvangen.

Ieder rechtschapen mensch zal ervan overtuigd zijn, dat de inlandsche bevolking recht moet hebben op onderwijs voor haar kinderen en dan in de landstaal.

De regeering echter niet, die zag daarin een gevaar en een bedreiging van haar rust. En toen legde men mijn school ten laste propaganda voor de Communistische ideeën. Dat was niet zoo. Onze scholen zijn geen Jesuïtische of dergelijke instellingen. Wij verbreiden vrijheidsdenkbeelden, maar laten het aan de kinderen over of zij communist willen worden of niet. Ook deze beschuldiging van de regeering berust weer op verdraaiing en kwaadwillige verkeerde uitleg van de beteekenis van woorden, zooals men dat altijd doet in Indië. In schijn-argumentatie is de regeering altijd sterk.

Uit al deze „beschuldigingen" nu heeft de regeering het bewijs weten te halen, dat ik stuk voor stuk het Moskousche program heb ten uitvoer gelegd, precies zooals dat in de „Tribune" had gestaan (ik las in Indië de „Tribune" niet) En zij kwam tot de conclusie, dat ik de eerbied voor het „wet - - tig ge - - zag" (in het sarcasme en den hoon in de stem, waarmee Malaka deze woorden uitte, voelde en hoorde men de drie eeuwen overheersching van Indië, zoo ze uitspreken kan men alleen na zoolang vertrapt en mishandeld te zijn als de Indiërs!) had ondermijnd en aanzette tot omverwerping daarvan. En ik werd naar Timoer Kipoeng geïnterneerd. Wettig gezag? Ik vraag mij af hoe kwam men aan het gezag? En wat heeft het gebracht? In de dusgenaamde achterlijke streken van Indië is de bevolking er oneindig beter aan toe dan in de dusgenaamde door het „wettig gezag" geciviliseerde streken, waar diepe ellende en vreeselijke ontaarding is, waar de voornaamste instellingen zijn gevangenissen, kroegen en bordeelen. Het wettig gezag is gebracht met de bajonet en wordt met de bajonet gehandhaafd. Heeft de Inlander zich ooit over de wettigheid van het gezag uitgesproken? Laat men hem er maar eens naar vragen, in welken hoek van Indië men maar wil!

Het is gekomen met geweld en wordt gehandhaafd met geweld en is altijd tegen alle levensbelangen van de inlanders. Een der uitingen van dat geweld is de vervolging en verbanning van allen, die het inlandsche volk oproepen tot verzet. Maar de Javaan komt ondanks alles tot bewustzijn en zal niet altijd blijven de slaaf met onuitputtelijk geduld. Ik waarschuw de Europeesche geweldenaars en herinnert ze aan de Sentot's vloekzang.

Dan zij de buffel ons tot voorbeeld!

(Stormachtig applaus. De heele vergadering staat opnieuw op en zingt nogmaals hartstochtelijk de Internationale).

Het woord is vervolgens aan Wijnkoop.

Na de rede van Malaka barstten de aanwezigen opnieuw uit in een geestdriftige Internationale. Heel de vergadering, hoeveel richtingen er ook vertegenwoordigd mogen zijn, springt overeind en neemt deel aan deze uitstorting van sympathie met den jongen strijder uit het Oosten, ieder voelt den drang zich te uiten, en voor een oogenblik verwezenlijkt zich rondom den vervolgden, naar het land der beulen van zijn volk uitgeweken Indonesiër het proletarische eenheidsfront.

Het woord is dan — het is inmiddels 11 uur geworden, aan Wijnkoop.

WIJNKOOP zegt dat hij evenals de vergadering verheugd is Malaka hier te hebben hooren spreken. Wij hebben in langen tijd niet een zoo frisch en origineel geluid gehoord. Spr. gelooft dan ook namens de vergadering te spreken als hij zegt dat wij zullen zorgen dat Malaka's woord zoo gauw mogelijk tot de Nederlandsche arbeiders komt. Wat onzen Meidag betreft, wij kunnen hem zoorzeker niet internationaler vieren dan zoo. Zoo goed als Franschen en Hollanders verschillende volken zijn, maar op dezelfde wijze uitgebuit, zoo zijn ook de Hollanders en de Indiërs verschillende, zelfstandige volken, die op gelijke wijze worden uitgebuit. Naast de verheffende gedachte die ons op dit oogenblik vervult, is er ongetwijfeld ook iets waarvoor wij ons hebben te schamen. Spr. begint namelijk te gelooven dat

het Indische volk eerder het juk van het Europeesche kapitaal zal hebben afgeschud

dan wij Europeeërs.

Opmerkelijk is voor ons wat wij van Malaka hebben gehoord van de opvoeding der kinderen. In Rusland doet men dat precies zoo! Wat doet hier het proletariaat voor het kind? Niets. Hier schaamt men zich met echtburgerlijke schaamte daarvoor en wil, zoo men dat uitdrukt, „het kind ten minste buiten den strijd houden." Wij meenen zoo zeker hooger te staan dan de Indische inlanders — wij staan misschien lager! Malaka sprak van het geduld van den Javaan — spr. vreest dat het Hollandsche geduld grooter is dan dat der Indonesiërs. Zijn we al zoo ver op den weg van de revolutie als die menschen daar? Als spr. hoort hoe de kinderen daar al meestrijden, dan blijkt hoe burgerlijk wij nog in dit opzicht zijn, wij die onze kinderen nog afhouden van den strijd. Laten wij ons voordeel doen met wat wij heden van onze Indonesische makkers hebben geleerd.

Malaka heeft gezegd dat de Indische kameraden hem hebben beloofd voor zijn terugkeer te zullen strijden. En behalve hij, moeten ook Sneevliet, Brandsteder, Bergsma terug. Zullen wij ons niet de gelofte doen, de Indische strijders daarbij een handje te helpen? Zouden wij niet samenwerken met het Indische proletariaat ons kapitalisme te dwingen deze ballingen weer af te geven aan het Indische volk om het de revolutie te prediken *(applaus*. Geroep Ja! ja!)

Als Malaka dat alleen maar had bereikt, dan al mogen wij onze regeering dankbaar zijn voor het uitstapje naar ons land, waartoe zij Malaka dwong! *applaus)*.

Het Amsterd. proletariaat huldigt den vervolgden Indonesischen revolutionair.

De voorzitter, Angenent, sluit hierop de vergadering, maar uit is het nog niet. De duizenden aanwezigen gevoelen behoefte den zoon van het land, dat wordt uitgebuit door dezelfden die ook hen uitbuiten, te huldigen. Het podium wordt bestormd en de heele vergadering dringt zich er om heen. Men drukt Malaka de handen, men tilt hem omhoog, neemt hem op de schouders, en onder juichend gezang wordt de door de Hollandsche kapitalisten uitgeworpen Indonesische strijder demonstratief, zinnebeeld van beider eenheid, door Hollandsche proletariërs, de bruine broeder door de blanke lotgenooten, in triomf door de zaal gedragen, als hulde voor den verbannene en als een kaakslag voor wie hem verbanden. Het was een aanschouwelijke voorstelling van de gelofte: Wij zijn een met Malaka en de vijanden van zijn vijanden! Wij huldigen hem en haten u, kapitalisten!

De Tribune, 2- en 3-5-1922.

Het bestuur van de Indonesische Vereeniging in 1923: v.l.n.r. Darmawan Mangoenkoesoemo, Moh. Hatta, Iwa Koesoema Soemantri (voorzitter), Sastromoeljono, Sartono.

datuur", "volksmisleiding", "weerzinwekkend spel" en "armzalige kunstenmakerij". "De Tribune" verweerde zich door tegen beter weten in mee te delen dat Malaka 31 jaar was. De C.P.H. won twee zetels in de verkiezingen. Tan Malaka werd niet gekozen en tot een in de propaganda uit te buiten afwijzing van Malaka als parlementslid kwam het dus niet. Hij vergaarde niet minder als 5200 voorkeurstemmen; drie keer zoveel als de nummer twee op de lijst. Malaka zelf was zich bewust van de onmogelijkheid van toelating; zijn kandidatuur was er één uit protest, terwijl hij wellicht tijdens de zittingsperiode zou kunnen invallen, nadat hij dertig jaar was geworden. Voor de communisten waren het parlement en de verkiezingen daarvoor slechts een middel om anti-kapitalistische propaganda te voeren, aldus Malaka.
Ook met de Indonesische studenten onderhield Malaka contact. Naar hij beweert nam de Indonesische Vereeniging unaniem een motie aan waarin zijn kandidatuur werd ondersteund. In "De Tribune" verscheen een oproep van "Een groep Indonesiërs" onder de titel "Aan het Nederlandsche volk". Deze wilden daadwerkelijke actie opdat een einde komt aan het "bij ons, zonder ons, over ons". Zij wensten over hun eigen zaken te beslissen, wilden daartoe het onderwijs sterk uitbreiden en eindigden met het advies op Malaka te stemmen. Bij deze contacten speelde Soebardjo, die Tan Malaka in 1919 al had leren kennen, een belangrijke rol. Hatta ontmoette Tan Malaka pas na de verkiezingen in Berlijn. Verdere gegevens over de contacten tussen I.V. en Tan Malaka ontbreken.
Eind juli vertrok Malaka naar Berlijn, waar hij zich bij Darsono voegde. Hij bewerkte hier een artikelenserie uit De Tribune, "Mijn Verbanning", tot een brochure in de Maleise taal. In september was hij nog een aantal weken in Nederland. Hij vertrok toen via Berlijn naar Moskou waar hij de P.K.I. vertegenwoordigde op een congres van de Communistische Internationale.

De nieuwe koers van de Indonesische Vereeniging

Het bestuur van de Indonesische Vereeniging dat begin 1923 optrad brak definitief met het verleden als een algemene, sociale vereniging. Hatta en Darmawan Mangoenkoesoemo hadden hierin al bestuurservaring; nieuw waren de rechtenstudenten Iwa Koesoema Soemantri en Sastromoeljono en de medicijnenstudent J.B. Sitanala. De laatste werd tussentijds opgevolgd door rechtenstudent Sartono. Het bestuur vertegenwoordigde èn diverse Indonesische eilanden èn diverse studierichtingen in Nederland.
De beginselverklaring waarmee het bestuur zich op 3 maart 1923 presenteerde legde kort en duidelijk de uitgangspunten vast die de I.V. in de komende jaren zouden leiden. Onafhankelijkheid voor Indonesië, self-help,

BEGINSELVERKLARING VAN HET NIEUWE BESTUUR.

Het nieuwe bestuur heeft bij monde van den voorzitter op de vergadering van 3 Maart j.l. zijn beginsel- en werkprogram ontvouwd. Op verzoek van de leden, die door omstandigheden, de vergadering niet hebben kunnen bijwonen, wordt de beginselverklaring hieronder alsnog uiteengezet:

Mijne Heeren! Wij hebben de eer u de volgende beginselverklaring, die uit den aard der zaak niets anders is, dan een realisatie van den geest, die in de vereeniging leeft, voor te leggen:

De toekomst van het volk van Indonesië is uitsluitend en alleen gelegen in de instelling van een regeeringsvorm, die aan dat Volk zelf verantwoordelijk is in den waren zin van het woord, omdat alleen een dergelijke regeeringsvorm voor het volk aannemelijk is.

Daartoe behoort door iederen Indonesiër naar zijn vermogen en aanleg gestreefd te worden door eigen kracht en eigen kunnen, onafhankelijk van de „hulp" van vreemden. Elke versnippering van Indonesische krachten, in welken vorm ook, wordt met de meeste klem afgekeurd, wijl slechts de meest hechte aaneensluiting van Indonesiërs zonen kan leiden tot bereiking van het gemeenschappelijke doel.

M. H.! Uit deze beginselverklaring spreekt allereerst de eenheidsgedachte; deze doordrenkt als het ware de geheele verklaring. †) Vervolgens wordt aan het democratische idee een eereplaats toegekend en het is juist achter dit democratische element, dat de onafhankelijkheidsgedachte schuilt. Zonder dus bepaald tegen onze overheerschers stelling te nemen, laten wij in hoogste instantie het volk beslissen over zijn toekomst. De clausule „omdat alleen een dergelijke regeeringsvorm voor het volk aannemelijk is", is niet zoozeer als een bedreiging bedoeld, doch meer als een waarschuwing; een waarschuwing tegen dengene, die ieder ander stelsel voorstaat. Eenmaal zal het miskende volk zijn rechten kunnen hernemen.

Ten slotte wordt het beginsel verheven: *het werken door eigen kracht en enigen kunnen „onafhankelijk" van de „hulp" van vreemden.*

Alzoo wij streven naar ons doel, rechtstreeks, zonder zijpaden te betreden; zonder hulp bij vreemden te zoeken, wij voeren slechts propaganda voor onze zaak. Willen vreemden met ons meegaan, dan is het ons goed, doch het stelsel van protesteeren en vragen heeft afgedaan. Wij moeten zelf de handen uit den mouw steken en onze toekomstige positie zelf veroveren.

---

†) Hiermee wordt niet bedoeld een uitspraak over een bepaald standpunt t.o.v. de inrichting van de toekomstige Indonesische Staat. (Ingelascht op voorstel van de heer Soesanto. Red.)

Hindia Poetra, 1923.

waaruit later het non-coöperatiebeginsel voortvloeide, en een streven naar eenheid werden hier verwoord. Het radicale nationalisme vond in Nederland voor het eerst zijn organisatorische vorm. Dit was eerder dan in Indonesië zelf, waar Islam, communisme en regionale belangen de partijvorming bepaalden.

Het nieuwe bestuur had ook de beschikking over een periodiek. "Hindia Poetra" herleefde voor de tweede maal in januari 1923. Het verscheen om de twee maanden in een omvang van 16 bladzijden. De redactie werd gevormd door Hatta, Soebardjo en Darmawan Mangoenkoesoemo. In de artikelen, vrijwel alle anoniem, werd vele malen de gelegenheid aangegrepen de politieke beginselen uiteen te zetten, naar aanleiding van gebeurtenissen in Nederland, Indonesië en internationaal verband. Enkele voorbeelden kunnen volstaan om de nieuwe koers te illustreren. Een artikel "Naar een politiek" in juli 1923 bevat de volgende passages:

"de strijd om de vrijheid van ons land [kan] niet anders zijn dan de strijd tegen de Macchiavellistische Duivel, die de Hollandsche koloniale politiek beheerscht. En daarom is elke concessie, elke samengang met onzen tegenstander fataal. Niet, dat wij de redelijkheid niet beseffen van een vreedzame oplossing van het koloniale probleem [...], maar

Indonesia Merdeka, 1924.

VOORWOORD.

Het Nieuwe jaar in met een nieuw kleed en met een nieuwen naam! De naamsverandering is geen plots opkomende gril; het geldt hier slechts het dóórtrekken van de lijn, eenmaal begonnen met de wijziging van „*Indische* Vereeniging" in „*Indonesische* Vereeniging".

De algemeene ledenvergadering heeft gemeend, met ter zijde stelling van historische bezwaren, ten vorigen jare nog overwegend geacht, ten deze de consequentie te moeten aanvaarden. Immers, bij het opnemen van ons Vaderland in het internationale verkeer, krijgen wij hoe langer hoe meer behoefte aan eene specifieke benaming. Een eigen benaming drukt den stempel op een persoonlijkheid. Verwarring en dooreenhaspeling met onze groote buur „*India*", die een groot misverstand zouden kunnen teweeg brengen, moet zoo veel mogelijk worden gekeerd en „*Indonesia*" is hier als aangewezen, tenzij men zijn toevlucht zou willen nemen tot den term „*Nederlandsch*"-Indië, wat van geen redelijk Indonesiër van den huidigen tijd kan worden verwacht. Of, sprak de Hollander ook van „*Spaansch*" Nederland, toen deze landen nog lagen in den machtsgreep van een Filips II? Hiermee moge de naam „Indonesia" worden gerechtvaardigd.

In „merdéka" is uitdrukking gegeven aan ons doel en streven, en „Indonesia Merdéka" zij voortaan de leus, waarmee Jong-Indonesië ten strijde trekt. „Merdéka" is een algemeen goed der menschheid; in elk volk leeft machtig het vrijheids-verlangen. De vrijheids-idee op de eene breedte der aarde verschilt niet van die op een andere breedte, „freedom is a human and not a western ideal; the whole earth is the temple of freedom".

Vroeg of laat zal elk overheerscht volk zijn vrijheid hernemen, dat is de ijzeren wet der wereldgeschiedenis. Alleen de omstandigheden, waaronder die vrijheidsherneming plaats vindt, worden medebepaald door de houding van hen, die de macht in handen hebben. Van hen hangt het grootendeels af, of de vrijheidsgeboorte gepaard zal gaan met bloed en tranen of dat het proces zich zal voltrekken langs vreedzamen weg.

Mèt dit nummer vangt ons orgaan zijn *tweeden* jaargang aan, een jaar geleden is 't, dat de zaak weder werd geëntameerd door onze eigen Vereeniging. Met de aansluiting bij het Indonesisch Verbond van Studeerenden in 1917 ging de exploitatie ook in die handen over. Maar het blad kwijnde, het scheen onder een ongelukkig gesternte te zijn geboren. Van de zijde onzer landgenooten mocht het geen belangstelling ondervinden; de weinige artikelen van Indonesische zijde, die daarin voorkwamen, waren hoogstens óf rechtzettingen van verkeerde voorstellingen óf verdedigingen tegen door anderen begonnen aanvallen.

Het kón ook niet anders; de onzen konden zich in dat blad niet geheel en al geven; zij hadden een eigen sfeer noodig. Om onbevangen te kunnen uiten, wat in Jong Indonesië's gemoederen woelt en gist, hebben we een orgaan noodig, gedreven op eigen verantwoordelijkheid.

En mèt het uittreden van de Indonesische Vereeniging uit het Indonesisch Verbond hebben we het plan kunnen verwezenlijken. De „Hindia Poetra" werd weer een zelfstandig orgaan van onze vereeniging. De weg lag toen open om eigen meeningen en inzichten te verkondigen. Van begin af aan liet H. P. een beslisten toon hooren, die door tegenstanders niet kon worden misverstaan. Gedurfdheid en frischheid, brekende met ouden sleur en verouderde opvattingen, kwamen naar voren. En op dien ingeslagen weg, dien wij als den juisten erkennen, wil „Indonesia Merdéka" zich blijven bewegen.

Van enkele zijden werd vroeger voorspeld, dat ons blad wel niet lang zou kunnen bestaan, daar het Indonesisch Verbond de toenmalige H. P. niet in het leven heeft kunnen houden.

Maar de werkelijkheid heeft die bewering gelogenstraft. „Indonesia Merdéka" leeft, zich nog steeds verheugende in veler belangstelling. Zij is geworden de stem van studeerend Jong Indonesië, een stem, die nu misschien nog niet door de machthebbers wordt *ge*hoord, maar die eenmaal zal worden *ver*hoord. Niet ongestraft zal men die stem kunnen negeeren, want achter die stem staat de vaste wil, om de rechten blijvend te heroveren, om vroeg of laat in de wereld te kunnen vestigen en bevestigen een: Indonesia Merdéka.

BEGINSELVERKLARING VAN HET NIEUWE BESTUUR.

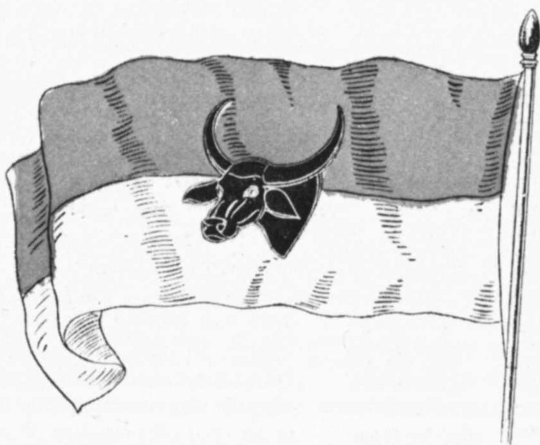
Het nieuwe bestuur heeft, bij monde van den Voorzitter, op de vergadering van 1 Maart j.l., zijn beginselverklaring ontvouwd, welke door de Algemeene Ledenvergadering is aanvaard. Ze luidt als volgt:

„Slechts een zich één-voelend Indonesië, onderlinge groepsverschillen ter zijde stellend, kan de macht van de overheersching breken.

Het gemeenschappelijk doel — de vrijmaking van Indonesië — eischt de totstandkoming van een zelfbewuste, op eigen kracht steunende nationalistische massa-actie.

Deze actie is, gezien de dubbele overheersching van tweeërlei aard, staatkundig en economisch: een voorbereiding tot de politieke onafhankelijkheid en een stelling nemen tegen het d r a i n e e r e n d uitheemsche kapitaal."

Indonesia Merdeka, 1924.

omdat wij overtuigd zijn, dat het een strijd is van macht tegen macht, omdat wij beseffen, dat het pure eigenbelang het leidend beginsel is van de groote, domineerende groep der Hollandsche belanghebbenden. Onze politiek kan niet anders zijn dan een politiek van negatie, een politiek van 'non-coöperatie' met de overheerschers. [...] De politiek van non-coöperatie is de eenige politiek, die een zelfbewust overheerscht volk kan hebben, omdat zij in overeenstemming is met de nationale waardigheid. Zij is de eenige, die de waarborgen biedt voor de verwezenlijking der onafhankelijkheid, omdat zij voedend en inspiratief werkt op de nationale energie."

Zulke radicale geluiden waren in vrijwel alle artikelen te vinden. De "drainage", de economische uitbuiting van Indonesië door Nederland, werd fel gehekeld. De grote taak van de jonge generatie, als voorhoede in de strijd voor de "beschikking over het eigen volksleven" werd benadrukt. Daarbij was in het bijzonder ook een taak weggelegd voor de uit Nederland teruggekeerde afgestudeerde Indonesiërs.

De jaargang 1924 opende met een hier overgenomen voorwoord waarin werd uitgelegd waarom de naam van het blad in "Indonesia Merdeka" was veranderd. Een geheel nieuw bestuur werd gekozen, met de rechtenstudenten Nazir Datoek Pamontjak (voorzitter) en A.A. Maramis (secretaris) en medisch student Soekiman als prominentste namen. De beginselverklaring loog er wederom niet om. Het blad ademde de al genoemde radicale toon in een groot aantal politieke artikelen. Slechts een serie artikelen over de oude geschiedenis van Sumatra en Malaka (van Poerbatjaraka) viel hierbij uit de toon.

Veel ruimte werd besteed aan een lezing die dr. F.H. van Loon hield over de "psychische eigenschappen der Maleische rassen" voor het Indisch genootschap en daarna (juni 1924) in de I.V. Het gegeneraliseerde negatieve oordeel, op dubieuze gronden gebaseerd, werd fel bestreden. Ook de Bond van Indonesische Artsen, afdeling Nederland, van welke afdeling hier voor het eerst melding wordt gemaakt, schreef een verweerschrift.

In september 1924 sprak ook de Philippino dr. Mariano Santos voor de I.V., waarbij de nauwe banden tussen beide landen werd benadrukt. Over het interne verenigingsleven verschaft de "Indonesia Merdeka" overigens weinig informatie. Blijkbaar werden regelmatig bijeenkomsten met gastsprekers gehouden. Het ledental bedroeg bijna honderd.

De radicale koersverandering van de Indonesische studentenvereniging waarvan de inhoud van het blad getuigde ging nog grotendeels aan de publieke mening voorbij. Deze kwam voor het eerst hiervan op de hoogte toen, eind 1924, het "Gedenkboek 1908-1923 Indonesische Vereeniging" verscheen. Op de

Groepsfoto 1924; zittend v.l.n.r. Soebardjo, Soekiman en Pamontjak; staand: Djoenaedi, Hatta, Ichsan en Dahlan Abdullah.

omslag stond de rood-witte vlag met bentengkop, dat tot het nationalistische vaandel zou worden verheven. Een commissie van redactie verzamelde dertien bijdragen uit de ledenkring, die anoniem werden gebundeld. Maramis schreef een "Terugblik" waarin hij de "frissche geest van de Vereniging" prees, die nu een "dankbare, politieke leerschool" was geworden. Voor de gang van zaken in de I.V. vóór 1919 had Maramis begrip, maar slechts de huidige opstelling, nauw samengaand met de volksbeweging in Indonesië beloofde de I.V. "een mooie toekomst".

De meerderheid van de artikelen week in toon en inhoud niet af van de inhoud van "Indonesia Merdeka": Soebardjo, Hatta en Nazif, rechtenstudent, schreven anti-koloniale stukken, benadrukten het Nederlandse wanbeheer en de fundamentele tegenstelling tussen overheerser en overheerste. Iwa Koesoema Soemantri schreef in zijn bijdrage "Communistische invloeden in het Oosten" zelfs lovend over de Indonesische communistische partij "de eenige organisatie, die een blijvende geestdrift onder het volk gaande houdt". En een zege van het communisme was voor Iwa geen schrikbeeld: "Ten slotte ligt het heil van de menschelijke vrijheid niet vooraf besloten in de zoo geroemde politieke stelsels van Westersche landen. Ook andere instellingen zijn denkbaar, die wellicht grooter doeltreffendheid en geeigender karakter bezitten voor de ontwikkeling van een Oostersche samenleving". De reacties in de Nederlandse pers waren heftig en geschokt. Een beschuldigende vinger werd uitgestoken naar de Leidse Universiteit waar bekende "ethische" hoogleraren verantwoordelijk werden gesteld voor de radicalisering van de Indonesische studenten, van wie zo velen in Leiden studeerden. Er werd over andere oorzaken en over middelen om de studenten in het rechte spoor te houden of weer te brengen gespeculeerd. In dit verband nog milde zinsneden schreef J.E. Bijlo in het "Koloniaal Tijdschrift", waarvan het laatste stuk hier is afgedrukt, met de dreigende oproep aan de regering om de beursstudenten aan te pakken.

De rood-witte vlag met bentengkop was voor de nationalistische studenten een belangrijke bron van inspiratie. In de kamer van Soebardjo, in deze tijd de plaats van samenkomst voor onderlinge politieke discussies, hing die vlag aan de muur. Het werd gewoonte dat voor elk tentamen of examen de examinandus korte tijd mediteerde voor de vlag. Dan prentte hij zich in dat het slagen voor het tentamen of examen van belang was in de strijd voor de Indonesische onafhankelijkheid. Toen rechtenstudent Achmad een keer zakte bleek hij de ceremonie te zijn vergeten. Bij de herhaling van het examen maakte hij zijn verzuim goed en slaagde vanzelfsprekend.

De belangrijkste man in de I.V.-kring was de jonge, serieuze Minangkabauer Hatta. In 1921 kwam hij, 19 jaar oud, naar Nederland om aan de Rotterdamse Handels Hoogeschool te studeren. Als organisator, redac-

teur en ideoloog vormde hij de drijvende kracht. Zijn grote inzet voor de I.V. moest vaak ten koste gaan van de studie. In zijn politieke denken liet hij zich duidelijk beïnvloeden door Marxistische economische denkbeelden. De vakanties gebruikte Hatta voor bezoeken aan het door crisis geteisterde Duitsland, waar hij ook in 1922 Darsono en Tan Malaka ontmoette. In 1923 ging hij naar Frankrijk waar Soebardjo al langere tijd vertoefde. Zijn levensonderhoud betaalde hij uit een beurs, steun van familie en uit de beloning voor artikelen die van zijn hand in de Indonesische pers verschenen. Hij wist zich omringd door andere jonge, enthousiaste, intelligente studenten, die gezamenlijk daadwerkelijk de Indonesische nationalistische voorhoede vormden: Abdoelmadjid Djojoadhiningrat, Ali Sastroamidjojo, Darmawan Mangoenkoesoemo, Iskaq Tjokroadisoerjo, Iwa Koesoema Soemantri, Maramis, Mononutu, Pamontjak, Sartono, Soebardjo, Soekiman Wirjosandjojo, Soenarjo. Na terugkeer in hun land speelden velen van hen een grote rol in de politieke beweging.
Het was onvermijdelijk dat de uitgesproken politieke koers van de I.V. tot een breuk moest leiden met de leden van politiek gematigder signatuur, die in de vereniging ook het sociale element een hoge waarde toekenden. Tot die breuk, met de meest gezaghebbende en vooraanstaande vertegenwoordiger van de gematigde groep, Noto Soeroto, kwam het op 14 december 1924. Op een ledenvergadering werd deze ere-voorzitter en mede-oprichter van de vereniging geroyeerd. Dit royement, vlak na de verschijning van het gedenkboek, kreeg ruime publiciteit en was een nieuw demonstratief, uitdagend teken van het eigen Indonesische zelfbewustzijn, gericht tegen het vooral in de Nederlandse elite hooggewaardeerde synthetische streven van Noto Soeroto.

''Oedaya''

Ongetwijfeld als vervulling van een vurige wens was Noto Soeroto er in geslaagd een eigen blad te stichten. In april 1923 verscheen het eerste proefnummer van het blad ''Oedaya - Opgang, geïllustreerd maandblad voor Indonesië''. Het blad richtte zich op Indonesië en Indonesisch-gezinden, en blijkens de informatie in dit proefnummer was het de bedoeling het hoofdagentschap in Indonesië te vestigen. In het derde nummer werd meegedeeld dat genoeg belangstelling bestond om uitgave voort te zetten. In de kop van het blad werd voor het eerst Noto Soeroto vermeld, als directeur-hoofdredacteur. Als redacteur voor het Maleis stond hier Mohamad Iljas. ''Oedaya'' had daarmee meer succes dan ''Tjerita-Hindia; Weekblad over Nederlands Oost-Indië'' dat door Raden Soemira, over wie mij verder niets bekend is, in Amsterdam werd uitgegeven. Het eerste nummer verscheen op 24 maart 1923 en wilde het Hollandse publiek ''vergasten op interessante verhalen, levensusance's en schetsen uit

Koloniaal Tijdschrift, 1925.

Het is wel een droevige verdwazing, waarin die jongelieden geraakt zijn. Naar Nederland gekomen om zich te bekwamen voor een maatschappelijke betrekking, voor een leidende positie in het land hunner geboorte, besteden zij de jaren, die de schoonste van hun leven konden zijn, met elkaar het hoofd warm en het gemoed bitter te maken door te denken, te spreken en te schrijven over de snelste manier om hun volk los te maken van den invloed van het land, waar *zij* verheldering van geest en vermeerdering van kennis komen zoeken.

De vaders of andere bloedverwanten, die zich groote offers getroosten om hen tot die studie in staat te stellen, worden, als loon daarvoor, uitgescholden voor landverraders. Dat is heel treurig, maar daarvoor moeten die vaders hen maar ter verantwoording roepen.

Doch er zijn er ook onder, die studeeren onder het genot van regeeringsbeurzen. Is het aan de Regeering, is het aan den hoofdambtenaar, belast met het „algemeen toezicht op met Landssteun in Nederland voor den Indischen dienst studeerende personen", bekend, dat deze jongelui hun studietijd gebruiken om zich te bekwamen als politiek leider van hun volk in den strijd *tegen* Nederland, en de hun verstrekte gelden o.a. besteden voor „reizen naar verschillende „deelen van Europa, door velen der hier verblijvende landgenooten „ondernomen, om uit eigen aanschouwing de plaatselijke toestanden „en de daar heerschende denkbeelden te kennen, om relaties aan te „knoopen met Indiërs, Egyptenaren, Filippino's en Ieren?" Zoo niet, dan kan zij het uit dit gedenkboek vernemen. Maar dan is het ook hoog tijd, dat de Minister van Koloniën daartegen ernstig en krachtig optreedt. Ernstig en krachtig, dus niet met vermaningen en waarschuwingen, maar door ingrijpen met daden. Jongelieden van zoodanige geestesgesteldheid behooren niet langer steun van den Lande te genieten voor hun studie. Zij behooren niet in 's Lands dienst te worden opgenomen.

Het is een eisch van eenvoudig zelfbehoud, dat de Regeering aldus handele. [1])

Maar *dat* het zoover gekomen is, daaraan zijn we eigenlijk allen min of meer mede-schuldig, allen, die in Staatsdienst of particulier bedrijf een leidende positie hadden in de groep der overheerschers, met de Regeering aan het hoofd. Eerst door niet tijdig te verstaan de teekenen, die wezen op ontwaking van het Oosten, op het streven naar ontwikkeling van den eigen aard. Daarna, doordat de Regeering zich te lang bepaalde tot het welwillend gadeslaan van de beweging, ook toen zij zich, geleid door aan de inlandsche bevolking geheel vreemde elementen, duidelijk tegen het gezag ging richten.

Op de Regeering van thans rust de zware en tegelijk teere taak om het evenwicht te hervinden. Het evenwicht, dat alleen benaderd kan worden — bereikt natuurlijk nooit! — door streng op te treden tegen al wie het gezag bedreigt, maar daarnaast door ijverig te speuren naar de oorzaken, die de groote massa vatbaar maken voor de bedrieglijke leuzen, en door de overtuiging te vestigen, dat al wat mogelijk is gedaan wordt om die oorzaken weg te nemen.

Allen, die het wel meenen met Indië, ambtenaren en ondernemers, ieder op zijn terrein, kunnen en moeten de Regeering helpen bij de volvoering van die taak.

J. E. BIJLO.

---

[1]) Nadat dit artikel geschreven was, namen wij kennis van de Handelingen der Staten-Generaal, waaruit blijkt, dat de Minister van Koloniën op 16 December in antwoord op de interpellatie van den heer Wijnkoop o.a. heeft gezegd:

„Wat aangaat landsdienaren, behoort ook naar mijn inzien, op straffe van ontslag, te „worden geëischt, dat zij zich zorgvuldig onthouden van handelingen en gedragingen, „in het openbaar of niet in het openbaar, gericht tegen het gevestigd gezag, dat zij „dienen. Tegenover de in opleiding zijnde aanstaande landsdienaren zal een soort„gelijke gedragslijn toepassing vinden".

Zou Z.E. bij dezen laatsten zin aan de schrijvers van dit gedenkboek hebben gedacht?

onze zoo schone Koloniën". Politiek kwam niet aan de orde; het blad bevatte meestal korte berichten en wetenswaardigheden, vaak uit de Indische pers overgenomen. Het blad beleefde slechts zes afleveringen.

"Oedaya" bevatte artikelen in twee talen en telde acht tekstpagina's. Zoals van Noto Soeroto mocht worden verwacht was de typografische uitvoering van hoge kwaliteit, terwijl tevens vele illustraties waren opgenomen. De eerste jaargangen van het blad bevatten artikelen over allerlei zaken in verband met Indonesië, waarbij die over culturele onderwerpen overheersten. Over politieke zaken werd niet in directe zin geschreven; hoewel Noto Soeroto's ideeën over de vruchtbare samenwerking tussen Oost en West vanzelfsprekend het blad doordrenkten. Noto Soeroto schreef zelf, anoniem, over talloze onderwerpen meest korte artikelen, met lange citaten uit andere publikaties, en recensies. De komst naar en succesvolle examens van Indonesiërs in Nederland, de culturele activiteiten, ook van hemzelf, en de uitgaven van Adi Poestaka werden uitvoerig gemeld, zoveel mogelijk met een passende foto. Zo moest het blad het doel dienen informatie te geven over de in brede kring onbekende, maar belangwekkende eigen cultuur van Indonesië. Kennis en besef van de Indonesische situatie in Nederland moesten dan leiden tot een nieuwe opstelling.

Zijn cultuurfilosofie kwam tot uiting in lovende stukjes over Mangkoenegoro VII, Radjiman en Gandhi en een aantal bijdragen over Tagore.

In deze periode was de verhouding met de Indonesische studenten nog goed. Noto Soeroto plaatste foto's en schreef vriendelijke stukjes over de Indonesische Vereeniging. Hatta schreef over het Derde Koloniaal Onderwijscongres. In mei 1924 werd het blad uitgebreid met een rubriek "Artha", gewijd "aan de practische daden van het leven, voornamelijk handel, nijverheid, techniek en landbouw". Het belang dat Noto Soeroto hechtte aan handel en nijverheid als middelen om Java te ontwikkelen vonden in het opzetten van deze rubriek hun weerslag. Als redacteur van "Artha" trad een andere oudgediende op, Amaroellah Soetan Mangkoeto, die zelf onder de rubrieknaam eerder een kortlevend blad was begonnen.

Hatta schreef voor de rubriek drie artikelen over geld, waarvan de laatste in november 1924 verscheen. Nauwelijks een maand later volgde het royement van Noto Soeroto in de Indonesische Vereeniging. De reden hiervoor lag mede in een artikel dat Noto Soeroto schreef bij de dood van Van Heutsz, toen al in linkse kring een symbool van het Nederlandse kolonialisme. In dat schabloon paste Noto Soeroto's artikel niet. Vooral de laatste alinea's waren provocerend:

"Diplomaat was generaal van Heutsz allerminst. Zouden wij hem voor Indonesiërs moeten karakteriseeren, we zouden hem een Bima-figuur willen noemen: een geweldenaar, met een eerlijkheid en ridderlijkheid, een eenvoud en trouw van het zuiverste water. 'Ik wou, dat jelui Javanen niet zulke lammelingen ware! Voor elkander hebt ge ook niet veel over. Als jelui zulke kaerels waren als de Atjehers, dan was ik al een heel eind verder me jelui opgeschoten. Ge hebt goede hersens, maar van organisatie hebben

N°. 18 (NOV. JRG. II. AFL. 6) (VERSCHIJNT MAANDELIJKS) 1924

OEDAYA
SOERAT CHABAR BERGAMBAR OENTOEK TANAH OLANDA DAN INDONESIA DIKELOEARKAN OLEH ĀDI-POESTAKA

OPGANG
GEÏLLUSTREERD TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLAND EN INDONESIË UITGAVE VAN DE UITGEVERSMIJ ĀDI-POESTAKA

DIR.-HOOFDRED.: RN. MS. NOTO SOEROTO
RED. V. H. MALEISCH: MOHAMAD ILJAS

ABONN. PRIJS P. JAAR VOOR 12 NRS. BIJ VOORUITB. TE VOLDOEN P. POSTW. OF ANDERZ. V. NEDERL. EN INDONESIË F. 3.- V. BUITENL. F 5.-

ADRES VAN REDACTIE EN ADMINISTRATIE: LAAN VAN MEERDERVOORT 60, DEN HAAG – TELEFOON 35611 – POSTGIRO No. 42881

OEDAYA staat onder geen invloed van welke politieke partij ook, noch van eenig particulier belang, doch laat zich uitsluitend leiden door een opbouwende gedachte ten opzichte van de verhouding Nederland-Indonesië.
Het streeft er naar in de Nederlandsche taal onder Nederlanders belangstelling te wekken voor Indonesië, en voor de cultuur, de gaven en krachten van de bewoners dezer landen. Rust, geleidelijkheid en natuurlijkheid, gesymboliseerd in een zonsopgang (OEDAYA) zijn de richtlijnen, waarin het tijdschrift den opgang van Indonesië wil dienen.

In de Maleische taal tracht het onder de massa der Indonesiërs, naast nuttige ontspanningslectuur, begrippen te verspreiden omtrent volksgezondheid, volkshuishoudkunde, techniek, kortom die zaken, waarin Nederlanders hun aangewezen voorlichters zijn.
Het zoekt naar samenwerking tusschen Nederlanders en Indonesiërs.
Op deze wijze: naar vermogen bij te dragen aan de bevordering van een wederzijdsche waardeering en van wederzijdsch begrijpen tusschen Nederland en Indonesië, tusschen Oost en West in het algemeen, is het streven van OEDAYA

jelui geen verstand, en weest toch energieker! Het woord solidariteit ligt in de mond van jelui leiders bestorven, maar jelui handelt er niet naar'. Een goede vriend, die mij mijn feilen toont! Mochten er Indonesiërs zijn, die in hun super-nationalistische gevoelens de verdiensten van dezen veroveraar, met ijzeren vuisten maar met een groot hart, niet willen erkennen en niet dankbaar kunnen zijn voor de kameraadschap van dezen soldaat, hun zij onder het oog gebracht, dat Generaal J.B. van Heutsz, in zijn zucht naar orde en veiligheid in de landen, welke nu eenmaal onder het Nederlandsche gezag gesteld zijn, per slot de verschillende volksstammen nader tot elkander heeft gebracht en de kiem heeft gelegd voor de toekomstige consolidatie van Indonesië."

De diepere oorzaak voor de breuk lag ongetwijfeld in de verschillende politieke opvatting. In november 1924 verscheen voor het eerst onder de kop van "Oedaya" een beginselverklaring, die wel geheel afweek van die van de I.V. Al in juni 1924 richtten Noto Soeroto, Iljas en Amaroellah de vereniging "Indonesië in den Vreemde" op, die tot doel had het verblijf van Indonesiërs in Nederland "zoo nuttig en leerzaam mogelijk te maken, o.m. door de leden in nauwer aanraking te brengen met wezen en waarde van de cultuur van het volk, temidden waarvan zij verblijven". Daartoe zouden "gezellige bijeenkomsten" en "leerzame of ontspannende excursies" worden georganiseerd. En "met nadruk wordt bepaald, dat de vereeniging zich zal onthouden van elke politieke actie om elk exclusief karakter verre te houden". Deze vereniging kan nauwelijks anders worden gezien dan als een alternatief voor de I.V. Dat zal de I.V.-leiders ook niet zijn ontgaan. Overigens werd van "Indonesië in den Vreemde" na de oprichting niets meer gehoord.

In een ironisch artikel met een serieuze ondertoon beschreef Noto Soeroto de royementsvergadering. Zijn aanklager was hier Mononutu en tot zijn teleurstelling stemde de vergadering met 45 tegen 5 stemmen voor zijn verwijdering.

Nadien kwam Sitanala op voor Noto Soeroto. Hij schreef twee stukken in het "Algemeen Handelsblad" waarin hij de I.V. en het royementsbesluit aanviel. Het I.V.-bestuur reageerde prompt, hij werd gehoord, van "lasterlijke aantijgingen" beticht en op 11 januari 1925 eveneens geroyeerd.

Oedaya, januari 1925.

DE HOOFDREDACTEUR VAN „OEDAYA" GEROYEERD ALS LID VAN DE „INDONESISCHE VEREENIGING", WEGENS ANTI-INDONESISCHE GEZINDHEID

door NOTO SOEROTO

Een uitnoodigingsschrijven van het bestuur der „Indonesische Vereeniging" om aanwezig te willen zijn op de eerstkomende algemeene vergadering, waar gesproken zou worden over iets, dat mij persoonlijk zou betreffen, gevolgd door een oproep voor de vergadering van 14 December 1924 met als eerste punt van de agenda een voorstel tot royeering van „een lid" (zonder vermelding van den naam van den ter royeering voorgedragene), deed mij aan het bestuur om nadere inlichtingen verzoeken, waarop ik ten antwoord kreeg, dat ik ter afvoering van de ledenlijst voorgesteld zou worden wegens „mijn optreden naar buiten (publicaties), dat in strijd is met de beginselen der vereeniging".

De naam die het voorstel dekte, het feit dat op de oproepkaart mijn naam niet genoemd werd en het feit ook, dat niet de minste moeite werd gedaan om tevoren in overleg met mij te treden naar aanleiding van mijn misdaden, deden mij tot het besluit komen zelf een voorstel in te dienen tot royeering bij acclamatie van het lid Noto Soeroto, aangezien het aan het bestuur is gebleken, dat bedoeld lid, blijkens schrijven van het bestuur (zonder datum), zoodanig naar buiten optreedt, dat zulks „in strijd is met de beginselen onzer vereeniging".

In den aanvang van de vergadering zelve heb ik niet zonder eenige moeite gedaan gekregen, dat mijn brief als ingekomen stuk voorgelezen werd alvorens men overging tot de behandeling van de agenda. Blijkbaar zat het bestuur een weinig verlegen met het geval, en na voorlezing van mijn brief, bleek mij het humoristische aan de aandacht dezer vroede mannen ontsnapt te zijn. Mijn voornemen was dan ook niet veel woorden te verspillen en in geduld en lijdzaamheid de voltrekking van mijn vonnis af te wachten.

Toen begon de ambtenaar van het openbaar ministerie zijn requisitoir. Mijn misdaad was: mijn „anti-Indonesische gezindheid". De bewijsstukken waren: 1o mijn waardeerende woorden in *Oedaya* gewijd aan de nagedachtenis van Generaal van Heutsz, 2o mijn juichtoon die ik in de „De Haagsche Courant" liet hooren bij de aankomst der Nederlandsche vliegers te Batavia en nog wel in het koor van enthusiaste Nederlanders, onder wie een minister en de hemel weet welke hooge personages meer en 3o de loftuiting van een derde — het doet er niet toe wie, maar ook een Nederlander — over mijn streven naar een samengaan tusschen Nederlanders en Indonesiërs. Dat zijn inderdaad zeer bezwarende feiten!

Maar nu de verbluffende virtuositeit van dezen orator! Ik heb in mijn opstel over Generaal van Heutsz gesproken van een ijzeren vuist en met een rhetorische zwier liet ons de Indonesische Demosthenes zien, hoe deze vuist heeft gebeukt op de bruine ruggen van mijn eigen vader, van mijn broeders en ik geloof zelfs van mijn eigen moeder, dit weet ik me niet precies meer te herinneren. Het was een afschuwelijk visioen, dat ik voor oogen kreeg. Ik kwam tot inkeer en kreeg een hekel aan de namen van alle vechtjassen, ook aan die van Generaal Prins Dipo-Negoro, Generaal Sentot Prawiradirdja en niet te vergeten aan den Javaanschen van Heutsz, n.l. den aartsveroveraar Generaal Gadjah Mada uit den tijd van Madjapahit. Doch toen werd mij tot mijn niet geringe verrassing toegevoegd of ik het zou wagen in *Oedaya*

het portret van Dipo Negoro af te drukken en hem daarbij te glorifieeren als een heldenfiguur.
Daarna kwam de kwestie van het vliegen. De redenaar vroeg of het aan mijn verstand ontsnapte, dat later bommen zullen worden geworpen uit dergelijke vliegtuigen. Gekerm en gekrijsch zullen vernomen worden van gewonden en verminkten, en allemaal bruin van kleur! Het tafereel, dat ons de spreker voorhing was afgrijselijk. Toen de waarlijk meesleepende beschuldiging van den talentvollen redenaar (in ernst: ik voorspel hem een voorspoedige carrière als voorganger van ons volk) geëindigd was, ofschoon hij nog niet eens aan de interpretatie van 't 3e bewijsstuk had kunnen komen, kon ik geen stom woord uitbrengen en zeide alleen tot mezelven: „mea culpa, mea maxima culpa".
Het ontbrak mij niet aan welmeenende adviezen: ik moest maar voor het lidmaatschap bedanken, nu toch de stroom tegen mij was. Mijn „gentlemans eer" gebood mij dit. Een andere spreker riep op grappige wijze de clementie in van de vergadering en bracht de strekking van heel mijn geschrijf terug tot een broodkwestie, waarop een homerisch gelach volgde.
Ik was diep verslagen en dacht: ik ga niet weg, mijn schuld is zoo groot, dat ik deze gifbeker niet aan mij zal laten voorbijgaan. Hoe hoog ik ook den persoon van wijlen den generaal schatte om zijn zeldzame eerlijkheid en ridderlijkheid, om zijn karaktervastheid en krachtige persoonlijkheid, om zijn innemenden eenvoud en gastvrijheid, kortom om zijn hooge figuur onder zijn tijd- en landgenooten, ik mocht den overledene in den geest de hand niet drukken, want met die hand heeft de generaal verschillende Indonesische volksstammen van hun vrijheid beroofd, al was hij daardoor, juist daardoor, de grondlegger van een toekomstige Indonesische eenheid.
En wat de vliegerij betrof, ik zeide tot mezelven: „o, vuige materialist! je dacht alleen maar aan het feit, dat het een *handelsvliegtuig* was. Je dacht dus alleen maar aan de versche bananen, die mogelijk de heeren van der Hoop, van Weerden Poelman en van den Broeke voor je zouden meebrengen, echte Javaansche bananen!" Het slot van mijn overpeinzingen was: ik leg mezelven penitentie op, ik plaats de foto van Dipo Negoro in *Oedaya* en schets hem als een heldenfiguur, waarbij ik zuiver en eerlijk mijn meening zeg — zooals ik dit altijd gewend ben te doen —; ik behoef slechts een alinea aan te halen uit mijn boekje „Het Sultanaat Jogjokarto". Dan zullen alle Hollandsche abonné's uit ergernis voor mijn blad bedanken en ik heb mijn straf: ik zal 's morgens wat minder brood moeten eten.
Maar de „grootste straf" kwam al gauw: met overweldigende meerderheid werd ik geroyeerd als lid van de vereeniging. Ik wenschte den heeren een gezellige vergadering verder, en nam afscheid van de „Indonesische Vereeniging", een vereeniging van jonge menschen, waarin de leus „los van Holland" zonder verder commentaar beleden wordt en waarin Hollandsch gesproken wordt en Hollandsche, althans Europeesche, begrippen als „nationalisme" en „revolutie" hoogtij vieren. Ik kon deze edele patriotten eigenlijk allang in hun marsch niet bijbeenen, maar ik bleef er 15 jaar lang lid van en betaalde trouw mijn contributie, omdat ik deze vereeniging heb helpen oprichten, er driemaal voorzitter van ben geweest en omdat ik ze bleef beschouwen als een *algemeene vereeniging* van Indonesiërs. Maar er is thans in deze corporatie geen plaats voor *sportieven zin* en als gevolg daarvan de waardeering van zeldzame eigenschappen, zelfs in je felsten tegenstander. Wie niet gelooft, dat ik sportief ben, bekijke mijn foto hier elders afgedrukt. In de „Indonesische Vereeniging" zegt men: „We willen niets met Hollanders te maken hebben" maar Hollandsche faciliteiten worden er met een drogreden gaarne genoten; men bedwelmt zich aan het denkbeeld van een politieke vrijheid, maar de vrijheid des geestes wordt er niet geduld, want alle uitingen der leden in woord of in geschrift zijn aan censuur onderworpen. Kortom: we hebben hier nu te doen met een politieke vereeniging, waarvan de leden zich hebben te onderwerpen aan partij-beginselen.
Ik nam dus afscheid van de „Indon. Ver." met „bloedend hart". A propos, hoe zouden de heeren het wel gevonden hebben van H. H. den Soesoehoenan van Soerakarta, den Sultan van Deli, den Prins Mangkoe Nagoro VII, die in hun paleizen luisterrijk hebben ontvangen de aspirant-bommenwerpers van der Hoop, van Weerden Poelman en van den Broeke en hoe van die duizenden landgenooten, die toch zeker bewonderend „wah!" zullen hebben uitgeroepen, toen dat helsche ding op Indonesië's bodem kwam neergestreken?!
Edoch, laat ook ironie haar grenzen kennen; mijn hart bloedt inderdaad, als ik bedenk, hoe in dat milieu van intellectueele landgenooten de kern van onze eigen mooie cultuur verstikt wordt door de schaduwzijden van een half-begrepen vreemde cultuur. Wee ons, wanneer wij blijken te zijn arme „déracinés" ontwortelden en dus ten verderve gedoemd!

Culturele activiteiten

Ook in cultureel opzicht timmerde Noto Soeroto aan de weg. In december 1923 reisde hij naar Parijs waar hij een lezing hield voor de Centre d'études franco-hollandaises over wajang en dans. Hij trad hierbij ook op als dalang, terwijl R.S. Hardjodiringgo als danser optrad. Het succes was groot. In eigen land waren "Oedaya" en de uitgeverij de kern waar omheen zich een groep nauwe vrienden van Noto Soeroto vormde: prof. G. Gonggrijp, hoogleraar in Rotterdam, de schrijver Ben van Eysselsteijn, toneelcriticus Dop Bles, dichter-graficus Hein von Essen, dichter-criticus Nico Oosterbeek, graficus Fokko Mees en schrijver Herman Middendorp. Hun namen komen in de fondslijsten en in "Oedaya" regelmatig voor.
Na lange pauze verscheen er ook weer poëzie van Noto Soeroto. Van juli tot oktober 1924 schreef hij "Nieuwe Fluisteringen". Deze 62 prozagedichten gaf hij zelf in 1925 uit. De invloed van Tagore was hier nog steeds aan te wijzen, terwijl meer dan in eerdere bundels een toon van eenzaamheid en teleurstelling doorklinkt.
In cultureel opzicht was het de hierboven genoemde Hardjodiringgo, afkomstig uit Solo, die het meest de aandacht trok. In november 1923 wordt hij voor het eerst genoemd in een verslag van een kunstavond. Tot begin 1925 trad hij met grote regelmaat door het hele land op, vaak op avonden van "Oost en West" met een wajang- en dansprogramma.

Afdeeling Nijmegen.

JAVAANSCHE KUNSTAVOND.

Den 27sten Januari l.l. trad, de thans reeds zoo goed bekende, Raden S. Hardjodiringgo alhier op voor het geven van een Javaanschen Kunstavond, van welke gelegenheid het bestuur dezer Afdeeling gebruik meende te moeten maken, om door het aanbieden van een vrij-entreekaart haar leden in staat te stellen deze uitvoering bij te wonen.

Hardjodiringgo, gekleed in Javaansch costuum, betrad het podium en hield, als inleiding, eene in de Nederlandsche taal uitgesproken rede, waarin hij een uiteenzetting gaf wat het Javaansche tooneel beteekende in de Inlandsche maatschappij. Hij deed goed uitkomen dat het vooral het streven moet zijn de associatie tusschen Oost en West te bevorderen; echter de liefde kan, zooals bekend, niet altijd van één kant komen en daarom is het zoo noodig, dat wil er kans van slagen bestaan, zij wederkeerig zij. En vooral hier is dit hoog noodig omdat er in vele lagen van de bevolking nog zoo weinig bekend is wat eigenlijk Indië is; ja zelfs is het toen een bekend feit dat er Europeanen zijn die 10 jaar en langer in de tropen en onder de Inlanders verkeerd hebben en nog weinig of geen begrip hebben van de volksziel. Daarom zijn deze avonden zoo geschikt tot bevordering van die associatie.

Overgaande tot het bespreken van de wajang gaf hij een uitleg van het wezen en de beteekenis daarvan, vooral behandelde hij meer bepaald de „Wajang parwa" — het Javaansche schimmenspel — dat van de 7 verschillende wajangs de oudste is. De wajang parwa ontleend zijn naam aan de parwa's van de Mahabharata, die, zooals bekend, naast het Ramayana, de stof voor de tooneelvoorstellingen leveren.

Hierop volgde een wajangvoorstelling waarvoor Hardjodiringgo gekozen had de „Mintaraga" het symbolische spel dat doelt op het edele streven dat den rechtgeaarden mensch bezielen moet, n.l. trachten tot volmaking te komen.

De wajangvoorstelling werd begeleid door pianomuziek, die meermalen treffend juist de gamelan weer gaf.

Na de pauze gaf Hardjodiringgo, voor hij overging tot het uitvoeren van eenige dansen, een overzicht wat in het Inlandsche volksleven de dans beteekent en bracht, zeer handig, de opvoeding (de zedelijke zoowel als de intellectueele) van het Javaansche kind ter sprake, een en ander gekruid met snedige opmerkingen omtrent de eischen die men hier te lande en in Insulinde stelt aan personen, wat betreft het begrip schoonheid van lichaamsvormen e.d. Aangezien die eischen nogal uiteenloopen en hij het verschil nogal scherp naar voren bracht, ging meermalen een hartelijke lach op.

Daarna gaf Hardjodiringgo eenige dansen, waarvan de uitvoering zeer zeker de strengste critiek kon doorstaan, het waren de „Dewi", de dans van een Prinses, de uitbeelding van de innerlijke rust van de Javaansche vrouw, die haar geluk zoekt en vindt in de zelfopoffering en toewijding voor haar man.

De „Kelono" dans was juist in tegenstelling met den „Dewi"-dans; 't is de dans van den ijdelen Prins bij het maken van zijn toilet, de uitbeelding van de gemoedsonrust van den mensch die jaagt naar pracht en praal, het stoffelijke dat toch eens moet vergaan. Vooral een der onderdeelen van dien dans „de kniegang" symbool van den eerbied voor Hoogere Macht, gevolgd door de Boedha houding als teeken van volstrekte rust, was schoon van uitbeelding.

De „Rahwana", de dans van een demonenkoning, is de uitbeelding van den lagen en dierlijken hartstocht. De mensch die zijn bevrediging zoekt in den strijd en daarbij ten slotte den dood vindt.

Hierop volgde nog twee dansen n.l. de parodie op de „Kelono" en boeaja (apachen)-dans, beide eischen geen nadere bespreking.

Hardjodiringgo had ten slotte een welverdiend applaus in ontvangst te nemen. R

Koloniaal Weekblad, 5-2-1925.

Louis Petit organiseerde deze tournees, die volle zalen trokken. Een verslag van een optreden in Nijmegen geeft een indruk van het gebodene. Hardjodiringgo was in 1920 als economiestudent in Amsterdam begonnen, maar had al spoedig afgehaakt. Sindsdien voorzag hij op velerlei wijze in zijn levensonderhoud: poetser, bediende, schrijver, assistent-boekhouder. Hij gaf Javaanse en Maleise les, maar had tenslotte het meeste succes met zijn optredens. In de keuze hiervan was hij niet scrupuleus; ook in revues en bioscopen trad hij op.

Een ander groepje Indonesiërs dat met enige regelmaat optrad, was niet direct afhankelijk van de opbrengst van zijn voorstellingen. Tot de groep behoorden Soerjowinoto, Noto Soeroto en de rechtenstudent Wirjono Prodjodikoro, die onder leiding van Poerbatjaraka hun dansen vertoonden. Onder auspiciën van Boeatan maakten zij begin 1924 een tournee om fondsen te werven voor de oprichting van een Indisch Bronbeek. Van Poerbatjaraka, actief lid van de Indonesische Vereeniging, verbaast dat wel. Deze Poerbatjaraka was, zoals vermeld, in augustus 1921 naar Nederland vertrokken. In Nederland volgde hij Samsi Sastrowidagdo op als hulpleraar Javaans aan de Leidse Universiteit. Hoewel hij de vereiste middelbare schoolopleiding miste kreeg hij toch de kans in Leiden academische examens af te leggen en deze te bekronen door een promotie. Zijn door Hazeu geroemde kennis op zijn vakgebied droeg hij ook in Nederland uit. Hij publiceerde een aantal artikelen en tekstuitgaven in de "Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde" en promoveerde in juni 1926 op "Agastya in den Archipel". In zijn voorwoord dankte hij in bloemrijke bewoordingen zijn mentoren.

"Ook U, Professor Dr. G.A.J. Hazeu, ben ik zeer verplicht. Toen ik, geraakt in de modder van de minachting mijner Solo'sche omgeving, mijn handen om hulp naar boven stak, waart Gij het, die deze handen hebt gegrepen en mij hebt gered. De hooge positie en de zware taak, die Gij in Indië vervuldet, lieten U geen tijd om mij persoonlijk op te leiden, doch Gij steldet mij in handen van Dr. N.J. Krom, toen ter tijd Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst in Ned. Indië.

En U, Professor Krom, mijn hooggeachte Promotor, kan ik niet genoeg dankbaar zijn. *Meru tulya ta renangkwi ri kita, tan kahentya sahuren sa-iwu tahun,* d.i. Zoo groot als de Himalaya is mijn schuld jegens U; zij zou niet opraken met de betaling gedurende duizend jaar (Ram. XXI, 101). Men zegt wel, dat de taal het middel is om de gevoelens van het hart uit te drukken; nu ben ik echter tot de overtuiging gekomen, dat zij bij verre na niet voldoende is om dat te doen. Het gevoel in mijn hart ten aanzien van wat Gij voor mij gedaan hebt, kan ik met de talen, die ik ken,

Poerbatjaraka, bij zijn promotie, met dochter en paranimfen, juni 1926.

niet uitdrukken. Maar daar mijn hart mij dringt, dit, hoe gebrekkig het ook moge zijn, toch te doen, wil ik U op Javaansche wijze heel in het kort zeggen: Gij hebt mij tot een waardig mensch gemaakt."

Poerbatjaraka was tevens een gewaardeerd lid van het geleerde Oostersch Genootschap, waar hij diverse malen sprak en in januari 1925 ook een dansvoorstelling verzorgde.

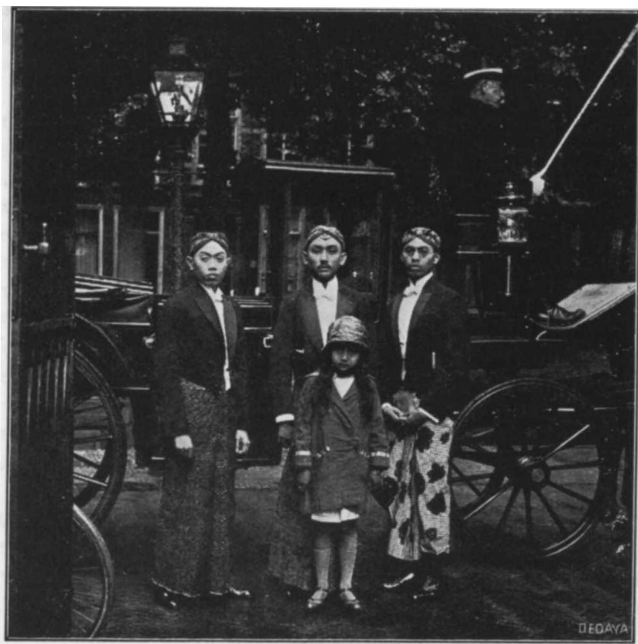
Met zijn collega-hulpleraar Moh. Zain behoorde Poerbatjaraka ook tot het bestuur van het derde Koloniaal Onderwijscongres dat in april 1924 in Den Haag plaatsvond. Het congres concentreerde zich op het hoger onderwijs in Indië, waarbij in tegenstelling tot het congres van 1919 nauwelijks meer ter discussie stond of Indië al rijp was voor een instelling van hoger onderwijs. De wijze waarop het hoger onderwijs zou moeten worden georganiseerd, de inrichting van technische, medische en rechtshogeschool en de wenselijkhed van een literaire hogeschool werden als discussiepunten uitgezocht. Over deze onderwerpen werden pre-adviezen geschreven, waaronder die van Poerbatjaraka, Sitanala en de rechtenstudent Raden Hadi.

Ook bij dit derde congres waren Nederlandse autoriteiten in overvloedige mate aanwezig en betrokken. Prins-gemaal Hendrik was beschermheer en opende het congres. Niet minder dan drie ministers waren tot ere-voorzitter benoemd.

Hadi schreef en sprak over de juridische hogeschool. Hij hield een warm pleidooi voor het Indonesisch karakter van het te geven onderwijs, opdat het zou aansluiten bij de "specifiek Indische behoeften en belangen". De Nederlandse scheiding tussen bestuurs-, literaire en rechtswetenschappen gold in Indië (nog) niet. Daarom was een Oosters-klassieke vorming voor de Indonesische jurist uitermate gewenst. Om hiertoe te komen achtte hij vooral verandering van leerplan op de middelbare school nodig, met meer aandacht voor Javaans en Maleis. Hadi vermeldde dat zowel "vooruitstrevenden" - de Indonesische Vereeniging - als "bezadigden" - Noto Soeroto en de Bond van Indische Rechtskundigen - met zijn betoog instemden. Deze Bond verenigde de rechtenstudenten in Nederland. Omdat velen van hen na een aantal jaren overheidsdienst door het gouvernement naar Nederland waren gezonden om hun meestertitel te behalen, verbaast het niet dat Hadi de Bond tot de bezadigden rekent. Het ligt voor de hand Hadi te beschouwen als spreker namens de Bond. De Bond nam later de Indonesische naam Perhimpoenan Hakim Indo-

Het bestuur van het derde Koloniaal Onderwijscongres, voorste rij midden Poerbatjaraka; tweede rij tweede en derde van links N.J. Krom en G.A.J. Hazeu; achterste rij tweede van links J.M.M. van Asch van Wijk; derde van links Moh. Zain.

nesia aan, werd ietwat militanter maar bleef weinig actief.
In de discussie bij dit agendapunt mengden zich Moh. Zain en rechtenstudent Soesanto Tirtoprodjo, die de mening bestreden dat er nog geen noodzaak bestond een juridische faculteit te vestigen.
Het pre-advies van Poerbatjaraka somde een lesprogramma op dat aan de literaire faculteit zou moeten worden gedoceerd. Kort voor het congres nam de regering besluiten over het hoger onderwijs in Indië. Daarbij werd geen uitzicht geopend op een literaire faculteit en ook van het onderbrengen bij de rechtsfaculteit was geen sprake. Ook het congres zag weinig in een spoedige letterenfaculteit. De emotionele Poerbatjaraka doorbrak de academisch-minzame discussie. Uitermate bewogen, en "hortend en stootend" stortte hij zijn hart uit. Zijn gemoedsuiting is hier opgenomen.

De heer R. POERBATJARAKA (prae-adviseur): Mijnheer de Voorzitter, Dames en Heeren en mijn broeders Indonesiërs! Ik kan bijna mijn tranen niet bedwingen door hetgeen ik gisteren en vanmorgen heb aangehoord. Wij zijn in een moeilijke positie geraakt. Wij zijn bekneld, wij verkeeren in groote moeilijkheden. De eenige troost. dien wij hebben, is, dat er van de heeren wel enkele zijn die ons gaarne willen helpen door ons te geven wat wij verlangen, n.l. het Hooger Onderwijs met een litteraire afdeeling, d. w. z. Indonesisch litterair. Dat zou dan een troost genoemd kunnen worden. Maar tegenover de rest sta ik een beetje sceptisch, want hetzij met opzet hetzij toevallig is het aldus gegaan: wij hebben noodig een centrum. dat wij kunnen gebruiken om een grondslag te vormen voor ons volksbestaan. Dat is een Oostersch-litteraire faculteit. Maar wat hebben wij gekregen? Een technische hoogeschool! Dus hoofdzakelijk voor de suiker. Nu krijgen wij een juridische hoogeschool. Ik moet volkomen toegeven, dat dit voor ons nuttig kan zijn.

Wat wij totdusver hebben genoten, en wat we de Westersche opvoeding zouden kunnen noemen, is niets anders dan kruimels, die aan de Hollandsche kinderen in Indië zijn en worden gegeven en die dan zorgvuldig door ons zijn verzameld en ingeslikt, totdat wij ons er van bewust zijn, dat we Westersche wetenschap noodig hebben; maar dit wordt ons zoo goed als onthouden: geef dien bruinen menschen niet zoo gauw die geleerdheid, anders worden zij maar brutaal. Als zij even knap zijn als wij, vragen zij maar allerlei dingen, op zijn minst gelijke betaling. Er is dus weinig hoop op een uitbreiding van de juridische hoogeschool tot de litteraire vakken. Enkele heeren achten den tijd daartoe nog niet gekomen. Goed, laten zij maar redeneeren zooals zij willen, maar wij willen niet meer wachten.

Wij gaan vooruit, op welke wijze dan ook. Hebben wij geen menschen, die ons willen leiden, goed, dan zullen we ergens anders naar toe gaan, naar Amerika, Japan of Engeland. Of men naar Holland of naar die andere landen gaat blijft toch hetzelfde. Men krijgt daar ook de Oostersche vakken; maar het bedenkelijke is, dat, wanneer wij ons eenmaal hebben afgewend, de Nederlandsche Regeering ook heel weinig van ons kan verwachten. Dat moet zij echter zelf weten. Wij krijgen niet, wat wij redelijkerwijs mogen verlangen; we gaan dus ergens anders zoeken. Als men dorst heeft gaat men ergens naar toe. waar men zijn dorst kan lesschen; maar het is voor ons nagenoeg uitgesloten, dat wij onzen dorst naar Oostersche kennis, waarop we ons volksbestaan moeten kunnen fundeeren, kunnen lesschen, zoolang Java geen eigen Universiteit heeft.

Ik hoop daarom, dat door de broeders, die hier in Nederland zijn, zooveel mogelijk de tijd zal worden benut, om van de Westersche wetenschap te genieten, om die te kunnen toepassen op onze eigen toestanden. Zonder de Westersche wetenschap komen wij ook niet vooruit. Er is op het oogenblik geen enkel deel van de wereld, dat die Westersche wetenschap zou kunnen missen. Men moet de Westersche beschaving (wetenschap) hebben, maar wij moeten vooral de methode van werken gauw te pakken krijgen om die te kunnen toepassen op onze eigen toestanden. Wij moeten hier het microscoop leeren gebruiken om onze eigen bacteriën te kunnen zien. Wij moeten toestellen hebben, om alle mogelijke dingen te bewerken.

Wij kunnen niet uitsluitend verlangen, dat de massa zal worden opgevoed door de Nederlandsche Regeering. Dat zou ook nooit gebeuren, want de Nederlanders kunnen, ronduit gezegd, de massa niet opvoeden.

Wij verlangen alleen, dat een groep van intellectueelen hier opgeleid wordt in het methodisch werken. Wanneer wij die kennis hebben verkregen, kunnen wij naar huis gaan en probeeren, daar het geleerde toe te passen. Dan kunnen wij zeggen: ik heb daar grondig geleerd, stof te verwerken, ik zal dit nu toepassen b.v. op mijn dessainstellingen.

Ik ben naar Groningen gegaan, om een hunnebedopgraving te zien. Nu heeft een hunnebed niets te maken met een tempel, maar ik moet de methode van opgraven gezien hebben om die eventueel te kunnen gebruiken bij de tempels. Zoo moeten wij trachten, Westersche wetenschap binnen te krijgen, niet om te laten zien, dat wij nu Westerlingen zijn geworden — dat zou trouwens niet kunnen — maar om die kennis van het Westen te verwerken en toe te passen op onze eigen toestanden, ook wat betreft de opvoeding. Wij worden hier Westersch opgevoed; wanneer wij nu later de taak op ons moeten nemen, om onze eigen bangsa op te voeden, moeten wij hun niet alles geven wat wij geleerd hebben, maar moeten wij sorteeren en zeggen: dit is goed voor mijn bangsa en dit is niet goed voor mijn bangsa, maar dit is goed voor mij zelf; dit alles moeten wij weten!

Wij moeten dus de Westersche wetenschap opnemen en sorteeren, en die toepassen bij ons in het Oosten. Daardoor alleen kan ons doel bereikt worden. Is het anders dan heb ik geen hoop op succes, want dan verwestert men geheel en al, of wel men negeert de Westersche wetenschap; en dat kan natuurlijk voor ons ook een ramp zijn.

"Stenografisch Verslag 3e Koloniaal Onderwijscongres" (1924).

Semaoen

Begin 1925 waren in de Indonesische gemeenschap drie groepen te onderscheiden. De Indonesische Vereeniging als bundeling van politiek bewuste en actieve jongeren, met steeds meer daar tegenover de gematigden, waarvan Noto Soeroto's "Oedaya"-groep eveneens een politieke beginselverklaring had uitgegeven. Daarnaast begint een derde groep te ontstaan - een communistische kring. Darsono en Tan Malaka hadden door de korte duur van hun verblijf nauwelijks gelegenheid contacten te leggen met de Indonesische studenten. Duurzame relaties kwamen niet tot stand. Dat was anders met Semaoen. Ondanks zijn jeugd - hij was geboren in 1899 - had Semaoen al een lange politieke loopbaan achter de rug. Sneevliet had hem "ontdekt" en geschoold. Al vanaf 1916 was hij als politiek leider actief in communistische partij en vakbeweging. In 1920 werd hij voorzitter van de P.K.I.

In het najaar van 1921 vertrok hij naar de Sovjet-Unie. Zijn opvolger als voorzitter, Tan Malaka, werd tijdens zijn afwezigheid verbannen. Toen hij in mei 1922 terugkeerde zette hij een voorzichtige koers in, die was gericht op herstel van de P.K.I.-invloed en die geen aanleiding zou geven tot nieuw regeringsingrijpen. Maar de druk van de basis leidde onvermijdelijk tot actie. Een dreigende spoorwegstaking was in mei 1923 voldoende reden om Semaoen op te pakken. Semaoen mocht kiezen voor verbanning. Op 20 september 1923 arriveerde hij in Amsterdam. Drie dagen later werd hij geestdriftig toegejuicht op een welkomstvergadering in het Concertgebouw. Semaoen, die voor zijn vertrek door de P.K.I. was aangewezen als haar vertegenwoordiger in Europa, vestigde zich in Amsterdam. Hij toonde zich uiterst actief en ontplooide activiteit in velerlei richting.

Kort na zijn aankomst gaf de Communistische Partij Holland zijn brochure "Hoe het Hollandsche Imperialisme het bruine millioenenvolk aanzet tot een massamoord op Europeanen in Indonesië" uit. Semaoen richtte zijn brochure "Aan het Nederlandsche Volk" dat hij in schrille bewoordingen en op uiterst felle toon de kapitalistische overheersing en uitbuiting schilderde. Aan het slot van zijn brochure wees hij op allerlei kwalijke gevolgen hiervan voor de massa van het Nederlandse volk.

De komst van Semaoen was voor de C.P.H. die inmiddels een flink aantal leden telde, dat wegens zijn communistische sympathieën uit Indië was gezet, een geschikte gelegenheid om een comité te vormen dat "zal trachten maatregelen te beramen tot uitwisseling van gegevens, tot steunverleening aan den Indischen strijd, tot betere verwerking van het uit Indië tot ons komende materiaal, tot het voeren van eventueele acties in Nederland ter ondersteuning van den strijd in Indië". Semaoen had hierbij een soort P.K.I.-vertegenwoordiging in Nederland op het oog. Daarnaast voelden Sneevliet en Bergsma voor de oprichting van een Indisch Bureau, dat zou bestaan uit communisten met kennis van Indonesië, en de P.K.I. van raad zou dienen. Semaoen wenste echter geen invloed van Nederlandse zijde op de P.K.I. Naar zijn oordeel diende de C.P.H. zich te beperken tot

Semaoen op de schouders van zijn Hollandse partijgenoten bij zijn aankomst in Amsterdam.

Slot van Semaoens brochure "Hoe het Hollandsche imperialisme. . .".

Broeders, volk van Nederland. Hebt gij geen familieleden, of geliefden, of goede kameraden in Indonesië? Weet gij dan, dat door het kapitalisme en de reactionaire regeering in Indië zij geplaatst worden in een gevaarlijke positie? Dat uw regeering in Indonesië bezig is het bruine volk daadwerkelijk op te ruien tot massa-moord op blanken?

En als gij erbij bedenkt, dat de Indonesiërs weinig onderscheid kunnen maken tusschen Engelschen,

. . . .

blank zijn, dan kunt gij weten, dat moorden op blanken u zal kunnen meesleepen in allerlei internationale verwikkelingen. Want men kan dan zoo gemakkelijk aanleiding vinden om Indonesië met geweld te nemen uit de handen van imperialistisch Nederland. Het volk van Indonesië zal zich daarover niet erg druk maken, omdat de haat tegen het Nederlandsche kapitalistische juk te sterk is.

Gij allen weet, dat door de ontreddering van het wereld-kapitalisme de strijd om koloniale gebieden weder met kracht te voorschijn komt. En Indonesië, de brug tusschen West-Middel-Azië en Oost-Azië, is in een imperialistischen oorlog in het Oosten begeerlijk genoeg om door andere imperialisten te worden veroverd. Het ontwerp-oorlogvloot van Colijn, waartegen gij u ook tracht te verzetten, is mede een gevolg van deze internationale situatie.

Gij begrijpt, dat de onafhankelijkheid van Communistisch Indonesië samenvalt met uw belang. Het is daarom, dat het volk van Indonesië van u verwacht, dat gij onzen strijd in het Oosten tegen onze en uwe heerschers, uw kapitalisten, zult steunen.

Steunt den strijd van het bruine volk voor bewegingsvrijheid, ter verkrijging van economische- en politieke ontvoogding. Groot moet uw druk zijn op de regeering, om aan het Indische volk rechtspositie te geven en ten slotte, mede door uw steun, moet werkelijkheid zijn:

INDONESIë LOS VAN HOLLAND.

Het Indonesische volk zal dan zorgen voor den opbouw van een vreedzame communistische samenleving in dat land, waar u zeer zeker veilig zult kunnen leven, broederlijk zult samendeelen de rijkdommen van de natuur, ter verkrijging van een geluk en vrede in de wereld.

Helpt ons, broeders, Nederlandsche proletariërs van stad en land. Gij kunt ons helpen door uw eigen revolutionairen strijd in Nederland als één man zoo hoog mogelijk op te voeren, daarnaast ons moreel en *daadwerkelijk* overal en overal te steunen.

Mag het bruine proletariaat, niet vergetende de ontwikkeling van eigen bevrijdingskracht, op uw steun rekenen?

O, broeders, belooft het ons, bewijst, dat bruine menschen in u ware strijdbroeders vinden. Zij zullen u alsdan nooit vergeten en zullen later ware broeders voor u zijn. —

Kebaikan akan terbales dengan kebaikan. 1)

SEMAOEN.

P.S. Als u dit geschrift gelezen hebt, laat dat ook aan andere vrienden lezen.

1) Goed zal met goed worden vergolden.

het verschaffen van materiële en propagandistische steun. Het drietal begon eensgezind als Indisch Bureau en gezamenlijk waren zij verantwoordelijk voor de uitgave van de "Pandoe Merah" (Rode Gids), waarvan het eerste nummer in mei 1924 verscheen en dat zich zowel op de Indonesiërs in Nederland als op de communisten in Indonesië zelf richtte. De redactionele inleiding zette dit ook uiteen. Het blad was tweetalig. In de twee overgeleverde nummers schreven Sneevliet en Bergsma beschouwende artikelen over ontwikkelingen in Indië in het Nederlands. In het Indonesisch vertaalde artikelen over Lenin en de internationale politiek vulden de rest van het blad. Het korte bestaan stond niet toe dat de inhoud interessant werd.

De afleveringen van "Pandoe Merah" konden niet zonder meer naar Indonesië worden gestuurd. Na de eerste aflevering verbood de regering invoer van het blad. Waarschijnlijk werd gepoogd deze maatregel te omzeilen door het blad in een neutrale enveloppe of ingevouwen in een "onschuldiger" blad te verzenden. Daarnaast werd ook gebruik gemaakt van koeriers. Om deze te recruteren richtte Semaoen zijn aandacht op de Indonesische schepelingen van de grote stoomvaartmaatschappijen. Deze verbleven regelmatig enige tijd in Amsterdam of Rotterdam op hun schepen of in de speciale etablissementen in die steden. Begin 1924 zou hij hier de Sarekat Pegawai Laoet Indonesia (S.P.L.I. - Bond van Indonesische Zeelieden) hebben opgericht. De S.P.L.I. toonde zich zeer actief. Een brochure van Semaoen werd op flinke schaal verspreid. Het was de bedoeling een groep op elk schip en in elk etablissement te vormen onder leiding van een consul. Semaoen besteedde zijn tijd grotendeels aan dit werk en had hiermee redelijk succes. De S.P.L.I. overvleugelde tijdelijk zelfs de door regeringsmaatregelen getroffen communistische zusterorganisatie in Indonesië, die in arren moede haar hoofdkwartier naar Semaoens adres verplaatste.

De jacht van de autoriteiten in Indië op "Pandoe Merah" had ook gevolgen voor de S.P.L.I. Bij de zoekacties op binnenkomende schepen werden de koeriers en hun materiaal regelmatig ontdekt. De uitschakeling van het S.P.L.I.-kader speelde mede een rol bij het besluit de uitgave van "Pandoe Merah" te staken.

De S.P.L.I. was de eerste organisatie die werd opgezet voor de niet-studerende en ongeschoolde Indonesiërs in Nederland. Onder de voor het contact met Indonesië onontbeerlijke zeelieden bleven de communisten tot aan de Tweede Wereldoorlog pogen aanhang te winnen. Dit gebeurde steeds meer in het geheim, vooral na het verbod van de P.K.I. in 1927. Van een organisatie of vakbond als de S.P.L.I. die ook naar buiten trad

was toen geen sprake meer. Het verlies aan koeriers was overigens niet de voornaamste reden dat de "Pandoe Merah" zijn verschijning staakte. Daarvoor waren de geschillen tussen de redacteuren verantwoordelijk. De al genoemde verschillen van mening over de taak van het Indisch Bureau en de rol van de Nederlandse communisten speelden een rol. Daarnaast wensten Sneevliet en Bergsma dat de P.K.I. weer toenadering zou zoeken tot de Islamitische Partij Sarekat Islam, die in 1923, na een jarenlange moeizame samenwerking, met de P.K.I. had gebroken. Semaoen wenste te koersen op samenwerking met het radicale nationalisme, zoals dat in Nederland tot uitdrukking kwam in de I.V.

Door allerlei manoeuvres en intriges, in een communistische partij, die vrijwel al zijn werkkracht stak in het uitvechten van onderlinge geschillen, slaagde Semaoen er in een positie op te bouwen, waarin hij als enige beschikte over de illegale verbindingen met de P.K.I. Hij liet de P.K.I. zijn autoriteit bevestigen, en verzekerde zich van de steun van de C.P.H.-leiders zonder Indisch verleden tegenover mensen als Sneevliet en Bergsma. Moskou verhoogde Semaoens prestige door hem te benoemen in het Executief Comité van de Communistische Internationale. Bij diverse gelegenheden kritiseerde Semaoen in Moskou de C.P.H. voor onvoldoende aandacht of gebrek aan steun aan de P.K.I., wat Moskou weer dwong tot bemiddeling en uitspraken. Semaoen overwon op alle fronten; de boosheid, verbittering en wanhoop van zijn Hollandse kameraden baatten niets. Naar buiten toe werd nog in redelijke mate de schijn opgehouden. Semaoen schreef regelmatig in het C.P.H.-dagblad "De Tribune" en op belangrijke massavergaderingen was hij de spreker namens de "Indonesische kameraden".

Semaoens aandacht richtte zich behalve op de zeelieden ook op de radicale studenten. Hij zocht contact met hen en vond een welwillend gehoor. Iwa Koesoema Soemantri, ex-voorzitter van de I.V., en de schrijver van de al aangehaalde opmerkelijke regels over het communisme in het gedenkboek van de I.V., toonde zich bijzonder ontvankelijk. Hij woonde een tijd samen met Semaoen en werd, al in 1924, bestuurslid en later zelfs voorzitter van de S.P.L.I. Semaoen was ook lid van de I.V. en op de vergaderingen in december 1924 en januari 1925 waar de I.V. definitief en demonstratief met zijn verleden brak roerde hij zich. Noto Soeroto en Sitanala werden hier geroyeerd. Daarnaast werd in januari een voorstel afgewezen van Raden Hadi die de I.V. wilde laten terugkeren naar de oude neutrale grondslag. Een politieke organisatie zou als een nevenorganisatie kunnen functioneren. Hadi kreeg weinig steun. Harde anti-koloniale actie was volgens bestuur en leden de aangewezen koers voor de vereniging. Politieke samenwerking en neutraliteit hadden de I.V. in het verleden niets opgeleverd.

Marxistische denkbeelden pasten in de denkwereld van de radicale studenten. In de imperialismetheorieën en de steun van Moskou in woord en daad aan het radicale nationalisme herkenden de studenten zich. Het feit dat in de Nederlandse situatie slechts de C.P.H. de eis voor een onafhankelijk Indonesië onderschreef en het martelaarsgezag van Semaoen versterkte dit alleen maar. De sympathie voor de C.P.H. blijkt bijvoorbeeld uit het optreden van twee Indonesiërs uit de I.V.-hoek op een openbare vergadering van de C.P.H., belegd om te protesteren tegen de vervolging van de communisten in Indonesië. Hier spraken Aboe Bakar en Soeroe, schuilnamen om politie en raadsman te misleiden en de familie overzee niet te verontrusten.

Perhimpoenan Indonesia

Aan het begin van 1925 trad in de I.V. weer een nieuw bestuur aan, dat besloot als officiële naam Perhimpoenan Indonesia (P.I.) te hanteren. In toon, aard en thema's van de artikelen veranderde weinig; ze waren alleen nog onverzoenlijker en harder anti-Nederlands. De derde jaargang van "Indonesia Merdeka" opende met een artikel, kenmerkend voor de toon van het blad. Zulke artikelen overheersen, informatie over het interne leven van de P.I. ontbreekt grotendeels. Soekiman en Mononutu werden als gevolg van hun vertrek naar het buitenland als bestuursleden vervangen door rechtenstudent Boediarto en medisch student Soerono. Begin 1926 trad een bestuur op dat nu ook formeel onder leiding van Hatta stond, met Abdoelmadjid als secretaris naast hem. In 1925 en 1926 verscheen ook vijfmaal een aparte Indonesisch-talige uitgave van "Indonesia Merdeka". Geldgebrek en een verspreidingsverbod in Indonesië, gepaard gaande met inbeslagnames, veroorzaakten het einde van deze editie. De ideeën van de P.I. zoals uitgedragen in het orgaan hadden grote invloed op de nationalistische bewustwording in Indonesië zelf, in versterkte mate nog toen geleidelijk de P.I.-voormannen na voltooide studie terugkeerden. In de vorm van Studieclubs in de grote plaatsen op Java vonden de nationalisten elkaar. Hatta hoopte, en correspondeerde ijverig met zijn geestverwanten in Indonesië daarover, dat uiteindelijk één grote nationalistische partij in Indonesië tot stand zou kunnen worden gebracht.

Internationale anti-koloniale solidariteit werd in het blad en ook in de praktijk benadrukt. De P.I. was in Parijs betrokken bij de Association des étudiants de l'Asie en de cul-

HET DERDE JAAR IN.

Met hoop zet zich het nieuwe jaar in. Voor de derde maal schrijven we het voorwoord voor een nieuwen jaargang van ons orgaan. De Indonesia Merdeka beweegt zich in steeds stijgende lijn.

Mochten wij reeds het vorig jaar neerschrijven: „En op den ingeslagen weg, dien wij als den juisten erkennen, wil Indonesia Merdeka zich blijven bewegen", nu heeft die zinsnede nog niets van haar waarde ingeboet. Steeds blijven wij trekken de consequenties van onze richting. Waar het geldt onze overtuiging uit te spreken, zullen wij ook nu niet aarzelen.

Vaster en vaster schrijden wij naar ons einddoel. Wij staan sterker dan ooit, omdat wij allen hebben een zelfde ideaal. Niets snoert vaster aaneen dan één gemeenschappelijk ideaal, dat bezielt. Verzakking treedt in, wanneer dat ideaal verbleekt.

Goede voorteekenen vertoonen zich. Bij den ingang van 1924 schreven wij, dat „Indonesia Merdeka is geworden een stem van studeerend Jong Indonesië, een stem, die misschien nog niet door de machthebbers wordt gehoord, maar die eenmaal zal worden verhoord".

NIET GEHOORD, dat kan aan den aanvang van 1925 niet meer gezegd worden. De stem heeft nu weerklank gevonden ook in overheerscherskringen.

Zij hebben ons streven aanvankelijk dood willen zwijgen, maar gebeurtenissen hebben zich ondertusschen afgespeeld, die hen dwingen hun aandacht te schenken aan den geest der studeerende Indonesiërs. Hun belang immers wordt bedreigd, hun macht dreigt hun te ontglippen en één der bladen der exploitanten zegt het zoo duidelijk mogelijk: „Nederland, let op uw saeck".

Zelfs de minister heeft zich verwaardigd om zijn gedachten over onze richting te laten gaan en kondigde in de kamer strenge maatregelen tegen ons aan. Wij zijn wel erg benieuwd naar die maatregelen.

Op dit belangrijk punt staat nu onze beweging; onhoorbaar groeit de padi; de geest groeit, groeit met den dag.

Wanneer wij nu even bij deze mijlpaal stilstaan en een blik werpen op de afgesloten periode, kunnen wij niets anders dan tevreden zijn.

Ook in den boezem der vereeniging is het in 1924 niet rustig geweest. Ook daar hebben wrijvingen van gedachten plaats gehad: du choc des opinions jaillit la vérité. Scherper teekeningen zich nu af de grenslijnen der meeningen. De overgroote meerderheid hangt de eenmaal aangenomen beginselen met onwrikbare trouw aan.

Zuivering is gekomen in het vereenigingsleven; er moet nu kleur worden bekend. Voor een Noto Soeroto, een Sitanala, die buiten het bestek van een geoorloofde oppositie, in het openbaar beweringen verkondigden, die, lijnrecht staan tegenover de leidende beginselen der vereeniging, is in de vereeniging zelf geen plaats meer. De bewering van een zeker hollandsch blad, als zouden de Oedayisten verweg de meerderheid vormen, gaan we met minachtend schouderophalen voorbij. Dan zou dus Noto Soeroto met zijn satelliet Sitanala door zijn eigen volgelingen bij schriftelijke stemming, met bijna ALGEHEELE stemmen, er uit zijn gezet. Geloove wie wil.

Zoo gaat onze „Indonesia Merdeka" met nieuw vertrouwen 1925 in. Zij blijve de weerspiegeling van den heerschenden revolutionnairen geest, die ook in onze vaderlandsche beweging de leidende is.

Wij zijn slechts een vooruitgeschoven post in den grooten strijd, die daar ginds wordt gevoerd in ons land, door ons volk.

JONG-INDONRSIA, blijve trouw aan uw leus : DE VRIJHEID VAN HET VADERLAND VOOR ALLES.

BESTUURSWISSELING.

Het nieuwe bestuur heeft zich als volgt samengesteld:

SOEKIMAN WIRJOSANDJOJO	Voorzitter
A. I. Z. MONONUTU	Vice-Voorzitter
SOERONO	1e Secretaris
SOENARJO	2e Secretaris
MOHAMMAD HATTA	1e Thesaurier
MOHAMMAD MAZIF	2e Thesaurier
AMIR	Commissarissen
BOEDIARTO	Commissarissen
MOHAMMAD JOESOEF	Commissarissen

Indonesia Merdeka, 1925.

turele organisatie Association pour l'étude des civilisations orientales, die door Chinese nationalisten waren opgericht. Alleen Aziaten konden lid worden. Mononutu, van wie de studie in Nederland was mislukt, had zich in 1925 op verzoek van de P.I. in Parijs gevestigd om contacten met Aziatische geestverwanten te onderhouden. Namens de P.I. traden enkele studenten met groot succes op tijdens culturele voorstellingen van de Association.

Ook met Londen, Berlijn en Cairo bestonden contacten. In ander verband leidden de relaties met Semaoen tot contacten met communistische organisaties. Hatta vertegenwoordigde in augustus 1926 de P.I. op het communistisch geïnspireerde Internationale Democratische Congres in het Franse Bierville. De hier ondervonden solidariteit en ondersteuning werden als belangrijke winst in de internationale strijd gepresenteerd. De relaties met Semaoen bleven hartelijk. In de loop van 1926 dook ook Darsono weer in Nederland op. Ook hij was verbannen: de laatste communist die toestemming kreeg Indonesië te verlaten. Hij vertoefde afwisselend in Moskou, Berlijn en Amsterdam en was in woord en geschrift actief voor de communistische zaak. Ook bij de P.I. vertoonde hij zich regelmatig. De P.I. zag er zelfs geen probleem in Semaoen en Iwa in november 1925 te machtigen de P.I.-belangen in Moskou te behartigen "in het kader van de strijd tegen het wereldimperialisme". Semaoen vertoefde daar op één van zijn regelmatige reizen, Iwa ging op aandringen van Semaoen voor studie naar Moskou, waar hij een jaar zou vertoeven. Semaoen stuurde op verzoek van Moskou ook andere Indonesiërs naar de Sovjet-Unie. Uit de P.I.-kring kon hij echter verder niemand hiervoor warm maken, zodat in augustus 1925 zes zeelieden werden afgevaardigd. De helft van hen hield het daar al spoedig voor gezien.

In november 1926 en januari 1927 kwam het op Java en Sumatra tot communistische opstanden die snel werden onderdrukt. Slechte organisatie, een verdeeld leiderschap en de voorafgaande repressie van het gouvernement doemden de opstand tot mislukking. De reactie in de koloniale gemeenschap was niettemin geschokt. De P.K.I. werd verboden en enkele duizenden communisten werden in Boven-Digoel geïnterneerd. Nog jarenlang heerste er een communistenvrees.

Door uitschakeling van de P.K.I. viel aan de linkerzijde van het politieke spectrum een grote ruimte vrij. Hatta zag de kansen die dit bood en drong aan op de vorming van een "Indonesische Nationalistische Volkspartij".

Semaoen kwam, onder de indruk van de P.K.I.-nederlaag, met een ander plan bij Hatta, waarin hij steun vroeg voor de vor-

Hatta (links) en Semaoen.

ming van een strak geleide partij die zich legaal zou bezighouden met zaken als onderwijs en sociaal werk, maar daarnaast illegaal zou streven naar een gewelddadige omverwerping van het koloniale gezag. Bij voldoende organisatie en kracht zou het sein tot revolutie worden gegeven. Hatta wees dit af. Hij wenste geen ondergrondse voorbereiding op revolutie maar geloofde in ontwikkeling en emancipatie die de massa rijp moest maken voor onafhankelijkheid. Toen Semaoens voorstel later in handen van de Nederlandse politie viel werd het niettemin veelvuldig aangehaald als bewijs van de perfide doeleinden van de P.I.

Op 5 december 1926 kwam het toch tot een akkoord tussen Hatta en Semaoen. In een opmerkelijke conventie erkende de P.K.I. het leiderschap van de P.I. in de Indonesische volksbeweging in het kader van het streven naar een krachtige, eensgezinde volksbeweging. Semaoen had waarschijnlijk een reëel oordeel over de omvang van de catastrofe die de P.K.I. had getroffen en poogde zo nog enige invloed te redden. Hatta overschatte wellicht de nog resterende invloed van de P.K.I., maar kon overigens geen schade lijden van een conventie die het P.I.-leiderschap zo duidelijk vastlegde. De eigen bevoegdheden van de P.I. bleven onaangetast en de ervaren nauwe verwantschap in doelstelling maakte een overeenkomst ook verder niet onlogisch. Semaoen werd hardhandig op de vingers getikt voor deze op eigen initiatief ondernomen actie. In opdracht van de Communistische Internationale nam hij twee weken na ondertekening zijn handtekening terug.

Hatta bemoeide zich verder zeer intensief met de oprichting van een nationalistische partij in Indonesië. Die kwam in juli 1927 tot stand als de Partai Nasional Indonesia (P.N.I.), maar volgde niet de richtlijnen die Hatta uitstippelde, noch was de leiding ervan gesteld op de adviezen van Hatta. In ideologische zin echter was de P.N.I. nauw verwant aan de P.I. en betekende de oprichting de succesvolle transplantatie van een radicale nationalistische organisatie naar het moederland.

Uit de aangehaalde reacties op het gedenkboek van de Indonesische Vereeniging bleek al de zorg van Nederlandse zijde over de radicale koers van de Indonesische studenten. Voor de Raadsman voor Studeerenden, Oudemans, was dit vanzelfsprekend een dagelijkse zorg. Op diverse manieren poogde hij de betreurenswaardige ontwikkeling te verhinderen. In dat verband verscheen op 12 januari 1925 een "Bekendmaking van het Departement van Koloniën". Hierin werd aan de met een "toelage voor den Indischen dienst studeerende jongelieden" meegedeeld dat bij overschrijding van "de gestelde grenzen voor toelaatbare politieke actie" zij niet zouden worden benoemd. De betrokkenen kregen de bekendmaking thuisgestuurd en dienden deze, voor gezien getekend, te retourneren. Daarnaast werden enkele, min of meer politiek actieve, Indonesiërs uitgenodigd voor een gesprek. Oudemans was in dit laatste jaar van zijn raadsmanschap zeer pessimistisch over het nut van de opleiding in Nederland. De studenten sloten zich af voor omgang met Europese studenten, reageerden achterdochtig, wantrouwend en prikkelbaar op "officiële" personen en instanties en waren in financieel opzicht verkwistend en vaak onbetrouwbaar.

Oudemans' opvolger, L.C. Westenenk, was van oordeel dat de inlandse ambtenaren hun zonen voorlopig beter niet naar Nederland konden sturen, waar zij "in jeugdigen overmoed en zelfoverschatting, door allerlei verleiding en inblazingen zooveel eerder afdwalen of zich in wespennesten steken, waardoor

hun karakter, hun gezondheid en hun toekomst gevaar loopen".
Indonesische studenten gebruikten vaak al of niet terecht hun "adellijke" titel om indruk te maken. Dat vereiste ook een bijpassend optreden dat de financiële draagkracht van de studenten vaak te boven ging, met zware schulden tot resultaat. Na enkele voorbeelden concludeerde Westenenk:
"Dit euvel te bestrijden, zonder betrokkenen onnoodig te kwetsen, is vrijwel ondoenlijk; de Hollander wil nu eenmaal een hem bekend geworden vreemdeling ophemelen. En dit ondervinden de Indische jongelieden ook zeer van den kant van meisjes en vrouwen. Het is daarom niet zoozeer te verwonderen, dat sommigen met twee meisjes tegelijk zoogenaamd verloofd zijn, en dat het telkens gebeurt dat meisjes voor verrassingen komen te staan, welke zoo nu en dan door een huwelijk worden genivelleerd. En het is helaas ook geen hooge uitzondering, dat daarna de man naar Indië vertrekt onder belofte de vrouw te laten nakomen, om echter verder geen teeken van leven meer te geven. Hospita's en haar dochter doen wel dingen, welke eerder in filmhistories dan in dit verslag kunnen worden opgenomen, hoe zij ook zouden kunnen dienen tot een goed begrip van den omvang en van den aard der nadeelen van het loslaten van inheemsche jongens hier te lande."
Ook de I.V. als "funest centrum" speelde bij Westenenks overwegingen een rol. Hij gaf het volgende beeld van het I.V.-optreden:
"Maar bijna zonder uitzondering ontkomt geen der hier studeerende inheemschen - zelfs niet zonen van regenten op Java, ja zelfs zij, die als corpslid 'kapitalistische' clubgenooten hebben - aan den invloed van de actief optredende of van de achter de schermen werkende leiders, die door hun felheid de jongeren terroriseeren. Zij beginnen met aan te nemen, dat ieder hier aangekomen inheemsche automatisch lid der Indonesische Vereeniging is; wenscht men dit niet te zijn, dan heeft men zich schriftelijk uit te spreken met vermelding van redenen. En waar door commissies der vereeniging te Amsterdam en Rotterdam gezorgd wordt, dat zooveel mogelijk dadelijk na aankomst beslag gelegd wordt op de van nature schuchtere nieuwaangekomenen, die men door raad en daad aan zich verplicht, en aan wie wordt voorgehouden om al wie en wat Nederlander en Nederlandsch is als een booze ziekte te vermijden, behoeft het geen betoog dat zij, die niet onder officieel toezicht staan, eigenlijk van den beginne af ongestoord in een speciale richting worden gedreven."
Het hier geschetste beeld van onverdraagzaamheid en morele druk uitgaande van een kleine groep politiek actieven is voor een groot deel juist en paste waarschijnlijk ook in de onverzoenlijke anti-imperialistische strijd.
Daaruit volgden de royementen van Noto Soeroto en Sitanala. In oktober 1925 werd Casajangan als erelid geroyeerd omdat hij in enkele artikelen de "vooropgezette bedoeling [zou hebben] om het Indonesisch nationaal gevoel te krenken". Datzelfde lot trof Prijohoetomo, over wie nog nader zal worden geschreven. Aan leden van de I.V. was het vanaf 1925 niet meer toegestaan om in woord of geschrift in de openbaarheid te treden zonder toestemming van het I.V.-bestuur.
De Raadsman poogde via de ouders van de studenten, vrijwel altijd in overheidsdienst, de studenten in het rechte spoor te brengen, tot grote boosheid van de I.V./P.I. In een aantal gevallen werd de financiële steun ingetrokken als de zoon weigerde vaderlijke bevelen op te volgen. In een circulaire die onder Indische ambtenaren werd verspreid werd geadviseerd de maandgelden door bemiddeling van de Raadsman te laten uitbetalen. Dit voorstel was bedoeld, aldus de circulaire, om de studenten te helpen bij een financieel verstandig beheer. Het zou de studenten echter ook financieel afhankelijk maken van de Raadsman. Die had daarmee een middel te meer in handen om ongewenste politieke actie te verhinderen. De correspondentie van de P.I.-leiders werd in deze tijd, met speciale rechterlijke machtiging, geopend en gekopieerd. Daardoor zijn vele politieke gegevens en persoonlijke ontboezemingen bewaard gebleven.
Vooral de stappen van de Raadsman bij de vaders van de studenten zetten veel kwaad bloed. In "Indonesia Merdeka" begon begin 1926 een artikel "Blandamoraal" hierover als volgt:
"Wat een laatdunkendheid van den meneer aan het Plein om te durven veronderstellen, dat onze beweging van haar stuk zou worden gebracht door zijn minderwaardig optreden. De z.g. raadsman voor studeerenden, in zijn tropenkollerwaanidee, gewend als hij was door djongos en baboes als Kandjeng toean te worden verheerlijkt, meent ook tegenover ons zich alles te kunnen veroorloven, wat teekenend is voor zijn mentaliteit.
Wij wenschen deze persoon hier te signaleeren, niet omdat wij zijn opgeblazenheid maar een moment au serieux wenschen te nemen, maar opdat iedereen weet, dat men hier te doen heeft met een tegenstander, die tot het laaghartigste in staat is."
Het intrekken van beurzen en maandgelden had ernstige gevolgen voor studenten en de P.I. Een Nationaal Fonds moest geld inzamelen in Nederland en Indonesië voor de getroffen leden. De boze reacties van de P.I. vonden ook weerklank bij de S.D.A.P. die in pers en parlement vraagtekens zette bij Westenenks optreden.
Diens eerdere waarschuwingen tegen kandidaat-ambtenaren en beursstudenten hadden

niet zo veel gevolg gehad. De betrokkenen hielden zich in het openbaar op de achtergrond; in het P.I.-bestuur zaten officieel geen beursstudenten meer. Sinds 1926 functioneerde een schaduwbestuur met bursalen, dat het werkelijke werk verrichtte.

Noto Soeroto's politieke alternatief

Het spreekt vanzelf dat de Nederlandse autoriteiten gaarne een tegenwicht zouden zien ontstaan tegen de I.V. Noto Soeroto's vereniging ''Indonesië in den Vreemde'', in juni 1924, was geen succes gebleken. In december 1924 kwam het tot een poging om het Indonesisch Verbond voor Studeerenden te doen herleven. De Nederlandse kandidaat-Indisch rechterlijk ambtenaar Goedhart, eerder bestuurslid van het Verbond, nam het initiatief. Zijn circulaire hierover werd mede ondertekend door mr. Soebroto en mr. Soesanto Tirtoprodjo, die met een studie-opdracht in Nederland vertoefden. Op de uitgeschreven bijeenkomst verschenen 40 à 50 Indonesiërs, onder wie een aantal prominente I.V.-leden. Goedhart droeg hier zijn goedwillende ethische denkbeelden voor. Maar Pamontjak en anderen reageerden uitermate fel en onverzoenlijk. Dialoog bleek onmogelijk. Goedhart verzocht daarop degenen, die geen samenwerking wensten, in de pauze te vertrekken. Slechts drie Indonesiërs bleven: de twee ondertekenaars en indologiestudent R.M. Soeripto.
De vereniging kwam niettemin tot stand. Van tijd tot tijd werden er voordrachten gehouden. Zes Indonesische juristen trotseerden de I.V. en werden lid. De drie ''blijvers'' en mr. R.P. Noto Soebagijo, Alinoeddin gelar Tengkoe Soetan Enda Boemi en mr. Raden Hadi. Deze laatste poogde ook, zoals vermeld, in januari 1925 de I.V. op een gematigde koers terug te brengen. Een succes is het herleefde Indonesisch Verbond niet geworden. Het zal spoedig in stilte zijn overleden. Tegenover de Indonesische Vereeniging stond nu Noto Soeroto als enige, die in het openbaar een andere opvatting uitdroeg, waarbij hij op de steun van een klein getal landgenoten kon rekenen. Met zijn beginselverklaring in ''Oedaya'' van november 1924 had hij een signaal gegeven dat door de I.V. was verstaan en tot zijn royement uit de I.V. had geleid. ''Oedaya'' kreeg vanaf deze tijd een ander karakter. Van een algemeen Indonesisch cultureel gericht periodiek werd het een blad dat in het teken van een politiek-cultureel ideaal stond. In 1925 drukte Noto Soeroto een aantal artikelen af, voor het eerst ook door hemzelf ondertekend, waarin hij zijn visie uiteenzette. Deze artikelen, aangevuld met andere, verschenen in oktober 1925 als ''Kleurschakeeringen uit 'Oedaya' ''. Tot juli 1926 nam hij maandelijks als hoofdartikel een bijdrage uit de bundel op.
De directe aanleiding tot het boekje vormde ''het verwekken van versterkende positieve stroomingen onder zijn nu nog negatief denkende extremistische landgenooten, waartoe de wrijving met enkele hunner organen en vereenigingen een gelukkige aanleiding gaf''. Voor de uiteenzetting van de hoofdlijnen van zijn gedachte koos Noto Soeroto een forum dat hem maximale publiciteit kon opleveren. Op 27 maart 1925 hield hij op de stamdag van het Algemeen Nederlandsch Verbond een rede ''Nederland en Indonesië''. De rede verscheen als aparte brochure, werd in ''Oedaya'' afgedrukt, in andere bladen overgenomen en opende ''Kleurschakeeringen''.
''[M]et grooten angst'' begaf Noto Soeroto zich hier op het terrein der politiek ''dat voor mij, althans naar mijn gevoel, niets anders dan voetangels en klemmen verbergt''. In zijn beeld van de verhouding Nederland-Indonesië verwijderde Noto Soeroto, zoals hij ook zelf opmerkt, zich niet ver van zijn denkbeelden uit 1913:
''Het zou eerst de omtrekken vertoonen van een Groot-Nederlandsch rijk: te eener het moederland, te ander de koloniën, in het bijzonder Indonesië, tezamen beheerscht door een ideëel-koloniale staatkunde, een staatkunde, waarvan de groote lijnen bepaald worden door een idee, wijd en onbaatzuchtig genoeg om ook ruimte te laten voor de belangen en redelijke aspiraties der Indonesische volken. In het eerste tijdperk moet de wil om bij elkander te blijven aan beide zijden sterk zijn, de veiligstelling tegen buitenlandsche agressie en binnenlandsche wanorde zóó zeker, dat aan de volken van Indonesië gelegenheid wordt gegeven de nationale tendenzen van ieder der bedoelde volken, thans veelal nog zoo zwak, tot gezonde ontwikkeling te brengen. Intusschen valt het niet te ontkennen, dat naast het streven naar nationale eenheden er een neiging bestaat, althans bij de hooger ontwikkelde volken, naar de vorming van een eenheid, naar een bewuste saâmhoorigheid zoo men wil, over de nationaliteiten heen. In het volgende stadium volvoert zich het ontwikkelingsproces van die Indonesische eenheid met als onafwijsbare voorwaarde de basis van economische kracht. Ten slotte, in de toekomst, zal het beeld van het Groot-Nederlandsche Rijk zich scherp afteekenen in de gedaante van een Statenbond.''
''[N]iet zoeken naar datgene wat scheidt, maar juist naar datgene, wat samenhoudt en vereenigt; niet den nadruk leggen op de tegenstrijdigheid der belangen, maar op de belangen van hoogere orde: de eenheid in de verscheidenheid. Wanneer in dit Groot-Nederlandsch gedachte Rijk twee of meer vol-

ken leven met eigen zelfstandigheid, en niettemin naar buiten een eenheid vormend van hoogeren rang, m.a.w. bezield door dezelfde idealen ten opzichte van de menschheid, dan beteekent dit het schoone eind eener koloniale politiek."

In het tweede deel van zijn betoog bestreed Noto Soeroto aan de hand van een aantal citaten uit "Indonesia Merdeka" de "destructieve en opstandige denkbeelden [...] bij het meerendeel der ontwikkelde landgenooten. Destructieve en opstandige denkbeelden hebben bij het meerendeel der ontwikkelde landgenoten postgevat. Niet wortelende in den bodem van de eigen cultuur hebben vooral de z.g. intellectueele jongeren de uiterlijke vormen van de vreemde beschaving als criterium van aardsche zaligheid aangezien. Zij zijn machtsbegeerigen geworden, maar geven zich geen rekenschap, dat de macht der Westerlingen gegrondvest is, behalve op hun wetenschap en hun techniek, ook op hun economischen zin en op hun kracht van organisatie."

Deze situatie borg grote gevaren in zich voor de ontwikkeling in Indonesië. "Er zijn op dit ogenblik noodig een koel hoofd en vaste hand, maar ook een groot en liefdevol hart en bovenal een hoog idealisme." In dat opzicht richtte Noto Soeroto zich tenslotte tot zijn Nederlandse gehoor: "[u]w beschaving heeft een hooge roeping te vervullen in den opgang van Indonesië".

Noto Soeroto's rede werd uitvoerig en in positieve toonaard in de pers verslagen en besproken. Na alle scherpe kritiek kwam er weer eens een geluid dat Nederland bevestigde in zijn koloniale taak. In dat opzicht werd Noto Soeroto ook "gebruikt" om een koloniaal-politieke visie te schragen en als "tegenwicht" tegen de "extremistische" uitlatingen te dienen. Daarbij ging men voorbij aan de ook door Noto Soeroto voorziene zelfstandigheid van Indonesië.

De in de bundel opgenomen stukken waren alle uitwerkingen van zijn rede, mede in antwoord op kritiek en vragen. De kern van zijn betoog vat Noto Soeroto samen als: "dat 'nationalisme', in den zin van agressieve actie om de middelen na te jagen tot machtswellust en zelfverheerlijking, de vermoording van de eigen ziel betekent, en dat ieder volk en de menschheid in haar geheel alleen waarachtig gediend kunnen worden door van zelfoverschatting en egoïsme te komen naar zelfinkeer en gemeenschapszin, en door deze om te zetten tot zelfverwezenlijking en coöperatie."

Dit zedelijk idealisme, omschreef hij in tegengestelde begrippen als "homo economicus" en "poëet", de wil tot "zelfbevestiging" en "het zoeken het hoogere Zelf te verwezenlijken", en tenslotte als "Westen" en "Oosten". Tot de negatieve zijde van deze begrippenparen behoorden ook "natie" en "nationalisme". Bij diepere beschouwing is de "vrije natie" betrekkelijk en onvolkomen. "Er heerschen in een samenleving van een vrij volk de onzichtbare doodelijke vijandschap tusschen klassen en standen; de menschonteerende tegenstellingen tusschen fabelachtige weelde en verkwisting eenerzijds, en de schrijnendste armoede en het nijpend tekort aan het hoogstnoodige anderzijds; er wordt bedrog gepleegd, dat onder den eenen naam een financieel succes wordt geheeten en onder een anderen naam met minachting en oneer, zelfs voor de onschuldige familie, wordt gestraft; er tieren onder eigenaardige vormen zedelijke misstanden, die in een ander volk worden veroordeeld en gebrandmerkt. Weldadigheid vertoont er een luidruchtig karakter; religie is er vaak een pronkstuk in glazen kast, waar men naar kijkt en dat men niet gebruikt." Politieke vrijheid kan ook dan slechts een overgangsfase vormen naar "de ware vrijheid van een volk, wanneer het een gemeenschap zal zijn geworden van moreel vrije menschen". De ontwikkeling en strijd daarheen "zal gezocht moeten worden in het binnenste des harten". In dit verband beschouwde Noto Soeroto werkkracht en intelligentie slechts "als gaven van de Natuur, die ons dankbaar moeten stemmen jegens God, maar waarop wij ons niet mogen verhoovaardigen". Daarentegen is er "iets, dat wij zelven in ons kunnen cultiveeren, en hetwelk, zonder dat wij het zelven willen, achting en eerbied van vriend en vijand afdwingt. Dat is: karakter, de vaste wil, om vrij van alle zelfzucht en eerlijk tegenover zichzelven, dus met een zuiver geweten, te handelen volgens zijn vaste beginselen gepaard gaande met den zedelijken moed de volle verantwoordelijkheid van zijn handelen voor eigen rekening te nemen."

Voor de meer concrete zaak van de ontwikkeling van de verhouding tussen kolonisator en gekoloniseerde wilde hij zich sterk maken tegen "de demonische macht van die Westersche denkbeelden, welke ik niet in harmonie kan brengen met mijn diepste wezen. [...] Ik wil liever kracht putten uit de woorden van een grooten Oosterling, Tagore, die zeide: 'Oost is Oost, en West is West - God behoede dat het anders zoude worden - maar beide moeten tot elkander komen in vrede, vriendschap en goede verstandhouding; hun ontmoeting zal des te vruchtbaarder wezen - die moet beide tot een heilig huwelijk leiden op het altaar der menschelijkheid'." Ter vermijding van de dreigende "rassenoorlog" tussen Oost en West, diende het Westen de koers te wijzigen. Aan het "verlangen naar zelfbeschikking" moest worden gevolg gegeven: "de geleidelijke en zichtbaar geworden doorvoering van de zelfbeschikking van alle volkeren om te komen tot de Broederschap der

Menschheid, zoodat ook ten opzichte van volken de regelen gelden:

'But there is neither East nor West,
When two strong men stand face to face,
Though they come from the ends of the earth.' "

Noto Soeroto's visie is, zoals hij die hier helder uiteenzet, integer en sympathiek, maar vanzelfsprekend ook utopisch. Zijn maatschappij "waarin het waarlijk vrije volk luistert naar de wetten van gerechtigheid en naar de beginselen van een zuivere menschelijkheid" zou moeten groeien uit een persoonlijke ontwikkeling die tot onbaatzuchtige inzet voor hoge idealen zou leiden. De geschiedenis zou Noto Soeroto anders hebben moeten leren. In het geheel van zijn filosofie spelen de ideeën van Tagore nog steeds een grote rol.

Het is opvallend dat hij in de uitwerking van zijn rede veel duidelijker dan in de rede zelf de koloniale verhouding en Nederland - als "Westerse" kolonisator - kritiseert. De bestaande verhouding is ook voor hem achterhaald. De band die moet blijven dient om het "goede" van het Westen over te dragen. In dat opzicht verschilde hij fundamenteel van een groot deel van de politieke mening in Nederland. Zijn klaarblijkelijke hoffelijkheid weerhield hem er wellicht van dit ook in zijn rede te zeggen, of persuitingen die slechts zijn anti-nationalistische citaten leenden te rectificeren.

De Indonesische Vereeniging viel hem van een andere zijde aan. De aard van Noto Soeroto's kritiek moest haar daarbij wel pijn hebben gedaan. Zo kon hij dan ook terecht één stuk in de bundel "De moeilijke middenweg" noemen. In de bundel staan ook twee opstellen, waarin het kastenstelsel aan de orde komt. De opmerkingen daarover vallen ietwat buiten de kernpunten van het betoog, maar zijn interessant omdat zij vooruitlopen op later ontwikkelde ideeën die de totstandkoming van de ideale maatschappij schetsen. Van dat kastenstelsel, zoals het in het oude Voor-Indië en Indonesië functioneerde, geeft Noto Soeroto een rooskleurig beeld: "rassenverdraagzaamheid en het blijmoedig aanvaarden van een sociale positie zonder nijd op de schijnbare voorrechten van andere klassen, standen of groepen". Aantrekkelijk voor hem was dat de "geestelijke cultuur" en "zielebeschaving" van de brahmanen, "de kaste der denkers en wijzen", de maatschappij bestuurden.

Van diverse zijden, van de I.V. en van de zijde van het Java Instituut, dat een herleving van de Javaanse cultuur wilde bevorderen, werd Noto Soeroto gekritiseerd voor het feit dat hij zijn poëzie in de Nederlandse taal schreef. Noto Soeroto's verweer was fraai en overtuigend:

"Ik zou deze vrienden [van het Java Instituut] willen verzoeken mijn geval niet als een reden tot droefenis aan te merken, doch integendeel als een reden tot verblijding. Want onze Nederlandsche vrienden, die gelóóven in de wijde mogelijkheden van het Javaansche volk, behooren aldus te redeneeren: de vorm is vreemd, de bloesems zijn gepermuteerd, de vruchten vallen in andermans schoot, maar de boom zelf is ontsproten uit eigen bodem; de grond is dus goed, die is vruchtbaar, we zullen een anderen boom trachten op te kweeken wat meer in het midden van het erf, zoodat de vruchten den bewoners zelven ten goede komen. Waarmede ik maar wilde zeggen dat, al schrijft een Javaan Nederlandsche verzen, zijn dichterziel, de oerbron, in ieder geval Javaansch is en dat dus de Javaansche ziel, het Javaansche volk cultuurmogelijkheden bevat."

De dagelijkse beslommeringen met boekhandel, uitgeverij en blad vulden naast de al genoemde politieke actie in 1925 Noto Soeroto's agenda. Hij zette zich nog wel in voor hulp aan watersnoodslachtoffers in Wonosobo, waartoe hij een comité met een aantal autoriteiten vormde. In juli schreef hij in het "Koloniaal Weekblad" over Diponegoro, honderd jaar na het begin van de Java-oorlog. Hij wilde Diponegoro ontdoen "van bijversieringen door 'nationalisten' van beide zijden, Hollandsche en Indonesische, aangebracht". In een aantal opzichten moest Noto Soeroto zich wel herkennen in de Javaanse prins. Poëzie zou hij een aantal jaren niet meer schrijven. Wel bleef hij cultureel actief. Hij schreef over de schilder P.A.J. Moojen, van wie hij een dik, duur boek over "Kunst op Bali" uitgaf. Met Poerbatjaraka, Jodjana en de in Djokja als danseres opgeleide Gieneke Weber, die optrad als Siti Soendari, ging hij in november 1925 naar Berlijn. De drie laatstgenoemden voerden hier voor de eerste maal in Duitsland Javaanse dansen op. Noto

Het gezelschap dat in Berlijn in november 1925 optrad: staand v.l.n.r. Noto Soeroto, Poerbatjaraka, Jodjana; zittend links: Siti Soendari.

Soeroto hield een lezing over Javaanse zang en dans. De Duitse pers was voor het overgrote deel zeer lovend.
In deze zelfde maand verscheen in "De Avondpost", een Haags dagblad, waarvan Ben van Eysselsteijn redacteur was, en dat veel en welwillend over Noto Soeroto schreef, een serie van vier artikelen "Nederland en Indonesië; Gesprekken met Raden Noto Soeroto".
De ontwikkelingen in Indonesië werden in Nederland, aldus Noto Soeroto, niet onderkend. Het Indonesische verlangen naar vrijheid werd in theorieën gegoten die zouden leiden tot opstand en revolutie, "een moorddadig bloedbad en economische ontreddering" in Indonesië en Nederland. Het geloof in de superioriteit van het westen bestond niet meer. Medezeggenschap en vervolgens zelfbeschikking zouden onvermijdelijk en onstuitbaar komen. In wederzijds begrip en met oog voor de waardevolle ideeën van Oost en West zou de dreiging, zoals uit Moskou aangewakkerd, moeten worden afgewend en in verzoening omgezet. In dat teken stond ook "Oedaya". Voor een Indonesische natie op basis van het koloniale gebied spraken de gemeenschappelijke culturele kenmerken. In de praktijk was een eerste vereiste dat Indonesiërs worden betrokken bij de regering, die nu nog geheel uit Nederlanders bestond. "Aan Holland [...] de daad. Een daad van recht en billijkheid. Een daad die Indonesië aan Holland zou verknochten; méér dan vlagvertoon en parades. [...] Het kan het begin zijn van een groote toekomst voor Nederland en Indonesië beide."
In een rede onder de titel "Roeping" voor de Haagse Commercieele Club zette Noto Soeroto in maart 1926 zijn opvattingen nog eens uitvoerig uiteen. Voor dit gehoor benadrukte hij nog eens dat "karaktervorming en opvoeding voor de wereldeconomie" in Indonesië noodzakelijk waren. Hij wees op de negatieve kanten van het "nationalisme" en de "roeping" van Nederland mee te werken "tot de verwezenlijking van de grootsche gedachte van het zelfbeschikkingsrecht der volkeren op aarde". Noto Soeroto besloot zijn rede met:
"Het is mijn plicht en mijn roeping mijn waarschuwende stem te doen hooren, zoolang het conflict nog niet tot zijn uiterste scherpte is gekomen. Mocht onverhoopt toch het tumult losbarsten, dan zal ik vanzelf moeten zwijgen. Maar als de drassige stroom van heerschzucht en zelfoverschatting eenerzijds, van zelfoverschatting en fanatisme anderzijds is uitgeëbd, zullen mijn woorden opnieuw opbloeien in de denkbeelden en daden van de velen, die nà mij zullen komen. Want het rijk der ideeën is onvergankelijk en het is in dit rijk, dat de idee van gerechtigheid eeuwig in de harten der menschen troont te midden van onrecht, haat en zelfzucht, ja het is dit rijk, waaraan ons leven nog zijn beteekenis ontleent. Het is dit komende rijk van liefde, waarheid en gerechtigheid, dat zieners voorvoelen en dichters in den geest reeds doorleven en dat hen doet zingen van de vreugde, onder wier vleugelen alle menschen en alle volkeren broeders zullen worden."
"Oedaya" bleef in 1925 en 1926 nog voor een groot deel het algemene Indonesisch-culturele blad. Van de Indonesiërs in Nederland schreef Sitanala een aantal malen over medische onderwerpen, terwijl Moh. Iljas en S. Soetan Melajoe, de beide redacteuren van "Oedaya", regelmatig bijdragen leverden aan het Maleise gedeelte.
Een leerboekje boekhouden, dat Soetan Melajoe had geschreven, werd in afleveringen opgenomen. Buiten zijn "politieke" bijdragen schreef Noto Soeroto nog een aantal artikelen van algemenere strekking, maar veel minder dan voorheen.
Amaroellah Soetan Mangkoeto, redacteur van de rubriek "Artha", zei zijn medewerking op en begon weer een eigen blad onder de naam "Arta". Hij ging eind 1924 niet in alle harmonie weg. Een ontslagen Nederlandse ex-medewerker van "Oedaya" zou volgens dit laatste blad de drijvende kracht achter "Arta" zijn, waarbij hij profiteerde van de goedgelovigheid van Amaroellah. Naar buiten toe en in de advertentiewerving werd zonder toestemming en ten onrechte van de namen Noto Soeroto en "Oedaya" gebruik gemaakt.

WAT ARTA WIL

„Arta" streeft naar een nauwere samenwerking en beter begrijpen tusschen Nederland en Indonesië en wel

a: *Bij de Indonesiers:* door middel van een geïllustreerd, populair blad, naast ontspannende en ontwikkelende lectuur, propaganda te maken voor gezonde denkbeelden omtrent volksgezondheid, volkshuishouding, handel, nijverheid, verkeer en spaarzin, kortom de dingen, waarin de Indonesiër bij uitstek bij Nederlanders ter schole kan gaan.

b: *Bij de Nederlanders:* meer algemeen een beter begrip te vestigen van hetgeen de Indonesiërs reeds vermogen, van de groote kwaliteiten van hart en hoofd, waarop zoovelen onder hen mogen bogen, van den zoo diep gewortelden volksgeest, zich uitende in eigen taal, eigen kunst en beschaving enz., hen te doen inzien, dat het hier gaat om millioenen en millioenen, die in een weinig materialistische maatschappij leven en het broederschap waard zijn, gelijk geen ander.

c: *Door te progageeren,* dat een lichamelijk gezonde, economisch denkende en krachtig handeldrijvende bevolking een waarachtig belang vormt voor den ondernemingsgeest in het algemeen.

Doelstelling van Arta, op de omslag afgedrukt.

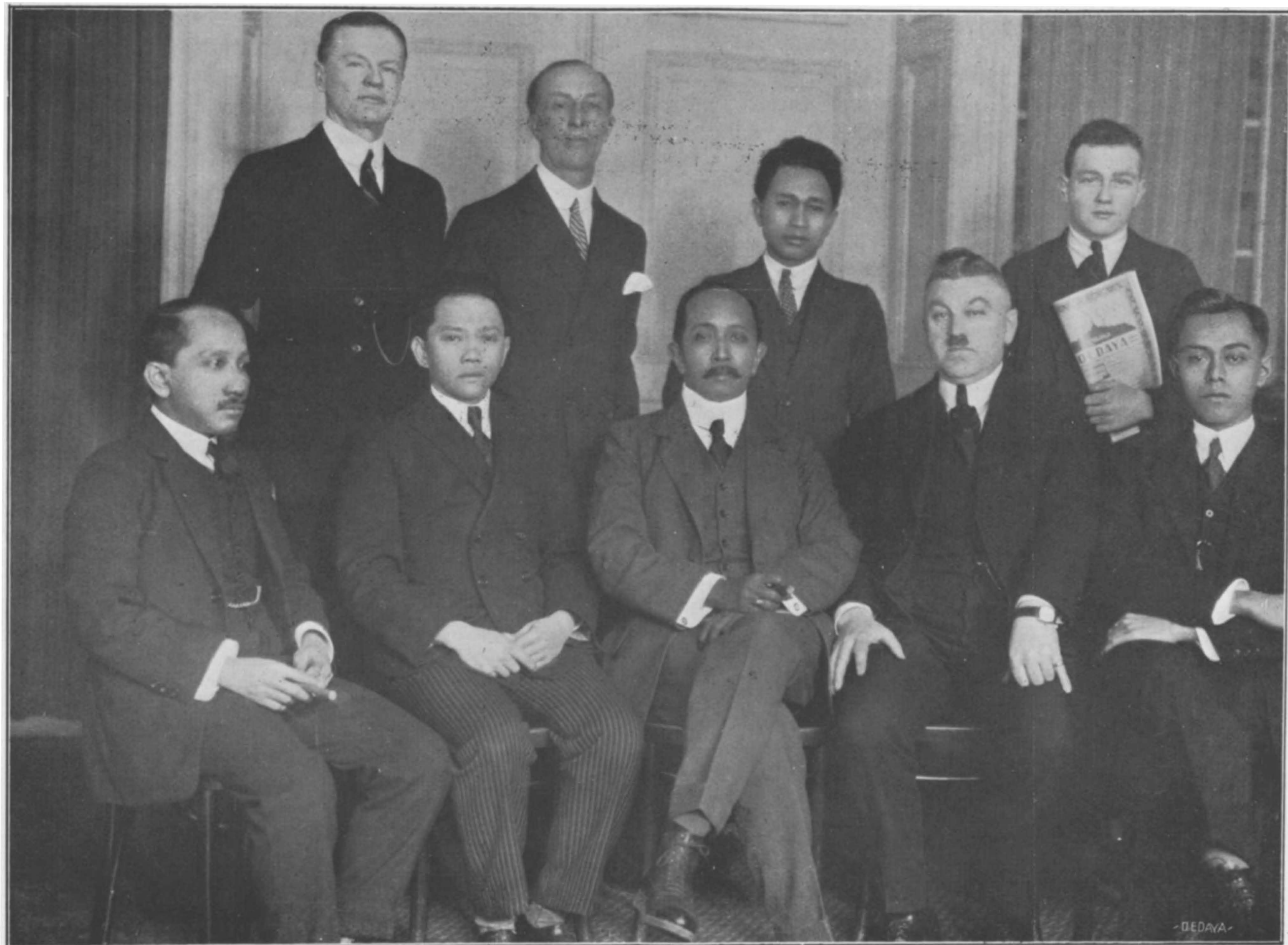
Het blad, waarvan de doelstelling, zoals die verscheen op de omslag, hier is overgenomen, was voornamelijk op Indonesië gericht. Het bevatte vooral foto's uit de Nederlandse actualiteit en van Nederlandse bezienswaardigheden, aangevuld met actuele foto's uit het buitenland. De spaarzame tekst was in het Maleis. De vele advertenties richtten zich ook vooral op de Indonesische lezer. De tekst handelde voornamelijk over economische zaken. De uitgever van het blad, het "Bureau Arta" wilde ook fungeren als handelsagent tussen Indië, Nederland en de Angelsaksische landen. Van wat Arta bij de Nederlanders wilde bereiken was niets te bekennen in het blad; in ieder geval niet in de vier overgeleverde nummers. Het ligt voor de hand aan te nemen dat het blad na vier nummers ophield te bestaan. Redacteur-medewerker aan het blad was overigens Raden S. Nimpoeno, over wie nog nader wordt geschreven, maar wiens pennevruchten niet overvloedig, noch zeer vermeldenswaard waren.

In organisatorisch opzicht kwam het in juni 1925 tot de Oedaya-Stichting, die onder bestuur van Noto Soeroto, Sitanala en J.L.Ch. van Beetem zich tot doel stelde aan Indonesiërs in Nederland die "tijdelijk in moeilijkheden zijn geraakt [...] moreele en financieele steunverleening" te verschaffen. De Stichting kreeg zijn fondsen onder andere uit een deel van het "Oedaya"-abonnementsgeld dat daartoe werd bestemd. Over het werk van de Stichting zijn geen gegevens gevonden. Het lijkt er op dat zij dezelfde roemloze weg volgde als "Indonesië in den Vreemde".

Het Nederlandsch-Indonesisch Verbond

Op 30 maart 1926 kwam het Nederlandsch-Indonesisch Verbond van Jongeren Organisaties (NIVIO) tot stand - een nieuwe poging om Nederlanders en gematigde Indonesiërs bijeen te brengen. Via het "verbreiden van kennis" en "het bevorderen van belangstelling aangaande Nederland in Indonesië en omgekeerd" wilde het verbond komen tot "beter onderling begrijpen, wederzijdsche waardeering en goede verstandhouding tusschen Nederlanders en Indonesiërs". Als tweede doel gold "het verbreiden van kennis omtrent Nederland en Indonesië in den Vreemde". Als middelen tot dit doel dacht

Bezoek van prins Soerjodiningrat aan het kantoor van Oedaya. Zittend v.l.n.r. Prawirowiworo (secretaris van de prins), Noto Soeroto, Soerjodiningrat, J.L.Ch. van Beetem, Poerbowinoto (regent, reisgenoot van de prins); staand: W.C. Lemei, H. Cochius, Soetan Melajoe, A. Bos.

Oedaya, november 1926.

In hout gesneden door het Verbondslid Fokko Mees.

OPROEP VAN HET „NEDERLANDSCH-INDONESISCH VERBOND VAN JONGEREN-ORGANISATIES"

BESCHERMHEER: PRINS SOERJODININGRAT VAN DJOCJAKARTA

Heeren Indologen en Indische Juristen en Allen, die belang stelt in Indonesië: wordt lid van het *„Nederlandsch-Indonesisch Verbond"* (contributie slechts *f* 3.—, leden van aangesloten Vereenigingen, zooals de „Indische Club", de „Indonesische Studieclub" en „Boeatan", *f* 1.— 's jaars).

Deze jonge Vereeniging, die na een paar maanden bestaan reeds 170 leden telt, waarvan rond 30 Indonesiërs i.e. 55 % van alle in Nederland studeerende Indonesiërs, stelt zich ten doel:

Het scheppen van gelegenheden, alwaar Nederlanders en Indonesiërs elkaar vriendschappelijk kunnen ontmoeten om door cultureele uitwisseling en door uitwisseling van ideeën en gedachten elkaar beter te begrijpen en te waardeeren.

Zij tracht dit doel te bereiken door het geven van lezingen, tentoonstellingen, filmvoorstellingen, gezellige avonden en opvoeringen en de bestudeering van alle cultureele vraagstukken.

Zij vermijdt alle politiek; zij laat deze aan de politici over, wetende dat alleen de cultureele banden in den ruimsten zin genomen, zooals alle wetenschappen, bouwkunst, godsdienst enz., tenslotte de eenige, duurzaamste banden zijn.

Zijn niet de tegenwoordige Zonen van Indonesië nog trotsch op de bevruchtende cultureele invloeden van de Indo-Germanen, de Hindoe's en van de Semieten, de Arabieren vóór de komst der Germanen, de Hollanders?

Zoo zal er ook eens een tijd komen, dat het nageslacht trotsch zal zijn op de onafwendbare cultureele invloeden van de Hollanders.

In beider belang leert elkaar nu reeds hier in Holland kennen, begrijpen en waardeeren, voor ge naar Uw werkelijk arbeidsveld gaat.

Want Indonesië is en blijft voor U Heeren Indonesiërs, Indologen en Heeren Indische Juristen Uw arbeidsveld en niet Holland. Sluit U daarom aan bij ons Verbond.

Namens het Hoofd-Bestuur:

Leiden, October 1926. Vice-Pres.

Inschrijving lidmaatschap, mondeling of schriftelijk, in het laatste kwartaal 1926 tevens geldend voor het vereenigingsjaar 1927, bij:

Den Haag: Rd. Ms. Noto Soeroto, Laan van Meerdervoort 60.
A. Doeve, Ieplaan 90.
Ir. Hein von Essen, Nassaukade 55, Rijswijk (Z.H.).

Leiden: Rd. Ms. Soeripto, Jan van Houtkade 20a.
Mr. D. J. W. J. Kluiver, Hooigracht 20.

Amsterdam: L. D. Petit, Saxenburgerstraat 34.

het NIVIO aan de organisatie van kunstavonden, lezingen, tentoonstellingen, filmvoorstellingen, een jaarlijkse grote propagandatournee en het verschaffen van mogelijkheden waar Nederlanders en Indonesiërs ''elkander in goede gezindheid kunnen ontmoeten''. Organisaties en personen konden lid worden.

Van groot belang in de eerste maanden van het Verbond was de aanwezigheid in Nederland van prins Soerjodiningrat, broer van de sultan van Djokjakarta. Hij aanvaardde het beschermheerschap en zette zich daadwerkelijk in voor het Verbond. Zijn inzet bracht een twintigtal Indonesiërs er toe meteen de stap tot toetreding te wagen. Zijn persoon ook weerhield waarschijnlijk de Perhimpoenan Indonesia van harde actie. De voormannen in de P.I. kwamen voor een groot deel uit een milieu waar de Javaanse vorstenhoven hoog in aanzien stonden. Voor een directe confrontatie met de prins schrokken de P.I.-voormannen wellicht terug. Met de prinselijke aanmoediging trotseerden de Indonesische Verbondsleden de morele en soms ook directe druk van P.I.-zijde. Tot erevoorzitter werd Noto Soeroto gekozen. Voorzitter werd mr. D.J. Kluiver, secretaris ir. Hein von Essen. Soeripto, als vice-president, Jodjana en A.F. Pasanea, studerend voor de hoofdakte, vormden het Indonesische bestuursdeel. Bij oprichting telde het Verbond honderd leden. De aanzet tot het Verbond ging van Kluiver uit die begin 1926 het mislukte initiatief-Goedhart weer opnam. Hij vond vooral bij Soeripto, zoon van een oudere broer van de soesoehoenan van Solo, een enthousiast gehoor. In eerste instantie was het idee om incidenteel Nederlands-Indonesische samenkomsten te organiseren waar met de wederzijdse cultuur kon worden kennisgemaakt. Ook gezamenlijke kunstreizen in binnen- en buitenland behoorden tot het programma. Op 7 maart kwamen 7 initiatiefnemers bijeen. Op voorstel van Noto Soeroto, wiens eigen ideeën op cultureel gebied zeer dicht kwamen bij die van Kluiver en Soeripto, werd besloten een permanente vorm van sa-

menwerking te kiezen.
Noto Soeroto verschafte het Verbond ruimte in ''Oedaya''. Hoe dicht het Verbond en Noto Soeroto bij elkaar stonden blijkt uit Kluivers rede op 12 juni 1926 op de zeer goed bezochte afscheidssoiree van de prins in Den Haag. Enkele citaten kunnen volstaan: ''Ons verbond wil omvatten, aan den eenen kant alle groepen die Indonesië als begrip niet meer willen loslaten. anderzijds hen die het begrip Nederland niet willen prijsgeven, doch in waardeering voor elkander, in de vaste overtuiging, dat beiden elkander noodig hebben in cultureelen zin en voor een rustigen uitbouw in de toekomst''. Het Verbond wilde via wederzijds waarderen en begrijpen een sfeer van vertrouwen en rust tussen Oost en West versterken. ''Dit laatste zal alleen dan mogelijk zijn indien deze versterkte band van zuiver cultureelen aard zal zijn. Zulk een band tusschen Nederland en Indonesië zal van het grootste belang voor de toekomst zijn. Slechts de cultuur, in ruimen zin genomen, zal in staat zijn ons te doen vinden wat bindt en te doen vermijden wat scheiding brengt.'' Een uit 'Oedaya'' overgenomen interview met het Verbondsbestuur verschaft tenslotte alle nodige informatie.

Oedaya, december 1926.

HET „NEDERLANDSCH-INDONESISCH VERBOND", UITEENGEZET DOOR HET HOOFDBESTUUR

Het is ons gebleken, dat deze en gene zich nog geen juiste voorstelling heeft gevormd omtrent het doel en de werkwijze van het, begin van dit jaar, opgerichte „Nederlandsch-Indonesisch Verbond van Jongeren-Organisaties" (N.I.V.J.O), kortweg genoemd het „Nederlandsch-Indonesisch Verbond".
Naar aanleiding hiervan heeft het Hoofdbestuur van dit Verbond besloten hieronder te doen afdrukken het vraaggesprek, dat de redacteur van „De Avondpost", de heer B. van Eysselsteyn met het Hoofdbestuur gevoerd heeft, een en ander als inleiding van meerdere artikelen, welke het Hoofdbestuur voornemens is eerlang te publiceeren.
Het Hoofdbestuur spreekt hierbij tevens zijn dank uit voor de gastvrijheid, welke de redactie van het tijdschrift *Oedaya* verleent, door de plaatsing van deze artikelen, zoolang het Verbond nog niet over een eigen Orgaan beschikt.

. . . .

„Het is nog maar kort geleden, dat in de pers berichten werden gepubliceerd aangaande een nieuw opgericht Verbond, dat zich ten doel stelt de banden tusschen Nederland en Overzeesche Gewesten te versterken in cultureelen en algemeenen zin.
Bij de oprichting reeds meenden wij er op te moeten wijzen, dat het Verbond er goed aan zou doen zich te verstaan met parallel loopende bewegingen op cultureel gebied, als b.v. de Oedaya-beweging van den Javaanschen dichter Raden Mas Noto Soeroto en het was ons aangenaam te vernemen, dat eenigen tijd later het Verbond naast het beschermheerschap, aangeboden aan Zijne Hoogheid Prins Ario Soerjodiningrat van Djogjakarta, het eerevoorzitterschap had aangeboden aan Noto Soeroto, die het aanbod (evenals de Prins) aanvaardde.
Waar wij meerdere keeren gewezen hebben op het geweldige belang, dat al deze stroomingen voor de toekomstige ontwikkeling in de verhouding tusschen Nederland en Overzeesche Gewesten beteekenen, meenden wij er goed aan te doen het Hoofdbestuur van het Verbond te verzoeken ons een interview te willen toestaan
Zoo had dan gisteren een onderhoud plaats tusschen de heeren Mr. D. J. W. J. Kluiver, voorzitter van het Verbond: Raden Mas Soeripto, onder-voorzitter en Ir. H. von Essen, algemeen secretaris met den „Avondpost"-redacteur.
Het eerste sprak Mr. Kluiver: „Laat ik beginnen met er de aandacht op te vestigen, dat men het Nederlandsch-Indonesisch Verbond niet zal moeten verwarren met het destijds opgerichte Indonesische Verbond van Studeerenden, welk Verbond zooals men zich herinneren zal, indertijd ter ziele gegaan is, ondermijnd en verscheurd door politieke verschillen, welke langzamerhand in dat Verbond waren binnengedrongen. Men heeft ons er van verdacht een voortzetting of een herleving te zijn van het Indonesisch Verbond van Studeerenden. Niets is minder waar dan dat. Ons Nederlandsch-Indonesisch Verbond heeft met het Verbond van Studeerenden niets te maken, zelfs niet zijdelings en wij vermijden zorgvuldig alle politiek en politiek getinte zaken, ons alléén houdende op cultureele grondslagen. Wij trachten door ons werk een wederzijdsch waardeeren en begrijpen te scheppen tusschen Nederland en Overzeesche Gewesten. Zulk een band tusschen Holland en Indonesië is van het allergrootste belang voor de toekomst.
„Waarom spreekt u van een Nederlandsch-Indonesisch Verbond? Het is mij opgevallen in de serie artikelen, die ik in de „Avondpost" over Nederland en Overzeesche Gewesten schreef dat vele lezers zich verbazen, ja — soms ergeren aan het woord Indonesië, dat voor hen zuiver een roode en revolutionaire beteekenis schijnt te hebben".
Raden Mas Soeripto gaf hierop het antwoord: Men moet toch niet vergeten, dat „Indonesië" ook een geographische beteekenis heeft. Het duidt de Indische eilandengroep aan, in tegenstelling met India of Indië — het vasteland. Er zit een éénheidsbegrip in het woord Indonesië, die nog andere beteekenissen heeft dan revolutionair-gezinden of revolutionair-vreezenden hinein interpretieren willen.
Doch om deze geographische beteekenis alléén hebben wij waarlijk het woord Indonesië niet gekozen. Ik zal u precies uiteen zetten wat de beteekenis is van den naam van ons Verbond.
In den tijd, waarin wij leven, is in overzeesche gewesten duidelijk een neiging naar verzet, ontevredenheid, wrevel en wrok merkbaar. Het woord Indonesië — een geographische benaming, door nationalistische elementen voor eigen doeleinden gebruikt, heeft een sterken weerklank gevonden in de harten der jonge en intellectueele groepen van de inheemsche bevolking. Zij zijn „Indonesiërs", bewoners van Indonesië. Wie de bekoring niet voelt, die van dit woord moet uitgaan voor mijn landgenooten, begrijpt weinig of niets van den geest van dezen tijd. Er is nu eenmaal een verkoeling merkbaar Het „Nederlandsch-Indië" bezit geen vertrouwen meer, evenmin laat de jonge intellectueel zich meer „inlander" noemen. Want hij, de jonge dokter, advocaat, ambtenaar of geleerde, hij weet dat in Nederland bij de groote massa dat woord „inlander" de beteekenis heeft van wilde, menscheneter, boschjesman, kanibaal of iets dergelijks. Wat weet de doorsnee Hollander eigenlijk van Indonesië af, wat kent hij b.v. van Java's oude geschiedenis en cultuur.
Zoo leven wij dan in een tijd waarin een geestelijke opleving merkbaar is. Een opleving, die — laat ik het ridderlijk erkennen —

voor Nederland, van een Nederlandsch standpunt beschouwd, zijn groote gevaren met zich brengt. Men wantrouwt in Nederland het woord „Indonesië" Goed. Het is misschien begrijpelijk. Maar evenzeer begrijpelijk is het — laat de Nederlander dit eens ridderlijk erkennen — dat in dezen tijd van verwarring en destructie, en van zoeken naar komende verhoudingen, in Indonesië een zeker wantrouwen is ontstaan ten opzichte van het woord „Nederland". „Nederland" beteekent voor Indonesië het wantrouwen van eeuwen verleden. „Indonesië" beteekent voor Nederland het wantrouwen van een onbekende toekomst".

Raden Mas Soeripto zweeg even en hervatte toen met nadruk: „Om aan dit funeste en moordende wantrouwen tusschen „Nederland" en „Indonesië", twee levende begrippen in dezen tijd van kentering, een einde te maken ....; om deze twee verscheidene begrippen, die toch ieder hun eigen waarde hebben, te overbruggen ...., daarom voelden wij ons gedwongen mede te werken aan de tot stand koming van een Verbond, dat aan den éénen kant zou bevatten 't element, dat Indonesië als begrip niet meer wil loslaten en aan den anderen kant het begrip Nederland evenmin loslaat, doch beiden waardeert, daar beiden elkaar noodig hebben in cultureele uitwisseling en de rustige ontwikkeling voor de toekomst.

Dit nu is het Nederlandsch-Indonesisch Verbond.

De naam zal u nu duidelijk genoeg zijn. Een Nederlandsch-Indisch Verbond zou werkelijk geen reden van bestaan hebben, omdat de oude terminologie door de nieuwe menschen niet meer gewaardeerd kan worden en niet meer het vertrouwen bezit. Nieuwe namen in nieuwe tijden. Wie over deze dingen niet kan heenstappen bewijst daarmede geen nieuw mensch te zijn; doch een kniesoor, die dood valt over een kleine kwestie, en de groote lijnen: het innig contact tusschen Nederland en Indië, ook in dezen hachelijken tijd en de toekomst, volkomen uit het oog verloren heeft".

„En welke is de rol, die uw Verbond in dezen tijd denkt te spelen?"

Mr. Kluiver antwoordde daarop: „Ons Verbond richt zich tot de Jongeren van het Oosten en het Westen; het wil een sfeer van onderling waardeeren scheppen, een kennismaking van Oost en West, waarin banden gelegd worden, die tot beter en grooter resultaat kunnen leiden dan het zaaien van haat, nijd en tweedracht eenerzijds, en begrippen van meerderheid, heerschzucht en misverstand anderzijds. Zooals Raden Mas Soeripto reeds zeide: een cultureele band tusschen Nederland en Indonesië."

„Hoe is u er toe gekomen den Pangeran Ario Soerjodiningrat het beschermheerschap aan te bieden?"

Ir. H. von Essen lachte: „Me dunkt, dat zal u duidelijk genoeg zijn als u zich het interview herinnert, dat u zelf met den Prins van Djocja gehad hebt. Ik heb dit onderhoud destijds in de „Avondpost" gelezen en u zult me moeten toestemmen, de ideeën kennende, die Prins Soerjodiningrat er op na houdt, en zijn liefde voor de kunst van zijn volk, zijn harde werken op cultureel gebied, op gebied van Oostersche dans, muziek, tooneel en literatuur, dat deze man de juiste man is om het beschermheerschap te aanvaarden van een Verbond, dat cultureele waardeering en een sfeer van begrijpen scheppen wil tusschen Nederland en Indonesië".

„Welk verschil bestaat er eigenlijk tusschen de Oedaya-beweging van Raden Mas Noto Soeroto en de uwe? Is er een verband tusschen beide groepen? Indertijd heb ik er reeds op gewezen, dat Oedaya vele punten met uwe Vereeniging gemeen heeft."

„Neen", antwoordde Ir. von Essen, „direct met elkaar te maken hebben Oedaya en het N.I.V. niet. Vergeet u niet, dat Oedaya een geestesbeweging is, die, uitgaande van den persoon van den Javaanschen dichter Noto Soeroto, met eigen middelen tracht haar doel te bereiken. Het spreekt echter van zelf, dat ons Verbond, dat cultureele banden wil versterken tusschen Nederland en overzeesche gewesten, punten van overeenstemming vindt in een geestesbeweging als die van Noto Soeroto of in andere vereenigingen en dus op die punten in samenwerking steun vindt. Noto Soeroto is in dit opzicht een Indonesiër, die zijn sporen verdiende. Hij is een publicist van naam, zoekt eveneens naar onderling begrijpen en waardeeren en daarom schroomden wij niet hem het eere-voorzitterschap van het N.I.V. aan te bieden. Wat echter het werk van Oedaya betreft, dit is niet organisatorisch afgerond en blijft een werken des geestes, een ideeënverbreiding en sfeer scheppen zonder tot organisatie te willen komen, zooals dat in het Nederl.-Indon. Verbond het geval is."

„Wat verstaat u onder „Jongeren-Organisaties"? U meent daarmede toch niet jong van leeftijd?"

Neen. Met dat wat wij onder Jongeren verstaan bedoelen wij hetzelfde als wat Noto Soeroto wel eens dichterlijk de „Morgenmenschen" noemt; de bouwers en de zoekers naar een nieuwe synthese. Zoeken wat bindt en vermijden wat scheidt... Het zijn de menschen die in dezen tijd van vele nieuwe wijsheden en dwaasheden het wereldverband voelen, dat tusschen de volkeren bestaat. Zij, die weten hoe nationalisme zonder méér, en dweepziek chauvinisme de ontwikkeling en internationale oriënteering van iedere natie in den weg staat. Zij, die den rassen-superioriteitswaan hebben overwonnen en 'n nieuwe samenleving willen helpen vormen gebaseerd op de gelijkheid en gelijkwaardigheid van volkeren en rassen. Die een internationaal recht erkennen, dat onaantastbaar staat boven het egoïsme van groepen en volkeren.

„En welke is de werkwijze van uw Verbond?"

Mr. Kluiver antwoordde: Zoowel in Nederland als in Indonesië en het buitenland wil het Verbond belangstelling bevorderen aangaande Indonesië en Nederland. Daartoe zullen kunstavonden worden georganiseerd, lezingen worden gehouden, tentoonstellingen en filmvoorstellingen gegeven en zooveel mogelijk eenmaal 's jaars een groote propaganda-tournée, waarop Indonesische kunst en Indische toestanden nader tot het Hollandsche publiek zullen worden gebracht.

„Ik heb," zeide Raden Mas Soeripto, „reeds veel gereisd in de Westersche wereld en steeds weer verbaas ik mij er over hoe weinig de Westersche volkeren op de hoogte zijn van Indonesië in het bijzonder en het Oosten in het algemeen. Het is bedroevend. En toch: in het Westen leerde ik, juist door de Westersche kunst en cultuur, den Westerling het beste verstaan en begrijpen. Aan de bloemen kent men de plant. En aan de kunst een volk. Zoo moet het dus mogelijk zijn om door uitwisseling van kunst en ideeën die in het volk leven, de rassen en volkeren nader te brengen. Binnenkort hopen wij voor den dag te komen met een nader plan."

„Is het Verbond in dien korten tijd reeds aanmerkelijk gegroeid"?

„Wij hebben zeer veel belangstelling ondervonden, zoowel van Nederlandsche als Indonesische zijde. Meerdere vereenigingen zijn reeds toegetreden of deden ons blijken van sympathie toekomen. Doch daarover zullen wij te zijner tijd nog wel nadere berichten publiceeren."

Hiermede was het onderhoud met het hoofdbestuur van het Nederlandsch-Indonesisch Verbond geëindigd, een Verbond, dat als verschijnsel van dezen tijd, om zijn bezadigdheid en ernst waarmede het de brandende vraagstukken van Nederland en overzeesche gewesten onder de oogen ziet, niet voldoende kan worden gewaardeerd."

Clubavond van het NIVIO, 21 december 1926.
1. Mr. D.W.J.W. Kluiver, voorzitter. 2. Ir. Hein von Essen, algemeen secretaris. 3. Th. van Erp, spreker clubavond. 4. R.M. Soeripto, vice-voorzitter. 5. R.M. Jodjana, tweede secretaris. 6. P.J.E. Rhemrev, eerste secretaris. 7. A.F. Pasanea, penningmeester. 8. R.M. Noto Soeroto, ere-voorzitter. 9. Mr. A. Doeve, tweede penningmeester.

In oktober 1926 telde het Verbond 170 leden, van wie 30 Indonesiërs, een getal dat zoals het Verbond trots vaststelde veertig procent van de intellectuele Indonesiërs in Nederland uitmaakte.
Het Verbond was tot eind 1926 nog niet erg actief. De afscheidsbijeenkomst voor de beschermheer in juni 1926 vormde de enige grote openbare activiteit. Wel traden in de loop van 1926 zeven organisaties als lid toe; onder andere de Leidse Indologen Vereeniging, Boeatan, de Bond van a.s. Zendelingen en de Indische Club, een vooral Indo-Europese gezelligheidsvereniging van studerenden. Soeripto verzorgde met Boeatan een wajangvoorstelling en Noto Soeroto leidde een excursie van de Indonesische leden naar het Koloniaal Instituut in Amsterdam.
De jaren 1927 en 1928 waren de succesjaren van het Verbond. Het groeide tot ruim 700 leden en 19 aangesloten organisaties in mei 1928. De organisaties waren overwegend studentenverenigingen, waaronder zes katholieke. In de grootste afdeling Den Haag werden vanaf december 1926 wekelijks clubavonden gehouden, waar meestal een lezing over een Indisch onderwerp werd verzorgd. Ook de afdelingen Leiden, Utrecht, Amsterdam en Rotterdam hielden zich met dergelijke activiteiten, hoewel minder frequent, bezig. Het jaarlijkse hoogtepunt vormde de soiree die in het begin van het jaar werd georganiseerd. Dit was een Haags societygebeuren, dat met koninklijke belangstelling werd vereerd. Vast programmapunt hierop waren Javaanse dansen, waarvan Soeripto, de Indologiestudent Soekamto en Soebanto, die aan de Haagse academie tekenonderwijs volgde, de belangrijkste vertolkers waren. Zij werden vaak bijgestaan door Siti Soendari. Ook Hawaii- en krontjongmuziek werd telkenmale gespeeld.
Naar buiten toe vormden de Javaanse dansen de trekpleister van het Verbond. Op propaganda-avonden in Nederland volgde hun uitvoering op een wervende rede van Kluiver of Soeripto, die zich beiden bijzonder inzetten voor het Verbond. De drie buitenlandse tournees van het Verbond bestonden aldus ook uit een optreden van Indonesische studenten.
In juli 1927 werd met groot succes achtmaal opgetreden op een muziektentoonstelling in Frankfurt, waar Jodjana het gamelanorkest leidde. In een nabeschouwing stond het volgende: ''Iederen avond werd na de voorstelling het toneel bestormd door menschen, die foto's van de dansers wilden hebben, die hen wilden bewegen ook in andere steden op te treden, of die hen op een of andere wijze hun geestdrift voor hetgeen zij genoten hadden wilden kenbaar maken. Ook de direkteur der tentoonstelling betuigde schrijver dezes in een privé-gesprek zijn enthousiasme en beweerde, dat hij deze dansvoorstellingen mede als hoogtepunt der tentoonstelling beschouwde. Nog weken nadien werden in de Duitsche pers in artikelen en berichten deze dansen genoemd.''
Onder auspiciën van de Volkenbond vond in Praag van 7 tot 14 oktober 1928 een Internationaal Congres voor Volkskunst plaats. No-

De dansgroep van het NIVIO voor het presidentiële paleis in Praag. Van rechts af Noto Soeroto, Soeripto, P.A.J. Moojen, Soebjakto (gemeenteambtenaar Soerabaja met verlof), Soebanto, Oemar Said, Soekardi, Soedomo, Moehamadsjah, P.J.E. Rhemrev, Mej. J. Hoogervorst, Soekanto en Soemiar.

to Soeroto werd in de officiële Nederlandse delegatie opgenomen. Hij hield een voordracht over de Javaanse dans. Het Verbond vaardigde de groep studenten af, die in februari 1928 op de jaarlijkse soiree voor het eerst in Nederland een wajang wong-voorstelling, waarbij mensen de wajangkarakters spelen, had opgevoerd. Onder leiding van Noto Soeroto tenslotte trad deze zelfde groep in januari 1929 in het Ruhrgebied op.

De nadruk op Javaanse kunst, gamelan en dansen werd niet algemeen gewaardeerd. Deze naar buiten toe succesvolle activiteit werd naar voren geschoven als bewijs van de bloei van het Verbond, maar ging ten koste van de minder spectaculaire uitgangspunten van het Verbond. De oprichting van studiekringen en gespreksgroepen in diverse plaatsen was bedoeld om te voorzien in het persoonlijk, intensief contact tussen Oosterling en Westerling, dat in de Verbondsactiviteiten werd gemist. Het onvermijdelijke getalsmatig overwicht van de Nederlanders in het Verbond "verdronk" het Indonesische element. In de groep Indonesiërs schrikte de Javaanse nadruk de niet-Javanen van deelname af.

Daarnaast was er druk van de zijde van Perhimpoenan Indonesia, die de Verbondsleden verketterde en zware druk uitoefende om afzijdig te blijven. Als eerste reactie schreef "Indonesia Merdeka":

"In tweeërlei opzicht is dit verbond ons vijandig gezind te noemen: eerstens, omdat voor het grootste deel de weinige Indonesische leden óf wegens hun anti-nationalistische aspiraties uit onze vereeniging zijn gezet, dan wel uit eigen beweging als lid van de P.I. hebben bedankt; tweedens, omdat hun politiek van samenwerking met den Blanda lijnrecht tegen de beginselen van de P.I. ingaan, al trachten ze dat ook te verbergen achter phrasen als 'met terzijdestelling van alle politieke tendenzen', 'een culturele associatie bevorderen' en dergelijke meer." Een paar maanden later had het blad het over "gedegenereerde typen". In het Verbond "leenen slavenzielen zich tot wegwijzers om zwakke landgenooten op den moreelen dwaalweg te helpen, doelbewust". Een bewijs van de harde houding van de P.I. ten opzichte van NIVIO-leden blijkt uit het hier opgenomen besluit van de ledenvergadering van februari 1929. Vooraf aan de jaarlijkse feestavond van het Verbond postten P.I.-leden voor de deuren van de Indonesische Verbondsleden. Deze durfden toen hun huis niet te verlaten. Ook beschikte de P.I. over een informant uit de Verbondsgelederen.

Voor de Indonesiërs was aldus deelname aan het Verbondswerk geen zaak die los stond van de politiek, maar een bewuste, en door de tegenstanders geaccentueerde, keuze voor

samenwerking met Nederland. Noto Soeroto draaide daar ook niet omheen in enkele toespraken die hij begin 1927 voor NIVIO-vergaderingen hield. De sfeer van vriendschap, vertrouwen en onderling waarderen tussen Nederlanders en Indonesiërs, het "internationalisme", stelde hij tegenover het "nationalisme", dat hij scherp bestreed. Binnen Noto Soeroto's politieke ideeën pasten de doelstellingen die het Verbond voorstond, maar in hun consequenties gingen zijn denkbeelden, logisch en onlosmakelijk verbonden aan de culturele component, veel verder. De Nederlandse leden konden zich, minder onder druk van een volstrekt tegengestelde opvatting veel vrijblijvender opstellen.

In november 1927 verscheen het orgaan van het Verbond voor de eerste maal: "NIVIO, Nederlandsch-Indonesisch Tijdschrift", dat algemene artikelen over de nagestreefde doeleinden, de ontplooide activiteiten en nieuws van bestuur en afdelingen bevatte. De volgende drie nummers verschenen maandelijks. Het vierde nummer bevatte een oproep tot extra-bijdragen om de verschijningsfrequentie te handhaven. Er werden te weinig nieuwe leden geworven en te weinig leden van aangesloten verenigingen meldden zich als individueel lid.

De oproep hielp blijkbaar niet want in 1928 verschenen nog slechts drie nummers. In het voorjaar 1928 werd de naam van het Verbond ontdaan van de verwarrende toevoeging "van Jongeren Organisaties". In juli werd het eerste driejaarlijkse congres van het N.I.V. gehouden. Als plaats van handeling was hiervoor de Indische Tentoonstelling te Arnhem gekozen. Het congres hield niet in dat over koers en wedervaren van het N.I.V. werd gesproken. Soeripto, Noto Soeroto en een Nederlands lid hielden een lezing en het programma werd volgemaakt met een Indonesische kunstavond.

Soeripto's rede begon met een politieke beginselverklaring waarmee ook hij de culturele doelstelling van het Verbond overschreed: "Er is voorzeker geen Indonesiër, die niet uit heel zijn hart verlangt naar de zelfstandigheid van zijn geliefd Indonesië. Overheerscht te worden door een ander volk is altijd een bewijs van minderwaardigheid, en: dien smaad willen wij niet in alle eeuwigheid op ons volk laten rusten. Daarom werkt en worstelt thans iedere zoon van Indonesië, die zich bewust is iets te kunnen, en die iets voelt voor de eer van zijn land, om zoo spoedig als slechts eenigszins mogelijk is, de heet begeerde zelfstandigheid voor zijn volk terug te winnen.

En daarom aarzelen velen van ons niet, om ondanks de vele en zware offers, die deze onderneming van ons eischt, naar het Westen te tijgen en daar jarenlang te verblijven, teneinde de wijsheid en de wetenschap te verwerven, die aan het Westen de heerschappij over de wereld hebben verzekerd "

Hij vervolgt enkele alinea's verder:

"Doch nu kan de Indonesische student, die hier in Holland vertoeft, een tweevoudige houding aannemen tegenover het Holland-

Indonesia Merdeka, 1929.

BESLUIT DER ALGEMEENE LEDENVERGADERING VAN 3 FEBRUARI 1929.

De Algemeene Ledenvergadering der Perhimpoenan Indonesia, gehouden den 3en Februari 1929 te Den Haag,

constateerende, dat de leden *Soekardi* en *Soedomo* hun medewerking hebben verleend aan de z.g. kunstuitvoering van het „Nederlandsch-Indonesisch Verbond van Jongeren-Organisaties", onder Auspiciën van den Deutsch-Niederl. Verein, gehouden in Januari te Keulen;

overwegende, dat de beginselen van het N.I.V.J.O. lijnrecht staan tegenover die der P. I., immers dit verbond draagt in zijn vaandel de twee-eenheid van Nederland-Indonesië, als zoodanig in strijd met de gedachte „Indonesië los van Holland", terwijl zijn oprichting geïnspireerd werd door de gedachte om, zooals het heet, de Perhimpoenan Indonesia „ten gronde te richten";

overwegende voorts, dat het N.I.V.J.O. door het geven van z.g. kunstuitvoeringen zich gewillig laat leenen tot het bevorderen der Nederlandsche koloniale propaganda in Europa ten gunste van Nederland, immers wekt het optreden van Indonesiërs in een organisatie onder den naam „Nederlandsch-Indonesisch Verbond" in het buitenland den indruk van bereidwilligheid der Indonesiërs om de Nederlandsche leiding te aanvaarden;

gehoord de uiteenzettingen van het Bestuur;

gehoord de verklaringen van de leden Soekardi en Soedomo;

overtuigd:

1o. dat het Bestuur ten aanzien van het lid S o e k a r d i voldoende maatregelen heeft genomen om hem het standpunt der Vereeniging duidelijk te maken; voorts, dat voornoemd lid desondanks *met terzijdestelling van de raadgevingen en bezwaren van het Bestuur* zijn medewerking aan bovengenoemde „kunstuitvoering" vrijwillig heeft verleend;

2o. dat het lid S o e d o m o wist, althans moest vermoeden, dat zijn handelwijze onvereenigbaar is met de beginselen der P. I.;

concludeert:

1o. dat het lid S o e k a r d i *opzettelijk* de beginselen der P.I. schendt en zich schuldig heeft gemaakt aan contra-revolutionnaire propaganda;

2e. dat het lid S o e d o m o niet voldoende nauwgezetheid heeft betracht om de vereenigingsbeginselen in acht te nemen en zich mede schuldig heeft gemaakt aan contra-revolutionnaire propaganda.

Gelet op artikel 12 der Statuten en artikel 31 van het Huishoudelijk Reglement;

Besluit:

1o. het lid S o e k a r d i, op één stem na, met algemeene stemmen te *royeeren;*

2o. het lid S o e d o m o met algemeene stemmen *voorwaardelijk* te *royeeren* en hem ter zake ernstig te *berispen.*

Soeripto, naar een portret van Soebanto.

sche volk, of - algemeener - tegenover het blanke ras.
Wij kunnen ons laten beheerschen door wrevel, wrok, verbittering en haat, bedenkend hoe ons volk eeuwenlang onrechtmatig bejegend is geweest door die Europeesche naties en hoe nog steeds aan het streven naar emancipatie de grootste beletselen in den weg worden gelegd.
Maar men kan ook de houding aannemen van kalmte en verdraagzaamheid, ja zelfs van waardering en vredelievendheid en de laatste houding lijkt ons juister, verstandiger en. . . mannelijker.''
Veel samenhangender nog verwoordde Soeripto zijn visie in een artikel in de ''Indische Gids'' in 1929, dat hier is overgenomen.
In oktober 1928 vertrok Kluiver als bestuursambtenaar naar Indonesië. Ook Von Essen bedankte. Soeripto werd de nieuwe voorzitter. In een terugblik toonde Kluiver zich tevreden over de activiteiten, het ledental en de bijdrage die het Verbond had geleverd aan het ''persoonlijk, levend contact'' en waardering en vertrouwen in plaats van ''tweedracht en haat tussen blank en bruin''. Maar de neergang was toen al in gang. Het vertrek van de actieve Kluiver versnelde dat proces wellicht nog. De afdelingen meldden steeds minder activiteiten. De algemene ledenvergadering boog zich in november 1929 nog wel over een uitgebreide statutenwijziging. De naamsverandering werd officieel bekrachtigd en de doelstelling veranderd in: Het doel van het Verbond is het ijveren voor een geestelijke en cultureele toenadering tusschen Nederland en Indonesië teneinde de vriendschap tusschen Nederlanders en Indonesiërs te bevorderen op den voet van gelijkwaardigheid. De middelen tot dit doel werden uitputtend omschreven: mogelijkheden scheppen tot ontmoeting van Indonesiërs en Nederlanders ''in goede gezindheid'', belangenbehartiging door middel van een studiefonds, verbreden van kennis over Indonesië in Nederland en omgekeerd, het organiseren van studiekringen, publikaties, lezingen, kunstavonden en tenslotte ''het zich onthouden van iedere politieke actie en het principieel vermijden van de behandeling van politiek-getinte onderwerpen''.
Hierna verschenen nog twee afleveringen van het orgaan in januari en maart 1930, dunner dan ooit en spaarzaam bij de opsomming van activiteiten. Alleen de afdeling Rotterdam gaf nog tekenen van leven. Het bestuur organiseerde in februari 1929 nog het traditionele gala-soiree. Het geld was daarna op en het N.I.V. ontplooide geen activiteiten meer. Soeripto bekroonde zijn Nederlands verblijf door in mei 1929 te promoveren tot doctor in de rechtsgeleerdheid. Een maand later repatrieerde hij. Hein von Essen schreef over dit

NEDERLANDSCH NI-VIO INDONESISCH
VERBOND

VERSTERKING VAN DEN BAND TUSSCHEN NEDERLAND EN INDONESIE LANGS CULTUREELEN WEG.

VAN JONGEREN ORGANISATIES
Beschermh.: Prins Soerjodiningrat v. Djocjakarta
Dag. Bestuur: Mr. Kluiver, Raden Mas Soeripto Ir. Von Essen, T. P. Ongkiehong.

NIVIO. Nederlandsch-Indonesisch Tijdschrift, verschijnt tenminste acht maal per jaar. RED. Adres: Jan van Houtkade 20a, Leiden. ADM.: Rapenburg 24, Leiden. Abonnementsprijs voor niet-leden fl. 2. per jaargang

KONINKLIJK GOEDGEKEURD DEN 14en MAART 1927, STAATSBLAD No. 393

De geest onder de Indonesische Studenten in Nederland

DOOR

Raden Mas Mr. SOERIPTO,

President van het Nederlandsch-Indonesisch Verbond.

Er is den laatsten tijd nogal veel te doen geweest over den geest, die er heerscht onder de hier te lande studeerende Indonesiërs. Hieronder zal worden gepoogd, om een korte beschouwing daarvan te geven, waarbij getracht wordt aan te toonen, dat wat men algemeen als abnormaal constateert en uitlegt, in werkelijkheid heel natuurlijk is en noodwendig moet voortspruiten uit de omstandigheden.

Ter voorkoming van misverstand, zij hier medegedeeld, dat deze beschouwing niet alleen geldt de groep, die men gewoonlijk de extremisten noemt, maar eveneens de gematigden.

Willen wij om te beginnen een beeld van den doorsnee Indonesischen student uit het eerste kwart dezer eeuw geven, dan kan het volgende eenigszins als illustratie dienen.

Physiek is hij Maleisch-Indonesiër, verstandelijk Nederlander. In cultureel opzicht is hij naar gelang van het toeval inheemsch of uitheemsch georiënteerd. Of hij is een merkwaardig melange-product van allerlei cultureele invloeden, maar door het toevallige karakter is hij als individu in doorsnee tamelijk arm aan geestelijk cultureele waarden en wel hierdoor, omdat men zich geestelijk cultureele goederen nu eenmaal alleen met de grootste toewijding als zijn waardevol bezit kan eigen maken. Een bezit waaraan men dan als mensch ook werkelijk veel heeft.

Men zou verwachten, dat het de intellectueelen zijn, die de groote cultuurdragers zijn van hun volk. Het tegendeel valt echter te constateeren, wat zeer te betreuren is. In het algemeen kan men zeggen, dat juist de intellectueelen (de uitzonderingen daargelaten) een groote onverschilligheid toonen, ten aanzien van geestelijk-cultureele goederen, ook zelfs waar het die van hun eigen ras betreft. Dit verschijnsel meenen we deels dan ook te moeten toeschrijven aan de voor een waardeering niet bevorderlijke armoede bij zichzelf (als individu) en deels aan het, alle energie en tijd eischende, politieke nationalisme.

Om het bovenstaande beter te kunnen begrijpen, dient het volgende onder de oogen te worden gezien. Door hun dóór en dóór Europeesche intellectueele scholing zijn ze intellectueel in de hoogste mate. Door het onthouden worden (door deze scholen), juist gedurende hun meest ontvankelijke jeugdjaren, van religieus-humanistisch-ethische en aesthetische opvoeding, ontwaart de nauwkeurige beschouwer al gauw een onevenwichtigheid in intellect en houvast gevende innerlijke cultuur, met de balans diep neer naar den kant van het intellect.

De jeugdjaren brengen deze jongelieden door in twee in elk opzicht voor elkaar vreemde werelden: de school en het huis. De school vervreemdt hen van hun natuurlijke eigen omgeving. De eigen omgeving is vaak niet de ouderlijke, doordat er nog te weinig middelbare en hoogere schoolgelegenheid is, zoodat zij dikwijls verplicht zijn, om van jongsaf op een andere plaats dan de ouderlijke woning, bij vreemden, in den kost te komen. En ongelukkig, genoeg, verstaan zij door onwetendheid, hun plicht niet. Inplaats van het paedagogisch gemis aan cultureele vorming aan te vullen, slaan zij het ontwrichtingsproces slechts gade, zonder ook maar een vinger uit te steken.

En alsof dit alles nog niet treurig genoeg is, komen er meestal nog de volgende psychologische, voor een evenwichtigen groei nog meer verwarrende invloeden bij.

Levende in een koloniale maatschappij en dus behoorende tot de minder bevoorrechten dezer maatschappij, worden zij opgevoed door voor hen in lijf en ziel vreemde overheerschers.

Bovendien zijn het juist deze jeugdige mannen, die tengevolge van het voorrecht eener Westersche scholing, dikwijls reeds vroeg aan den lijve ondervinden, bejegeningen, die hun nationaal en raciaal gevoel kwesten, en die hen vaak onbewust door de vreemde opvoeders worden aangedaan. Op school, op straat, in de boeken en vooral in de Europeesche-koloniale pers, vinden overal, dag in dag uit, haast ongemerkt, maar nooit zonder gevolg, dergelijke dingen plaats. Deze afstootingen en aanrandingen zijn vaak een gevolg van dommen overheerschers- en rassenwaan. Iets waaraan slechts weinig Europeanen in de tropen zich schijnen te kunnen en willen onttrekken.

Een natuurlijk reagens op deze aanrandingen zijn wrok, wrevel en alle zuivere inzicht benemende haat. Deze gevoelens stapelen zich op, naarmate de contactjaren met de Europeanen en levenservaring grooter worden. Zij wachten slechts op een gunstige gelegenheid, om vroeg of laat zich met de door de onevenwichtige opvoeding veroorzaakte innerlijke verwarring te kristalliseeren tot een ontevredenheid, die vaak leven en houding bepaalt. Deze ontevredenheid doordringt en vervormt tenslotte hun geheele wezen.

Het is tragisch en ondankbaar, maar er zit in zekeren zin waarheid in, wanneer, ook van Indonesische zijde, beweerd wordt, dat het resultaat van al de millioenen aan het Inheemsch onderwijs besteed, naast individueel materieel voordeel, geen innerlijk geluk en bevrediging, maar ontevredenheid is.

Dit wordt in het algemeen verweten aan het onderwijssysteem, let wel, niet aan het onderwijs, maar aan het systeem. Onderwijs is noodig en noodzakelijk doch er moet een ander systeem komen. Zooals hier wordt uiteengezet blijken er echter nog andere factoren te zijn, die hiertoe hebben medegewerkt. Met ontevredenheid behept arriveert men in Europa en komt, vooral na den wereldoorlog, onder begunstiging der inflaties, in kennis met allerlei na-oorlogsche ideologiën en elementen, die dikwijls indirect de oogen openen voor onrecht in eigen omgeving. Het contact met al die onafhankelijke volken, doet de onafhankelijkheidsdrang bij hen tot een passie worden, en bevrijdt hen in Nederland van de koloniale hypnose, die den overheerscher in alle opzichten boven zich verheven deed wanen. Thans blijkt de overheerscher slechts hun gelijke.

Het opgekropte complex van ontevreden gevoelens bij den Indonesischen student wreekt zich dan, door hem in een over het oude geloof (omtrent de meerderwaardigheid van den overheerscher) triompheerende overtuiging te brengen, dat de overheerschers in hun eigen land maar doodgewone menschen zijn, ja, in vele opzichten zelfs minderwaardiger, voor wie men in zoover slechts minachting kan hebben.

En als de tijd van repatrieeren daar is, dan is naast diploma en blikverruiming, ontevredenheid — maar dan in een tienvoudigen omvang van vroeger — het groote bezit, dat men mee naar huis neemt en onwillekeurig verder verspreidt.

Aan wie de schuld? Niet aan deze slachtoffers, maar aan het onderwijssysteem (let wel, nogmaals, niet aan het onderwijs, maar aan het systeem) ten behoeve van de Indonesiërs, aan de eigen omgeving die haar paedagogische roeping door den geest des tijds niet verstaat en ook moeilijk verstaan kan en aan die Europeanen in Indonesië, ambtenaar of particulier, wier houding en optreden hebben meegewerkt om Europeanenhaters te kweeken. En tenslotte aan het na-oorlogsche Europa, dat op bepaalde groepen na, zich kenmerkt door zijn verwarrende en onklare beginselen, die zijn geestelijk leven beheerschen.

Na het voorgaande is het niet moeilijk om de geestesgesteldheid der Indonesische studenten te raden. Een ontevreden geest is uit zijn aard onrustig en deze onrust brengt op het gebied der politiek met zich mede een haken naar spoedige verandering van de bestaande orde, in het gegeven geval het koloniaal-staatkundige.

De meesten der Indonesische studenten in Nederland verlangen dus naar een spoedige verandering in de verhouding Nederland—Indonesië en naar gelang van de omstandigheden, zooals bittere ervaring in den omgang met Europeanen, temperament en lichtgeraaktheid, afkomst en aanleg en omgeving, zijn ze revolutionnair of evolutionnair gezind. Beide groepen hebben dit gemeen, dat ze haken naar een spoedige zelfstandigheid van hun land, terwijl beiden zijn toegerust met een groote dosis zelfbewustheid en vertrouwen op eigen kunnen.

Het verschil tusschen deze twee groepen is hoofdzakelijk hierin gelegen, dat de revolutionnairen, die men nu met meer juistheid de onverzoenlijke nationalisten zou kunnen noemen, de onafhankelijkheid willen herwinnen zonder van samenwerking

Indische Gids, 1929.

afscheid in "Oedaya". Het lukte niet een opvolger voor Soeripto te vinden; ook andere vacatures in het hoofdbestuur bleken onvervulbaar. Afdelingen werden opgeheven.
De nog resterende bestuursleden schreven voor januari 1930 een ledenvergadering uit, waarop over het al of niet voortzetten van het Verbond moest worden beslist.
Daarmee was ook deze poging Indonesiërs en Nederlanders bijeen te brengen mislukt. Voor de Indonesiërs was toetreding tot het "culturele" N.I.V. een politieke keuze die onaangename gevolgen voor hen had. Daar tegenover stonden voor enkelen van hen succesvolle optredens, maar voor de overigen geen bijzondere voordelen. Voor de Nederlanders gold dat hun getal het moeilijk maakte tot een persoonlijk contact met de "Oosterling" te komen.

Noto Soeroto's politieke systeem

Noto Soeroto had na de "Artha"-affaire in 1926 opnieuw soortgelijke, nog grotere problemen. Een dreigend faillissement kon in maart 1926 nog maar juist worden afgewend. In november publiceerde zijn ex-medewerker Van Beetem de brochure "De ontmaskering van Raden Mas Noto Soeroto". Van Beetem was uitermate boos en verbitterd, zoals blijkt uit de openingsregels.
"Noto Soeroto, de Javaansche dichter, de ziener uit het Oosten, de idealist, die streeft naar de verbroedering van het Nederlandsche en het Indonesische volk! Zoo is hij uit tijdschrift en courant aan velen *b*ekend. Maar door weinigen wordt hij *g*ekend: Noto Soeroto, de oplichter, de zwendelaar, de volksmisleider! Dat is de werkelijke Noto Soeroto. Als goed Vaderlander acht ik het mijn plicht het Nederlandsche Volk te toonen, wie de Indische prins is, die zoo aller vertrouwen geniet, die zoo bemiddelend optreedt tusschen de twee volken, der regeering niet ongevallig. Als goed Vaderlander acht ik het mijn plicht, dat idealistenmom en zienersmasker, waarachter deze geraffineerde tooneelspeler zich verbergt, weg te rukken en zoo den goedgeloovigen Nederlander te laten zien, hoe deze Oosterling zijn spel speelt, om de zoo begeerde verbroedering tusschen het Nederlandsche en het Indonesische volk te exploiteeren tot eigen voordeel!"
Behalve wanbeheer en onbetrouwbaarheid in financieel opzicht verweet hij Noto Soeroto ook gezagsondermijnende activiteiten. Hij noemde een rede in november 1926 voor de linkse "Nooit-meer-oorlog-federatie", die dienstweigering ondersteunde. Noto Soeroto wees hier de eenzijdige ontwapening af, maar bepleitte zijn eigen denkbeelden. Ook zijn inleiding bij de Adi-Poestaka-brochure van Sitanala over de Kaja-Kaja's, een Papoeastam die met uitsterven werd bedreigd, onder de titel "In den Nederlandschen Staat een volk in stervensnood!" vormde een steen des aanstoots. Noto Soeroto sprak hier van "willekeur, beginselloosheid, en gebrek aan durvend en edelmoedig initiatief" die leidde tot toestanden uit "vergane eeuwen". De brochure leidde tot Kamervragen en ingezonden stukken.
Van Beetem liet in zijn brochure vet drukken: "Ik tart Noto Soeroto mij voor de Rechtbank te dagen, opdat moge worden uitgemaakt of ik een lasteraar dàn wel hij een bedrieger is!" Noto Soeroto nam de handschoen op en diende een klacht wegens belediging in die op 9 mei 1927 werd behandeld. Een week later kreeg Van Beetem een boete van 25 gulden. Diezelfde dag stuurde Noto Soeroto een ingezonden brief aan de Nederlandse pers, waarin hij de beschuldigingen weerlegde.
In het prille NIVIO was Noto Soeroto actief op diverse bijeenkomsten. Hij ging enkele

met de thans regeerende macht te willen weten. Zij nemen aan, dat van de regeering niet verwacht kan worden, dat deze ernstig zal medewerken om mee te roepen de leuze „Los van Holland", om zoodoende haar eigen graf te delven. Voor deze groep is onafhankelijkheid alleen mogelijk, wanneer alle banden met Nederland worden doorgesneden.

De evolutionnaire groep ziet daarentegen nog nut in een samenwerking met de macht, die thans nog de leiding in handen heeft, daarbij zich evenwel bewust, dat deze samenwerking weliswaar niet tot onmiddellijke, maar in werkelijkheid tot meer effectieve resultaten zal leiden ten aanzien van het streven Indonesië op te voeren naar den staat van zelfstandigheid. De vraag zelfstandig met behoud van de banden met Nederland of los van Nederland is voor de evolutionnairen van secundaire orde. Primair is voor hen het arbeiden langs evolutionnairen weg naar den nationalen opbouw met als uitkomst de zelfstandigheid. Het eigenbelang der Indonesiërs en vooral de houding der Nederlanders gedurende het proces dat tot resultaat zal hebben de zelfstandigheid van Indonesië, zal op de beantwoording van de bovengestelde vraag van grooten invloed zijn.

En dit moet de Nederlander beseffen. Hij moet weten welk een belangrijke invloed ten goede of ten kwade hij kan uitoefenen. Hij moet beseffen, dat het grootendeels in zijn macht ligt om dit proces te leiden langs de juiste banen of om dit proces zijn beloop te laten en zoodoende mede te werken aan de komst der dan naar alle waarschijnlijkheid onvermijdelijke conflicten.

Daarom dient er hier in Nederland zelf gearbeid te worden, om die mentaliteit bij den Nederlander te kweeken, die vandaag of morgen zeker noodig zal zijn, om te getuigen van zijn oprechtheid en goeden wil en om zoo noodig hem die houding te doen toonen, die voor den evolutionnairen Indonesiër zal fungeeren als een signaal waarnaar hij zijn eigen houding zal richten, met als lichtteekens „Los van Holland of het tegendeel". En het is o.a. het kweeken van deze mentaliteit onder de Nederlanders, hetgeen het Nederlandsch-Indonesisch Verbond, juist door zijn bewegen uitsluitend op geestelijk en cultureel terrein met vermijding van de politiek — die de gemoederen immers onnoodig kan verhitten —, zich tot taak heeft gesteld.

malen in op "rassentoenadering" en "rassenverbroedering", op basis van rasbewustzijn, "wederzijdsch aanvullen van elkanders speciale talenten en begaafdheden". De "besten" van een ras zullen "het paradox kunnen overdenken en begrijpen, dat het goede altruïsme voortvloeit uit een goed egoïsme en dat de rassenverbroedering alleen gebouwd kan worden op het sterke zelfbewustzijn der afzonderlijke rassen [... en] niet in zich sluit de gezindheid van afwijzing tegenover andere rassen". Degenen die dit beseffen behoren in de kring van "Oedayisten, de menschen van den nieuwen tijd, leden van verschillend ras en van verschillende landaard, die den gelegenheid zoeken elkander zo veelvuldig mogelijk te ontmoeten, opdat zij elkander leeren kennen, begrijpen en achten." In deze tijd gebruikt Noto Soeroto de benaming Oedayisten, ochtendmensen, steeds vaker om zijn medestanders aan te duiden.

In "Oedaya" schreef hij een serie polemische artikelen, waarin hij kritiek van diverse zijden op zijn ideeën weerlegde. Hij sloot deze af, in januari 1928, met een "Open Brief aan de Landgenooten". In kort bestek geeft dit artikel een goed inzicht in Noto Soeroto's ideeën en de wijze waarop hij de kritiek op zijn streven verwerkte. Van verdere vruchteloze polemiek zag hij af. Zijn energie richtte hij op meer constructieve zaken. In december 1927 hield hij een lezing "Het rassenprobleem in Indonesië en het ontwaken der Inlanders" aan het Holland-Institut van de Frankfurter Universiteit. Op veler verzoek volgde enkele dagen later nog een lezing over de wajang. De eerste lezing verscheen in 1928 als brochure in de serie "Schriften des Holland-Instituts". Deze lezing zou Noto Soeroto in 1928 op vele plaatsen herhalen; in Nederland, België en Duitsland. Bij deze gelegenheden vertoonde hij ook, na de pauze, lichtbeelden van Java, die hij van toelichting

Oedaya, januari 1928.

OPEN BRIEF AAN DE LANDGENOOTEN
VAN NOTO SOEROTO

Hoewel een deel van mijn ras- en landgenooten mij uit onze gemeenschap zou willen uitwijzen en mij — wegens mijn standpunt tegenover de crisis, waarin ons volk verkeert — niet meer als een der hunnen wil erkennen, toch weet ik, dat velen mij nog als een werker voor ons land en ons volk beschouwen.
Ik heb van verschillende zijden bewijzen ontvangen, welke mij de overtuiging schenken, dat velen onder onze landgenooten zelfs mijn inzichten zijn toegedaan, waar ik in onze politieke actie aandring op bezonnenheid, op vriendschappelijk overleg en samenwerking met Nederlanders. En dat, ondanks ik voorheen woorden heb moeten uitspreken, welke in onze eigen ooren verre van aangenaam hebben geklonken! Niet allen dus zijn doof en blind voor de bedoeling, welke bij mij voorzat om de besten onder ons te voeren naar de hechte fundeering van onze zèlfkennis, alvorens wij verder gaan met het gebouw van onze nieuwe samenleving te ontwerpen en op te trekken.
Zegt niet, dat gij mij niet hooren en lezen wilt. De felle aanvallen — ik laat in het midden of zij verdiend of onverdiend zijn — welke ik van alle liniën heb moeten verduren en naar alle waarschijnlijkheid nog te verduren zal hebben, bewijzen, dat gij wèl naar mij luistert en mij wèl leest. Alleen . . . gij luistert niet goed en begrijpt mij averechts.
De Regeering van Nederlandsch Indië heeft onlangs voorstellen van wet gedaan, welke wijzen op een kentering in de denkwijze der Nederlanders over de verhouding van de Indonesiërs tot de Nederlanders en van Indonesië tot Nederland. Met uitzondering van de enkelen onder onze leidinggevende landgenooten, die desnoods door bloedig geweld alle banden met Nederland en de Nederlanders willen verbreken, zal er toch geen één onder u zijn, die zich vijandig zal stellen tegenover een Nederlandsche mentaliteit, als waarvan deze Gouverneur-Generaal een representant is. En wanneer er ooit één koloniale mogendheid in staat zal zijn de vraagstukken op te lossen, welke wij samenvatten in het eene woord „het koloniale probleem", dan zal dat het Nederlandsche volk zijn: krachtens zijn aanleg en zijn omstandigheden. Natuurlijk is niet met wiskunstige zekerheid te voorspellen, dat de Nederlandsche natie haar hooge roeping ten opzichte van Indonesië inderdaad zal verstaan. Maar ik heb nog hoop, dat geen imperialistische droombeelden of kruideniers-kortzichtigheid of raciale zelfverafgoding het genie van dit koopmans- en zeevarend volk zullen verduisteren. De waarlijk-groote koopman werkt niet alleen voor het heden, maar voor heden èn voor toekomst, dus voor den duur, en zijn geest is meer dan die van eenig ander in staat de veranderingen der tijden te begrijpen en daarnaar zijn koers te zetten.
Welnu, als ik mij een overtuigd aanhanger toon van samenwerking en overleg met, en van erkenning van Nederlanders, dan is het voor een ieder, die mijn geschriften goed gelezen heeft, duidelijk, dat mijn overtuiging groeien moet, waar wij, ditmaal zeker, op een Nederlandsche opperleiding in Indonesië kunnen wijzen, die behalve van haar kracht en van haar macht eveneens getuigen wil van rechtvaardigheid, onpartijdigheid, onbaatzuchtigheid en bovenal van menschelijkheid, d.w.z. van de bestrijding van alle rassenwaan en de erkenning der menschenwaarde van alle levende groepen.
Wanneer gij u dus niet vijandig moogt en kunt stellen tegenover Nederlanders, die met al hun kracht streven naar de inachtneming van die zooeven genoemde beginselen, Nederlanders dus van een geestesgeaardheid, waarop ik steeds en in alle toonaarden en, naar ik bemerk, niet vergeefs een beroep heb gedaan, waarom zult gij mij dan nog langer aanzien voor dien slechtaard, als waarvoor mijn tegenstanders, òf uit wanbegrip òf uit verborgen persoonlijke motieven, mij gelieven uit te krijten?
Toen nog geen één Indonesiër openlijk en met klem dorst voor den dag te komen met een pleidooi voor toenadering, erkenning en samenwerking met Nederlanders, heb *ik* zulk een actie ingezet, waarbij ik niet geschroomd heb op de menschelijke feilen zoowel van Nederlandsche als van Indonesische zijde te wijzen. Want om tot verzoening te geraken is noodig beide partijen te zeggen, dat geen van beiden de wijsheid in pacht heeft. Het resultaat, voorzoover het mijn persoon betreft, kent gij allen: van beide zijden is wantrouwen, miskenning, verguizing, ja zelfs laster, mijn deel geworden. Doch dit belette mij niet met mijn actie voort te gaan, omdat ik de vaste overtuiging had — de feiten hebben mij

voorzag. De kern van de lezing was een overzicht, voor een breed publiek geschikt, van historie en cultuur van Java. Door zulke voorlichting wilde hij het ontstaan van rassenwaan en rassentegenstellingen tegengaan. Van fundamenteler aard was de rede "Van Overheersching naar Zelfregeering", die Noto Soeroto in Den Haag op 16 maart 1928 voor het eerst uitsprak en die hij ook voordroeg op diverse andere plaatsen in de loop van het jaar. Hierin kwam hij "ten langen leste" tot "de uitwerking mijner denkbeelden op concreet gebied". Als voorstander van samenwerking om uit een politieke impasse te komen zag hij met zorg dat toenemende verwijdering optrad tussen Nederland en Indonesië. De Nederlandse erkenning van de eigen rechten van Indonesië, op basis van vertrouwen en erkenning, was voorwaarde voor een duurzaam samengaan. Daarbij diende geen kopie van de westerse parlementaire democratie te worden overgenomen. Dat zou slechts leiden tot demagogie, afbraak en agitatie tegen vreemde heersers en "de natuurlijke leiders onder de inheemschen zelven: de dragers der cultuur, der traditie, der bezonkenheid en van het verantwoordelijkheidsgevoel: de aristoi". In plaats van het "mede-beslissen door allen in alles" koos Noto Soeroto voor "het beslissen door den beste, den uitgelezene, uit eigen volk". Deze werd op twee wijzen gelegitimeerd: hij kwam door een kiesstelsel van "veelvuldige zifting", als "de goudkorrel uit de massa ertsgruis" uit het volk voort. Daarnaast had hij de bevestiging nodig van een hogere functionaris. Die twee aspecten rechtvaardigden de naam aristo-democratisch stelsel. De bestuurder was als volkshoofd voor zijn eigen gebied "zelfregelend"; de via een getrapt kiesstelsel gekozen vertegenwoordigende raad had slechts een adviserende stem. Daarnaast was hij als bestuursambtenaar uitvoerder van regelingen van hogere orde.

in het gelijk gesteld! — dat er meer en meer, ook uit ons eigen midden, stemmen zouden opgaan, die zouden pleiten voor de door mij voorgestane richting.

En in feite getuigen duizenden en nog eens duizenden onder onze landgenooten van hun instemming met mijn standpunt van overleg en coöperatie, ik noem u alleen de duizenden en duizenden inheemsche ambtenaren. Buiten het ambtelijke zijn er nog weer duizenden en duizenden, die onbewust in de practijk van het leven het beginsel van samenwerking in toepassing brengen.

Het schijnt hun allen echter onmogelijk te zijn geweest om zich in woord en geschrift te verzetten tegen de actie eveneens in woord en geschrift, welke de steeds grootere verwijdering in alle opzichten tusschen Indonesiërs en Nederlanders op het oog heeft. Ik vraag u dan ook voor niets vergeving, slechts voor één kleine teleurstelling n.l. dat onder die duizenden slechts enkelen hun zedelijken moed hebben getoond door een openlijke getuigenis van geestverwantschap.

Ik zeide, dat aanvallen tegen mij in de toekomst niet zullen uitblijven; maar ik wil thans verklaren, dat ik daarop, voorzoover zij een persoonlijk karakter dragen, niet meer zal reageeren. Want wij moeten inzien, dat een voortdurende polemiek op die wijze gevoerd, geen vruchten oplevert. Niet één woord echter herroep ik van hetgeen ik gezegd heb en indien noodig zal ik eerlijk en meedoogenloos ons geweten wederom luide laten spreken. Gij kunt dus blijven voortgaan met op mij te schimpen en mij als een uitgestootene te beschouwen. Dat alles zal mij echter niet ontmoedigen, omdat ik zie, dat ik anderen den weg heb bereid en omdat ik nòch persoonlijke eer of voorrechten najaag, nòch eenige leidende positie in onze samenleving ambieer. Desniettemin zal niemand mij kunnen verhinderen om als geboren Javaan te blijven werken en leven en als Javaan éénmaal te sterven. Uit dit onloochenbare feit ontleen ik mijn recht en mijn plicht om als eenvoudig mensch en zooveel het in mijn vermogen ligt voor ons volk te denken, te werken en te spreken als een bijdrage aan den dienst van land en volk, dat ook mijn land en mijn volk is.

En dan zou ik u allen, met uitzondering van de destructief-gezinden, op het hart willen drukken om op te houden met alle onverschilligheid jegens de openbare zaak en bovenal met uwe onderlinge oneenigheden, welke slechts bijzaken of ijdele futiliteiten betreffen. Gij verhindert uzelven daardoor in de ontwikkeling van die groote kracht, welke dàt deel der Nederlanders zoozeer noodig heeft, hetwelk bij u, met hulp van u en voor u, de nieuwe roeping der Nederlandsche natie wenscht te volvoeren n.l. het dienen van het heil, den voorspoed en het geluk van Indonesië met eerbiediging van de rechten en de redelijke belangen der menschen van verschillend ras en nationaliteit, die Indonesië beschouwen als het land, dat hen voedt en kleedt en waaraan zij hun menschelijk bestaan te danken hebben; het land en het volk dus, aan wie die menschen erkennen een levensverplichting schuldig te zijn inzooverre zij van dit besef getuigen in hun denken en spreken en handelen.

Wanneer gij u niet met alle kracht aanzet tot de bestrijding van het eeuwenoude gebrek in ons volkskarakter n.l. onderlinge ijverzucht en tweedracht, dan zult gij nimmer iets kunnen bereiken, wat ook maar een flauwe afschaduwing beduidt van uwe idealen. Want gij maakt, door uw innerlijke zwakte, eenerzijds de taak moeilijk van die Nederlanders, die met ons willen samenarbeiden en die bewust beginnen te worden van de nieuwe en grootsche roeping van het Nederlandsche volk in dit tijdsgewricht der wereldontwikkeling, anderzijds maakt gij het de andere soort Nederlanders veel te gemakkelijk, die, bewust of onbewust, de oude moraal nog steeds in toepassing brengen: verdeel en overheersch tot in lengte van dagen.

Bedenkt, dat alleen door coöperatie van een krachtige groep der besten onder de Nederlanders met een krachtige groep der besten onder de Indonesiërs, de aard der overheersching kan veranderen in een werkelijke regeering. Laat ons toch bovenal wèl doordrongen zijn van het besef, dat het verkrijgen van eigen nationaliteit niet zeggen wil: als een afzonderlijk deel tusschen de overige naties der wereld eenzaam te leven. Gezien in de groote lijn, die de wereld in haar snelle ontwikkeling volgt, beteekent nationaliteit niet meer onbeperkte souvereiniteit, ook voor de Westersche naties niet meer. Nationaliteit wil thans juist het tegenovergestelde van afzondering zeggen, n.l. medegaan met andere naties. In dit internationale stadium der wereldevolutie hinkt het volk achteraan, dat zijn ideaal nog stelt in een absoluut nationalisme. Wij

Afhankelijk van culturele verschillen en ontwikkelingsgraad kon voor elk territoir of cultuurkring de mate van zelfregering worden bepaald. Alle wetgevende en uitvoerende arbeid die op Indonesië betrekking had moest een uitsluitend Indonesische zaak worden. Op basis van gelijkberechtiging kwam de Rijksgemeenschap Nederland-Indonesië tot stand die over "Rijkszaken", zoals "beveiliging, internationale verhoudingen, bescherming van het internationaal kapitaal in Indonesië" uit naam van de Kroon moest beslissen. De samenwerking - "tusschen individuen, samenwerking tusschen rassen, en op het allerhoogste plan: de harmonie der Menschheid" - tussen Nederland en Indonesië zou beide cultureel, politiek en economisch versterken. Het was aan Nederland om snel door daden als de benoeming van een Indonesische luitenant-gouverneur-generaal te tonen dat het zijn roeping verstond "de wereld te toonen, hoe het zonder bloedvergieten en zonder haat te ontketenen er in slaagt de overheersching van het eene ras over het andere te doen eindigen en te veranderen in een vrijwillig samengaan door banden van belangengemeenschap, van sympathie, van erkenning en samenwerking, kortom: de juiste oplossing van het koloniale probleem, het wereldvraagstuk bij uitnemendheid, waarvoor grootere naties dan de Nederlandsche zich geplaatst zien".

De rede stond niet op zichzelf. In 1928 en 1929 schreef Noto Soeroto een samenhangende reeks artikelen ter uitwerking van zijn politieke ideeën. Ze verschenen in "Oedaya", de "Indische Gids" en het "Haagsch Maandblad" (als recensie van Colijns geruchtmakende "Koloniale vraagstukken van heden en morgen"). Noto Soeroto bracht ze bijeen in "Van Overheersching naar Zelfregeering, een staatkundig stelsel voor Indonesië op aristo-democratischen grondslag" dat in 1931 verscheen.

kunnen ons als natie niet „losscheuren", wij moeten ons juist hèchten en de nauwste verbindingen zoeken mèt het Westen.

Herziet daarom uw nationalisme en laat u door anti-Nederlandsche gevoelens niet drijven naar dat nationalisme, hetwelk uitsluitend is gebaseerd op het rasgevoel. Er zijn tallooze Nederlanders, onder wie natuurlijk de z.g. „blijvers", die méér Indonesisch voelen en denken dan menigen ras-echten Indonesiër. Men vindt trouwens bijkans geen één land ter wereld, waar de natie en het ras elkander volkomen dekken.

Al die landgenooten dus, voorzoover zij niet destructief, niet chauvinistisch en niet onverschillig gezind zijn, en voorzoover zijzelven niet lijden aan zelfoverschatting en rassenwaan, begraaft al uw onderlinge veeten, sluit u aaneen en gaat getuigen, dat gij door eendracht thans kracht kunt ontplooien! En gij leiders van ons volk, bindt onbarmhartig den strijd aan tegen onzen grootsten en sluwsten vijand: zelfzucht—naijver—ijdelheid! Begeeft u dan naar dat deel der Nederlanders in Indonesië, dat met u samen wil arbeiden op den voet van gelijkwaardigheid der individuen naar de sociale schakeeringen en vrij van alle ras- en nationaal vooroordeel. Concentreert uw krachten echter niet alleen op politiek terrein, want ontzaglijk zijn uw taken ook op sociaal en economisch gebied! Maar gij zult dat alles te boven komen, wanneer gij van uw kracht bewust zijt en tot de goedwillende Nederlanders kunt zeggen: wat *gij* niet doen kunt, dat kan *ik*; en wat *ik* niet doen kan, dat kunt *gij*: samen echter zullen wij het geheel volvoeren. Werkelijke samenwerking bestaat niet tusschen twee ongelijke krachten, want dan is er feitelijk sprake van een eenzijdige dominatie; harmonische samenwerking daarentegen vereischt het in in elkaar grijpen van twee krachten, welke ongelijksoortig mogen wezen, maar in haar ontplooiing in ieder geval aequivalent, evenwaardig, moeten zijn.

Men heeft in mijn werk, in „Kleurschakeeringen" en in de hoofdartikelen, welke ik geregeld in „Oedaya" schreef, kunnen lezen, woord voor woord hoe ik, ondanks het hevig en alarmeerend tumult van een deel mijner landgenooten, nog altijd den weg der evolutie en der samenwerking beschouw als het éénige pad, waarlangs wij uit de moeilijkheden kunnen geraken. Laat ons toch inzien, dat het plotseling losscheuren van Oost en West, van Indonesië en Nederland, de grootste onheilen met zich zal meesleepen, èn voor Indonesië èn voor Nederland beide.

Het deert mij niet, of sommige mijner landgenooten mij uitkrijten voor landverrader en ondermijner van onze groote zaak; het gaat niet om mij, het gaat immers juist om die zaak, om het heil van ons land en volk. Maar evenmin hindert mij het minachtend vooroordeel van diegenen onder het Nederlandsche volk, die meenen èn het extremisme der revolutionnaire Indonesiërs èn mijn ernstig herhaalde waarschuwingen over één kam te kunnen scheren en beide te negeeren, blind voor de teekenen des tijds. Als de revolutie, wat God verhoede!, mocht uitbreken, zullen mijn landgenooten als de misdadige aanstokers daartoe worden beschouwd; maar ik wil hier met klem verklaren, dat de auctor intellectualis, de andere 50% van den schuldige, gezocht zal moeten worden bij die hoogmoedige of waanwijze of laatdunkende Nederlanders, die ondanks een wereldoorlog, ondanks revoluties allerwegen, ondanks de onrust onder alle gekleurde volken — altemaal teekenen die wijzen op de herfsttij der blankenprestige — ondanks dat alles niet tot inkeer willen komen... desnoods met de nuchtere overweging: to make the best of it!

Edoch, het is nog niet te laat! Nog kan de catastrofe met vereende krachten gekeerd worden. Want, hoe paradoxaal het ook moge klinken, ondanks alle onrust heerscht bij ons nog altijd de rust der waardigheid. Vooral gij Javaansche Indonesiërs, vergeet uw groote gaven niet! Uw geschiedenis leert, hoe ruim gij kunt zijn in uw gedachten en in uw gevoelens, hoe assimileerend gij steeds gestaan hebt ten opzichte van al het vreemde. Dat is uw genie, het Javanisme, dat ons in staat heeft gesteld door de eeuwen heen, ondanks voortdurende wisseling van overheerschers, toch innerlijk ons-zelven te blijven. Wij buigen onzen nek, maar niet onze ziel, en daarom bezitten wij in aanleg het vermogen om in deze wereld der vormen mede te helpen, mede te werken.

Aaneensluiting onderling, versterking door de gelijkgezinde elementen van andere raciale groepen en gezamentlijk optrekken langs de groote lijn! Dit dan, landgenooten, is de eerste stap, die gij doen kunt en doen moèt, wanneer het u inderdaad heilige ernst is met het dienen van onze nationale zaak.

Den Haag, 6 November 1927.

C. Frans

Hij ging hierbij nog eens in op zijn ''aristoi''. In Indonesië waren dat de regentengeslachten, die hadden getoond de meeste capaciteiten voor de kunst van het regeren te bezitten. Bij hun benoeming gold ook nu al dat een ruim opgevat erfelijkheidsbeginsel telde. Maar Noto Soeroto's systeem sloot niet uit dat uit het volk ''aristoi'' zouden kunnen voortkomen, die de roeping van het onbaatzuchtige besturen verstonden. Noto Soeroto veroordeelde de uitholling van de macht van de regent door het inbrengen van westers-democratische instrumenten als een regentschapsraad met beslissende bevoegdheid. De regent werd teruggebracht tot uitvoerder van de besluiten van de raad, terwijl anderzijds ook het Nederlandse bestuur hem tot haar ''oppasser'' maakte. Zijn systeem sloot aan bij het universele democratische begrip, maar uitgewerkt in overeenstemming met de speciale aanleg en het speciale karakter van het volk. In dat opzicht wees hij ook op het traditionele streven naar eensgezindheid in de besluitvorming, het ''moefakat''. Dit zelfde begrip keerde ook prominent terug in de staatsfilosofie van het onafhankelijke Indonesië.

''Oedaya'' vierde in mei 1928 het eerste lustrum met een heel dik nummer. Het bevatte de goede wensen voor het blad van Nederlandse en Indonesische autoriteiten en Noto Soeroto's vrienden uit de Oedaya-kring. Zo openden minister van koloniën Koningsberger, gouverneur-generaal De Graeff, Mangkoenegoro VII en Koesoemo Joedo de lange rij. Zijn vrienden eerden Noto Soeroto met een feestmaaltijd zoals beschreven in een artikel van G.H. 's-Gravesande in ''Den Gulden Winckel''. Het jubileum was ook aanleiding voor andere grote artikelen over Noto Soeroto in diverse periodieken. Zijn gedichten en zijn politieke actie werden hierin vol lof beschreven. Voor die waardering was hij gevoelig en zulke artikelen stelde hij op hoge prijs. De weinig fijnzinnige aanvallen op zijn werk van vooral zijn landgenoten deden hem waarschijnlijk meer pijn dan hij wilde toegeven.

In 1928 en 1929 deelden Noto Soeroto's hoofdartikelen en cultuurpolitieke beschouwingen de redactionele ruimte in ''Oedava'' met algemene artikelen. Soetan Melajoe verzorgde nog steeds het Maleise gedeelte. Ook Surinaamse schrijvers als Einaar, Biswamitre en Rellum, deels ook actief in het NIVIO, leverden hun aandeel. Van de Indonesiërs in Nederland schreven Soeripto en Prijohoetomo regelmatig in het blad.

In 1929 kwam de volbloed Timorees C. Frans, eigenlijk Ktoe Ndoloe geheten en ambtenaar in Timor, met langdurig verlof naar Nederland. Frans was voorzitter van de gematigde regionale partij Perserikatan Timor. In Nederland schreef hij, kort na aankomst, een open brief aan de Nederlandse pers, waarin hij de leuze ''Indonesië los van Holland nu!'', die in de verkiezingsstrijd voor de Tweede Kamer door de communisten werd gebruikt, bestreed. Voor steun aan een politiek van samenwerking verwees hij hierbij naar Noto Soeroto en Soeripto. In Frans bleek Noto Soeroto een ijverig, produktief en loyaal geestverwant te hebben gevonden. Hij nam de redactie van het Maleise gedeelte van Soetan Melajoe over, waarin hij Noto Soeroto's streven ondersteunde in eigen artikelen en lange vertaalde citaten uit redes en artikelen van Noto Soeroto. Adi-Poestaka was in deze jaren eveneens nog actief, hoewel het aantal uitgaven minder groot was als in de beginjaren. Noto Soeroto publiceerde eigen werk en gaf literair werk uit van vrienden als Middendorp en Von Essen. Het dure Baliboek van Moojen is al genoemd; daarnaast bleef Tagore een vast onderdeel van het fonds en verscheen in 1925 een boek van W.J. Knoop, ''Het probleem Nederland-Indonesië: Hoe kan de band tusschen Nederland en Indonesië behouden blijven?'', waarin aan Noto Soeroto sympathieke gedachten werden uiteengezet.

De vervolging van de P.I.

De ontwikkelingen in de Perhimpoenan Indonesia werden met stijgende zorg gevolgd door de Raadsman. Op allerlei wijze poogde hij, zoals al vermeld, de invloed van de P.I. op de Indonesische studenten tegen te gaan. Hard optreden schuwde hij daarbij niet. De sociaal-democraat Le Fèbvre, oud-resident, stelde de situatie aan de kaak in ''De Telegraaf''. ''[H]et toezicht van het Departement van Koloniën, dat op studenten wordt uitgeoefend, die met steun der regeering studeeren, is ontaard in een soort van spionnage. Ter illustratie deelt hij dan mede, dat er een klacht bekend is geworden van een Indonesisch student, een getrouwd man, waarin hij vertelde dat, er tijdens zijn afwezigheid bij zijn hospita een rechercheur van de geheime politie was gekozen, die informeerde of hij veel uitging, laat thuis kwam, of hij veel ver-

AL PRATENDE MET . . .
NOTO SOEROTO

EENS, kort slechts, had ik hem gezien in een kring van schrijvers, schilders en tooneelspeelsters. Het was in een bovenzaaltje van Riche op het Buitenhof in den Haag. Noto Soeroto zat in een hoek: klein en fijn, met dat vreemde waas in de donkere oogen, dat aan droom en heimwee deed denken. De glans van Indische oogen kan dat ondoorgrondelijke en fascineerende hebben, dat een echte vrouw bezit.
Zoo heb ik Raden Mas Noto-Soeroto voor het eerst gezien, maar gesproken heb ik hem pas later. Het blad Oedaya, dat hij redigeert, bestond de vorige maand vijf jaar en de vrienden en medestanders van den schrijver hebben dat feit aangegrepen om hem bewijzen van hun vriendschap en trouw te geven. Zij hebben dit gedaan door hem een feestmaaltijd aan te bieden, waar ruim 60 personen aan hebben deelgenomen, w.o. een twaalftal hier te lande studeerende Indonesiërs, terwijl Noto Soeroto zelf het lustrum van zijn blad heeft gevierd door de uitgave van een keurig verzorgd feestnummer van Oedaya.
Op dien feestmaaltijd waren o.a. aanwezig de Regent van Bandoeng, Raden Adipati Aria Wiranata Koesoema (lid van den Volksraad), de dichter-graficus Ir. Hein von Essen (tafelpresident), de schrijver Ben van Eysselsteyn, de tooneelcriticus Dop Bles, de schrijver van Açoka, Prof. G. Gonggrijp, de beeldhouwer Joop van Lunteren, de houtsnijder Fokko Mees, de dichter en poëzie-criticus Nico Oosterbeek, de oeconoom A. Ricardo, Mr. D. J. W. J. Kluiver en Raden Mas Mr. Soeripto (resp. voorzitter en vice-voorzitter van het Ned. Indonesisch Verbond), de publicist Dr. E. van Raalte en Hugo Vogel, de in leeftijd oudste vriend van Noto Soeroto en die hem in aanraking bracht met de kunstenaars van de oudere generatie als Toorop en Thorn Prikker.
Ir. von Essen opende de rij van sprekers met erop te wijzen, hoe zonder uitzondering allen gaarne aan den oproep tot dezen feestmaaltijd hadden gehoor gegeven, omdat allen „den kleinen Noto" zoo hartelijk genegen zijn, hem als vriend en kameraad liefhebben, in hem den zéér bijzonderen dichter en den prachtigen en klaren prozaïst hoogschatten, maar ook en bij deze gelegenheid voornamelijk, omdat zij in den kleinen Noto, een groot symbool, een groote Idee eeren.
Deze samenkomst was te beschouwen als méér dan een vriendschapsbewijs aan een goed makker, méér dan een viering van een schrijver of van het eerste lustrum van een goed-geredigeerd maandblad. Door het aanzitten aan dezen disch werd allereerst de Idee Oedaya, de idee Opgang gehuldigd, die in den persoon van Noto Soeroto haar grooten verwekker en moedigen vertolker vond. Prof. Gonggrijp deelde Noto Soeroto in bij die groep van menschen, die hij de „bruggenbouwers" noemde. In tegenstelling tot de sterk-éénzijdige figuren, die ook hun groote waarde bezitten in het totaal van het menschelijk evolutie-proces, brengen menschen als Noto Soeroto verbindingen tot stand tusschen groepen, die soms ver van elkander af schijnen te staan. Hij moest bekennen in den aanvang aan een verbinding tusschen het Nederlandsche en de Indonesische volken niet te hebben geloofd. Maar Noto Soeroto was een geloovíger, een grooter mensch gebleken dan hijzelf en had hem tenslotte van die mogelijkheid meer en meer overtuigd. Noto Soeroto had ook van hem een geloovige gemaakt.
Na de heeren Ricardo, Hugo Vogel en mr. Kluiver voerde R. M. Mr. Soeripto het woord. Hij erkende de moeilijke positie van zijn landgenoot, die steeds tegen twee uitersten te kampen had. Als mede-oprichter van het Nederlandsch Indonesisch Verbond konden hij en zijn drie hier aanwezige medewerkers in deze beseffen, hóe zwaar en ondankbaar die taak maar al te vaak is. Voor de Indonesiërs, die konden en wilden verstaan, zag hij in de figuur van Noto Soeroto een voorbeeld van edele volharding en standvastigheid.
Noto Soeroto dankte met een kort woord, merkbaar ontroerd. Hij had deze groote sympathie niet verwacht. Door een avond als deze scheen alle verguizing, alle verdachtmaking, elke lastercampagne in vieze brochures als uitgewischt.
Diep verheugd gevoelde hij zich door deze aanhankelijkheidsbewijzen. Maar hij wist, en alle aanwezigen zouden het zich wel mèt hem bewust zijn, dat deze avond nog geen overwinning beteekende. Hij bevond zich in den kring van menschen, voor wie rasverschil geen meerderheidswaan meer medebrengt, menschen wier sociale gevoelens hoog genoeg ontwikkeld zijn om hun ras te begrijpen als onderdeel van de geheele menschheid en die volgens de eigenschappen van hun ras werken willen voor dat geheel.
Maar buiten deze kleine kringen heerschten andere opvattingen en het is dus zaak met dezelfde volharding, dezelfde rechtlijnigheid voor de zaak der raciale toenadering te strijden en het oplossen der mogelijke conflicten tusschen Nederland en Indonesië langs redelijken weg voor te bereiden.
Uit de verschillende toespraken blijkt, dat men voornamelijk den propagandist voor een idee heeft geëerd, den zoeker naar samenwerking tusschen Oost en West. Maar deze propagandist voor een denkbeeld was toch ook litterator, al schijnt op het oogenblik de dichter ondergegaan in den strijder voor een idee.

Den Gulden Winckel, juni 1928.

gaderingen bezocht, lid was van politieke vereenigingen, veel geschriften, speciaal communistische kranten en brochures ontving en naar de student meende, zou ook zijn post onder censuur staan. Bij den raadsman op het Departement van Koloniën ontboden, zou hij zeer norsch ontvangen zijn met de vraag of hij lid was van de Indonesische vereeniging, zoo ja, dan kon hij wel vertrekken, want dan wilde de raadsman niets meer met hem te maken hebben. De heer Le Fèbvre acht zulk een optreden een aantasting der grondwettelijke vrijheden en vreest dat men de Indische studenten daardoor juist naar het communisme drijft."

Abdul Rivai, die om gezondheidsredenen eind 1926 naar Europa vertrok, en van daaruit bijdragen stuurde aan het blad "Bintang Hindia" in Batavia, hekelde in vele artikelen het optreden van de Raadsman en de regering. De als "Student Indonesia di Europa" (Indonesische studenten in Europa) gebundelde stukken vormen één lange bestrijding van de regering, die de in vele toonaarden geprezen P.I.-studenten dwarszat.

Raadsman Westenenk trok in deze periode de teugels nog strakker aan. Het werd beursstudenten per circulaire officieel verboden lid van de P.I. te zijn; zelfs het bezoeken van een P.I.-vergadering werd ontoelaatbaar geacht. Daarnaast poogde Westenenk de minister van koloniën te overtuigen van de noodzaak strafrechtelijk op te treden tegen de P.I.-leiding. Hij wenste huiszoekingen, die, naar zijn mening, ongetwijfeld strafbare daden zouden documenteren, waarop arrestaties en een proces zouden kunnen volgen. De minister deelde de mening van de Raadsman en poogde zijn collega van justitie tot ingrijpen te bewegen. In november 1926 was die aandrang tevergeefs; in maart/april 1927 zwichtte de minister. Voorbereidingen voor optreden tegen de P.I. werden in gang gezet. Bij het toegeven aan de druk om op te treden speelde wellicht een rol dat de P.I. zich steeds uitgebreider op internationaal terrein bewoog. Incidentele bezoeken maakten daarbij ook plaats voor georganiseerde deelname. In februari 1927 kwam in Brussel het eerste congres tegen imperialisme en koloniale overheersing bijeen. Het initiatief hiertoe ging uit van de Duitse communist Münzenberg, die zijn sporen al ruimschoots had verdiend in de internationale communistische beweging. Bij de organisatie waakte hij er voor een nadrukkelijk Kominternstempel op het congres te drukken. De nationalisten uit de koloniën gingen gretig op de gelegenheid in geestverwanten te ontmoeten; sociaal-democraten van linkse signatuur en communisten vulden het gezelschap aan. Het congres werd een enorm succes; uit alle werelddelen, uit 37 landen, verschenen delegaties. Klinkende namen droegen bij tot het prestige van het congres, dat zich afspeelde in een sfeer van internationale verbroedering en hoopvolle verwachting. De communisten hielden zich op de achtergrond. Het congres besloot om internationaal als Liga tegen Imperialisme en Koloniale Overheersching verder te gaan. Het secretariaat in Berlijn legde contacten over de gehele wereld en stimuleerde in zoveel mogelijk landen de vorming van nationale secties. Voor de koloniale machten was het congres en de vereniging van anti-koloniale krachten in moederland en kolonie een zorgwekkende zaak.

De P.I. was met een grote delegatie aanwezig; de bestuursleden Hatta - begin 1927 als voorzitter herkozen -, Pamontjak en Soebardjo, en Gatot Taroenomihardjo. Soebardjo vertegenwoordigde ook de Indonesische kolonie in Cairo. Semaoen was aanwezig namens de Indonesische communisten. Hatta en Semaoen werden in de congresleiding verkozen, terwijl Hatta zelfs werd benoemd in het selecte uitvoerend comité van de Liga. De sterke delegatie en de actuele opstanden in Indonesië leidden tot veel aandacht voor Indonesische zaken. Pamontjak sprak een lange aanklacht uit tegen het koloniale bewind. In een resolutie werd sympathie betuigd aan de Indonesische vrijheidsbeweging en amnestie geëist voor de opstandelingen. Tevreden schreef "Indonesia Merdeka" dan ook: "Onze nationale zaak is op het congres voldoende belicht en behartigd, hetgeen niet van alle landen gezegd kan worden. Meer dan ooit is Indonesië nu in de wereldgemeenschap bekend en gekend. Met de andere vertegenwoordigers van gekoloniseerde en onderdrukte volken hebben wij vriendschapsbanden aangeknoopt, welke tot in de verste toekomst van blijvende waarde zullen zijn".

De contacten tussen de P.I., Hatta en het Ligasecretariaat waren veelvuldig. Soebardjo werkte in 1927 geruime tijd op dit Berlijnse bureau.

De dreiging van de Liga droeg wellicht bij tot het justitieel optreden tegen de P.I. Op 10 juni 1927 werden huiszoekingen gedaan bij de P.I.-leiders. Een grote hoeveelheid papieren werd in beslag genomen. Een speciaal driemanschap werd benoemd om ze te bestuderen. In een manifest aan het Nederlandse volk reageerde de P.I. op de huiszoekingen. Hatta was niet in Nederland toen zijn huis overhoop werd gehaald. Hij was enkele dagen eerder naar Zwitserland vertrokken om aan het sterfbed van Soemadi Sastrodihardjo, student in Delft, te zitten. Ook deze jonge Indonesiër was slachtoffer geworden van tuberculose. Het verblijf in een Zwitsers sanatorium sinds juni 1926 had niet geholpen. De aanwezigheid van Hatta en van de al eerder gearriveerde mr. Soetikno verlichtte zijn laatste levensdagen. Zij zorgden er tevens

voor dat een Islamitische begrafenisplechtigheid plaatsvond.
Hatta keerde naar Nederland terug nadat hij nog een voordracht had gehouden in het Franse Gland voor de Ligue Internationale des Femmes pour la Paix et la Liberté. Soebardjo, bestuurslid mr. Nazif en Mononutu achtten het verstandiger voorlopig Nederland te mijden. Zij kregen gelijk want op 23 september werden vier Indonesiërs gearresteerd: Hatta, Ali Sastroamidjojo, Abdoelmadjid Djojoadhiningrat en Pamontjak. Het voorarrest werd een aantal malen verlengd en pas in maart 1928 kwam het tot een rechtszitting. Ali Sastroamidjojo stond bij zijn arrestatie kort voor het doctoraalexamen, waarna hij met echtgenote en in Nederland geboren zoon wilde terugkeren. Hij kreeg speciale toestemming om tijdens zijn detentie het examen af te leggen. Toen de autoriteiten lucht kregen van een geplande demonstratie voor het universiteitsgebouw door S.D.A.P.-jongeren werd het examen twee dagen vervroegd. Met twee bewakers werd Ali hierheen gebracht. Het openbare examen was de-

ONS MANIFEST N. A. VAN DEN INVAL.

AAN HET
NEDERLANDSCHE VOLK!

Op 10 Juni j.l. ten drie ure 's namiddags, heeft de justitie bijgestaan door politie, bij verscheidenen onzer een inval gedaan en huiszoeking verricht. Te 's-Gravenhage geschiedde dit bij niet minder dan 3 adressen en te Leiden heeft de politie zich toegang verschaft. Tegen ons is zij opgetreden, alsof wij misdadigers waren. Alle bescheiden en schrifturen zijn in beslag genomen, ook paspoorten!

Op grond van welke motieven geschiedde de inval? Wij weten het niet. De officier van justitie zeide op een vraag onzerzijds, dat het gebeurde wegens „lidmaatschap van een verboden vereeniging". Sedert wanneer is onze vereeniging de „Perhimpoenan Indonesia" een verboden vereeniging? Wij bestaan reeds tal van jaren ongestoord. De opgegeven reden kan dus niet juist zijn.

Deze op zich zelf o.i. ongehoorde daad, is een typische voortzetting van de onderdrukking, waaraan ons volk in Indonesia sinds jaar en dag bloot staat. De vervolging daar te lande in dit tijdsbestek gericht tegen al wie verdacht wordt actieve medestander te zijn van onze nationale vrijheidsbeweging, geschiedt op een wijze die elke beschrijving tart. Het terrorisme ingesteld op ons weerloos volk, veroorzaakt een paniekstemming, die met den dag grooter wordt. Ze wekt de slapende hartstochten van de massa wakker, welke vroeg of laat zich in een georganiseerd verzet zal uiten. Overal in den archipel heerscht groote onrust vanwege de onzekerheid, waarin men leeft. In de binnenlanden voelt men zich nergens veilig, ieder staat bloot aan een wilekeurige en gewelddadige aanranding van politie en bestuur. Men signaleert ons het optreden van militairen ter Sumatra's Westkust, die ook op absoluut onschuldige menschen klopjacht houden, omdat ze voor communisten worden aangezien of als zoodanig door persoonlijke vijanden zijn aangegeven. Ons kwamen gevallen ter oore, dat geheel onschuldigen worden vastgebonden aan een boom vol groote roode mieren, zoodat zij tenslotte wegens ondragelijke pijnen tot „bekentenissen" overgaan. Te Siloengkang hebben moeders zich huilende beklaagd, dat hunne dochters zijn onteerd. Op tallooze andere wijzen komt dit geweldregiem tot uiting. Zelfs de gouverneur-generaal heeft onlangs verklaard, dat het niet uitgesloten is dat onschuldige menschen naar Boven-Digoel zijn verbannen.

Wij hebben sinds het verschijnen van ons orgaan „Indonesia Merdeka" (Vrij Indonesië) naar ons beste vermogen de Nederlandsche regeering voor een dergelijke geweldpolitiek ernstig gewaarschuwd. De gebeurtenissen hebben ons in het gelijk gesteld; in November 1926 en Januari 1927 heeft een deel van ons volk zich tegen de gewelddadige onderdrukking gewapenderhand verzet. Dit massa-protest van ons volk is in bloed gesmoord. Thans gaat de regeering nog steeds met het schrikbewind voort. En zelfs op uw eigen vrijen Nederlandschen bodem zijn wij niet gevrijwaard van de aanslagen als thans gepleegd zijn op ons persoon en goed. De officieuse voorlichting maakt met veel ophef gewag van „vermoedens" omtrent een „belangrijke samenzwering", een gevaarlijk „communistisch complot", dat bijtijds is „uitgelekt". Uit het onderzoek naar onze documenten zal blijken, dat van dit alles niets waar is. Wij hebben het nimmer verheeld, dat wij links staande nationalisten zijn, die arbeiden voor de onafhankelijkheid van ons Vaderland. (Zie artt. 1 en 2 der Statuten van de Perhimpoenan Indonesia).

Intellectueelen! Wij doen een beroep op Uw nationaal geweten en vragen u, of gij het toestaat, dat in naam van uwe beschaving, ons volk nog langer rechteloos onderdrukt wordt? Een Multatulli is opgestaan, een Van Kol en nog enkele anderen hebben de stem van Uw beleedigd geweten vertolkt! Op dit critieke moment hopen wij, dat gij toont, dat hun arbeid niet op onvruchtbaren bodem is verricht.

Arbeiders! Ook tot U richten wij ons. Dat ook Uw protest weerklinke tegen de vervolgingen, waaraan Uwe klassegenooten in Indonesia dagelijks blootstaan. Zij kunnen het niet doen, want het staken bij economische conflicten en het spreken voor nationale onafhankelijkheid, is door de verzwaarde strafwetgeving practisch onmogelijk gemaakt. Verheft Uw stem en gebruikt Uwe macht om de regeering te dwingen het gehate regiem te staken. Uw klassebelang eischt ook, dat de macht van het Nederlandsche imperialisme wordt gebroken.

De inval bij de Perhimpoenan Indonesia.

De Leidsche Politie op zoek naar Documenten!

Nederlanders! Tallooze malen hebt gij blijk gegeven van Uw gevoel voor Recht en Vrijheid; wij denken hierbij aan Uw eigen heldhaftigen strijd voor Uwe nationale onafhankelijkheid; wij denken aan Uwe verontwaardiging over het onrecht den Boeren in Zuid-Afrika aangedaan. En te midden van U protesteeren wij thans tegen de voortdurende aanslagen op het Recht van ons Volk om zich een plaats te veroveren in de rij der onafhankelijke naties.

HET BESTUUR DER
„PERHIMPOENAN INDONESIA".

Indonesia Merdeka, 1927.

Spotprent in Eenheid, 23-7-1927.

ze keer besloten; slechts de twee bewakers hoorden toe. Ali slaagde, mocht kort vrouw en kind ontmoeten en ging terug naar de cel. Voor Hatta betekende de arrestatie eveneens een ernstige onderbreking van de studie, terwijl van de activiteiten in Ligaverband geen sprake meer kon zijn. Ook "Indonesia Merdeka" staakte verschijning. Kort voor het proces schreef Hatta aan Rivai over zijn celervaringen:

"[...] Met morgen zit ik hier precies vijf maanden. Ik heb deze eenzaamheid doorgebracht met studeeren en lezen. Wat de studie betreft, ik kan hier niet zooveel verwerken als ik eerst gedacht had. Eigenlijk ben ik maar steeds aan het repeteeren van wat ik eens bestudeerd heb. Dit geschiedt ook met tusschenpoozen. Want het vooronderzoek van mij heeft meer dan 5 weken geduurd, gedurende welken tijd van studie weinig sprake was.

Nu ben ik weer bezig met de samenstelling van mijn eigen verdediging. Daarentegen voel ik, dat ik physiek en geestelijk een weinig achteruitga.

Maar dat zal wel weer in orde komen, zoodra ik weer in de burgerlijke maatschappij terug ben. In de eerste weken leed ik systematisch aan ondervoeding.

Niet, dat ik te weinig voedsel kreeg, integendeel, maar daarvan kon ik slechts een klein kwantum binnenkrijgen.

Het voedsel hier is zoo anders dan dat, waarin ik gewoon ben. 's Morgens en 's avonds krijgt men brood met verdunde melk resp. slappe koffie. Kaas, boter of ei moet men appart bestellen uit de cantine. 's Middag krijgt men warm eten, meestal een soort hutspot. Alleen eens in de week krijgt men een stukje vleesch er bij. Door zelfdwang heb ik mij langzamerhand aan dit soort eten leeren aanpassen. Geestelijk voel ik mij achteruit omdat ik nu zoo traag denk. Enfin het zal wel weer in orde komen. Als ik vrij ben, heb ik inderdaad veel in te halen."

Het onderbreken van het werk voor de Liga zal Hatta pijn gedaan hebben. In juli 1927 was de P.I. mede-oprichter van de Liga-sectie Holland. Na enige aarzeling had de P.I. hiermee haar positie van non-coöperatie verlaten ten gunste van "een eenheidsfront van Indonesische vrijheidsbeweging en Nederlandsche arbeidersbeweging tegen het Nederlandsche imperialisme". Bij de oprichting stelde de P.I. wel als voorwaarde dat in de Liga-sectie, naast de P.I., niet alleen communisten, maar ook sociaal-democraten actief zouden zijn. Aan die voorwaarde kon worden voldaan; de linkervleugel van de S.D.A.P. was sterk en actief vertegenwoordigd en overheerste de C.P.H.-aanhang. Op 10 september 1927 verscheen het eerste nummer van het veertiendaagse blad van de sectie "Recht en Vrijheid". Indonesische zaken vulden de meeste kolommen van het blad, waarbij de vervolging van de studenten vanzelfsprekend veel aandacht kreeg. Hatta, Soebardjo (onder zijn geboortenaam Abdul Manaf) en Semaoen schreven regelmatig in het blad.

Met de Liga ging het overigens in deze periode al niet goed meer. De Britse Labour Party trok zich al enkele maanden na het Brusselse congres terug. In september 1927 veroordeelde de Socialistische Internationale de Liga als instrument van Moskou. Vooraanstaande sociaal-democraten zeiden hun medewerking op. Anderzijds probeerde ook Moskou de Liga tot eigen voordeel in te zetten.

In Nederland was de S.D.A.P. vanaf het be-

1e JAARGANG, No. 1. ZATERDAG 10 SEPTEMBER. LOSSE NUMMERS 10 CENT.

RECHT EN VRIJHEID

OFFICIEEL ORGAAN VAN DE SECTIE HOLLAND DER LIGA TEGEN IMPERIALISME EN KOLONIALE OVERHEERSCHING

ONDER REDACTIE VAN HET BESTUUR

ADMINISTRATIE-ADRES: MR. S. DE JONG
KEIZERSGRACHT 441 - AMSTERDAM

VEERTIENDAAGSCH ORGAAN
REDACTIE-ADRES: P. J. SCHMIDT
WEESPERZIJDE 90¹ — AMSTERDAM

Medewerkers: Henri Barbusse (Parijs), A. Fenner Brockway (Londen), Edo Fimmen, Prof. Dr. Alfons Goldschmidt (Berlijn), Moh. Hatta, J. Hoogcarspel, Mr. S. de Jong, Paul Kiès, Jef Last, J. D. L. Le Febvre, H. Liau, (Berlijn), Abdul Manaf, Dr. Marteaux (Brussel), G. J. van Munster, J. L. Nehru, R. Palme Dutt (Londen), C. v. d. Pol, Henr. Roland Holst, P. J. Schmidt, Semaoen, T. H. Thung, Dr. Tjipto Mangokoesomo, e.a.

ABONNEMENTSPRIJS F 3.— PER JAAR
OF F 0.75 PER KWARTAAL
BIJ VOORUITBETALING

Manifest in Recht en Vrijheid, 10-3-1928.

De Terreur in Indonesië en het Proces tegen de Indonesische Studenten.

Het Indonesische volk, dat steeds krachtiger naar zijn onafhankelijk volksbestaan streeft, ontmoet op dien weg een voortdurend wreeder en terroristischer optreden van de Nederlandsch-Indische en Nederlandsche regeeringen, en geen noemenswaardigen, merkbaren steun van het volk in Nederland.

Van de practische **opheffing der vakvereenigings-vrijheid, der vrijheid van drukpers** en **van het recht van vergaderen** is het gekomen tot

bloedige onderdrukking van den opstand,

die niet kon uitblijven, en daarna tot

doodvonnissen en verbanning van vele duizenden,

die opkomen voor de onafhankelijkheid van hun land.

Thans grijpen deze onderdrukkingsmaatregelen over op Nederland.

Eerst kwamen **huiszoekingen** bij de Indonesische studenten in Leiden en Den Haag, en **censuur op hun brieven,** daarna zelfs

arrestatie van vier studenten,

die thans reeds **zes maanden** voorarrest hebben ondergaan.

Wat wordt hun ten laste gelegd? **„Opruiing"!**

Zij hebben n.l. in hun eigen blad verleden jaar geschreven vóór de **onafhankelijkheid** en de **vrijheid** van hun volk, en dat in woorden, die niet scherper zijn, dan die in de Nederlandsche arbeiderspers gebezigd worden.

Zoo gaan wij al meer en meer den weg op van het fascisme, ook in Nederland.

Wij roepen hoofd- en handarbeiders en allen, die democratisch voelen, op, zich **met alle kracht** te verzetten tegen de terreur in Indonesië en tegen de vervolgingen van Indonesische studenten hier te lande.

Steunt de Liga tegen Imperialisme en Koloniale Overheersching! Leest ons orgaan „*Recht en Vrijheid*".

Het Bestuur van de Liga tegen Imperialisme en Koloniale Overheersching. — Sectie Holland.

Van bovenstaand manifest werden **60.000** ex. gedrukt en in een 20-tal plaatsen van ons land verspreid. Wij dringen er bij onze verspreiders op aan ons *zoo spoedig mogelijk* het resultaat van hun werk — voorzoover dat na te gaan is — te berichten.

---

gin huiverig voor deelname in het Ligawerk. Hartstochtelijke oproepen in "Recht en Vrijheid" aan de grote sociaal-democratische partij werden weerlegd. De S.D.A.P.-leden in de Liga werden steeds heftiger bejegend, tot zij tenslotte in april 1928 door een congresbesluit in feite voor de keuze werden gesteld òf de Liga-sectie òf de S.D.A.P. te verlaten. Zij kozen voor het eerste. Toen ook de P.I. uittrad, in overeenstemming met de eerdere verklaringen, resteerde slechts de communistische inbreng. Redactioneel en financieel was die onvoldoende en "Recht en Vrijheid" verdween na nog enkele nummers.
De actieve inbreng van de P.I. in de Liga sloot niet uit dat de S.D.A.P. zich op onverwachte en grootscheepse wijze inzette voor de arrestanten. In parlement en pers lieten de sociaal-democraten zich uitgebreid en zeer kritisch horen. De partij bracht ruim drieduizend gulden bijeen; de jongerenorganisatie zamelde op één zaterdagmiddag 5000 handtekeningen en 1200 gulden in. De S.D.A.P. zorgde ook voor de verdedigers, van wie het Tweede-Kamerlid J.E.W. Duys de leiding had. In de berichtgeving werd ontkend dat de P.I. communistisch zou zijn; de P.I. "is niets anders dan een vereeniging van jeugdige en daarom felle nationalisten, aan wie hoogstens verweten kan worden dat ze soms wat al te fel tegen den overheerscher van hun land hebben uitgepakt".
In februari 1928 werd eindelijk iets meer over de aanklacht duidelijk. Niet, zoals verwacht, het lidmaatschap van een verboden vereniging, maar schriftelijke opruiing tot gewelddadig optreden tegen het openbaar gezag (art. 131 Wetboek van Strafrecht) werd als beschuldiging ingebracht. Als bewijs daarvoor werden citaten uit vier artikelen in "Indonesia Merdeka" van maart-april 1927 aangehaald.
Mr. Duys trok vierenhalf uur uit voor zijn pleitrede, waarin hij liet blijken zich diepgaand te hebben voorbereid. Zijn door de S.D.A.P. uitgegeven rede besloot hij als volgt.
"Resumeer ik, dan zie ik:

De vier Indonesische beklaagden na hun ontslag uit voorlopige hechtenis. V.l.n.r. verdediger mr. T. Mobach, Pamontjak, Abdoelmadjid, Hatta, Ali Sastroamidjojo, mevrouw Ali Sastroamidjojo, mr. J.E.W. Duys.

1. Juridisch: geen strafbaarheid, daar art. 131 van ons Wetboek niet voor Indië geldt.
2. Moreel: geen strafbaarheid, daar men het hoogste onrecht zou begaan toe te passen op hen een wetsbepaling, wier eenigen zedelijken grondslag, volgens de erkenning van alle voorstemmers en verdedigers dier wet, is gelegen in staatkundige toestanden die in Indië juist *precies* andersom zijn.
3. Een jarenlange practijk van Openbaar Ministerie, Rechterlijke Macht en Ministerie van Justitie (zie het Fascistisch en ander geschrijf, door mij gememoreerd) waarbij het buiten alle perken van onrecht zou zijn thans deze 4 'verdachten' te gaan straffen, terwijl nog niet 1/10 zoo fel en erg door hen werd geschreven als wat nimmer door u werd vervolgd, of veroordeeld.
4. Een onrechtmatige preventieve hechtenis van bijkans 6 maanden.
5. Een Koloniaal beleid, als besproken, en een Hetze der Europeesche Pers in Holland en Indië tegen hen en hun volk, vol minachting, opruiïng en aansporing tot geweld.
6. . . . Maar genoeg Mijne Heeren!
Mijn conclusie kan geen andere zijn, dan dat ik U verzoek deze heden voor U terechtstaanden terstond uit de preventieve hechtenis te ontslaan, waartoe ik dan ook nogmaals op de door mij uiteengezette motieven het verzoek tot U richt, om daarna zoo spoedig mogelijk hen van alle rechtsvervolging te ontslaan."

Hatta had in zijn cel een verdedigingsrede voorbereid, waarin hij het doel en streven van de P.I. uiteenzette en de verschillende politieke en psychologische factoren die de koers van de vereniging hadden bepaald analyseerde. Het was een lijvig werkstuk geworden dat als brochure ruim tachtig bladzijden druks besloeg. Hatta las zijn verdediging niet voor, maar overlegde deze aan de rechtbank. Op basis van vooral de inhoud van "Indonesia Merdeka" legde hij een nationalistische geloofsbelijdenis af, die in de Indonesische politieke beweging grote invloed zou uitoefenen.

De rechtbank besloot op verzoek van de verdediging, na zeven kwartier beraad, de verdachten onmiddellijk in vrijheid te stellen, omdat geen gevaar voor vlucht aanwezig werd geacht. De officier van justitie had twee tot drie jaar cel geëist. De bange vermoedens van de initiatiefnemers tot de arrestaties werden twee weken na de vrijlating bevestigd. Het vonnis was voor de aanklagers vernietigend; van opruiing in de zin der wet was geen sprake. Als dat het geval was geweest was het aangehaalde artikel 131 niet van kracht omdat dit alleen gold voor het Nederlandse grondgebied in Europa. De officier van justitie zag dan ook wijselijk af van hoger beroep. De arrestaties en het proces leidden voor de regering tot een volkomen averechts effect. Hatta en zijn kameraden werden tot martelalen gemaakt. Van S.D.A.P., C.P.H. en Liga kreeg de Indonesische zaak meer aandacht dan ooit; in Indonesië vond de verdeelde politieke beweging elkaar in steun aan en solidariteit met de studenten. Het verloren proces bezorgde de regering ernstig gezichtsverlies en de studenten een enorme prestigezege. Een triomfantelijke tournee volgde op de vrijlating. De studenten spraken op een aantal S.D.A.P.- en Ligavergaderingen. Maar de

samenwerking met beide organisaties was niet probleemloos. Hatta liet op een S.D.A.P.-vergadering duidelijk blijken reserves te koesteren over de gematigde anti-koloniale politiek van de sociaal-democraten, die de P.I. lang niet ver genoeg ging. De Hollandse Liga-sectie zou nog maar enkele maanden bestaan. Weliswaar bleef de P.I. hierna nog rechtstreeks lid van de internationale Liga, maar van een breed anti-koloniaal front in Nederland zelf was geen sprake.

De heroriëntatie van de P.I.

Daarnaast was er ook in andere opzichten sprake van veranderende omstandigheden voor de P.I. Met de oprichting van de P.N.I. was aan de unieke voorhoederol van P.I. een einde gekomen. "[A]ls propagandiste voor de nationale eenheid en vrijheid [...] heeft zij feitelijk haar doel bereikt" schreef "Indonesia Merdeka" aan de vooravond van het vierde lustrum. De P.I. moest zich nu tevreden stellen met een rol als Europese vertegenwoordiger van de P.N.I. en later van de losse federatie van Indonesische politieke partijen. Het P.I.-kader, dat bestond uit een groot aantal politiek geïnteresseerde en actieve jonge mensen, was geleidelijk vrijwel in zijn geheel teruggekeerd naar Indonesië. Van aanvulling was slechts in geringe mate sprake. De nieuwe universitaire instellingen in Indonesië maakten de Nederlandse reis overbodig. Van officiële zijde werd, gelet op de ervaringen, een afhoudend beleid gevoerd en van beurzen voor Nederlandse studie was geen sprake meer.
Van de "oude garde" waren nog slechts enkelen over. Hatta bleef, maar concentreerde zich op zijn studie. Naar buiten toe was hij aldus minder actief; wel schreef hij regelmatig in "Indonesia Merdeka" en ook in linkse Nederlandse bladen. Zo was hij vast medewerker aan "De Socialist". Soebardjo verbleef nog afwisselend in Nederland en het buitenland. Ook hij vatte zijn lang verwaarloosde rechtenstudie weer serieus op. Pamontjak stortte zich eveneens op de studie. Abdoelmadjid bleef, maar verkoos een rol op de achtergrond.
In het bestuur maakten nieuwe namen de dienst uit. In 1929 werd de van Ambon afkomstige Abdullah Soekoer voorzitter, met als zijn assistenten Roesbandi, Tadjoeddin Noor, allen rechtenstudent, en Roestam Effendi. Begin 1930 trad Soekoer af. Roesbandi volgde hem op, maar liet zich al na enkele maanden vervangen door Soemardi. In het nieuwe bestuur had ook Soetan Sjahrir zitting, die eveneens rechten studeerde.
Hatta bleef nog wel actief in de internationale Liga. Zijn arrestatie had tot felle protesten en een publiciteitscampagne van de Liga geleid. Na zijn vrijlating nam Hatta weer zijn aandeel in het bestuurswerk van de Liga. Een aantal malen bezocht hij hiertoe Duitsland. Hatta kon hierbij constateren dat de Liga steeds meer van een breed gelijkwaardig samenwerkingsverband van nationalisten, communisten en socialisten een instrument van Moskou werd. Het Berlijnse secretariaat was in handen van communisten. Daarbij was er ook sprake van een nieuwe koers in de communistische wereldbeweging. Onder invloed van de interne partijstrijd in de Sovjet-Unie en na het communistische debâcle in China sloeg de Komintern op zijn wereldcongres van juli 1928 een linkse, isolationistische koers in. Sociaal-democraten en nationaal-revolutionairen werden daarbij in de felste bewoordingen veroordeeld. Bestrijding kwam in de plaats van samenwerking. In de Liga stonden de niet-communisten in feite voor de keuze de communistische lijn te volgen of te verdwijnen. Pogingen het unieke karakter van de Liga te behouden strandden. De conflicten kwamen volop aan de oppervlakte op het tweede Ligacongres in Frankfurt in juli 1929. Communisten, nationaal-revolutionairen en sociaal-democraten botsten bij de meeste discussie-onderwerpen. De verdeelde niet-communisten stemden tenslotte in met naar Moskou's model geformuleerde resoluties en verhoedden zo een breuk.
Een bittere nasmaak liet dit alles overigens wel achter. Ook Hatta getuigde hiervan in zijn "Nabetrachting" in "Indonesia Merdeka". Hij constateerde "een zware crisis". "Nimmer is in de liga de tegenstelling tusschen communisten en niet-communisten zoo scherp tot uiting gekomen, als juist op dit tweede Congres. Een vloedgolf van fanatisme is van de zijde der sterk vertegenwoordigde communisten komen aanzwellen, die alles wat niet communistisch voelt, denkt en handelt, dreigde te verslinden". Hatta verklaarde zich niet bereid in de Liga op te treden in het Russische belang. Wij "zijn bereid met alle Westersche anti-imperialistische krachten op gelijken voet samen te werken, voorzoover het bevorderlijk is voor [het] doel, maar nimmer in een gesubordinaire positie of verhouding".
Ten aanzien van de toekomst was Hatta somber. Bij het te verwachten doorzetten van het zuiveringsproces in de Liga zouden tenslotte slechts communisten en Oosterse nationalisten overblijven. Met zo'n situatie zou de P.I. niet instemmen, en daarmee zou de Liga dan in feite uit elkaar worden geslagen.
Hatta kreeg gelijk. Eind 1930 was de Liga nog slechts een communistische mantelorganisatie. Niet-communisten werden als sociaal- of nationaal-reformisten gebrandmerkt en bedankten of werden geroyeerd.
De Ligasectie Holland herleefde begin 1929 nogmaals met actieve deelname van de P.I.

Soebardjo.

Berlijnse bemiddeling droeg er toe bij dat een bestuur van 5 P.I.-leden, 3 C.P.H.-leden en 2 anti-militaristen zich aan het werk zette. Soekoer en Roestam Effendi werden voorzitter en secretaris. "Indonesia Merdeka" schreef "dat sprake was van een laatste poging". Het slagen hing "voor een groot deel af van de gezindheid der Nederlandsche elementen en van hun bereidwilligheid het bovenpartijlijke karakter der Liga te eerbiedigen". De sectie toonde zich redelijk actief. Regelmatig vonden openbare vergaderingen plaats, waar P.I.-sprekers, maar ook Darsono, een aantal keren optraden. Abdoelmadjid en Roestam Effendi lieten zich hier opmerkelijk radicaal uit. Na het Frankfurter congres slorpten echter interne conflicten de meeste energie op. De communisten wilden de sectie ontdoen van niet-communisten, waarop de P.I. dreigde de consequenties te trekken. In april 1930 brak de P.I. inderdaad maar bleef nog rechtstreeks lid van de Liga. Het verbaast dat de P.I. nog zo lang bij de Liga betrokken bleef. De verklaring hiervoor ligt waarschijnlijk in het feit dat de mogelijkheid contact te leggen met gelijkgezinde gekleurde nationalistische organisaties en personen hoog werd gewaardeerd. Bovendien koesterden een aantal P.I.-leden in toenemende mate communistische sympathieën.

De P.I. toonde in 1929 een opgewekt verenigingsleven: actie in eigen en Ligaverband, protestmeetings, manifesten en overleg met linkse organisaties. "Indonesia Merdeka" verscheen regelmatig. De ontwikkelingen in Indonesië werden nauwkeurig gevolgd en vaak in rooskleurige zin geduid in de bekende militante woordkeus. Een hoogtepunt in het P.I.-bestaan was de viering van het twintigjarig bestaan op 22 december 1928. Vele brieven en telegrammen met goede wensen getuigden hier van de internationale contacten van de P.I. in Europa en Azië. Onder de genodigden waren communistische voormannen als De Visser en Wijnkoop en linkse sociaaldemocraten. Darsono, Sneevliet en De Visser spraken gelukwensen uit. Soebardjo was hier de belangrijkste spreker. Zijn rede "Het Nederlandsche Imperialisme in Indonesië" verscheen als brochure. Het Nederlandse koloniale beheer werd hierin behandeld en Soebardjo's negatieve waardering resulteerde in de retorische vragen: "Is het wonder, dat het communisme grooten ingang kan vinden in Indonesië? Moet men zich er over verbazen, dat het revolutionair nationalisme gedijt?" In "de revolutionaire traditie door onze strijdbroeders van de Partij Kommunist Indonesia in het volk gebracht" moest Nederland uit Indonesië worden verdreven, waarbij de Indonesische strijd deel uitmaakte van de "wereldomvattende beweging van onderdrukte volkeren en klassen tegen het Wereldimperialisme".

Ook Hatta hield een rede; hij sprak over de P.I. "van een studentenorganisatie tot een

Strooibiljet.

Liga tegen Imperialisme en voor Nationale Onafhankelijkheid.

Bezoekt allen de

Landelijke Openbare Protest-vergadering met Protest-demonstratie

op ZONDAG 23 FEBRUARI 1930,
in het Circus „Carré", a.d. Amstel, Amsterdam

Tegen de Imperialistische terreur in Indonesië en de vervolging van de Nationalistische Beweging.

ENTREE 25 CENT

Na afloop der Vergadering Demonstratie.
Tijdens de Vergadering en gedurende de Demonstratie Muziek.

Demonstreert allen onder de leuze:

INDONESIË, LOS VAN HOLLAND, NU!

Het Hoofdbestuur van de Liga.

Inlichtingen: Secretariaat Hoofdbestuur, de Carpentierstraat 87, den Haag; van der Neerstraat 56, den Haag; Pythagorastraat 112, Amsterdam; Uiterstegracht 56, Leiden; Jacob Catsstraat 28 b, Rotterdam.

De lezing van Stokvis voor de „Perhimpoenan Indonesia".

Door MOHAMMAD HATTA.

In *„Het Haagsche Volk"* van 30 Mei jl. gaf Stokvis onder den titel „Waarheen?" een scheeve voorstelling van het debat, dat zich naar aanleiding van zijn lezing ontspon. Zoo schreef hij o.a.:

„Wij stelden voorop, los van elke functie te spreken en gaven onze inzichten, zooals die zich in Indonesië en in ons partijleven ginds gevormd hadden. Niet practische politiek zou aan de orde zijn, maar principieele grondslagen: wij verzochten dan ook om zich bij de gedachtenwisseling hiernaar te richten. De uitkomst was, dat het debat nauwelijks het gesprokene raakte: het werd door communisten en welhaast alle overige (Indonesische) deelnemers gebezigd om hun gemoed tegen de S.D.A.P. te luchten en tegen den sociaal-democraat, die aan het woord was. Kortweg sabotage."

Met dit beklag kan Stokvis wel een goedkoop succesje bij zijn lezers behalen, maar op hen, die genoemde vergadering hebben bijgewoond, geeft dit den indruk van zwakte.

Dat vele debaters, ondanks het uitdrukkelijk en herhaald verzoek van den voorzitter, ook onderwerpen buiten het gesprokene aanroerden, wil ik grif toegeven. Maar dat het debat *„nauwelijks* het gesprokene" zou raken, is al te kras gezegd en volkomen in strijd met de waarheid. Behalve de zich actualist noemende heer Van Beetem, een fascistische candidaat voor de Tweede Kamer, die een scherpen aanval tegen de S.D.A.P. als zoodanig richtte en zich verder uitsprak tegen de leus „Indonesië los van Holland", en de heer Tabrani, geen lid der „Perhimpoenan Indonesia", die pleitte voor de samenwerking met Westersche organisaties, heeft geen der andere debaters niet het gesprokene als uitgangspunt van de gedachtenwisseling genomen.

Twee communisten waren aan het woord, namelijk Van Munster en Darsono. Van de „Perhimpoenan Indonesia" hebben Roestam Effendi, Abdulmadjid Djojoadhiningrat en mijn persoon aan het debat deelgenomen.

Van Munster begon met de hoofdstelling van Stokvis over den minimum-eisch voor nationale onafhankelijkheid te critiseeren en ging daarna over tot den persoonlijken aanval op Stokvis n.a.v. zijn artikel in *„Het Volk"*, verschenen kort na den opstand in Indonesië. Darsono bestreed de bewering van Stokvis, als zouden de jongste opstanden in Indonesië door Moskou zijn gewekt. Ik wil niet ontkennen, dat het debat van Munster en Darsono beheerscht werd door socialistisch-communistische antagonismen en dat zij ook andere onderwerpen, die niet in direct verband stonden met de lezing, aanroerden, maar dat zij nauwelijks het gesprokene zouden hebben aangeraakt, is bezijden de waarheid.

Het is hier niet mijn taak om de gedachtenwisseling tusschen Stokvis en de beide communisten aan de orde te stellen. Ik wil nu slechts de houding van onze debaters rechtvaardigen tegenover de verdachtmaking van Stokvis.

De beschuldiging als „die argumenten raken het gesprokene niet", is heel gemakkelijk te lanceeren, want bij ieder debat haalt men als argumentatie wellicht materiaal aan, dat door den inleider niet of nagenoeg niet werd genoemd. Die bewering gaat alleen op, wanneer die argumenten geenerlei verband houden met het gesprokene, hetgeen in het onderhavige geval niet gezegd kan worden.

Roestam Effendi debatteerde zeer zakelijk tegen Stokvis over den eisch van erkenning van het recht van Indonesië op onmiddellijke onafhankelijkheid, die door den inleider werd afgewezen. Abdulmadjid polemiseerde over het geweldvraagstuk. Stokvis erkende bij zijn inleiding, dat de vrijheid van Indonesië niet mogelijk is zonder geweld, maar hij is tegen het geweld „met voorbedachten rade".

Daartegenover voerde Abdulmadjid aan, dat geweldhanteering niet bestaat zonder doelbewuste voorbereiding en meende een contradictie in de woorden van den inleider te ontdekken. Hij moge fel zijn geweest, maar buiten zijn boekje is hij niet gegaan.

* * *

En nu wat mijn eigen critiek betreft! Aangezien mijn debat de kern van het koloniale vraagstuk raakte, zag ik mij genoodzaakt de koloniale resolutie der Tweede Internationale en de polemiek tusschen Stokvis en mij dienaangaande er bij te betrekken. Doch ik deed dit na voorafgaande uitdrukkelijke toestemming van Stokvis zelf. En het is ongerijmd, als men zich achteraf daarover gaat beklagen. Dat ik bij mijn debat absoluut zakelijk was, kan Stokvis niet ontkennen.

De vraag is nu: Kan bij een debat over de sociaal-democratie en de koloniale politiek de koloniale resolutie der IIe Internationale buiten het geding gelaten worden? Immers neen! Want juist bij de bespreking van de principieele grondslagen van dit vraagstuk kan die resolutie niet onaangeroerd blijven, zoolang zij nog de basis vormt van de sociaal-democratische koloniale politiek. En nu wil het geval, dat Stokvis drie kwart van zijn tijd besteedde aan de analyse der koloniale overheersching en haar ontwrichtenden invloed op de sociale structuur der koloniale samenleving. Daarover viel bij het gegeven gezelschap — met uitzondering misschien van den heer Van Beetum — al heel weinig te discussieeren. Het cardinale punt van de discussie was alleen de hoofdstelling van Stokvis, met name, dat aan de kolonie de onafhankelijkheid dient te worden gegeven, zoodra zij in staat is zelfstandig deel te nemen aan het internationale ruilverkeer. Daarbij wordt niet geëischt, zei Stokvis, dat zij zich daarbij met eigen krachten moet kunnen bedienen.

Het eigenaardige geval doet zich nu voor, dat dit standpunt tot dusver nog niet gedeeld is door de Tweede Internationale, evenmin als door de S. D. A. P. Een discussie dus over deze stelling als „principieele grondslagen" der sociaal-democratische koloniale politiek, kan uit den aard der zaak onmogelijk los gemaakt worden van de Brusselsche resolutie der IIe Internationale, omdat deze vanaf Augustus verleden jaar officieel als *de* grondslag der socialistische koloniale politiek geldt. Zich alleen beperken tot Stokvis' grondstelling zou beteekenen getheoretiseer ins Blaue hinein. Het kan toch niet de bedoeling van Stokvis zijn geweest om de kwestie waar het om gaat te ontwijken?

Tusschen het standpunt van Stokvis over den minimum-eisch voor nationale onafhankelijkheid eenerzijds en dat van de Tweede Internationale en van de S. D. A. P. anderzijds bestaat een zeer opmerkelijk verschil. En het was dit verschil, dat ik bij mijn debat scherp naar voren heb gebracht. Volledigheidshalve wil ik er bij vermelden, dat ik ook de tegenstelling naar voren bracht tusschen de afkeuring van de Brusselsche resolutie der IIe Internationale nu door Stokvis, en zijn verdediging van die resolutie indertijd in *„Het Indische Volk"* van 10 October 1928. Dit was het eenige persoonlijke in mijn debat, dat echter niet buiten het verband stond met het gesprokene!

Op Stokvis' grondstelling zelve, zal ik in een volgend nummer van de *„De Socialist"* terugkomen.

De Socialist, 8-6-1929.

De Socialist, 15-6-1929.

INGEZONDEN STUKKEN

De lezing van J. E. Stokvis voor de „Perhimpoenan Indonesia".

Waarde Redactie,

Zij, die de semi-openbare vergadering van de „Perhimpoenan Indonesia" op 26 Mei in Den Haag, waar J. E. Stokvis op uitnoodiging van het bestuur sprak over de sociaal-democratische koloniale beginselen, niet hebben bijgewoond, zouden door het verslag van den heer Hatta hiervan den indruk krijgen, dat deze bijeenkomst een gewoon verloop heeft gehad, dat er principieel gedebateerd is en men slechts in enkele weinig beteekenende gevallen is afgeweken van het eigenlijke onderwerp.

Zoo was het echter niet. De leiding heeft toegelaten, dat de blanke en bruine communisten, dat leden van de P.I. den inleider op de meest persoonlijke wijze aanvielen. Van een rustig en leerrijk debat over de principieele opvattingen der sociaal-democratie op koloniaal gebied was geen sprake. De geheele vergadering was een demonstratie tegen onze partij en den leider der I.S.D.P., onder aanvoering der communisten. Was het niet de heer Hatta zelf, die den voorzitter, toen deze trachtte een heftigen P. I.'er te kalmeeren, wenkte om maar niet in te grijpen?

Leerrijk, als men het zoo noemen wil, was deze bijeenkomst alleen hierin, dat weer eens bewezen is, hoe absoluut vijandig vele P. I.-mannen staan tegenover hen, die hun niet het volle pond hunner eischen vermogen te geven. Wèl een verschil met hun geestverwanten in Indonesië zelf, die den leider van de Indische Sociaal-Democratische Partij bij zijn vertrek naar Holland op onweersprekelijk duidelijke wijze te kennen gaven, hoezeer zij, ondanks, in sommige opzichten, verschil van meening, zijn arbeid waardeerden.

Den Haag. Z. Stokvis.

politieke machtsfactor". Deze zou eveneens als brochure verschijnen, maar helaas is dat niet gebeurd.
De contacten tussen P.I. en communisten waren veelvuldig. Hatta's positiebepaling van de P.I. ten opzichte van de communisten was duidelijk, maar tevens vol risico. De "gezagstrouwe" publieke opinie was niet gevoelig voor zijn subtiele nuances, maar deelde de P.I. in bij Moskou. De aansprekende theorie en actie van Komintern en C.P.H. aangevuld met de wervende activiteiten van Semaoen en Darsono brachten individuele P.I.-leden dicht bij de communisten. Iwa Koesoema Soemantri is al genoemd en ook Soebardjo bleek voor zijn vertrek veel sympathie te koesteren voor de communistische zaak. Roestam Effendi en Abdoelmadjid Djojoadhiningrat naderden de aanvraag van het C.P.H.-lidmaatschap. Een goede illustratie van de sfeer in de P.I. geeft een artikel van Hatta in "De Socialist" waarin hij ingaat op een lezing die de S.D.A.P.'er J.E. Stokvis in mei 1929 had gehouden. Een ingezonden stuk van Z. Stokvis en Hatta's repliek daarop verschaffen daarbij nog zinvolle aanvulling. Hatta's artikel was het eerste van een reeks, waarin hij de koloniale politiek van de S.D.A.P. aanviel.
Daarnaast bestonden er plannen om met een "bruine lijst" aan de verkiezingen deel te nemen. De P.I. kwam waarschijnlijk met het plan en vond steun bij Sneevliet die inmiddels een onafhankelijke communistische partij leidde. Hierop doelde ook de afbeelding uit zijn blad "Klassenstrijd". Voor dit plan werd echter de steun van alle revolutionaire partijen nodig geacht. Toen Darsono en de C.P.H. weigerden deel te nemen werd van het plan afgestapt. Verdere gegevens over dit plan ontbreken. Sneevliet onderhield overigens goede contacten met de P.I. Hij weigerde deel te nemen in de Ligasectie, omdat daarin het C.P.H.-gewicht te groot was.
Semaoens prestige had in communistische kring ernstig geleden nadat hij in december 1926 de P.K.I. had overgeleverd aan de P.I. Bovendien was uit het verloop van de op-

De Socialist, 22-6-1929.

INGEZONDEN STUKKEN

Nogmaals de lezing van J. E. Stokvis voor de „Perhimpoenan Indonesia".

De heer Z. Stokvis heeft in het vorige nummer van *„De Socialist"* een ingezonden stuk geschreven, waarin allereerst gezegd werd, dat mijn artikel in no. 36 van dit blad den indruk zou geven, alsof de vergadering van de P. I. van 26 Mei, waar zijn broer J. E. Stokvis sprak, een gewoon verloop zou hebben. Het is niet mijn schuld, als men werkelijk dien indruk kreeg. Mijn artikel stelde zich *niet* ten doel een verslag of indrukken te geven van genoemde bijeenkomst, als wel om de onjuiste voorstelling van zaken door J. E. Stokvis in *„Het Haagsche Volk"* van 30 Mei, *als zou het debat nauwelijks het gesprokene raken,* recht te zetten.

Ware het mijn bedoeling geweest een verslag van die vergadering te geven, dan zou ik al het gesprokene de revue hebben laten passeeren. Dan zou ik moeten aanroeren de door den inleider genegeerde vraag van den Surinamer De Kom, n.l.: „of het met het sociaal-democratische principe strookt, dat Van Kol indertijd aan de regeering voorstelde om de arme kolonie Suriname aan Amerika te verkoopen?"; dan zou ik de zwakke positie van Stokvis moeten blootleggen, wanneer hij den raken aanval van Van Munster over zijn doodstraf-artikel (zij het ook buiten de orde) antwoordde met argumenten als: „toen ik dat schreef, was ik onder den druk van de algemeene angstpsychose" en zoo meer; ik zou verder moeten opsommen zijn onbevredigend antwoord op mijn tegenwerping, dat hij indertijd de koloniale resolutie der IIe Internationale verdedigde met precies tegenovergestelde gronden als die in de inleiding van die zelfde resolutie staan, een onbevredigend antwoord, dat culmineerde in: „ik heb toen van die koloniale resolutie nog geen kennis genomen; mijn argumenten zijn dan ook veronderstellenderwijs gesteld" en zoo meer. Ja, ik zou zeker niet verzuimen sterke argumenten van Stokvis jegens zijn tegenstanders, wanneer die er zijn, te vermelden. En tenslotte zou ik gewag hebben gemaakt van de rumoerige interrupties n. a. v. Stokvis' repliek. Dan zou de heer Z. Stokvis weinig reden hebben een ingezonden stuk te schrijven. Maar mijn taak was niet om een verslag te maken en *„De Socialist"* is ook niet de plaats voor zulk een (uitvoerig) verslag.

Nu heeft de heer Z. Stokvis, waarschijnlijk onder de „psychose van een verhit gemoed", in zijn ingezonden artikel onjuistheden gedebiteerd, welke mij tot tegenspraak nopen.

Zoo schreef hij zeer ten onrechte:

„Was 't niet de heer Hatta, die den voorzitter, toen deze trachtte een heftigen P. I.'er te kalmeeren, wenkte om maar niet in te grijpen".

De heer Tabrani, geen lid der P. I., die toen naast me zat, zal verbaasd opkijken, als hij deze passage leest. Want wat was het geval? De voorzitter wilde den laatsten (Indonesischen) spreker het woord ontnemen, niet om de door den heer Z. Stokvis genoemde reden, maar omdat zijn toegemeten twee minuten voorbij waren. En met een handbeweging verzocht ik den voorzitter hem uit te laten praten. Ik vond dit niet meer dan billijk, omdat de Indonesische en niet-Indonesische sprekers vóór hem tien of meer minuten ter beschikking kregen. Maar nu de heer Z. Stokvis over wenken sprak, zou het niet meer met de waarheid strooken, als hij verzuimde te vermelden, dat ik, gelijk enkele anderen, die vooraan zaten, onwillekeurig den voorzitter meermalen met handbewegingen verzocht om..... *in te grijpen*, telkens wanneer uit de achterste rijen der vergadering hinderlijke interrupties kwamen. Hij heeft dit ongetwijfeld gezien en de heer Tabrani kan dit getuigen! Maar misschien past het niet in zijn tendentieus gesteld stuk om dit te vermelden!

De heer Z. Stokvis gewaagde van een absolute vijandigheid van vele P. I.-mannen tegenover den leider der I. S. D. P. en zijn geestverwanten. Deze appreciatie laat ik geheel voor zijn rekening. Met diezelfde appreciatie kan precies het tegenovergestelde door de Indonesiers beweerd worden.

Koddig genoeg, dat juist dergelijke verwijten van den inleider de oorzaak waren van heftige interrupties op de bijeenkomst van 26 Mei. Had J. E. Stokvis in zijn repliek niet de P. I.-mannen op quasi-vaderlijken en voor velen irriteerenden toon verweten, dat zij de leiders der S. D. A. P. hebben gegriefd? Ten bewijze daarvan voerde hij aan mijn critieken op de koloniale resolutie der IIe Internationale en het door hem gewraakte artikel in de *„Indonesia Merdeka"*. Was het niet n. a. v. dit verwijt, dat van Indonesische zijde werd geinterrumpeerd: „Aan wie de schuld, wie is er mee begonnen? Jullie S. D. A. P.'ers zijn eerder begonnen ons te grieven!" Moest het geen protest, zij het middels interrupties, uitlokken, als Stokvis steeds onze argumenten, die hem niet aanstaan, verklaarde te zijn ontleend aan Moskousche dogma's? Het is meermalen gezegd, dat hij ons ten eenenmale zin voor critiek en onafhankelijkheid ontzegt. Men neme ons niet kwalijk, als wij zeggen, dat hij onbewust argumenten geeft aan de koloniale reactie om ons neer te slaan.

Ik wensch niet verder uit te weiden over het ingezonden stuk van den heer Z. Stokvis, hoewel daarover nog heel wat te zeggen valt! En hierbij neem ik afscheid van dit minder plezierige geval, waarvoor ik reeds te veel geduld van de lezers en te veel welwillendheid van de redactie van *„De Socialist"* heb gevergd.

Den Haag. Mohammad Hatta.

DE BRUINE LIJST.

De aanklager die in het Nederlandsch parlement ontbreekt.

Klassenstrijd, 1928.

stand duidelijk geworden dat zijn informatie aan de Komintern over de stand van zaken in Indonesië er nogal naast had gezeten. Van de zijde van de C.P.H.-leiding behoefde Semaoen ook niet op begrip te rekenen. Zijn zwaarbevochten leidende positie in Indonesische zaken had daarvoor te veel kwaad bloed gezet. Darsono was gaarne bereid Semaoens plaats in te nemen. Hij was het ook die door de C.P.H. in 1929 kandidaat gesteld werd voor de Tweede Kamer en hij maakte daartoe een uitgebreide verkiezingstournee. Zijn tweede plaats op de lijst was niet voldoende om een zetel te verdienen.

In de S.D.A.P.-pers schreven J.E. Stokvis en anderen in kritische zin over de koers van de P.I. De Islamitische leider Hadji Agoes Salim poogde tijdens een bezoek aan Nederland de geschillen uit de weg te ruimen. Beide zijden moesten, vond hij, fouten erkennen en hun opstelling veranderen. In "Het Volk" schreef hij over de grieven van de P.I.

"Een andere grief van veel diepgaander aard wordt gevonden tegen den geest, die naar men aan P.I.-zijde meent, de sociaal-demokratische voormannen leidt in hun optreden jegens en hun beoordeling van de P.I. en de P.I.-ers. De geest van geringschatting en minderwaardigachting, die als regel de aanraking tusschen Westerlingen en Oosterlingen zoo onvruchtbaar maakt en waarvoor de Indonesiërs meer en meer gevoelig, zelfs overgevoelig zijn geworden en waar zij volstrekt afwijzend tegenover staan. Ik ga voorbij de onaangename geruchten, welke na het proces der Indonesische studenten hier en daar vernomen werden, dat nl. een belangrijk deel der steunpenningen voor de studenten moest dienen voor het betalen van kleermakersrekeningen en het onderhoud van de liefjes van de studenten in Parijs. Zij, die van de zaak op de hoogte zijn, kunnen, indien zij het wenschen, het publiek beter inlichten.

In verband met het lidmaatschap van de Liga heeft het de P.I.-ers diep gegriefd, dat zij in de houding der S.D.A.P. dien bovengenoemden geest zeer sterk tot uiting zien komen. Men schijnt het uitgesloten te achten, dat Indonesiërs als volwaardige mondigen een zelfstandige houding kunnen aannemen en volhouden. Men verwachtte van hen onderwerping aan de inzichten der S.D.A.P. En toen dat uitbleef, veronderstelde men zonder meer, dat zij aan den leiband liepen van de kommunisten, en voor zoover zij zelf dan misschien geen kommunisten waren, toch in de Liga niet veel meer konden zijn dan kommunistenknechtjes. Zelfs is er wel gesproken van 'het eten van twee wallen', wat de P.I.-ers zouden willen doen, door het in de Liga met de kommunisten en daarbuiten met de sociaal-demokraten 'aan te pappen'." De verhoudingen bleven echter gespannen; in feite was Salims bemiddeling mislukt.

Semaoen en Darsono waren beiden verklaard voorstander van samenwerking met de nationalisten, zoals in Nederland door de P.I. vertegenwoordigd. In dat opzicht moesten zij zich na het Kominterncongres van juli 1928 in steeds meer bochten wringen. Daar was immers een harde veroordeling uitgesproken over de nationaal-reformisten, waarmee elke samenwerking werd uitgesloten. Deze isolationistische koers moest onvermijdelijk leiden tot een breuk tussen communisten en P.I. als deze laatste aan de eigen nationalistische koers zou blijven vasthouden.

Veel minder moeite met de nieuwe Kominternkoers hadden Moeso en Alimin, die in 1926 naar Moskou waren gereisd om daar steun voor de beraamde opstand te vragen. Het uitbreken en de onderdrukking van de opstand maakte hen tot banneling. In de komende jaren zouden zij in West-Europa, de Sovjet-Unie en Azië bij allerlei gelegenheden het communistische Indonesië vertegenwoordigen. In zijn bijdragen in de communistische pers trok Moeso uitermate fel van leer tegen de nationalistische partijen in Indonesië, die in de geijkte terminologie werden ingedeeld bij het imperialistische kamp.

Diverse groepen studenten

Voor de periode 1920-1930 is hiermee het verhaal over de ontwikkeling van min of meer georganiseerde groepen en personen afgerond. Er resteert echter nog het nodige: de lotgevallen van anderszins te groeperen personen of van opmerkelijke individuen.
Van de studenten waren de juridische in Leiden en medische in Amsterdam het grootst in aantal. Vooral de artsen waren voor een flink deel al wat ouder. Voor een deel van hen werd een aantal jaren verdienstelijke gouvernementsdienst beloond met een studieopdracht om de begeerde academische graad te behalen. Andere Indische artsen brachten hun verlof in Nederland door, eventueel onbezoldigd verlengd, om Europees arts te worden. Het aantal Indonesiërs dat zijn gehele artsopleiding in Nederland volgde was zeer gering. Na de opening van de Medische Hogeschool bleven Indische artsen, hoewel in afnemend getal, naar Nederland komen, waarbij Leiden ten koste van Amsterdam geleidelijk meer studenten trok.
Bij de juristen was de categorie abituriënten van de Rechtsschool het grootst, maar telden de studenten met een Indisch middelbareschooldiploma zeker mee. De opening van de Rechtshoogeschool maakte een einde aan de stroom studenten met een rechts- of middelbare-schooldiploma. Juist deze studenten hadden een groot aandeel in het P.I.-werk. Zij waren jonger dan de medische studenten, die als Indisch arts al een maatschappelijke positie innamen en vaak getrouwd waren. De aard van de studie maakte hen ook meer betrokken bij politieke vraagstukken. De Rechtshoogeschool in Batavia betekende echter niet een einde aan de stroom juridische studenten. Een flink aantal studenten trok na een succesvol kandidaatsexamen naar Nederland om in Leiden de studie te voltooien. Nieuwsgierigheid naar het koloniale moederland, een verbreding van de horizon en financiële mogelijkheden speelden daarbij een rol. Overigens was het uitvalpercentage van de rechtenstudenten in deze periode laag. Slechts enkele van de omstreeks zestig studenten in deze periode haakten af; in 1930 waren nog omstreeks dertig rechtenstudenten ingeschreven. Behalve de al genoemde Gondokoesoemo en Koesoemah Atmadja promoveerden ook de Batak Alinoeddin Enda Boemi (juli 1925, "Het grondenrecht in de Bataklanden"), Soebroto (september 1925, "Indonesische sawah-verpanding"), Soepomo (juli 1927, "De reorganisatie van het agrarisch stelsel in het gewest Soerakarta") en Soeripto (mei 1929, "Ontwikkelingsgang der Vorstenlandsche Wetboeken"). Mohamad Nazif, bestuurslid van de P.I., was tijdens het politieel optreden tegen de P.I. in het buitenland en oordeelde het verstandiger zich niet meer in Nederland te vertonen. Hij keerde terug naar Indonesië en promoveerde als eerste Indonesiër aan de Rechtshoogeschool op zijn in Nederland en Parijs voorbereide dissertatie.
Ook de groep medische studenten was van betekenend getal. Als ze al politiek actief was dat in het algemeen in gematigde zin. Sitanala was een regelmatig schrijver in "Oedaya", actief in het NIVIO en een trouw medestander van Noto Soeroto. Samen met Mohamad Iljas schreef hij een populair boekje over eerste hulp bij ongelukken dat, in het Indonesisch, in Gouda werd uitgegeven. In opdracht van de Indische regering maakte hij een studie van de leprabestrijding, waartoe hij een uitgebreide rondreis in Europa maakte, vergezeld van Moh. Iljas die als zijn particulier secretaris werd voorgesteld. De arts Mas Amir is eveneens het vermelden waard. Zijn Nederlands verblijf van einde 1923 tot januari 1928 benutte hij om in Utrecht zijn artsdiploma te behalen en zich in de psychiatrie te specialiseren. In 1925 zat hij in het bestuur van de I.V., maar in 1927 sprak hij op een NIVIO-bijeenkomst. In deze jaren schreef hij in het progressief-liberale maandblad "De Opbouw" een aantal lange beschouwende artikelen over de maatschappelijke ontwikkelingen in Indonesië, de Islam en Oost-Azië. Het zijn goed gedocumenteer-

Promotie Soeripto, met zijn paranimfen P.F. Matuli, Indisch arts (links) en Soekanto.

Sitanala tijdens zijn verblijf in het Noorse Bergen.

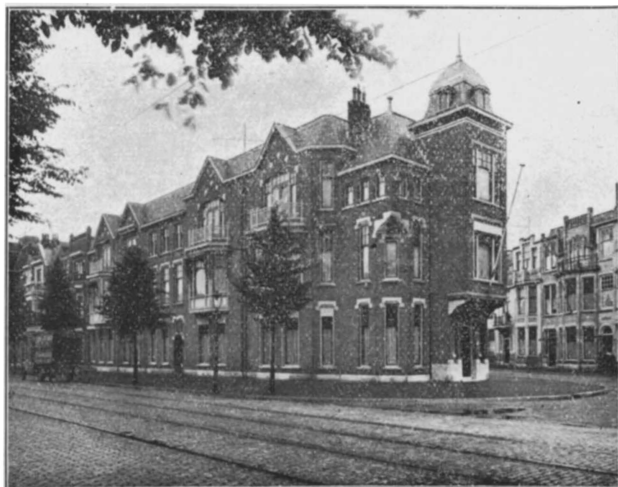
de afgewogen bijdragen, waarmee Amir zich boven de politieke strijd stelt.
Promovendi in deze periode waren, buiten de al genoemde Sardjito en Sjaäf, J.A. Latumeten (april 1924 in Utrecht), in april 1925 Raden Soesilo, in juli 1925 H.J.D. Apituley, in februari 1927 Achmad Mochtar, in januari 1928 A.B. Andu, in mei 1928 Tengkoe Mansoer, in 1928 ook nog R.M. Saleh Mangoendihardjo, in mei 1929 M.H. Soeleiman (in Leiden), en in 1930 M. Antariksa, Sjoeib Proehoeman en Seno Sastroamidjojo.
Latip Soemodirdjo promoveerde in 1921 in Wenen. In deze periode haalden ongeveer vijftig Indonesiërs hun artsdiploma; in 1930 waren een twintigtal nog daarmee bezig.
Studenten aan andere wetenschappelijke instellingen waren veel geringer in aantal. In de gehele periode was het getal aan studenten aan de Technische Hoogeschool in Delft, de Landbouwhoogeschool in Wageningen en de Handelshoogeschool in Rotterdam elk omstreeks tien. Voor de veeartsopleiding in Utrecht lag dat nog lager.
In 1929 en 1930 verstrekte het gouvernement telkens twee beurzen om in Leiden Oosterse talen te studeren. Het zeer terughoudende beurzenbeleid werd hiermee doorbroken, waarschijnlijk omdat er nog geen literaire faculteit in Indonesië bestond. De hoogleraar Berg nam in 1929 ook een zeventienjarige student mee uit Indonesië, Jacobus Soegiarto, die hij in de kost nam, hem bij zijn taalkundig werk assisteerde en die ook colleges Sanskriet en oosterse talen volgde.
De niet-universitaire opleidingen vormen een bont scala. De enige groep van betekenende omvang waren de Indische onderwijzers die in Nederland hulp- en hoofdakte poogden te behalen. In de periode 1920-1930 waren dat er omstreeks twintig. Het grootste deel kwam op eigen gelegenheid, met steun van familie, Indonesische studiefondsen of eigen spaarcenten. Een deel verdiende de overtocht als bediende op een mailschip. Een aantal van hen werd door katholieke instanties uitgezonden.
Indische autoriteiten stuurden hun kinderen of familieleden wel eens naar Nederland om een aantal jaren lager of middelbaar onderwijs te genieten of louter voor oriëntatie. De Solose soesoehoenan deed dat al veel langer, zoals vermeld in het vorige hoofdstuk. Ook in deze periode zond hij enkele van zijn vele zonen. Van de eerste groep keerden er twee in 1920 terug. In 1923 volgde Soedjono, inmiddels Pangeran Aria Djatikoesoemo, na voltooide K.M.A.-opleiding als cavalerieofficier, terwijl Rogkialoon, inmiddels Pangeran Hadinegoro, in Delft studeerde, en in 1930, na negen jaar studie, kandidaatsexamen deed. Deze laatste genoot, ten koste van de studie, met volle teugen van het studentenleven, daartoe in staat gesteld door een ruime toelage.
Ook de Mangkoenegoro zond diverse van zijn verwanten naar Nederland. Een eigen studiefonds verzorgde de financiële zaken. De wederwaardigheden van de Djokjase sultanszoon en -neef zijn al vermeld, evenals die van R.A. Mirjam uit het kleine Djokjase Pakoe-Alam-vorstenhuis.
De komst van verwanten naar Nederland was geen uitzondering. Broers en neven trokken gezamenlijk op en steunden elkaar in den vreemde. Een uitputtende opsomming blijft achterwege. Slechts de broers en zusters Soetomo en Soesilo (artsen), Soeratmo (veearts), Siti Soendari (rechtenstudie vanaf 1927), Oemijati (onderwijzeres vanaf 1927) en mevrouw Goenawan Mangoenkoesoemo, en de drie broers Ali, Oesman en Seno Sastroamidjojo worden hier vermeld. Bij deze laatsten geldt dat de eerste twee fel nationalist waren; de arts Seno was dat bepaald niet - de onderlinge verhoudingen leden onder dit politieke verschil van mening echter niet. Wat betreft de vrouwelijke studenten was de eerste op universitair niveau Ida Lamongga Haroen Al Rasjid. Zij was de dochter van een Indisch arts, uit de Lampongs afkomstig. In augustus 1923 begon zij de studie medicijnen in Utrecht, ging in 1927 over naar Leiden, waar zij in januari 1931 haar artsexamen deed. Zij was de eerste Indonesische vrouw met een Nederlandse academische graad. Zij bemoeide zich overigens nauwelijks met haar landgenoten. In Leiden studeerden in 1930 Siti Soendari, zuster van arts-politicus Soetomo (vanaf 1927) en Maria Ullfah Achmad (vanaf 1929) rechten. Zij deelden samen een kamer.
In Utrecht begon Raden Adjeng Kamar Roekmi in 1929 haar medicijnenstudie. Oemijati haalde in 1929, na twee jaar studie, haar hoofdakte in Nederland. Daarnaast waren er enkele meisjes die een verpleegsters-

Zuster Warsijam.

opleiding volgden (onder wie Zuster Warsijam) en reisde de Minangkabause schilderes Emma Wilhelmina Parera in 1928 en 1929 door Europa "voor studie en handel".
In deze periode liep het totaal getal aan studenten aan allerlei onderwijsrichtingen eerst op van ruim 70 in 1921 tot 115 in 1922 en 130 in 1924. Het daalde vervolgens tot 100 in 1927 om via 125 in 1929 op te lopen tot 150 in 1930.
Voor de belangen van de studenten kwamen diverse instanties op. De belangrijkste daarvan was de Studiecommissie van Oost en West, waarin de diverse studiefondsen, zowel in Nederland als Indonesië, en de Raadsman waren vertegenwoordigd. Coördinatie en beleidsinitiatieven kwamen uit deze commissie voort. Deze had ook gedelegeerden in dienst, van wie de loonkosten door de regering werden gesubsidieerd. Zij hielden zich bezig met de eerste opvang van de studenten uit Indonesië - ook die van Nederlandse of Indo-Europese afkomst - verzorgden een kosthuis en plaatsing op scholen. Voor een aantal studenten beheerden zij ook de gelden en hielden zij toezicht op de studie, dit op verzoek van ouders of studiefondsen. Zij deden hiermee zeer verdienstelijk werk en zetten zich onvermoeibaar voor hun pupillen in. Vanzelfsprekend viel het paternalistische toezicht niet altijd goed in de smaak bij de studenten.
De studiefondsen Tjandistichting en Max-Havelaarfonds waren nauwelijks van betekenis. In 1930 hadden beide nauwelijks geld in kas voor ondersteuning. De Nederlandsch-Indische Onderwijs- en Studiekas, die geen beurzen maar voorschotten verstrekte, groeide echter. In 1920 stonden 6, in 1927 25 en in 1930 17 Indonesiërs onder haar zorg en toezicht. In dit aantal zijn ook begrepen oud-pupillen, die nog schulden moesten aflossen.
Een lang gekoesterde en veel besproken wens ging op 15 maart 1921 in vervulling. Aan het Prins Mauritsplein 23 in Den Haag werd het "Tehuis voor Indische Studenten" officieel geopend. Het was bedoeld om pas aangekomen jongelui een voorlopig verblijf te verschaffen en als logeeradres voor studerenden. De regering subsidieerde het exploitatietekort. De gedelegeerden richtten er hun bureau in. Er was een gezelschaps- en een leeszaal en ruimte voor vijftien gasten. De Indonesische studenten reageerden in eerste instantie positief. De Indische Vereeniging hield er in 1921 zelfs diverse vergaderingen. Geleidelijk bleven zij echter weg. De eerste reden was dat het grote getal aan aanwezige Indo-Europeanen afschrikkend werkte, terwijl de tweede reden in het jaarverslag 1924 van de Raadsman werd omschreven. "In den geringen toeloop van Indonesiërs is geen verandering te bespeuren. Zij blijven weg, op een enkele na, die buiten de bekende politieke beweging staat. Zij, die onbekend met deze strooming, uit Indië komende hun anker in het 'Tehuis' laten vallen, zijn opgetogen over de ontvangst en over de gemakken, hun aangeboden in de Inrichting, roemen de Bibliotheek, vertrekken met de belofte hun bezoek te zullen herhalen bij gelegenheid, doch. . . blijven in den regel weg." Daarnaast waren de huisregels, "geen sterken drank", ook van invloed op het bezoek. Met dat al schommelde het aantal Indonesische gasten rond een schamel tiental per jaar. De commissie van beheer beraadde zich veelvuldig over deze onbevredigende situatie, maar vond geen remedie.
Een aparte categorie studenten vormden de Indonesische adspirant-officieren, opgeleid aan de Koninklijke Militaire Academie in Breda, of de daartoe voorbereidende Kadettenschool in Alkmaar, die overigens in 1924 werd opgeheven. In deze periode bereikten acht Indonesiërs de officiersrang; in 1930 telde de K.M.A. nog vijf studenten. Vier studenten haakten voortijdig af. De Molukse sergeant-leerling Eliza Sahuleka overleed in juli 1925 kort voor zijn officiersexamen.
Het spreekt vanzelf dat er bij deze studenten geen enkele twijfel mocht bestaan aan hun loyaliteit ten opzichte van het Nederlandse

Tehuis voor Indische Studenten.

gezag. Daarop werd scherp toegezien, zowel door de Academieleiding als door de gedelegeerden van de Studiecommissie, die intensief toezicht uitoefenden op deze pupillen. Raden Soeardjo Tirtosoepono werd hiervan het slachtoffer. In 1927 werd hij "wegens communistische neigingen" verwijderd. In deze periode, kort na de communistische opstanden in Indonesië, waarin ook het optreden tegen de P.I. plaatsvond, werd ook Soeardjo gehoord. Hij was kort na aankomst P.I.-lid geweest, bedankte op advies van het bestuur, maar weigerde zijn nog bestaande contacten met P.I.-leden te beëindigen. Hij sprak zijn sympathie uit voor het onafhankelijkheidsstreven. Hij kreeg 24 dagen streng arrest. Hij werd opgeroepen bij de minister van oorlog te verschijnen en bleef hier bij zijn eerder uitgesproken opvattingen. Zijn onvrijwillig vertrek was toen onvermijdelijk.

Maria Ullfah Achmad

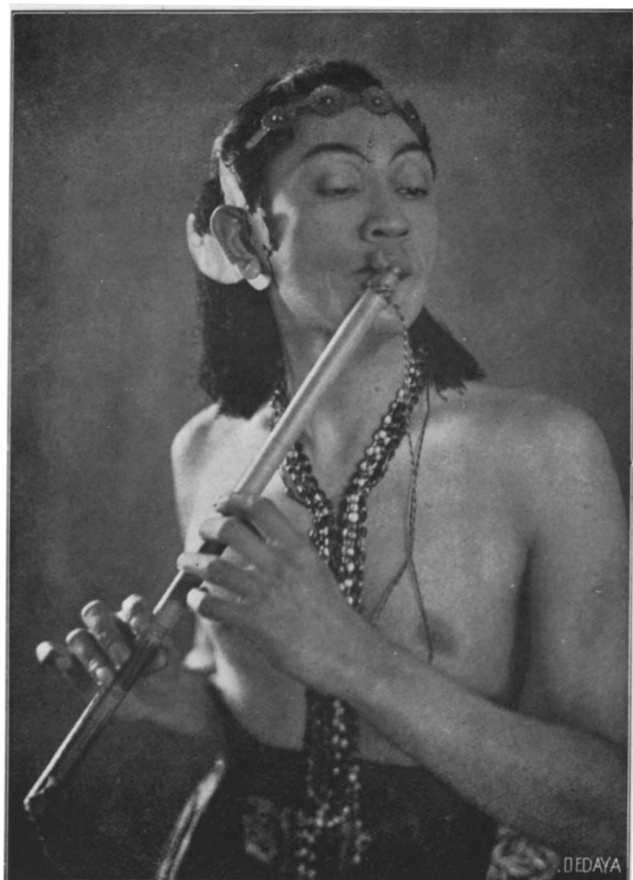
Maria Ullfah Achmad werd op 18 augustus 1911 geboren als de dochter van Raden Mohammed Achmad en Chadidjah Djajadiningrat, zuster van Hoesein en Achmad. Haar vader had als een van de weinige Indonesiërs rond de eeuwwisseling de H.B.S. doorlopen. Zijn loopbaan leidde tenslotte tot het regentschap van Koeningan. Ook Maria Ullfah had een Nederlandse middelbare school gevolgd. In die jaren was zij in Batavia in de kost bij Nederlandse gezinnen.

In 1929 gaat Maria Ullfah met haar vader, jongere zus Iwanah en jongere broer Hatnan naar Nederland. Haar moeder was inmiddels reeds gestorven. Haar vader was door de regering voor een jaar naar Nederland uitgezonden om het coöperatiewezen te bestuderen en hierover rapport uit te brengen. Voor Maria Ullfah was dit een goede gelegenheid om haar studietijd in Leiden aan te vangen. Zij koos de rechtenstudie uit pragmatische en idealistische overwegingen. De pragmatische overweging was dat de studie kort was, zodat er voldoende geld over zou blijven voor haar jongere zus en broer; de idealistische was dat zij als kind reeds onder de indruk was van het lot van haar tante, die als gescheiden en kinderloze vrouw haar leven bij familie, maar in sociale afzondering moest uitdienen. Als juriste hoopte Maria Ullfah iets aan de rechtspositie van vrouwen te kunnen doen.
Maria Ullfah huurde kamers op de Witte Singel 25; haar vader ging met de andere kinderen in Den Haag wonen. Haar toelage was *f* 150,- per maand. Hiervan werd *f* 40,- aan kamerhuur betaald. Door samen met Siti Soendari, zuster van de arts Soetomo, met wie zij samenwoonde het huishouden zo zuinig mogelijk te doen, kon zij gedurende haar studietijd voldoende sparen om na haar doctoraalexamen nog enkele maanden door Europa te reizen, alvorens naar Indië terug te keren.
Zij werd lid van de Leidse studentenvereniging voor meisjes, de V.V.S.L. en vormde samen met drie Nederlandse vriendinnen een

De familie Achmad; v.l.n.r. Hatnan, Maria Ullfah, Iwanah, Mohammed.

club: Happy Go Lucky. Naast de positieve herinneringen uit haar Leidse studententijd, waren er ook minder leuke gebeurtenissen, zoals haar angst om door de Doelensteeg naar het Rapenburg te gaan, waar zij vaak door kinderen werd geplaagd en nageroepen met: ''pinda, pinda, lekka, lekka''. Zoals met veel Indonesische studenten gebeurde tijdens hun verblijf in Nederland, werd ook Maria Ullfah zich pas hier bewust van de vreemde verhoudingen in een koloniale samenleving. In Indië had zij deze als vanzelfsprekend aanvaard en leefde zij bovendien aan de veilige kant van de Indonesische samenleving. Haar wens zich in te zetten voor de emancipatie van de Indonesische vrouw werd nu een streven naar emancipatie en vrijheid voor het hele Indonesische volk.
Thuis in Den Haag bij haar vader was zij vaak aanwezig bij de gesprekken met Hadji Agoes Salim, die op terugweg van een arbeidscongres in Genève een tijd in Nederland verbleef. Haar vader en Agoes Salim kenden elkaar reeds uit hun H.B.S.-tijd. De gesprekken gingen over het coöperatiewezen en arbeidsvraagstukken. Ook Hatta, die in Rotterdam studeerde, zat er vaak bij, maar was niet zo'n vurig discussiant als Agoes Salim. De meeste invloed heeft Maria Ullfah echter ondergaan van Sjahrir, die in Amsterdam studeerde en die zij had leren kennen bij zijn zwager Djoehana Wiradikarta. Sjahrir leende haar het boek van het meisje Tiongkoa, volgelinge van Mao Tse Toeng. Dit boek en ''Indonesia klaagt aan'' van Soekarno, maakten een grote indruk op haar. Met Sjahrir ging zij naar politieke bijeenkomsten, zoals naar die van de Liga, waar zij Jef Last leerde kennen. Met Sjahrir ook maakte zij plannen om in Indië volkstehuizen op te richten naar Nederlands voorbeeld, waar arbeiders zich konden scholen en ontwikkelen. Vooral voor vrouwen zag Maria Ullfah hierin mogelijkheden om hun achterstand in onderwijs in te halen.
Maria Ullfah is nooit lid geworden van de Perhimpoenan Indonesia. Eén van de redenen was, dat zij bang was de positie van haar vader hierdoor in gevaar te brengen; naar later bleek een niet onterechte gedachte.
In 1933 haalt zij na 4 jaar als eerste Indonesische vrouw haar meestertitel. Na haar reis van enkele maanden door Europa, ging zij terug naar Indonesië.
In Indonesië werd Maria Ullfah een van de leidende figuren in de nationalistische vrouwenbeweging, waarvoor zij zich nog steeds inzet.

Jodjana in de dans ''Krishna''.

Culturele activiteiten

Bij de in dit hoofdstuk al genoemde culturele activiteiten zijn voor de tweede helft van de jaren twintig een drietal actieve personen of groepen te onderscheiden. De niet-professionele groep van het NIVIO is al genoemd. Soeripto, Soebanto en Soekamto traden hierbij op als dansers, begeleid door een gamelanorkest. Zij traden veelvuldig op voor ''Oost en West'' en ''Boeatan''. Het kunstenaarschap was een volledig beroep voor Jodjana en Hardjodiringgo.
Jodjana was inmiddels al zeer vele jaren in Europa en met een Nederlandse vrouw getrouwd. Hij vervaardigde in een eigen herkenbare stijl verdienstelijke houtsneden. Daarmee voorzag hij zelfs een aantal jaren in zijn levensonderhoud, in Parijs waar hij ''decoratieve nijverheidskunst'' vervaardigde. Hij kwam nog regelmatig naar Nederland, waar hij dan ook optrad. Ook in Engeland, Frankrijk en Duitsland boekte hij succes. Jodjana werd bestuurslid van het NIVIO en vanaf die tijd was hij weer actiever in Nederland met opvoeringen, lezingen en cursussen. Jodjana's danskunst was onder zijn landgenoten een omstreden zaak. Ook Westerse kenners van de Javaanse dans kenden hun reserves. In een artikel in ''Oedaya'' onder de titel ''Het standpunt van een Modern-Javaanschen danskunstenaar'' ging Jodjana heel nuchter op deze bezwaren in.
''Menigmaal doet men mij het verwijt, zij het dan ook in bedekte termen, dat mijn dans-

kunst niet 'echt-Javaansch' is. Dit verwijt zou eenigen grond hebben, indien men daarmede te kennen wilde geven dat onze voorouders een paar honderd jaren geleden anders dansten dan ik; of indien men daarmede wilde beweren dat ik hier te lande en elders in het buitenland, genoegen nam met het optreden in een Westersche omgeving, instede van het Europeesche tooneel te herscheppen in een Javaansche pendopo.
Wat dit laatste betreft blijven de pogingen die tot nog toe in dat opzicht zijn aangewend m.i. aesthetisch beneden peil. Het suggereeren van een Oostersche sfeer op het tooneel door middel van décors, heeft nog steeds tot een mislukking geleid. Om die reden neem ik bij mijn optreden genoegen met een eenvoudigen donkeren achtergrond, omdat daarin aesthetisch niets storends is en de dans tegen zoo'n neutralen achtergrond in al zijn intensiteit het best tot zijn recht kan komen.
Wat nu het verschil tusschen de dansen van mijn voorouders en de mijne betreft, inderdaad ligt het niet in mijn bedoeling om met mijn danskunst aan archaelogen gegevens voor hunne studies te verschaffen. Daarvoor verwijs ik die menschen naar musea en bibliotheken, of beter nog naar de hoven van Jogjakarta en Soerakarta, waar men nog steeds, althans tot op zekere hoogte, de oude danstraditie in eere houdt. Ik zeg nog eens nadrukkelijk 'tot op zekere hoogte', want ook dáár ondergaat de danskunst, ja zelfs de beroemde en min of meer als heilig beschouwde Serimpi- en Bedojodansen, reeds een ingrijpende verandering, welke verandering m.i. niet als een verbetering kan worden beschouwd."
En verder in het artikel:
"We hebben dus gezien dat de Javaansche dans, die in den loop der eeuwen een zeer hooge trap van ontwikkeling heeft bereikt, een vorm heeft gekregen waaraan men niets veranderen kan zonder afbreuk te doen aan de eeuwenoude traditie die er achter ligt. Elke wijziging, welke dan ook, kan niet anders dan strijdig zijn met bepaalde regelen en dogma's. De vraag is nu, moet de Javaansche danser van heden zich voortdurend zoo streng mogelijk houden aan deze vaste regelen, ook indien hij nieuwere en frisschere inzichten heeft? Moet hij met andere woorden zich steeds laten binden aan de traditionele begrippen, ook indien hij deze niet meer kan voelen, omdat hij nu eenmaal andere gevoelens- en denkwijze heeft dan zijn voorouders? Ik voor mij vind, dat de modern-Javaansche danskunstenaar niet mag aarzelen om, indien hij een persoonlijk inzicht heeft, dit ook in zijn kunst naar voren te brengen, ook al zou dit in strijd zijn met de conventioneele regelen van zijn land. Hij moet alleen dàn de traditioneele bewegingen en gebaren toepassen indien hij deze werkelijk voelt - als een noodzakelijke uiting van het rhythme dat in zijn diepste innerlijk trilt - anders is zoo'n gebaar dood en dus overbodig."
Jodjana paste in deze geest traditionele dansen aan en ontwierp eigen dansen, die hij namen als "Opstanding" en "Wroeging" gaf. Jodjana liet zich begeleiden aan de vleugel door zijn vrouw en verantwoordde in het artikel waarom hij van gamelanbegeleiding afzag:
"Ten eerste heb ik niet altijd te beschikken over de noodige gamelan-instrumenten en bovendien brengt een gamelan-orkest-begeleiding heel veel onkosten met zich mee. Gesteld dat ik wel de vrije beschikking over een stel behoorlijke gamelan-instrumenten had, dan nog zou ik hier te lande en elders in Europa geen goede bespelers kunnen vinden. De meeste mijner landgenooten die op de gamelan kunnen spelen zijn studeerenden, zoodat ze eventueel slechts in hun vrijen tijd hunne medewerking zouden kunnen verleenen, waardoor ik niet van hen kan vergen dat ze geregeld repetities meemaken. Voor een goed samenspel zijn geregelde repetities echter absoluut noodzakelijk. Sommige (de meesten) van de gamelan-spelers zijn beginnelingen, die van begin af aan moeten worden opgeleid, zoodat de voorbereiding tot een eenigszins behoorlijke uitvoering heel veel tijd in beslag zou nemen. Het behoeft dus geen naderen uitleg, dat door deze omstandigheden het muzikale gedeelte van een 'echt Javaanschen dansavond' zeer zwak is. Vleugel-begeleiding is en blijft altijd een hulpmiddel, doch dit is m.i. mits met begrip en beheersching van Oostersche rhythmen gespeeld, verreweg te prefereeren boven een zwak en dilettanterig gamelanspel, dat eerder een belemmering voor het dansen zou zijn dan een steun."
Jodjana's verwerking van de Javaanse dans maakte deze toegankelijker voor een westers publiek, die daarin herkenbare motieven en emoties terugvond. In dat opzicht schreef een bewonderende criticus terecht: "Jodjana's dans is geen Javaansche dans op modernen, doch moderne dans op Javaanschen grondslag". Hij nam dan ook geen geïsoleerde plaats in de danswereld in, maar behoorde tot de moderne Europese danskunstenaars. Zijn scheppend vermogen en technisch kunnen werden hogelijk geroemd. Nico Oosterbeek schreef: "Hij heeft door zijn scheppend talent de verstarde schoonheid van een in oer-oude en slechts door liefdevolle studie te benaderen beteekenis wortelend spel van gebarende actie en mimiek tot een hartstochtelijk levende en tragisch ontroerende verbeelding gewekt, die aan geen nationaliteit gebonden al-menschelijke ontvankelijkheid in ruimen kring heeft getroffen".
Hardjodiringgo bleef regelmatig optreden met een gevarieerd programma van voor-

Ardjoena met Soedjono Sosroatmodjo (links) en Hardjodiringgo (rechts).

dracht (Saidjah en Adinda), lezingen, wajang en dansen. Eind 1928 richtte hij samen met Raden Soedjono Sosroatmodjo ''Ardjoeno'' op dat een programma van voordracht, dans, gamelan, wajang en pentjak kon verzorgen. Een tournee door Nederland, België en Duitsland volgde. In oktober 1929 trad het gezelschap op tijdens de officiële Nederlandsch-Indische week in Brussel. ''Ardjoeno'' verzorgde een zeer gevarieerd programma, waarvan de Javaanse dans slechts een klein onderdeel vormde. Volksdansen uit andere delen van de archipel kregen daarin juist veel ruimte. Soedjono, Hardjodiringgo's compagnon, was een mislukte rechtenstudent, van dubieuze reputatie in geld- en vrouwenzaken.

Onderwijzers, journalisten en andere bezoekers

Een aantal Indonesiërs was actief als onderwijzer in het Javaans of Maleis. Op basis van een aanstelling waren Amaroellah en Nimpoeno als zodanig actief. Amaroellah schreef als zodanig zelfs voor het Koninklijk Instituut voor de Marine te Willemsoord een overzicht van de Maleise grammatica voor ''Adelborsten, Adspirant-Machinisten en Adspirant-Administrateurs''. Aan de Leidse Universiteit werden in 1926 twee nieuwe hulpleraren benoemd als opvolgers van Poerbatjaraka en Zain. Aan de Indologische faculteit in Utrecht, met steun van een aantal grote ondernemingen opgezet als tegenwicht tegen de ''progressieve'' Leidse opleiding, werd in 1925 Prijohoetomo als hulpleraar of lector benoemd. Deze was in 1923 naar Nederland gekomen, als bediende van een Nederlandse repatriant, om zijn hoofdakte te halen. Dat lukte in juli 1925. Met zijn benoeming in Utrecht haalde hij zich de gram van de P.I. op de hals. Op een vergadering in oktober 1925 werd hij geroyeerd, wegens het aanvaarden van de benoeming aan de ''Ondernemersfaculteit''. Het ''saamhorigheidsbeginsel'' was door hem aangetast, maar bovenal was hij overgelopen naar ''den vijand en uitbuiter van het Indonesische volk''. Prijohoetomo's verdediging ter vergadering baatte niet; ''zijn handeling is louter gebaseerd op persoonlijke eer en eigen materieel voordeel, waardoor het belang van het Indonesische volk hem niets kan schelen''. Prijohoetomo benutte zijn tijd in Utrecht tevens om zich wetenschappelijk te bekwamen. Eind 1929 deed hij kandidaatsexamen Arabisch en Sanskriet en ''Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw'' publiceerde zijn eerste artikelen op zijn vakgebied.

Het vermelden waard is zeker ook Tabrani. Hij kwam in 1926 naar Nederland om journalistieke vorming op te doen. Hij liep daartoe colleges in Hamburg en Berlijn. Hij voorzag in zijn levensonderhoud als correspondent van Indonesische bladen en was ook een tijd verbonden aan ''De Telegraaf''. Hoewel Tabrani P.I.-lid was en regelmatig zich liet horen op de P.I.-bijeenkomsten weken zijn politieke opvattingen deels af van die van de P.I. Een principiële non-coöperatiepolitiek wees hij af. In artikelen en lezingen ging hij regelmatig in op de pers in Indonesië. Hij schreef in ''De Opbouw'' als opvolger van Amir. Voor zijn vertrek, begin 1930, gaf hij in eigen beheer de brochure ''Ons Wapen; De nationaal Indonesische pers en hare organisatie'' uit, waarin hij zijn weinig rooskleurige analyse van de bestaande Indonesische pers liet volgen door een program van actie. Hij pleitte voor een nationale persconcentratie ten behoeve van een nationaal-Indonesisch blad, voorlopig in de Nederlandse taal, als drager van het vrijheidsideaal. ''Indonesia Merdeka'' recenseerde de brochure terughoudend positief; in Indonesië was de reactie afwerend. In zijn geboorteland richtte Tabrani, gewantrouwd door de nationalisten, een krant en een partij op, maar beide bleken geen succes.

Ook Rivai, zoals vermeld, Roestam Effendi en Adinegoro vertoefden in deze tijd met journalistieke doeleinden in Nederland. De laatste was Europees correspondent voor diverse bladen; hij verbleef voornamelijk in Duitsland.

Als afgevaardigde van de nationalistisch-Indonesische padvinderij bezocht Raden Moestafa Europa. Vele politieke en jeugdorganisaties hielden er een eigen padvinderij op na, waarin ook aan politieke scholing werd gedaan. Zij waren niet aangesloten bij de internationale, politiek neutrale padvinderijbeweging. Moestafa maakte zijn lange reis tevens om de moderne talen te leren en levenservaring op te doen. Hij voorzag in zijn onderhoud door het verkopen van prentbriefkaarten en het geven van goochelvoorstellin-

gen. In zijn padvindersfunctie sprak hij met padvindersleiders in diverse landen. Hij logeerde bij P.I.-leiders en verscheen in padvinderskostuum op openbare Ligavergaderingen.
Een andere bezoeker uit Indonesië was Hadji Agoes Salim, vooraanstaand bestuurslid van de Islamitische Partij Sarekat Islam Indonesia (P.S.I.I.). Op verzoek van het Nederlandsch Verbond van Vakvereenigingen (N.V.V.) maakte Salim als adviseur deel uit van de Nederlandse vakbondsdelegatie op een Volkenbondsconferentie in Genève (mei-juni 1929) die tot doel had een verdrag over gedwongen arbeid te ontwerpen. Na afloop ging Salim naar Nederland. In juni 1930 kwam de conferentie, met opnieuw Salim, wederom bijeen, nu om het ontwerp-verdrag vast te stellen.
Zijn eerste verblijf duurde tot eind december 1930. Salim vervulde een flink aantal spreekbeurten voor S.D.A.P., vakbonden en de P.I., die hem in een aantal openbare vergaderingen liet optreden. Salim schreef regelmatig in "Het Volk", het N.V.V.-blad "De Strijd" en "De Socialist". Het N.V.V. betaalde ook een deel van zijn verblijfskosten. Op het N.V.V.-congres van september 1929 hield hij een rede, waarin hij uiteenzette, dat de regering ten onrechte de volksbeweging als communistisch bestempelde. N.V.V.-voorzitter Kupers beloofde Salim en de Indonesische vakbonden de solidariteit en steun van de Nederlandse arbeiders. Salim slaagde niet in zijn voornemen de slechte verhoudingen tussen P.I. en S.D.A.P. te verbeteren. Zijn radicale uitlatingen ontmoetten bij de sociaal-democraten nogal enige reserve. Over resultaat en ervaringen van zijn bezoek was Salim dan ook achteraf enigszins teleurgesteld. Hij had lof voor de "schitterende organisatie" der S.D.A.P., maar miste de "geestdrift". Over de Indonesische zaak schreef hij:
"Ik ben naar Holland gekomen in de hoop in de proletariërsrijen dien hartstocht voor het recht, die haat tegen het onrecht te vinden, die het idealisme voeden, dat streeft naar sociale rechtvaardigheid en de uitbuiting van mensch door mensch onvoorwaardelijk verwerpt als zijnde menschonwaardig en onvereenigbaar met den rechtsstrijd der volksbevrijding, dien het socialisme strijden moet.
Maar wat kan ik hopen, wat mag ik verwachten van een 'zin voor realiteit', die zelfs het vraagstuk van recht en onrecht ondergeschikt maakt aan overwegingen van groepsbelangen, aan berekeningen van meer of minder directe winst, aan te loopen risico. Mijn zaak, de zaak van een onderdrukt Indonesia en een gekneveld, overheerscht en uitgebuit Indonesisch volk, eischt een zin voor wijder perspectieven en geestdriftiger idealisme bij het volk, het Nederlandsche volk, dat door zijn parlement het lot van mijn land en mijn volk in zijn handen heeft."
Na het congres van 1930 was Salims bezoek veel korter. In augustus 1930 al vertrok hij weer; slechts eenmaal sprak hij voor de P.I. Salim was twee keer slechts kort in Nederland. Hij was één uit een rij van Indonesische bezoekers, die met het verbeteren van de verbindingen, steeds meer toenam. Indonesiërs in hogere functies kozen, in navolging van hun Nederlandse collega's, ook voor een Europees verlof. Zoals vermeld gebruikte een aantal van hen dit voor studie; anderen zullen kennis hebben willen maken met Nederland en Europa. Tot hen behoorde de al ge-

HADJI A. SALIM,
Vice-Voorzitter Partij Sarekat Islam
spreekt vóór zijn vertrek naar Indonesië
nog te **AMSTERDAM** en wel op
DONDERDAG 31 OCTOBER a.s.,
in de Groote Zaal van
„CONCORDIA". Weesperplein,
's avonds 8 uur. Toegangsprijs 15 ct.
De vergadering gaat uit van de **„Perhimpoenan Indonesia"** en is **openbaar.**
SALIM zal o. m. spreken over: *Boven-Digoel, Poenale Sanctie, Erfpachtsschandalen* en de *belemmeringen van de vrijheid van vereeniging en vergadering.*
ALLEN NAAR „CONCORDIA" OP 31 OCTOBER!

De Socialist, 26-10-1929.

C. Frans met vrouw en dochter.

noemde C. Frans. Buiten zijn politieke activiteiten in samenwerking met "Oedaya", verzorgde hij ook een programma over Timor. Hij vertelde over historie en kunstnijverheid van zijn eiland, met lichtbeelden verlucht. Het tweede deel van de lezing ging over de Timorese muziek, waarbij hijzelf, vrouw en dochters de sesando, een snaarinstrument, bespeelden. Frans' optredens hadden veel succes; wellicht ook mede omdat hij tevens zijn gematigde politieke idealen uitdroeg en zich afzette tegen "de linksche partijen".
De overheid hechtte zoveel belang aan de kennismaking van hoge Indonesische gezagsdragers met Nederland dat vanaf 1927 in de begroting een post werd opgenomen die het verblijf van twee van hen in Nederland mogelijk maakte. Een Javaans regent en een bestuurder van buiten Java kregen een "studieopdracht" om zich naar Nederland te begeven. Vrouw en kinderen mochten mee gedurende de zes tot acht maanden, die waren bedoeld om een uitgebreide kennismaking met Nederland te verschaffen. Excursies naar allerlei zaken stonden op het programma, terwijl een audiëntie bij de koningin het bezoek bekroonde. De invloedrijke regent van Bandoeng Wiranatakoesoema, lid van de Volksraad, was in 1927 één der eerste reizigers. In 1929 bezocht Mohammed Achmad, regent van Koeningan, aldus Nederland. Zijn oudste dochter, Maria Ullfah, kwam mee en begon haar rechtenstudie in Leiden.
Op de al genoemde Volkenbondsconferentie was Salim niet de enige Indonesische afgevaardigde. In de regeringsdelegatie had zitting P.A. Achmad Djajadiningrat, oudere broer van Hoesein, Volksraadslid en één van de meest gezaghebbende en progressieve regenten. Hij kreeg tevens opdracht in Europa de organisatie van de middenstand te bestuderen. Hij zocht ook contact met de Indonesische studenten en de P.I. "niet met de bedoeling om hen van de politiek af te houden, doch om een poging te wagen hen aan te sporen zich meer aan hun studie te wijden en te trachten zoo spoedig mogelijk af te studeeren en zoo spoedig mogelijk naar het vaderland terug te keeren." Djajadiningrat sprak inderdaad op een P.I.-vergadering over deze zaken. Zijn verwachting dat hij "daarmede als een Don Quichot zou handelen" kwam uit. Wel kreeg de P.I.-voorzitter Abdullah Soekoer zoveel verwijten van zijn mede-bestuursleden, vanwege de aan Djajadiningrat gegeven toestemming om te spreken, dat hij zijn voorzitterschap neerlegde. Djajadiningrat bezocht ook op eigen initiatief het tweede Ligacongres in Frankfurt (juli 1929), waar communisten, linkse sociaal-democraten en nationaal-revolutionairen hevig botsten. Zijn bezoek aan dit congres en de nuchtere wijze waarop hij hiervan verslag deed bevestigden de opmerkelijke onafhankelijkheid en openheid van geest van deze aristocraat.
Het zilveren regeringsjubileum van koningin Wilhelmina in augustus 1923 werd mede opgeluisterd door de komst van prins Koesoemojoedo, zoon van de soesoehoenan van Solo (niet te verwarren met Koesoemojoedo uit het Pakoe Alamse huis), prins Soerjowidjojo, broer van de sultan van Djokja en de sultan van Boeloengan (Borneo). Bij de tiendaagse feesten in Den Haag en Amsterdam waren zij telkens op ereplaatsen aanwezig, waarbij zij vele malen de koningin en haar

Het vertrek van de Javaanse gasten uit Den Haag, 1923. 1. Radjiman. 2. G.J. Oudemans. 3. Prins Koesoemojoedo. 4. Prins Soerjowidjojo.

Bij het gastmaal dat "Oost en West" op 2 maart 1926 aan de Indische prinsen aanbood; zittend v.l.n.r. mevrouw Zuyderhoff, pangeran Soerjodiningrat, Ratoe Alit (echtgenote pangeran Mataram), R. Zuyderhoff, mevrouw Oudemans, pangeran Mataram; staand: F.H.A. van der Brugh, R.M. Maladi, mevrouw Romeijn, R.M. Prawirowiworo, mevrouw Van Aalst, R.T. Poerbowinoto, mevrouw Raedt van Oldenbarnevelt, F. van Peski, mevrouw Van Beresteyn, G.J. Oudemans, mevrouw Van Peski.

verwanten ontmoetten. Daarna werden bezoeken gebracht aan bezienswaardigheden en vooral bedrijven. Het bedrijfsleven verzorgde dit laatste en fêteerde de hoge gasten ook een aantal malen. De Djokjase prins en de sultan vertrokken pas omstreeks het einde van 1923.

In 1926, toen het zilveren huwelijksfeest van het koninklijk paar werd herdacht, stuurden soesoehoenan en sultan wederom een afgezant met fraaie geschenken. Uit Solo kwam nu P.A.A. Mataram, zoon van een broer van de vorst, met zijn echtgenote en zoon. In 1898 was hij tijdens de kroningsfeesten ook al in Nederland, toen als R.M. Matthes. Zijn zoon R.M. Maladi bleef achter en ging na zijn H.B.S.-diploma naar de Handelshoogeschool. Matarams bezoek duurde slechts enkele maanden. Kort na de officiële overhandiging van de cadeaus, op 28 januari 1926, die met groot ceremonieel gepaard ging, vertrok hij weer. De andere hoge gast, prins Soerjodiningrat, bleef veel langer. Hij repatrieerde pas in juni 1926. Hij was ook niet tevreden met de gebruikelijke tournee langs bedrijven en attracties. Zijn actieve culturele belangstelling, vooral voor de Javaanse dans, kwam tot uiting in de dans- en gamelanlessen die hij aan Hollandse en Indonesische studenten gaf. In zijn steun aan het NIVIO, zoals al genoemd, maakte hij in politiek-culturele zin gebruik van zijn grote prestige. Het NIVIO profiteerde vervolgens in zijn propaganda ook nog van de door Soerjodiningrat verstrekte scholing. De prins sprak ook enige malen over culturele zaken, zo ook in het Indisch Genootschap over "De ontwakende cultuur van Java". "Deze bizondere avond

Het detachement KNIL-militairen als groep en met Zeeuwse schonen te Middelburg.

mag in de annalen van het geleerde gezelschap wel met een extra streepje worden aangeteekend! Niet dikwijls - zoo ooit - is het voorgekomen, dat een ontwikkeld, kunstzinnig javaan van vorstelijke bloede, gehuld in zijn nationaal costuum, - dat zijne edele trekken in al haar fijnheid doet uitkomen in grooten eenvoud verhaalt van hetgeen hem het naast aan het hart ligt: zijn hoogstaande volkskunst, die helaas eeuwenlang verwaarloosd, nu weer begint op te leven". In zijn referaat wees hij op de herleving van de Javaanse cultuur in allerlei vormen. Vervolgens ging hij dieper in op de danskunst, waarbij hij ook liet zien hoe hij in de praktijk dansonderricht gaf, terwijl Soekamto tenslotte een aantal dansen uitvoerde.

De eigen batikcollectie van Soerjodiningrat vormde het pronkstuk van een Boeatan-tentoonstelling. De NIVIO-leiding eerde zijn beschermheer met een afscheidssoiree op 12 juni 1926, waar hem een erediploma werd uitgereikt, en deed hem tien dagen later vrijwel voltallig uitgeleide.

Een geheel ander bezoek was dat van een detachement KNIL-militairen dat op 9 juni 1927 de plechtige bijzetting in Amsterdam van de in juli 1924 in Zwitserland overleden generaal Van Heutsz opluisterde. De 40 uitgezonden manschappen hadden voor een deel nog onder Van Heutsz gediend, waren van allerlei landaard en wapens en veelal rijk gedecoreerd. Dit eerste verblijf in Nederland van een KNIL-detachement duurde van 4 juni tot 13 juli 1927. De soldaten kregen enorme publiciteit en werden groots onthaald bij hun bezoeken aan vele delen van Nederland. De bijzetting van Van Heutsz werd een groots opgezette demonstratie van de gevestigde machten in Nederland, waarin trouw werd betuigd aan de waarden waarvan Van Heutsz als exponent werd beschouwd. In zijn glorietijd werden bestaande orde en waarden nog niet aangetast door socialisme en communisme. In dat geheel speelden ook de KNIL-militairen een bepaald niet ondergeschikte rol. Het "Soerabaiasch Handelsblad" verwoordde dat aldus:

"Het Indische detachement heeft Holland bereisd, en men heeft allerwegen belangstellende aandacht gehad voor dit martiale troepje.

Het heeft eene taal gesproken welke in Holland niet meer wordt gekend. Het heeft zwij-

Uit: "Verslag van het detachement Van Heutsz deputatie van het Nederlandsch-Indische Leger" (1928).

Rotterdam.

Voor 23 en 24 Juni stond Rotterdam op het programma. Ik had voor deze dagen verlof bekomen van den Commandant Koloniale Reserve en was bij dit bezoek niet tegenwoordig. De Luitenant-adjudant van de Koloniale Reserve M. de Vos begeleidde het detachement.

Naar gelang der omstandigheden al dan niet gewapend, was de veldtenue meestal de tenue voor overdag, terwijl bij uitgangen des avonds van de zwarte uniform werd gebruik gemaakt. Zoo werd dan ook weer in veldtenue naar Rotterdam gereisd, waar bij aankomst het detachement verwelkomd werd door den gep. Kapitein J. H. Hoekstein, Commissaris van afmonstering te Rotterdam, die alle voorbereidingen en regelingen voor het bezoek aan Rotterdam getroffen had.

Een groote menigte belangstellenden had zich in de omgeving van het Beursstation opgesteld om de komst van het detachement af te wachten.

Een marsch door de stad naar de Lloydkade kon door den neervallenden stortregen niet doorgaan; er werd van trams gebruik gemaakt om naar het kwartier te gaan. De Directie van de Rotterdamsche Electrische Tramwegmaatschappij had aangeboden gratis extra wagens ter beschikking te stellen bij vervoer van het detachement en voortdurend vrij vervoer voor de afzonderlijke militairen. Namens de firma Wed. J. van Nelle werden aan het detachement doosjes shagtabak aangeboden.

Het detachement was te Rotterdam de gast van de Stoomvaartmaatschappij "Rotterdamsche Lloyd". Mede door de uitnemende zorgen dezer maatschappij is het verblijf te Rotterdam, niettegenstaande het allerslechtste weer, toch nog een uitstapje en uitspanning gebleven.

In den middag werd een boottocht gemaakt op de Maas en door de havens, aangeboden door de Rotterdamsche Lloyd. De gep. Luitenant-Kolonel C.B. Dutry van Haeften, die bij het detachement verscheidene oude bekenden had aangetroffen, maakte het boottochtje mede.

Des avonds bracht het detachement een bezoek aan het W. B. theater, een bioscoopgebouw.

In de morgenuren van den volgenden dag werd een autotocht door de stad gemaakt, aangeboden door het Reisbureau Lindeman. Onderweg werd even gepauseerd op het dak van het "Witte Huis". Door den voortdurenden regen kwam dit uitstapje niet heelemaal tot zijn recht. Om den regen werd ook definitief afgezien van het bijwonen der oefeningen aan de Kralingsche Plassen bij gelegenheid van den Leger- en Vlootdag, ter eere van de herdenking van het 10-jarig bestaan van de Vereeniging van Verlofsofficieren. Er was daar geen beschutting tegen regen en wind. Des morgens was aan het uitvoerend Comité bericht dat het bezoek bij blijvend ongunstig weer niet zou doorgaan.

In den middag werd een bezoek gebracht aan het fraaie Raadhuis op den Coolsingel, waarin nagenoeg alle diensten der Gemeente alsmede het kantoor voor den Commandant der Rotterdamsche Burgerwacht zijn ondergebracht. De Commandant dier Burgerwacht, Kolonel b. d. Th. J. Veltman had de ontvangst door den Burgemeester Mr. Dr. J. Wijtema voorbereid. Bij aankomst werd het detachement geleid naar de groote Burgerzaal, welke bij ontvangsten en recepties wordt gebruikt en waar op een machtig orgel toepasselijke muziek ten gehoore werd gebracht. De Burgemeester heette in een toespraak het detachement welkom. Verschillende ververschingen en rookgerei werden aangeboden, waarna een rondgang door het monumentale gebouw werd gemaakt onder leiding van Mr. A. Th. Peiffer, secretaris van het kabinet van den Burgemeester.

Het défilé, dat door de deelnemende korpsen aan de oefeningen bij de Kralingsche Plassen omstreeks dien tijd zou gehouden worden voor den Minister van Oorlog en Marine, was om de weersomstandigheden door Z. E. afgelast.

Van communistische zijde was bij deze gelegenheid een contra-propagandabeweging onder leiding van van Burink op touw gezet, welke nu geen doel trof. Men wist blijkbaar ook dat het detachement het militaire schouwspel vanaf het bordes van het Raadhuis zou gadeslaan, althans hier en daar werden borden in de hoogte gestoken met opschrift "Hidoeplah bandera merah", terwijl gedurende de wandeling van het detachement naar de Diergaarde, een bezoek waaraan het volgend nummer van het program uitmaakte, af en toe middels luidsprekers in het Maleisch uiting werd gegeven van communistische gevoelens.

Deze weinig om het lijf hebbende betooging was de eenige uiting van communisme, waar het detachement gedurende het verblijf in Nederland mee kennis maakte.

In de Diergaarde gekomen begon het opnieuw te regenen, zoodat alleen een kijkje werd genomen onder de overdekte galerijen. Om half vijf ging het detachement per tram naar de Lloydkade om bij de Rotterdamsche Lloyd de welvoorziene rijsttafel te gaan gebruiken.

Des avonds werd tot besluit een schitterende openingsvoorstelling van het circus Hagenbeck tegen verminderd tarief bijgewoond.

gend gedemonstreerd de traditie van ons beste Leger, dat op iedere bladzijde van de Indische historie het relaas van zijn schitterende daden heeft gegrift. [...] En voor een moment moet in de harten van een volk dat verwordt in bandeloosheid en koud egoïsme, dat de kleine eigen belangetjes opblaast tot gewichtige dingen, dat geen begrip heeft van de zelfverloochening, de wegcijfering van het Ego en den opgang daarvan in het groot verband [...] moet toch wel even hebben geflitst de erkenning van iets hoogers en beters.
Er schijnt zelfs nu en dan van het hooge plichtsgevoel, van het enthousiasme en van den trots op de boeiende militaire traditie, levend in de harten dezer dapperen, eene vonk te zijn overgeslagen in de stugge zielen van eene massa welke bijna geen ideaal meer kent, welke prat gaat op haar onverschilligheid en onaandoendelijkheid, ook voor nationale idealen."
Deelname aan de bijzetting en een inspectie door de koningin vormden de hoogtepunten van het bezoek, waarin verder bezoeken aan legereenheden en instellingen als de K.M.A. en Bronbeek een prominente plaats innamen. Bedrijfsleven en lokale overheid verzorgden voor een groot deel reis en verblijf van de militairen. Het bezoek aan Rotterdam, zoals beschreven in het officiële verslag van de deputatie door de bevelvoerende officier, is hier opgenomen, omdat het een goede indruk verschaft van de omstandigheden van het bezoek.

Zending en missie

De activiteiten rond zending en missie verdienen eveneens vermelding. De opleiding van protestantse Indonesische kerkelijke functionarissen ging nog niet verder dan het niveau van hulppredikers, waarbij de diverse kerkgenootschappen alle hun eigen opleiding organiseerden in Indië. Ik heb geen vermelding gevonden van opleiding in Nederland tot predikant of zendeling. De eerste Javaanse predikant, H. Soer, studeerde dan ook drie jaar aan het Prediger und Missions Seminar Neandertal in Duitsland, gevolgd door een slotjaar aan het Washington College in Amerika. Het Internationaal Advent Genootschap zond hem in 1928 uit als predikant naar zijn geboorteland.
In 1926 bezocht de Ambonse ds. A. Latumahina, predikant in Meester Cornelis, Nederland. Hij sprak over zijn werk onder de inlandse militairen op een bijeenkomst van de Nederlandsche Zendingsvereeniging, terwijl zijn twee dochters Nederlandse en Maleise liederen zongen. Waarschijnlijk was deze dominee met verlof in Nederland maar verdere gegevens over zijn bezoek ontbreken mij.
In gereformeerde kring was de discussie over de opleiding van Javaanse predikanten al van langere duur. Aan de noodzaak daarvan werd inmiddels niet meer getwijfeld. In 1920 waren besluiten genomen die inhielden dat met ingang van 1925 een zesjarige opleiding tot Javaans predikant zou beginnen aan een opleidingsinstituut dat zou moeten uitgroeien tot een Javaanse theologische school.
De gereformeerde kerk mocht zich verheugen in de komst naar Nederland, op eigen initiatief, in 1921 van Raden Soedono Nimpoeno, een christen uit Solo die zich aansloot bij de gereformeerde kerk. Nimpoeno werkte op een handelskantoor in Batavia, zoals hij in zijn "Memoires" vertelt, waar in de omgang met Nederlandse collega's het verlangen groeide Nederland te leren kennen. Hij spaarde geld voor de reis en kreeg de belofte van werk aan het hoofdkantoor in Amsterdam van zijn werkgever. In de kortstondige malaise kreeg hij hier zijn ontslag. Nimpoeno besloot toen zijn kennis van het Maleis en Javaans en van de Indonesische maatschappij te vergroten en te benutten om een betrekking te vinden. Dat lukte wonderwel: hij werd taalleraar op de Amsterdamse Middelbare Technische School, op de Indologische leergangen van het Koloniaal Instituut, gaf les aan uit te zenden personeel van grote bedrijven en privé-onderricht. Hij kon hiermee ruimschoots in zijn onderhoud voorzien.
In 1922 kreeg hij het verzoek op een zendingsconferentie in Lunteren over de Javaanse visie op de zending te spreken. Het "Zendingsblad" schreef: "In vrij goed Hollandsch hield hij een pleidooi voor de opleiding en aanstelling van Javaansche predikanten. Het was allermerkwaardigst dit onderwerp door een Javaan te horen bepleiten."
Nimpoeno benadrukte vooral de noodzaak in de hogere Javaanse kringen bekeerlingen te maken, omdat hiervan een machtige invloed op het volk zou uitgaan. Goed opgeleide Javaanse predikanten zouden in die kringen eerder dan Europeanen toegang krijgen en succes hebben. Nimpoeno verklaarde zich na afloop van zijn lezing bereid spreekbeurten te vervullen over de zending op Java. Van die mogelijkheid werd ruimschoots gebruik gemaakt. In de loop der jaren vervulde hij talloze spreekbeurten door het gehele land. Hij maakte een tournee van enkele weken door Zeeland. Hij sprak meestal vanaf de kansel voor volle kerken. Vele kerkgangers waren nieuwsgierig een Javaan te zien, die tot hun verbazing "geen zwartje [was] met een paar veren op het hoofd en een dierenvel aan", maar goed Hollands sprak. Met een zekere regelmaat schreef Nimpoeno over zijn geboorteland en de zending in de gereformeerde pers. Met zorg zag hij de ontwikkelingen aan onder de Javaanse studenten in Nederland. Uit het hier opgenomen artikel uit het "Zendingsblad van de Gereformeerde

Kerken in Nederland'' van maart 1923 blijkt die zorg en de door hem voorgestane oplossing. Door zijn activiteiten vestigde Nimpoeno zijn gezag onder zijn Nederlandse geloofsgenoten en onder de christelijke Indonesische studenten in Nederland. In de jaren na 1930 zal dat heel duidelijk tot uitdrukking komen. In gereformeerde kring ook leerde Nimpoeno zijn Nederlandse vrouw kennen met wie hij in 1925 huwde.

Zendingsblad van de Gereformeerde Kerken in Nederland, maart 1923.

Studeerende Javanen in Holland.

In de laatste 20 jaar ontwikkelt Java zich in snel tempo op allerlei gebied zoowel maatschappelijk als geestelijk.

Ook de Zending op Java heeft veel stof tot dank mogen boeken. Verscheidene Zendingshospitalen en Christelijke scholen zijn opgericht, en vele terreinen zijn opengegaan voor het evangelie. Evenwel mag de Zending zich niet blind staren op de resultaten, welke zij op haren arbeid heeft verkregen.

Het is van groot belang, dat de zending zich bemoeie, niet alleen met het zendingswerk, zooals dat alleen op Java geschiedt, maar met al de gebeurtenissen van den dag buiten Java, welke indirect op de verdere ontwikkeling van het Javaansche volk invloed uitoefenen.

Uit Java komen voortdurend jongelieden in Holland om te studeeren, om zich de westersche kennis eigen te maken, om later als geschikte werkkrachten voor hun land en volk te kunnen arbeiden. Deze Javanen komen in Holland zonder een vast beginsel. Nu ja, zij hebben wel een godsdienst, het Mohamedanisme, maar dit is slechts in naam. Het meerendeel is vrijzinnig, d.w.z. zonder godsdienst; misschien zijn er enkelen, die Islamiet of Boedhist van hart zijn.

Deze Javanen komen spoedig in aanraking met het communisme, dat hen met open armen ontvangt. Blij een nieuw gebied te hebben gevonden om het streven naar „omverwerping der gansche maatschappelijke orde" ingang te doen vinden, worden deze jonge studenten volgepropt met het verderfelijk gif dezer valsche idealen. Het is niet moeilijk om bij het volk, dat onder vreemde overheersching staat, ontevredenheid te wekken. Het smeult als een kolenvuur. De verbanning van sommige leiders van oproerige bewegingen geven hiervan reeds het levendige bewijs.

De Javanen komen na afgestudeerd te zijn, straks op Java terug als: *dokter, rechtsgeleerde, ingenieur, onderwijzer* etc. en nemen straks de voornaamste posities in het maatschappelijk leven in en krijgen langzamerhand de leiding van het volk in handen. Het behoeft geen betoog, dat een communistisch volksleider voor de zending een groot gevaar beteekent.

Het is daarom van zoo groot belang, dat de zending hare aandacht schenke aan de intellectueele Javanen, wijl deze een grooten invloed kunnen uitoefenen op de volksbeweging in Indië.

Wat nu te doen?

Er moet onder de studeerende Javanen in Holland gewerkt worden.

Ongetwijfeld zal de Ned. Chr. Stud. Vereeniging ook hare bemoeienis niet onthouden, om onze christelijke studenten aan te moedigen zoo veel mogelijk contact te zoeken met hun Javaansche collega's, teneinde tusschen hen een vriendschapsband te leggen en het vertrouwen trachten te winnen. Het resultaat daarvan zal dit zijn, dat zij tenslotte worden heengewezen naar den Christus om straks met den psalmist te betuigen:

Ja, elk der vorsten zal zich buigen,
En vallen voor Hem neêr;
Al 't heidendom Zijn' lof getuigen,
Dienstvaardig tot Zijn eer.

Wat baat het ten slotte een volk, als het in ontwikkeling zeer hoog staat, maar zijn ziel verliest? Wanneer er in Holland christelijke families zijn, die zich over het lot van de Javaansche studenten willen ontfermen, door deze bij zich in huis te nemen, zij het ook tegen betaling, dan komen deze jonge mannen vanzelf in aanraking met het christendom.

Zij hooren thuis Gods woord in het lezen en in het gebed. Zij leven in een christelijke sfeer.

Zoo kan de invloed, welke op deze wijze op het hier vertoevend deel van het intellectueele Java wordt uitgeoefend aan de uitbreiding van het christendom in Indië ten goede komen.

Ik voel wel voor de bezwaren van sommige huisgezinnen om een vreemdeling als huisgenoot op te nemen, vooral indien men vooruit weet, dat die persoon niet leeft uit hetzelfde beginsel.

Maar dit bezwaar zou gemakkelijk zijn te ondervangen, zoo hier in Holland en in Indië een comité werd gevormd, om de studeerende Javanen een tehuis te bezorgen en bij verder verblijf in Holland van raad en voorlichting te dienen.

Van zulk een comité zou de N. C. S. V. de rechterhand kunnen zijn.

Raden S. Nimpoeno.

In katholieke kring waren het, zoals al beschreven, de Jezuïeten die als eersten de vorming van een inheemse clerus aanvatten. In 1922 stichtten zij in Djokja een klein-seminarie. Voor de priesteropleiding was echter nog opleiding in Nederland nodig, die aan de Theologische Hoogeschool in Maastricht plaatsvond. Satiman was de eerste die deze opleiding voltooide en de eerste Indonesische priester na zijn wijding in Maastricht op 15 augustus 1926. Dit feit werd in de katholieke pers, ook internationaal, uitgebreid vermeld. Het vormde de aanleiding voor dankbare, soms triomfale, beschouwingen over het werk van de missie op Java en het onverwachte, snelle succes daarvan. Na nog een jaar vorming in Engeland keerde Satiman in september 1928 terug, waar de katholieke gemeenschap hem een groots onthaal bereidde. In Batavia werd ''voor de eerste maal op Java's bodem het hoogheilig Misoffer [...] opgedragen door een zoon van het Javaansche volk. [...] Welk een moment toen aller

Zes katholieke studenten in Nederland in 1928.

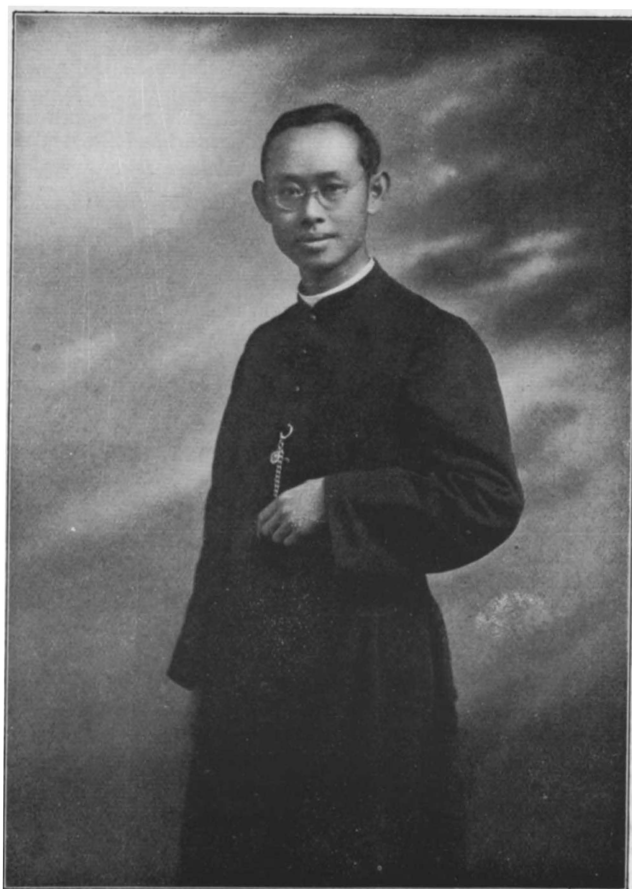
Theo Maridjan, studeert te Hilversum voor onderwijzer. Jozef Soenoe, studeert te Delft voor werktuigkundig ingenieur. Ant. Djoepri Nitihardjå, studeert te Hilversum voor de hoofdacte.

Foto J. Weijnen, Maastricht.

P. Adr. Djåjåsepoetrå S.J. P. F. X. Satiman S.J. P. Al. Soekiman S.J.

Franciscus Xaverius Satiman, de eerste Indonesische priester.

hoofden - Europeesche en Inheemsche - zich eerbiedig bogen onder de zegenende hand van den Javaanschen priester. [...] Waarlijk, men moet jaren in Indië geleefd hebben, om dat radicale: de Europeaan, de man van positie, gebogen onder de zegenende hand van den Javaan, te beseffen."

Eveneens op de feestdag van Maria Hemelvaart, 15 augustus 1928, werden in Maastricht opnieuw twee priesters gewijd, Aloysius Soekiman, broer van Satiman, en Adrianus Djajasepoetra. Drie Javaanse Jezuïeten waren toen nog bezig met de priesterstudie, Soegijapranata, toen nog Soegija genoemd, Michail Reksaatmadja en Hardjasoewanda. Soegija's opleiding kan model staan voor die van eerste lichting Javaanse Jezuïeten: filosofiestudie in Oudenbosch, noviciaat in Mariëndaal en na opname in de orde niet direct een voortgezette priesterstudie, maar eerst praktisch werk. Zo keerde frater Soegija in 1926 terug naar Moentilan, waar hij les gaf aan de kweekschool. In 1928 begon hij zijn priesterstudie in Maastricht. Soegija was al spoedig opgevallen door zijn literaire interesse. In "St. Claverbond", het blad van de Jezuïetenmissie op Java, schreef hij regelmatig. Hij publiceerde hier in 1926 ook een verhaal in vijf afleveringen: "Santosa, historisch verhaal", waarin hij de voetreis beschreef die Santosa maakte van Kediri naar Moentilan. De jongeman had zijn huis verlaten om in

De vijf Javaanse meisjes die in 1920 naar Nederland kwamen; v.l.n.r. Catharina Soertijah, Francisca Soekeni Sasraningrat, Stephanie Warsini, Wilhelmina Walgitanimah, Cecilia Siwi Himowidjojo.

Moentilan te vragen op de kweekschool te worden toegelaten. Soegija geeft zijn reiservaringen en gemoedsbewegingen weer. Soegija, en andere priesterstudenten, schreven in het blad ook stukken over cultuur en religie van Java. Daaruit spreekt in het algemeen waardering; met hun bekering hadden zij zeker niet het Javaanse erfgoed verworpen.
Soekiman publiceerde in 1927 een brochure "Hoe ziet de Javaansche jongen het Christendom" in de serie uitgaven van het Geert-Groote-Genootschap. Hij vertelde iets over zijn jeugd en hoe de toegang tot de katholieke scholen in Moentilan, zoveel gemakkelijker dan de gouvernementsscholen, en het onderwijs daar hem tot zijn bekering hadden gebracht.

De eerste twee Broeders der Onbevlekte Ontvangenis; links Aloysius, rechts Jacobus, met hun novicenmeester.

Het spreekt vanzelf dat de priesterstudenten werden ingezet in de missie-actie in Nederland. Ze spraken daartoe dan op propaganda-avonden of bezochten "Javaclubs", die zich inzetten om geld en goederen te verzamelen. Djajasepoetra had al in 1922 de eer op het eerste Nederlandsche Internationale Missiecongres in Utrecht "een groet van Katholiek Java aan Katholiek Nederland" uit te mogen spreken, waarin hij een lofzang op het katholiek-zijn hield en dankte voor de weldaad van de bekering.
In 1920 lieten de Franciscanessen van Heijthuijsen vijf Javaanse meisjes naar Nederland komen. Deze zusters hielden zich bezig met onderwijs en ziekenverpleging. Drie meisjes werden op de Katholieke Kweekschool in Mook geplaatst; twee volgden een verpleegstersopleiding in Oldenzaal. De kweekschoolstudenten keerden eind 1923 terug en voltooiden de opleiding in Semarang. Catharina Soertijah haalde haar verpleegstersdiploma in mei 1924 en keerde met Stephanie Warsini, die te jong was om tot het verpleegstersexamen te worden toegelaten, kort daarna terug. Drie van de meisjes gaven de wens te kennen toe te treden tot de orde, waartoe zij het in december 1923 te Semarang geopende noviciaat volgden. Onder hen was Raden Adjeng Francisca Soekeni Sasraningrat, van wie de vader een zoon van de Pakoe Alam was.
In 1920 begonnen de Broeders der Onbevlekte Ontvangenis uit Maastricht hun werk, voornamelijk op onderwijsgebied, op Java. In 1924 en 1925 kwamen drie Javaanse postulanten naar Maastricht, die als lid van de orde enkele jaren later terugkeerden. In 1929 kwam de eerste Javaanse Carmeliet voor zijn noviciaat naar Boxmeer.
De Jezuïeten zorgden ook voor de uitzending van enkele niet-priester-studenten naar Nederland. De onderwijzer Robertus Soegeng Winatasastra kwam in 1920 naar Nederland, haalde op de Bisschoppelijke Kweekschool in Den Bosch zijn akte, gaf anderhalf jaar les aan een katholieke lagere school in Gemonde (bij Boxtel) en vertrok met de hoofdakte. Nog twee onderwijzers en een technisch student volgden.
Dat getal werd overigens veel te gering geacht. In 1929 constateerde "St. Claverbond" dat de Indonesiërs aan de Nederlandse universiteiten na succesvolle studie de intellectuele kern en de leiders van het volk vormden. Onder hen, schreef het blad zorgelijk, was geen enkele katholiek. Als reden daarvoor werd genoemd dat de fondsen om die studie te betalen ontbraken. Om "de spoedige vorming eener katholieke groep onder de Inheemsche leiders" te bevorderen werd een oproep gedaan een studiefonds te stichten.

Persinggahan en de bedienden

Over de levensomstandigheden van de Indonesische bedienden en zeelieden zijn, zoals al eerder vermeld, veel minder bijzonderheden te verschaffen dan over die van de studerende elite. Ook in deze jaren was er grotendeels sprake van een bestaan op volstrekt verschillend niveau. Semaoen richtte zich in zijn actie op de zeelieden. Onder deze groep arbeiders van grote scheepvaartbedrijven had hij een zeker succes. Van de baboes en djongos, in nauwe betrekking tot hun werkgever, met vaak zelfs geen basisopleiding, zoals van het scheepspersoneel, was nauwelijks te verwachten dat zij interesse zouden tonen in politieke of vakbondsactie.
Geleidelijk ontstond er wel een tussencategorie: Indonesiërs die op eigen intiatief, als zeeman of bediende, de overtocht maakten om in Holland eens rond te kijken, een werkkring te zoeken of een school te bezoeken. Vaak werd die tocht lichtvaardig gemaakt en bleken noch financiën noch hooggestemde verwachtingen over studie en werk bestand tegen de Hollandse werkelijkheid. De Raadsman en zijn gedelegeerden moesten vervolgens de opvang van deze groep verzorgen.
In de zorg voor de bedienden nam ''Persinggahan, Tehuis voor Nederlandsch-Indische Bedienden'' een centrale plaats in. De jaarverslagen van het tehuis vormen ook vrijwel de enige bron die informatie verschaft over deze groep en hun lot in Nederland.
De eerste functie van het tehuis was het verschaffen van onderdak. Dat kon zijn ten behoeve van een Nederlandse familie die tijdelijk geen ruimte had om dat zelf te verschaffen, op eigen kosten van de baboe of djongos, in afwachting van een betrekking, of op kosten van het tehuis als er sprake was van een noodsituatie. Het aantal gasten in deze periode schommelde per jaar tussen 90 en 150, die er gemiddeld omstreeks drie weken verbleven. Negentig procent van hen was vrouw.
Het tehuis vormde ook een plaats waar de Indonesische bedienden elkaar ontmoetten. Elke avond waren gemiddeld dertig Indonesiërs bijeen. Op zondag was dat getal het dubbele en uit een veel wijdere omtrek. Regelmatig was er muziek of dans, terwijl de lebaranviering een jaarlijks hoogtepunt vormde.
Ook bij geboorte, huwelijk of begrafenis vormde Persinggahan de plaats waar met een slametan, een godsdienstige maaltijd, de blijde of droevige gebeurtenis werd herdacht. Een al jaren in Den Haag wonende bediende, Anang, vervulde hierbij de vereiste religieuze handelingen. Van politieke interesse of actie was geen enkele maal sprake.
In het tehuis was een bureau gevestigd dat kosteloos bemiddelde bij verkrijgen en aanbieden van Indonesisch personeel. Tot 1925 (daarna werden geen cijfers verstrekt) was gemiddeld sprake van bijna driehonderd meldingen van baboes en djongos die werk zochten. De vraag overtrof het aanbod met ongeveer een kwart. Aan de vraag naar zeebaboes kon daarbij meestal worden voldaan. De vraag naar huishoudelijk personeel om in Nederland te dienen was te groot voor het aanbod. Bij de omvang van die vraag speelden de problemen wat betreft het aantrekken van huispersoneel in het algemeen een grote rol. In de verslagen werd een geleidelijke afname van het aantal baboes dat naar Nederland kwam geconstateerd; financiële motieven werden hiervoor als oorzaak genoemd.
De laatste en niet de minst belangrijke van de functies van het tehuis was het functioneren als toevluchtsoord en vraagbaak voor personeel dat in problemen was geraakt, op welke manier dan ook. De jaarverslagen van het tehuis en de Raadsman bevatten een tot treurnis stemmende opsomming van gevallen van slechte behandeling, gedwongen huisarrest, en onderbetaling of niet-betaling. In arren moede vluchtte het personeel, vaak zonder geld of kleding. Vriendelijke burgers of politie zorgden er voor dat zij in Persinggahan belandden. Moeizaam overleg volgde dan vaak met de werkgever over de overdracht van loon of bezittingen. Soms ook kon het personeel naam noch adres noch boot van aankomst noemen, zodat geen enkel verhaal mogelijk was. Aan dit laatste probleem werd sinds 1926 tegemoetgekomen, toen de scheepvaartmaatschappijen begonnen met het verstrekken van een opgave van aangekomen huispersoneel. Tot een fundamenteler aanpak van het probleem kwam het niet. Voorstellen van de Raadsman om als voorwaarde voor het meenemen van huispersoneel het afsluiten van een schriftelijk arbeidscontract en het storten van een waarborgsom te stellen stuitten in Batavia op bezwaren en kregen geen uitvoering.

Persinggahan.

Uit de verslagen van de Raadsman en Persinggahan worden hier enkele gevallen aangehaald:
"Lina Kondé, een Amboineesch meisje, is met een controleursfamilie van Padang mede naar Nederland gegaan. Wel had zij *f* 15 loon per maand bedongen, doch zij kreeg niets in handen. Bovendien was er in dit drukke gezin met 4 kinderen geen ander dienstpersoneel, zoodat zij het op den duur niet kon bolwerken; 's avonds werd haar dikwijls verlof om uit te gaan geweigerd. Toen zij haar ontslag vroeg kreeg zij het niet, ja Mevrouw dreigde haar in dat geval als minderjarige naar Indië op te doen zenden. Het slot is natuurlijk geweest, dat zij weggeloopen is. Zij was er 7 maanden geweest en had in al die tijd *f* 7 ontvangen." (Jaarverslag Raadsman 1920.)
"Djaena, gekomen met de familie de J. Wegens het vele werk, dat haar geeischt werd, wilde zij niet langer in dienst blijven. Toen zij wilde vertrekken werd zij in een kamer opgesloten en haar ringen haar van de hand getrokken. Eenige dagen later ontsnapte zij toch en kwam op haar kousen, met achterlating van alles naar Persinggahan. Door tusschenkomst van het Tehuis heeft zij haar goed en alles wat haar verder toekwam terug gekregen.
Mina, gekomen met de familie B. Zij was in Indië al 3½ jaar daar in betrekking zonder klachten. Hier werden haar voldoende kleeren verstrekt, doch alles werd in rekening gebracht en van haar loon afgehouden. Zij moest in huis voor alles zorgen en kreeg nooit vergunning om uit te gaan. Na een morspartij van de kinderen kreeg zij een pak slaag, waarvan de sporen nog zichtbaar waren. Toen liep zij naar het Tehuis. Van haar kleeren, die nog lang niet afbetaald waren - zooals zij door de familie werd voorgerekend - ontving zij alleen het hoog noodige. Mina werd spoedig aan een goede betrekking geholpen, zoodat het geleden leed spoedig vergeten kon worden." (Jaarverslag Tehuis 1921.)
"Een baboe, die voor het eerst in Nederland was en zich in Amsterdam ongelukkig gevoelde, werd, volgens haar zeggen, door haar meester naar de Javakade aldaar gebracht, en, met het benoodigde geld voor een spoorkaartje naar Den Haag, overgegeven aan een Javaanschen hutjongen, die haar naar het station bracht. Door een behulpzame dame, die ook in Den Haag moest uitstappen, werd de baboe naar Persinggahan gebracht. De vrouw wist noch den naam van de familie, noch dien van de boot, waarmede zij naar Nederland was gekomen. De baboe zag er bij haar komst in Den Haag ellendig uit. In het Tehuis gevoelde zij zich spoedig op haar gemak en binnen korten tijd was voor haar een geschikte dienst gevonden.
In Mei meldde zich bij het Tehuis een baboe, die in Londen op den trein was gezet met een kaart aan een band om den hals, waarop aan de voorzijde met groote letters geschreven stond 'Miss Sabinah, Passenger to Rotterdam via Gravesend' en aan de andere zijde: 'Den-Haag van Boetzelaerlaan 2'. Ook deze Baboe kon geen inlichtingen geven omtrent den naam van de boot en de familie waarmede zij naar Europa gekomen was." (Jaarverslag Tehuis 1925.)
Uit de laatste twee voorbeelden blijkt dat het tehuis personeel opving dat zijn betrekking om welke reden dan ook verloor. Bij ruzie, ziekte, zwangerschap of plotseling vertrek van de werkgever, waarbij de baboe of djongos op straat werden gezet, zorgde het tehuis voor opvang en een nieuwe betrekking. Ook de politie kende de weg naar het tehuis: zwervende Indonesiërs werden naar het tehuis gebracht. Ook bij strafrechtelijke zaken, zoals diefstal, vaak het gevolg van het niet ontvangen van loon, bemiddelde het tehuis, waardoor het zelden tot een rechtszaak kwam.
Niet alle baboes die in het tehuis terecht kwamen konden worden geholpen. Soms waren ze te ziek, of te oud om te kunnen worden bemiddeld. Ook jonge moeders leverden problemen op. In die gevallen vond de terugkeer plaats op rijkskosten. Twee zulke gevallen staan vermeld in het jaarverslag van het tehuis over 1928:
"De eerste, die als baboe met een familie van Amsterdam naar Indië vertrokken was, vertoonde aanstonds aan boord dusdanige zenuwverschijnselen, dat men het geraden achtte haar te Southampton aan wal te zetten en haar met de eerstvolgende boot van de Maatschappij 'Nederland' naar Amsterdam terug te voeren. Van daar werd zij naar 'Persinggahan' gebracht. Men kende haar in het Tehuis niet, doch al spoedig bleek ook hier dat zij niet normaal was. Toen zij op een avond haar bed in brand stak was het oogenblik gekomen waarop voor haar opneming in eene inrichting moest worden verzocht. Nog dienzelfden avond is zij naar de Ramaer Kliniek vervoerd en kort daarna in het gesticht Oud Rozenburg opgenomen.
De andere patiënte, welke in December in het Tehuis werd opgenomen, was een oude baboe, die aldaar reeds vroeger gelogeerd had. Zij was op reis van Indië naar Hamburg, te Amsterdam wegens ziekte aan wal gebracht. Zij bleek een ernstige hartkwaal te hebben. De reis naar Europa is noodlottig voor haar geworden. Om van het handgeld een schuld van haar kinderen te kunnen betalen, was zij daarheen gegaan. Haar kinderen heeft zij niet meer terug mogen zien."
De eerste baboe werd begin 1930 teruggezonden; de tweede overleed in maart 1929.
De meeste probleemgevallen kregen overi-

gens door het ingrijpen van de tehuisleiding een gelukkig besluit. Ook nam het aantal gevallen van slechte behandeling af, waaraan het besef van het bestaan van het tehuis bij de werkgevers zeker in belangrijke mate bijdroeg. In velerlei opzicht is daarom het tehuis te roemen als een uitermate succesvol initiatief, dat in sociaal opzicht een gròte functie voor de maatschappelijk zwakke groep huispersoneel vervulde. Het lot hielp daarbij zelfs nog eens een keer, volgens het jaarverslag 1929:
''Een oude zeebaboe, die reeds meermalen door het Tehuis was geholpen aan een familie voor de reis naar Indië, aanvaardde in Maart wederom de terugreis. Bij haar vertrek, gaf zij een 1/20 lot van de Staatsloterij in bewaring. Zij was gelukkig, want op haar nummer viel een prijs van *f* 1000,—. Door tusschenkomst van de familie waarmede zij naar Indië was vertrokken, kon het geld haar worden overgemaakt.''
De overgrote meerderheid van deze groep Indonesiërs zal als huishoudelijk personeel hebben gewerkt. Een klein deel werkte daarnaast als ''kokki'' of bediende in (Indische) restaurants. De grote, in het algemeen kapitaalkrachtige groep verlofgangers uit Indië werd naar Indische restaurants gelokt in advertenties, waarbij de aanwezigheid van een ''Inlandsche kokki'' prominent werd vermeld.
Een Indonesisch restaurant geheel beheerd door Indonesiërs zelf werd in 1922 in Den Haag opgericht door Saiman, diens vrouw Soedjirah en S. Soetan Melajoe. Het heette ''Senang Atie'' en was gevestigd Balistraat 70. Het echte Indonesische voedsel was hier tegen lage prijs verkrijgbaar. Ook voor speciale gelegenheden en slametans werd het restaurant uitgekozen, waarbij ook de Indonesische studerenden deelnamen.
Uit de groep bedienden werd ook gerecruteerd voor bijzondere gelegenheden. Zo liepen in 1920 twintig Indonesiërs mee in de gekostumeerde optocht ter herdenking van Leidens Ontzet en traden zij op in een ''historisch tuinfeest'' in juni 1929, waar werd herdacht dat Minahassa en Nederland 250 jaar banden met elkaar onderhielden.
Van veel groter opzet was de Indische Tentoonstelling Arnhem (I.T.A.) die in juni-juli 1928 op het landgoed ''Zijpendaal'' plaatsvond. De actieve afdeling Arnhem van ''Oost en West'' verzorgde dit grootse evenement, dat als waardig opvolger van de tentoonstelling van 1883 werd geroemd. Met steun van de scheepvaart en grote cultuurondernemingen werd het landgoed voorzien van een aantal paviljoens, waarin tentoonstellingen, restaurants en een theater plaats vonden. Uit Indonesië waren om hun vaardigheid te tonen een Padangse goud- en een zilversmid, twee hoedenvlechters uit de Preanger, twee Javaanse bamboewerkers en een ''eenvoudige'' Javaanse schilder overgekomen. De Rotterdamsche Lloyd stelde twaalf bedienden ter beschikking voor de bediening in het restaurant, terwijl vele andere ''losse'' Indonesiërs in allerlei hoedanigheid werden ingeschakeld.
De grootste attractie van de I.T.A. bleek de ''Molukse Zeetuin'' te vormen, die uit Indonesië was overgebracht. De Zeetuin bevatte een verzameling zeefauna en -flora, in de loop van vijftien jaar verzameld en geprepareerd door J.H. Soumokil. De eigenaar van de zeetuin, die ter expositie een ruimte van 25x12x8 meter vereiste, was meegekomen om zijn, naar eigen zeggen, ''zeldzame en unieke collectie zee-fauna en -flora, die nergens ter wereld haar weerga vindt'', geheel op eigen initiatief en kosten bijeengebracht, te tonen. Zijn neef en twee Japanse duikers begeleidden hem. Na de I.T.A. werd de zeetuin een maand in Den Haag opgesteld, waarna een rondreis door Europa en Amerika zou volgen.

De sterfgevallen

Enkele Indonesiërs die nooit van hun reis naar Nederland terugkeerden zijn al genoemd. Acht studenten overleden, de meeste aan de slopende t.b.c. Bij ''Indonesia Merdeka'' was de herdenking van hun overlijden ook aanleiding kritiek te leveren op het koloniale bestuur. ''Had Indonesia reeds een hoogeschool, dan zou hem den moeilijken zwaren gang naar het Noorden bespaard zijn geweest; dan zou hij dit land met zijn moordend klimaat gemeden hebben'' schreef het blad na de dood van medisch student Basoeki in november 1924. Onder de Indonesische bedienden, die in Persinggahan logeerden of in Den Haag en omgeving werkten, noteerde het tehuis tien sterfgevallen.

1930 - 1940
Naar zelfbewuste samenwerking

Noto Soeroto's mislukte streven

In het vorige hoofdstuk is het verslag van de lotgevallen van het Nederlandsch-Indonesisch Verbond in mineur geëindigd. Op 13 januari 1930 kwam het N.I.V. in algemene vergadering bijeen om over voortzetting of opheffing te beslissen. Alleen een reorganisatie en een nieuw werkprogramma zouden, aldus de overgebleven bestuursleden, het Verbond kunnen redden, waarbij echter de grondgedachte: "verwezenlijking der samenwerkingsgedachte tusschen Nederland en Indonesië" onaangetast moest blijven. Noto Soeroto zette hier zijn al eerder door het hoofdbestuur gunstig ontvangen ideeën uiteen over de nieuwe koers van het N.I.V. Hij toonde zich bereid het voorzitterschap op zich te nemen, mits hij zelf zijn mede-bestuursleden mocht aanwijzen, het programma mocht formuleren en de actie mocht leiden. Het bestuur stelde, na Noto Soeroto's rede, de vergadering voor de gevraagde volmacht te verlenen. In grote meerderheid en met enthousiasme werd dit aanvaard. Drie leden, onder wie Nimpoeno, stemden tegen omdat de wijze waarop leiding en reorganisatie aan Noto Soeroto werden toevertrouwd de "elementairste beginselen der democratie" schond.

Na al wat eerder is geschreven over Noto Soeroto's denkbeelden bevatte zijn hier gehouden rede geen verrassingen. De eerdere ideeën over samenwerking van de tweeëenheid Nederland-Indonesië op staatkundig, economisch en geestelijk gebied op basis van "evenwaardigheid der rassen" werden herhaald. In Nederland en Indonesië zouden secties van het N.I.V. worden opgericht die elk met eigen bestuur, eigen werkwijze en eigen doelstelling zouden functioneren, binnen de algemene doelstelling van het Verbond. In Nederland zou de propaganda voor de "Rijkseenheid-gedachte" de noodzaak van een "krachtige en loyale eenheidstendenz" benadrukken. In Indonesië zou contrapropaganda tegen de leuze "Indonesië los van Holland" een belangrijke taak vormen. Daarnaast bleven lezingen, tentoonstellingen en kunstavonden tot het werkprogramma behoren. Ten opzichte van het "oude" N.I.V. vormden het politieke programmapunt en de voorgenomen politieke actie en activiteiten het grote verschil. Om oude en nieuwe leden niet kopschuw te maken werd wel "op de meest nadrukkelijke wijze" verklaard dat het N.I.V. geen politieke vereniging wilde zijn en geen partijpolitiek wilde bedrijven, en dus ook niet aan verkiezingen zou deelnemen.

Voor Noto Soeroto was de "overname" van het N.I.V. een unieke gelegenheid zijn politieke denkbeelden organisatorisch vorm te geven en uit te dragen. Het lag bovendien logisch in het verlengde van zijn inzet om in woord en geschrift zijn ideeën uit te dragen. Na de bijeenkomst van 13 januari volgden enkele maanden van voorbereiding tot een grootscheepse propaganda-actie. Vanaf januari 1930 werd "Oedaya" aangevuld met een rubriek "Mededeelingen van het Nederl. Indonesisch Verbond", dat in de plaats trad van het opgeheven "Nederlandsch-Indonesisch Tijdschrift". Noto Soeroto en Frans vonden elkaar vanzelfsprekend in de N.I.V.-actie. Frans werd vice-voorzitter. Eind maart werd de vorming van een comité van aanbeveling bekend gemaakt onder leiding van de oud-minister J.Th. de Visser. De vier burgemeesters van de grote steden en andere hoge autoriteiten onderschreven een verklaring waarin werd uitgesproken dat het Verbond de instemming en belangstelling verdiende van het Nederlandse volk bij de verwezenlijking van de rijkseenheidsgedachte. "Het is dan ook een welkom verschijnsel dat twee der leiders van bovengenoemd Verbond, beiden wel bekende Inheemschen uit de gewesten van over zee, de heeren Noto Soeroto en C. Frans, die als inheemschen zoo goed weten wat Indië behoeft, de bovengenoemde gedachte onder ons volk, ten bate van Moederland en koloniën beide, wenschen te propageeren. Hun voornemen bestaat daartoe in verschillende plaatsen van ons land op te tre-

NEDERLANDSCH-INDONESISCH VERBOND
(DEN HAAG)

Op Vrijdag 9 Mei a.s., des avonds 8 uur, zullen in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, Mariaplaats alhier, spreken:

de Heeren R. M. NOTO SOEROTO (Javaan)
en C. FRANS (Timorees)

Onderwerp: Het belang van Nederlandsch-Indië bij de Rijkseenheid.

Het Comité van aanbeveling:
Dr. J. TH. DE VISSER, oud-minister, Voorzitter.
KARRES, cretaris.

Iedere belangstellende is welkom.

Tevens zal een Indische propagandafilm worden vertoond.

Uitnodigingskaart.

den en aldus meerdere belangstelling voor Nederlandsch-Indië in het Nederlandsche volk te wekken."

Op 10 april begon in Den Haag een lezingentournee, in de pers aangeduid als "kruistocht", waarbij Noto Soeroto en Frans vrijwel avond na avond hun ideeën uiteenzetten in het gehele land. Tot juli 1930 werd in 25 plaatsen opgetreden. Lokale en provinciale pers berichtten uitgebreid over de N.I.V.-acties. Het ministerie van koloniën had van harte toegestemd in het verzoek van Frans om zijn verlof met een half jaar te verlengen ten behoeve van de N.I.V.-actie.

Frans sprak in de geest van zijn eerdere redevoeringen. Hij benadrukte het gevaar van een uitbarsting in Indië, waartegen snel en eendrachtig handelen nodig was. Daartoe moesten de destructieve, extremistische invloeden worden bestreden, de radicale waan afgelegd en een gezond nationalisme erkend, opdat een "nieuw gevormde belangengemeenschap tusschen voogd en volwassen pupil" ontstaat.

Ook Noto Soeroto sloot aan bij eerdere uitspraken. Zijn rijkseenheid zag hij als verkleind beeld van de gedroomde wereldharmonie in een Wereldstaat. De samenwerking Nederland-Indonesië moest worden gebaseerd op aristo-democratie, coöperatie en harmonie der mensheid. Evenals Frans wees Noto Soeroto bestrijding van het extremisme in Indië als eerste doel aan. De oprichting van een opbouwend en verzoenend week- of dagblad zou daartoe het beste middel zijn. Daarvoor vroeg hij geld en steun.

Het enthousiasme en de steun die het N.I.V. ondervond kwamen voor een flink deel van behoudende zijde. Deze negeerde het duidelijk uitgesproken evenwaardigheidsbeginsel. Zij zagen in de beide "inheemschen" - die zich zelf overigens Indonesiërs noemden - een nuttig instrument tegen de "extremistische" actie in Nederland en Indië. Tevens werden beiden tot aanhangers van de eigen rijkseenheidsleuze ingelijfd: rijkseenheid waarbij Nederland nog lang de verantwoordelijkheid voor Indonesische zaken zou dragen. Dit gezelschap verenigde zich rond het "Politiek-Economisch Weekblad", later "De Rijkseenheid", dat zich de versterking van de rijkseenheid Nederland-Indië tot doel stelde. Noto Soeroto was vaste medewerker van dit blad.

Na afloop van de "kruistocht" telde het N.I.V. 1371 leden. Daarmee was, aldus Noto Soeroto, het gestelde doel bereikt: de vorming van een groep Nederlanders die de Indonesiërs konden tonen dat "de samenwerkingsgedachte bij de Nederlanders niet dood is, gelijk zo dikwijls door de blanke en bruine pers wordt beweerd". Voor de groep Nederland stond verder slechts consolidatie op het programma.

De volgende stap moest nu zijn de ideeën uit te dragen in Indonesië. De plannen voor een periodiek en een film waren er, maar geld ontbrak. "Oedaya" en Adi Poestaka leidden een penibel bestaan en werden wellicht van de ondergang gered door de toevloed van N.I.V.-leden van wie in de contributie het abonnementsgeld op "Oedaya" was inbegrepen.

De reacties uit Indonesië waren weinig bemoedigend. De Indonesische pers keerde zich massaal tegen het N.I.V. "Timboel", het blad van de Javaanse Vorstenlandse adel, schreef:

"We vinden het geen aangename taak, te schrijven over de evoluties van de heer Noto Soeroto. Het is met die heer altijd wat, en zelden wat goeds. Eerst waren daar zijn 'Fluisteringen' en de bezongen haarwrong zijner moeder; toen zijn onverkwikkelijke affaire met zijn Hollandsche employé; daarna zijn escapades op 'aristo-democratisch' gebied (excusez du mot!) en nu [...] zijn kruisvaarderstocht, ondernomen met zijn wapenbroeder, de hollandschnamige Indonesiër, de heer Frans.

Is het dan niet gerechtvaardigd, de verzuchting te slaken: 'wat zal de dag van morgen, deze dichter-politicus ons verder voor moois brengen?' Doch laten wij het zuchten achterwege. Deze 'kruisvaart' der heeren Noto Soeroto en Frans is thans actueele 'politiek' en mag als zoodanig in 'Timboel' niet onbesproken blijven. Dit nieuwe politieke experiment van de heer Noto Soeroto - de heer Frans mogen we gerustelijk beschouwen als propagandawerktuig van Noto! - getuigt van verregaande onkunde omtrent de tegenwoordige verhoudingen en politieke stroomingen in de Indonesische maatschappij."

Soeripto en Soerjodiningrat bedankten zelfs voor het N.I.V., omdat het zich politieke actie ten doel stelde. De Nederlandse pers in Indonesië had op zijn best vriendelijke woorden over voor het idealisme van Noto Soeroto, maar voorspelde onveranderlijk een misluk-

No. 92 (verschijnt maandelijks) (Jrg. VIII Afl. 1) JANUARI 1931

OEDAYA

OPGERICHT IN 1923 DOOR Rn. Ms. NOTO SOEROTO

ORGAAN VAN HET NEDERLANDSCH-INDONESISCH VERBOND

N.V. tot Expl. van het Tijdschrift Oedaya
Fahrenheitstraat 514 .. 's-Gravenhage
Telefoon 335611 Postrekening 51081
Bankier: Nederl. Handel Maatschappij
Abonnementsprijs:
f 4.— per jaar. Voor het buitenland f 5.—

Nederlandsch-Indonesisch Verbond
Fahrenheitstraat 514 .. 's-Gravenhage
Telefoon 335611 Postrekening 106513
Bankier: Nederl. Handel Maatschappij
Minimum-contributie:
met orgaan f 6.— zonder orgaan f 2.—

Directie: W. C. Lemei — Redactie: Rn. Ms. NOTO SOEROTO — Admin: W. M. Klaar

king. Dezelfde geluiden waren in de Nederlandse dagbladen te horen.

Noto Soeroto liet zich door dit alles niet ontmoedigen. De tweede helft van 1930 werd benut voor het uitwerken van nieuwe plannen en de formulering van statuten, beginsel- en werkprogram. Als volgend doel werden propagandatochten in Nederland en Indonesië gesteld, voorafgegaan door een perscampagne, ook via een eigen orgaan. De propaganda diende de Verbondsideeën uit te dragen. In concrete zin moest op sociaal en economisch gebied in Indonesië inhoud worden gegeven aan het begrip "coöperatie". Nederland had tot taak de hiermee gemoeide grote bedragen bijeen te brengen en daarmee te tonen de samenwerkingsgedachte werkelijk ernst te nemen. Noto Soeroto deed in september 1930 een stapje terug door vice-voorzitter van het N.I.V. te worden; zijn opvolger werd W.C. Lemei.

In januari 1931 verloor "Oedaya" ook formeel zijn al geleidelijk afgenomen algemene karakter. Het werd tot orgaan van het N.I.V., zoals ook Adi Poestaka de N.I.V.-uitgeverij werd. In "Oedaya" schreven de N.I.V.-voormannen uitvoerige beschouwingen. Adi Poestaka publiceerde in korte tijd een aantal boeken en brochures, maar van andere openbare acties was geen sprake meer. "Oedaya" zweeg ook over ledentallen. Noto Soeroto zelf publiceerde "Naar een nieuwe samenleving; Zes grondgedachten van het N.I.V. uiteengezet" waarin hij zes redevoeringen bundelde. Verder schreef Lemei "De organische rijkseenheid" en verschenen brochures van beider hand.

Het is aan weinig twijfel onderhevig dat het oorspronkelijke enthousiasme voor het N.I.V. terugliep. Noto Soeroto's hooggestemde idealisme ontbeerde een band met de politieke werkelijkheid van Nederland en Indonesië. Zijn concrete programma kon een nuchtere beschouwing niet doorstaan. Bij zijn landgenoten in Indonesië genoot hij geen enkel vertrouwen. In Nederland kreeg hij steun uit behoudende hoek, die hem "gebruikte" om eigen denkbeelden te propageren. In een "Open Brief aan de Redactie van 'De Rijkseenheid' " zei hij in februari zijn vaste medewerking op. Voorzichtig en beleefd legde hij uit dat zijn vermelding als medewerker misverstanden wekte. Zijn landgenoten vereenzelvigden hem ten onrechte met uitingen in het blad, die zich dikwijls verwijderden van Noto Soeroto's rijkseenheidsidee. Bij "Rijkseenheid" stond de Nederlandse leiding voorop, bij Noto Soeroto was sprake van een evenwaardigheid. Van die zijde had het N.I.V. toen ook niet meer op steun van betekenis te rekenen.

Het N.I.V. leek te zijn teruggebracht tot een klein groepje getrouwen die zich kon vinden in de idealistische politieke denkbeelden van Noto Soeroto: de groep van Oedayisten. Dit had consequenties voor het blad. Een tekort aan abonnés en giften maakten van de aflevering 101-103 van oktober-december 1931 het laatste nummer.

De "Indische Gids" schreef een vriendelijk commentaar bij het laatste nummer van "Oedaya":

"Deze energieke Javaan heeft in ons land velen naast zich zien staan, ook vooraanstaande figuren uit het politieke en nationale leven, hij is in vergaderingen toegejuicht, hij heeft steun ondervonden van oprechte vrienden, maar in dien opgang bleek tevens hoe moeilijk het is erkennen, waardeeren, begrijpen te bereiken van blank en bruin te gelijk over en weer, hoe moeilijk het is door rassentoenadering bevrediging te brengen voor beide rassen. Stemmen uit Indië spraken een zekere mate van wantrouwen uit. Noto Soeroto meende hiertegenover eenige tegemoetkoming te moeten betoonen. Maar daarmede ging een losser maken van de h.t.l. aangeknoopte banden gepaard. De bekoring was gebroken."

Maar vriendelijke woorden hielpen Noto Soeroto niet. Hij was moe en gedeprimeerd; zijn ondernemingen hadden schipbreuk gele-

STRIKT VERTROUWELIJK. *'S-GRAVENHAGE, October 1931.*

L.S.

Eenige vrienden van Raden Mas Noto Soeroto zouden het zeer op prijs stellen, indien U aan het onderstaande Uwe vriendelijke aandacht zoudt willen schenken.

Zooals U bekend zal zijn, werkt R. M. Noto Soeroto reeds lange jaren in het belang van een wederzijdsche rassenerkenning en samenwerking tusschen de volken van Indonesië en Nederland, tusschen West en Oost.

Het zou betrekkelijk weinig ter zake dienen hier in den breede zijn verdiensten te dezen opzichte uit te meten. Genoeg zij het te constateeren, dat aan het einde van Noto Soeroto's 25-jarig verblijf in Nederland, waarvan de laatste 10 jaar door een zwaren strijd gekenmerkt werden, een langer vertoeven in Nederland nutteloos en zelfs nadeelig voor zijn arbeid zou zijn.

Momenteel komt n.l. uit Noto Soeroto's vaderland, Indonesië, een hoopvol en ernstig geluid. Het heeft betrekking op het langzaam maar zeker vaardig worden van een gezond-nationalen geest, die van groot voordeel zal zijn voor de harmonische ontwikkeling van dat land. En reeds zijn er enkele vooraanstaande landgenooten van R. M. Noto Soeroto, die hem gaarne in Indonesië zouden zien. Temidden van de vele nog zoekende stroomingen, die dikwijls met elkaar in conflict geraken, zou hij immers veel goeds kunnen uitrichten. Is het wonder, dat Noto Soeroto thans verlangt om naar zijn land terug te keeren, teneinde daar zijn werkkracht in dienst te stellen van die zoo gewenschte rustige en harmonische ontwikkeling?

Helaas ontbreekt het hem aan de voor dien terugkeer — eerste phase in de voortzetting van zijn arbeid — benoodigde middelen. Zijn streven heeft hem en zijn gezin de jaren door niets dan verlies gebracht. Teneinde Noto Soeroto in staat te stellen zijn belangrijken arbeid in Indonesië voort te zetten, heeft een aantal vrienden, die hem als ernstig en eerlijk-overtuigd werker erkennen, de handen in elkaar geslagen en besloten gelden voor bovengenoemd doel in te zamelen.

De som die de Nederlandsche vrienden en die zich bij hen aan willen sluiten zouden moeten samenbrengen, zou allereerst minstens *f* 4000.— moeten bedragen. Moge deze som voor den enkeling in deze benarde tijden schrikwekkend groot lijken, als velen steunen, blijkt het tenslotte toch maar betrekkelijk weinig te zijn en zeer zeker is het gering in verhouding tot den enormen arbeid die door Noto Soeroto reeds gepraesteerd is en dien hij nog, met behulp o.a. van dit geld verder zal kunnen voortzetten, n.l. het verwezenlijken van de gedachte van samenwerking tusschen de volken van Indonesië onderling en tusschen hen en het Nederlandsche volk.

In verband hiermede zou het Comité van vrienden, dat zelf al reeds uit eigen middelen een gedeelte van de benoodigde som bijeenbracht, U ernstig en dringend willen verzoeken mede te werken aan de verwezenlijking van zijn plan door voor het gemelde fonds een bijdrage af te staan.

Aangezien de afvaart naar Indonesië liefst begin Januari 1932 zou moeten plaats vinden, verwacht het Comité gaarne Uwe geëerde remise en/of bericht vóór 25 November a.s. Gelden kunnen gestort worden op de girorekening van het Comité van Beheer, no. 121774, ten name van Ir. H. von Essen, Nassaukade 55, Rijswijk (Z.-H.)

HET COMITé

Ir. HEIN VON ESSEN, b.i.
Ir. G. FRIEDHOFF, b.i.
Mr. O. DOMELA NIEUWENHUIS NYEGAARD.
Jkvr. H. VAN LENNEP, Componiste.
BEN VAN EYSSELSTEIJN, Letterkundige.
Ds. J. D. VAN DER VEEN, Predikant.
FOKKO MEES, Kunstschilder.
Dr. H. BOOM, Arts.
Mr. V. G. VAN LISSA, Ass.-resident.
NICO OOSTERBEEK, Letterkundige.
H. F. JOëL, Journalist.
E. SOETISMA, Accountant.
ERNST GROENEVELT, Letterkundige.
F. M. GESCHER, Leeraar M.O.
DOP BLES, Letterkundige.
Mej. TONY DE RIDDER, Letterkundige.
T. J. C. GERRITSEN, Letterkundige.
Dr. TH. METZ, Docent a. d. Universiteit te Frankfort.
J. FRANKEN Pzn., Kunstschilder.
Dr. F. M. HUEBNER, Letterkundige.
DáVID LáNG, Kunstschilder.
Drs. G. H. MEES, m.a.
FRANK VAN DEN WIJNGAERT, Letterkundige.
JORIS MINNE, Kunstschilder.
JAN VAN DER LINDEN, Tooneelspeler.
P. H. DE WIT, Letterkundige.
A. RICARDO, Essayist.
HANS SCHOUWMAN, Componist.

Circulaire van Noto Soeroto's vrienden.

den; zijn idealen waren miskend en verguisd; zijn landgenoten verachtten hem. In Nederland zag hij geen toekomst meer.
De "Oedayakring" schoot hem te hulp. In oktober 1931 werd een circulaire rondgezonden waarin een bijdrage werd gevraagd die Noto Soeroto tot de reis naar Indonesië in staat zou stellen. Op de een of andere wijze kwam het geld bijeen. Op 22 februari 1932 vertrok Noto Soeroto. Vrouw en kinderen bleven achter en zouden volgen als hij zich een goede bestaansbasis zou hebben veroverd. Een afscheidsdiner verenigde zijn geestverwanten, die daar de "Vereeniging vrienden van Noto Soeroto" vormden. Zijn vertrek trok de nodige aandacht. Drie filmjournaals maakten opnamen die in vele bioscopen werden vertoond, terwijl een grammofoonplaat zijn "Afscheid van Europa" vastlegde. Noto Soeroto liet in Nederland een vriendenkring achter; het N.I.V. als organisatie betekende toen al niets meer. Bij zijn landgenoten in Nederland telde hij slechts enkele sympathisanten buiten de studentengemeenschap.
"Oedaya" en N.I.V. werden omgevormd tot de Oedaya-beweging, die op voorzichtige basis een nieuwe start wilde maken. Haar orgaan, het "Oedaya-Bulletin" verscheen éénmaal. Het verlopen van de beweging zal voor een deel als oorzaak hebben het overlijden, 22 jaar oud, van Wim Klaar, sinds 1930 Noto Soeroto's secretaris en drijvende kracht achter de Oedaya-beweging.

Oedaya-Bulletin, no. 1.

AFSCHEID VAN EUROPA.

In de studio's van de „Electra" Klankfilm-Maatschappij te Rotterdam heeft Noto Soeroto een korte rede gehouden, welke op de gramofoonplaat is vastgelegd geworden. Van den redenaar werd ook een korte filmopname gemaakt. Hieronder volgt de tekst van de toespraak.

Secr.

In dezen veelbewogen en angstigen tijd van economische ontwrichting, van staatkundige verwarring en van geestelijke radeloosheid, een tijd, waarin de leiders der volkeren zelven geen uitweg schijnen te weten uit den steeds donker wordenden chaos, is het vraagstuk van de onderlinge verhouding der rassen mede een brandend probleem geworden.

Het blanke ras was tot dusver het machtigste ras ter aarde. Het heeft zich door zijn veroveringen in andere werelddeelen en door zijn weergaloos economisch succes niet alleen maatschappelijk, technisch en militair, maar ook geestelijk en moreel het bevoorrechte en meerdere ras gevoeld.

Maar aan alle kanten ontwaken de gekleurde volkeren en rassen, bruinen, gelen en zwarten uit den ban der blanke overheersching. Zij willen niet langer de willooze knechten zijn van vreemden, die natuurlijk als medewerkers en medemenschen in hun land welkom zijn, doch die zij niet langer willen dulden als aanmatigende overheerschers zich opwerpende tot leiders, tot gidsen . . . . maar waarheen?

* * *

Echter, het betere deel der blanken heeft zijn meerderheidswaan reeds overwonnen. Het wil den gekleurden menschenbroeders gaarne de hand toesteken en medehelpen aan het bouwen van een nieuwe wereld, een nieuwen tempel der Menschheid, waarin de volkeren, elk naar eigen aard en naar eigen aanleg, elk op anderswaardige maar evenwaardige wijze, ons aller Schepper zullen eeren door arbeid en door daden van naastenliefde.

Maar er staan ook valsche profeten op in Europa. Zij hitsen met woorden van nauwelijks verholen minachting en matelooze zelfverheffing de massa op tegen al, wat niet tot het eigenste behoort: tegen Joden, tegen Negers, tegen Oosterlingen.

Wat zal het einde zijn?

* * *

Er staan den overheerschers twee wegen open.

De eene is: volharden in het oude, berusten in den valstrik van het booze; met den mond de Liefde belijden, maar het hart verpanden aan Satan. Maar dan is deze weg die van bruut geweld, van bloed en tranen, van armoede en ellende.

De andere weg is die van mijn geestverwanten zoowel onder Nederlanders als onder Indonesiërs, vereenigd in de Oedaya-beweging, die de richtlijnen volgt van rassenerkenning, van wederzijdsche waardeering en wederzijdsch begrijpen tusschen West en Oost, van geestelijke toenadering tusschen de volkeren. En wat Nederland en Indonesia betreft, is het de weg, die leidt naar een samenwerking tusschen alle bevolkingsgroepen in beide landen en de bevordering van hun saamhoorigheid op voet van volkomen evenwaardigheid.

* * *

Wij zullen niet tegen degenen, die niet van goeden wille zijn, strijden met wapenen. Want dan zouden wij hun eigen barbaarsche methoden overgenomen hebben, waarom wij hen juist als niet meerderwaardig kunnen erkennen. Wij moeten beseffen, dat de besten uit alle rassen en volksgroepen in dezen tijd dienen samen te werken in de werken van vrede, gerechtigheid en menschelijke broederschap.

Zietdaar mijn afscheidswoord en mijn beroep op U allen.

* * *

Misschien zal mijn beroep vergeefsch zijn. Misschien zal de luidruchtigheid der machthebbers en machtsbegeerigen en het geraas van hun machtswerktuigen onze zwakke stemmen overschreeuwen. Maar ook dan zal ons medewerken aan de grondslagen van een nieuwe wereld niet vruchteloos zijn geweest. Want nà die catastrofe — door iedereen gevreesd, doch helaas door velen onbewust voorbereid — zal opnieuw de zon van vrede en gerechtigheid oprijzen. En in een dàn komende nieuwe samenleving zal eerst verwezenlijkt worden de Christelijke idee, die het officieel-Christelijke Europa tot dusverre verzuimd heeft in practijk te brengen:

„Heb God lief boven alles en Uwen naaste als Uzelven!"

Noto Soeroto (links), de dag voor zijn vertrek, met enkele medewerkers, onder wie W.C. Lemei (rechts).

"WAYANG"
(Het Schaduwbeeld)

Heer, laat mij een wayang zijn in Uw handen.

Ik kan een held zijn of een demon, een koning of een nederig man, een boom, een plant, een dier. . . maar laat mij een wayang zijn in Uwe handen.
Dan zal ik, hetzij ik groot ben in het gejoel van den strijd, of klein als een spelend kind onder de waringins, Uw taal spreken.

Dit mijn aardsche leven is vol van moeite en strijd, en mijn vijanden, die vele zijn, lachen om mij. Hun hoon schiet sneller naar het doel dan gevederde pijlen; hun woorden vlijmen scherper dan krissen.

Mijn strijd is nog niet uitgestreden. En straks zult Gij mij wegnemen: ik zal neerliggen bij de anderen, wier spel reeds werd volbracht.
Ik zal bij de duizenden zijn in het duister.
En mijn strijd was nog niet ten einde: — nog dansen mijn vijanden.

Heer, laat mij een wayang zijn in Uwe handen.

Dan zal over honderd jaar of over duizend jaar Uw hand mij weer doen bewegen.
Dan zult Gij mij ééns, wanneer mijn tijd in Uw eeuwigheid gekomen zal zijn, opnieuw opnemen en ik zal opnieuw spreken en strijden.
En éénmaal zullen mijn vijanden zwijgen en zal de demon nederliggen.

Heer, laat mij een wayang zijn in Uwe handen.

Gedicht uit "Wayang-liederen".

Buiten zijn activiteiten voor het N.I.V. schreef Noto Soeroto waarschijnlijk als lucratieve opdracht van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (K.P.M.) een opstel over "De ontwikkeling van het volk van Java" waarin hij volk, cultuur en oude geschiedenis van Java behandelde. "Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw" vulde de mei-aflevering 1931 geheel met dit stuk, dat door de K.P.M. in Engelse vertaling, maar even overvloedig geïllustreerd, als relatiegeschenk werd gebruikt.
Van meer betekenis was de gedichtencyclus "Wayang-liederen" die Noto Soeroto in 1931 liet verschijnen. In deze bundel heeft hij zich losgemaakt van de invloeden van Tagore en klinkt een eigen geluid door. De bittere ervaringen en ontgoocheling klinken door in de sombere toon van de gedichten in proza, die handelen over wajangfiguren en -attributen. Op heel persoonlijke wijze komen de eigen gevoelens en opvattingen telkens in de gedichten terug. De kritiek had lof voor de bundel, hoezeer deze ook buiten de heersende literaire stromingen stond. Enkele recensenten wezen op overeenkomsten in toon met het Oud-Testamentische Hooglied. Van de bundel verscheen al spoedig een Franse vertaling, met lovende woorden vooraf van Romain Rolland, terwijl diverse bladen Engelse vertalingen publiceerden.

De P.I. op een communistische koers

In het vorige hoofdstuk is het relaas over de Perhimpoenan Indonesia afgesloten in een situatie waarin de organisatie naar een nieuwe plaats en taak zocht. De leidende voorhoederol was uitgespeeld en de nieuwe leiders ruil-

den ten opzichte van de Indonesische nationale beweging hun voorhoederol om voor een voorpostpositie. In het mijnenveld van onderling rivaliserende linkse Nederlandse organisaties, waar de P.I. op sympathie kon rekenen, diende de P.I. eveneens de voor zijn programma meest voordelige positie te kiezen. De verhouding met de S.D.A.P. was gespannen. Met de links-socialisten, die nog werden geduld in de S.D.A.P. ging het beter. Hun blad "De Socialist" kon rekenen op bijdragen van Hatta en Sjahrir. De communisten werkten begin 1930 nog samen met de P.I. in de Ligasectie, maar de P.I. zag met misprijzen dat de C.P.H.-leden in het bestuur zich voornamelijk inzetten om de Liga tot een bruikbaar partij-instrument om te vormen. Met de revolutionaire socialisten onder leiding van Sneevliet, die met Moskou hadden gebroken en in het Nationaal Arbeids Secretariaat (N.A.S.) en de Revolutionair Socialistische Partij (R.S.P.) waren georganiseerd, was de verhouding beter: Sneevliet stelde geen eisen aan de P.I.

Het optreden van de Nederlands-Indische regering tegen de P.N.I. eind december 1929 was voor de P.I. aanleiding tot grootscheepse actie. De arrestatie van Soekarno en zijn partijgenoten was een fraai aangrijpingspunt voor openbare actie. De onderlinge eenheid, die werd bedreigd door verschillen van opvatting tussen de stroming-Hatta en een groep waartoe Abdoelmadjid, Setiadjit, Pamontjak, Soebardjo en Roestam Effendi behoorden, kwam hierbij niet in het geding. Hatta en de zijnen stonden een ongebonden zelfstandig nationalisme voor, terwijl de laatsten in meer of mindere mate heil zagen in een band met het wereldcommunisme.

De actie werd ingezet met telegrammen en manifesten. De Tweede Kamer kreeg een telegram: "Perhimpoenan Indonesia waarschuwt de regeering voor haar reactionaire maatregelen tegen de P.N.I. en stelt haar verantwoordelijk voor de gevolgen daarvan." Het manifest aan de Nederlandse arbeiders en intellectuelen besloot als volgt:

"Maar ook aan het geduld van een onderworpen, uitgezogen en gemarteld volk komt een einde. En wanneer straks die regeerders door het uitbreken van een algemeene volkswoede als gevolg hunner terroristische daden ertoe genoopt zullen zijn met hun moordende wapens op de weerlooze menigte te schieten, vragen wij U, Nederl. arbeiders en intellectueelen, of gij de mede verantwoordelijkheid wilt dragen voor deze wijze van regeeren en alle handelingen uwer vertegenwoordigers jegens ons Volk begaan?

Kameraden, wij vertrouwen erop, dat gij mèt ons hier en in het Buitenland een fel protest zult aanteekenen tegen deze onbegrensde willekeur der Nederlandsche koloniale regeering."

Een "Manifesto to the World-proletariat and other fighters against colonial oppression" kende dezelfde toonzetting. De Nederlandse arbeidersorganisaties kregen een brief van de P.I. waarin werd gevraagd actie te ondernemen tegen de "terrorisatie en het onrecht". De S.D.A.P. organiseerde protestmeetings, maar nodigde geen Indonesische sprekers uit, omdat deze de partijlijn niet onderschreven. Sneevliet reageerde enthousiast en op diverse plaatsen vonden vergaderingen plaats, waar ook Roestam Effendi, namens de P.I., sprak. De Ligasectie en de P.I. samen, tenslotte, waren het meest actief. De Liga-actie was geen succes; de handtekeningenlijsten kwamen blanco terug en de geldinzameling leverde weinig op. De P.I. zelf organiseerde een grote bijeenkomst op 8 januari 1930, waar Hatta, Abdoelmadjid en Fimmen spraken. Abdoelmadjid liet zich veel feller uit dan Hatta. Fimmen tenslotte zette zich af tegen de S.D.A.P.-koers, onder luid protest van aanwezige S.D.A.P.-leden. Een solidariteitsdemonstratie werd het aldus niet: "In heftige onderlinge discussie ging de vergadering daarna uiteen".

In april 1930 verliet de P.I. de Ligasectie Nederland. Dit betekende een breuk tussen P.I. en C.P.H. De laatste reageerde dan ook boos, extreem en onverzoenlijk. De P.I. behoorde tot de organisatie van de inheemse bourgeoisie, nationaal-reformistische partijen, die hun belangen zagen bedreigd door een revolutie van boeren en arbeiders, en daarom met het heersende imperialisme een compromis zochten. Ook Hatta zou niet afkerig zijn van een bondgenootschap met Nederland. Voor Indonesië lag er slechts toekomst in een bondgenootschap van alle anti-imperialistische krachten - "de breede arbeidersmassa's in Nederland, met de strijdende massa's van arbeiders en uitgebuite boeren in Indonesië".

Met de S.D.A.P. botste Hatta opnieuw toen hij in "De Socialist" zijn non-coöperatiebeginsel verdedigde tegen de koloniale specialist D. van der Zee, die in "Het Volk" het uitzichtloze van deze tactiek had uiteengezet. Zij ontzagen elkaar niet in de polemiek. P.I. en S.D.A.P. stonden verder van elkaar dan ooit.

Intern vertoonde de P.I. eveneens crisisverschijnselen. De leden waren weinig actief en betrokken. Jonge, onervaren bestuursleden, van wie bovendien een aantal tussentijds aftrad, droegen eveneens niet bij tot een bloeiend verenigingsleven. Het P.I.-blad "Indonesia Merdeka" bleef echter op peil. De afleveringen verschenen op tijd. De inhoud week niet af van eerdere jaren; Hatta's aandacht voor de studie belette hem niet de redactie van het blad te voeren en de belangrijkste artikelen te schrijven.

In december 1930 besloot de P.I. een protest-

Groepsfoto van wellicht het P.I.-bestuur 1931-1932. V.l.n.r. Sidartawan, Roesbandi, Abdoelmadjid, Soewarso en Soewarno.

campagne te organiseren tegen de aan Soekarno en drie andere P.N.I.-leiders opgelegde straffen. Voor een grote vergadering in Den Haag werden in overeenstemming met de zinsnede in de statuten "voeling houden met organisaties, die strijden voor de bevrijding der onderdrukte volkeren" uitnodigingen gestuurd aan communisten, anarchisten en sociaal-democraten. Zo kon een anti-imperialistisch forum ontstaan en zou de P.I. niet treden in de onderlinge geschillen van de arbeidersorganisaties. De S.D.A.P. weigerde te verschijnen en er spraken slechts Sneevliet en de C.P.H.'er Van Munster. In "De Socialist" leverde P.J. Schmidt kritiek op de opzet van de vergadering. Een gezamenlijk optreden van S.D.A.P. en C.P.H. kon slechts leiden tot verwarring en ruzie. Bovendien wees hij er op dat de P.I. slechts iets kon bereiken in Nederland door zich "voortdurend en met volharding" te oriënteren op de sociaal-democratie. Het verweer van de P.I. bevatte zeer harde uitspraken over de koloniale politiek van de S.D.A.P.: "[E]en streven om die tegenstellingen [tussen overheersers en overheersten] te verdoezelen, tot groote schade van den revolutionair-nationalistischen vrijheidsstrijd in Indonesia".

De vergadering, geleid door Abdoelmadjid, trok 40 Indonesiërs en 150 Nederlanders; te weinig, mede als gevolg van de weigering van "Het Volk" een aankondiging op te nemen. Er sprak eveneens een Indonesische student uit Cairo, namens het daar gevestigde Comité Pembela Bangsa Indonesia. Men sprak nadien af contact te houden en samen te werken. Gezamenlijk werd opgeroepen tot eensgezindheid tussen nationalisten en Islamieten in de Indonesische beweging.

In deze zelfde periode werd een nieuw bestuur gekozen. Soemardi werd als voorzitter opgevolgd door Abdoelmadjid Djojoadhiningrat. Met zijn benoeming begon een nieuwe fase in de geschiedenis van de P.I. De actieve voorzitter zette de P.I. op een communistische koers en ging nauwe banden aan met de C.P.H. en daaraan verwante organisaties als de Internationale Roode Hulp (I.R.H.) en de nog steeds kwijnende Liga. Over de wijze waarop deze machtsovername plaatsvond ontbreken de gegevens. Werd de actieve, bekwame, ervaren en veel prestige genietende Abdoelmadjid gekozen als reactie op de mislukte bestuursperiode van de jongeren als Soekoer, Roesbandi en Soemardi? En werd daarbij minder gekeken naar zijn politieke opvattingen? En was er geen verzet van de zijde van Hatta en zijn vrienden tegen zijn verkiezing? Of konden Abdoelmadjid en zijn geestverwanten zoveel steun mobiliseren dat de tegenstanders werden overstemd?

Hoe dan ook, het duurde niet lang of de harde, compromisloze koers eiste ook in de P.I. zijn slachtoffers. Opnieuw werd daarvan één van de eigen voormalige voormannen het slachtoffer. Hatta als gezaghebbende criticus van het communistische optreden in vooral nationaal en internationaal Ligaverband werd het mikpunt. Hatta, volop bezig zijn studie af te ronden en aan de vooravond van zijn terugkeer naar Indonesië, hield de eer aan zichzelf. Hij bedankte in november 1931 voor het lidmaatschap, wat niet verhinderde dat hij een week later door de P.I. werd geschorst als lid. Als reden hiervoor werd gegeven: "dat hij meerdere malen stukken heeft gepubliceerd zonder overleg met het bestuur ondanks herhaalde waarschuwingen van het bestuur, waardoor hij het collectiviteitsbeginsel van de vereeniging heeft geschaad [...]; dat hij daarmee verwarring in de gelederen der nationalistische beweging in Indonesia heeft gesticht en stof tot bevordering van tweedracht heeft gegeven". Tegelijkertijd met Hatta bedankte ook Sjahrir, die eveneens werd geschorst.

Sal Tas beschreef deze gebeurtenis: "Op een goede morgen las ik in de krant dat de Perhimpunan Indonesia twee leden had geroyeerd: Hatta en Sjahrir. Het bericht was klein, enkele regels, maar het gaf me een schok. De P.I. had een politieke betekenis - niet door haar omvang, niet door de kwaliteit van haar leden, maar door het feit dat ze kon uitspreken wat in Indië onderdrukt was. In zekere zin was ze de officieuze woordvoerder geworden van de Indonesische nationalistische beweging. Van de studenten die in Nederland verbleven had Hatta het meeste gezag; beter gezegd, hij was de enige die gezag had. Dat was voldoende om hem in Indonesia tot een nationale figuur te maken. Hoe de P.I. - dat merkwaardige allegaartje van jongelui - in elkaar zat, wist daarginds eigenlijk niemand en zeker niet de massa. Ieder P.I.-lid dat in Indonesia terugkeerde werd er onmiddellijk beschouwd als een politicus en, in de dorpen, als een groot politicus. Het royement was een aanslag op de politieke status van Hatta (Sjahrir was toen nog onbekend).

Ik nam de eerste trein naar Leiden. In een grote kamer - verblijf van een gefortuneerde Indonesiër - zat Hatta op een stoel, de handen op de knieën, voor zich uit te staren. Achter hem stonden een paar Indonesische studenten nerveus te praten. Hatta deed me het verhaal van de cellenbouw, de intrige die erop gevolgd was en de climax: het royement. Uit alles bleek dat hij erg bezorgd was voor de schade die zijn reputatie kon lijden. Want in Indonesia wist natuurlijk niemand wat de P.I. nù was en nog minder wat communistische cellenbouw was. Opeens werd het verhaal onderbroken door een lachuitbarsting. Het was Sjahrir; hij zat op de piano en liet zijn benen bengelen. Ik keek omhoog en werd getroffen door de sarcastische uitdrukking op zijn gezicht. Sjahrir was jonger dan Hatta. Dat telt in een studentenmilieu en dubbel in een Indonesisch milieu. Niettemin, hij kon zijn ergernis over al die verslagenheid om hem heen niet verbergen. 'Wat doet het er allemaal toe? Hatta en ik hebben verleden week al bedankt. Je kunt toch niet iemand royeren die al weg is.' Hij lachte weer. Toen, ernstig geworden, zei hij: 'Wat dèze P.I. is zal gauw genoeg blijken. We gaan niet protesteren tegen het besluit van het P.I.-bestuur. We laten weten dat we met de P.I. zoals hij geworden is niets te maken willen hebben.' Zijn uitval stopte het geweeklaag."

Al in mei 1931 was Hatta's mandaat als lid van het Executief Comité van de Liga door de P.I. ingetrokken. Op een vergadering van dit comité in mei/juni 1931 in Berlijn werd Abdoelmadjid als zijn opvolger gekozen. Met Hatta werden ook andere links-socialisten en nationalisten uitgestoten. Zij waren "aus der Kampffront desertiert und [haben] sich als direkte Helfer und Agenten des Imperialisten gezeigt". Van P.I.-contacten met S.D.A.P. en Sneevlietbeweging was geen sprake meer. Zij werden ten felste bestreden, in overeenstemming met het "proletarisch isolationisme".

Ook Darsono, in 1929 nog het paradepaard bij de verkiezingen, werd geslachtofferd. De Komintern zelf nam daartoe in maart 1931 het besluit. Zijn "uitgesproken opportunistische houding" bleek uit zijn voortgaande samenwerking met nationaal-reformistische leiders en studenten. Hij zag geen heil in werk onder de Indonesische arbeiders en matrozen en saboteerde aldus de wederopbouw der communistische partij. Darsono was er niet rouwig om. Zijn royement was voor hem een aanbevelingsbrief om elders emplooi te vinden.

In dit verband kwam het ook tot een breuk met de Chung Hwa Hui (C.H.H.), de vereniging van Chinese studenten in Nederland. De C.H.H. had de nationalistische koers van de P.I. altijd gesteund ten behoeve van het hogere goed van de samenwerking, maar volgde overigens een gematigder lijn. Het C.H.H.-blad publiceerde eind 1930 een interview met Hatta, waarin werd aangedrongen op regelmatig bestuurlijk contact en gezamenlijke ledenvergaderingen tussen P.I. en C.H.H. Nog in april 1931 stond in een gezamenlijk "Manifest tot de Indonesiërs en Chineezen in Indonesia" dat "[o]nze Chineesche landgenooten [...] moeten echter beseffen dat hun plaats behoort aan de zijde van het verdrukte Indonesische volk [...]. Broeders, laten wij ons daarom vaster aaneensluiten en vereenigd arbeiden aan den opbouw van een vrijen Indonesischen staat!"

Maar een breuk moest onvermijdelijk komen. Een P.I.-vergadering op 20 december 1931, belegd als protest tegen de Japanse inval in Mandsjoerije was de aanleiding. Diverse sprekers trokken hier van leer tegen de nationalistische Chinese regering van Tsjang Kai-shek. Deze "grievende uitlatingen" waren voor de C.H.H. aanleiding de relatie te verbreken.

Abdoelmadjid was uiterst actief in zijn ambtsperiode. In het C.P.H.-dagblad "De Tribune" werd hij regelmatig vermeld als spreker op vergaderingen, onder eigen of schuilnaam. Een curieus incident vormde de arrestatie van Abdoelmadjid in november 1930. Hij had als dienstplichtige een oproep ontvangen zich voor eerste opkomst te melden, maar was thuisgebleven. Na korte tijd werd hij vrijgelaten in afwachting van de krijgsraadbehandeling. Nader bestuurlijk overleg leidde tot seponering van zijn zaak. Aan nieuwe opschudding en het verschaffen van een gratis propagandamogelijkheid zal men geen behoefte hebben gehad.

Abdoelmadjid stak zijn overtuiging niet onder stoelen of banken. In een P.I.-vergadering zei hij op 24 mei 1931 dat slechts met een opmars onder het communisme iets te bereiken zou zijn. Op 7 juli noemde hij op een C.P.H.-I.R.H.-vergadering de Sovjet-Unie het enige land waar inderdaad vrijheid bestond voor alle gekleurde rassen. Zulke lofprijzingen op de Sovjet-Unie en het communisme herhaalde hij menigmaal. Zijn activiteiten strekten zich ook uit tot Duitsland, waar hij als Pawira sprak, en Noorwegen. De P.I. nam ook deel aan een propagandatocht in Duitsland, georganiseerd door de I.R.H.

Het P.I.-blad, dat in 1931 slechts twee maal verscheen, weerspiegelde de nieuwe koers. Het tweede nummer, van oktober 1931, zette een citaat van Marx en Engels op de omslag. Het "reactionnaire eenheidsfront van kapitalisten, fascisten, internationale bourgeoisie en corrupte Sociaal-Democratie" werd in een artikel "Twee werelden" fel bestreden. Daartegenover stond de Sovjet-Unie "als voorbode van een Nieuwe Maatschappij": [A]an den Sovjet-kim ontwaart men de roode morgengloed, die, alom duidelijker en

stralender het ondergaande 'Avondland' verlichtend, de komst van den Nieuwen Dageraad, het Wereldsocialisme, aankondigt." En zo ging het vele bladzijden door.
De klaarblijkelijke moeite om het P.I.-blad regelmatig te laten verschijnen verhinderde niet dat op 1 oktober 1931 het eerste nummer van "Inpressa" (Indonesian Press Agency) verscheen. Het gestencilde blad van drie à vier foliovellen verscheen tweewekelijks tot december 1931. Geldtekort leidde toen tot staking van de uitgave. In het blad werd commentaar geleverd op internationale gebeurtenissen en ontwikkelingen in anti-imperialistische toonzetting. Spaarzaam werd verslag gedaan van P.I.-activiteiten. Het blad was vooral bedoeld om de Indonesische pers kopij te verschaffen. Meestal echter bereikte het blad de Indonesische redactieburelen niet eens, omdat het bij aankomst in Indonesië in beslag werd genomen.
In "Indonesia Merdeka" publiceerde de P.I. in oktober 1931 een reactie op de gebeurtenissen op de tweede lustrumviering van het Internationaal Anti-Militairistisch Bureau (I.A.M.B.) waar Abdoelmadjid in zijn lof voor de Sovjet-Unie zo ver was gegaan dat hem het woord werd ontnomen en een felle discussie ontstond. Het eigen gelijk werd benadrukt en het werd "absurd" en een "lukrake" conclusie genoemd dat de P.I. het communisme zou aanhangen. In een kort artikel in "De Wapens Neder", het blad van de I.A.M.B., had de P.I. zich echter eerder wel deel genoemd van het "eensgezinde, hechte en zich steeds weer consolideerende revolutionnaire Eenheidsfront tusschen het uitgebuite internationale proletariaat in de Sovjet-Unie en de eeuwenlang geknechte en uitgebuite volken van de koloniale en half-koloniale landen!" De komende oorlog tegen het "door eigen innerlijke tegenstellingen vooze en wankele blok der imperialisten en hun lakeien en handlangers" zou moeten worden gebruikt om de wereldwijde sociale revolutie teweeg te brengen. In dit licht lijken de conclusies toch niet zo absurd en lukraak.
De bekrachtiging van het P.N.I.-vonnis was voor de P.I. aanleiding op 1 mei 1931 een "Open Brief aan het Indonesische Volk" te richten. Het verschil met de manifesten van 1930 is opmerkelijk: nu lof voor de P.K.I. als "werkelijk revolutionaire partij", waarbij de P.N.I. verbleekt als "massapartij met radicale tendenzen". Een derde deel van de open brief werd besteed aan bestrijding van de sociaal-democratie.
Een nieuwe open brief, van 8 november 1931, gaf eveneens overvloedig ruimte aan dit laatste. Daarnaast formuleerde hij het programma voor Indonesië van de P.I. als "Revolutionaire Nationalistische Organisatie". De bestaande partijen werden afgeschreven ten gunste van een revolutionair eenheidsfront:
"In dezen tijd van verscherpte roof- en uithongeringspolitiek van de Hollandsche imperialisten zien wij met leede oogen een scheuring in de linker vleugel van onze nationale vrijheidsbeweging, juist in dezen tijd, waar een hecht revolutionnair eenheidsfront meer dan noodzakelijk is, in dezen tijd, waar de burgerlijk-nationale groepen bedenkelijke tendenzen vertoonen tot machtsconsolidatie ter versterking van het heerschende Imperialisme. De reformistische politiek en het hoogst gevaarlijke opportunisme in de burgerlijke, liberale, eng-nationalistische gelederen nemen gevaarlijke afmetingen aan. De Partai Bangsa Indonesia, de Boedi Oetomo, Pasoendan, en andere klein-burgerlijke partijen van dergelijke mentaliteit, waarin halfslachtige 'non'- en 'co'öperatoren, aspirant-kapitalisten en embryonale industrieelen, genoegzame intellectueelen en cultuur-nationalisten, welgestelde ambtenaren en particulieren, heil en onderdak vinden, zijn in wezen de revolutionnaire actie vijandig. Bedoelde organisaties en groepeeringen hebben steeds en ten allen tijde een belemmerende en verraderlijke rol gespeeld in de massale nationale vrijheidsbeweging, zoals gebleken tijdens het P.K.I. en het laatste P.N.I.-proces, omdat ze er direct of indirect belang bij hebben in de

Roestam Effendi, 1927.

Afscheidsbijeenkomst bij het vertrek van Oetojo Ramelan, augustus 1937. V.l.n.r. zittend op de grond: Soangkoepon, Amir Hamzah, onbekend; zittend: onbekend (2x), mw. Oetojo Ramelan, Oetojo Ramelan, mw. Poesponegoro, onbekend (2x), mw. Soangkoepon; staand: Poernomohadi, Ali Affandi, Ilderem, Sidartawan, Soewarso, onbekend (3x), Stani Marsadi, Koesna Poeradiredja, Poesponegoro, Hertog, onbekend, Soegeng Notohadinegoro, onbekend, Djalal Moechsin; laatste rij: Soedjarwo Tjondronegoro, Tamzil, onbekend, Daliloeddin, Rozai Koesoemasoebrata, Soenito, Hadiono Koesoemo Oetoyo, Soenioto Sastrosoeparto.

handhaving van het koloniaal gezag, in de bestendiging der kapitalistische 'rust en orde'.
Daarom voeren zij een misleidende politiek van reformisme en opportunisme met een schijn van socialistischen inslag, en pogen zij door bedriegelijke, radicale phrasen als Dominion-Status, bevordering van Nationale Banken en Industrie, bevordering van machtsconsolidatie in Burgerlijke Nationale eenheid de werkende massa, boeren en arbeiders in hunne burgerlijke actie te betrekken om zoodoende de Indonesische massa als parade-paard te gebruiken, ten einde hun historische, kapitalistische en klein-burgerlijke belangen er mede te bevorderen, en hiermede tevens de Imperialistische overheerschers te dienen in de economische roof op de Indonesische massa!
Het is thans daarom een gebiedende noodzakelijkheid geworden, dat wij weer een aaneengesloten revolutionnair front gaan vormen, om beter weerstand te kunnen bieden tegen de verhoogde verscherping der belangen-antithese in de komende dagen, tusschen de imperialistische groepen, gesteund door Sociaal-demokratische elementen, en kleinburgerlijke nationalisten, prijaja's en intellectueelen eenerzijds, en de Indonesische boeren, arbeiders en proletarische intellectueelen anderzijds."
In dat eenheidsfront moesten boeren, arbeiders, bezitlozen en proletarische intellectuelen zich verenigen vóór "de nationalisering van den bodem, van alle imperialistische grootbedrijven, ondernemingen en mijnen, opheffing van particuliere landerijen en grootgrondbezit". Instelling van arbeiders- en boerenraden en -comités betekenden inhoud aan de leuze: "alle macht aan het volk!"
Dit alles maakt duidelijk dat de P.I. een koers volgde, die nauwkeurig de lijn van Moskou weerspiegelde. Dat de P.I. zich niet communistisch wilde noemen, zal wel tactische redenen hebben gehad. Met zo'n publieke bekentenis zouden de leden, die voor een groot deel door een algemeen nationalisme werden gemotiveerd om lid te worden, worden afgeschrikt. Nu kon de P.I. zich blijven koesteren in een glorieus verleden als voorhoede-organisatie. Een beroep op de noodzakelijke eenheid, ook in Nederland, schrok tegenstanders af van het oprichten van organisaties op andere grondslag. Op deze wijze kon een kleine actieve minderheid ten koste van een grotere groep minder betrokken leden de koers blijven bepalen - het totale ledental bedroeg naar schatting slechts omstreeks dertig. Een illustratie hiervan was het plan van de beide pas afgestudeerde juristen Soekanto en Soenario om een neutrale studieclub op te richten. De bedoeling een alternatief naast de P.I. te scheppen was overduidelijk. In december 1931 kwam een vergadering bijeen om de plannen te bespreken. De P.I. had een aantal leden hierheen gezonden en opponeerde krachtig tegen de tweespalt die zou ontstaan. Een studieclub kon ook onder de hoede van de P.I. functioneren. Hij kwam tot stand als Algemeene Studieclub. Deze liet verder weinig van zich horen, maar bestond enkele jaren later nog wel; wellicht was de naam toen (1934) Indonesische Anti-Fascistische Studentenclub.
Naast Abdoelmadjid waren de oudgedienden

Feestje omstreeks 1930. V.l.n.r. Ichsan, Soerjotjokro, Wirjono Prodjodikoro, Soewarso, Oesman Sastroamidjojo, onbekend (2x).

Soebardjo en Pamontjak invloedrijk. Pamontjak vertrok in 1931 naar Indonesië. Zijn studie was nog onvoltooid en hij had de bedoeling op korte termijn terug te keren. Pas in 1938 kwam het echter zover. Soebardjo ging in 1931 eveneens naar zijn moederland, maar was in 1932 weer terug. In 1933 behaalde hij de meestertitel. Van de jongeren was de meest opmerkelijke de Minangkabauer Roestam Effendi. Deze in 1903 geboren onderwijzer was in 1927 naar Nederland gekomen. Vanuit zijn links-nationalistische overtuiging had hij in West-Sumatra onderwijs gegeven aan door hem zelf opgerichte scholen, schreef hij een toneelstuk en poëzie, die in literair opzicht baanbrekend waren, en was hij politiek en journalistiek actief. De repressie na de communistische opstand van 1927 en de breuk met zijn volgens de adat door zijn ouders uitgezochte echtgenote, gevoegd bij een zucht naar avontuur, deden hem besluiten te vertrekken. Van de voorgestelde journalistieke studie in Duitsland kwam weinig. Roestam voorzag in zijn onderhoud door met welversneden pen onder eigen en schuilnaam een flink aantal Indonesische bladen van artikelen te voorzien. Ook in Nederland werd het oratorisch en journalistiek talent van de zelfbewuste Roestam ontdekt. Geleidelijk belandde hij aldus in communistisch vaarwater.

De regentenzoon Setiadjit Soegondo kwam in 1927 met Soedario Moewalladi, zoon van een Indisch arts, naar Nederland. Beide jongelui voltooiden hun middelbare schoolopleiding en werden in de P.I.-leiding actief. Setiadjit was in 1929 en 1930 langdurig in Berlijn, waar hij, als Soebardjo voor hem, verbonden was aan het secretariaat van de Liga. In 1931 zou hij, met Roestam, als vast medewerker zijn opgetreden van "De Tribune". Moewalladi, vanaf 1929 medisch student, was begin 1932 secretaris van de Ligasectie Nederland, voor de herleving waarvan de P.I. zich actief inzette. De rechtenstudent Raden Oetojo Ramelan behoorde eveneens tot de P.I.-kern. Hij sprak veelvuldig op allerlei meetings en was vanaf eind 1931 een jaar P.I.-voorzitter. Ouderlijke druk via de Raadsman en intrekking van de toelage hielpen niet. Oetojo zette zijn actie voort, deed in 1935 doctoraalexamen en keerde twee jaar later terug. Bij Raden Mas Ichsan hielp dit ingrijpen wel. Na een jaar linkse actie keerde hij in 1933 in het gareel terug en studeerde een jaar later af als jurist.

Een juist overzicht van de samenstelling van de C.P.H.-sympathisanten in de P.I. en hun activiteiten is moeilijk te verkrijgen door het semi-illegale optreden van de P.I. Om onaangename consequenties in studie of contacten met Indonesië te vermijden werden schuilnamen gebruikt. Zo vindt men in verslagen van bijeenkomsten vaak aanduidingen als "een Indonesische kameraad" en verscholen Indonesische schrijvers in "De Tribune" of het theoretisch C.P.H.-orgaan zich achter namen als Sidin, Prawiro en Ardjoeno.

Communistische actie

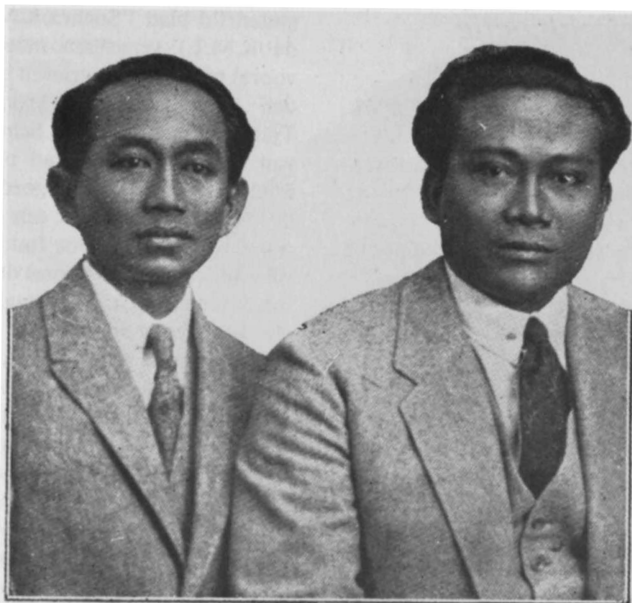
Indonesië kreeg veel aandacht van de C.P.H. In 1929 publiceerde de partij eigen thesen over "De economische toestand en klasseverhoudingen in Indonesië". Begin 1930 stortte het executief comité van de Komintern (E.K.K.I.) in "De taak van de Hollandsche Kommunistische Partij tegenover Indonesië" een baaierd van kritiek uit over de C.P.H. "Onderschatting van de revolutionaire ontwikkeling" en "passiviteit" waren de sleutelwoorden. De C.P.H. werd opgedragen "haar volle kracht te koncentreeren op de praktische ondersteuning van de nu tot volledige illegaliteit veroordeelde en scherp vervolgde Indonesische kameraden". Daartoe moesten ook "voortdurende massakampagnes in Holland", "het gebruik van de parlementaire tribune" en "de uitbouw van de Hollandsche sektie van de anti-imperialistische liga tot een massa-organisatie van arbeiders en kleine boeren" leiden. Dit programma overschatte de mogelijkheden van de kleine C.P.H. verre en ging bovendien ten koste van het "Nederlandse" werk. Niettemin, de C.P.H. ging gehoorzaam aan de gang. In de nieuwe koers van de P.I. en de deelname van Indonesiërs in Liga en Internationale Roode Hulp boekte de C.P.H. successen. Vanzelfsprekend achtten C.P.H. en P.I. het contact met de Indonesische zeelieden en bedienden van groot belang. Er werd actief gepoogd - en met enig succes - deze naar bijeenkomsten te krijgen en bij de actie te betrekken.

In 1932 wordt voor het eerst melding gemaakt van het bestaan van de Kaoem Moeda Indonesia (K.M.I. - Indonesische Jeugd). De K.M.I. was in maart 1932 opgericht. Eerste voorzitter was Slamet Faiman, die in Nederland de zeevaartschool had doorlopen. De K.M.I. zou als doel hebben de uitgebuite oosterlingen te organiseren ter verbetering van hun positie in de kapitalistische westerse landen en als schakel willen functioneren tussen het uitgebuite volk in Indonesië en de lotgenoten in het westen. In een brochure "Kompas Kita" (Ons Kompas) en een voor zeelieden bestemd blad werd dezelfde woordkeus gebruikt; alles wijzend op invloed van P.I.-zijde, onder aanmoediging van de C.P.H. die ook onder eigen naam vakbondsactie onder de Indonesische schepelingen voerde. Anderzijds zijn er ook aanwijzingen dat de K.M.I. niet zo revolutionair was. Faiman stond niet als zodanig bekend. Een optreden van de K.M.I. in mei 1932 met pentjak, dans en wajang wong vond plaats in samenwerking met Boeatan. De K.M.I. leidde waarschijnlijk hierna enige tijd een sluimerend bestaan. In 1934 blijken afdelingen in Den Haag en Rotterdam te bestaan. Een gestencild blad "Soeara K.M.I." (Stem van de K.M.I.) verscheen maandelijks waarin vooral persoonlijke grieven en belangen werden behandeld. Een krontjonggezelschap Tjahja Timoer (Oosters licht) was onderdeel van de K.M.I. Het trad op linkse bijeenkomsten op, maar mits goed betaald ook elders. In 1934 werd ook een vrouwenafdeling opgericht: Kaoem Iboe Indonesia (Indonesische Moeders), die vooral de baboebelangen moest behartigen. Als orgaan werd "Istri" (Vrouw) verspreid.

Op een ander vlak, als Inkoopcentrale Slamat of Perkoempoelan Anak Indonesia (P.A.I. - Vereeniging van Indonesiërs) functioneerde in Rotterdam een inkoopcoöperatie, waarvan de Rotterdamse studenten Joesoef en Hidajat met Faiman de drijvende krachten waren. Faiman bracht een aantal zeelieden aan als lid. Waarschijnlijk bestonden er in ledenbestand en wat betreft de uitvoerende leden in muziek en dans nogal wat dubbellidmaatschappen K.M.I.-P.A.I. Er bestonden grote plannen voor filialen in Amsterdam en Leiden. Hiertoe werden ook contacten met de P.I. gelegd. Toen de P.I. echter een boze brief schreef omdat P.A.I.-leden optraden in het orkest dat speelde op de door de P.I. bestreden en geboycotte Indische Tentoonstelling in Den Haag (oktober 1932), ontstond ruzie. De woordkeus - onderkruipers - was hierbij zodanig dat de P.A.I. boos alle relaties verbrak. Joesoef schreef een brochure "P.A.I. contra P.I.". De P.A.I. werd geen succes. In 1934 werd Joesoef failliet verklaard. Deze zelfde Joesoef was in 1945 als mr. Joesoef de heroprichter op Java van de P.K.I.; overigens zonder toestemming van buiten Indonesië vertoevende en met Moskou verbonden leiders.

In 1932 publiceerde "De Tribune" een oproep van de P.K.I. onder de titel "Indonesische Communisten, sluit de gelederen!" De inhoud week niet af van die van eerdere verklaringen van C.P.H. en P.I. Wel was hier voor het eerst weer sprake van een openbare uiting van de P.K.I. Indonesiërs in Nederland en Alimin en Moeso, die op internationaal communistisch niveau namens Indonesië optraden, zullen hiervoor verantwoordelijk zijn geweest. Tot een nieuwe organisatie in ballingschap was het echter nog niet gekomen, laat staan een herleving in illegale vorm in Indonesië. Zelfs contact met Indonesië bestond niet, zoals bleek uit regelmatige klachten en verzuchtingen hierover van de communistische voorlieden.

Met de P.I. werd de verhouding nog inniger. De P.I. nam plaats in het Comité tegen Fascisme en Oorlog (Antifo), dat solidair was met de door oorlog en agressie bedreigde Sovjet-Unie. Op het "Wereldstrijdcongres tegen den Imperialistische Oorlog", dat in augustus 1932 in Amsterdam werd gehouden

Alimin (links) en Moeso.

sprak Soebardjo. Na zijn rede riepen de communistische Kamerleden Wijnkoop en De Visser die zich demonstratief naast het podium hadden opgesteld de leuze "Indonesië los van Holland, Nu, Nu, Nu" en zetten zij de Internationale in.
Van eigen activiteit van de P.I. is uit deze periode niets overgeleverd. Na een jaar verscheen in oktober 1932 weer een aflevering van "Indonesia Merdeka". De inhoud weerspiegelde trouw de Moskouse lijn. Ook "Inpressa" herleefde. In de P.I. was nu Roestam Effendi voorzitter en het meest invloedrijke bestuurslid en hij was het vooral ook die de P.I. op de exclusief-communistische koers hield.
De C.P.H. benadrukte in december 1932 op zijn congres nog eens de trouw aan de door het E.K.K.I. uitgestippelde richtlijnen ten aanzien van het belang van de anti-koloniale actie. Maar ditmaal bleef het niet bij woorden. In 1933 stonden Tweede-Kamerverkiezingen op het programma. Op de lijst stonden vier Indonesiërs: Alimin (2), de in Boven-Digoel geïnterneerde Sardjono (4) en Boedisoetjitro (8) en Roestam Effendi (6). Boedisoetjitro weigerde zijn kandidatuur, Sardjono accepteerde. Van Alimin was al spoedig duidelijk dat hij als niet-ingezetene geen zitting kon nemen. Na zijn vlucht had hij verzuimd zich bij een Nederlands consulaat te registreren en aldus zijn rechten verspeeld. De kandidatenlijst baarde opzien, ook buiten de kring der partijgenoten. Melis Stoke schreef in "De Indische Verlofganger" dat de communisten hadden gezorgd
"voor een specifiek Indische verrassing, namelijk een spekkoek.
Iedere Indischman kent dit gebak.
Het bestaat uit afwisselende lagen van lichten en donkeren kleur.
In navolging van deze smakelijke traditie was de lijst der communisten samengesteld uit telkens een Europeaan en een Inlander: licht en donker in regelmatige afwisseling.
Aan het hoofd en aan de oppervlakte stond Lou de Visser, en hij was van Wijnkoop gescheiden door een te Parijs vertoevenden Inlandschen extremist. Op de laag-Wijnkoop volgde weer een bruine laag gevormd door een geïnterneerde in het kamp aan den Boven Digoel. . .
En zoo ging het verder, blank en bruin en blank en bruin. . .
En dit alles overgoten door de bekende bloedroode saus."
De P.I. verleende volmondige en volledige steun aan de C.P.H.-lijst. Tijdens de verkiezingscampagne, in februari 1933, vond de "muiterij" op het marineschip "De Zeven Provinciën" plaats. Na enkele dagen leidde een vliegtuigbom tot overgave van de muiters, die grotendeels waren gemotiveerd door ontevredenheid over de eigen werk- en levensomstandigheden. Deze gebeurtenis veroorzaakte in Indonesië en Nederland een enorme schok vergelijkbaar met die na de communistische opstand van 1926-1927. Het vertrouwen van de gevestigde machten en het conservatieve volksdeel in het gezagsapparaat was aangetast. De roep om harde maatregelen en zuiveringen om herhaling te voorkomen was groot. Daarnaast zagen de links-revolutionairen in de muiterij het bewijs van het bestaan en de herleving van de linkse krachten. De muiters werden dan ook als martelaren ingelijfd bij de respectievelijke organisaties. Het gevolg van dit al was een polarisatie, die in de verkiezingsuitslag zijn weerslag vond. Gematigd rechts en links (S.D.A.P.) verloren; Colijn triomfeerde ter rechterzijde. Ter linkerzijde verdubbelde de C.P.H. zijn zeteltal tot vier en haalde ook Sneevliet een zetel. De links-socialisten, die zich kort tevoren als Onafhankelijke Socialistische Partij (O.S.P.) hadden afgescheiden van de S.D.A.P., lukte dat niet. Ook de O.S.P. had naar een Indonesische kandidaat gezocht en vroeg in december 1932 Hatta hem op de lijst te mogen plaatsen. Hatta weigerde omdat hij al zijn krachten wilde geven aan de strijd in Indonesië. Principieel had hij overigens geen bezwaar zitting te nemen in een volwaardig parlement; dat was niet strijdig met de non-coöperatiepolitiek. De O.S.P. liet overigens na Hatta's weigering terstond te publiceren en handhaafde hem op de lijst.

Het eerste Indonesische Kamerlid

Van de Indonesische kandidaten trok Alimin zich terug en bleken Sardjono's geloofsbrieven niet tijdig te zijn ingezonden. Nadien,

toen de C.P.H. aankondigde door het bedanken van één van de Nederlandse leden Sardjono opnieuw gelegenheid te willen geven aan de vereiste formaliteiten te voldoen, deelde de regering mee Sardjono niet te laten vertrekken uit Digoel. Roestam Effendi werd aldus het eerste Indonesische Tweede-Kamerlid. Met zijn dertig jaar was hij tevens de jongste van de honderd parlementariërs. In de verkiezingscampagne had hij zijn visitekaartje al nadrukkelijk gepresenteerd. Zijn rede op een verkiezingsbijeenkomst in Tiel leverde hem een strafrechtelijke vervolging op wegens opruiing. Hij zou namelijk hebben gezegd: ''De arbeiders moeten onzen strijd in het parlement ondersteunen, o.m. door geweld en gewapend verzet''. Hij werd veroordeeld tot tweehonderd gulden boete of een maand celstraf. Roestam ging in hoger beroep, dat in Arnhem op 30 juni, enkele dagen voor zijn beëdiging als Kamerlid, werd behandeld. De gewraakte uitlating, opgetekend door twee politiemannen, werd ontkend. De procureur-generaal was niet overtuigd. Hij achtte het bewijs geleverd. ''De Tribune'' gaf verder verslag. ''Hij meent in Roestam Effendi een uiterst gevaarlijke man te zien, wien een uiterst zware straf opgelegd moet worden. Was maar beter in Indië gebleven, roept hij Roestam toe. Wat doe je hier? De procureur-generaal beweert dan, dat ook [de gezochte] Moeso nog steeds in Holland is en dat hij voor de politie onvindbaar is.

Mede in verband met deze omstandigheid vordert hij de onmiddellijke inhechtenisneming van onzen partijgenoot wegens vrees voor ontvluchting en moeilijkheid van arrestatie, daar 'al die lui op elkaar lijken als pindamannetjes'. (Beweging en verontwaardiging). Spr. eischt tenslotte een gevangenisstraf van drie maanden.''

In Roestams slotwoord liet hij zijn kansen niet liggen: ''Gij vraagt mij, aldus Roestam, wat ik in Holland kom doen. Ik antwoord u met de wedervraag: 'Wat kwaamt gij en de uwen in Indonesië doen? (luid applaus op de

Verkiezingskrant van de C.P.H. (1933).

Waarom Indonesiërs in de Kamer?

Door Roestam Effendi.

Het eenheidsfront tusschen de blanke en bruine arbeiders en boeren, hier in het land en daar in Indonesië, vindt nu zijn uitdrukking in de eenheidslijst van de Communistische Partij Holland voor de Tweede Kamerverkiezingen. Dit revolutionaire eenheidsfront is geen „verkiezingstruc" of „communistische comedie", zooals de burgerlijke en sociaal-democratische pers, incluis haar „linksche" aanhangsel „De Fakkel" de Hollandsche arbeiders tracht wijs te maken, neen, het is voortgesproten uit de wetenschap, uit de revolutionaire leer van Marx en Lenin, uit

onze ernstige socialistische overtuiging, dat de strijd van de arbeidersklasse in het „moederland" niet is los te maken van de revolutionaire bevrijdingsstrijd der onderdrukte werkende massa in de kolonie.

De eeuwenlange knechting en uitbuiting van het Indonesische volk door de Hollandsche bourgeoisie, die haar milliarden en nog maals milliarden gulden heeft opgebracht, heeft de Hollandsche bourgeosie gemaakt tot de „bankier van Europa" gedurende de vorige eeuwen, waardoor zij macht verkreeg tot de uitbuiting van de arbeiders en arme boeren in de kapitalistische landen zelve. De enorme extra-winsten, die uit een koloniale exploitatie voortvloeien, hebben tegelijkertijd de Hollandsche bourgeoisie in staat gesteld, een kleine minderheid onder de Hollandsche arbeidersklasse om te koopen en te korrumpeeren. Deze „arbeidersaristocratie", waaruit de leiders van de sociaal-democratie zijn voortgesproten, is het, die mede profiteert van de koloniale buit, die mede parasiteert op de

met bloed en zweet opgebrachte extra-winst der Hollandsche bourgeoisie.

Deze betaalde knechten, de sociale hoofdsteun van de bourgeoisie, de trouwe verdedigers van de „kapitalistische orde en vrede" zijn het, die er belang bij hebben, dat het Hollandsche imperialisme nog langer in Indonesië de bloedige scepter zwaait.

„INDONESIë VERLOREN, RAMPSPOED GEBOREN".

jammeren deze klasseverraders.

Het is zeer juist, maar het beteekent niet een ramp voor de geknechte arbeidersklasse en verproletariseerde arme boeren, de op straat geworpen intellectueelen en broodeloos geworden kleine middenstanders, het beteekent

een ramp voor de heerschende bourgeoisie en deze kleine kliek klasseverraders.

In dit licht bezien, valt het gemakkelijk te verklaren, waarom de sociaal-democratische leiders er op uit zijn elk wordend eenheidsfront van blanke en bruine revolutionaire strijders te verhinderen, elke samenwerking tusschen de Hollandsche arbeiders en arme boeren eenerzijds en de Ind. werkende massa anderzijds kapot te slaan. Daarom verwerpt Albarda de opstand van onze helden der „Hollandsche Potemkin", „De Zeven Provinciën", daarom ook zegende de I.S.D.P., bij monde van haar leider, de koloniaal expert der sociaal-democratie, de heer J. E. Stokvis, bij voorbaat het scheppen van Digoelkampen voor de „rebellen" van 1926 en 1927.

Op alle mogelijke manieren en in alle toonaarden worden de sociaal-democratische arbeiders wijs gemaakt, dat het bezit van de koloniën een voordeel is voor de Hollandsche arbeiders.

In werkelijkheid echter verzwakt het bezit der koloniën de positie der arbeiders tegenover hun klassevijand, omdat het de positie der Hollandsche bourgeoisie onnoemelijk versterkt. — Maar het bezit van Indonesië levert een nog grooter gevaar voor de arbeidersklasse en boeren in Holland. Het is het ook voor Holland dreigend oorlogsgevaar!

Alle imperialistische oorlogen vinden hun economische en politieke wortel in de verdeeling van de koloniën. Evenals de wereldoorlog van 1914 de strijd was om de herverdeeling van de Afrikaansche koloniën, om de hegemonie in de landen om de Bosporus en het „nabije Oosten", zoo zal de naderende wereldoorlog een strijd zijn tusschen de groote imperialistische machten om de herverdeeling der koloniale en halfkoloniale landen om de Stille Oceaan. Deze strijd is reeds ingezet door het imperialistische Japan, dat in volle vredestijd Noord-China en Mandsjoerije indringt.

Bij de oorlog om de Stille Oceaan kan het zwakke Hollandsche imperialisme onmogelijk zijn „neutraliteit" handhaven, vanwege de aardrijkskundige ligging niet, maar boven alles om de economische beteekenis van Indonesië niet. De Hollandsche bourgeoisie is gedwongen, wil zij haar koloniaal bezit behouden, de partij te kiezen van een der strijdende grootmachten. Daarom is het geen toeval, dat Holland in de internationale politiek reeds jaren een duidelijke toenadering zoekt bij het imperialistische Frankrijk, dat het vriendschappelijke diplomatie aanknoopt met Japan

Holland, juist door het bezit van zijn koloniën, is op het oogenblik hard bezig met zijn oorlogsvoorbereidingen, terwijl de burgerlijke en de sociaal-democratische pers deze feiten hardnekkig tracht te verdoezelen, door frases, alsof het imperialistische Holland bij de komende oorlog „neutraal" zou kunnen blijven, zooals in de jaren 1914—'18.

Die praatjes over „neutraliteit" dienen slechts om de arbeiders en arme boeren te bedriegen, hen in slaap te sussen, hun strijd tegen de imperialistische oorlog te verzwakken die hen tot kanonnenvleesch zal maken.

Volgt de sociaal-democratie de politiek van het openlijk verraad, zoo voert haar aanhangseltje, de O.S.P., een geraffineerde politiek, die slechts ten doel heeft elke revolutionair strijdfront te voorkomen. Deze „socialistische" Partij, die ook onder de druk van de klassebewuste arbeiders in eigen gelederen, propaganda voert voor een samenwerking met het onderdrukte Indonesische volk, ontmaskerde zich zelf als handlanger van de bourgeoisie bij haar poging om voor de verkiezingscampagne de sympathie van de arbeidersklasse in Holland voor het strijdende Indonesische volk te misbruiken. Haar candidaat was

MOHAMMAD HATTA,

een renegaat van de nationaal-revolutionaire beweging, die thans bezig is de gedachte van een burgerlijke democratie te propageeren, die door kapitalistische instellingen, als de handelsvereeniging, de toko Djohan Djohor, e.d. naar Japan is gestuurd, om het „Japansche economische leven" nader te bestudeeren, teneinde het bankroete inheemsche kapitalisme in Indonesië te redden. Mohammad Hatta, de a.s. Indonesische Colijn of Deterding, dat is de persoon, met wie Schmidt en consorten „een eenheidsfront" denken te maken.

Duidelijker kon de O.S.P. haar politieke inhoudt niet kenbaar maken

In het belang van haar verkiezingscampagne diensde de leiding er niet voor terug, om zelfs de allergrofste leugens op te dissen, en in „De Fakkel" te schrijven, dat mijn persoon, de candidaat van de C.P.H., naar Indonesië is vertrokken, om aldaar een „middenstandvereeniging" op te richten! Dezelfde O.S.P.-leiders, die het vol hebben over ondersteuning van den strijd van de Indonesische massa, die hun orgaan vol kladden met phrases over „samenwerking met de onderdrukte Indonesische massa" gebruiken leugen en laster tegen de Indonesische candidatuur voor de Tweede Kamer! Theorie is goedkoop, maar de echtheid daarvan moet aan de practijk worden getoetst.

De revolutionaire arbeiders en arme boeren, die nog gegroepeerd zijn onder het vaandel der sociaal-democratie, en 't vlaggetje van de Fakkel-groep, die wars zijn van al het bedrog van hun leiders, moeten thans hun stem geven aan de eenheidsfrontlijst tusschen blanke en bruine strijders!

Wie op de S.D.A.P. of wie op Schmidt stemt, tracht de Indonesische strijders uit het parlement te houden!

Het komen van Indonesiërs in de Kamer is op dit oogenblik van onzen strijd van zeer veel belang, omdat het beteekent een vaste grondslag van samenwerking van de onderdrukte en geknechte werkende massa van Indonesië met de uitgebuite arbeiders en arme boeren in Holland.

Het is de plicht van alle klassebewuste arbeiders om te zorgen, dat ook het revolutionaire deel der Indonesische bevolking de legale mogelijkheid in de Tweede Kamer benutten kan, haar stem te doen weerklinken, om het Hollandsche imperialisme in zijn eigen nest te bestrijden te zamen met de arbeiders hier te landen.

Het zitting nemen van de Indonesiërs in de Kamer heeft een geweldige revolutionaire beteekenis voor de revolutionaire massa van Indonesië in haar bevrijdingsstrijd, het leert hen, dat de Indonesische massa niet alleen staat in haar revolutionaire strijd tegen het Hollandsche imperialisme. Dat zal hun strijdwil versterken!

Niet dat onze arbeid in de Kamer het imperialisme kan vernietigen, neen, de beslissende strijd zal moeten worden geleverd buiten het parlement, zoowel hier in Holland als in Indonesië.

Kameraden, op 26 April hebt u te beslissen, aan welke barricade van de klassestrijd u zich schaaren zal. En wij twijfelen er niet aan, dat ook uwe leuze zal zijn:

INDONESIë LOS VAN HOLLAND — NU!!

publieke tribune.). Ik kom hier als vertegenwoordiger van zestig millioen Indonesiërs [...]. Ik ga hier in het parlement te midden van onze vijanden om de stem van Indonesië te laten hooren."

Het gerechtshof wees het verzoek tot onmiddellijke inhechtenisneming af, waardoor Roestam in staat was zijn parlementszetel op het geplande tijdstip in te nemen.

Roestam werd veroordeeld tot een maand celstraf en zat in november 1933, inmiddels Kamerlid, zijn straf uit.

Roestams keuze werd vanzelfsprekend volop uitgebuit door de C.P.H. Voor het eerst kon een eigen vertegenwoordiger van de zestig miljoen Indonesiërs zijn stem laten horen "te midden van zijne vijanden". S.D.A.P. en O.S.P. reageerden op andere wijze. Voor hen zat Roestam er slechts bij de gratie van Moskou en zou, in tegenstelling tot de vreugde die "De Tribune" in Indonesië constateerde over zijn verkiezing, daar zijn gereageerd met vrijwel stilzwijgen. De waarheid lag hierbij in het midden; de herhaalde communistische aanvallen op de nationaal-reformistische partijen, waartoe alle bestaande nationalistische organisaties werden gerekend, hadden het enthousiasme voor het eerste Indonesische Kamerlidmaatschap bekoeld. Roestam kon echter rekenen op de P.I.-aanhang, die hem zag als "vertegenwoordiger der Indonesische vrijheidsbeweging", hoewel hij in de eerste plaats en in het bijzonder uit naam van de Indonesische communisten zou spreken. De P.I. noemde in een open brief de C.P.H. de enige partij die overal en altijd voor de vrijmaking van Indonesië streed en juichte, in het belang van die strijd, Roestams verkiezing toe. Op 4 juli 1933 werd Roestam beëdigd. "De Tribune" deed de volgende dag verslag: "In verband met de intrede van de pgn. Roestam Effendi en Schalker, is voor den aanvang der zitting groote belangstelling te merken. Ook de recherche is naar behooren vertegenwoordigd. Voorzitter Ruys heeft de witte das aan, die op de naderende plechtigheid wijst. Na afdoening van eenige onbeteekenende zaken brengt Bongaerts rapport uit over de geloofsbrieven van pg. Roestam. Daarna wordt deze en pg. Schalker binnengeleid door den griffier.

Voor het eerst in de parlementaire historie heeft een vertegenwoordiger van een onderdrukt koloniaal millioenenvolk een parlementszetel ingenomen. Het was de Kommunistische Partij, die zoo op uitdrukkelijke wijze het eenheidsfront van blank en bruin, in het aangezicht van de burgerlijke en reformistische partijen demonstreerde.

In handen van den voorzitter leggen onze pgn. de beloften af. Het is doodstil, de aandacht van de Kamer en van de publike tribune zijn op den vertegenwoordiger van de Indonesische volksmassa's gericht.

Alle leden wonen staande de belofte-aflegging bij. Alleen Duymaer van Twist heeft de blanda-lompheid om te blijven zitten. Als pg. Roestam de gelofte op de grondwet aflegt, kan de edelfascist Westerman zijn imperialistische slaafsheid niet onderdrukken en roept onder goedkeurend gemompel van de rechtsche reactie: - Schaamteloos!

Pg. De Visser, ondanks zijn ziekte, wijst Westerman zeer nadrukkelijk op zijn eigen schaamteloosheid.

Ruys verzoekt Roestam Effendi zijn plaats in te nemen.

Pg. Wijnkoop roept dan: Indonesia Merdeka!

Woedend-zenuwachtig gehamer van Ruys.

De oprichter van de Digoelkampen, de huidige minister van Buitenlandsche Zaken De Graef, woonde het bij, dat een lid der bloedig vervolgde, maar nooit vernietigde, heldhaftige P.K.I. (Partai Kommunist Indonesia) de Kamer intrad om de imperialistische misdadigers aan te klagen."

Op 20 juli wilde Roestam een verklaring afleggen over de situatie in Indonesië "opdat mijn volk in Indonesië begrijpt wat ik in deze Kamer te doen heb". De voorzitter gaf hem die gelegenheid niet. Zijn eerste rede in de Kamer hield hij op 6 september 1933, en besteedde hij grotendeels aan een bestrijding van uitspraken van Sneevliet. Ook de S.D.A.P. kon rekenen op schimpscheuten. In dat opzicht botste hij ook met de Kamervoorzitter. Op 12 september 1934 bij de beraadslagingen over een uniformverbod leidde dit tot de volgende woordenwisseling:

"Mijnheer de Voorzitter! Het lijdt geen twijfel, dat wij met de verschillende 'noodwetten' van de laatste maanden langzamerhand worden geleid in de verordeningsdictatuur van den heer Colijn e.c., een omstandigheid, die noodig is om straks den Nederlandschen Hitler of hoe hij dan ook moge heeten - Mussert of Westerman -, op den Regeeringszetel te helpen installeeren. Het dreigend gebaar naar de rechtsche extremisten is slechts een bedrieglijke manoeuvre van de huidige Regeering. . .

De Voorzitter: Ik verzoek den geachten afgevaardigde zich te matigen.

De heer Effendi: Ik zal precies zeggen wat ik meen.

De Voorzitter: De geachte afgevaardigde heeft zich aan mijn leiding te onderwerpen en niet precies te zeggen, wat hij meent.

De heer Effendi: Het dreigend gebaar naar de rechtsche extremisten is slechts een bedrieglijke manoeuvre van de huidige Regeering, om het fascisme langs slinksche wegen binnen haar gelederen te smokkelen.

De bekende 'incidenten'. . .

De Voorzitter: Ik moet den geachten afgevaardigde nogmaals uitdrukkelijk verzoeken

zich te matigen en zich aan mijn leiding te onderwerpen, daar ik anders genoodzaakt zal zijn hem het woord te ontnemen.
De heer Effendi: Mijnheer de Voorzitter! Ik zal verder gaan.''
Bij de begrotingsbehandeling op 9 november 1933 ontnam de voorzitter hem het woord, na twee waarschuwingen, na de volgende passage:
''Het verzet op 'De Zeven Provinciën' en de reeks feiten van de daadwerkelijke massa- en boerenacties, die er op volgen, bewijzen ons, dat de strijdende revolutionnaire massa zich eindelijk heeft weten los te maken van de verderfelijke leiding van nationaal-reformisten van alle schakeeringen. Maar de toorn van de bourgeoisie is niet met het leven van 23 slachtoffers en tientallen gewonden te kalmeeren. De klasse-justitie te Soerabaja eischt thans. . .''
Bij de behandeling van de Indische begroting hield Roestam op 21 februari 1934 zijn eerste grote rede. Hij begon als volgt:
''Mijnheer de Voorzitter! Als ik de Indische begrooting analyseer en de beschouwingen hierover in dit college hoor en hierbij terugdenk aan de wijze, waarop mijn intrede in dit Parlement door de Nederlandsche bourgeoisie, zoowel hier in de Kamer als daarbuiten, werd ontvangen, als ik daarbij nog even denk aan de onsmakelijke Hetze, die onze tegenstander voert in de 'witte pers' hier in Holland en in Indonesia, tegen den eenigen vertegenwoordiger van het onderdrukte Indonesische volk, wanneer ik dit alles overdenk, welnu, Mijnheer de Voorzitter, dan voel ik mij gelukkig een Oosterling en tegelijkertijd een proletariër te zijn, die voldoende zelfbeheersching bezit om niet in dezelfde zwakheden van den vijand te vervallen, doch met onverstoorde koelbloedigheid het strijdveld te overzien, sterk door de overtuiging, dat de Indonesische werkende massa en de Hollandsche arbeidersklasse achter onzen strijd staan. Zelfs de rechtsche inheemsche pers in Indonesia, zooals de 'Bintang Timoer', 'Darmo Kondo', 'Sinar Deli', om maar een enkele van de reactionnaire te noemen, kon haar blijdschap niet verzwijgen, dat een Indonesiër in het Parlement is verkozen, 'al is hij ook nog een communist'.
Mijnheer de Voorzitter! Ik beroep mij hier opzettelijk op de uitingen van de rechtsche pers, omdat deze feiten de ware verhoudingen tusschen mijn plaats hier en het Indonesische volk daar beter en sprekender voor u kunnen karakteriseeren, en dat het daarom niet gemakkelijk zal zijn voor de sociaal-democratische 'voorlichters' het Indonesische volk tegen ons uit te spelen.
Mijnheer de Voorzitter! Ik wil hier gaarne direct aan toevoegen, dat ik hier spreek namens de Partai Koeminis Indonesia, die in 1926/27 den nederlaag heeft geleden, en die nu zijn krachten in en buiten Indonesia gaat verzamelen om haar plaats in den bevrijdingsstrijd van de Indonesische massa te heroveren, om weer leiding te geven aan den consequenten anti-imperialistischen strijd, voor de verwezenlijking van een onafhankelijkheid van de Indonesische werkende massa. Hiermede hoop ik alle misstanden, die nog eventueel mogen heerschen onder mijn geachte medeafgevaardigden, die soms onder het Indonesische volk abusievelijk verstaan het handjevol van adipati's en prijaji's, de directe werktuigen van de vreemde Regeering, en de vervallen feodale klasse, vorsten, Landsgrooten en andere inheemsche gezagsdragers, die haar macht en invloed onder de bevolking zienderoogen verliezen, of wel de nationaal-reformistische, klein-burgerlijke intellectueelen, die pretendeeren de belangen van de Indonesische arbeiders, boeren, handwerkers en andere middenstanders, te vertegenwoordigen en in de practijk deze belangen niet wenschen te behartigen of te verdedigen.''
Ook bij de hoofdstuksgewijze behandeling van de Indische begroting sprak Effendi. Een interpellatieverzoek van hem werd afgewezen; zijn schriftelijke vragen werden door minister Colijn persoonlijk en op zeer korte ter-

Aanhangsel tot het Verslag van de Handelingen der Tweede Kamer 1933-1934.

88. VRAGEN van den heer **Effendi** in verband met de onlangs op last van de Indische Regeering plaats gehad hebbende arrestaties van de voormannen der Pendidikan Nasional Indonesia. (Ingezonden 6 Maart 1934.)

I. Is het den Minister bekend,

1. dat er weer talrijke arrestaties op last van de Indische Regeering hebben plaats gevonden betrekking hebbende op de voormannen van de Pendidikan Nasional Indonesia?

2. dat de Pendidikan Nasional Indonesia in woord en geschrift herhaaldelijk heeft verklaard haar acties slechts te willen voeren binnen het kader van de wettelijke mogelijkheid, en dat de leiders dezer organisatie programmatisch den illegalen strijd verwerpen omdat hun strijd niet werkelijk is gericht tegen het bestaande stelsel?

II. Indien punt 1, van vraag I bevestigend moet worden beantwoord, wil de Minister dan mededeelen, wat de motieven zijn van de Indische Regeering, die tot deze plotselinge arrestaties hebben geleid en in hoeverre deze maatregel van de Indische Regeering verband houdt met de jongste reis van een der leiders van de Pendidikan Nasional Indonesia naar Japan?

III. Indien punt 2 van vraag I eveneens bevestigend moet worden beantwoord, is de Minister dan niet van oordeel dat het optreden van de Indische Regeering strijdig is met de verklaring van den Minister, die tot de loyale beweging rekent de partijen, die geen ondergrondsche acties wenschen te voeren?

IV. Is de Minister niet van oordeel, dat dergelijk drastische maatregelen tegen de voormannen uit de volksbeweging de bestaande reeds dreigende spanning in Indonesië nog meer zullen verscherpen en bitteren haat onder het Indonesische Volk tegen het Nederlandsche gezag zullen wekken en bevorderen?

ANTWOORD van den heer **Colijn**, Minister van Staat, Minister van Koloniën. (Ingezonden 8 Maart 1934.)

Vraag I. 1. Ja.

2. De vraag is niet wat de Pendidikan Nasional Indonesia heeft verklaard, doch hoe de leiders dezer organisatie zich hebben gedragen.

Vraag II. Hier te lande onbekend.

Vraag III. Deze vraag wordt ontkennend beantwoord in verband met het antwoord op punt 2 van vraag I.

Vraag IV. Neen; juist omgekeerd.

De Perhimpoenan Indonesia 25 jaar

ONVERBREKELIJK VERBAND TUSSCHEN het bruine en blanke proletariaat.

Geestdriftige en prachtig geslaagde herdenkingsvergadering in Den Haag. — De Indonesische studenten vieren hun feest temidden van de Hollandsche arbeiders.

HISTORISCH OVERZICHT van Sitiadjid.

Bruine en blanke uitgebuiten tegen het imperialisme.

Mettertijd sturen we de P. I. bloemen per vliegtuig....

DEN HAAG, 8 Jan

De Perhimpoenan Indonesia, de organisatie van revolutionair-nationalistische Indonesische studenten in Nederland, bestaat heden vijf-en-twintig jaar.

Indertijd werd zij opgericht door Noto Soeroto als een Indonesische studentenvereeniging. Langen tijd bleef zij dat, totdat langzamerhand de politieke bewustwording van kleinere deelen van de Indonesische massa's zich ook in de studentenbeweging begon te weerspiegelen. De reactionaire elementen als Soeroto verdwenen eruit. De voortgezette radicaliseering onder de Indonesische intelligentsia leidde vijf jaar geleden tot het royement van Mohammed Hatta. Het twintigjarig bestaan vierde men toen nog in het deftige bourgeoishotel De Twee Steden. De herdenking van het 25-jarig jubileum vond thans plaats in het Volksgebouw, waar Maandagavond een groote zaal vol Indonesische studenten, Hollandsche arbeiders en arbeidersvrouwen bijeen was, daarmee de innige verbondenheid en samenhang demonstreerend van den strijd van de blanke en bruine uitgebuiten.

In het presidium werden gekozen een vertegenwoordiger van de Liga tegen koloniale onderdrukking, een Surinaamschen, een Chineeschen, een Indonesischen en een Hollandschen arbeider en Sitiadjid namens de Perhimpoenan

Herdenkingsrede van Sitiadjid.

De herdenkingsrede werd uitgesproken door Sitiadjid. Hij herinnerde eraan, dat duizenden Indonesische vrijheidsstrijders in de kerkers van de blanda's opgesloten zitten. De Indonesische studenten voelen zich ten nauwste verbonden met deze strijders; zij zijn er trotsch op tot hen te behooren. De P.I., die aanvankelijk een gezelligheidsvereeniging was, heeft zich in den loop der jaren ingeschakeld in het front der strijders voor de vrijmaking van de Indonesische massa's van den imperialistischen knoet. De proletarische revolutie in Rusland heeft de revolutionaire beweging in Indonesië een krachtigen stoot gegeven en de P.I. een duidelijker inzicht in de klasse-verhoudingen bijgebracht. Vooral toen in Indonesië bleek, dat er van de beloften van den „ethischen" gouverneur Van Limburg Stirum niets terecht kwam, maar integendeel de onderdrukking zwaarder werd en de hand van den gouverneur-generaal Fock op Indonesië zwaar ging wegen, drong het besef in de P.I. door, dat de vrijmaking van Indonesië niet een kwestie van recht, maar van macht is. Sinds 1923 heeft de P.I. op dit kompas gevaren. In 1927 sloot de P.I. zich terstond bij de oprichting bij de Liga tegen koloniale onderdrukking en imperialisme aan, omdat zij begreep, dat de vrijmaking slechts kan geschieden door samenwerking van alle blanke en bruine anti-imperialisten. In 1927 heeft de Hollandsche bourgeoisie door een proces de P.I. in den grond trachten te werken; dat mislukte echter. De sympathie van de Indonesische massa's voor de P.I. is na dit proces integendeel belangrijk grooter geworden. Spr. wijdt dan woorden van groote waardeering aan de verboden, maar ondergrondsch werkende Indonesische Communistische Partij. Tegen de pogingen van de reformisten om de Liga stuk te maken, heeft de P.I. zich krachtig verzet. De plaatsing van Roestam Effendi op de candidatenlijst van de C.P.H. en zijn verkiezing in de Tweede Kamer, was een mijlpaal in de geschiedenis van de P.I.

Spr. staat hierna uitvoerig stil bij den omvang van de crisis in Indonesië, waar het kapitalisme een chaos heeft geschapen nog erger dan in het kapitalistische Europa zelf. De uitmergeling van de massa's is daar onbegrensd. De imperialisten bereiden zich voor op een nieuwen oorlog, om de koloniën opnieuw te gaan verdeelen en om de revolutionaire bolwerken van de massa stuk te slaan. In deze komende worsteling zal de massa van Indonesië in moeten grijpen, om gezamenlijk met de uitgebuite massa's van de imperialistische landen de imperialisten neer te slaan om zelf de macht in handen te nemen. In de eerste plaats dient daartoe afgerekend te worden met het standpunt van de sociaal-democratie, die een belemmering is voor de mobilisatie van de arbeidersmassa, die de blanda's steunt en de blanke arbeiders tracht wijs te maken, dat ze eigenlijk niet zooveel te maken hebben met de gebeurtenissen in de tropen. De Indonesische massa bestaat voornamelijk uit landarbeiders, arme boeren en kleine middelboeren; zij wordt onderdrukt door de blanda-imperialisten en door de bruine feodale heerschers, zoodat zij aan deze twee fronten tegelijk heeft te strijden. De armoede is ontzettend; honger en pest waren rond in de dessa. Elk oogenblik wordt de regeering opgeschrikt door boerenonlusten; de regeeringsmaatregelen verergeren echter de ziekte van den patient. Den boer is verboden vrij over zijn grond te beschikken. De bureaucratie maakt intusschen de onteigening van de boeren door de suikerplanters gemakkelijk. De nationale reformisten van het slag van Soekarno willen de boeren door primitieve handwerkmaatregelen „helpen". Hatta wil door coöperaties enz. de werkende boeren afhouden van den revolutionairen uitweg. Overal dienen echter boerencomité's opgericht te worden, die de massa in bewust-revolutionaire banen moeten brengen tegen feodalisme en imperialisme, voor de nationale revolutie onder leiding van de revolutionaire arbeiders- en boerenmassa. De olie-gouverneur durfde beweren, dat er slechts een paar duizend werkloozen zijn; de werkelijke cijfers zijn niet bekend, doch ze zijn zeker duizend maal grooter. Dat blijkt wel hieruit, dat 60 pCt. van de suikerfabrieken gesloten zijn. Er worden misdaden gepleegd om een bordje rijst. In het kleine stadje Makassar waren er vorig jaar alleen onder de vakarbeiders 976 werkloozen! Steunregelingen bestaan er niet. De massa is aan de grauwste ellende overgeleverd! De blanda's trachten door kunstgrepen tegenstellingen te scheppen tusschen blanke en bruine arbeiders. De reformisten, die nog radicale frazes gebruiken, doen niets om de massa in strijd te brengen; ze weten niets anders te doen dan . . . cursussen te organiseeren! Hatta, de held van de O.S.P., weet geen beteren raad te geven, dan het parool: „richt coöperaties op", waarvoor de werkloozen dan als beambten aangesteld kunnen worden! De werkloozencomité's eischen daarentegen steunuitkeering, vrijheid van belasting en van schoolgeld en kostelooze doktershulp! Tegenover het barbaarsche geweld van de bourgeoisie, dat met graagte bommen werpt om de Indonesiërs eronder te kunnen houden, helpt geen halfzacht reformistisch gepraat. Tegenover de bommen op De Zeven Provinciën dient het revolutionaire geweld van de uitgebuite massa's gesteld te worden. (Langdurige toejuichingen.)

Voor den Bond van Proletarische Vrijdenkers sprak kam. Van Brakel, die opwekte tot verbinding van den strijd tegen kerk, kapitaal en imperialisme.

Kam. De Kom herinnerde eraan, dat er tallooze Indonesiërs in Suriname uitgebuit worden en daar samen strijden met de Surinaamsche proleten tegen de Hollandsche blanda's. Spr. wekte op dezen strijd ten nauwste te verbinden met de actie tegen de bourgeoisie in Holland zelf.

In gelijken geest spraken Neeter namens de Liga, een Indonesische arbeider (in het Maleisch) en Brommert voor den Strijdbond tegen Fascisme, die een krachtig protest liet hooren tegen het schandvonnis van Soerabaja tegen de jongens van De Zeven Provinciën en erop wees, dat de werkelijke strijd tegen het fascisme de strijd tegen het kapitalisme in al zijn verschijningsvormen is.

Een Chineesche arbeider uit Indonesië sprak over de stichting van Sowjet-republieken in China, die er mede een bewijs van zijn, dat het verzet tegen het imperialisme in Azië hoog opgelaaid is. Onder daverende toejuichingen uitte spr. den wensch, dat het volgende lustrum van de P.I. in een onafhankelijk Indonesië gevierd zal worden.

Een telegram naar Digoel.

Pg. Louis de Visser sprak als vertegenwoordiger van de C.P.H. in „het broeinest van het kapitalistische fascisme, dat Tweede Kamer heet". Het is een schande, aldus spr., dat ik hier sta en niet pg. Sardjono, die door de blanda's in Digoel vastgehouden wordt. Wij schamen ons te behooren tot een volk, dat reeds drie eeuwen het prachtige Indonesië uitbuit en onderdrukt en wij zullen niet rusten, voordat hier een einde aan gemaakt wordt! Voorzitter, zegt dat aan je broeders in Indonesië! (Luide toejuichingen.)

Op voorstel van pg. De Visser werd hierop besloten een hulde- en sympathietelegram te zenden aan pg. Sardjono in Boven-Digoel.

Verder spraken een vertegenwoordiger van de anti-fascistische studenten in Amsterdam en kam. Gortzak voor de I.A.H., die waarschuwde voor de pogingen van Mussert om Hollandsche werkloozen naar Nieuw-Guinea te deporteeren. Kam. Kleuver voerde het woord voor den C.J.B., waarna kam. Lakerveld namens de elf millioen leden van de I.R.H. sprak, gevolgd door een vertegenwoordiger van de Indonesische Studie-Club te Leiden.

Kam. Paul de Groot sprak voor de R.V.O. Hij verheugde zich erover, dat deze studentenbeweging haar lustrum viert temidden van de Hollandsche arbeiders. Studenten hebben vaak op de voorste plaatsen gestaan in de revolutionaire beweging. In Rusland was dit zoo en thans is dit ook zoo in China en Indonesië. De P.I. heeft een band gesmeed tusschen de bruine en blanke uitgebuite massa's. Dat is haar historische verdienste. Voor onzen strijd in de vakbeweging zullen wij van deze diensten aan de arbeidersbeweging gebruik weten te maken om de honderdduizenden in de vakbonden voor te bereiden voor het beslissende oogenblik, dat wij het Hollandsche imperialisme den kop af zullen slaan!

Ten slotte sprak pg. Roestam Effendi, luide toegejuicht, namens de C.P.H. en namens de illegale C.P. van Indonesië. In dezen tijd, nu de imperialisten met al hun handlangers een groot offensief tegen de massa beramen en inzetten, staat de Comintern vastberaden en vastbesloten klaar om een beslissenden strijd aan te gaan met de kapitalistische grootmachten. Het is een heuglijk verschijnsel, dat de P.I. den konsekwenten revolutionairen weg gevonden heeft. Zij zal daarbij op den vollen steun van onze communistische beweging kunnen blijven rekenen. Wij hebben bloemen aangeboden. Als wij dat over eenige jaren weer doen, dan zullen we ze met een vliegtuig van Sowjet-Holland naar Sowjet-Indonesië laten brengen. (Geestdriftige toejuichingen.)

De voorzitter dankte de sprekers ten slotte, waarna protestmoties tegen de blanda-terreur en het vonnis tegen de rebellen van De Zeven Provinciën en voor de invrijheidstelling van Thälmann, Torgler, Dimitroff en alle andere antifascisten geëischt wordt, benevens de opheffing van het Digoelkamp.

De herdenkingsavond werd besloten met de opvoering van Indonesische dansen, gevechten en de uitvoering van Indonesische volksliederen en krontjongmuziek, waar de arbeiders met groote belangstelling naar keken en luisterden.

De Tribune, 9-1-1934.

mijn afgedaan. Diens antwoorden, waarvan hier een voorbeeld, toonden diens geringschatting voor de communisten, kregen meesmuilende instemming van zijn geestverwanten en bleven woedende reacties opleveren in de linkse pers. Overigens kon Roestam het zelfs in deze vragen niet nalaten in vraag I.2 de nationalisten in een kwaad daglicht te stellen. In vraag II werd gedoeld op Hatta's reis naar Japan en de suggestie werd gewekt dat hij daar steun had gezocht bij het Japanse imperialisme.

Roestams bijdragen aan het Kamergebeuren beperkten zich overigens vrijwel tot Indonesische aangelegenheden; slechts bij hoge uitzondering trad hij op als woordvoerder in andere zaken. Vanzelfsprekend werd hij wel volop ingeschakeld bij het houden van spreekbeurten in alle uithoeken van het land. In één zo'n uithoek, Ter Apel, gingen de anti-communistische plagerijen zo ver dat hem in mei 1935 door de marechaussee werd belet te spreken, op grond van het motief dat hij niet kon bewijzen Nederlands onderdaan te zijn. De betrokken wachtmeester was niet overtuigd toen Roestam zijn spoorwegabonnement toonde, omdat hierop geen foto voorkwam. Ook de uitspraken van de aanwezigen op de vergadering overtuigden hem niet. Op Kamervragen van Roestam hield de minister van justitie de marechaussee de hand boven het hoofd, maar vroeg zich toch af of hij "in de gegeven omstandigheden niet redelijkerwijze als vaststaande had mogen aannemen, dat hij inderdaad den heer Roestam Effendi tegenover zich had".

Roestam was ook lid van het Amnestie-Comité dat zich vanaf eind 1934 inzette voor vrijlating van de muiters van de "Zeven Provinciën". Hij was de enige communist in dit comité dat gezaghebbende links-socialisten als Henriette Roland Holst en Fimmen telde. Ook Roesbandi was lid. Het comité vormde in vele plaatsen subcomités die handtekeningen inzamelden voor het Volkspetitionnement. Daarnaast leidde Roestam de eigen C.P.H.-actie voor amnestie, die onder andere de indiening van een amnestie-wetsontwerp inhield.

De P.I. als mantelorganisatie

De P.I. bewoog zich in 1933 en 1934 nog trouw in het kielzog van de C.P.H. In "De Fakkel", het O.S.P.-blad, schreef Sal Tas over de ontwikkeling van de P.I. Deze werd al spoedig

" 'n verzamelplaats van dilettantistische mondradicalen - een slag dat onder studenten niet zeldzaam is. Het doel werd bereikt, de P.I. werd veroverd, d.w.z. de C.P. voegde aan haar collectie ruïnes een nieuwe toe: de tot een ruïne vervallen P.I.

Vergeefs trachtten de C.P.'ers met dit lichaam te experimenteeren. Zoodra de P.I. tot koker van de Stalinistische onzin werd, was het met de invloed van de P.I. gedaan. Niemand in de leiding der Nationale beweging neemt haar nog ernstig, haar maandblad verschijnt eens in het jaar. Alles bij elkaar een droevige geschiedenis.

Af en toe geeft de P.I. teeken van leven. Dan heeft 'De Tribune' behoefte aan copie en prompt levert de 'leiding' een manifest.

Dat manifest verschijnt dan in 'De Tribune' en men kan het - o, wonder - zelfs onder de loupe niet onderscheiden van de hoofdartikelen der blanke kameraden Ko B. of de L. Het bevat dan evenzeer de scheldpartij op alle partijen van Indonesië.

Naar aanleiding van het gebeurde op 'De Zeven Provinciën' verscheen weer zoo iets. Zooals met enkele andere manifesten gebeurd was (om er een cachet van 'ernstig gemeend' aan te geven) werd het ook aan de Indonesische pers verstrekt.

Het bevat de gewone opsomming: Strijd tegen het imperialisme, felle actie daartegen, solidariteit met de 'muiters'.

De Indonesische pers kon dit manifest natuurlijk niet opnemen. Men bedenke even: Men mag op vergaderingen niet over 'Imperialisme' spreken als daar ook Nederland onder begrepen wordt. Er mag in het geheel niet over het gebeurde op 'De Zeven Provinciën' gesproken worden.

Over strijd tegen het Ned. imperialisme mag dus niet gerept worden, laat staan over felle actie.

Elke belangrijke partij die dit manifest publiceerde, zou zich aan de ergste vervolgingen, waaronder verbod der organisatie, bloot stellen.

Men kan de strijd in Indonesië nu eenmaal niet met de Hollandsche vergelijken: er is daar o.a. een algemeen verbod van demonstratie en van staking.

Het manifest der P.I. was dus een onverantwoordelijke, misschien kan men beter zeggen kinderachtige daad.

Kwaad heeft het niet gedaan - niemand stoort er zich aan.

In de rapporten die de C.P.-leiding op gezette tijden aan de groote heeren in Moskou te sturen hebben, moet nu eenmaal ook geregeld een stukje 'koloniaal werk' opgegeven worden."

Tas' schets van de P.I. bevat, ontdaan van overdrijving, veel waarheid. De P.I. gaf een aantal manifesten en verklaringen uit over "De Zeven Provinciën" die slechts een plaats kregen in "De Tribune". In 1933 verscheen "Indonesia Merdeka" slechts twee maal. "Inpressa", aangevuld met "Inecpressa", dat economische berichtgeving verzamelde, verscheen regelmatiger. In een brochure "Non Cooperation dan kaum marhaen"

nam de P.I. eind 1934 afscheid van de noncoöperatie. Deelname aan vertegenwoordigende lichamen was één van de te benutten legale mogelijkheden om op zo groot mogelijke schaal revolutionaire propaganda te maken. In die zin werden in april de arbeiders en boeren in Indonesië opgeroepen kandidaten te stellen voor de regentschaps- en gemeenteraadsverkiezingen. Setiadjit, lid van de C.P.H., was Roestam Effendi als P.I.-voorzitter opgevolgd toen deze Kamerlid werd.
Op 8 januari 1934 vierde de P.I. in Den Haag zijn vijfentwintigjarig bestaan. Een gehoor van 350 mensen, onder wie 75 Indonesiërs, hoorde Setiadjit een herdenkingsrede houden. De overige sprekers waren allen C.P.H.-prominenten. Buiten de C.P.H. en een aantal verwante organisaties waren geen officiële vertegenwoordigingen aanwezig. Onder hen was ook de Sarekat Peranakan Tionghoa Indonesia (S.P.T.I. - Vereniging van Indonesische Chinezen), de in 1932 opgerichte linkse politieke organisatie van Chinezen in Nederland. Tussen P.I. en S.P.T.I. kwam een nauwe samenwerking tot stand, blijkend uit gezamenlijke manifesten en vergaderingen. De S.P.T.I. was tot stand gekomen onder de impuls van rechtenstudent Tan Ling Djie, die na 1945 een leidende rol vervulde in de P.K.I. De P.I. slaagde er overigens nog steeds in voor zijn acties medestanders te vinden in de Indonesische gemeenschap. In augustus 1934 vond in Parijs een Internationaal Vrouwencongres tegen de imperialistische oorlog en het fascisme plaats. De communistische inspiratie was niet te ontkennen. De P.I., met name Setiadjit en Roesbandi, vonden vier Indonesische vrouwen bereid een anti-oorlogscomité te vormen. Twee van hen, Siti Soendari en Artinah Samsoedin, gingen naar het congres. Zij onderschreven een manifest waarin onder andere steun aan de vredespolitiek van de Sovjet-Unie tegen de imperialistische provocaties werd beloofd.
Van 29 tot 31 december 1934 vond in Brussel de eerste conferentie plaats van de World Association for Peace, Freedom and Culture. Op deze conferentie van de linkse studentenorganisatie, die niet werd overheerst door de communisten, vormde de anti-fascistische strijd het hoofdthema. De Indonesische delegatie, twaalf leden sterk, liet radicale anti-koloniale geluiden horen.
Bij de opening van de Staten-Generaal in september 1934 bood Setiadjit een adres aan, waarin de regering schuldig werd verklaard aan de fysieke en morele vernietiging van het Indonesische volk. Tot slot werden zestien eisen gesteld. De P.I. was daarmee niet origineel. In "De Tribune" had Ardjoeno in juni 1934 het P.K.I.-programma in 18 punten samengevat. Deze opening van het parlementaire jaar ging overigens vergezeld van een incident, waarbij de C.P.H.-fractie, met Roestam, was betrokken. De fractie, voor het eerst na een aantal jaren weer aanwezig, bleef demonstratief zitten bij het binnentreden van de koningin. Na de troonrede riepen de drie C.P.H.'ers "Indonesia Merdeka". Met het nodige geweld werden zij toen verwijderd door een aantal rechercheurs. Dat ging nogal hardhandig; de pers verstond de uitroepen van de communisten niet, maar hoorde wel de klappen. De bebloede Kamerleden werden opgesloten in een politiebureau en korte tijd later weer vrijgelaten. Vragen van De Visser over de bevoegdheid tot verwijdering en de behandeling werden door Colijn op zijn bekende wijze kort afgedaan.
Ondanks het optimistische beeld dat Indonesische vertegenwoordigers schetsten over de actie van een illegale P.K.I. in Indonesië was er in 1933 en 1934 nog geen sprake van zo'n organisatie. De rooskleurige verhalen die Indonesische vertegenwoordigers hierover vertelden in de communistische pers en op congressen dienden propagandadoeleinden en rechtvaardigden de eigen politieke actie.
In 1934 nam de Komintern het initiatief tot oprichting van een Buitenlands Bureau van de P.K.I., dat in Amsterdam werd gevestigd. Het bureau bestond uit Roestam Effendi, de zich Achmed noemende Moh. Ilderem en waarschijnlijk Abdoelmadjid, met steun van Nederlandse communisten. Ilderem studeerde medicijnen en was sinds 1933 betrokken bij de uitgave van "Inpressa" en bestuurslid van de Liga. Abdoelmadjid was eind 1931 uit Nederland vertrokken en werd vermoed in Moskou te vertoeven. Met dit Bureau herleefde de P.K.I. in organisatorisch verband. Het stelde zich tot taak lectuur te verspreiden, propaganda te maken onder werklozen, jeugd en zeelieden, een programma op te stellen, enzovoorts. Op 30 juni verscheen het eerste nummer van "Warta dari Buro Loear Negeri Partai Kommoenis Indonesia" (Berichten van het Buitenlands Bureau van de P.K.I.), dat met een blanco omslag uit Brussel werd verzonden. Het blad, dat aan de Indonesische bladen werd gestuurd en onvermijdelijk in beslag werd genomen, zette het communistische programma uiteen en gaf instructies voor de opzet van illegale actie. De auteurs verscholen zich achter pseudoniem.
Het Buitenlands Bureau bleef brochures en bladen naar Indonesië te sturen, waarbij steeds nieuwe methoden werden gebruikt om de douanecontrole te omzeilen. Zo bevatte een enveloppe afkomstig van de Vereeniging tot Verspreiding der Heilige Schrift uit Rotterdam een brochure "De Zaaier" die bij lezing communistische propaganda bevatte. Begin 1936 werd "Warta" verzonden in enveloppe en omslag als een reclamefolder voor Purol, een geneesmiddel tegen reumatiek van Dr. Sloan. De eerste poging, eind 1934, een agent naar Indonesië te sturen eindigde in een

spoedige arrestatie. Een langdurig verblijf van Moeso in Indonesië van juni 1935 tot mei 1936 bleef onopgemerkt, mede omdat hij uit angst te worden ontdekt, geen aanzet kon geven tot een herleving van de P.K.I. Moeso's verblijf was in Nederland voorbereid. Toen hij er enige tijd vertoefde werd de rechtenstudent Tamzil met "ziekteverlof" naar zijn moederland gestuurd om eveneens de nodige contacten te leggen en overleg met Moeso te voeren. De kleine kern getrouwen die na Moeso's vertrek de P.K.I. heroprichtte werd spoedig opgerold.

Tijdens Moeso's bezoek vond het zevende congres van de Communistische Internationale plaats (juli-augustus 1935). Hier vond een opzienbarende koerswijziging plaats. De onverzoenlijke, isolationistische koers werd vervangen door een politiek waarbij alle democratische krachten zich tegen het opkomende fascisme moesten verenigen. Dit hield toenadering en samenwerking in met de verguisde sociaal-democraten en verdediging van de bestaande burgerlijke democratische rechten en orde. Deze "Volksfront"-politiek werd ook meteen richtsnoer voor de C.P.H. Roestam was als vertegenwoordiger van Indonesië op dit congres aanwezig. Hij werkte in zijn rede op het C.P.H.-congres van december 1935 de Indonesiëpolitiek verder uit. Het met alle kracht bevorderen en ondersteunen van de nationale beweging en het verenigen van de nationale partijen tot een massaal anti-imperialistisch volksfront werd door hem als taak van de C.P.H. geformuleerd. Roestam erkende dat de voorheen gevolgde koers de C.P.H. had geïsoleerd van de nationale beweging. De partij mocht niet aarzelen met die koers te breken. Ook Hatta en Soekarno kregen weer vriendelijke woorden toegevoegd; Soekarno werd zelfs benoemd in het "erepresidium" van het congres. De leuze "Indonesië los van Holland, nu!" bleef gehandhaafd, maar werd van een nadere uitleg voorzien. Het betekende de erkenning van het recht van politieke onafhankelijkheid van het Indonesische volk, maar in geen geval werd bedoeld de afbreking van de economische betrekkingen met Nederland.

De totstandkoming in Indonesië van de rechtse fusiepartij Parindra oogstte in C.P.H.-pers en bij monde van Roestam in de Tweede Kamer lof. De onverzoenlijke taal was geheel uit Roestams Kamerbijdragen verdwenen. De kritiek bleef, maar was van andere toonzetting; gematigder, constructief en voor het eerst was er de bereidheid om concessies te doen en compromissen te sluiten. Die bereidheid nam zelfs toe in de komende jaren.

De koersverandering had in het Nederlandse politieke krachtenveld belangrijke gevolgen. De revolutionair-socialisten van Sneevliet hekelden de omslag van de C.P.H. bij elke gepaste gelegenheid. Zij bleven min of meer op de "oude" communistische koers. Roestam Effendi was menigmaal een dankbaar mikpunt van hun kritiek. De S.D.A.P. had opeens te maken met een zich opdringende bondgenoot, waarvan de grote partij niets moest hebben. Een sterk anti-communistisch sentiment, mede gevoed door de geen middel schuwende communistische bestrijding van de S.D.A.P. van de laatste jaren, maakte het vertrouwen in de metamorfose nihil.

Ook de Perhimpoenan Indonesia, die zich zo nauw aan de C.P.H. had verbonden moest zijn positie heroverwegen. De P.I. bevond zich klaarblijkelijk in diepe crisis. Sinds november 1933 was "Indonesia Merdeka" niet meer verschenen en in 1935 hield ook "Inpressa" op. Openbare actie was spaarzaam. In december 1934 organiseerden P.I. en S.P.T.I. in Amsterdam een vergadering waarin onder andere de exorbitante rechten werden gehekeld. Moewalladi, waarschijnlijk nu P.I.-voorzitter, leidde de bijeenkomst. In augustus 1935 vonden P.I., S.P.T.I., Bond van Surinamers in Nederland en het Comité voor Abessynië elkaar in een protest tegen de Italiaanse agressie in Abessynië. Moewalladi weer sprak over de positie van Nederland in een komend Pacificconflict. Moties werden aangenomen en de leuze "Indonesië en Suriname los van Holland, nu!" aangeheven.

Op 12 juni 1936 kwam een ledenvergadering van de P.I. bijeen. De veertig aanwezigen hoorden toespraken van Moewalladi en Abdoelmadjid. De eerste bepleitte, in verband met het opdringende fascistische gevaar, de vorming van een politiek-nationaal eenheidsfront van alle partijen in Indonesië. De P.I. moest hiertoe de leiding nemen. Het uiteindelijke doel was de onafhankelijkheid. Abdoelmadjid onderstreepte Moewalladi's pleidooi en vulde dat aan met de eis van een volksmilitie. Deze nieuwe koers van de P.I. is zonder twijfel een reactie op de door de Komintern gedecreteerde en door de C.P.H. opgevolgde richtlijnen.

Het is opmerkelijk dat de P.I. al deze jaren in communistisch vaarwater bleef. Op zich was de daarvoor te betalen prijs toch hoog: vervreemding van de nationalisten in Indonesië en politiek isolement in Nederland met toenemende afhankelijkheid van een communistische partij die gedoemd was klein te blijven. Een deel van een verklaring ligt wellicht in het feit dat de C.P.H. - naast de nog minder betekenende links- en revolutionair-socialisten - onvoorwaardelijk koos voor de Indonesische onafhankelijkheid. Als dat de enige maatstaf was waarmee de Indonesische studenten hun positie bepaalden lag de weg naar de C.P.H. voor de hand. Daarnaast toonde de C.P.H., binnen haar beperkte mogelijkheden, de P.I. serieus te nemen. Roestams

Sarekat Peranakan Tionghoa Indonesia.
Perhimpoenan Indonesia.

AAN DE NEDERLANDSCHE ARBEIDERS,
BOEREN EN INTELLECTUEELEN.

Opnieuw hebben in Indonesië verbanningen naar Boven-Digoel — het concentratiekamp in Indonesië — plaats gevonden. Een zestal hoofdbestuursleden van de P.N.I. (een nationalistische partij) Hatta, Sjahrir e.a. zijn zonder vorm van proces naar de Boven-Digoel verbannen.

In 1927 werd voor het eerst een groot aantal arbeiders, boeren en intellectueelen, verbannen naar een hel, die het Nederlandsche imperialisme vond in het moeras en malariagebied van den Boven-Digoel op Nieuw-Guinea. De Gouverneur-Generaal heeft het recht om zonder vorm van proces nationalisten en revolutionairen naar dit oord te verbannen en sedert 1927 heeft de G.G. nog nimmer zoo'n druk gebruik van dit „recht" gemaakt als in 1934.

Wij herinneren aan de verbanning van Mochtar Loefti, Djamalloedin Tamin e.a., aan de verbanning van tal van Menadoneesche revolutionairen. In Tandar. Thans weer nieuwe verbanningen.
interneerd, het meerendeel scholieren van 13 tot 23 jajong-Balai werden 12 Chineesche revolutionairen ge-

DE INDONESISCHE CONCENTRATIEKAMPEN ZIJN GROOT.........

De nood en ellende stijgt schrikbarend in Indonesië, daardoor groeit de ontevredenheid en het verzet. Massale belastingweigering in tal van dorpen, massa plunderingen in een aantal ondernemingsgebieden, georganiseerde en ongeorganiseerde stakingen breken uit. De regeering antwoord hierop met verscherpte uitbuiting, met gewelddadig neerslaan van het verzet en met verbanningen.

DE OORLOG DREIGT!

De handelsoorlog met het Japansche imperialisme is op een dood punt gekomen. Het gevaar dreigt, dat deze handelsoorlog voortgezet wordt in een oorlog met gewelddadige middelen.

De verscherpte uitbuiting in Indonesië en het gewelddadig onderdrukken van elke poging tot verzet der Indonesische bevolking behoort mede tot de oorlogsvoorbereidingen van het Nederlandsche Imperialisme. De bevolking van Nederland, arbeiders, boeren, middenstand en intellectueelen heeft één belang met de bevolking van Indonesië.

TEGEN OORLOG EN ONDERDRUKKING

heeft de Hollandsche arbeidende bevolking haar strijdend eenheidsfront te stellen, ongeacht geloof- en politieke overtuiging met de werkende massa's van Indonesië.

Protesteert daarom met ons tegen alle uithongerings en terreur maatregelen van de Nederlandsche regeering.

WEG MET DE EXHORBITANTE (BUITENGEWONE) RECHTEN!
EISCHT MET ONS INVRIJHEIDSTELLING VAN ALLE POLITIEKE GEVANGENEN EN DE OPHEFFING VAN HET DIGOELKAMP!
EISCHT MET ONS AMNESTIE VOOR DE MUITERS VAN DE ZEVEN PROVINCIEN.
HOOG DE VAAN VAN HET ANTI-IMPERIALISTISCHE EENHEIDSFRONT VAN BLANK EN BRUIN.

BEZOEKT DE

OPENBARE PROTEST-VERGADERING

op 18 December a.s., in „Bellevue", ingang Marnixstraat

'S AVONDS 8 UUR. ZAAL OPEN HALF ACHT.

In deze Meeting zal tevens de Kommune van Kanton (December 1927) herdacht worden. De Kommune van Kanton vormde het uitgangspunt van de anti-imperialistische en agrarische revolutie in China, en is voor alle koloniale volkeren de lichtende fakkel in de koloniale bevrijdingsstrijd.
Spreken zullen:

EEN INDONESIER,
EEN CHINEES,
EEN SURINAMER EN ANDEREN.

Medewerking van een Indonesisch Krontjong gezelschap.

Entree **20** cent. Werkloozen **10** cent.

Kamerlidmaatschap, lovende verslagen in de partijpers, aantrekkelijke reizen naar congressen en werkzaamheden of studie in Berlijn of Moskou speelden daarbij een rol. De vraag of de P.I.-leiders nu communisten mogen worden genoemd of slechts om bovengenoemde redenen met de communisten samenwerkten, maar allereerst nationalist waren en bleven, is moeilijk te beantwoorden. Vertegenwoordigers van beide groepen zullen in de P.I. aanwezig zijn geweest. Over protest binnen de P.I. tegen de gevolgde koers bestaan geen gegevens. Overigens is over de P.I. in deze jaren (1933-1936) zeer weinig bekend. Het verharde politieke klimaat in Nederland na de muiterij op "De Zeven Provinciën" drong de P.I. steeds meer in een semi-illegale positie. In een artikel "De taak der Indonesische nationaalrevolutionairen" in het voor mij onvindbare "Indonesia Merdeka" van november 1933 vond de regering aanleiding de P.I. op te nemen op de lijst van voor rijksambtenaren verboden verenigingen. Slechts leden die op voorhand wisten dat zij na hun studie niet in dienst van het gouvernement zouden treden kwamen voor hun lidmaatschap uit en bekleedden bestuursfuncties. De overigen, de grote meerderheid van de leden, was geheim lid. Ledenvergaderingen waren besloten en voorzorgen werden genomen de anonimiteit van de bezoekers te waarborgen. Ook een herhaling van het proces-Hatta werd niet onwaarschijnlijk geacht. In zo'n bedreigende situatie wordt de onderlinge solidariteit groter, worden de gelederen gesloten en kritiek op voorhand afgewezen.

De S.D.A.P. had nauwelijks aantrekkingskracht op de Indonesische studenten. In 1930 werd op een speciaal daartoe belegd koloniaal congres een koloniaal beginselprogramma opgesteld. Daarin werd onmiddellijke onafhankelijkheid afgewezen. De daaruit volgende doorsnijding van economische banden met Nederland zou de belangen van zowel het Indonesische als het Nederlandse volk schaden. In principe echter streefde de S.D.A.P. naar Indonesië's onafhankelijkheid, in de praktijk werd deze op termijn gesteld. Zo'n stellingname droeg niet bij tot de werfkracht op de Indonesische studenten. Bovendien toonde de S.D.A.P. zich ook nog huiverig met hen samen te werken, als zij niet volledig de S.D.A.P.-eisen onderschreven. In feite was er slechts één Indonesiër die zich op nauwe wijze aan de sociaal-democratie verbond: Lambertus Nicodemus Palar. De Menadonees Palar, geboren in 1900, was na een aantal jaren studie aan de Rechtshoogeschool in 1928 naar Nederland gekomen. Begin 1930 werd hij lid van de S.D.A.P., ondanks het gematigde beginselprogramma. Al spoedig manifesteerde Palar zich als actief sociaal-democraat. Hij mengde zich in "Het Volk" eind 1930 in de discussie tussen Van der Zee en Hatta over non-coöperatie, die hij om praktische redenen afwees, maar niet veroordeelde.

Al spoedig werd Palar een gewaardeerd schrijver en spreker in sociaal-democratische bladen en bijeenkomsten. Hij was een onvermoeibaar voorlichter van de S.D.A.P.-aanhang. In het openbaar, maar vooral ook in zijn contacten met bestuurders drong hij aan op contacten met de Indonesische nationalistische beweging, opdat het gebrek aan kennis over en weer zou verdwijnen. Ook in het N.V.V.-blad "De Strijd" schreef Palar regelmatig.

Het N.V.V. had door Salim uit te nodigen al eerder getoond veel belangstelling voor Indonesische zaken te hebben. Als vervolg op de gelegde contacten gingen in 1931 drie vakbondsleiders, onder wie Kupers, voor een aantal maanden naar Indonesië - een bezoek dat veel ophef maakte in Indonesië.

Palars aandrang om contact met Indonesische organisaties te zoeken werd sterker na het verschijnen van "Inpressa", waarvan de artikelen in de Indonesische pers plaatsing kregen. In een brief van juni 1933 aan het partijbestuur schreef hij: "Men onderschatte dit [de activiteiten van 'Inpressa'] niet. Terwijl de Indonesische leiders nog zeer overwegend anti-communistisch zijn en velen, hoewel niet openlijk, waardering hebben voor de S.D.A.P., wordt het politiek ontwakende bevolkingsdeel langzaam maar zeker, via de Maleische pers, ongeschikt gemaakt voor waardering voor, laat staan samenwerking met de S.D.A.P. [...]. [M]aar het is toch ook in het belang van de S.D.A.P. zelf, dat zij haar positie in Indonesia versterkt, althans verdedigt. [...] De toestand is nu zoo, dat wij van ons moeten afslaan, dadelijk. En in onze Nederlandsche pers zal ik het mijne doen dat Roestam Effendi niet te lastig wordt voor ons in de kranten. Ik geloof dat ik als Indonesiër daartoe in staat ben."

Tot de door Palar zo gewenste structuur voor de contacten met Indonesië kwam het in oktober 1933. S.D.A.P. en N.V.V. richtten een gezamenlijke koloniale commissie en Persdienst voor Indonesië (Persindo) op. Cramer, Kupers, Stokvis, S.D.A.P.-secretaris Woudenberg en Palar werden tot lid benoemd. Palar werd tevens bezoldigd secretaris van de commissie en hoofd van Persindo. Daarmee kwam een einde aan een financieel moeilijke periode, waarin Palar met zijn journalistiek werk, het geven van Maleise lessen en het maken van vertalingen moeizaam in zijn onderhoud voorzag. Persindo wilde aan de Indonesische pers gegevens verschaffen over de Nederlandse en internationale arbeidersbeweging en over koloniale zaken. De Indonesische pers werd ook gevraagd documentatiemateriaal naar Persindo te zenden,

die dit zou benutten voor de actie - in en buiten het parlement - in het belang van het Indonesische volk. De gestencilde Persindobulletins bevatten in het algemeen stukken uit de sociaal-democratische pers, voor een deel vertaald in het Indonesisch. In de eerste periode van verschijnen waren vooral Roestam en de C.P.H. een dankbaar doelwit.

De Persindobulletins verschenen in hoge frequentie en werden in toenemende mate afgedrukt in de Indonesische pers. Eind 1934 bleken zij echter bij aankomst in Indonesië in beslag te worden genomen. In Tweede Kamer en Volksraad kwamen de sociaal-democraten terstond in actie. Ook minister-president Colijn vond dit optreden te ver gaan en wees de gouverneur-generaal beleefd hierop. Vanaf eind 1935 werden de bulletins in het algemeen weer ongehinderd verdergezonden vanuit Batavia.

Palars activiteiten als spreker - een á twee per week vervulde hij spreekbeurten in het land - als samensteller van Persindo en als schrijver in partij- en vakbondspers maakten hem een gewaardeerd deskundige. In 1937 stond hij hoog op de kandidatenlijst voor de Eerste Kamer, maar werd niet gekozen. Het aanbod van koloniale deskundigen voor de Tweede Kamer was blijkbaar zo groot dat een uit een propaganda-oogpunt waardevolle verkiezing als Tweede-Kamerlid, als tegenhanger van Roestam, niet tot stand kwam. In november 1938 vertrok Palar naar Indonesië, nadat het gouvernement hem eerder de inreisvergunning had geweigerd. Hij reisde een half jaar rond waar hij talloze contacten legde met de nationalistische en vakbeweging.

Tot een organisatorisch verbond van sociaaldemocratische Indonesiërs kwam het niet. Wel was een aantal van hen lid van de Bond van Sociaal-Democratische Studieclubs in Nederland, die vooral in Leiden nogal wat Indonesiërs telde. Hoewel nauw verwant aan de S.D.A.P. was de bond niet uitsluitend een zaak van S.D.A.P.'ers. Sidartawan, rechtenstudent in Leiden sinds 1929, was omstreeks 1935 zelfs redacteur van het bondsorgaan.

Een organisatorische explosie

Vanaf 1936 treedt een nieuwe fase in in de organisatie van Indonesische studenten. Op velerlei gebied komen organisaties en initiatieven tot stand. Dit gebeurt in alle openheid en openbaarheid. De nieuwe open koers die de P.I. begin 1936, in overeenstemming met de Volksfrontpolitiek, wilde volgen, zal een belangrijk beletsel hebben weggenomen voor zulke initiatieven. Harde verwijten over het verbreken van de eenheid waren niet meer te verwachten. Het slechte functioneren en de communistische koers van de P.I. zouden echter, ook zonder Volksfrontpolitiek, tot nieuwe verbanden hebben geleid.

In november 1935 kwam de Studentenvereeniging ter bevordering van Indonesische Kunst (S.V.I.K.) tot stand. Soejono, één der hoogst gestegen Indonesische bestuurders in het Indische gouvernementele apparaat en gedetacheerd bij het ministerie van koloniën in Den Haag, nam hiertoe het initiatief. In het bestuur namen de meest klinkende namen plaats. De sultanszoon Tinggarto, zijn broer Raisoelngaskari, de neef van de sultan Hertog, de kleinzoons van de soenan Soerjolelono en Hapsoro Wresnodiworo en Soejono's dochter Soepianto aangevuld met een Nederlands bestuurslid vormden in de eerste jaren de kern van de S.V.I.K.

Op 18 februari 1936 werd de vereniging van Indonesische studerenden Roekoen Peladjar Indonesia (Roepi - Bond van Indonesische studerenden) opgericht. In het eerste nummer van het orgaan "Soeara Roepi" dat in mei 1936 voor het eerst verscheen schreef het bestuur: "Sinds lang werd hier onder de Indonesische studeerenden het gemis gevoeld van één groote vereeniging, welke alle Indonesische studeerenden omvat, zonder daarbij te letten op politieke en religieuze gezindheid". De Roepi stelde zich ten doel het onderlinge contact te bevorderen en de belangen van de leden te behartigen. Met nadruk werd verklaard en zelfs statutair vastgelegd dat de vereniging geen politieke of religieuze richting was toegedaan. De oprichtingsvergadering was een succes; veertig studenten meldden zich aan als lid. In mei 1936 waren al 80 leden ingeschreven. Roepi was voorbereid door een initiatiefcomité van brede en gezaghebbende samenstelling. De diverse eilanden van afkomst, de universiteitssteden en studierichtingen waren zoveel mogelijk vertegenwoordigd. Hertog en Hapsoro waren ook hier actief, samen met de voor aanvullende medicijnenstudie naar Nederland gekomen Soedjono Djoened Poesponegoro. Ook enkele P.I.-leden, Moenandar en Amir Hamzah, niet uit de actieve kern overigens, waren hierbij betrokken. Het eerste bestuur kende als voorzitter Poesponegoro. De leden van het initiatiefcomité keerden daarin terug, met uitzondering van de Vorstenlandse adel, die in Tinggarto en Raisoelngaskari vervangers van dezelfde achtergrond vond. In de uitgebreide redactie van het Roepiblad zaten rechtenstudent Soemardi Mangoenkoesoemo, de Atjehse technische student Moh. Thahir, Prijono, Hadiono Koesoemo Oetoyo, zoon van een vooraanstaande regent, mevrouw Poesponegoro en Iwanah Achmad, zuster van Maria Ullfah en eveneens studente rechten.

Het is ongetwijfeld zo dat de Roepi is ont-

staan als reactie op de eenzijdige politieke koers van de P.I. Voor de oorspronkelijke sociale functie van de P.I. was geen plaats meer. De politieke koers van de P.I. zal bovendien onmin hebben opgewekt. Voor de initiatiefnemers was het een gelukkige omstandigheid dat de nieuwe, open koers van de P.I. de P.I. weerhield van verzet tegen oprichting van de Roepi. In het kader van de nu aangehangen eenheidsfronttactiek paste het om op zoveel mogelijk niveaus met een zo breed mogelijke groep samen te werken. De P.I. verzette zich dan ook niet tegen de Roepi. P.I.-leden werden Roepi-lid en zelfs actief in bestuur en redactie. Daarnaast schreef de Roepi vriendelijk over de P.I. als de organisatie van Indonesische studenten die zich met politiek bezighielden.

In korte tijd groeide Roepi tot de algemene Indonesische studentenvereniging uit. Vrijwel alle Indonesische studerenden waren lid. Roepi werd al spoedig het centrale punt waar activiteiten op allerlei vlak werden aangemeld en gecoördineerd. Ook de P.I. erkende stilzwijgend die centrale positie. Hoewel de Roepi verklaarde zich niet met politieke zaken bezig te houden werd steun aan het nationalistische zelfstandigheidsstreven algemeen en niet omstreden geaccepteerd als gemeenschappelijk richtsnoer. Om aan de centrale rol meer inhoud te geven werden nog in 1936 plannen gemaakt voor studiekringen in diverse steden en de oprichting van een Indonesisch Clubhuis in Leiden.

Al eerder, in maart 1936, had de nog steeds bestaande Indonesische Studieclub, die onderdeel was van de P.I., zich omgevormd tot de Algemeene Aziatische Studieclub, die tot doel had "de samenwerking en de onderlinge waardering tusschen de hier te lande vertoevende Aziatische studeerenden te bevorderen". Lezingen, excursies en voorlichting moesten dat doel dienen. Drie Chinezen, Hadiono Koesoemo Oetoyo en medisch student Soenioto Sastrosoeparto vormden het eerste bestuur. In Delft bestond al sinds 1931 een soortgelijke vereniging, de Technisch Aziatische Studieclub, over de achtergrond en activiteiten waarvan vóór 1936 gegevens ontbreken.

In juli 1936 kwam een Indonesisch vredescomité tot stand, zonder bepaalde politieke kleur, dat een delegatie van negen leden zond naar het Wereldcongres voor de Vrede van het Rassemblement Universel pour la Paix (R.U.P.), dat begin september in Brussel werd gehouden. Veertig landen waren vertegenwoordigd door 4000 afgevaardigden uit sociaal-democratische, pacifistische, communistische en anti-koloniale hoek. De communisten waren sterk vertegenwoordigd en drukten hun stempel op het congres. Vele redevoeringen waren van anti-fascistisch karakter en tegen Duitsland gericht. De Indonesische delegatie toonde zich tevreden over het verloop van het congres. Tijdens de vergadering in Leiden waarin de leider van de delegatie, Harjono Adi Tjondro, verslag deed werd besloten een permanent Indonesisch Vredes Bureau (I.V.B.) te vestigen, dat zich aansloot bij de R.U.P. Rechtenstudent Soedjarwo Tjondronegoro, pas aangekomen, werd voorzitter van het I.V.B., waarin Iwanah Achmad, Soenioto Sastrosoeparto, Adi Tjondro en rechtenstudent Tamzil zitting hadden. Het I.V.B. stelde zich ten doel in Indonesië berichten en gedachten over de wereldvrede te verspreiden en een eigen Indonesische vredesbeweging te stimuleren.

Niet alleen internationaal toonden de Indonesische studenten zich ontvankelijk voor samenwerking en overleg op een breed vlak. Ook in Nederland zelf was dat het geval. In april-mei 1936 vond de eerste van een serie Indische Conferenties plaats in Woudschoten. Een breed en bont gezelschap studentenverenigingen werkte hierbij samen - Nederlandse, Chinese en Indonesische. De eerste conferentie was een succes.

Tenslotte verscheen in april 1936 het eerste nummer van "Stemmen uit Indonesia over sociale, economische, cultureele en politieke vraagstukken". Abdoelmadjid voerde redactie en administratie van het gestencilde, 16 bladzijden tellende blad. In zijn openingswoord wees hij op de gespannen internationale situatie, waardoor in Nederland de aandacht voor Indonesië stiefmoederlijk was en door onverschilligheid gekenmerkt. "Intense, waarachtige, moreele en materieele, belangstelling en daden" waren nodig. Vooral nu ook in het Verre Oosten de "waanzinnige expansie- en oorlogspolitiek van het Japansche imperialisme" zijn begerig oog op Indonesië richtte. Door "geheel objectieve berichtgeving en beschouwingen [...] voor de geheele Nederlandsche pers en het gansche Lezend-Publiek in Nederland" wilde de "persberichtendienst 'Stemmen uit Indonesia' " die aandacht opwekken. Abdoelmadjid besloot aldus:

" 'Stemmen uit Indonesia' wil derhalve aandacht en belangstelling vragen, wekken en zoo mogelijk voorgoed vestigen onder de meest breede lagen van het geheele Nederlandsche Volk, voor het gansche Leven en Streven, het Lijden en Strijden van dat groote Tropenland met zijn meer dan zestig millioen inwoners, Indonesia.

'Stemmen uit Indonesia' wil inderdaad het klankbord zijn van àlle uitingen van het Volk in Indonesia in al zijn vele en verscheidene schakeeringen, betreffende acute, economische, sociale, cultureele en politieke problemen in en rondom Indonesia, zooals dit alles onder de huidige omstandigheden min of meer duidelijk tot uitdrukking is gekomen in de Indonesische, Chineesch-Maleische en Ne-

derlandsche pers in Indonesia.
In het kort, 'Stemmen uit Indonesia' wil de objectieve weergave zijn van de meeningen en opvattingen die er in Indonesia aanwezig zijn over bovengenoemde vraagstukken, en ze onder de aandacht van de publieke opinie in Nederland brengen, omdat alleen bekendheid met en wetenschap van Land en Volk van Indonesia, in al zijn meest verschillende levensuitingen de zoozeer gewenschte moreele en materieele belangstelling van heel het Nederlandsche Volk jegens Indonesia en het Indonesische Volk kan wekken, vestigen en versterken!
Moge 'Stemmen uit Indonesia' met den tijd inderdaad niet hetzelfde lot beschoren zijn als de spreekwoordelijke 'stem eens roepende in den woestijn'!"
Het blad hield zijn belofte inderdaad. Zonder veel commentaar werden meestal kritische stukken overgenomen over actuele zaken in Indonesië.
In deze uitbarsting van activiteit ontbreekt nog de P.I. P.I.-leden waren actief in al die organisaties, maar de P.I. zelf liet weinig van zich horen. Pas in november 1936 verscheen het orgaan weer, na drie jaar onderbreking. De naam was teruggebracht tot het neutrale "Indonesia" - het provocerende "Merdeka" was verdwenen. Over de reden voor de verandering en de lange periode van niet-verschijnen werd de lezer in het ongewisse gelaten. Het hele nummer bevatte geen enkele naam; niet van redacteuren en niet onder de artikelen. Pas later bleek dat Parlindoengan Loebis, de nieuwe P.I.-voorzitter, en Sidartawan, als secretaris, het blad uitgaven. Loebis studeerde sinds 1932 medicijnen in Leiden. In het tweede nummer omschreef de P.I. zijn nieuwe bescheiden opstelling:
"de P.I. wil hier in Nederland slechts zijn de vertolkster en tevens de verdedigster van de wensen en verlangens, die van de hele nationale beweging in Indonesia uitgaat. Zij komt met eisen op, die algemeen gevoeld en gewenscht wordt in Indonesia. [...] En tenslotte, de P.I. streeft er naar dat te bereiken, wat vele westerse volken reeds bereikt hebben. En me dunkt, dat ieder streven, gebaseerd op het recht van een Volk op zelfstandigheid, de sympathie verdient van hen, die dit recht erkennen! De P.I. heeft nu haar aandacht gevestigd op het bereiken van een eenheid in de nationale beweging, een eenheid, die, in de omstandigheden waarin ons Volk zich nu bevindt, een noodzakelijke voorwaarde is en moet zijn voor zijn verdere geestelijke en materiële ontwikkeling."
Deze beginselverklaring wijkt nogal af van de uitspraken die Moewalladi en Abdoelmadjid begin 1936 deden over de leidende rol van de P.I. in het eenheidsfront van Indonesische partijen. Speculaties over een machtsovername in de P.I. door een gematigder groep lijken dan ook op zijn plaats. Of was hier slechts sprake van het eindpunt van een evolutie van revolutionair isolement via leidende rol in een eenheidsfront naar Nederlands steunpunt van Indonesische ontwikkelingen? En maakten mensen als Moewalladi en Abdoelmadjid om de nieuwe P.I.-koers meer kans op succes te geven plaats voor mensen met een onbelast verleden? En maakten zij achter de schermen met Setiadjit nog steeds de dienst uit? Met enig voorbehoud ben ik geneigd te zeggen dat er inderdaad sprake moet zijn geweest van een machtsovername door gematigder figuren. Een aanwijzing daarvoor ligt in het feit dat in de komende jaren de P.I. het contact met de C.P.H. zou mijden en in feite die partij negeerde. Die opstelling paste niet in de Volksfrontpolitiek. De teruggetreden P.I.-leiders, die zich zo nauw aan de C.P.H. hadden verbonden, bleven overigens actief in de P.I., die natuurlijk op zich een politieke koers volgde die zij in grote lijnen wel konden onderschrijven. In "Indonesia" kwamen er uit die hoek regelmatig artikelen die getrouw de door Moskou gedicteerde tactische koers weerspiegelden. Opname hiervan is een teken van de ruimhartigheid of de naïviteit van de redactie.
De P.I. werd eind 1936 meteen voor de taak gesteld de nieuwe koers nauwkeurig af te bakenen. Soetomo, de leider van de pas gevormde rechtse Parindra, bezocht Nederland en in de Volksraad werd de petitie-Soetardjo aanvaard.
Over de Parindra schreef "Indonesia" in het eerste nummer zeer waarderend als een vereniging van nationale krachten en een stap vooruit voor de nationale beweging als geheel. Soetomo werd in hartelijke bewoordingen welkom geheten.
Soetomo had een jaar studieverlof gekregen en benutte die voor een wereldreis die hem onder andere in Japan, Brits-Indië, Egypte, Engeland en Nederland bracht. In oktober-november 1936 was hij in Nederland, waar hij een druk programma afwerkte. De Indonesische gemeenschap, zestig leden sterk,

verwelkomde hem op een "tea" op 5 oktober. Vertegenwoordigers van alle Indonesische verenigingen voerden hier het woord. Soetomo bedankte hen, riep op goed te studeren en vertelde over zijn eerdere reiservaringen. Lezingen in Nederlandse en Indonesische kring over uiteenlopende onderwerpen als de Parindra, het onderwijs, de defensie en de vrouwenbeweging en uitgebreid overleg vulden zijn tijd. Ook minister-president Colijn ontving hem.
In december verraste de P.I. de openbare mening met een ontwerp-program, samengesteld door P.I. en Soetomo. Een program met eisen, die "voorzien willen in de onmiddellijke wensen en verlangens van het Indonesische volk". De bedoeling was het programma voor te leggen aan alle partijen in Indonesië en zo een aanzet te geven om "de versplinterde nationale kracht te verenigen tot een onverdeelde en machtige nationale beweging!" Het ontwerp-program bevatte een aantal punten op sociaal, economisch, politiek en onderwijsgebied. Uitbreiding van onderwijs, steun aan werklozen en noodlijdenden, belastingverlaging en landbouwsteun, "Dominion-Status met nationaal-democratische Volksrechten", amnestie voor de politieke gevangenen, opheffing van beperkingen van democratische rechten, hervorming van de Volksraad in de richting van een volwaardig parlement en een Indonesische militie waren er deel van. Het was een gematigd programma, dat geen breuk met de koloniale verhouding betekende, en zelfs binnen het bestaande bestel voor een groot deel zou kunnen worden ingevuld. In de praktijk is er verder niets met dit program gebeurd.
De petitie-Soetardjo, in juli 1936 in de Volksraad ingediend, beoogde het bijeenroepen van een conferentie van vertegenwoordigers van Nederland en Indonesië die een plan moest opstellen om Indonesië zelfstandigheid toe te kennen, binnen de grenzen van de Grondwet. De conferentie moest zelf de termijn voor uitvoering van het plan bepalen; de indieners van de petitie noemden hiervoor tien jaar. De Volksraad aanvaardde de petitie die vervolgens aan het Nederlandse parlement werd voorgelegd. Hier spraken S.D.A.P. en C.P.H. zich voor de petitie uit; de rechterzijde was tegen. De regering was kritisch maar gaf nog geen oordeel. De petitie-Soetardjo werd in Indonesië geleidelijk steeds meer een maat waaraan de "goede wil" van het gouvernement werd afgemeten. Comités op centraal en lokaal niveau maakten propaganda voor de ideeën van de petitie. Datzelfde gold in Nederland; in het ontwerp-program van P.I. en Soetomo kwam de petitie deels al terug. De Parindra en ook de nieuw gevormde linkse concentratie, Gerindo, stelden zich overigens niet op achter de petitie, die hen niet ver genoeg ging. De P.I. gaf begin 1937 een aparte brochure uit over de petitie, waarin de Nederlandse publieke opinie nog eens nadrukkelijk op het belang van het antwoord op de petitie voor de toekomst van het koninkrijk werd gewezen. In korte tijd was de P.I. dus van zijn extreemlinkse positie beland in een opstelling die gematigder was dan de hoofdstroom van het nationalisme in Indonesië zelf.
Soetardjo vroeg ook in Nederland een comité te vormen. In juli 1937 hield Hadiono Koesoemo Oetoyo in Roepiverband een lezing hierover, waar ook enkele Leidse hoogleraren en de koloniale specialist van de S.D.A.P. ir. Cramer verschenen. Hadiono was ook de drijvende kracht bij de oprichting van het Comité-Petitie-Soetardjo Nederland, dat in het najaar 1937 werd gevormd. Drie Nederlanders (onder wie ir. Cramer) en twee Indonesiërs (Hadiono en Adi Tjondro) namen zitting. Het comité hield openbare vergaderingen in Den Haag en Amsterdam, waar ook Javaanse dansen werden vertoond. Hadiono sprak hier, waarbij hij de noodzaak van samenwerking van Indonesië en Nederland tegen de Japanse dreiging sterk benadrukte. Tot de activiteiten behoorde ook een adres aan de Tweede Kamer. In november 1938 werd de petitie uiteindelijk afgewezen door de Nederlandse regering. De handreiking was geweigerd waarmee vele gematigden werden teleurgesteld en de tegenstanders van de petitie in hun mening bevestigd.

De Roepi als centrale organisatie

De in 1936 ingezette activiteiten op organisatorisch en publicitair vlak, op nationaal en internationaal niveau, bleven voortgaan tot de Duitse bezetting van Nederland, met varianten en uitbreidingen, maar zonder grote wijzigingen.
De Roepi groeide tot de organisatie waar alle studerenden lid van werden en was de leider en initiatiefnemer van vele activiteiten, waarbij steeds werd gepoogd ook andere organisaties, ook die van niet-studerenden, te betrekken. Tot de meest vooraanstaande leden, actief in bestuur en redactie, behoorde Soenito, Leids rechtenstudent, die in 1938 Poesponegoro opvolgde, die dat jaar na zijn promotie repatrieerde. Soenito zou in allerlei hoedanigheden een centrale rol in de Indonesische studentenwereld spelen. In 1938 deed ook Maroeto Daroesman zijn intrede in het bestuur. In 1936 aangekomen, studeerde hij twee jaar etnologie, om toen om te zwaaien naar indologie. In velerlei functies was hij actief. Hij schreef ook regelmatig in "Soeara Roepi" waarvan hij een tijd hoofdredacteur was. Onderwijs, taal en cultuur hadden zijn bijzondere belangstelling. In 1939 werd Her-

Roepibestuur 1940. V.l.n.r. zittend: Evie Poetiray, Soeripno, Daliloeddin, Rozai Koesoemasoebrata; staand: Rasono Woerjaningrat, Amir Hamzah, Maroeto Daroesman.

Groepsfoto omstreeks 1938. V.l.n.r. zittend: Sidartawan, Hartono, Maroeto Daroesman, Parlindoengan Loebis; staand: Soedarsono Sastrosoeparto, Rozai Koesoemasoebrata, Moerti Moerman, Ilderem, Soegeng Notohadinegoro, Bob Pané, Soedjarwo Tjondronegoro.

tog voorzitter, met naast zich de Atjehse rechtenstudent Daliloeddin die hem datzelfde jaar nog opvolgde. In 1939 en 1940 was het secretariaat in handen van de jeugdige scheikundestudent Soeripno, die in 1938 als achttienjarige naar Nederland kwam.
De activiteiten van Roepi bestreken een breed veld. Lezingen werden gehouden over velerlei, ook politieke, onderwerpen en ook van Nederlandse deskundigen, zowel in de centrale plaats Leiden als in andere plaatsen waar Roepikringen tot stand kwamen (Rotterdam, Den Haag, Amsterdam en Wageningen). Regelmatig trokken excursies naar instellingen of steden, terwijl ook door onderlinge sportwedstrijden de studerenden uit de diverse steden nader bij elkaar werden gebracht. Met Chung Hwa Hui werd in diverse sporten gestreden om een wisselbeker.
Jaarlijkse hoogtepunten waren de gezamenlijke lebaranviering, georganiseerd door speciaal hiervoor gevormde comités, waarvoor tot honderd studenten bijeenkwamen om tot diep in de nacht feest te vieren. Ook de Kartiniherdenking was jaarlijks een drukbezochte bijeenkomst. De organisatie hiervan berustte grotendeels bij de in maart 1937 opgerichte Vrouwenkring van de Roepi. Oprichtster mevrouw Poesponegoro wilde met andere Indonesische vrouwen vooral de positie van de Indonesische vrouw bestuderen. Leden van de kring spraken bij de Kartiniherdenking; in 1937 verscheen zelfs een aparte brochure over Kartini van de Roepi. Iwanah Achmad en Soepianto Soejono hielden lezingen toen de Vrouwenkring in februari 1938 meewerkte aan een avond over "De vrouw in Oost en West" van de Nederlandsche Vereeniging voor Vrouwenbelangen. Ook vormden de leden bij deze gelegenheid tableaux vivants over de emancipatie van de Indonesische vrouw. Na het vertrek van mevrouw Poesponegoro zakte de kring ineen, tot in september 1939 twaalf vrouwen de draad weer opvatten, onder leiding van mevrouw Abdoelrachman. De kring kwam maandelijks bijeen. In het Roepibestuur zat sinds 1939 Evie Poetiray als eerste en enige vrouw.
Voor Roepi en andere verenigingen, voor serieuze en feestelijke bijeenkomsten, was het Clubhuis Indonesia het vaste trefpunt. Ook individuele Indonesiërs konden er terecht, voor een maaltijd of drankje, voor lezing van kranten en tijdschriften uit Indonesië en voor spel en ontspanning. Op 13 maart 1937 opende Poesponegoro, in aanwezigheid van afgevaardigden van alle Indonesische organisaties, het woonhuis aan de Hugo de Grootstraat 12 in Leiden. Het Clubhuis was wel een Roepi-initiatief, uitgewerkt in een comité geleid door Soekadari, neef van de sultan, maar verder geen Roepizaak. Een apart bestuur, jaarlijks gekozen door de Indonesische gemeenschap, regelde het beheer. Een voorzitter en secretaris-penningmeester werden geassisteerd door een bibliothecaris en commissarissen voor gebouw/meubilair, spelen en keuken/buffet. Hertog, broer van Soekadari, werd de eerste voorzitter.
De Roepi zette zich ook in voor contact met de zeelieden en bedienden. Bij feesten en lebaran waren ze welkom, maar de voorkeur van laatstgenoemden bleef uitgaan naar vieringen in eigen kring. Vanaf 1938 werden alfabetiseringscursussen gegeven door Roepileden in diverse plaatsen. Ook de Roepileden zelf konden cursussen Indonesisch volgen. Met de kennis van de eenheidstaal was het vaak slecht gesteld. Vanaf maart 1937 gaf Soeleiman in Leiden les aan groepjes van zes tot vijftien Indonesiërs; in Den Haag en Amsterdam kwam later hetzelfde van de grond. Soeleiman was in 1921 als beursstudent in Nederland beland. Hij studeerde zonder succes oosterse talen, en verdiende sinds 1929 zijn levensonderhoud als repetitor Javaans en Maleis, eerst in Utrecht, later in Leiden.
Het blad van de Roepi dat er redelijk in slaagde om de twee maanden te verschijnen was vooral een verslag van alle activiteiten die in de Indonesische gemeenschap werden ondernomen. Vooral de internationale contacten kregen veel ruimte. Voor opiniërende

Lebarancomité, november 1939. V.l.n.r. Soejono, Abdoelrachman, Soewarno.

artikelen was minder plaats. Daroesman en Soedjarwo Tjondronegoro, beiden lange tijd in de redactie, waren in dat opzicht wel actief. De Rotterdamse studenten Saroso Wirodihardjo en Soemitro Djojohadikoesoemo, die beiden in 1940 hun doctoraal examen economie aflegden, schreven regelmatig doorwrochte economische artikelen, vol met cijfers, tabellen en voetnoten. In mei 1939 verscheen voor het eerst een artikel in het Indonesisch, nog wel voorzien van een Nederlandse samenvatting.
De Roepi bleef een enthousiast voorstander van contact en overleg op nationaal en internationaal niveau. De Indische Conferenties trokken elk voorjaar een flink aantal Indonesiërs naar Woudschoten, waar ook Indonesische sprekers telkenjare werden uitgenodigd. De conferentie in april 1939 kende op de laatste dag een incident. Utrechtse indologen vielen de Indonesische spreker aan over de opstelling die de Roepi in 1937 op een internationale conferentie in Parijs had ingenomen en die deloyaal werd genoemd. Vervolgens werd de vraag gesteld of de Roepi wel loyaal kon worden genoemd. De sfeer was daarop bedorven en de Indonesiërs bleken zeer boos. Inhoudelijk was de kritiek onterecht; de gewraakte uitlatingen waren van een P.I.-afgevaardigde. Verder was de Roepi boos op de conferentieleiding. De vraag was niet toelaatbaar, buiten de orde en aan het verkeerde adres; Roepi was als organisatie niet vertegenwoordigd in Woudschoten. In een gesprek met de conferentieleiding bekende deze haar ongelijk. De rust was hersteld en het volgende jaar waren de Indonesiërs weer present.
Internationale contacten werden door de Roepi van groot belang geacht. De Indonesische jeugd kon zijn ideeën hier uitdragen, informatie over Indonesië verspreiden, waardevolle contacten leggen, vooral met andere koloniale volken, die in de eigen situatie van groot nut konden zijn.
In augustus 1937 gingen zeven studenten van Roepi, S.V.I.K. en I.V.B. naar een internationaal jeugdkamp bij Parijs van het World Youth Congress, opgezet door de federatie van landelijke Volkenbondsverenigingen, een niet-politieke vredesorganisatie, gematigder dan het R.U.P. Onderdeel van het kamp was een grote vredesdemonstratie van de twintig delegaties, waar Indonesië apart meeliep achter de leuze "Indonésie, pour la Paix et le Progrès". Tijdens een stadionbijeenkomst legde elke delegatie in de eigen taal de "vredeseed" af. Maroeto Daroesman schreef hierover: "Het was een nooit te vergeten sensatie, de taal van ons eigen land zó te horen uitspreken, vèr uitgedragen door microfoon en loudspeaker, voor een aandachtige massa van duizenden toeschouwers in het stadion van La Courneuve. Dit moment was voor ons wel het hoogtepunt van de machtige massa-demonstratie van 12 naties voor de Vrede op Zondag 15 Augustus. Eén ogenblik doorvoelde men het menselijk verlangen naar 'vrede' en 'sociale rechtvaardigheid', dat millioenen jonge zielen in Europa thans vervult, drijft tot nimmer gekende activiteit en aanzet tot strijd tegen machten, die bewust en onbewust geweld en vernietiging willen."
Op het kamp volgde de tweede conferentie van de World Student Association, met 120 deelnemers uit 35 landen. De Sovjet-Unie was niet vertegenwoordigd. De P.I. was hier ook aanwezig in de persoon van Parlindoengan Loebis. Hij trok fel van leer tegen de crisisellende en de politieke repressie. Roepidelegatieleider Soegeng Notohadinegoro, sprak zich in overeenstemming met de vooraf in een Roepivergadering in Leiden geformuleerde richtlijnen gematigder uit. Loebis' rede vormde de al aangehaalde steen des aanstoots op de Woudschotenconferentie.
Het World Youth Congress had voor augustus 1938 een conferentie bijeengeroepen in New York. Om twee Indonesische afgezanten te sturen werd een grootscheepse inzame-

De Indonesische delegatie naar het World Youth Congress, New York. V.l.n.r. Renu Roy (India), Maroeto Daroesman, Paul Sachs (Denemarken), Herawati Latip, Soenito.

lingsactie gestart onder auspiciën van een voorbereidingscomité. Er werden propaganda-avonden georganiseerd, waar een wervende rede werd gevolgd door dans en muziek. In totaal werd duizend gulden bijeengebracht. Soenito en Daroesman werden als afgezanten gekozen, terwijl Herawati Latip, die in de Verenigde Staten studeerde, de delegatie completeerde. Een defilé van de 53 deelnemende landen markeerde de opening van de conferentie. De Indonesiërs liepen daarbij met eigen vlag en banier. Het drietal sprak in commissies en in plenaire zitting, voerde dans- en pentjakdemonstraties uit en richtte een kleine expositie in. Tot slot werd op plechtige wijze het Vassar Peace Pact onderschreven. Met de conferentie eindigde het werk niet. Nationale verbindingscomités dienden tot stand te komen en de ideeën van het Congress dienden te worden uitgedragen in Indonesië. Mede daartoe werd na de conferentie een Permanent Indonesisch Uitzendingsfonds gevormd, dat als eerste activiteit een brochure, in het Indonesisch, over de Amerikaanse conferentie publiceerde.
Roepi stond overigens open voor internationaal contact op velerlei grondslag. Op een grote Christelijke Wereldjeugdconferentie in Amsterdam (juli-augustus 1939) was de Roepi als "fraternal delegate" aanwezig. De S.V.I.K. trad op de slotavond op.
Roepi nam zelf mede het initiatief tot een conferentie van de International Student Service in maart-april 1938 in Leiden over "Native Education" met deelname van Brits-Indische en Britse studenten uit Engeland en Nederlandse, Indonesische en Chinese studenten uit Nederland. Hierbij waren ook hoge Nederlands-Indische bestuurders en Leidse hoogleraren betrokken. De ruim honderd deelnemers, onder wie 28 Indonesiërs, hoorden diverse lezingen. Soenito sprak over het gebruik van de landstaal in het onderwijs.
Een geheel eigen initiatief betrof het plan tot het opzetten van een contactorgaan tussen de buiten Indonesië bestaande Indonesische studentenorganisaties: in Egypte, Japan, de Philippijnen, Malakka, Ceylon en Brits-Indië. De Roepi wilde in Nederland een viermaandelijks periodiek uitgeven. De contacten verliepen uiterst moeizaam, als zij al tot stand kwamen. Onregelmatige correspondentie vertraagde de gehele zaak nog meer. Vragen om opheldering en tegenvoorstellen werden aldus onvoldoende behandeld. De Japanse organisatie deed eind 1938 het voorstel een organisatie van alle buitenlandse studenten te stichten, met een eigen periodiek. Nadien werd niets meer over deze plannen gemeld; de oorlogsdreiging en de oorlog zelf waren daarvoor hoogstwaarschijnlijk verantwoordelijk.
Begin 1938 werd in Roepiverband voor het eerst gesproken over een conferentie van alle Indonesische studerenden, met deelname van alle Indonesische organisaties in Nederland. Zo'n plan sloot aan bij voornemens in Indonesië voor een algemene jeugdconferentie. Als onderwerp voor de Nederlandse conferentie werd aan de positie van de student en de verhouding eenheidstaal-streektaal gedacht.
Begin 1939 waren de plannen concreet uitgewerkt. Een Indonesische Culturele Conferentie was voor maart 1939 voorzien. Essentiële maar verwaarloosde zaken als "het probleem van de eenheidstaal, de positie van de kunst, de taak van opvoeding en onderwijs, de plaats der intellectuelen in onze maatschappij en hun positie in onze cultuur, het vraagstuk van de modernisering onzer Indonesische cultuur" werden als agendapunten genoemd. De conferentie moest actuele sociaal-culturele vraagstukken behandelen en zou geen besluiten nemen.
In maart ging de conferentie niet door; het uitstel werd geweten aan het feit dat door alle voorbereidingen de studie te zeer in het gedrang was gekomen. Van 23 tot 25 november 1939 vond de conferentie uiteindelijk plaats met 94 Indonesische deelnemers. Tevoren waren syllabussen samengesteld over de hoofdonderwerpen "taal en maatschappij" en "bestrijding van het analfabetisme". In werkgroepen werden deze onderwerpen vooraf doorgesproken, waarbij opmerkelijk was dat in Amsterdam één groep, geheel uit arbeiders bestaande, en in Den Haag een gemengde groep studenten-arbeiders hieraan meededen. Tamzil en Daroesman fungeerden op de conferentie als inleiders over deze onderwerpen. Soemitro Djojohadikoesoemo gaf in "Soeara Roepi" een verslag:
"Wat bijzonder opviel, was wel de bezielende geest, die men gedurende de gehele conferentie kon ademen. Deelnemers uit verschillende steden en uit alle lagen der Indonesische gemeenschap in Nederland waren naar Leiden samengestroomd: Studerenden, arbeiders en afgestudeerden. Er mocht ver-

Vertrek van de S.V.I.K.-delegatie naar Engeland. Hoek van Holland, 8-2-1939. V.l.n.r. Soetarjo, Soedjarwo Tjondronegoro, Poernomohadi, Badroen, Saul Nainggolan, Soemitro Djojohadikoesoemo, Maroeto Daroesman, Moerti Moerman, Daliloeddin, Rasono Woerjaningrat, Hertog, Saroso Wirodihardjo, Soenioto Sastrosoeparto, Noermattias Oesman.

scheidenheid van opvattingen zijn in diverse onderdelen der gesprekken, deze verscheidenheid kon slechts tot nut en lering strekken. Andere zienswijzen op eenzelfde probleem hebben we leren kennen, andermans standpunt leren respecteren. Boven alles uit kwam echter de eensgezinde wil tot uiting om ons in broederlijke samenwerking op de hoogte te stellen van brandende vraagstukken in ons vaderland. Dat doel is tenvolle bereikt. Ja, deze conferentie heeft ons zelfs heel wat meer gegeven. Ze heeft zo mogelijk nog sterker het verlangen in ons aangewakkerd om onze grote massa van onontwikkelde boeren en arbeiders daadwerkelijk van nut te zijn. Dieper heeft bij ons het besef wortel geschoten, dat de strijd van onze tani, onze arbeider en onze intellectuelen een en dezelfde is. Van een vooropstellen van een der groepen is geen sprake. Neen, schouder aan schouder hebben wij ons te werpen in onze strijd voor de nationale opbouw.''

De deelname van een groep Indonesische arbeiders, met Faiman als woordvoerder, was een opmerkelijk gebeuren. In de resoluties van de conferentie kreeg de met de groep arbeiders gelegde band een vervolg. Alfabetiseringscursussen moesten onder baboes, bedienden en zeelieden worden opgezet, het Indonesisch verbreid en economische voorlichting verstrekt. Taalcursussen werden inderdaad, zoals al vermeld, op steeds grotere schaal gegeven.

De conferentie en het verloop ervan illustreerden een aantal ontwikkelingen in de Indonesische gemeenschap: toegenomen belangstelling voor sociaal-culturele zaken, nadruk op de rol van het Indonesisch als brug naar eenheid en, in organisatorisch opzicht, de wil tot samenwerking tussen alle bestaande Indonesische organisaties, zowel van studerenden als van niet-studerenden. Die samenwerking kwam incidenteel tot stand, maar mede door de oorlogssituatie buiten Nederland sinds september 1939 werd ook naar een gestructureerde samenwerkingsvorm gezocht. Door de oorlog en de verslechterde verbindingen met Indonesië kwamen een aantal Indonesiërs in de knel. Alle organisaties vormden tezamen eind 1939 een Komité Penolong Kaoem Indonesia (Hulpcomité voor Indonesiërs) dat in zulke gevallen bijstand kon verlenen. Begin 1940 stelde Roepi voor een permanent overlegorgaan te vormen voor overleg over zaken als de organisatie van conferenties, het alfabetiseringswerk en de individuele hulpverlening.

Het Comité voor Hulpverleening aan de Burgerbevolking van China werd in november 1937 opgericht om de slachtoffers van de Japans-Chinese oorlog te helpen. Tot de vijf leden van het initiatiefcomité behoorde Ariono Koesoemo Oetoyo. In het breed samengestelde erecomité zetelden het oud-lid van de Raad van Indië, Koesoemo Joedo, Soejono en de arts met verlof Soewarno. Van Indonesische zijde werd het comité volop ondersteund; vooral de S.V.I.K. was hierin actief en trad driemaal op. In februari 1939 gingen 16 leden naar Londen waar ze tweemaal optraden voor het Engelse China Committee en eveneens tweemaal voor de televisie een uitvoering gaven. Zowel financieel (900 pond) als artistiek was de tournee een groot succes.

Alle Indonesische organisaties namen zitting

Winter 1938. V.l.n.r. Madeleine Hubrecht, verloofde van Hadiono Koesoemo Oetoyo naast haar, Setiadjit, Rasono Woerjaningrat, Daliloeddin, Soenardi.

in het Comité voor Steunverlening aan de Noodlijdenden van Bodjonegoro, dat van maart tot juli 1939 ruim duizend gulden bijeenbracht voor de slachtoffers van de hongersnood in die plaats. Drie S.V.I.K.-uitvoeringen, tombola's en projectieplaten in bioscopen hielpen mee het bedrag in te zamelen. In het comité van aanbeveling zetelden dertig hoogleraren en vijf Kamerleden.

Het Indonesisch Vredes Bureau deed in maart 1938 een oproep om financiële steun. Bij uitblijven daarvan zou het Bureau moeten worden opgeheven. Waarschijnlijk gebeurde dit, omdat nadien het I.V.B. niet meer werd genoemd. Ook de beide Studieclubs traden na 1937 niet meer in de openbaarheid en zijn waarschijnlijk eveneens in stilte overleden.

Abdoelmadjids "Stemmen uit Indonesia" bleef bestaan en groeide uit tot een veelgelezen en veelgeciteerd periodiek. Vanaf oktober 1937 verscheen het in gedrukte vorm. In mei 1938 droeg Abdoelmadjid de redactie over aan Hadiono Koesoemo Oetoyo en Soedjono Djoened Poesponegoro, die zich in Indonesië voor het blad zou inzetten. Abdoelmadjid bleef medewerker, vooral voor vakbondszaken, terwijl in totaal omstreeks vijfentwintig Indonesiërs in Nederland tot de kring van medewerkers behoorden. De redactie werd begin 1940 uitgebreid met twee in 1939 aangekomen studenten, Moh. Ibnoe Hadjar en S.H. Tajibnapis. In maart 1940 verscheen het laatste nummer. De door de Duitse bezetting vrijwel verbroken verbindingen met Indonesië maakten vanzelfsprekend de uitgave van een blad met berichten uit de Indonesische pers onmogelijk.

Van de op Indonesië gerichte persdiensten verscheen "Inpressa" niet meer. Persindo bleef actief met Palar als drijvende kracht, maar nu ondersteund door Abdoelmadjid. Daarnaast richtte Tamzil in 1937 de Indonesische Persdienst (Inperdi) op, die in 1938 wegens geldgebrek zijn activiteiten staakte.

De gematigde P.I.

De Roepi nam vanaf 1936 de centrale positie in de Indonesische gemeenschap over van de P.I., die zich tevreden stelde met de positie als politieke vereniging van Indonesische studerenden. In de politieke opstelling kwam sinds eind 1936 in grote lijnen geen verandering. De voorpostrol was verleden tijd; de taak was beperkt tot het "dienen, uitdragen, verdedigen der algemene beginselen en streven van de Indonesische nationale beweging". In dat kader werd voortdurend sterke nadruk gelegd op het belang van eenheid in de nationalistische beweging. Ontwikkelingen in het moederland werden eerst en vooral naar deze maatstaf beoordeeld. Kritiek op partijen en personen in Indonesië bleef daarom ook grotendeels achterwege, en was bij de spaarzame gelegenheden gematigd en constructief. Met meer of minder nadruk werd de dreiging van het fascisme uit Duitsland, Italië en Japan aangeroerd. Tamzil schreef een aantal beschouwingen over de internationale situatie van de meest uitgesproken antifascistische toon. Daarin besprak hij ook de rol van de Sovjet-Unie. Hij was het waarschijnlijk die al in februari 1938 schreef over de houding der democratische staten, waartoe hij ook de Sovjet-Unie rekende, dat Engeland, Frankrijk en Amerika zich tegenover de agressiepolitiek van de fascistische staten toegefelijk en lankmoedig toonden. Daardoor werd het vredesstreven van de Sovjet-Unie gehinderd. In 1939 liet hij zich nog veel uitgesprokener uit. De leidende kringen in Engeland en Frankrijk "willen in feite geen pact met de Sowjets, gooien het liever op een accoordje met Nazi-Duitsland. [...]

De reactionaire activiteiten van deze groepen, die alleen kunnen handelen in hun eigen groeps- en klassebelang, al dan niet ondersteund door de fascisten-centrales, dragen ongetwijfeld de verantwoordelijkheid voor het traineren der onderhandelingen in Moskou [over een anti-agressiepact].

Er is slechts één antwoord mogelijk: dat het pact van de vrede zo snel mogelijk gesloten wordt en dat de volkeren zich aaneen sluiten, dat werkelijk democratische regeringen aan de macht komen, die handelen zullen in het waarachtig belang der volkeren."

Setiadjit liet zich begin 1940 uit over de wereldoorlog. "Het is geen oorlog voor de democratie, voor de bescherming der kleine en zwakke naties, voor de vrijheid, en ook geen oorlog zonder meer, maar een oorlog van de imperialisten voor de herverdeling van de wereld. [...] Het is een gigantische strijd voor de controle van de wereldmarkten, grondstoffengebieden, invloedssferen en koloniën!" Duitsland, Engeland en Frankrijk kregen alle de nodige verwijten toegevoegd.

Bestuur P.I. 1938.
V.l.n.r. Sidartawan, Parlindoengan Loebis, Ilderem.

Lustrumfeest P.I. 10-12-1938.
Saroso Wirodihardjo (links) en Soemitro Djojohadikoesoemo.

Zijn uitspraken passen in de Moskouse lijn, die de wereldoorlog als een imperialistische zaak zag, waarin de Sovjet-Unie zich neutraal opstelde, daartoe in staat gesteld door het niet-aanvalsverdrag met Duitsland.
De P.I. kwam in deze periode ook weer regelmatig bijeen, waar referaten over de Indonesische en internationale situatie werden gevolgd door onderlinge discussie. Ook gematigde Nederlandse sprekers en bezoekers waren hierbij actief. Het P.I.-blad verscheen weer regelmatig en werd steeds opener. Vanaf juli 1938 nodigde het niet-leden uitdrukkelijk uit bijdragen in te zenden. Tevens werden vanaf dat nummer alle artikelen gesigneerd. De jaargang 1938 van "Indonesia" werd besloten met een jubileumnummer dat het zesde lustrum luister moest bijzetten. In het lustrum-erecomité zetelden de acht meest vooraanstaande nationalistische leiders, die in unieke eensgezindheid zich hier tezamen vonden, aangevuld met vier Nederlanders, van wie drie uitgesproken S.D.A.P.-leden. Onder hen was ook Evert Kupers, de N.V.V.-voorzitter. In het lustrumcomité zetelden Moewalladi, Setiadjit, Ilderem, Loebis en Sidartawan.
In de inleiding tot het 130 bladzijden tellende lustrumnummer zette het P.I.-bestuur zijn huidige positie uiteen:
"De fascistische agressie bedreigt in de laatste jaren Nederland en Indonesia.
Een samenwerking van het Indonesische Volk en zijn Nationale Beweging met democratisch Nederland op voet van gelijkheid en wederzijdse waardering is de enige weg die beide Volken uit de hen bedreigende gevaren kan bevrijden. De Perhimpunan Indonesia is voor een volledige gelijkstelling van Nederland en Indonesia binnen de grenzen van de Grondwet, omdat de verbreking van de banden niet in het belang is van beide Volken.
In het besef dat een volk geen plichten kan vervullen zonder democratische rechten, streeft de Perhimpunan Indonesia daarom naar democratische hervormingen en naar gelijke behandeling der beide Volken op economisch, politiek en militair gebied. In dit verband is zij voor vermeerdering van democratische rechten en voor de invoering van een democratische regeringsvorm. Het is slechts door democratische rechten dat een volk staatkundig kan worden opgevoed en nationaal bewust kan worden gemaakt."
De bundel bevatte 18 bijdragen, waarvan 7 uit Indonesië waren toegezonden. Behalve de leden van het lustrumcomité schreven Abdoelmadjid (over vakbeweging), Tamzil (over cultuur), Hadiono Koesoemo Oetoyo (over Spanje), Soedjarwo Tjondronegoro (over de Indonesische pers) en Siti Aminah (over de Indonesische vrouw). Met de namen van de mannelijke schrijvers is waarschijnlijk tevens de leiderskern van de P.I. geïdentifi-

P.I.-deelnemers aan de derde conferentie van de World Student Association, Parijs, augustus 1938. V.l.n.r. Soedjarwo Tjondronegoro, Soenioto Sastrosoeparto, Moerti Moerman, Rozai Koesoemasoebrata, Soegeng Notohadinegoro (zittend), Maroeto Daroesman, Noermattias Oesman.

ceerd. De inhoud van het jubileumnummer was weinig opmerkelijk; de bekende thema's werden besproken op een al bekende manier. Met de viering van het zesde lustrum in Amsterdam op 10 december 1938 toonde de P.I. ondubbelzinnig van welke zijde het meeste heil werd verwacht. Loebis en Moewalladi benadrukten de gematigde koers: samenwerking met Nederland op basis van gelijkheid en democratische rechten voor Indonesië. Als enige Nederlander sprak Kupers, die een ereplaats aan de bestuurstafel had gekregen. Hij sprak zijn steun uit aan het streven van de P.I. en de petitie-Soetardjo. Hij besloot als volgt: "Trekt met ons op als trouwe kameraden! Het N.V.V. en de S.D.A.P. zullen met de P.I. samenwerken in het belang van het verdrukte Indonesische volk. Wanneer gij, leden van de P.I., straks afgestudeerd terugkeert naar Indonesië, herinnert u dan de kameraadschappelijke verhouding, die er tussen ons groeide en vergeet daar in de archipel nimmer, dat het beste deel van de Nederlandse arbeidersbevolking uw strijd om democratische rechten met grote belangstelling gadeslaat en u daarbij steunen wil, daar waar het steunen kan." De bijeenkomst werd besloten met krontjong, pentjak en traditionele dans.

De misschien niet uit woorden, maar wel uit daden blijkende oriëntatie op de sociaal-democratie deed de communisten pijn, hoeveel lof ook over de P.I. werd uitgestrooid. In "Het Volksdagblad", opvolger van "De Tribune" als orgaan van de Communistische Partij Nederland (in plaats van Holland), liet Roestam Effendi daarvan blijken. Samenwerking tussen S.D.A.P., N.V.V. en P.I. achtte hij een goede zaak. Kracht en doeltreffendheid van zulk een bondgenootschap was echter slechts gewaarborgd als ook de C.P.N. hierin deelnam, als "beste en strijdvaardigste deel van het democratische volk van Nederland".

S.D.A.P. en N.V.V. hadden zich echter al sinds het begin van de Volksfront-tactiek geheel afwijzend betoond ten opzichte van de toenaderingspogingen van communistische zijde. Van samenwerking hoe dan ook, in organisatorisch of incidenteel verband, kon geen sprake zijn. Als uitvloeisel daarvan moest ook de P.I. kiezen tussen S.D.A.P. en C.P.N. De keuze viel op de sociaal-democratie, waarbij het er weinig toe doet of dit om tactische of principiële redenen geschiedde. Men achtte wellicht het verwezenlijken van de nieuwe doelstellingen kansrijker bij de grote, min of meer respectabele S.D.A.P. dan de kleine, gewantrouwde C.P.N. Maar voor deze laatste waren de druiven zuur. Een opmerkelijke zaak in dit verband was de geaccepteerde medewerking van bekende C.P.H.-aanhangers onder de P.I.-leden aan sociaal-democratische organisaties. Zo werd Abdoelmadjid Indonesisch medewerker van het N.V.V. en werd ook Setiadjit geaccepteerd als spreker op sociaal-democratische vergaderingen. Het is onwaarschijnlijk dat zij onder valse vlag, met verloochening van hun verleden en als "communistische infiltranten" handelden. Daarvoor waren hun daden aan iemand als Palar te bekend. De S.D.A.P., die in deze periode zeer wantrouwend stond ten opzichte van communistische bekeerlingen, moet overtuigd zijn geraakt van de oprechte verandering van gezindheid van Setiadjit en Abdoelmadjid. In het geval van Setiadjit vergiste de S.D.A.P. zich toch blijkbaar, gelet op diens al aangehaalde uitlatingen in "Indonesia" begin 1940. Als een van de weinige ook in zijn uitlatingen aan te wijzen communisten bleef ook Tamzil over, die overigens binnen de P.I. volop ruimte kreeg om zich in woord en geschrift te uiten.

Na de lustrumviering trad een nieuw bestuur aan. Sidartawan werd voorzitter, Ilderem secretaris/penningmeester en Goenara Kartapranata commissaris. Goenara was in 1931 als student elektrotechniek begonnen, maar raakte daarmee in de problemen. Toen ook nog zijn toelage ongeregeld binnenkwam, overwoog hij terug te gaan. Daarvan kwam het niet en hij verdiende als fotograaf zijn levensonderhoud. Dit bestuur werd al binnen een jaar uitgebreid met Setiadjit, die als voorzitter ging optreden. Tot aan de Duitse bezetting van Nederland veranderde er weinig aan de P.I.-koers. Illustratief hiervoor was bijvoorbeeld de in lovende bewoordingen besproken rede van het Anti-Revolutionaire Kamerlid Meyerink in een P.I.-vergadering. De jarenlang verbroken samenwerking met Chung Hwa Hui werd op initiatief van de P.I. hersteld. Samen publiceerden zij in mei 1939 een manifest om China in de strijd tegen Japan te steunen en werden bijeenkomsten georganiseerd. Op internationaal vlak leidde Setiadjit de P.I.-delegatie in augustus 1939 op de derde conferentie van de World Student Association in Parijs over

Aankomst Soekiman op Schiphol, 1-6-1939. V.l.n.r. vooraan: Abdoelrachman, Abdoelmadjid, Setiadjit, Sidartawan; achteraan: Tjokrohadikoesoemo, Soekiman.

"democratie en natie". De Nederlandse, Chinese en Indonesische delegaties publiceerden hier gezamenlijk verklaringen over China, beurzen voor studenten uit Indonesië, de oprichting van een volledige universiteit in Indonesië en de Nederlandse collegegelden. Setiadjit werd in het bestuur van de Association gekozen.

In mei 1939 kwam Soekiman naar Nederland. Het N.V.V. had hem gevraagd als deskundige aan de Arbeidsconferentie in Genève deel te nemen; een zelfde functie die Salim in 1929 en 1930 vervulde. Soekiman, voorzitter van de pandhuisbond, maakte van de gelegenheid gebruik bij de minister van koloniën de belangen van zijn bondsleden en andere vakbonden te bepleiten. De P.I. benutte gretig de mogelijkheid om met de nationalistische voorman te overleggen.

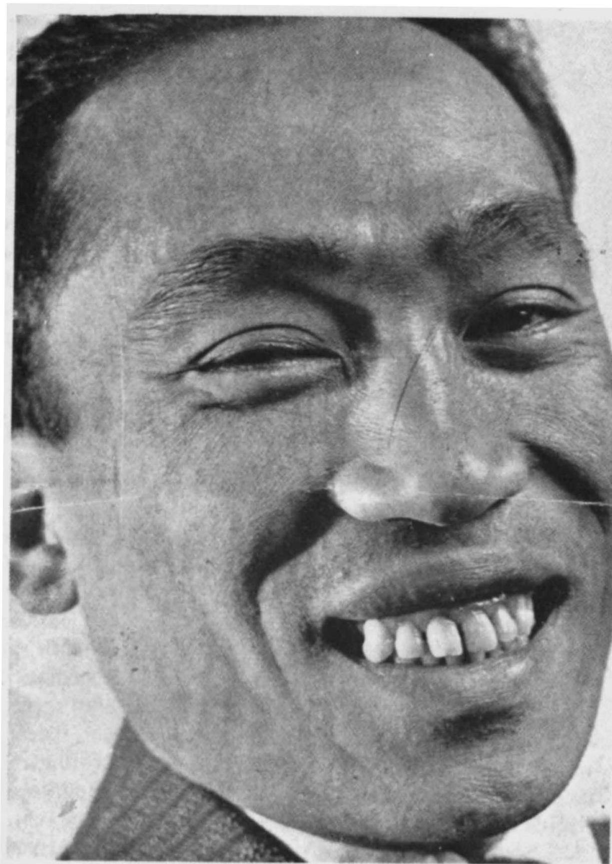
Het al genoemde Kamerlid Meyerink kreeg van de P.I. het verzoek ondershands te willen informeren of de P.I. zou kunnen worden afgevoerd van de lijst van voor ambtenaren verboden verenigingen. In oktober 1938 kreeg hij te horen dat de P.I. zich met een verzoekschrift zou moeten wenden tot de minister-president onder overlegging van statuten en programma. De P.I. reageerde snel en diende op 14 oktober het rekest in, dat op verzoek van de P.I. mondeling werd toegelicht bij een audiëntie op 27 oktober bij minister Welter. Tezelfdertijd stelden S.D.A.P.-Kamerleden bij de voorbereiding van de begrotingsbehandeling eveneens de vraag of het verbod gezien de "aanzienlijke kentering ten goede" in de houding van de P.I. niet kon worden ingetrokken.

Welter vroeg om toezending van statuten en programma, die hij in januari 1939 ontving. Welters verzoek was aanleiding de statuten te wijzigen en ze in overeenstemming te brengen met de nieuwe opstelling. Het verzoek van de P.I. werd om advies voorgelegd aan de Nederlandse Centrale Inlichtingen Dienst en het bestuur in Indië. Beide adviseerden tegen opheffing van het verbod. Zij achtten statuten en programma slechts een façade, waarachter zij communistische en anti-Nederlandse actie constateerden. Aan "Indonesia" werden citaten ontleend - uit artikelen en verslagen van bijeenkomsten en internationale congressen - die dit moesten staven. Op het ministerie - inmiddels was het september 1939 - werd wat genuanceerder geoordeeld, en werden ook de contacten met S.D.A.P. en N.V.V. in de afweging betrokken. Tot een intrekking van het verbod kwam het echter niet. De beslissing werd aangehouden en de P.I.-leden moesten zich op een geheime lijst blijven laten registreren.

Roestam Effendi in het isolement

Voor Roestam Effendi, die in 1937 opnieuw werd gekandideerd en herkozen als Tweede-Kamerlid leidde de omslag in de communistische koers tot een paradoxaal resultaat. De harde opstelling van de C.P.H. had de steun van de P.I.; de gematigde, open koers na 1936 leidde niet tot meer steun en aanhang, maar tot isolement. Roestam zette in februari 1937 in zijn begrotingsrede de nieuwe communistische positie uiteen:

"Wij, communisten, zijn voorstanders van de onafhankelijkheid van Indonesia, omdat wij op het standpunt staan van het zelfbeschikkingsrecht der volkeren. In alle landen zijn de communisten de beste en consequente verdedigers van de nationale onafhankelijkheid der onderdrukte volkeren. Maar de losmaking van Indonesia van Nederland dient niet in alle omstandigheden te geschieden. Wij zullen deze losmaking nimmer bevorderen, indien ze ten gunste van de fascistische Staten moet uitvallen. Van ons, communisten, is niet te verwachten, dat wij het internationale fascisme gaan helpen versterken door tegemoet te komen aan zijn kolonialen honger. En daarom, zoowel de Nederlandsche als de Indonesische communisten, zullen onder geen enkele voorwaarde gedoogen, dat Indonesia door de fascistische roovers zal worden aangevallen en verdeeld. Wij eischen, dat een democratische Regeering in Nederland de veiligheid en de integriteit van Indonesia zal garandeeren en beschermen. Wij, communisten, zullen alles doen om te verhinderen, dat het onderdrukte Indonesische volk in handen komt van het moderne barbarisme, dat het op het oogenblik belaagt. Dit is onze heilige ernst en geen ijdele manoeuvre onzerzijds. Ik ben er van overtuigd, dat dit standpunt door de groote meerderheid van de nationale vrijheidsbeweging wordt gedeeld, omdat ook de nationale beweging in Indonesia er belang bij heeft de democratie te verdedigen, die haar de mogelijkheid biedt haar nationale idealen te voeden, te ontwikkelen en te versterken! Ik ben

Roestam Effendi.

er evenzeer van overtuigd, dat het democratische deel der Nederlandsche bevolking er niet aan denkt Indonesia op dit oogenblik aan zijn lot over te laten. Ook hun kan de veiligheid van Indonesia niet onverschillig blijven."
In het verlengde hiervan sprak hij zich uit voor een Indonesische volksmilitie, die door hervorming van het bestaande leger tot stand zou kunnen komen. In februari 1938 leverde Roestam ernstige kritiek op de "reactionnaire koloniale politiek en de terugwijkende houding van Regeering tegenover het Japansche en Duitsche fascisme". De regering had door haar daden getoond aan een samenwerking "op voet van gelijkheid, democratie en sociale verheffing" geen behoefte te hebben. De Japanse dreiging stond in Roestams rede voorop, daarom ook wees zijn partij "propaganda of actie voor het losmaken van Indonesië van Nederland" af. Roestams rede ontlokte het nodige commentaar aan zijn collega-parlementsleden. Over de standpuntverandering zei hij in tweede instantie: "Wij schromen niet onze houding te herzien om de democratische krachten te mobiliseeren en te versterken tegen het fascistische barbarisme".
In het antwoord van minister van koloniën Welter, die altijd serieus inging op Roestams redevoeringen, raakte deze ook aan de problemen die Indonesische namen met zich meebrengen:
"Hiermede kom ik op het verbanningsoord aan den Boven-Digoel, waarover de heeren Joekes en Roestam hebben gesproken. Ik ben nooit een bewonderaar geweest van dat verbanningsoord.
De Voorzitter: Zou ik Zijne Excellentie de opmerking mogen maken, dat de geachte afgevaardigde heet Effendi en niet Roestam.
De heer Welter, Minister van Koloniën: Nu u dit ter sprake brengt, Mijnheer de Voorzitter, wil ik als mijn meening te kennen geven, dat de geachte afgevaardigde Roestam heet en niet Effendi, hetgeen 'heer' beteekent.
De Voorzitter: Ik moge den heer Minister doen opmerken, dat de geachte afgevaardigde hier bekend staat als Effendi, zoodat ik Zijne Excellentie zou willen verzoeken zich daaraan te houden.
De heer Welter, Minister van Koloniën: Ik wil mij gaarne voegen naar uw wensch, Mijnheer de Voorzitter!"
In 1939 veroorloofde Roestam zich in zijn repliek ook enige stijlbloempjes ten opzichte van de minister, waarmee hij tevens de - ongewijzigde - opvatting van de C.P.N. over het regeringsbeleid uiteenzette:
"Mijnheer de Voorzitter! De Minister van Koloniën is een boeiende en meesleepende spreker en zelfs niet van humor gespeend. Hij verstaat de kunst het zakelijke met het sentiment te doorweven, en wellicht ook omgekeerd. Hij kent het temperament en de gevoelige snaren van het Indonesische volk bij uitstek. Hij heeft in zijn betoog weer getracht op de gevoelige snaren van de Indonesische bevolking te tokkelen. Hij vergiste zich, als hij meende, dat hij hierin geslaagd was. Want gevoelvolle woorden alleen zullen niet in staat zijn gevoellooze feiten weg te redeneeren.
Het heeft mij inderdaad getroffen, dat zelfs binnen het kader van het mogelijke de Regeering tot niets bereid is.
De Minister heeft oudergewoonte weer zijn liefde betuigd aan het land mijner geboorte. Ik màg liefdesverklaringen wel. Het ligt misschien aan mijn jeugdigen leeftijd, misschien ook aan de Oostersche romantiek, waarin ik grootgebracht ben. Het kweelen van liefdessonnetten bij lichten maneschijn kan bij ons wel zijn bekoring hebben. Doch wanneer men deze liefhebberij bedrijft in het donkere woud, waar hongerige fascistische wolven en jakhalven rondzwerven, gereed om elke onnoozele prooi te bespringen, dan doet het twijfel rijzen aan den ernst en realiteitszin van den minnezanger.
Als men de ministerieele rede van haar sentimenteele franjes ontdoet, dan ontwaart men niets anders dan de reactionnaire tendens, die het heele beleid van de Regeering kenmerkt."
Roestams begrotingsrede van februari 1940 kende een andere toonzetting dan de drie vorige. De wereldoorlog was uitgebroken,

voorafgegaan door een opmerkelijk niet-aanvalsverdrag tussen de Sovjet-Unie en Duitsland. In de communistische optiek was de wereldoorlog een strijd van imperialistische machten onderling. Frankrijk en Engeland waren nu "de meest actieve drijvers van den oorlog" en poogden "dezen oorlogsbrand voortdurend uit te breiden". Het was geen anti-fascistische oorlog, maar een "zuiver imperialistische worsteling om de opperheerschappij". In het verlengde hiervan trok Roestam als in de jaren voor 1936 ten strijde tegen de Nederlandse "heerschende klasse". Het koloniale bezit was als "voornaamste bron van oorlogsgevaar" een "voortdurende bedreiging van de veiligheid" van het Nederlandse en Indonesische volk. Aan de Indonesische eisen voor zelfstandigheid met het recht op afscheiding diende te worden voldaan. De voorstanders van het behoud van een band met Nederland werden weer onthaald op een scherpe veroordeling. De S.D.A.P. werd opnieuw in het imperialistische kamp geplaatst. Zijn onverzoenlijke rede leverde hem diverse vermaningen van de voorzitter op en een enkele zinsnede werd uit de Handelingen geschrapt.

In tweede instantie reageerde Roestam op Stokvis, die hem had gewezen op zijn in vorige jaren ingenomen stellingen:

"De heer Stokvis voerde mij gisteren aan verschillende stellingen, die ik nog verleden jaar in deze Kamer heb verdedigd. Dit behoeft geen tegenspraak, evenmin een verklaring. De heer Stokvis had blijkbaar niet goed naar mijn uiteenzettingen in eerste instantie geluisterd, anders zou hij zelf daarin het antwoord op zijn bezwaren kunnen vinden. Toen was het nog mogelijk door het sluiten van een vredesfront den oorlog tegen te houden en de fascistische agressie te bedwingen. Maar het was de partij van den heer Stokvis, nationaal en internationaal, die elke gemeenschappelijke actie van de werkende massa tegen de fascistische agressie saboteerde, in navolging van het Engelsche imperialisme. Nu is er een imperialistische oorlog, waarvan de Westersche imperialisten de grootste drijvers zijn!

De heer Stokvis beweerde klakkeloos, dat de huidige oorlog door toedoen van de Sovjet-Unie is uitgebroken. Zulk een ongebreidelde fantasie kan slechts in het reformistische brein van de sociaal-democratie rijpen." [...]

"De heer Effendi: Ja, Mijnheer de Voorzitter! Het is voor mij geen wonder, dat de heer Stokvis, deze sociaal-democratische paladijn van het Westersche imperialisme, de stelling gaat verkondigen, dat het Indonesische volk liever onder het Nederlandsche gezag wegteert, dan vrij leeft in een socialistische maatschappij, onder leiding van een zelf gekozen eigen volksregeering. Dit blijft voor rekening van den heer Stokvis, maar ik verzeker u, Mijnheer de Voorzitter, dat het Indonesische volk wel het zijne zal denken. Ten slotte riep de heer Stokvis gisteren nog pathetisch uit 'Indonesiërs, pas op. Kent uwe zaak!' Inderdaad, de Indonesische massa moet thans meer dan ooit waakzaam zijn tegen de reformistische gevaren, die de heer Stokvis in de gelederen der nationale beweging poogt binnen te smokkelen. Wanneer ik de nationalistische voormannen critiseer, dan is dat juist om hen tegen dergelijke verlokkingen van de sociaal-democratie te behoeden! De heer Stokvis wees quasi op de zeer moeilijke positie van de nationalistische leiders op dit oogenblik. Hij had oprechter tegenover mijn landgenooten moeten zijn! Want hij wist, en hij moest weten, dat thans niet de nationalistische leiders in een buitengewoon moeilijke positie verkeeren, maar het Nederlandsche imperialisme, dat de heer Stokvis in Indonesia wenscht te schragen en te bestendigen."

Roestams parlementaire werk beperkte zich vrijwel tot zaken met betrekking tot Indonesië en Suriname. Heel zelden sprak hij over andere zaken, zoals bijvoorbeeld over de Gooische Tram, waar hij zich als inwoner van Laren nauw bij betrokken kon voelen.

Roestam was in deze jaren een volgzaam lid van de C.P.N., die trouw de koers van Stalin, met al zijn accenten en plotselinge koerswisselingen volgde. Als trouw Stalinist werd hij in 1936 beloond met een reis naar de Sovjet-Unie. In 1937 verscheen zijn uitgebreide reisverslag onder de titel "Van Moskou naar Tiflis". Roestam verbleef voornamelijk in de Kaukasus, waar hij de wijze waarop de Sovjet-Unie het nationaliteitenprobleem oploste in de praktijk wilde bestuderen. Het spreekt vanzelf dat in zijn verslag slechts ruimte was voor allerlei superlatieven over de ontwikkelingen in de Sovjetstaat. Desondanks is het een vlot leesbaar verhaal, dat niet geheel ten onder gaat in slaafse bewondering. Hij wisselt eigen ervaringen en gespreksverslagen af met historische en technische uiteenzettingen en heeft vooral veel aandacht voor de positie van de Islam en de op de communistische revolutie gevolgde emancipatie van de vrouw. Aan de persoonsverheerlijking van Stalin wijdt hij slechts de laatste twee van de 180 bladzijden van zijn boek. Een jaar later verscheen van zijn hand de brochure "Recht voor Indonesië", die uitmondt in een warm pleidooi voor inwilliging van de petitie-Soetardjo. In de communistische pers was Roestam vanzelfsprekend de man die regelmatig over Indonesische zaken schreef. Andere Indonesiërs uitten zich hier, en dan nog onder schuilnaam, slechts een enkele maal.

Voor de Internationale Rode Hulp bleef Indonesië een belangrijk punt van agitatie in de eigen periodieken en brochures. Die agitatie kreeg een grote impuls met de komst naar Nederland van J.H. Philippo, die Indonesië

Soekaesih.

was uitgezet vanwege zijn vermoede betrokkenheid bij de herleving van de P.K.I. Hij was vergezeld van zijn echtgenote, Raden Soekaesih, die één van de weinige vrouwelijke bannelingen in Digoel was geweest. Op een conferentie van de Rode Hulp in oktober 1937 verschenen beiden voor het eerst in de publiciteit:
''Begeleid door haar echtgenoot en Roestam Effendi, die later haar redevoering vertalen zou, betrad onze Indonesische makker, mevrouw Philippo-Raden Soekaesih, de zaal. Diepe ontroering maakte zich van de gedelegeerden meester, toen een Amsterdamsche vrouw deze kleine vrouw met haar ernstig en intelligent gezicht begroette en haar een bos anjers overhandigde. En het was zeker het hoogtepunt in deze zo goed geslaagde conferentie, toen Soekaesih zich van haar plaats verhief en de conferentie in haar moedertaal, het Maleis, toesprak.
'' 'Ik betuig hiermede', aldus begon Raden Soekaesih haar redevoering, 'mijn dank voor de warme ontvangst, die mij en mijn echtgenoot door de Nederlandsche Rode Hulp bereid werd. Ik moet mij als Indonesische vrouw verontschuldigen, omdat ik hier temidden van deze vele ervaren strijders, maar een domme vrouw ben, maar ik wil mij uitspreken omdat ik gedreven word door het leed van het Indonesische volk. Ik wil hier verhalen over de schandelijke behandeling, die de aanhangers van de nationale beweging van de zijde der politie ondervinden.' ''
Hierna vertelde zij in de zwartste kleuren over de toestanden in Boven-Digoel. Op dezelfde conferentie hield G.J. van Munster een rede over Indonesië. Er werd besloten een brochure uit te brengen met Van Munsters rede, uit te werken in overleg met Soekaesih. De brochure verscheen een maand later. De zesduizend exemplaren waren binnen enkele weken uitverkocht en een herdruk volgde. De inhoud van de brochure vertelde het leven van Soekaesih, omlijst met andere voorbeelden van rechteloosheid en politiewillekeur in Indonesië. Met Soekaesih als trekpleister begon in december een lange reeks vergaderingen van de Nederlandse Rode Hulp. De opkomst hiervoor was ondanks de flinke toegangsprijzen overweldigend - 500 bezoekers waren geen uitzondering -, de Rode Hulp won vele leden en haalde veel geld op. In een periode van twee maanden sprak zij op 25 bijeenkomsten. Muziek, dans en film stonden daarbij eveneens op het programma. Na deze overweldigende publiciteit wordt vanaf maart 1937 nauwelijks meer over Soekaesih bericht. Nog éénmaal trad zij in het openbaar op toen zij Louis de Visser op zijn openbare zestigste verjaardagsfeest in het Concertgebouw in het Indonesisch gelukwenste. Het echtpaar Philippo bleef overigens actief op de achtergrond in de C.P.N., ook tijdens de Duitse bezetting. In 1946 keerden beiden terug naar Indonesië.

Kunstvoorstellingen

De culturele activiteiten van de Indonesiërs in Nederland kregen in 1936, zoals al vermeld, organisatorisch vorm in de S.V.I.K. - de Studentenvereeniging ter bevordering van Indonesische Kunst. Daarvoor en ook daarnaast was er echter sprake van artistieke uitingen, van in Nederland wonende Indonesiërs en van bezoekers uit Indonesië. Hardjodiringgo bleef actief in verschillend verband tot omstreeks 1935. Zijn gezelschap Ardjoeno was tot eind 1931 zeer actief, maar werd in de loop van 1932 ontbonden. Naast het gezelschap bestond er enige tijd een Huize Ardjoeno aan de Heemskerckstraat 8 in Den Haag. Het tehuis was bedoeld voor alle Javanen, studerend en niet-studerend, die Javaanse kunst in de ruimste zin demonsteerden, en een plaats van samenkomst ''van 'blank en bruin' voor alle gedachtenwisselingen buiten 'Godsdienst en Politiek'.'' Ook verzorgde het tehuis de thuisbezorging van maaltijden. Dit initiatief leed spoedig schipbreuk. Eind 1932 kwam voor Ardjoeno in de plaats een vereniging Slamet Hindia, die zich ''zelfcorrectie en arbeidzaamheid'' ten doel stelde. Onderdelen waren een afdeling ''werkverschaffing'' en ''kunst''. De eerste afdeling leverde baboes, djongos en kokki's, de tweede organiseerde een aantal voorstellingen. Duurzaam en succesvol waren geen van beide afdelingen, noch de gehele vereniging.
In 1933 vormde Hardjodiringgo met Waloe-

Hardjodiringgo.

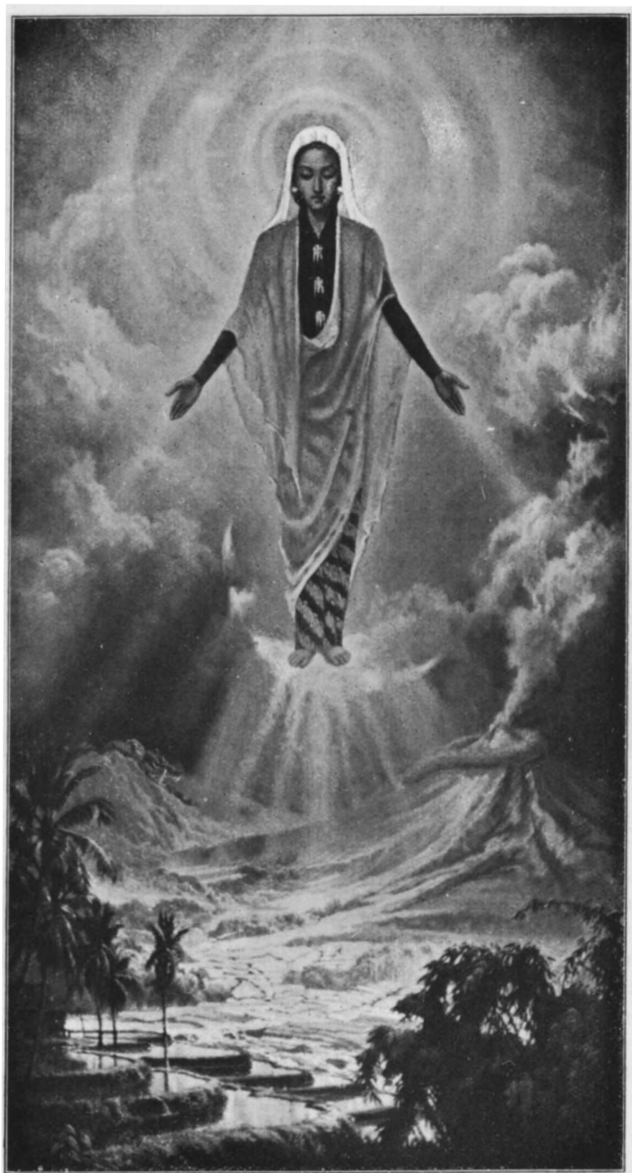

jo en Soemardi het "Javaansche kunstenaarstrio" dat om den brode voorstellingen verzorgde. De laatstgenoemden waren eind 1932 begonnen met gezamenlijke optredens. Soemardi, ex-voorzitter van de P.I., trad op als Raden Iskander. Zijn rechtenstudie was door zijn politieke activiteiten en door geldgebrek in het gedrang geraakt. Met de nodige vertraging deed hij in 1935 doctoraalexamen. Politiek actief was hij sinds 1933 niet meer. Waloejo, neef van de soenan, was in 1923 als H.B.S.-leerling in Nederland aangekomen. Zijn daaropvolgende rechtenstudie verliep moeizaam. Geld uit Indonesië kwam niet meer, dus moest hij een eigen bron van inkomsten creëren, want voor terugkeer voelde hij niet. Waloejo en Hardjodiringgo traden ook solo op. Waloejo was als zodanig nog in 1938 in Parijs actief. Afdelingen van Oost en West en Boeatan organiseerden veelvuldig optredens, waar de al genoemden en, incidenteel, andere studenten optraden. Ook de Kaoem Moeda Indonesia had een eigen muziekgezelschap Tjahja Timoer.

Ook Jodjana maakte nog enkele tournees door Nederland, maar was veel minder actief dan in de jaren twintig. In mei 1936 richtte hij in Zuid-Frankrijk het "Centre Jodjana" op, waar les werd gegeven in bewegingsleer, dans, zang en toneel. De cursus duurde drie jaar, maar de school stond ook open voor zomer- en vakantiecursisten. Jodjana, zijn echtgenote en een Indonesische medewerker leidden het centrum. Buiten het oprichtingsbericht zijn geen gegevens over het functioneren van het centrum bekend. Een jaar later trad Jodjana weer enkele malen op in Nederland en in februari 1938 in Boedapest.

Over de oprichting van de S.V.I.K. in november 1935 is al geschreven en haar activiteiten bij feestelijke gebeurtenissen en als publiekstrekker bij weldadigheidsvoorstellingen zijn genoemd. Naast de vele optredens - menig verzoek om op te treden moest overigens worden afgewezen - hield de S.V.I.K. in eigen verband ook lezingen over kunst en cultuur. De S.V.I.K. telde ook Nederlandse leden, zelfs één bestuurslid. Tegen goede betaling was de S.V.I.K. ook bereid voor allerlei organisaties op te treden. In maart 1938 werden twee zeer actieve leden, Prijono en Hapsoro Wresnodiworo, bij hun vertrek naar Indonesië, tot erelid benoemd. Hapsoro besloot zijn Europees verblijf met een dans-toernee door Scandinavië. Tot hun collectieve vertrek eind 1939 bleef de Vorstenlandse adel de dienst uitmaken in het S.V.I.K.-bestuur. Soehoenan Hamzah, sinds 1933 in Nederland en na enkele jaren scheikundestudie omgezwaaid naar rechten, werd de nieuwe voorzitter. Voor artistieke activiteiten van Indonesische studenten was naast de S.V.I.K. geen ruimte meer. Wel kwamen, met de verbeterde verbindingen, Indonesische groepen zelf naar Nederland. In 1931 bezocht een grote Balise dans- en muziekgroep Nederland. Op de Internationale Koloniale Tentoonstelling in Parijs trad deze groep, geleid door het Volksraadlid Soekawati, met groot succes op. In Nederland werden eveneens een aantal voorstellingen verzorgd, alsook een optreden voor de koningin

een loflied op de Indonesische boer en zijn liefde voor de grond, de grond van Indonesia. De tekst was in het Nederlands, op rijm en had geen politieke achtergrond. Op het gebied van de beeldende kunst moet Frans Basoeki Abdullah worden genoemd, zoon van Mas Abdullah, al rond de eeuwwisseling in Nederland. Deze later beroemde schilder was vanaf 1936 leerling op de Academie voor Beeldende Kunsten in Den Haag. Zijn komst naar Nederland was wellicht het werk van de Jezuïeten. Zijn werk betrof vaak religieuze onderwerpen. Naast Basoeki Abdullah studeerden enige Indonesiërs voor tekenaktes, maar artistiek actief op hun vakgebied waren zij niet.

Maria-Middelares, uitdeelster aller genaden; schilderij Frans Basoeki Abdullah.

op het paleis Het Loo. Eerder dan de bedoeling was keerden de Baliërs, geplaagd door koude en heimwee, terug naar hun dorpen.
In 1938 kwam het beroepsgezelschap "Dewi Dja's Indonesische Dansers" naar Nederland. Dertig leden van het gezelschap waren al enkele jaren op een wereldtournee, die hen via Brits-Indië en Europa naar de Verenigde Staten zou moeten brengen. Het professionele gezelschap bracht een gevarieerd programma, waarin diverse Indonesische eilanden een aandeel hadden. In nazi-Duitsland boekte Dewi Dja veel succes, wat de P.I. het verwijt in de mond gaf dat de groep zich liet gebruiken voor de fascistische koloniale propaganda.
In literair opzicht kende Noto Soeroto geen opvolgers. In "Soeara Roepi" stond éénmaal een moeizaam sonnet. De Wageningse Roepileden voerden in november 1938 een spreekkoor op: "De boeren van mijn land",

De diverse studentengroepen

Het aantal studenten in Nederland dat in 1930 omstreeks 150 bedroeg liep in 1931 nog op tot 175, maar daalde vervolgens geleidelijk tot ongeveer 100 in 1936. Daarna steeg het aantal weer, zodat er in 1940 140 à 150 Indonesische studenten verbleven. Het verloop van het aantal studenten volgt vrij nauwkeurig de economische conjunctuur. De groep rechtenstudenten was nog steeds verreweg het omvangrijkst. De opleiding Indisch recht in Leiden trok in de periode 1930-1940 ruim 90 studenten; dezelfde studie aan de concurrerende Utrechtse universiteit trok er maar tien. De Leidse rechtenstudenten bleven de P.I. domineren; in de Roepi werd er blijkbaar bewust naar gestreefd de bestuurlijke bevoegdheden te spreiden. Van al de juristen promoveerde er slechts één: Soekanto in juli 1933 op "Het gewas in Indonesië religieus-adatrechtelijk beschouwd". Diverse promotieplannen konden door geldgebrek geen doorgang vinden.
De medische studie trok een zeventigtal Indonesische studenten. Als in de voorgaande periode waren het overwegend ouderen, die voor aanvullende studie naar Nederland kwamen om het Nederlandse artsdiploma te verwerven. Leiden nam hierbij de leidende positie over van Amsterdam en trok omstreeks 45 studenten. Van de medici promoveerden Boentaran Martoatmodjo (juli 1931), Moh. Djamil (mei 1932), de Batakse Protestant, zwager van Moelia, Aminoeddin Pohan (juni 1932), Sartono Kartopati (in Bonn in 1932), Abdoel Patah (juli 1935), J.E. Karamoy (in Düsseldorf in 1935) en de al genoemde Soedjono Djoened Poesponegoro (mei 1938). Vijf van hen waren in dienst van het gouvernement en met een studie-opdracht of -verlof in Nederland. Sartono Kartopati promoveerde eerst in Bonn en trok toen naar Leiden waar hij in 1933 zijn artsdiploma behaalde. Abdoel Patah reisde een aantal keren mee op bedevaartschepen en

Doctoraalexamen Poesponegoro, 10-6-1930. V.l.n.r. zittend: Elly Nix, Poesponegoro, Soekanto, Siti Soendari, Sidarto Dibjopranoto, mw. Djoemhana; staand: Djoemhana Wiriaatmadja, Lie Oen Hock, Roesbandi, Soewardi Tjokroatmodjo, Djokomarsaid, Koessardjono, Sidartawan, Maria Ullfah Achmad, Lie Oen Tjeng.

werkte zeven jaar bij het Nederlandse gezantschap in Djeddah. Zijn ervaringen hier maakte hij ten nutte in een ook voor niet-medici interessant proefschrift over de medische zijde van de bedevaart naar Mekka.
Andere studies trokken veel minder Indonesiërs. De Technische Hogeschool in Delft trok nog ongeveer 20, de Indologie-opleiding in Leiden en de Landbouwhogeschool in Wageningen elk vijftien, de Rotterdamse Handelshogeschool tien en de veeartsstudie in Utrecht vijf studenten. De Delftse studie kende de meeste uitvallers. Rotterdam leverde nog twee promovendi. Aboetari logenstrafte de pessimistische verwachtingen die Oudemans in 1921 over hem koesterde. In december 1928 deed hij doctoraalexamen, in juli 1930 zijn accountantsexamen en hij promoveerde in juni 1932 op "De verhouding van de koloniale tot de theoretische economie". Aboetari was in de periode 1925-1927 actief in de P.I., zelfs bestuurslid, maar trok zich daarna terug. Voor en na zijn promotie werkte hij als accountant in Nederland. De tweede promovendus was Hidajat, die van 1919 tot 1924 in Rotterdam had gestudeerd. Zijn plan in oktober 1929 te promoveren ging niet door en leek van de baan. In juli 1936 kwam het toch tot een promotie op "De monopolie-theorie van Franz Oppenheimer". Of Hidajat en zijn Nederlandse vrouw in de tussenliggende jaren in Indonesië woonden of daarheen na 1936 vertrokken is mij onbekend.
Andere academische studies trokken slechts enkelen. Het verstrekken van beurzen ten behoeve van een studie Oosterse talen werd in 1931 gestaakt. Van de vier bursalen deden er twee doctoraalexamen. Prijono bekroonde zijn studie zelfs met een dissertatie. In juni 1938 verdedigde hij zijn proefschrift "Sri Tañjung; Een Oud Javaansch Verhaal". Prijohoetomo was hem op dit vakgebied in 1934 voorgegaan. In december 1933 promoveerde Moelia tot doctor in de letteren op "Het primitieve denken in de moderne wetenschap". Moelia, tijdens de Eerste Wereldoorlog in Nederland tot onderwijzer opgeleid, was in Indonesië na terugkeer een man van gezag en had een aantal jaren zitting in de Volksraad. In 1929 kreeg hij een studieopdracht. Hij studeerde pedagogiek in Amsterdam en rechten in Leiden, studies die hij in Leiden bekroonde. Moelia was verder actief onder de Protestantse Indonesiërs in Nederland.
De vrouwelijke studenten, vóór 1930 nog zeldzaam, kregen op universitair niveau meer dan tien opvolgsters. Van hen overleed Kamar Roekmi plotseling in augustus 1938, op een tijdstip dat zij vlak voor de voltooiing van haar studie stond. Een andere rampspoed trof de jonge studente Pinkan Supit uit Menado. In 1930 haalde zij haar kandidaatsexamen Indisch recht in Leiden. Een jaar later, tijdens de doctoraalstudie, werd zij met een zenuwziekte opgenomen in een inrichting in Oegstgeest. Haar kwaal was volgens de artsen ongeneselijk. Een jaar later haalden haar ouders haar op. Indonesische vrouwen waren, zoals al vermeld, in bestuurlijk opzicht zeer actief. De studentes kregen daarbij steun van de echtgenotes van een aantal Indonesische artsen, die voor aanvullende studie in Nederland vertoefden.
Buiten de academische studies waren het nog steeds onderwijzersopleidingen op lager en middelbaar niveau die een flink aantal, om-

Het strand van Katwijk. V.l.n.r. Jo Loebis, Indiase student, Rasono Woerjaningrat, Parlindoengan Loebis, Soenardi, Elly Soumokil, Adnin, mw. Poernomo, Djalal Moechsin (staand), Soegeng Notohadinegoro, onbekend, Sidartawan.

streeks twintig, Indonesiërs trokken. Middelbare opleidingen raakten minder in trek; niet meer dan 10 à 15 studerenden vielen in deze categorie. Daarnaast waren er Indonesiërs te vinden in allerlei scholen. Zelfs op zeevaartscholen op Texel en in Delfzijl verschenen Indonesische leerlingen. Meer dan in de categorie universitaire studenten vielen hier mislukkingen te noteren. Vaak was men op eigen gelegenheid naar Nederland gekomen, met overspannen verwachtingen over de mogelijkheden. Omdat deze categorie studerenden in het algemeen minder financiële armslag had en kapitaalkrachtige steun uit het moederland ontbrak, leidde een mislukte studie tot grote problemen. Toen ook nog de crisis toesloeg en de kans om werk te vinden drastisch verminderde, kwam een aantal studenten in grote problemen. In een aantal gevallen eindigde dit met een terugkeer als behoeftige op rijkskosten naar Indonesië. Zo'n als vernederend ervaren terugkeer poogde men vaak zo lang mogelijk te vermijden. Een voorbeeld in dit verband is Bambang Soeparto. Deze door een Nederlander aangenomen zoon mislukte als medisch student (1925-1929). Toen hij weigerde terug te keren verbrak zijn pleegvader alle banden. De P.I. steunde hem enige tijd. Hij raakte vervolgens geheel aan lager wal. Eerst gaf hij nog lessen Javaans en Maleis, later werd hij reiziger en colporteur. Tenslotte ontbrak hem elke bron van inkomsten en werd hij afhankelijk van de liefdadigheid van een Rotterdamse evangelist die ook voor gratis onderdak zorgde. In 1932 keerde hij op 's lands kosten terug naar Indië.

Andere Indonesiërs verkregen nog inkomsten als lid van een Indonesisch orkest of als "bruine" figurant in toneelstukken of films. Soms ging het echter ook goed. Een succesverhaal was dat van Eddy Soetisma. Deze katholieke zoon van zeer eenvoudige dessalieden, kwam met een H.I.S.-diploma in 1923 als scheepsjongen naar Nederland. Om zijn studie te betalen monsterde hij zo nu en dan nog aan op een schip. Nadat hij enkele boekhoudcursussen had gevolgd en een tijd lang op diverse kantoren had gewerkt opende hij een eigen administratiebureau dat adviseerde in belastingzaken en boekhoudingen bijhield.

In de Indonesische gemeenschap genoten de familieleden van soenan en sultan een hoge status. Van de hoven van de Mangkoenegoro en de Pakoe Alam kwamen geen studenten. Ook de Nederlandse autoriteiten, die vaak mede verantwoordelijk waren voor hun uitzending, volgden hun ontwikkeling nauwgezet. Hun studieresultaten en, vaak nog belangrijker, hun instelling in Nederland waren van groot belang voor de positie die zij zouden gaan innemen aan de Vorstenlandse hoven. Het gouvernement had de nodige invloed op de verdeling van functies aan de hoven. In de jaren dertig studeerden vier zoons en drie kleinzoons van de soenan in Nederland. Van de sultan volgden eveneens vier zoons voortgezet onderwijs in Nederland (één al sinds 1919 toen de sultan nog kroonprins was), terwijl ook twee neven hier vertoefden. Deze groep uit de Vorstenlandse aristocratie had aanzienlijke invloed op de Indonesische gemeenschap. Bij de oprichting van de Roepi speelden zij een grote rol, terwijl ook verder in Roepibesturen en -comités veelvuldig een beroep op hen werd gedaan. In de S.V.I.K. speelden zij, min of meer vanzelfsprekend, eveneens een hoofdrol. Voor een groot deel van deze groep gold dat zij de laatste jaren van de middelbare school in Nederland volgden en verder gingen met een studie Indologie of Indisch recht. Slechts enkelen voltooiden hun studie. Het grootste gedeelte was nog bezig toen in 1939, na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, alle in Nederland verblijvende studenten op ouderlijk bevel repatrieerden. Het elftal vluchtte voor de oorlogsdreiging; in een keer was de Indonesische gemeenschap van een aantal gezaghebbende leiders beroofd. Enkele maanden eerder was Pangeran Hadinegoro vertrokken, die sinds omstreeks 1914 in Nederland vertoefde, en bijna twintig jaar Delftse studie zonder doctoraal succes afsloot. Ook Soekadari, neef van de sultan, vertrok, na bijna 15 jaar Nederlands verblijf, en zonder zijn rechtenstudie af te ronden. De vier sultanszonen, "Henk" Dorodjatoen (de latere sultan Hamengkoe Boewono IX), "Pim" Tinggarto (later Praboeningrat), Raisoelngaskari (later Bintoro) en Ila'oel Kirami moesten allen hun studie afbreken. Dorodjatoen en Tinggarto waren in 1930 op het Haarlemse gymnasium gekomen. Zij waren in de kost bij de rector van de school, Van Mourik Broekman. Hoewel hun ijver en gedrag werden geroemd lukte het beiden toch pas in 1934 het begeerde einddiploma te behalen. Samen gingen ze naar Leiden: Dorodjatoen voor Indologie, Tinggarto voor In-

De broers Koesoemo Oetoyo. V.l.n.r. zittend: Soetodo, Ariono; staand: Hadiono, Oemarsono, Oetopo.

disch recht. Regelmatig deden zij hun tentamens. Zij onthielden zich van politieke activiteiten. Dorodjatoen vervulde bestuursfuncties in de studentenwereld. Raisoelngaskari was in 1934 eveneens zijn indologiestudie begonnen. Hij was één van de drijvende krachten in de S.V.I.K. De jongste van het viertal, Kirami, begon in 1937 zijn studie Indisch recht. Alle vier waren lid van het Leidse Corps. Vooral de oudste twee onderscheidden zich in hun dagelijks bestaan weinig van de Nederlandse corpsstudenten.
Koesoemo Oetoyo, vooraanstaand regent en Volksraadlid, stuurde in totaal zes zonen naar Nederland. Op de hier afgedrukte foto staan er vijf bijeen. Later kwam nog Moorianto, die in Delft ging studeren.
Ook vielen in deze periode voor het eerst ''tweede-generatie''-studenten te noteren. Zoons en dochters van Asmaoen, Casajangan, Pangeran Ario Mataram, Noto Soeroto, Radjiman, Soangkoepon, Soesilo en Soewarno meldden zich aan Nederlandse onderwijsinstellingen.
De Koninklijke Militaire Academie in Breda leverde elf Indonesische officieren af. Onder hen waren er een aantal die na 1945 hoge functies in het republikeinse leger zouden bekleden, zoals Didi Kartasasmita en Soeriadi Soeriadarma. Van een latere jaargang, maar wel deels tegelijkertijd, was er Sjarif Hamid Alkadri, de latere sultan Hamid II van Pontianak, die telkenjare een van de beste studenten van zijn jaargang was. Zijn superieuren waren daarover en over zijn uitnemend gedrag zeer ingenomen.
De Studiecommissie van ''Oost en West'' zette haar werk in deze jaren op dezelfde voet voort als tevoren. De subsidieverlagingen konden worden opgevangen. Aan het eind van de jaren dertig moest zelfs het aantal gedelegeerden, verantwoordelijk voor de directe belangenbehartiging van de studenten uit Indonesië, worden uitgebreid. Van de studiefondsen voor Indonesische studenten werd het Max-Havelaarfonds in 1931 opgeheven. De Tjandistichting bleef bestaan, maar verlegde zijn activiteiten naar Indonesië. Incidenteel werd nog steun verleend; zo kreeg Prijono een maandgeld om zijn promotie mogelijk te maken. De Nederlandsch-Indische Onderwijs- en Studiekas overleefde de crisis. De directe zorg van de N.I.O.S. betrof gemiddeld een zestal Indonesische studenten; een klein aandeel in het totaal van gemiddeld 130 ''Indische'' studenten. Het Tehuis voor Indische Studenten werd per 1 januari 1933 opgeheven. Indonesische studenten meden het gebouw, waardoor het nooit aan het doel kon voldoen. Toen moest worden bezuinigd was het Tehuis een willig slachtoffer.
Zoals hier en daar al terloops genoemd was een aantal Indonesiërs actief als onderwijzer in Javaans of Maleis. Tot in de jaren dertig kende de Leidse universiteit hulpleraren. Daarnaast gaven een aantal studenten incidenteel les aan taalinstituten of aan individuele studenten. Zo voorzag Soeleiman als repetitor in zijn levensonderhoud. De bekendste namen op dit gebied bleven echter Prijohoetomo en Nimpoeno. Eind 1932 deed Prijohoetomo zijn doctoraalexamen in Leiden,

Prijohoetomo.

waarna hij zich zette aan een ambitieus publikatieprogramma. Daarvan kwam in 1934 zijn dissertatie als eerste uit: ''Nawaruci'', de uitgave van een Middel-Javaanse prozatekst. In 1937 verschenen drie boeken op zijn vakgebied: ''Javaansche Spraakkunst'', een bundel ''Javaansch-Nederlandsche Gesprekken'', bedoeld om Javaan en Nederlander elkaars spreektaal te leren en een ''Javaansch Leesboek'', een bewerking in modern Javaans van vier teksten uit de oudere Javaanse letterkunde. Zijn lectoraat aan de Utrechtse universiteit bleef Prijohoetomo al deze jaren vervullen. Een enkele keer liet hij zich verder nog verleiden tot een lezing voor ''Oost en West'' over zijn vakgebied. In Indonesische kring of in politiek opzicht was hij niet actief.
Nimpoeno is in het vorige hoofdstuk al uitvoerig geschetst als actieve en toen ook enige spraakmaker van de Indonesische Protestanten. In die hoedanigheid komt hij later nog aan de orde. Zijn onderwijswerk ging even-

eens verder. Hij werkte aan de Amsterdamse M.T.S. tot 1935, toen hij werd ontslagen omdat zijn vakken van het lesrooster werden geschrapt. Pas na grote moeite, en persoonlijk ingrijpen van Idenburg, ex-gouverneur-generaal, kreeg hij een wachtgeld uitgekeerd. Aan de Kweekschool voor de Zeevaart in Amsterdam vond hij vervolgens een betrekking. Nimpoeno schreef een aantal boekjes waarin hij voor een breed publiek en voor zelfstudie taalonderricht verschafte. In 1928 al verscheen zijn "Omong-Melajoe (Maleisch Praten)". In 1930 volgde "Tjara Djawi (Javaans)", samen met een college-leraar en vooral op gebruik door de suikeremployés gericht. In 1936 kwam "Tjarakan" uit, een methode om het Javaanse schrift te leren. In 1941 liet hij nog een "Maleis leerboek voor de bemanning van Zee- en Luchtvaart" verschijnen. Van de boekjes verschenen diverse herdrukken. Nimpoeno beperkte zich niet tot de talen, maar was ook onvermoeibaar in het uitleggen van de zeden en gewoonten op Java. Daarover schreef hij uitgebreid in "Wolanda Hindia; Zendingstijdschrift voor Jongeren", waarvan hij sinds 1929 redacteur was. Zijn artikelen hierover in 1929 en 1930, in 1934 nog eens herdrukt in het "Tijdschrift voor Zendingswetenschappen", werden in 1941 gebundeld tot "Javaanse Adat; Wat de Nederlander in Indië dient te weten van de zeden en gewoonten van het Javaanse volk"
Nimpoeno mocht in 1938 een artikel bijdragen aan de "Indische Gids" over het veertigjarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina. Zijn gematigde politieke positie bleek daarin. De positieve toon overheerste en de kritiek die op allerlei punten werd geformuleerd bleef gematigd en opbouwend. "Saamhorigheid" en "samenwerking" op basis van wederzijdse waardering en hoogachting vormden de kern van zijn verhaal.

Bezoekers

In vorige hoofdstukken is telkens aandacht besteed aan bezoekers uit Indonesië, die voor speciale gelegenheden of met een bijzonder doel tijdelijk in Nederland vertoefden. Al eerder zijn in dit verband Soetomo en Soekiman genoemd, van wie het bezoek mede een politiek doel diende. De in 1927 voor het eerst opgevoerde begrotingspost die Indonesische gezagsdragers tot een oriënterend bezoek aan Nederland in staat stelde viel ten offer aan de bezuiniging. Een van de laatste bezoekers onder de regeling was R.A.A. Soejono, die van april 1930 tot april 1931 Nederlands-Indië vertegenwoordigde in Genève en op een congres in Londen van de Parlementaire Unie. Zijn studieopdracht betrof de landbouweconomie. Een tweede verblijf duurde veel langer. Van 1936 tot 1940 was hij aan het ministerie van koloniën toegevoegd, in het bijzonder als deskundige wat betreft de rubber. Onder de gematigde Indonesiërs had Soejono veel gezag en invloed.
Een enkele maal verschenen nog op eigen gelegenheid Indonesische aristocraten in Nederland. De kroonprinsen van Deli en Serdang reisden aldus in 1931 door Nederland en Europa. Twee hoogtijdagen in het koningshuis trokken grotere delegaties naar Ne-

Mangkoenegoro VII met vrouw en dochter aan de lunch in "Oud-Wassenaar"

Koningin Wilhelmina en prinses Juliana in gesprek met Siti Koesoemawardhani na de voorstelling in paleis Noordeinde, 28-12-1936. Op de achtergrond prins Bernhard en Mangkoenegoro VII.

derland. Het huwelijk van prinses Juliana en prins Bernhard in januari 1937 was de aanleiding voor de overtocht van vertegenwoordigers van alle vier vorsten uit Djokja en Solo. Mangkoenegoro VII kwam zelf, vergezeld van vrouw en dochter en secretaris Noto Soeroto; voor het eerst bezocht een regerend Javaans vorst Nederland. Hij verbleef vier maanden in Nederland, waar hij het kasteel Oud-Wassenaar betrok. De andere vorsten lieten zich door een zoon vertegenwoordigen. Ook uit Langkat en Serdang verschenen delegaties. Een zeer bijzonder gebeuren tijdens de feestelijkheden was de opvoering door de dochter van de Mangkoenegoro van enkele serimpidansen voor koningin en prinses in paleis Noordeinde. De begeleiding geschiedde door het hoforkest van de vorst, dat in Solo speelde. De muziek werd per rechtstreekse radioverbinding overgebracht. Op de huwelijksdag reed de vorst te paard, met de andere adjudanten van de koningin, achter de koninklijke karos.

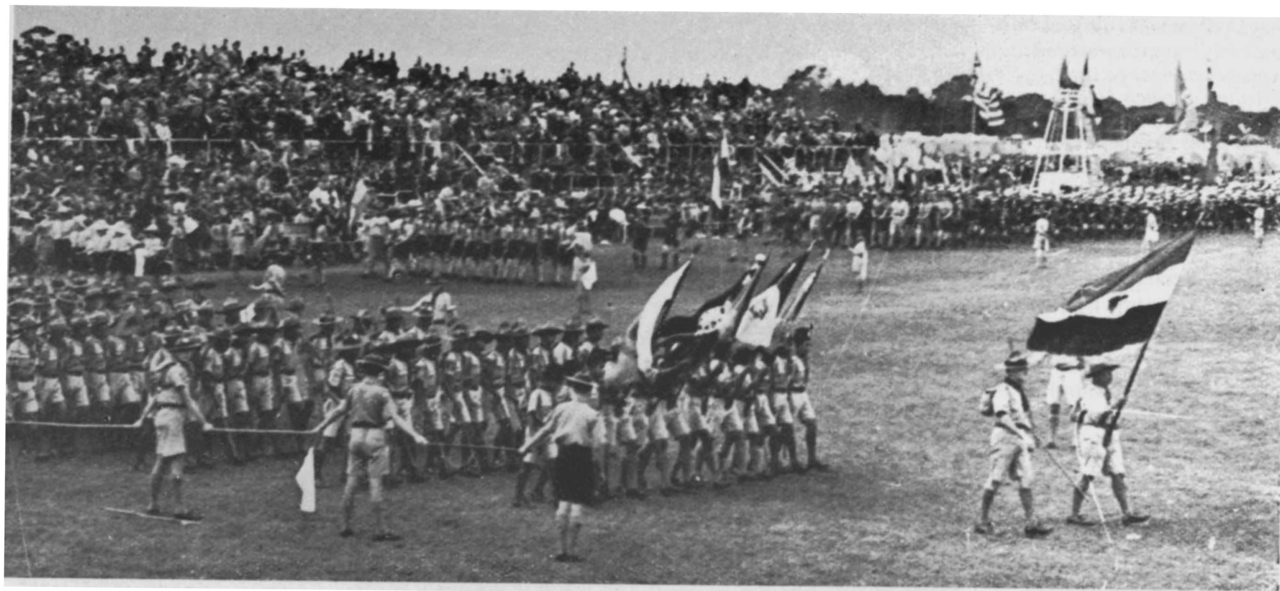
Grootser opgezet nog waren de feestelijkheden rond het veertigjarig regeringsjubileum van koning Wilhelmina in augustus 1938. Indonesië nam in het programma een prominente plaats in: een speciale tentoonstelling in het Koloniaal Instituut en in de huldigingsoptocht een groot aantal praalwagens die in het teken stonden van "de Eenheid van het Rijk in Oost en West". "Oost en West" organiseerde de optocht van 11 praalwagens, 60 paarden en 850 deelnemers. De Javaanse vorsten waren wederom allen vertegenwoordigd door naaste familieleden, terwijl de sultans van Langkat, Deli en Boeloengan zelf waren gekomen. Zij allen werden met veel eerbetoon ontvangen en bij alle feestelijkheden op een ereplaats gezet. Een uitvoerig officieel programma werd aangevuld met excursies en contacten met het bedrijfsleven.

Op de Wereldjamboree die in de zomer van 1937 in Nederland plaatsvond, waar twintigduizend padvinders uit 41 landen bijeenkwamen, ontbrak ook een Indonesische delegatie niet. Zorgvuldig verdeeld over de diverse bevolkingsgroepen werden 74 padvinders afgevaardigd. Een uitgebreide geldinzameling maakte de uitzending mogelijk; het gouvernement droeg hiertoe bij door twee postzegels met toeslag uit te geven. Een verslag uit "D'Oriënt" vertelt het volgende over "Het Indische Kamp":

"Men zou het kunnen noemen, het 'kamp der netheid'. Inderdaad, properder, eenvoudiger, degelijker en smaakvoller kamp is er op de heele 'Jamboree' niet aan te wijzen!

Onze Indische padvinders zijn meer dan voortreffelijk voor den dag gekomen. Niet 'overstelpends' als de Amerikanen, geen pompeus gedoe, maar sobere degelijkheid, zooals dat thuishoort in een kamp van padvinders. Trouwens, het heele optreden der Indische padvinders is een succes geweest. Het begon al bij de aankomst, waarover men bereids in 'd'Oriënt' heeft gelezen. Nadien is er voor deze dappere mannekes een bewonderende geestdrift opgelaaid, welke haar hoogtepunt bereikte, toen het Indisch contingent onder leiding van Hopman Ranneft, 4 Augustus j.l. voor H.M. de Koningin en Prins Bernhard defileerde voor het aanbieden der meegebrachte geschenken.

De manier, waarop de Indische jongens in looppas tot voor de tribune kwamen, halt en

De opmars van de Indische delegatie op de jamboree.

front maakten naar de Koninklijke loge en den padvinders-groet brachten, moet menig 'Indisch'-kloppend hart goed hebben gedaan. Enkele maten van het 'Wilhelmus' voortgebracht door fluiten van het Amboneesch muziekcorps weerklonken. . . toen stapten parmantig drie der kleinsten met de groote geschenken stevig in de armen geklemd naar de tribune toe, de trappen op, om daar hun gaven. . . gaven, waaraan elke padvinder in Indië had bijgedragen door zèlfverdiend geld. . . aan te bieden aan Chief Scout en Prins Bernhard.
Het was aardig, het was prachtig, het was indrukwekkend.
Hopman Ranneft sprak woorden van aanhankelijkheid jegens het Koninklijk Huis; dan maakten de Indische padvinders opnieuw front en eensklaps klonk het, keurig tegelijk:
H.O.L.L.A.N.D.
Met Oranje Recht Door Zee.
Een eindeloos handgeklap daverde over en door de tribunes; de padvinders maakten een kwartdraai rechts en terwijl de pijpers speelden: Piet Hein, marcheerden ze af.
Bravo, Indische padvinders, dat was knap werk, waarop Indië trotsch en waarvoor het jullie dankbaar zal zijn. Daar werd in alle eenvoud een demonstratie gegeven van jùllie zijde van Groot-Nederland, die beter dan mooie woorden bewezen, hoè na eigenlijk jullie mooi Indië wel tot het Moederland staat. . . zonder dat dit nu wel overal op de juiste wijze wordt beseft.
En dank het kamp zelf. Hier is iets gewrocht, waarvoor tienduizenden per dag vol eerbiedige bewondering stilstaan. Jullie hebben natuurlijk heimelijk gelachen om de groote verbazing der menschen om die geweldige bamboe, waarvan de keurige afrastering werd gemaakt, om jullie mooie propaganda-kaarten, tegen regen en zon beschut door een compleet atappen-afdakje. Jullie hebt genoten om de verrassende uitroepen van het publiek, als het in het centrum van het kamp: die dekselsch gave pendoppo rondliep en zich de ogen uitkeek, naar diorama's, foto's, teekeningen en boekjes over Indië.
Jullie hebt het heel gewoon gevonden dat de tenten zoo volmaakt in de rij stonden, dat de groene 'overkappingen'' zoo frisch waren, de pyama's zoo netjes opgevouwen. Maar de menschen, die dat elders in het kamp wel anders hadden gezien, vonden dat niet zoo gewoon.
En van jullie kamp zijn ze hoofdschuddend verder gegaan, bij zichzelf denkend:
'Die Jamboree, reusachtig. . . maar dat Indische kamp, jandorie, dàt is wat!' ''
Diverse malen toonde de koninklijke familie haar bijzondere interesse in de Indonesische padvinders, die na de jamboree op paleis Het Loo een lichtspel opvoerden ''De vijf geschenken aan den Sultan''.
Op sportief gebied was Nederlands-Indië voor het eerst aanwezig bij de wereldkampioenschappen voetbal van 1938 in Frankrijk. In de eerste ronde werd met 6-0 verloren van Hongarije, de latere tweede van het tournooi. Dit betekende uitschakeling. De eerste officiële wedstrijd tegen Nederland enige tijd later leek een debacle te worden. Na 23 minuten was de achterstand 5-0. De Nederlandse spelers kregen vervolgens de wenk het iets rustiger aan te doen. De rijksgenoten werden ontzien. Het werd ''slechts'' 9-2.

Protestanten en katholieken

In protestantse kring werd al langer naar mogelijkheden gezocht de Christelijke Indonesiërs in Nederland bijeen te brengen en te be-

hoeden voor de gevaren van de Nederlandse vrijheid; in allerlei opzichten, maar vooral moreel en politiek. Op 26 december 1930 werd tijdens een van de conferenties in Driebergen, waar regelmatig Nederlandse en Indonesische christenen uit de zendingssfeer bijeenkwamen, een vereniging van Indonesische Christen Jongeren (I.C.J.) opgericht. Initiatiefnemers waren natuurlijk Nimpoeno en verder Moelia en Paul Tindas. Nimpoeno werd voorzitter. De I.C.J. telde ongeveer dertig leden, onder wie ook Chinezen, en organiseerde telkenjare met Pasen en Kerstmis een reünie in Zeist in het studiecentrum van de N.C.S.V. Deze trokken veel meer dan alleen leden. Een vakantie, in fraaie omgeving, onder eigen landgenoten en een aantrekkelijk programma, leerzaam en ontspannend, waren voor de komst van Indonesiërs, Chinezen en Nederlanders verantwoordelijk. De I.C.J. stelde zich ten doel haar leden in allerlei opzichten tot steun te zijn, vooral bij aankomst en het vinden van huisvesting. Een eigen orgaan had de I.C.J. niet. Nimpoeno was tot 1938 voorzitter. In datzelfde jaar werd tevens de naam Perhimpoenan Kristen Indonesia (Perki - Vereniging van Indonesische Christenen) aangenomen. Vanaf omstreeks 1938 deed Perki ook volop mee met de gezamenlijke activiteiten van de Indonesische gemeenschap, voorzover deze geen politieke inslag hadden of zouden kunnen hebben.

Soegijapranata (links) en Reksaatmadja na hun priesterwijding.

Nimpoeno was ook in deze jaren de meest actieve vertegenwoordiger van zijn groep. Voor de gereformeerde zuil was hij de aangewezen spreker, schrijver of raadsman over Indonesische zaken. Zo verscheen hij op allerlei conferenties, zetelde in commissies en sprak hij zelfs voor de christelijke omroepvereniging N.C.R.V. nadat hij in 1931 een reis naar Indonesië had gemaakt.

Ook van Nederlandse zijde was het welzijn van de Indonesische studenten een onderwerp van zorg. In 1933 bestond er een Hervormd Comité dat "leiding en geestelijke steun" wilde verlenen. Het in oktober 1935 opgerichte Comité voor Zedelijke Steunverleening aan Indische Jonge Menschen strekte zijn bemoeiingen uit tot Indische en Indonesische jongelui. De oprichters kwamen uit de Haagse afdeling van "Oost en West" voort en hadden een gerepatrieerde hulpprediker in dienst. Deze reisde het hele land af om directe hulp te verlenen, vooral bij huisvesting. Ook het verschaffen van vakantie-adressen was een belangrijke taak. Dit Comité was van algemeen protestantse aard en benadrukte die achtergrond in zijn werk niet. Veel gerichter was het werk van ds. J. Verkuyl, die in 1935 door de Gereformeerde Kerk werd aangesteld als studentenpredikant onder de Indonesiërs en Chinezen in Nederland. In die functie beschikte hij over een veelvoud aan contacten, ook met niet-protestantse Indonesiërs. De opleiding van Indonesiërs tot predikant bleef een zaak die zich in Indonesië voltrok en die afweek van de Nederlandse opleidingen. Pas in 1938 schreven zich de eerste Indonesische theologiestudenten in aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Frits Harahap bezat een in Haarlem behaald gymnasiumdiploma en Radẹn Soedarmo kwam van Java met een middelbare schoolopleiding. De protestanten onder de Indonesische arbeiders en bedienden vonden een plaats in een andere organisatie.

In de katholieke wereld bleven het de Jezuïeten die het grootste aandeel hadden in de opleiding van Indonesiërs op Nederlandse religieuze opleidingsinstituten. Tot 1940 werden 13 Javaanse priesterstudenten tot priester gewijd; allen te Maastricht en op de dag van Maria Hemelvaart. Op de wijding volgde nog een derde jaar noviciaat, waarbij met als standplaats het klooster in het Vlaamse Drongen pastoraal werk werd gedaan.

De Javaanse priesterstudenten werden volop ingezet in het missiepropagandawerk. Zij schreven daartoe in het blad "St. Claverbond" artikelen, die meestal uitmondden in een verzoek tot steunverlening, of waren aanwezig op de veelvuldig gehouden plaatselijke missiedagen of -weken. Soegijapranata

Pentekening van Reksaatmadja, als uitnodiging bij de priesterwijding van twee landgenoten.

schreef over zo'n week in Sittard in augustus 1932:
"Van het eerste oogenblik af voelen wij ons in Sittard thuis. Overal de welbekende Limburgsche hartelijkheid en eerbied voor de geestelijkheid, overal warme sympathie ook voor ons, bruine Paterkes, zonder het hinderlijke, dat een vreemdeling van het gekleurde ras zich dikwerf in vele plaatsen van Nederland getroosten moet. Op de straten hadden we 't druk met het beantwoorden van de groeten, die ons van alle kanten werden toegezonden. Van de kruipertjes op den stoep tot de grijsaard op hunne gemakkelijke stoelen, spelende en rennende kinderen, loopjongens, melk- en groenten-boeren, ijsco-witkielen, chauffeurs van vrachtauto's en luxewagens, arbeiders en verkeersagenten, ze gunden zich de moeite en den tijd voor een knikje of een eeresaluut. Groepjes familie's, die op het trottoir de frissche buitenlucht zaten te genieten, lieten niet na de voorbij loopende missionarissen vriendelijk te groeten. In de dagen immers der missieweek stonden de missionarissen, en niet het minst de Javaansche Paters, in het brandpunt hunner belangstelling. Het gebeurde meer dan eens dat de kinderen op straat ons een kruiske kwamen vragen."
Soegijapranata was hier samen met Michail Reksaatmadja, die tegelijk met hem in 1931 tot priester was gewijd. Reksaatmadja was een kunstzinnig en begaafd man, die tekende en beelden maakte, meestal van religieuze aard. Zijn belangrijkste werkstuk was een monstrans, geïnspireerd door de levensboom, de kakajon, uit het wajangspel. Soegijapranata, die in augustus 1933 naar Indonesië terugging, werd in 1940 de eerste Indonesische bisschop. Voor zijn vertrek publiceerde hij nog de brochure "De Javaan en zijn godsdienst", een afgewogen korte verhandeling over het "mengelmoes van animisme, Hindoeïsme en Islam".
Een soortgelijk drama als bij het begin van de priesteropleiding in Nederland geschiedde in 1937. Pater Constantinus Poespadihardja verwaarloosde, enkele weken voor zijn vertrek naar het moederland, een kou, die uitliep op longontsteking. Herstel bleef uit:
"Twee dagen later constateerde men etterpleuris en bleek onmiddellijk operatief ingrijpen noodzakelijk. Dinsdag-morgen, 13 Juli, werd Pater Poespadihardja naar het ziekenhuis te Gent vervoerd en aanstonds geopereerd, waarbij helaas aan het licht kwam, dat hij reddeloos verloren was. Reeds in den namiddag, tegen half zes, ontving hij de H.H. Sacramenten der Stervenden met innige godsvrucht en groote dankbaarheid, want oprechte dankbaarheid was één der vele, fijne karaktertrekken van dezen zooveel belovenden, jeugdigen Javaanschen Priester.
Tegen half tien in den avond werd de zieke onrustig; een zijner medebroeders, die om hem bij te staan in het gasthuis overnachtte, werd geroepen en begon met de ziekezuster het rozenhoedje te bidden, hardop wilde Pater Poespadihardja meebidden, toen hem dit verboden werd, bad hij stilletjes mede. Na het rozenhoedje zeide de zieke plotseling, 'De Goddelijke Voorzienigheid is toch een mysterie!' 'Ja - werd hem geantwoord en dat ga je nu allemaal in den hemel zien en begrijpen'. Op de vraag, of hij tevreden was, dat O.L. Heer hem kwam halen, nu hij juist gereed was, om volop te gaan arbeiden aan het heil der zielen, antwoordde hij: 'Alles is goed'. Menig schietgebed werden hem dan nog voorgezegd en onder meer het navolgende 'H. Hart van Jezus, ik offer U mijn jonge leven voor Java, Java, Java', waarbij het woord Java veel luider en met bizonderen nadruk werd uitgesproken.
Om kwart over elf zeide hij nog eens tot de Zuster, die hem verpleegd had: 'Dank U wel, Zuster, dank U wel', daarop naderde ras het einde. In zijn rechterhand werd nu het kruis geplaatst, dat hij wel honderdmaal vereerd had; in zijne linker hield hij het rozenhoedje en de kaars. Het was den 13 Juli juist 5 minuten over half twaalf dat Pater Constantinus Poespadihardja overleed; de volgende dag, de 14de Juli, was de laatste dag van het derde

jaar noviciaat, en zou dus voor den overledene ook de laatste dag geweest zijn van zijne 15 jarige opleiding tot Jezuïet!''
Hij werd begraven in Mariëndaal.
De Jezuïeten zonden in 1934 Adrianus Soedjasmin Adihardjana naar Nederland. Deze onderwijzer behaalde aan de R.K. Muziekschool in Utrecht zijn diploma kerkelijke muziek en in Maastricht vervolgens het diploma koordirectie. Hij werd muziekleraar aan het College in Moentilan en tevens adviseur voor kerkmuziek voor de diverse ordes. Adihardjana keerde in juli 1938 terug. Hij reisde samen met zijn broer Ambrosius Adikardjana, die in 1937 tot priester was gewijd. Zijn eerste mis in Venlo, de woonplaats van zijn ''pleegouders'', was een gebeuren waarvoor een heel stadsdeel uitliep.
Voor andere ordes kwamen slechts enkelingen naar Nederland. Twee Javanen werden in Nederland priester Carmeliet, één Kruisheer en één Missionaris van het H. Hart. Ook de Broeders der Onbevlekte Ontvangenis leidden enkele Javanen op. Voor het eerst kwamen er ook studenten van buiten Java. Het waren een vijftal Chinezen uit Borneo en twee Sumatranen.
Diverse Franciscanessenkloosters in Nederland lieten Javaanse meisjes overkomen voor onderwijzeres- of verpleegstersstudie. Onder hen was zelfs een Dajakmeisje, dat in Veghel werd opgevangen.
Van activiteiten onder de Indonesiërs in Nederland wordt nergens melding gemaakt. Vermoedelijk was van zulk werk van enige omvang ook geen sprake. Het enige dat werd genoemd was het contact in 1940 met een gezin dat, zes personen sterk, deel uitmaakte van Dewi Dja's gezelschap, en dat contact zocht met een Javaans sprekende priester. Dat contact resulteerde in de doop van twee van hen.

Het eerste huwelijk in Nederland in de bediendenkring, omstreeks 1930. Het bruidspaar staand links: Mar Kasim, zittend links: Aminah Kasim. Zittend rechts pleegdochter Dewi. Staand nog Aminah Soema en Soemadiwidjaja, die korte tijd later trouwden.

Zeelieden en bedienden

Het bestaan van Indonesische zeelieden en bedienden speelde zich ook in deze periode voor een groot deel geheel gescheiden af van dat van de studenten. Toch waren er in toenemende mate ontmoetingsplaatsen en onderwerpen van gemeenschappelijk belang. Het initiatief ging hierbij uit van de studerenden, die zich meer en meer bewust werden van het bestaan van een grote groep landgenoten in een sociaal-economisch zwakke situatie.
De pogingen van communistische zijde om de zeelieden en hun organisatie Kaoem Moeda Indonesia (K.M.I.) achter zich te verenigen zijn al genoemd. Over de K.M.I. heb ik zeer weinig gegevens gevonden. De vereniging was tot de Duitse bezetting actief. In de gemeenschappelijke activiteiten, onder auspiciën van de Roepi, in Clubhuis Indonesia en allerlei comités, was de K.M.I altijd van de partij. Tevens werd jaarlijks melding gemaakt van de eigen lebaranviering. De enige maal dat een K.M.I.-voorman uit de anonimiteit trad was in februari 1940 toen de P.I. Diponegoro herdacht en Jasin namens de K.M.I. sprak.
Onder de Indonesische zeelieden van de Rotterdamsche Lloyd kwam het in februari 1935 tot verzet tegen nieuwe kortingen op hun lonen. De economische crisis had al eerder tot loonsverlagingen geleid, terwijl bovendien hun beloning slechts de helft van die van een blanke schepeling in gelijke positie was. Bovendien hield de maatschappij nog eens een kwart in, dat pas werd uitbetaald bij het einde van het dienstverband of bij afmonstering. Op 1 januari 1935 kwam hier nog eens een korting van vier procent bij, die als loonbelasting moest worden betaald. Dit laatste was de bekende druppel.
Op een bijeenkomst op 14 februari waar de Lloyd dit meedeelde protesteerden zeven zeelieden, die tevens de inhouding van het kwart van de lonen aanvochten. Zij kregen de aanzegging de volgende dag te verschijnen bij de directie. Zij kwamen, maar niet alleen. Zij werden begeleid door tweehonderd collega's die daarvoor hun werk hadden onderbroken. De directie weigerde te onderhandelen, de zeelieden kregen geen toegang tot het gebouw en werden uiteengejaagd door de politie.
Negen van hen, aangemerkt als ''oproerkraaiers en communisten'' kregen het bevel

onmiddellijk aan te monsteren op een schip dat nog diezelfde dag vertrok. Als straf zou slechts de halve gage worden uitgekeerd.
Bij de aanmonstering verschenen honderd zeelieden, die weigerden hun naam te zeggen. Onder zware druk van politie en chefs bezweken de demonstranten en gaven hun namen. De negen gingen aan boord en vertrokken.
De achterblijvers gaven hun actie nog niet op, maar trokken naar één van de loodsen om hun landgenoten te informeren. Zij werden hier tegengehouden door de portier en het kwam tot een worsteling. De politie arresteerde twee Indonesiërs. Niemand kreeg toegang tot de loods en de zestig schepelingen in de loods mochten niet naar buiten.
Al snel kwam een solidariteitsactie op gang. Communistische havenarbeiders verspreidden een manifest om tot een ''daadwerkelijk strijdbondgenootschap van blanke en bruine werkers'' te komen. Op 21 februari hield het Initiatief-comité ter ondersteuning van de actie der Rotterdamse Indonesische zeelieden tegen de loonbelasting een vergadering in Den Haag, waar 70 Indonesiërs aanwezig waren. Besloten werd de Nederlandse arbeiders om steun te vragen, zowel financieel via steunlijsten als via sympathie-acties. Rondschrijvens en communiqués werden uitgezonden.

Mak Ginem (tweede van links) voor haar woning met v.l.n.r. Djalal Moechsin en haar helpers Mas Mochamad en Joe Lis.

De volgende dag, 22 februari, liet de Lloyddirectie weten dat alle incidenten te wijten waren aan eigenmachtig optreden van ondergeschikte opzichters. De directie zei van het geheel onkundig te zijn. Zij trok overigens wel met onmiddellijke ingang de tijdelijke inhouding van een kwart van de gage en de heffing van de loonbelasting in. De twee arrestanten werden vrijgelaten. De actievoerders hadden een opmerkelijk succes geboekt. Waarschijnlijk was de directie in de afweging van mogelijke ontwikkelingen in het arbeidsconflict tot de conclusie gekomen dat toegeven, en de geringe extra-loonkosten voor eigen rekening nemen, voordeliger was dan een volhouden in het standpunt. Voor 26 februari was door het steuncomité een vergadering in Rotterdam vastgesteld, die wellicht op verdergaande acties of een staking kon uitlopen. Daarmee zouden geplande afvaarten in het gedrang komen. Met het toegeven van de Lloyd was het protest voorbij, de vergadering ging niet door en de Indonesische zeelieden verrichtten weer getrouw hun plichten.
De Kaoem Iboe Indonesia, waar eerder sprake van was, kende blijkbaar geen lang leven, want in november 1939 werd de Kaoem Iboe Indonesia heropgericht als belangenorganisatie van de Indonesische vrouwelijke werkenden. De bestuurssamenstelling neem ik hier over om enkele van deze groep Indonesische vrouwen aan de vergetelheid te ontrukken: Sandijem (voorzitter), Mak Ginem (vicevoorzitter), Pon (secretaris), Ijem (penningmeester), Roosminah I en Roosminah II (commissarissen). Alleen hun namen al laten zien van welk een geheel andere afkomst zij zijn dan de studerenden. Mak Ginem was de enige Indonesische vrouw die een eigen bedrijfje leidde; zij bereidde Indonesische maaltijden, die bij de klanten werden thuisbezorgd. Haar huis aan de Columbusstraat 237 in Den Haag was een trefpunt van de Indonesische gemeenschap.
Van veel meer belang dan de Kaoem Iboe Indonesia was de veel eerder, in 1932, opgerichte Perkoempoelan Islam. Tot de initiatiefnemers behoorde J.L.Ch. van Beetem, dezelfde die in 1926-27 zo hevig met Noto Soeroto botste. Van Beetem was Moslim geworden en had de naam Mohammad Ali aangenomen. Hij zette zich in voor de belangen van de Indonesische werkenden, daar waar Persinggahan tekort schoot. Zijn huis, Taman Persaudaraän (Broederhuis) genaamd, stond altijd open voor Indonesiërs in problemen. In gesprekken met Saiman, alias Pa Bouman, in diens restaurant ''Senang Atie'', waarbij ook Oesin, eveneens restauranthouder, was betrokken, werden de plannen een eigen belangenvereniging op te richten uitgewerkt. De wens een eigen bedehuis en begraafplaats te bezitten vormde hierbij een belangrijke drijfveer.

De eerste begrafenis op grond van de Perkoempoelan Islam. Begraven werd de restaurantbediende Slamet Somo op 10-3-1933. Links staat onder anderen Van Beetem.

Bij oprichting telde de vereniging zestig leden, onder wie enkele studenten. Bedehuis en begraafplaats stonden als doel in de statuten vermeld, evenals steun aan leden in problemen. De vereniging was loyaal aan het Nederlandse gezag. Op de eerste algemene vergadering in oktober 1932, werd de koningin hulde gebracht en erkentelijkheid betuigd voor de koninklijke goedkeuring.
Het gemeentebestuur van Den Haag reageerde snel en positief op het verzoek een Islamitische begraafplaats in te richten. In december 1932 werd meegedeeld dat een deel van de algemene begraafplaats hiertoe was aangewezen. Niet alleen kon met deze eigen begraafplaats volop recht worden gedaan aan de godsdienstige vereisten, maar er was ook sprake van een besparing op de begrafeniskosten. Door in één graf vier overledenen neer te leggen werd de verschuldigde grafhuur aanzienlijk geringer. De nog steeds bestaande Perkoempoelan Islam huurt dit inmiddels uitgebreide stuk begraafplaats nog. In 1935 kwam in Den Haag ook het tehuis tot stand, waar een gebedsruimte was, godsdienstonderricht werd gegeven en een bemiddelingsbureau was gevestigd.
De Perkoempoelan Islam groeide geleidelijk uit tot de algemene vereniging van alle Haagse Indonesiërs. In 1940 telde zij driehonderd leden, die een minieme contributie betaalden. In allerlei opzichten vervulde zij een rol bij het behartigen van de belangen van de werkende Indonesiërs. Bij geboorte, huwelijk, echtscheiding, ziekte en begrafenis, voor de organisatie van slametans, de viering van lebaran, de bemiddeling bij contacten met autoriteiten en politie, voor het schrijven van brieven, voor vertaalwerk in woord en geschrift werd de Perkoempoelan Islam steun en toeverlaat. De contacten tussen de leden, van wie 40 à 50 tot de actieve kern behoorden, verliepen informeel en mondeling. Tot de uitgave van een contactorgaan is het nooit gekomen; de noodzaak daartoe was niet aanwezig en zou bij de vele ongeletterde leden het doel voorbijschieten.
Oesin was de eerste voorzitter van de Perkoempoelan Islam, Van Beetem secretaris. Oesin werd na een jaar opgevolgd door Mohammad Rasjid, die in Nederland voor een akte Duits studeerde. Van Beetem trad terug, maar bleef een sleutelrol op de achtergrond spelen. Hij overleed in 1938. Zijn opvolger als secretaris werd C. Kassanna, die in 1936 voorzitter werd, toen Rasjid voor studie naar Duitsland vertrok. In bestuursfuncties was ook voortdurend de Leidse medicijnenstudent Tjokrohadikoesoemo actief. De vereniging verwierf zich een sterke en gewaardeerde positie in de Haagse gemeenschap. Ook aan de algemene acties en comités nam zij deel.
In 1939 werd een Committee for Islamic Lectures opgericht, dat onder andere de Indonesische studenten over de Islam wilde voorlichten. Daartoe zou een imam uit Londen overkomen. De regent van Tjiandjoer, met verlof in Nederland, werd erevoorzitter van dit comité. Dit comité zou een initiatief kunnen zijn van de reformistische Ahmadijahbeweging, waarvan eind 1939 de zendeling Mirza Wali Ahmad Baig zich in Nederland vestigde. Deze had de opdracht een moskee te stichten in Den Haag. Mirza werd al spoedig een gerespecteerde figuur in Indonesische kring. In de Perkoempoelan Islam genoot hij groot gezag en werd naar zijn raad geluisterd en gehandeld. Aanmerkingen hierop van aanhangers van andere Islamitische stromingen waren er niet; recht- en vrijzinnige, orthodoxe en reformistische Moslims vonden allen een plaats in de Perkoempoelan Islam.

De bestuurstafel tijdens een vergadering van de Perkoempoelan Islam, 1939. V.l.n.r. Kasim, Oesin, Mirza Wali Ahmad Baig, Tjokrohadikoesoemo, Kassanna, Wahban Hilal, Saiman alias Bouman.

Studerenden en arbeiders ontmoetten elkaar aldus in formele zin in de diverse gemeenschappelijke verbanden, maar belangrijker wellicht was de ontmoeting in de Indonesische restaurants of met de Indonesiërs die ''uitzendingen'' verzorgden: de dagelijkse thuisbezorging van een Indonesische maaltijd. Ook bij feestelijkheden was er sprake van zulk informeel contact. De grote sociale afstand werd echter niet geheel opgeheven door het versterkte saamhorigheidsgevoel als minderheid in een vreemd land. Na één blijkbaar mislukte lebaranviering voor alle Indonesiërs, kozen K.M.I. en Perkoempoelan Islam weer voor eigen bijeenkomsten. De Culturele Conferentie van 1939, met de duidelijke inbreng uit arbeiderskring, versterkte het verantwoordelijkheidsbesef van de studerenden en gaf een krachtige impuls aan de a.b.c.-cursussen. De kloof tussen de studerenden en arbeiders werd ook overbrugd door een tussencategorie, een flinke groep Indonesiërs uit de ''middenklasse''. Op allerlei manieren waren zij, op eigen gelegenheid, in Nederland beland, waar zij werkten of studeerden, meestal in middelbare of beroepsopleidingen. Met als kern een aantal Indonesiërs uit deze groep werd omstreeks 1939 naast de I.C.J. de Christen-Indonesische Vereniging (Perserikatan Keristen Indonesia) opgericht. Een Nederlandse dominee, A.P. Lely, legde hiervoor de grondslag in een bijbelkring. De eerste vier leden hiervan waren vier Javaanse mannen en vrouwen die per fiets van Java naar Nederland waren gekomen, gedreven door zin voor avontuur en nieuwsgierigheid. In Brits-Indië waren zij door Methodisten bekeerd. De kring groeide en er kwam in Den Haag een tehuis tot stand, de Taman Persahabatan (Vriendschapshuis). Veertig Indonesiërs, uit de groep bedienden en baboes, behoorden tot de leden van de inmiddels opgerichte vereniging. Minahassers leidden het vooral religieuze werk. Eerst ds. Moendoeng, die weer huiswaarts trok, toen P.H. Waworoentoe, die tevens voorzitter werd van de vereniging. Toen deze ziek werd en overleed, werd Nalo Kamu, evangelistonderwijzer uit de Minahassa, zijn opvolger. Hij vestigde zich in het tehuis en breidde zijn werk uit tot Rotterdam. Lely onderhield contacten met een Duits-Zwitserse zendingsvereniging en van die zijde werd de nodige financiële steun verkregen om het evangelisatiewerk te verrichten. Nalo Kamu kwam naar Nederland in verband met de gezondheid van zijn Nederlandse vrouw. Wanneer en hoe hij in zijn levensonderhoud voorzag is onbekend. Wel was hij verantwoordelijk in 1935 en 1936 voor de uitgave van een maandblad ''Taman Pemandangan'' (Panorama), dat, vanuit christelijke achtergrond, wetenswaardige artikelen schreef over grote mannen, landen en de zending. Er verschenen 15 nummers van het blad, dat onvindbaar bleek. De reeks werd afgesloten met een brochure over de Indiase zendeling Sadhoe Soendar Singh. In 1937, niet meer in eigen beheer, verscheen van Nalo Kamu ''De weg tot het oosten; een antwoord op de vraag, hoe wij de Oostersche ziel kunnen leeren kennen''. Hij publiceerde eind 1939, als uitgave van de Taman Persahabatan, een boekje dat van dienst moest zijn bij de strijd tegen het analfabetisme.

Informatie over de groep arbeiders en bedienden is ook over deze periode schaars. Er is één artikel van een ingewijde, dat hieronder, vanwege zijn grote informatieve waarde, grotendeels volgt. De schrijver is Moewalladi, die uitstekend was gekwalificeerd om over zijn landgenoten te schrijven. Begin 1939 vertrok hij als leider van een grote groep Indonesiërs naar San Francisco, waar zij zouden werken als bedienend personeel

op de wereldtentoonstelling. Zij bleven tien maanden weg. Moewalladi schreef zijn artikel in "Soeara Roepi" van februari 1940. Zijn bedoeling was de studerenden te informeren over de omstandigheden van hun landgenoten; vooral in verband met de voorgenomen uitbreiding van het alfabetiseringswerk. Moewalladi schreef allereerst over "Positie en werk":

"Het aantal der Indonesische werkenden is, over heel Nederland genomen, op 500 te schatten. Daarbij is voortdurende fluctuatie in aanmerking genomen, vooral van het vrouwelijk element, dat na een tijdelijk verblijf weer met de werkgever naar Indonesië terugkeert. Hoofdzakelijk, in Den Haag geconcentreerd (± 250), zijn zij overigens verspreid over die plaatsen, waar oud Indische gasten en verlofgangers gevestigd zijn, zoals Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Apeldoorn, Nijmegen enz. De mannelijke arbeiders zijn grotendeels oud-gedienden van de scheepvaartmaatschappijen, daarnaast huisbedienden, die door hun werkgevers achtergelaten zijn of vrijwillig hun dienstbetrekking hebben opgezegd. Uitgezonderd Baas Oesin (de enige, die een restaurant heeft) en enige kleine neringdoenden, (dat zijn zij die in het bezit zijn van een klein bedrijfje, zoals een uitzending van Indische gerechten, verkoop van Indische ingrediënten e.d.g.), oefent de rest hoofdzakelijk het beroep uit van kellners in de Indische restaurants, chauffeurs of huisbedienden bij oud-Indische gasten, hulpkoks of bordenwassers in restaurants. Dit zijn dan ook de enige beroepen waarin zij werkzaam kunnen zijn. Zij kunnen slechts daar werkzaam zijn, waar om zo te zeggen een 'Indische sfeer' aanwezig is. Een bijzonderheid vormen tot nu toe de diverse wereldtentoonstellingen, d.w.z. indien daaraan een Indisch restaurant verbonden was, zoals dit bij de jongste tentoonstelling in San Francisco het geval was. Hier wordt van de arbeiders veel werk geëist. Het loon is weliswaar hoger, doch niet in overeenstemming met de te verrichten arbeid. Wat de deelname aan de tentoonstelling in San Francisco betreft, hierover zijn ons talrijke gegevens bekend. Het zou de moeite waard zijn daaraan een afzonderlijke artikel te wijden.

Het restaurantpersoneel werkt met een minimum van 12 uren per dag en ontvangt een loon variërend tusschen 40 en 60 gulden in de maand. Eens in de week heeft het een dag vrij. De huisjongens toucheren veel minder (*f* 20 tot *f* 25 in de maand) en moeten ten allen tijde voor den baas klaar staan. Hun vrije middag en avond is ook afhankelijk van de luimen van si-toean, of zoals de geijkte benaming luidt 'toean besaaar'.

Het restaurantpersoneel behoort, evenals dit bij het Nederlandse het geval is, tot de seizoenarbeiders. Daarbij komt nog, dat de Indische restaurants als paddestoelen opduiken, doch even spoedig weer verdwijnen. Zo doet zich het geval voor dat deze categorie van arbeiders zonder uitzondering periodieke gasten zijn van het Maatschappelijk Hulpbetoon, en daar als het ware kind aan huis zijn. Hun steun is karig te noemen. Deze komt niet boven de 6 gulden per week uit en is dus aanzienlijk minder dan de doorsnee-steun van den Nederlandsen werkloze.

De vrouwen, die in aantal de mannen overtreffen, vormen het grote leger der baboes. Bij hen schommelt het loon tussen 10 en 25 gulden per maand, terwijl er hier van een vaste werktijd geen sprake is. De zorg voor deze baboes laat dikwijls veel te wensen over, en het komt niet zelden voor, dat een baboe zich alle mogelijke bejegingen, tot zelfs klappen toe, van mevrouw of mijnheer moet laten wel gevallen. Voorbeelden hiervan zijn legio.

In Voorburg bijvoorbeeld woonde een familie die een baboe had. Mevrouw stond erop, dat baboe haar afgedragen kleren uit de tropen droeg, d.w.z. ondergoed plus een antiek manteltje, te dun om 's winters als dekking tegen de kou te dienen. Kousen mocht baboe niet dragen. Mevrouw was bang, dat baboe daardoor te veel op haar uiterlijk zou letten en wel, - die melkboeren en boodschappenjongens, nietwaar. . . Toen een van onze vrouwelijke arbeiders haar aldus 'ontdekte', werd er dadelijk voor kousen en schoenen gezorgd. Toen baboe behoorlijk geschoeid thuis kwam, was mevrouw zo kwaad, dat deze, geholpen door mijnheer, baboe enige klappen uitdeelde.

Ergens in de omgeving van Scheveningen moest een baboe in de winter in een uitbouwtje van de keuken op een canapé slapen. Deze baboe liep tenslotte weg, en thans werkt zij bij Maq Ginem - eigenares van Restaurant 'Djokja' in Den Haag, - waar zij liefderijk wordt verzorgd. Zo zouden wij kunnen voortgaan met dergelijke voorbeelden aan te halen.

Er is voorts een klein contingent oud-zeebaboes, die het vak van kokki uitmuntend verstaan. Deze vrouwen vinden hun bestaan in de Indische restaurants en bij voorname families, met een loon variërend tussen 40 en 60 gulden per maand. Zij hebben het enigszins beter dan de doorsnee-baboe, hoewel hun toestand nog verre van rooskleurig is.

De indruk, die wij aldus krijgen van het loonpeil der Indonesische arbeiders is, indien wij dit met het Indonesische loonpeil vergelijken, op het eerste gezicht gunstig te noemen. Het mooie van het geval is, dat door de werkgevers aan deze oppervlakkige indruk de conclusie wordt vastgeknoopt, dat onze werkende landgenoten het hier in Nederland goed hebben; volgens deze werkgevers hebben zij het 'veel en veel beter dan hun broeders in In-

dië'. Wel ja, voeg daarbij het feit, dat op grond van zijn 'primitief beschavingspeil' de 'Inlander' zogoed als geen behoeften heeft, en 'dus' geen uitgaven heeft te maken, kan hij of zij nog met een zware buidel naar Indië terugkeren. Natuurlijk toont de werkelijkheid een geheel ander beeld. Wij hebben hier immers te maken met Nederlandse verhoudingen, en onder deze voorwaarden is een loon, dat nauwelijks boven de normale steun van den Nederlandsen werklozen arbeider uitkomt, bedroevend te noemen. Het is dan ook niet louter een uiting van gemeenschapszin, dat zovele families in een huis samenhokken, zodat ieder gezin slechts de beschikking heeft over een kamer, maar veeleer een dringende materiëele noodzaak. De bestaansvoorwaarden zijn hier moeilijker. Zo heeft men o.a. in de winter brandstof en warme kleren nodig.

Geestelijke ontwikkeling

Afgezien van deze en andere noodzakelijke uitgaven, welke ook de Nederlandse arbeiders zich moeten getroosten, ontstaan er speciaal voor onze Indonesische arbeiders tal van andere onkosten. En hier betreden wij het gebied van de geestelijke ontwikkeling. Deze ontwikkeling is van die aard, dat zij belemmerend werkt voor een normaal verkeer met de Nederlandse gemeenschap. Slechts 15% van het aantal werkende landgenoten, waarvan in hoofdzaak de mannelijke categorie, is in staat het Indonesisch te schrijven en te lezen. Velen verstaan de Nederlandse taal toch slechts gebrekkig en dan nog voor zover het bij hun werkzaamheden te pas komt. Een samenhangend betoog kunnen zij amper begrijpen. Het Nederlands spreken is voor velen een onbegonnen werk. Over het algemeen gaat men slechts op de klanken af en geeft men de woorden verkeerd weer. Zowel bij het winkelen, als in de tram of op straat voelen zij zich onmachtig hun bedoelingen op verstaanbare wijze kenbaar te maken. Dit heeft tot gevolg, dat zij alles vermijden wat in dit opzicht moeilijkheden kan opleveren. Dit betekent weer, dat meer geld besteed wordt aan uitgaven die in normale gevallen achterwege kunnen blijven.

Het is ons in onze omgang met werkende landgenoten opgevallen, hoe 'royaal' zij in bepaalde gevallen kunnen zijn. Nemen wij bijvoorbeeld het veelvuldig gebruik van taxi's. Zelfs voor betrekkelijk korte afstanden, die anders met de tram gemakkelijk te bereiken zijn. Een luxe? Inderdaad een extra-uitgave, die in het licht van bovengeschetste verhoudingen begrijpelijk is. Het gebrek aan ontwikkeling wreekt zich ook op elk ander gebied.

Dikwijls is men het slachtoffer van vergissingen en misverstanden, ook van bewuste bedriegerijen en dergelijke praktijken meer. Op deze wijze is men afhankelijk van de hulp der 'alphabeten'. Zelfs in de meest persoonlijke zaken moet de hulp van vreemden ingeroepen worden, bijvoorbeeld het schrijven van brieven aan familieleden in Indonesië, de regeling van geldzaken e.d. Nemen we nu de positie der baboes. Hun njonja treedt op elk gebied voor hen op. Zij zijn absoluut afhankelijk van hun werkgevers; van de goede of slechte gezindheid van dezen hangt de toestand van de baboes af. Dat een dergelijke verhouding in het voordeel van de werkgevers valt is duidelijk. Deze werkgever is er dan ook op uit de baboes 'ongerept' in haar 'reine onschuld en gelukkige toestand' te houden. Als ware waakhonden houden zij hen van 'vreemde smetten' vrij. Iedere poging om hun enige ontwikkeling bij te brengen, wordt onverbiddelijk afgewezen, immers ontwikkeling betekent het wekken van 'ongezonde' behoeften, welke de baboes 'ontevreden en brutaal' maken.

Maar hoe staat het nu met degenen, die in het restaurantbedrijf werkzaam zijn? Is hier dan een zekere ontwikkeling niet vereist? Neen, ook aan den kellner worden geen bijzondere geestelijke eisen gesteld. Van de mandoers wordt alleen verlangd, dat zij nota's kunnen schrijven zonder vergissingen te maken met de (voor den werkgever belangrijke) optelsommetjes. De djongos moet in staat zijn, behoorlijk het eten te serveren. Hier ligt tevens de verklaring in opgesloten, dat de behoefte om zich te ontwikkelen, zo goed als niet aanwezig is; er zijn immers geen bijzondere geestelijke kwaliteiten nodig om aan werk te komen! Heel anders is zulks bijvoorbeeld het geval met onze werkende landgenoten in een stad als New York. Daar zijn geen 'toeans' of Indische restaurants en moeten zij het Engels behoorlijk onder de knie hebben, willen zij werk krijgen. Er zijn in New York avondscholen voor vreemdelingen, waar men in betrekkelijk korte tijd Engels kan leren. Analphabeten treft men daar dan ook niet aan.

In Nederland is de toestand gans anders. Hier heeft de werkgever geen belang bij een meer ontwikkelden Indonesischen werknemer en laat dit op alle manieren dan ook duidelijk blijken. Daardoor voelen de Indonesische arbeiders niet automatisch de behoefte om zich geestelijk te ontwikkelen, zoals het bij onze landgenoten in Amerika wel het geval is. Voor hen wordt het leven daardoor niet gemakkelijker gemaakt. Integendeel, door de nieuw gerezen moeilijkheden van distributie, prijsstijging enz., is hun leven veel zwaarder geworden. Als er ooit een tijd is geweest, waarin de Indonesische werkenden de medewerking van hun studerende landgenoten nodig hebben, dan is het nu."

Op een ander niveau gaf Melis Stoke in "De Indische Verlofganger" in 1933 een sfeerbeeld van werk en aanwezigheid van de ba-

boes in Den Haag, zoals hier opgenomen. Melis Stoke noemde ook Persinggahan, het baboe'arium, al, waarover in het vorige hoofdstuk uitgebreid is geschreven. Het tehuis vervulde ook in deze jaren zijn belangrijke en nuttige functie. Het aantal logeergasten nam aanvankelijk van 153 in 1930 af tot 93 in 1932, maar steeg in 1936 voor het eerst boven de tweehonderd en in 1939 tot het hoogste getal in zijn bestaan: 253. Dit betekende dat dagelijks gemiddeld 12 baboes - mannelijke bedienden kwamen nauwelijks - logeerden. Door aanschaf van opklapbedden kon de verhoogde vraag worden bijgehouden. Ook de bemiddelende taak steeg in omvang, na een daling in de eerste crisisjaren. In 1939 kwamen 443 vragen om personeel binnen; 255 zeebaboes en 127 bedienden in Nederland konden worden geplaatst. De belangrijke sociale functie als ontmoetingspunt bleef, terwijl het minder vaak nodig was in te grijpen bij gevallen van slechte behandeling. In 1936 nam F. de Munnik, directeur vanaf 1919, als directeur ontslag; zijn vrouw volgde hem op. Hij overleed in augustus 1938. Hij werd opgebaard in Persinggahan, waar een Indonesische erewacht zich naast de kist opstelde.
Omstreeks 1932 had Persinggahan concurrentie van enkele andere particuliere huizen, die vanwege de geboden grotere vrijheid een flink aantal gasten trokken. In één jaarver-

INDISCH LEVEN IN DE RESIDENTIE.

door MELIS STOKE.

XXIII.

De Haagsche Baboe.

De baboe behoort in het Haagsche stadsbeeld. Er zijn buurten van den Haag waar men zoo gewend is aan het passeeren van baboes met en zonder kinderen dat men ze, indien ze plotseling mochten verdwijnen, bepaald missen zou.

Er is geen stad ter wereld waarin de loopjongens van kruideniers en slagers zoo gewend zijn geraakt aan de dagelijksche conversatie met Aziaten als den Haag.

De baboe is geaccepteerd als een niet overheerschende doch onmisbare factor in het Haagsche leven en verzekerd mag worden dat zij hare burgerrechten hier verkregen heeft.

Ik herinner mij nog levendig hoe wij, als adspirant-baren, vele jaren geleden opgetrokken zijn naar het tehuis voor Inlandsche bedienden dat door den heer de Munnik zoo goed wordt geleid. We zochten toen eene, gelijk dat genoemd wordt, zeevaste, ervaren en bevaren baboe, en bij den heer de Munnik heeft men die slechts voor het uitzoeken. Dat was ons eerste nadere contact met dit deel van onze vlottende bevolking. De inwoners van het tehuis, ook wel genaamd „het baboe' arium" vormen als het ware een voorpost van de millioenen bruine broeders die ons daarginds in het verre land wachten.

De zeebaboe maakt ons allengs op de reis vertrouwd met de eigenaardigheden van haar ras zoodat wij niet geheel onvoorbereid in Indië aankomen. Op de reis die wij destijds naar Indië maakten ging zulk een ervaren en bereisde baboe mede, en ik ben haar diepen dank verschuldigd. De geleidelijke overgangen immers die zij in haar uiterlijk vertoonde, vormden een vriendelijke overgang van West naar Oost, en men moet zooiets meegemaakt hebben om te begrijpen wat ik bedoel.

We reisden dan eerst naar Parijs en de baboe reisde mede. Ze droeg schoenen en een mantel en een hoed die, alhoewel niet naar de laatste mode, toch een solieden en aangenamen indruk op mij maakten. Ze reisde gelijk een Westersche vrouw reist: zittende op een bank in de coupé en dan weer langen tijd staande in het gangetje, uitkijkend over het voorbijschietend landschap, om den tijd te dooden. Spreken deed zij weinig en dit juist onderscheidde haar op zoo aangename wijze van zoovele reisgenoten..

Te Parijs was zij stellig minder mondain en elegant dan de vrouwen die men daar passeeren ziet. In het hotel wist ze zich echter dadelijk in te richten op een wijze die er op duidde dat zij gewend was in hotels af te stappen, en hoewel ik mij er niet in verdiept heb wat zij in haar vrijen tijd uitvoerde zou het me niet hebben verbaasd indien ze langs de boulevards had geflaneerd.

De reis ging verder, en toen we te Marseille het schip bestegen, was zij, ik moet dat eerlijk bekennen, veel eerder thuis in de gangen en localiteiten dan wij: ze was bereisde vrouw die al dadelijk kennissen ontmoette op dit schip waar wij, buiten ons gezelschap, geen sterveling kenden.

Bij de lichte aanvallen van zeeziekte die wij in de Middellandsche zee rondom ons waarnamen, stak de zelfbewuste en rustige houding die zij, ondanks de bewegingen van het schip, wist te handhaven, alweer verrassend af.

En toen kwam geleidelijk de hitte. We wisten natuurlijk hoe we ons tegen die hitte hadden te beschermen, maar op een zoo juiste en gemakkelijke wijze als het onze baboe afging, slaagden wij er niet in. We hadden de onwennige dunne kleeren te voorschijn te halen, en ik voelde mij voor het eerst in een witlinnen pak gelijk een bediende in een comestibles-winkel.

Onze baboe daarentegen had zich snel en afdoend ontdaan van de mantel en de overjarige hoed met het veertje en zelfs van haar schoeisel. Ze verscheen ons opeens als de belichaming van practische tropen-beveiliging en ze droeg haar sarong en kabaja met een zwier en een gemak die ik haar benijdde.

Later, toen we in Indië gewend en thuis waren, heb ik pas begrepen op hoe bewonderenswaardige wijze die Haagsche baboes zich, op haar beurt, genesteld en georiënteerd hebben in de kleeding en gebruiken van het haar onbekende Noorden.

Ik neem mijn hoed af en breng een eeresaluut aan alle geschoeide, gemantelde en be-hoed'e baboes van den Haag. Ik sla ze nog steeds met bewondering en opmerkzaamheid gade, en wanneer ik verneem omtrent het leven der Haagsche baboes zet ik beide ooren open. Zoo vernam ik omtrent negen baboes die, naar de gebruiken van haar moderne zusteren en broeders in den Oost, op Inlandsch nieuwjaar voor gemeenschappelijke kosten een taxi hadden gecharterd en daarin van negen uur 's morgens tot tien uur in den avond hebben rondgereden: van den Haag naar Rotterdam, van Rotterdam nog weer verder en kris kras rond tot het goed donker was geworden, en toen nog weer door de verlichte straten van den Haag.

Ik herinnerde mij toen de stampvolle taxi's van Indische steden op feestdagen en met een zeker gevoel van weemoed dacht ik aan die doolpartij van de negen baboes, op nieuwjaarsdag, door het haar toch vreemde land.

Men vertelde mij onlangs van een huwelijksaanzoek dat een Haagsche baboe gekregen had van een man die het op haar spaarduiten voorzien had, en tegen wien ze door de politie moest worden beschermd. Sterker bewijs was de economische kracht dier vlijtige en spaarzame gedienstigen is niet te leveren.

Ze vormen een goede fractie in de Haagsche samenleving en ik hoop dat deze regelen bijdragen tot de erkenning van dat feit.

De Indische Verlofganger, 16-2-1933.

De lebaranviering in Persinggahan, januari 1934. Vooraan rechts Ranadisasmita, die bij deze gelegenheid de gebeden zei.

slag van het tehuis worden ook gegevens verschaft over de werkloosheid onder Indonesiërs. In 1935 bleken 44 van hen financieel te worden gesteund. Ondanks die karige steun was er geen algemene wens terug te keren. De overgrote meerderheid verwachtte in het zomerseizoen aan de kust in het horecawezen aan de slag te komen.

Ook bij manifestaties waren de Indonesische bedienden beschikbaar. Op tentoonstellingen met een koloniaal tintje bedienden zij in het Indische restaurant dat nooit ontbrak. In dit verband is ook de 3-oktober-optocht in Leiden in 1931 het vermelden waard. Het feestcomité had als onderwerp ''oost en west'' gekozen, dat op 21 praalwagens werd verbeeld. De Vereniging Oost en West had volop uit het Haagse bestand aan Indonesiërs geput. De P.I. was niet zo gelukkig met de optocht: ''Door pressie en lokmiddelen heeft men de Indonesische zeelieden uit Rotterdam en de bedienden uit Den Haag kunnen recruteeren'' voor een ''schaamtelooze vertooning''. Een speciaal manifest werd uitgegeven en een protestvergadering en een demonstratie met de leuze ''Indonesië los van Holland nu'' vonden plaats.

Een zeer tragisch geval van contact tussen student en bediende speelde zich af in Bilthoven in januari 1931. De met een gouvernementsopdracht tot veeartsstudie in 1929 naar Nederland gekomen Mas Soeparwi had zijn vrouw en twee kinderen en een huisbediende Sono meegebracht. Het ''Utrechts Dagblad'' drukte op 30 januari het volgende verslag af: ''*Bilthoven.* In de Koppellaan No. 3 onder Bilthoven in de onmiddellijke nabijheid van de fabriek Inventum is heden een afschuwelijke moord gepleegd. In het bewuste huis woont de familie Soeparwi, bestaande uit den heer des huizes zijn echtgenoote en twee kinderen, terwijl zich mede in huis bevindt als inwonende een Indische bediende genaamd Sono van ongeveer 20-jarigen leeftijd. De heer Soeparwi had hedenmorgen omstreeks 9 uur zijn woning verlaten, om in Utrecht zijn doctoraal examen in de Veeartsenijkunde af te leggen, voor welk examen hij slaagde. Toen hij hedenmiddag omstreeks 3 uur aan zijn woning in de Koppellaan terugkeerde, vond hij het huis gesloten. Een te hulp geroepen smid heeft de deur geforceerd en open gemaakt.

Op de eerste verdieping op de bovenvoorkamer, waar de familie Soeparwi sliep, vond men de portaaldeur op slot. Deze werd ingetrapt om zich toegang te verschaffen. Toen deed men de ontstellende ontdekking, dat mevrouw Soeparwi met haar beide kinderen vermoord op den grond lagen, op afschuwelijke wijze toegetakeld met een mes, waarmede schier onmenschelijke verwondingen waren aangebracht. Alles was met bloed bepat. In één der benedenvertrekken vond men den Indischen bediende, die getracht had zich door gasverstikking van het leven te berooven, doch daarin niet was geslaagd. Bij het afzenden van dit bericht kwam de jongeman onder medisch toezicht langzamerhand bij kennis.

Mevrouw Soeparwi, een Indische van geboorte, was 25 jaar oud, de twee jongens resp. 4 en 3 jaar.''

De volgende dagen vulde dit drama vele kolommen. Er werd druk gespeculeerd over de motieven van de dader, terwijl de gruwelijke

Groep uit de 3-oktober-optocht te Leiden, 1931.

details van de moord breed werden uitgemeten. De drie slachtoffers werden op 4 februari voorlopig begraven. In verband met de enorme opkomst van nieuwsgierigen had de politie voor een uitgebreide afzetting gezorgd. Met autobussen arriveerden uit alle universiteitssteden Indonesische studenten. Zij brachten een grote bloemkrans mee, gebonden met rood-witte linten. De burgemeester van De Bilt sprak in de koepel van het kerkhof.

''Hierna werden de baren uitgedragen. Eerst de baren met het stoffelijk overschot der kinderen, gevolgd door de baar van mevrouw Soeparwi. Alle baren werden getorst door Indonesische studenten.

Buiten, op het kerkhof, waar de eerste witte sneeuw tusschen de sparren en dennen dwarrelde, als de Noordenwind ze had losgelaten, stonden honderden belangstellenden in de lanen geschaard, om de ontslapenen een laatsten groet te brengen.

Er lag een groot graf gedolven, de Moeder werd het eerst daarin neergelaten, waarna de beide kinderen, rechts en links van haar, werden bijgezet. Dat waren ontroerende oogenblikken. De kisten gingen met hun witte omplooiingen de groeve in. Toen de sarongs waren weggenomen, bleek het, dat over het witte linnen takken van fijn asperage-groen, omwonden met witte seringen waren gestrengeld welke takken als franje over de kisten hingen.

De heer Soeparwi trad nu naar voren. Hij begeerde nog iets tot de zijnen te zeggen, alvorens de aarde zich voor goed over hen sloot: 'Mijn lieve vrouwtje, je bent wel zéér ontijdig van me heengegaan. Weet je nog, hoe wij in 1922 op Timor verloofd raakten en hoe wij in 1925 huwden? Toen ben je mij gevolgd, de rimboe in, als een dapper kind, dat mij wenschte bij de staan in alle moeilijkheden. En wat was je blij-gemoed, toen wij in 1928 naar Holland gingen, in opdracht van de regeering, opdat ik in Utrecht zou kunnen studeeren! En nu verlaat je mij! Wat was het altoos je innigst verlangen, dat ik hard zou werken, om ons volk in Indië te kunnen dienen en helpen. Ik weet niet, of ik thans, na zooveel droef ervaren, nog wel met energie zal kunnen voortwerken. Allah zij mij genadig. Vaarwel, mijn lief, dapper vrouwtje, vaarwel! En jullie, mijn beide lievelingen, onvergetelijke kinderen, dat jullie nu ook zoo onverwacht van mij zijt heengegaan! Onno heeft jullie zeker erge pijn gedaan en jullie zullen toen zeker om pappie hebben geroepen. Maar pappie was dien morgen niet thuis en heeft jullie niet gehoord. Mijn vrouw en kinderen, ge zijt nu nog het eigendom der justitie, maar over een paar maanden zijn jullie weer mijn eigendom. Dan hoop ik jullie mee te nemen naar ons land, om je te leggen, héél dicht bij me, in aarde, die je zoo lief is, waar de palmen ruischen.'

Seringen strooiend op de drie kisten nam de arme vader een laatste afscheid van z'n vrouw en kinderen. Toen werd het hem te veel; snikkend viel hij in de armen zijner Indische vrienden, die hem al hadden gesteund, bij het uitspreken zijner woorden van vaarwel en groet.''

Na Soeparwi bewezen nog enkele sprekers de laatste eer. Onder hen waren Soeleiman en Prijohoetomo. Indonesische studenten zegden gebeden in het Arabisch en Maleis.

Begin april verscheen Sono voor de rechtbank. Daar werd duidelijk dat enkele kleine incidenten hadden geleid tot het drama. Enkele vermaningen en de weigering van mevrouw Soeparwi op de dag van de moord de Nederlandse taal met hem te oefenen hadden

onlust en agressie opgewekt. Daarbij kwam dat de grote sociale afstand tussen het gezin Soeparwi en de bediende, zoals op Java normaal, ook in Nederland in alle opzichten bestendigd bleef. In Nederland echter had de bediende nauwelijks de mogelijkheid onder zijn gelijken in sociale rang te verkeren en een uitlaatklep te vinden voor de knellende dienstbaarheid. In ieder geval had Sono bewust het plan uitgevoerd zijn mevrouw te doden, waarna hij in een soort schemertoestand de op de worsteling afgekomen kinderen de keel doorsneed.
De officier van justitie eiste twintig jaar celstraf. Het vonnis luidde twaalf jaar. De rechtbank hield rekening met het isolement van Sono in een vreemd land, zijn jeugd en zijn blanco strafblad. Soeparwi deed in december 1931 zijn laatste examens en verliet Nederland een week later. De Indische regering en de scheepvaartmaatschappij verzorgden het kosteloos vervoer van de lijken naar Indonesië.
In de Indonesische gemeenschap vielen nog meer slachtoffers. Persinggahan meldde slechts de dood van één baboe. Op de begraafplaats van de Perkoempoelan Islam vonden zeven Indonesiërs een laatste rustplaats. Onder de studenten vielen vijf overlijdensgevallen te betreuren.

1940 - 1945
Isolement en solidariteit

Eerste reacties op de bezetting

Voor de Indonesiërs in Nederland betekende de Duitse bezetting van Nederland ook persoonlijk een zware slag: de banden met het moederland werden verbroken. In alle opzichten was men op zichzelf aangewezen. De voor velen onontbeerlijke financiële steun kwam tot stilstand. In de financiële problemen die hiervan het gevolg waren kon door noodmaatregelen nog wel worden voorzien. Ernstiger waren de emotionele problemen die het gevolg waren van de scheiding van de verwanten en vrienden in Indonesië. De onzekerheid en ongerustheid over de situatie in Indonesië werd nog versterkt na de Japanse bezetting begin 1942 van Nederlands-Indië. Geen enkel contact bleek toen meer mogelijk tussen Nederland en Indonesië.

De vijf oorlogsdagen werden door de Indonesiërs goed doorstaan. Na de eerste schrik gingen studie en werk op de oude voet verder. Wel wilde een aantal studenten graag terugkeren. De Roepi registreerde hen in de hoop dat de mogelijkheid zich zou voordoen. Een georganiseerde, legale terugkeer bleek niet mogelijk. Wel lukte het een enkeling nog via Zwitserland terug te keren. Enkele Indonesische studenten in Zürich stelden zich beschikbaar om voor doorzending van berichten naar Indonesië zorg te dragen.

Binnen enkele weken kwam de organisatie van de steunverlening op gang. Voor de grootste groep studenten, die in Leiden, bemiddelden het bestuur van de universiteit en het Leidsch Universiteits-Fonds (L.U.F.), een particuliere stichting die financiële steun verleende aan wetenschappelijke activiteiten binnen de universiteit en aan studentenactiviteiten. Het ministerie van onderwijs stelde op 24 mei 1940 *f* 4000,— ter beschikking als voorschot om steun te verlenen aan in financiële problemen geraakte Indonesische en Chinese studenten. De nog steeds bestaande Tjandistichting voegde hieraan nog *f* 1000,— toe. Een commissie van het L.U.F. belastte zich met de uitvoering en administratie van de steunverlening. Het ministerie zag de subsidie als tijdelijke maatregel in afwachting van een nader te treffen regeling van meer blijvend karakter. De universiteit stelde de Indonesiërs voorlopig vrij van de betaling van examen- en collegegeld. Aan de hospita's van de studenten werd enige soepelheid gevraagd ten aanzien van de betaling van kamerhuren.

Voor de directe hulpverlening werd in overleg met het Clubhuis Indonesia een regeling getroffen. Het Clubhuis verschafte met ingang van 1 juni 1940 aan omstreeks dertig studenten een ontbijt/lunch en diner. Deze studenten, die zich hadden aangemeld voor steunverlening en daartoe een schuldbekentenis hadden getekend, kregen maaltijdbonnen uitgereikt, die door het Clubhuis konden worden ingewisseld bij het L.U.F. Op deze wijze werd de student voor *f* 5,50 per week van voedsel voorzien.

Het ministerie van koloniën kwam in juni met een regeling voor studerenden die tot dan toe hun toelagen ontvingen van Indonesiërs in Indische gouvernementele dienst. Zij kregen maandelijks als voorschot hetzelfde bedrag dat zij uit Indonesië hadden ontvangen. In Leiden kregen 23 studenten aldus hun maandgeld uitgekeerd. Voor deze groep hield in Leiden de maaltijdsubsidie eind juni op. Deze subsidie diende aan het L.U.F. te worden terugbetaald. Vijftien studenten konden aldus worden uitgeschreven. De terugbetaling verliep moeizaam. De brief van medisch student Moerti Moerman van november 1940 is in dat opzicht van algemene gelding. Moerti Moerman was gemaand nog *f* 9,10 te betalen:

''Van het departement ontvang ik, met vrouw en kind maandelijks *f* 60. We hebben steeds gehoopt, dat we het voorschot eindelijk eens aan het begin van de maand mogen ontvangen, i.p.v. aan het eind n.l. de 30e, want de huur en levensonderhoud moeten steeds vooruit worden betaald.

Daarbij komt nog, dat we het voorschot van *f* 60,— ontvangen hebben, nadat de postwissels uit Indië 2 maanden waren weggebleven, terwijl we van het eerste voorschot, ondanks

ROEKOEN PELADJAR INDONESIA
Afd. Leiden
Hugo de Grootstraat 12, Leiden.

Leiden den 1e Juni 1940.

Ondergetekende : ..Nazir Datoek Pamontjak
Adres in Nederland: Rijnsburgerweg 147
Adres in Ned. Indie: p/a Datoek Tan Patih, landraadslid Solok (Sumatra's W-Kust)
Studie-richting : Nederl. Recht

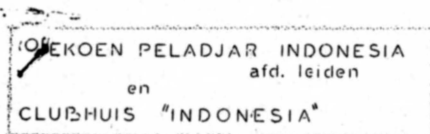
Verklaart op heden zonder geldmiddelen te zijn, niemand te kennen, die hem/~~haar~~ financieel steunen kan en dat zijn/~~haar~~ hospita niet meer bereid is hem/~~haar~~ maaltijden of levensmiddelen te verstrekken.

Tot op heden ontving hij ~~zij~~ uit Ned. Indie een (maandelijkse, ~~4-maandelijkse enz.~~) bijdrage van F. 100,- , die overgemaakt werd door bemiddeling van postwissel (~~bank, Dept. v. Kolonien, enz.~~).

Hij verklaart verder, hetgeen hem/~~haar~~ aan maaltijden of levensmiddelen op grond van deze verklaring verstrekt wordt, onmiddellijk te betalen, zodra bijdragen van elders ontvangen worden.

Handtekening:

N.B. Dit bewijs kan alleen uitgereikt worden aan hem/haar, die te Leiden woonachtig zijn.

ROEKOEN PELADJAR INDONESIA
afd. leiden
en
CLUBHUIS "INDONESIA"

BON voor een warme maaltijd (~~ontbijt - lunch~~) in het CLUBHUIS "INDONESIA"

verstrekt aan (naam) : N. Pamontjak

geldig op (datum) : 10 JUNI 1940

Handtekening namens Best. Clubhuis "Indonesia": | Handtekening van Gebruiker: | Handtekening van Commissaris Keuken:

Aanvraag om hulpverlening, door de Roepi verzameld ten behoeve van het L.U.F.

Maaltijdbon.

het feit dat we het geld zoo hard noodig hebben, *f* 27,30 aan het Fonds hebben terugbetaald, zulks als uiting van dankbaarheid, dat we door het Fonds geholpen waren en met de stille hoop, dat we het volgende voorschot tegen de 1e van de maand zouden ontvangen. Helaas heeft het niet zoo mogen zijn, en het levensonderhoud wordt steeds duurder, terwijl we ook noodzakelijke maatregelen moesten treffen, voor de geboorte van de baby, die intusschen de 3 October geboren is, die helaas ook nog ziek moet zijn.
De financieele achterstand, die zich door deze omstandigheden opstapelt, en die zijn uitdrukking vindt in het feit, dat ik de noodzakelijke benoodigdheden bij de voorbereiding voor het semie-arts examen: zooals doktersjassen, instrumenten en boeken en zelfs het inschrijvingsgeld voor dit studiejaar niet heb kunnen betalen, moge mijn financieele nood bewijzen, waarom ik u eerbiedig verzoek het resteerend *f* 9,10 als voorschot te willen beschouwen, dat ik later zou kunnen voldoen en tevens zou ik gaarne willen vragen, of de mogelijkheid bestaat, dat het Fonds een klein beursje of voorschot maandelijks zou kunnen verstrekken, ter ondersteuning van onze financieele moeilijkheden.''
Naast deze studenten resteerde een groep, die buiten de steun van het ministerie viel. Vanaf 1940 waren dat vijf Indonesische en vier Chinese studenten. Zij werden voor hun gehele levensonderhoud afhankelijk van de steun van het L.U.F., dat hen betaalde uit het door het ministerie van onderwijs verstrekte bedrag van *f* 4000,—. In 1941, 1942 en nog in juni 1944 kreeg het L.U.F. telkens *f* 4500,— om de steunverlening voort te zetten. Deze steunverlening hield in dat de kamerhuur werd betaald, de maaltijden op het Clubhuis werden vergoed en daarnaast nog brandstofgeld werd verstrekt. Een enkele maal werd kledinggeld gegeven en uitgaven in verband met de studie werden vergoed. Een zakgeld van omstreeks vijf gulden per maand voltooide de uitkering. Meer dan een minimaal levensonderhoud werd dus niet verschaft. Liefdadigheid en hulp van andere zijde waren een noodzakelijke aanvulling.
In andere universiteitssteden kwamen voor de veel kleinere aantallen Indonesiërs daar eveneens regelingen tot stand, naast en als aanvulling op die van het ministerie van koloniën. Voor anderen dan studenten lag, evenals tijdens werkloosheid vóór de oorlog, de weg open naar de gemeentelijke instellingen voor maatschappelijk hulpbetoon of naar armbesturen.
De Leidse universiteit nam ook het initiatief om het ongeruste Indonesische thuisfront te informeren. In een speciale radio-uitzending op 25 juli 1940 informeerden enkele hoogleraren de Indonesische luisteraars over de nieuwe omstandigheden, waarin alle studenten het goed maakten en regelingen waren getroffen voor de studievoortzetting.
De Indonesische organisaties konden na de Nederlandse capitulatie hun activiteiten voorshands legaal voortzetten, ook de Perhimpoenan Indonesia. Het blad van de P.I. bleef verschijnen, nog drie maal in 1940 en vier maal, maandelijks van februari tot mei, in 1941. Parlindoengan Loebis nam in de leiding van het blad een plaats in naast Sidartawan en Moh. Ilderem. Vanaf eind 1940 bevatte het gestencilde blad slechts anonieme bijdragen. Vanzelfsprekend moest de P.I. zich in zijn blad aanpassen aan de censuur en zich, zoals hij na de oorlog schreef, ''in onze uitspraken en uitingsvormen ten zeerste moeten beperken''. Niettemin zijn in de nog verschenen afleveringen, tot het blad omstreeks juni 1941 een verschijningsverbod kreeg, interessante beschouwingen verschenen.
Het eerste nummer na mei 1940 opende met een artikel van Setiadjit ''De toestand''. In het licht van Setiadjit al in het vorige hoofdstuk aangehaalde uitspraken, die pasten in de internationale communistische opstelling, betekende zijn nieuwe beoordeling van de situatie geen afwijking van de ingenomen positie. Die logische consequentie is niettemin zwart-op-wit neergeschreven opmerkelijk genoeg om uitgebreid te worden aangehaald.

''Wij, Indonesiërs, hebben de recente schokkende gebeurtenissen in Nederland in sterke mate meegeleefd. Dit niet alleen, omdat wij zelf door ons verblijf in dit land direct er bij betrokken waren, maar meer door het bewustzijn dat deze ontwikkeling nauw verband houdt met het lot van Indonesië.
In de vijf historische dagen is er veel gebeurd. Het is niet onze taak om de oorzaken van de catastrophe uit te zoeken; het is voldoende om vast te stellen, dat na nauwelijks vijf dagen strijd Nederland als deel van het Koninkrijk tot 'bezet gebied' is verklaard, nadat het Staatshoofd en de ministers met de daarbij behorende 'aanhang' naar 'elders' zijn gevlucht.''
Naar Setiadjits oordeel had Nederland de ''hopeloze strijd'' tegen de ''overmachtige tegenstander'' alleen maar ingezet om Nederlands-Indië te kunnen behouden, met instemming en afhankelijk van Engeland.
''Zoals de zaken nu staan, meent de naar Engeland gevluchte Nederlandse regering, nu Nederland tot 'bezet gebied' is verklaard en Aruba en Curaçao door de Geallieerden 'in bescherming' zijn genomen, de belangen van het Rijk te behartigen door het beheer van Indonesië via de Indische regering voort te zetten. Voor de zogenaamde gemeenschappelijke belangen - lees: belangen der koloniale heren - wordt Nederlands-Indië ter beschikking gesteld van de Geallieerden.
De met de goudschat naar vreemd gebied gevluchte Nederlandse regering heeft het dus blijkbaar nog niet genoeg gevonden, dat het Nederlandse volk voor de koloniale heren zoveel offers heeft moeten brengen, maar ook het volk van Indonesië moet nu het gelag betalen.
Wij, Indonesiërs, hebben steeds het recht van de Nederlandse regering betwist om over ons Land en Volk te beschikken. Nu heeft de regering door haar vlucht zichzelf onwettig verklaard. (Artikel 21 lid 2 van de Grondwet zegt: 'In geen geval kan de zetel der Regering buiten het Rijk worden verplaatst.' Met het 'Rijk' wordt bedoeld 'alleen het Rijk in Europa' (Art. 2 lid 2 GW).)
Hierdoor heeft deze Nederlandse 'regering' ook formeel en moreel het recht verloren om over ons te regeren.''
Na een veroordeling van de Nederlandse koloniale politiek besloot Setiadjit aldus: ''Met de ingrijpende wijzigingen der verhoudingen, is ook de status van Indonesië gewijzigd. Practisch is de Indische regering nu aan Engeland ondergeschikt. De Nederlandse regering zal wel tot niets anders dienen dan tot tussenschakel en tevens tot dekmantel van de ware verhoudingen.

Soeara Roepi, september 1940.

Mededelingen Clubhuis ,,Indonesia" [illegible]

1. Landgenoten, die in het Clubhuis het avondeten willen gebruiken, wordt verzocht nota te willen nemen van het onderstaande:
   a. Gelegenheid tot gebruiken van het avondeten bestaat vanaf 17.30 uur tot uiterlijk 18.30 uur. Na 18.30 uur wordt een boete geheven van 10 cent.
   b. Tarief: Voor extra-eters leden buiten Leiden: .... f 0,50
   (op vertoon van lidmaatschapskaart en niet achterstallig zijnde over de laatste 3 maanden)
   Voor extra-eters niet leden buiten-Leiden: 0,60
   Leidenaars-niet commensalen: niet toegestaan.
   c. Wil men in het Clubhuis eten, dan moet de Commissaris van de Keuken (Sidartawan) uiterlijk om 16.30 uur hiervan in kennis worden gesteld. Is dit niet mogelijk, dan moet in elk geval vóór het gebruiken van het eten aan dezen Commissaris toestemming worden gevraagd. Deze Commissaris behoudt zich het recht voor om het verzoek te weigeren.
   d. Men mag uitsluitend à contant in het Clubhuis het avondeten gebruiken, met inlevering van een voor de week geldende vleesbon. Bij een verblijf van langer dan één week, ook de geldige rijstbon, eventueel een vetbon.
2. De commensalen van het Clubhuis zijn begonnen met het vormen van een Levensmiddelen-kas ! Voor de commensalen is er een verplichte bijdrage van minstens 50 ct gesteld en met de gelden zal dan het Clubhuis in staat zijn om behoeftige leden maaltijden te verstrekken. Het Bestuur stelt ook andere landgenoten in de gelegenheid zich aan te sluiten bij deze kas.

STORT UW BIJDRAGEN OP GIRO-no 304220 [illegible]

Het Bestuur van het CLUBHUIS "INDONESIA"
Leiden, 4 October 1940

Indonesië heeft hiermede een nieuwe status verkregen. Thans eisen wij met meer kracht en overtuiging een eigen bestuur in handen van 's lands kinderen. En onze strijd gaat tegen degenen, die dit verhinderen, d.w.z. tegen de Nederlandse regering en het Engelse imperialisme. Ons streven om een eigen bestuur in eigen land te hebben houdt in, dat wij geen vijandschap koesteren tegen welk volk ook. Het Indonesische volk heeft in de ontplooiing van zijn krachten slechts baat bij een vredige ontwikkeling. Wij wensen slechts ons zelf te zijn en daarbij met iedere mogendheid goede en vriendschappelijke betrekkingen te onderhouden.
De Nederlandse regering heeft bij monde van den Gouverneur-Generaal Indonesië in oorlog met Duitsland verklaard. Hiertoe heeft de Nederlandse regering vooral in haar huidige positie niet het minste recht. Wij, Indonesiërs, betwisten haar in ieder geval dit recht. Het Indonesische volk heeft geen enkele reden om het Duitse volk, dat hem niets in de weg legt, vijandig te zijn.
Wij protesteren echter ten sterkste tegen de z.g. Nederlandse regering, die nu onder Engelands vleugelen de Indonesiërs, naast de Negers, Marokkanen, Indiërs, Indo-Chinezen, enz. voor het belang der Geallieerden wil laten bloeden.
Wanneer wij dit doen, dan doen wij het met het volle besef, dat wij zodoende slechts voor onze nationale belangen opkomen. En nu juist meer dan ooit hebben wij, Indonesiërs, op te komen voor onze belangen en rechten."
In deze trant, maar iets minder uitgesproken, verschenen nog een aantal artikelen waarin het Britse en ook Amerikaanse imperialisme werden aangevallen. Het Indiase verzet tegen de inschakeling bij de Britse oorlogsinspanning werd geprezen en aan Indonesië ten voorbeeld gesteld. De nationalistische krachten in India, Thailand, de Philippijnen, China en Indonesië zouden eendrachtig front moeten maken tegen het imperialisme. Indonesië diende in ieder geval buiten de wereldoorlog te blijven door het in acht nemen van een strikte neutraliteit. Door het drijven van Nederland en Engeland en in steeds sterker mate de Verenigde Staten dreigde Indonesië steeds meer een slagveld te worden in de voorspelde botsing tussen Japan en de Verenigde Staten. In negatieve zin schreef "Indonesia" over de steun die de Verenigde Staten aan Engeland verleende. Met instemming werd vermeld dat in brede kring in Amerika verzet bestond tegen betrokkenheid in de oorlog. Over Japan schreef het blad in meer neutrale zin. Wel was uit de diverse beschouwingen af te leiden dat Japan werd gerekend tot de imperialistische staten en dat in de Japans-Chinese oorlog de P.I.-sympathie bij China lag.

Setiadjits positiebepaling ten opzichte van de Duitse bezetter werd niet meer herhaald. De beschouwende artikelen beperkten zich tot de ontwikkelingen in de Pacific en het Nabije Oosten. Waarschijnlijk ook kwam Setiadjit, nog steeds P.I.-voorzitter, ietwat terug op zijn harde oordeel. Enige druk van andere prominente P.I.-leden droeg hiertoe ook bij. In dat opzicht was zijn opstelling in overeenstemming met die van de C.P.N. Een neutrale opstelling ten opzichte van de bezetter en een hard oordeel over de uitgeweken Nederlandse regering, naast een voortgezette veroordeling van de imperialistische wereldkrijg, maakten geleidelijk plaats voor een meer nationalistisch, principieel antifascistisch geluid. Het in aanzet reeds bestaande illegale apparaat van de C.P.N. functioneerde al spoedig. In de eerste bezettingsmaanden werden binnen de C.P.N. ook nog enkele onverkwikkelijke partijruzies uitgevochten, een afschaduwing van de zuiveringen en heksenjachten waarmee Stalin de Russische communistische partij teisterde. Hiervan werd wellicht ook Roestam Effendi het slachtoffer. Hij werd op een zijspoor gezet en was nooit betrokken bij de illegale leiding van de C.P.N. Paul de Groot, die in deze periode een dubieuze rol speelde in de interne partijstrijd, beschuldigde Roestam er van een agent van het Britse imperialisme te zijn. Een andere mogelijke verklaring voor de buitenspelpositie van Roestam was dat hij als Kamerlid te bekend was om bij illegaal werk te worden betrokken. Via een solidariteitsfonds zou hij overigens wel door de partij zijn gesteund in deze jaren. Hoe dan ook, Roestam bracht de oorlogsjaren door in zijn Gooise woonplaats, voor een flinke periode als onderduiker. Na de oorlog keerde hij korte tijd terug als parlementslid. Hij trad af nadat de C.P.N. hem had geroyeerd wegens gebrek aan inzet voor de partij in de oorlogsjaren. Maar ook die beschuldiging kan slechts een motief zijn geweest van de leidende groep in de richtingenstrijd om Roestam te lozen.
Toen Duitsland in juni 1941 Rusland binnenviel kwam aan alle moeizame communistische tactiekbepaling een einde. Rusland werd deel van de geallieerde naties en in Nederland werd de C.P.N. een steeds meer gewaardeerd onderdeel van het illegale verzet.

De Roepi als centrale organisatie

De Roepi zette evenals de P.I. zijn werk voort na 1940. Als in eerste instantie sociale en culturele organisatie kon hij op veel minder kritische aandacht van de Duitse bezetter rekenen dan de P.I., met zijn politieke, antifascistische en linkse achtergrond. In de nieuwe situatie werd de Roepi nog meer het cen-

In de tuin van het Clubhuis Indonesia, 1939. V.l.n.r. zittend: Sidartawan, Soenito, Rasono Woerjaningrat; staand: Parlindoengan Loebis, Soemardi Mangoenkoesoemo, Jo Loebis, Elly Setiadjit, Zairin Zain, Soegeng Notohadinegoro, Maroeto Daroesman.

trum van allerlei activiteiten. Het gedwongen isolement bracht de Indonesiërs meer bij elkaar en leidde tot een versterkte beleving van en bezinning op de eigen Indonesische waarden. Uit de "Soeara Roepi" is dat tot september 1941 af te lezen. Nadien mocht het blad niet meer verschijnen.

In het eerste nummer na mei 1940 gaf "Soeara Roepi" in de opening al aan waar het nu om ging: "Het is nu noodzakelijker dan ooit, dat de band en het contact tussen de leden van de Roepi versterkt moeten worden. [...] De taak van ieder is het, te tonen, dat wij vooral nu eensgezind voor onze belangen willen opkomen. Hiervoor is in de eerste plaats nodig, dat wij onze rijen verstevigen, ons hecht aaneensluiten in verenigingsverband. De Roepi vormt met haar leden één onverbrekelijk geheel; zonder steun en samenwerking van haar leden is de Roepi onbestaanbaar." Met andere woorden werd bij velerlei gelegenheid hetzelfde gezegd. De functie van "Soeara Roepi" als contact- en discussieorgaan kreeg meer inhoud door de maandelijkse verschijning. De hogere kosten hiervan werden goedgemaakt door met een gestencilde uitgave te volstaan.

Toen de oorlog uitbrak was Daliloeddin voorzitter, Maroeto Daroesman vice-voorzitter, Soeripno secretaris en farmaciestudent Siantoeri penningmeester. Evie Poetiray, die voor chemisch analiste studeerde, was de enige vrouw in het bestuur. In 1941 trad een nieuw bestuur aan. Maroeto Daroesman werd voorzitter. Al na enkele maanden volgde Poernomohadi hem op. De Atjehse student aan de Rotterdamse hogeschool Joesoef Moedadalam werd vice-voorzitter, Moh. Ibnoe Hadjar, Leids rechtenstudent, werd secretaris met als tweede secretaris Siantoeri. A. Ticoalu, al gewoon bestuurslid, werd nu penningmeester. Joesoef Moedadalam was eerder hoofdredacteur van "Soeara Roepi". De afgetreden bestuursleden Soeripno en Evie Poetiray traden toe tot de redactie van het Roepiblad.

De al vermelde financiële regelingen werden mede uitgevoerd door de Roepi. De Roepi stelde ook een fonds in, dat was bedoeld om in noodgevallen hulp te verlenen. De verplichte deelname werd, toen vele bijdragen uitbleven, omgezet in een vrijwillige. De gezondheidstoestand van de Indonesiërs baarde al spoedig zorgen. Het Clubhuis Indonesia voorzag in de voeding van een aantal studenten maar was daarbij gebonden aan de toewijzingen van hogerhand. De aanwijzing in het Clubhuisbestuur van bestuursleden speciaal belast met "voeding" en "distributie" is in dit verband veelbetekenend. Begin 1941 richtte de Roepi een medisch adviesbureau op in Leiden, waar Parlindoengan Loebis en Moh. Ilderem wekelijks spreekuur hielden. Ook in andere steden werden Indonesische medici gezocht die regelmatige gezondheidscontrole uitvoerden. Ook tuberculosecontrole werd uitermate gewenst geacht en regelingen in dat opzicht werden eveneens opgezet. Maar met het verstrijken van de oorlog namen de gezondheidsproblemen toe. Slechte en ontoereikende voeding, waarin vanzelfsprekend geen enkele plaats was voor de traditionele Indonesische bestanddelen, leidden tot een onrustbarende situatie. De strenge oorlogswinters verhoogden de ellende nog. Van 39 in 1940 in Leiden studerende Indonesiërs waren in het voorjaar van 1944 al 12 overleden, van wie 8 aan t.b.c. Van de 27 overlevenden was bij 7 t.b.c. geconstateerd. Zeven anderen kregen extra rantsoenen en

Bij het huwelijk van Hadiono Koesoemo Oetoyo en Madeleine Hubrecht, december 1940. V.l.n.r. zittend en op de grond: Ibnoe Hadjar, mw. Abdoelmadjid, Trees Heyligers, Hartono, Ticoalu, Daliloeddin, Soekartini Djojohadikoesoemo, A.M. Latif, Adnin, Rasono Woerjaningrat, Johan Hubrecht, Soenito, Rozai Koesoemasoebrata, Joesoef Moedadalam, Soenioto Sastrosoeparto, Ilderem; daarachter in het midden het bruidspaar, achter hen Djalal Moechsin, Abdulmadjid, mw. Soewarso, Boediman Gandasoebrata en echtgenote, Maroeto Daroesman, onbekend, Slamet Faiman, Soangkoepon en echtgenote, Soemardi en echtgenote, Tajibnapis, Soewarso, mw. Thahir Thajeb, Setiadjit, Lillah Soesilo, Hanafiah, mw. Ilderem, Thahir Thajeb, onbekend.

stonden onder medische controle in verband met hun vatbaarheid voor t.b.c. Eén student leed aan beri-beri. In totaal overleden tijdens de oorlogsjaren minstens 86 Indonesiërs. Acht van hen stierven als gevolg van hun verzetsdaden. De overigen, van wie omstreeks 55 tot de bediendenbevolking behoorden, zullen voor een groot deel slachtoffer zijn geworden van de gevreesde t.b.c. Twee werden gedood bij geallieerde treinbeschietingen. De Leidse rechtenstudent en Roepi-voorzitter Poernomohadi, in april 1943, en Sadjem, een Indonesische vrouw uit Den Haag, in juni 1944, vielen als slachtoffer. De gecontroleerde pers verzweeg deze treinbeschietingen, die waarschijnlijk niet pasten in de toenmalige oorlogsverslaggeving. In de overlijdensadvertentie van Poernomohadi was sprake van een ''noodlottig ongeval''. Bij een geallieerd bombardement op Den Haag kwam in maart 1944 de arbeider Nitie Mardjan om. De Haagse baboe Christien werd in juli 1943 het slachtoffer van een roofmoord. De dader was een landgenoot, een ''goede'' kennis, aan wie zij trots haar juwelen had getoond. Bij een geschat aantal van achthonderd Indonesiërs in Nederland (werkenden, studerenden, gestrande zeelieden en overigen) is het sterftecijfer bijna twee keer zo hoog als dat van de Nederlandse bevolking als geheel.

Oriëntatie op de Indonesische cultuur

De tweede Culturele Conferentie die op 7 en 8 september 1940 in het Clubhuis werd gehouden was de eerste gelegenheid waarbij de Indonesische gemeenschap in zijn geheel weer bijeenkwam. Alle Indonesische verenigingen betuigden hun instemming met het plan de conferentie bijeen te roepen. Voor het Roepibestuur was dit het bewijs ''hoe sterk de wil tot eenheid onder onze Indonesische gemeenschap leeft! [...] Ver van het vaderland, thans verstoken van enige verbinding met ons volk, beseffen wij, dat wij juist nú de eenheid onder onze Indonesische gelederen moeten versterken en verdiepen. Het vorig jaar zijn de voorwaarden geschapen voor de totstandkoming van deze eenheid; thans moeten wij Indonesische werkenden en studerenden gezamenlijk deze eenheid behouden en tot een hecht bolwerk maken.'' Voor de conferentie meldden zich 119 deelnemers. Onder hen waren 35 arbeiders, een enorme groei vergeleken met het zestal dat in 1939 aanwezig was.

De onderwerpen van de conferentie waren de positie van de Indonesische vrouw en de moderne Indonesische literatuur. Het eerste onderwerp, ingeleid door rechtenstudente Toeti Soedjanadiwirja leverde betrekkelijk weinig discussie op. In het verlichte gezelschap waren de door haar voorgestelde noodzakelijke verbeteringen van de positie van de vrouw geen omstreden zaak. Over de Indonesische literatuur werd uitgebreider gesproken. Inleider en syllabusschrijver Joesoef Moedadalam werd aangevallen omdat hij slechts de literatuur in de Indonesische taal tot de Indonesische literatuur rekende. Van velerlei zijde kwam hiertegen verzet; ook de literatuur in de streektalen moest hiertoe worden gerekend, werd door de Leidse deelnemers bij monde van Ibnoe Hadjar betoogd. In ''Indonesia'' had Setiadjit al eerder dezelfde stelling ingenomen. Onomstreden was de opvatting dat de literatuur strijdbaar moest zijn en in dienst moest staan van de verheffing van

het volk. Het "l'art pour l'art"-principe werd hevig veroordeeld; tendens en strekking waren een vereiste.
Op de conferentie werden een aantal besluiten genomen. Om de uitvoering van die besluiten te begeleiden kwam in december 1940 het door de Roepi al langer wenselijk geoordeelde overlegorgaan als Badan Perantaraan tussen zes organisaties tot stand. Het al bestaande Komité Penolong Kaoem Indonesia werd als sub-comité hierin opgenomen, terwijl ook het Comité ter bestrijding van het Analphabetisme en het Komité Konperensi Keboedajaan Indonesia, het organiserend comité van de Culturele Conferenties, hierin werden opgenomen. De Perserikatan Keristen Indonesia besloot tenslotte niet toe te treden, maar met Roepi, P.I., Perkoempoelan Islam, Kaoem Moeda Indonesia, Kaoem Iboe Indonesia en I.C.J. was het overgrote deel van de Indonesische gemeenschap verenigd. De redenen voor deze afzijdige opstelling zijn mij onbekend; wellicht was het de eis van de Badan dat elke organisatie zich op basis moest stellen van het Indonesische nationalisme. In het werkprogram van de Badan kwamen een aantal bekende zaken terug: alfabetiseringswerk, Nederlandse en Indonesische cursussen, de vorming van een medisch en rechtskundig adviesbureau, hulp aan werklozen en noodlijdenden door bemiddeling en vakgerichte cursussen, studie van Indonesische literatuur en cultuur en ontspannende activiteiten. Soetan Radja Amas Moeda Soangkoepon, in 1931 als kweekschoolstudent naar Nederland gekomen, werd secretaris van de Badan. Deze was de zoon van de Soangkoepon die tijdens de Eerste Wereldoorlog in Nederland voor onderwijzer studeerde en na terugkeer was opgeklommen tot lid van de Volksraad.
Het programma getuigt van de grote aandacht die de studerenden voor hun arbeiderslandgenoten toonden als uitvloeisel van het versterkte besef tot één gemeenschap te behoren en de algemeen gevoelde morele plicht de eigen kennis en talenten te benutten voor de gehele gemeenschap. Zo kreeg de Roepi-Vrouwenkring tot taak om met de Kaoem Iboe Indonesia abc-cursussen op te zetten en hulp en advies op een breed terrein te verstrekken. Erg veel succes had dit overigens niet. Voor een abc-cursus bleek weinig animo te bestaan. Het kleine groepje Roepi-vrouwen moest bovendien in velerlei opzicht zijn aandacht spreiden: bestuurlijk en organisatorisch werk, lezingen, excursies, artikelen schrijven. Voor de arbeiders werden in 1941 in Den Haag, Amsterdam en Rotterdam cursussen lezen-en-schrijven, Engels, Nederlands en typen gegeven. Over het werk van het rechtskundig adviesbureau, waarvoor Soehoenan Hamzah, Pamontjak en Abdoelmadjid verantwoordelijk waren, heb ik geen gegevens gevonden. Het medisch adviesbureau is al genoemd als initiatief van de Roepi.
De Indonesische cursussen waren wellicht het belangrijkste voor de studerende Indonesiërs. Aan hun kennis van de eenheidstaal mankeerde nogal wat. Het toenemende gebruik van het Indonesisch in woord en geschrift bracht ze dan ook in de problemen. Op de tweede culturele conferentie was het Indonesisch voor een groot deel de voertaal. Voor een aantal deelnemers moest het Indonesisch worden vertaald, zodat de werkgroepdiscussie bepaald geen vlot verloop had. In zeven steden werden cursussen gegeven. Als basis voor de lessen werd een door Ibnoe Hadjar ontworpen methode gebruikt. Zijn methode verscheen zelfs als leerboek "Korte handleiding voor de Bahasa Indonesia ook voor zelfstudie" als uitgave van de Balai Kesoesasteraan (Literaire Groep) van de Roepi. Om de praktische kennis van het Indonesisch te bevorderen mocht in het Clubhuis Indonesia op woensdag uitsluitend Indonesisch worden gesproken op straffe van een boete van een kwartje.
De al in het vorig hoofdstuk gesignaleerde toegenomen belangstelling voor de Indonesische taal zette zich in versterkte mate voort. Steeds meer artikelen in "Soeara Roepi" waren in het Indonesisch gesteld en ook voor de bestuurlijke mededelingen werd eind 1940 voor dat medium gekozen.
De tweede Culturele Conferentie kende tot slot de opvoering van een door Ibnoe Hadjar geschreven toneelstuk "Fadjar" (Dageraad). Deze eigen literaire activiteit paste in de grote belangstelling voor de Indonesische literatuur, die ook in actief opzicht werd aangemoedigd. "Soeara Roepi" bevatte oproepen om literaire bijdragen in te zenden en op de culturele conferentie werd besloten tot het uitschrijven van literaire wedstrijden, de oprichting van leeskringen en de vorming van een bibliotheek van Indonesische boeken. De Roepi schreef de prijsvraag uit voor een toneelstuk dat zou worden opgevoerd tijdens de eerste lustrumviering. Ibnoe Hadjar was de enige inzender met zijn "Korban adat" (Slachtoffer van de adat) dat op 25 januari 1941 in het Clubhuis werd opgevoerd. Beide toneelstukken werden uitgebreid besproken in "Soeara Roepi". Daarbij werden beide stukken vooral getoetst op de strekking en de toegankelijkheid voor de massa van het volk. In dat opzicht kreeg Ibnoe Hadjar nogal wat kritiek, vooral op het tweede stuk dat, hoewel het nationalisme wel aan de orde kwam, vooral een traditioneel liefdesdrama was. Ook in artistiek opzicht werden nogal wat tekortkomingen geconstateerd. Desondanks overheerste de positieve toon en de bewondering voor de scheppingskracht van Ibnoe Hadjar.

Het Roepibestuur bij de lustrumviering, januari 1941. V.l.n.r. Maroeto Daroesman, Soeripno, Evie Poetiray, Daliloeddin, Ticoalu, Siantoeri, Djalal Moechsin.

Al deze activiteiten op taalgebied kregen begin 1941 organisatorisch vorm in de Balai Kesoesasteraan, als onderdeel van de Roepi. De Balai nam de taalcursussen en de literaire activiteiten onder zijn hoede. Medisch student Adnin, Daliloeddin en Ibnoe Hadjar vormden de leiding. Van het plan een eigen blad "Taman Kesoesasteraan" (Hof der literatuur) uit te geven kwam niets. "Soeara Roepi" verschaft gastvrij plaatsruimte aan de pennevruchten van de Balai-leden. Alle afleveringen bevatten inmiddels gedichten of korte prozastukken van vooral de Sumatraanse Indonesiërs, die zich gemakkelijker konden uiten in het Indonesisch dan de Javanen. De discussies over toneel, poëzie en wajang, waarin zich ook Soeripno en Daroesman mengden, vulden vele bladzijden. Door de gehanteerde literaire maatstaf kon tot niet anders dan een negatief oordeel worden gekomen over de klassieke Indonesische literatuur en de wajangverhalen. Zo'n afschrijven van het culturele erfgoed vond men echter in het algemeen te ver gaan. Aanpassing en herwaardering boden dan een uitweg.
Voor de derde Culturele Conferentie werden als gespreksonderwerpen de plaats van de adat in de Indonesische maatschappij en het belang van het toneel voor de Indonesische maatschappij aangewezen. Soehoenan Hamzah en Ibnoe Hadjar verzorgden syllabi en inleidingen op de conferentie die van 1 tot 3 augustus 1941 in het eigen Clubhuis plaatsvond. Het samenzijn was op zich weer een succes, maar de behandeling van de onderwerpen liet een onbevredigend gevoel achter. Het adatonderwerp bleek te omvangrijk en ingewikkeld; gebrek aan kennis van het onderwerp wreekte zich. Bij de discussie over het toneel botsten de meningen over de waarde van de wajang. Tot slot namen niet minder dan zestien Indonesiërs deel aan de opvoering van het toneelstuk "Sepakat baroe" (Nieuwe overeenstemming), ditmaal van Joesoef Moedadalam. Dit stuk speelde in een dessa en behandelde een conflict tussen dessabewoners en een suikerfabriek over het gebruik van bevloeiingswater. Qua strekking voldeed het dus in alle opzichten aan de eisen. Alleen in artistiek opzicht kreeg het aanmerkingen. De conferentie besloot verder te studeren over adat en toneel. Daartoe werd een Badan Keboedajaan (Cultureel Orgaan) gevormd, waarvan de bestaande Balai Kesoesasteraan en de op te richten Balai Adat onderdeel werden. Voor het orgaan als geheel werd als belangrijkste studieonderwerp aangegeven de eigen Indonesische geschiedenis, ontdaan van koloniale visie en toevoegingen. Voor de vierde conferentie was dat ook het in de rede liggende discussiepunt. Maar de vierde conferentie zou nooit worden gehouden.
Binnen de Roepi werden ook de meer ontspannende activiteiten niet verwaarloosd. Het Clubhuis vervulde daarin een belangrijke functie. Ibnoe Soewongso Haminzar verzorgde voor de Roepi-sportcommissie "inter-Roepiale" wedstrijden, vooral wat betreft tennis, waarbij om de Ir. Notokoesoemo-wisselbeker werd gestreden. Ook met Chung Hwa Hui en Leidse studenten werd sportief geduelleerd bij tennis, voetbal, bridge, tafeltennis en biljarten. Excursies en feestavonden brachten de studenten eveneens bijeen. Het eerste lustrum van Roepi werd op 25 januari 1941 gevierd in een Leidse gelegenheid. Een lustrumcomité organiseerde de

bijeenkomst: 's middags toespraken en receptie, 's avonds toneel en dans. Een speciale redactie stelde het tachtig bladzijden dikke lustrumnummer samen. Voorzitter Daliloeddin vatte "5 jaar Roepi" samen, terwijl verder cultuur, geschiedenis, economie en literaire bijdragen een plaats kregen.
Met het staken van de uitgave van "Soeara Roepi" worden de gegevens over de Indonesische gemeenschap zeer schaars. Slechts hier en daar is iets overgeleverd.

Illegaliteit en verzet

Voor de P.I. kwam het verschijningsverbod van "Indonesia" waarschijnlijk niet als een verrassing. De organisatie, die in de vooroorlogse jaren had geleerd nieuwsgierige overheidsaandacht te ontwijken, werd in het geheim in stand gehouden. Al voor het verbod van "Indonesia" gaf de P.I. het Indonesischtalige illegale blad "Madjallah" (Tijdschrift) uit, dat in 1941 werd opgevolgd door een getypt ongetiteld blad. Dit waren interne periodieken, die slechts nieuws over Indonesië bevatten. Ze werden in het Leidse Clubhuis samengesteld. Er is geen enkel nummer bewaard gebleven.
Al in juni 1941 vielen de eerste P.I.-slachtoffers. Bij invallen in Leiden en Amsterdam werden Parlindoengan Loebis en Sidartawan opgepakt. Sidartawan woonde toen in het Clubhuis, waarvan hij de drijvende kracht was. Setiadjit en Ilderem, naar wie ook werd gezocht, maakten zich tijdig uit de voeten. Sidartawan overleefde de gevangenschap niet. In november 1942 overleed hij in Dachau. Parlindoengan Loebis overleefde de lijdensweg langs de kampen in Schoorl, Amersfoort, Buchenwald en Oranienburg. De andere gezochte prominente P.I.-leden doken onder. Setiadjit hield zich het grootste deel van de oorlogsjaren schuil in de Amsterdamse Jordaan en bleef, onder zijn verzetsnaam Sweers, de leider van de P.I.
Het Indonesische verzet kreeg in de jaren 1941 en 1942 zijn min of meer vaste structuur. Naast Setiadjit behoorden Soenito (Frits de Bruin), Soeripno (Karel van Delft) en Maroeto Daroesman (Nico van Zuilen) tot de P.I.-leiding. De organisatie werd strakker. De leden dienden de orders van de leiding op te volgen en op commando inzetbaar te zijn. P.I.-groepen van enige omvang bestonden in Amsterdam, Leiden en Den Haag. In Rotterdam bestond een groep van vier leden; in Delft waren Thahir Thajeb en Moorianto Koesoemo Oetoyo actief. Tussen de P.I.-leden in Rotterdam en Delft, die voordat de P.I. ondergronds ging tot een gecombineerde afdeling behoorden, bestond nauw contact.

SIDARTAWAN

De overlevenden uit de verschrikkelijke concentratiekampen stromen thans het land binnen, vreugde brengend in hun gezinnen. Doch hoevele gezinnen zijn nu ook in diepe rouw gedompeld, omdat een hunner bezweken was door het harde leven in die kampen. Tot deze laatsten, die niet meer zullen terugkeren, behoort ook onze landgenoot Sidartawan.

Sidartawan is een van de Indonesiërs, die slachtoffer is geworden van deze helse instituten der nazi's. Jarenlang was hij secretaris van de Perhimpoenan Indonesia. Hij liet zich steeds kennen als een harde werker en een nationalist in hart en nieren.

Physiek en geestelijk behoorde hij tot de sterksten onder de Indonesiërs hier te lande. Het verschrikkelijke leven in verschillende van de meest beruchte concentratiekampen heeft hem echter lichamelijk geknakt. Zijn geest daarentegen was ongebroken. Daarvan getuigden zijn brieven, die hij vanuit de kampen zijn landgenoten deed toekomen. Zij spraken van zijn tintelende geest, ondanks de dagelijkse martelingen, die hij moest ondervinden. Steeds spoorde hij — in codeschrift — zijn vrienden aan om toch maar vol te houden en de strijd voort te zetten tot de volledige overwinning bereikt zou zijn. Weinig schreef hij over zijn eigen ellende, vol belangstelling was hij echter voor de lotgevallen van zijn vrienden en landgenoten.

Op 25 Juni 1941 werd hij met vele anderen, vroeg in de ochtend, door de Duitse politieke politie gearresteerd. Achtereenvolgens vertoefde hij te Scheveningen, Schoorl, Amersfoort, Hamburg, Neuengamme en Dachau, waar hij tenslotte is bezweken.

Dat hij onder zijn kampgenoten in hoog aanzien stond, en zich veel vrienden heeft kunnen verwerven, getuigen de verhalen van zijn, thans bevrijde, lotgenoten. De meesten, die wij spraken, waren echter vrij spoedig van hem gescheiden. De Heer Van Welzen te Leiden bleek een van de weinigen te zijn, die hem in alle kampen heeft meegemaakt. Hij verklaarde ons:

„Wat wisten wij in het begin meer van hem dan dat hij in Leiden studeerde en behoorde tot de vereniging Perhimpoenan Indonesia? Eerst later zouden wij hem beter leren kennen. Al spoedig bleek welk een uitstekend kameraad wij in hem hadden gevonden.

Dit kwam nog scherper tot uiting in het kamp te Amersfoort, te Neuengamme en in Dachau. In de twee laatstgenoemde beruchte concentratiekampen was hij voor vele Nederlanders een voorbeeld van taaie volharding en standvastigheid. Physiek gesloopt door slechte voeding, mishandeling en mensonterende hygiënische omstandigheden, doch geestelijk ongebroken werd zijn lichaam in Dachau aangetast door tuberculose. Dit was in September 1942, een vijftal weken nadat wij in Dachau waren aangekomen. Medische hulp ontbrak volkomen.

Een paar kameraden brachten hem in het „Sonderrevier". Het einde kwam sneller dan wij verwacht hadden. De eerste week van November 1942 stierf hij.

Een van Indonesië's beste zonen was heengegaan en een onzer voortreffelijkste kameraden. Zo leeft hij in de herinnering voort van degenen, die in die tijd met hem tezamen geleden en gestreden hebben."

Een prachtige kameraadschap tussen mensen van uiteenlopende opvattingen heeft over het algemeen in de moordkampen geheerst. Geen beter eer aan de nagedachtenis van onzen Sidar dan de hoogachting en vriendschap, die ook hem van de zijde van onze Nederlandse makkers ten deel is gevallen.

Indonesia, 21-7-1945.

Het echtpaar Setiadjit-Elly Soumokil.

De groepen in Utrecht en Wageningen, die niet zo op de voorgrond traden, telden een vijftal leden. Voor het totale aantal bij de P.I.-activiteiten betrokken Indonesiërs worden getallen van 60 tot 110 genoemd. Het eerste getal lijkt een aanvaardbare benadering. In Amsterdam waren de leden vanaf midden 1942 verdeeld in vier groepen van vijf of zes die slechts elkaar kenden. De leider van elke groep had weer zijn contacten met de hoogste leiding. De leiding van deze groepen, die deels wisselde, berustte bij Soeripno, Soenito, Siantoeri, Rasono Woerjaningrat, Ticoalu en Daliloeddin.
De P.I. probeerde ook onder de niet-leden mankracht te werven. Daarbij werd geen dogmatische opstelling gekozen. De medisch student Djalal Moechsin, uit een orthodox Moslims midden-Javaans handelaarsmilieu, werd volop bij het werk van de P.I. betrokken, hoewel hij geen lid wenste te worden van de P.I. Hij had bezwaar tegen de religieusneutrale opstelling van de P.I. Ook Evie Poetiray, die haar ervaringen tijdens de oorlog heeft vastgelegd, werd bij de P.I. betrokken. Zij begon daar met het lezen van de illegale pers en discussie daarover. Ook met gelijkgezinde Nederlanders werd regelmatig gediscussieerd. Vervolgens verschafte de groep de geschreven informatie die in linkse bladen als ''Vrij Nederland'', ''Het Parool'', ''De Waarheid'' en ''De Vrije Katheder'' werd bewerkt tot artikelen over Indonesië. Van dit laatste blad, in november 1940 uit het studentenverzet ontstaan, was Setiadjit vrijwel vanaf het begin redacteur. Nadat zo de betrouwbaarheid was getest kreeg Evie Poetiray de opdracht illegale bladen op te halen en te bezorgen. Ook het zoeken van onderduikadressen behoorde tot haar taak. Het gevaarlijke koeriersterswerk werd vooral door vrouwen gedaan, die minder verdenking opwekten.
De P.I. beschikte in Amsterdam over een stencilmachine, die was geïnstalleerd op de zolder van het woonhuis van mevrouw Soesilo in de Euterpestraat 167, dicht bij het beruchte hoofdkwartier van de Duitse Sicherheits Dienst. Mevrouw Soesilo, echtgenote van de in Nederland gepromoveerde arts, was in 1935 met zoon Brenthel en dochter Lillah naar Nederland gekomen. Brenthel brak zijn Rotterdamse economiestudie na de oorlog af en keerde terug naar Amsterdam, waar hij spoedig betrokken raakte bij het P.I.-werk. Huize Soesilo was al langer een trefpunt voor de Indonesische studenten. De ruimte en zelfstandige ligging maakte het een ideaal overlegadres en centrum voor illegaal werk. Mevrouw Soesilo zelf werd niet direct betrokken bij al deze activiteiten. Soenito, Brenthel Soesilo, Rasono Woerjaningrat en A.K. Latif bedienden de stencilmachine waarop ''De Waarheid'', ''Het Parool'' en ''De Vrije Katheder'' werden uitgedraaid.
Evie Poetiray was voor de P.I. een belangrijke schakel naar de Indonesische Christen Jongeren (I.C.J.), waarin zij een bestuursfunctie bekleedde. De I.C.J. mocht van de bezetter zijn activiteiten voortzetten en werd gebruikt als middel om contact te onderhouden tussen de Indonesiërs. Vooral de vijf conferenties die de I.C.J. tijdens de oorlog organiseerde in Amerongen (Pinksteren 1941), Kerk-Avezaath (Pinksteren en augustus 1942) en Volendam (oktober en Kerstmis 1943) waren gelegenheden waar de Indonesiërs ongehinderd elkaar konden ontmoeten. De mogelijkheid enkele dagen onder landgenoten te verkeren werd door velen aangegrepen. Om die reden ook was de conferentie open voor alle Indonesiërs, ook niet-I.C.J.-leden en Islamieten. In die samenkomsten verschenen ook ondergedoken Indonesiërs die de kans benutten in grotere kring te overleggen, ook met hier aanwezige Nederlandse studenten, die actief waren in het verzet. Evie Poetiray en haar latere echtgenoot M. Siantoeri regelden deze bijeenkomsten. Beiden deden dit buiten de rest van het I.C.J.-bestuur om. In I.C.J.-kringen was ook actief de zendingsarts J.A. Verdoorn die tijdens zijn

Deelnemers aan de I.C.J.-conferentie in Kerk-Avezaath, Pinksteren 1942. De groep links vooraan v.l.n.r. J.A. Verdoorn, F. Harahap (achter), Meray (voor); gehurkt: Soedibjo, Wajan Gredek, ir. Tampoebolon, onbekend, Hanafiah, onbekend, Moorianto Koesoemo Oetoyo, onbekend; eerste rij daarachter derde van links Olga Sigar, vervolgens Nimpoeno, Lillah Soesilo, mw. Harder, Soedarmo, Dora Sigar, Elly Setiadjit, onbekend, Siantoeri, onbekend; volgende rij: derde van links Daliloeddin, zevende van links Soetiasmi Soejono, Hardjoprakoso, ds. Harder; laatste rij Boy Soumokil, Lawalata, Rasono Woerjaningrat, onbekend, Soekartini Djojohadikoesoemo, Evie Poetiray, verder onbekend.

verlof was gestrand in Nederland. Hij nam ook deel aan dit verzetsoverleg en als lid van de ''Parool''-groep kon hij weer nadere contacten leggen. Verdoorn verzorgde, evenals Nico Stufkens, ds. Harder, als opvolger van ds. Verkuyl belast met de zorg voor de christelijke Indonesische studenten, en de Zwitserse zendeling dr. H. Schärer, een aantal malen een inleiding op de I.C.J.-conferenties. Ook de Indonesiërs zelf leverden hun bijdrage. Uiteraard beperkten de voordrachten zich tot filosofische, culturele en sociale onderwerpen. Nederlanders uit zendingskringen met belangstelling voor Indonesië behoorden ook tot de conferentiedeelnemers.
Over de kleine Rotterdamse P.I.-groep is meer bekend dan over de groepen elders, omdat drie leden ervan, de broers Djajeng en Gondo Pratomo en Moorianto Koesoemo Oetoyo, mij hun herinneringen vertelden. Beide broers studeerden aan de Handelshoogeschool; Djajeng sinds 1937 en Gondo, die in 1934 naar een H.B.S. in Nederland was vertrokken, vanaf 1940. Een zusje van hen, Soeprati, verloofde van de in de oorlog overleden Noermattias Oesman, volgde sinds 1937 de kweekschool. Drie van de vier kinderen van de Djokjase Stovia-arts Pratomo waren aldus in Nederland. Voor het kleine aantal Indonesische studenten in Rotterdam werden door het bestuur van de hogeschool goede regelingen getroffen. Tot het einde van de oorlog, zelfs in de periode dat de hogeschool was gesloten, ontvingen de studenten een toelage. Naast de broers Pratomo waren Joesoef Moedadalam en Teuku Mohammad Hanafiah, al in 1929 als middelbare scholier naar Nederland gekomen, actief in de groep. In eerste instantie richtte zich de aandacht op de 66 zeelieden van de Koninklijke Rotterdamsche Lloyd, die in die meidagen van 1940 waren gestrand. De Lloyd had ze van de loodsen op het haventerrein overgebracht naar een ontruimd schoolgebouw. In materieel opzicht hadden de schepelingen het door de zorg van de Lloyd beter dan de Rotterdamse burgers. Hun voedseltoewijzing, volgens de distributiebonnen, werd door de maatschappij aangevuld. Uit in Rotterdam gestrande schepen werd de rijstvoorraad gehaald, waarmee tot november 1941 dagelijks een maaltijd werd bereid. Daarna werden door ruil van brood- en aardappelbonnen rijstvoorraden verkregen, zodat tot augustus 1944 nog drie maal per week rijst kon worden gegeten. Ook wat betreft schoeisel en kleding was de situatie beter dan het gemiddelde. Vanaf september 1941 werd de groep verlaten door een aantal schepelingen, die in hotels en restaurants of als huisjongen een betrekking kreeg. Ook enkele gehuwden vestigden zich elders, maar bleven voor hun dagelijkse benodigdheden afhankelijk van de Lloyd. In zo'n geïsoleerde, op elkaar aangewezen groep ontstonden vanzelfsprekend gemakkelijk spanningen. Deze richtten zich mede op de Lloyd, waarvan in 1944 werd geëist dat de zaken met betrekking tot voedselbonnen en -geld in eigen beheer zouden komen. Toen goede raad niet bleek te helpen

gaf de Lloyd in juni 1944 toe. De verslechterde situatie deed de schepelingen van mening veranderen. Vanaf december 1944 nam de Lloyd de zorg weer op zich.
De Rotterdamse P.I.-groep legde contact met de groep en hun voormannen. Voor de grotendeels analfabete groep werd in allerlei opzichten bemiddeld, naar de Lloyd en naar de overheid. Naast dit praktisch werk werd ook aan politieke bewustwording gedaan. De zeelieden werden in anti-Duitse zin bewerkt. Vooral ook werd gewaarschuwd tegen ronseling voor de Arbeitseinsatz. De arbeiders meldden zich hiervoor niet en ook de Lloyd, onder wiens hoede zij al die jaren bleven, nam in dat opzicht geen initiatieven. De bezetter zag waarschijnlijk ook weinig perspectief in dit arbeidspotentieel: een ontheemde, door ziekte geplaagde en niet aanspreekbare exotische groep. In het laatste oorlogsjaar waren ook de Rotterdamse afgestudeerden Saroso Wirodihardjo en Soemitro Djojohadikoesoemo nauw betrokken bij de praktische hulpverlening. De P.I.-groep was uitgedund en ondergedoken.
Naast het op de landgenoten gerichte werk namen de P.I.-mensen volop deel aan het Rotterdamse verzet, vooral bij de verspreiding van de illegale uitgaven. De verloofde van Djajeng Pratomo was hierin ook actief. Om onnodige risico's te vermijden werd besloten dat Djajeng naar Den Haag zou verhuizen. Hij bleef betrokken bij het werk van de Rotterdamse groep en was slechts zeer terzijde actief bij het werk van de Haagse P.I., waarin Soehoenan Hamzah prominent was. Toen Djajengs verloofde werd gearresteerd werd zijn Haags adres gevonden. Op 18 januari 1943 volgde een overval door de Sicherheits Dienst waarbij Djajeng en zijn kamergenoot Moen Soendaroe, die in 1939 zijn studie aan de Hogere Textielschool in Enschede

Indonesia, 11-8-1945.

IN MEMORIAM MOEN SOENDAROE

Na lange tijd in twijfel verkeerd te hebben over het lot van Moen Soendaroe hebben wij nu de zekerheid verkregen, dat hij omstreeks Febr. van dit jaar in het concentratiekamp Neuengamme is bezweken aan de martelingen van de S.S.-beulen.

Moen Soendaroe werd op 18 Januari 1943 door de S.D. gearresteerd wegens zijn illegale arbeid voor de Perhimpoenan Indonesia. Na ongeveer twee maanden in het Haagse Veer te Rotterdam opgesloten te zijn geweest werd hij naar Vught getransporteerd, waar hij ruim een jaar is gebleven. Daarna hebben de Nazies hem van het ene concentratiekamp naar het andere gesleept, St. Michiels Gestel, Vught, Saxenhausen, Neuengamme, Halstenbeck en weer terug naar Neuengamme, waar de dood hem tenslotte verlost heeft van het onmenselijke lijden.

De Heer R. Scherf uit Amsterdam, die vrijwel tot het laatste moment bij Moen Soendaroe was, wist ons te vertellen, dat hij tezamen met Moen tankvallen heeft moeten bouwen in Halstenbeck. Honger en koude hebben Moens gezondheid op den duur geheel gesloopt. De Heer Scherf zelf werd na enige tijd wegens ziekte teruggestuurd naar Neuengamme. Moen heeft zich nog wekenlang overeind kunnen houden, maar tenslotte hebben ontberingen en felle koude zo aan zijn uitgeputte lichaam geknaagd, dat hij geheel waardeloos werd voor de nazies. Men kon hem niet meer gebruiken. Met zware honger-oedeem en dysenterie werd Moen naar Neuengamme teruggestuurd. Het toeval wilde, dat hij in dezelfde ziekenbarak, een z.g. „Schonungsblock", terecht kwam als de Heer Scherf. Helaas is hij slechts enkele dagen daar gebleven. Een ernstige longontsteking teisterde het wrakke lichaam volkomen, het kleine restje weerstand kon deze nieuwe marteling niet meer verdragen. Men heeft hem nog naar het eigenlijke ziekenhuis overgebracht, maar blijkens een bericht van den Heer H. P. J. van Ketwich Verschuur, die bij de administratie en registratie van het kamp Neuengamme werkzaam is geweest en Moen Soendaroe persoonlijk heel goed gekend heeft, is Moen omstreeks Februari van dit jaar overleden.

Velen, die Moen Soendaroe gekend hebben, zullen, bij het vernemen van dit bericht, hem zich weer voor de geest halen. Zij zullen herinnerd worden aan zijn vrolijk opgewekt karakter, zijn vurig, jeugdig enthousiasme. Zij zullen weer terugdenken aan die ogenblikken, wanneer hij sprankelend van geestdrift vertelde over zijn wederwaardigheden.

De gedachten van degenen, die Moen in zijn illegale arbeid meegemaakt hebben, zullen onwillekeurig terugdwalen naar die periode van verbeten ondergrondse strijd. Langzaam zal het tot hen doordringen, dat één hunner kameraden, met wien zij eens zij aan zij gestreden hebben, nimmer meer naast hen zal staan. Een van hun strijdmakkers zullen zij nooit meer wederzien, een strijdmakker, die hen dierbaar is en die hoog in hun achting staat. Onvergetelijk zullen blijven zijn onverwoestbare strijdgeest en zijn fijn kameraadschapsgevoel.

Zij, die met hem in Vught het lot van duizenden vrijheidsstrijders hebben ondergaan en hem daar gekend hebben, zullen ongetwijfeld de dansen, die hij daar voor zijn lotgenoten heeft uitgevoerd, weder voor hun geest zien zweven. Zij zullen terugdenken aan dat stukje kunst, dat één hunner, één van de verdoemden, in een omgeving waar sadistische wreedheid regel was, en waar het leven dor en kleurloos scheen, zijn kameraden en lotgenoten wist te schenken. Ofschoon zelf lijdend onder de onmenselijke behandeling, was Moen Soendaroe immer bereid zijn medegevangenen, die weinige afleiding te bezorgen, waar ze zo naar snakten. Al zijn eigen leed vergetend heeft hij voor hen gedanst en hen voor enkele kostbare ogenblikken uit het troosteloze concentratiekampleven weggerukt. Zij zullen hem altijd dankbaar zijn voor dat kleine moment van kunstgenot, dat al dit onnoemlijke leed voor één kort ogenblik heeft doen vergeten.

Zijn kameraden zullen ook herinnerd worden aan zijn voortdurende bereidheid, om al het weinige, wat hij bezat, met zijn in erger nood verkerende lotgenoten te delen, beseffend, dat slechts innige kameraadschap hen voor de ondergang kon behoeden.

Sidartawan, Irawan Soejono, Moen Soendaroe, drie Indonesische nationalisten uit de gelederen van de Perhimpoenan Indonesia, die ver van hun vaderland zonder aarzelen de strijd hebben opgenomen tegen de fascistische barbarij en die tenslotte het kostbaarste wat ze bezaten opgeofferd voor hun dierbaar land, voor de vooruitgang van de mensheid. Hun strijd en offer zullen voor de Indonesiërs een aansporing zijn om met uiterste verbetenheid de strijd voor de vrijheid van Indonesië voort te zetten.

was begonnen, werden gearresteerd. Bij de huiszoeking werden een aantal illegale bladen gevonden. Dat was voldoende voor de inhechtenisneming van beide studenten en twee Indonesische arbeiders, die argeloos op bezoek kwamen tijdens de overval. De arbeiders werden spoedig vrijgelaten, maar de beide studenten niet, hoewel zij over hun illegale werk, ondanks lange, zware verhoren niets loslieten. Zij werden vervolgens beiden in Vught geïnterneerd. In maart 1943 kon Djajeng van hier, via de illegale koeriersdienst, zijn P.I.-kameraden informeren over zijn verhoren. In Rotterdam en Den Haag waren de activiteiten opgeschort en de voormannen ondergedoken. Djajeng kon ze geruststellen; de Duitsers wisten niets van de P.I.-acties af. Djajeng Pratomo haalde de bevrijding in Dachau. Moen Soendaroe overleed in Neuengamme.
De twee P.I.-leden in Delft waren volop betrokken bij het Delftse studentenverzet. Toen na de studentenstaking tegen het ontslag van Joodse hoogleraren de universiteit werd gesloten en razzia's volgden (november-december 1940) doken zij tijdelijk onder. Beiden waren actief bij de acties tegen de Arbeitseinsatz en de loyaliteitsverklaring, bij de verspreiding van illegale bladen en het zoeken naar onderduikadressen, alles als onderdeel van de plaatselijke illegaliteit. Moorianto Koesoemo Oetoyo werd in mei 1942 door de P.I. naar Rotterdam gestuurd, waar hij werd ingeschakeld bij onder andere het werk onder de Indonesische zeelieden. Thahir Thajeb bleef in Delft, maar moest in 1943 ernstig ziek en overspannen in het ziekenhuis worden opgenomen.
In Utrecht was het centrale punt van P.I.-activiteit de kamer van Djoedjoe Soetanandika in het zusterhuis van het Homeopathisch Ziekenhuis. Soetanandika was al sinds 1930 in Nederland, waar ze diverse verpleegstersopleidingen volgde. Haar kamer was een onverdachte plaats van samenkomst en een veilig onderduikadres voor overdag. 's Nachts verhuisden de onderduikers naar een andere schuilplaats. De leiding van het zusterhuis liet dit alles oogluikend toe. In verpleegstersuniform verrichtte Soetanandika ook koeriersdiensten. In 1944 vertrok zij naar het Amsterdamse Wilhelminagasthuis.
Voor de Indonesische studenten in Leiden betekende de sluiting van de universiteit door de bezetter in november 1940 een zware slag. Voortzetting van de studie, en tijdelijk zelfs het afleggen van examens waren niet mogelijk. In november 1941 werd het Leidse studenten toegestaan de studie aan andere universiteiten voort te zetten. De Indonesische studenten gingen vrijwel allen naar Amsterdam. Het Clubhuis in Leiden werd gesloten en, na enige tijd, heropend aan de Willemsparkweg 194 in Amsterdam. Hier woonden ook enkele uit Leiden overgekomen studenten. In 1943 werd ook het Amsterdamse Clubhuis gesloten, als gevolg van verscherpte Duitse maatregelen.
De sluiting van de Leidse universiteit was ook het begin van het studentenverzet waarbij Indonesische studenten en de P.I. spoedig werden betrokken. Daroesman, Hadiono Koesoemo Oetoyo en later Soeripno, weer uit Amsterdam teruggekeerd, waren hierbij prominent actief.
In februari 1943 werden in Amsterdam twee Indonesiërs bij een razzia opgepakt. Na enkele weken Vught kwamen ze vrij. In augustus en september werden Lillah en Brenthel Soesilo, verdacht van steun aan onderduikers, opgepakt. Na enkele maanden concentratiekamp werden ze vrijgelaten. Door alert optreden werd hierbij vermeden dat onderduikers en stencilmachine in huize Soesilo werden ontdekt. Halsoverkop werd de stencilmachine overgebracht naar het Clubhuis aan de Willemsparkweg. Ook Moewalladi werd opgepakt, maar mocht na vijf maanden Vught naar zijn woonplaats Den Haag terugkeren.
Bij het allereerste verzet, maar geheel buiten het P.I.-verband, was rechtenstudent Rawindra Noto Soeroto, zoon van de dichter-politicus, betrokken. Rawindra was overigens, ondanks zijn belaste afkomst, als persoon wel aanvaard in de Indonesische studentengemeenschap, waar hij vele kennissen had. Zijn Leids-Haagse studentengroep werd in juli 1941 in zijn geheel opgerold. De leden verschenen driemaal voor de rechtbank, waarbij tenslotte alle deelnemers levenslang kregen. In oktober 1942 werd Rawindra overgebracht naar de strafgevangenis van Lüttringhausen, waar hij ernstig ziek werd. Hij haalde het einde van de oorlog, maar de verpleging daarna baatte niet meer. Hij overleed in november 1945. De jongere zuster van Rawindra, Dewatiah, was in een soortgelijke groep als haar broer actief, maar bleef voor arrestatie gespaard. Rawindra was tijdens zijn verblijf in de Scheveningse strafgevangenis het middelpunt van een bijzondere gebeurtenis, waarvan de daar ook geïnterneerde ds. D.A. van den Bosch in een brief aan zijn vrouw van 26 oktober 1941 verslag deed: ''Op vleugel C. woont 'n Indische jongeman, die verloofd was met 'n Holl. meisje. Maar dat stoute kleine Indoneesje ('t is zoo'n slank fijn gebouwd klein kereltje) is 'n heel ondeugend jongetje geweest: foei! foei! En nu moest 't op komst zijnde kleine babytje toch 'n wettigen vader hebben. Daarom zou hij hier in den houwelijken staat worden bevestigd. Een poging om daarvoor vrij te krijgen mislukte. Dus moest 't dan maar hier gebeuren. In de directeurskamer van de Bijz. Strafgevangenis zou dan eerst 't huwelijk worden voltrokken door 'n ambtenaar v.d.

Burgerl. Stand en dan zou Ds N.N. 't huwelijk inzegenen. De directeur v. hier, heer Joch, zou het mee bijwonen. Twee v.d. gangloopers, die hun hand dan maar over hun kuisch 'Jozefs'-hart hadden gehaald, zouden als getuigen voor den bruidegom optreden, terwijl de andere twee gangloopers alsmede de teekenaar Pieck als bruidsjonkers zouden fungeeren om den nieuwbakken gehuwden man bij zijn (na helaas wreedaardige scheiding van zijn pas verworven ega) terugkeer in zijn tent te ontvangen. Tijdens zijn afwezigheid werd zijn tent versierd zoo goed als dat mogelijk was. Gelukkig dat den vorigen dag juist 'n dominee jarig geweest was, die bloemen gekregen had. Uit de bibl. en uit m'n cabine werden flora's kinderen gerequireerd om met haar min of meer uitbundige kleurenpracht den teruggekeerden bruidegom te bejubelen. Vóór zijn bed was 'n geïmproviseerde rustbank op z'n Oostersch ingericht op den grond. Op z'n bed stond 'n bordje met opschrift: 'Huwelijksreis ná 't Paradijs'. Om 't Paradijs aan te duiden lag op 't bed de reeds geplukte appel (versta de symboliek daarvan goed a.u.b.). En aangezien in ieder behoorlijk paradijs ook 'n fatsoenlijke slang op z'n plaats is, was ook daarvoor gezorgd. De brandslang was afgewonden en in sierlijke kronkels de paradijs-tent binnen gedrapeerd met de koperen pijp (o, harde niet te slijten kop) tot op 't bed gekropen. Verder bestond de versiering uit 'n mooi schilderstuk van de hand v. Pieck, vol diepe symboliek, voorstellende de levenszee met de Schev. Pier op den achtergrond. En op die zee dobberde de onmisbare huwelijksboot van weliswaar wat ongewone vorm: n.l. 'n gevangeniskrib. Aan 't hoofdeinde stond in schuinen stand een voorwerp dat je als er twee gaten in zitten op je neus draagt, maar met één gat alleen maar de naam met de 2-gater gemeen heeft. Daartegen rustte het hoofdkussen. En op het bed zaten 2 figuurtjes 'black and white': de bruine bruigom en de blanke bruid. Rondom hen op 't bed waren geëtaleerd al de gebruiksvoorwerpen die in de kamers van het Oranje-Hotel aanwezig zijn: bord en lepel, kroes en mes, waschblik en vuilwateremmer en nog 'n andere emmer met 'n deksel, alsmede waterkruik, stoffer en blik. En als onderschrift stond onder deze schoone voorstelling die ronddobberde op de zee, als huisraad na een overstrooming, 't volgende schoone rijm:

Dit is de huwelijksboot waarachtig,
Van vierhonderd vijf en tachtig
Met heel zijn inventaris,
Die wel een beetje raar is.

Zoo is de bruidegom ontvangen. Jammer dat ik persoonlijk bij die ontvangst niet tegenwoordig geweest ben. Een v.d. wachtmeesters had mij wel gevraagd of ik niet bij de huwelijksplechtigheid moest tegenwoordig zijn. Maar zoover heeft zich de feestelijkheid niet uitgestrekt. Jammer want daarmee hebben ze 'n schoone noot in de bruilofts-symphonie gemist! 's Avonds kreeg de bruidegom even een paar uur verlof om vóór in een v.d. kamers met zijn jonge vrouw samen te zijn."

In mei 1942 werden ook drie Indonesische kadetten van de Koninklijke Militaire Academie, met alle andere Nederlandse officieren die zich meldden, in gevangenschap afgevoerd naar Duitsland. Zij keerden allen terug. De vierde Indonesische kadet, Victor Louis Makatita, die de studie in 1939 was begonnen, was na de bezetting gedemobiliseerd. Hij had zich gevestigd in Den Haag waar hij Frans studeerde. Samen met een andere KNIL-kadet besloot hij in februari 1942 een poging te doen Zwitserland te bereiken. Via de Nederlandse diplomatieke vertegenwoordiging hoopten zij daarna in Indonesië te belanden om tegen de Japanse aanvaller te strijden. Ze vertrokken op 10 februari. Een eerste poging de grens over te steken mislukte door te veel sneeuw. Bij een nieuwe poging op een andere plaats werden ze door de Franse politie opgepakt en overgeleverd aan de Duitse legerautoriteiten te Besançon. In deze zelfde periode (februari-maart) waren bij de Frans-Zwitserse grens bij drie gelegenheden tien Nederlandse kadetten en studenten opgepakt. Zij werden door de hogere krijgsraad van het opperbevel van het Noordoost-Frankrijk beslaande Militärverwaltungsbezirk in Dijon ter dood veroordeeld. Enkele dagen na hun vasthouding waren zij geëxecuteerd.

Dit zelfde lot trof Makatita, zijn kameraad en nog een gearresteerde Nederlander niet. De krijgsraad van de Duitse eenheid in Besançon meldde pas op 1 april 1942 hun arrestatie. De achtergronden en omstandigheden werden uiteengezet: er was sprake van een individuele, amateuristische poging door radeloze jongelui, die hun beroepsperspectief hadden verloren. De doodstraf was niet nodig, ook niet uit een oogpunt van afschrikking. De krijgsraad stelde voor het drietal in Duitsland te interneren.

De hogere krijgsraad in Dijon reageerde snel - op 3 april - op deze rapportage. Naar zijn oordeel dienden de drie te worden gevonnist als de eerdere arrestanten. De Duitse bureaucratie werkte hierna snel. De hoogste legerinstantie in Frankrijk droeg op 5 april de krijgsraad in Dijon op de zaak te behandelen, en drong aan op grote spoed. Aan dit verzoek werd gaarne voldaan. Op 7 april werd het de vorige dag overgebrachte drietal berecht en veroordeeld. Het oordeel stond tevoren vast. Het drietal zou door dienst te nemen in Indië steun aan de vijand hebben verleend en Duitsland en zijn bondgenoten hebben geschaad. Het slot van het vonnis luidde:

Dradjat Doermakeswara, bij binnenkomst in het Zuchthaus Siegburg, 1944.

"Die entscheidende Bedeutung ihrer Handlungen liegt vornehmlich in der erheblichen Stärkung des Widerstandswillen des holländischen Volkes. Sie sind geeignet, die Jugend Hollands aufzurufen und Unruhe in besetzten Holland zu erzeugen. Durch scharfe und durchgreifende Urteile muss die irregeleitete Jugend Hollands von solchen unbedachten Vorhabens abgebracht werden. Allein die abschreckende Wirkung des Todesurteils ist geeignet, eine weitere Verstärkung dieser Bewegung zu verhindern. Die Sicherheit des Reiches und der Schutz der Wehrmacht rechtfertigen diese Massnahme. Est ist deshalb gegen die 3 Angeklagten auf Todesstrafe erkannt worden."
Oberkriegsgerichtsrat Hanemann tekende het vonnis. In Parijs werd het vonnis de volgende dag bevestigd. Makatita, bijna 23 jaar oud, en zijn twee medeveroordeelden werden op 9 april 1942 om 19.00 uur doodgeschoten. Zulke zware vonnissen tegen Nederlanders die via neutraal gebied Engeland poogden te bereiken zijn nadien niet meer uitgesproken. Als zij werden opgepakt volgde internering in Duitsland.
Nog een andere Indonesische militair werd het slachtoffer van de Duitse bezetters: Eduard Alexander Latuperisa, kapitein bij de infanterie van het KNIL en K.M.A.-student in 1924-1925. Hij was in augustus 1939 naar Nederland gekomen, met vrouw en twee kinderen, waar hij een staffunctie bij de infanterie kreeg. Hij raakte al spoedig betrokken bij de illegale organisatie Ordedienst (O.D.), waarin vooral militairen actief waren. Deze ook op militaire leest geschoeide organisatie hield zich bezig met sabotage en spionage. Bij het vertrek van de Duitsers zou de O.D. het gezag waarnemen. De O.D. werd spoedig geïnfiltreerd en successievelijk opgerold. Honderden leden werden opgepakt. Onder hen was Latuperisa die zich bezighield met de organisatie van de K.M.A.-kadetten en wapentransacties. Op 13 maart 1942 werd hij gearresteerd. Honderd daartoe uitgezochte O.D.'ers werden in maart-april 1943 in Haaren berecht. Latuperisa, 41 jaar oud, werd ter dood veroordeeld en met 16 lotgenoten op 29 juli 1943 op de Leusderheide gefusilleerd. Na de oorlog werden zij plechtig bijgezet in Amersfoort.
Het derde slachtoffer uit militaire kring was Mas Soemitro, die al eerder is genoemd in een citaat uit Oudemans' jaarverslag over 1921. Soemitro werd opgeleid tot onderofficier. Hij woonde met zijn Nederlandse vrouw in Soest. De Duitse oproep zich voor krijgsgevangenschap te melden beantwoordde hij door onder te duiken. Tevens werd hij actief in de illegaliteit; eerst in Soest, later in Den Haag. In de herfst van 1943 viel hij of sprong hij uit een tram. Hij werd zodanig zwaar gewond dat hij op 26 januari 1944 overleed. Hij werd later herbegraven op het oorlogskerkhof van Loenen, als erkenning voor zijn verzetsdaden.
Eind mei 1943, kort na de verplichte inlevering van de radiotoestellen, begon de P.I. in Den Haag met de uitgave van het dagelijkse gestencilde illegale nieuwsblad "Feiten". Elke aflevering van één velletje begon met "Aan de berichten der Vereenigde Naties ontleenen wij het volgende". Slechts één nummer is bewaard gebleven: nr. 116 van 31 maart 1944. Kort hierna, op 3 april 1944, werden drie van de zeven redactieleden gearresteerd: Moewalladi, de K.M.I.-leider Dradjat Doermakeswara en H. van den Bosch. Mr. Sie Soe Giang, het enige mij bekende Chinese P.I.-lid, R. Oelam Simatoepang, Pamontjak en Tamzil ontsprongen de dans. Het blad staakte zijn verschijning hierop.
Uit de Duitse processtukken blijkt dat de arrestaties het gevolg waren van verraad. Dat vormde de aanleiding voor invallen in diverse woningen waarbij negen arrestaties werden verricht. Naast de redactieleden waren dat nog vier Nederlanders, de Nederlandse echtgenotes van Moewalladi en Oelam Simatoepang en de Indonesische Minah, bij wie Dradjat in de kost was. Oelam Simatoepang zelf werd tijdig gewaarschuwd en dook onder. De drie andere redactieleden waren de Duitsers onbekend en bleven buiten schot.
Uit de verhoren blijkt dat Oelam Simatoepang en bouwkundig tekenaar Van den Bosch de kern van de groep vormden. De

laatste vervaardigde "Feiten" op basis van de geallieerde radioberichten, eerst op de schrijfmachine met een aantal doorslagen, later op een stencilapparaat. Oelam Simatoepang leverde teksten voor de bulletins en kreeg de gehele oplage ter verspreiding. Dradjat verspreidde de blaadjes op het Rijksbureau voor Metaalverwerkende Industrie waar hij als kantoorbediende werkte. Ook enkele andere employés van dit bureau waren hierbij actief en werden ook opgepakt. Oelam Simatoepang werkte hier eveneens, in een hogere functie.
Het ontsnappen van de sleutelfiguur Oelam Simatoepang blokkeerde voor de Duitsers de toegang tot de rest van de Indonesische groep. Pamontjak, Tamzil en Sie Soe Giang bleven ongenoemd. Moewalladi, die door de informant als leider van de groep was genoemd kon slechts het bezit van één exemplaar van "Feiten" ten laste worden gelegd. Hij veinsde verder van niets te weten en een dure les te hebben geleerd door zijn vorige aanhouding en internering. Hij werd geloofd en vrijgelaten. Ook de vrouwen werden na enkele weken vrijgelaten. Zij hadden allen gezegd van niets te weten. Vier mannen bleven in hechtenis en verschenen in augustus 1944 voor een Duitse rechtbank in Nijmegen: Van den Bosch, Dradjat, Hoenderop, de collega van Dradjat op het Rijksbureau, en een onderduiker die Van den Bosch bij het stencilwerk hielp. Uit hun verhoren hadden de Duitsers de conclusie getrokken dat de groep was opgerold. Alleen de leider, Oelam Simatoepang, was de dans ontsprongen. Van den Bosch kreeg de zwaarste straf: vijf jaar hechtenis; Dradjat en Hoenderop drie jaar en de vierde beklaagde één jaar.
Dradjat werd vervolgens naar het Zuchthaus Siegburg overgebracht. Uit de bewaard gebleven documenten blijkt dat hij in 1931, 22 jaar oud, naar Nederland kwam. Hij had als kantoorbediende, kelner en muzikant gewerkt tot hij bij het Rijksbureau belandde. In 1935 was hij langdurig verpleegd voor tuberculose. Een verklaring van het Haagse consultatiebureau in mei 1944 dat hij leed aan open tuberculose en dat een verblijf in de gevangenis voor hem zelf en zijn omgeving een gevaar was had geen gunstig gevolg. De gevangenisartsen keurden hem goed. Toen ook het Rode Kruis in augustus 1944 vroeg om bijzondere zorg voor Dradjat werd medegedeeld dat hij in goede gezondheid verkeerde en extra voeding kreeg verstrekt. Dradjat overleefde zijn internering.
Aan deze illegale activiteiten namen velen deel. De uitgave van een illegaal blad vereiste de inzet van typisten, drukkers, verspreiders, koeriersters en nog anderen. Ook Indonesische arbeiders en bedienden waren hierbij betrokken. In de oorlog naderden de zo verschillende sociale werelden van studerenden en arbeiders elkaar dichter dan ooit. Het gemeenschappelijke isolement en de ellende die moest worden doorstaan wisten scheidslijnen uit. Een niet bij de naam genoemde student vertelde in de jaren zestig aan een Amerikaanse sociologe hierover: "De oorlog bracht ons samen. Velen van ons woonden in de oorlogsjaren bij de arbeiders. We waren actief in de ondergrondse en moesten voortdurend van verblijfplaats veranderen om niet te worden opgepakt. De hulp van de arbeiders was buitengewoon nuttig. We waren landgenoten. In de eerste oorlogsjaren gaven zij ons voedsel, maar later kregen wij door ons werk in de ondergrondse extra voedsel en hielpen wij hen. [...] Hun huizen waren ideale schuilplaatsen voor onszelf en ook voor door de Britten gedropte wapens. Deze mensen hadden geen contacten met de Nederlanders, zij spraken zelfs geen Nederlands. [...] De Duitsers verdachten hen niet. Daardoor konden we de arbeiders gebruiken om ons illegale blad te verspreiden en ook belangrijke berichten door te geven."

De strijd om het bestaan

De materiële omstandigheden van de studenten werden er met het verloop van de oorlog niet florissanter op. De steunverlening van overheid en universiteiten verschafte een basisbestaan, maar velen zochten naar een mogelijkheid iets bij te verdienen. Van Nederlandse zijde werd daarin ook bemiddeld. De voedselsituatie werd al spoedig problematisch. In het begin van de oorlog deed de Duitse bezetter nog speciale rijsttoewijzingen aan de Indonesiërs en Chinezen en hun eetgelegenheden. Zij konden hun "aardappelbonnen" inwisselen voor "rijstbonnen". Later was dit niet meer mogelijk. Ook aan de overheidstoelagen kwam een einde; in oktober 1943 staakte het ministerie van koloniën de uitbetaling hiervan. De Raadsman voor Studeerenden was met de uitbetaling ervan belast geweest. Het stopzetten van de betalingen stond wellicht in verband met de voor studenten verplichte melding voor de Arbeitseinsatz, waarvoor enkele maanden eerder de registratie plaatsvond. Bij die registratie bleek de verlegenheid van de bezettingsautoriteiten met de gekleurde onderdanen. Sommige arbeidsbureaus stuurden de Indonesiërs weg. Een verzoek van het Koloniaal Instituut hen van de registratieplicht te ontslaan werd door het ministerie van koloniën ontwijkend beantwoord. Op het argument dat de Indonesiërs door de oorlog als het ware in Nederland "gevangen" waren en tegen hun wil moesten blijven werd niet ingegaan. Het ministerie van onderwijs daarentegen was van oordeel dat de Indonesiërs onder de gestelde bepalingen vielen.

De krontjonggroep van "Insulinde". V.l.n.r. vooraan: Moh. Jasin, Soegeng Notohadinegoro, Dradjat Doermakeswara; achteraan: Moestaman, Djajeng Pratomo, Hamid, Kajat, I.A. Mochtar, Oentoeng Kasim.

Het verbaast overigens dat nog zo lang de Indonesiërs en ook de Chinezen, personen van een niet-Arisch ras, deze toelagen kregen. Ook in andere opzichten waren zij geen slachtoffers van discriminerende rassenmaatregelen tot maart 1944. Het ministerie van onderwijs schreef de daar bekende Indonesiërs toen aan met de vraag zich in verband met de registratie van Javaanse - bedoeld werden Indonesische - studenten te melden. De registratie was wellicht de onheilspellende voorbode van verdere maatregelen als tewerkstelling in Duitsland. Voorzover dat nog niet het geval was doken studenten onder of verhuisden ze. De in deze periode niet meer zo efficiënte bestuursvoering voorkwam dat de registratie werd doorgezet en systematisch naar de studenten werd gespeurd.
Vanaf begin 1942 verschafte ook het Koloniaal Instituut in Amsterdam steun aan Indonesische studenten. Het is onduidelijk onder welke noemer dat geschiedde. Wel vervulde het Koloniaal Instituut een functie bij de steunverlening aan de Nederlanders met Indische pensioenen, de gestrande verlofgangers en andere mensen die financieel afhankelijk waren van Indische bedrijven en instellingen. Het Indische bedrijfsleven verschafte hiervoor de fondsen. Wellicht in het verlengde hiervan kregen ook de Indonesiërs steun.
Daarnaast verschafte het Koloniaal Instituut de Indonesiërs ook de gelegenheid regelmatig in het Instituut op te treden. Hun karige financiën konden zo worden aangevuld; voor een aantal waren de optredens zelfs de enige bron van inkomsten. Vanaf februari 1940 was elke zondagmiddag in het museum een gamelanorkest opgetreden, gevormd door het walpersoneel van de Maatschappij Nederland. Zij vertrokken nog voor de Duitse bezetting en werden in juni 1940 opgevolgd door het herleefde "Ardjoeno" van Hardjodiringgo dat elke zondagmiddag optrad met een gevarieerd programma: dans, muziek, toneel, pentjak. Hardjodiringgo trad op als dalang, danser en toneelspeler en verschafte uitleg. In "Ardjoeno" dansten ook solo Kassanna en diens echtgenote Soekartini Soeriodihardjo, onder de naam Devi Kartini. In december 1940 begon het gezelschap "Seni Timoer" (Oosterse Kunst) met voorstellingen van dansen uit de gehele archipel. Het artistieke peil van dit gezelschap bleek onvoldoende en het werd spoedig van de programma's afgevoerd.
De voor 1940 al bestaande muziek- en dansgroep, die toen in S.V.I.K.-verband optrad, werd op professioneler leest geschoeid. Het gezelschap werd in eerste aanleg uitgebreid tot een twaalftal met de leden van het eveneens al bestaande orkest van arbeiders van de Kaoem Moeda Indonesia en kreeg de naam "Insulinde". Later groeide het in aantal tot omstreeks vijfentwintig leden. "Insulinde" werd voor de deelnemers en velen er om heen een belangrijke bron van inkomsten. Noodlijdenden kregen steun en ook illegale activiteiten werden uit de opbrengsten betaald. Bovendien vormde de groep een uniek samenwerkingsverband van studenten en arbeiders. Soehoenan Hamzah trad op als zakelijk leider van "Insulinde", solodansers waren Djajeng Pratomo, Soegeng Notohadinegoro, Soetarjo Soerjosoemarno en Moen Soendaroe, allen student, en de arbeiders Kajat, Dradjat Doermakeswara en Darsana. Tot de gitaristen behoorde ook Palar een aantal malen. Hij was zijn broodwinning kwijt en verdiende moeizaam zijn dagelijks bestaan door onder andere het geven van Maleise lessen. Er werd veelvuldig opgetreden, ook in andere steden dan Amsterdam.

"Bintang Mas" met danseres Devi Kartini, begeleid door Kassanna.

Het beleid van de Kultuurkamer, waarin de bezetter alle culturele activiteiten wilde controleren was ten opzichte van de gekleurde artiesten nogal onduidelijk. In april 1942 maakten de Duitse autoriteiten in een interne notitie duidelijk dat "Maleiers, Negers en Indiërs" geen lid mochten zijn van de Kultuurkamer. Dit zou betekenen dat zij niet meer mochten optreden in het openbaar. Voor de Indonesische gezelschappen gold echter dat zij een vrijstelling konden krijgen, of dat, de informatie hierover is tegenstrijdig, zij zonder meer onder een algemene vrijstelling vielen. Dat laatste ging in ieder geval op voor "Insulinde", "Ardjoeno" en "Bintang Mas" die zich nooit tot de Kultuurkamer wendden. Het maakte hen daarmee wel kwetsbaar, omdat lokale autoriteiten de bevoegdheid kregen hun voorstellingen naar willekeur te verbieden.
In 1940 sloot het Koloniaal Instituut met Hardjodiringgo een contract af, waarin "Ardjoeno" zich verbond elke zondag op te treden. Met "Insulinde" werd in 1941 eveneens een contract afgesloten. Hierin werd vastgelegd dat het gezelschap om de week in het museum een voorstelling zou geven, terwijl het Instituut zorg zou dragen voor vier optredens per maand buiten het museum. Het "Ardjoeno"-contract werd ook in die zin gewijzigd. De opvoeringen op zondag waren een enorm succes. Zij duurden tot de sluiting van het Instituut in september 1944. In 1940 werden 41.490 bezoekers geteld; in 1941 30.656, in 1942 42.089 en in 1943 het recordaantal van 73.888. Over 1944 ontbreken cijfers, maar meermalen moest de toegang worden beperkt. Meer dan duizend toehoorders voor een voorstelling was geen uitzondering. Het Koloniaal Instituut regelde de optredens buiten het museum. Door het gehele land en voor allerlei organisaties traden "Insulinde" en "Ardjoeno" op. Een overzicht over de periode 1 januari tot 1 december 1941 vermeldt 37 voorstellingen die 25.000 bezoekers trokken. Afdelingen van "Oost en West" en de Volksuniversiteit waren vooral regelmatige afnemers. Na aftrek van alle kosten hield het Koloniaal Instituut vijfhonderd gulden over. Het kostte overigens moeite het vastgelegde aantal maandelijkse voorstellingen te boeken. De regionale procureurs-generaal verboden de geplande voorstellingen regelmatig, zonder dat er overigens een bepaald patroon in is te ontdekken. De zondagse museumvoorstellingen bleven ongestoord voortgaan, maar buiten Amsterdam trad "Insulinde" met een enkele uitzondering nog slechts op in het Rijksmuseum voor Volkenkunde in Leiden. Tussen mei en september 1944 verzorgde het gezelschap negen maal een middagvoorstelling, die gemiddeld vijfhonderd bezoekers trok.
In 1944 wordt in een programma van het Instituut voor het eerst het optreden van het gezelschap "Bintang Mas" (Gouden Ster) vermeld. "Bintang Mas" was de opvolger van "Ardjoeno", dat aan interne meningsverschillen was bezweken. Hardjodiringgo, geen gemakkelijk man om mee samen te werken en niet bereid in organisatorisch en artistiek opzicht genoegen te nemen met minder dan de leiderspositie, had "Ardjoeno" opgeheven. Kassanna herdoopte de opeens werkeloze en brodeloze musici en dansers tot "Bintang Mas" en zette de optredens voort. Voor alle Indonesische activiteiten trok het Koloniaal Instituut als adviseur Abdoelmadjid Djojoadhiningrat aan. Abdoelmadjid kreeg tevens een aanstelling om onder supervisie van dr. L.J.J. Caron, oud-gouverneur van Celebes, en samen met G. Gonggrijp een Celebesmonografie samen te stellen.
Een heel bijzondere opvoering betrof die in de Stadsschouwburg van het toneelspel "De omgeslagen prauw", dat in augustus 1943 drie maal werd gespeeld en 3000 bezoekers trok. Het door het Instituut uitgegeven blad "Cultureel Indië", dat tot 1944 mocht blijven verschijnen wijdde een artikel van bijna twintig bladzijden aan de voorstelling. Ter herinnering aan de opvoering liet het bestuur

Lillah Soesilo tijdens de uitvoering van "De omgeslagen prauw", augustus 1943.

zelfs een legpenning slaan, die aan de medewerkers werd uitgereikt. Uit de lijst van Indonesische opvoerenden blijkt dat Abdoelmadjids links verleden nog geen verdenking had opgewekt bij de bezetter; hij kon onder zijn eigen naam optreden. De opvoerenden stortten hun honorarium in de P.I.-verzetskas. Het Koloniaal Instituut was ook regelmatig de plaats waar de Indonesiërs en illegale organisaties overlegden.
In het archief van het Koloniaal Instituut is ook een verslag bewaard gebleven van een tournee van een "Indisch gezelschap" van vijf Indonesiërs langs de arbeiderskampen in de pas drooggelegde Noordoostpolder. Soehoenan Hamzah had de leden van het gezelschap aangewezen, die onder leiding van de Nederlander F.B. Jantzen, die met een lezing met lichtbeelden ook een programmadeel vulde, eind februari 1944 de desolate polder introkken om voor vijftig gulden per avond op te treden. Jantzens verslag is een uitgebreid, maar opgewekt verhaal van vele tegenslagen en problemen, maar niettemin succesvolle optredens. De leden van het gezelschap, drie mannen, Kajat, werkzaam als kelner in Den Haag, Tadjab, hutbediende van de Lloyd, en Winnetou Soewarno, student en zoon van dr. Soewarno, en twee vrouwen, Sadjem en Dadjem, bezorgden Jantzen vele zorgen. De twee vrouwen verschenen niet tijdig, de danser Soewarno struikelde voor de eerste voorstelling op het toneel en was een week uitgeschakeld. De omstandigheden waren bar en boos, zoals Jantzen plastisch beschreef:
"In het kamp Ramspol, zooals trouwens in alle kampen, worden we op dezelfde wijze gehuisvest als alle polderjongens daar, te weten gezamenlijk in een kamer op naast elkaar staande kribben met stroozakken en een aantal dekens. In het midden van elke loods is een waschlokaal en de privaten en urinoirs bevinden zich een eind verderop. Wat dit beteekent in dezen tijd van het jaar, met temperaturen om het vriespunt, terwijl de noordenwind over die eindelooze vlakte aangiert, sneeuw en hagel voor zich uitjagende, laat zich denken. Het tegenwoordige dieet maakt dat men zich meermalen per nacht genoodzaakt ziet het warme bed te verlaten om zich dan een wandeling buitenshuis te getroosten. En dan zijn deze sanitaire inrichtingen, ondergebracht in loodsen, waar de wind doorheen giert, in volkomen overeenstemming met de omgeving en met den aard van het werk, dat daar wordt verricht."
Voortaan vroeg hij "een emmer of ander receptorium" op de kamer. Verkoudheid plaagde het gezelschap dan ook spoedig. Het vervoer was in geheel Nederland inmiddels een probleem. Openbaar vervoer werd steeds meer ingekrompen en particuliere auto's reden nog nauwelijks. In de polder fietste Jantzen langs de kampen, terwijl ook huifkarren, rijtuigen en open vrachtauto's dienst deden voor het overbrengen van het gezelschap.
De Indonesiërs traden voor het eerst samen op en pas langzamerhand raakten ze goed op elkaar ingespeeld. Helaas boterde het onderling slecht tussen hen, zodat Jantzen nogal eens moest bemiddelen. Sadjem had bovendien prima-donna-allures, die Jantzen moest inperken. Boos rapporteerde hij dat zij een kopje van een te leen gekregen servies besmeurde met grote vlekken lippenstift.

Op 5 april werd de tournee afgesloten die omstreeks 25 uitvoeringen had omvat. Het publiek was in flinke getale opgekomen; de organisator, de Dienst voor de Zuiderzeewerken, was tevreden. Ook de reacties van de "polderjongens" waren meestal positief, hoewel: "Er zijn er altijd nog velen, voor wie een clown, een harmonicaspeler of een levensliederaar het toppunt van vermaak en ontspanning brengen".
Naast de min of meer officiële steun bleven ook de voor de oorlog al actieve instellingen op dit gebied actief. De Studiecommissie van Oost en West had de zorg over een tiental pupillen. Het al eerder genoemde Comité voor Zedelijke Steunverleening aan Indische Jonge Menschen zette op groeiende schaal zijn werk voort. Na mei 1940 bleken in toenemende mate ook Islamitische Indonesiërs de hulp van het Comité in te roepen. De gedelegeerde van het Comité onderhield vooral contacten met studenten, maar ook niet-studerenden waren welkom. Persinggahan zette voor de vrouwelijke bedienden zijn nuttige werk voort.
Uit Oost en West kwamen ook nieuwe initiatieven voor. Al spoedig was het Indische Fonds voor Particuliere Nooden opgericht dat steun verleende aan Nederlanders die door het verbreken van de banden met Indië zonder inkomsten waren geraakt en die geen ondersteuning kregen van overheid of bedrijfsleven. Voor de Indonesische studenten stichtte H.E.J. Ezerman, oud-gouverneur van Sumatra's Oostkust, hoofdbestuurslid van Oost en West voor de afdeling Arnhem, begin 1942 het gelijkgerichte Comité tot steunverlening aan crisisslachtoffers uit de overzeesche gewesten. De oprichting geschiedde in nauw overleg met de Roepi en was in eerste instantie gericht op directe materiële hulp bij voeding en kleding. Ook in medisch opzicht wilde het comité bemiddelen, opdat een betere geneeskundige controle tot stand zou komen.
J.A. van Staveren, Bredaas bestuurslid in Oost en West, was ook actief in dit comité. Van hem ging het initiatief uit om in de zomer van 1942 en 1943 Indonesische studenten een aantal weken vakantie te laten doorbrengen bij Oost-en-Westleden in Breda. In 1942 logeerden aldus 44 studenten, in 1943 omstreeks 15. De studenten werd overigens hierbij nadrukkelijk gezegd hun bonnen mee te nemen.
Het comité-Ezerman groeide al spoedig uit tot een belangrijke bron van hulpverlening, zoals een overzicht van eind 1942 uitwijst. De maaltijdvoorziening in het naar Amsterdam verplaatste Clubhuis werd gesubsidieerd. De dertig eters daar betaalden 60 cent; het comité legde er 30 cent bij. In Den Haag werd in de Obrechtstraat het Clubhuis Roemah Kita (Ons Huis) geopend. De Indonesiërs die hier de maaltijd gebruikten droegen 18% van hun inkomen hiervoor af. De tekorten subsidieerde het Comité. Dit Clubhuis bestond waarschijnlijk slechts korte tijd. Daarnaast werd nog aan 55 mensen steun verleend. Het Comité kreeg zijn middelen uit giften. Eind 1942 was *f* 16.000 ingezameld en *f* 9.000 uitgegeven. Het Comité beschikte ook later over voldoende fondsen, vooral toen dr. Caron contact zocht met het Comité. Caron had de beschikking over relatief grote bedragen, die het Indische bedrijfsleven hem had toegezegd. Hij kon deze naar eigen goeddunken besteden. Caron wilde in eerste instantie slechts studenten steunen. Pas na sterke aandrang van Indonesische zijde kregen ook niet-studerenden hulp. Caron wilde bovendien niets weten van acties tegen de bezetter noch voelde hij sympathie voor studenten met "linkse" ideeën. De jongelui dienden zich te concentreren op hun studie. De "koloniale" achtergrond van het comité-Caron verklaart zijn opstelling voldoende.
Carons activiteiten, in het verlengde van de steun aan Nederlanders die onder auspiciën van het Koloniaal Instituut geschiedde, bleven los van die van Ezerman, en waren grotendeels beperkt tot Amsterdam.
Met het voortduren van de oorlog werden de omstandigheden steeds slechter. Voedselrantsoenen werden ingekrompen; brandstoftoewijzingen bleven tenslotte achterwege. In eerste instantie zochten de Indonesiërs nog hulp bij elkaar. Studerenden, al of niet ondergedoken, kregen hulp van landgenoten die in restaurants werkten. De ook daar karige voorraden werden gedeeld. In toenemende mate trokken Indonesiërs bij elkaar in. De voedsel- en brandstofrantsoenen werden bij elkaar gevoegd; zo woonden bij Evie Poetiray in 1944 acht studenten samen. Ondervoeding en kou eisten niettemin vele slachtoffers; de afgenomen weerstand leidde tot vele sterfgevallen. De begrafenissen van de slachtoffers werden tenslotte de enige regelmatige ontmoetingspunten van de Indonesiërs. Een illustratie hiervan verschaft het aantal begrafenissen op het terrein van de Perkoempoelan Islam: 3 in 1940, 3 in 1941, 5 in 1942, 3 in 1943, 9 in 1944 en 10 tot mei 1945. De zeer zorgwekkende situatie leidde tot het ontstaan van nieuwe hulpcomités die binnen de gegeven geringe mogelijkheden zoveel mogelijk steun verleenden. Het bestuur van de Leidse Universiteit nam in maart 1944 contact op met Maroeto Daroesman die namens de Roepi, die blijkbaar nog steeds functioneerde, overigens louter als legaal verlengstuk van de P.I., een overzicht gaf van de stand van zaken in Den Haag en Leiden. Zijn overzicht volgt hieronder:
"Vandaag kreeg ik een schrijven van mijn landgenoot Mr. S. Hamzah aan wie ik verzocht een onderzoek in te stellen naar de le-

Dienstverlening van de Perkoempoelan Islam: eedsaflegging bij een huwelijk in het Haagse stadhuis in handen van Kassanna.

vensomstandigheden van de Indonesische werkenden in den Haag. Daarin schreef hij het volgende:
In den Haag werken thans twee Comités voor de belangen van de Indon. werkenden. In de eerste plaats het Comité Ezerman, U wel bekend, en waarin Mr. S. Hamzah zitting heeft. In de tweede plaats een Comité onder leiding van de Indonesische artsen Moertie Moerman en Dr. Abdoelrachman, beide wonende in Leiden, resp. van de Sande Bakhuyzenstraat 7 en P.J. Blokstraat 31.
Het Comité Ezerman is thans reeds zover, dat het aan enkele oude Indonesische vrouwen (10 in getal) twee maal in de maand voedingsmiddelen kan verstrekken, voorlopig in de vorm van boter en aardappelen, voorzover het Comité deze artikelen nog kan betrekken. Daarnaast krijgen deze vrouwen en ook andere Indonesiërs, die het hard nodig hebben, ook kledingstukken. Deze uitkeringen aan de oude Indonesische vrouwen staat onder leiding van een zekere Mevrouw de Munnik in samenwerking met Mr. S. Hamzah.
Het andere Comité, onder leiding van de Indonesische artsen, werkt samen met de vereniging Perkoempoelan Islam (een vereniging van de Indonesische Islamieten, welke reeds lang voor de oorlog bestaat). Dit Comité steunt ook de Indonesische werkenden in Den Haag, in het bijzonder op financieel gebied. Het is genoemde Mr. S. Hamzah echter nog niet duidelijk, door wie dit Comité zelf financieel daartoe in staat is gesteld.
U ziet dus, dat er thans reeds 2 organisaties werkzaamheden verrichten, die, als ik mij niet vergis, in de lijn liggen van uw voorstellen aan Soeripno en mij indertijd gedaan. Het lijkt mij daarom, nu het zo is gebleken, rationeler, indien wij thans alles maar overlaten aan de bg. [bovengenoemde] Comité's, omdat er anders gevaar bestaat voor een 'überorganisiertheit', wat n.m.b.m. [naar mijn bescheiden mening] slechts meer moeilijkheden dan daadwerkelijke steun zal kunnen geven. Deze 2 Comité's lijken mij zelfs nog te veel en het zou veel beter wezen, indien het gecentraliseerd kon worden. Wat het Comité onder leiding der Indonesische artsen betreft moet ik U bekennen, dat ik er van tevoren nooit van gehoord had. Hoe het ook zij, met dit Comité is er dus alweer een Comité bijgekomen naast de andere reeds bestaande, t.w. Comité Ezerman, Comité Caron en het Comité o.l.v. een groep studenten w.o. de Heren: v. Nierop, Koesna [Poeradiredja], Ildrem enz. enz.
Er blijkt dus wel dat van alle kanten de noodzakelijkheid van steun aan de Indonesiërs wordt ingezien. Dat is zeker verheugend, doch door de hoeveelheid van Comités bestaan er thans gevaren, die moeilijk te controleren en te voorkomen zullen worden, zoals bijvoorbeeld de vraag tot welk Comité men zich het best zou kunnen wenden voor steun; de vraag of een aanvrager al dan niet reeds gesteund is door een der Comité's, en andere meer practische moeilijkheden. Naar mijn bescheiden mening moeten wij ook hier kunnen komen tot een coördinatie, waardoor de steunverlening effectiever kan worden georganiseerd. Mr. Hamzah vraagt daarom vóór met zijn onderzoek ten behoeve van Uw verzoek verder te gaan, Uw meening ten deze. Ondertussen gaat hij toch verder met het onderzoek ten behoeve van het Comité Ezerman.''
In deze brief duiken bekende namen weer op: de Perkoempoelan Islam en mevrouw De Munnik, directrice van Persinggahan.
De opmerkingen over de Perkoempoelan Islam behoeven de nodige aanvulling. De vereniging, die het grootste gedeelte van de Haagse Indonesiërs organiseerde, zette haar traditionele belangenbehartiging voort. De nood der tijden bracht met zich mee dat die bemoeienis op steeds groter schaal plaatsvond, met als centrum het woonhuis van voorzitter Kassanna aan de Obrechtstraat 220. Hier vond de verdeling van geld, voedsel en kleding plaats, al naar de behoefte van de leden. De vereniging had zich verzekerd van de steun van een aantal studenten en afgestudeerden. De artsen Abdoelrachman, Moerti Moerman en Soenarjo hielden wekelijks consult ten huize van Kassanna, waar zieke Indonesiërs zelfs werden verpleegd. Bovendien kon de Perkoempoelan Islam rekenen op de steun van de Leidse jurist Zairin Zain en de Rotterdamse economen Soemitro Djojohadikoesoemo en Saroso Wirodihardjo. Zij ook slaagden er in fondsen aan te boren waaruit de vereniging haar activiteiten betaalde. Het secretariaatswerk werd verricht door Soemitro's zuster Soekartini, die Engels studeerde, en economiestudent Thahir Ibrahim.
De Perkoempoelan Islam verliet zich voor deze steun op een groep afgestudeerden die in politiek opzicht duidelijk van mening verschilde met de Perhimpoenan Indonesia, terwijl ook verschil in religieus accent een rol speelde. In dat licht is het niet opmerkelijk, maar wel kenmerkend dat Maroeto Daroes-

man in zijn brief schrijft dat hij het comité-Abdoelrachman niet kent. Op organisatorisch niveau was dan ook geen sprake van samenwerking tussen Perkoempoelan Islam en Perhimpoenan Indonesia. Op het persoonlijke vlak waren er natuurlijk contacten, zoals van Soehoenan Hamzah wat betreft "Insulinde" en "Bintang Mas", maar de praktische hulpverlening en het illegale werk speelden zich gescheiden af.
Evenals de Indonesische Christen Jongeren mocht de Perkoempoelan Islam van de bezetter zijn activiteiten voortzetten. De Duitsers zagen in de vereniging waarschijnlijk een middel om op een ongrijpbare en ontoegankelijke bevolkingsgroep enige controle uit te oefenen en er contact mee te onderhouden. Verzoeken van de vereniging konden bij de Duitse autoriteiten op een willig gehoor rekenen. Toen dr. Abdoelrachman in augustus 1943 was opgepakt werd Kassanna zelfs tot Seyss-Inquart zelf toegelaten om diens vrijlating - met succes - te bepleiten. Dit sloot overigens niet uit dat ook de Perkoempoelan Islam steun aan de illegaliteit verleende. De onverdachte Indonesische arbeiders en vrouwen werden in de laatste bezettingsjaren door de gestudeerden ingeschakeld als koeriers van illegale bladen en papieren. Dit betrof hulp aan Nederlandse groepen, waarmee de gestudeerden contact onderhielden. Met de Haagse P.I.-groep bestond geen enkele band.
Het comité-Poeradiredja was van iets andere aard. Het kwam in het najaar van 1943 tot stand, en bood zich aan als beoordelaar en rapporteur over bij de diverse fondsen ingekomen verzoeken om steun van Indonesiërs en Chinezen. Ook wilde het comité hen die de weg naar de fondsen nog niet hadden gevonden, om welke reden dan ook, daarbij behulpzaam zijn. Als Indonesiërs waren Koesna Poeradiredja en Ilderem daartoe het beste in staat. Dit coördinerende comité kreeg steun van de Leidse universiteit, dat drie beschermheren leverde.
Toen de nood nog ernstiger werd ontstond uit het comité-Poeradiredja in september 1944 het Comité tot steunverlening aan overzeesche studenten hier te lande. Het werd gevormd door mr. Poeradiredja, dr. J.P. Bijl, directeur van het Instituut voor praeventieve geneeskunde in Leiden en dr. C.C. Krieger, secretaris van de Vereeniging Oost en West. Het comité zond een circulaire uit waarbij particulieren werden opgeroepen de Indonesische studenten gastvrijheid te verlenen en maaltijden te verstrekken.
Die oproep - het resultaat van voorafgaand overleg met de studentenvoormannen - had succes. Nederlandse burgers toonden hun solidariteit door hun eigen karige rantsoenen te delen.
Ondanks de moeilijke omstandigheden werd er nog gestudeerd. De oudgedienden Pamontjak en Abdoelmadjid haalden in 1940 hun meestertitel, evenals Soehoenan Hamzah en Koesna Poeradiredja. Het jaar daarop lukte dat Toeti Soedjanadiwirja; in 1942 Moewalladi. Notokoesoemo, zoon van de in 1939 overleden soenan, en één van de schaarse in Nederland gebleven vertegenwoordigers van de Vorstenlandse adel, werd ingenieur in Wageningen. Moh. Ilderem, Parlindoengan Loebis, Soenarjo en Moerti Moerman verkregen hun artsdiploma, evenals de Indische arts Abdoelrachman. Deze laatste promoveerde in 1942 in Utrecht. Het kwam tot nog twee promoties, beide in maart 1943. Soemitro Djojohadikoesoemo promoveerde in Rotterdam op "Het Volkscredietwezen in de depressie", Masdoelhak in Utrecht op "De plaats van de vrouw in de Bataksche maatschappij". Soemitro en zijn oom Saroso Wirodihardjo legden in 1940 op dezelfde dag hun doctoraal examen economie in Rotterdam af.

Neutraliteit en collaboratie

In de Indonesische gemeenschap konden gemeten naar hun houding tegenover de Duitse bezetter vier groepen worden onderscheiden. De eerste groep was die van de P.I., die zich opstelde tegen de Duitse bezetter. Zijn opstelling en acties tot 1944 zijn al grotendeels behandeld. Daarnaast was er een groep Rotterdamse en Leidse studenten, waartoe onder anderen de economen Soemitro Djojohadikoesoemo en Saroso Wirodihardjo, de jurist Zairin Zain en artsen Abdoelrachman en Moerti Moerman behoorden. Deze groep voelde zich als Indonesiërs niet betrokken bij de Duits-Nederlandse verhoudingen. De Japanse bezetting van Indonesië werd met enige sympathie beschouwd als mogelijke aanzet en inleiding tot Indonesië's onafhankelijkheid. In politiek opzicht bestond bij hen grote sympathie en belangstelling voor een corporatistische staatsordening, zoals Salazar die in Portugal had opgezet. Zij stonden ook in dat opzicht ver af van de politieke opvattingen van de P.I.
Illustratief voor de houding van de groep was de nogal kryptische brief die Zairin Zain in mei 1943 aan het ministerie van onderwijs schreef over de kort tevoren uitgevaardigde maatregelen met betrekking tot de studenten.
Zain schreef:
"Ten eerste wat is de positie van de Indonesische en de Chineesche student? Is hij nog steeds Nederlandsch Onderdaan of valt de regeling van hun zaken reeds tot de competentie van de bezettende autoriteiten van Indonesie in casu de Japanners.
Ik geloof dat dit nog steeds tot de Nederlandsche competentie behoort.
Ten tweede levende te midden van een bevol-

king, welke voor een gedeelte zich niet met de bezettende macht kan vereenigen, geldt voor hen in deze omstandigheden, waar elk doen of handelen, ja zelfs het niet doen als een partij kiezen wordt beschouwd, geldt voor hen hetzelfde als voor de Hollandsche student?

Gaarne zou ik van U HoogedelGestrenge de opvatting van de overheid willen vernemen."

De secretaris-generaal antwoordde kort en formeel en ontweek de suggesties die Zain had gedaan:

"De in de eerste plaats door U uitgesproken vooronderstelling, dat de positie van 'indonesische studenten' (bedoeld wordt waarschijnlijk hier te lande studeerende Nederlandsche onderdanen afkomstig uit Nederlandsch Oost Indie) reeds door de Japansche autoriteiten zou worden geregeld is wel zeer eigenaardig, aangezien van een zoodanige regeling de facto en de iure geen sprake kan zijn. Uw tweede vraag is mij niet geheel duidelijk. De verschillende verordeningen en beschikkingen hebben steeds betrekking gehad op alle *ingeschreven* studenten of een enkele maal op de niet ingeschrevenen ongeacht derhalve nationaliteit of ras."

Overigens onthield de groep zich van contacten, laat staan steun aan de bezetter. De groep, misschien vijftien tot twintig man sterk, zou het illegale blad "Burgerschapskunde", waarvan geen nummers bewaard zijn gebleven, hebben uitgegeven. Tussen deze groep en P.I. bestond een duidelijke animositeit. De P.I. noemde hen de Kevers, misschien naar een Indonesische keversoort, die in staat was zijn kleur aan te passen aan zijn omgeving. Wellicht lagen er naast politieke ook persoonlijke verschillen van mening aan de tegenstelling P.I. - groep-Soemitro ten grondslag. Uit deze groep kwam in 1944 of 1945 het Verbond van Indonesische Burgers voort. De ideeën van dit Verbond zijn nogal in tegenspraak met de afzijdige houding in de eerste oorlogsjaren. Uit het feit dat het naoorlogse orgaan van het Verbond geen enkele maal verwees naar verzetsactiviteiten van de groep kan overigens ook worden afgeleid dat de groep niet op betekenende schaal actief was in het verzet.

Een derde groep hield zich afzijdig van politiek en politieke actie uit gebrek aan belangstelling of uit zorg voor de veiligheid van zichzelf of het eigen gezin. Tenslotte waren er enkelen die met de Duitsers samenwerkten. Tot de Japanse bezetting van Nederlands-Indië begin 1942 sprak Tamzil regelmatig in op Indië gerichte uitzendingen uit Nederland. Hij deed dat in overleg met en in opdracht van de P.I. Zo kon enige controle worden uitgeoefend op de inhoud van deze uitzendingen. Tamzil beëindigde zijn dubbelrol onmiddellijk na de Indische capitulatie. Van collaboratie is hier dus geen sprake.

Een duidelijk geval van opportunistische collaboratie betrof Toemjati. Deze Madoerese hutbediende bij de Rotterdamsche Lloyd was begin 1941 in dienst van het Koloniaal Instituut genomen, nadat de Lloyd hem had ontslagen. In 1941 meldde hij zich aan als lid van de Nationaal-Socialistische Beweging (N.S.B.). Na enige tijd, toen de verhoopte voordelen van dit lidmaatschap hem niet toevloeiden, verflauwde zijn belangstelling. Korte tijd later werd hij afgevoerd van de N.S.B.-ledenlijst omdat hij kleurling was. Zijn werk deed hij slecht, hij knoeide met de opbrengst van de ansichtkaarten die hij in het museum verkocht en als gastspeler bij "Ardjoeno" en "Insulinde" had hij ruzie.

Begin 1943 zette Toemjati zich, samen met zijn Nederlandse verloofde, die het secretariaatswerk voor de nauwelijks geletterde Toemjati verzorgde, in voor de vorming van een eigen kunstgezelschap. Hiertoe had hij acht zeelieden van de Lloyd, onder leiding van Doelgani, bereid gevonden. Een eerste proefoptreden in het museum werd afgelast, omdat de Lloyd weigerde de zeelieden verlof te geven naar Amsterdam te reizen. In juli 1943 volgden toch twee proefoptredens van het "Sinar Laoet" (Straal van de Zee) gedoopte gezelschap. De kenners van het Koloniaal Instituut vonden het niveau te laag en voor Toemjati was er aldus geen contract weggelegd. Voor eigen risico begon Toemjati toen zijn artiestenbestaan. Hij had succes. Zijn gezelschap dat tenslotte uit twintig Javanen en Madoerezen bestond trad tot zijn opheffing eind 1944 regelmatig op. Een deel van hen was ook al in "Seni Timoer" actief geweest. Toemjati legde zich bij zijn boekingen geen beperkingen op. Zijn gezelschap trad zelfs op in Duitsland. In het in een N.S.B.-geur staande en in 1943 geopende Theater Metropool aan de Roetersstraat in Amsterdam gaf "Sinar Laoet" in oktober 1943 zijn eerste grote voorstelling. "Het Amusementsbedrijf" schreef hierover:

"Theater Metropool heeft een belofte gestand gedaan. Het brengt een groot experiment in het optreden van het Indische Gamelan-, Krontjong- en Hawai-nummer Sinar Laoet, een schouw zooals wij zelden in Holland beleefden. Deze muziek houdt het publiek in een ban van spanning en van sfeer, zooals maar weinig in het amusementsleven wordt bereikt. Vooral de danseres Lai-la-na en de danser Toemjati geven in hun Minahassa bruidsdans een nummer van wereldformaat en de Hawai-dans van eerstgenoemde ontzenuwt volledig den ruwen indruk, die indertijd de Amerikaansche films e.d. ons van de 'hoela-hoela'-dans gegeven heeft. Dit gezelschap Sinar-Laoet is een ontdekking. Het getuigt van goed initiatief, dat Rosier c.s. dit experiment hebben aangedurfd. Dit is na de vele Hawai-gezelschappen (wij denken aan

de 'jodel-hawai') een verfrissching. Wij zien dan ook met belangstelling de verdere ontwikkeling van deze groep tegemoet."
Minder duidelijke gevallen van sympathie voor de bezetter vormden de bezoeken aan Berlijn van de Ahmadijahzendeling Mirza Wali Ahmad Baig en de Amsterdamse student in de sociale geografie Wahban Hilal. Mirza bezocht in Berlijn een Ahmadijahbureau. Zoals meer anti-Britse Indiërs koesterde hij sympathie voor Duitsland. Wahban Hilal liet zich verleiden op Duitse kosten een reis naar Berlijn te maken. Na zijn terugkeer werd hij door de Indonesische gemeenschap gemeden en nagewezen.
Van Duitse zijde zijn begrijpelijkerwijs geen systematische pogingen gedaan Indonesiërs voor hun zaak te winnen. Japan heeft dat wel geprobeerd. In het voorjaar van 1944 diende de Japanse handelaar in sojabonen Torisawa, woonachtig in Schiedam, zich namens de Japanse ambassade in Berlijn aan bij een twintigtal studenten, die hij binnen enkele dagen in Amsterdam, Rotterdam, Wageningen, Den Haag en Utrecht bezocht. Hij vertelde zijn gastheren dat hun ouders in Indonesië het goed maakten en dat hij gaarne wilde zorgdragen voor een brief naar Indonesië. Indien de bereidheid bestond in dienst te treden van het Japanse bestuur in Indonesië kon wellicht ook een thuisreis via Rusland plaatsvinden. Torisawa's mooie woorden en beloften, ook over geld en rijst, deden in eerste instantie een aantal studenten bezwijken. Toen de P.I. echter hoogte kreeg van de Japanse pogingen werden alle betrokkenen zonodig bewerkt. Torisawa kwam niet verder, had geen succes meer en gaf zijn pogingen op.

Het laatste oorlogsjaar

Het laatste oorlogsjaar betekende in allerlei opzichten de moeilijkste periode van de oorlog. Tekorten aan voedsel en brandstof, het al verzwakte weerstandsvermogen konden worden gevoegd bij een steeds harder Duits optreden. Regelmatige razzia's maakten verblijf op straat gevaarlijk; de slachtoffers van de razzia's werden in Nederland of Duitsland ingezet in fabrieken of bij de aanleg van defensiewerken. Ook het illegale werk werd gevaarlijker. Er was meer controle en minder pardon. De naderende geallieerde overwinning en bevrijding leidden ondanks de gevaren tot meer illegale activiteit, ook van de P.I. Voor de Amsterdamse groep gold dat hierbij nauw werd samengewerkt met de linkse illegale organisaties en bladen. Setiadjit vooral vertegenwoordigde de P.I. in het overleg van de leiders van deze organisaties. Bij de bundeling in 1944 van het verzet in de Grote Advies Commissie werd de P.I. lid van de linkersectie waarin ook de al eerder genoemde linkse illegale bladen zitting namen. Met de afzonderlijke bladen en organisaties verzorgden Setiadjit en ook Soeripno de contacten. Setiadjit was vanaf vrijwel het begin redacteur van "De Vrije Katheder", waarin de communistische invloed groot was. Setiadjit en Soenito pleegden regelmatig overleg met de "Waarheid"-groep. Ook was Setiadjit hoogstwaarschijnlijk betrokken bij de Raad van Verzet. Deze groep hield zich bezig met het gewapende verzet. Zij was bedoeld als bundeling van alle illegale groepen op dit gebied, maar bereikte bij lange na niet dit oogmerk. Vele communisten waren actief in de Raad van Verzet, naast ook andere linkse verzetsstrijders en personen van heel diverse achtergrond. Het niet uitgeven van een eigen illegaal P.I.-blad in Amsterdam heeft tot reden dat de geestverwante bladen bereid waren kopij van de P.I. op te nemen. "Trouw", een illegaal blad dat in politiek opzicht iets verder van de P.I. afstond, genoot ook daadwerkelijk steun van Indonesische zijde. Het blad beschikte voor het vervoer van het loodzetsel over een "loodploeg": acht Indonesische studenten uit Leiden die als de Amanoellah's werden aangeduid. Door training met gewichten waren zij er in geslaagd hun last zonder zichtbare inspanning te vervoeren.
De verpleegster Soetanandika was verantwoordelijk voor een andere verzetsactiviteit: "Ik kwam geregeld bij de familie Setiadjit in de 2e Helmersstraat, niet ver van het Wilhelmina Gasthuis. Toen ik in de isoleerafdeling werkte, werd ik door Setiadjit opmerkzaam gemaakt op een gevangene, die in de isoleerafdeling lag voor roodvonk en eigenlijk ter dood veroordeeld was. Inderdaad was er zo'n patiënt op deze afdeling. De kamers in de isoleerafdeling lagen verdeeld in blokken met een voordeur en een achterdeur, die op een terras uitkwam. Deze afdeling lag op de tweede etage. De voordeur van de kamer van deze gevangene was bewaakt door twee rechercheurs. Ik verzorgde alle 16 patiënten van deze isoleerafdeling, dus ook deze roodvonkpatiënt. Zodoende was een contact met hem eenvoudig. Toen hij aan de beterende hand was noemde ik op een dag de naam van Setiadjit. En dit was voldoende om mijn identiteit als verzetsstrijder bekend te maken en het vertrouwen wederzijds te doen groeien. Op een dag vroeg hij mij zijn kleren op zijn kamer op de Leidsekade te halen en een paar brieven te bezorgen. Ik wist de kleren ongemerkt op zijn kamer te brengen en hij verstopte ze onder zijn deken. Ik had ook de sleutel van de achterdeur van zijn kamer, die afgesloten was, weten te bemachtigen en aan hem te geven. Twee dagen nadat hij zijn kleren had ontvangen, kleedde hij zich 's avonds om ongeveer 9 uur onder de deken aan. Ik had avonddienst en vroeg de twee recher-

V.l.n.r. Toeti Soedjanadiwirja, Soetiasmi Soejono, Evie Poetiray.

cheurs of zij een kop thee wilden. Ik bracht hen toen ieder een kop thee, waarin ik een licht slaapmiddel had gedaan. Het lukte. Want weldra waren de heren in een goede slaap ingedommeld. Ik controleerde het voor de zekerheid en gaf van buiten daarna aan de patiënt een teken, dat zij sliepen. Ik had hem intussen al uitgelegd hoe de ligging van het ziekenhuis was en dat onder ons de Duitsers hun afdeling hadden. Hij had mij verteld, dat zijn vrienden buiten met een auto op hem wachtten. Ik nam snel de kopjes weg en heb ze direct omgespoeld om alle sporen van het slaapmiddel te doen verdwijnen. Ik ging toen direct naar de andere patiënten van de isoleerafdeling en hield mij druk met hen bezig. Hoe die man naar buiten is gekomen en of hij veilig is aangekomen heb ik nooit geweten. Toen ongeveer een uur later de rechercheurs wakker waren geworden (het was al ongeveer bij elven) en met schrik ontdekten, dat de patiënt verdwenen was, ontstond er een hele consternatie. Ik hield mij van de domme en deed zeer verontwaardigd, toen zij mij hierover ondervraagden. Ik vertelde, dat ik niets van hem afwist, want dat ik die avond zijn kamer niet was binnen gegaan en de hele avond bezig was bij de andere patiënten. Zij vermoedden niet, dat zij in slaap waren geraakt door de thee. Ik had toen wel heel wat angst en spanning doorgemaakt. Het was een adembenemende ervaring."

De ontsnapte gevangene was waarschijnlijk een lid van de Raad van Verzet.

Soetanandika was niet de enige vrouw die zich aldus inzette. Jonge mannen konden zich nog nauwelijks op straat vertonen; het gevaarlijke koerierswerk van allerlei aard kwam te rusten op de schouders van Toeti Soedjanadiwirja, Evie Poetiray, Soetiasmi Soejono en Trees Heyligers, de verloofde van Soenito.

Van de P.I. was één Nederlander volwaardig lid. De biologiestudent Frits Bianchi, geboren in Indië, had in 1943 op het Koloniaal Instituut Abdoelmadjid leren kennen. In een discussie met Gonggrijp, met een toehorende Abdoelmadjid, had hij zich doen kennen als een vurig voorstander van zelfstandigheid van Indonesië. Abdoelmadjid bracht hem in contact met andere Indonesiërs. Na vele gesprekken en discussies in die kring vroeg Soenito de verbaasde Frits Bianchi lid te worden van de P.I. Soenito legde uit dat de P.I. openstond voor allen die Indonesië als hun vaderland zagen. Toen Frits Bianchi aan het idee was gewend werd hij lid. Hij deelde de P.I.-idealen en onderwierp zich na enige aarzeling aan de P.I.-discipline. In het werk voor de P.I.: het bezorgen van bonkaarten en geld, het stencilwerk, de discussiegroepen waarin het P.I.-standpunt werd uitgedragen en de wapenoefening, vonden zeker in het laatste oorlogsjaar de leden een dagtaak. Daartegenover stond dat de samenwerkende illegaliteit voorzag in een minimale, maar in de omstandigheden relatief goede voorziening aan voedsel, brandstof en kleding.

In Den Haag en Leiden lag de situatie anders wat betreft de illegale pers. Na de staking van de uitgave van "Feiten" werd het verstandiger geoordeeld een nieuw blad op te zetten in Leiden. In juni 1944 verscheen aldus "De Bevrijding". Hoofdredacteur werd Pamontjak, die bij de samenstelling werd geassisteerd door A. Ticoalu, Irawan Soejono, Soeripno, medisch student I.A. Mochtar, Rozai Koesoemasoebrata en F. Harahap. "De Bevrijding" verscheen als blad met vooral nieuwsberichten drie keer per week tot mei 1945. De oplage varieerde van 3500 tot 20.000 exemplaren. Tot maart 1945 werd het gestencild, daarna gedrukt. Slechts enkele nummers zijn bewaard gebleven. Uit het blad was niet af te leiden dat het een uitgave van de P.I. of van Indonesiërs was. "De Bevrijding" werkte in Leiden nauw samen met andere illegale bladen. Problemen met de papiervoorziening en de electriciteitstoevoer leidden tot gezamenlijke nieuwsbladen.

In september 1944 verscheen "De Bevrijding" ook in Den Haag waar Tamzil, Moe-

walladi, Sie Soe Giang, Oelam Simatoepang, allen al bij "Feiten" betrokken, en Daliloeddin de uitgave verzorgden. Vóór september werden in Leiden gestencilde exemplaren door koeriers afgehaald en per trein naar Den Haag en Rotterdam gebracht. Toen de spoorwegstaking het railverkeer lamlegde werd dit transport onmogelijk. Het gestencilde blad van één vel verscheen drie keer per week, later zelfs dagelijks in een oplage van 4.000 exemplaren. Het had slechts de naam met de Leidse uitgave gemeen. De inhoud was geheel anders; slechts een enkele maal werd een artikel van de Leidse uitgave overgenomen. De bestaande band werd slechts aangeduid door de opname in de kop van de vermelding "geautoriseerde uitgave". Uit de kop en uit de inhoud was niet af te leiden dat de uitgave werd verzorgd door Indonesiërs. Het blad waarvan omstreeks honderd afleveringen bewaard zijn gebleven bevatte vrijwel uitsluitend nieuws, vanzelfsprekend vooral over het oorlogsverloop. Slechts drie maal verscheen er een uitgebreider artikel over Indonesië.

In september 1944 verscheen "De Bevrijding" ook met een Rotterdamse editie onder redactie van Joesoef Moedadalam en Gondo Pratomo. Deze editie week eveneens af van de Leidse en Haagse uitgaven. Er zijn geen nummers bewaard gebleven. De groep kon ook rekenen op hulp van Nederlandse verzetsgroepen bij uitgave en verspreiding van "De Bevrijding". Gondo Pratomo slaagde er in een gehele woning te huren waar de stencilmachine werd geïnstalleerd. Ook de Rotterdamse editie van "De Vrije Katheder" werd hier gedrukt. Het contact met de centrale P.I.-leiding werd onderhouden door de regelmatige komst van afgevaardigden. Zo kwamen Soenito en Daroesman naar Rotterdam; Setiadjit dook zelfs een aantal maanden onder bij Gondo Pratomo.

Irawan Soejono, zoon van Raden Adipati Ario Soejono, die kort voor de oorlog weer naar Indonesië was teruggekeerd en daar tot Raad van Indië was benoemd, werd op 13 januari 1945 doodgeschoten toen hij bij een razzia de vlucht nam. Irawan Soejono was ook lid van de door de illegale organisaties in Leiden gevormde Binnenlandsche Strijdkrachten. Soeripno was de oprichter en eerste commandant van de vier groepen tellende Studenten Sectie hiervan. Na twee weken trad Soeripno terug. De P.I. bemande één groep die, onder leiding van Alex Ticoalu,

Indonesia, 1-9-1945.

IRAWAN SOEJONO

Leiden, Januari 1945.

Op een eenzaam besneeuwd kerkhof stond een groepje geschaard om een open graf. Vrouwen meest en mannen boven veertig jaar, terwijl slechts enkelen beneden de veertig de woede der nazi's trotseerden. Graag hadden ook de andere vrienden den overledene de laatste eer willen bewijzen, zij moesten echter thuis hun smart verbijten.

Een trieste dag, een trieste begrafenis......

Irawan Soejono was dood. De onstellende mare had eerst nauwelijks geloof gevonden. En ook toen wij hem in het ziekenhuis zagen liggen, met het kogelgat in zijn hoofd, maar overigens vredig en rustig, twijfelde een van ons nog en fluisterde: „Hij kan niet dood zijn!"

Irawan was een zoon van wijlen Pangeran Soejono, den eersten Indonesischen Minister, en telg uit een adellijk geslacht. Uit zijn houding was echter van dit alles nooit iets te merken, want eenvoud, bescheidenheid, ijver en toewijding zijn geen privileges van edellieden. Toen hij bloedend op straat gevonden werd, luidde de beschrijving, dat hij „sjofel" gekleed was. Hij liep op schoenen, vol met gaten en in kleren, vol met vlekken. Zijn werk was van dat soort, waarvoor velen hun neus optrokken.

„Henk van de Bevrijding," zoals Irawan beter bekend (en bemind) was in illegale kringen, kón het aan. Hij was belast met de technische verzorging van ons ondergronds blad. Hij was „directeur" en „administrateur", hij zorgde voor machines, papier en radiotoestellen, en hij sjouwde ze dikwijls zelf, per bakfiets, handkar of koffer. Weer of geen weer, gevaar of geen gevaar, bij nacht en ontij, Henk was steeds in touw. Nauwgezet kweet hij zich van zijn taak, maakte zich tot een der meest verdienstelijke leden van de Perhimpoenan Indonesia en was de ziel van de „Bevrijding".

Henk was bovendien nog lid van het studentencommando van de Leidse B.S., lid van de Indonesische gevechtsgroep, die later naar hem genoemd werd. Zijn strijdbare geest had hem er toe doen besluiten om er ook bij te zijn wanneer eens naar sten of karabijn gegrepen zou worden om de gehate bezetters voorgoed het land uit te jagen.

Henk had een warm kloppend hart. Hij was 't, die het eerst opdook daar waar moeilijkheden waren. Hij maakte lange tochten om voedsel te zoeken voor de hongerenden, hij zaagde dikke boomstammen voor brandhout, hij kookte ons potje en dwong ons te eten, als wij tot vroeg in de ochtend moesten opblijven voor het werk. Achter zijn snauwende stem wisten wij een hartelijke kameraadschap.

Henk had een gesloten karakter. Hij sprak nooit over zichzelf. Maar zijn naaste vrienden wisten, dat het hoge voorhoofd diepe en ernstige gedachten, zorgen en conflicten verborg, die hij zelf wilde uitvechten. Hij koos zelden de weg van de minste weerstand en maakte het zichzelf dikwijls onnodig moeilijk.

De weinige keren, dat hij zich liet gaan, getuigden echter van het besef, dat hij nog ontzaggelijk veel moest verrichten, dat hij nog ontzaggelijk veel wilde leren, dat hij wilde leven in dienst van zijn land en volk.....

Het heeft niet zo mogen zijn.

Tweemaal was het hem gelukt om bij razzia's den dans te ontspringen. Eenmaal door weg te rennen, andermaal door uit een rijdende tram te springen. Op die noodlottige 13 Januari was het hem niet gelukt. Hij probeerde er op zijn fiets van door te gaan, maar de Nazi-kogel trof doel.

Een stompzinnig geweer, gehanteerd door een stompzinnigen moordenaar, sneed de levensdraad af van een nauwelijks 25-jarigen Indonesiër, wiens moed, toewijding, sociaal gevoel, ijver en eenvoud ons steeds tot voorbeeld zullen blijven.

SOERIPNO.

Bevrijdingsparade in Leiden met de Indonesische groep (Irawan) van de Studenten Sectie van de Binnenlandsche Strijdkrachten. De laatste twee in de linkerrij zijn Moorianto Koesoemo Oetoyo en Ticoalu.

tien man telde. De leden van de groep, die naar de nationale held Soerapati werd genaamd, hadden als leden van de gewapende K.P. (Knokploegen) merendeels al ervaring opgedaan bij spionage en sabotage. Na Irawans dood nam de groep de naam "Irawan" aan. Ook in Amsterdam waren P.I.-leden onderdeel van de Binnenlandsche Strijdkrachten. Wapeninstructie en oefening in straatgevecht geschiedden hier onder leiding van Soenito. Wegens gebrek aan mankracht werd kort voor mei 1945 deze groep, ongeveer zeven man sterk, ontbonden.
Leiden was in de laatste oorlogsjaren na Amsterdam het belangrijkste centrum van P.I.-activiteit. Leden die in andere plaatsen konden worden gemist werden naar Leiden gestuurd, waardoor weer sprake was van een groei van het na de sluiting van de Leidse universiteit zo geslonken Indonesische studentenaantal. Hieruit blijkt het grote belang dat werd gehecht aan de gewapende B.S.-groep en, in tweede instantie, "De Bevrijding". De P.I. wilde door de eigen groep daadwerkelijk deelnemen aan de gewapende bevrijding van Nederland. Door de Duitse capitulatie kwam het niet tot strijd in West-Nederland, waaraan de P.I.-groep door een bezetting van het Leidse station, vóór de verwachte geallieerde aanval, zou moeten bijdragen. Om de groep tot een minimale omvang te formeren moesten onder andere Moorianto Koesoemo Oetoyo uit Rotterdam, Rozai Koesoemasoebrata en, later, als vervanger van Irawan, Djalal Moechsin, beiden uit Amsterdam, naar Leiden komen.
Aldus ontstond in Leiden een concentratiepunt van P.I.-actie. Het huis van Pamontjak was het hoofdkwartier voor zowel het blad als de gewapende groep. Daar werd de Engelse radio beluisterd, werden de teksten geschreven en getikt en afgedraaid op de stencilmachine. Ook het commando "Soerapati" zetelde daar. Voor de oefeningen van de groep werd onder meer de kelder van een wolfabriek benut.
Naast deze twee activiteiten stonden die van Hadiono Koesoemo Oetoyo. Hij en zijn woning vormden een centraal punt in de algemene illegale actie in Leiden. Hij onderhield contact met velerlei Nederlandse groepen en hield zich, met hen, bezig met zaken als onderduikadressen, levensmiddelenvoorziening, sabotage, maar bovenal met de produktie van illegale geschriften. In een flink aantal illegale Leidse bladen had Hadiono een werkzaam aandeel: als schrijver, samensteller en ook als bediener van de stencilmachine op zijn zolder. Na gebruik werd de stencilmachine onder het dak verborgen. Alle sporen die op het gebruik van de machine wezen werden verwijderd; de gebruikte stencils verbrand. De rook die 's zomers aldus uit Hadiono's schoorsteen dreef baarde geen opzien: de buurt was gewend aan Indonesiërs die stookten op kille zomerochtenden. Hij vervalste bovendien persoonsbewijzen en bonkaarten. Hadiono's verdiensten voor het verzet werden geëerd met zijn benoeming in 1945 tot lid van de Leidse noodgemeenteraad.
Leiden was ook een geschikte plaats voor overleg en coördinatie met de Haagse groep. De voedselvoorziening in de hongerwinter was een gezamenlijke zaak. Groepen Indonesiërs trokken er op uit om in de Haarlemmermeer, op het Noordhollandse platteland, tot zelfs Den Helder, eetbaarheden te verzamelen. Arbeiders en studenten gingen hierbij samen op pad. Ze hadden redelijk succes; meer dan de Nederlanders slaagden zij er in het medelijden en de goedgeefsheid van de boeren op te wekken. Ook hachelijke avonturen werden zo beleefd. Een boot met 7,5 ton

peen - een gouden vondst in de hongerperiode - werd als een trekschuit van Hillegom naar Leiden gesleept door een groep Indonesiërs langs de spoorlijn. Toen de spoorlijn werd beschoten door geallieerde vliegtuigen, die op die manier zoveel schade wilden veroorzaken dat de nachtelijke wapentransporten onmogelijk zouden worden, kon de groep maar ternauwernood het vege lijf redden onder een spoorbrug. Daarna ging de trektocht voort. In Leiden ging een deel van de lading er uit; de rest werd verder getransporteerd naar Den Haag.

Bezinning op Indonesië's toekomst

Vanaf omstreeks 1943 kwam bij de bezinning op de naoorlogse situatie vanzelfsprekend de positie van Indonesië uitgebreid aan de orde. Nadat in eerste instantie alles ondergeschikt was gemaakt aan het verzet tegen de overheerser, was, nu de Duitse nederlaag slechts een kwestie van tijd leek te zijn, ook de tijd gekomen om vooruit te zien. De ideeën van de P.I. daarover baseerden zich op de rede die koningin Wilhelmina op 7 december 1942 hierover uitsprak. Voor het gehele verzet gold overigens dat deze rede het uitgangspunt was voor de beschouwingen. De in dit verband meest aangehaalde passages luidden: "In vroegere radioreden kondigde ik reeds aan, dat het in mijn bedoeling ligt na de bevrijding de gelegenheid te scheppen om gezamenlijk te overleggen over een voor de veranderde omstandigheden passende bouw van het koninkrijk en zijn delen. [...] Staat het dus vast, dat vernieuwing nodig is in de staatkundige bouw van het rijk en in die van Nederland en de overzeese gebieden, het zou daarom niet juist en ook niet mogelijk zijn daarvan nu reeds de vorm te willen bepalen. [...] Dit kan slechts worden uitgewerkt in vrij overleg, waarbij de beide gebiedsdelen van elkanders denkbeelden zullen willen kennis nemen. [...] Ik ben overtuigd, dat het rijk na de oorlog zal kunnen worden opgebouwd op de hechte grondslag van volledige deelgenootschap, die de voltooiing zal betekenen van hetgeen zich in het verleden reeds heeft ontwikkeld. Ik weet, dat geen politieke eenheid en verbondenheid op den duur kunnen blijven bestaan, die niet gedragen worden door de vrijwillige aanvaarding en de trouw van de overgrote meerderheid der burgerij. Ik weet, dat Nederland dieper dan ooit zijn verantwoordelijkheid gevoelt voor de krachtige groei der overzeese gewesten en dat de Indonesiërs in de langzaam gegroeide samenwerking de beste waarborg vinden voor het herstel van hun vrede en hun geluk. De laatste jaren hebben getoond, dat in beide volken de wil en het vermogen tot harmonisch en vrijwillig samengaan aanwezig zijn. [...] Ik stel mij voor, zonder vooruit te lopen op de adviezen der rijksconferentie, dat zij zich richten zullen op een rijksverband, waarin Nederland, Indonesië, Suriname en Curaçao tezamen deel zullen hebben, terwijl zij ieder op zichzelf de eigen, inwendige aangelegenheden in zelfstandigheid en steunend op eigen kracht, doch met de wil elkander bij te staan, zullen behartigen. Ik meen, dat zulk een zelfstandigheid en samenwerking aan het rijk en zijn delen de kracht kunnen geven om hun verantwoordelijkheid naar binnen en naar buiten ten volle te dragen. Daarbij zal voor verschil van behandeling op grond van ras of landaard geen plaats zijn, doch zullen slechts de persoonlijke bekwaamheid der burgers en de behoeften van de verschillende bevolkingsgroepen de doorslag geven voor het beleid der regering."

De in "De Vrije Katheder", "Het Parool", "Vrij Nederland" en "De Waarheid" - overigens spaarzame - artikelen over Indonesië waren niet ondertekend. Zij kunnen als zodanig dan ook niet eenduidig als uitlatingen van P.I.-zijde worden aangemerkt, hoewel P.I.-groepen wellicht wel de informatie voor het artikel hadden aangedragen. Een uitzondering kan hierbij worden gemaakt voor het nummer van "De Vrije Katheder" van 13 september 1943 dat geheel werd gevuld met het artikel "Indonesië-Nederland". Het kan niet anders dan dat Setiadjit verantwoordelijk voor dit stuk was. Het blad wees er op dat de inheemse groepen, die door Japan bij het bestuur waren ingeschakeld, een bevrijdingsstrijd die tot herstel van de vooroorlogse toestand zou leiden niet zouden steunen. Echter als "de bevrijding van Indonesië gepaard zou gaan met het verkrijgen van een grote mate van vrijheid en zelfstandigheid van het Indonesische volk [...] zouden zowel de zoëven genoemde groepen als de gehele bevolking het perspectief krijgen van een zelfstandig Indonesië, dat op de basis van het zelfbeschikkingsrecht zou kunnen samenwerken met de geallieerde landen, in het bijzonder met Nederland". Met veel instemming werd vervolgens verwezen naar de koninklijke rede. Indonesië's zelfstandigheid zou niet leiden tot een breuk tussen Indonesië en Nederland, maar een band uit eigen vrije wil ten voordele van beide landen zou blijven bestaan.

Dit artikel vormde waarschijnlijk de neerslag van uitgebreide discussies die P.I.-groepen en -leiders hadden gevoerd met Nederlanders van progressieve achtergrond uit sociaaldemocratische, liberale en vooral zendingskringen. Het was een bewuste politiek van de P.I. contact te zoeken met het Nederlandse verzet van allerlei politieke of godsdienstige signatuur om invloed uit te oefenen op de gedachtenvorming over de toekomst van Indo-

nesië. Met de protestanten was het contact zeer intensief. Het op de I.C.J.-conferenties gelegde contact werd voortgezet in lokale contactkringen in onder andere Utrecht en Leiden. In Utrecht was de rechtenstudent Boediman Gandasoebrata nauw betrokken bij de discussies binnen de hier zeer actieve jong-liberale verzets- en discussiegroep. Op een ander niveau vonden er vanaf begin 1943 een hele serie bijeenkomsten plaats tussen Setiadjit, Daroesman en S. Hamzah van Indonesische zijde en Stufkens, die veel goodwill had verworven in Indonesische kring, Verdoorn en Gerard Slotemaker de Bruïne aan zendingszijde. Onderwerp van gesprek was de toekomstige status van Indonesië, aan de hand van een door Slotemaker de Bruïne opgestelde concept-nota. Dit stuk was onderwerp van gesprek op een bijeenkomst in het Maartenshuis te Doorn van 6 tot 8 november 1943 van het Nederlandse verzet en de P.I. De Indonesische zijde was door Daroesman, S. Hamzah, Rasono, Joesoef Moedadalam, Tajibnapis, Tahi Tobing, Evie Poetiray en Soetiasmi Soejono vertegenwoordigd. Aan Nederlandse zijde was het drietal Stufkens, Verdoorn en Slotemaker de Bruïne aanwezig, aangevuld met de sociaal-democraten W. Drees en W. Middendorp, dr. Caron, de communist A.J. Koejemans en de "koloniale" deskundige prof. G. Gonggrijp. Het gezelschap stemde in met nota en werkprogramma die zich baseerden op het programma dat de P.I. en Soetomo in 1936 opstelden. De nota getiteld "De toekomstige verhouding van Nederland en Indonesië" bleek niet te achterhalen. Volgens de spaarzame beschikbare gegevens bepleitte het stuk een gemenebestraad als overkoepelend orgaan, naast een eigen Indonesische grondwet, regering en parlement, alles binnen het kader van de koninklijke rede.

Het illegale blad "De Vonk" vatte in januari 1944 een rapport samen dat de Indonesiërs in Nederland hadden opgesteld over de naoorlogse verhoudingen. Het rapport zelf was onvindbaar en andere verwijzingen ernaar ontbreken. De zelfstandigheid en gelijkwaardigheid die op 7 december 1942 waren genoemd dienden, aldus het rapport, ook de vrijheid in te houden tot het beslissen al dan niet met Nederland verbonden te blijven. De samenstellers waren overigens voor een blijvend verband in de vorm van een gemenebestraad met gelijkberechtigde deelnemers. De Kroon zou hierin een zekere functie kunnen behouden, hoewel dit ook problemen opriep "daar van de traditionele band Nederland-Oranje in Indonesië geen tegenhanger gevoeld wordt, en een symbolische constitutionele monarchie geen Indische gedachte is". Het Indonesische staatshoofd moest een gekozen president zijn. Het parlement, waaraan de regering was onderworpen, zou langs getrapte verkiezingen worden verkozen. In dat parlement moesten Indonesiërs, Nederlanders, Chinezen en Arabieren via verkiezingen binnen de eigen groep worden vertegenwoordigd. Onderwijs en economie dienden meer aan te sluiten op de behoeften van de bevolking. Het kan bijna niet anders dat het rapport door de P.I. is opgesteld. Wellicht werd het niet verspreid omdat het in de bestaande omstandigheden te ver ging. De gerespecteerde positie van de P.I. in het georganiseerde verzet zou kunnen worden geschaad. Dat zou ook verklaren waarom bladen als "Het Parool", "De Waarheid", "De Vrije Katheder" en "Vrij Nederland", waarmee de P.I. goede contacten onderhield, over het rapport zwegen. Het links-socialistische "De Vonk" stond verder van de P.I. af en publiceerde over het blijkbaar liever intern gehouden rapport.

In het illegale blad "De Vrijheid" waarvan drie nummers in Leiden in november-december 1944 verschenen en dat gezamenlijk werd uitgegeven door "De Bevrijding" en "De Kroniek van de Week" schreef de P.I. zijn voor de openbaarheid bestemde opvattingen neer. Het Indonesische vraagstuk verschafte, aldus "De Vrijheid", de gelegenheid "ons te verdiepen in de zin van de huidige oorlog. Wij zijn zo langzamerhand allen tot het inzicht gekomen dat de strijd er een is tegen een systeem van de grenzenloze onderdrukking en vertrapping van elke menselijke waardigheid en ter verdediging der idealen van Vrijheid en Democratie". In Nederland betekende dit een terugkeer naar de situatie van voor mei 1940. Voor Indonesië moest het echter anders zijn. "Het woord 'terug' is hier niet op zijn plaats. Terugkeer naar de toestand van vóór de oorlog betekent een terugkeer naar de koloniale status, hetgeen in strijd zou zijn met de democratische idealen die wij koesteren en bovendien vele gevaren zowel voor de kolonie als voor het moederland in zich zou bergen." Slechts de consequente uitwerking van de 7-december-rede - invoering van democratie en democratische vrijheden - kon die gevaren bezweren. De "gevaren" waren afkomstig van Nederlandse conservatieven die slechts lippendienst bewezen aan de nieuwe beginselen. En tegenover de Japanse beloften dienden duidelijke geallieerde toezeggingen te staan.

Een optimistische toon en de verwachting van grote veranderingen overheersten evenwel in de stukken in "De Vrijheid". "Onderlinge verstandhouding, wederzijdsch vertrouwen en wederzijdsche offerbereidheid" waren ontstaan, zodat in "de nood der tijden [...] onze wederzijdsche belangen en de sterk gegroeide geestelijke banden [werden] aaneengesmeed tot een hechte basis voor een harmonische, rechtvaardige toekomst".

Over de reactie in Indonesië op de Neder-

landse voorstellen werd verondersteld dat de meerderheid zich zou uitspreken voor een samengaan met Nederland, mits de vooroorlogse politiek daadwerkelijk werd verlaten. De 7-december-rede gaf voldoende aanleiding dat te verwachten.

''De Vrijheid'' staakte na drie nummers zijn verschijning, toen ''De Kroniek van de Week'' de medewerking opzegde omdat de inhoud te links werd gevonden. Informatie over de politieke opvattingen van de P.I. ontbreekt dan ook verder.

In januari 1944 kwam de Koloniale Commissie van de S.D.A.P. voor het eerst in de oorlog bijeen om een sociaal-democratische visie op de te voeren Indonesiëpolitiek te ontwikkelen. Van de commissie was Kupers voorzitter, Middendorp secretaris en tot de leden behoorden Drees, Slotemaker de Bruïne en Palar. Tot juli 1944 kwam men maandelijks bijeen, daarna verhinderde de spoorwegstaking verder overleg. Palar was waarschijnlijk niet op deze vergaderingen aanwezig. Hij was ondergedoken, betrokken bij de ''Vrij Nederland''-groep en leefde van ondersteuning uit de illegale kas van de S.D.A.P. In het overleg stond de nota-Doorn van Slotemaker de Bruïne centraal. De commissie ontving in april en mei een P.I.-delegatie, bestaande uit Setiadjit, Abdoelmadjid, mr. Asmaoen, zoon

de bevrijding

No. 221 UITGAVE VOOR ZUID-HOLLAND 28 APRIL 1945

VERKLARING OVER DE BEVRIJDING VAN INDONESIË.

In opdracht van de gezamenlijke verzetsbewegingen is de volgende verklaring uitgegeven:

De bevrijding van Indonië is van beslissende betekenis, zowel voor de bevolking van Indonesië als voor het Nederlandse volk. Op grond hiervan moeten zowel de Nederlanders als de Indonesische volkeren de gelegenheid krijgen, deel te nemen aan de bevrijdingsstrijd, opdat beide volken in dit opzicht hun morele plicht kunnen vervullen. Bij die bevrijdingsstrijd mag geen onderscheid gemaakt worden naar ras of nationaliteit, doch zal slechts worden gelet op de bekwaamheid van de burgers Ten aanzien van Indonesië heeft men als uitgangspunt te nemen het feit, dat dit een land met een gemengde bevolking is.

De gedachten door H.M. de Koningin uitgesproken in haar rede van 7 Dec. 1942 zullen voor de bevrijdingslegers de zin van hun strijd moeten bepalen. Zij zullen hun de bezieling schenken, die onmisbaar is, niet alleen in den oorlog met den onderdrukker, maar ook bij de wederopbouw van het land. Wij erkennen met H.M. de Koningin, dat noch een politieke eenheid, noch een nationale samenhang kunnen voortbestaan, als deze niet worden gedragen door de vrijwillige aanvaarding er van door de grote meerderheid van de burgers en door hun vertrouwen er in Ons verbindt echter tevens het vertrouwen, dat bij de beslissing over de toekomstige structuur van het Koninkrijk — een beslissing, die zal worden genomen naar aanleiding, van de resultaten ener conferentie, waaraan vertegenwoordigers van alle delen van het Koninkrijk deelnemen, — de Indonesische volkeren in een toenemende, vrijwillige samenwerking en in een volledig deelgenootschap tussen het Nederlandse volk en hen, de beste waarborgen zullen zien voor het herstel van hun vrede en voor de toename van hun voorspoed. Indien wij hierbij de nadruk leggen op de vrijwilligheid van het samengaan van Indonesië met Nederland, dan doen wij dat in het vertrouwen, dat elke gedachte aan willekeur zowel van de zijde van Nederland als van geheel Indonesië, of van een toonaangevende groep van haar bevolking, uitgesloten kan worden geacht. De krachten besloten in de gegeven omstandigheden, zullen daarbij mede hun invloed uitoefenen. Nu in deze periode van de historie der mensheid de ontwikkeling van techniek, economie en wetenschap der aarde verkleint en het lot van de volkeren van elkaar afhankelijk maakt, vertrouwen wij erop, dat de band tussen Nederland en Indonesië in een vernieuwd Gemenebest, zowel in de lijn dezer ontwikkeling ligt, als recht doet aan de gevoelens van verbondenheid, die in de loop van eeuwen zijn gegroeid Wij worden in dit vertrouwen gesterkt door enige verschijnselen uit het jongste verleden, in het bijzonder door de uitspraken van het Indonesische volkscongres van 1939, dat getuigde van „loyaliteit en van de bereidheid om met het Nederlandse volk samen te werken op grond van wederzijds vertrouwen en waardering, die nog nauwer en hechter kunnen worden, indien de wensen van het Indonesische volk, welke rechtvaardig zijn, vervuld worden".

De thans verschijnende persorganen zijn bereid, tijdens de bezetting en ook daarna, voorzover zij dan zullen verschijnen, op grondslag van bovenstaande verklaring, de bevrijdingsstrijd om en in Indonesië — die inderdaad een bevrijding en niet een herovering zal zijn — voor de bevolking van Nederland en Indonesië zodanig te belichten, dat daardoor de geesten rijp worden gemaakt voor de vrijwillige dienstneming en voor de juiste houding in een eventueel uit te zenden militieleger.

De Commissie, samengesteld uit: „De Bevrijding", „De Geus", „Je Maintiendrait", „Trouw", „Vrij Nederland" en „De Waarheid", in opdracht van de gezamenlijke verzetsbewegingen in Nederland.

— o —

Bevrijding, 28-4-1945.

van een van de eerste medische studenten in Nederland, en Rozai Koesoemasoebrata, die had verzocht met de S.D.A.P.'ers te overleggen. De hier naar voren gebrachte P.I.-opvattingen zijn in overeenstemming met de door "De Vonk" gepubliceerde samenvatting. Als aanvulling daarop kan nog dienen dat de P.I. was geporteerd voor staatsbemoeienis met grote bedrijven, nationalisering van het onderwijs, een landverdelingsprogramma voor de boeren en een stopzetting van de "drainage". Het S.D.A.P.-programma werd te marxistisch en anti-kapitalistisch geacht; terwijl de P.I. het eigen programma als anti-kapitalistisch en democratisch omschreef. Op de laatste omschrijving vonden beide partijen elkaar. De wegen van S.D.A.P. en P.I. gingen uiteen bij de weg waarlangs de nieuwe staatkundige status moest worden bereikt. De S.D.A.P. wilde een ronde-tafel-conferenie laten volgen door zelfstandigheid; de P.I. draaide deze volgorde om. Bovendien wenste de P.I. de Indonesische vertegenwoordiging op de conferentie te laten bestaan uit de nationalistische beweging zoals deze zich in federatievorm had verenigd. Plaats voor traditionele bestuurders was niet ingeruimd. De positie ten opzichte van de Kroon was ambivalent; wellicht zou deze als overkoepeling aanvaardbaar zijn.

Verklaring van de Perhimpunan Indonesia

AAN HET NEDERLANDSE VOLK!

Dank zij de gezamenlijke krachtsinspanning van de legers der Verenigde Naties en de strijdkrachten van het ondergrondse front is eindelijk Nederland in vrijheid herenigd. Allen, die in de jaren der bezetting iedere levenszekerheid moesten ontberen en onder de gruwelijke terreur van de vreemde tyrannie honger en nood hadden te verduren, beseffen nu wat het betekent om als mens en als volk te leven in een vrije wereld, die de voorwaarden in zich bergt voor een betere toekomst. In het bijzonder geldt dit voor hen, die met inzet van hun leven en ondanks vervolging en ontbering, in de voorste rijen van het verzet tegen den bezetter hebben gestreden. Hulde aan de Nederlandse verzetsbeweging, aan de Nederlandse patriotten, die in dezelfde geest handelden als de maquisards van Frankrijk, de guerills, van Joegoslavië, de partisanen van de Sovjet-Unie en het overige ondergrondse leger van Europa.

Thans, op de dag, dat de vaan der vrijheid het hakenkruis heeft vervangen, richt ook de Perhimpunan Indonesia, de politieke organisatie der Indonesiërs in Nederland, zich tot U.

De perhimpunan Indonesia vormt een deel van de nationale vrijheidsbeweging, die strijdt voor het recht op politieke zelfbeschikking van Indonesië. Zij streeft naar een verandering van de verhouding Nederland-Indonesië in die zin, dat de tot nu toe bestaande koloniale verhouding met Nederland, definitief vervangen wordt door een verhouding van wederzijds volkomen gelijkgerechtigdheid. Haar doel is derhalve een zelfstandig en democratischc Indonesië, omdat alleen daarin een waarborg ligt dat het Indonesische volk zijn volledige ontplooiïng in politiek, economisch en sociaal opzicht in eigen hand zal hebben.

De Perhimpunan Indonesia heeft haar eigen strijd en die van de Indonesische nationale beweging steeds verbonden gezien met de universele strijd die alle volken, waar ook ter wereld, voor hun recht op zelfbeschikking gevoerd hebben en nog voeren. Het is ook deze strijd, die met name in deze jaren van overheersing door Duitsland en Japan, de voor hun vrijheid strijdende volken van West en Oost op een bijzondere wijze aan elkaar heeft verbonden. De Perhimpunan Indonesia heeft steeds ingezien, dat haar strijd voor de opheffing van de koloniale status in Indonesië, de vernietiging der totalitaire machten in Europa en Azië tot allereerste en absolute voorwaarde heeft.

Dat is de reden, waarom de Perhimpunan Indonesia zich van meet af aan geschaard heeft achter die landen en volken, die Nazi-Duitsland en Japan de oorlog op leven en dood hebben verklaard. Op de grondslag van een gemeenschappelijke strijd voor de verdediging van de beginselen van vrijheid en democratie heeft zij samenwerking gezocht en gevonden met allen, die voor dezelfde idealen de strijd tegen het fascisme hebben aangebonden.

Toen vijf jaar geleden Nederland bezet werd, trad de Perhimpunan Indonsia van het legale toneel en nam zij haar plaats in, in de wereld van het ondergrondse front, waar zij tezamen metde Nederlandse vrijheidsstrijders de strijd tegen de Nazi's opnam. De Perhimpunan Indonesia nam op welhaast alle gebieden aan het verzet deel.

Indonesiërs namen deel aan het algemeene verzet tegen deportatie en Arbeidseinsatz, aan de strijd der studenten en artsen, aan de hulpverlening en verzorging van illegale werkers en onderduikers, aan spionnage en sabotage, de vervaardiging van valse papieren en het overvallen van distributie-bureaux, aan de verspreiding van en het schrijven van artikelen in de ondergrondse persorganen, terwijl de uitgave van een eigen nieuws- en verzetsblad en de vorming van een gevechtsgroep „Irawan" van de Perhimpunan Indonesia, als onderdeel van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten, ons aandeel in het verzet completeerden. Ook de Indonesiërs hier te lande hebben, zoals zovele Nederlanders, daarom hun offers in goed en bloed gebracht.

Temidden van de verzetsactie tegen de Duitsers had de Perhimpunan Indonesia echter nog een andere en bijzondere taak te vervullen, een taak die met het oog op de toekomstige strijd voor de bevrijding van Indonesië dringend om uitvoering vroeg, n.l. de voorlichting van het Nederlandse volk betreffende Indonesië en de door de nationale vrijheidsbeweging in Indonesië nagestreefde doeleinden. Die taak was vooral daarom zo urgent, omdat het vraagstuk van de na-oorlogse verhouding tussen Nederland en Indonesië met het gunstig verloop der krijgsverrichtingen in het Westen steeds meer aandacht ging vragen en een toenemende belangstelling vond onder alle lagen van het Nederlandse volk. Bij deze voorlichting ging het onder meer om de volgende vragen: Hoe dient de door de Indonesische nationalisten gedachte verhouding tussen Nederland en Indonesië na de bevrijding concreet te worden geregeld? Welke maatregelen kunnen daartoe reeds nu en welke straks na de bevrijding van Indonesië worden genomen? Hoe is dit alles in te passen in het kader van een nieuwe volkeren-organisatie, geboren uit nieuwe internationale verhoudingen? Het zijn vraagstukken van constructieve aard, die de Perhimpunan Indonesia meende gezamenlijk te moeten oplossen met gelijkgezinde Nederlandse groepen, waarmee nauwe samenwerking werd gezocht. Concreet resultaat vond die samenwerking onder meer in de publicatie van talrijke artikelen inzake Indonesië in de ondergrondse pers.

Langs deze lijnen heeft de werkzaamheid van de Perhimpunan Indonesia zich bewogen, totdat het uur

In de veelvuldige contacten van Indonesiërs met geestverwante Nederlanders werd mede de basis gelegd voor de in augustus 1945 opgerichte Vereniging Nederland-Indonesië.
In april 1945 stelde het Verbond van Indonesische Burgers (V.I.B.) de brochure "De plaats van Indonesië in het herbouwde koninkrijk" samen. De groep-Soemitro zette hierin zijn opvatting uiteen over de toekomstige verhouding. Het pleidooi baseerde zich op de 7-december-rede, uitgewerkt in de vorming van twee zelfstandige gebiedsdelen van één gemenebest. Wat de V.I.B. hieraan toevoegde was een "Indonesisch Burgerschap" dat alle bewoners van Indonesië, van welk ras dan ook, moest verenigen. Als uitvloeisel hiervan telde het Verbond dan ook Indonesische, Chinese en Nederlandse leden.
In september 1944 riep de regering in Londen de illegale pers op de propaganda voor te bereiden die direct na de bevrijding zou moeten worden gevoerd om zoveel mogelijk vrijwilligers te werven voor de bevrijding van Indonesië. Er werd een commissie gevormd die hierover van advies moest dienen namens het gezamenlijk verzet. Vertegenwoordigers van

der bevrijding haar gereed vond om deel te nemen aan de definitieve verdrijving van de Duitsers.

De vrijheid is weergekeerd!

Wij zijn er trots op meegevochten te hebben in het leger der naamloze illegalen, waardoor wij de beste traditie van ons volk hebben hooggehouden en als zodanig tevens het aanzien en het gezag van onze nationale beweging hebben verhoogd. Wij denken terug aan de maanden van barre nood, die wij tezamen met het Nederlandse volk hebben doorleefd en waarin wij zulk een ruim begrip van solidariteit van Nederlandse zijde hebben ondervonden. In het bijzonder gedenken wij echter de kameraadschap, die in de gezamenlijke strijd tegen den bezetter tussen ons en alle Nederlandse vrijheidsstrijders is ontstaan. Oorlog en bezetting hebben ons dieper doordrongen van de beginselen, die onze strijd hebben geleid; zij hebben onze gevoelens jegens het vrijheidslievende Nederlandse volk verinnigd.

De oorlog tegen het fascisme is in zijn laatste stadium getreden. Het gaat er thans om alle democratische krachten in te zetten om de laatst overgebleven fascistische mogendheid, Japan, den bezetter van ons vaderland de nederlaag toe te brengen. Onze gedachten gaan uit naar ons volk, dat nu te worstelen heeft tegen de onderdrukking van het gewetenloze Japan. Het is de taak niet alleen van ons, Indonesiërs, maar van alle democratische gezinden, om de strijd voor vrijheid en democratie, waarvoor hier goed en bloed is geofferd, voort te zetten tegen Japan.

Meer dan eens heeft de Nederlandse Regering vanuit Londen verklaard, dat het Nederlandse volk in de bevrijding van Indonesië een zo groot mogelijk aandeel moet hebben. Terecht! Doch laat de zaak, waarvoor men vecht ook klaar en duidelijk gesteld worden, opdat geen weifeling, geen onzekerheid over de doeleinden de strijd zal verzwakken.

Het Indonesische volk heeft er recht op te weten welke status Nederland aan Indonesië na de bevrijding zal toekennen. Het heeft er recht op de uitvoering te zien van de democratische beginselen, neergelegd in de rede van H. M. de Koningin van 7 December 1942, waarin Zij verklaarde dat de verhouding Nederland-Indonesië na de oorlog geregeld zal worden in „vrij overleg" en „op de stevige basis van een volledig deelgenootschap", uitgaande van het feit, dat de oorlogsjaren hebben bewezen, dat beide volken de wil en bekwaamheid bezitten tot een eensgezinde en vrijwillige samenwerking." In aansluiting aan deze klare uitspraak en plechtige toezegging van H.M. de Koningin en uitgaande van het door het Indonesisch Volkscongres, dat als zodanig de stem van de gehele nationale beweging vertegenwoordigt, in 1939 terzake ingenomen standpunt, constateert de Perhimpunan Indonesia de zowel in Nederland als in Indonesië uitgesproken wens tot een definitieve liquidering van de koloniale status.

Zij meent, dat de wijzigingen van de verhouding Nederland-Indonesië zal inhouden:

De status van zelfstandigheid van Indonesië met een eigen volksvertegenwoordiging en een daaraan verantwoordelijke regering benevens een orgaan, waarin vertegenwoordigers van Nederland, Indonesië, Suriname en Curaçao de gemeenschappelijke zaken behandelen.

Wij zijn ervan overtuigd, dat alleen zulk een welomschreven doel de gezamenlijke krachtsinspanning van het Nederlandse en het Indonesische volk met de Geallieërde bondgenoten, de strijd tegen Japan tot een rechtvaardige en succesvolle zaak kan maken. Daartoe zal dus ook ons eigen volk in Indonesië ten volle in de oorlog tegen Japan moeten worden betrokken. Iedere vorm van verzet van het Indonesische volk tegen zijn bezetter dient te worden bevorderd, opdat het inderdaad als gelijkwaardige partner in de gemeenschappelijke oorlogvoering zal worden opgenomen en op die wijze een zo grootmogelijk aandeel in de bevrijding van zijn eigen land zal kunnen hebben. Een wezenlijke voorwaarde daartoe is, dat in de reeds gevormde voorlopige Indische regering ook vertegenwoordigers der nationale beweging zitting nemen, in wie het Indonesische volk zijn leiders zal kunnen zien.

Tenslotte zal nu reeds in Nederland een begin moeten worden gemaakt met de vorming van een Commissie van Nederlanders en Indonesiërs welke na de bevrijding van Indonesië met nieuwe leden zal worden aangevuld en welke de door de Koningin in uitzicht gestelde Conferentie over de te regelen verhouding Nederland-Indonesië-Suriname-Curaçao zal voorbereiden. Wij koesteren de hoop dat deze verklaring en de daarin vervatte desiderata aanleiding zullen kunnen zijn voor een nieuw aan te vatten overleg op ruimere schaal, waartoe de betrekkingen gedurende de bezettingstijd reeds een aanknopingspunt bieden.

Nederlanders,

Meer dan vijf en dertig jaar vervulde de Perhimpunan Indonesia als de enige politieke organisatie van de Indonesiërs in Nederland haar taak als trait-d'union tussen het Indonesische en het Nederlandse volk. Die taak neemt zij thans weer op, opdat nu, meer en duidelijker dan vroeger, de stem van strijdend Indonesië zal worden gehoord in een nieuw en herboren Nederland.

In het verzet tegen de bezetting heeft de Perhimpunan Indonesia samengewerkt met alle Nederlandse, vaderlandslievende groepen. Gezamenlijk hebben wij gestreden voor vrijheid, waarheid en recht. Laten wij die band bestendigen om gezamenlijk te blijven werken voor de verwezenlijking van deze idealen.

Moge de gemeenschappelijke strijd van onze beide volken tegen het fascisme de bodem hebben bereid voor een samengaan op voet van wederzijdse achting en vriendschap. Moge de roep van het Indonesische volk op de vervulling van zijn gerechtvaardigde wensen, om de verwezenlijking van een zelfstandig bestaan thans volle weerklank vinden.

HET BESTUUR VAN DE
PERHIMPUNAN INDONESIA.

Nederland, Mei 1945.
Uitgave van het tijdschrift „Indonesia",
orgaan van de Perhimpunan Indonesia.

Pamflet P.I.

Indonesia, 15-1-1946. In de lijst worden een aantal namen verkeerd of onvolledig gespeld, onder andere: Mak Dinem moet zijn Mak Ginem en Rana's volledige naam is Ranadisasmita.

zes verzetsbladen onder wie Setiadjit namens "De Bevrijding" als secretaris, stelden onder voorzitterschap van prof. dr. W. Schermerhorn een verklaring op die in maart 1945 werd gepubliceerd. De Leidse "Bevrijding" publiceerde haar op 28 april. In kort bestek geeft deze verklaring de door het gehele verzet gedeelde uitgangspunten voor het Indonesiëbeleid aan.
Na de capitulatie van Duitsland trad de P.I. weer in de openbaarheid. "De Bevrijding" onthulde in haar laatste nummers dat de P.I. het blad uitgaf en Pamontjak verantwoordelijk redacteur was. Extra-uitgaven met een "Welcome to our Allies" en een manifest van de P.I. verschenen nog. Het blad kondigde vervolgens aan als opiniërend weekblad te gaan verschijnen. De P.I.-leiding in Amsterdam gaf een veel langer manifest uit, dat hier is overgenomen, omdat het als verantwoording, verslag en programma een periode afsluit en een nieuwe periode opent. In mei 1945 verscheen ook "Indonesia" weer, al spoedig als weekblad.
Na de bevrijding kon de balans in personele zin worden opgemaakt. Onderduikers kwa-

HERDENKING

Ver van hun vaderland zijn zij gestorven
met in hun hart 't verlangen naar de Zuiderzon,
het stille dorp, waar zich hun jeugd ontspon,
de blanke steden in het welig groen verborgen.

Met in hun hart het heimwee naar de sawahvelden
die als een handpalm lagen uitgestrekt
met plassen en rivieren door het licht gewekt
wanneer de dageraad een rijken dag voorspelde.

Ver van de zachte heuvels en de trotsche bergen
met bosschen als een mantel omgedaan,
ver van de sterke zon, de moederlijke maan,
gingen zij scheep en moesten droevig sterven.

Hoe dikwijls liepen zij in hun herinneringen
zalig en moe van wandeling en spel het pad
waar 't ouderhuis hen wachtte als hun liefste schat
en hoorden zij hun kleine donkre zuster zingen.

En zaten aan den disch met al de andren samen,
aten de heilge rijst, de pisang en de visch,
en zagen moeders lieve handen, vaders strengen blik
en lachten als hun oogen elkaar streelend tegenkwamen.

Vermoord, gemarteld en door nooddruft omgekomen
rusten zij ademloos in den oneigen grond,
maar met de levenden in een geheim verbond,
want in hen bloeien nog hun eerste zoete kinderdroomen.

En als hun vrienden landen aan de vaderlandsche kusten,
de bergen en de boomen groeten in 't almachtig licht,
dan heeft de eerste man, het eerste meisje hun gezicht,
den glimlach dien zij eenmaal van beminde lippen kusten.

ADRIAAN MORRIEN

De jaren van scheiding zijn thans voorbij. Het is onzen gestorven landgenoten niet gegund het Vaderland terug te zien. Hoe smartelijk leeft dit besef in ons, wij, die het voorrecht hebben te mogen beleven, dat het Indonesische volk nu sterker dan ooit uit de hel van de Japanse overheersing naar voren treedt, bewust van zijn kracht en gereed het lot van het Vaderland in eigen hand te nemen. Moge het den nabestaanden in Indonesië tot troost zijn te weten, dat onze gevallenen, in het bijzonder zij, die mede vooraan stonden in de strijd tegen de belagers van de Vrijheid, de idealen van ons volk steeds hoog hebben gehouden. Aan ons de plicht, de strijd die zij streden, voort te zetten.

REDACTIE „INDONESIA"

Moen Soendaroe

Sidartawan

IN HET VERZET GEVALLEN:

R. M. Bhima Jodjana
R. M. Irawan Soejono
R. M. Rawindra Noto Soeroto
Sidartawan
M. Soendaroe

ZIJ, DIE ONS IN DE BEZETTINGSJAREN WEGENS GEBREK, ZIEKTE OF DOOR OORLOGSHANDELINGEN ZIJN ONTVALLEN:

Abdoellah
Achmat Mastan
Ardjan
Ardjo
Baharsjah Mochtar
Boesana
Bouniman
Christien
Eda
Enak
Entok
Gomar
Hanafiah
Idio
Ilsam
Inem
Inem Gapoer
Inem Sahari
Irah
Isa
Jatinah
Joe Rasmi
Karan
Kasijem
Lobo
J. H. Loemban Tobing R. S.
Maino Malo
Mak Bouman
Mak Dinem
Mak Inten
Marliah
Mas Ema
Mas Kadji
E. Meray
Miat
Minah Padang
S. N. Nainggolan
Narimoen
Noermattias Oesman
Oedin
Oesin
Paeng
Pak Bouman
J. W. Halar
R. M. Poernomohadi
Radmi
Rana
Roos Darta
Sadjem
Santoso
Salimin
Sanepan
Sarah
Sesilah
Siti Aminah
R. Soedarsono Sastrosoeparto
R. Scenioto Sastrosoeparto
Soemilah
Soetian
Sri
Co Soumokil
Mien Soumokil
Tiah
Tini
Tini Bouman
J. Wangké
Zain Sjarif

men tevoorschijn, tewerkgestelden, gevangenen en concentratiekampgeïnterneerden keerden terug. In januari 1946 maakte "Indonesia" de droevige balans op. Vier van de in het verzet gevallen Indonesiërs zijn al eerder genoemd. Bhima Jodjana was een zoon van de bekende danser die in Zuidwest-Frankrijk de oorlogsjaren doorbracht. Zijn zoon werd door de Duitsers opgepakt en naar het concentratiekamp Buchenwald gebracht. Hier overleed Bhima. Meer gegevens over hem heb ik niet gevonden. De Jodjana's zelf maakten moeilijke jaren door; ver van de Nederlandse vrienden en in een wantrouwende omgeving. In december 1940 vormde een tentoonstelling van zijn werk in een Haagse kunstzaal het laatste openbare levensteken in Nederland.
Aan de lijst van in het verzet gevallen Indonesiërs dienen Makatita, Latuperisa en, wellicht, Mas Soemitro te worden toegevoegd. De andere lijst is eveneens onvolledig. De Jezuïet Max Wignjasoehardja die in 1939 tot priester was gewijd en van wie de terugkeer na het praktijkjaar werd belemmerd overleed in november 1943. De Leidse MULO-leerlinge Annie Manusama overleed in juni 1944, 18 jaar oud. Op de begraafplaats van de Perkoempoelan Islam werden nog acht vrouwelijke bedienden begraven, die niet op de lijst staan.

Minister Soejono

Tot slot van dit hoofdstuk is het op zijn plaats aandacht te besteden aan de enige Indonesische minister die ooit in een Nederlands kabinet zitting had: Raden Adipati Ario Soejono. Kort voor de capitulatie van Nederlands-Indië vertrok hij, daartoe aangewezen door de gouverneur-generaal, met onder anderen Van Mook en Loekman Djajadiningrat, naar Australië. Van Mook werd benoemd tot minister van koloniën in het Londense kabinet; Soejono stond hem als hoogste adviseur terzijde. Om de lotsverbondenheid tussen Nederland en Indonesië te benadrukken werd Soejono op 6 juni 1942 tot minister zonder portefeuille benoemd. Dit was mede ook om daadwerkelijk aan vooral de Amerikaanse bondgenoot te tonen dat Nederland geen reactionaire koloniale macht was. Minister-president Gerbrandy sprak bij het eerste kabinetsberaad met Soejono rond de tafel van een "historisch ogenblik, nu voor het eerst een zoon van het Indonesische volk optreedt als lid van de Nederlandse regering". Zijn begroeting werd gevolgd door applaus. Soejono sprak van de grote verantwoordelijkheid die hij ging dragen, ook ten opzichte van het Indonesische volk. Hij twijfelde niet aan de vruchtdragende samenwerking in het kabinet en verzekerde zijn collega's van zijn hartelijke medewerking.
Soejono werd al spoedig betrokken bij het overleg over de staatkundige positie van Indonesië na de oorlog. Ten opzichte van de bondgenoten, het bezette Nederland en Indonesië werd zo'n plaatsbepaling nodig geacht. De 7-december-rede van de koningin was het resultaat van dit overleg. Soejono diende hiertoe in oktober 1942 twee nota's in waarin hij betoogde dat er een latent verlangen bij een groot deel van de Indonesische samenleving bestond om geheel met Nederland te breken. Nederlandse toezeggingen moesten dan ook ver gaan om een vrijwillig samengaan in staatkundig verband te waarborgen. Voor Soejono hield dit een principiële erkenning van het Indonesische zelfbeschikkingsrecht in. Zover bleek geen van zijn collega's te willen gaan. Soejono deed in het kabinetsberaad in oktober tot drie maal toe hartstochtelijk, maar vergeefs op hen een beroep, met name op de S.D.A.P.-ministers. Maar zij en ook Van Mook wezen een passage hierover af. De aanwezigen zagen de Indonesische minister toen doodsbleek worden. Consequenties trok hij niet uit deze afwijzing.
Soejono overleed enkele maanden later, op 5 januari 1943, 56 jaar oud.

1945 - 1949
Geleidelijke verwijdering

De groepen en organisaties

De jaren 1945-1949 vormen een der woeligste perioden in de relatie Nederland-Indonesië. Men hoopte in Nederland na vijf jaar van bezetting en onderdrukking op een spoedig herstel van het "oude", met uiteraard waar "nodig" aanpassingen aan de nieuwe tijd - men sprak van "herstel en vernieuwing" -. De revolutie in Indonesië zou echter een radicale breuk met dit verleden veroorzaken. In die situatie paste een nieuwe terminologie: Nederlands-Indië werd Indonesië en het "moederland" werd kortweg Nederland en niets meer. Aan iemands woordkeus kon men in deze jaren bijna zijn politieke overtuiging aflezen want wie nu nog sprak over Batavia in plaats van Djakarta en Indië in plaats van Indonesië moest wel behoudzuchtig zijn. De emoties rondom de kwestie-Indië of de Indonesische kwestie - ook hier paste het taalgebruik zich aan - laaiden hoog op. De Nederlandse politiek werd er door beheerst.
De belangrijkste en waarschijnlijk ook de grootste organisatie van Indonesiërs in Nederland - exacte ledenaantallen ontbreken echter - was de Perhimpoenan Indonesia. Links georiënteerd en nationalistisch ingesteld was dit een politieke vereniging van voornamelijk studenten en intellectuelen. De "linkse" oriëntatie van de P.I. had in het verleden al geleid tot nauwe contacten met gelijkgezinde politieke groeperingen in de Nederlandse samenleving. Deze contacten werden in en na de oorlog voortgezet. Ze lagen zowel op het persoonlijke als op het organisatorische vlak. Van die samenwerking zijn vele voorbeelden te noemen. Ik beperk mij hier tot enkele. Zo meldt bijvoorbeeld "Indonesia", het officiële orgaan van de P.I., in het juninummer van 1945 onder het hoofdje "Mededelingen": "Over ons blad: Vragen omtrent 'Indonesia', haar doel en strekking worden beantwoord in onze folders, die wij dezer dagen deden verschijnen. Ze zullen verkrijgbaar zijn aan onze adressen en bij alle vertegenwoordigers van Vrij Nederland". Onder het kopje "Abonnementen Opgave" in dezelfde rubriek staat verder te lezen: "De samenwerking, die wij reeds in het verzet tegen de Duitse tyrannie met Vrij Nederland hadden, zetten wij ook thans voort. Reeds mochten wij bij ons werk waardevolle steun ontvangen van V.N. Thans delen wij mede, dat abonnementen-opgave gedaan worden bij alle vertegenwoordigers van het Weekblad Vrij Nederland." De P.I. was zelfs een tijd gehuisvest in het gebouw van "Vrij Nederland" aan de Keizersgracht in Amsterdam. De latere vice-premier van de Republik Indonesia R.M. Setiadjit Soegondo was tot zijn vertrek naar Indonesië niet alleen voorzitter van de P.I. en lid van de Tweede Kamer, maar ook redacteur van "Vrij Nederland". De journalist F.K.N. Harahap was redacteur van het blad "Indonesia". Zijn vrouw, mr. T. Harahap-Soedjanadiwirja was secretaris van de afdeling Amsterdam van de Vereniging Nederland-Indonesië (V.N.I.). Roestam Effendi was Tweede-Kamerlid voor de C.P.N., tot een conflict met de partijleiding hem deed besluiten op te stappen. Hij was tevens een tijdlang lid van het voorlopig bestuur van de afdeling Blaricum van de V.N.I.
Deze vereniging, hoewel officieel politiek neutraal, was - hoe kan het na het voorgaande ook haast nog anders - in de praktijk eveneens politiek "links" georiënteerd. Blijkens het oprichtingsmanifest stelde de vereniging zich ten doel "door de feitelijke en definitieve opheffing van de koloniale status mede te werken aan de opbouw van een vreedzame wereld" en "het verbreiden en uitwerken van de gedachten door Hare Majesteit de Koningin uitgesproken in Haar rede van 6 december 1942". En later, toen de strijdende partijen steeds weer naar de wapens grepen, wilde zij dienen als een ontmoetingspunt voor allen, die een vredelievende oplossing van de Indonesische kwestie nastreefden, ongeacht politieke, godsdienstige of huidskleur.
Op de presentielijst van de oprichtingsvergadering in augustus 1945 staan onder meer de namen van de latere Indonesische vertegenwoordiger bij de Verenigde Naties, L.N. Palar, die korte tijd later werd benoemd tot

Ontwerp van het telegram van de Vereniging Nederland-Indonesië aan koningin Wilhelmina.

Aan H.M. de Koningin
(Het Loo?)

De vereeniging Nederland-Indonesië, in haar oprichtings vergadering van heden door vele groeperingen uit het Nederlandsche volk en het in Nederland aanwezige deel van het Indonesische volk vertegenwoordigd, dankt Uwe Majesteit voor de in Uwe rede van 6 December 1942 duidelijk aangegeven weg voor de toekomstige samenwerking van de beide volken in „een Gemeenebest met gelijkwaardige en gelijkgerechtigde deelen". Zij spreekt de wensch uit, dat zoo spoedig mogelijk de zelfstandige positie van Indonesië binnen het Rijksverband wordt verwezenlijkt.

Namens de vereeniging,
de voorzitter
J.P.B. de Josselin de Jong.
Hoogleraar Rijksuniversiteit Leiden

Tweede-Kamerlid voor de S.D.A.P., de communistisch georiënteerde - maar volgens de latere minister van overzeese gebiedsdelen Jonkman meer op de P.I. dan op de C.P.N. gerichte - correspondent van het C.P.N.-dagblad "De Waarheid" en hoofdredacteur van "Indonesia", Joesoef Moedadalam, die van Soeripno, Daroesman en Soenito die samen met Setiadjit de P.I. in de bezettingstijd hadden geleid en van Djajeng Pratomo, lid van het hoofdbestuur van de P.I. Onder de Nederlanders treft men de namen aan van onder meer de Leidse hoogleraar J.P.B. de Josselin de Jong, die van de oud-adviseur voor inlandse zaken in Nederlands-Indië, E. Gobée en die van de eigenlijke initiatiefnemer tot de vereniging J.W.E. Riemens, over wie hierna nog meer.

Op de presentielijst komen niet voor Henk van Randwijk, de toenmalige hoofdredacteur van "Vrij Nederland" en de journalist Wim Klinkenberg, die eveneens actief lid van de V.N.I. waren.

Een grote vereniging is de V.N.I. nooit geworden. Vóór de eerste militaire actie in Indonesië was het ledental omstreeks duizend. In augustus 1947 was dat aantal opgelopen tot 2250. "De kracht der vereniging", zo heet het in een omstreeks die tijd verschenen brochure, bestond "echter hieruit, dat zij als concentratiepunt fungeert van alle progressieve elementen". Bij haar acties steunde de V.N.I. dan ook op de organisaties van verwante groeperingen: politieke partijen, vakverenigingen en de P.I., waarmee nauwe contacten werden onderhouden.

De Roekoen Peladjar Indonesia (Roepi) was in tegenstelling tot de V.N.I. weer een vereniging waarvan slechts Indonesiërs lid waren. De Roepi bleef trouw aan zijn sociaal-culturele doeleinden en liet de directe politieke activiteiten en uitspraken over aan de P.I. De grote aandacht voor de Indonesische cultuur, zoals in de oorlogsjaren gegroeid, bleef.

In een artikel getiteld "De Indonesische student en zijn cultuur" in "Soeara Roepi", schreef Ismael in oktober 1947:

"Het is [...] onze taak het volk tot cultuurbewustheid te brengen [...]. Alvorens echter tot het volk te gaan, dienen we ons zelf eerst die cultuurbewustheid bij te brengen. Het is mede dit doel dat de Roekoen Peladjar Indonesia zich bij haar oprichting voor ogen heeft gesteld."

De schrijver wees er daarbij op dat de Indonesische vrijheidsstrijd van dat ogenblik weliswaar gericht was op de opheffing van de bevolking uit haar sociale en geestelijke achterstand maar dat men zich in de praktijk vrijwel geheel concentreerde op de materiële opbouw. Hij meende echter dat het een grote fout zou zijn wanneer men zich tot die materiële kant zou beperken en de geestelijke aspecten zou verwaarlozen. Voor de materiële opbouw richtte men zich op het westen. Voor de "geestelijke culturele opbouw" zou men dat eveneens kunnen doen. Uitgangspunt daarbij zou, aldus Ismael, de eigen cultuur moeten zijn. Deze was echter statisch en zou gedynamiseerd moeten worden. Met de Instelling van een Badan Keboedajaan dan Kesoesasteraan, een culturele en literaire af-

Colporteur met "Indonesia".

deling binnen de vereniging, en de organisatie van culturele conferenties hoopte de Roepi te komen tot bestudering van de eigen cultuur en de beoefening van de eigen muziek, toneel en danskunst. Door het bevorderen van het contact met de westerse samenleving hoopte Roepi er verder toe bij te dragen "dat door een goed gebalanceerde synthese, door verwerping van onbruikbare en belemmerende, en behoud en aanvaarding van goede en nuttige elementen, de gewenste cultuurverrijking en -versteviging wordt bereikt".
Het grotendeels met artikelen in het Indonesisch gevulde verenigingsblad fungeerde als een platform waar meningen werden uitgewisseld en tegen elkaar afgezet en waar mededelingen werden gedaan. Ook verschenen er artikelen in van de hand van personen van buiten de Roepi, bijvoorbeeld in de vorm van overgenomen stukken uit andere bladen. In tegenstelling tot "Indonesia", het blad van de P.I. dat met vele goed geschreven artikelen, een verzorgde lay-out en een uitstekende druk een zeer professionele indruk maakt, verscheen "Soeara Roepi" vrijwel steeds in gestencilde vorm. Het gehalte van de artikelen was zeer uiteenlopend. "Soeara Roepi" was vóór alles een blad van Indonesische studerenden, jonge mensen nog in de fase van hun opleiding. De nummers dragen daarvan de sporen. Het kan niet anders of het blad heeft gefungeerd als kweekbak voor jong talent, een plaats waar zij hun eerste intellectuele produkten kwijt konden. De ene keer lukte dat beter dan de andere en de ene schrijver had duidelijk meer talent dan andere.
Eén van de redacteuren van "Soeara Roepi", over wie iets meer bekend is, was Bambang Oetomo. Hij was Malinostudent - waarover hierna nog meer - en waarschijnlijk rond 1946 in Nederland aangekomen. Hij studeerde sociale wetenschappen en was de leider van de Roepi-afdeling in Amsterdam. Over het verloop van zijn studie is verder niets bekend. Hij bleef echter tot ver in de vijftiger jaren in Nederland. In 1957 voltooide hij zijn doctoraalscriptie "De buitenlandse studenten in de Leidse universitaire gemeenschap", die ik niet kon achterhalen.
Naast de zo belangrijk geachte culturele activiteiten - men organiseerde bijvoorbeeld Indonesische lessen voor de leden - werd ook de gezelligheid niet vergeten. "Soeara Roepi" meldt lebaranvieringen samen met andere Indonesische verenigingen, sportuitwisselingen en dergelijke zaken. En al was Roepi dan in de eerste plaats géén politieke vereniging, dat wilde niet zeggen dat men zich van de politiek afzijdig hield. Integendeel. Onder de vele manifesten, open brieven en pamfletten die in deze jaren van toenemende politieke spanning verschenen, vindt men dikwijls de namen van vertegenwoordigers namens de Roepi terug. Ook op politieke bijeenkomsten en bij manifestaties was Roepi met een aantal afgevaardigden bijna steeds aanwezig. De interne gang van zaken verliep in de Roepi niet altijd vlekkeloos en de hoge normen werden niet altijd gehaald. De kascommissie van de afdeling Leiden ging zo ver zijn weinig vleiende verslag in oktober 1948 in "Soeara Roepi" af te drukken. De penningmeester van deze zeventig leden tellende afdeling bleek zijn boeken niet te hebben bijgehouden, de uitgaven niet te hebben gespecificeerd en zijn inkomsten niet te hebben gecontroleerd. Er werden grote achterstalligheden in de contributiebetaling geconstateerd. De hierover terecht nogal verbolgen kascommissie eindigde haar relaas met de wat vinnige opmerking dat men hoopte dat de leden de uitdrukking "moreel en zedelijk verplicht", die men in hun kringen zo dikwijls placht te bezigen ook eens op zichzelf zouden toepassen.
Naast de P.I. en Roepi, de grootste en daarbij de meest op de voorgrond tredende verenigingen van Indonesiërs in deze jaren in Nederland, waren er tal van andere organisaties. Ze leidden een wisselend bestaan. Van de meeste van deze verenigingen weten we niet veel meer dan dat ze er geweest zijn. Zij worden meestal slechts een enkele maal en terloops vermeld. Zo bestond er binnen de P.I.

Komite Kaoem Boeroeh P.I.
(Arbeiders-Comité P.I.) organiseert:
Grote Openbare Vergadering
„INDONESIË STRIJDT"
Dinsdag 22 Januari a.s. in zaal I van „Piccadily", Pl. Middenlaan 24 Amsterdam-O
Kaarten f 0.50 verkrijgbaar
J. W. Brouwersplein 27, Amsterdam-Zuid

Indonesia, 19-1-1946.

EERSTE JAARGANG No. 7 EERSTE FEBRUARINUMMER 1946

Hoofdredacteur: Dr. R. Saroso Wirodihardjo — Redacteuren: Drs. Tan Goan Po. Mej. G. A. R. Bijleveld. L. A. V. M. Metzemaekers. Th. Sigar — Redactieadres: Jan van Goyenkade 18, Leiden. Tel. 25559. – Administratieadres: Jan van Goyenkade 6, Leiden. Tel. 25559
Prijs per nummer f 0.25. – Abonnement per jaar f 5.—, per half jaar f 2.75, te voldoen op giro 9200 A'damse Bank, Leiden.

een groepering genaamd ''Kaoem Boeroeh'' (Arbeiders-Comité). Op vakbondsterrein was de Perkoempoelan Pelajaran, de Bond van Indonesische Zeelieden, actief. Een grotere zelfstandige vereniging was weer het Verbond van Indonesische Burgers. De laatste twee komen in het vervolg nog nader aan de orde. De Perkoempoelan Islam, de Perhimpoenan Kristen Indonesia en de Perserikatan Keristen Indonesia waren religieuze organisaties. Over activiteiten van deze drie verenigingen zijn in deze periode weinig gegevens beschikbaar. Hetzelfde geldt voor de Sinoman Indonesia (Indonesische Vereniging voor Wederzijds Hulpbetoon), de Barisan Republik Indonesia (Het Korps van de Indonesische Republiek), de Gaboengan Perkoempoelan-Perkoempoelan Indonesia (Federatie van Indonesische Verenigingen) en de Persatoean Pendoedoek Indonesia (Bond van Indonesiërs). Deze laatste drie waren overkoepelende organisaties.

Behalve intellectuelen en studenten waren er tal van andere Indonesiërs in ons land. Personen van aristocratische afkomst maakten een groot aandeel uit van de destijds in ons land aanwezige groep intellectuelen en studenten. De komst van de zogenaamde Malinostudenten zou hierin enige verandering brengen.

In de tweede groep Indonesiërs ontbreken de vertegenwoordigers van de elite. Hun namen zijn zelfs op een enkele uitzondering na niet bekend. De omvang van de groep is - alweer bij gebrek aan gegevens - eveneens niet aan te geven. Het gaat om mensen van ''gewone'' komaf, die doorgaans als zeeman of als huisbediende in dienst van een Hollandse of Indische familie naar Nederland kwamen, hier een tijd verbleven en vervolgens weer naar huis terugkeerden. Een deel van hen kwam kortere of langere tijd terecht in Persinggahan. Aan het bestaan van Persinggahan kwam een einde in oktober 1948. Eerder al had het ministerie van overzeese gebiedsdelen besloten de subsidie te stoppen. Protesten van de raad van bestuur van Persinggahan mochten niet baten. Het in 1949 uitgegeven jubileumnummer van ''Oost en West'' schreef daarover: ''Na de bevrijding van ons land en de capitulatie van Japan, was er geen sprake meer van het vooroorlogse intensieve verkeer tussen Nederland en Indië; terwijl vele van de hier aanwezige inheemsen naar Indië terugkeerden zodat er slechts enkele oude getrouwe bedienden in het Tehuis achterbleven. Op grond hiervan achtte het Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen het niet langer verantwoord het Tehuis verder te laten voortbestaan, in het geding brengende, dat deze instelling als zodanig niet meer aan haar bestemming voldoet en geen verdere levensvatbaarheid heeft.''

Van politieke activiteit onder deze groep is veel minder sprake dan bij de intellectuelen en studenten. Niettemin waren ook zij voor een deel actief betrokken bij de actuele politieke ontwikkelingen. De nog aan de orde komende acties van Indonesische zeelieden verenigd in de Perkoempoelan Pelajaran Indonesia bewijzen dat. Het - vooral vrouwelijke - huispersoneel dat onderling vaak intensieve contacten onderhield, was daarentegen vrijwel niet georganiseerd. De pers ''haalden'' zij bijna nooit. Als het gebeurde ging het om een geval als dat van de negenentwintigjarige Javaan Tojib, bediende-wasbaas bij de Maatschappij Nederland die in een vechtpartij met Madoerese collega's zo ernstig werd gewond dat hij kort daarna in een Amsterdams ziekenhuis overleed. De ''Nieuwe Rotterdamsche Courant'' van 12 augustus 1948 bracht een verslag hiervan op de voorpagina. Na de rechtszitting schreef

Jef Last over deze zaak een artikel in het weekblad "De Vlam".
De opening van nieuwe bemanningsverblijven van de Maatschappij Nederland werd eveneens in de pers vermeld. Het blad "Naar Ruimer Horizon", officieel orgaan van de vereniging Indisch jeugdcentrum, meldde in haar aflevering van oktober 1949 de opening van een aantal nieuwe Javanenverblijven.

Daarbij werd ook een beschrijving gegeven van die onderkomens:
"De nieuwe verblijven zien er inderdaad keurig uit. [...] In drie frisse ruime slaapzalen zijn 276 bedden opgesteld, telkens drie boven elkaar, die de aan wal verblijvende Javanen een geriefelijke slaapplaats bieden. Er is natuurlijk een eigen keuken. [...] Ook de sanitaire afdeling met de vele douchehokjes alsmede het hospitaal met ongeveer 13 bedden voldoet aan alle eischen. [...] De recreatiezaal is versierd met bijzonder decoratieve wandschilderingen van de Indonesische kunstenaars Agoes en Otto Djaja. Deze wandschilderingen stellen taferelen voor uit het Indonesische volksleven. Er is een toko ingericht waar de Javanen van alles kunnen kopen."
Het blad meldt tenslotte dat de in het Maleis gehouden openingsrede van de heer Delprat werd beantwoord door hoofdmandoer Happie van de "Oranje".
Lang niet altijd waren de onderkomens van de zeelieden aan wal zoals die hiervoor beschreven. "Indonesia" publiceerde in maart 1946 een foto van een loods aan de Amsterdamse Javakade waar een tweehonderdtal van hen was ondergebracht. Die behuizing week wel sterk af van de beschrijving die "Naar Ruimer Horizon" gaf.
Joan Schutzman Wider, een Amerikaanse sociologe, promoveerde in 1967 op een proefschrift getiteld: "Indonesian women in The Hague: Colonial immigrants in the metropolis". Het merendeel van de vrouwen die zij tijdens haar onderzoek interviewde was als baboe naar Nederland gekomen. Sommigen van hen waren ten tijde van het onderzoek nog steeds als zodanig werkzaam. Anderen hadden inmiddels ander werk gevonden, meest als kokkin of serveerster in een van de vele Indonesische restaurants van Den Haag.
Het niet direct in de omgeving opgemerkte eenzame sterven van één van deze vrouwen vormde de aanleiding tot de oprichting in 1948 van een vrouwenvereniging onder de naam "Persatoean Wanita" (Vrouwenvereniging). P.W. was een voornamelijk sociale vereniging. De leden stonden elkaar bij in alle mogelijke situaties, bijvoorbeeld wanneer er zieken waren of wanneer een begrafenis moest worden geregeld. In de eerste jaren na de oprichting telde P.W. slechts 14 leden. In de jaren vijftig zou dit oplopen tot ongeveer 85. Niet alle vrouwen werden lid van deze organisatie. Een deel van hen had eenvoudig geen zin aan het sociale werk dat het lidmaatschap automatisch met zich mee bracht. Anderen waren bang dat de vereniging zich met politieke vraagstukken zou gaan bezighouden en politiek was iets dat zij niet begrepen.
De oorsprong van de Persatoean Wanita lag mede in de contacten tussen deze vrouwen en Indonesische studenten. Zij hadden in de

HANDEL' in bruine slaven

Ik weet niet, of ge u de zaak zelve nog herinnert. Ze was dramatisch genoeg om nog eens het verslagje te citeren, dat destijds door Het Vrije Volk van 20 Januari 1949 gepubliceerd werd:

> ***Zes jaar gevangenisstraf eiste de officier van Justitie van de Amsterdamse rechtbank, mr Kist, tegen de waarschijnlijk beide nog minderjarige Madoerezen Aloewi en Joesoep, die op 10 Augustus van het vorige jaar in de Zeeburgerstraat bij de Dageraadsbrug de Javaan Tojib hadden aangevallen en met messteken in rug, borst en buik zodanig hadden verwond, dat hij ter plaatse overleed.***

De aanleiding tot deze moord was een volkomen onbekendheid van deze twee jongens met taal en zeden van het volk, waaronder zij terecht waren gekomen. Aloewie, die op zijn eiland nog nooit van prostitutie gehoord had, meende op de Zeedijk een verovering gemaakt te hebben. Toen hij de volgende avond met een vriend op de Dijk terugkwam, vond hij zijn blanke vriendinnetje in de armen van een Javaan. Tevergeefs, want Aloewie verstond geen Javaans, trachtte Tojib hem aan het verstand te brengen, dat zulke meisjes voor geld met iedereen mee gingen. Aloewie voelde zich, volgens de zeden van zijn volk diep beledigd, en samen met zijn vriendje Joesoep stak hij de vreemdeling neer, die hem, naar hij meende, zijn blanke meisje ontroofd had.
De kranten beschreven hoe bij deze terechtzitting feitelijk niemand aanwezig was, die hun Madoerees verstaan kon, en hoe zij voortdurend over allerlei dingen zaten te lachen die hun raar toeschenen, zonder blijkbaar de ernst van hun daad te beseffen. Nadat ook de officier van Justitie toegegeven had, dat hier zeer verzachtende omstandigheden aanwezig waren, werden de beide jongens, negentien en zestien jaar oud, ten slotte tot vier jaar jeugdgevangenis veroordeeld.

★

Wat mij destijds in dat verslagje in het bijzonder trof, was de opmerking van de officier van Justitie: hij begreep niet hoe de „Nederland" toestond, dat haar Indonesische personeel met zulke dolken op zank ging passagieren.
Was dat werkelijk het enige verwijt, dat hij aan de maatschappij „Nederland" had te maken?
Regelmatig zie ik bij het Centraal Station, telkens als er weer een zeekasteel van de „Nederland" binnen is, de bootjes aankomen die een lading van zulke jongens naar de stad brengen. Velen van hen zijn zeker niet ouder dan een jaar of veertien-zestien, al staan ze op de personeelslijst misschien wel ouder opgegeven. Ze weten het zelf vaak niet goed en worden bovendien in Batavia geronseld door personeel, dat zelfs hun taal niet verstaat en al lang tevreden is als er maar iets ingevuld wordt. Vroeger werd al voor de schepen Javaans personeel met zekere zorg uitgekozen, nu is men bang voor Republikeinen en monstert bij voorbaat Madoerezen. Het schijnt niet nodig te zijn voor dit personeel iemand aan te stellen, die Madoerees kent, de lessen in tafeldekken en bedienen worden zo goed en kwaad het gaat in het Maleis gegeven. Dat zijn trouwens de enige lessen die gegeven worden. Enige lessen in het Nederlands, enige kennis over het land waar zij straks terecht komen, over prijzen en gewoonten, of zelfs maar over de voorzorgsmaatregelen tegen geslachtsziekten acht men voor deze jongens uit het binnenland niet nodig. Eenmaal in Holland werden ze tot voor kort, dat is dan toch maar na vier jaar bevrijding, opgeborgen in een schuur, die men liever niet aan journalisten vertoonde, nu zal daarin verandering komen en krijgen ze ten minste een behoorlijke cantine.
Van deze cantine uit mogen de jongens dan in het vreemde land, waar ze geen woord van de taal verstaan, gaan passagieren. Vaak zie ik ze op het kruispunt Martelaarsgracht-Prins Hendrikkade op hun hurken op het trottoir zitten, terwijl ze niet durven oversteken, overweldigd door de verkeersdrukte. Hand in hand wagen ze eindelijk de sprong. Meestal komen ze niet verder dan de Nieuwendijk om vandaar door de Korte Niezel naar de Zeedijk af te stappen. Iedere zeeman in de wereld weet immers, dat het rode kruis in de lucht het baken is, dat door het donker de weg wijst naar waar de meisjes zijn te vinden. En de meisjes op de Dijk wachten reeds op hun prooi. Ze slepen de jongens dancing in en uit en eindelijk naar die keurige kamertjes met hun verlichte ramen. Nog onlangs zag ik daar zo drie jongens, waarvan de oudste hoogstens achttien was, in zo'n uitstalkast zitten. Ze grinnikten van verlegen branie en een vrouwelijke haai sleepte ze een voor een achter het gordijntje.
In de winkels en op de kraampjes aan de markt proberen ze met boerensluwheid vingeropstekend af te dingen op de prijs die de handelaar, eveneens vingeropstekend noemt, want de gedrukte prijzen kunnen ze meestal niet lezen. God weet wat voor prullen men hun daar voor hun zuurverdiende centen aansmeert. Verder echter bekommert zich niemand om hen, de Transportarbeidersbond niet, waarvan ze nog nooit gehoord hebben, de Indonesische kolonie niet, de jeugdbeweging niet, de „Nederland" niet, en de officier van Justitie alleen als er een moord gebeurd is.
Men spreekt van „zorg voor de rijpere jeugd", van onze koloniale roeping, maar een zeeman is maar een zeeman en een Indonesische zeeman is nog een stukje minder. Als ze maar netjes leren bedienen en onze bevelen begrijpen is het al lang goed, van een hond verwacht je immers ook niet dat hij iets zal zeggen.

Ik weet niet hoeveel winst de „Nederland" per jaar maakt, en of daar werkelijk niet iemand af kan, die als sociaal werker de zorg voor deze jongens op zich neemt, terwijl ze aan de wal zijn, die ook eens voor hen een uitstapje naar de bollenvelden organiseert, die hun de stad laat zien en in contact brengt met Hollandse jongens en meisjes, of met hun landgenoten in Amsterdam. Ik weet niet of de bestuurders onzer zeeliedenbonden het zo druk hebben, dat er geen man en geen cent af kan om hun de beginselen van organisatie en socialisme bij te brengen. Ik weet alleen, dat ik hen vandaag weer bij tientallen langs de Nieuwendijk zag zwerven, dat ik toen denken moest aan die jongens, die nu reeds het eerste van hun vijf jaartjes bajes achter de rug hebben zitten, en dat ik mij toen afvroeg wie hier in laatste instantie de schuld had en of niet de een of andere directeur of personeelchef eigenlijk in hun plaats achter de tralies hoorde voor onverantwoordelijke verwaarlozing van zijn bruine slaven.

JEF LAST

De Vlam, 21-5-1949.

Ongeveer 200 Indonesische zeelieden zitten opgehoopt in een smerige loods aan de Javakade te Amsterdam. Wij hebben reeds verscheidene malen de aandacht gevestigd op de slechte behandeling, die Indonesische zeelieden in het algemeen van de maatschappijen, waar zij in dienst zijn, hebben ondervonden. Wij hebben ook vaak er op gewezen, dat die Indonesische zeelieden niet de eerste de beste zeelieden zijn, maar dat ze gedurende de oorlogsjaren hun leven veil hebben gehad voor de zaak van de Verenigde Naties. Zeeën en oceanen hebben zij bevaren, zij voeren bij nacht en ontij in convooi, belaagd door des vijands onderzeeërs, velen van hen waren getuigen van het machtige en verschrikkelijke schouwspel van de krachten van het oorlogsgeweld, toen landingsboten op de stranden van Afrika, Sicilië en Normandië toestormden. Verschillende van deze lieden zullen U een lint kunnen tonen, een onderscheiding voor moedig gedrag, tijdens de strijd betoond. Anderen zullen U kunnen verhalen van de verschrikkingen, die zij beleefd hebben, toen hun schepen zonder pardon in de grond werden geboord en zij als oorlogsbuit naar het rijk van de Neurenbergse oorlogsmisdadigers vervoerd werden en hoe zij dan achter het prikkeldraad verlangend uitkeken naar de soldaten van de Verenigde Naties, die zij eens over de oceanen mee hadden helpen voeren. En nu? — Nu zitten ze in die smerige loods opgesloten, onder omstandigheden, die nauwelijks beter zijn, dan toen zij in gevangenschap verkeerden. Vergeten! Enkel en alleen, omdat deze zeelieden de moed hebben gehad om voor hùn land op te komen; om te eisen, dat het Handvest van de Verenigde Naties ook op hùn vaderland toegepast zal worden.

Indonesia, 9-3-1946.

oorlog ondergedoken Indonesische studenten geholpen. Het waren deze studenten geweest die hen duidelijk hadden gemaakt dat zij zich moesten organiseren en zij ook hadden hen verteld hoe ze dat konden doen. De studenten gaven advies als er vragen waren waar de vrouwen zelf niet uit konden komen, bijvoorbeeld wanneer iemand huisvestingsproblemen had of als er moeilijkheden waren op het werk.

Persatoean Wanita dreef op minder dan vijf procent van haar ledenbestand. Zonder deze leiders zou de vereniging hebben opgehouden te bestaan omdat het merendeel der vrouwen noch de interesse, noch de capaciteiten had om een organisatie draaiende te houden.

Wider constateert vele malen dat er sprake was van contacten tussen de door haar onderzochte vrouwen en Indonesische studenten en voormalige studenten in Nederland. Over de wijze waarop die contacten tot stand kwamen en de frequentie ervan wordt geen informatie verstrekt. De contacten tussen deze vrouwen en de studenten waren echter in ieder geval van belang.

De Chinezen onder de Indonesiërs vormden een aparte groep. Zij hadden hun eigen verenigingen als de Chung Hwa Hui, waarvan intellectuelen en studenten lid waren. Aan de activiteiten van de "autochtone" Indonesiërs en hun organisaties nam slechts een klein aantal van hen deel. T.M. Daliloeddin meldde in zijn in het vervolg nog nader aan de orde komende toespraak ter gelegenheid van de oprichting van de V.N.I. expliciet dat "ook enige Chinezen uit Indonesië" aan de besprekingen die aan de oprichting waren voorafgegaan hadden deelgenomen. Een vooraanstaande Chinees binnen de V.N.I. was dr. Ong Eng Die. Hij en de Amsterdamse arts Tan Hong Yam zijn de enige twee Indonesiërs van Chinese afkomst die voorkomen op de lijst van oprichters van de V.N.I. Ong Eng Die werd later redacteur van "Indonesia" waaraan hij tal van artikelen over China en de Chinezen in Indonesië bijdroeg.

1945: Nieuwe plaatsbepaling

De oorlogstijd had tot nauw contact en samenwerking geleid tussen de Indonesische studenten en een aantal Nederlandse organisaties, die in de illegaliteit actief waren. De goede contacten legden na mei 1945 de basis voor een aanvankelijk nauwe samenwerking.

In het eerste nummer van "Indonesia" dat na de bevrijding in mei 1945 verscheen, verwees de redactie in haar "Ten Geleide" naar de jaren voor de oorlog waarin de P.I. als enige politieke organisatie van Indonesiërs in Nederland fungeerde als "trait d'union" tussen het Indonesische en het Nederlandse volk. Nu de oorlog voorbij was wilde men deze taak opnieuw opvatten:

"Enerzijds achten wij het een consequent uitvloeisel van het beginsel der vrije meningsuiting dat wij, Indonesiërs, onze opvattingen kenbaar maken aangaande de grote taken die ons vaderland te wachten staan, aangaande de houding van Nederland en het Nederlandse volk tegenover Indonesië en de toekomstige betrekkingen tussen beide landen. Wij achten het noodzakelijk onze stem in Nederland te doen horen, daar van een ieder hier medewerking en deelname zal worden verwacht voor de komende bevrijding van Indonesië en daar ook kennisname van al datgene wat het land ginds biedt, onontbeerlijk is.

Anderzijds zijn wij er ons ten volle van bewust ons werk in positief opbouwende zin te moeten verrichten. De enge samenwerking gedurende de Duitse bezetting tussen de Perhimpoenan Indonesia en talrijke Nederlandse verzetsgroepen en politieke schakeringen heeft reeds voorwaarden geschapen voor een verder samengaan nu en straks, wanneer het er om gaat onze beide volken te leiden naar een vrije en gelukkige toekomst."

En men besloot aldus: "Laten wij onze

kracht putten uit het gemeenschappelijk gedragen verantwoordelijkheidsbesef dat alleen een in vrijheid innig verbonden geheel van Nederland en Indonesië het doel van onze strijd en arbeid kan zijn en daarmee het platform, waarop wij, Indonesiërs, met al onze Nederlandse vrienden en kameraden tezamen zullen staan."

Over de voorgeschiedenis van de samenwerking bleek iets uit de rede die Daliloeddin ter gelegenheid van de oprichting van de Vereniging Nederland-Indonesië op 29 augustus 1945 in het muzieklyceum aan het Albert Hahnplantsoen te Amsterdam hield voor een gehoor van ongeveer honderd Nederlanders en Indonesiërs. In de zomer van 1944, zo zei deze, hadden een aantal politiek actieve Nederlanders contact gezocht met Indonesiërs uit de kringen van de P.I. Vervolgens had men samen plannen ontworpen om te komen tot een vorm van samenwerking tussen alle discussiegroepen en -groepjes die in de laatste oorlogsjaren waren ontstaan en belangstelling hadden voor Indonesië. Als gevolg van de communicatiemoeilijkheden veroorzaakt door de in september 1944 uitgebroken spoorwegstaking, waren de inmiddels tussen de diverse groepen gelegde contacten weer verbroken. Pas na de bevrijding had men de draad van de besprekingen weer op kunnen vatten. Als basis voor het toen gevoerde overleg had een tijdens de bezettingsperiode door J.W.E. Riemens geschreven brochure gediend. In zijn onder het pseudoniem Solidarius geschreven "Naar een Vereniging Nederland-Indonesië" pleitte hij vóór de opheffing van de koloniale status van Indonesië en de verwezenlijking van de "7-december"-beloften van koningin Wilhelmina.

In haar julinummer van 1945 besteedde "Indonesia" vrij veel aandacht aan de toen nog op te richten vereniging. In een door het voltallig bestuur van de P.I. ondertekende verklaring werd geconstateerd dat sinds de decemberrede van koningin Wilhelmina de belangstelling voor Indonesië in Nederland een hoge vlucht had genomen. Men waardeerde het initiatief om in Nederland een organisatie op te zetten waarin Nederlanders en Indonesiërs gezamenlijk aan Indonesië's toekomst zouden kunnen werken.

"De strijd voor een zelfstandig Indonesië wordt voortgezet. De Perhimpoenan Indonesia gaat voort met haar voorlichtings- en politieke arbeid. Het is van het grootste belang, dat zij daarin steun verkrijgt van alle vooruitstrevende Nederlanders. Daartoe biedt een organisatie als de Vereniging Nederland-Indonesië de volle gelegenheid. [...] De leden van de Perhimpoenan Indonesia zullen met de middelen, die hun ten dienste staan, de Vereniging Nederland-Indonesië de grootst mogelijke steun verlenen."

En verder in het artikel: "Onvermoeid moet er voortgewerkt worden om de geesten der mensen rijp te maken voor een nieuwe houding tegenover Indonesië en het Indonesische volk [...]".

Want, hoewel er dan bij bepaalde groeperingen Nederlanders begrip mocht zijn gegroeid voor de Indonesische wens om te komen tot samenwerking op basis van zelfstandigheid, men was zich er scherp van bewust dat een groot deel van de Nederlandse bevolking in feite behoudend was en zeker niet bereid zou zijn Indonesië los te laten. Dit besef blijkt ook heel duidelijk uit een ander eveneens in juli 1945 in "Indonesia" verschenen artikel, waarin de anonieme auteur begint met de constatering dat er in Nederland belangstelling voor Indonesië genoeg was. Maar was daarmee ook iedere koloniale gedachte verdwenen? "Welneen", aldus de schrijver, "niet voor niets heeft Nederland een koloniale traditie van vele eeuwen [...]". En hij vervolgde: "Ondanks de betere voorlichting die groeiende is, is de invloed van de vooroorlogse koloniale propaganda nog zeer sterk en doet men goed haar niet te onderschatten." Hij verwees vervolgens naar een kort tevoren verschenen brochure onder redactie van F.A. Brunklaus getiteld "Nederlandsch-Indië" waarin werd gepleit voor de weder-in-bezitneming van Indonesië in de vooroorlogse stijl en vervolgde:

"Het moet den lezer wel treffen met welk een zelfbewuste zekerheid dit geschrift is samengesteld: geen spoor van enige tegemoetkomendheid jegens de nieuwe gedachte is hier te bekennen; de 'toean' is hier aan het woord, de 'heer' voor wien de heersersmentaliteit die geleid heeft tot een geringschatting en minachting van den Indonesischen mens die gelijk anderen op deze wereld, eveneens naar recht en vrijheid verlangt. Het is de mentaliteit van lieden die angstvallig de woorden 'Indonesië' en 'Indonesiërs' vermijden, alleen omdat zij vrezen daarmee hun positie te kort te doen."

En hij eindigde aldus: "Begrijpen zij niet dat zij daarmee niet alleen een hoogst povere vertoning bieden, maar dat zij ook bij allen, Indonesiërs en Nederlanders, die een eerlijke verhouding met elkander willen aangaan, slechts scherpere reactie verwekken?".

De P.I. nam onmiddellijk na de bevrijding allerlei initiatieven om de Nederlandse bevolking van haar bestaan op de hoogte te brengen en over de Indonesische wensen ten aanzien van de politieke toekomst voor te lichten. Tijdens de grote bevrijdingsoptochten op 8 mei 1945 in Amsterdam liepen ook vertegenwoordigers van de P.I. mee en was de P.I. met Setiadjit vertegenwoordigd op de eretribune. Een van de vele sprekers bij deze gelegenheid was F. Harahap die de hoop uitsprak dat "vele Nederlanders zich in de toekomst zouden melden om ook Indonesië van

zijn bezetter te bevrijden en dat in de toekomst Indonesië en Nederland, evenals in de huidige strijd, naast elkaar zouden staan''.
Na de demonstraties bezochten minister-president Gerbrandy en minister van binnenlandse zaken Beel het gebouw van ''Vrij Nederland'' aan de Keizersgracht, waar toen ook de P.I. nog was gevestigd. De P.I.-leiders kregen zo de gelegenheid nader met hen kennis te maken. 20 Mei, de Indonesische ''nationale dag'', waarop de oprichting van Boedi Oetomo wordt herdacht, werd dat jaar op verschillende plaatsen in Nederland gevierd. In Leiden verzamelden zich, aldus ''De Bevrijding'', op 25 mei ongeveer duizend mensen in de grote zaal van de Stadsgehoorzaal, die was versierd met vlaggen en spandoeken waarop nationalistische leuzen waren aangebracht en citaten uit de koninklijke rede van 7 december 1942. Onder de aanwezigen waren ''vele militaire en civiele autoriteiten, vooraanstaande personen uit de Universitaire Wereld, vertegenwoordigers van de Illegaliteit en van de pers''. Ook in Den Haag en Amsterdam, waar eveneens bijeenkomsten werden georganiseerd, was de opkomst ''groot''. Eind mei werd een delegatie van de P.I. door minister van overzeese gebiedsdelen Schmutzer ontvangen. Volgens ''Het Parool'' van 30 mei werd het onderhoud gekenmerkt door een grote mate van wederzijds begrip. Omstreeks dezelfde tijd ontving prins Bernhard in zijn functie van opperbevelhebber van de Binnenlandse Strijdkrachten Setiadjit. Op 16 en 17 juni hield de vereniging in Amsterdam haar eerste landelijke conferentie, die door ruim tachtig deelnemers werd bezocht. Er werd een overgangsbestuur gekozen waarin Setiadjit voorzitter werd, Soeripno secretaris en Djajeng Pratomo penningmeester. De overige nieuwe bestuursleden waren Maroeto Daroesman, I.A. Mochtar, Soenito en Tamzil. Allen waren actief betrokken geweest bij het Nederlandse verzet tegen de Duitsers. In juni en juli organiseerde de P.I. kunstavonden in Amsterdam, Utrecht en Den Haag. In Den Haag werd van 26 tot 30 juni van dat jaar een ''Indische Week'' gehouden. Van P.I.-zijde spraken daarbij Moewalladi en mr. Pamontjak over ''Nederlander en Indonesiër'' en ''De betekenis van Nederland voor Indonesië''.
In de eerste nummers van ''Indonesia'' en ''De Bevrijding'' die na de Duitse capitulatie uitkwamen en waaraan het bovenstaande werd ontleend, werd uiteraard regelmatig teruggeblikt naar de bezettingsjaren. De omgekomen voormannen werden herdacht, en met vreugde werd de terugkeer uit Duitse interneringskampen gemeld van een aantal opgepakte P.I.-leden. Een groot aantal Indonesische schepelingen dat tijdens de oorlog was gevangengenomen en in Bremen had vastgezeten, kwam eveneens naar Nederland en verbleef in Rotterdam en Amsterdam.
In augustus bracht de P.I. een manifest uit waarin de visie van de vereniging op de politieke toekomst werd uiteengezet. Nu de oorlog voorbij was, zo begon dit manifest, zou men moeten bouwen aan ''een nieuwe en betere wereld''. De vrede zou echter niet duurzaam kunnen zijn wanneer een groot deel van de mensheid nog steeds verkeerde in een geheel afhankelijke positie. Voor koloniale verhoudingen was volgens de P.I. dan ook geen plaats meer. Nu was de tijd gekomen ''om voorbereidende maatregelen te treffen voor de Rondetafel-conferentie waaraan op voet van gelijkheid vertegenwoordigers van Nederland, Indonesië, Suriname en Curaçao zullen deelnemen ter vaststelling van de structuur van het nieuwe Gemenebest''. ''De samenwerking tussen Nederland en Indonesië wordt ook na de oorlog voortgezet'', aldus het manifest. De P.I. meende verder dat de ''Indonesische democratische nationalisten [...] op volwaardige wijze, in overeenstemming met de positie die zij in het Indonesische leven vervullen'' in de Indonesische delegatie dienden te zijn vertegenwoordigd. Inmiddels had de P.I. aan de vooravond van de Japanse capitulatie, zo ging de tekst verder, ''aan de Indonesische organisaties in de vrije wereld een basis en een program voorgesteld waarop een Indonesisch nationaal front'' kon worden gevormd. Men deed een beroep op het Nederlandse volk om de Indonesische verlangens te steunen. Eerst echter zou de oorlog en zijn gevolgen moeten worden ''geliquideerd''. Men dacht daarbij aan een zevental maatregelen die genomen zou-

Japan gecapituleerd!!

Wat nu met Indonesië....

Wat willen de Indonesiërs?

Bezoekt de

OPENBARE VERGADERING

van de „Perhimpunan Indonesia"
(Indonesische vereniging)

OP WOENSDAG 22 AUGUSTUS 1945
des avonds 8 uur in de Schippersbeurs
(Beursgebouw ingang Meent)

Plaatskaarten f 0.25

te verkrijgen: Aelbrechtskade 108d en 's avonds aan de zaal.

Strooibiljet voor een P.I.-vergadering in Rotterdam.

den moeten worden. Eén daarvan was de "Volledige zuivering van de Japans-fascistische invloed in Indonesië". Daartoe rekende men ook "het streng en rechtvaardig onderzoek naar de gedragingen van hen, die de Japanse politiek diensten hebben verleend".

Aan de samenwerking in Indonesië van vooraanstaande nationalisten met de Japanse bezetter werd in het ongedateerde "Japannummer" van "Indonesia" (juli of augustus 1945), uitgebreide aandacht besteed. In een artikel getiteld "Het 'Wang Ching Weiisme' in Indonesië" ging Mochtar in op de achtergronden van die samenwerking en kwam daarbij tot een scherpe veroordeling daarvan. De door hem gebruikte term "Wang Ching Wei-isme" had betrekking op een Chinese politicus van die naam die met de Japanners in zijn land had samengewerkt en tot staatshoofd van de marionettenstaat Nanking was aangesteld. De auteur betoogde dat "de Soekarno's en Hatta's" als werktuigen van de Japanners voor Indonesië niet anders waren dan deze Wang Ching Wei voor China was geweest. Hij constateerde vervolgens dat de nationale beweging in de jaren voor de oorlog zeker niet pro-Japans was geweest. Door de constante oorlogsdreiging waren de koloniale tegenstellingen in die jaren zelfs enigszins verzacht. Het "consequent democratische deel van de Nationale Beweging", zo meende de schrijver, had vervolgens "de zijde van de Verenigde Naties gekozen om op die wijze de strijd voor het zelfbeschikkingsrecht van het Indonesische volk voort te zetten". "Helaas", zo voegde hij daar aan toe, bleek "een deel der nationalisten van hun vroeger beleden democratische beginselen [te] zijn afgeweken. [...] Deze pionnen van de Japanse bevelhebber Harada, vormen een groot gevaar voor de verdere democratische ontwikkeling van het Indonesische volk". Mochtar tekende hierbij echter aan dat men Indonesiërs "van het slag van Soekarno en anderen" niet op één lijn mocht stellen met bijvoorbeeld iemand als de leider van de N.S.B. in Nederland, Mussert. Daarvoor verschilden de vooroorlogse verhoudingen te veel:

"Hier [in Nederland] was sprake van een vrij en onafhankelijk land, waar het volk de elementaire burgerrechten genoot. Het 'Wang Ching Wei-isme' in Indonesië spruit voor een belangrijk deel voort uit de voor-oorlogse koloniale toestanden. Het vond een voedingsbodem in de ondemocratische verhoudingen die de toenadering tussen volk en overheid in de weg stonden hetgeen met groot raffinement door de Japanners werd bevorderd."

Schrijver kon zich zelfs voorstellen dat "deze samenwerking met Japan in het begin van de bezettingstijd in Indonesië weerklank bij de bevolking zal hebben gevonden". Hij meende echter ook dat "hoe langer de Japanse tyrannie voortduurt, hoe groter de kloof wordt tussen de Indonesische 'collaborateurs' en 'attentisten' en het volk, hoe meer zij zich schuldig zullen maken aan de schending van het volksbelang".

Internationaal gezien daarbij, vertraagden deze Indonesische leiders juist door hun feitelijke steun aan Japan, de overwinning van de Verenigde Naties. "Duidelijker dan ooit", beëindigde tenslotte Mochtar zijn artikel, "demonstreert zich ook in Indonesië de scheiding tussen de aanhangers der verschillende ideologieën: enerzijds de nationalisten die in het behoud van de democratie de enige voorwaarde zien voor de komende zelfstandigheid van Indonesië en uit dien hoofde trouw zijn gebleven aan de democratische beginselen; anderzijds de zich noemende 'nationalisten' die uiteindelijk toch in het kamp der fascisten terecht komen. In deze wereldstrijd loopt de scheiding niet tussen blank en bruin, niet tussen Oosters en Westers, maar tussen recht en brute reactie, tussen vooruitgang en verval. Het 'Wang Ching Wei-isme' dienen wij ten scherpste te veroordelen - en als Indonesië eenmaal bevrijd is, zal het één der eerste taken zijn ons land te zuiveren van deze resten van het Japanse militairisme."

Pas in haar aflevering van 22 september meldde "Indonesia" de proclamatie van de Republik Indonesia op 17 augustus. Onder het hoofdje "Indonesische Republiek?" schreef men op een binnenpagina: "Nog voor het ter perse gaan van dit nummer bereikte ons het bericht over 'het uitroepen van een Indonesische republiek door Soekarno'. Dit bericht kan enige grond van waarheid bevatten. De Japanners hebben tijdens de bezetting Ir. Soekarno tot voorzitter van de Java-adviesraad gemaakt, een figuur die zich goed leent voor het 'presidentschap' van een door Japan geïnspireerd 'onafhankelijk Indonesië'. Reeds eerder was op instigatie van de Japanners een Onafhankelijkheidscomité in Java opgericht. In dit licht bezien en in het licht van de capitulatie van de Japanners, die ondanks alles hun 'eer' t.o.v. de Indonesiërs wilden redden, zou het ons niet verwonderen als het optreden van Soekarno een voortzetting is van diens Japanse gezinde politiek tijdens de bezetting."

Twee weken later ging "Indonesia" dieper in op het bestaan van de nieuwe republiek. Op 22 september had men al gezegd: "De situatie is [...] verward. Maar in één opzicht lijkt onze schatting volkomen bewaarheid: er is een zeer krachtig bewustzijn van nationale eigenwaarde onder de Indonesiërs gekomen. Het moge waarschijnlijk in verkeerde banen zijn geleid, de verlangens zijn nog niet in de juiste richting en vorm - maar de geest zal fel en onweerstaanbaar zijn. [...] Laat men

daarmee rekening houden!". Op 6 oktober waarschuwde men onder het kopje "Volk van Nederland, Beslis!": "Wat in Indonesië gebeurt is meer, veel meer dan het 'gestook' van enkele 'extremisten'. Het is meer dan Soekarno en Hatta alleen. Het is de beweging van het ganse volk dat met de meeste kracht die in hem is [...] om vrijheid vraagt, naar vrijheid dwingt [...]." De P.I. zag zich nu genoodzaakt om ten opzichte van de republiek haar standpunt te bepalen. Als eerste werd de vraag gesteld wat er op dat ogenblik al van de 7 december-beloften was waargemaakt. Men constateerde dat er van officiële Nederlandse zijde weliswaar bekend was gemaakt dat er in Indonesië "een krachtige verzetsbeweging" tegen de Japanners was, maar vroeg zich tevens af wat de Nederlands-Indische regering had gedaan om die beweging te steunen.
"Enerzijds verwerpt men Soekarno c.s. als 'marionetten' en 'collaborateurs' en verfoeit men de Japanners, doch anderzijds protesteert men in genendele tegen het feit, dat diezelfde Japanse moordenaars het gezag over Java wordt toevertrouwd. Waarom heeft men niet bevorderd, dat het Japanse gezag door de Indonesische verzetsgroepen wordt overgenomen; zijn deze misschien 'minder betrouwbaar' dan de Samoerai's? Of schuilt hierachter de vrees, dat deze democratische verzetsgroepen een gezag zullen vestigen dat consequent tegen elk Nederlands koloniaal bewind zal optreden? [...] Wat gebeurt thans? De feiten laten er geen twijfel over, dat Soekarno c.s. met andere stellig democratische groepen in één front verenigd zijn, dat zij onderlinge verschillen terzijde schuiven en zich gezamenlijk richten tégen de wederinvoering van de Nederlandse overheersing. En de Indonesiërs in Australië, Amerika en Caïro telegraferen ons, dat zij volkomen achter de onafhankelijkheidsbeweging staan."
Wat nu te denken over Soekarno en Hatta? "Het mag als bekend worden verondersteld, wat de houding is geweest van de Perhimpoenan Indonesia tegenover het fascisme. Wij hebben de strijd gestreden, omdat wij behalve nationalist ook democraat zijn [...]. Op grond van onze democratische gezindheid keurden en keuren wij de samenwerking van Soekarno e.a. met Japan volstrekt af - zonder dat wij zeggen dat zij 'landverraders' of 'collaborateurs' [...] zijn. Maar nu blijkt, dat het gezag van Soekarno niet betwist wordt en dat ook andere democratische stromingen zich achter hem scharen!"
Dat was mogelijk "niet omdat Soekarno met den Japansen overheerscher heeft samengewerkt, maar omdat zijn beweging tegen het herstel van de Nederlandse heerschappij is en als zodanig volle weerklank heeft". Natuurlijk had men liever een andere democratische leiding gewenst. Maar nu het eenmaal zover was dat in Indonesië die beweging op gang was gekomen, nu had men besloten die te steunen mèt of zònder Soekarno, een keus die als volgt werd gemotiveerd: "Wanneer wij, en met ons de duizenden andere Indonesiërs buiten Indonesië onze steun verlenen aan de Indonesische beweging, waarin een figuur als Soekarno een rol vervult, dan is dat, omdat de bedroevend-reactionnaire, Nederlandse koloniale politiek ons daartoe heeft genoopt".
Toch was de P.I. nog steeds van mening dat Indonesië en Nederland zouden moeten blijven samenwerken "omdat wereldverhoudingen en gemeenschappelijke belangen van beide landen zulk een koers thans gebiedend voorschrijven".
Maar om tot een dergelijke samenwerking te komen, zou wel aan verschillende voorwaarden moeten worden voldaan: "erkenning van een voorlopige regering waarin Indonesische democratische nationalisten, door de Nationale Beweging aangewezen zitting hebben. Daarnaast zal een voorlopige volksvertegenwoordiging moeten komen, die de werkelijke afspiegeling vormt van wat onder het Indonesische volk leeft."
Het artikel besloot:
"Wij weten dat er onder het volk van Nederland grote groepen zijn, die van geen herstel van de koloniale betrekking met Indonesië willen weten. Doch indien zij ernst maken met het woord van koningin Wilhelmina, dan kunnen en mogen zij geen genoegen nemen met beloften en redevoeringen. [...] Laat men zichzelf niet in slaap sussen met de gedachte, dat het wel 'mee zal lopen' en het 'gestook' van de nationalisten wel gauw onderdrukt zal zijn! De storm in Indonesië is een alarmsein: het is den Indonesiërs bittere ernst. Blijft Nederland in gebreke, dan zal dit ginds worden opgevat als een bewijs van solidariteit met het Nederlandse koloniale gezag. En dan kan Nederland, wellicht voorgoed, zijn kans verspelen."
De verwijten van de P.I. aan het adres van de Nederlandse autoriteiten lijken overigens niet geheel terecht, of op zijn minst voorbarig. Japan had pas op 15 augustus gecapituleerd. De Japanners kregen daarbij van de geallieerden opdracht het gezag te handhaven in de bezette gebieden tot de komst van de geallieerde troepen. Op 2 september werd de capitulatieovereenkomst officieel getekend. Tot dat tijdstip had het geallieerde opperbevel het vertrek van troepen naar de bezette gebieden verboden. De eerste Nederlandse waarnemers arriveerden niet eerder dan 15 september in Djakarta. Pas 14 dagen later landden de eerste Britse troepen op Java, totaal echter niet meer dan duizend man. Luitenant-gouverneur-generaal Van Mook arriveerde niet vóór 2 oktober in Batavia. Door het met de Britten gesloten zogenaamde

"civil-affairs agreement" van 24 augustus berustte de door de geallieerden weliswaar erkende Nederlandse souvereiniteit over Indonesië in feite geheel in handen van de Britse bezettingstroepen.
Reacties op de houding van de P.I. zoals die in het hiervoor weergegeven artikel van 6 oktober uiteengezet werden, bleven niet uit. In "Indonesia" van 13 oktober ging Setiadjit nog eens uitgebreid op het standpunt van de P.I. in. Men had de P.I. gevraagd, zo schreef hij, of zij door de gebeurtenissen in Indonesië was veranderd. Een uiteenzetting van de positie van de vereniging en de door haar ingenomen standpunten zou zijns inziens opheldering kunnen verschaffen.
"Wij, Indonesische nationalisten in Nederland, beschouwen ons als een deel van de Nationale Beweging in Indonesië. Onze taak zien wij in het meer begrip brengen aan, en daarmede sympathie en ondersteuning verwerven van het Nederlandse volk. [...] Het verleden heeft nagenoeg bewezen dat de samenwerking tussen de P.I. en de Nationale Beweging in Indonesië tot verrijking en verdieping van het geheel heeft geleid. Het wordt door weinigen ontkend dat de P.I. een belangrijk aandeel in de ontwikkeling der Nationale Beweging heeft gehad. Op het ogenblik verschilt de P.I. van mening met de Nationale Beweging ten aanzien van de verhouding Indonesië-Nederland. De P.I. wenst nog een bijzondere band met Nederland aan te gaan op grond van gelijkgerechtigdheid en vrijwilligheid, terwijl men in Indonesië dat verwerpt.
De P.I. is nu, en wel op grond van de groei en de stemming der Nationale Beweging, die ze tot voor kort ook niet bij benadering wist te schatten van mening dat zij haar standpunt t.a.v. het tempo en de procedure tot het bereiken van haar doel moet herzien. Het zou immers niet reëel zijn om bij het oude plan te blijven, terwijl de belangrijkste factor, n.l. het Indonesische volk zelf, niet in de berekening is opgenomen. De P.I. is van oordeel dat Nederland en Indonesië elkaar moeten verstaan om te komen tot het instellen van een Indonesische democratische regering op brede grondslag."
De leiding van de P.I., aldus Setiadjit, was nog steeds vol goede hoop en moed ondanks de omstandigheid dat er bij de landgenoten in Indonesië zelf nog weinig begrip voor het standpunt der vereniging leek te bestaan.
In "Indonesia" van 20 oktober kwam het verzoek van de P.I. aan de Nederlandse regering een delegatie naar Indonesië te mogen sturen ter sprake. De Nederlandse regering en de regering-Soekarno staan voor buitengewone moeilijke beslissingen, zo begon het artikel hierover. Voor de toekomst van de beide landen zou het "noodlottig" zijn wanneer de wegen zich zouden scheiden. "Zou Indonesië met de wapens worden overweldigd, dan vrezen wij, dat dit onafzienbare gevolgen zal hebben in de verhouding van Nederland en Indonesië. Het is hierom, dat wij dringend de Nederlandse regering willen verzoeken om geweld te voorkomen en door vreedzame regeling een oplossing van het bestaande vraagstuk te vinden."
De P.I. was van mening "dat het Indonesische volk onvoldoende is ingelicht over de veranderingen, die zich in de afgelopen jaren voltrokken hebben ten gunste van een vrijwillige samenwerking tussen het Nederlandse en het Indonesische volk. Het is begrijpelijk dat het Indonesische volk onvoldoende is ingelicht over de veranderingen, die zich in de afgelopen jaren voltrokken hebben ten gunste van een vrijwillige samenwerking tussen het Nederlandse en het Indonesische volk. Het is begrijpelijk dat het Indonesische volk nu de band wil verbreken waar het in het verleden altijd kennis heeft gemaakt met koloniaal Nederland."
En daarom was het "nu meer dan ooit nodig, dat begrip bijgebracht wordt om te komen tot vertrouwen. Waar de P.I. zowel nu als in het verleden achting geniet bij de Indonesische nationale beweging, is het noodzakelijk, dat zij in de gelegenheid wordt gesteld om zich in verbinding te stellen met de leiders van de nationale beweging en zij heeft de Regering nogmaals verzocht om haar medewerking te verlenen."
Het P.I.-verzoek werd gesteund door de Vereniging Nederland-Indonesië. Op 11 oktober publiceerde de V.N.I. een lange "Open Brief gericht aan de Regering van het Koninkrijk der Nederlanden". De vereniging die met instemming had kennisgenomen van de regeringsverklaring dat ten aanzien van Indonesië een politiek van gelijkberechtigdheid en vrijwilligheid zou worden gevoerd, betreurde het, dat deze, zoals men zei "niet door concrete daden haar waarlijke ernst getoond heeft met de uitvoering van deze beloften". Net als de P.I. meende men dat het Indonesische volk zo gauw mogelijk van "de evolutie naar vriendschap en vertrouwen" tussen Nederlanders en Indonesiërs "welke zich [...] in Nederland in de gemeenschappelijke strijd tegen de fascistische overheersing heeft voltrokken" op de hoogte moest worden gesteld. De regering zou direct moeten beginnen met het nemen van zodanige maatregelen dat het "onomstotelijk aan allen en wel speciaal aan het Indonesische volk duidelijk wordt, dat het haar ernst is, met de inlossing van de beloften door H.M. gegeven". De V.N.I. stelde daartoe een aantal maatregelen voor:
"a. benoeming van representatieve figuren uit de nationale beweging uit Indonesië zelf, in de Indische Regering, evenals vertegenwoordigers van andere bevol-

Bij het vertrek van een aantal Indonesische Nica-ambtenaren. Indonesia, 22-9-1945.

kingsgroepen zoals Indo-Chinezen en Indo-Europeanen.

b. het in overleg en met behulp van Indonesiërs voltrekken van de noodzakelijke gezagsvestiging in Indonesië.

c. vaststelling van het feit dat op de te houden R.T.C. de nationale beweging door representatieve zelf gekozen democratische leiders vertegenwoordigd zal worden.

[...]

e. verlening van faciliteiten aan een P.I. delegatie om als democratische nationalisten binnen enkele dagen per speciaal vliegtuig naar Indonesië te vertrekken, ten einde de situatie in Indonesië waar te nemen en contact op te nemen met de leiders van de Nationale Beweging."

Het P.I.-verzoek zou echter niet worden ingewilligd. De "Nieuwe Rotterdamsche Courant" van 17 oktober meldde:

"Na een uitvoerig onderhoud tusschen minister Logemann en de Perhimpoenan Indonesia heeft de minister op een desbetreffend voorstel medegedeeld dat hij geen termen aanwezig acht om een delegatie van de P.I. in de gelegenheid te stellen naar Indonesië te gaan. De regering verwacht veel van die Indonesiërs die in Nica-verband op het ogenblik in hun vaderland werkzaam zijn. De minister meent echter, dat een Indonesische delegatie uit Nederland die Indië alleen zou kunnen bereiken met zijn directe medewerking ginds niet de sfeer van vertrouwen en begrip kan wekken, die voor verheldering van de situatie nodig is."

Inmiddels waren inderdaad een aantal jonge Indonesische ambtenaren in dienst van de Netherlands Indies Civil Affairs (Nica), naar hun vaderland uitgezonden.

Op 20 oktober trok een lange stoet demonstranten, Indonesiërs en geestverwante Nederlanders van het station Hollands Spoor in Den Haag naar de ambtswoning van de

OP DE VALREEP

(aan onze repatriërende landgenoten)

Het lang verbeide uur heeft dan toch eindelijk ook voor U geslagen. St. Bureaucratius de Trage, die ook op de aanmeldingsbureaux almachtig schijnt te zijn, heeft de maat aangegeven van Uw vertrek. Maar nu is hij overwonnen en het vliegtuig of het schip staat gereed om U te brengen naar het vaderland.

Ge zegt vaarwel aan het land waar ge hebt gewerkt, gestudeerd en gestreden, waar ge U voorbereid hebt voor het werk dat U nu wacht. Ge brengt een laatste groet aan het volk in wiens midden ge hebt vertoefd, wiens gastvrijheid ge hebt genoten en met wie ge droefheid en vreugde hebt gedeeld. Ge neemt afscheid van hen, die nog hier moeten achterblijven, totdat ook voor hen de tijd gekomen zal zijn om hun Nederlandse jaren af te sluiten. En met bekwame spoed volgt ge de anderen, die U reeds voorgegaan zijn, naar huis......

Naar huis? Zult ge Uw huis wel terugvinden, daarginds? Zult ge allen wel terugzien, die U lief zijn? Zult ge er niet weinig anders terugvinden dan levende skeletten, verwoeste grond, afgebrande huizen en bloed, stromen bloed? Bloed van onze gedode strijders, vermoorde mannen, onteerde vrouwen, bloed, dat zwijgend getuigenis aflegt van de wreedheid onzer verslagen vijanden en het heldendom onzer dappere strijders......

De Japanners hebben in ons geliefd vaderland huis gehouden op een wijze, die alle beschrijving tart. Bange zorg vervult Uw hart, maar tevens grimmige vastberadenheid en de machtige wil om al dit leed te helen. Uw jonge schouders zult ge zetten onder het opbouw- en vernieuwingswerk. Met vereende krachten, tezamen met onze landgenoten in Indonesië, tezamen met onze Nederlandse en andere vrienden, zult ge Indonesië er bovenop helpen.

Ontzaggelijk zwaar zal Uw werk zijn, weinig rust en ontspanning zult ge U zelf gunnen en veel tegenslag zult ge ondervinden. Tegenslag, omdat Uw pogingen dikwijls niet direct bij de eerste keer zullen lukken. Tegenslag, omdat de geest waarvan ge vervuld zijt, nog niet vaardig is over allen, die in Indonesië werken. Ge wilt de lessen en ervaringen, die ge opgedaan hebt, toepassen. Ge wilt de inzichten, die ge verworven hebt, in practijk brengen. Ge zijt bezield met idealisme en realisme beide en ge wilt Uw werk in overeenstemming brengen met de status, die Indonesië volgens Uw gedachten als nationalist in de toekomst moet en zal genieten. Ge zult stuiten op mensen, die van een andere opvatting zijn. Ge zult in conflict komen met hen, wier geest nog geen verandering heeft ondergaan. De voorboden van deze conflicten zult ge reeds merken bij Uw aankomst in Australië. Daar zult ge mensen ontmoeten, waaronder ook landgenoten, die voortsukkelen op de oude, koloniale wijze en de bedompte sfeer van het overleefd verleden weer om zich heen scheppen. De berichten, die wij vandaar hebben ontvangen, vervullen ons met zorg. Nog lang niet algemeen is men van de ernst doordrongen om het Indonesische vraagstuk in een nieuwe geest aan te pakken. Nog lang niet iedereen is bereid om de woorden van de Koningin en de beginselen van het Atlantische Handvest in toepassing te brengen. Het interneringskamp Boven-Digoel bestaat nog, waarheen „ongewenste" elementen worden vrbannen; rassendiscriminatie tiert er nog; de mentaliteit om de Indonesiërs als laagstaande „inlanders" te behandelen heerst er nog; intelligente, jonge, nationalistische krachten worden dikwijls gepasseerd en gewantrouwd, terwijl gedweëe volgelingen van het vermolmde koloniale beleid op verantwoordelijke posten worden gesteld.

Ge zult deze conflicten niet ontlopen. Ge zult Uw stem verheffen, ge zult strijden en bovenal werken. Ge zult de moed niet verliezen, want ge staat niet alleen.

Met U zullen zijn die rechtgeaarde Indonesiërs, die U misschien in het begin met wantrouwige ogen zullen aanzien, wetende in welk „gareel" zovelen onzer „verzeild" zijn geraakt. Zij zullen echter tenslotte in U hun

Ge zult deze conflicten niet ontlopen. Ge zult Uw stem verheffen, ge zult

ge een beweging opbouwen, een nieuwe Nationale Beweging, die duidelijk en krachtig haar eisen zal weten te stellen. Die verjongd, maar rijp en ervaren door de lange oorlogsjaren, haar weg zal weten te gaan en het Indonesische volk leiden naar een betere toekomst.

Met U zullen zijn de rechtgeaarde Nederlanders en andere bondgenoten, die niets liever willen, dan de geestelijke winsten, in de oorlog geboekt, te behouden en die willen voorkomen dat zij niet teloor gaan. Die duidelijk inzien, dat het ook in het belang is van Nederland om het koloniale verleden waaraan nog zovelen zich krampachtig vasthouden, uit hun handen te rukken en in de vergetelheid te doen opgaan.

Met U zal zijn de Perhimpoenan Indonesia in Nederland, die haar werk zal blijven voortzetten. Met U zal zijn ons manifest, dat ook mede door U is ondertekend, uitgegeven ter gelegenheid van de Japanse capitulatie en bevattend onze eisen en verlangens die de de algehele democratisering van Indonesië beogen. In overeenstemming met de inhoud van dit manifest zult ge werken voor de opbouw van Indonesië en strijden tegen de duffe atmosfeer, die rondom U heerst.

Getrouw aan ons aller democratisch-nationalistische tradities, getrouw aan de geest, die het felst tot uiting is gekomen in het verzet tegen het fascisme, zult ge U niet laten weerhouden en beïnvloeden door reactionaire machten, ondanks hun democratisch masker.

Landgenoten, een goede reis en veel succes!

PERHIMPOENAN INDONESIA.

Na de aanbieding door het Comité van Actie van de petitie, 20-10-1945. V.l.n.r. Palar, Riemens, Soenito, Pamontjak, Schermerhorn, Setiadjit, Van Randwijk en, geheel rechts, Van Heuven Goedhart.

minister-president aan het Plein 1813. De optocht was georganiseerd door een Comité van Actie dat was gevormd door de hoofdredacteur van "Het Parool", Van Heuven Goedhart, Van Randwijk, het lid van het partijbestuur van de S.D.A.P., Slotemaker de Bruïne, de zendingsarts Verdoorn en Setiadjit, vertegenwoordiger van de P.I. Het doel van de tocht was het aanbieden van een petitie aan minister-president Schermerhorn waarin werd gepleit voor overleg met het Soekarnobewind op Java en voor een vreedzame oplossing voor de moeilijkheden in Indonesië. "Indonesia" van 27 oktober deed uitvoerig verslag van deze gebeurtenissen. Het meedragen van vlaggen en spandoeken was door de Haagse burgemeester verboden, toespraken mochten ook niet worden gehouden, maar toch, zo schreef het blad, "liet de 'wandeling' van een 200-tal Indonesiërs en Nederlanders door Den Haag's straten niet na indruk uit te oefenen op de omstanders".

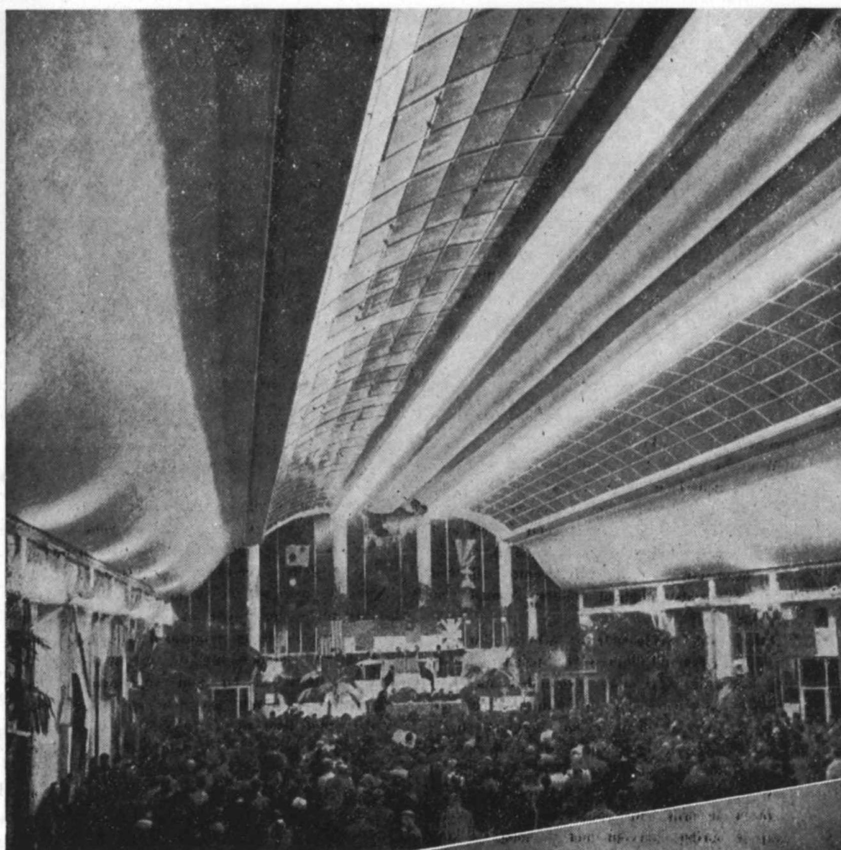
De eerste afleveringen van "Indonesia" na de bevrijding van Nederland worden gekenmerkt door een sfeer van welwillendheid en bereidheid tot samenwerking met de Nederlanders. In de weken na de proclamatie van de republiek valt echter een kentering waar te nemen. Had men in juli, zoals hier aangehaald, al wel gewaarschuwd voor de koloniale geest die onder een groot deel van de Nederlandse bevolking nog heerste, de nadruk lag op de samenwerking. Op 6 oktober sprak men echter al over de "bedroevend-reactionnaire Nederlandse koloniale politiek" van dat moment. Eiste men in de eerste maanden de "volledige zuivering van de Japans-fascistische invloed in Indonesië", "het streng en rechtvaardig onderzoek naar de gedragingen van hen, die de Japanse politiek diensten hebben verleend" en meende men dat het één der eerste taken zou zijn het "land te zuiveren van deze resten van het Japanse militairisme", in het artikel van 6 oktober accepteerde men, weliswaar bepaald niet van harte, Soekarno en Hatta, tevoren nog scherp veroordeeld als de "Wang Ching Wei's" van Indonesië, als leiders van de republiek.

De proclamatie van de Republik Indonesia en de onafhankelijkheidsbeweging in Indonesië, die de verschuiving in de houding van de P.I. veroorzaakten, bleken ook in Nederland polariserend te werken. Zowel zij die er van overtuigd waren dat een verder samengaan tussen Nederland en Indonesië in de geest van de rede van 7 december 1942 diende te geschieden, als zij die meenden dat men met strenge hand het Nederlandse gezag in Indië zou moeten herstellen, werden er door in hun mening gesterkt. De sfeer tussen de voor- en tegenstanders van de Indonesische onafhankelijkheidsbeweging zou er daardoor niet vriendelijker op worden. Dit bleek op een serie voorlichtingsbijeenkomsten die de P.I. in de loop van de maanden oktober en november in een aantal grote steden organiseerde.

Bijeenkomsten in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en een aantal andere plaatsen hadden een ordelijk verloop. In Utrecht ging het echter mis. In "Indonesia" van 10 november bracht T.M. Daliloeddin, één der sprekers op deze bijeenkomst, daarover verslag uit. Onder het kopje "Utrechtse studenten maakten een scène" schreef hij onder meer het volgende:

"Hoewel het gebeuren op de P.I.-openbare vergadering van 1 dezer te Utrecht slechts als een incident is aan te merken in het kader der gebeurtenissen rondom het probleem Indonesië, achten wij het door het onzuivere beeld, dat een gedeelte van de Nederlandse

OPENBARE VERGADERING *der* PERHIMPOENAN INDONESIA *in de* Rivièrahal ROTTERDAM

1. *De artistiek versierde Rivièrahal te Rotterdam, waar de massavergadering plaats vond. De aanwezigen luisteren aandachtig naar de verschillende sprekers.*

2. *De hoofdredacteur van „de Vlam", Wim Storm aan het woord.*

3. *Als laatste spreker trad de voorzitter van de Perhimpoenan Indonesia op, de heer Maroeto Daroesman. Hij zette de houding van de P.I. uiteen.*

Massavergadering te Rotterdam

Ondanks de stromende regen en het stormweer zijn duizenden Rotterdammers op de 25ste October naar de Rivièrahal getogen om te luisteren naar verschillende redevoeringen n.a.v. de gebeurtenissen in Indonesië. De sprekers waren: T. M. Daliloedin, Mr. G. H. Slotemaker de Bruïne, Wim Storm, A. J. Koejemans, Dr. J. A. Verdoorn, Mr. Dr. G. J. van Heuven Goedhart en M. Dreesman. Het telkens oplevend applaus, het feit dat gedurende drie uren staande de vergadering werd bijgewoond en het hondenweer zijn factoren welke ons tonen, dat de Rotterdammers een open oog hebben voor de vrijheidsstrijd der Indonesiërs.

Indonesia, 3-11-1945.

voorlichtingsorganen daaromtrent aan het publiek gegeven hebben - noodzakelijk hierop nader in te gaan. [...] Reeds voordat de bijeenkomst plaatsvond, is ons ter ore gekomen dat wij ons niet moesten verwonderen, indien Indologen, Corps- en andere studenten op deze meeting demonstratief zouden optreden. Wij hebben de politie ook daarvan in kennis gesteld [...]. Groepen studenten, waaronder vele groentjes, hadden voor de aanvang op tamelijk luidruchtige wijze blijk gegeven van hun aanwezigheid en het was de wens naar een vreedzame sfeer van bespreking, waarom de vergaderingsleider, Mr. S.H. Tajibnapis, in zijn openingswoord een beroep deed op de democratische instelling van de aanwezigen. Gedurende mijn betoog als eerste spreker [...] ontbrak het niet aan interrupties van de zijde der aanwezige studenten."

Toen Daliloeddin aan het einde van zijn rede was gekomen en hij had uitgelegd waarom de beweging in Indonesië zoveel steun uit het buitenland kreeg bij de strijd voor "recht en vrijheid", die zijns inziens overeenkwam met de strijd die de P.I. in de oorlogsjaren in Nederland mee had gevoerd, stond de secretaris van de Utrechtse Indologen Vereniging op en schreeuwde: "Schande!" "Dit was het sein voor vele aanwezige studenten om kabaal te maken en met allerlei verwensingen aan het adres van de Indonesische leiders betuigden zij op lawaaierige wijze hun instemming met de schreeuwer, waardoor rustig spreken verder onmogelijk werd. Een rechercheur ging naar den schreeuwer toe en daar hij zich verzette, werd hij met behulp van een politieman de zaal uitgewerkt. Het was intussen op het balcon en achter in de zaal een rumoer van belang van luid roepende en twistende mensen, twist tussen schreeuwende studenten en anderen, die verontwaardigd waren over een dergelijk optreden. De studenten die aanvankelijk luidkeels roepend en stampend de zaal verlieten, kwamen terug en overstemden minutenlang met spreekkoren elk ander geluid. Beneden in de gang klonk een schot. Een agent die met een revolver optrad, kreeg een duw, waardoor hij zich door de wijsvinger schoot. Ook buiten werden door de politie schoten in de lucht gelost, om de samenscholing voor het Tivoli-gebouw uit elkaar te jagen. Tenslotte werden de druktemakers met gummiknuppels uit de zaal verwijderd en naar wij later vernamen hielden 3 à 400 studenten een demonstratie voor het huis van den Utrechtsen burgemeester. De tweede spreker, de heer W. Romijn, redacteur van 'De Vlam' en Utrechts gemeenteraadslid, protesteerde tegen het optreden der studenten en sprak zijn afkeuring uit over deze gebeurtenis in een vrij en democratisch Nederland. Tegen het einde van zijn redevoering verliet nog een troep studenten schreeuwend en stampend de bijeenkomst. Hierna was de lokaliteit gezuiverd van hen die niet rustig naar een andermans mening konden luisteren, zodat het verder verloop van de avond rustig en normaal was."

Tot slot schreef Daliloeddin:

"De P.I. heeft massa-bijeenkomsten in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag gehouden en heeft op vele plaatsen in de provincie gesproken. Van dezelfde inhoud en strekking waren ook de redevoeringen in Utrecht. De Utrechtse Indologen echter hebben wel een onsmakelijk voorproefje gegeven van de taak, die zij in Indonesië hopen te volbrengen. Welke Indonesiërs zullen Nederlandse bestuurders met een dergelijke mentaliteit in hun land gedogen? Hoe denken deze jonge mensen een naar vrijheid strevend volk met andere zeden en gewoonten te besturen, indien zij nauwelijks de fundamentele beginselen der democratie van hoor en wederhoor verstaan?"

De "Nieuwe Rotterdamsche Courant" bracht op 2 november op haar voorpagina een verslag van de "relletjes te Utrecht". Het feitelijke verslag en de teneur van dit artikel weken nogal af van Daliloeddins relaas. Tegen dit "onzuivere beeld" had hij zich in zijn verslag nadrukkelijk gekeerd. "Gisteravond heeft tijdens een openbare vergadering in de groote zaal van Tivoli te Utrecht, uitgeschreven door de vereeniging Perhimpoenan Indonesia een incident plaatsgehad. De zaal was voor een groot deel door studenten onder wie veel Indonesische studenten, gevuld. De secretaris van de P.I., Dali Loedin, prees de buitengewoon ordelijke toestanden op Java. [...] Bovendien ontkende hij dat Soekarno een collaborateur zou zijn geweest. Hij sprak voorts over het 'koloniale dwangbewind'. Hierop riep één van de Indonesische studenten: 'schande!' Iemand, die van tevoren met 'De Waarheid' had gecolporteerd, kwam op hem af, onmiddellijk gevolgd door een kameraad van den colporteur en een agent van politie. Zij haalden den student van zijn plaats, met den bedoeling hem uit de zaal te verwijderen, waarop de anderen protesteerden. Naar men zegt, werd er zelfs geschoten. De politie maakte vervolgens gebruik van gummiknuppels. Buiten ontstond een schietpartij, waarbij een persoon werd gewond. Nummers van 'De Waarheid', die aan den uitgang werden verkocht, werden in brand gestoken. In de zaal werd een meisjesstudente, Indisch juriste, gearresteerd. De studenten buiten besloten het er niet bij te laten zitten. Zij trokken in optocht - hun aantal wordt geschat op 1000 à 1500 naar den woning van den burgemeester aan de Emmalaan, die een deputatie in zijn huis ontving, welke uitvoerig verslag deed van het gebeurde en bezwaar maakte tegen het optreden van de politie. De studenten zeiden niet te kunnen dulden, dat

de regeering tot leugenares werd bestempeld. De burgemeester, mr. dr. ter Pelkwijk, zegde een ernstig onderzoek toe. In Tivoli is het bij de toespraken van volgende sprekers ook nog zeer rumoerig geweest."

Op 8 november werd in Amsterdam een bijeenkomst gehouden waar het probleem van de voorlichting in Nederland over de gebeurtenissen in Indonesië centraal stond. Het doel van deze bijeenkomst, waar naast regeringsvertegenwoordigers afgevaardigden van de P.I., de V.N.I., de zending, het Verbond van Indonesische Burgers, het Indo-Europees Verbond, de vereniging Oost en West en de bladen "Het Parool", "Vrij Nederland, "De Waarheid" en "Indonesia" aanwezig waren, was de "vorming en oprichting van een Stichting teneinde het Nederlandsche Volk gezamenlijk en deskundig voor te lichten over de overzeesche gebiedsdeelen binnen het Rijk". De stichting zou echter niet tot stand komen. De politieke verschillen tussen de betrokken groeperingen bleken daarvoor te groot te zijn.

Op 30 augustus 1945 kreeg een commissie van onderzoek van de minister van overzeese gebiedsdelen Logemann opdracht om "zoo mogelijk op korten termijn:

a. te onderzoeken welke wensen en opvattingen h.t.l. leven met betrekking tot de aanpassing van de structuur der overzeesche gebiedsdeelen en de bepaling van hun plaats in het Koninkrijk overeenkomstig de gewijzigde omstandigheden.
b. De Minister van Overzeesche Gebiedsdeelen een beredeneerd verslag uit te brengen van haar onderzoek, omkleed met beschouwingen, welke de strekking van de sub. a gedoelden wenschen en opvattingen duidelijk maken en op de consequenties daarvan ten aanzien van staatsbestel, wetgeving en maatschappij wijzen".

In deze commissie onder voorzitterschap van de oud-voorzitter van de Volksraad in Nederlands-Indië W.H. van Helsdingen namen ook zitting mr. Pamontjak, hoofdassistent voor het Maleis aan de rijksuniversiteit in Leiden en de journalist R.A. Poeradiredja. Later werd daar de conservator van het Sinologisch instituut te Leiden, Tjan Tjoe Som nog aan toegevoegd. De commissie-Van Helsdingen, zoals deze al spoedig genoemd werd, was bedoeld als een tegenhanger van de "commissie tot bestudeering van staatsrechtelijke hervormingen", beter bekend als de commissie-Visman, die in de jaren 1940-1941 een dergelijk onderzoek in Indië had gedaan en daarover nog vóór de Japanse bezetting verslag had uitgebracht. Nog in 1941 ook had gouverneur-generaal Tjarda van Starkenborgh Stachouwer, daartoe door de Nederlandse regering gemachtigd, een rijksconferentie over de toekomstige structuur van het koninkrijk aangekondigd. Het was nu de bedoeling om wanneer de mening van de bevolking in de verschillende rijksdelen zou zijn gepolst - ook voor Suriname en de Antillen waren inmiddels onderzoekscommissies geïnstalleerd - met de voorbereidingen voor deze rijksconferentie te beginnen. De commissie-Van Helsdingen bracht in 1946 rapport uit over haar bevindingen. Pamontjak was toen echter al geen lid meer van de commissie. Eind mei 1946 bedankte hij voor zijn lidmaatschap. Naast de commissie-Van Helsdingen werd een sociologische commissie in het leven geroepen. Het was de bedoeling dat deze commissie ten behoeve van de rijksconferentie gegevens zou verzamelen over de structurele bindingen tussen Nederland en de overzeese gebiedsdelen. Deze

Indonesia, 24-11-1945.

R. M. Setyadjit — *Mr. N. Pamontjak*

P.I. in de STATEN-GENERAAL

Enig in de geschiedenis van de Nederlandse volksvertegenwoordiging is zeker wel het zitting nemen daarin van Indonesiërs als afgevaardigden van de Perhimpoenan Indonesia, de politieke organisatie der Indonesiërs hier te lande, namelijk van Mr. Nazir Pamontjak en R. M. Setyadjit.

Mr. Nazir Pamontjak is hoofdassistent in het Maleis aan de Leidse Universiteit en tevens lid van de Voorbereidingscommissie voor de Ronde-Tafel-conferentie

Hij was jaren lang lid van de P.I. en was betrokken bij het proces, dat in 1928 in Nederland werd gevoerd tegen vier leden van onze vereniging, nl. tegen Mohamad Hatta, Mr. R. Djojoadhiningrat, Mr. Ali Sastroamidjojo en Mr. N. Pamontjak; dit proces bezorgde hem een in hechtenis name van 6 maanden. In P.I.-verband nam hij in de bezettingstijd deel aan het verzetswerk, waar hij zich vooral bewoog op het terrein van de illegale pers te Leiden. Hij was hoofdredacteur van het verzetsblad „De Bevrijding".

Ook R. M. Setyadjit is sinds vele jaren lid der P.I. In 1933 was hij reeds voorzitter van de organisatie. Wegens ziekte moest hij echter in 1935 naar Zwitserland gaan. In 1937 speelde hij weer een belangrijke rol in de organisatie, terwijl hij eind 1938 weder voorzitter der P.I. werd. Ook hij heeft actief deelgenomen aan het ondergrondse verzetswerk in Nederland en was een door de S.D. veel gezocht persoon.

Als officiële vertegenwoordiger van de P.I. voerde hij tijdens de bezetting talrijke besprekingen met verschillende illegale groeperingen en leidende figuren van diverse politieke partijen. Hij vertegenwoordigt de P.I. in de Grote Adviescommissie der Illegaliteit.

Het is zeker een belangrijk feit, dat, op dit voor Nederland en Indonesië zo beslissend tijdstip, de Perhimpoenan Indonesia als deel van de Indonesische Nationale Beweging, via de twee kamerleden haar stem in het parlement kan doen horen en pleiten kan voor de rechtvaardige zaak van het volk van Indonesië.

Andere Indonesische leden der kamers zijn N. Palar (S.D.A.P.) en Roestam Effendi (C.P.N.). Wij vertrouwen er op, dat deze vier Indonesische leden der Staten Generaal, allen bezield met de nationale vrijheidswil, de Indonesische zaak zullen verdedigen.

commissie waarin ook Soemitro Djojohadikoesoemo zitting had heeft nooit gefunctioneerd.
In Nederland kwam intussen het politieke leven weer langzaam op gang. Op 25 september kwam voor het eerst de - gezuiverde - Tweede Kamer weer bijeen. Op 11 oktober nam dit college het wetsontwerp "noodparlement" aan. Deze wet werd 26 oktober van kracht en voorzag in de uitbreiding van het aantal leden van de Eerste Kamer van 34 naar 51 en van de Tweede Kamer van 76 tot 104 leden. In november benoemde de commissie voor de benoeming van leden van het noodparlement in de Eerste Kamer mr. Pamontjak en in de Tweede Kamer R.M. Setiadjit en L.N. Palar. Pamontjak en Setiadjit kwamen in de plaats van twee nationaal-socialisten. Palar vervulde een vacature die binnen zijn eigen partij, de S.D.A.P., was ontstaan. "Indonesia" wijdde in haar nummer van 24 november een artikel aan hun optreden. De zitting van de Staten-Generaal in de nieuwe samenstelling werd op 20 november geopend. Setiadjit was overigens nog geen kamerlid toen hij al weer overwoog om te bedanken. Uit een brief van minister Logemann aan luitenant-gouverneur-generaal Van Mook van 9 november blijkt dat Setiadjit en Van Randwijk het plan hadden opgevat om als vrije journalisten naar Indonesië te gaan. Uit een telegram van 20 november blijkt dat Setiadjit overwoog om in verband daarmee zijn Kamerlidmaatschap op te zeggen.
In dezelfde brief van 9 november schreef minister Logemann aan Van Mook: "Ik weet niet of je eenig nut dan wel verdriet gehad hebt van de toegezonden P.I.-lieden en V.I.B.". Met de P.I.-lieden bedoelde hij de al genoemde Indonesische Nica-ambtenaren die inmiddels in hun vaderland aan de slag waren gegaan. Velen van hen waren lid van de P.I. geweest. Deze Nica-ambtenaren, merendeels jonge academici, waren in november in Indonesië teruggekeerd. Zij hadden niet veel tijd nodig om op 22 november een memorandum op te stellen, waarin werd gesteld dat de erkenning van de republiek de enige waarborg voor de behartiging van de belangen van het Nederlandse en Indonesische volk was en de enige oplossing voor de problemen in Indonesië.
De Indonesische Nica-ambtenaren ondervonden bij hun werk grote moeilijkheden waarbij er af en toe zelfs sprake was van levensgevaar. Reeds na korte tijd dienden zij een verzoek in om een aantal van hen terug te laten keren naar Nederland "teneinde ook aan die zijde door schetsen van de werkelijkheid den bodem voor te bereiden voor een vergelijk, dat overigens naar hun mening erkenning der onafhankelijkheid zal moeten inhouden". Begin december bleken ook al meerderen van hen te hebben gevraagd naar Nederland te worden teruggezonden omdat zij zich op hun standplaats niet meer veilig voelden.
Het V.I.B., het Verbond van Indonesische Burgers, dat in de brief van minister Logemann van 9 november eveneens ter sprake kwam, was in zijn politieke stellingname iets gematigder dan de P.I. Op 17 oktober telegrafeerde Logemann aan Van Mook dat het Verbond weliswaar niet achter het onafhankelijkheidsstreven van Soekarno stond, maar wel van mening was dat de regering met hem zou moeten gaan praten. Net als de P.I. had het Verbond er bij minister Logemann op aangedrongen vertegenwoordigers van de Indonesiërs uit Nederland naar hun vaderland te laten gaan om contact op te nemen met de leiders van de nationale beweging. Het V.I.B. wenste eveneens zelfstandigheid voor Indonesië binnen een aantal jaren. De in de naaste toekomst te houden rijksconferentie zou naar de mening der vereniging niet slechts adviserende maar beslissingsbevoegdheid moeten hebben. Deze wensen had men samengevat in een memorandum dat al op 26 september aan minister-president Schermerhorn was aangeboden.
December 1945 was voor zover het gaat om de activiteiten van de in Nederland verblijvende Indonesiërs een rustige maand, als het ontbreken van gegevens zo mag worden uitgelegd. Op 7 december organiseerde de V.N.I. een "Gala-Kunstavond" ter herdenking van de rede van koningin Wilhelmina 3 jaar tevoren. "Politiek en cultureel was de avond een succes", zo meldt het jaarverslag van de V.N.I. "Ze werd over het algemeen door het publiek, zowel als door de recensenten ten zeerste gewaardeerd." Bovendien had de vereniging "zo de gelegenheid onze bevolking te herinneren aan de beloften, die aan Indonesië waren gegeven". Financieel gezien was de avond echter minder succesvol. In het jaarverslag werd het voorzichtig gesteld, maar de strekking van de boodschap is duidelijk: "Zowel ter herdenking van de redevoering van Hare Majesteit van 6 december 1942, als ter ondersteuning van de kas van de Vereniging, die door de grote activiteit uitgeput was, werd deze avond geprojecteerd. Ze

Indonesia, 1-12-1945.

De VERENIGING NEDERLAND-INDONESIË herdenkt door een

Gala Kunst-Avond

in de Stadsschouwburg op Vrijdag 7 Dec. a.s. te 8 uur de Koninklijke Rede van December 1942.

Medewerking zal worden verleend door: R.M. Jodjana, R.M. Soegeng, R.M. Soetarjo Saba, Nel Oosthout, To van der Sluijsen Surinaamse dansers.

Muzikale omlijsting: Gamelan-muziek.

Plaatsbewijzen à fl. 6.—, fl. 4.— en fl. 2.—, voor leden resp. 4, 2 en 1 gld., zijn tot en met Dinsdag 4 Dec. te verkrijgen aan het bureau van de Vereniging Nederland-Indonesië, Keizersgracht 462, Telefoon 35014; vanaf Woensdag 5 Dec. aan de Schouwburg, Amsterdam.

Avondkleding niet verplicht ! ! !

heeft in het laatste opzicht niet aan de verwachtingen voldaan." Het slecht gekozen tijdstip (vlak na Sinterklaas), het niet voldoende gebruik maken van de organisaties van geestverwante groeperingen en de hoge kosten verbonden aan het optreden van de meewerkende artiesten zouden daarvan de oorzaken zijn geweest.

Een merkwaardige geschiedenis dient hier nog te worden verhaald. Ze staat ietwat buiten het voorgaande maar vond plaats in het jaar 1945. Het verhaal draait om een affiche dat waarschijnlijk in juli of augustus op de markt werd gebracht. "Indonesia" van 11 augustus wijdde er een lang artikel aan. Onder de kop "Een verwerpelijk affiche" schreef men: "Deze plaat schijnt pas de laatste weken in omloop te zijn want men ziet hem nog niet zoveel. Ze toont een bruin gekleurden man die enkel een sarong aanheeft en gekluisterd is aan een grote steen. Daaronder het bekende herkenningsteken: 'Indië moét bevrijd'. Dit affiche zou gevoeglijk gerangschikt kunnen worden tot de categorie der goedkope reclame, ware het niet dat hier een in werkelijkheid bestaande bruine man is afgebeeld, een Indonesiër die politiek wis en zeker fout is geweest!"

De afgebeelde persoon was Toemjati, in het vorige hoofdstuk al genoemd als leider van een de Duitse bezetter goedgezind kunstgezelschap. Eind 1944 was hij naar Friesland vertrokken.

"Na de bevrijding van het Noorden en het Oosten van Nederland heeft deze man [...] zich het vertrouwen verworven van verantwoordelijke Nederlandse instanties: het hoofd van de Politieke Opsporingsdienst in Leeuwarden, voorts een hooggeplaatst Nederlands militair, vroeger hoofdambtenaar bij het Binnenlands Bestuur in Indonesië, en nog talrijke andere figuren uit de kringen der B.S. De aanbevelingsbrieven zijn zeer talrijk en daarin is o.a. vermeld dat deze obscure heer illegaal werk heeft verricht, zelf van adellijke (!) afkomst is en propagandist is van het Indische leger. Hij reist het land af, houdt overal toespraken onder het povere motto: 'Nederlanders niet veel eten, maar vechten - Indië moet vrij!' en oogst - welk een caricatuur - ook nog veel succes. Hij draagt het uniform van het KNIL voorzien van het teken 'Indische zelfverdediging' en waagt het ook nog zich met een Javaanse hoofddoek te sieren! Op zijn persoonsbewijs staat nog vermeld dat hij 'instructeur' is bij het Indische leger. Het bestuur van de P.I. heeft toen Toemjati in militair uniform gesignaleerd was, onmiddellijk de bevoegde instanties verzocht deze man te arresteren, hetgeen inderdaad gebeurde. Maar wat blijkt nu? Deze duisterling loopt nog steeds vrij rond, maakt op zijn wijze 'propaganda' voor Indonesië, is van de beste papieren voorzien en is zelfs het object geworden van een Indonesië-affiche!" Diep verontwaardigd besloot men het artikel aldus:

"Deze man die in de bezettingsjaren de eer van ons, Indonesiërs, te grabbel heeft gegooid, met de N.S.B. heulde en Joden bestal - deze man maakt thans 'propaganda' voor de zaak van recht en vrijheid en geeft zich uit voor een bona fide Indonesiër? Potsierlijk, gedrochtelijk, meer nog: verfoeilijk is het affiche waarop deze man vereeuwigd staat! [...] Wij protesteren met klem tegen de verspreiding van deze plaat die voor ons volk een vernedering betekent."

Spotprent in Indonesia, 1-9-1945.

Het duurde even voor er een reactie kwam op dit artikel. In "Indonesia" van 1 september gaven de ontwerpers van het affiche in een ingezonden brief een toelichting op het ontstaan ervan. Uit de brief blijkt dat de beide tekenaars slechts op zoek waren naar een model toen zij nog tijdens de oorlog met de schetsen waren begonnen, een onderneming die in die tijd niet zonder gevaar voor henzelf was geweest. Van de antecedenten van Toemjati waren zij destijds niet op de hoogte. "Wij beschouwden hem toen als een tamelijk dom en primitief persoontje. U kunt zich dan ook wel onze verbazing voorstellen, toen enige weken geleden ons nu veel besproken model zich kwam aanmelden om afscheid te nemen voor zijn vertrek naar Australië." Hij was toen gekleed in een Canadees uniform met Javaanse hoofddoek en droeg een grote revolver benevens de nodige en onnodige versierselen en ging als officier-instructeur-propagandist van het Nederlands-Indische leger naar Australië. De verspreiding van de affiche, waarvan al 7000 exemplaren waren verkocht, werd stopgezet. Minister Logemann bemoeide zich met de zaak en vroeg informatie bij het Koloniaal Instituut. Het artikel in "Indonesia" leidde overigens wel tot maatre-

De groep van 37 zeelieden voor hun vertrek uit Nederland.

gelen. Toemjati werd begin september gearresteerd, maar in november vrijgelaten. Hij werd toen tevens ontslagen uit de krijgsdienst. Dit belette hem niet om in uniform en met de al genoemde aanbevelingsbrieven verder het land door te reizen. Hij werd nogmaals kortstondig vastgezet. Nadien - in juni 1946 - meldde hij zich nog eens bij het Koloniaal Instituut waar hij wilde optreden met een nieuw krontjonggezelschap. De functionaris met wie hij sprak noteerde dat Toemjati "er maar wat op los zwamde". Daarna werd niets meer van de man gehoord.
Een verhaal apart ook vormen de belevenissen van de al genoemde groep Indonesische zeelieden die na de oorlog uit Duitsland naar Nederland terugkeerde. "Indonesia" beschreef op 1 december hoe in 1941 een schip van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (K.P.M.) met ook 37 Indonesische schepelingen aan boord door de Duitsers werd beschoten. De bemanning gaf zich over en de Indonesiërs onder hen werden naar Bremen gebracht. Na een krijgsgevangenschap van viereneenhalf jaar kwamen zij in Nederland terug. Aan de grens moesten zij hun in Duitsland verdiende geld afgeven. Na enige tijd in Nederland te hebben doorgebracht kwam van de K.P.M. het bericht dat ze naar Engeland zouden worden gebracht waar de 37 dan opnieuw zouden kunnen aanmonsteren. De Indonesiërs weigerden dit echter. Al de tijd van hun gevangenschap waren zij in dienst gebleven van de K.P.M. en volgens hun contract hadden zij recht op gage, ook over die jaren. Tot op dat ogenblik echter hadden zij daarvan nog geen cent gezien. Ze weigerden daarom te vertrekken vóór ze hun geld zouden hebben ontvangen of op z'n minst de toezegging zouden hebben gekregen dat dat op korte termijn zou gebeuren. Na veel overleg met de directie van de K.P.M. en met de toezegging dat in Liverpool zou worden uitbetaald vertrokken de Indonesiërs na een Nederlands verblijf van ongeveer 3 maanden naar Engeland. Ook daar werd de kwestie maar steeds niet geregeld. Volgens latere berichten wilde de directie het in Bremen verdiende op de te ontvangen gage in mindering brengen. Hier werd uiteraard scherp tegen geprotesteerd. Na opnieuw veel overleg kreeg men de toezegging dat de gage in zijn geheel zou worden uitbetaald en dat de betrokken zeelieden in groepen en op kosten van de K.P.M. als passagiers naar Indonesië zouden kunnen terugkeren. Groot was de teleurstelling dan ook toen de eerste groep die zich gereedmaakte voor vertrek, te horen kreeg, dat terugkeer slechts mogelijk was als men zich als matroos of als lichtmatroos zou aanmelden. Dat wilde niemand en dus bleef de groep weer waar ze was. Hoe deze nieuwe problemen uiteindelijk toch tot een oplossing werden gebracht vermeldt "Indonesia" niet. Op 21 november echter vertrokken 50 Indonesische zeelieden vanuit Liverpool richting Java. Verder dan Bombay zouden ze voorlopig niet komen. Gebrek aan scheepsruimte was er de oorzaak van dat ze daar veel langer moesten blijven dan hun lief was.

1946: Toenemende spanning

De al genoemde 37 zeelieden stonden met hun problemen niet alleen. Begin 1946 waren er zeker enige duizenden Indonesische zeelieden op Nederlandse schepen werkzaam. Niet alleen de K.P.M., ook de Rotterdamsche Lloyd en de Maatschappij Nederland hadden vele Indonesiërs in dienst. Velen van hen hadden in Indonesië aangemonsterd, waren door de oorlog op uiteenlopende plaatsen terechtgekomen en hadden nu maar één wens: naar huis! Dat laatste stuitte echter op nogal wat problemen. De scheepsruimte en het scheepspersoneel waren allereerst nodig voor het vervoer van voorraden, van militairen en van wapens. Voor zover het daarbij ging om de repatriëring van gevechtseenheden uit den vreemde naar het vaderland leverde dat voor de Indonesische zeelieden geen bezwaren op. Anders werd dat echter toen uit Nederland militairen en wapens in verband met de geplande herbezetting naar Indonesië zouden worden gebracht. De ontwikkelingen in Indonesië maakten het waarschijnlijk dat deze troepen en dit materieel gebruikt zou worden tegen Indonesiërs, mogelijk dus tegen de familie en tegen de dorpen van deze zeelieden. Geen wonder dat zij ongerust werden en protesteerden.
"Indonesia" van 2 februari 1946 bericht dat Indonesische zeelieden, die in een loods van de Rotterdamsche Lloyd waren ondergebracht een open brief aan minister Logemann hadden geschreven. Ook de Rotterdamsche Lloyd, zo blijkt uit deze brief, had haar Indonesische personeel aangeboden om als passagiers op één van de schepen van de

INDONESISCHE ZEEMAN

Ik liet de tamarinde,
de palmboom en de hinde
voor 't zwoegen in de lijven
der stalen scheepsverblijven;
ik hakte kolen, stookte,
de schoorsteenzuilen smookten,
de vloten kruisten onder
de dreun van eigen donder,
zij voerden in hun flanken
de legermacht der blanken:
men ging een vijand rechten
die anderen wilde knechten —
ik stookte 't vuur met blijheid,
't was voor ons aller vrijheid.

*

Ik hielp de legers landen
aan witte Moorse stranden,
ik stookte voor de' armeeën
op oude wereldzeeën;
'k was op die dag der dagen,
toen men de sprong ging wagen:
de Westwall en zijn forten
zag ik tot bressen storten,
den grauwen vijand wijken
tot in zijn eigen rijk, en
door slag op slag gebroken;
en nogmaals moest ik stoken
om 't voedselschip te zenden
tot heul voor uw ellenden,
toen ziekte en honger restten
in uw vertrapte Westen;
ik deed mijn werk met blijheid:
ik stookte voor mijn vrijheid.

*

Sinds wacht ik, opgesloten
met honderden genoten.
Uw feesten hoorde' ik tieren.
Wij hadden niets te vieren.
Wij wachten, dagen, nachten.
Ons land ligt zelf te wachten.
totdat gij 't woord zult spreken.
Gij zwijgt. Geen wenk. Geen teken.
Gij loopt door vrije steden;
op ons drukt het verleden.
Ik zit. Ik wacht. Ik buk.
Vervlogen is mijn blijheid:
ik stookte voor uw vrijheid,
ik zelf behield het juk!

THEUN DE VRIES

maatschappij naar huis terug te gaan. Voor het ogenblik wilden zij echter van deze mogelijkheid geen gebruik maken omdat ze onzeker waren over het verloop van de repatriëring. Zo wisten zij dat de 37 ex-krijgsgevangenen uit Bremen nog steeds in Bombay verbleven. Inmiddels was ook bekend geworden dat men gepoogd had om Indonesiërs die in Australië op het einde van de oorlog hadden gewacht en die naar Java zouden terugkeren op Timor af te zetten. De "Rotterdamse" zeelieden, die zich waren gaan afvragen of zij wel zouden komen op de plaats waar ze heen wilden, vroegen de minister een duidelijke uitspraak over de bedoeling van de regering met hun repatriëring.
"Indonesia" van 23 februari bracht nieuws over de in Bombay gestrande zeelieden. Dat waren er op dat moment in totaal al zo'n vijfhonderd. Het vertrouwen in de Nederlandse autoriteiten was daar vrijwel geheel verdwenen. De redactie had vanuit Bombay bericht ontvangen "dat de Indonesiërs aldaar niet gerepatrieerd wensen te worden [...] daar bij hen de vrees bestaat, dat zij straks - eenmaal in Indonesië aangekomen - niet naar hun families terug mogen, doch te werk gesteld zullen worden bij de Nica".
De situatie van de in Nederland op hun vertrek naar huis wachtende Indonesische schepelingen, inspireerde de Nederlandse schrijver Theun de Vries tot een gedicht dat in maart 1946 in "Indonesia" werd geplaatst.
De Bond van Indonesische Zeelieden publiceerde in april 1946 een manifest. Het was speciaal bedoeld voor de "Indonesische arbeiders" in Nederland en sloot aan bij een tegelijkertijd gehouden staking van Nederlandse zeelieden, die daarmee hoopten een verbetering in hun eigen positie te bewerkstelligen.
Eind april verbleven de gestrande zeelieden nog steeds in Bombay. "Indonesia" van 27 april schrijft dat hun aantal inmiddels zou zijn opgelopen tot zeshonderd. Het blad meldt tevens dat de Indonesiërs van hun scheepvaartmaatschappij - uitsluitend de K.P.M. wordt genoemd - orders hadden gekregen zich klaar te maken om naar Java te vertrekken. Men had inmiddels vernomen dat zij echter niet van plan waren om zonder meer daartoe over te gaan. Eerst wilden de zeelieden dat er aan een aantal nader omschreven voorwaarden zou worden voldaan. De voorzitter van de Indonesische jeugdorganisatie in Bombay had zijn landgenoten in Nederland laten weten "dat de Indonesiërs zich niet zullen inschepen naar Java alvorens zij instructies hebben ontvangen van de Indonesische Republikeinse regering en ervan verzekerd zijn vrijheid van beweging te zullen hebben om zich te begeven naar het grondgebied van de republiek, wanneer zij op Java zullen zijn aangekomen".
In hetzelfde nummer van "Indonesia" werd

Indonesia, 9-3-1946.

Manifest ter ondersteuning van de zeeliedenstaking tegen soldaten- en wapentransporten naar Indonesië. Indonesia, 20-4-1946.

MANIFEST

In onderstaand manifest, dat oorspronkelijk in het Indonesisch is opgesteld, richten de Indonesische zeelieden zich in het bijzonder tot de Indonesische arbeiders in Nederland.

Kameraden,

Op het ogenblik zijn de Nederlandse zeelieden tot een staking overgegaan. De staking is te Rotterdam begonnen en is zich weldra gaan uitbreiden tot zelfs in België.
Volgens de besluiten van de E.V.C. zullen de bemanningen van de binnenvaart, de havenarbeiders en benevens de officieren zich ook solidair moeten verklaren met deze actie.
Voor de Nederlandse zeelieden is op het ogenblik het doorvoeren van de staking een noodzaak geworden om voor hun belangen op te komen. Wij, Indonesische zeelieden, moeten daarom ook onze kameraadschap tonen.
Op dit huidige ogenblik zijn ook velen van ons tot een staking over moeten gaan, in verband met het vervoer van soldaten en wapens, die ongetwijfeld tegen ons volk, dat nu in Indonesië voor zijn vrijheid opkomt, gebruikt zullen worden.
Zo is bij ons de staking uitgebroken op het m.s. „Tegelberg", m.s. „Sibajak", enz.
Wie op dit ogenblik zich niet solidair verklaart met de staking van zeelieden, zal op tweeërlei wijze beschouwd moeten worden als onderkruiper, daar hij enerzijds verraad pleegt jegens ons volk en anderzijds tegen de arbeidersklasse in het algemeen.
Wij, de Vereniging van de Indonesische Zeelieden, hebben de plicht om de volgende oproep tot de arbeiders in het algemeen te richten:

Hoedt U ervoor om een verrader te worden jegens het Indonesische volk.
Wordt geen onderkruiper bij deze actie.

Tenslotte doen wij een beroep op alle kameraden:

Steunt deze actie, in de eerste plaats door U solidair te tonen en tevens al het mogelijke te doen, opdat de actie van de zeelieden tot een volledig succes zal leiden.

Nederland, 15 April 1946. De Vereniging der Indonesische Zeelieden.

een brief van de afdeling Rotterdam van de Bond van Indonesische Zeelieden opgenomen. Er waren op dat moment nog omstreeks 250 Indonesische zeelieden in Nederland die op vertrek naar huis wachtten. Ongeveer honderd van hen verbleven in Rotterdam, de overigen waren ondergebracht in Amsterdam. Het betrof zeelieden die geweigerd hadden mee te werken aan het vervoer van wapens en troepen naar Indonesië. De brief verhaalt dat een deel van deze zeelieden weer zou aanmonsteren, echter op voorwaarde dat de schepen waarop zij zouden werken niet zouden worden betrokken bij het vervoer van troepen en wapens naar Indonesië. Keer op keer bleek dat echter toch weer het geval te zijn. Om nu het Indonesisch personeel tot een besluit te dwingen, zo vervolgde de brief, had de directie van de Rotterdamsche Lloyd, de maatschappij bij wie de mannen in dienst waren, besloten hun gage te halveren. De bemanning had echter het toen uitgekeerde bedrag geweigerd, bang als men was door te accepteren te kennen te geven zich bij de gang van zaken neer te leggen. Overigens had het ministerie van overzeese gebiedsdelen het recht van de zeelieden om troepen- en wapenvervoer naar Indonesië te weigeren erkend. De zeelieden, zo luidde de brief van de bond verder, wilden graag repatriëren, maar de berichten over hun kameraden die in Bombay waren gestrand en anderen die in Singapore waren blijven steken en zelfs in gevangenkampen zouden zijn ondergebracht, maakten hen voorzichtig. "Het is door deze feiten en ervaringen, dat de Indonesische zeelieden niet willen uitvaren, wat natuurlijk hun goed recht is. Daarom hebben zij aan de eisen van repatriëring voorwaarden gesteld, die aan de regering zijn overhandigd. Deze voorwaarden bevatten o.a. kennisgeving door pers en radio van hun repatriëring en dat ze werkelijk in Indonesië aan land zullen worden gezet en niet ergens anders. Ten tweede moeten zij bij hun aankomst kunnen gaan waarheen zij willen etc." Intussen had het ministerie van overzeese gebiedsdelen aan het ministerie van scheepvaart voorgesteld om ieder de helft van de gage van het Indonesische personeel te betalen. Het ministerie van scheepvaart had dit voorstel echter verworpen en de zaak sleepte nog. Voor de zeelieden was het een moeilijk te verteren kwestie, aldus "Indonesia". "Zij vragen zich af: Hebben wij hiervoor vele tientallen jaren voor de maatschappij en nog wel voor weinig loon gewerkt en in deze oorlog met de geallieerden de zeeën getrotseerd? En voor de geallieerden versterkingen helpen aanslepen? Is het hun schuld dat zij hier in Nederland terecht zijn gekomen? Zij hebben toch in Indonesië gemonsterd en behoort de maatschappij niet voor hen te zorgen en goed te zorgen, totdat zij weer in hun haardsteden zijn teruggekeerd?"
Het zou nog bijna twee maanden duren vóór

„Volk van Nederland zijt Gij bereid het zelfbeschikkingsrecht van het volk van Indonesië voor 100% te erkennen?".... „Ja!" antwoordde het publiek. — Mej. G. E. Poetiray, lid van het Hoofdbestuur der Perhimpoenan Indonesia, spreekt tot de massa-vergadering op de 2e Februari in de Markthallen te Amsterdam

de problemen van de Indonesische zeelieden in Nederland werden opgelost. "Indonesia" van 22 juni meldt dat zij op 15 juni naar Indonesië vertrokken. Het ministerie van overzeese gebiedsdelen, zo schrijft het blad, had de verantwoordelijkheid op zich genomen dat het transport ook werkelijk in Indonesië aan zou komen. Door radio en pers was het vertrek bekend gemaakt. Ook was de toezegging gedaan dat de Indonesiërs vrijelijk naar hun woonplaatsen zouden kunnen terugkeren. Daarmee was aan twee belangrijke wensen van de zeelieden voldaan. Na aankomst in Djakarta zouden alle lopende financiële zaken worden afgehandeld. Het transport stond verder onder leiding van een transportleider en een assistent-transportleider, die de belangen van de zeelieden zouden behartigen. Als transportleider ging mee S. Abdoelrachman. Assistent-transportleider was dr. Ong Eng Die. Beiden waren tot hun vertrek redacteur van "Indonesia". Volgens "Indonesia" van 27 juli was de groep inmiddels aangekomen. Over de Indonesiërs in Bombay zijn verder geen gegevens gevonden. Zij zullen echter ook uiteindelijk wel te bestemder plaatse zijn aangekomen.
"Indonesia" publiceerde begin 1946 het al genoemde memorandum dat naar Indonesië uitgezonden Nica-ambtenaren in november opstelden. Uit een brief die minister Logemann eind januari aan Van Mook schreef, blijkt dat een aantal Indonesische Nica-ambtenaren inmiddels om veiligheidsredenen in Nederland was teruggekeerd. Logemann noemt in dit verband de namen van Karni en K. Poeradiredja, de eerste twee ondertekenaars van het novembermemorandum. Erg blij met hun terugkomst bleek Logemann niet te zijn. Zowel Poeradiredja als Karni, zo liet hij Van Mook weten, "spreken in het publiek de onafhankelijkheid voor". En hij vervolgde: "Nu vind ik voor mij 't niet erg dat in Nederland Indonesiërs hun kijk op de zaken open verkondigen. Dat kan aan 't begrip van 't Nederlandse publiek iets toedoen." Politiek echter was het "minder aangenaam, dat Nica-lieden, die uitgegaan zijn als coöperatoren binnen 't Koninkrijk nu erkenning van de republiek of, iets verguld, van de regeering-Sjahrir, als noodzakelijk prediken [...]".
De Vereniging Nederland-Indonesië begon het nieuwe jaar met de organisatie van een grote demonstratie op 2 februari in de markthallen in Amsterdam. "Indonesia" van 9 februari wijdde er een halve pagina aan. Zo'n 20.000 mensen zouden zijn samengestroomd om naar een achttal verschillende sprekers te luisteren. Een van hen was Evie Poetiray, die namens de P.I. het woord voerde.
"Vóór vreedzaam overleg met de regering Sjahrir, tegen wapengeweld", luidde één der resoluties die werd aangenomen. Daags na de demonstratie wijdde de radio een uitzending van ruim twintig minuten aan het gebeurde, zo meldde het eerste jaarverslag van de V.N.I. vol trots. "Het Parool", "Het Vrije Volk" en "De Waarheid" namen verslagen over de demonstratie op.
De V.N.I. verspreidde de toegangskaarten voor de manifestatie deels onder bevriende organisaties, deels onder particulieren met "relaties" in Indonesische kringen. Zo nam de Kaoem Boeroeh binnen de P.I. vijfhonderd kaarten af, waarvan men er 202 verkocht. "Indonesia" nam eveneens vijfhonderd kaarten af waarvan er 74 onverkocht zouden zijn. Bij afrekening bleek dat trouwens niet juist te zijn en er werd een kastekort gesignaleerd. Het P.I.-bestuurslid Soenito verkocht er zestien, Ong Eng Die zelfs 119. Het communistische Algemeen Nederlands Jeugd Verbond (A.N.J.V.) nam achthonderd kaarten af, de sociaal-democratische Arbeiders Jeugd Centrale driehonderd, terwijl "De Waarheid" zelfs 7500 bestelde. Hoeveel er daarvan onverkocht bleven is niet duidelijk. Ter vergelijking: de communistische Eenheids Vak Centrale (E.V.C.) bestelde achttienhonderd kaarten, maar retourneerde er 1465. "Het Parool" en de V.N.I. bestelden 2500 en 2000 kaarten. Ook de verkoop via "Het Parool" verliep slecht. De krant stuurde 2212 exemplaren terug. Gezien het voorgaande kan men zich afvragen of het aantal van 20.000 aanwezigen waarover "Indonesia" spreekt niet enigszins aan de ruime kant is. Andere schattingen

ontbreken echter. Kort tevoren had de V.N.I. een manifest opgesteld met als titel "Aan het Nederlandse volk. . . Aan het Indonesische volk. . .". De eerste exemplaren daarvan had men begin januari al aan de pers gestuurd. Het "Ten Geleide" was gedateerd 25 januari 1946. Ook in dit manifest dat door vele bekende Nederlanders en Indonesiërs was ondertekend werd de regering opgeroepen om geweld in Indonesië te vermijden en met de republikeinse regering te onderhandelen. Uitgangspunt daarbij zou moeten zijn "de onvoorwaardelijke erkenning van het recht van Indonesië op een eigen bewind, hetwelk tot het tijdstip van definitieve overeenstemming aan de Ronde-Tafel-Conferentie zijn voorlopige uitdrukking vinde in de erkenning van die Indonesische leiders, welke, van Japanse invloeden vrij, naar de meningen van de Indonesiërs zelf, hun volk, hetzij in zijn geheel, hetzij voor grote gedeelten vertegenwoordigen [...]".

Onderhandelaars op de Hoge Veluwe. Van beneden naar boven: sultan Hamid, Soewandi, Soerio Santoso, Schermerhorn, Drees, Logemann, Van Royen en Van Mook.

Onderhandelingen in Indonesië leidden begin april tot besprekingen tussen Republikeinse en Nederlandse regeringsvertegenwoordigers op de Hoge Veluwe. Van Mook kwam samen met de Indonesische afvaardiging naar Nederland. Deze bestond uit een drietal republikeinse leiders: de ministers Soewandi en Soedarsono en kabinetssecretaris Pringgodigdo. De delegatie werd ontvangen door vertegenwoordigers van de P.I., de Perkoempoelan Islam, de Sinoman Indonesia, het Indo-Comité "Vrij Indonesië", de Perkoempoelan Pelajaran Indonesia, de V.N.I. en vele anderen. Onder de kop "Van Japanse bezetting tot Schiphol" schreef "Indonesia" enthousiast over hun aankomst:

"Ver van mijn vaderland
Ver weg over zee,

Twee strofen uit een droevige klaagzang van een Indonesische gedeporteerde, een arbeidsslaaf tijdens de Japanse bezetting. [...] Twee strofen vol weemoed, die in een juichend refrein kunnen overslaan bij een weerzien of bij een ervaren van iets waar je lang naar hebt gesnakt: een ontmoeting. . . of Vrijheid. Aldus verging het den Indonesiërs, die in grote getale op Schiphol aanwezig waren om hun landgenoten op te wachten [...]. Het verwachte vliegtuig streek neer. De delegaties stapten uit. Nog was er geen glimpje te zien van hen [...]. Doch later reed de bus met bagage en reizigers het douanekantoor voor. Een Indonesische hand balde zich tot een vuist. Een Indonesische minister had zijn landgenoten ontdekt. 'Merdeka', Vrijheid, riepen zij die ter begroeting aanwezig waren. Een kort woord, een groet uit het verre vaderland, dat gewikkeld is in vrijheidsstrijd, was het wederwoord der gasten, en nogmaals balden zich al de vuisten, symbool van het verzet tegen de Japanners, symbool ook van het verzet tegen allen die de vrijheid van het Indonesische volk zullen willen belagen."

Ook het Tweede-Kamerlid Palar was ter begroeting op het vliegveld aanwezig. Hij kreeg het zelfs aan de stok met de dienstdoende marechaussees, die, onbekend met zijn functie, hem in de wachtende menigte wilden duwen. Luitenant-gouverneur-generaal Van Mook werd vergezeld door een aantal Indonesische adviseurs. Het waren Hamid II, de sultan van Pontianak, de luitenant-kolonel van het K.N.I.L., Soerio Santoso en de luitenant Tahya. Sultan Hamid viel een buitengewone eer te beurt. Hij werd na aankomst tot adjudant in buitengewone dienst van de koningin benoemd.

Op 12 april werden de Republikeinse delegatieleden in Den Haag door hun in Nederland verblijvende landgenoten ontvangen. "Indonesia" van 20 april meldt dat tijdens deze bijeenkomst naast uiteraard de beide republikeinse ministers vertegenwoordigers van de verschillende Indonesische verenigingen in

Het vertrek van de Indonesische delegatie met haar adviseurs na de Hoge-Veluweconferentie, 25-4-1946. V.l.n.r.: Saroso Wirodihardjo, Pringgodigdo, Setiadjit, Soewandi, M. Daroesman en Soedarsono.

Nederland het woord voerden. Dit waren behalve de P.I. de Perkoempoelan Islam, het Verbond van Indonesische Burgers, Sinoman Indonesia, het Indo-Comité ''Vrij Indonesië'', de Perhimpoenan Kristen Indonesia en de Perkoempoelan Pelajaran Indonesia. Ook het kort tevoren opgerichte Indo-Chinese Comité Patindo had afgevaardigden gezonden.

''Allen heetten zij de ministers welkom in ons midden en de één na de ander verklaarden zij zich achter de Republiek en de regering te scharen. [...] Het was een historisch ogenblik, onvergetelijk voor allen, die daar aanwezig waren in die volle bioscoopzaal. Eensgezind staan wij, Indonesiërs in Nederland, achter onze regering en strijden onder de omstandigheden, die wij hier aantreffen, voor onze vrijheid.''

De officiële besprekingen op het jachtslot Sint Hubertus op de Hoge Veluwe begonnen op 14 april. De slotzitting vond 10 dagen later plaats. De bijeenkomsten werden bijgewoond door Setiadjit en Daroesman, beiden voormannen van de P.I., en Saroso Wirodihardjo, lid van het hoofdbestuur van het Verbond van Indonesische Burgers. Zij waren als adviseurs daartoe uitgenodigd.

De conferentie zou op een mislukking uitlopen. De Nederlandse delegatie verzette zich tegen de de facto-erkenning van het gezag van de Republiek Indonesia naast Java ook over Sumatra. De republikeinse afgevaardigden wilden op dit punt echter van geen wijken weten. Bovendien wees de Nederlandse delegatie de wens van de R.I. om te worden betrokken bij het overleg over de opbouw van een Indonesische federatieve staat buiten Java en Sumatra, waartoe inmiddels in Indonesië de eerste besprekingen waren gevoerd, als ondemocratisch van de hand. De hoofdreden voor het mislukken van de conferentie was echter dat de Nederlandse delegatie, met de verkiezingen van 17 mei in het vooruitzicht, het niet aandurfde met de republikeinse delegatie tot een resultaat te komen. Daags na afloop van de conferentie vertr)kken de Indonesiërs weer. De adviseurs Saroso Wirodihardjo, Setiadjit en Daroesman gingen met hen mee.

De komst van de Indonesische republikeinse delegatie naar Nederland lijkt een zekere radicalisering binnen de Indonesische bevolkingsgroep in Nederland op gang te hebben gebracht. Vlak voor de komst van de ministers, op 8 april, werd door de Indo-Chinezen in Nederland de Panitia Tionghoa Indonesia, het Comité van Indo-Chinezen, afgekort Patindo, in het leven geroepen. ''Indonesia'' van 13 april publiceerde de oprichtingsverklaring, waarin de vereniging ''uitgaande van het zelfbeschikkingsrecht der volkeren en van het feit dat het Indonesische volk zijn uitdrukkelijke wil heeft geopenbaard in de Republik Indonesia'' bekend maakte ''dat zij zich volkomen achter de Republiek schaart door te strijden voor de handhaving daarvan''. Eveneens in de maand april werden er besprekingen gevoerd door vertegenwoordigers van de P.I., het Verbond van Indonesische Burgers, het Indo-Comité ''Vrij Indonesië'' en de Patindo met het doel om tot een samenwerkingsverband te komen. Bij deze besprekingen werden ook de ministers Soewandi en Soedarsono betrokken. Het gevoerde overleg leidde tot de oprichting van een Comité van Actie, genaamd Barisan Republik Indonesia. Uitgangspunt voor de samenwerking vormde een vijf punten tellende verklaring. De voornaamste daarvan was de erkenning van de Republik Indonesia. De betrokken verenigingen stelden zich verder op het standpunt dat ''de wettige regering van Indonesië [...] de krachtens de grondwet van 1945 gevormde regering'' was, ''op welke grondwet de politieke en sociaal-economische inrichting van Indonesië'' eveneens diende te berusten. Men streefde verder naar internationale erkenning van de republiek en naar een vreedzame oplossing van de geschillen tussen Nederland en de republiek. ''De oprichting van de B.R.I.'', aldus ''Indonesia'' in een commentaar, ''geeft vorm aan de reeds geruime tijd bestaande samenwerking tussen de deelnemende organisaties [...]. Gestreefd zal mede worden naar een nauwer en geregeld onderling contact tussen de leden van de genoemde verenigingen, opdat ook door de Indonesische burgers in Nederland met alle geoorloofde middelen gebouwd kan worden aan het Indonesische Vaderland''.

Kort na de Hoge Veluwe-conferentie, op 17 mei, werden de eerste parlementsverkiezingen in Nederland sinds de oorlog gehouden. Van de Indonesiërs onder de parlementariërs keerde alleen L.N. Palar in de volksvertegenwoordiging terug. Roestam Effendi had in januari dat jaar vanwege een conflict met de

partijleiding van de C.P.N. zijn zetel al beschikbaar gesteld. Na een voorlopige schorsing door de partijraad in november 1945, was Roestam begin 1946 als lid van de partij geroyeerd. Volgens sommige bronnen omdat hij niet zou hebben deelgenomen aan het illegale partijwerk in de oorlogsjaren en omdat zijn ideeën teveel afweken van de officiële partijlijn. Volgens andere bronnen omdat hij trotzkist zou zijn.
Tot nu toe is hier vrijwel uitsluitend aandacht besteed aan die Indonesiërs in Nederland die in het begin wellicht aarzelend en met enige terughouding, maar gaandeweg enthousiaster en ondubbelzinnig zich achter de Republik Indonesia opstelden. Deze Indonesiërs, verenigd in de P.I. en geestverwante verenigingen gaven het blad uit waar het overgrote deel van de informatie, verwerkt in dit hoofdstuk uit werd geput: "Indonesia". Er waren echter ook andere Indonesiërs die niet zonder zorg en met zekere reserve de ontwikkelingen in hun vaderland bléven beschouwen. Hun aantal - hier in Nederland - lijkt kleiner te zijn geweest dan dat van de onvervalste aanhangers van de R.I., hoewel dat niet met zekerheid is te zeggen. Het waren vooral de voorstanders van de R.I. die naar buiten traden en niet de tegenstanders. Er zijn echter een aantal uitzonderingen. Een tweetal van hen is bekend geworden: mr. Mas Slamet en R.M. Notosoetarso.
Mas Slamet, inspecteur van financiën en docent aan de Rechtshogeschool in Djakarta, werd in oktober 1945 door Indonesische nationalisten ontvoerd. Pas begin december werd hij door de Britten weer bevrijd. Hij werd door de Nederlandse autoriteiten vanwege zijn houding gedurende de Japanse bezetting en de eerste maanden na de proclamatie van de R.I. - hij nam Nederlandse kinderen op in zijn huis - bijzonder gewaardeerd. Eind december schreef hij vanuit Djakarta (door hem nog Batavia genoemd) een open brief aan de koningin. In deze brief beschreef Slamet de situatie die na de proclamatie van de republiek op Java was ontstaan als een "ontbindende chaos". Vrij van kritiek op het Nederlandse vooroorlogse bestuur was de brief niet. Zo schreef hij bijvoorbeeld: "Majesteit, ook mijn Volk heeft meer dan drie lange jaren gehoopt op bevrijding van een onmenselijk bewind. Ook mijn Volk heeft geleden onder gruwelijke mishandelingen, geweldplegingen en misdaad. Vaak heb ik, toen Uw gezag hier nog onbedreigd was, tranen gestort, toen duizenden mijner landgenooten, in Uw naam, naar verre kolonisatieoorden werden afgevoerd als contractkoelies, hetzij naar de kusten van Deli, waar tabak groeide, of naar de Lampongsche districten, waar veel bosch op ontginning wachtte, en weinig heb ik toen bevroed, dat er ooit grotere nood zou komen over het rijke en gezegende land van Java."
De republiek was in Slamets ogen een Japans maaksel dat de smaad van de uiteindelijke nederlaag had moeten dekken en de leiders van de R.I. waren niet meer dan huurlingen, voorheen in dienst van de Japanners.
"Majesteit", zo schreef hij verder, "er moet onmiddellijk ingegrepen worden door mannen van eer en vertrouwen, die ter zake kundig zijn en met kracht durven te verdedigen de zaak der rechtvaardigheid. [...] Met kracht [...] omdat diegenen van mijn Volk, die in de eerste plaats tot deze eervolle taak zouden moeten geroepen worden, en in rijke mate beschikken over de vereischte wijsheid en deugd, thans nog door geweld en bedreiging in den ban worden gehouden eener valsche leer. Er is echter de gegronde zekerheid, door zeer velen met mij gedeeld, dat zoodra eenmaal de angst is verscheurd, waarin zij leven en de terreur is verbroken, die hen martelt, tallooze Indonesische mannen, die rijk zijn aan ervaring en kennis, zich vrijelijk ter beschikking zullen stellen voor het werk van den vrede en geestdriftig zullen bouwen aan het huis der vrijheid".
"Ik ontveins me evenwel niet", voegde hij daar echter meteen aan toe, "dat geen enkele onder hen, ook niet de meest loyale, die in bezadigdheid en gematigdheid begaan is met het lot van zijn volk, den toestand zal terugwenschen, zooals deze heerschte voor den laatsten wereldoorlog, omdat ook aan hen niet ontgaan is de ontwikkeling der beschaving, en ook zij niet blind konden blijven voor de gebeurtenissen, die tijdens en na de Japansche bezetting zóó diep hebben ingegrepen in het leven en denken van hun volk". Slamet vertrouwde er echter op dat hun wijsheid groot genoeg zou zijn "om in te zien, dat niet zij alleen de reusachtige taak van het herstel kunnen volbrengen, en hun vertrouwen in Uw Koninklijk beleid is diep genoeg om de hoop te koesteren dat Gij op dit kritieke moment in het leven van hun volk, mannen ter hulp zult sturen met ruim inzicht, breeden kijk en den mannelijken durf snel te beslissen in de heerschende verwarring en de ondraaglijkheid van den toestand".
In januari 1946 richtte Slamet met een aantal gelijkgezinden de Democratische Liga op. Deze was bedoeld als een vereniging van Indonesische en Indische intellectuelen, die de onafhankelijkheid van Indonesië nastreefden, maar zich tegen de republiek verzetten. Lid konden alleen zij worden die zich tijdens de bezettingsjaren niet met de Japanners hadden ingelaten.
De "Nieuwe Rotterdamsche Courant", die op 14 januari de open brief van Slamet had aangekondigd, kwam op 8 mei met het bericht dat "de Ned.-Indische Voorlichtingsdienst" had bekend gemaakt "dat Mr. Mas Slamet door de Ned.-Indische regeering is

aangewezen om per eerste gelegenheid per vliegtuig naar Nederland te vertrekken ten einde contact op te nemen met den minister van overzeesche gebiedsdeelen". Hij zou, aldus het artikel, binnen twee maanden weer naar Indië terugkeren. Slamet gebruikte zijn bezoek om lezingen te houden en voorlichting te geven over de situatie in Indonesië en zijn ideeën over de toekomst van zijn land uiteen te zetten. Eén van de bijeenkomsten die daartoe werden georganiseerd had op 1 juni plaats in gebouw Odeon in Rotterdam. De "Nieuwe Rotterdamsche Courant", die doorgaans niet al te veel aandacht besteedde aan de activiteiten van de Indonesiërs in Nederland, bracht over Slamets verrichtingen geregeld verslag uit.

"Zaterdagmiddag", zo meldde de krant op maandag 3 juni, "heeft Mr. Mas Slamet in het gebouw Odeon hier ter stede een uiteenzetting gegeven van zijn standpunt inzake de Indonesische kwestie. Hij wees erop, dat Nederland en Indië door de geschiedenis onverbrekelijk verbonden zijn en dat deze band, hoewel door de oorlogsjaren uiterlijk verbroken, innerlijk sterker is geworden door het gezamenlijk gedragen leed. Overal waar de Nederlanders terugkeeren, worden zij door de bevolking met vreugde begroet en het huidige conflict is dan ook slechts het gevolg van een kleine, door den Japanschen geest besmette minderheid, onder leiding van den collaborateur Soekarno. Tot een oplossing kan het volgens spr. slechts komen door een algehele uitschakeling van de Japanners en de onder hun invloed staande elementen. [...] Thans dienen orde en rust te worden hersteld, alvorens met mogelijke kans op succes onderhandelingen betreffende staatkundige hervormingen gevoerd zullen kunnen worden."

Op 12 juni maakte Mas Slamet zijn opwachting bij de "nieuwe" minister van overzeese gebiedsdelen, Jonkman. Enige dagen eerder al was hij door koningin Wilhelmina in audiëntie ontvangen.

Tussen de republikeins georiënteerde Indonesiërs en Slamet scheen het intussen niet erg te boteren. Op 13 juni publiceerde de "Nieuwe Rotterdamsche Courant" een vraaggesprek met hem. Op de vraag, of hij contact had gehad met de republikeins gezinde Indonesiërs in Nederland, "antwoordde de heer Slamet, dat hij slechts met een vooraanstaand lid van de Perhimpoenan Indonesia op een vergadering een woordenwisseling had gehad. Deze laatste had een vergelijking getrokken tussen de gijzeling van de Nederlanders op Java en het, naar hij beweerde, gedwongen verblijf van de Indonesiërs in Nederland. 'Wij zijn ook gijzelaars'. Een dergelijke voorstelling van zaken achtte Mr. Slamet een bewijs van kwade trouw, waarmede deze politieke strijd wordt gevoerd. Dezelfde ervaring had hij opgedaan, nadat hij zijn meening over de Indische kwestie had kenbaar gemaakt. 'Men heeft nooit bestreden wat ik zei, doch steeds persoonlijke aanvallen gedaan, die dan bovendien veelal vol onjuistheden waren'."

Slamets klachten over de houding van zijn republikeins georiënteerde landgenoten in Nederland worden bevestigd door de artikelen die "Indonesia" aan hem wijdde. Het langste artikel verscheen op 23 februari 1946 en besloeg vrijwel de gehele voorpagina. "Mr. Mas Slamet. Wie en wat is hij?", luidde de titel. Uit het artikel blijkt dat de auteur ervan geen moeite heeft gedaan om Slamets ideeën serieus te onderzoeken. Dat Slamet in zijn open brief aan de koningin er blijk van gaf de symbolische betekenis van de roodwitte vlag voor de nationalistische beweging in zijn land niet te kennen - hij bestempelde niet alleen de republiek maar ook de vlag als een Japans produkt - pleit inderdaad niet voor diens kennis van de politieke situatie in Indonesië, en het is zeker niet onbegrijpelijk dat dit de ergernis van zijn republikeinse landgenoten opriep. Maar dat op zichzelf mocht geen reden zijn om zijn politieke ideeën niet serieus te bestuderen en op hun waarde te onderzoeken. Slechts dan zou men "de fundamentele beginselen der democratie van hoor en wederhoor" - waar Daliloeddin in zijn verslag over de relletjes in Utrecht voor had gepleit -hebben toegepast. Van een zakelijke kritiek is in dit artikel echter geen sprake. Slamets Democratische Liga werd bijvoorbeeld als volgt besproken: "Mr. Slamet wil aan zijn ideeën kracht bijzetten en een politieke actie beginnen. Daarvoor werden de grondslagen gelegd door de oprichting van een 'Democratische Liga'. Aan deze Liga verbonden de berichten ook de namen van andere personen, 'Indonesiërs', die zich blijkbaar de geestverwanten voelen van Mr. Slamet." Dan schampert de auteur verder: "Zo levenskrachtig en zozeer vertegenwoordigt Mr. Slamet de gevoelens van het 'overgrote deel van het Indonesische volk', zoals zijn brieven willen suggereren, dat zijn Liga zich tot generaal Christison [de bevelhebber van de geallieerde strijdkrachten in Nederlands-Indië] moest wenden om vergaderingen te kunnen houden". Niet alleen gaat het blad hier geheel voorbij aan het gevaar waaraan de tegenstanders van de republiek zich blootstelden als zij openlijk voor hun politieke denkbeelden uitkwamen, maar de lezer wordt verder ook niets wijzer over de aanhang van de Liga en de ideeën van die beweging. "Mr. Slamet heeft talrijke democratische leuzen op zijn program", heet het even verder, maar om welke leuzen het gaat komt de lezer niet aan de weet. En zo gaat het door. Met kennelijke instemming haalt het blad de Indonesische krant "Berita Indonesia" aan, waarin over Mas Slamet werd ge-

zegd: ''In Djakarta wil Mas Slamet een Democratische Partij oprichten, die fel stelling zal nemen tegen 'de Republiek van Ir. Soekarno' . . . Dit is de laatste zet van Nederlandse zijde om het levenslampje van Van Mook brandende te houden! . . . De Nederlanders willen een nieuw Vrij Indonesië in het leven roepen met Mas Slamet als 'Quisling'. De Nederlanders en Mas Slamet vergeten in hun verwarring, dat de Republiek van Boeng Karno de Republiek van het Indonesische volk is! Als zij stelling nemen tegen Boeng Karno, dan nemen zij in feite stelling tegen het gehele Indonesische volk. Geeft het 'werk' van Mas Slamet 'selamat' (veiligheid) aan het Indonesische volk? Neen. De 'vloek' van ons hele volk zal op hem en zijn vrienden neerdalen. . .''

''In de felle atmosfeer van scherpe conflicten en tegenstellingen waarin Indonesië thans verkeert'', aldus eindigde het artikel, ''is een veroordeling van Mr. Slamet op zijn plaats. Deze man stelt zich geheel buiten de Indonesische maatschappij, niet alleen door zijn afwijkende inzichten, maar ook door zijn gedragingen [...]. Hij stelt zich praktisch aan de zijde van de andere partij [...]. Voor de Indonesiërs is Mr. Slamet een doodgewone Quisling - pover en armzalig''.

Dit artikel is hier nogal uitgebreid aangehaald, niet alleen omdat het zo goed laat zien hoe ver de polarisatie tussen voor- en tegenstanders van de republiek inmiddels was voortgeschreden, maar ook hoe ondubbelzinnig de P.I. zich achter de republiek opstelde. De groeiende polarisatie leidde ook tot een andere toonzetting van de artikelen in ''Indonesia''. Vergeleken met de artikelen uit de periode vlak na de bevrijding, valt onmiddellijk op hoezeer het blad was veranderd. De afgewogen zakelijke betogen uit de beginperiode maakten gaandeweg plaats voor emotioneel gekleurde beschouwingen, die eerder propagandistisch dan zakelijk aandoen.

In het artikel werd Slamet niet alleen verweten de Nederlanders door zijn activiteiten in de kaart te spelen, maar zelfs een ''Quislingrol'' te vervullen. Dit is een verwijt dat voorstanders van de republiek hun politieke tegenstanders vrijwel voortdurend voor de voeten hebben geworpen. Het kwam voort uit de angst dat, wellicht los van de werkelijke bedoelingen van die tegenstanders, behoudende Nederlandse groeperingen deze tegenstanders zouden gebruiken om propaganda te maken voor hun eigen doeleinden. Een angst, die bepaald niet ongegrond was. Mas Slamets open brief bijvoorbeeld werd in Nederland gepubliceerd door de zeer behoudende stichting ''Indië in Nood''. En mocht Slamet dan duidelijk hebben gemaakt naar de uiteindelijke onafhankelijkheid van Indonesië te streven, de stichting ''Indië in Nood'' was daar in het geheel niet voor geporteerd en gebruikte Slamets ongerustheid over de chaotische toestanden zoals die inderdaad op Java voorkwamen om haar eigen argumenten kracht bij te zetten.

Over R.M. Notosoetarso, een vroeger Volksraadlid, kan ongeveer hetzelfde als over Slamet worden gezegd. Het verschil met Slamet is echter dat Notosoetarso's ideeën ook werkelijk meer overeenstemden met die van de stichting ''Indië in Nood''. Veel meer dan Slamet gaf deze laatste er echter blijk van niet op de hoogte te zijn van de politieke situatie in zijn land. Net als zijn geestverwanten verenigd in ''Indië in Nood'' onderschatte hij de omvang en de invloed van de nationale beweging. Zo schreef hij bijvoorbeeld in de in 1946 door die stichting uitgegeven brochure ''Het drama van Indië'' over de situatie zoals die na de proclamatie van de Republik Indonesia was ontstaan, dat hij hoopte dat ''eens de verdwazing zal verdwijnen en dat door de genade Gods de bezinning zal terugkeren [...]. Dan zal tevens de tijd aangebroken zijn, dat blank en bruin broederlijk naast elkander samenwerken om aan Indonesië een nieuw staatkundig gebouw te geven, dit te veranderen of te verbeteren, evenwel niet naar onze eigen inzichten, maar onder de wijze leiding Gods en dat wij Hem dan dit gebouw in ootmoed en volledig schuldbesef mogen opdragen als blijk van onze diepe dankbaarheid, dat het ons - Indonesiërs en Nederlanders - werd gegeven dit staatkundig gebouw op te trekken.'' Hoe Notosoetarso deze gedachten in politiek opzicht dacht uit te werken vermeldde de brochure niet.

Notosoetarso en Slamet verbleven maar tijdelijk in Nederland. Slamet vertrok omstreeks half augustus weer naar Djakarta waar ''hij zich gedurende een kort verblijf van de jongste ontwikkeling op de hoogte zal stellen'', aldus een persbericht van 13 augustus. Vervolgens zou hij naar Engeland en Amerika gaan om in die landen ''zijn inzichten naar voren te brengen''. Hoe lang Notosoetarso in Nederland bleef is onbekend. Zowel Slamet als Notosoetarso bleven na hun definitieve terugkeer naar Indonesië politiek actief. Wie hun reis- en verblijfkosten betaalde is niet geheel duidelijk. Wellicht zorgde de overheid hiervoor in het geval van Mas Slamet. Hoe en door wie de reis van Notosoetarso is bekostigd is onbekend. Mogelijk heeft de stichting ''Indië in Nood'' een bijdrage geleverd.

Aan het begin van dit hoofdstuk werd reeds opgemerkt dat de Indonesische kwestie in de jaren 1945-1949 het openbare leven in Nederland beheerste. Niet alleen de politieke partijen voelden zich bij wat er in Indonesië gebeurde betrokken. Ook de vakbeweging, sommige jeugdbewegingen en natuurlijk de

Het oorspronkelijk vastgestelde programma voor de herdenkingsviering, dat deels werd verboden, zoals afgedrukt in Indonesia, 17-8-1946.

media maakten de kwestie tot de hunne. Aan de Nederlandse kerken, met zendings- en missiegebieden in de archipel, gingen de problemen in Indonesië uiteraard ook niet voorbij. Van een eensgezinde reactie was echter geen sprake. Zo waren er groeperingen voor wie Soekarno ''een symbool van ongeloof en revolutie'' was, zoals bijvoorbeeld de zendingsdeputaat ds. Meynen uit Dordrecht het uitdrukte, toen in oktober 1945 Raden Soedarmo - ''de eerste Indonesiër die in Nederland een volledige theologische opleiding heeft genoten'', meldde de ''Nieuwe Rotterdamsche Courant'' op 20 oktober - door de zendingshoogleraar professor Bavinck tot predikant werd bevestigd. Soedarmo daarentegen, aldus ds. Meynen bij die gelegenheid, diende gezien te worden als symbool van geloof en reformatie. Wat de naaste toekomst ook zou mogen brengen, deze was ''niet aan de revolutie, doch aan de reformatie''. Er waren binnen de Nederlandse kerken echter ook groeperingen, die zich veel minder afwerend tegenover de Republiek opstelden. Onder het kopje ''Kerk en Indonesië'' berichtte ''Indonesia'' op 20 april 1946 dat begin die maand ''door een kleine kring van Nederlandse en Indonesische voorgangers en gemeenteleden, behorende tot zowel de Hervormde als tot de Gereformeerde Kerken'' een werkcomité ''Kerk en Indonesië'' was opgericht. Het comité ging uit ''van de zedelijke noodzaak ener radicale opheffing van de koloniale status van Indonesië en ener volkomen gelijkwaardige en vrijwillige wederzijdse verhouding tussen het Nederlandsche en het Indonesische volk''. Men hoopte nauw samen te werken met de verwante Vereniging Nederland-Indonesië, maar zou wel zelfstandig optreden. Tot haar taken rekende het comité de verzorging van een goede voorlichting van kerkelijk Nederland over de Indonesische kwestie en het onderhouden van ''een bewust en nauw contact'' met de Indonesische christenen. Tot de initiatiefnemers behoorden Frits Harahap, Evie Poetiray, ds. Nalo Kamu, één der mede-oprichters van de V.N.I., en T.M. Loemban Tobing, vooraanstaand P.I.-lid. Onder de Nederlandse initiatiefnemers waren de zendingsarts dr. Verdoorn, de theoloog professor Kraemer en mr. Slotemaker de Bruïne, hervormd predikant en directeur van het wetenschappelijk bureau van de Partij van de Arbeid (P.v.d.A.).

De eerste verjaardag van de Republik Indonesia op 17 augustus werd door de Indonesiërs in Nederland op passende wijze gevierd. Omdat de oorspronkelijk geplande optocht en een daarop volgende manifestatie op het IJsclubterrein in Amsterdam door de lokale overheid waren verboden, vond de officiële herdenking plaats in gebouw Piccadilly in de hoofdstad. ''Des ochtends waren de paar honderd Indonesiërs die nog in Nederland vertoeven, bijeengekomen om te zamen te getuigen van hun trouw aan de Republiek en van hun strijdwil de verworven vrijheid te verdedigen met de juiste overtuiging het recht aan de zijde te hebben'', aldus ''Indonesia'' in haar verslaggeving over de herdenking. Sprekers op de besloten morgenbijeenkomst waren Soehoenan Hamzah en ds. Kamu. Daarna brachten afgevaardigden van de Patindo, het Verbond van Indonesische Burgers en het Indo-Comité ''Vrij Indonesië'' de felicitaties van hun verenigingen met deze feestelijke gebeurtenis over. De aanwezigen besloten vervolgens tot het zenden van een brief aan de Indonesische regering, die hier is opgenomen.

De middagbijeenkomst stond ook open voor sympathiserende Nederlandse verenigingen. De vergadering werd geopend door P.I.-

Herdenking 1-jarig bestaan van de Indonesische Republiek

op Zaterdag 17 Augustus 1946

PROGRAMMA

's Morgens:

Feestelijke bijeenkomst van alle Indonesiërs in Nederland.
Plaats: Gebouw: Piccadilly, Plantage Middenlaan 24, Amsterdam.

's Middags:

Folkloristische optocht door Amsterdam

's Avonds:

8 uur: massa-vergadering op het IJsclubterrein.

's Nachts:

Nachtfeest, met een Indonesische kunstopvoering en bal na, in gebouw Piccadilly.

Komt allen op de massa-vergadering op het IJsclubterrein, waar naast Indonesiërs, ook Nederlanders het woord zullen voeren.

Neemt deel aan de folkloristische optocht.

Wij hopen U allen ook op het nachtfeest te zien.

Het Feestcomité.

Indonesia, 24-8-1946.

Brief aan de Indonesische Regering

Aan de Regering van de Repoeblik
Indonesia Djogjakarta

Wij Indonesiers in Nederland, op de Indonesische Vrijheidsdag, 17 Augustus 1946, in vergadering bijeen ter herdenking van het eenjarig bestaan van de Indonesische Republiek, geven hierbij uitdrukking aan onze vaste wil om getrouwelijk ons vaderland in haar strijd te dienen.

Wij beloven hierbij plechtig de strijd van het Indonesische volk ter verdediging van een vrije Indonesische Republiek te ondersteunen en voort te zetten.

Wij beloven hierbij plechtig ook buiten Indonesie onze eenheid te bewaren, en onze rijen hechter aan een te sluiten om alle aanvallen op de Indonesische Republiek van binnen als van buiten, te weerstaan.

Wij verklaren hierbij onze trouw aan de Regering van de Indonesische Republiek, die geleid door Z.E. Minister-President Soetan Sjahrir, het Indonesische Volk naar de vrije samenleving voert, gegrondvest op democratie en menselijkheid, gebonden door eenheid, welke haar uitdrukking vindt in een volksvertegenwoordiging en in het streven naar sociale rechtvaardigheid voor het gehele Indonesische volk.

Merdeka.

Barisan Repoeblik Indonesia.

Amsterdam, 17 Augustus 1946.

voorman Soeripno, die, aldus "Indonesia", zei "dat het bestaan van de Republiek door de tegenstanders eerst het 'incident Soekarno' genoemd, niet meer te ontkennen is". Hoewel de Nederlands-Republikeinse besprekingen waren vastgelopen hoopte Soeripno nog steeds dat de samenwerking met Nederland alsnog tot stand zou komen. Na Soeripno kreeg de hoofdredacteur van het dagblad "De Waarheid", Koejemans, het woord, die zijn rede zou eindigen met de door het blad met instemming aangehaalde woorden: "De Republiek zal nimmer ten onder gaan, omdat de vrijheid steeds sterker is gebleken dan de reactie". Dr. Verdoorn "zag in de eerste plaats de vestiging der Republiek als een concrete aanduiding der liquidatie van de koloniale verhouding". De woordvoerder namens de E.V.C., Blokzijl, "wees op den gemeenschappelijken vijand der Indonesische en Nederlandse arbeiders, n.l. het koloniale grootkapitaal". Na Blokzijl kregen nog een tweetal vertegenwoordigers van de A.N.J.V. en de vereniging "Vrij Spanje" het woord. "Tot slot", zo vervolgde het verslag "dankte R. Koesoemo Broto de sprekers voor hun medewerking en vertelde vol sarcasme het verhaal van den agent, die dien dag bij hem was gekomen, wegens klachten van enige mensen, waarom het hijsen ener 'Japanse' vlag (de rood-witte vlag, die uit het clubgebouw Indonesia wapperde) niet verboden werd. Spreker vroeg zich af hoe mensen, die niet eens een Indonesische vlag van een Japanse konden onderscheiden, in staat zouden zijn een oordeel over de Indonesische zaken te vellen." De dag werd afgesloten met een nachtvoorstelling in Cinema Royal, waar Indonesische dansen werden uitgevoerd en krontjongmuziek ten gehore werd gebracht.
"Indonesia" van 24 augustus plaatste een commentaar van Evie Poetiray bij de 17-augustus-viering. "Er is heel wat te doen geweest bij de viering van het éénjarig bestaan der Repoeblik Indonesia. Van reactionnaire zijde heeft men alles in het werk gesteld om deze dag aan de aandacht van het publiek te onttrekken. Wij hadden dit verwacht. Doch wij hebben desondanks voortgang gemaakt met onze voorbereidingen voor deze viering. Wij hebben alles gedaan, om deze dag tot de onze te maken. [...] Een verbod van de overheid dwarsboomde al onze plannen. Optocht en manifestatie werden afgelast. De Indonesiërs konden in democratisch Nederland niet in de openbaarheid uiting geven aan hun gevoelens van gepaste vreugde en trots over het feit, dat het Indonesische volk zelfstandig

een eind had gemaakt aan de koloniale verhouding." Dit verbod, in haar ogen "een aanranding van de democratie", had, zoals ze met genoegen constateerde, "protest uitgelokt in progressieve kringen van het Nederlandse volk". Ondanks dat had Poetiray toch haar bedenkingen. "Echter hadden wij in verband met onze herdenking ook meer positieve steun van progressief Nederland verwacht. Een verwachting, die wij baseerden op de band die wij gesmeed hebben in de bezettingsjaren, die achter ons liggen. Toen het ging om de verdediging van de democratie, hebben wij positief onze keus gedaan. Wij hebben ons geschaard in de rijen der Nederlandse vrijheidsstrijders en ons aandeel gehad in de strijd voor een vrij Nederland [...]. Wij hebben met onze Nederlandse vrienden het feest der bevrijding gevierd. Wij waren één in het verzet, wij waren één in de vreugde. En daarom waren wij er vast van overtuigd dat dit feest van het Indonesische volk door onze vrienden zou worden meegevierd. Want 17 augustus is de dag waarop progressief Nederland openlijk belijdenis kan doen van haar vreugde over de beëindiging der koloniale verhouding en haar vertrouwen in de democratische gezindheid van het Indonesische volk." Waar Evie Poetiray hier op duidt is niet meteen duidelijk. Het valt echter op dat bij de sprekers op de middagbijeenkomst van de officiële herdenking geen vertegenwoordigers van de V.N.I., de grote kranten als "Het Parool" of "Het Vrije Volk", een weekblad als bijvoorbeeld "Vrij Nederland" en de politieke partijen waren. Daartegenover staat echter dat "Indonesia" van 17 augustus - uiteraard geheel gewijd aan het eenjarig bestaan van de republiek - en "Indonesia" van 24 augustus de felicitaties van tal van verenigingen en organisaties uit binnen- en buitenland publiceerde. Hieronder waren ook de gelukwensen van de redacties van "Vrij Nederland", "De Waarheid" en "De Vrije Katheder", van de C.P.N., de V.N.I. en de E.V.C. Dr. Verdoorn, de zendingsarts, schreef een artikel à titre personel. Zo ook bijvoorbeeld de hoofdredacteur van "Het Parool" Van Heuven Goedhart en Henriette Roland Holst.

Uit het al aangehaalde vraaggesprek met Mas Slamet valt op te maken dat in ieder geval een deel van de Indonesiërs hun voortdurend verblijf in Nederland na de oorlog als "gedwongen" ervoer. In februari 1946 antwoordde de minister van overzeese gebiedsdelen Logemann op vragen van het lid van de Tweede Kamer Stokvis "in beginsel bereid te zijn de repatriëring te bevorderen van Indonesiërs eventueel met hun gezinnen, die thans in Nederland en elders verblijf houden, indien de betrokkenen hiertoe het verzoek doen". Net als in het geval van de Indonesische schepelingen, werd ook hier de moeilijkheid gevormd door het krappe aanbod aan scheepsruimte. "Voor het verkrijgen van reisgelegenheid op niet-Nederlandse schepen kan de minister zijn bemiddeling niet verlenen aangezien voor dit doel geen deviezen kunnen worden aangewend." Op 29 oktober meldde de "Nieuwe Rotterdamsche Courant" over de repatriëring: "Reeds eenige maanden is men bezig een mogelijkheid te zoeken om diegenen, die daartoe de wensch te kennen geven, naar Indië te laten terugkeeren. Thans wordt van officiële zijde medegedeeld, dat het eerste transport gereed is. Ongeveer 900 mannen, vrouwen en kinderen zullen aan het einde van de volgende maand met de 'Weltevreden' van de Rotterdamschen Lloyd de terugreis aanvaarden. De terugkeerende personen zijn verdeeld in twee categorieën, n.l. Indonesiërs (ongeveer driehonderd) en de in Indië gewortelden (ongeveer zeshonderd)."
"Indonesia" kwam op 19 oktober met het nieuws van de repatriëring. "Op papier, dat nog steeds geduldig is", schreef F.K.N. Harahap "staan de Indonesiërs hier te lande binnenkort naar Indonesië te repatriëren". "Nagenoeg allen" zouden van deze gelegenheid, "die naar wij hopen nu eens niet alleen een belofte zal blijken te zijn, gebruik willen maken". Met het vertrek van zovelen in het vooruitzicht organiseerde de V.N.I. op 11 en 12 oktober een tweedaags congres in Amsterdam waarbij de vertrekkenden een afscheidsmaal werd aangeboden. Dit afscheidscongres, waarvoor meer dan tweehonderd personen zich hadden opgegeven, was een groot succes, zo blijkt uit het verslag van Harahap in "Indonesia". De bijeenkomst begon op vrijdagmiddag met een gemeenschappelijke rijsttafel in een Amsterdams restaurant. Daarna verplaatste het gezelschap zich naar Krasnapolsky, waarna het eigenlijke congres een aanvang nam. De vergadering werd geleid door dr. Verdoorn, de vice-voorzitter van de vereniging. De eerste persoon die daarop het woord voerde was de journalist Joesoef Moedadalam, één der vertrekkenden. Het onderwerp van zijn rede was de "Samenwerking tussen progressieve Nederlanders en Indonesiërs". Hij betreurde het dat in het Nederlands-Indonesische conflict "druk en tegendruk de positieve elementen aan weerszijden maar al te goed naar de achtergrond vermochten te dringen". "De noodzaak van een hartelijke samenwerking", meende hij, "lag [...] in het feit dat progressieve Nederlanders en Indonesiërs inzien, dat in de na-oorlogse periode door de democratie geen kans moest worden gegeven aan het imperialisme". Hij riep "progressief Nederland" op om de Republik Indonesia te steunen. Daarbij benadrukte hij wat hij zag als "de keerzijde van de medaille, n.l. dat bij een in gebreke blijven hierin Nederland te allen tijde moet blijven aankloppen aan de

overkant van het water, waardoor een Anglo-Amerikaanse zeggenschap in Indonesië ten gevolge zal hebben een dieper verzonken liggen in 't koloniale moeras dan vóór de oorlog". De bijeenkomst op zaterdagmorgen onder voorzitterschap van de tweede vicevoorzitter Soenito was gereserveerd voor het afhandelen van zaken van huishoudelijke aard. J.W.E. Riemens, de "nestor van de vereniging", verzorgde de inleiding. "De revue eerst vullend met de huidige structurele bouwstoffen, liet spr. daarna de toekomstige elementen passeren, die het geheel zullen dienen te vervolmaken", aldus Harahap in zijn artikel. Centraal in de rede van Riemens stond de voorlichting via pers en radio. Daartoe diende binnen de vereniging zèlf een groot en stevig kader te worden gevormd. Het congres werd afgesloten met een middagbijeenkomst tijdens welke dr. Verdoorn en mr. Th.A. Fruin ieder een lezing hielden. Mr. Fruin, oud-adviseur van het Volkscredietwezen in Indonesië, behandelde "Het economisch aspect van het probleem". Dr. Verdoorn betoogde dat er overeenkomsten waren tussen de verzetsbewegingen, die er waren geweest in de tijdens de oorlog bezette landen en de nationale vrijheidsstrijd zoals die na de oorlog in verschillende gebieden in Zuidoost-Azië was ontbrand. De overeenkomsten waren volgens hem zowel psychologisch als structureel van aard. "Aan het einde van beider referaat", schreef Harahap, "ontspon zich een belangwekkend en enthousiast debat, dat den vertrekkenden Indonesiërs zeker nog lange tijd in het vaderland heugen zal".

In Indonesië vond op 15 juli 1946 in Makassar de gezagsoverdracht van de Britse aan de Nederlandse autoriteiten over Banka, Billiton, de Riouw-archipel, de Grote Oost en Borneo plaats. Daags daarop begon in het bergplaatsje Malino in de directe omgeving van Makassar een conferentie waarop vertegenwoordigers van de Nederlands-Indische regering en afgevaardigden uit al deze gebieden de toekomstige staatkundige vormgeving van Indonesië bespraken. De afgevaardigden stemden in met de opbouw van een Indonesische staat op federale grondslag. Daarbij zou tijdens een nog niet nader omschreven overgangsperiode intensief met de Nederlanders worden samengewerkt. Tijdens deze conferentie maakte dr. van Mook het plan bekend studiebeurzen uit te geven, "die toegekend zullen kunnen worden aan personen van alle landsaarden, maar waarvoor de landskinderen in het bijzonder in aanmerking zullen komen". De beurzen "zullen voor alle takken van universitaire opleiding beschikbaar worden gesteld, doch daarnaast ook voor de politiek-sociale studierichting en de diplomatiek consulaire diensten te Amsterdam, de hoogere technische vakscholen, zooals de Textielcursus te Enschede, de grafische vakschool te Utrecht, de ceramische school te Gouda, de landbouwschool te Deventer, de suikercursus te Amsterdam en de opleidingen voor boschbouw en vischcultuur. Alle kosten met inbegrip van die voor huisvesting en levensonderhoud zijn voor rekening van de regeering." Gegadigden konden zich aanmelden bij het departement van onderwijs.

Op 6 augustus waren er al zo'n 200 beursaanvragen binnengekomen; een aantal dat dagelijks met ongeveer 20 vermeerderde. Het meest populair bleken de opleidingen tot arts, jurist en technisch ingenieur. "Voor de opleiding tot landbouwingenieur, waaraan nu juist grote behoefte bestond waren nog maar weinig aanvragen binnengekomen", aldus de "Nieuwe Rotterdamsche Courant".

Enige weken na de conferentie kwamen sultan Hamid, die eerder als adviseur van Van Mook de Hoge-Veluwe-conferentie had bijgewoond en ook als afgevaardigde te Malino had meegeconfereerd en Soekawati, één der Balinese afgevaardigden te Malino, naar Nederland. Hun reis had tot doel de politieke toestand in Nederland te leren kennen en regering en volk van Nederland voor te lichten over de toestand in Indië, in het bijzonder de Malinoconferentie. Begin september gaven zij een persconferentie. Enige dagen later bezochten zij de minister van overzeese gebiedsdelen en de minister-president.

Inmiddels werden ook de besprekingen met de Republik Indonesia hervat. Op 14 september vertrokken vanaf Schiphol, mede uitgeleide gedaan door sultan Hamid en enige vertegenwoordigers van de V.N.I., drie commissarissen-generaal naar Djakarta. Voorzien van een speciaal regeringsmandaat zouden zij samen met luitenant-gouverneur-generaal Van Mook het overleg weer opvatten. De in de weken daarna gevoerde besprekingen leidden op 15 november tot de parafering van de overeenkomst van Linggadjati. Kort daarop keerde de commissie-generaal naar Nederland terug om de na lang en moeizaam onderhandelen tot stand gekomen ontwerp-overeenkomst toe te lichten.

Enige dagen na de parafering te Linggadjati bood een delegatie van de V.N.I. aan minister-president Beel een door meer dan 230.000 personen ondertekend petitionnement aan waarin werd aangedrongen op "een overeenkomst met een gelijkwaardig Indonesië, waarin de wezenlijke elementen van de democratie gewaarborgd worden en de Indonesische verlangens naar onafhankelijkheid worden bevredigd". Dit petitionnement, waarvan de voorbereiding aan vele mensen vele maanden werk had gegeven was gericht aan de minister-president en de beide voorzitters van de Kamers. Het werd door de drie leden van het dagelijks bestuur Van Heuven Goedhart, Soenito en Riemens overhandigd.

Uitnodigingskaart.

De terugkeer van twee leden van de commissie-generaal - het derde lid Van Poll was al eerder uit Djakarta vertrokken - op 26 november, vormde voor de V.N.I. het startpunt voor een nieuwe actie. De "Nieuwe Rotterdamsche Courant" schreef er op 27 november het volgende over: "Gisteravond om half zeven zijn op Schiphol ook de beide andere leden van de Commissie-generaal, de heeren Schermerhorn (v.h. premier) en De Boer aangekomen. Ter begroeting waren aanwezig de heer M. van Poll, vertegenwoordigers van de P.v.d.A., de Vereeniging Nederland-Indonesië, en de Perhimpoenan Indonesia. Namens de Ver. Nederland-Indonesië, speldde Mr. G.J. van Heuven Goedhart Prof. Schermerhorn een embleem, de eenheid tusschen Nederland en Indonesië voorstellend, op de borst. Voor de overige leden der C.-g. overhandigde hij aan den voorzitter der delegatie dergelijke speldjes. Dr. Loebis, van de Ver. Perhimpoenan Indonesia, hield een toespraak." De hier beschreven speld stelde de "brug" voor die de V.N.I. tussen Nederland en Indonesië wilde slaan. Hetzelfde embleem is terug te vinden op een affiche waarmee de V.N.I. belangstellenden opriep voor een algemene vergadering op 27 november in Amsterdam. De speldjesactie, onder andere bedoeld om de verenigingskas te spekken werd een financiële strop. De verkoop stagneerde en veel afdelingen bleven met hun voorraden zitten.

Op 4 december kwam de sultan van Deli per schip in Nederland aan. Zijne Hoogheid Toeankoe Osman Alsani Perkasa Alamsjah die in gezelschap was van een van zijn jongere broers, werd op de Sumatrakade in Amsterdam namens het ministerie van overzeese gebiedsdelen verwelkomd door zijn vroegere resident, G. van Gelder. Hij was speciaal naar het verre Nederland gereisd om, zoals de kranten berichtten, in overeenstemming met de wens van zijn het jaar tevoren overleden vader "zijn opwachting te maken bij de koningin en haar persoonlijk geluk te wenschen, dat zij na de bange jaren, in gezondheid temidden van haar volk vertoeft".

Korte tijd later vertrok de "Weltevreden" naar Indonesië. Daarmee kwam een einde aan het verblijf van het merendeel der politiek actieve Indonesiërs in ons land. Hun plaats werd ingenomen door de Malinostudenten, waarvan de eersten in het najaar in Nederland arriveerden. Het vertrek van zovelen had echter verstrekkende gevolgen voor het verenigingsleven. De uitgave van "Indonesia" bijvoorbeeld werd de laatste anderhalve maand van dat jaar stopgezet.

1947-1949: De afloop

Met het vertrek van de "Weltevreden" kwam praktisch een einde aan de uitgave van "Indonesia". In het nummer van 4 januari 1947, al uitgebracht in een kleiner formaat dan tot op dat ogenblik gebruikelijk was, deelde de administratie mee dat, "in verband met het vertrek van het grootste gedeelte der leden onzer organisatie naar Indonesië", vanaf november geen nummers waren verschenen. De week daarop verscheen het blad echter weer niet. Het laatste nummer is van 17 januari van dat jaar. Het niet-verschijnen van no. 22 was te wijten geweest aan een "technische storing", schreef de administratie in een korte mededeling. En hoopvol voegde men daaraan toe: "Hierbij geven wij onze abonné's nogmaals de verzekering dat wij alles in het werk stellen om ons blad regelmatig te laten uitkomen". Alle goede wil ten spijt, het werd het laatste nummer. Waarschijnlijk zal gebrek aan kader de oorzaak van het staken van de uitgave zijn geweest. Met

Soekawati.

"Indonesia" valt begin 1947 ook de belangrijkste bron van informatie over de Indonesiërs in Nederland weg.
Eind januari kwam Soekawati opnieuw naar Nederland. Hij was inmiddels president geworden van de kort tevoren opgerichte deelstaat Oost-Indonesië. Zijn vrouw en twee zoontjes vergezelden hem. Na zijn opwachting te hebben gemaakt bij de koningin, tijdens welk bezoek ook minister van overzeese gebiedsdelen Jonkman aanwezig was, bezocht hij minister van financiën Lieftinck waar hij de financieel-economische problemen van de nieuwe deelstaat besprak.
Soekawati benutte zijn verblijf om met vrouw en kinderen een kort bezoek aan Parijs te brengen. Op 18 februari werd op paleis Soestdijk prinses Maria Christina geboren. Twee dagen later, vlak voor hun terugreis, ging het echtpaar Soekawati nog op kraamvisite. De overige dagen van zijn bezoek besteedde de president aan het bezichtigen van een aantal grote bedrijven.
Op 25 maart werden eindelijk de akkoorden van Linggadjati officieel getekend. In deze overeenkomst verklaarden de Nederlandse regering en de regering van de Republik Indonesia onder andere te zullen samenwerken tot de spoedige vestiging van een "souvereine democratische staat op federatieve grondslag genaamd de Verenigde Staten van Indonesië". Wanneer echter zou blijken dat de bevolking van afzonderlijke gebiedsdelen niet of misschien nog niet tot die verenigde staten zou willen toetreden, dan zouden er mogelijkheden worden geschapen om voor die deelgebieden een bijzondere verhouding tot de federatie en het koninkrijk in het leven te roepen. Begin mei arriveerde zo in Nederland een delegatie van de Persatoean Timoer Besar (P.T.B. - Vereniging Grote Oost). Dit was een Oostindonesische politieke vereniging die haar aanhangers voornamelijk telde onder de bevolking van Ambon, Timor en Menado. De P.T.B. streefde naar een eigen status van deze gebieden binnen koninkrijksverband. Op 8 mei boden de delegatieleden P.J. de Fretes, D.J. Kaihatu en A.R. Wua koningin Wilhelmina een rekest aan. "In dit request", aldus krantenberichten hierover, "leggen de ondertekenaren sterk de nadruk, enerzijds op de verknochtheid van hun volken aan Nederland, anderzijds op hun afkeer van de republiek Indonesië. Zij geven te kennen noch tot een Republik Indonesia noch tot een Indonesische federatie te willen behoren, maar te willen zijn een gelijkwaardig deel van het rijk in Europa binnen het Nederlandse rijksverband."
Er zat intussen maar weinig schot in de besprekingen tussen Nederland en de Republik Indonesia over de praktische uitvoering van Linggadjati. Op 18 juni organiseerde de V.N.I., daarin gesteund door onder andere de C.P.N. en de P.I., een grote Indonesiëdemonstratie in de RAI in Amsterdam. Eén van de sprekers was Hoeroestiati Soebandrio, destijds lid van het parlement van de Republik Indonesia en echtgenote van de latere Indonesische minister. Volgens prof. Schermerhorn bedroeg het aantal aanwezigen op de bijeenkomst zeker tienduizend personen.
Toen na maandenlang praten de onderhandelingen over de uitvoering van de akkoorden zonder tastbare resultaten bleven en bestandsschendingen ondanks afspraken daarover steeds frequenter werden, zegde luitenant-gouverneur-generaal Van Mook op 20 juli de overeenkomsten op. Bezwerende woorden van Palar die nog op 11 juli in de Tweede Kamer in antwoord op een verklaring van minister-president Beel over het verloop van de onderhandelingen met de Republik ervoor pleitte om toch vooral te blijven "zoeken naar wat verenigt en niet naar wat scheidt" konden een militaire actie niet meer voorkomen. Op 21 juli vielen Nederlandse troepen de republiek binnen en al snel daarna was zeker tweederde van Java bezet gebied. De P.v.d.A. steunde het regeringsbeleid, dat ook door het partijbestuur werd onderschreven. Palar, lid van het partijbestuur, had tegengestemd, zo verklaarde hij later aan journalisten die hem daarnaar vroegen. Een en ander was voor hem reden om zowel zijn partijlidmaatschap op te zeggen als zijn Kamerzetel ter beschikking te stellen. Nog op 21 juli bracht hij de Kamervoorzitter schriftelijk van dit besluit op de hoogte. De tekst van Palars brief is terug te vinden in de Handelingen van de Tweede Kamer.
Het militair ingrijpen in Indonesië riep in Nederland heftige emoties op. Reacties van instemming zowel als protest klonken alom.

Op 22 juli organiseerde de V.N.I. in de Apollohal in Amsterdam een protestvergadering waar ook Palar sprak. Op 25 juli publiceerde een vijftal Indonesische verenigingen in Nederland een manifest waarin zij hun afkeuring over de acties uitspraken. Het tijdschrift "Criterium" bracht een speciaal Indonesiënummer uit. Ook Palar en mevrouw Soebandrio leverden hierin een bijdrage. Palars artikel, gedateerd 8 augustus 1947 en getiteld "Gezakt", bevatte een analyse van de politieke impasse van dat moment. Het relaas van Hoeroestiati Soebandrio, geschreven omstreeks eind juli-begin augustus, was veel directer en persoonlijker. Zo noteerde zij in haar bijdrage de ingrijpende gevolgen van de politieke activiteiten van haar en haar man voor het leven van haar vierjarig zoontje en haar grote ongerustheid nu in Malang waar hij verbleef zo hevig was gevochten.
Enige tijd later verliet Palar Nederland. Kort daarop werd hij de eerste Indonesische vertegenwoordiger bij de Verenigde Naties. Door het ingrijpen van de Veiligheidsraad die de strijdende partijen in Indonesië opriep om de wapens neer te leggen, werd de Indonesische kwestie op internationaal niveau gebracht. De onderhandelingen werden, ditmaal onder leiding van een Commissie van Goede Diensten, in het najaar weer hervat.
In januari 1948 kwam het tot een nieuw akkoord tussen Nederland en de Republik Indonesia. Het werd naar de naam van het schip waarop de betreffende stukken werden ondertekend Renville-overeenkomst genoemd.
In de loop van die maand januari begon in Den Haag de reeds lang aangekondigde rijksconferentie. Omdat de moeilijkheden in Indonesië nog steeds voortduurden ontbraken de Indonesische vertegenwoordigers. Er waren echter wel Indonesische waarnemers op deze Rijksconferentie met de West. Eén van de secretarissen ter conferentie was mr. Prajogo.
Het bezoek van deelstaatpresident Soekawati resulteerde in juni 1948 in een reis van twee Balinese zilversmeden naar ons land. Zij gaven niet alleen demonstraties van hun kunnen voor het Nederlandse publiek, maar bezochten ook een aantal zilverfabrieken om zich van de laatste technische ontwikkelingen op hun vakgebied op de hoogte te stellen. Omstreeks dezelfde tijd werd onder auspiciën van het ministerie van voorlichting van de deelstaat Oost-Indonesië een groot aantal schilderijen en tekeningen van Balinese kunstenaars ter expositie naar Nederland gezonden. De afdeling Indonesië van het Prins Bernhard Fonds stelde, ook in deze maand, *f* 10.000 ter beschikking voor de in Nederland studerende Indonesische studenten om hen in staat te stellen op ruimer schaal deel te nemen aan het geestelijke en culturele leven in ons land.
Intussen werd in Indonesië in de gebieden buiten de Republik Indonesia gestaag doorgewerkt aan de totstandkoming van de geplande federatie. In juli 1948 kwamen de staatshoofden en de eerste ministers van de tot op dat ogenblik gevormde deelgebieden in Bandoeng bijeen om te overleggen over de vorm en de bevoegdheden van een voorlopige regering. Op 4 augustus arriveerden een aantal afgevaardigden van de inmiddels in de Bijeenkomst voor Federaal Overleg (B.F.O.) verenigde gebieden op Schiphol. Het waren naast de inmiddels bekende sultan Hamid en Anak Agung gde Agung onder meer Adil Poeradiredja, mr. T. Bahrioen, mr. Abdul Malik en mr. Kosasih. Ze waren naar Nederland gereisd om het ter conferentie besprokene aan de regering toe te lichten, zo verklaarden ze aan de op Schiphol verzamelde verslaggevers. "Sultan Hamid II vertelde, dat de delegatie de reis naar Nederland op eigen initiatief heeft ondernomen", schreef de "Nieuwe Rotterdamsche Courant" op 5 augustus. "Men heeft het voornemen een week in Nederland te blijven. Later zullen enige gedelegeerden naar Nederland terugkeren om de jubileumfeesten bij te wonen." In deze maand vierde koningin Wilhelmina haar vijftigjarig regeringsjubileum.
Het "Indonesië-Bulletin", orgaan van de V.N.I. uitgegeven door de afdeling Den Haag, bracht in de maand augustus een opmerkelijk artikel waarin de oprichting van de Persatoean Pendoedoek Indonesia werd aangekondigd, een nieuwe vereniging niet te verwarren met het hier al eerder besproken V.I.B. Het artikel is opmerkelijk niet omdat het het minderhedenprobleem in Indonesië aansnijdt maar omdat het één van de weinige stukken is waarin de spanningen in de relatie tussen autochtone Indonesiërs en Indo-Chi-

Koningin Wilhelmina ontvangt in september 1947 een delegatie Indonesische padvinders, waarbij twee prauwen, gemaakt van kruidnagelen, worden overhandigd. Midden achter prins Bernhard.

nezen openlijk erkend worden. ''De vereniging Persatoean Pendoedoek Indonesia is opgericht om Chinezen en Indonesiërs in de gelegenheid te stellen om hun gemeenschappelijke problemen met elkaar te bespreken'', aldus Oey Tjeng Sit, de secretaris van het voorlopig bestuur van de P.P.I. ''Het is een bekend feit, dat beide groepen in moeilijkheden zijn verwikkeld.'' Een van de oorzaken daarvan was de verdeel-en-heers-politiek die de Nederlands-Indische regering in het verleden had gevoerd. Oey Tjeng Sit betreurde het ''dat er aan deze toeleg te veel is toegegeven'' en hij vervolgde: ''De strijd, die het Indonesische volk thans voert om zijn onafhankelijkheid te verkrijgen en te bevestigen achten wij rechtvaardig. Op grond hiervan zijn wij van mening, dat een oplossing van het minderhedenvraagstuk in Indonesië slechts gezocht kan worden binnen de grenzen van dit onafhankelijkheidsstreven. Daarbij stellen wij voorop, dat dit slechts geschieden kan in een democratische samenleving [...]. Het minderhedenvraagstuk in Indonesië vraagt om een oplossing, die noodzakelijkerwijs een compromis tussen de betrokken partijen vooronderstelt. Het scheppen van een gezonde samenleving zal ons voorwaarden stellen, waaraan wij zonder een grote mate van zelfbeheersing niet zullen kunnen voldoen. Tegenstellingen zal men hebben op te heffen met onderdrukking van alle rancunes. [...] Onaangename gebeurtenissen, waardoor het velen moeilijk valt om de dingen in hun ware verhoudingen te zien, mogen geen grondslag voor onze houding vormen. [...] Wij zullen de Indo-Chinezen duidelijk maken, ten eerste, dat hun plaats in de Indonesische maatschappij van hen eist, dat zij zowel de rechten als de plichten van die maatschappij hebben te aanvaarden, ten tweede, dat zij als staatsburgers van Indonesië het recht hebben om deze rechten en plichten mede te bepalen. De Indonesiërs zullen wij doen begrijpen, dat het voor een onafhankelijke Indonesische staat, welke vorm die ook krijgen zal, van het grootste belang is om ernstig met de problemen der minderheden rekening te houden.'' Het minderhedenprobleem zou hiermee uiteraard nog niet opgelost zijn. Het was één van de belangrijkste taken van de P.P.I. om een bijdrage tot die oplossing te leveren, aldus eindigde Oey Tjeng Sit zijn artikel.

Begin september verscheen er een al even opmerkelijk als lang artikel van de hand van de Indonesische schrijver Takdir Alisjahbana in het weekblad ''Vrij Nederland''. Het was gedateerd op 9 september en geschreven tijdens zijn verblijf in Nederland. Hoofdredacteur Van Randwijk verzorgde er een inleiding bij. Alisjahbana was een vooraanstaand republikein met vele contacten onder de Indonesische jeugd. Hoewel de conflicten tussen Nederland en de R.I. ook in zijn gezin hun tol eisten - tijdens zijn verblijf in Nederland raakte één van zijn zoons bij een schietpartij gewond - was zijn houding ten opzichte van de Nederlanders mild en verzoeningsgezind. In zijn twee pagina's lange artikel getiteld ''Een appèl aan het Nederlandse volk'' uitte Alisjahbana zijn bezorgdheid over de schaarse en eenzijdige berichten over de situatie in de republiek in de Nederlandse pers. Hij stelde de republikeinse visie op de ontwikkelingen hier tegenover en benadrukte dat zelfs de meest verzoeningsgezinde republikeinen niet konden ontkomen aan de indruk dat de Nederlandse machthebbers in Indonesië aan de Indonesische nationalisten geen keuze lieten: ''Welbewust ondermijnen ze niet alleen de positie van de achtereenvolgende republikeinse regeringen, die tot een accoord met de Nederlanders wensen te komen, maar drijven ze ook grote groepen van republikeinen òf naar het extremisme òf naar het uitzichtloze vandalisme''.

Toch zou het allemaal niet zo hoeven te gaan volgens Alisjahbana en hij verhaalde hoeveel belangstelling onder zijn republikeinse studenten bestond voor onderwijs door Nederlandse docenten en voor de studie van het Nederlands. Daarbij was hem tijdens zijn verblijf in Nederland opgevallen ''hoe kerngezond het echte Hollandse volk en zijn jonge generatie is, en hoe bereid het is mede te werken aan de opbouw van Indonesia onder nieuwe verhoudingen en idealen, waarvoor het zelf tijdens de Duitse bezetting de grootste offers heeft gebracht''. Nog tientallen jaren zeker en waarschijnlijk zelfs langer zouden Nederlanders in Indonesië emplooi kunnen vinden tot voordeel van zowel Nederland als Indonesië. En hij schreef verder: ''Maar om dat te kunnen is voor alles nodig, dat de Nederlander het huidige conflict met de republiek niet op de spits drijft, maar haar de volle gelegenheid geeft om zich waardig te laten oplossen in de nieuwe Indonesische staat [...]. En men hoede er zich voor de verzoenende elementen in de republiek, die naar mijn vaste overtuiging de overhand hebben, onnodig te verzwakken.'' Het gevaar van een nieuw Nederlands militair ingrijpen bestond echter steeds en Alisjahbana waarschuwde: ''wie nuchter nadenkt en in de toekomst durft te blikken, zal zeker tot de conclusie komen, dat successen niet zullen opwegen tegen de verwoestingen aan eigendommen en mensenlevens, die daarvan het onvermijdelijk gevolg zullen zijn, om niet te spreken van de wrok- en haatgevoelens, die daardoor opnieuw worden opgewekt en versterkt, en die voor altijd een belemmering zullen blijken te zijn voor een waarachtig samengaan van de beide volken, n.l. de enige mogelijkheid waarbij Nederlands intellect, Nederlandse energie en Nederlands kapitaal nog voor een reeks van jaren een belangrijke rol zullen

De Indonesische delegatie op weg naar de Nieuwe Kerk te Amsterdam bij de inhuldiging van koning Juliana.

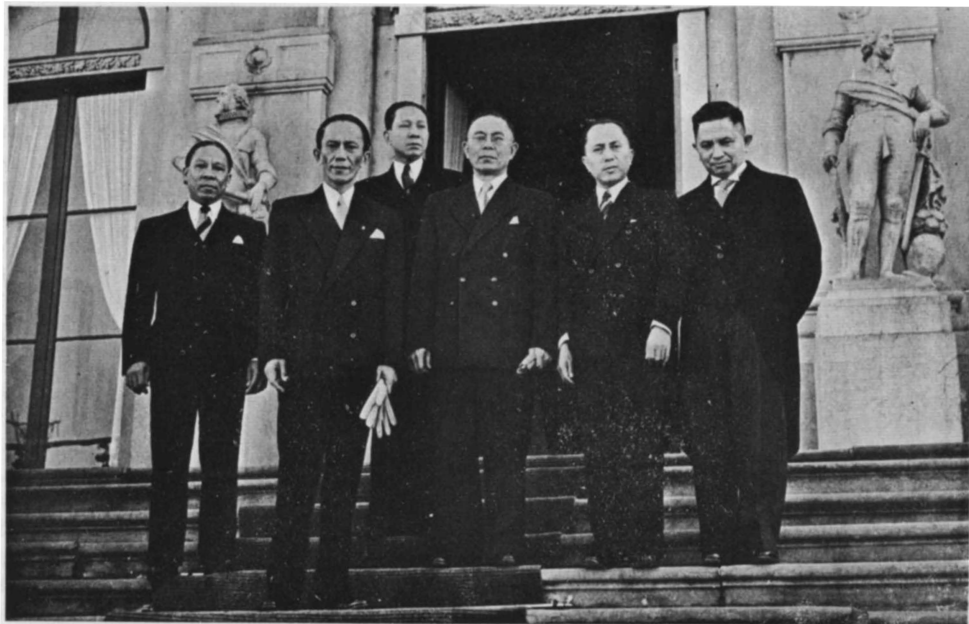
kunnen spelen in Indonesia [...]. Door zijn economische, financiële, militaire en intellectuele apparaat heeft Nederland het in zijn macht in welke richting de komende dagen de Indonesische revolutie zal worden gestuwd [...]. Het is nog niet te laat voor het Nederlandse volk om zijn invloed in de goede richting aan te wenden. Maar als het nog talmt [...] zou het te laat kunnen zijn." En hij besloot: "Ik hoop, dat het Nederlandse volk [...] in staat zal zijn [...] zich van zijn beste kant te laten zien als een van de oudste bolwerken van democratie en vrijheid in Europa. Want daar valt in Indonesia waarlijk wat groots te verrichten, zowel voor de Indonesiër als voor de Hollander, waaraan de wereld een voorbeeld zal kunnen nemen."

Kort na haar vijftigjarig regeringsjubileum deed koningin Wilhelmina afstand van de troon. De inhuldiging van koningin Juliana had begin september plaats. In verband met haar aanstaande inhuldiging als koningin legde - toen nog - prinses Juliana op 7 augustus haar werkzaamheden als voorzitster van het Nederlandse Rode Kruis neer. Dit gebeurde tijdens een plechtige vergadering in Apeldoorn, waar ook een aantal leden van het Nederlandse Rode Kruis, afdeling Indonesië aanwezig waren. Het waren F.J. Nainggolan en Siti Mirjam, die op doorreis waren naar een internationale Rode-Kruisconferentie in Stockholm. Na afloop van de vergadering sprak de prinses enige tijd met hèn. "Oost en West" schreef over wat officieel heette "de deputatie van Indonesië ter gelegenheid van het regeeringsjubileum van Hare Majesteit Koningin Wilhelmina en de inhuldiging van Koningin Juliana" - waarin de Republik Indonesia niet was vertegenwoordigd - "Zeker hebben wij allen smartelijk beseft, dat niet geheel Indië zich had doen vertegenwoordigen - maar het is een belangrijk feit, dat het gehele niet-republikeinse deel van Indië wèl vertegenwoordigd was". De deputatie bestond uit afgevaardigden van de Voorlopige Federale Regering en van de verschillende deelstaten en zelfstandige deelgebieden-in-oprichting. Padang was vertegenwoordigd door zijn burgemeester dr. Hakim en Nieuw-Guinea door de bestuursassistent Joenoes Mallo. Verder waren er afgevaardigden van de verschillende etnische minderheden: de Arabieren, de Chinezen, de Indo-Europeanen en de Nederlanders. Ook het KNIL had een aantal vertegenwoordigers gezonden. Hiervoor waren naast een aantal Nederlandse officieren de Menadonees H.J. Irot, sergeant en ridder Militaire Willems Orde, de Ambonese korporaal en drager van het Bronzen Kruis S. Matahelemoal en de sergeant Tatang Wahjoe naar ons land gekomen. Op 7 september ontving koningin Juliana "met groot ceremonieel", zoals de kranten in die dagen schreven, in het Koninklijk Paleis op de Dam de volledige deputaties.

Het verblijf in Nederland van de B.F.O.-afgevaardigden in die dagen gaf gelegenheid tot uitgebreid politiek overleg met de Nederlandse regering. De Indische regering onder leiding van luitenant-gouverneur-generaal Van Mook, die zich met zeven van zijn hoogste ambtenaren eveneens in Den Haag bevond,

werd daarbij gepasseerd. Van Mook was "moeilijk" komen te liggen in Den Haag en de nieuwe minister van overzeese gebiedsdelen Sassen - en deze niet alleen - wilde eigenlijk wel van hem af. Omstreeks half augustus al had de minister hem voorgesteld om af te treden. Na een aantal misverstanden en wrijvingen diende Van Mook op 11 oktober inderdaad zijn ontslag in. In dezelfde tijd werd in Den Haag opnieuw druk politiek overleg gevoerd tussen een delegatie van de B.F.O. en de Nederlandse regering. De delegatie, waartoe ook nu weer Anak Agung en sultan Hamid II behoorden, vertrok midden oktober weer huiswaarts. 28 Oktober arriveerde de plaatsvervangend luitenant-gouverneur-generaal en voorzitter van de Nederlandse delegatie bij de onderhandelingen met de Republik Indonesia Raden Abdoelkadir Widjojoatmodjo in ons land. Het doel van zijn bezoek was de bespreking van de algemene situatie in Indonesië. Abdoelkadir had echter inmiddels evenals Van Mook zijn ontslag ingediend en ook over die ontslagaanvrage zou worden gesproken. De duur van zijn verblijf was vooralsnog onbekend. Op 17 november kreeg Abdoelkadir "op zijn verzoek op de meest eervolle wijze" ontslag als voorzitter van de Nederlandse onderhandelingsdelegatie, ingaande per 1 november.
Intussen waren de in maart hervatte onderhandelingen met de Republik Indonesia in de zomer van 1948 opnieuw in een impasse geraakt. In december liepen de besprekingen uiteindelijk volledig vast. Omdat het overleg met de in de B.F.O. verenigde gebieden inmiddels wèl tot resultaten had geleid, liet de Nederlandse delegatie de Commissie van Goede Diensten van de Veiligheidsraad daarop weten over te zullen gaan tot de vorming van een federale interimregering buiten de republiek om. Een poging van Hatta om de onderhandelingen opnieuw op gang te brengen liep op niets uit. Op 18 december om twaalf uur 's nachts zegde Nederland de bestandsovereenkomst van 17 januari 1948 op. Kort daarop begon de tweede politionele actie. Militair gezien was deze actie een groot succes. Djokjakarta, de republikeinse hoofdstad, was al spoedig bezet en de republikeinse leiders werden gevangen genomen. De politieke gevolgen echter kwamen voor Nederland hard aan. Op 24 december nam de Veiligheidsraad een resolutie aan waarin staking van de vijandelijkheden en vrijlating van de gevangengenomen republikeinse leiders werd geboden. De B.F.O. keurde het militair ingrijpen af en weigerde mee te werken aan de instelling van een interimregering wanneer de republiek daar niet bij zou worden betrokken. De republikeinse leiders lieten al spoedig weten pas nà hun terugkeer in Djokja met de B.F.O. te willen gaan praten. In januari 1949 nam de Veiligheidsraad een resolutie aan waarin de Nederlandse regering opnieuw werd opgeroepen de militaire operaties te staken, de republikeinse leiders in vrijheid te stellen en hun terugkeer naar Djokja mogelijk te maken. Nieuw was daarbij dat zij de republikeinse regering alle faciliteiten zou moeten verlenen welke noodzakelijk waren voor een goede uitoefening van het bestuur in Djokja en omgeving.
Op 3 februari bracht de G.P.P.I. - de Gaboengan Perkoempoelan-Perkoempoelan Indonesia - een overkoepelend orgaan waarin de P.I., de V.I.B., de Perkoempoelan Islam, de Persatoean Pendoedoek Indonesia, de Perserikatan Keristen Indonesia en de Roekoen Peladjar Indonesia in Nederland samenwerkten, een verklaring uit. De tekst daarvan luidde als volgt:
"In verband met de resolutie, waartoe de Veiligheidsraad op 28 januari j.l. is gekomen betreffende het Nederlands-Indonesische geschil verklaart de Gabungan Perkumpulan Perkumpulan Indonesia (G.P.P.I.) dat er geen recht en orde mogelijk zijn zolang zich op het gebied van de Republik Indonesia nog Nederlandse troepen bevinden.
De Gabungan Perkumpulan Perkumpulan Indonesia (G.P.P.I.) verklaart ook dat onderhandelingen slechts mogelijk zijn na terugtrekking van de Nederlandse troepen uit het gehele Republikeins gebied en niet dan op basis van de erkenning van de Republik Indonesia zoals deze is geproclameerd op 17 augustus 1945.
De G.P.P.I. is ervan overtuigd dat het Indonesische volk het bovenstaande zal weten te verwezenlijken en roept alle Indonesiërs op om de vrijheidsstrijd van het Indonesische volk op bovengenoemde grondslagen en alle fronten te steunen."
Mede onder invloed van de heftige reacties op het militair ingrijpen formuleerde de Nederlandse regering in de weken daarop een aantal nieuwe voorstellen die ten doel hadden de impasse in de Indonesische verhoudingen te doorbreken en de politieke besprekingen opnieuw op gang te brengen. Eind februari nodigde zij federalisten en republikeinen uit deel te nemen aan een Ronde-Tafel-Conferentie (R.T.C.) om over een spoedige souvereiniteitsoverdracht te praten. Toen in maart de Indonesische kwestie opnieuw in de Veiligheidsraad aan de orde kwam werden de nieuwe Nederlandse voorstellen met instemming begroet. De raad bleef echter vasthouden aan de eisen van haar resolutie van 28 januari waaraan Nederland nog steeds niet had voldaan. In april begonnen een Nederlandse en een Republikeinse delegatie in Djakarta aan een nieuwe reeks besprekingen die ten doel hadden de barrières die een R.T.C. nog in de weg stonden uit de weg te ruimen. Begin mei werden deze onderhandelingen met succes afgesloten. Nederland accepteerde daar-

De Indonesische delegatie van het Komité Ketatanegaraan Minahassa na de ontvangst door de koningin op paleis Huis ten Bosch.

bij de terugkeer van de republikeinse leiders naar Djokja. Kort daarop begon in Djakarta een voorbereidende conferentie voor de R.T.C., waaraan nu ook de B.F.O. deelnam. Nadat op 22 juni over de belangrijkste punten overeenstemming was bereikt en de agenda was vastgesteld begon op 23 augustus onder Nederlands voorzitterschap in Den Haag de lang verwachte conferentie. Deze heeft tot 2 november geduurd.

De R.T.C. bracht vele Indonesiërs naar ons land. Daar waren in de eerste plaats de leden van de beide Indonesische delegaties met hun medewerkers, de republikeinse onder leiding van Mohammad Hatta en de B.F.O. onder leiding van sultan Hamid II. De republikeinse delegatie werd ondergebracht in het Palace Hotel in Scheveningen. Voor de andere delegaties en de leden van de Commissie van Goede Diensten en hun medewerkers waren behalve in het Kurhaus kamers gereserveerd in een tweetal hotels met toepasselijke namen als Hotel des Indes en Bali-Hotel. Vertegenwoordigers van de Indonesische pers hadden hun verblijfplaats veelal in de naaste omgeving. Ook vertegenwoordigers van verschillende minderheidsgroeperingen in Indonesië waren naar Nederland gekomen. Een delegatie van de K.K.M., afkorting van Komité Ketatanegaraan Minahassa (Comité voor de Staatsregeling van de Minahassa), bestaande uit dr. S.J. Warouw, prof. dr. J.C. Engelen, E.D. Dengah, mr. K.K. Ranti, G. Rampen en G.M.A. Inkiriwang, bezocht koningin Juliana op paleis Huis ten Bosch. Ook een delegatie van de P.T.B., de Persatoean Timoer Besar, was naar Nederland afgereisd. De P.T.B. werkte voor de gelegenheid samen met de Twapro. Dit was een van oorsprong eveneens Minahassische vereniging die streefde naar aansluiting van een aantal gebieden in Oost-Indonesië als twaalfde provincie bij Nederland. De gecombineerde P.T.B./Twapro-delegatie bestond uit L. Polhaupessy, K.J. Vigeleyn Nikijuluw, D.H. Undap en D.P. Zacharias. Evenals de afgevaardigden van de K.K.M. weigerden de vertegenwoordigers van de P.T.B. en de Twapro als verdedigers van zogenaamde "Waardevolle Belangen" door een daartoe ingestelde commissie ter conferentie te worden ontvangen. Ze meenden namelijk recht te hebben op een eigen plaats aan de onderhandelingstafel. Hun stem zou daarom ter conferentie niet worden gehoord. Wèl echter daarbuiten. De afvaardiging van de K.K.M. bijvoorbeeld organiseerde een persconferentie in de Haagse Pulchri Studio waar zij haar standpunten uiteenzette. Op 22 september vond een dergelijke bijeenkomst in Arnhem plaats. Ook in een aantal andere steden werden openbare vergaderingen belegd. Oost-Indonesië en daarmee de Minahassa werd overigens officieel ter R.T.C. vertegenwoordigd door de Oostindonesische afgevaardigden in de B.F.O.-delegatie.

De V.N.I. had een werkcomité voor de R.T.C. ingesteld. Begin september organiseerde men een bijeenkomst ter begroeting van de leden van de republikeinse delegatie en hun medewerkers in Den Haag. Leden van deze delegatie gaven later de wens te kennen graag een weekend of een dag bij een Nederlandse familie te willen doorbrengen. Bij voorkeur bij families die een van hen afwijkende politieke mening hadden met betrekking tot Indonesië. De bedoeling was, aldus de V.N.I. in een rondschrijven aan de leden, "het Nederlandse milieu te leren kennen en elkaar door het gesprek beter te begrijpen". De vereniging nodigde meermalen Indonesische delegatieleden uit om op voorlichtings-

Echtgenotes van Indonesische delegatieleden, onder wie als vierde en vijfde van links mw. Hatta en mw. Ali Sastroadmidjojo.

bijeenkomsten te komen spreken. De Ambonese journalist E.U. Pupella, hoofdredacteur van de republikeinse krant "Masa" op Ambon, hield een lezing die de politieke verhoudingen op dat eiland tot onderwerp had. Mevrouw Leimena, de vrouw van de republikeinse minister van gezondheid, ontving eveneens een dergelijke uitnodiging. Sommige Indonesiërs waren namelijk samen met hun echtgenote naar Nederland gereisd. Zo was mevrouw Leimena naar Nederland gekomen op uitnodiging van de Christen Jonge Vrouwen Federatie, die op die manier contacten hoopte te leggen tussen Christelijke vrouwen in Nederland en Indonesië. "Oost en West" interviewde een paar van deze vrouwen vlak voor hun vertrek na afloop van de conferentie. Het waren mevrouw Hatta, mevrouw Soepomo, de echtgenote van de republikeinse minister van justitie, mevrouw Ali Sastroadmidjojo, die getrouwd was met de republikeinse minister van onderwijs, mevrouw Maramis, de echtgenote van de republikeinse gezant in New Delhi, en mevrouw Darmasetiawan, de vrouw van de adviseur voor buitenlandse zaken van delegatieleider Hatta. Mejuffrouw T.I. Soekonto was de secretaresse van de republikeinse delegatie. "Zij vormden een kleurig gezelschap en toen zij kort voor hun vertrek voor het Kurhaus werden gefotografeerd vertelden zij dat zij de maanden in Nederland aangenaam en interessant hadden gevonden", meldde het blad. En men vervolgde: "De Indonesische dames hebben het zeer druk gehad; veel tijd kosten de officiële bezoeken, de thee- en cocktail parties bij officiële persoonlijkheden en ambassadeurs, de diners en de recepties, terwijl ook veel excursies in Nederland werden gemaakt". Vormden hun dames in sarong en kebaya een "kleurig gezelschap", tot teleurstelling van vele nieuwsgierige Nederlanders die daarvoor speciaal naar het Binnenhof waren getogen, waren de delegatieleden zelf vrijwel steeds westers gekleed. Eén der kranten uit die dagen schreef er het volgende over:
"Tot diepe teleurstelling van de honderden die zich [...] verdrongen rond en op het Binnenhof te Den Haag, in de verwachting getuigen te zijn van Oosterse pracht en praal bij de opening van de Ronde Tafel Conferentie, kwamen bijna alle republikeinse en federalistische gedelegeerden naar de Ridderzaal gekleed in een simpel Westers colbert-costuum. Vroeger kwamen de Indonesische groten op hoogtijdagen naar Nederland en verschenen voor het forum in hun kleurige adatgewaden en spraken Nederlands. Thans togen zij naar de R.T.C. in een kleurloos colbertje en spraken de Bahasa Indonesia. Ook hier dus: de keer der tijden!"
Na de eerste algemene zitting op 23 augustus splitsten de delegaties zich op in een aantal commissies die de taak kregen zich over verschillende deelproblemen te buigen. Er werden in totaal vijf van deze commissies gevormd. Zij behandelden respectievelijk de staatkundige, de financiële en economische, de militaire, culturele en sociale aangelegenheden. Belangrijker dan deze vijf was echter de centrale commissie die bestond uit de voorzitters, de vice-voorzitters en de oudste leden van de drie delegaties en de volledige Commissie van Goede Diensten. De commissie voor de behandeling van de "Waardevolle Belangen" waarover in het voorgaande werd gesproken was een subcommissie van deze centrale commissie.
De onderhandelingen die in het begin nog redelijk vlot verliepen, voornamelijk omdat de werkelijke grote problemen toen nog even vooruit konden worden geschoven, werden gaandeweg moeizamer. De pers klaagde omdat er maar zo weinig over het verloop van de besprekingen naar buiten kwam. Over de officiële communiques was men vanwege hun nietszeggendheid maar slecht te spreken. Toen een deel der delegatieleden voor een aantal dagen naar de Hoge Vuursche vertrok om daar in alle rust een oplossing te zoeken voor de financiële en economische problemen werd dat in de kranten dan ook breed uitgemeten. Datzelfde gebeurde toen de centrale commissie in de loop van september eveneens voor enkele dagen vertrok naar het Belgische Namen om in het Château de Na-

REPUBLIK INDONESIA SARIKAT
PERDANA MENTERI

Aan diner, in de Trêveszaal door de Nederlandse Regering aangeboden aan de Indonesische delegatie. 28 Dec. 1949.

Hooggeachte gastheer,

Ik mag beginnen met in de eerste plaats U en de Nederlandse Regering van harte danken voor de vriendelijke ontvangst en voor de gastvrijheid, die wij ook in deze dagen in Uw land mogen genieten.

Een historische daad is verricht, welke van beslissende betekenis is voor het leven van onze beide landen en volkeren, namelijk de overdracht van souvereiniteit over Indonesië van Nederland aan de R.I.S. De Republik Indonesia Sarikat is hiermede geworden een vrije en souvereine staat en komt in een nieuwe verhouding te staan met het Koninkrijk der Nederlanden.

Hierdoor is een groote vreugde gekomen in mijn hart en in dat van mijn volk, omdat het nu plukt de padi, die het zelf geplant heeft. Er zal echter nog veel arbeid verricht moeten worden. De padi moet nog vervoerd worden naar de schuren en moet nog gestampt worden, eer dat de rijst daar is, dat zij als voedsel het volk die krachten geven kan, dat het behoeft voor zijn leven en voor zijn werk.

Een ding staat echter voor ons vast. Onze nieuwe staat zal zijn een rechts- en cultuurstaat, een staat waar recht en vrede en arbeid voor de beschaving richtsnoer zullen zijn!

Ik ben er van overtuigd, dat er ook in Uw hart vreugde zal zijn over het feit, dat het conflict dat Nederland en Indonesië van elkaar gescheiden hield, niet geëindigd is met geweld en chaos, maar dat het geëindigd

REPUBLIK INDONESIA SARIKAT
PERDANA MENTERI

is met de creatie van nieuwe en vriendschappelijke banden tussen de beide landen. Onze beide volkeren zullen op voet van vrijheid, vrijwilligheid en vriendschap elkaar tegemoet treden en daarmee aan de Unie-plant die voorwaarden schenken die zij voor haar wasdom behoeft.

Het moge al waar zijn, dat aan beide kanten er groepen zijn, die niet ten volle instemmen kunnen met wat tot stand is gebracht, het is en blijft echter onze heilige overtuiging, dat de gekozen weg de beste weg is voor de vrede en welvaart van onze beide volkeren en van de ganse wereld.

Het schip van de Republik Indonesia Serikat begint haar vaart op de wereldzee. Wij zijn ons bewust van de gevaren. Met vereende krachten zullen wij het sturen naar de haven van vrede en welvaart.

Was het in den verleden tijd zo dat de Nederlanders na gedanen arbeid dankbaar terug zagen naar hetgeen zij beleefd en gewrocht hadden, het is onze innige hoop, dat in de komende tijd de Nederlanders, die in de nieuwe verhoudingen ons helpen zullen in ons werk, eveneens na gedane arbeid in Indonesië datzelfde gevoel in hun hart mogen hebben namelijk dat zij oprecht hebben medegewerkt aan de opbouw van het nieuwe en vrije Indonesië

Ik dank U.

Hatta
28.12.49

mur rustig en in afzondering overleg te plegen over een aantal moeilijke kwesties. De pers was uiteraard aanwezig maar over het verloop van de onderhandelingen werden vrijwel geen gegevens verstrekt. En dus beperkte men zich in de verslaggeving tot speculaties en ... nieuws over de hemdsmouwen en de rode slipover van sultan Hamid. Gelukkig echter voor de pers werd er in deze maanden niet alleen maar geconfereerd. Niet alleen hun dames, ook de vele delegatieleden zelf - tijdens de openingszitting van de conferentie hadden er zestig gezeten aan de grote ovale tafel in de Ridderzaal, terwijl achter hen nog eens honderdzestig andere delegatieleden en adviseurs hadden plaatsgenomen - hadden representatieve verplichtingen. Begin september ontvingen koningin Juliana en prins Bernhard hen op de thee in paleis Noordeinde. Op 29 september waren zij bij de Tweede Kamer te gast. De Nederlandse regering bood de delegatieleden een receptie aan. Ook maakten zij tal van excursies in het land. In Amsterdam bijvoorbeeld bezochten zij het Rijksmuseum en maakten de traditionele rondvaart door de havens. Ook hier bood het gemeentebestuur een receptie aan. Een aantal delegatieleden bezocht Hilversum, anderen gingen kijken in de steenkolenmijnen in Limburg. Voor veel Indonesiërs was dit hun eerste bezoek aan Nederland. En veelzeggend voor de sfeer tijdens al deze uitstapjes was de opmerking die een van de aanwezige journalisten uit de mond van één van hen optekende: "Je merkt hier nauwelijks dat je onder Nederlanders bent".

Eind oktober parafeerden de beide Indonesische delegaties in het Kurhaus de voorlopige grondwet van de Republik Indonesia Serikat, de Verenigde Staten van Indonesië, zoals de naam van de nieuw te vormen staat zou zijn. Na lange en moeizame onderhandelingen waarbij het er dikwijls om spande en waarbij de hulp van de Commissie van Goede Diensten veelvuldig werd ingeroepen, konden de onderhandelingen begin november toch met succes worden beëindigd. Tijdens de tweede en laatste plenaire vergadering op 2 november werden de resultaten, vastgelegd in een mantelresolutie met bijbehorende overeenkomsten en briefwisselingen, met algemene stemmen aanvaard. Na tekening van de stukken door de voorzitters van de delegaties, de leden van de Commissie van Goede Diensten en de secretaris-generaal en de voorzitter van de R.T.C. werd de conferentie gesloten.

In de daarop volgende weken legden de delegaties de onderhandelingsresultaten ter goedkeuring voor aan de volksvertegenwoordigingen in de door hun vertegenwoordigde gebieden. Toen die hun toestemming eenmaal hadden gegeven, stond niets een formele soevereiniteitsoverdracht meer in de weg. Deze had plaats op 27 december in het Paleis op de

Tekst van de rede van Hatta, 28-12-1949.

Het vertrek van Hatta en echtgenote na de Ronde-Tafel-Conferentie.

Dam in Amsterdam. Tijdens de bijeenkomst waarvoor opnieuw een Indonesische delegatie, ditmaal bestaande uit een vertegenwoordiging van de inmiddels gevormde regering van de Verenigde Staten van Indonesië onder leiding van de nieuwe premier en minister van buitenlandse zaken Hatta, was overgevlogen, werd een drietal stukken ondertekend. Het eerste was een protocol waarin het Koninkrijk der Nederlanden en de Republiek van de Verenigde Staten van Indonesië verklaarden de resultaten van de R.T.C. te aanvaarden en waarin de Indonesische delegatie bevoegd werd verklaard de Republiek van de Verenigde Staten van Indonesië te vertegenwoordigen. Dit protocol werd ondertekend door de Nederlandse premier Drees en door premier Hatta. Het tweede stuk dat hierna werd getekend door koningin Juliana en vervolgens werd gecontrasigneerd door alle Nederlandse ministers was een "Acte van Bevestiging". Hiermee erkende Nederland de nieuwe rechtsorde zoals die intussen in Indonesië in het leven was geroepen. Het belangrijkste stuk was echter de "Acte van Soevereiniteitsoverdracht en Erkenning". Het werd ondertekend door koningin Juliana, alle Nederlandse ministers en door de belangrijkste Indonesische delegatieleden. Alvorens delegatieleider Hatta de akte tekende legde hij de volgende verklaring af:
"Uwe Majesteit, het is mij als leider van de delegatie van de Republiek der Verenigde Staten van Indonesië een grote eer en een waar genoegen, hierbij namens de Republiek der Verenigde Staten van Indonesië, de soevereiniteit over Indonesië te aanvaarden, op de voet van de zoëven door de secretaris der Nederlandse delegatie voorgelezen acte van soevereiniteitsoverdracht. Ik koester de hoop dat de betrekkingen tussen beide landen, welke hierdoor in de Unie verbonden, op een voet van volkomen gelijkheid, vrijheid en vrijwilligheid zijn komen te staan,

zich zullen ontwikkelen in die zin, welke zal leiden tot de welvaart en geluk van onze beide volkeren." Daarna ondertekende ook hij. Met de soevereiniteitsoverdracht kwam in december 1949 een einde aan de koloniale verhouding tussen Nederland en Indonesië. In Nederlandse ogen tenminste. De Indonesiërs dachten er nog wat anders over. Want al was de Indonesische republiek in federale vorm dan eindelijk tot stand gekomen en al werd deze internationaal erkend, voor Nieuw-Guinea, dat volgens Indonesisch standpunt onlosmakelijk met Indonesië was verbonden, was geen definitieve oplossing gevonden. En het zou nog twaalf jaar duren vóór ook die zaak zou zijn opgelost.

Verantwoording

1600-1898

De gegevens voor dit hoofdstuk zijn grotendeels verzameld uit verspreide tijdschriftartikelen en uit korte verwijzingen in grote(re) bronnenpublikaties of overzichtswerken. Tot deze laatste categorie behoren het dertiendelige "De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië" (1862-1888), "Jan Pietersz. Coen; Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië" (7 delen, 1919-1953) en het "Nederlandsch-Indisch Plakaatboek" (17 delen, 1885-1900). Voorzover nog niet in de tekst vermeld volgen hieronder een aantal literatuurverwijzingen.

Het Atjehse gezantschap. J.J.F. Wap publiceerde in 1862 een boekje hierover: "Het gezantschap van den Sultan van Achin - 1602 - aan prins Maurits van Nassau en de oud-Nederlandsche Republiek". Nadien schreven J. de Vries, zoals in de tekst vermeld, F. de Bas in Inter-Ocean (1925) en A. Hallema in Tropisch Nederland (1933) hierover.

Ambonese kinderen. Valentijn schreef hierover in zijn "Oud en Nieuw Oost-Indiën" (1724, 1726). Ook in C.A.L. van Troostenburg de Bruyn, "De Hervormde Kerk in Nederlandsch Oost-Indië onder de Oost-Indische Compagnie (1602-1795)" (1884) is verspreide informatie te vinden. Specifiek hierover schreven J.H.J. Laats (Indische Gids, 1892), S. Kalff (Oedaya, 1924, 1928) en F.W. Stapel (Oost en West, 1951).

Slaven. Het aangehaalde proefschrift van F. Lequin, "Het personeel van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie in Azië in de achttiende eeuw, meer in het bijzonder in de vestiging Bengalen" (1982) bevat een aantal gegevens, naast de al genoemde overzichtswerken. Dit werd aangevuld met gegevens uit het notariële archief van Amsterdam.

Raden Saleh. Een volledige biografie van deze schilder bestaat niet. Aanzetten daartoe zijn te vinden in J. de Loos-Haaxman, "Verlaat Rapport Indië" (1968) en haar artikel "Raden Saleh in Den Haag", Jaarboek Die Haghe, 1965. Harsja Bachtiar's paper "Raden Saleh: aristocrat, painter, and scientist" werd gebundeld in: "Papers of the Dutch-Indonesian Historical Conference, May 1976" (1978). Verder zijn het vermelden waard: een overzichtsartikel van H.M.F.C. ten Kate over Oost- en Westindische schilders in Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde (1913) en artikelen over Raden Saleh zelf van S. Kalff (Eigen Haard, 1909; Indië, 1923; De Indische Verlofganger, 16-10-1925, 13-11-1925 en 17-7-1931), Noto Soeroto (Het Nederlandsch-Indische Huis Oud en Nieuw, 1914), G.G. van der Kop (De Taak, 24-1-1920), G.B.J. van Heuven (Indische Gids, 1930) en H.J. de Graaf (Moesson, 1978).

Kwekelingen. Over Kadjo bevat Handelingen en Geschriften van het Indisch Genootschap (1859) de vermelde gegevens. Raden Moentajib Moeda's reisverhaal werd in 1879 in het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië besproken. J.H. Abendanon schreef uitgebreid over Ismangoen Danoe Winoto in Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw (februari 1919), J. Oudemans schreef een in memoriam in Tijdschrift voor het Binnenlandsch Bestuur (1895). Basyral Hamidy Harahap publiceerde twee aanzetten tot een biografie van Willem Iskander, "Si bulus-bulus, si rumbuk-rumbuk" (1976) en "103 Tahun wafatnya Willem Iskander" (1979). G.H. van Soest schreef over Iskander in Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië (1876, 1877); S. Kalff deed dat in Oedaya (1929). In algemene zin bevat H. Sutherland, "The Making of a Bureaucratic Elite" (1979) nuttige informatie.

Wereldtentoonstelling. De gids van Eerlich van Gogh verscheen onder de titel "De kampong op de tentoonstelling" (1883). Ileen Montijn geeft in haar "Kermis van koophandel" (1983) een ruimschoots geïllustreerde beschrijving van deze wereldtentoonstelling.

1898-1913

Zoals al in de inleiding gesteld is geen systematisch gebruik gemaakt van archiefmateriaal en berichtgeving in dagbladen. In overgrote meerderheid zijn gegevens benut uit een aantal periodieken, die in hun geheel zijn

doorgenomen op bruikbaar materiaal. Daarnaast zijn vooral boeken en brochures uit de beschreven periode gebruikt, vaak nadat een bespreking of verwijzing in de geraadpleegde periodieken was aangetroffen. Voor de periode 1898-1913 zijn nagezocht: De Aarde en haar Volken, Bandera Wolanda (twee uitgaven), Bintang Hindia, Ceres, Eigen Haard, Indische Gids, Indologenblad, Insulinde, Koloniaal Weekblad, Neerlandia, Oedyånå Pårå Prajitnå, Pintoe Perniagaan, Soerat Chabar Soldadoe, Tropisch Nederland, Verslagen Indisch Genootschap, Verslagen Vereeniging Moederland en Koloniën, Voordrachten en Mededeelingen Indische Vereeniging en Weekblad voor Indië. De relevante boeken en brochures zijn voor het grootste gedeelte in de tekst te vinden.

Ethische Politiek. Voor algemene informatie hierover: E. Locher-Scholten, "Ethiek in fragmenten" (1981), A. Nagazumi, "The Dawn of Indonesian Nationalism" (1972), H. Sutherland, "The Making of a Bureaucratic Elite" (1979) en R. Van Niel, "The Emergence of the Modern Indonesian Elite" (1970).

Sosrokartono. Informatie over Sosrokartono is mede ontleend aan H. Bouman, "Meer licht over Kartini" (1954), Koentjoro Poerbopranoto, "Ter nagedachtenis van Drs. R.M.P. Sosro Kartono", Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde (1973) en Siti Soemandari Soeroto, "Kartini sebuah biografi" (1979).

Abdul Rivai. Hierbij zijn mede documenten benut uit de collectie van de heer L.Ph. Petit, zoon van Louis Petit, en het artikel "Karakterschets L.D. Petit", Hollandsche Revue (1926). Van Rivai verscheen in 1939 een biografie: Parada Harahap, "Riwayat Dr. A. Rivai", waarin ook over zijn medestudenten wordt geschreven. Wat betreft Rivai's promotie zijn archivalia van de Universiteit van Gent benut.

Oedyånå Pårå Prajitnå. De collectie-Petit bevat een aantal brieven hierover, alsmede informatie over Boenjamin.

Indische Vereeniging. Het "Gedenkboek 1908-1923 Indonesische Vereeniging" (1924) bevat enige gegevens over de oprichting.

Huisbedienden. Gegevens over het "Roemahnja Orang Djawa" zijn ontleend aan de Nederlandsche Zendingsjaarboekjes over de betrokken jaren en enkele overgeleverde exemplaren van het blad De Zendingzaak.

1913-1920

Voor deze jaren zijn de volgende periodieken in hun geheel doorgenomen: De Amsterdammer, Ceres, Eigen Haard, Hindia Poetra (twee uitgaven), Hollandsche Revue, Indië, De Indiër, Indische Gids, Indologenblad, Koloniaal Tijdschrift, Koloniaal Weekblad, Koloniale Studiën, De Kroniek, De Macedoniër, Het Missiewerk, Mudato, Nederlandsche Zendingsbode, Het Ned.-Indische Huis Oud en Nieuw, Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw, Neerlandia, De Nieuwe Amsterdammer, Onze Missiën in Oost en West, Reflector, St. Claverbond, De Taak, Het Tijdschrift, De Tijdspiegel, Verslagen Indisch Genootschap, Verslagen Vereeniging Moederland en Koloniën, Het Volk (1913-1918), Wederopbouw en Weekblad voor Indië.

De drie bannelingen. E.F.E. Douwes Dekker, Soewardi Soerjaningrat en Tjipto Mangoenkoesoemo publiceerden in 1913 "Onze verbanning", dat ook over de eerste maanden in Nederland enige informatie bevat. De doctoraalscriptie van Jan Nomes, "De Indische Partij" (1978) bevat eveneens materiaal over de activiteiten in Nederland van het drietal. Soewardi beschreef een aantal Hollandse ervaringen in zijn onder de naam Ki Hadjar Dewantoro gepubliceerde "Dari kebangunan nasional sampai proklamasi kemerdekaan" (1952), pp. 87-104. Over zijn Hollandse periode handelen voor een deel ook: Abdurachman Surjomihardjo, "An Analysis of Suwardi Surjaningrat's Ideals and National-revolutionary Actions (1913-1922)", Madjalah Ilmu-ilmu Sastra Indonesia 2 (1964), pp. 371-406; H.A.H. Harahap en B.S. Dewantara, "Ki Hajar Dewantara dan kawan-kawan" (1980) en B.S. Dewantara, "Nyi Hajar Dewantara dalam kisah dan data" (1979). De briefkaart aan H. Wiessing (p. 118) is afkomstig uit de collectie van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. Na het afsluiten van het manuscript verscheen Irna H.N. Hadi Soewito, "Soewardi Soerjaningrat dalam pengasingan" (1985) dat Soewardi's Nederlandse jaren beschrijft. Het voegt ondanks een aantal interessante details niet zo veel toe aan het hier geschetste beeld.

Noto Soeroto. Twee doctoraalscripties handelen over de dichter/politicus: Roelie H. Koning, "Een gast in de Nederlandse letterkunde" (1968) behandelt vooral zijn literaire werk. A.M. van Lonkhuyzen, "Het schone streven van Raden Mas Noto Soeroto (1888-1951)" (1981) schenkt aandacht aan zowel literaire als politieke activiteiten. Deze beide werkstukken en verwijzingen elders brachten mij op het spoor van publikaties van en over Noto Soeroto in allerlei periodieken. Dit werd aangevuld met gegevens uit brieven van Noto Soeroto in het Mangkoenegaran-archief in Soerakarta en de collectie-Frederik van Eeden in de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek (waarin ook een aantal brieven van Sosrokartono aanwezig waren).

Soeriosoeparto. Gegevens over deze Solose vorstentelg zijn ontleend aan het Mangkoenegaran-archief in Soerakarta en "Het Triwin-

doe-Gedenkboek Mangkoe Nagoro VII" (2 delen, 1939, 1940).
Ratulangie. W.S.T. Pondaag schreef in zijn biografie "Pahlawan Kemerdekaan Nasional Mahaputera Dr. G.S.S.J. Ratu Langie" (1966) kort over de Nederlandse jaren.
Onderwijscongres. Apart in druk verschenen de "Prae-adviezen" en het "Stenografisch Verslag" van dit congres. Van de congressen van 1919 en 1924 gebeurde hetzelfde.
Tan Malaka. Over hem bestaat een uitgebreide biografie: H.A. Poeze, "Tan Malaka, strijder voor Indonesië's vrijheid; Levensloop 1897-1945" (1976).
Studiebegeleiding. Van de eerste jaarverslagen van Oudemans verscheen in 1918 een gedrukte versie, waarin personen niet bij name werden genoemd: "Overzicht van de jaarverslagen over 1916 en 1917". De aan de minister overgelegde versie wordt bewaard in het archief van het ministerie van koloniën in het Algemeen Rijksarchief. De studiefondsen publiceerden in het algemeen jaarverslagen, afgedrukt in Koloniaal Weekblad of als aparte brochure.

1920-1930

Voor deze jaren zijn de volgende periodieken in hun geheel doorgenomen: Chung Hwa Hui Tsa Chih, Djawa, Eenheid, Eigen Haard, Hindia Poetra, Holland Express, Indië, Indische Gids, Indische Loods, Indische Verlofganger, Indologenblad, Indonesia Merdeka, Klassenstrijd, Koloniaal Tijdschrift, Koloniaal Weekblad, Koloniale Studiën, Het Missiewerk, Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw, Neerlandia, Oedaya, De Opbouw, P.E.B., Recht en Vrijheid, Reflector, St. Claverbond, De Socialist, De Taak, Tropisch Nederland, Verslagen Indisch Genootschap, Vrije Arbeid, Vrijzinnig Weekblad, Wederopbouw, Weekblad voor Indië, Wolanda Hindia en Zendingsblad van de Gereformeerde Kerken in Nederland.
Noto Soeroto. Naast de al genoemde scripties zijn voor deze periode de volgende publikaties het vermelden waard: H.G. Cannegieter, "Raden Mas Noto Soeroto", Morks Magazijn (december 1926); B. van Eysselsteijn, "Raden Mas Noto Soeroto; Een inleiding", in: Noto Soeroto, "Goden, mensen en dieren" (1956); B. van Eysselsteijn, "De profeet en het vaderland", in: "Kinderen van ons eigen volk" (1959) en P.H. Ritter Jr., "Noto Soeroto, gekenschetst aan zijn 'Fluisteringen van den avondwind' ", Hollandsche Revue (1928). Naast een groot aantal andere verspreide publikaties is de knipselcollectie van het Letterkundig Museum in Den Haag geraadpleegd.
Communisten. Een overzicht van de geschiedenis van het Indonesische communisme met de nodige informatie over de ontwikkelingen in Nederland bevat: Ruth T. McVey, "The Rise of Indonesian Communism" (1965).
Indische/Indonesische Vereeniging-Perhimpoenan Indonesia. John Ingleson schreef met "Perhimpunan Indonesia and the Indonesian Nationalist Movement 1923-1928" (1975) een overzicht van de ontwikkelingen in de P.I. Van en over een aantal P.I.-voormannen zijn een aantal herinneringen en biografische gegevens gebundeld. Soenarjo's ongepubliceerde voordracht op het Seminar Sedjarah Nasional II 1970 " 'Perhimpunan Indonesia' dan peranannja dalam perdjuangan kemerdekaan kita" bevat meer dan persoonlijke herinneringen. Soetomo gaf in 1934 zijn herinneringen uit als "Kenang-kenangan". Een heruitgave van onder andere dit werk, ingeleid en samengesteld door Paul W. Van der Veur, verscheen als "Kenang-kenangan Dokter Soetomo" in 1984. Hatta's geschriften uit zijn Nederlandse tijd werden gebundeld in "Verspreide Geschriften" (1952) en "Portrait of a Patriot; Selected Writings" (1972). Hatta's herinneringen verschenen in 1979 als "Memoir". Een verkorte Engelse vertaling werd in 1981 als "Memoirs" uitgegeven. Soebardjo gaf in 1978 zijn autobiografie uit: "Kesadaran nasional, sebuah otobiografi". Ali Sastroamidjojo schreef "Tonggak-tonggak di perjalananku" (1974), vertaald als "Milestones on my Journey" (1979). Iwa Koesoema Soemantri bundelde zijn herinneringen in het ongepubliceerde "Riwajat hidup seorang perintis kemerdekaan" (1966). Over Mononutu verscheen van R. Nalenan, "Arnold Mononutu, potret seorang patriot" (1981). De verdere biografische schetsen van P.I.-voormannen bevatten te weinig gegevens om vermelding hier te rechtvaardigen. Voor de activiteiten van de P.I. zijn van belang de geheime, in Nederlands-Indië sinds 1927 opgemaakte maandelijke Politiek-Politioneele Overzichten. De overzichten 1927-1930 zijn in twee delen (1982, 1983) uitgegeven door H.A. Poeze.
Poerbatjaraka. Madjalah Ilmu-ilmu Sastra Indonesia wijdde in 1964 een geheel nummer aan Poerbatjaraka.
Nederlandsch-Indonesisch Verbond. De geschiedenis van het NIVIO is slechts vastgelegd in eigentijdse verspreide publikaties.
Maria Ullfah Achmad. Naast door Maria Ullfah in een interview verschafte gegevens is het vermelden waard: Gadis Rasid, "Maria Ullfah Subadio, pembela kaumnya" (1982).

1930-1940

Voor deze jaren zijn de volgende periodieken in hun geheel doorgenomen: Bevrijding, Chung Hwa Hui Tsa Chih, De Communist,

De Fakkel, Holland-Indië, Indische Gids, Indische Verlofganger (tot 1936), Indologenblad, Indonesia, Indonesia Merdeka, Koloniaal Missie Tijdschrift, Koloniaal Tijdschrift, Koloniaal Weekblad, Koloniale Studiën, Kommunisme, Nederlandsch Indonesisch Tijdschrift, Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw, De Nieuwe Fakkel, Oedaya, Onze Missiën in Oost en West, Oost en West, Politiek Economisch Weekblad, De Rijkseenheid, St. Claverbond, De Socialist, Soeara Roepi, Stemmen uit Indonesia, De Strijd, De Tribune, Tropisch Nederland, De Vakbeweging, Verslag van de Handelingen der Tweede Kamer (vanaf 1933), Verslagen Indisch Genootschap, Het Volksdagblad en Wolanda Hindia.
De geschiedenis van de P.I. in deze jaren is het onderwerp van de doctoraalscriptie van Anne van Leeuwen: "De Perhimpoenan Indonesia 1929-1941" (1985), geschreven op basis van materiaal uit het archief van het ministerie van koloniën en van De Tribune. De scriptie verscheen nadat ik mijn eigen verhaal had geschreven; enkele gegevens uit de scriptie zijn er nadien in verwerkt. Sal Tas schreef over Hatta's royement in "Wat mij betreft" (1970). L.N. Palar is het onderwerp van de scriptie van Peter van Tuijl, " 'Mijn positie is helaas niet erg benijdenswaardig'; Nico Palar en de koloniale politiek van de Nederlandse sociaal-democratie, 1930-1947" (1985). Over de P.I. en het Indonesische communisme in deze jaren bestaan geen recente studies; de Roepi is eveneens nooit eerder onderwerp van onderzoek geweest. De gegevens over de Perkoempoelan Islam zijn voor een groot deel ontleend aan een interview met C. Kassanna en diens zoon M.A. Kassanna.

1940-1945

Zoals al in de inleiding aangeduid is dit hoofdstuk het resultaat van een van de voorgaande hoofdstukken afwijkende onderzoeksopzet. In periodieken en boeken was over de lotgevallen van de Indonesiërs in deze jaren zo weinig te vinden dat het onderzoek is uitgebreid met interviews en raadpleging van archieven.
Als eigentijdse periodieken zijn doorgenomen Cultureel Indië, Indische Gids, Indonesia, Oost en West en Soeara Roepi. Interviews vonden plaats met F. Bianchi, Djalal Moechsin, C. Kassanna en zijn zoon M.A. Kassanna, Moorianto Koesoemo Oetoyo, Djajeng Pratomo, Gondo Pratomo, Rasono Woerjaningrat en Lillah Soesilo. Ik kon verder beschikken over Evie Poetiray's verslag over de oorlogsjaren, geschreven in 1973, en de door Rozai Koesoemasoebrata op mijn verzoek opgetekende herinneringen. Van Moorianto Koesoemo Oetoyo ontving ik Soetanandika's oorlogsherinneringen. J.A. Verdoorn verstrekte eveneens uitvoerige informatie. Als algemene bron van informatie diende L. de Jong, "Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog" dat overigens slechts terloops een enkele maal iets over de Indonesiërs in Nederland vermeldt.
Eerste reacties op de bezetting. In het archief van het Leidsch Universiteits-Fonds zijn vele gegevens over de steunverlening aan de studenten bewaard. In het Academisch-Historisch Museum van de Leidse universiteit zijn in een aparte collectie gegevens verzameld over de universiteit in de oorlogsjaren, waaronder ook documenten over de Indonesische studenten.
Illegaliteit en verzet. Informatie hierover is mede afkomstig uit een aantal artikelen die in 1945 en 1946 verschenen in de P.I.-bladen De Bevrijding en Indonesia. Over de groep gestrande zeelieden in Rotterdam verschafte het archief van de Rotterdamsche Lloyd (in het Gemeentearchief Rotterdam) een aantal gegevens. De brief van ds. Van den Bosch is afgedrukt in A.M.C. van Lijnden-van den Bosch, "Dominee D.A. van den Bosch" (1946), pp. 183-4. Informatie over Makatita, Latuperisa en het proces tegen Dradjat c.s. is ontleend aan dossiers bewaard in het Rijks Instituut voor Oorlogsdocumentatie (R.I.O.D.), Amsterdam. De Oorlogsgravenstichting in Den Haag leverde de gegevens over Mas Soemitro. Over de Indonesische arrestanten is ook in E.P. Weber, "Gedenkboek van het 'Oranjehotel' " (tweede druk, 1947) verspreid informatie te vinden.
De strijd om het bestaan. Over de diverse muziekgezelschappen en hun optredens bevat het archief van het Koloniaal Instituut vele gegevens. In het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden zijn stukken over "Insulinde"-optredens in 1944 te vinden. In de collecties van het Theatermuseum te Amsterdam is eveneens naar gegevens over de artistieke prestaties van de Indonesiërs gezocht. Het archief van "Oost en West", bewaard in het KITLV, documenteert de hulpverlening van die zijde aan de Indonesiërs. De lijst van begraven Indonesiërs op de begraafplaats van de Perkoempoelan Islam is afkomstig van de administratie van de Algemene Begraafplaats in Den Haag. De op pp. 316-7 geciteerde brief is overgenomen uit P.J. Idenburg, "De Leidse Universiteit 1928-1946; Vernieuwing en verzet" (1978) waar een aparte paragraaf aandacht besteedt aan de Indonesische en Chinese studenten.
Neutraliteit en collaboratie. Het Koloniaal Instituut legde een apart personeelsdossier aan over Toemjati.
Het laatste oorlogsjaar. In L.E. Winkel, "De ondergrondse pers" (1954) is de basisinfor-

matie over de Indonesische illegale uitgaven te vinden. De bewaard gebleven afleveringen zijn aanwezig in het R.I.O.D. De lotgevallen van de Leidse Studenten Sectie van de Binnenlandse Strijdkrachten worden behandeld in A.J. Landaal, "Pro Patria 1672-1948; Van studentenvendel tot studentencommando" (1949).

Bezinning op Indonesië's toekomst. De in het R.I.O.D. bewaarde afleveringen van Het Parool, Vrij Nederland, De Vrije Katheder, De Vrijheid, De Vonk en De Waarheid zijn geraadpleegd. In het archief van de S.D.A.P., bewaard in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam, waren de stukken aanwezig van de koloniale commissie van de S.D.A.P.

Minister Soejono. Over Soejono schrijft L. de Jong uitgebreid in deel 9 van zijn werk.

1945-1950

De lotgevallen van de Indonesiërs in deze periode zijn nog nauwelijks onderwerp van studie geweest. De qua titel veelbelovende scriptie van Bambang Oetomo (p. 333) bleek niet te achterhalen. De sociologische studie van Basuki Gunawan, "Indonesische studenten in Nederland" (1966) handelt over studenten uit de jaren 1955-1957 en bevat weinig relevante gegevens over de studenten vóór 1950. Een Amerikaanse dissertatie - Joan Schutzman Wider, "Indonesian Women in The Hague: Colonial Immigrants in the Metropolis" - bevat waardevol interviewmateriaal over vooral het vrouwelijke huispersoneel. Helaas is het boek weinig exact wat namen, data en plaatsen betreft, maar bij gebrek aan andere bronnen is de sfeertekening waardevol.

Voor deze jaren zijn de volgende periodieken in hun geheel doorgenomen: De Bevrijding, De Brug-Djambatan, Indonesia, Naar Ruimer Horizon, Oost en West, Semangat Baroe-De Nieuwe Geest en Soeara Roepi (incompleet).

Nieuwe (Nationale) Rotterdamsche Courant en Vrij Nederland zijn in hun geheel doorgenomen - met niet al te veel resultaat. De papierschaarste stond de pers slechts een kleine omvang toe en dientengevolge was de plaatsruimte voor nieuws en commentaar beperkt. In dit verband was er blijkbaar weinig aandacht voor de activiteiten van Indonesiërs in Nederland.

Daarnaast zijn nog losse afleveringen van periodieken geraadpleegd (bijvoorbeeld het Indonesiënummer van Criterium (augustus-september 1947) en brochures van de Vereniging Nederland-Indonesië en de rechtse tegenhangers: de Stichting "Indië in Nood" en "Rijkseenheid".

Aan de bronnenpublikatie "Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950" (1971-1985, 12 delen) zijn veel gegevens ontleend. Het archief van de V.N.I, bewaard in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam, is eveneens benut. Op basis van dit onderzoek schreven S. de Blauw en L. Severein hun doctoraalscriptie "De Vereniging Nederland-Indonesië; Vooruitstrevend Nederland: de dekolonisatieopvattingen en de houding in het konflikt met Indonesië" (1980). Verder archiefonderzoek en ook het afnemen van interviews, dat wellicht zinvolle informatie had opgeleverd, moesten achterwege blijven.

Lijst van afkortingen

A.N.J.V.	Algemeen Nederlands Jeugd Verbond
A.N.V.	Algemeen Nederlandsch Verbond
B.B.	Binnenlandsch Bestuur
B.F.O.	Bijeenkomst voor Federaal Overleg
B.O.	Boedi Oetomo
B.S.	Binnenlandsche Strijdkrachten
C.H.H.	Chung Hwa Hui
C.J.B.	Communistische Jeugd Bond
C.P.H.	Communistische Partij Holland
C.P.N.	Communistische Partij Nederland
E.V.C.	Eenheids Vak Centrale
Gerindo	Gerakan Rakjat Indonesia
G.P.P.I.	Gaboengan Perkoempoelan-Perkoempoelan Indonesia
I.A.H.	Internationale Arbeiders Hulp
I.A.M.B.	Internationaal Anti-Militairistisch Bureau
I.C.J.	Indonesische Christen Jongeren
I.P.	Indische Partij
I.R.H.	Internationale Ro(o)de Hulp
I.S.D.P.	Indische Sociaal-Democratische Partij
I.T.A.	Indische Tentoonstelling Arnhem
I.V.	Indische Vereeniging - Indonesische Vereeniging
I.V.B.	Indonesisch Vredes Bureau
Komintern	Communistische Internationale
KITLV	Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië
KNIL	Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger
K.K.M.	Komitê Ketatanegaraan Minahassa
K.M.A.	Koninklijke Militaire Academie
K.M.I.	Kaoem Moeda Indonesia
K.P.M.	Koninklijke Paketvaart Maatschappij
L.S.C.	Leidsch Studenten Corps
L.U.F.	Leidsch Universiteits-Fonds
NIVIO	Nederlandsch-Indonesisch Verbond van Jongeren Organisaties
N.C.R.V.	Nederlandsche Christelijke Radio Vereeniging
N.C.S.V.	Nederlandsche Christen Studenten Vereeniging
N.I.O.S.	Nederlandsch-Indische Onderwijs- en Studiekas
N.I.V.	Nederlandsch-Indonesisch Verbond
N.S.B.	Nationaal-Socialistische Beweging
N.V.V.	Nederlandsch Verbond van Vakvereenigingen
O.D.	Orde Dienst
O.S.P.	Onafhankelijke Socialistische Partij
Parindra	Partai Indonesia Raja
Patindo	Panitia Tionghoa Indonesia
Perki	Perhimpoenan Kristen Indonesia
Persindo	Persdienst voor Indonesië
P.A.I.	Perkoempoelan Anak Indonesia
P.I.	Perhimpoenan Indonesia
P.K.I.	Partai Kommunist Indonesia
P.N.I.	Partai Nasional Indonesia

P.P.I.	Persatoean Pendoedoek Indonesia
P.T.B.	Persatoean Timoer Besar
P.v.d.A.	Partij van de Arbeid
Roepi	Roekoen Peladjar Indonesia
R.U.P.	Rassemblement Universel pour la Paix
R.V.O.	Roode Vakbewegings Oppositie
Stovia	School tot Opleiding van Inlandsche Artsen
S.D.	Sicherheits Dienst
S.D.A.P.	Sociaal-Democratische Arbeiders-Partij
S.D.P.	Sociaal-Democratische Partij
S.I.	Sarekat Islam
S.P.L.I.	Sarekat Pegawai Laoet Indonesia
S.P.T.I.	Sarekat Peranakan Tionghoa Indonesia
S.V.I.K.	Studentenvereeniging ter bevordering van Indonesische Kunst
VOC	Verenigde Oostindische Compagnie
V.I.B.	Verbond van Indonesische Burgers
V.N.I.	Vereniging Nederland-Indonesië
V.V.S.L.	Vereeniging van Vrouwelijke Studenten in Leiden

Register

Het register rangschikt de namen van personen, organisaties en instellingen. Ook de hiervoor in aanmerking komende namen in de citaten en facsimilés en op de afbeeldingen zijn opgenomen, zonodig aangepast aan de hier gevolgde spelling, of gecorrigeerd. Het alfabetiseren van Indonesische namen is een groot probleem. In dit register is vrijwel altijd gekozen voor rangschikking op het laatste onderdeel van de naam. Dit leidt voor een aantal vooral Javaanse namen tot aanwijsbare onjuistheden. In die gevallen waar dat "bekende" namen betrof is via een verwijzing op de juiste plaats de fout hersteld. In andere gevallen verdient het aanbeveling, als een eerste opzoekpoging geen resultaat geeft, op andere naamsonderdelen op te zoeken. Veel voorkomende voorvoegsels als Koesoemo, Noto, Poespo, Soerio, Sosro en Tjokro, en hun varianten, die soms los van het volgende, laatste onderdeel van de naam worden geschreven, zijn in die gevallen wel als bepalend voor de alfabetisering aangemerkt.
Academische titels zijn weggelaten; datzelfde geldt voor de Javaanse en andere titels en predikaten. Slechts in enkele gevallen, bijvoorbeeld bij personen van dezelfde naam, zijn deze gehandhaafd. De weglating vindt zijn reden in het feit dat de bronnen deze soms wel en soms niet verschaffen en verder in dat opzicht een aantal onnauwkeurigheden bevatten. De Javaanse titulatuur was vooral aan de hoven van Djokja en Solo zeer ingewikkeld. Zonen en kleinzonen van de vorst konden door de vorst tot Pangeran worden verheven; voor die tijd was een mogelijk predikaat Bendoro Raden Mas. Onder de pangerans bestond ook nog onderscheid; hoger in titel waren nog Pangeran Adipati Ario en Pangeran Ario. Andere verwanten van de vorst kregen de titel Raden Mas Ario en Raden Mas Pandji. In de hiërarchie volgden hierna de predikaten Raden Mas, Raden en Mas. Voor de regenten, vrijwel altijd door geboorte van de titel Raden Mas of Raden voorzien, gold dat zij de titel Toemenggoeng kregen toegevoegd. De titels Adipati en, als hoge onderscheiding, Pangeran en Ario, konden door de koloniale overheid eveneens aan hen worden verleend. Ngabehi en Pandji waren eveneens toegevoegde titels die extra aanzien verschaften. Voor vrouwen gold dat Ratoe de titel van de vorstelijke echtgenote was, terwijl in de hiërarchie daarop Raden Ajoe en Raden Adjeng volgden.

Verantwoording illustraties

Persoonlijke collecties

Mw. Partini Djajadiningrat, Jakarta 31, 57, 101
C. Kassanna, 's-Gravenhage 290, 314, 317
Djalal Moechsin, Breda 267, 288, 302, 304, 315
Moorianto Koesoemo Oetoyo, Diemen 281 boven
L.Ph. Petit, Amsterdam 33
Rasono Woerjaningrat, Amsterdam 246, 249, 250, 266 (2x), 269, 270, 271 (2x), 272, 273, 279, 280, 301, 313
J.A. Verdoorn, Doetinchem 306, 307, 321, 343

Instellingen

Gemeente-archief, Amsterdam 217 onder
Gemeente-archief, 's-Gravenhage 253
Gemeente-archief, Rotterdam 338
Gemeentemuseum, 's-Gravenhage 287, 289
Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam 158, 186, 240, 252, 260, 332, 362
Koninklijk-Huisarchief, 's-Gravenhage 72-73
Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Leiden 141, 164
Koninklijk Instituut voor de Tropen, Amsterdam 83 onder
Leids Universiteits-Fonds, Leiden 298 (2x)
Letterkundig Museum, 's-Gravenhage 242
Mangkoenegaran-archief, Soerakarta 100 boven, 103 onder
Rijks Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam 311, 326, 327-328

Periodieken

De Aarde en haar Volken 62
Bandera Wolanda 56 onder, 67, 70, 72
Bintang Hindia 34 (2x), 39, 45, 46, 51, 88
Bintang Hindia (Batavia) 215, 248
Eigen Haard 21 (2x), 87
Holland Express 223 onder, 236
Hollandsche Revue 35, 93, 113
Indië 12, 128, 130, 160
De Indische Verlofganger 227, 277
Indonesia 333, 349, 354
Koloniaal Weekblad 230
De Kroniek 114, 118
Naar Ruimer Horizon 363
Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw 14, 17, 102, 108, 109, 110, 111, 156
De Nieuwe Amsterdammer 119
Oedaya 16, 71, 161, 166, 167, 170, 172 (2x), 175, 184, 185, 194, 196, 200, 201, 203, 209, 221, 222, 223 boven, 224, 225, 228, 229, 230 onder (2x), 281 onder
Oedaya-Bulletin 244
Oost en West 294, 366, 369, 371
d'Oriënt 284
Soeara Roepi 268
Recht en Vrijheid 190 (2x), 217
St. Claverbond 147, 234 (2x), 235 (2x), 278, 285, 286
Tropisch Nederland 3
Weekblad voor Indië 56 boven, 58, 95, 149, 168
Wolanda Hindia 295

Boeken

W. Drees, Neerslag van een werkzaam leven (Assen, 1972) 353
W. Drees, Zestig jaar levenservaring (Amsterdam, 1962) 370

H.J. Eerlich van Gogh, De kampong op de tentoonstelling (Amsterdam, 1883) 19
Roestam Effendi, Recht voor Indonesië (Amsterdam, 1939) 274
Minahassa strijdt voor zelfbeschikkings-recht en vrijheid (Den Haag, 1949) 368
Ileen Montijn, Kermis van koophandel (Bussum, 1983) 20
Nederlandsch zendingsjaarboekje voor het jaar 1902 (Ermelo, 1902) 83 boven
Officieel gedenkboek van de feestelijke ontvangst en de inhuldiging van Hare Majesteit Koningin Wilhelmina [...] (Amsterdam, 1898) 27
Mw. Philippo-Raden Soekaesih en G.J. van Munster, Indonesia: een politiestaat (Amsterdam, 1937) 276
Meutia Farida Swasono, Bung Hatta; Pribadinya dalam kenangan (Jakarta, 1980) 178
Triwindoe-gedenkboek Mangkoe Negoro VII, Supplement (Soerakarta, 1940) 100 onder, 103 boven, 282, 283
Vijftig jaar vorstin; Een overzicht in beeld van de regering van H.M. Koningin Wilhelmina (Amersfoort, 1948) 364